శ్రీ రామ సేవ

శ్రీ మదాంధ్ర

వాల్మీకి రామాయణము

(మందరము) బాలకాండము

గ్రంథకర్త:
వావిలికొలను సుబ్బారావు

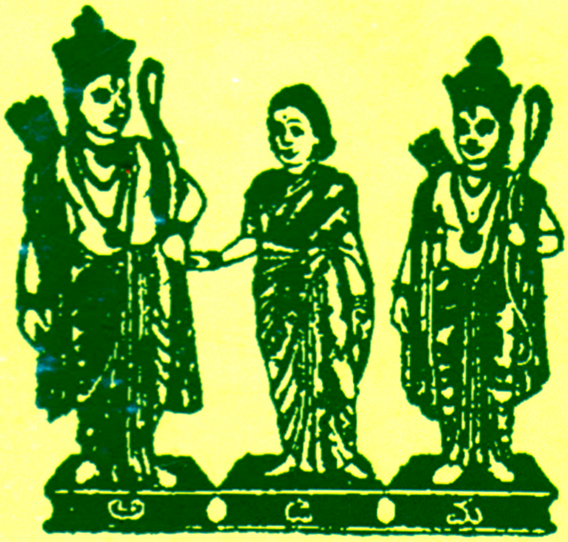

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు
తిరుపతి

శ్రీమదాంధ్ర

వాల్మీకి రామాయణము

(మందరము) బాలకాండము

రచన

వావిలికొలను సుబ్బారావు

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి

SRI MADANDHRA VALMIKI RAMAYANAMU

(MANDARAMU) BALAKANDAMU

T.T.D. Religious Publication Series No:
© All Rights Reserved

e_Book Edition : 2023

Copies:

Published by :
Sri A.V. Dharma Reddy, IDES
Executive Officer,
Tirumala Tirupati Devasthanams,
Tirupati.

D.T.P:
Publications Division,
T.T.D, Tirupati.

Printed at :
Tirumala Tirupati Devasthanams Press,
Tirupati.

శ్రీ రామచంద్రాయ నమః.
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.
శ్రీ హయగ్రీవప్రసన్న.
శ్రీ శారదాయై నమః.

శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకిరామాయణక్షీరార్ణవ

మందరము

శ్లో॥ శుక్లాంబరధరం విష్ణుం, శశివర్ణం చతుర్భుజం।
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్, సర్వవిఘ్నోపశాంతయే॥
యస్య ద్విరదవక్త్రాద్యాః, పారిషద్యాః పరశ్శతమ్,
విఘ్నం నిఘ్నంతి సతతం, విష్వక్సేనం త మాశ్రయే.
కూజంతం రామరామేతి, మధురం మధురాక్షరమ్,
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం, వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య, కవితావనచారిణః,
శృణ్వన్ రామకథానాదం, కో న యాతి పరాం గతిమ్.
యః పిబన్ సతతం రామ, చరితామృతసాగరమ్,
అతృప్త స్తం మునిం వందే, ప్రాచేతస మకల్మషమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం, మశకీకృతరాక్షసమ్,
రామాయణమహామాలా, రత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్.
అంజనానందనం వీరం, జానకీశోకనాశనమ్,
కపీశ మక్షహంతారం, వందే లంకాభయంకరమ్.

శ్లో॥ మనోజవం మారుతతుల్యవేగం, జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్,
వాతాత్మజం వానరయూథముఖ్యం, శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.
ఉల్లంఘ్య సింధో స్సలిలం సలీలం, య శ్శోకవహ్నిం జనకాత్మజాయాః,
ఆదాయ తేనైవ దదాహ లంకాం, నమామి తం ప్రాంజలి రాంజనేయం.
ఆంజనేయ మతిపాటలాననం, కాంచనాద్రికమనీయవిగ్రహమ్.
పారిజాతతరుమూలవాసినం, భావయామి పవమాననందనమ్,
యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనమ్, తత్ర తత్ర కృతమ స్తకాంజలిమ్,
బాష్పవారిపరిపూర్ణలోచనం, మారుతిం నమత రాక్షసాంతకమ్.
వేదవేద్యే పరే పుంసి, జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీత్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.

శ్రీరాఘవం దశరథాత్మజ మప్రమేయం,
సీతాపతిం రఘుకులాన్వయరత్నదీపం,
ఆజానుబాహు మరవిందదళాయతాక్షం,
రామం నిశాచరవినాశకరం నమామి.
వైదేహీసహితం సురద్రుమతలే హైమే మహామంటపే,
మధ్యే పుష్పక మాసనే మణిమయే వీరాసనే సుస్థితమ్,
అగ్రే వాచయతి ప్రభంజనసుతే తత్త్వం మునిభ్యః పరం,
వ్యాఖ్యాంతం భరతాదిభిః పరివృతం రామం భజే శ్యామలమ్॥
రామాయ రామభద్రాయ, రామచంద్రాయ వేధసే,
రఘునాథాయ నాథాయ, సీతాయాః పతయే నమః॥
నమస్తే పరమకల్యాణ, నమస్తే విశ్వమంగళ,
నమస్తే వాసుదేవాయ, రఘూణాం పతయే నమః॥

శ్రీమదాంజనేయపటలము.

శ్లో॥ శ్రీరాఘవాంఘ్రిసరసీరుహభృంగరాజం,
సీతామనః ప్రియవచోనిచయానుమోదమ్,
కారుణ్యపూర్ణహృదయం ముదితాంతరంగం,
భక్తాళిరక్షణగుణం హనుమంత మీడే.
యోఽహస్కరస్య సవిధే వివిధార్థపేటీ,
మామ్నాయకోటి మతిశాతమనోవిలాసాత్,
శిష్యాత్మనైవ గతవాన్ శ్రితబోధనార్థం,
తం బ్రహ్మచారిణ మహం హనుమంత మీడే.

శ్లో॥ యో రామకార్యకరణే సకలప్రచారః, తద్రామకీర్తనపటిష్ఠవచోభిరామః,
తత్తత్త్వజల్పనపర స్తదతిప్రపన్నః, తం భక్తబోధనఘనం హనుమంత మీడే.

శ్లో॥ ప్రాణావశిష్టరఘునాథసహోదరస్య,
ప్రాణప్రయోజనపితామహ మౌషధేభ్యః,
బ్రహ్మేంద్రరుద్రపరమాద్భుతకార్యచర్యం,
భక్తౌఘబోధనఘనం హనుమంత మీడే.

శ్లో॥ య స్తత్త్వవేత్తా రఘునందనస్య, య స్తత్త్వబోద్ధా రఘునందనస్య,
య స్తత్త్వయోక్తా రఘునందనస్య, తం దేవదేవం హనుమంత మీడే.

శ్లో॥ యో భూ ద్రసాయనమహాగమపారదృశ్వా,
యో భూ దనంతగుణగానకళాప్రపూర్ణః,

యో భూ దఖండఫలతారకతత్త్వవేదీ,
తం దేవదేవ మనఘం హనుమంత మీడే.

శ్లో॥ నవవ్యాకరణాన్యాన, ప్రజ్ఞాధారో జితేంద్రియః,
లంకాలంకారలుంటాకో, హనుమాన్ పాతు మాం సదా.

శ్లో॥ శ్రీరామాయణమూలమంత్ర మఖిలం యో వేత్తి బోద్ధుం జపన్,
శ్రీరామాయణధర్మతంత్ర మఖిలం యో వేత్తి వక్తుం పఠన్,
శ్రీరామాయణగృహ్యసూత్ర మఖిలం యో వేత్తి కర్తుం వసన్,
తం దేవం హనుమంత మంచితధియం ధ్యాయామి శుద్ధాత్మనే.

శ్లో॥ రక్షశ్శిఖరిపాహారిం, సామీరిం శాంతమానసమ్,
రామానుగ్రహముద్రాంకం, భజేహం బ్రహ్మచారిణమ్.

శ్లో॥ స్వామిన్ తవ కృపై కాస్తు, కృపై కాస్తు తవ ప్రభో,
మయూతి కాంక్షయా నిత్యం, భగవన్ త్వాం సదా భజే.

శ్లో॥ న యాచే సంతతిం లక్ష్మీం, న యాచే ప్రాభవం బలమ్,
యాచే తవ దయాం శ్రీమన్, చిత్తశుద్ధిప్రసాదినీమ్.

శ్లో॥ జ్ఞానాజ్ఞానకృతాన్ దోషాన్, సంహర్తుం శక్తిరస్తి తే,
భవ్యమార్గగతిం దాతుం, భగవన్ శక్తిరస్తి తే.

శ్లో॥ ఆంజనేయపటలం మహాత్మభి, ర్భావితం బహుఫలప్రదాయకమ్,
రామచంద్రకరుణారసాశ్రయం, యః పఠేత్ స భవతి స్వయం సుధీః.

శ్రీ రామ రక్షా మంత్రము.

శ్లో॥ శిరో మే రాఘవః పాతు, ఫాలం దశరథాత్మజః
కౌసల్యేయో దృశౌ పాతు, విశ్వామిత్రః ప్రియః శ్రుతీ. ౧
ఘ్రాణం పాతు మఖత్రాతా, ముఖం సౌమిత్రివత్సలః
జిహ్వాం విద్యానిధిః పాతు, కంఠం భరతవందితః. ౨
స్కంధౌ దివ్యాయుధః పాతు, భుజౌ భగ్నేశకార్ముకః.
కరౌ సీతాపతిః పాతు, హృదయం జామదగ్న్యజిత్. ౩
మధ్యం పాతు ఖరధ్వంసీ, నాభిం జాంబవదాశ్రయః,
సుగ్రీవేశః కటిం పాతు సక్థినీ హనుమత్ప్రభుః. ౪
జానునీ సేతుకృత్పాతు, జంఘే దశముఖాంతకః,
పాదౌ విభీషణశ్రీదః, పాతు రామోఖిలం వపుః. ౫

ఈమంత్రములకు వ్యాఖ్యానముగ మంత్రరామాయణమనుపేర లక్ష్మణాచార్యులను మహానుభావుఁడు ఋగ్వేదములోనుండి ౧౫౭ ఋక్కులను గ్రహించి

యవి రామాయణకల్పవృక్షమున కంకురము లని విశదీకరించెను. కృత్యాదియం దాయన చేసినస్తోత్రమువలన నీమంత్రతత్త్వము తెలియఁగలదు.

శ్లో॥ రామాయణద్రుమం నౌమి, రామరక్షానవాంకురమ్,
గాయత్రీబీజ మామ్నాయమూలం మోక్షమహాఫలమ్.

దీనిని వివరించు భాగ్యము వ్యాఖ్యాతకుఁగలదేని గాయత్రికి వేదమునకు రామాయణమునకుఁగల సంబంధము సాక్షాద్వేదమును రామాయణరూపమున వాల్మీకి వచించె నను నగస్త్యసంహితోక్తికిఁ గారణము స్పష్టపడును.

—♦—

శ్రీః.

శ్రీ సీతాలక్ష్మణహనుమత్సమేతశ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీ హయగ్రీవప్రసన్న.

శ్రీ శారదాయై నమః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకిరామాయణము.

బా ల కాం డ ము

ఇష్టదేవతాస్తుతిః

శ్లో॥ జ్ఞానానందమయం దేవం, నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్
ఆధారం సర్వవిద్యానాం, హయగ్రీవ ముపాస్మహే.

మహిజాధవుండు, జడ♦చేతనజీవవిధాత, సద్గరీ
యోమరభూరుహంబు, సమ♦దారివిదారణశీలి, భక్తవా
రామృతదాత, సంభృతశ♦రాసకరాంబుజుఁ, డొంటిమిట్ట శ్రీ
రాముఁడమాయవర్తనుఁడు♦రక్తిగ్రహించుతమన్న
మస్కృతుల్. ౧

మ ం ద ర ము

కం॥ నారదవాల్మీకికమలజ, భారతులకు మ్రొక్కి రామ♦భద్రకథాకూ
పారంబును మథియించెద, శ్రీరామకృపామృతంబుఁ ♦ జేకొన విబుధుల్.

కం॥ మునుపటి వ్యాఖ్యాతలకున్, వనజభవునిసతికి మౌని ♦ వాల్మీకునకున్
జనకజకున్ రామునకున్, హనుమంతుని కెరఁగి భక్తి ♦ వ్యాఖ్యానింతున్.

సీ॥ ఇరువదిరెండవ♦యేఁట మా పినతండ్రి, రామాయణం బను♦గ్రహముఁ జేసె
నావెంటనే వచ్చి ♦ నావీటికిని దానె, కంపసముద్రని♦కాయి వృద్ధ
చేట్లూరి శ్రీనార♦సింహసద్గురుఁడు శ్రీ,వైష్ణవమణి సాధు♦వర్తనుండు
నిష్కామచిత్తుండు ♦ నిర్మలచరితుండు, నాకుజాతునకును ♦ నారదుండు
పోలె శ్రీరామమంత్రంబుఁ♦బూనిపలికె,మఱియు నాద్యాదిలక్ష్మీస♦మంత్ర
యంత్ర
తంత్రముగ నుపదేశించె♦దయచెలంగ,నట్టిగురుల కొనర్తు సా♦ష్టాంగనతులు.

గీ॥ బాలకుఁడ రిక్తహస్తుఁడఁ♦బదియు మీఁద,నై దురూప్యంబులనునేను♦నాదుతల్లి
తోడ దేహము పోషించు♦వాఁడ నగుట,సాహ్యమొకలవ మేనియుఁ♦జలుపలేదు
ఎట్టిశిష్యుఁడ భీ, ఛి, నా♦దేమి బ్రదుకు,సాధువర్తనుఁ డగునట్టి ♦ సద్గురునకు
నర్హమగు కార్య మావుణ్యుఁ♦డాచరించె,క్షుద్రచారిత్రుఁడైన శి♦ష్యునకుఁ దగిన
గతిని నడపించె నను రమా♦కాంతుఁ డకట,జనకులకుఁ బరిచర్య నా♦చార్యసేవ
సలుపనట్టి మహాఘంబు ♦ దలఁగిపోవ, జానకీరామసేవను ♦ జలుపువాఁడ
వారె జననియు జనకుండు ♦ వారె గురులు.

కం॥ గురువులకు గురుఁడు తానై, పరమగురుండైన రామ♦భద్రగురున్ శ్రీ
ధరణీతనయాయుక్తునిఁ, గరములు జోడించి వ్రాలి ♦ కావింతు నతుల్.

సీ॥ అఱువదిపైఁ దొమ్మి ♦ దరుగఁగ నేడులు, సాహసించితిని న♦సాధ్యకృతికి
నెట్లగునో యని ♦ యేలసందేహింప, సర్వమునకు రామ♦చంద్రవిభుఁడె
కలఁ డారమేశుసం♦కల్పంబె కొనసాగు, నఱువదిగడియ ల♦హర్నిశమ్ము
జానకీశ్వరపద♦సారసంబుల నిల్ప, స్వాంతంబు లభియించె ♦ సాధనంబు
చెలియ లున్నది సీతమ్మ♦సేవసేయ,సుజనవినతుండు యామర్తి♦సుబ్బసుకవి
మందరధురంధరక్రియ ♦ మాధవునకు, వైనతేయునివిధమున♦బాసటయ్యె.

కం॥ నాకును సధర్మలగు నా, లోకులకున్ ముదముఁగూర్ప ♦ లోలాత్ముఁడనై
యీ కార్యంబును బూనితి, చేకొనుఁడీ బుధులు కినుక♦సేయక కరుణన్.

కం॥ శ్రుతికి విరుద్ధముఁ బలికెడి, స్మృతులు ప్రమాణములుగాని♦రీతిని వల్మీ
కతనయుకృతికి విరుద్ధపుఁ, గృతులు ప్రమాణములుగా గ్రహిం♦పఁగ నేరన్.

కం॥ కనుఁగొని పంచాంగంబులఁ, జనునే నవరింపఁ జుక్క♦చాలును దివి; నా
ధునికకృతుల్ గని యాదిమ, ఘనకృతి కర్థంబుఁ బలుకఁ ♦ గార్యంబగునే?

కం॥ కుప్పించి యెగసి క్రోఁతులు, తెప్పున సంద్రంబు దాఁటెఁ♦దెగి మందర మే
త్రిప్పులఁ బడి మథియించుటఁ, దప్పక తద్గాధ మెఱఁగె ♦ దైవము కరుణన్.

కం॥ మునుపటి వ్యాఖ్యానంబులు, గనుఁగొని తత్త్వజ్ఞ జనుల ♦ కరుణం గని భూ
తనయాపతి ప్రేరించిన,యనువున వచియింతు నతఁడె ♦ యాచార్యుఁడుగన్.

గీ॥ పూర్వకృతులను బఠియించి ♦ బుద్ధి దెలిసి, స్వప్రతిష్ఠకు లేదని ♦ వదరునట్టి
వానికంటెఁ గృతఘ్నుండు ♦ వానికంటె, మాయలాఁడును గలుగునే ♦ క్ష్మాతలమున?
కం॥ అమృతత్వ మభిలషించిన, సుమనస్సులు దీనిఁ గనుఁడు ♦ శుద్ధమతిన్ దుః
ఖములన్ మునుఁగంగోరిన, విమనస్కులు పొందు దప్పు ♦ విన కిద్దానిన్.
గీ॥ తప్పు లెన్నఁగనైనను ♦ దెప్పనైన, దీనికీర్తినిఁ జెఱుపంగఁ ♦ బూనియైనఁ
జదివి లేదని కల్లాడు ♦ జనునకైన, నంజలిఘటింతు నిదె యనసూ ♦ యాత్మకునకు.
కం॥ భాషాజ్ఞానముకొఱయగు, యోషారత్నములు పూరు ♦ షోత్కరములు సం
తోషింప విశదఫణితి న, శేషము నెఱిఁగింతు భక్తి ♦ స్థిరపడెడు క్రియన్.
గీ॥ నాకు జాతు నిష్కృతిఁ బ్రొద్దు ♦ పోకచదువు, తెరగాండ్రకు ఫలమేమి ♦ గూరఁగలదు?
భక్తియు ముక్తినిముక్తికై ♦ పఠనమొనరఁ, జేసెడి ప్రపన్నులకు నిది ♦ సిద్ధసుధయ.
కం॥ శ్రుతి పాంచరాత్ర మీకృతి, స్వతఃప్రమాణమ్ము లనుచు ♦ శాస్త్రము లనుటన్
మతి శ్రద్ధబూని చదువుఁడు, మతిభక్తికొలంది ఫలము ♦ మానవులారా!
కం॥ కావున భక్తిప్రపత్తుల, తావలమై యుంట దీనిఁ ♦ దత్పద్ధతినే
నే వివరించెదఁ దచ్ఛ్ర, ద్ధావంతుల యుభయలోక ♦ సౌఖ్యము పొంటన్.
గీ॥ భక్తియుతులార! నాయాడు ♦ సూక్తి వినుఁడు, ఖలులు దీనిని దూషింపఁ
గలతపలదు
కాళ్లగిఱుచు రతనంబుఁ ♦ గందిగింజ, కాదనుచుఁ గోడి త్రోచిన ♦ ఘనత చెడునె?
గీ॥ అజ్ఞు లశ్రద్ధధానులు ♦ నైనవారు, సంశయాత్ములు చెడుట ని ♦ స్సంశయంబ
కానఁ బూర్వులు మూఢులన్ ♦ గర్వముడిగి, ప్రాజ్ఞమానులు చదువుఁడీ ♦ రామచరిత.
కం॥ మందరనగంబు మోయుచు, బృందారకులకును నమృత ♦ మిడు దేవుం డీ
మందరభారము మోయుచు, నందిచ్చును నమృతమున్ బు ♦ ధావళికెల్లన్.
కం॥ కలశాబ్ధి మందరముచేఁ, జిలుకుం డమృతమ్ము మీకుఁ ♦ జేకుఱు నని తా
సెలవిచ్చి సిద్ధిఁ గూర్చిన, జలజాక్షుఁడు దీన నట్లె ♦ సాహ్యం బగుతన్.
కం॥ మును కృతిఁ బలికించిన భూ, తనయాపతి నేఁడు లేఁడె ♦ తత్తఱ మేలా
యని దీనికిఁ దత్ప్రేరణ, మునఁ బూనితిఁ గాని గర్వ ♦ మునఁ గాదు సుఁడీ.
శా॥ శ్రీరామాయణమంత్రశాస్త్రమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్
శ్రీరామాయణధర్మతంత్రమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్
శ్రీరామాయణగృహ్యసూత్రమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్
శ్రీరామాయణముక్తిశాస్త్రమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్.
శా॥ శ్రీరామాయణకావ్యరత్నమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్
శ్రీరామాయణసత్పురాణమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్
శ్రీరామాయణయోగశాస్త్రమునకున్ ♦ శ్రేష్ఠంబు లే దేదియున్
శ్రీరామాయణమే నిధానముసుఁడీ ♦ శ్రేయోర్థులౌ వారికిన్.

గీ॥ ధర్మ మర్థంబు కామంబు•శర్మదంబు, నైన మోక్షంబు నను పురు•షార్థములను
ఇందుఁ జెప్పఁగఁబడినదే•యెందుఁ గలదు, ఇందులేనిది వెదకిన•నెందులేదు.

గీ॥ కావ్యతతులందు శ్రీరాము•కథయు మేలు, ముక్తిమార్గంబులందును • భక్తి మేలు
భక్తిమార్గంబునన రామ•భద్రుకథకు? వ్యాఖ్యరచియింతు సత్యవే•దాంతసరణి.

గీ॥ రాముచరితంబు లక్ష్యంబు•రాముననుజు, గీత లక్షణసూత్రంబు•ధాత్రి నాచ
రణము రూపునఁ జూపించె•రాముఁడెద్ది, యదియె బోధించెఁ గృష్ణుఁడై•యర్జునునకు.

గీ॥ చెప్పె నేధర్మచరితఁ బ్రా•చేతసుండు, సంగ్రహమ్ముగఁ గావ్యల•క్షణముచెడక
దానినే వివరించె వ్యా•ఖ్యానముగను, భారతామ్నాయమను పేర•వ్యాసమౌని.

కం॥ ఏవంవిధమహిమము సీ, తావిభుచరితంబు దాని•తత్త్వముఁ దెలియం
గా విభుఁడెవ్వఁ డభవుఁడో, యా వల్మీకభవుఁడొ భవుఁడొ•హనుమయొ తక్కన్.

కం॥ పెద్దలు చూపిన త్రోవన, నద్దియ యావిష్కరింతు • నాంధ్రమునందున్
దిద్దుఁడు తప్పులు గలిగిన, బుద్ధి యొకరిసొమ్ము గామి•బుధు లెఱుఁగరొకో.

కం॥ ఎవ్వఁడు శక్తుఁడు ధరపై, నవ్వల్మీకజునికృతికి • వ్యాఖ్య రచింపన్
అవ్వాల్మీకియొ శివుఁడో, యవ్వనజభవుండొ యొండె•నాతనిసతియో.

కం॥ రామయణార్థ మెఱిఁగిన, యా మానవుఁ డిలను గలుగఁ • డార్యులలోనన్
రామాయణార్థ మెఱుఁగని, యా మానవుఁ డిలను గలుగఁ • డార్యులలోనన్.

గీ॥ అమరభాషను గలవు వ్యా•ఖ్యానవితతు, లల్ల వాల్మీకికృతము రా•మాయణమున
కాంధ్రమునదానినెనయు రా•మాయణమున, కాంధ్రమునవ్యాఖ్యయుంట
యు•క్తంబకాదె.

కం॥ కావున మిత్రులుఁ గొన, ల్యావరతనయుండు వెలిని • నంతస్స్వమన్
వావిరి పెరరేఁపఁగ వీఁ, డీవిధముగఁ బూనుకొనియె • నీకృతిఁ బలుకన్.

కం॥ అవనిజపతి గలఁ డనియెడు, పావరొక్కటిదక్కఁ గండ•పావరేన్ జదువుం
బావరేనియు ధనముంగల, పావరేనియు లేదు కృతిని • బూనుటయందున్.

కం॥ వేడుకకై రాముఁడు తా, నాడుకొనం దలఁచి యంటఁ•జుట్టియు నెలమిన్
త్రాడును విసరున వైచిన, నాడెడి నీ బొంగరం బ•హా యన జనముల్.

కం॥ సూత్రంబును గేలం గొని, సూత్రధరుఁడు లాగుచుండఁ • జూపఱు లలరన్
గాత్రంబును గదలించు న, పాత్రపుఁదోల్బొమ్మ కేల • పరువుం బొగరున్.

కం॥ చదరంగపుఁబీఠంబున, నొదవిన క్రీడనక మనఁగ • నుంచినచోటన్
గదలకయుండుటె నాపని, చదురడువఁగ నాకుఁ గలదె•స్వాతంత్ర్యంబున్.

కం॥ పలికించువాఁడు నేర్పిన, పలుకులెకద ప్రోదిచిలుక•పలుకుచునుండున్
బలికించువాఁడు రాముఁడు, పలికెడి నీరాముచిలుక • ప్రాజ్ఞులు మెచ్చన్.

కం॥ తెలియనిదానిం దెలుపఁగఁ, దెలివిడి యొనరింపఁ గొంత•తెలిసినదానిన్
బలికింప సాధుసూక్తులఁ, గలఁడుగదా రామవిభుఁడు•కలఁక యిఁకేలా?

శా॥ తానై రమ్మని పిల్చి నన్నిటకు మో♦దం బార గైంకర్యముం
బూనం జేసి తదర్థమై తిరుగుచో ♦ భూముల్ వనుల్ భిక్షకై
తానే తోడయి మున్నుగాఁ జనుచునన్ ♦ ధన్యాత్ముఁ గావింపఁగా
నానాఁ డుండిన జానకీవిభుఁడు లేఁడా నేఁడు నాపాలిటిన్.

మ॥ శతవారంబులుమీఁద నెన్మిదియునౌ ♦ సారుల్ పఠింపించుచున్
గృతిస్వీయంబు నిరంతరాయముగ సం♦ప్రీతిన్ జగచ్ఛ్లాఘ్యమౌ
గతి సామ్రాజ్యమహాభిషేకమునుదాఁ ♦ గైకొన్న శ్రీజానకీ
క్షితిజాకాంతులు నేఁడు లేరె కృతినిన్ ♦ శ్రీమంతముం జేయఁగన్.

శా॥ తేజం బెల్లొకొ మూర్తిమంతమగుచున్ ♦ దీపించు నం చెంతయున్
నేఁ జింతింపగఁ సంయమించి యహహా ♦ తేజస్సముద్రంబు నా
పైఁ జిత్రంబుగఁ బొర్లివచ్చెఁ బరికిం♦పం దానిమధ్యంబునన్
దేజస్స్ఫీతుఁడు బాలుఁడొక్కఁ డొదవెన్ ♦ దివ్యాద్భుతశ్రీలతో
నాజన్మంబుఁ దరింపఁజేయ నతఁడే ♦ నాపాల నేఁ డుండఁడే?

చం॥ పరులు ఘటించినా రనుచు ♦ బాలిశబుద్ధి నసూయఁజేసి యే
నరుఁడు తమోంధుఁడౌచు జత♦నంబొనరించు స్వశక్తి నెంచ కే
కరణిమహాకృతిం జలుపఁ♦గా నిజ మాతఁడు లోకనింద్యుఁడౌ
కరటము రాజహంసకథ♦గాదె నిదర్శన మెట్టివారికిన్.

మ॥ పులినిం గన్గొని యట్ల కాఁదలఁచి జం♦బూకంబు మై వాఁతలన్
కలయం గాల్చుకొనంగఁ దాను నొకవ్యా♦ఘ్రంబౌనె తీపెత్తి దాఁ
బొలియుంగా, కటులే బుధానుకృతికై ♦ పూనంగ నజ్ఞుండు దాఁ
బొలియున్ శాశ్వతదుర్యశఃకలితుఁడై ♦ భూమీజనుల్ నవ్వఁగన్.

వ॥ అయినను.

కం. తెలియును బాండితిలేమియుఁ,దెలియును దృఢతనువులేమి♦దీనుఁడననుచున్
తెలిసియు రఘుపతిమహిమను, బలికెదఁ గర్తవ్యమగుట♦స్వాధ్యాయంబున్

వ్యాఖ్యానారంభము.

"ప్రయోజన మనుద్దిశ్య, న మందోపి ప్రవర్తతే" ఒకప్రయోజనము గోరక యేబుద్ధిమాంద్యముగలవాఁడును నొకకార్యమునఁ బ్రవర్తింపఁ డనఁ గవి యను వాఁడు ప్రవర్తించునా? అట్లైనఁ గావ్యరచనవలనఁ బ్రయోజన మేమన? "కావ్యం యశసే, ర్థకృతే, వ్యవహారవిదే, శివేతర క్షతయే,సద్యః పరనిర్వృతయే, కాంతాసమ్మిత తయోపదేశయుజే" యని కావ్యప్రకాశకారుఁడు వచించెను. కీర్తికొఱకో ధనమునిమిత్తమో వ్యవహారజ్ఞాన మెఱుంగుటకో యశుభపరిహారమునకో పరలోకసుఖమునకో కావ్యము రచింపవలెను. కవిచే గద్యాత్మకము

గానో పద్యాత్మకముగానో గద్యపద్యాత్మకముగానో (చంపువు)రచింపఁబడినది కావ్యము.ఇది లోకులకుఁ బ్రియురాలు ప్రియునకువలెఁ దియ్యనిమాటలచే హిత ముపదేశించునదియై యుండవలయునుగాని, వేదవాక్యములవలె రాజాజ్ఞవలె శాసించునదిగా నుండరాదు. పురాణములవలె మిత్రవాక్యమువలెఁ బథ్యమై నను నప్రియమై యుండరాదు.

ఇట్టికావ్యములలో జన్మముచేతను, గుణాతిశయముచేతను నాఁటికి నేఁటికి నగ్రస్థాన మలంకరించునది సంస్కృతమున వాల్మీకి రచించిన శ్రీమద్రామా యణము. ఓయీ! "కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే" త్తని శ్రుతి నిషేధించుకార్యము నకు బ్రహ్మర్షి వాల్మీకియెట్లుమార్గదర్శకుఁ డయ్యెననరాదు. కావ్యాలాపము కూడ దను నిషేధ వాక్యము ముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిషయమేకాని లోకహితము కొఱకై యేనే నొకమహాపురుషుని నాయకునిఁగాఁ గొని యుత్తమపురుషార్థముల నుపదేశించుకావ్యములవిషయము గాదు.

శ్రీమద్రామాయణమున నాయిక సాక్షాచ్ఛ్రీదేవి సీత. నాయకుఁడో సాక్షా న్మహావిష్ణువు శ్రీరామచంద్రమూర్తి. వీరిరువురు త్రేతాయుగమున దుష్టశిక్షకు, శిష్టరక్షకు, ధర్మసంస్థాపనమునకై యవతరించి స్వానుష్ఠానరూపమున నిహపర సాధకంబులగు "స్వధర్మంబుల" స్త్రీధర్మము సీతయుఁ బురుషధర్మము శ్రీరామ చంద్రమూర్తియు లోకుల కుపదేశించినవారు. వారిచరిత్రమును వాల్మీకి రచింప కుండెనేని తరువాతికాలమువా రావిషయ మెఱుంగక యంధులై దురాచార వర్తనులై యుందురుకదా.

అట్టిమహోపకారము లోకమునకుఁ గావించిన వాల్మీకిమహర్షిని నెవ రెన్ని విధములఁ బొగడినను బర్యాప్తము కాదు.

బ్రహ్మర్షివాల్మీకికృతరామాయణము సంస్కృతభాషయం దుండుటఁజేసి యది నేఁటికి నూటికిఁ దొంబదితొమ్మిదిమందికి దురవగాహమై యున్నది.మహా కవులు కొంద ఱాంధ్రమున స్థూలభావమునఁ గథాంశమ:మాత్రము గ్రహించి గ్రంథములు రచించిరి. ముఖ్యముగా గ్రహింపవలసిన సూక్ష్మవిషయములను వారు విశదీకరింపరైరి.ఈయాంధ్రగ్రంథకర్త శ్రీరామభక్తకోటిలోఁజేరి దాసో హంభావము గలవాఁడై పరమభక్తియో ప్రపత్తియో మోక్షోపాయ మనియెం చినప్రపన్నుఁ డగుటఁ ద్రికరణశుద్ధిగాఁ దనయిష్ట దేవతాగ్రంథమును గైంకర్య రూపమునఁ దద్దేవతాంకితముగా రచించునెపమునఁ దన్నామస్మరణము మన నము సర్వదా లభింపఁజేసికొను నుద్దేశముతో ననన్యుఁడై యాకృతి రచించెనని ౬౭వ పద్యమువలనఁ దెలియనయ్యెడిని. ఈ గ్రంథకర్త దీర్ఘరోగియు దుర్బ లుఁడు నశక్తుఁడు నగుట జీవచ్ఛవముంబోలి యందు శ్వవృత్తిచే జీవించు

చుండినను శ్రీరామానుగ్రహంబునను భక్తకోటుల యాశీర్వచనబలమునను బూర్వజన్మసుకృతపరిపాకంబునను నెట్లెట్లో దీనిని రచింపఁగలిగెను.

దీనిని బ్రకటించిన క్రొత్తలో నొకనాఁడు చెన్నపురమున నున్నత న్యాయస్థానసమీపమున బాటవెంటఁ బోవు నీయనను బ్ర. శ్రీ. రా. శ్రీ న్యాపతి సుబ్బారావు పంతులుగారు చూచి 'యోయీ! మూలమునకు సరిగా రామాయణమును వ్రాసితివి. మూలమునకువలె నీకృతికి వ్యాఖ్యాన ముండినసే యాంధ్రలోకమున కెక్కువయుపయోగపడును. ఆమూలాగ్రము శోధించిన నీవే దానికి సమర్థుఁడవు. దానికై యత్నింపు'మని హిత ముపదేశించిరి. ఆవల నొకనాఁడు బ్ర.శ్రీ. వావిలాల శివావధానులవారు వాల్మీకియుటజమునకు బ్రహ్మదేవునివలె శ్రీరామజయమందిరమునకు వచ్చి యావిషయమునే బోధించిరి. ఇది యిప్పటికి నిరువదిరెండుసంవత్సరములనాఁటివృత్తాంతము. వారు మఱచియుండుదురుగాని గ్రంథకర్తమాత్రము దాని మఱవఁడయ్యె. గ్రంథకర్తహృదయకేదారమున నాటిన విత్తన మీనాఁటికి శ్రీరామచంద్రులకృపాకటాక్షంబున ఫలవంతమయ్యె.

ఈ గ్రంథకర్తప్రపితామహుఁడైన వావిలికొలను రత్నాజీపంతు లనువారు రత్నాజీయమను పేర రామాయణమునకు వ్యాఖ్య రచించిరని వినికిడికలదుగాని యది యీ గ్రంథకర్తకు లభింపఁదయ్యె. దొరకినవాని సాయమున యథాశక్తి యథామతి రచింప సంకల్పించి సర్వభారము శ్రీసీతారామచంద్రుల పైవైచి తాను నిమిత్తమయి కృతికి దొరఁకొని సాంగముగ నెఱవేఱ శిష్టుల మంగళాశాసనముల నర్థించుచున్నాఁడు. 'మత్కర్మకృత్భవ, మత్కర్మపరమో భవ' యని యుపదేశించిన భగవంతుఁడే యిట్టి యానుకూల్యమును నేఁ డీవిధమున నీగ్రంథకర్తకు సంఘటింపఁజేసెను.

బాలకాండము :— శ్రీరామచంద్రమూర్తి బాలుఁడుగా నుండునప్పటిచర్య తెలుపునది కావున దీనికి బాలకాండమనిపేరు. కాండ మనఁగా జలము. శ్రీరామాయణము మహార్ణవముగ జెప్పుటచే నందలిజలము కాండ మనఁబడెను. శ్రీ రామాయణమందలి యేడుకాండములందును నేడువ్యాహృతులయర్థ మిమిడింపఁబడినది. బాలకాండమందు 'ఓం భూః' అనువ్యాహృత్యర్థము కలదు. అది గ్రంథపఠనమునఁ దెలియఁగలదు.

శ్లో॥ శ్రీవిష్ణోః ప్రథమే కాండే, జగజ్జనన హేతుతా
ద్వితీయే స్థితి హేతుత్వం, తృతీయే మోక్షదాయితా
చతుర్థే గుణసంపత్తిః, పంచమే సర్వహంతృతా
షష్ఠే వేదాంతవేద్యత్వం, సప్తమే సృష్టిహేతుతా
ఏవం విష్ణుః పరం తత్త్వం, రామాత్మేతి సునిశ్చితమ్.

అన్నట్లు బాలకాండమున శ్రీరామచంద్రమూర్తియగు విష్ణువే జగజ్జనన కారణమనియు, రెండవకాండమందు ప్రపంచస్థితి కాయనేహేతు వనియు, మూఁడవకాండమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి మోక్షదాత యనియు, నాల్గవ కాండమం దాయన గుణసంపత్తియు, నైదవదానియందు సర్వసంహారకర్త యనియు, నాఱవకాండమందు నాయన వేదాంతవేద్యుఁ డనియు, నేడవ కాండమం దాయన బ్రహ్మకుహేతు వనియు నీవిధముగ శ్రీరామచంద్ర మూర్తిగ నవతరించిన విష్ణువే పరతత్త్వమని సునిశ్చిత మని యర్థము.

జననము మొద లిరువదియైదేండ్లవఱకు రాముఁడు జరపినచర్య యీ కాండ మునఁదెలుపఁబడినది. పండ్రెండవయేఁట వివాహమైనది మొదలు పట్టాభిషేక యత్నము జరుగువఱ కే విశేషకార్యము జరిగియుండలేదు.

ఇష్టదేవతానమస్కారముతో గ్రంథపీఠిక ప్రారంభింపఁబడుచున్నది.

శ్రీ..........ధవుండు=సంపదనొసంగు భూపుత్రికయైన సీతాదేవికి భర్త యైనవాఁడు. జడ.......విధాత = ప్రాణములేనివానికిని ప్రాణముగలవానికిని జీవము ఘటించువాఁడు - అనఁగా జీవభూతమైయుండువాఁడు- చేతనాచేత నములైన యన్నిభూతములకు ధారణపోషణములు చేయువాఁ డని యర్థము. అచేతనమువలెనుండిన యహల్యను మనుష్యులలోఁ గలియఁజేసెను.

'మ త్త॥ నిన్నుఁ బాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్క ముహూర్తమేని న్నిలం గలవార మే తమనీటఁబాసిన చేఁపల' ట్లని చెప్పిన లక్ష్మణువాక్యములను నయో ధ్యాపురజనులవాక్యంబులను నిట ననుసంధించునది.

సద్గరీ...........భూరుహంబు=సాధువులందు శ్రేష్ఠులయినవారికిఁ గల్పవృక్ష మయినవాఁడు.

సమదా....శీలి=మదముతోఁగూడినశత్రువుల జీల్చుస్వభావముగలవాఁడు.

భక్తవారామృతదాత = భక్తుల సమూహమునకు మోక్షమిచ్చు దానగుణము గలవాఁడు.

సంభృతశరాసకరాంబుజుఁడు=ధరించిన కోదండముగల కరకమలముగల వాఁడు.

అమాయవర్తనుఁడు = వంచనలేని నడవడిగలవాఁడు. ['రామోద్విర్నాభిభా షతే' = రాముఁడు రెండు మాటలవాఁడు కాఁడు. ఒంటిమిట్ట శ్రీరాముఁడు = ఒంటిమిట్ట యని నామాంతరముగల యేకశిలానగరమందు వెలసియుండు శ్రీ రామచంద్రమూర్తి; మన్నమస్కృతుల్ = నా నమస్కారములను, రక్తిన్ = ప్రేమతో, గ్రహించుతన్=అంగీకరించునుగాక.

'మనా క్కావ్యార్థసూచన' మ్మను లక్షణమునుబట్టి యిందుఁ గొంచెముగ శ్రీ
రామాయణకథ సూచింపఁబడినది. శ్రీ మహిజాధిపుం డనుటచే సీతాకల్యాణకథ
యును, జడచేతనజీవవిధాత యనుటచే నహల్యాశాపమోక్షణము, నయోధ్యా
నగరవాసులలోనగువారి ప్రేమయు, సద్గరీయోమరభూరుహం బనుటచే ఋషీశ్వ
రుల కభయప్రదానము,సమదారివిదారణశీలియనుటచే ఖరవిరాధ కబంధరావణ
కుంభకర్ణాదివధయు,భక్తవారామృతదాత యనుటచే జటాయుశబరియయోధ్యా
పౌరులకు మోక్షమిచ్చుటయు నను రామాయణమందలి యేడుకాండలకథలు
సూచితములయ్యెను. ఇది లీలావిభూతియందలి శ్రీరామచర్య.

నిత్యవిభూతియందలి లక్ష్మీనాథపర్యాయముగ నొకయర్థముగలదు. శ్రీరా
ముఁడు=రామో రామశ్చ 'రామశ్చ' యన్నట్టులు రాములు ముగ్గురు గలరు.
పరశురాముఁడు=ఈయన గండ్రగొడ్డలితో రమించువాఁడు- (క్రీడించువాఁడు)
బలరాముఁడు=బలముచేఁ గ్రీడించువాఁడు- కావున నీ రెండవతారము లంశావ
తారములేకాని పూర్ణావతారములు గావు. శ్రీరామావతారమే పూర్ణావతారము.
ఆయన శ్రీయందు రమించువాఁడు. లక్ష్మీపతిత్వము భగవంతుఁడగు నారా
యణునందుఁ దప్ప నితరు లెవరియందు నన్వయింపదు. కావునశ్రియఃపతి
యైన నారాయణుఁడే సీతాపతియైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి. "రాఘవత్వే భవే
త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేషానపాయినీ." అని
విష్ణుపురాణమునఁ జెప్పినట్లు సీతాదేవి సాక్షా ల్లక్ష్మియేకదా! శ్రీలక్ష్మియే సీత
విష్ణుండవే నీవని బ్రహ్మాదులు స్తుతించిరికదా (యుద్ధ ౧౨౦౭ వ.) ఈ కార
ణముచేత శ్రీమహిజా యని సీతకు లక్ష్మికి నభేదము చెప్పఁబడెను. లక్ష్మీదేవి
యైన సీత యని యర్థము గ్రహింపవలెను.

జడచేతన జీవవిధాత యనుచో "మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా
ఇవ." భ.గీ.౭-౭.ఈ సమస్తమయిన చేతనాచేతన వస్తుసమూహము దారము
నందు రత్నములసమూహమువలె నాయందుఁ గూర్పఁబడినది. రత్నములు
హారముగానునికికి దార మెట్టు లాధారమో యట్లే ప్రాణముగల ప్రాణములేని
సమస్తభూతములయునికికి నేనే యాధార మని యర్థము.ఈయర్థమునే "విష్ణో
స్స్వరూపా త్పరతోదితే ద్వేరూపే ప్రధానం పురుషశ్చ విప్ర।ప్రకృతి ర్యామయా
ఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపిణీ పురుషశ్చా ప్యుభా వేతౌ లీయతే పరమాత్మని॥
పరమాత్మాచ సర్వేషామాధారం పరమేశ్వరః। విష్ణునామా స వేదేషు వేదాంతే
షుచ గీయతే॥స్మృతి.విష్ణుస్వరూపమునుండి ప్రధాన (ప్రకృతి)మని పురుషుఁడని
రెండుకలిగెను. ప్రకృతి వ్యక్తావ్యక్తస్వరూపముగలది. అదియును బురుషుఁ
డును బరమాత్మయందు లయించును.పరమాత్మయగు పరమేశ్వరుఁడే సమస్త
మున కాధారము.ఆపరమేశ్వరుఁడే విష్ణువని వేదములందు వేదాంతములందు

స్తోత్రముచేయఁబడుచున్నాఁడు. 'యస్యపృథివీ శరీరమ్' ఎవనికి భూమి శరీరమో, 'యస్యాత్మా శరీరమ్' ఎవని కాత్మశరీరమో 'ఏష సర్వభూతాంతరాత్మా' ఈయనయే సమస్తభూతములకు నంతరాత్మ, ఇత్యాద్యనేకశ్రుతివాక్యములు భగవంతుఁడు నారాయణుఁడే జడమైనప్రకృతికి చేతనులైన జీవులను ధారణ పోషణములకు నాధార మని ఘోషించుచున్నవి.

సద్గరీయోమరభూరుహంబు=ఈ విషయంబున శ్రీ భాగవతమందలి యీ పద్యంబుల ననుసంధించునది.

చ॥ చలమున బుద్ధిమంతులగు • సాధులు నా హృదయంబు లీల దొం
గిలికొనిపోవుచుండుదు ర•కిల్బిషభక్తిలతాచయంబులన్
నిలువఁగఁబట్టి కట్టుదురు • నేరుపుతో మదకుంభికైవడిన్
వలలకుఁ జిక్కి భక్తజన•వత్సలతం జనుచుందుఁ దాపసా॥

కం. సాధులహృదయము నాయది,సాధులహృదయంబు నేను•జగములనెల్లన్
సాధుల నేన యెఱుంగుదు, సాధు లెఱుంగుదురు నాదు•చరితము విప్రా॥

సమదారివిదారణశీలి=శిష్టరక్షణమువలె దుష్టశిక్షణము భగవంతుని కార్యమే కదా. దైత్యారిలోనైనవి యీయనకు బిరుదువాచకములేకదా.

భక్తవారామృతదాత = మోక్షసాధనము భక్తియో, ప్రపత్తియో; మోక్షమిచ్చువాడు శ్రీమన్నారాయణుఁ డొక్కఁడే. శ్రీరామపరత్వమునం దిది సిద్ధాంతముచేయఁబడెను. శ్రీమన్నారాయణుఁడే శ్రీరామచంద్రమూర్తి.

అమాయవర్తనుఁడు = సంభవా మ్యాత్మమాయయా యన్నట్టు లవతారమందు మాయ గ్రహించును గాని నిత్యవిభూతియందు మాయారహితుఁడై యుండును. ఒంటిమిట్ట శ్రీరాముఁ డమాయవర్తనుఁ డనుటచే నొంటిమిట్టయందలి యర్చావతారమూర్తికి నిత్యవిభూతియందలి పరమూర్తికి నభేద మని భావము. పరమూర్తి దుర్లభుఁడు. ఈ మూర్తి భక్తులకు సులభుఁడు. భేద మింతియ.

శ్రీరాముఁడు = (1) శ్రీమంతుఁడైన రామచంద్రమూర్తి (2) లక్ష్మీదేవి యందు రమించువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీ సీతాదేవివల్లభుండును, జేతనాచేతనముల కాధారము పోషణకర్తయు నగువాఁడును, సాధువులపాలిటికిఁ గల్పవృక్షమైనవాఁడును,మదించిన శత్రువుల సంహరించు స్వభావముగలవాఁడును, భక్తసమూహమునకు మోక్షమునిచ్చువాఁడును,హస్తకమలమందుఁ గోదండము ధరించువాఁడును, ఏకశిలానగరమను

నామాంతరముగల యొంటిమిట్టయందు విజయంచేసియుండువాఁడును, వంచనములేని నడవడిగలవాఁడును, నిత్యవిభూతియందును నవతారదశయందును శ్రీరామచంద్రమూర్తియైనవాఁడును, నగు శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మము నా నమస్కారములను ప్రేమతో నంగీకరించునుగాక.

విశేషవిషయములు.

ఈపద్యము మొదటిమూఁడు పాదములందలి మొదటియక్షరములు శ్రీం. ఓం. రాం. అని యగును. నాలవపాదంబగు 'రాముఁడమాయవర్తనుఁడు రక్తి గ్రహించుత మన్నమస్కృతుల్'అనుచో, కాదినవ, టాదినవ, పాదిపంచ-యాద్యష్టక మ్మనుసాంఖ్యసంజ్ఞలవలన రా=౨ అగును - కావునఁ దొలియక్షర మైన 'రా' తరువాత రెండక్షరములు చదివి 'మాయ'యను రెండక్షరములు గ్రహింపవలయును. ఇప్పటికి రామాయ యని యేర్పడెను- ఆవల మాయ యనఁగా ౧౫ కావున 'రా' తరువాత ౧౫ అక్షరములు విడిచి రెండక్షరములు గ్రహించిన 'నమః' యనునది యేర్పడును. ఇప్పుడు'రామాయనమః' అని నాలవపాదంబున నేర్పడియె. మొదటిమూఁడుపాదంబులయందలి మూఁడక్షరములు చేర్చి చదివిన 'శ్రీం. ఓం. రాం. రామాయ నమ' యని బీజాక్షరయుక్తమైన రామషడక్షర మంత్ర మేర్పడును.

ఈమంత్రమునే యీగ్రంథకర్త తన ౨౨వ యేఁట కంపసముద్రవాస్తవ్యులైన శ్రీమాన్ చేట్లూరి నరసింహాచార్యదేశికులవలన నుపదేశము నొంది నాఁటినుండి సబీజముగ జపించుచుండువాఁడు. కావున దానినే కృత్యాదియందు మొదటిపద్యమునఁ బొందుపఱిచెను. శ్రీరామమంత్రోపదేశము లేక శ్రీమద్రామాయణము పారాయణము చేయరాదని పూర్వుల నియమము. సంస్కృతరామాయణపఠనాధికారము మంత్రాధికారములేనివా రీపద్యార్థము మంత్రార్థము నెఱింగి యీ గ్రంథమును పారాయణము చేయుచున్నారు. ఇది యాంధ్రగ్రంథముకదా పారాయణమున కుపయోగించునా యని సందేహింపఁ బనిలేదు. ఈవిషయంబున నప్పకవీయమందలి యీ పద్యంబులు స్మరింపఁ దగినవి.

కం. ఆయాదేశమువారికి, నాయాదేశంబుభాష • నమరినకావ్యం
బాయతపురుషార్థంబులఁ, బాయక సమకూర్చు దేవ•భాషయపోలెన్.

కం. సురభాషార్థము తెలియని, తరుణులకును శూద్రులకును•దమతమసీమం
బరఁగినమాటలఁ జెప్పిన, వరకావ్యము పఠనమున కవశ్యక మయ్యెన్.

దాక్షిణాత్యులు వేదాంతార్థములఁ దమభాషయందు వ్రాసికొని దానికి ద్రావిడామ్నాయ మని పేరుపెట్టి పఠించుచు సంస్కృతముకంటె మిన్నగ

గౌరవించుచున్నారుగదా. ఆంధ్రులకు మాతృభాష యాంధ్రము, మాతామహి భాష సంస్కృతము. సంస్కృతము తొలసివలెఁ బూజ్యమేకాని, శిరమునఁ బూలను ధరింతురుగాని తులసిని ధరింపరుగదా. వెండ్రుకలందుఁ దులసి ధరించు బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రుఁ డని ప్రమాణముకలదుకదా!

మంత్రముగా గ్రహించునపుడు ప్రణవము తొలుతఁ దరువాత శ్రీ బీజము గదా యుండవలయును. తాఱు మాఱుచేయనేల యని కొందఱు సందేహింప వచ్చును. వాస్తవమే. రహస్యమంత్రము ఉపదేశకాలమున సక్రమముగాఁ జెప్పినను వ్రాయునప్పు డట్లు చెప్పుట మాంత్రికాచారము కాదు. గరుడమంత్ర మందు పక్షియనుటకు క్షిప యని చెప్పఁబడినది. ఈ పదమే వాడుకయందును నిందార్థమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది.అహిర్బుధ్న్యసంహితయందుఁ గొన్ని మంత్రములు తలక్రిందుగాఁ జెప్పఁబడినవి.

వేదమంత్రములకు ఓంకారమువలె నాంధ్రకృతులందు శ్రీకారమే ప్రధానముగా గ్రహించుట యాంధ్రకవిసంప్రదాయమై యున్నది.

శ్రీమద్రామాయణము 'సీతాయా శ్చరితం మహత్' సీతాదేవిమహాచరిత్ర యనియే వాల్మీకి చెప్పెను. అంతియగాక యూరక రామాయణమనక శ్రీమద్రామాయణమనియేకదా యాయన పేరుపెట్టెను. 'అప్రమేయంహి తత్తేజోయస్య సా జనకాత్మజా'- జనకరాజుకూఁతు రెవ్వనిదో వాని తేజమపరిమితముకదా! రాముఁడు శ్రీరాముఁడగుటకు మహిజాధవుఁడవుటయే కారణమని భావము. శ్రీ రామచంద్రమూర్తియు 'నాకునున్ శుభప్రద సుమహానుభావకథ' యని యంగీకరించియున్నవాఁడు.తండ్రికంటెఁ దల్లి పదింత లెక్కువ పూజ్యురాలు. సీతాదేవి యనుగ్రహము లభించిన రామానుగ్రహము తప్పక త్వరగా లభించును.ఈకారణములచే శ్రీశబ్దము తొలుతఁ బ్రయోగింపఁబడియె. మంత్రోచ్చారణమందుఁ బ్రణవము మొదటనే రావలయును. ఆఱక్షరముల రామమంత్రమందుఁ బ్రణవము లెక్కకురాదు. ఏలన, 'రా'మ్మనునదియే ప్రణవార్థమును బోధించును. (శ్రీరామనామమాహాత్మ్యమును జూడుఁడు.) ఈ కారణముచేతనే ప్రణవోచ్చారణమున కధికారులు కానివారును శ్రీ రామమంత్రమున కధికారులగుచున్నారు.

మంత్రమం దొకన్యాయమునఁ బ్రణవమును జేరుచున్నది. నారాయణ మంత్రమునం దక్షరము లెన్ని యని విమర్శింపఁబూని పూర్వులు-నారాయణ= ౦+౨+౧+౫=౮ కావున నారాయణమంత్రమునక్షరము లెనిమిదియనియే సిద్ధాంతముచేసిరి. ఆ న్యాయ మనుసరించిన రామ = ౨ + ౫ = ౭ అగుచున్నది.రామమంత్రము వాస్తవమున నేడక్షరముల మంత్రమనియే గ్రహించు

చెప్పనుగాని యగ్నిబీజము తదర్థమునే బోధించుటచేఁ బ్రణవమును దంత్రమున విడుతురు.

'సర్వేషాం తాంత్రికంతువా' యని యుండుటచేఁ బ్రణవములేకయే యన్నివర్ణములవా రుచ్చరింపవచ్చును.దానివలన ఫలలోపము లేదు; మంత్రలోపము లేదు. ఎట్లన, అష్టాక్షరమంత్రవిషయమున వైష్ణవ గ్రంథములు ప్రణవలోపము గలిగినను లోపములేదని,

"తత్రోత్తరాయణస్యాది, ర్బిందుమాన్ విష్ణు రంతతః
బీజ మష్టాక్షరస్య స్యా, త్తేనాష్టాక్షరతా భవేత్
పుండరీకోపి ధర్మాత్మా, నారాయణపరాయణః
నమో నారాయణాయేతి, మంత్ర మష్టాక్షరం జపన్.

నారాయణపరాయణుఁడైన పుండరీకుఁడను ధర్మాత్ముఁడు 'నమో నారాయణాయ' యను నష్టాక్షరమంత్రము జపించి ముక్తుఁడయ్యెను.

శ్లో॥ ఆసీనావా శయానావా, తిష్ఠంతో యత్రకుత్రవా
నమో నారాయణాయేతి, మంత్రైకశరణావయమ్.

కూర్చుండినను బండుకొనినను నెచ్చట నెచ్చట నిలుచుండినను 'నమో నారాయణాయ' యను మంత్రమే మాకు శరణమని యుండుటచేఁ బ్రణవలోపమునఁ దత్పర్యాయబీజ ముండుటచే మంత్రమునకు ఫలమునకు వైరుధ్యము లేదు.

'ఓం రామాయ' యనునపుడు ప్రణవము రామాయ యనుటకు విశేషణముగ గ్రహింపవలయును. ఈ విషయము అరణ్యకాండమున 'అగ్రవర్తియై శ్రీరామచంద్రమూర్తియరుగుచుండె' నను పద్యవ్యాఖ్యయందు విమర్శింపబడును.

శ్రీరామషడక్షరమంత్రము కేవలమోక్షసాధకులుమాత్రమే జపింపవలయుననియు నైహికకాంక్షగలవా రాపదలందును నుచ్చరింపరా దనియు నాంజనేయులు చెప్పినట్లు రామరహస్యోపనిషత్తునందుఁ గలదు.

శ్లో॥ ఐహికేషుచ కార్యేషు, మహాపత్సుచ సర్వదా
నైవ యోజ్యో రామమంత్రః, కేవలం మోక్షసాధకః.

తక్కినవారందఱు రామాష్టాక్షరి జపించుట శ్రేయస్కరముకావున శ్రీరామభక్తులు శ్రీరామాయ నమ యనికాని రాంరామాయనమ యనికాని రామాయ నమ యనికాని రామ యని కాని జపింపవచ్చును. శ్రద్ధాభక్తులకొలఁది ఫలమందుటకు సమానము. 'రామ' యను రెండక్షరములందే సర్వశక్తులు కలవు. అందుకు వాల్మీకియే సాక్షి.

శ్లో॥ మహాలక్ష్మ్యర్థక శ్శ స్స్యాత్, ధనార్థ రేఫ ఉచ్యతే,
(ఈ) తుష్ట్య ర్థోఽపరో నాదో, బిందుః దుఃఖహరార్థకః.
లక్ష్మీదేవ్యా బీజ మేత, త్తేన దేవీం ప్రపూజయేత్.

శ్రీం యనుమంత్రమందలి శకారమునకు లక్ష్మియని యర్థము. రేఫమగ్ని బీజము కావున 'శ్రియ మిచ్ఛే ద్ధుతాశనా' త్తను ప్రమాణమువలన నది సంపత్కరము. 'ఈ'యక్షరమునకుఁ దుష్టి యని యర్థము. నాదమున కీశ్వరుఁ డని యర్థము. బిందువు దుఃఖహరము 'శ్రీం రామాయ నమ' యని జపించువారీయర్థమును మనస్సుననిలిపి యీశ్వరయుక్తయై దుఃఖముల హరించి తుష్టిని సంపత్తును గలిగించునది యని శ్రీదేవిని ధ్యానింపవలెను. 'శ్రీరామ' యన్నప్పుడిట్టి శ్రీదేవితోఁగూడిన రామచంద్రమూర్తియని ధ్యానింపవలెను.

శ్రీశబ్దార్థము రెండవపద్యంబున వివరింపఁబడినది. అందది విశదీకరింపఁబడును.

శ్రీమద్రామాయణమంతయుఁ బ్రణవార్థమునే తెలుపుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి సాక్షాద్విష్ణువని వాల్మీకియే చెప్పెను. లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్న హనుమత్సుగ్రీవవిభీషణాదులందఱుఁ దాము దాసులమనియే చెప్పికొనిరి. ఈవిధముగా దాసత్వము తమస్వరూప మని యెఱిఁగినవారందఱు బాగుపడిరి. అది యెఱుఁగని రావణాదిరాక్షసు లహంకారముచేఁ జెడిరి. సీతాదేవి పురుషకారముచేఁ గాకాసురుఁడు క్షేమపడెను. ఆమెపురుషకార మంగీకరింపని రావణుఁడు సమూలము చెడెను.

నమశ్శబ్దనిర్వచనము.

నమశ్శబ్దము సఖండముగను నఖండముగను నర్థము చేయవలయును. నమశ్శబ్ద మఖండ మైనప్పుడు నమస్కారమని యర్థము. సఖండ మైనప్పుడు న + మః=నాకొఱకుఁగాదు. అనఁగా 'నమస్కారము నాకొఱకుఁగాదు. ఏ జీవుని కొఱకుఁ గాదు.' అని యర్థము గ్రహింపవలెను. నాకే కానప్పుడు నా కుపకరణములైన ప్రకృతిపదార్థముల కెట్లు వచ్చును? కావున రామచంద్రమూర్తికి మాత్రమే యని యర్థము దృఢపడుచున్నది.

యాః కాశ్చన కృతయోమమ భగవతి నమమ తాసు మమతా నాస్తి-భగవత ఏవతాః అమమోహం భగవతి అహమపి నమమభగవత ఏవాహ మస్మి ఇత్యేవ మమతాం యోజయ త్యతో నమమ.

నేనేకార్యములు చేయుచున్నానో యవి నాకొఱకై కావు. వానియందు నాకు మమత్వములేదు. అవన్నియు భగవంతునికొఱకే. నాకొఱ కనునదిలేదు. నాకై నేను లేనివాఁడను. నేనుగూడ నాకొఱకుఁగాదు. భగవంతునికొఱకై యున్నాను.

ఈవిధముగా మమత్వమును యోజించుటచే 'నమమ' యేదియు నాకొఱకుఁ గాదని యేర్పడుచున్నది. 'నేను,నాది' యను పదంబులు విషములు. 'నీవు,నీది, నాదికాదు'అనునవి యమృతములు. నమ యని మీఁదఁజెప్పినయర్థముభావించి చెప్పినచో నహంకారమమకారములు రెండు నాశ మగుచున్నవి. రక్షణభారము సర్వము భగవంతునియందే పడుచున్నది. తరించుట కిదియే మార్గము.

శ్రీమద్రామాయణమునకు శ్రీసీతాదేవి ప్రాణ మని విజ్ఞులు సెలవిచ్చిరి. అట్లే శ్రీమద్రామాయణము దీర్ఘశరణాగతి యనిరి. అట్టి శరణాగతికి నమశ్శబ్దము ప్రాణము. నమశ్శబ్దము లేక శరణాగతి లేదు.

భక్తుల ప్రపన్నులచేతి సుదర్శనాయుధమునమస్సు. భగవంతుఁడు సుదర్శనముచే సర్వలోకముల జయించును. భక్తులు ప్రపన్నులు నమస్సుచే భగవంతుని జయించి వశపఱచుకొందురు. కావున నమశ్శబ్దార్థజ్ఞానము వారి కనివార్యము. ఈనమశ్శబ్దార్థము పార్వతీపతి నారదున కీ విధముగ నుపదేశించెనని యహిర్బుధ్న్య సంహితయందుఁ జెప్పఁబడెను. గ్రంథవిస్తరభీతి మూలశ్లోకము లనువదింపఁ బడవయ్యె. వలసినవారు ౫-౩ వ యధ్యాయంబునఁ గననగు.

నమశ్శబ్దమునకు స్థూలార్థము.

తమకంటె నుత్కృష్టుఁడగు పరము నుద్దేశించి తమకుఁ దామే వినయముతో దేహమును వంచుటకు నమస్కారమనిపేరు. లోకమునఁ జేతనవర్గము శ్రేష్ఠములు అశ్రేష్ఠములు అని రెండువిధములేకానవచ్చుచున్నవి. వేఱొకభేదములేదు. కాలము చేతను, గుణముచేతను ఎక్కడ గొప్పతనము కానవచ్చుచున్నదో యక్కడ ముఖ్యవృత్తిచే (లక్షణచేఁగాదు) శ్రేష్ఠత్వ మవలంబింపఁబడుచున్నది. ఈ కారణముచే నందఱకంటె శ్రేష్ఠుఁడు పరముఁ డగు భగవంతుఁడే చేతనవర్గ (జీవకోటి) మంతయు నాయనకంటె నికృష్టమని జ్ఞానులు చెప్పెదరు. శ్రేష్ఠుఁడైన పరముని శేషి యనియు, నశ్రేష్ఠుఁడైన జీవుని శేషుఁ డనియు వారికిరువురకు శేషిశేషత్వ, స్వామిభృత్యసంబంధముఁ జెప్పుదురు. నమస్కరించువాఁడు శేషుఁడు జీవుఁడు. నమస్కరింపఁబడువాఁడు శేషిపరముఁడు (యథేష్టవినియోగార్హం శేషశబ్దేన కథ్యతే-యన్నట్లు భగవంతుఁడు తనయిష్టప్రకారము వినియోగించుకొనుటకు నర్హుఁడు శేషుఁడు. జీవునిఁ దనయిష్టప్రకారము వినియోగపఱచుకొనువాఁడు శేషి). ఈనంతృనంతృత్వభావము లోకప్రయోజనముకోరి కలిగినవి కావు. కల్పించుకొనినవి కావు. నీచోచ్చములు స్వభావసిద్ధములు. భగవంతుఁ డుపాధిరహితుఁడు. నేనుపాధిసహితుఁడను. కావున నాకంటె భగవంతుఁడు సర్వదాశ్రేష్ఠుఁడు. అనుజ్ఞానముతోఁ జేతనుఁడుచేయునమస్కారమునకు నమ యని పేరు. అంతియు కాదు. అది భక్తవత్సలుఁడైన భగవంతుని, నీచులైనను భక్తులగువారి

విషయమున నణఁకువతో వంగునట్లు (లోఁబడునట్లు) ప్రేరించును. ఈకారణము చేతను దానికి నమస్సని పేరు. మనస్సుచే భగవంతు నుద్దేశించి వాక్కుచే నమ యనుచు దేహము వినయమున వంచిన నది త్రికరణశుద్ధిగాఁ జేయఁబడిన పూర్ణ నమస్కారమగును. ఈమూఁటిలో నేది లోపించినను గొఱఁతయే. ఇదికరణపూర్తి యనఁబడును. అంగపూర్తియాఱువిధములు — ఆత్మనిక్షేపము-మహావిశ్వాసము-కార్పణ్యము-అనుకూల్యసంకల్పము-ప్రాతికూల్యవర్జనము-గోప్తృత్వవరణమని. వీనివిషయము ప్రవత్తివ్యాసమందు విభీషణశరణాగతి సమయంబునఁ జెప్పఁబడును.

ఇట్లుచేసిన నది సాంగోపాంగనమస్కారము. ఇది స్థూలార్థము- ఇఁక సూక్ష్మార్థము చెప్పెదను.

ఈవస్తువులు నావి నావారివి యను మమత్వమునకు మమ్యమని పేరు. అనాదిగానుండువాసనకు నధీనమైన మిథ్యాజ్ఞాననిబంధనముచే 'నిది నాది, యిది నావారిది' యని తాను స్వతంత్రుఁడనని యుండు నజ్ఞానము 'నమే' నాదికాదుఅను సమీచీనజ్ఞానముచేఁ దొలఁగిపోవును. అట్లు తొలఁగించునదికావున నిది నమ యనఁబడును. 'నాహం మమ' నేను నాకుఁగాదు. అనఁగా నాయునికి నానిమిత్తమై కాదు. నేనుస్వతంత్రుఁడను గాను. ఈ దేహాదికములు నాకుఁగావు. ఇవన్నియుఁ బరమాత్మవశములు. ఇవన్నియు నాయనవియే. ఈబుద్ధిచే నావి యని మమకారమును దొలఁగించును. అనాదివాసనలచేఁ బుట్టి నానావిధవికల్పములు గలిగి 'నేను స్వతంత్రుఁడను' అని దృఢముగ రూషితమైయున్న చిత్తమును ఆభ్రాంతి సరిగాదు, సర్వము విష్ణ్వాత్మకము, ఆయనయే నాకు నంత యనుజ్ఞానము నమస్సుచేఁ గలుగును, ఇది సూక్ష్మార్థము.

నమశ్శబ్దమునందు నకారమునకు మార్గమని యర్థము. మకారముచేఁ బ్రధానము నిరూపితము. విసర్గము పరమేశ్వరునిఁ దెలుపును. కావున ననాదియుఁ బరమేశ్వరుఁడు నగువాఁడు శక్తిమంతుఁడు. పురుషోత్తముఁడు. ఆ భగవంతుని ప్రాప్తికిది నమస్సు ప్రధానోపాయము. ఇది పరమార్థము. ఈవిధముగ నమశ్శబ్దమునకు మూఁడర్థములు.

కైవల్యముగాని సాయుజ్యముగానికోరక నా నమస్కారములు గ్రహించును గాక యనుటచే నీగ్రంథకర్త కేవలప్రపన్నుఁడని యేర్పడుచున్నది. 'సత్యంశపే వారణశైలనాథ, వైకుంఠవాసేపి న మేభిలాషః' ప్రమాణముచేసి చెప్పుచున్నాను. నీవైకుంఠమందు నాకుఁ గోరికలేదు అనికదా ప్రపన్నులు చెప్పెదురు.

'సద్గరీయోమరభూరుహంబు సమదారివిదారణశీలి' యనుటచేఁ బ్రణవమందలి అకారార్థము అవతారప్రయోజనమైన సాధుపరిత్రాణము, దుష్టవినాశము చెప్పఁబడెను.

ఊరక శ్రీరాముఁడనక ఒంటిమిట్ట శ్రీరాముఁడనుటచే నానాఁటి విభవావతారమైన శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సర్వావతారమైయొంటిమిట్టయందు వెలసియుండు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నభేదమెఱుంగునది. కాలభేదమునుబట్టి యవస్థాభేదము, అయిదు విధములైన యవతారము లేకవిధము గావుగదా. “ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖం” ఆశీర్వాదముగాని నమస్కారముగాని వస్తునిర్దేశముగాని కృతిముఖంబున నుండవలయును. అను నియయము ప్రకార మీ తొలిపద్యంబున నమస్కారము చెప్పఁబడియె.

పద్యముత్పలమాల — భరనభభరవ గణములు. ౧౦వ యక్షరము యతి స్థానము.

ఫలము — ధనహేమమణివస్త్రపశుతనూజపరిజనాశ్వాదిసంప్రాప్తి భగణమునకు—అప్పకవి.

అని యుండుటచే భగణము తొలుతనుండుట శుభప్రదము.

గీ॥ వేదములకెల్ల నోంకార • మాదియైన, కరణిఁ గృతులకునెల్ల శ్రీ•కార మాది
గానఁ గవివరులెల్లను దానిదక్క,నితరవర్ణంబు లిడరు స•త్కృతులమొదల.
—అప్పకవి.

నీలోత్పలశ్యాముఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి కాటుకకంటి సీతాదేవి నిజకటాక్షవీక్షామాలిక లర్పించి యలంకరించిన ట్లుత్పలమాల సమర్పణపూర్వకముగ భగవంతుఁ డర్చింపఁబడెను.

చం. జగముల నాశ్రయించి శ్రిత•సంతతి కాశ్రయభూతయై, నతో
క్తిఁ గరుణ విన్చు, నాథునకుఁ • దెల్పుచుఁ, గృత్తసమస్తదోషయై,
యగణితశక్తియుక్తినిఁ బ•రాశ్రయయై, పతిభక్తిఁ గొల్చు శ్రీ
భగవతి మాత సీత నిర•పాయసుఖాత్ములఁ జేయు భక్తులన్.

అర్థము.

ఇది కృతినాయికయైన సీతాదేవిస్తుతి.

జగములన్ = అనేకకోటిబ్రహ్మాండములను. ఆశ్రయించి శ్రితసంతతికిన్ = తన్నాశ్రయించినవారిసమూహమునకు. ఆశ్రయభూతయై=అండయై. నతోక్తి =నమస్కరించుదీనులమాటలను. కరుణన్=దయచే. విన్చు = వినుచు. నాథునకున్=తనభర్తకు, తెలుపుచు. కృత్తసమస్తదోషయై = ఛేదింపఁబడిన సకల విధములయిన దోషములుగలదై. అగణితశక్తియుక్తిని = ఇంతమాత్రమని లెక్కింపఁరానిశక్తితోఁగూడినదై. పరాశ్రయయై = భగవంతునాశ్రయముగాఁ గొన్నదై, పతిభక్తి = పతియందుభక్తి. సలుపు = చేయు; శ్రీ = శ్రీ యను

పేరుగలది, భగవతి=కల్యాణగుణములు గలది. మాత=తల్లి. సీత = సీతాదేవి. భక్తులన్ = తన్ను ననురాగముతో సేవించువారిని. నిరపాయసుఖాత్మలన్= శాశ్వతమైన సుఖముతోఁగూడిన జీవులనుగా లేక స్వభావముగల వారినిగా చేయున్=చేయుఁగాక: (యని ప్రార్థనము).

తాత్పర్యము.

సమస్తప్రపంచములను నాశ్రయించి తన్నాశ్రయించినవారి కండయై, తన్నుఁగూర్చి నమస్కరించువారిదీనాలాపముల దయతో వినుచు,వారినిరక్షింపు మని భర్తకుఁ దెలుపుచు,అట్టిరక్షణమునకు యోగ్యులగునట్లు వారిదోషముల నెల్ల ఖండించి పవిత్రులఁ జేయుచు, నింతయని పరిమాణము చెప్పరాని శక్తిమహిమ గలదై భగవంతు నాశ్రయించి యాయనను ప్రతిఫలాపేక్షలేక యత్యంత ప్రేమతో సేవచేయునట్టియు. శ్రీ యను సార్థకమైన నామధేయమును, మెత్తని మనస్సు, భర్తకు పరతంత్రురాలుగా నుండుట, దయ, క్షమ లోనైనకల్యాణ గుణములు గలదై ప్రపంచమునకెల్లి దల్లియైన సీతాదేవి భక్తులకు శాశ్వతసుఖ మును ప్రసాదించుఁగాక.

'శ్రీ రితి ప్రథమం నామ లక్ష్మ్యాః' యన్నట్లు అకారము నారాయణునకు మొదటిపేరైనట్లు శ్రీయనునది లక్ష్మీదేవికి మొదటిపేరు.

శ్రీయతే = భగవంతుని నాశ్రయించి యుండునది; శ్రయతే = భక్తులచే నాశ్రయింపఁబడునది; శృణోతి = దీనాలాపములను వినునది; శ్రావయతి = దీనుల రక్షింపు మని భర్తకు వినిపించునది; శృణాతి = శృణాతి నిఖిలాన్ దోషాన్ అన్నట్లు భగవత్ప్రాప్తికి విరోధు లగు నాశ్రితపాపములను నశింపఁ జేయునది; శ్రీణాతి = ఆశ్రితులకు కైంకర్యగుణపరిపాకముఁ గలిగించునది; శ్రీశబ్దమున కీ యర్థములు గ్రహించునది.

శ్రీశబ్ద నిర్వచనము.

శ్రీ యను శబ్దము శ్రీయతే - శ్రయతే - శృణోతి - శ్రావయతి - శృణాతి - శ్రీణాతి యని యాఱువిధములుగ భగవచ్ఛాస్త్రములందు నిర్వచనము చేయఁ బడినది.

(1) శ్రీ-తమతమ యుజ్జీవనముఁ గోరునట్టి యీ చేతనులచే నాశ్రయింపఁ బడినదై వీరి నుజ్జీవింపఁజేయుటకుగాను సర్వేశ్వరు నాశ్రయించియుండునది. తనయాజ్ఞ మీఱి వర్తించు జీవులవిషయమున భగవంతుఁడు తండ్రికావున నొక్కొక్కపరి కోపించి 'తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ క్షిపా మ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు' క్రూరులైన నరాధములను శాశ్వతముగ నసురయోనులందుఁద్రోయుదును.'నక్షమామి వసుంధరే' భూదేవీ,

నేను క్షమింపను అని పలుకునపుడు లక్ష్మీదేవి తల్లిగావునఁ 'దల్లీ! తండ్రి నావిషయమునఁ గోపించెను. నీవు నన్ను జేపట్టిరక్షింపు'మని తన్నునాశ్రయించిన జీవుల విషయమునఁ దానుసర్వేశ్వరుఁ డగు తనభర్తనుజూచి "కరుణాసాగరా! సర్వేశ్వరా!యిది యేమియిట్లు చేయఁబూనితిరి? పిచ్చుకమీఁదనా బ్రహ్మాస్త్రము? నీవుకోపించిన వీరిగతి యేమి?వీరికి వేఱురక్షకు లెవ్వరు గలరు?ఇట్టి వారియందుఁ గాకుండిన నీదయాగుణ మెవరియందుఁ జూపఁగలవు ? అపరాధులనెల్ల దండింపఁబూనినచో లోకమున నపరాధముచేయని వా రెవ్వరు? నీరక్షాకంకణమెవ్వరి విషయమున సార్థకము ?" అని బోధించి శాంతపఱిచి తన స్వాభావికమగు వాత్సల్యముచే నీచేతనుల నుజ్జీవింపఁజేయునది. ఆయన దండనేచ్ఛను నివర్తింపఁజేయును. అట్లుచేయుటకే పురుషకారమని పేరు.ఒకనికి నొకకార్యము కావలసియుండఁగా నాకార్యము ఫలింపఁజేసికొనుటకుగాను వానికిఁ బ్రియులైనవారి వేఱొకని నాశ్రయించితిమేని యట్లాశ్రయింపఁబడిన వస్తువునకుఁ బురుషకారమని పేరు. విభీషణుఁడు రామానుగ్రహమునకై ముందు వానరులఁగదా నాశ్రయించెను. రాక్షసస్త్రీలు తన్నాశ్రయించుటనఁగదా హనుమంతుఁడు వారిని జంపకుండ సీతాదేవి కాచెను. ఇచ్చట నొక యాక్షేపము రావచ్చును. ఈమె యనుగ్రహమునిమిత్తమై వేఱొకని, వాని యనుగ్రహమునిమిత్తమై వేఱొకని నాశ్రయింపఁబూనిన ననవస్థాదోషము రాదా ? ఆ భయములేదు. 'దేవ్యా కారుణ్యరూపయా' యన్నట్లు మూర్తీభవించిన భగవత్కరుణారసమే లక్ష్మీదేవి. కావున నామె వాత్సల్యము సౌలభ్యము స్వభావముగఁ గలతల్లి. భగవతి గావున భగవంతునియందు వాల్లభ్యముగలది- ఆమెమాట నిరాకరింపఁడు. ఇది వస్తుస్వభావముగావున లక్ష్మీదేవి యనుగ్రహమునిమిత్తమై వేఱొకని నాశ్రయింపవలసిన పనిలేదు.బిడ్డకుఁ దల్లి పాలిచ్చుటకుఁబురుషకారము కావలయునా? వనవాస ప్రయాణసమయమున లక్ష్మణుఁడు సీతానుగ్రహము సంపాదించుకొనికదా రామచంద్రమూర్తి నాశ్రయించెను. ఈ విధముగ జీవులచే నాశ్రయింపఁబడునది-భగవంతు నాశ్రయించునదియని యర్థ మేర్పడెను.శృణోతి=వినుచున్నది. శ్రావయతి=వినిపించుచున్నది యని యర్థము గ్రహించినపుడు 'తల్లీ! నే నపరాధిని – నన్ను క్షమించి భగవంతుని పాదములందుఁ జేర్పు'మని భక్తులు ప్రార్థింపఁగా వారి యార్తనాదము విని వారిస్థితి సర్వేశ్వరునకు దెలిపి వారికష్టములఁ బోఁగొట్టునది యని గ్రహింపవలయును. 'శృణు చావహితం కాంత యత్తే వక్ష్యామ్యహం హితం, ప్రాణైరపిత్వయా నిత్యం సంరక్ష్యశ్శరణాగత'యని స్త్రీకపోతపక్షి మగపక్షికిబోధించెను. అనఁగా 'నాథా! నేను నీకు హితము చెప్పుచున్నాను వినుము.ప్రాణమిచ్చియైనను సర్వదా శరణాగతుని రక్షింప

వలయును.' ఈ ప్రకారము భగవంతునకు బోధించును 'సర్వజ్ఞునకు మఱియొకరు చెప్పవలయునా ? ఇది యాయనకు నేర్పవలయునా?' యనరాదు. సీతాదేవి నేను నీకు స్మరణమునకుఁ దెచ్చుచున్నానుగాని నేర్పరాలే దనికదా రామచంద్ర మూర్తికిఁ జెప్పెను.

"శృణాతి నిఖిలాన్ దోషాన్" దోషములనెల్ల హరించును. భగవంతుఁడు లక్ష్మీవిశిష్టు డయియే లోకముల సృష్టించును; రక్షించును, హరించును. ఇంతకు దయయే కారణము. "లక్ష్మ్యాసహ హృషీ కేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా, రక్షక స్సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేపిచ గీయతే" భగవంతుఁడు కరుణాస్వరూపయగు లక్ష్మీదేవినిగూడియే రక్షకుఁ డగు చున్నాఁడని సర్వసిద్ధాంతములు వేదాంత ములు చెప్పుచున్నవి యని యర్థము దయాహీనుఁ డెవరిని రక్షించును. కావున శ్రీ యనఁగాఁ దన్నాశ్రయించినవారి శ్రేయస్సునకు విరోధులగు పాపకర్మ ములనెల్ల నశింపఁజేయునది యని యర్థము.

'శ్రీణాతిచ గుణైర్జగత్' అను నర్థమున నాశ్రితులకుఁ గైంకర్యపర్యంతము గుణపరిపాకము గలిగించునది యని యర్థము. దీనికిఁ గారణము కరుణయె. ఈ విధముగ జగముల నాశ్రయించియుండును. ఈకారణములచే భగవంతు నే స్వరూపమున నాశ్రయించినను భక్తులగువారు లక్ష్మీవిశిష్టునిగాఁ ననఁగా సీతా రామచంద్రమూర్తులను, రుక్మిణీ కృష్ణులను. రాధాకృష్ణులను, లక్ష్మీనారాయణు లను నాశ్రయింపవలెను. బాలకృష్ణునిమాత్ర మొంటరివానిఁగానే భావింప వచ్చును.

శ్లో॥ యువత్వాదౌ తుల్యే ప్యపరవశతా శత్రుశమన
స్థిరత్వాదీన్ కృత్వా భగవతిగుణాన్ పుం స్త్వసులభాన్
త్వయి స్త్రీ త్వైకాంతాన్ మ్రదిమపతి పారార్థ్యకరుణా
క్షమాదీ న్వా భోక్తుం భవతి యువయో రాత్మని భిదా.

అమ్మా! యౌవనము లోనగు గుణములయందు మీ రిరువురు (లక్ష్మీనారా యణులు) సమానులైనను స్వాతంత్ర్యము (పరులకు వశపడకుండుట), శత్రు సంహారము, స్థైర్యము (తాను పూనినకార్యమునుండి చలింపకుండుట), యా మొదలగు గుణములు పురుషుఁడైన నీ భర్తకు సులభములు. స్త్రీవైన నీకో మృదులహృదయము, పాతివ్రత్యము (పతినిసేవించుటయే వ్రతముగాఁగలది పతివ్రత- దానిభావము పాతివ్రత్యము), కరుణ (ఇతరులదుఃఖము సహింప లేకుండుట), క్షమ (ఇతరులయపరాధముల నోర్చుట) యను నీమొదలయిన కల్యాణగుణములు స్వభావములు. కావున మీయిద్దఱను సేవించుటయందు మీ స్వరూపస్వభావవిగ్రహములం దీభేదము మనస్సునకు వచ్చుచున్నది.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి పురుషుఁడు గావునఁ దాను పూనినకార్యములరక్షగాని శిక్షగాని యితరులకు వశపడక స్వతంత్రించి తానేచేయును. సీతాదేవియో శిక్షించుట యనునది యెట్టిదో యామె యెఱుఁగదు. 'నకశ్చిన్నాపరాధ్యతి' అపరాధముచేయనివాఁడే లేఁడుగావున శత్రువులనైన రక్షింపుమనియేకదా యామె చెప్పెను.అట్టిరక్షాకార్యమే తనకుఁ గేవలకృత్యముగా నుంచుకొన్నది కావున శ్రీసీతాదేవి యపరాధు లగు పరులకు వశపడి కష్టపడియైన వారిని రక్షింప నయభయములతో యత్నించును,తనమాటవారు వినిరా సంతోషించి సమయమెఱిఁగి నయవినయములతో భర్తకుఁ దెలిపి వారిని రక్షింపఁజేయును. వినకపోయిరా యూరకుండును. వారిపైఁగోపింపదు. 'వారిపాపములచే వారుహతులగుచుండ నేనుగూడ నేల వారిని జెఱుపయత్నింపవలయు' నని యూరకుండును. రావణాసురునివిషయమందు సీత యట్టులేకదా వర్తించెను. తన్ను సకలబాధలుపెట్టిన రాక్షసస్త్రీలదోషముల క్షమించి రక్షించెఁగదా. ఋషులరక్షింపఁగోరి రాక్షసవధకుఁ గాను యత్నించిన శ్రీరామునకు నిష్కారణవధ తగదని బోధించెఁగదా. తన్ను రావణాసురుఁ డెత్తుకొని పోవుచుండ 'జటాయూ! రామచంద్రమూర్తికి నాస్థితిఁ దెలుపు'మని కోరెనేకాని, 'వీనితో యుద్ధముచేసి నన్ను విడిపింపు'మని కోరలేదు గదా! ఈమె యెదుట లేనప్పుడుగదా రామచంద్రమూర్తి రాక్షసులనెల్ల వధించెను. పతిసేవకన్న సతికి వేరుగతి వ్రతములేదనికదా చిన్నవయస్సుననే శ్రీరామచంద్రమూర్తివెంట నడవికిఁ బోయెను. తనవలనఁ దనభర్త కపకీర్తి రాఁగూడదనికదా యంతముపఱకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నెడఁబాసి వాల్మీకాశ్రమమున సన్న్యాసినివలె నుండనోర్చెను. భక్తులకింతకంటెను సేవింపఁ దగువారెవ్వరు లభింతురు? ఈకారణములచేతనేసీతతోఁగూడిన శ్రీరామచంద్రమూర్తిని సేవించిన శుభము గల దని పెద్దలు వచించుట.

'రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః' అకారముగొనిన ధర్మమే శ్రీరాముఁడన్నట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి కేవలధర్మస్వరూపుఁడు. సీతయో 'దేవ్యా కారుణ్యరూపయా' కరుణాస్వరూపయగు దేవి యన్నట్లు కేవల మాకారముగొన్న కరుణ. ధర్మములేని కరుణ, కరుణలేని ధర్మము విపరీతఫలమిచ్చును. కావున రెంటిని విడఁదీయరాదు. ఇరువురకు భేదములేదు. భగవతి-భగవచ్ఛబ్ద స్త్రీలింగరూపము భగవతి యనిమాత్ర మర్థముకాదు. భగవంతునందుఁగల గుణసంపత్తి యామె యందును గలదని భావము. ఈవిషయమున నీక్రిందిశ్లోకముల యర్థము గ్రహించునది.

శ్లో॥ యథా మయా జగ ద్వ్యాప్తం, స్వరూపేణ స్వభావతః
తయా వ్యాప్త మిదం విశ్వం, నియంత్రీచ తథేశ్వరీ.

స్వరూపస్వభావములచే నే నెట్లు జగత్తునదంతయు వ్యాపించియున్నానో యట్టులే యామెచే నీ విశ్వమంతయు వ్యాపింపఁబడియున్నది. నియమించు నీశ్వరి యామెయే.

శ్లో॥ దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు, పున్నామా భగవాన్ హరిః
స్త్రీనామ్ని శ్రీశ్చ విజ్ఞేయా, నాన్యయో ర్విద్యతే పరమ్.

మైత్రేయా! దేవతలయందుఁ బశుపక్ష్యాదులందు మనుష్యులందుఁ బురుషుల నామములు గలవన్నియు భగవంతుఁడైన హరియే. స్త్రీనామములు గలవి లక్ష్మియే. వీరిరువురకంటెఁ బరమైనది వేఱులేదు.

శ్లో॥ సర్వకామప్రదాం రమ్యాం, సంసారార్ణవతారిణీమ్
క్షిప్రప్రసాదినీం లక్ష్మీం, శరణ్యా మనుచింతయేత్.

సమస్తములైన కోరికలనిచ్చునదియు, రమ్యయైనదియు, సంసారసాగరము నుండి భక్తులఁ దరింపఁజేయునదియు' శీఘ్రముగ ననుగ్రహించునదియు,సర్వ లోకశరణ్యయు నగు లక్ష్మీదేవిని సర్వపాపపరిహారార్థము తక్కిన ప్రాయశ్చిత్త ముల వదలి శరణు చొరవలయును.

శ్లో॥ ప్రాయశ్చిత్తప్రసంగేతు, సర్వపాపసముద్భవే
మా మేకాం దేవదేవస్య, మహిషీం శరణం వ్రజేత్.

ఈమె మాత. తల్లియగుటచే శీఘ్రముగ నమస్కారమాత్రమున ననుగ్రహించును?

ప్రణవమందలి యుకారార్థ మీ పద్యంబున విశదీకరింపఁబడెను.

చంపకమాలకు న-జ-భ-జ-జ-జ-ర గణంబులుపదునొకండవస్థానంబునయతి.

సీతాదేవి - యోజనగంధి, చంపకామోద, చంపకవర్ణ. కావున నామెకుఁ జంపకమాల సమర్పింపఁబడియె.

'సర్వమ్ పరవశం దుఃఖ' మ్మన్నట్లు పరసాహాయ్య మపేక్షించునదియు శ్రమ సాధ్యము దుఃఖకారణము నగు ధనరూపకైంకర్యమున నియమింపక యక్లేశ సాధ్యమగు పుష్పమాలికాసమర్పణకైంకర్యమున నియోగింపుమని కవియాశయ మైనట్టు లుత్పలచంపకమాలల నర్పించుటచే నేర్పడుచున్నది.

నతోక్తి - ఇది ద్వితీయార్థంబునఁ బ్రథమగా గ్రహింపవలెను. ద్వితీయగానే నతోక్తిఁ "గరుణ" యని చెప్పవచ్చునుగాని యీగ్రంథమం దెందును గవి సబిందుక నిర్బిందుకములకు లఘ్వలఘు రేఫములకు శస, రలలకు ప్రాసముఁ గలిపినవాఁడు కాఁడు.

కం. సత్యము వాక్యము, లోకము। సత్యము, తనప్రాయసంబు • సత్యము, ప్రోయాల్
సత్య యగువానియపువిధిఁ। బ్రత్యహమును గొలుతుఁ గృతికిఁ • బ్రహ్మయువిడన్. ౩

అ ర్థ ము.

ఇది బ్రహ్మస్తుతి. వాక్యము సత్యము = చెప్పినమాట తప్పదు. లోకము సత్యము=ఉండులోకమునకుసత్యమనిపేరు.సత్యలోకమందుఁగదా బ్రహ్మయుండుట.తనవ్రాయసంబు సత్యము=తాను వ్రాసినవ్రాఁత వ్యర్థము పోనిది. 'హరిణాపిహరేణాపి, బ్రహ్మణాపి సురైరపి, లలాటలిఖితారేఖా, పరిమార్ష్టుంనశక్యతే' 'నొసటన్ వ్రాసిన వ్రాఁతకన్నఁ గలదా నూఱేండ్లు చింతించినన్?' అని కలదుగదా. ప్రోయాల్ = భార్య. సత్యయగు వాణి = సత్యస్వరూపయగు సరస్వతి. 'సత్యా వాణీ సరస్వతి' యని కలదుగదా. అవువిధిన్ = ఇట్టివాఁడైన బ్రహ్మదేవుని. కృతికిన్=ఈగ్రంథమునకు. బ్రహ్మయఃపున్ = బ్రహ్మయొక్కయాయుస్సును. ఇడన్ = ఇచ్చుటకుఁగాను. ప్రత్యహమున్ = ప్రతిదినమును. కొలుతున్ సేవింతును.ప్రోలు + ఆలు=ప్రోయాలు. ఇచ్చటప్రోలనఁగా గృహమనియర్థము.

తా త్ప ర్య ము.

ఎవనివాక్యను సత్యమో; యెవఁ డుండులోకము సత్యమో యెవనివ్రాతఁ సత్యమో, యెవనిభార్య సత్య యగు సరస్వతియో యట్టిబ్రహ్మదేవుఁ డీకృతికిఁ దనపరిపూర్ణాయువు నొసంగుటకై ప్రతిదినము ప్రార్థించెదను.

'బ్రహ్మదేవా; వాల్మీకికి,

కం॥ ఎందాఁకఁ గులధరావళుఁ
లెందాఁక నదీనదంబు ♦ లిల వెలయునో తా
నందాఁక రామకథ జగ
మందున్ స్థిరమగుచు వెలయు♦నయ్య మునీంద్రా!

కం॥ నీరామాయణకావ్యము
ధారుణి నెందాఁక నిలుచుఁ ♦ దత్పర్యంతం
బారయ యశంబుం గని మని
మారమ్యజగంబుఁ బొందు♦మా యామీఁదన్.

అని నీవిచ్చినవర మీయాంధ్ర వాల్మీకిరామాయణవిషయమందును సత్యముగా నిచ్చి నీసత్యత్వము రక్షించుకొమ్మని ప్రార్థనము. శ్రీరామకథాశ్రవణపఠనమననాదులచే లోకమును దరింపఁజేయఁగోరికదా బ్రహ్మదేవుఁడు వాల్మీకిచే శ్రీరామాయణమును బలికించెను. దేశమున సంస్కృతభాషాజ్ఞానము క్షీణించుటచే నాయనసంకల్ప మిప్పుడు సార్థకము గానున్నది. ఆయన సంకల్పమును సార్థకపరచునది యీయాంధ్రవాల్మీకిరామాయణ మొక్కటియే.కావునసంస్కృతరామాయణమునఁగల యనుగ్రహబుద్ధి దీనియం దుంప బ్రహ్మప్రార్థింపఁబడెను.

బ్రహ్మదేవుఁడు "శ్రీరామావతారంబు జగత్పావనంబును సన్మత్ప్రసాద కారణంబును" ననికదా వచియించె- భాగవ. ౧-౧౮౪. కావున రామదాసుఁడు రామభక్తుని రామకార్యమునకై ప్రార్థించుట సమంజసమేకదా.

ఛందస్సు:—ఇది కందపద్యము-దీని మొదటిపాదంబున మూఁడుగణములు. రెండవపాదంబున నైదుగణంబులు. ఈపద్యమున భ-జ-స-నల-గగ తప్ప మఱి యేగణము రాఁగూడదు. ఇవి కవి యిష్టముకొలఁది ప్రయోగింపవచ్చును. క్రమ నియమము లేదుగాని జగణము బేసిని నుండరాదు. కడపట గురువే యుండవలయును. ఏడవగణము ప్రథమాక్షరము యతిస్థానము. ఆఱింట నల-జ ఉండవలెను.

ఈపద్యమునందలి వాక్యములనిట్లు త్రిప్పిచదువవచ్చును. వాక్యముసత్యము- లోకము సత్యము- వ్రాయసము సత్యము - వాణి సత్యము. భగవంతుఁడు 'బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి- నామరూపంవ్యాకరవాణి' యని సంకల్పించి నామ రూపంబులఁ బరిణామము నొందును. కావున బ్రహ్మము సత్యమేని శబ్ద బ్రహ్మము సత్యమే. రూపబ్రహ్మము సత్యమే. మన్ను సత్యమైన కుండ మూఁకుడు సత్యములేకదా! వాణి సత్యము, లోకము సత్యమనుసవి యీ యర్థమునే సూచించును.

ఉ. నారసనాలతాగ్రమున ♦ నవ్యగతి న్నటియించి సద్యశః
పూరము నించి తీజగతిఁ ♦ బూర్వమునంద మదంబ! వాణి! సం
సారము నుత్తరింప రఘు♦చంద్రముసత్కృతికై తొడంగితిన్
సారసనేత్ర! యేకరణి ♦ సారదయుం గృతి నుద్ధరించెదో? ౪

అర్థము.

ఇది సరస్వతీస్తుతి. నారసనాలతాగ్రమునన్ = తీఁగవంటి నానాలుకకొన యందు. నవ్యగతిన్ = నవీనమై శ్లాఘ్యమైన రీతిని. నటియించి= నాట్యమాడి. ఈజగతిన్ = ఈయంధ్రదేశమందు. సద్యశఃపూరము=మంచికీర్తిప్రవాహము. పూర్వమునంద=ఇంతకుముందే, నించితి = నిండఁజేసితివి. (ఇప్పుడు) సంసారమును త్తరింపన్=సంసారమును దాఁటుటకు- ఛేదించుటకు, రఘుచంద్రము= శ్రీరామచంద్రుని-సంత్కృతికై=మంచికావ్యమును జేయుటకై. తొడంగితిన్ = ప్రయత్నించితిని. సారసనేత్ర=కమలములవంటి కన్నులుగల. మదంబ = నా తల్లీ! వాణి = సరస్వతీదేవీ! ఏకరణి = యేవిధముగా. నీకృతినుద్ధరించెదో- ఆ భారము నీదేయనుట.

విశాలమై చలింపని దృఢమైనరంగమునందు నాట్యమాడుట సులభముగాని చలించుచు నడుగుపెట్టిన క్రుంగిపోవు తీఁగమీఁద నాట్యమాడుట దుష్కరము. కావున నీనర్తనక్రమము నవీనము శ్లాఘ్యము నని భావము. దీనివలన గ్రంథ

కీర్తియుం దేహాండిత్యపటుత్వము లేదనియు, సరస్వతి తననేర్పుకొలఁది స్థల నములేకుండఁ దానే నటించి కీర్తిమాత్రము తనభక్తుఁడైన యతనికి లభింప ననుగ్రహించెననియు వ్యంగ్యము. నటియించుటయందు పదవిన్యాసచమత్కా రముచూపునట్లే గ్రంథమునందును పదవిన్యాసచమత్కారము గలదుకదా!

పూర్వమునందు=శ్రీకుమారాభ్యుదయ శ్రీకౌసల్యాపరిణయ రంగనాయక శతక ద్విపద భగవద్గీత రచనయందు.

మదంబ=నాతల్లి. తల్లికి నసమర్థుఁడయినకుమారునియందు వాత్సల్య మెక్కువ. అట్టులగుటచే నసమర్థుఁడయినను వాఁడును గీర్తిపరుఁడు కావల యును. ఈమె కుమారుఁడు వ్యర్థుఁ డనుపేరు రాఁగూడదు. అట్లు వచ్చెనేని యాయవమానము తనకే యని యెంచి యామెకుమారుని నిమిత్తకర్తగా జేసి కీర్తిమాత్రము వానికే వచ్చునట్లు చేయును.

అట్లే యాగ్రంథకర్తనిమిత్తమాత్రమనియుఁ బలికినదిసరస్వతియే యనియు నాశయము. బ్రహ్మపనుపున సరస్వతీదేవి వాక్కుననిలిచికదా శ్రీమద్రామాయణ మును వాల్మీకిచేఁ బలికించెను. తన తీవ్రరోగబాధ దుర్బలత్వము అల్పపాండి త్యము సహాయహీనతలోనగునవి యాలోచించి యీకృతి భగవత్సంకల్పముచే నెఱవేఱెనుగాని స్వశక్తిచేఁ గాదని కవ్యాశయము.

సంసారము నుత్తరింపన్=ఎవరు? రచనచే గ్రంథకర్తయు, జదువుటచే బాఠ కులు నని గ్రాహ్యము. ఈ యర్థము వచ్చుటకయియే 'నేను' అనుకర్తృపదము లోపింపఁబడెను. ఉత్తరించుట యనుటకు దాఁటుట-ఖండించుట యను రెండర్థ ములు గలవు. సంసారము సముద్రముగానెంచినదాఁటుటయనియు, 'ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖమ్, అశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయమ్', 'అసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా' అన్నట్లు సంసారమును రావిచెట్టుగా నుపమించునెడల ఛేదించుట యనియు గ్రహింపవలెను. సత్కృతిన్="కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్" కావ్యాలాపములు కూడదను నిషేధము కామపరకావ్యములవిషయమేకాని భగవద్విషయమై మోక్ష కారణమైన శ్రీమద్రామాయణవిషయము కాదని తెలుపుటకై సత్కృతియని చెప్పఁబడెను. కడంగితిన్=ప్రయత్నించుట నావంతు. దానిని సాంతముగా నెఱ వేర్చుభారము నీవంతని యర్థము. సారసనేత్ర = హర్షముచే విచ్చిన కనులతోఁ బరిపూర్ణకటాక్షములతో వీక్షింపుమని భావము.

తా త్ప ర్య ము

నాతల్లీ! వికసించిన కమలమువంటి కన్నులుగల సరస్వతీదేవీ! నీవేః యిం తకుఁబూర్వమే నాచే శ్రీకుమారాభ్యుదయము, శ్రీకౌసల్యాపరిణయాది కావ్యములఁ బలికించి నాయశస్సాంధ్రలోకమున వ్యాపింపఁ జేసితివి. అవియును

భగవద్విషయగ్రంథములేయైనను నాదృష్టి యశస్సుమీఁద నుండుటచే నా ఫలమేకలిగించి నాకోర్కె నెఱవేర్చితివి. ఇప్పుడు నాకట్టి ఫలకాంక్ష లేదు కావున సంసారవిషవృక్షమును ఛేదింప శ్రీరామచంద్రమూర్తి చరిత్రము రచింపఁబూనితిని. పరిపూర్ణదయగలదానవై యీసద్గ్రంథము నెట్లు లుద్ధరింపవలెనో యది నీవే యాలోచించి కార్యసాఫల్యముఁ గూర్పుము. ఆనాఁడు రామాయణమునకు నెట్లు వాస్తవకర్త్రివైతివో యిప్పుడు నట్లే కమ్ము.

నారసనాలతాగ్రమున ననుచో నేకదేశిసమాసము. ఏకదేశి సమాసములు సంస్కృతమందును గలవు.

ఆ - ఈ - ఏ - తన - నా - నీశబ్దములతో నేకదేశిసమాసము లాంధ్రంబునఁ బెక్కులు గలవు. తనయశోవిశదముక్తాసౌధపాళికి (వసు), నీకంఠాప్పిత కాలపాశము (భాస్కర), ఇత్యాదులు పెక్కులుగలవు.

కం. రామా! మారాముని వే
నామములకు సరియ రామ•నామం బది పో
రాములకు విరామ మిడి ని
రామయసుఖ మిడెడు ననెడు • హరుఁడోముఁ గృతిన్. ౨

అర్థము.

ఇది శ్రీరామచంద్రమూర్తి భక్తుడైన శివుస్తుతి.

రామా=సుందరీ. మారాముని = లక్ష్మియందు రమించు శ్రీవిష్ణువుయొక్క. వేనామములకు=వేయుపేర్లకు. రామయను పేరు. సరియ = సమానమే. అది =ఆ నామమే. పోరాములకు = మరణజననములకు. విరామము = నిలుపుదలను. ఇడి = కలిగించి. నిరామయసుఖమున్ = నడుమ నడుమ బాధలేని శాశ్వతము నిత్యమునై సుఖమును. అనఁగా మోక్షమును. ఇడెడున్ = ఇచ్చును. అనెడి=పలుకునట్టి. హరుఁడు = శివుఁడు, కృతిన్ = ఈగ్రంథమును. ఓమున్ = రక్షించుఁగాక.

రామా = 'సుందరీ రమణీ రామా' యని నిఘంటువు. అందగత్తెకుఁ బేరు. రామా మొదలు ఇడెడువఱకుఁ గలది శివుఁడు పార్వతి నుద్దేశించి పలికిన వాక్యము. సామాన్యసంభాషణమందును రామనామ మేవిధముగనైన నెన్నిమార్లుచ్చరించన నంతశ్రేయమను తలంపుతో నాపేరు పలుమాఱు వచ్చునట్లు శివుఁడు పార్వతిని సంబోధించుచున్నాఁడు.

'రమణీ! విష్ణుసహస్రనామములకు సరియయినది రామ యను నామము. ఇదియె జననమరణములనెడి సంకటములను వారించి శాశ్వతనిత్యానందమును

గలిగించును.' అని పార్వతికి నుపదేశించిన శంకరుఁడీ కృతిని రక్షించునుగాక. రామనామము జపముచేయువాఁడు రామాయణమును రక్షించుట విహిత కృత్యమేకదా.

ఈసందర్భమునఁ బద్మపురాణమునందలి యీశ్లోకముల ననుసంధించునది.

'శ్రీరామ రామ రామేతి, రమే రామే మనోరమే సహస్రనామ తత్తుల్యం, రామనామవరాననే' ఓ పార్వతీ! శ్రీరామరామరామయని రామచంద్రమూర్తి యందే నేను రమించుచుందును. ఆవిష్ణుసహస్రనామములకు రామనామముసమా నము అని యుపదేశించెను. కటపయాది సంఖ్యప్రకారము రామ=౨×౫=౧౦ కావున రామ రామరామ ౧౦×౧౦×౧౦=౧౦౦౦ రామ యను రెండక్షర ములమంత్రము పండ్రెండులక్షలమార్లు జపించినను సర్వాభీష్టఫలసిద్ధి యగును.

"శుద్ధస్ఫటికసంకాశం, కేవలం మోక్షకాంక్షయా
చింతయన్ పరమాత్మానం భానులక్షం జపే న్మనుం
ద్వ్యక్షరో మంత్రరాజోయం సర్వాభీష్టప్రదం తతం.

— రామరహస్యోపనిషత్తు.

ఈరామపదముచే నుపాసింపఁబడు మూర్తి యెవరు ? కొందఱు చెప్పునట్లు రూపనామక్రియలులేని శుద్ధచైతన్యమా? అవతారమూర్తియై యవని నవతరించి యయోధ్యయం దుండి రావణాదిరాక్షసుల వధించినట్లు శ్రీమద్రామాయణ మునఁ జెప్పఁబడిన మూర్తియా ? ఈవిషయమున రామతాపన్యుపనిషత్తిట్లు చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ చిన్మయే స్మిన్ మహావిష్ణౌ, జాతే దశరథే హరౌ
రఘోః కులే ఖిలం రాతి, రాజతే యో మహిస్థితః
స రామ ఇతి లోకేషు, విద్వద్భిః ప్రకటీకృతః
రాక్షసా యేన మరణం, యాంతి స్వోద్రేకతోథవా
రామరామ భువి ఖ్యాత, మభిరామేణవా పునః
రాక్షసా న్మర్త్య రూపేణ, రాహు ర్మనసిజం యథా
ప్రభాహీనాం స్తథా కృత్వా, రాజ్యార్హాణాం మహీభృతాం
ధర్మమార్గం చరిత్రేణ, జ్ఞానమార్గంచ నామతః
తథాధ్యానేన వైరాగ్య, మైశ్వర్యం స్వస్య పూజనాత్
తథారాత్యస్య రామాఖ్యా, భూమి స్స్యా దథ తత్త్వతః
రమంతే యోగినో నంతే, నిత్యానందే చిదాత్మని
ఇతి రామపదే నాసౌ, పరబ్రహ్మాభిధీయతే.

అర్థము:- జ్ఞానమయుఁడై హరియై మహావిష్ణువై యెవఁడు రఘువంశంబున దశరథునకుఁబుట్టి సర్వదాతయై రాజిల్లుచు మహియందుండెనో యతఁడు రాముఁడని జ్ఞానులు ప్రకటించిరి. ఎవనిచే రాక్షసులు మరణమునొందిరో యతఁడు రామచంద్రమూర్తియని అభిరాముఁడని చెప్పఁబడును. రాహువు మనసిజము (చంద్రుని)వలె నెవఁడు రాక్షసులను మనుష్యరూపమున తేజోహీనులఁ జేసెనో వాఁడు రామచంద్రమూర్తి. రాజార్హులైన మహీపతులవంశముల నెవఁడు భూమి పై స్థాపించెనో యతఁడు రామచంద్రమూర్తి. తన నడవడిచే ధర్మమార్గమును, పేరుచే జ్ఞానమార్గమును, ధ్యానముచే వైరాగ్యమును తన్నుఁ బూజించువారికి నైశ్వర్యమును నెవఁ డిచ్చునో వాఁడు యథార్థముగ రామచంద్రమూర్తి.అనంతుఁడు నిత్యానందుఁడు ప్రత్యానందుఁడు- పాఠాంతరము. పాద్మపురాణము- పుట ౨౩౪) జ్ఞానస్వరూపుఁడునైన యెవనియందు యోగులు రమించుచున్నారో అట్టి యీరాముఁడే పరబ్రహ్మమని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.జ్ఞానమయ శరీరుఁడును రెండవవాఁడు తనయంతటివాఁడు లేనివాఁడును అపరిచ్ఛిన్నుఁడును ఒకవిధమైన శరీరములేక యాకాశాది నానావిధశరీరముల ధరించువాఁడును నగు బ్రహ్మము రూపము కల్పించుకొనుట యుపాసకులనిమిత్తమేకాని స్వప్రయోజనమునకై కాదు. బ్రహ్మమునకు రూపము నుపాసకులు కల్పించుచున్నారనుట సరిగాదు. భక్తపరాధీనుఁడగు భగవంతుఁడు భక్తుల రుచికొలఁది రూపమును తానే ధరించి వారికిఁ బ్రత్యక్షమగుచుండును.

ఈ యుపనిషద్వాక్యమువలన 'యస్యాత్మాశరీర'మన్నట్లు ఆత్మకు నంతర్యామియై యుండు పరమాత్మయే దశరథకుమారుఁ డని కౌసల్యానందనుఁ డని సీతాపతి యని ఖరదూషణరావణాదిరాక్షసహంత యని యయోధ్యాపతి యని పేరొందిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి అని యేర్పడెను.

పోరాములకు = సంకటములకు. ఇదియు పోవచ్చునను క్రియనుండి కలిగిన వ్యతిరేకభావార్థకరూపము. శ. ర. "నీ వీయబభ్ర్యరత్నంబు దాపవలయు ప్రాణంబుపై వచ్చునంతటి పోరామియందును నెవ్వరి కెఱింగింపకుండుమది." —హరి. పూ. ౩. ఆ. పోరాములు = మరణజననములు.

ఉ. ప్రేమ సురార్థమై విషము • మ్రింగుట డాయుట స్థాణ్వపర్ణతన్
సామటి ద్యోనదిం దులవి • చక్కఁ దొలంపఁగ రామి రామనా
మామృతభుక్తిఁ జేవఁగొని • యంది మహేశ్వరసర్వమంగళా
శ్వామితభూతి, మీ కెడు శి•వాఽసమకల్పలతల్ కృతిశ్రముల్. ౬

అ ర్థ ము.

ఇది పార్వతీపరమేశ్వరులస్తుతి.

సురార్థమై = దేవతల రక్షించుకొఱకు, ప్రేమన్ = అనురాగముచే, విషము మ్రింగుట = పాలసముద్రమునందుఁ బుట్టి లోకములఁ గాల్చుచున్న హాలాహల విషయమును మ్రింగుటచేత శివుఁడును, డాయుటన్ = ఆయనను దానిని సమీపించుటచేఁ బార్వతియు, స్థాణుతన్ = స్థాణుత్వమును (1) 'స్థాణూరుద్ర ఉమాపతి' యని శివునకుఁ బేరు కావున శివుఁడు స్థాణువగుటయు (2) చెట్టుబోదెవలె నగుటయు, అపర్ణతన్ = అపర్ణ యనఁగా పార్వతి. ఆకులు లేకపోవుట. అనఁగా శివుఁడు హాలాహలము మ్రింగుటచే స్థాణువు = ఎండిపోయిన చెట్టుబోదెవలెను, పార్వతి ఆ విషమును సమీపించిన కారణమున దావాగ్ని సెగకు కమరి ఆకులు రాలిపోయిన చెట్టువలె నగుటను, సామటి = సగము క్షయించి, శివుఁడర్థనారీశ్వరుఁడు సగము దేహము శివుఁడు, సగము దేహము పార్వతి గావున నిట్లు శుష్కించుటకుఁ గారణము విషము త్రాగుటచే నని హేతూత్ప్రేక్ష. ద్యోసదీందులు = ఆకాశగంగయుఁ జంద్రుఁడు, అవి = పార్వతీపరమేశ్వరుల కృశత్వమును, చక్కన్ = పూర్ణముగా, తొలంపఁగరామి=తొలఁగింప రాకుండుటచే-అనఁగా విషతాపమును హరింప శీతోపచారము నిమిత్తము వారి తలమీఁద నాకాశగంగను,చంద్రుని నుంచినను బాధ మానినదికాదు కావున నిరువురిశిరములందు గంగను చంద్రుని నుంచినట్లు చెప్పినను జెప్పవచ్చును. శివుఁడు గంగాధరుఁడు- చంద్రశేఖరుఁడు. పార్వతిని 'చంద్రకలావతంసే' యనికదా కాళిదాసు స్తుతించెను. రామనామామృతభుక్తిన్ = రామనామ మను నమృతమును భుజించుటచే బాహ్యశైత్యోపచారము నిష్ప్రయోజన మవుటచే, చేవఁగొని = బలముగలిగి- లోపలికి మందిచ్చుటచే విషబాధ హరించుటయేగాక దేహమునకు బలము వచ్చెనని భావము.

మహేశ్వరసర్వమంగళాత్వామితభూతిన్ = మహేశ్వరత్వమును సర్వమంగళాత్వము ననెడి మితిమించిన సంపదచే (భూతికి బూడిద యనియు నర్థము కలదు. శివుఁడు విభూతిధరుఁడేకదా) అనఁగా నీచికిత్సచే బలకొని శివుఁడు మహేశ్వరుఁడయ్యెను, పార్వతి సర్వమంగళయయ్యె ననిభావము. అంది = పొంది- కలవారై, మీఱెడు = అతిశయించెడు, శివాసమకల్పలతల్ = శివుఁడు శివ యను పేరుగల యసమానకల్పవృక్షము- తీఁగలు, కృతిత్రముల్ = ఈ గ్రంథమును రక్షించునవి యగుఁనుగాక.

తా త్ప ర్య ము

దేవతలనిమిత్తమై, లోకమునిమిత్తమై ప్రేమచే వారిని రక్షింపఁగోరి శివుఁడు సముద్రమథనకాలమున హాలాహలమును మ్రింగి యాతాపముచే మొద్దువాఱి

పోయెను. ఆయసప్రక్కనున్న పార్వతి యాసెగకు నాకులురాలిన చెట్టువలె నయ్యెను. అయ్యో! మననిమిత్తమయి వీరిట్లు నగమయిరే యని దేవతలు శీతోపచారములు చేయుచు వారిశిరములందు గంగను చంద్రుని నుంచిరి. కాని యవి ప్రయోజనపడవయ్యెను. అప్పుడు పైచికిత్స వ్యర్థ మని యెంచి రామ నామామృతమును ద్రావఁ జేసిరి. ఆయమృతబలమువలనఁ దాపము హరించి బలముగొని శివుఁడు మహేశ్వరుఁ డయ్యెను పార్వతి సర్వమంగళ మయ్యెను. ఇట్లు రామనామముచే బాగుపడినవారు గావున పార్వతీపరమేశ్వరు లీ రామా యణమును రక్షింతురుగాక యని తాత్పర్యము.

మహేశ్వరుఁడు = గొప్ప యైశ్వర్యముతోఁ గూడినవాఁడు, సర్వమంగళ = సమస్తమైన శుభములు గలది, అపర్ణ=శివునిఁగూర్చి తపస్సు చేసినపుడు పార్వతి యాకులనైన నాహారముగఁ గొన్నది కాదు. కావున నపర్ణయని పేరుపొందెను. స్థాణువు=ప్రళయమందు నుండువాడుగనుక స్థాణువు - ప్రళయము గావించు వాఁ డాయనయేకదా. శివ + అసమ; శివా + అసమ = శివాసమ - ఏవశేష వృత్తి. శివాచ + శివశ్చ = శివౌ యని గ్రహింపవలయును. శివులు అసమాన కల్పలతలు. కల్పలతలకు దానమందు సమానములైనవి చింతామణి కామధేను మందార హరిచందనాదులు కలవు. అదియునుగాక కల్పాదులందు దాన గుణము కలదేకాని రక్షాగుణము లేదు. ఈ కల్పవృక్షములో దేవతలను లోకము లను రక్షింపఁగోరికదా విషమును మ్రింగెను. ప్రేమ = లోకమునఁ జావఁగోరి విషమును మ్రింగువారు కలరు. విషస్య విషమౌషధ మన్నట్లు విషమును బొర పాటున మ్రింగి యది హరింప వేఱొకవిషమును మ్రింగువారు కలరు. కాని లోక రక్షణార్థమై పరులకై తాము విషము మ్రింగువా రెందుఁ గలరు ? తన ప్రాణ ములయం దుండు ప్రేమకన్న లోకులయందుఁ బ్రేమ యతిశయించుటచేఁ గదా శివుఁ డట్లు చేసెను? పార్వతి దాని నంగీకరించెను ? అట్లు గాకున్న నే యిల్లాలు తనమగఁడు విషముమ్రింగుగు ననిన నంగీకరించును? కల్పవృక్షము స్థావరము - శివకల్పవృక్షము చేతనము. రక్షాశక్తి గలది. కావున నీకల్పవృక్ష ములకు స్వర్గమందలి కల్పవృక్షములు సమానములు కావు.

ఉ॥ శ్రీరఘురామపాదసరసీరుహయుగ్మము నాత్మ నిల్పి, కూ
పారము దాఁటి, విఘ్నములఁ బాఱఁగఁ దోలుచు, లంకఁ జొచ్చి, సీ
తారమణీమణిం గని, ముదంబును గూర్చి, రఘూత్తమాంఘ్రిసే
వారతి మీఱు పావని శుభంకరుఁడై వెలయించు మత్కృతిన్. ౭

అర్థము.

ఇది రామదాసుఁ డగునాంజనేయ స్తుతి. శ్రీ రఘురామపాదసరసీరుహ యుగ్మమున్ = శ్రీమంతుఁడై రఘువంశమునఁ బుట్టిన రామచంద్రమూర్తి

యొక్క పాదకమలములజంటను, ఆత్మ నిలిపి=మనస్సునం దుంచుకొని ఆబలముచే, కూపారమున్ = సముద్రమును దాఁటి = తరించి, రామనామమును మనస్సున దృఢముగా నిల్పఁగా దానిమహిమవలనఁగలిగిన బలముచే హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటెను, లంకలోఁ జేయవలసిన కార్యములు చేయఁ గలిగెను గాని, తన కేవలదేహబలముచేఁ గా దని భావము. ఇది యాంజనేయుఁడే 'శ్లో॥ నూనం రామప్రభావేన వైదేహ్యాస్సుకృతేనచ, యన్మాం దహన కర్మాయం నాదహ ద్ధవ్యవాహనః॥' రామప్రభావముచేతను సీతాదేవిపాతివ్రత్యమహిమచేతను వారిదాసుఁడనైన నన్నగ్నిహోత్రుఁడు దహింపఁజాలఁ డయ్యెఁ. 'శ్లో॥ సీతాయాశ్చానృశంసేన తేజసా రాఘవస్యచ, పితుశ్చమమ సఖ్యేన నమాం దహతి పావకః' సీతాదేవికృపచేతను- రాముని తేజస్సుచేతను- నాతండ్రికి స్నేహితుఁ డగుటచేతను అగ్నిహోత్రుఁడు నన్నుఁ గాల్పఁడు- అని యంగీకరించెఁగదా. విఘ్నములఁ బాఱఁగఁ దోలుచున్ = విఘ్నములు దూరముగఁ బరువెత్తునట్లు తఱుముచు, మైనాకుఁడు - సురస - సింహిక - లంకపీరు గావించినవిఘ్నముల నూహించునది, లంకన్ = లంకయందు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, సీతారమణీమణిన్ = స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలయిన సీతాదేవిని, కని= చూచి, ముదంబునుగూర్చి = ఆమెకు సంతోషముఁ గలిగించి. మరల వచ్చి, రఘూత్తమాంఘ్రిసేవారతి = శ్రీరాములచరణముల యందలిప్రీతిచేత, మీఱు= అతిశయించు, పావని = పవనునికుమారుఁడగు నాంజనేయుఁడు, శివంకరుఁడై = శుభము కలిగించువాఁడై, ఈకృతిన్ = ఈగ్రంథమును, వెలయించున్ = ప్రసిద్ధికెక్కఁ జేయునుగాక.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిచరణారవిందద్వంద్వము హృదయంబున నిలిపి, విఘ్నముల నివారించుచు సముద్రమును దాఁటిపోయి, లంకలోఁ బ్రవేశించి, సీతను వెదకి చూచి, యామెకు ధైర్యము చెప్పి, సంతోషపఱిచి, మరలవచ్చి, శ్రీరామచంద్రులపాదసేవఁ జేయుచుండు పావనచరిత్రుఁడైన హనుమంతుఁ డీ ప్రబంధమును బ్రసిద్ధి కెక్కఁజేయునుగాక.

శ్రీరామచరణారవిందముల సదా ధ్యానించుచు, సంసారసాగరము దాఁట యత్నించి, నడుమ నడుమ బంధులవలనను, స్త్రీలవలనను, శత్రువులవలనను గలిగెడి విఘ్నములనెల్ల నివారించుచు, లోచూపుగలవాఁడై యాత్మాన్వేషణము గావించి యాత్మసాక్షాత్కారము గలవాఁడై యాత్మసంతుష్టి గలవాఁడై దేహాభిమానమును దగ్ధముచేసి (లంకాదహనము) మరల శ్రీరామపాదసేవయందే యాసక్తి గలిగిన పవిత్రచరిత్రుఁడైన సాధకుని కృత్య మీపద్యమునఁ

చెప్పఁబడెను. ఈయర్థమున హనుమంతుఁ డనఁగా పవిత్రమైన మనస్సు గల వాఁ డని గ్రహింపవలెను. ఆత్మావలోకనమై దేహాభిమానము వదలించుకొనిన పిమ్మట భగవద్ధ్యానము చెప్పుటచే భక్తుఁ డాత్మావలోకముతోనే తన యభ్యాసము నిలుపరాదనియుఁ దరువాతకూడ భగవత్సేవచేసి భగవదనుగ్రహము సంపాదింపవలయు ననియు గ్రహింపవలెను. ఆత్మావలోకమువలనఁ గలుగు కైవల్యముక్తినిగూడ భక్తుఁడు స్వర్గనరకసుఖంబులవలెఁదుచ్ఛముగానేచూచును. సీతను రామునితోఁ గూర్చువఱకు సంతుష్టిపడని హనుమంతునివలె భక్తు డాత్మను భగవంతునియొద్దఁ జేర్చువఱకు (దీనికే సాయుజ్య మని పేరు) భగవత్సేవ యనుకృషి (కరచరణాదులతోడఁ జేయుకార్యములేకున్న మానసికముగా నైన) చేయక మానఁడు. "శ్లో॥ యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యా, దాత్మతృప్తశ్చ మానవః, ఆత్మన్యేవచ సంతుష్ట, స్తస్య కార్యం నవిద్యతే." భ.గీ. ౩-౧౭.

అను వాక్యముచొప్పున నాత్మనిష్ఠుఁడు చేయవలసినకార్యములేదని యేర్పడుచుండఁగా మరల భక్తిచేయు మనెద వేల యని ప్రశ్నింపరాదు. ఏలనఁ జేయవలసినకార్యమే లేదని యాత్మనిష్ఠుఁడు శ్వాసముఁ బీల్పఁడా? ఆహారముఁ గైకొనఁడా ? మలమూత్రములు విడువఁడా ? కెప్పలు వ్రాల్పఁడా ? మూయఁడా ? ఆత్మధ్యానము కార్యముకాదా? కావున నాత్మనిష్ఠునకుఁ జేయవలసిన కామ్యకర్మములు నైమిత్తిక కర్మములు యోగసాధనములు ప్రాణాయామాదులు లేవని యర్థమే కాని భగవద్భక్తి నిషిద్ధ మని యర్థము కాదు. ఈశ్వరునందుఁ బరమ ప్రీతికి భక్తి యనిపేరు. అదిలేని సమస్తసాధనములు వ్యర్థములు. శ్లో॥ యోగినామపి సర్వేషాం, మద్గతే నాంతరాత్మనా, శ్రద్ధావాన్ భజతే యోమాం, స మే యుక్తతమోమతః. భ.గీ. ౬-౪౭. అర్జునా! యోగులందఱిలో నంతరాత్మ నాయందు నిలిపి శ్రద్ధగలవాఁడై యెవఁడు భక్తిచేయునో వాఁడు యోగసిద్ధి పొందినవారలలో శ్రేష్ఠుఁ డని నాయభిప్రాయము అని శ్రీకృష్ణభగవానులే సెలవిచ్చిరికదా. లోకమున శుకమహర్షిని మించిన జ్ఞానిగాని యోగిగాని విరాగిగాని లేఁడుకదా? ఇట్టివాఁడు భక్తిరసపూరితమైన భాగవత మేల యధ్యయనము చేసెను, ఏల పరీక్షిత్తున కుపదేశించెను; అని ప్రశ్నరాఁగా నెట్టిజ్ఞానులకైనను నెట్టియోగులకైనను భక్తియే సేవ్య మని చెప్పఁబడెను.

"ఇట్లు భాగవతంబు నిర్మించి మోక్షార్థి యైనశుకునిచేఁ జదివించె నని చెప్పిన విని శౌనకుండు నిర్వాణతత్పరుండును సర్వోపేక్షకుండును నైన శుకయోగి యేమిటికి భాగవతం బభ్యసించె ననవుడు సూతుం డి ట్లనియె.

కం॥ ధీరులు నిరపేక్షులు నా,త్మారాములు నైన మునులు ♦ హరిభజనము ని
ష్కారణము సేయుచుందురు, నారాయణుఁడట్టివాఁడు ♦ నవ్యచరిత్రా భాగ. ౧-౧౩౭.

కం॥ హరిగుణవర్ణనరతుఁడై । హరితత్పరుఁడైన బాదరాయణి శుభత
త్పరతం బఠించెఁ ద్విజగ । ద్వరమంగళమైనభాగవతనిగమంబున్.

భాగ ౧-౧౩౮.

ఈకాలమున శ్రీరామకృష్ణపరమహంసగారిని మించినవారు లేరుకదా. అట్టి వారు సమాధ్యంతము యోగము సాధించియు బాలరామునితో (విగ్రహముతో) నాడుకొనుచుండినట్లు లాయనచరిత్రము చెప్పుచున్నది. కావున నిశ్శ్రేయస కాములైనవారి కెవ్వరికైనను హనుమదాచార్యుఁడు చూపించినమార్గమే యను శ్రేయము.

పావని = పవనునికుమారుఁడు. పవనుఁడు అనఁగా (1) పవిత్రముచేయువాఁడు; (2) శోధించువాఁడు. ఇట్టివాని పుత్రుఁడు అట్టివాఁడుగాక యెట్టివాఁ డగును? లంక = లం + క = లం అనునది పృథివీతత్త్వమును దెలుపు బీజాక్షరము. పృథివీతత్త్వ మెక్కువగాఁ గలిగినది దేహము. కావున లంక యనఁగా దేహము. "లశ్చభూమౌభయేచాహ్లాదనేపిచ" యని నిఘంటువు. ఈప్రబంధము వివరింపఁబోవున దీపద్వయమునందలివిషయమే కావున నిట్టియభ్యాసకులైన భక్తులు తమవలెఁ దక్కినవారును దరించుటకై యీగ్రంథమును లోకమునఁ బ్రసిద్ధి చేయుదురుగాక.

ఉ॥ శ్రీమహిళాయనంబును, బ్రకృష్టసుకాండము, స్వాదుసద్రసో
ద్దామగభీరతాధ్వనివిధాలసితంబు, మనోహరంబు నౌ
రామకథాసుధాంబునిధిఁ ద్రచ్చి, బుధుల్ విమలామృతోజ్జ్వలుల్
గా, మహిఁ జేయు నాదికవికంజజుఁ బ్రాంజలినై భజించెదన్. ౮

సంస్కృత కవీంద్రనుతి.

అర్థము.

శ్రీమహిళాయనంబును = (౧) శ్రీ = లక్ష్మీదేవియనెడు, మహిలా = స్త్రీకి, అయనంబును = వాసస్థానమును "అయనం నిలయేమార్గే" నానా.ర. ఇది పాల సముద్రముపర్యాయమైన యర్థము. (౨) శ్రీ = లక్ష్మీస్వరూపిణియగు, మహిలా = మహి + లా = "లఃఖండనే త్రిష్వాదానే స్త్రీ" నానా. ర. భూమిచేఁ బుత్రికగా గ్రహింపఁబడినదికావున మహిల యనఁగా సీతాదేవి ఆమెయొక్క, అయనము=చరిత్రము - రామాయణపరమైనయర్థము. ప్రకృష్టసుకాండము = (౧) మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనరసము (పాలు) గలది; (౨) మిక్కిలి శ్రేష్ఠములైన కాండము లను విభాగములుగలది.అనఁగానొక్కొక్కకాండముపఠించిన నొక్కొక్క శ్రేయస్సు గల దని భావము. స్వాదు....లసితంబు = (౧) స్వాదు = పాలు కావునఁ దియ్యఁదనముయొక్కయు, సద్రస=కావుననే మంచిరుచియొక్కయు, ఉద్దామగభీరతా = మిగుల లోఁతుయొక్కయు, ధ్వని = అలలచప్పుడు

యొక్కయు, విధా=ఆధిక్యముచే, లసితంబు=ప్రకాశించునది. (౨) స్వాదు = మధురమైనది.ఎన్నిమార్లు చదివినను మరలఁ మరలఁ జదువ నాశగలిగించునది- రామాయణము. 'యః పిబన్ సతతం రామచరితామృతసాగరమ్, అతృప్త" యని రామకథామృతసముద్రమును సర్వదా త్రాగుచుండినను దృప్తికలుగ లేదనికదా చెప్పఁబడెను. అగస్త్యుఁడు త్రావినది యుప్పునీళ్లసముద్రము. కావున నొకసారి త్రావఁగానే రోఁతపుట్టి మరల నాయన యాపని కీయకొనఁ డయ్యె. వాల్మీకియో రామకథాక్షీరసాగరము పానముచేసెను. ఒకసారి కమ్మని పాలుత్రావినవాఁడు మరల నాకుఁ బాలు వలదనునా ? సద్రస = (౧) మంచి నీళ్లతోఁగూడినది; (౨) "రసోవై స" యన్నట్లు రస మనఁగా నానందము. రామాయణము మిగుల నానందముగలిగించునది, సద్రస= శృంగారహాస్యాది నవరసములతోఁ గూడినది,ఉద్దామ గభీరతా = (౧) మిగులలోఁతైనది; (౨) రామాయణము మిగులలోఁతగు నర్థముగలది, ధ్వని = (౧) పాలసముద్ర మలలచప్పుడుగలది; (౨) రామాయణము విశేషవ్యంగ్యార్థములు గలది, విధా=అతిశయముచే, లసితంబు = ప్రకాశించునది, మనోహరంబు = మనస్సు నాకర్షించునది, రామకథాసుధాంబునిధి = శ్రీరామచరిత్ర మనెడి పాలసము ద్రమును, త్రచ్చి=మథించి, బుధుల్=(౧) దేవతలు; (౨) జ్ఞానముగలవారు, విమల=నిర్మలమైన,అమృతోజ్జ్వలుల్=(౧)అమృతపానముచేఁ తేజోవంతులైన వారు; దేవతలు. అంతవఱకు దుర్వాసోమునిశాపముచే నిశ్శ్రీకులై తేజోహీ నులై యుండిరి; (౨) మోక్షసుఖముచేఁ బ్రకాశించువారు, శ్రద్ధాభక్తులతో రామాయణమును బఠించువారు, కాన్ = అగునట్లు - మహిన్ = భూమియందు పాలసముద్రములోఁబుట్టిన యమృతమును త్రావినవారు దేవతలు స్వర్గమం దుండువారు. అంతకుమించిన యమృతత్వము భూలోకమున మనుష్యులకుఁ గలిగింపఁ బరోపకారబుద్ధి శ్రమించినవాఁడు వాల్మీకి. ఆదికవి = కవులయందు మొదటివాఁడు. వాల్మీకికిముందు కావ్యము రచించినకవి లేఁడు. వేదములందు శ్లోకము లున్నను నవి నియమరహితములై చాలుమాలలేనివై యున్నవి. శ్లోకముల నియమబద్ధముచేసినవాఁడు వాల్మీకియే. కావున నాయనకు నాదికవి యని బిరుదము. "ఋషిః ప్రబుద్ధోసి, వాగాత్మని బ్రహ్మణి తద్బ్రూహి రామచరి తమ్। అత్యాహతజ్యోతి రార్షం తే ప్రాతిభం చక్షుః ఆద్యఃకవి రసి" అని బ్రహ్మ వాక్యము - ఉత్తరరామచరిత్ర, కంజజున్ = బ్రహ్మను, కమలమందుఁబుట్టిన వానిని, ప్రాంజలినై = రెండుచేతులు జోడించినవాఁడనై భజించెదన్ = సేవిం చెదను. వాల్మీకిని బ్రహ్మ యనుట నిష్కారణస్తుతి గాదు. ఇరువురకు సామ్యము గలదు. (౧) ప్రపంచసృష్టియందుఁ బ్రథమకర్త బ్రహ్మ కావ్యసృష్టియందుఁ బ్రథమకర్త వాల్మీకి. (౨) ఈసృష్టియందు "మ. జగదుత్పాదనబుద్ధి బ్రహ్మకు

మదిన్ • సంధింపఁగా నెంచియే,భగవంతుండు సరస్వతిఁ బనుప న•ప్పద్మా స్యతానవ్విభున్,మగనింగా వరియించి తద్భువనసా•మ్రాజ్యస్థితిన్‌సృష్టిపా,రగుఁ జేసెన్‌మును" అని శ్రీభాగవతమునఁగలదు. అట్లులే కావ్యసృష్టికై బ్రహ్మచేఁ బనుపఁబడి సరస్వతి వాల్మీకిజిహ్వయందునిలిచి రామాయణము రచింపఁజేసెను. (౩) సృష్టికిఁ బూర్వము తొలుత భగవంతునిచే 'తప తప' యని యుపదేశింపఁ బడి తపస్సుచేసి యావల బ్రహ్మలోకముల సృజించెను.వాల్మీకియుఁ దపస్వియై తపోబలంబున రామాయణము రచించినట్లు ముందు చెప్పఁబడును. (౪) బ్రహ్మ సృష్టి జీవకోటి యుపకారార్థము వాల్మీకికృతియు లోకోద్ధారణనిమిత్తము. (౫) బ్రహ్మదేవుఁడు వేదముల నాధారముచేసికొని 'ధాతా యథా పూర్వ మకల్ప యత్' ననునట్లు నామనామి సృష్టి సలిపెను. వాల్మీకియు వేదైశ్చ సమ్మితమ్' 'వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా' యన్నట్లు వేదమునే రామాయణరూపముగ నుపబృంహణముగ రచించెను. (౬) బ్రహ్మ కమలము నుండి వెలువడెను. వాల్మీకి పుట్టలోనుండి వెలువడెను.

ఈగ్రంథమున ఫలశ్రుతి యుత్తరకాండమున నిట్లు చెప్పఁబడెను.

కం॥ మానని శ్రద్ధను శ్రీసీ।తానాయకుచరిత వినిన • ధన్యుఁడు ఘోరా
ఘానీకంబులఁ బాయుచుఁ । దా నెలకొను విష్ణుసన్ని•ధానమునందున్.

ఆ॥ వె॥ ఆదికావ్య మిద్ది • యార్షంబు పూర్వంబు, వల్మికోద్భవర్షి •భాసితంబు
నియతి భక్తిచేత • నిరతంబు వినువాఁడు, రూఢిగాఁగ విష్ణు•రూపుఁగాంచు.

కం॥ నిరతము రామునిచరితముఁ। బరమమతి న్వినెడివాఁడు • భక్తివశమునన్
బరిపూతుండై బహువ।త్సరములు జీవించి మోక్ష•సంగతి వెలయున్.

ఈరామాయణమును వినుటచేఁ దరించువారు విన్నవారుమాత్రమే కాదు.

కం॥ జనకుండు జనకజనకుఁడు । జనకునితాతయును నతని•జనకుండును ద
జ్జనకుఁడును విష్ణులోకం।బున నిలుతురు రాముకథను•బోరిఁబోరి విన్నన్.

ఈరామాయణమును విన్నవారికే యిట్టిఫలము గలుగఁగాఁ జదివినవాఁడెట్టి ఫలముగలదో.

శ్లో॥ ఇదం పవిత్రం పాపఘ్నం, పుణ్యం వేదైశ్చ సమ్మితమ్,
యః పఠే ద్రామచరితం, సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే.
ఏత దాఖ్యాన మాయుష్యం, పఠన్ రామాయణం నరః,
సపుత్రపౌత్ర స్సగణః, ప్రేత్య స్వర్గే మహీయతే. బాల. ౧.౯౮-౯౯.

పవిత్రులను జేయునట్టిదియు, పాపముల ధ్వంసముచేయునట్టిదియు, పుణ్య ఫల మిచ్చునదియు వేదములతో సమానమైనదియు నగు నీరామాయణము నెవఁడు చదువునో వాఁడు ఆగామిసంచితములైన పాపములచేమాత్రమేగాక

ప్రమాదమువలనఁ గలిగిన యుత్తరాఘంబుచేతను బూర్ణముగా విడువఁబడును. ఆయుస్సును వృద్ధిచేయు నీరామాయణము నెవఁడు చదువునో వాఁ డిలోకము నందుఁ బుత్రపౌత్రసేవకులతో సుఖించి మరణింప వారితోడ మోక్షమును బొం దును. ఈరామాయణమును వినెడివాఁడు తనవంశమువారినిమాత్రమే తరింపఁ జేయును. చదివినవాఁడు తనయందు భక్తివిశ్వాసములుగల పరిజనమునుగూడ ముక్తులఁ జేయును. ఇట్టిగ్రంథమును రచించిన వాల్మీకిమహర్షి వందనీయుఁ డగుట కేమి సందియము ? అట్లు నమస్కరింపనివారు కృతఘ్నులు. పూర్ణ శ్రద్ధాభక్తులుగలవారికిఁ బూర్ణఫలము కలదు. అల్పశ్రద్ధాభక్తులుగలవారికి నల్ప ఫలమే. శ్రద్ధాభక్తులులేనివారికి శ్రమముమాత్రము ఫలము. శ్రద్ధానుసారము ఫలము.

విపులామృతము = పాలసముద్రమునఁ బుట్టిన యమృతముఁ ద్రావిన దేవతలకుఁ బ్రలయమందు మరణము కలదు.ఆవల మరల జన్మము కలదు.అది యునుగాక యది యాయువును బెంచునేకాని పాపహరము కాదు. ఈరామాయ ణము పాపమును హరించి పునర్జన్మము లేకుండ ముక్తిసుఖమును గలిగించును.

ధ్వని యనఁగా మాటలవలనఁ దోఁచునర్థమేకాక విశేషార్థమునకు సంజ్ఞ. కావ్యమునకు ధ్వనియే ప్రాణము. పాలసముద్రములో మంచినీళ్లున్నట్లు చెప్ప వచ్చునా యని సందేహింపఁబనిలేదు. పాలవలె తెల్లని రుచిగల నీళ్లు కలదే పాలసముద్రము 'క్షీరోదమథనం కృత్వా రసం ప్రాప్స్యామ తత్ర వై' పాల సముద్రమును మథించి యమృతమును బొందుద మని దేవతలు తలంచిరి అని బాల. ౪౫-౧౬. 'అప్సు నిర్మథనాదేవ, రస స్తస్మా ద్వరస్త్రియః' నీళ్లను జిలు కఁగా రసము పుట్టెను. అందుండి యుత్తమస్త్రీలు జన్మించిరి. అప్సు లనఁగా నీళ్లు. దానినుండి పుట్టిరి కావున నాస్త్రీ లప్సరస లనఁబడిరి.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మీదేవికి స్థానమై, మంచినీరుగలదై, తియ్యనిరసము తెలియరానిలోఁతు విశేషధ్వని గలదై, మనోహరమైన పాలసముద్రమును మథించిన దేవత లెట్ల మృతము ననుభవించిరో యట్టులే సీతాదేవిచరితంబును బాలకాండము అయో ధ్యాకాండము లోనగు నేడుకాండములు గలదియు, మనోహరమైన నవరస వర్ణనము, అర్థగాంభీర్యము,నానావిధధ్వన్యర్థములు గలదియు,ఒకసారి చదివిన మఱియొకసారి చదువుదమా యని మనస్సున కింపై యుండునదియు నగు నీరామాయణమును జదివినవారికి నిహమందు సుఖము, పరమందు మోక్షము కలుగును.

కం॥ పంచజనరక్షణార్థము, పంచమవేదంబుఁ దెలియఁ బల్కిన లీలా
పంచజన పంచముఖు నత్యంచితమతిఁ గొలుతు నార్యుఁ బారాశర్యున్. ౮

అ ర్థ ము.

పంచజనరక్షణార్థము = మనుష్యు లధర్మవర్తనులై - దురాచారముల పాలై చెడక సద్ధర్మ సదాచారపరులను జేసి కాపాడునిమిత్తమై పంచమవేదంబున్ = శ్రీమహాభారతమును, తెలియన్ = వేదముచదువుట కధికారములేని స్త్రీలకు-శూద్రులకు బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యాభాసులకు సులభముగ బోధపడునట్లు "స్త్రీ శూద్రద్విజబంధూనాం త్రయీ న శ్రుతిగోచరా" భాగ-౧స్కం. "దీనవత్సలుం డయిన వ్యాసుండు స్త్రీశూద్రులకుం ద్రైవర్ణికాధములకు వేదంబులు విన నర్హంబులుగావు కావున మూఢులకెల్ల మేలగు నని భారతాఖ్యానంబుసేసి" ఆంధ్ర-భాగ-౧స్కం-౮౪౪. లీలాపంచజనపంచముఖున్ = విలాసార్థముగా జనించిన నారాయణుని, ఆర్యున్ = గొప్పవానిని, పారాశర్యున్ = పరాశరునికుమారుం డైనవ్యాసమహర్షిని, అభ్యంచితమతిన్ = భక్తిచే నొప్పుమనస్సుచే, కొలుతున్ = సేవింతును.

తా త్ప ర్య ము.

జ్ఞానహీనమనుష్యుల నిహపరంబుల రక్షింపఁగోరి వేదము విన నధికారము లేని స్త్రీలు-శూద్రులు-నధమబ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులు ధర్మాధర్మము లెఱింగి బాగుపడుటకై శ్రీమహాభారతమును రచించిన వ్యాసమహర్షిని సేవించెదను.

పంచజనులు = అయిదు భూతములవలనఁ బుట్టినవారు. పంచజనపంచ ముఖుఁడు. నరసింహావతార మెత్తిన విష్ణువు. పారాశర్యున్ = పరాశరమహర్షికి ఉపరిచరవసువునకుఁ బుట్టినసత్యవతి యను క్షత్రియస్త్రీయందు జన్మించిన వాఁడు. సత్యవతి బెస్తవానిచేఁ బెంపఁబడినదేకాని జాతిచేత బెస్తది కాదు.

పంచముఖము = వెడల్పయిన ముఖముగలది. కావున సింహమునకు పంచాస్య మని పంచముఖ మని పేరు. నాలుగు వేదములలోని ముఖ్యాంశములు గలవుకావున భారతమునకు పైదవవేద మని పేరు.

సీ॥ ఏసత్కవీంద్రువా♦చాసముజ్జృంభణ, వింతతాలము నేర్పు ♦ వేధసతికి
నేవాక్ప్రతిష్ఠ♦వావదూకత తార్కి, కగజకోటికి సింహ♦గర్జనంబు
ఏమహామహుమతి♦రామానుజాచార్య, మతమహీసితపోత్రి♦మహితదంష్ట్రి
యేవైష్ణవాగ్రణి♦భావమార్గము ముక్తి, భామినీసౌధసో♦పానపంక్తి
తే॥ యట్టికవితార్కికోగ్రపం♦చాస్యమూర్తి, సామనుతకీర్తి వైష్ణవ♦చక్రవర్తి
ధీసురాచార్యవేదాంత♦దేశికార్యు,వేంకటాచార్యుఁ గొలుతు వే♦వేలగతుల.౧౦

అ ర్థ ము.

ఏసత్కవీంద్రు....జృంభణ=ఏసుకవిశ్రేష్ఠుని వాక్కుయొక్క విశేషవికాసము, వేధసతికిన్=సరస్వతికి, వింతతాలము = క్రొత్తతాలము, నేర్పున్ = నేర్పునో,

ఇచ్చట నొక్కయైతిహ్యము కలదు 'కంచుఢక్కా' బిరుదముగాఁగల డిండిమభట్ట కవి వేదాంతదేశికులతోడ వాదమునకై వచ్చి 'యీఢక్కా నీవు వాయింపుము. ఆప్రకారము నేను కవిత్వముచెప్పెదను. నేనువాయించెదను, నీవుకవిత్వము చెప్పు' మని పన్నిదము చఱచెను. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడైన వేదాంతదేశికులు తా నా ఢక్కాతీసికొని వివిధతాలములు శాస్త్రప్రకారమువాయించెను. ఆధాటికి సరిగా డిండిమభట్టు చెప్పలేక తికమకలాడి 'నేను వాయించెదను నీవు కవిత్వముచెప్పు' మనెను. అట్టులే కానిమ్మని ఢక్కాయతనిచేతికిచ్చెను. అతఁ డెట్టులైనకవితార్కిక సింహుని నోడింపవలెనని శాస్త్రమార్గము తప్పించి చేతికి వచ్చినట్లు తాఱుమాఱుగ వాయింపసాగెను. దానికిఁ దగినటులే వేదాంతదేశికులు రామాయణ కథ గద్యముగాఁ జెప్పెను. దానికే రఘువీరగద్య మని పేరు. ఈప్రకారముగ నాశుధారగ పాదుకాసహస్ర మని రాములపాదుకలపై వేయి శ్లోకములఁ జెప్పెను. ఇట్టి వనేకములు గలవు. ఇవి యాయన కవితాపాండిత్యసామర్థ్యమును దెలుపును. ఏవాక్పతి = ఏచతుర్ముఖునియొక్క, పతిష్ఠ = మిక్కిలి సామర్థ్యముతోఁగూడిన, వావదూకత=యుక్తియుక్తముగ మాటలాడుట యందలి చాతుర్యము. తార్కిక గజకోటికిన్ = తార్కికు లనెడి యేనుఁగులసమూహమునకు, సింహగర్జనంబు = సింహముయొక్క కంఠధ్వని. అనఁగా సింహగర్జనము విన్న యేనుఁగులగుంపు లెట్లు బెదరి పాఱునో యట్లు తర్కవాదము నీయన ప్రారంభింపఁగనే విపక్ష తార్కికులు లేచి పాఱిపోదు రని భావము. ఈ కవిత్వతర్కశాస్త్రములందలి పాండిత్యాతిశయమునచేతనే యీయనకు కవితార్కికసింహుఁ డని బిరుదు గలిగెను. ఏమహామహుమతి = గొప్ప మహిమగలయెవ్వనిబుద్ధి, రామానుజాచార్యమత = విశిష్టాద్వైతమతము నుద్ధరించి శారీరమీమాంసకు భాష్యము వ్రాసి భాష్యకారు లని పేరొందిన శ్రీరామానుజాచార్యులవారి మనస్సనెడి, మహీ = భూమికి, సితపోత్ర = శ్వేతవరాహమూర్తియొక్క మహితదంష్ట్ర = గొప్పకోఱ. రామానుజాచార్యులవారు స్థాపించిన విశిష్టాద్వైతమును, భూమిని శ్వేతవరాహమూర్తి కొమ్మున నెత్తి సముద్రమున మునుఁగకుండ రక్షించినట్లు లీయన రక్షించె నని భావము.

ఈయనవ్రాసినగ్రంథములే లేకుండిన విశిష్టాద్వైతము నామావశిష్టమై యుండును.

ఏవైష్ణవాగ్రణీ = వైష్ణవులందు గొప్పవాఁడైన యెవని భావమార్గము = అభిప్రాయమార్గము. ముక్తి....పంక్తి= ముక్తి కాంతయొక్క మేడమీఁదికిఁ బోవుటకు మెట్లవరుసయో అనఁగా ముక్తికాంక్షించువారి కీయన చూపినదే మార్గము.

అట్టి = అటువంటిమహిమగల, కవితార్కికోగ్రపంచాస్యమూర్తి = కవి తార్కికసింహబిరుదముగలవానిని, సాధునుతకీర్తి = సాధువులచే స్తోత్రము చేయఁబడినకీర్తిగలవానిని, వైష్ణవచక్రవర్తి = వైష్ణవులకెల్ల శ్రేష్ఠుఁడైనవానిని, ధీసురాచార్యున్ = బుద్ధియందు బృహస్పతిని, వేదాంతదేశికార్యున్ = వేదాంతదేశికు లను ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవానిని, వేంకటాచార్యులన్ = వేంక టాచార్యు లను పేరుగలవానిని, వేవేలగతులన్ = అనేకవిధముల, కొలుతున్ = సేవింతును.

ఈవేదాంతదేశికులు విద్యారణ్యస్వాములవారిసమకాలికుఁడు, సతీర్థ్యుఁడు' అయినను ఆయన భోగమార్గమును యీయన త్యాగమార్గమును నవలంబించిన వారు. ఈయన కేవలవిరక్తుఁడై భిక్షాచర్యచే జీవించెను.

జృంభణశబ్దము చరిత్రాదులలోఁ జేరుటచే మువర్ణలోపము. -

వేధశ్శబ్దము తత్సమమున వేధశబ్ద మగును. 'వేధపురోధపురోధసుఁడు' సులభ వ్యాకరణము. తత్స. ౬౫ సూ. ఇది సాధ్యసాంస్కృతికమాసము.

తా త్ప ర్య ము

ఎవ్వఁడు సరస్వతీదేవిని క్రొత్తక్రొత్తతాలములప్రకారముగ నాడఁజేసెనో, ఎవనివాదవైఖరి తార్కికు లను నేనుఁగులకు సింహగర్జనమో, ఎవఁడు రామా నుజాచార్యులవారు స్థాపించిన విశిష్టాద్వైతమును శ్వేతవరాహమూర్తి భూదేవిని వలె నుద్ధరించెనో, ఎవని యభిప్రాయప్రకారము వర్తించువారు మోక్షలక్ష్మినిఁ జేపట్టెదరో అట్టి కవితార్కికసింహబిరుదుగలిగి సాధువులచేఁ బొగడఁబడు కీర్తి గలిగి వైష్ణవశ్రేష్ఠుఁడయిన వేదాంతదేశికులకు నమస్కరించెదను.

కం॥ కవికేసరి యన దేశిక, కవికే సరిగాక యితర•కపియుం గపియే ?
పవిసఖనఖముఖభయదవ,పువు పులియుం బులియు నీఁగ•పులియుం
బులియే? ౧౦

అ ర్థ ము.

వేదాంతదేశికవిషయమే మఱియొకపద్యంబునఁ జెప్పఁబడెను. కవికేసరి యనన్ = కవిసింహ మనియెడి పేరు, దేశికకవికే = వేదాంతదేశికు లను కవికే, సరిగాక = తగునుగాని, ఇతరకపియున్ = కపి యని పేరు పెట్టుకొన్న యిత రుఁడు. కవియే = కవి యగునా? ఎట్లన ? పవి... వపువు = వజ్రాయుధముతో సమానమైన గోళ్లకొనలచే భయముకలిగించు దేహముగల,పులియును=పులియు, ఈఁగపులియున్ = ఈఁగపులి యని పేరుగల సాలెపురుఁగు, పులియే = పులి యగునా ?

తాత్పర్యము.

వాఁడియై భయంకరమైన గోళ్లు గలిగి మృగములఁ జీల్చువై చుపులికిఁ బులి యను పేరుతగునుగాని సొలెపురుగునకుఁ దగునా ? అటులే కవికేసరి యను బిరుదము దేశికకవికిఁ దగునుగాని యాపేరు పెట్టుకొన్నంతమాత్రమున నితరులకుఁ దగ దని తాత్పర్యము. కవిసింహబిరుద మాయనయందు సార్థక మని భావము.

తే॥ కాళిదాసుని రఘువంశ•కర్తఁ దెలిచి, పూతవాగ్భూతి భవ•భూతి కెరఁగి
యల్ల జయదేవు వినుతమ•హానుభావు, రాజశేఖరుని మురారిఁ•బ్రస్తుతింతు. ౧౨

అర్థము.

రఘువంశకర్తన్ = రఘువంశ మను కావ్యమును వ్రాసిన, కాళిదాసున్ = కాళిదాసుఁ డను పేరుగల కవిని, తెలిఁచి = స్తుతించి, అభిజ్ఞానశాకుంతలము, మేఘసందేశము లోనగుగ్రంథములు వ్రాసినకవి యీయనయే. పూతవాగ్భూతిన్ = పవిత్రమైనవాక్కనెడి సంపదగల, భవభూతికిన్ = భవభూతికి, ఎరఁగి= నమస్కరించి, ఈయన పూర్వరామాయణమును, మహావీరచరిత్రయను పేరను ఉత్తరరామాయణమును, ఉత్తరరామచరిత్ర యనుపేరను నాటకముగా రామకథ రచించెను. వినుతమహానుభావున్ = స్తోత్రముచేయఁబడిన గొప్ప మహిమగల, జయదేవున్= ప్రసన్న రాఘవ మనుపేర రామచరిత్రమును నాటకముగా రచించిన జయదేవకవిని, రాజశేఖరున్ = రాజశేఖరకవిని, మురారిన్ = అనర్ఘ రాఘవమును వ్రాసిన మురారికవిని, ప్రస్తుతింతున్ = స్తోత్రముచేయుదును.

తాత్పర్యము.

రఘువంశ మను గ్రంథమును రచించిన కాళిదాసకవిని, మహావీరచరిత్ర, ఉత్తరరామచరిత్ర వ్రాసిన భవభూతికవిని, ప్రసన్న రాఘవము వ్రాసిన జయదేవకవిని, బాలరామాయణము రచించిన రాజశేఖరకవిని, అనర్ఘ రాఘవమును వ్రాసిన మురారికవిని వీరు రామచరిత్రమును వ్రాసినవా రగుటచే వీరిని నుతించెదను.

—• ఆంధ్రకవీశ్వరవినుతి. •—

కం. అయకవితావిభవుల నన్న,య నెఱ్ఱాప్రెగడ దిక్క•నలఁ బూర్వకవి
త్రయము మ్మూర్తిత్రయముం,బ్రయివోలె నుతింతు నతశి•రస్కుఁడ నగుచున్,

ఇఁక నాంధ్రకవులు పొగడఁబడుచున్నారు.

అయకవితావిభవులన్ = శుభమును గలిగించుకవిత్వమే సంపదగాఁగల, నన్నయన్ = నన్నయభట్టనుకవిని(ఈయనయే శ్రీమహాభారతమును దెనిఁగింప నారంభించినవాఁడు). ఈయనకుముం దాంధ్రకవు లుండిన నుందురుగాక, లేకుండిన లేకపోదురుగాక, సంస్కృతమున వాల్మీకివలె నాంధ్రమునఁ గవిత్వమును స్థాయికిఁ దెచ్చి యాదికవి యని సార్థకబిరుదమును బొందినవాఁ డీయనయే, ఎఱ్ఱాప్రెగడన్ = శంభుదాసుఁ డను బిరుదు వహించి రామాయణము రచించిన కవి యీయనయే. ఈయనయే యరణ్యపర్వశేషము, నృసింహపురాణము, హరివంశమును దెనిఁగించెను. ఈయనరామాయణము నామావశిష్టము. తిక్కనన్ = ఉత్తరరామాయణము వ్రాయ నారంభించినకవి యీయనయే. ఈయనయే శ్రీమహాభారతము విరాటపర్వము మొదలు ౧౫ పర్వములను దెనిఁగించెను. పూర్వకవిత్రయమున్ = ఈపేర్లుగల ముగ్గురుకవులను, త్రయి = మూఁడువేదములు. మూర్తిత్రయమున్. బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులను నుతించినట్లు, నతశిరస్కుఁడ నగుచున్ = వంచినతలగలవాఁడనై; నుతింతున్ = స్తోత్రముచేసెదను. ప్రగడ-ప్రగ్గడ అసాధురూపములు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆంధ్రభాషకుఁ దొలుత లక్షణ లక్ష్యభిక్షపెట్టిన నన్నయభట్టారకుని ఆయన మార్గ మవలంబించి యాయనపూనిన మహాభారతమును సాంగముచేసిన యెఱ్ఱాప్రెగడ తిక్కనలను వేదములు త్రిమూర్తులను స్తోత్రముచేసినట్లు స్తోత్రము చేసెదను. ఇందుఁ గాలక్రమ మనపేక్షితము. తిక్కనకు వెనుకటి కవి యెఱ్ఱాప్రెగడ.

సీ॥ ఆంధ్రీకరణశక్తి • నతకరించెను జాల, సర్వజ్ఞు లనఁబడు•సకలకవులఁ
బరమమధూక్తుల•భవ్యకవితఁ గూర్చెఁ, గొద దీఱ నమృతంబుఁ • గూరికూరి
భక్తిరసైకసం•పద గర్భితముఁ జేసె, సకలరసావళి•శ్లాఘ్యరీతి
హసవర్ణనాసమ•యమునను స్వశరీర, విస్మృతి గనఁబడ • వెలసె నట్టి

తే॥ పోతనామాత్యు సత్కవి•పూగజాత్యుఁ,దర్పితాదిత్యు రఘుపతి•ధ్యాననిత్యు
సహజపాండిత్యుఁగృతకృత్యు•శస్తసత్యు,ధీసుధామాత్యుఁగొలిచెద•వాసిచెలఁగ.

అ ర్థ ము.

ఆంధ్రీకరణశక్తిన్ = సంస్కృతగ్రంథమును దెనుఁగున వ్రాయుసామర్థ్యమందు, సర్వజ్ఞు లనఁబడు సకలకవులన్=సర్వజ్ఞు లని పేరుపొందిన కవీశ్వరుల నందఱను, చాలన్=మిక్కిలి, అతకరించెను = అతిశయించెను, పరమమధూక్తులన్ = మిక్కిలితీయ్యనైనమాటలచే, కొదదీఱన్=కొఱఁతలేకయుండునట్లు,అమృతంబున్ = అమృతమును, కూరికూరి = ఎంతవఱకు కూరసాధ్యమో యంత

వఱకు మీఁదమీఁద గట్టిపడునట్లు చొప్పించి చొప్పించి, భవ్యకవిత = శుభమై యోగ్యమైన కవిత్వమును, కూర్చెన్ = కూర్చెను, సకలరసావళిన్ = అన్ని రసములసమూహములను, శ్లాఘ్యరీతి = పొగడఁదగినవిధముగ, భక్తిరసైక సంపదగర్భితము = భక్తిరసమే ప్రధానసంపదగా లోపల నిమిడియుండునట్లు, చేసెన్ = చేసెను. ఏరసము వర్ణించినను దానియందు భక్తిరస మిమిడియే యుండును. హరివర్ణనాసమయమునన్ = నారాయణుని స్తోత్రముచేయుసమయమందు, స్తుతిపర్యాయమునందు వర్ణనా యనియు రూపముగలదు. స్వశరీర విస్మృతి=భక్తిపారవశ్యముచేఁ దనదేహమును మఱచిపోవుట, కనఁబడన్ = అగపడునట్లు, వెలసెన్ = వెలసెను, అట్టిపోతనామాత్యున్ = బమ్మెరపోతనామాత్యుని, సత్కవిపూగజాత్యున్ = సుకవులసమూహమందు శ్రేష్ఠుని. 'పూగస్తు క్రముకే గణే' నానా. "జాత్య శ్శ్రేష్ఠకులీనయోః" నానా. తర్పితాదిత్యున్ = సంతోషపెట్టఁబడినదేవతలను సూర్యుని గలవానిని, రఘుపతిధ్యాననిత్యున్ = శ్రీరామధ్యాన మెడఁదెగక చేయువానిని, సహజపాండిత్యున్ = గురుశిక్షలేకయే భగవదనుగ్రహమునఁ గలిగిన పాండిత్యముగలవానిని, కృతకృత్యున్ = భూమి మీఁదఁ బుట్టి జన్మముసార్థకముచేసికొనుట కేకార్యము చేయవలయునో యది చేసినవానిని, శస్తసత్యున్ = ప్రశస్తమైన సత్యగుణముగలవానిని, ధీసురామాత్యున్ = బుద్ధియందుబృహస్పతియైనవానిని, వాసి=మేలు, చెలఁగన్ = అతిశయింప, కొలిచెదన్ = సేవించెదను.

తాత్పర్యము.

సంస్కృతగ్రంథమును దెనిఁగించుటయందు సర్వజ్ఞు లని పేరొందిన సకల కవీశ్వరులను రసపోషణమందు మించెనో, అమృతము కూరికూరి పోసిన ట్లెవని కవిత్వము భగవద్విషయముగుటచే శుభకరమై తియ్యనై చెవులపండువునై యుండునో, ఏరసము వర్ణించినను దానియందు భక్తిరస మిమిడియేయుండునో, భగవంతుని వర్ణించుచు వ్రాయునపుడు భక్తిపారవశ్యముచేఁ దనదేహము తానే మఱచిపోవునో, యటువంటి కవిశ్రేష్ఠుని, దేవతోపాసకుని, శ్రీరామచంద్రచరణారవిందములను సదా డెండమందు నిలిపినవానిని, భగవదనుగ్రహముచే గురుశిక్ష లేకయే పండితుఁడైనవానిని, శ్రీభాగవత మాంధ్రీకరించి యయాచితవృత్తి జీవించి జన్మసాఫల్యము కలిగించుకార్యముచేసినవానిని, సత్యవ్రతముగల వానిని, బుద్ధియందు బృహస్పతితో సముఁడైనవానిని, బమ్మెరపోతనామాత్యుఁ డను కవీంద్రునిఁ గొలిచెదను.

శ్రీభాగవతమును దెనిఁగించిన మహాకవి యీయనయే. ఈయన వీరభద్ర విజయ మను గ్రంథమును వ్రాసెనందురు కాని యది యాయన పేరు పెట్టి

కొని యెవఁడోయొక యపలక్షణకవి వ్రాసినదే కాని యాయన వ్రాసినది కాదు. (పోతరాజువిజయముఁ జూమనది). ఈకవి పరమభాగవతశిఖామణి. జన్మముచే శైవుఁడయినను భక్తిచే వైష్ణవోత్తముఁడు. 'నరాణాం క్షీణపాపానాం, కృష్ణే భక్తిః ప్రజాయతే, పాపములన్ని నశించినఁగాని విష్ణుభక్తి జనింపదు. 'సుఖ సంతానసిద్ధ్యర్థ' మనక 'శ్రీకైవల్యపదంబుఁ జేరుటకునై' యని గ్రంథంబుఁ బ్రారంభించినవాఁడు.' 'భాగవతముం దీనిం దెనింగించి నాజననంబున్ సఫలంబుఁజేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్' అని నిశ్చయబుద్ధిగలవాఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తిచే "నీకు భవబంధంబులు తెగు" నని వరముపొందినవాఁడు. ఇంతటిభక్తవతంసమైనను, ఆజన్మమున ముక్తికి నాయనవృత్తి ప్రారబ్ధరూపమున నడ్డుపడినది. ఈవిషయమై మనుస్మృతివాక్యము లుదాహరించెదను.

శ్లో॥ వైశ్యవృత్త్యాపి జీవంస్తు, బ్రాహ్మణః క్షత్రియోపివా
హింసాప్రాయాం పరాధీనాం, కృషిం యత్నేన వర్జయేత్.

బ్రాహ్మణుఁడేని క్షత్రియుఁడేని వైశ్యవృత్తిచే జీవింపఁబూనినను భూమిలోని జంతువుల హింసించుటలోనగునవి కలిగి,యెద్దులు మొదలగు జంతువుల యధీనమైయుండు కృషిని (సేద్యమును) ప్రయత్నపూర్వకముగ వదలవలయును.

శ్లో॥ కృషిం సాధ్వితి మన్యంతే, సా వృత్తి స్సద్విగర్హితా
భూమిం భూమిశయాంశ్చైవ, హంతికాష్ఠ మయోముఖమ్.

యాచనలేకుండుటచే, స్వతంత్రజీవనమగుటచేఁ గొందఱు కృషి శ్రేష్ఠమైనదని తలంతురు కాని యిది సజ్జనులు నిందించువృత్తి. ఏలన, నాఁగలికొఱ్ఱు పాఱ మొదలగునినుపమొనలుగల దున్నెడిసాధనములు భూదేవిని, భూమిలోని పెక్కు జంతువులను హింసించుచున్నవి. ఈదోషము పోవ నాయన వేఱొకజన్మమెత్త వలసివచ్చెను. కాలవిలంబనమే కాని భగవద్వాక్యము వ్యర్థముగపోదు. భరన్యాసముచేసి కృషినైనను భగవత్సేవగాఁ దత్ప్రీత్యర్థ మని చేసియుండవచ్చనేమో గాని యదియైనను పలించియుండునా యని సందేహము.

శ్లో॥ నవేదబల మాశ్రిత్య, పాపకర్మ రుచి ర్భవేత్
అజ్ఞానాచ్చ ప్రమాదాచ్చ, దహ్యతే కర్మ నేతరత్. మను.

కొందఱు రామ రామ యనినఁ బాపముపోవునుగదా! నేను పాపముచేయుచుందును, రామ రామ యనుచుందు నందురు. ఇది కేవలదురభిప్రాయమని పైశ్లోకము తెలుపుచున్నది. అజ్ఞానమువలనఁ బొరపాటువలనఁ జేసినపాపములు వేదములందుఁ జెప్పిన ప్రాయశ్చిత్తములవలనఁబోవునుగాని బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేసినవి నశింపవు. మఱి యెక్కువశిక్షయుఁ గలుగును.అట్టులే పోతనామాత్యుఁడు

భరన్యాసముచేసియుండినను బుద్ధిపూర్వకముగ గ్రహించిన హింసాత్మకవృత్తి మఱుజన్మము రాకుండఁ గాపాడియుండదు.

అధఃకరించెను దీనితద్భవము అతకరించెను.

కం. తుచ్ఛుఁడు సరిగా దనినను, స్వచ్ఛపుఁబోతనకవిత్వ•సంపద చెడునే?
స్వేచ్ఛ జబిభి దూషిఁచిన, నచ్ఛపతివ్రతను బాప • మంటుట గలదే? ౧౫

ఈపద్యము బమ్మెరపోతనవిషయమే.

తుచ్ఛుఁడు=నీచుఁడు, అల్పగుణము=అల్పబుద్ధిగలవాఁడు, సరిగాదనినను= ఈయన వ్రాసిన కవిత్వము సలక్షణముగా దని చెప్పినంతమాత్రమున, స్వచ్ఛపుఁబోతనకవిత్వసంపద = నిర్మలమై, శుద్ధమై, సలక్షణమైన పోతనామాత్యుని కవిత్వసంపద, చెడునే = చెడిపోవునా? పోదనుట ఎట్లనఁగా, జబిభి = ఱంకుటాలు, స్వేచ్ఛన్ = తన యిష్టమువచ్చినట్లు, దూషించినన్ = నిందించినంత మాత్రమున, అచ్ఛపతివ్రతను = నిర్మలమైన శీలముగల పతివ్రతను, పాపమంటుట = పాపముపొందుటయు, కలదే = ఉన్నదా?

తాత్పర్యము.

ఱంకుటాలొకతె యొకపతివ్రతను ఱంకుటాలని నోరార దూషించినంత మాత్రమునఁ బతివ్రత ఱంకుటాలగునా ? ఱంకుతనముచేసినదోష మామెనంటునా ? అంటదు. అట్లులే లక్షణలక్ష్యజ్ఞానములేనివాఁడొకఁడభిమానముఁవహించి బమ్మెరపోతనకవిత్వము సలక్షణము కాదని నిరసించినంతమాత్రమున పోతన కవిత్వమందుఁ గల మాధుర్యలక్ష్మి తొలఁగిపోవునా ? పోదు.

ఱంకుటాలని యుపమానముగాఁ జెప్పుటచేఁ బతివ్రతయం దదియారోపించుదోషము దానియందే కల దని భావము.

అప్పకవిని మనస్సున నిడుకొని యీగ్రంథకర్త యీపద్యము వ్రాసెనని తోఁచుచున్నది.

అప్పకవీయమందు ౧ అ. ౨౩౪ పద్యము.

ఉ॥ బమ్మెరపోతరాజకృత•భాగవతంబు సలక్షణంబు గా
కిమ్మహి నేమిటం గొదువ • యెంతయు నారసిచూడఁజూడ రే
ఫమ్ములు ఱాలునుం గలిసి • ప్రాసములైన కతంబునంగదా
యిమ్ముల నాదిలాక్షణికు • లెల్లను మాని రుదాహరింపఁగన్.

సీ॥ అఖిలవేదాంతవి•ద్యారహస్యవిదుండు, సహజపాండిత్య•విశారదుండు
మత్తక్షితీశాధ•మస్తోత్రవిముఖుండు, శంభుపదాబ్జ పూ•జారతుండు
పటుతరకవితావి•భాసిత ప్రతిభుండు, సకలాంధ్రలక్షణ•చక్రవర్తి
రఘుకులేశనిదేశ•రచితమహాభాగ, వతపురాణుఁడు పుణ్య•వర్తనుండు

గీ॥ బుధజనహితుండు బమ్మెర • పోతసుకవి, యెన్న రేఫఱకారంబు • లెఱుఁగఁడనుచు
నజ్ఞులాడకొంద ఱాడుదు • రమ్మహాత్ము, కవిత కెందును లోపంబు • గలుగ దభవ!

సీ॥ ఘనుఁడు పోతనమంత్రి • మును భాగవతము ర, చించి చక్రికిసమ • ర్పించు నెడల
సర్వజ్ఞ సింగయ • క్ష్మావరుం డది దన, కిమ్మని వేఁడిన నిడకయున్న
నలిగి యాపుస్తకం • బవనిఁ బాఁతించినఁ, జివికి యం దొకకొంత • శిథిలమయ్యె
గ్రమ్మఱ నది వెలి • గందల నారవ, రాజును మఱి బొప్ప • రాజు గంగ
రాజు మొదలగు కవివరు • ల్తేజమెసఁగఁ, జెప్పిరా గ్రంథములయందె, తప్పులోదవెఁ
గాని పోతకవీంద్రుని • కవితయందు, లక్షణం బెందుఁ దప్పదు • దక్షహరణ! ౭౬

— లక్షణసారసంగ్రహము 3 అ.

కౌసల్యాపరిణయటీకయం దీవిషయము చర్చింపఁబడినది.

కం॥ రామాభ్యుదయకవీంద్రుని, ధీమహితులఁ దిక్కనార్యుఁ • దిమ్మన మల్లాం
బామణి భాస్కరుఁ బాపన, రామకవుల రంగనాథుఁ • బ్రణుతి యొనర్తున్ ౧౬

రామాభ్యుదయకవీంద్రునిన్=రామాభ్యుదయ మను గ్రంథమును వ్రాసిన అయ్యలరాజు రామభద్రుని, ధీమహితులన్=బుద్ధిబలముచే గొప్పవారైన, తిక్కనార్యున్=ఉత్తరరామాయణము వ్రాసిన తిక్కనన్నను, తిమ్మనన్=అచ్చతెనుఁగు రామాయణము వ్రాసిన తిమ్మకవిని, మల్లాంబామణిని = కుమ్మరమల్లమ్మను, భాస్కరున్ = తిక్కనతాతయగు భాస్కరకవిని, పాపనన్=కంకంటి పాపరాజును, రంగనాథునిన్ = ద్విపదరామాయణము వ్రాసిన రంగనాథుని, రామకవులన్ = రామకథ వ్రాసిన యేడ్వురుకవులను (రా + మ = ౨ + ౫ = ౭) వీరిని నుతించెదను.

మొల్లరామాయణము - మొల్లమ్మ యని వ్రాసిరి కాని యీపేరు మల్లమ్మ యనియే యుండవలయు నని తోచుచున్నది. ఈమె వాసస్థానమయిన గోపవరము నెల్లూరు - కడపమండలముల సరిహద్దునందు కడపమండలమున సిద్ధవటము తాలూకాలో నొంటిమిట్టకు మూఁడామడలోనేయున్నది. దీనికిఁ గేవల సమీపమందే మల్లెమకొండ యని పర్వతము గలదు. (మల్లెమ్మకొండ యనునది సరియయినపేరు). మల్లికేశ్వరుఁ డనుపేర శివుఁ డీ పర్వతముపై నున్నాఁడు. ఈప్రాంతములవా రాపేరు తఱచుగా నుంచుకొనుచున్నారు. కావున నీమె పేరు మల్లమ్మ యనియే యుండవలయును. ఈగ్రామమున కనతిదూరంబుననుండు ఆత్మకూరు ఆతుకూరుగా మాఱెనేమో లేక ఆతుకూరే యాత్మకూరయ్యెనో.

తా త్ప ర్య ము.

రామాభ్యుదయము రచించిన అయ్యలరాజు రామభద్రుని నుత్తర రామాయణకర్తఁ దిక్కనను నిర్వచనాంధ్రరామాయణమును వ్రాసిన తిమ్మన్నను మల్ల

ఝ్మను భాస్కరకవిని కంకంటి పాపరాజును రంగనాథుని రామచరిత్రము వ్రాసిన యీయేశ్వరకవులను నుతించెను.

శా॥ శ్రీరామాయణపూర్వభాగము రచించె న్భక్తి నాంధ్రంబుగా
ధీరుం డార్యజనస్తవార్హుఁడును, బృథ్వీదేవతాశ్రేష్ఠుఁ, డు
ర్వీరామాత్మభవేశభక్తుఁ, డగుగోపీనాథ వేంకార్యుఁ, డా
సూరిం గూర్చి నమస్కరించెదను సత్సూక్తిం బ్రశంసించుచున్. ౧౭

శ్రీరామాయణపూర్వభాగమున్ = బాలకాండము మొదలు యుద్ధకాండము తుదవఱకుఁ గల శ్రీమద్రామాయణమును, భక్తిన్ = భక్తిచే, ఆంధ్రంబుగాన్= తెలుఁగుభాషయందు నెవఁడు రచించెనో యట్టి, ధీరుండు=పండితుఁడు, ఆర్య జనస్తవార్హుఁడు, పృథివీదేవతాశ్రేష్ఠుఁడు=బ్రాహ్మణోత్తముఁడు, ఉర్వీరామాత్మ భవేశభక్తుఁడు = భూమితనయాపతియగు శ్రీరాముల భక్తుఁడు అగు గోపీ నాథము వేంకయ్య యను, సూరిన్ = పండితుని, సత్సూక్తిన్=మంచిమాటలచే, ప్రశంసించుచున్ = మెచ్చుకొనుచు, నమస్కరించెదను.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీమద్రామాయణము బాలకాండము మొదలు యుద్ధకాండము తుదివరకు నాంధ్రీకరించినట్టియు, పండితుఁడు పెద్దలస్తుతికియోగ్యుఁడు బ్రాహ్మణుఁడును శ్రీ రామభక్తుఁడు నగు గోపీనాథము వేంకయ్య యనుకవిని మంచిమాటల శ్లాఘించుచు నమస్కరించెదను.

ఈవెంకయ్య రమారమి ౪౦ సంవత్సరములక్రింద మరణించెను. ఈయన వేంకటగిరిప్రభుపోష్యవర్గములోఁ జేరినవాఁడు. ఈయన రామభక్తుఁ డయినను ప్రభుప్రీతికై రామాయణమును గృష్ణున కంకితమిచ్చినవాఁడు. ప్రభుప్రీతికి బ్రహ్మనందశతక మను నొక పరమాశ్లీలగ్రంథమును రచించెనుగాని లోక ప్రచారమున కయోగ్యమగుటచే ముద్రింపఁబడలేదు. సేవకులు ప్రభుప్రీతికై యెట్టి దుష్కార్యమయినఁ జేయవలసివచ్చును. ఈయన భగవద్గీత బ్రహ్మ కైవర్తపురాణము లోనగు పెక్కుగ్రంథముల రచించెను. ఈరసికునితోడఁ గలసి మెలసి తిరిగినవారు నేటికున్నారు.

కం. కరములు శిరమునఁ జేరిచి,వరగతి భజియింతుఁ గృతిఁ గృపారతిఁ గనఁగా
వరకవితాచణులన్ హిత,కరగుణులన్ వర్తమానకవ్యగ్రణులన్. ౧౮

కృతిన్ = ఈయాంధ్రవాల్మీకిరామాయణమును, కృపారతిన్ = దయతోడి ప్రేమచే, కనఁగాన్ = చూచుటకుగాను, వరకవితాచణులన్ = శ్రేష్ఠమైనకవిత్వము నందు నేర్పుగలవారిని హితకరగుణులన్ = మేలుకలిగించుగుణము కలవారిని, వర్తమానకవ్యగ్రణులన్ = ఈ గ్రంథకర్తకు సమకాలికులయిన యప్పటికవి

శ్రేష్ఠులను, కరములు శిరమునఁ జేరిచి = చేతులు తలపై నుంచుకొని, వరగతిన్ = ఉత్తమవిధమున, అనఁగా దేవతలకు నమస్కరించినట్లు, భజియింతున్ = సేవింతును.

తాత్పర్యము.

అల్పజ్ఞుఁడు, నపండితుఁడు దీర్ఘతమతమకశ్వాసరోగి, పరాధీనజీవి, పారతంత్ర్యనరకనివాసి యగు తనగ్రంథమునం దెన్నియో దోషము లుండునుగాన నా కారణముచే నిరసింపక కేవలదయచే నాదరించుటకుఁగాను సత్కవిశ్రేష్ఠులను నితరులకు మేలుచేయుగుణములుకలవారిని నీకాలపుటుత్తమకవులను జేతులు తలపై జోడించి నమస్కరించెదను.

ఈమ్రొక్కులను గైకొని వర్తమానపండితకవిశ్రేష్ఠులందఱు నేకగ్రీవముగ నీకృతిని నాదరించి యాదరించుచు నీగ్రంథకర్తకు "నాంధ్రవాల్మీకి"యని పేరొసంగి యామోదించిరి. ఉత్తమకవులందఱు దీనిం నాదరించిరి. కృతిధన్యతకు దానికి దైవము తత్సములైన పండితకవు లాదరించుటకన్న నేమి కావలయును?

కం॥ నతిఁ జేసెద నీ రాముల, కృతి సారదయార్ద్రదృష్టి • క్షితి రక్షింపన్
శతగతులన్ బుధతతులన్, గతకల్మషమతుల భావి•కవితారతులన్. ౧౯

అర్థము.

ఈరాములకృతిన్=ఈ యాంధ్రవాల్మీకిరామాయణమును, దయార్ద్రదృష్టిన్ =దయారసముచే దడిసినచూపుచే, క్షితిన్ = భూమియందు, రక్షింపన్ = శాశ్వతముగానుండఁ గాపాడుటకుఁగాను, శతగతులన్ = నూఱువిధములఁ బుధతతులన్=పండితులసమూహములను, గతకల్మషమతులన్ = కల్మషముతోఁగూడిన మనస్సుగలవారుకానివారిని, భావికవితారతులన్ = ఇఁకముందు కవిత్వమందుఁ బ్రీతిగలకవులను, నతిఁజేసెదన్ = నమస్కరించెదను.

తాత్పర్యము.

గ్రంథమునందు సారములేకపోయినను రామాయణముకదా యను గౌరవబుద్ధిచేనైనను నిఁక ముందురాఁగలపండితులను అసూయామాత్సర్యాదులచేఁ గనుమాలమైన మనస్సులులేనికవులను నీకృతిని దయతో నంగీకరింప నమస్కరించెదను.

—• మిత్రప్రశంస •—

సీ. సీతాంబికాగర్భ•సింధుసుధాంశుండు, వీరరాఘవవంశ • వృద్ధికరుఁడు
శ్రీ కుప్పమాంబికా•హృత్కంజమిత్రుండు, షట్కశాసారవి•శారదుండు

నిర్నిమిత్తకదయా•నిర్నిద్రమానసుం, డంకహీనప్రతి•భాంచితుండు
కలితవాక్యామృతా•స్ఖలితకవిత్వుండు, కౌశికగోత్రుఁ డ•గళితయశుఁడు
ప్రథిత లంకలపల్లెస•ద్వంశజాతుఁ, డనఘ వేంకటసుబ్బార్యుఁ•డార్యహితుఁడు
కృతులొనర్పఁగఁబెరరేచి•కీర్తిఁదెచ్చె,నాకు నీడ్యుఁడుగాఁడొకో•నాదుహితుఁడు.

ఎవనితల్లి సీతమ్మయో, యెవనితండ్రి రాఘవయ్యయో, యెవనిభార్య కుప్పమ్మయో, హరాంధ్ర ద్రావిడ కర్ణాటమహారాష్ట్ర హిందీభాషల నెవఁ డెఱుంగునో, యెవఁడు కారణములేని దయగలవాఁడో, లోకములోలేనిప్రతిభ గలవాఁ డెవ్వఁడో, యెవఁడు మృదుమధురవాక్కులచేఁ గవిత చెప్పఁగలఁడో, యెవఁడు కౌశికగోత్రసంభవుఁడో యెవనియింటిపేరు లంకలపల్లెయో, యట్టి వేంకటసుబ్బార్యుఁడు, గ్రంథములురచింపఁబ్రేరించి కీర్తిఁగలిగించెనో యట్టి వాఁడు స్తోత్రార్హుఁడేకదా.

సీ॥ వేంకటనరసాఖ్య•విఖ్యాతదైవజ్ఞ, సత్తమహర్షాబ్ధి•చంద్రముండు
సరమాసతీగర్భ•వరశుక్తిముక్తాఫ,లాయమానుఁడు సాధు•గీయమానుఁ
డన్నపూర్ణావధూ•హల్లకామృతరోచి, హరితసగోత్రాఖ్య•దయకరుండు
శ్రీరావు చెల్లమాం•బారావుకరుణాక,టాక్షసంలబ్ధర•మాధికుండు
తే॥ రామకృష్ణార్యననుజుండు•ప్రకటక్రొత్త,పల్లికులఖనిమణిదయా•పరుఁడు ఘనుఁడు
మద్వయస్యుండు హితుఁడు స•న్మార్గరతుఁడు,నవ్యగుణహారిశ్రీపద్మ•నాభశాస్త్రి.

తా త్ప ర్య ము.

ఎవనితండ్రి వేంకటనరసయ్య యను జ్యోతిష్కుఁడో,యెవనితల్లిసరమ్మయో, యెవనిభార్యయన్నపూర్ణమ్మయో,యెవఁడుహరితసగోత్రుఁడో,యెవఁడు కోలంక వీరవరముగ్రామముల జమీందారైన శ్రీరాజా రావు చెల్లమాంబారావుగారి యౌదార్యముచే సంపదగలవాఁడయ్యెనో, యెవనియన్న రామకృష్ణశాస్త్రియో, యెవఁడు క్రొత్తపల్లెయను నింటిపేరుగలవాఁడో, యెవఁడుసద్గుణములచే గొప్ప వాఁడో, యెవఁడు సన్మార్గప్రవర్తనము గలవాఁడో, యట్టిపద్మనాభశాస్త్రి నా స్నేహితుఁడు.

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన శ్రీ శ్రీరాజా రావు చెల్లాయమ్మరావు బహదర్‌వారును, ఈమెకోడలు శ్రీ శ్రీరాజా రావు రామాయమ్మ బహదర్‌వారును నీ గ్రంథకర్తకును దల్లులవలెఁ బూజ్యులు. అయాచితముగ శ్రీకృష్ణలీలామృతము ముద్రణమునకై సహస్రరూప్యంబులును, రు ౫౦౦లు శ్రీకోదండరామ కైంకర్యార్థమై యొసఁగిరి.

చం॥ హితము సతంబుఁ గూరిచెద • రెక్కటి స్రుక్కినఁ బెక్కుచిక్కులన్
వెతఁ బడఁ జావుసెజ్జఁ జెయి•వీడ స్వకీయులు పూర్వపోషితుల్.

మతిగొని యాదుకొం చుసుఖ • మందుల నిల్పిరి; పూర్వజన్మసం
చితసుకృతంబ కాక ధరఁ • జిక్కుదురే యిటువంటిమిత్త్రముల్ ? ౨౨

అ ర్థ ము.

సతంబున్=ఎల్లవేళ, హితమున్ = శ్రేయస్కరమయినదానినే, కూరిచెదరు = సంఘటించెదరు, ఎక్కటి = ఒంటరిగా-నసహాయుఁడనై, స్రుక్కినన్ = శుష్కింపఁగా, పెక్కుచిక్కులన్ = అనేకకష్టములచే, వెతపడన్ = బాధపడుచుండఁగా, చావుసెజ్జన్=మరణమాసన్నమై పడుకపైఁ బడియుండువేళ; పూర్వపోషితుల్= ముందునాచేఁబోషింపఁబడినవారగు; స్వకీయులు = అన్నదమ్ములు లోనగు సమీపబంధువులు; చెయివీడన్ = ఆదరణతప్పి సహాయముచేయుటమానఁగా; అట్టిసమయంబునన్=అటువంటికష్టకాలమందు; మతిగొని=మనస్సుపెట్టి; ఆదుకొంచున్=సహాయపడుచు; మందులన్=ఔషధములచే; ఉసురునిల్పిరి=ప్రాణము రక్షించిరి; ఇట్లు వీరు కష్టకాలములో సహాయపడుటకుఁ గారణము, నాయొక్క; పూర్వజన్మసంచితసుకృతంబు = పోయినజన్మములందు సంపాదించి చేర్చియుంచుకొనినపుణ్యమే; కాని యితర కారణములేదనుట; కాక = అటుగానిపక్షమున; ధరన్=భూమియందు, ఇటువంటి మిత్రముల్=ఇటువంటి స్నేహితులు; చిక్కుదురె=దొరకుదురా? దొరకరనుట - నిర్వ్యాజమిత్రులు దుర్లభులు.

తా త్ప ర్య ము.

నాకు నెల్లవేళల శ్రేయస్సులనే కలిగించిరి. ఒంటరిగా ననేకకష్టములచే శుష్కించి బాధపడుచు నాచే ముందుపోషింపఁబడిన సమీపబంధువులు నేను జచ్చుటకు సిద్ధముగానుండు సమయమందు చేయివదలిపోగా నట్టికష్టవేళ వీరు మనస్సుపెట్టి సహాయపడి వారే చేతిడబ్బుపెట్టి మందులిచ్చి ప్రాణముకాపాడిరి. (ఈకార్యము చేసినవాఁడు పద్మనాభశాస్త్రియే)- పూర్వజన్మములందుఁ బుణ్యముచేయకుండిన నట్టిస్నేహితులు లభింపరు.

ఎక్కటి = అసహాయుఁడు; సెజ్జ - ప్రకృతి శయ్య; వెత - ప్రకృతి వ్యథ; ఏకః ప్రకృతి, ఎక్కటి వికృతి.

శా॥ ప్రేరింతుర్ శుభకావ్యసంఘటనకై • ప్రేరించి మధ్యంబునం
దేరోగంబున నైన డీలుపడ నెం • తేఁ గూర్తు రుత్సాహముం,
బారం బందఁ బ్రశస్తి సేయుదురు, నా•భాగ్యంబు గాదే మహో
దారుల్ ధీరులు ధీరశాంతు లిటు ల•త్యంతాప్తులై యుబ్బుటల్. ౨౩

అ ర్థ ము.

శుభకావ్యసంఘటనకై =సత్కావ్యములనురచించునట్లు, ప్రేరింతుర్=ప్రోత్సాహము కలుగఁజేయుదురు, ప్రేరించి = ఉత్సాహముకలుగఁజెప్పి, యాప్రకార

మీగ్రంథకర్త కావ్యరచనకై పూనుకొని పనిచేయుసమయమున; మధ్యంబునం దున్ = నడుమ, గ్రంథముపూర్తికాకముందే; ఏరోగంబుననైనన్ = శ్వాసకాస జ్వరములోనగు వ్యాధిచేతనయిన; డీలుపడన్ = ఈకార్యము నావలనం గాం గలదా, యేల వ్యర్థశ్రమయని నిరుత్సాహిసైనపుడు; ఎంతేన్ = మిక్కిలి; ఉత్సాహమున్=ఉత్సాహమును; కూర్తురు=కలిగింతురు; పారం బందన్=కావ్య రచన పూర్తికాఁగా; ప్రశస్తి సేయుదురు = లోకమున వ్యాపించి కీర్తిగలుగఁ జేయుదురు; మహోదారుల్ = మిక్కిలి గొప్పగుణము గలవారు; ధీరుల్ = పండి తులు; ధీరశాంతుల్ = శమముతోఁ గూడినబుద్ధిచేఁ బ్రసన్నమైన మనస్సుగల బ్రాహ్మణులు: ఇటు=ఈప్రకారము; అత్యంతాప్తులై=కేవలహితులై; అబ్బుటల్ =లభించుటలు; నాభాగ్యంబు గాదె = నా యదృష్టఫలముగాదా.

తాత్పర్యము.

ఈమిత్రులు నన్ను సత్కావ్యములు రచింపఁ బ్రేరించి వారిమాటప్రకారము రచించుచు నడుమనడుమ క్షయశ్వాసకాసము లోనగు వ్యాధులచేఁ బీడింపఁబడి సత్తువలేక నిరుత్సాహినై యుండఁగా మరల మరలఁ బ్రేరించి కావ్యములు కొన సాగించి సాంతమైన తరువాత వానిని బ్రచురించి లోకమునఁ గీర్తితెచ్చిరి. ఎంతభాగ్యమో లేకున్న నిటువంటి మిత్రులు లభింతురా ?

కం॥ ఎక్కడి చింతలపూఁడియొ, యెక్కడి రఘునాథపురమొ • యెక్కడి కడపో
చిక్కని నెయ్యము మువురకు,నెక్కరణియొ,దైవచిత్ర•మే మనవచ్చున్. ౨౪

అర్థము.

చింతలపూడి = పడమటి గోదావరి మండలమున నేలూరునొద్ద నున్నది. రఘునాథపురము = ఆరటి సమీపమున నున్నది. కడప = కడప మండలమున నున్నది. చింతలపూడిగ్రామ నివాసి పద్మనాభశాస్త్రి, రఘునాథపుర నివాసి వేంకటసుబ్బయ్య, కడపపుర నివాసి యీ గ్రంథకర్త;చిక్కని నెయ్యము=గాఢ మైన స్నేహము, మువురకున్ = ఈముగ్గురకు, ఏక్కరణియొ = ఏ విధముగా, కలిగెనో, దైవచిత్రము = ఆశ్చర్యకరమైన దైవశక్తి, ఏమనవచ్చున్ = ఏమని చెప్ప సాధ్యమగును ?

తాత్పర్యము.

పద్మనాభశాస్త్రి యుండు చింతలపూఁడియెక్కడ ? వేంకటసుబ్బయ్య యుండు రఘునాథపురమెక్కడ ? ఈ గ్రంథకర్తయుండు కడపపురమెక్కడ ? ఒకదానికొకటి యేవిధమయిన సంబంధము లేదే. మూఁడు మూఁడు దిక్కుల నున్నవే. ఇట్టి మువ్వురకు నిష్కారణ గాఢస్నేహము కుదురుట యెక్కడ ? విచిత్రమైనదైవతంత్ర మెవ్వం డెఱుఁగును? ఏమనిచెప్ప సాధ్యపడును?

ఆ॥ అడవియుసిరికయును • సంబుధిలవణంబుఁ, జేరినట్టి టంచుఁ • జెప్పుచుంద్రు
మైత్రిఁ బలుకుచోటఁ • మాయెడ నయ్యది, సత్యమయ్యె రామ • చంద్రుకరుణ.

అర్థము.

మైత్రిన్ = స్నేహమునుగూర్చి, పలుకుచోటన్ = చెప్పెడు సందర్భమందు, అడవియుసిరిక=అడవిలోనుండు నుసిరికాయయును, అంబుధిలవణంబు=సముద్రములోనుండు నుప్పు, చేరినట్టటంచున్=కలసినట్లని, చెప్పుచుంద్రు = చెప్పుచుందురు, అయ్యది = ఆ యుపమానము, మాయెడన్ = మా యుభయవిషయమున, శ్రీరామచంద్రుకరుణన్ = శ్రీ సీతారాముల యనుగ్రహముచే, సత్యమయ్యెన్ = యథార్థపడియెను.

తాత్పర్యము.

లోకములో దూరమున నుండువారి స్నేహమునుగూర్చి మాటలాడునప్పు డడవిలోని యుసిరికకాయ సముద్రములోనియుప్పు కలిసిన ట్లనిచెప్పుటకలదు. కాని యది శ్రీరామచంద్రుల యనుగ్రహముచే మావిషయమున సత్యమయ్యెను.

పద్మనాభశాస్త్రి లీగ్రంథకర్తను రోగబాధవేళ మందులిచ్చి కాపాడుట యటుండ శ్రీకౌసల్యాదిపరిణయము, ఆంధ్రవాల్మీకి రామాయణము, సుభద్రా విజయము ముద్రితమగుట కాయనయే కారణభూతుఁడు. రాజకీయకలాశాలయం దాంధ్రపండితపదవి లభించుటకుఁ బద్మనాభశాస్త్రిలే కారణము. అనేకపండితుల పరిచయము లభించుటకుఁ బద్మనాభశాస్త్రిలే కారణము. ఇన్ని కార్యము లిట్లుజరిపించుటకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి కరుణాకటాక్షమే కారణము. పద్మనాభ శాస్త్రిలతోడి మైత్రికి వేంకటసుబ్బయ్య కారణము. ఆయనతోడిమైత్రికి శ్రీ కుమారాభ్యుదయము కారణము. దానికిఁ బితృవ్యభక్తి కారణము.

కం॥ ఫలకాంక్షారహితంబుగఁ, బలువిధముల నాకుఁ దోడు • పడు మిత్రులకున్
గలిమియు సుఖముఁ జిరాయువుఁ, గులవృద్ధియుఁ గలుగఁ జేయఁ • గోరెద రామా!

అర్థము.

ఫలకాంక్షారహితంబుగన్ = ప్రతిఫలముమీఁదికోరికలేక, పలువిధములన్ = అనేకరీతులను, నాకున్ = నాకు, గ్రంథకర్తకనుట, తోడుపడుమిత్రులకున్ = సహాయముచేయు స్నేహితులకు, కలిమియున్ = సంపదయును, సుఖము, చిరాయువు, దీర్ఘమైనయాయుస్సు, కులవృద్ధి=సంతానప్రాప్తియు, రామా=కలుగఁ జేయఁ గోరెదను.

ఇది వ్రాసినపిమ్మట వారిరువురకు రామునికరుణచే సంపత్తు సంతతి రెండును కలిగెను. ఈగ్రంథమును బ్రకటించినపిమ్మటను జాలఁగాలము వీరిరువురు జీవించియుండిరి.

తాత్పర్యము.

నావలనఁ బ్రతిఫలమేదియుఁగోరక స్నేహభావమునే పురస్కరించుకొని యనేకవిధముల సహాయపడిన యాస్నేహితులకు సంపత్తు, సౌఖ్యము, సంతానము దీర్ఘాయువు రామా! కలిగింపుము.

—• స్వవిషయము •—

శా॥ భారద్వాజపవిత్రగోత్రజుఁడ నాఽపస్తంబసత్సూత్రుఁడన్
పారావారసుతాధినాథపదసేఽవాలోల గోల్కొండవే
పారిన్, సత్కవిమిత్త్రుఁడం, గనకమాంఽబారామచంద్రాహ్వయో
దారానుత్తమదంపతిప్రజల మఽధ్యస్థుండ, సుబ్బాఖ్యుఁడన్. ౬౭

ఈపద్యమున గ్రంథకర్త తన విషయము చెప్పుకొనుచున్నాఁడు.

అర్థము.

భారద్వాజపవిత్రగోత్రజుఁడన్ = భరద్వాజమహర్షియొక్క పరమపవిత్రమయిన గోత్రమందుఁబుట్టినవాఁడను; ఆపస్తంబసూత్రుఁడన్=ఆపస్తంబసూత్రముల ననుసరించినవాఁడను. పారావార........గోల్కొండవేపారిన్=సముద్రముకూఁతురైన లక్ష్మీదేవికి భర్తయైన శ్రీమన్నారాయణుని పాదములుసేవించుటయం దాసక్తిగల గోల్కొండవేపారికులమునఁబుట్టినవాఁడను. సత్కవిమిత్త్రుఁడన్=సుకవులకందఱకు స్నేహితుఁడను. కనక....మధ్యస్థుండన్=కనకమ్మ రామచంద్రరా వనెడి పేర్లుగల యుత్తమదంపతుల కుమారులలో నడిమివాఁడను. సుబ్బాఖ్యుఁడన్ = సుబ్బఁ డను పేరుగలవాఁడను.

తాత్పర్యము.

నాది భారద్వాజగోత్రము; ఆపస్తంబసూత్రము; శ్రీమన్నారాయణుని పాదసేవచేయు గోల్కొండవ్యాపారిశాఖవాఁడను; సుకవులకు స్నేహితుఁడను; నా తల్లిపేరు కనకమ్మ; నాతండ్రిరామచంద్రరావు—ఆయిరువురకుమారులలో నేను నడిమివాఁడను.

భరద్వాజుఁడే భారద్వాజుఁడు; నరకము నారకము. పురుషుఁడు పూరుషుఁడు, రమ రామ, నరాయణుఁడు నారాయణుఁడు, అన్నట్లు. 'అన్యేషామపి దృశ్యత' యని వ్యాకరణసూత్రము. 'భారద్వాజమహామునీంద్రుఁడగదే' యని శ్రీనాథుఁడు. అటుగాకున్నను భర—భార శబ్దములు రెండునుగలవు. 'భరింపుమీద్వాజ పనియో' నని వ్యుత్పత్తి. సత్కవిమిత్త్రుఁడన్=ఈకవికి స్నేహితులు మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రులు, వారికుమారుఁడు, దేవులపల్లె సుబ్బరాయశాస్త్రులు, వారి తమ్ముఁడు తమ్మనశాస్త్రులు, తిరుపతి వేంకటేశ్వరకవులు, మాడభూషి వేంకటాచార్యులు, కొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులు, వేదము వేంకటరాయ

ఆంధ్రవాల్మీకి

శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బరావు 1920

శాస్త్రులు, అద్దంకి తిరుమల తాతాచార్యులు, ఆత్మకూరు శ్రీనివాసాచార్యులు నింకను బెక్కురు గలరు. ప్రసిద్ధకవులందఱీయనస్నేహితులే.

వ్యాకరణము.

కనకమాంబా. — శ్లో॥ ఆర్యాంబాదికశబ్దాస్స్యుః, శ్రేష్ఠార్థవాచకాయతః

తత స్తదంతశబ్దేభ్యో, నైవశ్రేష్ఠార్థగోచరాః॥ అథర్వణ॥

అనఁగా అయ్య అమ్మ మొదలగు శబ్దములు పదాంతమందుండునేని శ్రేష్ఠార్థమును దెలుపును. అవియే పరల రెండవసారివచ్చునేని శ్రేష్ఠార్థమును దెలుపవు. ఈ సూత్రప్రకారము రెండవశబ్దము శ్రేష్ఠార్థమును దెలిపినను దెలుపకున్నను నట్టిపద మసాధువని యథర్వణుఁడు చెప్పలేదు. ఇట్లుండ నొకఁడు లక్కమాంబ రామయార్యుం డనునవి యసాధువు లనెను. ఇట్టి ప్రయోగము లసాధువులగు నేని మొదటియపరాధి నన్నయభట్టారకుఁడే. "నిత్యసత్యవచను మత్యనురాధిపాచార్యు నుజను నన్న పార్యుఁజూచి" యని తనపేరు నన్నపార్యుఁడని వ్రాసికొనెను. ఇట్లులే తిక్కనార్యుఁడు పెద్దనార్యుఁడులోనైనవి.నామములు బిరుదులు సంస్కృతశబ్దములతో సమాసమగునపుడు సంస్కృతపదములుగానే భావింపఁబడుచున్నవి. వేఁగిదేశము అట్టులే లక్కమాంబ యనుచో లక్కమ్మ యనునది నామము. లక్కమ్మయను నంబ లక్కమాంబ.అట్లుగాదేని స్త్రీవాచకాంతశబ్దముల సంధిలేదుగదా, సవర్ణదీర్ఘసంధియెట్లుగలిగెను? 'తిర్మలమహారాయో క్తిస్' వను. ౧-౪. ఇందు గుణసంధియెట్లు? తిరుమలేంద్రశ్రీమహారాయనిస్, మహారాయ- ఇది యేసమాసము? కావున లక్కమాంబ యను పోతనప్రయోగ మసాధువుగాదు. ఇట్టిప్రయోగము లాంధ్రగ్రంథములందుఁ బెక్కులు గలవు.

శ్లో॥ భవే ద్బిరుదశబ్దేషు, యథేచ్ఛం వర్ణకల్పనా ।

గ్రామమానుష్య బిరుద, శబ్దానామపి హా మతా.

రాహుత్ శబ్దభవమురావుతు – రౌతు. అనఁగా గుఱ్ఱముపై నెక్కి యుద్ధము చేయువాఁడు. ఈరావుతు శబ్దములోఁ దుదవర్ణము లోపించి 'రావు' అయ్యెను. ఈగోలకొండవేపారులకుఁ గలమొక త్తియో జీవనోపాయము. వీరు గోలకొండ నవాబునొద్ద మంత్రులు మొదలైన పదవులందును సేనానాయకులుగాను నుండినవారు. హైదరాబాదుసీమయందు వీరికి వేపారులనియే పేరు. ఈ ప్రాంతముల మాధ్వులకు నాపేరుండుటచే గోలకొండనుండివచ్చిన వీరుగోలకొండ వేపారులైరి. గోలకొండవేపారు లందఱు విశిష్టాద్వైతులే. వీరు పంచసంస్కారపరులైన నియోగులు.

ఉ॥ పూతచరిత్రులున్, విబుధపూజితులున్, సుయశోమనోహర

స్ఫీతపవిత్రమూర్తులును, శ్రీరమణీయనిజాలయాంగణుల్,

శ్రీతరుణీశపాదసర♦సీరుహసంకలితాత్మమందిరుల్
మా తలిదండ్రులం దొరయ♦మా తలిదండ్రులె శక్తులిద్ధరన్. ౨౮

అర్థము.

పూతచరిత్రులున్ = పవిత్రమైన నడవడిగలవారును, విబుధపూజితులున్ = పండితులచేఁ గౌరవింపఁబడినవారును, సుయశోమనోహరస్ఫీత పవిత్రమూర్తులు =మంచికీర్తిచే మనోహరమైన యధికమైన మంచిగుణములచే పావనమైన యాకారములు గలవారు. శ్రీ....గణుల్=సంపత్తుచే నందమయిన యింటిముంగిలి కలవారు, శ్రీ.......మందిరుల్=లక్ష్మీదేవి భర్తయైన నారాయణుని పాదకమలములతోఁగూడిన తమయిండ్లు కలవారు, ఇట్టి మా తలిదండ్రులన్ = ఇటువంటి మా తలిదండ్రులతో, దొరయన్ = సమానమగుటకు, మాతలిదండ్రులె=లక్ష్మీదేవి తలిదండ్రులయిన గంగాక్షీరసాగరులే, శక్తులు = శక్తిగలవారు, మాతలిదండ్రులతో సమానులు గంగాక్షీరసాగరు లని చెప్పుటచే నిరువురయందు సమానగుణములుండవలెను. కావున గంగాక్షీరసాగర పర్యాయమున నర్థము చేయఁదగును. పూతచరిత్రులన్=తమయందు స్నానము చేసినవారి పవిత్రులఁజేయు నడవడికగలవారిని, 'గంగాపాపం, శశీతాప' మన్నట్లు గంగ తనలో స్నానముచేయువారి పాపమును బోఁగొట్టును. సముద్రస్నాన మట్టిదే కదా. విబుధపూజితులు=దేవతలచే గౌరవింపఁబడువారు, దేవతల కాహారమైన యమృతము నొసంగుటచే దేవతలకు సముద్రుఁడు పూజ్యుఁడు. భగీరథుఁడు గంగఁదెచ్చునపుడు గంగాదేవిని దేవతలందఱు పూజించిరికదా. సుయశో....మూర్తులు = మంచికీర్తివలె అతిశయమైన పావనత్వముగల యాకారములుగలవారు గంగయుఁ బాలసముద్రము నిరువురు తెలుపే. సత్కీర్తి తెలుపని కవిసమయము. శ్రీ....గణుల్=లక్ష్మీదేవిక్షీరసాగరవాసినియేకదా. శ్రీ....మందిరుల్ = నారాయణుఁడు పాలసముద్రముననుండువాఁడేకదా.కావున నుపమానోపమేయములందు సమాన గుణములు కానవచ్చుచున్నవి. మా=లక్ష్మీదేవి, 'ఇందిరా లోకమాతా మా'— నిఘంటువు.

కం॥ గురువులఁ బరమదయాళుర, నరణిం బ్రత్యక్షదైవ♦తంబుల నస్మ
త్కరణకళేబరదాతల, నిరతము భజియింతు సహము♦నిర్మాలింతున్.–౨౯

అర్థము.

గురువులన్=తలిదండ్రులను, పురుషులకు ముగ్గురు గురువులు. "పురుషున కాచార్యుండును దల్లియున్ జనకుండున్ గురులైరి ముగ్గురు" నని యయోధ్యాకాండము ౧౧౧వ సర్గమునఁ గలదు. పరమదయాళురన్ = మిక్కిలిదయగలవారలను, ప్రత్యక్షదైవతంబులన్=కంటికిఁగానవచ్చు దైవములను,'మాతృ

శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బరావుగారి తల్లి కనకమ్మగారు

దేవోభవ, పితృదేవోభవ' యని శ్రుతికలదుగదా. 'స్వాధీనదేవతల బింబాధర। తన తల్లిఁదండ్రి నాచార్యవరున్' (అయోధ్య ౮౫౦వ) అని శ్రీరామచంద్ర మూర్తి సీతకుఁ జెప్పెనుగదా. అస్మత్ కరణకళేబర దాతలన్=నాకు ధర్మసాధన మున కుపకరణములయినయవయవములతోఁగూడిన దేహమును నిచ్చినవారిని, నిరతము=ఎల్లప్పుడు, భజియింతున్ = సేవింతును, దానివలన, అఘమున్ = పాపమును, నిర్మూలింతున్=వేళ్ళతో నాశముసేయుదును.

తా త్ప ర్య ము.

గురువులై దయావంతులై కన్నులకుఁ గానవచ్చు దేవతలై నాకు ధర్మ సాధనమైన శరీరమునిచ్చిన తల్లిదండ్రులను గొలిచి పాపము సమూలము నాశముచేసెదను.

దేహసాహాయ్యములేక జీవుఁ డేకార్యము చేయలేఁడు. ఏధర్మకార్యముగాని యే యోగముగాని సాధింపవలెననిన దేహ మావశ్యకము.అవి చేయక తరించు మార్గములేదు. కావున నట్టి గొప్పయుపకారముచేసిన తల్లిదండ్రులు సర్వదా వారు జీవించినను మరణించినను బూజ్యులేకదా. అటు పూజింపఁడేని పుత్రుఁడు కృతఘ్నుఁడై నరకము పాలగును.

శా॥ బాల్యంబందున తండ్రి వాసి చన సద్భావంబునన్ మమ్ము ము
 గ్గల్యాణాత్మకుఁడైన కృష్ణుఁడు కృపం గౌరవ్యసంజాతకౌ
 టిల్యం బందకయుండఁ బాండవులఁ బాటించెం గదా యట్ల తాఁ
 గల్యుండై ననుఁ గాచు పిన్నజనకుం గాదే ప్రశంసింపఁగన్. ౩౦

అ ర్థ ము.

బాల్యంబందున=నేను బాలుఁడుగానున్నప్పుడే, తండ్రివాసిచనన్ = తండ్రి మరణింపఁగా, సద్భావంబునన్ = మంచియభిప్రాయముతో, మమ్మున్ = మా యన్నదమ్ములను, మున్=పూర్వమందు, కల్యాణాత్మకుఁడైన కృష్ణుఁడు=శుభ కరమయిన మనస్సుగల కృష్ణుఁడు, కృపన్=దయతో, కౌరవ్యసంజాతకౌటిల్యం బందకయుండన్=దుర్యోధనాదుల యందలి కుత్సితమును బొందకయుండు నట్లు, పాండవులన్=పాండవులను, పాటించెన్‌గదా = ఆదరించెగదా, అట్ల = అట్టులే, తాన్=తాను, కల్యుండై =నేర్పరియై, ననున్=నన్ను, కాచుపిన్న జనకున్ =రక్షించు పిన్నతండ్రిని, ప్రశంసింపఁగన్=స్తోత్రముచేయఁగా, కాదే=తగదా?

బాల్యంబందున, అందున అవధారణార్థకము బాల్యమందే అందునన్ అని ద్రుతాంతముగాఁ బ్రయోగించుట సరిగాదు.

తాత్పర్యము.

నా బాల్యమునందే యనఁగా నా పదునొకండవయేఁట మాతండ్రి మరణింపఁగా, దుర్యోధనాదుల కుత్సితచేష్టలకు లోఁబడిచెడిపోకుండ నెట్లు కృష్ణుఁడు పాండవులను రక్షించెనో. యట్లు ధృతరాష్ట్రునివలె దురభిప్రాయముతోఁగాక మంచిమనస్సుతో మా యన్నదమ్ములను మా తల్లిని సమర్థుఁడై రక్షించిన మా పినతండ్రిని బ్రశంసించుట న్యాయ్యమేకదా. అట్లు చేయకుండినఁ గృతఘ్నుఁడఁగదా నగుదును. పాండవుల యుపమానము చెప్పుటచే బాల్యమునందు నీగ్రంథకర్త బంధువులు జ్ఞాతులును వీరితల్లి, యన్నదమ్ముల విషయమున ద్రోహముచేయ యత్నించిరనియు, వారియత్నము కొనసాగనీయకుండఁ బినతండ్రి లక్ష్మణరావు రక్షించెననియు నేర్పడుచున్నది.

కం. కఱపెను విద్యాబుద్ధులు, నెఱపెను మజ్జీవనంబు నీతియు గుణముం
గఱపెను లక్ష్మణరాయఁడు,మఱవంగా వశమె సుజన
మాన్యుఁబితృవ్యున్. ౩౧

అర్థము.

విద్యాబుద్ధులు=విద్యయు బుద్ధియు వచ్చునట్లు, కఱపెన్ = నేర్పెను, మజ్జీవనంబు నెఱపెన్=నాబ్రతుకు వ్యాపించునట్లుచేసెను, నీతియుగుణమున్ = నీతితో వర్తించువిధము - మంచిగుణమును, కఱపెన్ = నేర్పెను, లక్ష్మణరాయఁడు = ఇది పిన్నతండ్రిపేరు. అటువంటి; సుజనమాన్యున్=సజ్జనులచే గౌరవింపఁబడువానిని; పితృవ్యున్ = తండ్రితమ్ముని: మఱవంగావశమె = మఱచుటకు సాధ్యపడునా ?

తాత్పర్యము.

ఎవఁడు చదువునేర్పి జ్ఞానముగలిగి ప్రవర్తింపనేర్పెనో యెవఁడు నాపదునైదవయేఁటనే క్షయము ప్రారంభమై పీడింపఁగాఁ దనయొద్దనుంచుకొని నానావిధచికిత్సలుచేయించి బ్రతికియుండఁజేసెనో యెవఁడు నీతిమార్గము సుగుణము కలిగి వర్తింపనేర్పెనో యట్టి సజ్జనులచే గౌరవింపఁబడు నా పినతండ్రి లక్ష్మణరావును మఱచుటకు శక్యమగునా? కాదు. అట్లు మఱచుటయే కలిగిన నాయన నేర్పినదంతయు వ్యర్థమేకదా ?

ఈగ్రంథకర్త యీ పినతండ్రివిషయమునఁ దనకుఁగల కృతజ్ఞతచూపుటకై తొలుత వంశావళి వ్రాసి యందు దీయనను స్తుతించెను. 'మా వంశావళి లోకమున కేమి ప్రయోజనకారికాఁగలదు. అది యెట్లు శాశ్వతముగా నిలువఁగల'దని యోజించి దానిని గ్రంథస్థముచేసెను. ఆ గ్రంథమే శ్రీ కుమారాభ్యుదయము. ఆ గ్రంథము సుత్పత్తికి నీయనపేరు గ్రంథస్థముచేసి శాశ్వతస్వర్గసుఖము కలిగింపవలయు నను కోరికయే కారణముకాని యితరము కాదు.

శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బరావుగారి ధర్మపత్ని రంగనాయకమ్మగారు

తే॥ గీ॥ దుష్కృతము లెన్నిచేసినఁ దుదిని సప్త
సంతతులలోన నొక్కఁడిసలుపునతఁడు
కుతుకమునఁ దన నూటొక్కకులముఁవారి
నరకములఁ బాపి ముక్తికి నడపు నిజము
నెగడుఁ గావునఁ గావ్య మిన్నిఁటికిఁ దొడవు.

కం॥ పురివఱద నీరు గోదా।వరిని గలిసి యోగ్యమైన ♦ వసువునఁ గడుదు
శ్చరితుండైనను గావ్యాం।తరమునఁ జెప్పఁబడి పావ♦నచరిత్రుఁ డగున్.

—అప్పకవీయము. ౧ ఆ.

మీఁదఁజెప్పిన ఫలము సత్కృతులందుఁ జెప్పఁబడినవారికే. దుష్కృతులందుఁ జెప్పఁబడినవారు పురివఱదనీరు అమేధ్యపురొచ్చులోఁ బడిన ట్లగుదురు.

కం॥ అన్న యగు శేషగిరి రా, వన్నువ యగురంగరాయఁ ♦ డాత్మగృహిణి యై
చెన్నలరు రంగనాయకి, సన్నుతకావ్యములె నాదు ♦ సంతానంబుల్. ౩౨

అర్థము.

అన్నువ = చిన్నవాఁడు, గృహిణి = భార్య, సంతానములు = బిడ్డలు.

తాత్పర్యము.

నాయన్నపేరు శేషగిరిరావు - నాకంటెఁ జిన్నవానిపేరు రంగారావు- నా భార్య రంగనాయకి - నాసంతానములు సజ్జనులచే నుతింపఁబడు నాకావ్యములే. శేషగిరిరావు క్రీ.శ. ౧౮౦౯ లోను - తల్లి ౧౮౦౪ లోను భార్య ౧౮౧౦ లోను - తమ్ముఁడు ౧౮౧౭ లోను మరణించిరి.

పూర్వజన్మంబున ఋణమిచ్చుటయుఁ బుచ్చుకొని ముంచివేయుటయు లేని కారణముచే ఋణానుబంధము కొలఁది పుట్టు మనుష్యరూపసంతానము కలుగ లేదు. కాని యిహపరసాధకమయిన గానసంతాన మింకను గలుగుచున్నది. భగవంతుఁడు దేహదార్ఢ్య మనుగ్రహించెనేని నింకను వెలువడఁగలదు. ఇది దుష్టసంతానమో సత్సంతానమో నిర్ణయింపఁగలవారు లోకులే. ఈ సంతానములోఁ బెద్దవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియే. ఆయన కలిగినపిమ్మటనే తక్కిన సంతానము కలిగెను. ఆయనయే యాయనకు సంకర్త.

సీ॥ శాంతచిత్తుల మేలి♦బంతి యెవ్వం డన, నాతఁ డంచన నర్హుఁ♦డైనవాఁడు
అతిసాధుతకు నుదా♦హరణ మెవ్వం డన, వాఁడెవో యని చూపఁ♦బడెడివాఁడు
సత్యనీతివ్రతా♦చరణకు గుఱియెవ్వఁ, డనిన వాఁ డన యోగ్యుఁ♦డైనవాఁడు
బంధువత్సలతకుఁ♦బట్టుఁగొ మ్మెవఁ డన, నాయన యనఁగఁ బా♦త్రైనవాఁడు
సాకసౌభ్రాత్రమునరామ♦చంద్రుసాటి, యెవ్వఁడనఁ బేరనఁగఁ గీర్తి♦నెసఁగువాఁడు
బుద్ధికాణాచి, నెయ్యంబు♦భూమి, సుప్రసన్నతను సిరియన్న, శే♦షన్న నిజము. ౩౩

అర్థము.

మేలుబంతి=అక్షరములు కుదుర్చుటకై బాలురు వ్రాయునపుడు పెద్దవారు వ్రాసియిచ్చు మొదటిపంక్తి. దానివలెఁ దక్కిన పంక్తు లుండవలెను. దీనినే మానా యందురు. సౌభ్రాత్రము = సోదరుతనము, కాణాచి = ఉనికిపట్టు, సిరియన్న = చంద్రుఁడు.

కం॥ తెలియనికతమున భావికవులు మద్విషయంబునందుఁ • బొరపడకుండన్
బలికితి నాదుకుటుంబముఁ, గలరు పితృవ్యజులు తల్లి•గల దిప్పటికిన్. ౩౪

అర్థము.

భావికవులు = ముందు రాఁబోవు కవులు; పితృవ్యజులు = పినతండ్రికుమారులు; ఇప్పటికిన్ = ఈగ్రంథము ప్రారంభించునప్పటికి.

గ్రంథారంభము ౧౯౦౦ సంవత్సరము. ౧౯౦౪ లోఁ గవితల్లిగారిమరణము.

కం॥ మావంశము తెఱఁగంతయు, మావృత్తాంతంబుఁ దెలియ•మత్పూర్వకృతం
బై వెలయు రాభ్యుదయమం,దే విస్తృత మగుట నొడువ • నే నిట మరలన్.

అర్థము.

మత్పూర్వకృతము = నాచేఁ బూర్వము చేయఁబడినది, రాభ్యుదయము = శ్రీ కుమారాభ్యుదయము. శ్రీకుమారాభ్యుదయము = మన్మథుని చరిత్రము. 'శృంగారయోని శ్శ్రీపుత్రః' నిఘంటువు. కుమారాభ్యుదయము = మన్మథుని చరిత్ర–'కుమారో మాసుతే స్కందే" యని ॥నానా॥ మారాభ్యుదయము=మన్మథునిచరిత్ర, "మదనో మన్మథో మార" యని యమరము. రాభ్యుదయము = మన్మథునిచరిత్ర. "రః పుమాన్ పావకేకామే" అని ॥నానా॥ శ్రీకుమార = కుమార=మార=ర = మన్మథుఁడు. విస్తృతము = విస్తరింపఁబడినది. నొడువన్ = పలుకను.

తాత్పర్యము.

ఇప్పటిచరిత్రకారులు పూర్వకవులనుగుఱించి తాఱుమాఱుగ వ్రాసినట్లు నన్నుఁ గుఱించి రాఁబోవుచరిత్రకారులు కవులు పొరపాటుపడకుండుటకై నాజన్మస్థలము మా వంశవృక్షములోనైనవి శ్రీ కుమారాభ్యుదయమునందే వ్రాసియుండుటచేఁ జర్వితచర్వణ మేల యని మరల నిట వ్రాయలేదు.

శా॥ సౌరామాత్యతనూభవుం డగుచుఁ దేజఃపుంజమైత త్త్రియీ
వారాశిం జుళికీకరించి ఋషియై ప్రస్ఫీతయోగాఢ్యుఁడై
తారామండలమౌనిసత్తకమునం దా నొక్కఁడై వెల్గు శ్రీ
భారద్వాజుని సంస్తుతించెదను దాత్పర్యంబు సంధిల్లఁగన్.

శ్రీ వావిలికొలను సుబ్బరావుగారి పినతండ్రికుమార్తై వంగూరి సీతమ్మగారు

కం. ఆతనికి నిర్మలతనూ।జాతుండై వెలసె వసుధ సవనారంభో
ద్యాతఘనధూమమున ఘన।మాతతముగ ధూమయోని యని పేరందన్.
కం. అతనికి గాదిలితమ్ములు । క్షితిలో రత్నాజి యనఁగఁ గృష్ణాజియు నా
నతులితగుణమణిహారులు । వితతయశుల్ గలరు వేదవిదులై యందున్.
తే॥గీ॥ చిన్నపంతులు నాంచారుపేరఁ బరఁగు।లలనయందుఁ దగంగాంచె లలితగుణుల
తెలఁగి శ్రీలక్ష్మణార్యుని శ్రీనివాసు।రంగరాయాహ్వయుని సుధీప్రథితమతుల.
కం॥ అమ్మహనీయులు క్రమమున । సమ్మతి నుద్వాహమైరి సరసతమై మం
గమ్మను గుప్పమ్మను లక్ష్మమ్మను శృంగారవతుల సాధ్వీమణులన్.
చ॥ లలితసుధీసుధీరగుణ లక్షణలక్ష్మణమంగమాంబలం
దలరఁగఁ బుట్టి రంతట నిరంతరసత్యుఁడు రామచంద్రుఁడున్
జెలఁగెడు సీతమాంబయును శీతమరీచియు లోకమాతయుం
గలశపయోధివీచికలఁ గాంతిని సంపదఁ బుట్టినట్లుగన్.
వ॥ అతండు.
కం॥ వరపూతగుణోపేతన్ । వరశీలవ్రాత భువనవంద్యన్ సీతన్
గరిమంబునఁ దాఁ గైకొనెఁ । బరమవిధి న్రామచంద్రుభాతిం బ్రీతిన్.
కం॥ ఆవరదంపతులకు వసు।దేవునకుం దేవకికి విధి జనకుభాతిం
బావనతేజుఁడు కృష్ణుఁడు । భావింపఁగఁగలిగె వంశపావనుఁడగుచున్.
కం॥ పరమాదరమున ఫణిపతి । గిరికిం బ్రహ్మోత్సవంబు కేళిం గనఁగా
నరిగి యట బంధు లలరఁగ । వరరతమతి రుక్మిణీ న్వివాహంబయ్యెన్.
చం॥ అరయఁగఁ గీర్తిధన్యమగు నామిథునంబునకుం జనించి రా
హరిభుజతుల్యులై దశరథావనినాథ తనూవాపర
స్ఫురదురుమూర్తులో యనఁగఁ బోఁడిమి నల్వురు సత్కృపానిధుల్
వరగుణశీలభాసులు ప్రభావవిభావసులై వసుంధరన్.
ఆ॥ రామచంద్రరావు రహిమీఱ లక్ష్మణ।రావు శ్రీనివాసరావు వేంక
టనరసింహరావు ననఁగనొప్పిరి వారు । బుద్ధి నలువ యందుఁ బెద్దవాఁడు.
కం. ఆరామచంద్రరాయఁడు । హరిగుణోదారఁ గనకమాంబను దనకుం
దారఁగఁ గైకొనె మువ్వురు । వారికి సుతులైరి పెద్దవాఁడై వెలసెన్.
చం॥ వినయవివేకపోషుఁ డతివిశ్రుత సత్యవచోవిశేషుఁడు
స్సజనసుతవేషుఁడున్ ఘనవిశాలయశస్స్వవిశేషుఁడున్ మనో
వనజసమర్చితాచలనివాసక శేషుఁడు ధూతదోషుఁడుం
బొనరఁగఁ గంజజాతకులభూషుఁడు శేషుఁడు మాన్యుఁ డన్నిఁటన్.
తే॥ శేషగిరిరావునకు మితభాషణునకుఁ । దమ్ములిరువురుగలరు యశమ్ముఁగూర్చు
సుబ్బరాయఁడు శేముషీస్ఫూర్తిమెఱయు।గంగరాయఁడసంగసత్సంగరతులు,

వ॥ అందు.

కం॥ సకలుండ వాసుదాసుఁడ । సుకరహరిదయైకలబ్ధసుందరతరవా
క్యకరందబిందుతుందిల । ప్రకటకవిత్వాతిముదితబంధుజ్ఞుండన్.

తే॥ నాదురెండవపినతండ్రి నయగుణుండు । శ్రీనివాసాఖ్యుఁడాధన్యుజ్యేష్ఠపుత్రి
కామతల్లిక వంగూరి రామరావు । ధర్మపత్నిగుణాఢ్యసీతమ్మయనఁగ.

కం॥ నా కింతకాఁచిపోయఁగ । నాకాంతసజీవయుండె నాఁ డీవేళన్
నాకాయము రక్షింపఁగఁ । జేకొనె సీతమ్మ నాదు చెల్లెలు కరుణన్.

కం॥ ఘటికాచలవాసిని సన్నిటకున్ రప్పించి రాఘవేంద్రుఁడు సేవన్
ఘటియింప నాజ్ఞసేయుట । నిట నేఁ గైంకర్యకాంక్ష నిచ్చ నిలిచితిన్.

చం॥ అదిసుత యొంటివాని నను సాదరదృష్టిని జూచి యోర్మిమై
వదలక కష్ట మంచనక వంచనలేక సహాయభూతయై
ప్రిదు లని శ్రద్ధయున్ మిగులఁ బ్రేమముఁగూడఁగ దేవకార్యమున్
మదిగొని అన్నదానమును మానుగ నాయనుజాత సల్పెడున్.

కం॥ ఆసాధ్వీమణిసాయము । శ్రీసీతాపతిఘటింపఁజేయఁడయే నీ
దాసుఁడు దాస్యము లవమేన్ । జేసియయుండండు నిజము సిద్ధం బిచటన్.

ఉ॥ ఓడ దదెంతగాసికిని, నోర్మిగుణం బొక లేశమేనియున్
వీడదు, స్వాత్మబంధు లని వింతజనంబుల నాదరించు, వా
జాడదు కోపగించినను, స్వాత్మసుఖార్థము కానునేనియున్
వేఁడదు, వాడ దెప్డు, నవనీతముపో హృదయంబుచూడఁగన్.

తే॥ దానమునుజేయుచున్నట్టి మానవతులు । గలరు ధరణిని వేనవేల్ కాని యిట్లు
కాయకష్టంబు నోర్చి నిష్కామఁలోక । దైవసేవయుఁ జలిపెడి తరుణిలేదు.

తే॥ జపములేటికి వేయాఱు తపములేల । యోగమేటికి సర్వసంత్యాగమేల
సాధ్విగుణమును నిట్లు నిష్కామసేవ । చేయుభాగ్యంబు గలిగినచేడియలకు.

కం॥ రాముఁడె పతియగుటను శ్రీరాముఁడె పతి దైవమనుచు శ్రద్ధామతినిన్
ప్రేమించు నీమె కిమ్మా । సామప్రియ భర్తతోడ సాయుజ్యంబున్.

ఒంటిమిట్టయందలి శ్రీరామసేవాకుటీరమున నన్నదానకార్యము దేవతా కార్యము నిర్వహించుచుండునది యీమెయే.

—♦ కవికృతపూర్వగ్రంథసంగ్రహపట్టిక ♦—

కం॥ శ్రీపతి యగుసీతాభా,మాపతికృపబలిమి శ్రీకు♦మారాభ్యుదయం
బాపయి శతకము కోస,ల్యాపరిణయకావ్య మొండు ♦ నయ్యెం బలుకన్. ౩౬

అర్థము.

శ్రీపతి = లక్ష్మీనాథుఁడు; శ్రీకుమారాభ్యుదయము; శతకము = తల్పగిరి రంగనాయకశతకము. కౌసల్యాపరిణయము.

కం॥ కృష్ణావతారతత్త్వముఁ, గృష్ణసులీలామృతంబుఁ ♦ గీర్తించితిఁ, ద
త్కృష్ణసుగీతల శ్రద్ధా,నిష్ణాతుఁడ నగుచుఁ బల్కి♦నెగడితి ద్విపదన్. ౩౩

అర్థము.

కృష్ణావతారతత్త్వము=కృష్ణలీలామృతము; ద్విపద భగవద్గీత పలికితిని.

శ్రద్ధానిష్ణాతుఁడను = శ్రద్ధయందలినేర్పు - అనఁగా మిక్కిలి శ్రద్ధగల వాఁడను.

ఈగ్రంథము వ్రాయునప్పటికి రచింపఁబడిన గ్రంథము లివియే ఈవల సుభద్రావిజయనాటకము, ఇది రామాయణరచనమధ్యకాలమునఁ జెప్పఁబడెను. తరువాత సులభవ్యాకరణము, ఆర్యకథానిధులు, ఆర్యచరిత్రరత్నావళీమాలికా గ్రంథములు, హితచర్యమాలికాగ్రంథములు, భక్తిప్రసూనమాలికా గ్రంథములు, ఆధునికవచనరచనావిమర్శనము, పోతననికేతనచర్చ, పోతరాజవిజయము లోనగు పెక్కుగ్రంథములు రచింపఁబడెను. భక్తిసంజీవని యను మాసపత్రిక యందుఁ గొన్ని గ్రంథములు వెలువడుచున్నవి. కొన్ని వెలువడఁగలవు. ముద్రితములైనవిగాక సంపూర్ణములుకానివి రెండు గలవు. అందొకటి రామాశ్వమేధము. రెండవది యాంధ్రజయము. ఆంధ్రభారతమే యాంధ్రజయము. ఆంధ్రవాల్మీకిరామాయణము సొంతమైనతరువాత దానివలెనే భారతమునంతయుఁ దెనిఁగింపు మని యా గ్రంథకర్తను బ్రేరించి లం॥ వెంకటసుబ్బయ్య యాదిపర్వము మొదలు స్త్రీపర్వము కడవఱకుఁ దాను దెనిఁగించునట్లును శాంతిషట్క మీ గ్రంథకర్తను దెనిఁగింపు మనియు బోధించెను. అట్లేకాని మ్మని యిరువు రొక్కదినమందే ప్రారంభించిరి. ఈ గ్రంథకర్త శాంతిపర్వమున సగము, కడపటి నాలుగుపర్వములు తెలిఁగించెనుగాని వేంకట సుబ్బయ్య రెండువందల పద్యముల కెక్కువ వ్రాసినవాఁడు కాఁడు. అదియునుగాక యా కార్యమున కితరులు పూనుకొన్నట్లు తెలియవచ్చెను. ఇతరులుచేయు కార్యమును దానుఁజేయుట యీయనకు సమ్మతమైనది గాదు. అట్టిసమయమందే ఆర్యకథానిధులు, ఆర్యచరిత్రరత్నావళులు వ్రాయవలసివచ్చెను. భారతరచనకన్న నీ గ్రంథములు రచించుట లోకమున కెక్కువ లాభకారిగాఁ దోఁచెను. ఈకారణములచే నాంధ్రజయము నిలిచిపోయెను. దీనిలోని కొన్ని పద్యములు శ్రీకృష్ణలీలామృతంబున ననువదింపఁబడెను. రామాశ్వమేధము పూర్తికామికి ప్రోత్సాహకులయుపేక్షయు నొంటిమిట్ట కోదండరామస్వామికి నంకిత మీయకుండుటయుఁ గారణములు. ఈయనపేరుపెట్టని యేకృతియు సొంతమగుట లేదు. ఇది యనుభవవిదితము.

—♦ వితర్కాదికము ♦—

సీ॥ కనులకుఁ గలఁకయు♦గరళంబు మదికినై, తపియింపఁజేయ వి♦త్తమ్ము లేదు
కాళ్లబందా లురి♦త్రాళ్లు కుత్తుకకు నౌ, బిడ్డలజంజాట ♦ మడ్డు లేదు
మంచిసెబ్బర లెద♦స్మరియింప నీయని, యంతటిభోగంబు ♦ లమర లేదు
ఈపూఁట హరిహరీ ♦ యేపాటఁ గడచు న, న్దారిద్ర్యభీతి యిం♦తయును లేదు
రాముఁ దలఁపఁజేయ♦నామయం బుండఁగఁ, సౌఖ్య మరయుపొంటె♦
జాయ యుండ
నింతవలను గలుగ♦నిప్పుడ శ్రీరాముఁ, దలఁపకున్న నెపుడు♦దలచువాఁడ. ౩౭

అర్థము.

కలఁక = ఇదియొకవ్యాధి, మదికిన్ = మనస్సునకు, గరళంబు = విషము, విత్తమ్ము = ధనము, బందాలు = బంధములు-కట్లు, ఆమయము = రోగము, అరయుపొంటె=విచారించుకొఱకు, జాయ = భార్య.

తాత్పర్యము.

కనులకుఁ గలఁకవంటిదియు, మనస్సునకు విషమువంటిదియునై బాధపెట్టుటకు ధనములేదు. ఇట్టటు కదలనీయక కాళ్లకు బంధములు, కుత్తుకకు నురిత్రాళ్ళు నగు బిడ్డలజంజాటమూ లేదు. ఇది మంచిది యిది చెడ్డది యని తెలియనీయని యంతటి భోగములూ లేవు. 'హరిహరీ యీపూఁట యెట్లుకడచును? ఆహారమునకుఁ ద్రోవయేది' యని దుఃఖపడఁజేయు పేదఱికమువలన భయమునులేదు.

రామునిఁ దలంపఁజేయుటకుఁ దీవ్రరోగ మున్నది. (ఆపద్దశయందే భగవంతుఁడు స్మృతికి వచ్చునుగాని సంపద్దశయందు రాఁడు. కావున భగవంతుని స్మరింపఁజేయుటచే వ్యాధియు మేలుచేసినదే.)

భగవంతుఁ డిచ్చినదానిని వండి వేళ కింత వేయుటకు భార్యయున్నది. ఇన్ని యనుకూలము లుండఁగా నిప్పుడే శ్రీరాముని స్మరింపకపోయితినేని మఱి యెప్పుడు నేను స్మరింపఁగలను ? ఇంతకంటె ననుకూలమైన కాల మెప్పుడు రాగలదు? రా దని భావము.

విస్తారధనము లేకపోవుట- బిడ్డలులేకపోవుట- భోగములులేకపోవుట- కూటివిచారమందే మనస్సును బోనిచ్చు పేదఱికము లేకయుండుటయు- రోగబాధ- భార్యయునికి యివన్నియు వివేకి యగుభగవన్నామచింతకునకు ననుకూలములేకాని, ప్రతికూలములు గావు.

చం॥ ప్రబలి కఫంబు కంఠమున ♦ బాధలు పెట్టెడివేళఁ, జూపులున్
గబగబ బైటఁ బట్టుఁ డికఁ ♦ గార్యము లే దనువేళఁ, గింకరు
ల్దబదబఁ బ్రాణవాయువులు ♦ లాగెడివేళలఁ, నాలుఁ జుట్టముల్
లబలబ లాడువేళలఁ ద♦లంపఁగ శక్యమె రామనామమున్ ? ౩౮

అర్థము.

చూపఱుల్ = చూచువారలు. కింకరుల్=యమకింకరుల్. 'చెలియే మృత్యువు, చుట్టమే యముఁడు, సంసేవార్థులే కింకరుల్॥'....భాగ.

తాత్పర్యము.

కఫము గొంతులోఁజేరికొని శ్వాసమాడక ప్రాణముపోక యెగయూపిరి విడుచునపుడు, చూచువారికిఁ బ్రదుకఁడు, నక్షత్రమెట్టిదియో యేమో, బైట పట్టుఁడు, లేకున్న యిల్లు పాడుపడును, అని బంధువులకు బోధించుకాలమున, యమకింకరులు పాశములువేసి జీవాత్ముని వెలికిలాగుసమయమున, పెండ్లాలు బంధులు పోయెడిప్రాణమును సుఖముగఁ బోనీయక బాధపఱచుచు పైఁబడి లబలబ మొత్తుకొనువేళ రామనామము స్మరింపశక్యమా ? ప్రాణముపోవుట తప్పఁ దక్కిన వన్నియు నీ గ్రంథకర్తకుఁ బరిచితములే.

సీ॥ దంతంబులూడున•న్చింతపుట్టకమున్న, కనుదోయి మసకలు • గొనకమున్న
ముడుతలచే మేను•మిడుకులాడకమున్న, వడఁకునఁ గాల్దడఁ•బడకమున్న
పెండ్లము కడుఁగడ•గండ్లు పెట్టకమున్న,నందనుల్దనుఁ జూచి•నగకమున్న
గద్దించి బుడుతలు•బుద్ధి చెప్పకమున్న, చెడురోగములఁ దెల్వి•చెడకమున్న
పూని వైద్యుండు చెప్పక • పోకమున్న
కాలభటదర్శనంబును • గాకమున్న
రామశ్రీరామశ్రీరామ•రామయనుచు
ధ్యానమొనరించువాఁడెపో • ధన్యతముఁడు. ౪౦

అర్థము.

ఊడునన్చింత=దంతము లూడునేమో యను విచారము, కదలుటకు ప్రారంభించినది మొదలుకొని యని యర్థము, మసకలు = చీఁకట్లు, మేను = దేహము, కడగండ్లు=బాధలు, నగక=నవ్వక, మున్న=ముందే, బుడుతలు=చిన్నవాండ్రు, గద్దించి = ధిక్కరించి, ధన్యతముఁడు = ధన్యులలోశ్రేష్ఠుఁడు.

తాత్పర్యము.

అయ్యో, పండ్లూఁగులాడుచున్నవే, చిగుళ్లు నొప్పియెత్తుచున్నవే, గట్టి పదార్థములు నమలి తినుటకు లేకపోవునేమో యను విచారము పుట్టకముందే, కన్నులు రెండు చీఁకటి క్రమ్మినట్లయి చక్కఁగాఁ గానరాక దృష్టిబలము తగ్గకముందే, ముదిమిచే దేహమునందు ముడుతలు కలుగకముందే, నడువఁ బోయినఁ గాళ్ళు వడఁకకముందే, పిలిచిన రాక యేమి యీ ముసలి గోఁ జని పెండ్లాము బాధలు పెట్టకముందే, తన కొడుకులే తన్నుఁ జూచి నవ్వకముందే, పిన్నవాండ్రు ధిక్కరించి 'తాతా! నీకుఁ దెలియదు. నీ పూరక

వేసినది తిని మూలఁబడియుండుము. నీకెవ్వరు చెప్పినా రీపెత్తన'మనిధిక్క రించి బుద్ధిచెప్పకముందే, తీవ్రవ్యాధులచే బుద్ధిబలము చెడకముందే, వీఁడు చచ్చునని నిశ్చయించుకొని, యిక్కడనుండి ప్రయోజనములేదని, పోయెదనని చెప్పిన రోగిబంధువు లుండుమని పీడింతురని, చెప్పకయే వైద్యుఁడు పోక ముందే,యమకింకరుల దర్శనముకాకముందే శ్రీరామ శ్రీరామ శ్రీరామ యని యెవఁడు ధ్యానించునో వాఁడే సార్థకజన్ముఁడు. తక్కినవారి బ్రదుకు వ్యర్థము.

శంక.

బాల్యమందు వయస్సునందే శ్రీరామధ్యానము చేయఁ బ్రారంభించినను పండ్లురాలకపోవునా? కనుచూపుబలము తగ్గకపోవునా? మృత్యువురాకపోవునా? కాఁబట్టి చిన్నప్పటినుండి యేలచేయవలయును? అదియునుగాక,
భగవద్గీత ౮వ అధ్యాయము ౫వ శ్లోకము.

శ్లో॥ అంతకాలేచ మామేవ, స్మరన్ముక్త్వా కళేబరమ్
యః ప్రయాతి స మద్భావం, యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః.

మరణకాలమున నన్నే స్మరించుచు నెవఁడు దేహమువిడుచునో వాఁడు నా స్వభావము పొందుచున్నాఁడు. అనఁగా నన్నేమూర్తిగా ధ్యానించునో యట్టి యాకారమును బొందుచున్నాఁడు. సందేహములేదు. అని యంత్యకాలస్మర ణముకదా ఫలవంతమని కృష్ణుఁడు చెప్పెను. ఇప్పుడే ధ్యానించి యేమిప్రయో జన మని శంక.

సమాధానము.

పుట్టినప్పటినుండి రామ రామ యని భగవద్ధ్యానము చేసినంతమాత్రమున పండ్లురాలకపోవు, చావురాకపోదు. రామనామస్మరణముచేయుట యీఫల ముద్దేశించియుఁగాదు. మరణకాలమున భగవంతుని స్మరించువాని కేముక్తి కలుగుటయు సత్యమే. అయినను చిన్నప్పటినుండి సర్వకాలసర్వావస్థల దేనిని విశేషముగ స్మరించుచుందుమో యదియే యంత్యకాలమున నభ్యాసబలముచే స్మరణమునకు వచ్చునుగాని మఱియొకటి నూతనముగ రమ్మనినరాదు. కావుననే కదా భగవద్గీతయందు ౮ అధ్యాయము ౬ శ్లోకము.

శ్లో॥ యంయంవాపిస్మరన్ భావం, త్యజ త్యంతే కళేబరమ్
తం తమే వైతికౌంతేయ సదా తద్భావభావితః.

'ఎవఁడు మరణకాలమున నేయేభావమును స్మరించుచు దేహము విడుచునో వాఁడు ఎల్లప్పుడు ఆభావమునే స్మరించుచున్నవాఁడగుటచే దానినే పొందును.' అనికదా కృష్ణభగవానుఁడు బోధించెను. కావునఁ జిరకాలము మనస్సు దేని యందుంచుదుమో యదియే మరణకాలమందును మనస్సునకుఁ దనంతటఁదానే వచ్చును. ఆకారణమున నట్టిజన్మమే మరలఁగలుగును. జడభరతుఁడు జింకగాఁ

బుట్టలేదా? కావున బాగున్నప్పుడు సర్వకాలసర్వావస్థల భగవంతుని స్మరించు వానికే మరణకాలమందును భగవత్స్మరణము కలుగునుగాని యితరులకుఁ గలుగదు. అదియునుగాక ప్రాణముపోవుసమయమున మనస్సు మన స్వాధీనములో నుండు ననియేమినమ్మకము? ఆకస్మికముగ నెందఱు చచ్చుటలేదు ? మరణకాలమున ప్రాణముపోవుటకు ముందే స్మృతితప్పిపోయినవా రెందఱు లేరు? కావున మరణకాలమందు భగవంతుఁడుస్మృతికివచ్చుననుట నమ్మరానివిషయము. అదియునుగాక—

శ్లో॥ సత్యం బ్రవీమి మనుజాః స్వయ మూర్ధ్వబాహుః
యో మాం ముకుంద నరసింహ జనార్దనేతి
జీవన్ జప త్యనుదినం మరణే ఋణీవ
పాషాణకాష్ఠసదృశాయ దదామి ముక్తిమ్.

శ్లో॥ స్థితే మనసి సుస్వస్థే, శరీరే సతి యోనరః
ధాతుసామ్యే స్థితే స్మర్తా; విశ్వరూపంచ మా మజమ్
అహం స్మరామి మద్భక్తం, నయామి పరమాం గతిమ్.

'మనుజులారా! స్వయముగ నేను జేయెత్తి సత్యము పలికెదను. జీవించియుండు సమయంబున నెవ్వఁడు ప్రతిదినము ముకుందా! నరసింహా! జనార్దనా యని నన్నుఁ బలుమాఱు పిలుచుచుండునో నా నామము జపించునో యట్టివాఁడు నిర్యాణసమయమునఁ బాషాణమువలెను కట్టెవలెను స్మృతిలేక పడియుండినను నప్పుగొన్నవాఁడు మరల నప్పుచెల్లించినవిధమున వానికి ముక్తి నిచ్చెదను.'

చంచలమగు మనస్సు కుదిరికతోనిలిచి శరీరము స్వస్థమై వాతపిత్తశ్లేష్మధాతువులు సమముగానుండు సమయమున నెవ్వఁడయినను నెట్టివాఁడైనను నెప్పుడయినను నన్ను విశ్వరూపుఁడ నగుటఁజేసి యంతటను వ్యాపించి అజుఁడు నగుటచే నెప్పుడు సన్నిహితుఁడనై యుండు నన్ను స్మరించునో(అన్ని పదార్థములు నామయమే కావున నేది చూచినను నేను జ్ఞాపకమునకు వత్తునుగదా) యావల నే నదియె నెపముగాఁగొని మరణకాలమున ఱాతివలెఁ గట్టెవలెఁ బడియున్నవానినైనను నా భక్తుని నేనే స్మరించి పరమపదంబు నొందించెదను అని భగవద్వాక్య ముండుటచేతనే.

శ్లో॥ కృష్ణ!త్వదీయపదపంకజపంజరాంతః।మద్యైవ మే విశతుమానసరాజహంసః
ప్రాణప్రయాణసమయే కఫవాతపిత్తైః । కంఠావరోధనవిధౌ స్మరణం కుత స్తే.

కృష్ణా! నీ పాదపంకజము లను పంజరమందు నామన స్సనెడి రాజహంస యిప్పుడే ప్రకాశించునుగాక. ప్రాణముపోవుసమయమున కఫవాతపిత్తములు కంఠము నిరోధించినపుడు నీ స్మరణ మెక్కడిది?

అనికదా కులశేఖరాళ్వారులు ముకుందమాలయందుఁ జెప్పిరి. కావున జీవించి బాగుగనున్నప్పుడే భగవన్నామస్మరణము సర్వదా చేయుచుండవలెను. అట్లు చేయువాని జన్మమే సార్థకము. తక్కినవానిజన్మము వ్యర్థము. కావున సర్వకాల సర్వావస్థలయందును భగవన్నామము స్మరించుచునే యుండవలయును.

కం॥ సంగతవాక్యంబుల హృ,త్సంగతు రఘురాము భక్తిఁ • దలఁచుటకన్నన్
రంగగు మేలువిధంబు గ,నంగా రా దింక నెన్ని • నయమార్గములన్. ౪౧

అర్థము.

సంగతవాక్యంబులన్ = మనస్సున కింపైనమాటలచే, హృత్సంగతున్ = హృదయస్థానమును బొందియుండు, రఘురామున్ = రఘువంశమున జన్మించిన శ్రీరాముని, భక్తిన్=ప్రేమతోడిసేవచే, తలఁచుటకన్నన్=స్మరించుటకంటె, రంగగు మేలు విధంబు=నాణెమైన శుభమునిచ్చుమార్గము, ఎన్నినయమార్గములన్=ఎన్ని నీతిమార్గముల శోధించినను, కనంగారాదు=కానరాదు - లేదనుట.

తాత్పర్యము.

మీఁదఁజెప్పిన కారణములచే మనస్సునకు ప్రియమైన మాటలచే హృదయప్రదేశముననుండు రఘురాముని భక్తితో స్మరించుటకంటె నెన్ని నీతిమార్గముల శోధించి చూచినను శ్రేష్ఠమైన మార్గము వేఱొకటిలేదు. తక్కిన మోక్షమార్గములన్నియు నేదేనొక కారణముచే దీనికిఁ దక్కువయే.

హృత్సంగతున్' అనుచోట 'సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్ట-ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశే ర్జున తిష్ఠతి' యను భగవద్గీతావాక్యంబులు స్మరించునది. అంతర్యామియై భగవంతుఁ డన్ని ప్రాణులయందు నున్నాఁడు. అంతర్యామిగానుండు నాభగవంతుఁడే విభవావతారంబున కౌసల్యానందనుఁ డన వెలసెను. ఆయనయే యర్చావతారంబున కోదండరాముఁ డన నొంటిమిట్టయందు వెలసినవాఁడు. కావున నవతారభేదమే కాని వస్తుభేదములేదు. అట్లగుటచే లోపల వెలుపలఁగూడ నెవరు భగవంతుఁ బూజించెదరో యెవ రీరెంటికి నభేద మనుట గ్రహింతురో వారే నిజమైనభక్తులు.

అంతర్యాగముకాని బాహ్యయాగముకాని త్యాజ్యము కాదు. రెండును గ్రాహ్యములే,

'హృత్సంగతు రఘురాము'ననుటచే హృదయకమలమం దుండు సీతావిశిష్ట రఘురామమూర్తియే ధ్యేయము. వెలుపల మన మేమూర్తిని సేవింతుమో యామూర్తినే లోపల సవస్త్రనాలంకారసాయుధుఁగా ధ్యానించుట శ్రేయస్కరము. ఈమార్గమే శ్రీభాగవతమున ద్వితీయస్కంధమున ఇటన వచనంబు

నను, విష్ణుపురాణంబున ఖాండిక్యకేశిధ్వజసంవాదంబునను గొనియాడఁబడినది. భక్తులకుఁ బ్రశస్తమార్గ మిదియే.

కం॥ పూర్వులు నెవ్వరుఁ బలుకరు, పూర్వోత్తరరామకథల • ముని పల్కిన య
త్తెర్వునఁ దెలుఁగుననగావున,సర్వమునెఱిఁగింతురామ•చంద్రుని కరుణన్.౪౨

అర్థము.

శ్రీరాములస్మరించుట శ్రేయస్కరమేకాని యెట్లు స్మరింపవలయును? ఊరక రామ రామ యనుచుండవలయునా? లేక మఱి యేమార్గమైనఁ గలదా ? యని యాలోచింపఁగా రామ రామ యని స్మరించుట శ్రేయస్కరమేకాని యది స్మరించువానిని మాత్రమే తరింపఁజేయును. తరింపవలసినవారు పెక్కురుండఁగాఁ దానొక్కఁడు తరించిననెంత? తరింపకుండిననెంత? 'ఏక స్స్వాదు నభుంజీత' మధురాహారము తా నొక్కఁడే తినరాదు. నలువురకుఁబెట్టి తాను దినవలెను. కావునఁ దనతోపాటు లోకులుకూడ బాగుపడు కార్యముచేయుటశ్రేయస్కరము అట్టి మార్గ మేది యన.

పూర్వులు=ఇంతకుముందు రామాయణము వ్రాసినవా రెవ్వరును నేభాషయందును నేదేశమందును, ఎవ్వరు=ఎవ్వరైనను, పూర్వోత్తరరామకథలన్ = పూర్వరామాయణమును, ఉత్తరరామాయణమును, మునిపల్కినయత్తెర్వునన్ =వాల్మీకిపలికినవిధముగా, తెలుఁగుననన్=ఆంధ్రభాషయందు, పలుకరు = వచించినవారుకారు, కావునన్=అకారణముచే, రామచంద్రునికరుణన్=శ్రీరాములదయచేత, సర్వము = పూర్వరామాయణ ముత్తరరామాయణముకూడ, ఎఱిఁగింతున్ = తెలియఁబలికెదను.

తాత్పర్యము.

పూర్వకవు లెవ్వరును బూర్వరామాయణము నుత్తరరామాయణమును బూర్ణముగఁ దెలిఁగించినవారు లేరు. కావున నారెంటిని బూర్ణముగ లోకమున కెఱిఁగింతును.

నారదుఁడు వాల్మీకికి రామచరిత ముపదేశించినది మొదలు రావణవధానంతరము శ్రీరాము లయోధ్యలోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడగువరకుఁ గలది పూర్వరామాయణము పట్టాభిషేకము మొదలు నిర్యాణమువఱకుఁ గలది యుత్తరరామాయణము.

ఈరెంటిని సమగ్రముగా యథామూలముగాఁ బలికినవారు పూర్వకవులందును లేరు. నేఁటికవులందును లేరు. నేఁటిరామాయణములందు మూలానుసరణముగా నుండునది సమగ్రముకాదు. సమగ్రమయినది మూలానుసరణము గాదు. 'తనదికొంత. తాళ్లపాకవారిదికొంత' యన్నట్లు గ్రంథకర్తలు తమయుక్తి

ప్రాయములను నితరుల యభిప్రాయములను మూలమునఁ జేర్చి చెప్పిరేని యది వాల్మీకిపలికినఁ దెట్లగును?

భగవంతుని స్మరణముచేఁ దాను లోకులుకూడ బాగుపడు కార్యముచేయుట శ్రేష్ఠమని రామాయణము రచించెద నంటివే. అది తక్కినవానికంటె నెట్లు శ్రేష్ఠము? తీర్థస్నానములు - క్షేత్రదర్శనములు దేవాలయనిర్మాణములోనైనవి మంచివికా దనను. వానిని జేయవలయు ననిన ధనముకావలయును. దేహదార్ఢ్యము కావలయును. వ్యయప్రయాసములు లేక తక్కిన యాఱుసంతానములుగాని జ్ఞానకర్మయోగ భక్తిమార్గములుగాని సాధ్యపడునవికావు. పుణ్యతీర్థక్షేత్రాదు లవి యున్న చోటికిపోయినవారికిమాత్రము ఫలము నొసంగునేకాని యితరుల కియ్యఁజాలవు. సత్కృతియో యట్లు కాదు. అది వారివారి యిండ్లకుఁ బోవును. వానిని వారివారి కనుకూలమైన కాలమందీ పఠింపవచ్చును. పరులకు వినిపింపవచ్చును.తక్కినవియన్నియుఁ గొంతకాలమునకుఁ గాకున్నఁ గొంతకాలమునకైన నశించును. సుకృతి యట్టిది గాదు. ఏవిధముగఁ జూచినను భగవత్కథ రచించుటయేశ్రేయస్కరము. అందు నిది కల్పితముకాదు. సత్యమైనది. కావున భగవచ్చరిత్రము రచించుసుకవి తాను దరించి లోకులను దరింపఁజేయును. భగవచ్చరిత్రము లెన్నియో యుండ రామాయణరచనకుఁ బూనఁ గారణ మేమి యనిన

చం॥ తతభవబంధమోచననిదాన మ టంచు నెఱింగి ఘోరసం
సృతి దృఢపాశబంధనము ఛేద మొనర్పఁగ శాశ్వతోరుసౌ
ఖ్యతతి నెసంగ, నిత్యము నిరామయ మైనముకుందలోకసం
గతిఁ జెలువార, రామకథఁ గైకొనితిన్ రచియింప నీగతిన్. ౪౩

అర్థము.

తతభవబంధమోచననిదానము = విస్తారమైన సంసారరూప జననమరణబంధమునుండి విడిపించుటయందు మొదటికారణమైనది, అటంచునెఱింగి=అని తెలిసికొని, ఘోరసంసృతి=భయంకరమైన సంసారముయొక్క, దృఢ=బలిష్ఠమైన, పాశ=త్రాళ్ళయొక్క, బంధనము=కట్లను, ఛేదమొనర్పఁగన్ = త్రెంచుటకు, శాశ్వతోరుసౌఖ్యతతిన్=శాశ్వతమై గొప్పదైన సౌఖ్యసమూహానుభవముచే, ఎసంగన్=అతిశయించుటకు, నిత్యము=నాశములేనిది, నిరామయము =ఏవిధమైన బాధలేనిదియైన, ముకుందలోకసంగతిన్ = నారాయణుని లోకముయొక్క కూడికచే- ననఁగా నారాయణుఁడుండు వైకుంఠమునందు, చెలువారన్ = ఆనందముచే నతిశయింపఁగా- అనఁగా సాయుజ్యమునొందుటకై, ఈగతిన్ = ఈవిధముగ - రచియింపన్, రామకథన్, కైకొనితిన్=పూనితిన్.

"పరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవాత్మికా ముక్తి" యని; ముక్తి యనఁగాఁ బరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవస్వరూపముగావున నట్టి యానందానుభవమే యిందుఁ జెప్పఁబడెను. అసాధ్యమైన యాత్మలయమును భక్తుఁడు గోరఁడు. రామాయణముమోక్ష ప్రదమనుటకుఁ గొన్ని ప్రమాణవాక్యములు ముందే వ్రాయఁబడెను.

ఈ గ్రంథకర్తసంకల్పము నెఱవేఱు ననియే నమ్మఁదగియున్నది. ఏలన వీరి జాతకము శోధించిన దైవజ్ఞశిఖామణులు కూటాగూళ్లగ్రామనివాసులు బ్రహ్మశ్రీ గండ్లూరి లక్ష్మీనారాయణప్పగా రీవిధముగ వ్రాసియున్నారు.

"తమ జాతకచక్రంబులకు జన్మకాలంబునకు తను వ్యయాధిపతియగు శనియు పంచమాష్టమాధిపతియగు బుధుఁడు పరివర్తనయోగయుక్తులై పంచ మాధిపతి బుధుఁడు మోక్షస్థానమందు రవిశుక్రులతోఁ జేరి పంచమస్థానమును గురుదృష్టి గలిగియుండుటచేత జ్ఞానసిద్ధిగలిగి ద్వాదశమందు సుఖతపస్థానాధి పతి శుక్రుఁడు రవిబుధులతోఁ గలిసియున్నందున ఫలము

శ్లో॥ బుధసౌరి రవిర్యంతే । భృగుస్వోచ్చేనవీక్షితే
విష్ణులోకం భవేత్తస్య యోగః కైవల్యసంజ్ఞికః ॥

అని చెప్పఁబడినది.

శ్లో॥ యోగీ కైవల్యకో జాతః । బ్రహ్మజ్ఞాన సదా రతః
అంత్యే మూర్ఖోభవే త్సత్యం । ముక్తిలాభం నసంశయః॥

అని యిత్యాది ప్రమాణశ్లోకములు గలవు."

వీరి వాక్యము యథార్థపడునుగాక.

తాత్పర్యము

జననమరణరూపకమైన సంసారబంధమునుండి విడిపింప మొదటికారణము రామకథయని ప్రమాణవాక్యములచేఁ దెలిసికొని భయంకరమైన సంసారమనెడి గట్టిపగ్గములను త్రెంచివేయుటకుఁగాను శాశ్వతమైన గొప్పసౌఖ్యమునొందుట కును నాశములేనిది, బాధలేనిది యగు వైకుంఠపదప్రాప్తిగలిగి భగవత్సాయు జ్యము నొందుటకును శ్రీ రామాయణమువ్రాయఁ బ్రారంభించితిని.

చం॥ కవికిని యోగివర్యునకుఁ • గానను భేద మొకింత, నెట్లు నా
నవిరళభక్తియుక్తిని మ•నోంబుజవీధిని నిల్పి శ్రీహరిం
బ్రవిమలనిష్ఠఁ దన్మయత • భాసిలి తద్గుణవర్ణనాసచే
నవిరతకాలయాపన స•మంజసుఁ డౌఁగద సత్కవీంద్రుఁడున్. ౪౪

ఓయీ! చిత్తవృత్తులనెల్ల నిలిపి మనస్సు నేకాగ్రముచేసి యోగియై భగవ ద్ధ్యానము నిరంతరము తెఱపిలేక చేసినఁగదా ముక్తి. అటుచేయక పుస్తకము

వ్రాయుచుఁ గూర్చుండిన ముక్తి యెట్లువచ్చునను సందేహమునకు నీ పద్యమున సమాధానము చెప్పఁబడుచున్నది.

అర్థము.

సత్కవీంద్రుఁడు, అవిరళభక్తియుక్తిన్=దిట్టమై తైలధారవలెఁ ద్రెంపులేని భక్తితో, మనోంబుజవీథిన్=మనస్సనెడి కమలప్రదేశంబున, తన్మయతన్=తన్మయత్వముచే, తన్మయత్వమనఁగా దేనిని ధ్యానించుచున్నాఁడో యారూపమే తానయి తనరూపము నునికిని బూర్ణముగ మఱచిపోవుట, తద్గుణ వర్ణనాస్థచే = భగవద్గుణ వర్ణనమునందలి యాశచే, అవిరతకాలయాపన సమంజసుఁడు = తెలివిలేక కాలముద్రోయుటచే నొప్పినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

వాస్తవము విచారించినఁ గవికిని యోగికిని భేదములేదు. యోగి యేప్రకారము చలింపని మనస్సుతో ప్రత్యాహారధ్యానధారణాసమాధులందున్నవాఁడై తన్మయత్వముచెందునో యట్టులే సత్కవీశ్వరుఁడు పరమభక్తితోఁ గూడినవాఁడై హృదయపద్మమునందు శ్రీమన్నారాయణుని నిలిపి నిర్మలమైన నిష్ఠచే నాయనగుణములనే వర్ణించుచు కొంచెమైనను కాలము వ్యర్థముగాపోనీక తన్మయుఁడై ప్రయాసపడి సమాధిలో యోగి యనుభవించు నానందమును ప్రతిపద్యమందు ప్రతిపదమందు ననాయాసముగా ననుభవించును. గావున కవికి యోగికి భేదములేదు. చిత్తవృత్తినిరోధము యోగమని పతంజలి చెప్పెను. చిత్తవృత్తినిరోధమే లేదేని కవి కొకపద్యమైన సాగదు. 'సమత్వం యోగ ఉచ్యతే' యని భగవద్గీత. సుఖదుఃఖాదులందు సముఁడుగానుండుటే యోగము. కవిత్వము చెప్పఁబూనిన కవికి సుఖదుఃఖములు మనస్సున నంటవు. తన లోకమే తనది. ఆ యా కవియానందము ఆ యా కవికిఁ దెలియవలయునేకాని యితరులకుఁ గుకవులకు భక్తిహీనులకుఁ దెలియదు. వ్రాయునపుడు తన్మయుఁడై యుండుటచే నెవరైనవచ్చి యెదురుగా నిలిచినను వారు కవికి గంటలకొలఁది కానరారు. వ్రాయుటచాలించి యితరకార్యముచేయునపుడును 'యోషాజారమివ ప్రియ'మన్నట్లు వానిమనస్సు తాను వ్రాయుచు విడిచివచ్చినదానియందే యుండును. ఇవన్నియు మహాకవులకు ననుభవగోచరములే. ఏండ్లకొలఁది జన్మముల కొలఁది సాధించి సమాధియందు యోగి యనుభవించు నానందము కవికి నప్రయాసమున ప్రతిపద్యమందును గలుగుచుండును. శ్రద్ధాభక్తినిష్ఠాహీనులై పండితంమన్యులగు కుఱకుఱకవుల కిది శశవిషాణము.

"శ్లో॥ సంగీతమపి సాహిత్యం, సరస్వత్యాస్తనద్వయమ్
ఏకమాపాతమధురం, ద్వితీయం చింతనామృత" మ్మని కలదుకదా.

ఇంతయేల ? ఈ గ్రంథమును జదివిన పెక్కురు మీఁదివిషయములు కొన్ని యనుభవమునకు వచ్చినవారుకలరు. ఊరక పైపై చదువువారికే యట్టిభావోల్బణత్వముకలుగుచుండఁగాఁ గవికెట్టులుండునో యది సమీపముననుండి చూచినవారికిఁ గొంతకుఁ గొంత తెలియును. కావున యోగికి, గవికి భేదము లేదు. అందుఁ గవి కవియున్నై సపక్షమునఁ జెప్పవలసిన పనియేలేదు. [కవి యనఁగా బ్రహ్మవేత్త].

ఆ॥ మనసు కారణంబు • మనుజునిబంధమో,క్షముల కొట మనసు • సారసాక్షు
నందునిల్పి ము• క్తినందుట సుకరకా,ర్యంబటంచుఁ దోఁచె•నాత్మయందు. ౪౩

అర్థము.

మనుజుని బంధమోక్షములకున్=మనుష్యుఁడు సంసారమందుఁ బ్రకృతిచేఁ గట్టువడియుండుటకు, దానినుండి విడిపించుకొని పోవుటకు మనస్సే కారణము. మనస్సు కామక్రోధలోభములకుఁలోబడి విషయములవెంటఁ బోవుచుండెనా మనుష్యుని గాష్ఠముమీఁదఁబెట్టి త్రాళ్లతోఁ గదలకుండ గట్టిగ బిగించినట్టు సంసారమున కదలకుండ బంధించి నరకముల పాలుచేయును. అటుగాక యా మనస్సే కామక్రోధాదులకు లోఁబడక భగవచ్చింతనయందు వ్యవహరించుచుండెనా ప్రకృతిబంధములు తొలఁగి మోక్షార్హుఁ డగును. ఆత్మకు నాత్మయే బంధువు. ఆత్మకాత్మయే శత్రువని కృష్ణమూర్తి చెప్పెను. సారసాక్షునందున్ = నారాయణునందు, సుకరకార్యంబు = కష్టములేక చేయఁదగినపని.

తాత్పర్యము.

మనుష్యుఁడు ప్రకృతిపాశబద్ధుఁడై సంసారసాగరమునఁగూలి నరకముల పాలగుటకు మనస్సే కారణము. దానినుండి విడిపించుకొనిపోయి ముక్తుఁడగుటకు మనస్సే కారణము. కావున బాగుపడఁదలఁచినవాఁడు ప్రకృతిపదార్థములందుంచు మనస్సును సప్రాకృతదివ్యపురుషుఁడైన భగవంతునందుంచిన సులభముగా ముక్తుఁడు కాఁగలఁడని తోఁచెను.

'శ్లో॥ మనఏవమనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయో' యను వాక్యము నిట ననుసంధించునది.

ముక్తి లక్షణము శ్రీభాగవతంబున నిట్లు చెప్పఁబడెను.

సీ॥ జీవుండు భగవత్కృపావశంబునఁజేసి దేహధర్మంబులై ధృతి ననేక
జన్మానుచరితదృశ్యములైన యజ్జరామరణంబు లాత్మధర్మంబులైన
ఘనపుణ్యపాపనికాయనిర్మోచన స్థితినొప్పి పూర్వసంచితములైన
యపహతపాప్మవత్త్వాదృష్టతద్గుణవంతుఁడై తగ భవచ్ఛరీర

గీ॥ భూతుఁడై పారతంత్ర్యాత్మ బుద్ధినొప్పి।దివ్యమాల్యానులేపన భవ్యగంధ
కలితమంగళదివ్యవిగ్రహవిశిష్టుఁ।డగుచు హరిరూపమొందుటే యనఘ!ముక్తి.

— భాగవత-౩-౯౬౭.

'మమసాధర్మ్యమద్భావమాగతా' యను భగవద్వాక్యములు 'పరమం సామ్యముపైతి (మిక్కిలి సమానత్వము పొందుచున్నాఁడు)' అను శ్రుతివాక్యము సాయుజ్యశబ్దమునకు సమానగుణకస్సాయుక్కను వ్యాసాచార్యవచనము ఈ యర్థమునే తెలుపుచున్నది.

మ॥ అటుగాకైహికవృత్తిమై, విషయతం•త్రాధీనుఁడై ధీరుఁడుం
బటువాగ్వైభవజృంభణంబు తరుణీ•ప్రత్యంగదుర్వర్ణనా
ర్భటి వ్యర్థంబుగఁ జేయఁ దత్కలితహృ•ద్వ్యాపారదుశ్చింతనా
స్ఫుట ఘోరాఘసుదగ్ధచిత్తుఁ డగుచున్•స్రుక్కుం గదా యెంతయున్. ౪౬

అర్థము.

ధీరుఁడున్ = పండితుఁడైనను, అటుగాక = ఆప్రకారముచేయక, యనఁగా మనస్సు భగవంతునిపై నుంచి గ్రంథములువ్రాయక, ఐహికవృత్తిమైన్ = ఈ లోకవ్యాపారముచే, విషయతంత్రాధీనుఁడై =విషయవ్యాపారములకు లోఁబడినవాఁడై, పటువాగ్వైభవజృంభణంబు=నేర్పుతోఁ గూడిన మాటలసంపదయొక్క యతిశయము, తరుణీ = వయస్సుస్త్రీలయొక్క, ప్రత్యంగ = ఒక్కొక్కయవయవముయొక్క దుర్వర్ణనా = చెడు స్తోత్రములయొక్క, ఆర్భటిన్=మ్రోఁతచే, వ్యర్థంబుగఁజేయన్ = ప్రయోజనములేని దానిఁగాఁజేసినయెడల, తత్కలిత.... చిత్తుఁడు = దానిచేఁగలిగిన మనోవ్యాపారమైన చెడ్డధ్యానముఁచే లభించినస్పష్టమైన భయంకరమైన పాపములచేఁ గాల్పఁబడిన మనస్సుగలవాఁడు, అగుచున్, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, స్రుక్కుంగదా = క్షీణించునుగదా.

తాత్పర్యము.

మీఁదఁజెప్పినప్రకారము మనస్సును భగవంతునిపై నుంచి యాయన గుణములు వర్ణించి కవిత్వముచెప్పక స్త్రీల ప్రత్యవయవమును ననఁగా కన్నులు చన్నులు ముక్కులు చెక్కులు బొడ్డులు ముడ్డులు వీనిని మిక్కిలిచమత్కారముగ వర్ణించుటయందే తమ నేర్పంతయుఁజూపి వాగ్వ్యభిచారము చేయువాఁ డెంతటి పండితుఁడైనను ఆ వర్ణనాసమయమందును నుపమానోత్ప్రేక్షాదులకై వెదకు సమయంబునను నా యా యవయవములందే మనస్సు నిలుపుటచే సంపాదించిన భయంకరపాపములచే దగ్ధమైన మనస్సుగలవాఁడై మిక్కిలి చెడిపోవును గదా. అనఁగా పరలోకదూరుఁ డగును. అసూయాకామక్రోధదాసులు సద్గ్రంథ

ములు వ్రాసినను మనస్సు నిర్మలముగాక భక్తి లేకపోవుటచేఁ బూర్ణఫలము రాదు.

ఉ॥ రామకథాసుధాంబుధి ని•రంతరమజ్జన మాచరించెదన్
రామకథామృతంబుఁ దమిఁ • ద్రావుచు దారుణతృష్ణ నార్చెదన్
రామకథానులాపమునఁ • గ్రాలుచు నుందు నహర్నిశంబు, నే
రామకథౌషధంబున ని•రామయశాశ్వతసౌఖ్య మందెదన్. 44

అర్థము.

ఆకారణముచే, రామకథాసుధాంబుధి=రామచరిత్రమనెడి క్షీరసాగరమందు, నిరంతరమజ్జనము=ఎడఁదెగనిస్నానము, ఆచరించెదన్=చేసెదను, రామకథామృతంబున్=రామకథయనెడి యమృతంబును, తమిన్ = అపేక్షచే, త్రావుచున్ = త్రావుచు, దారుణతృష్ణన్ = భయంకరమైనదాహమును, ఆర్చెదన్=నశింపఁజేసెదను, రామకథానులాపమునన్=రామకథనే చెప్పుటచే, క్రాలుచున్ = ప్రకాశించుచు, ఉందున్ = ఉండెదను, అహర్నిశంబున్ = పగలు రేయి, రామకథౌషధంబునన్=రామకథయనెడి మందుచే, నిరా........సౌఖ్యము- నిరామయ = దుఃఖరహితమై, శాశ్వత = ఎల్లకాలముందునదియైన, సౌఖ్యము = సుఖము, అందెదన్ = పొందెదను.

తాత్పర్యము.

మనస్సు భగవంతునిపై నుంచిన జననమరణబాధ తొలఁగిపోవును గాన స్నానము నిత్యకృత్యమగుటచే నెల్లప్పుడు రామకథయనెడు పాలసముద్రము నందే స్నానముచేయుచుండెదను. ఆఁకలి దప్పి పోవ రామకథయనెడు నమృతమునే పానముచేసెదను. ఉబుసుపోకకు ముచ్చటలాడుటకు మాఱుగా రామకథలే సల్లాపించుచుండెదను. రోగినిగావున రామకథ యను మందు తీసికొని మరల దుఃఖము రోగము లేక శాశ్వతసౌఖ్య మనుభవించెదను.

నిత్యకృత్యము కావున స్నానముచేయక తప్పదు. స్నానముచేయుట యేల? దేహమునందలి మురికిపోవుటకని స్నానముచేయుట వ్యర్థము. స్నానముచేసిన కొంతసేపటికే దేహమున మురికి వెలువడుచుండును. దేహము మలభాండము కదా. కావున మురికిపోవలయుననిన గంటగంటకు స్నానముచేయుచుండవలయును. స్నానముచాలించుటచే త్రిషవణస్నాన మేర్పాటుచేయఁబడినది. కార్మాధికారయోగ్యతకలుగుటకని చేయుట ముఖ్యము కావుననే కర్మణ్యతాసిద్ధ్యర్థమ్మని స్నానసమయంబున సంకల్పముచెప్పుట. ఏకర్మముచేయుటకు? భగవత్కర్మచేయుటకు. కావున భగవదారాధనమందు స్నానము ప్రథమకర్మమగుచున్నది. స్నానముచేయక యేకర్మముచేయరాదు. కావుననే ప్రాతస్స్నానము

విధింపఁబడినది. దైవకర్మములు పితృకర్మములు చేయుటయేల? ప్రతికార్యము చేసిరామార్పణము, కృష్ణార్పణము బ్రహ్మార్పణము నారాయణార్పణమని చెప్పుటచేఁ గ్రమముగ మనస్సు భగవంతునందే దృఢపడి స్థిరముగా నిలుచును.ఎవని మనస్సు భగవంతునందు నిలిచినదో వాఁడు లోకసంగ్రహార్థము ప్రమాదము రాకుండుటకుఁగాను గర్మములు చేయవలయును గాని యాత్మార్థముగాదు.

అట్టివాఁడు స్నానాదికర్మలుచేసినఁ గలుగులాభము లేదు చేయకుండినఁ గలుగులోపము లేదు. మేడయెక్కినవానికి నిచ్చెనతో నేమిపని? సప్తవిధ స్నానములలో మానసస్నానము ముఖ్యము. 'మానసం హరిచింతన' మ్మనునట్లు భగవచ్చింతనమే మానసికస్నానము.ఇదిలేక వారుణస్నానము వ్యర్థమే. వారుణ స్నాన మనఁగా నీటమునుఁగుట, మూఁడుకోట్ల యేడులక్షల తీర్థములందు మునిఁగినను రాగద్వేషములు పోవు. భగవచ్చింతనముచేతనే యవి పోవును.

శ్లో॥ జ్ఞానహ్రదే ధ్యానజలే, రాగద్వేషమలాపహే
యస్స్నాతి మానసే తీర్థే, సయాతి పరమంపదమ్.
యోనిత్యమాచరేత్తత్తు సవై నారాయణస్స్మృతః. యని చెప్పఁబడెను.

కావున ప్రాకృతజలములందు మునిఁగినను మునుఁగకున్నను, జ్ఞానయుక్తమైన భగవచ్చింతనచేఁ గాలము గడపెదనని కవిభావము.

స్నానముచేయకుండినఁ బ్రాణముపోదు.ఆహారములేకున్నఁ బ్రాణముపోవునే యనిన "కాదంబరీరస జ్ఞానా దాహారోపి నరోచతే" కాదంబరీరసజ్ఞానమువలన నాహారము రుచింపదు. (కాదంబరి = (1) కల్లు (2) బాణకవికృతగ్రంథము) కాదంబరియందే యంతగుణముండిన రామకథయం దెంతగుణములేదు! ఈపని చేయునపు డాహారమెవరైనఁ దెచ్చిన, వారు విఘ్నకారులగు రాక్షసులుగాఁ గవికిఁ దోచుదురు. వాస్తవముగ నాఁకలిదప్పులు తెలియవు. దేహధారణము నిమిత్తమే యాహారగ్రహణము. ఆత్మోద్ధరణమునకు రామనామచింతన.

రోగి యేయౌషధము తీసికొనినను మరల నారోగమో మఱియొకరోగమో రాకమానదు. రామనామమను నౌషధమును దీసికొనిన మరల రోగమురాదు; ఏబాధయు లేదు; శాశ్వతసుఖమే కలుగును. కావున నాపనియే చేసెద నని భావము.

తే॥ రామనామమహాత్మ్యంబు • రా దెఱుంగ,
నల్లపర్వజ్ఞునకు నైన • నట్టిచోట
నేను రామాయణముఁ బల్కి•నేర్తుననుచుఁ,
బూను టట్టివివేకమో • బుధులకెఱుక. ౭౩

తా త్ప ర్య ము.

రామ యను రెం డక్షరముల మాహాత్మ్యము సర్వజ్ఞుఁడైన శివునకే తెలియునో తెలియదో - అటుండ నేను రామాయణము వ్రాయుదునని పూనుట యెంత యవివేకమో - యెంతసాహసమో పండితులకే యెఱుక. శ్రీరామనామ మాహాత్మ్య మనుగ్రంథమున నీ విషయము కొంచెము వ్రాయఁబడెను.

శా॥ భావిబ్రహ్మనొ పార్వతీపతినొ దు॰ర్వాసుండనో కాక నే
భావింపన్ రఘురాముసద్గురువు వి॰శ్వామిత్రసన్మౌనినో
యావిశ్వజ్ఞుఁడు నౌ వసిష్ఠుఁడనొ లీ॰లాంభోజసంభూతుఁ డౌ
నావాల్మీకినొ పల్కనౌనె సకలం ॰ బారామచారిత్రమున్? ౪౯

అ ర్థ ము.

భావిబ్రాహ్మనొ=హనుమంతుఁడనా, పార్వతీపతినొ = శివుఁడనా? దుర్వాసుండనో=దుర్వాసుఁడనా? విశ్వామిత్రసన్మౌనినో=విశ్వామిత్రమహర్షినా? విశ్వజ్ఞుఁడునౌ = సర్వము తెలిసిన వసిష్ఠుఁడనా ? లీలాంభోజసంభూతుఁడు = లీలాబ్రహ్మనా? రామచరిత్రము సకలము వ్రాయసాధ్యమా ?

తా త్ప ర్య ము.

ఆంజనేయునివలె శ్రీరాముని సన్నిధానమందు దాసుఁడై యుండి యాయన విషయమెఱిఁగినవాఁడనుగాను.రామనామమాహాత్మ్యమెఱింగిన సర్వజ్ఞుడగుశివుఁడనుగాను.రామాయణము వ్రాసిన దుర్వాసుఁడనుగాను. రామునకు గురువైన విశ్వామిత్రుఁడనుగాను. పురోహితుఁడుగానుండి యాయనవిషయమంతయు దెలిసిన వసిష్ఠుఁడనుగాను, శతకోటిగ్రంథవిస్తరమైన రామాయణము తనయొద్ద నుంచుకొని తన కది ప్రసాదముగ నెంచుకొనిన బ్రహ్మయొక్క యవతారమగు వాల్మీకిని గాను. వీరికందఱకు రామునితో సంబంధముగలదు. నా కేవిధమైన సంబంధము లేదు. ఇట్టి నాకు రామాయణమంతయు వ్రాయ సాధ్యమా?కాదు.

కం॥ రాముకథఁ బలుకఁ డేనియు,నేమెయినేన్ సుకవి గాఁ డ॰దెట్టిబుధుండున్
ధీమహితులమత మౌ టిది, రామాయణమును రచింతు॰శ్రద్ధాయుక్తిన్. ౫౦

అ ర్థ ము.

ఏమెయినేన్=ఏవిధముగానైనను,బుధుండున్=పండితుఁడైనను,ధీమహితుల మతము=గొప్పబుద్ధిగలవారి యభిప్రాయము. శ్రద్ధాయుక్తిన్ = శ్రద్ధతో.

నీకు సాధ్యముగాదని తెలిసి తెలిసి యేల యిటువంటిపనికిఁ బూనెదవందు రేని దానికిఁ గారణములు తెలుపుచున్నాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఎట్టిపండితుఁడైనను రామకథ కొంచెమో గొప్పో గద్యముగానో పద్యము గానో చెప్పనియెడల వాఁడు సుకవి యనిపించుకొనఁడు. ఇది గొప్ప కవీశ్వరుల సంప్రదాయము కావున రామాయణము శ్రద్ధతో రచియించెదను.

కం॥ రాముఁడు పరదైవత మా,రాముఁడె నాపాలివేల్పు ♦ రక్షింపఁగ శ్రీ
రామకృపాసంలబ్ధికి, రామాయణమును రచింతు♦శ్రద్ధాయుక్తిన్. ౨౧

సుకవి యనుబిరుదు సంపాదించుటకా నీవు రామాయణము వ్రాయఁబూనితి వందురేమో- అటుకాదు. పూర్వజన్మసుకృతమువలన బాల్యము నుండియుఁ బద్యము లల్లువిద్య రామానుగ్రహమునఁ దనంతటఁదానే లభించినది. అట్లు లభించినదానిని దుర్విషయముల వ్యర్థపఱుపక సద్విషయంబున వినియోగించి మంచిపేరు తెచ్చుకొనుట నింద్యముకాదు అది గౌణము. ముఖ్యకారణ మేమనఁగా.

అ ర్థ ము.

రాముఁడు పరదైవతము=దేవతలందుఁ శ్రేష్ఠుఁడయినవాఁడు, దేవతలకెల్ల దేవత, మోక్షమిచ్చు నధికారముగలవాఁడు రాముఁడు, ననురక్షించుటకు నా పాలివేల్పు=దేవత. ఆరాముఁడే. కావున శ్రీరామకృపాసంలబ్ధికిన్ = శ్రీ రామానుగ్రహము కలుగుటకుఁగాను, రామాయణమును రచించెదను.

తా త్ప ర్య ము.

దేవతలకెల్ల దేవతయు, మోక్షదానాధికారియు నన్ను రక్షించుదేవతయు శ్రీరాముఁడే. కావున నాయన యనుగ్రహమునకై రామాయణమును రచించి వాగ్రూపకైంకర్య మొనర్చెదను. ఇది ముఖ్యకారణము. ముందుఁజెప్పిన సాలోక్యసారూప్యములు,సుకవిత్వలబ్ధి-యివియన్నియు గౌణములు,అనుషంగికములు.

కం॥ రామాయణమునుబూర్వులుదాముపచింపఁగనె యేమి?♦తత మొరుసుకృతం
బోమునె యితరులఁ?గావున,రామాయణమును రచింతు♦శ్రద్ధాయుక్తిన్.౨౨

అ ర్థ ము.

ఒరుసుకృతంబు = ఒకఁడుచేసినపుణ్యము, ఇతరులనోమునె = ఇతరులను రక్షింపఁగలదా ?

తా త్ప ర్య ము.

పూర్వము రామాయణమును గొందఱు వ్రాసియున్నారుగదా. మరల రామాయణ మేల వ్రాసెదవనిన నెవరిపుణ్యము వారిది. ఒకరిపుణ్యము మఱి యొకరిని రక్షించునా? రక్షింపదు. కావున నేను భగవదనుగ్రహము సంపా

దించుకొన రామాయణము రచించెదను. రాముకథ "యెవ్వ రెన్నిగతులన్ వర్ణించినన్ గ్రాలదే" కం.పా. అనియు "స్వసూక్తీనాం పాత్రం రఘుతిలక మేకం కలయతాం కవీనాం కో దోష" యనియుఁ బూర్వులే చెప్పిరికదా. అదియునుగాక యేదోవిషయమును, నిష్టదైవమునకుఁగాక వేఱొకరికి సంకిత మిచ్చునట్లుగాక యిష్టదైవతమైన శ్రీరామునకు నాయనచరిత్రమునే వ్రాసి యాయనకే సమర్పించుట త్రికరణశుద్ధమైన ప్రశస్తమార్గముగదా.

కం. ఆమిక యిది గాదు సుడీ, రామధ్యానక్రమంబు • రాగిల్లుట కై
బాములు దొలఁగుటకొఱకై, రామాయణము రచింతు • శ్రద్ధాయుక్తిన్. ౫౩

అర్థము.

ఆమిక=అహంకారము- గర్వము; బాములు=జన్మములు.

పూర్వులకంటె గొప్పవాఁడ ననిపించుకొనవలెననికాని పూర్వులు వ్రాసిన దానికంటె బాగుగ వ్రాసెదననికాని గర్వముచే నిది వ్రాయఁబూనలేదు సుమా. ఈ విధముగా రామధ్యానక్రమమునందు, రాగిల్లుటకై=రంజిల్లుటకై - అనురాగము పుట్టుటకై, బాములు = భవములు- జన్మములు, తొలఁగుటకొఱకై = మరలరాకుండఁ జేసికొనుటకై.

తాత్పర్యము.

లోకులారా! ఇది గర్వముచేఁ జెప్పుటకాదు. వాస్తవము చెప్పుచున్నాను. రామ ధ్యానమునందు ననురాగము పుట్టుటకును మరల జన్మములేకుండఁ జేసి కొనుటకును రామాయణము రచించెదను.

భవము దీనితద్భవము బాము. అహమిక తద్భవము ఆమిక.

ఉ॥ ఆరయ మోక్షమార్గము లు•పాయము పూరుషకార, మీద్వయిన్
భారతమం దుపాయ మభి•వర్ణిత మయ్యెను, రాముసత్కథన్
గౌరవ మారఁగాఁ బురుష•కారము విస్తృత మయ్యెఁ, బేర్మి పెం
పౌ రహిఁ దోఁచు భాగవత•మందు ననుత్తమవిష్ణుతత్త్వమున్. ౫౪

అర్థము.

మోక్షమార్గములు=ముక్తిలభించుత్రోవలు, రెండు. అందొకటి-యుపాయము = సాధనము. రెండవది - పురుషకారము= పురుష ప్రయత్నము. విస్తృతమయ్యెన్=విస్తరింపఁబడినది. అనుత్తమ=దేనికంటె నుత్తమమైనది లేదో యది యనుత్తమము - విష్ణుతత్త్వముకంటె గొప్పతత్త్వము లేదనుట.

తా త్ప ర్య ము.

మోక్షమునకు మార్గములు రెండు. అందొకటి యుపాయము. రెండవది పురుషకారము. ఈరెంటిలో భారతమం దుపాయము విస్తరింపఁబడెను. రామాయణమందుఁ బురుషకారము విస్తరించి చెప్పఁబడెను. శ్రీభాగవతమందుఁ దేనికంటె గొప్పతత్త్వములేదో యట్టి విష్ణుతత్త్వము చెప్పఁబడెను.

ఉపాయము=సాధనము. ఏయోగమును సాధనముగాఁ గొని మోక్షము సాధింపనెంతుమో దానికి నుపాయమనిపేరు. భక్తి - జ్ఞాన- కర్మ - యోగాదు లుపాయములే. అన్నియుపాయములలో శ్రేష్ఠమైనది సిద్ధోపాయము భగవంతుఁడే. సేవకులయనుగ్రహము సంపాదించుకొని వారిమూలమునఁ బ్రభు ననుగ్రహము యాయనపాదములపైఁ బడుట సిద్ధోపాయము. భారతమునఁ బాండవులు శ్రీకృష్ణునినే సాధనముగఁ గొని తరించిరి.

పురుషకారము- తన కొకకార్య మొకనివలనఁ గావలసియుండెనేని దన యందుఁ బ్రీతిగలిగి యితరునియందు వాల్లభ్యముగలిగి కార్యముఁ జక్కఁ బఱచు మధ్యవర్తికిఁ బురుషకార మని పేరు.

రామాయణమున సీత-హనుమంతుఁడు పురుషకారభూతులే.

కం॥ మును వాల్మీకిరితసజ్జనసుతకావ్యంబు రామచంద్రునితనయుల్
విని పించి;రిపుడు దెనుఁగునఁ,బొనరింపఁగ రామచంద్రపుత్రుండఁగదా?౧॥

అ ర్థ ము.

మును=పూర్వము, వాల్మీకిరితసజ్జనసుతకావ్యంబున్=వాల్మీకిచేఁ జెప్పఁబడి సజ్జనులచే మేలుమేలని స్తోత్రము చేయఁబడిన సంస్కృతకావ్యమును, రామచంద్రుని తనయుల్=రామచంద్రునికుమారులు-కుశలవులే, వినిపించిరి= రామునకు లోకమునకు వినిపించిరి.

తా త్ప ర్య ము.

పూర్వము వాల్మీకిచే రచింపఁబడి దేవతలు,ఋషులు, లోకులందఱు మేలు మేలనిశ్లాఘించిన సంస్కృతరామాయణమును శ్రీరామచంద్రునికుమారులేలోకమునఁ బ్రకటించిరి. ఆంధ్రమున నట్లే చేయుటకు నేనును రామచంద్రతనయుఁడనే కదా. కుశలవుఁడనేకదా. కావున నట్టి యధికారము నాకుఁగలదు.

కం॥ తనయులు మును దమచరితము, వినిపింపఁగ వినినయట్టి వీనులమరలన్
వినుఁగాత రాముఁ డిట్లీ, తనయుఁడు వినిపింపఁగోరు తమచరితంబున్.౨॥

అ ర్థ ము.

వీనులు=చెవులు.

తా త్ప ర్య ము.

పూర్వము తమ చరితమును దమ కుమారులు వినిపింపఁగా వినినచెవులతో నిప్పు డీ తనయుఁడు వినిపించు తమ చరితము మరల రాముఁడు వినునుగాక.

తే॥ రామచంద్రుఁడు కృతిభర్త • రామచంద్ర
సుతుఁడు కృతివక్త విషయంబు • శుద్ధమోక్ష
మహితలాభప్రదంబు రా•మాయణంబు
గలుగఁగలదె వైలక్షణ్య•ములను గొఱఁత. ౨౩

అ ర్థ ము.

కృతిభర్త=ఈ గ్రంథమున కధిపతి శ్రీరామచంద్రుఁడు, రామచంద్రసుతుఁడు కృతివక్త=రామచంద్రునికుమారుఁడు గ్రంథమును బలుకువాఁడు, విషయంబు =ఈ గ్రంథమందుండు విషయమో, శుద్ధ.......ప్రదంబు = మరల జన్మమునకు బొత్తుగ రాకయుండుట యను గొప్ప లాభమును గలిగించునట్టి, రామాయణము=శ్రీరామచరిత్రము, వైలక్షణ్యములను = విలక్షణసంపత్తులందు, కొఱఁతగలదా?

ఉత్తమకావ్యములందు విశేషలక్షణములు మూఁడుండవలయును. ఆ మూఁడును నీగ్రంథమందుఁ గలవు.

తా త్ప ర్య ము.

కృతిపతి శ్రీరామచంద్రుఁడు. కృతివక్త శ్రీరామచంద్రమూర్తికుమారుఁడు. కృతియందలి విషయము శ్రీరామచరిత్రము. కావున వైలక్షణ్యములం దేలోపములేదు. కృతిభర్త మనుష్యుఁడైనను, కృతికర్త దుర్నీతిపరుఁడైనను విషయమైహికమైనను అది యుత్తమకృతికాదు.

ఉ॥ శ్రీమహితుండు వాల్మీకి వ•చించెఁ గదా యని యుత్సహించి శ్రీ
రామకథార్ణవంబును ద•రంబె తరింపఁగ నాదుబోఁటికిన్?
భీమతరస్వి యా హనుమ • వేగమ దాఁటె నటంచు నీరధిం
జీమయు దాఁటఁ బూన నిఁకఁ • జెప్పెడిదేమి వివేకసంపదన్? ౨౮

అ ర్థ ము.

శ్రీమహితుండు=తపశ్శక్తి - యోగబలము - బ్రహ్మానుగ్రహము నను సంపత్తిచే గొప్పవాఁడు. శ్రీరామకథార్ణవము=రామకథయను సముద్రమును; నాదుబోఁటికిన్ = నావంటివానికి; తరింపఁగన్ = దాఁటఁగ; తరంబె=

సాధ్యమా? భీమతరస్వి = భయంకరమైన బలము వేగము గలవాఁడగు; హనుమ=హనుమంతుఁడు; నీరధిన్=సముద్రమును.

తా త్ప ర్య ము.

తపశ్శక్తి=యోగబలము-బ్రహ్మానుగ్రహముగల వాల్మీకి రచించినరామాయణమును నేశక్తియులేని నాయట్టియల్పుఁడు వ్రాయఁబూనిన సాధ్యపడునా? మిగుల బలము వేగము గల హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటెనని చీమగూడ నేను దాఁటెద నని పూనిన దాని తెల్విఁగుఱించి యేమని చెప్పవలెను? అవివేక ప్రసంగమేకదా?

కం॥ ఓపి యగస్త్యుఁడు నీరధి, నాపోశన మెత్తెఁ గాదె • యని యితరులు దా
మాపనికై పూనినఁ దుద, యేపారునె? లోకమెల్ల • నిహిహీ యనదే? ౫౯

అ ర్థ ము.

నీరధిన్ = సముద్రమును; ఆపోశనమెత్తెన్ = అరచేతిలోకిఁ దీసికొని త్రావెఁగదా; ఇహిహీయనదే=నవ్వదా?

తా త్ప ర్య ము.

పూర్వ మగస్త్యమహర్షి సముద్రమునంతయు నరచేతిలోనికిఁ దీసికొని త్రావెఁగదా యని యితరులట్లు చేయఁజూచిరేని లోకము నవ్వదా?

కం॥ గోవిందుఁడు మున్నెత్తఁడె, గోవర్ధన మనుచు వెట్టి•గొల్లం డొకఁ డా
గ్రావం బెత్తఁగఁ బూనిన, నేవిధమున సఫల మగు న•భీష్టార్థంబుల్? ౬౦

తా త్ప ర్య ము.

గోపాలకృష్ణుఁడు గోవర్థనమెత్తెనని వెఱ్ఱిగొల్లవాఁడొకఁడు తాను నట్లు చేయఁబూనెనేని వానికోరికయెట్లు సఫలముకాఁగలదు? గ్రావము=పర్వతము

ఆ॥ రామకోటి నేను • వ్రాయంగ మఱవ బై, రాగివేషములను • రాత్రిఁగలను
బోధ మొనరఁజేయు•పుణ్యాత్ములీకృతి, నిర్వహింతురుగాక•నిఖిలవిధుల. ౬౧

తా త్ప ర్య ము.

మహాకార్యభారము పూనుటకు ముం దజ్ఞానము చేతనో, ధైర్యము చేతనో యుత్తరకుమారునివలెఁ బ్రగల్భములు పలుక వచ్చునుగాని భారము వహింపవలసివచ్చినపు డెట్టివాఁడును జంకకమానఁడు అట్టులే యీగ్రంథకర్తయు నధైర్యపడియు మరలఁగొన్ని నిదర్శనములచేభగవంతుఁడు తనపాలఁగలఁడని ధైర్యము తెచ్చుకొనుచున్నాఁడు. నేను రామకోటి వ్రాయ మఱవఁగా నిరువురు బైరాగులువచ్చి రామకోటి వ్రాయుట యేల విడిచితివి వ్రాయ రాదాయనిబోధిం

చిరి. ఈ యిరువురు రామలక్ష్మణులేకాని యితరులుకారు. నాశ్రేయస్సుఁగోరి కదా వారిరువురట్లు బోధించుట? అట్టివారిప్పుడేల గ్రంథరచన విషయమున సహాయపడకుందురు? అవశ్యము తోడగుదురు. వారే నిర్వహింతురు. ఈ కల (౧౮౬౮) నెల్లూరిలో తిప్పరాజువారిసత్రమునొద్ద రామమ్మగారి యింటిలోఁ గాపురమున్న సమయమున వచ్చెను. ఇప్పు డౌషధముల విక్రయించు శర్మగారీ రామమ్మగారి యల్లుఁడే.

తే॥ అద్భుతంబుగ మట్టమ•ధ్యాహ్నమునను, బుష్కరాఖ్యవిరాగిని•బుణ్యరామ
భక్తి నామదిలోపలఁ•బ్రజ్వలింప, నెఱపఁ బంపినఘనుఁ డిది•నిర్వహించు. ౬౨

తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్యకరమైన విధముగా నొకనాఁటి మధ్యాహ్నమం దొక బైరాగి పుష్కరుఁ డనుపేరుగలవాఁడు వచ్చి రామభక్తి విషయమై కొన్ని సంగతులు బోధించి యుత్సాహవంతునిఁ జేసిపోయెను. ఇదియు భగవత్ప్రేరణమే కదా? ఇది యీకృతి ప్రారంభదశయందే జరిగెను. ఈబైరాగినెవఁడు పంపెనో వాఁడే యీకృతిని నిర్వహించుకొనును ఇదియును నెల్లూరిలో సంతపేటలో నుండ జరిగెను. ఈకాలమం దీగ్రంథకర్త నెలకు రు ౭-౫-౪ ల యుపవేతనములో జీవించుచుండెను. ఈగ్రంథ మారంభించిన కొలఁది కాలమునకే చెన్నపురి యందుఁ దిరువళిక్కేణి హిందూ హైస్కూల్ అను పాఠశాలయందు నెలకు రు ౫౦-౦-౦లు వేతనముగల యాంధ్రపండితపదవి లభించెను.

ఇవన్నియు రామానుగ్రహనిదర్శనములే యని గ్రంథకర్త విశ్వాసము.

తే॥ అన్నచేత నిరస్తుఁడై • యార్తిఁ గూరి
శరణుచొచ్చిన రాక్షసు • శత్రునసుజుఁ
బ్రేమఁ జేపట్టి సట్టి ద•యామయుండు
ప్రోచు నన్నష్టు నాదోష•పుంజ మణఁచి. ౬౩

అర్థము.

అన్నచేతన్=తనయన్నయగు రావణాసురునిచే, నిరస్తుఁడై = వెడల ద్రోయఁబడినవాఁడై, ఆర్తిఁగూరి=ఆర్తినిపొంది, శత్రునసుజున్=విరోధితమ్ముని చేపట్టి,=అభయహస్తమిచ్చి, రక్షించినట్టి, దయామయుండు = కరుణాకాకుత్థ్స యని బిరుదుగల కృపాస్వరూపుఁడు, దోషపుంజమున్ = దోషసమూహమును, అణఁచి=పోఁగొట్టి,

తాత్పర్యము.

అన్నయగు రావణాసురునిచే వెడలగొట్టఁబడి దీనుఁడై శరణుఁజొచ్చిన పగ వానితమ్మునికి నభయహస్తమిచ్చి 'రిపూణామపి వత్సలః' శత్రువులందునుదయ

గలవాఁడని పేరుఁ గొన్న దయామూర్తి తనకనుకూలుఁడై భృత్యుఁడై వర్తించు నన్ను నాదోషములనుబోఁగొట్టి రక్షిం నుగాక.

కం॥ మందిరనగభరమునకై, బృందారకు లెల్ల మొఱలు • వెట్టినఁ బత్త్రి
స్యందనుఁడై సాయమువడు,నిందిరపతి నాకు శరణ•మీకార్యమునన్. ౬౪

అర్థము.

మందరనగభరమునకై=మందరపర్వతభారమును మోయఁజాలక; బృందారకులు=దేవతలు; పత్త్రిస్యందనుఁడై=పక్షివాహనముగాఁగలవాఁడై; ఇందిరపతి=లక్ష్మీదేవిభర్త; శరణము=దిక్కు-రక్షకుఁడు.

తాత్పర్యము.

మందరపర్వతభారము వహింపలేక దేవతలెల్ల కుయ్యో, మొఱ్ఱో యని మొఱపెట్టఁగా గరుడవాహనారూఢుఁడై వచ్చి యాభారమును దాను వహించి వారికిఁ దోడుపడిన శ్రీమన్నారాయణుఁ డీ కార్యనిర్వహణమందును భారము తనపై వైచికొని నిమిత్తమాత్రముగా నన్నుంచుకొని నాకు దిక్కయి రక్షించును గాక.

చ॥ అమృతము లబ్ధమౌను గల•శాంబుధిఁ ద్రచ్చ, నటంచుఁ దన్మహో
ద్యమమున బాస టౌచు, నమృ•తం బిడి ప్రోచె నిలింపకోటి నే
విమలుఁడు, వాఁడె తోడగుత•వీడక నే నమృతోపభోగినై
యమరఁగఁ జల్పు రాఘవక•థాఽమృతసాగరమంథనంబునన్. ౬౫

అర్థము.

కలశాంబుధిన్=పాలసముద్రమును, త్రచ్చన్=చిలుకఁగా, అమృతము, లబ్ధమౌను=లభించును, అని బోధించి; తన్మహోద్యమమునన్=ఆ మహా ప్రయత్నమందు, బాసటౌచున్=సహాయుఁడగుచు, అమృతంబిడి = అమృతమిచ్చి; నిలింపకోటిన్ = దేవతలసమూహమును, ఏవిమలుఁడు = ఏపాపరహితుఁడు, ప్రోచెన్=రక్షించెనో, వాఁడే=ఆభగవంతుఁడే, వీడక=వదలక, నేను; అమృతోపభోగినై=అమృతము ననుభవింపఁ గోరికగలవాఁడనై, అమరఁగన్=చక్కఁగ, చల్పు=చేయునట్టి, రాఘవకథామృతసాగరమథనంబునన్ = రామకథ యనెడి క్షీరసాగరమును చిలుకుకార్యమునందు, తోడగుతన్=సహాయపడునుగాక.

తాత్పర్యము.

'దేవతలారా! మీరు క్షీరసాగరమును జిలికితిరా యం దమృతము లభించు' నని బోధించి వా రా మహాప్రయత్నమునకుఁ బూని మందరము

తేలేక నడిద్రోవలో నీడిగిలఁబడ నప్పుడు తానే దానిని మోచి తెచ్చి పాలసముద్రమునవైచి చిలుకఁజేసి యందమృతము పుట్టఁగా దానిని దేవతల కిచ్చి రక్షించిన భగవంతుఁడు రామాయణకథ యను పాలసముద్రమును మందరముచేఁ జిలుక పూనిన నాకుఁ దోడయి కార్యము నెఱవేర్చి యమృతము ననుభవింపఁజేయును గాక.

౬౪, ౬౫ పద్యము లప్పటికంటె నిప్పు డెక్కువ సార్థకములు.

ఉ॥ శ్రీరఘురామచంద్ర! యొనరించెద నే నొకమన్వి; నాదరం
బారఁగ నప్రమాదమతివై వినుమీ కనుమీ, వచింపఁ ద్వ
ద్భూరితరప్రబంధమునుఁ బూనితి, దానిని నిర్వహింపఁగా
భారము నీభుజంబుననె వైచితి, వద్దన వీడ నమ్ముమీ! ౬౬

గ్రంథకర్త యిఁక బరోక్షప్రార్థనము మాని రామునిఁ బ్రత్యక్షముగా సంబోధించుచున్నాఁడు.

అర్థము.

అప్రమాదమతివై = పరాకులేనివాఁడవై. త్వద్భూరితరప్రబంధమున్ = మిగుల గొప్పదైన నీ కావ్యమును. భారము = బరువు.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రప్రభూ! నే నొకమనవి చేయుచున్నాను. నీ రాచఱికపు ఠీవి యావలఁబెట్టి ప్రీతితో పరాకులేక విని యావల దానిని నెఱవేర్ప నాలోచింపుము. నీమనవి యేమో చెప్పు మనెదవా! నీ గొప్ప చరిత్రమును జెప్పఁబూనినాఁడను. సంకల్పించుట నావంతు. దానిని నిర్వహించుట నీవంతు. 'నీవు చేయుకార్యములన్నియు నా కర్పణముచేయు,' మని నీవు చెప్పితివి గనుక దానిని పొంతముచేయు భారము నీ భుజములందే వైచితిని. నీవు వలదనినను వదలను. ఈమాట నమ్ముము.

చం॥ కవి నను గాఢగర్వమునఁ గాదు; మహత్తరమైన బుద్ధివై
భవమునఁ గాదు; నిస్తులితపాండితిపెంపునఁ గాదు రయ్య, యీ
ప్రవితతకావ్యసంఘటనభారము నే నిటు పూనుటెల్ల, రా
ఘవ! భవదీయసచ్చరణకంజయుగంబు స్మరింపఁగా జుమీ. ౬౭

తాత్పర్యము.

రామచంద్రప్రభూ! యీ గొప్ప కావ్యమును రచించుభారమును పూనుటకుఁ గారణము నేను కవి నను గొప్పగర్వముకాదు. విశేషమైన బుద్ధిసంపద గాదు. అసమానమైన పాండిత్యముయొక్క యతిశయముఁగాదు. ఈ కార్యము

నకుఁ బూనినయెడల నీ పాదకమలములను స్మరించుచుండుట కనుకూలపడు నను నాశయే సుమా!

చం॥ చిఱునగ వొప్పె నేమిటికొ ♦ శ్రీరఘురామ! భవన్ముఖాబ్జమం
దెఱుఁగఁగఁ దెల్పవే, తెలిసె ♦ 'హీ యితఁ డెక్కడఁ దుచ్ఛమానవుం
డుఱు వగుమత్కథం బలుక ♦ నూనుట యెక్కడ? నేమి సాహసం?
బుఱక పయోధి నీఁదుటకు ♦ నూనెఁ గదే' యనుచున్ హసించెదే? ౭౮

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తీ! నీ ముఖకమలమందుఁ జిఱునవ్వు కానవచ్చుచున్నదే యేల? తెలియఁజెప్పుమా! తెలిసెఁదెలిసె. నీవు చెప్పవలసిన పనిలేదు. 'ఎట్టిశక్తి సామర్థ్యములులేని యధమమనుష్యుఁడు వీఁ డెక్కడ? బ్రహ్మరుద్రాదులకుఁ బూర్ణముగఁ దెలియరాని నాకథను జెప్పఁబూనుటెక్కడ? వీఁ డెంతటిసాహసి? లక్ష్యములేక సముద్రము నీదుటకు యత్నించుచున్నాఁడే' యనికదానవ్వెదవు

చం॥ తెలియుము రామ! నీవ యొక ధీరుఁడ వంచుఁ దలంపఁ బోకుమీ,
జలనిధి నీఁదు టెంత పని? ♦ జన్మము లెన్నిఁటి నెత్తినాఁడనో,
యలయక ఘోరసంసృతిమ♦హాంబుధు లెన్నిటి నీఁదినాఁడనో
యలయిక యున్నె? నైజముసు♦మా బహుకార్తులు దేహధారికిన్! ౭౯

అ ర్థ ము.

ఘోర....అంబుధులు=భయంకరమైన సంసార మను సముద్రములు.

తా త్ప ర్య ము.

నీవు నవ్విన నవ్వుదువుగాక. నేనొక విషయము చెప్పెదను తెలిసికొనుము నీవే యొకధీరుఁడవు, సముద్రము దాఁటితినని తలంపకు. నీవు సేతువుకట్టించు కొని యరకాలు తడిగాకుండఁగదా దాటితివి. నేనో యెన్ని జన్మము లెత్తినాఁడనో యెన్ని భయంకరమైన సంసారసముద్రముల నలసటలేక యీఁదినాఁడనో. ఇన్ని యీఁదినను నిప్పటికిని నాకేమైన యలఁతయున్నదా? ఇంక జన్మము లెన్నయిన నెత్తి యెన్నిసముద్రములైన దాటుటకు సిద్ధముగా నున్నానుగదా! ఏల నీ కలసట దోఁపలే దందువా? దేహధారులకు దుఃఖములు స్వభావములు, కావున నవి దుఃఖములుగాఁ గానరావు. అమేధ్యములోఁ బుట్టి పెరుఁగు పురుగులు దాని నసహ్యించుకొనునా?

ఉ॥ తావకవర్ణనాసరణిఁ ♦ దప్పులు గల్గినఁ గోపగించుచుం
ద్రోవకు నన్ను, నావలన ♦ దోసము లే దణుమాత్రమేనియున్
భూవరచంద్ర! నీవు తెలు♦పో నలుపో నిజ మే నెఱుంగ, నా
కీవఱ కెన్నఁడేఁ దెలిపి♦తే? కనిపించితె యున్న రూపమున్? ౮౦

అర్థము.

తావకవర్ణనాసరణిన్=నీస్తోత్రముయొక్క పద్ధతియందు; తప్పులుగల్గినన్=అసత్యము లుండెనేని; కోపగించుచున్ = ఆగ్రహపడుచు; నన్ను; ద్రోవకు=తొలఁగఁ ద్రోయవలదు. అణుమాత్రమైనను=కొంచెమైనను; దోషము=తప్పు; నావలన లేదు=నాయందులేదు! భూవరచంద్ర=ప్రభుసత్తమా! నీవు తెలుపో నలుపో=నీవు తెల్లనివాఁడవో నల్లనివాఁడవో; నిజమున్=యథార్థమును; ఏనెఱుంగన్=నాకుఁ దెలియదు. ఈవఱకు=ఇంతవఱకు; ఎన్నఁడేన్=ఏనాఁడైనను; తెలిపితే=తెలియఁజేసితివా? ఉన్నరూపమున్ = నీయథార్థస్వరూపమును, కనిపించితె=చూపితివా.

తాత్పర్యము.

మహాప్రభూ! శ్రీరామచంద్రా! నిన్ను వర్ణించుటయందునేపైనదోషము లుండిన నే నసత్యమాడితి నని నామీఁద నీవు కోపించి నన్నుఁ గడ కీడువవలదు. ఏలయంటివా? నాయందు దోషము కొంచెమైనను లేదు. నీవునల్లనివాఁడవో తెల్లనివాఁడవో నిజము నాకుఁ దెలియదు. ఏల తెలియదందువా? నీవు నా కెన్నఁడైన నేను నల్లనివాఁడ ననికాని తెల్లనివాఁడ ననికాని చెప్పితివా? నీ స్వస్వరూపముతో నాకుఁ గనఁబడితివా? రెండును లేనప్పుడు నన్నెట్లు తప్పులు పట్టెదవు. చెప్పనిదోషము కనఁబడనిదోషము నీదే. తెలియనివాఁడ వూరకుండవలె. అసత్యము లేల వ్రాసెదవందువో.

కం॥ పలువురు పరిపరివిధములఁ, బలికిరి యందెంతనిజమొ ♦ ప్రభువ!యెఱుంగన్;
  బలికెద యథార్థ మిట నీ, కలరూపుం దెలిపితేని ♦ కారుణ్యనిధీ! ౭౧

అర్థము.

పలువురు=అనేకులు, పరిపరివిధములన్=అనేకరీతుల, నీవిషయమై, పలికిరి=చెప్పిరి, అందు = వారివాక్యములందు, నిజము, ఎంతో = సత్యమెంతో, అసత్యమెంతో, ఎఱుంగన్=నాకుదెలియదు, నీకలరూపున్=నీ యదార్థస్వరూపమును, తెలిపితేని=తెలిపినపక్షమున, ఇటన్=ఈగ్రంథమందు, యథార్థము=ఉన్నదున్నట్టు, పలికెదన్=చెప్పెదను.

తాత్పర్యము.

మహాప్రభూ! నేను నిరాధారముగా వ్రాసెడివాఁడఁ గాను; అనేకు లనేకరీతుల నీవిషయమై వ్రాసిరి. ఒకరు నీవు తెలుపని మఱియొకరు నలు పని మఱియొకరు బంగారుచాయ యని వ్రాసిరి. ఒక యుగమున నలుపని మఱియొక యుగమునఁ దెలుపని మఱికొందఱు వ్రాసిరి. నేనొకఁడనే నాలుగురూపముల

ధరించి జనించెద నని చెప్పితివికదా. నీవు నలుపెట్లు? లక్ష్మణుఁడు తెలుపెట్లు? ఒక్కపదార్థమునకు రెండువర్ణము లేకకాలమున నుండునా? నీ యాంతరంగికులైన మహర్షులు స్మృతీతిహాసపురాణకర్తలు చెప్పినదానిని విశ్వసించి నేను జెప్పెదను. పోనీ యిప్పుడు మించినదేమి? ఇప్పుడైన నీవు నీయథార్థస్వరూపముతోఁ గానవచ్చి యిదితప్పు అది యొప్పని చెప్పుము. అట్లులే వ్రాసెదను. లేదా నేను వ్రాసినదే సరి యని యంగీకరింపుము.

కం॥ మీమహిమ మీరె తెఱుఁగరు, శ్రీమహిళానాథ! యిట్టి•చిత్రచరిత్రో
ద్దాముల మిముఁ దెలియఁగా, నేమానవుఁ డోపు,నీవ•యెఱిఁగింపుదయన్. ౭౨

అర్థము.

మీమహిమన్=మీగొప్పతనమును- ప్రభావమును, మిఱెఱుంగరు=మీరే తెలిసినవారు కారు, శ్రీమహిళానాథ=లక్ష్మీనాయకా! ఇట్టి=ఇటువంటి. చిత్రచరిత్రోద్దామున్=ఆశ్చర్యకరమైన నడవడిచే గొప్పవారైన మిమ్ము, భార్యాభర్తలను;ఏమానవుడు తెలియఁగానోపున్=ఏమనుష్యుఁడు తెలిసికొన సమర్థుఁడగును కాఁడు. కావున దయన్=కృపచే, నీవే, యెఱిఁగింపుము=నీవే తెలియఁజేయుము

తాత్పర్యము.

మీతత్త్వము నాకుఁదెలియదని మీ రాక్షేపింపవలసినపనిలేదు, ఆకాశము పరిమాణము ఆకాశమునకే తెలియనట్లు మీమహిమ యెంతదో యెట్టిదో మీకే తెలియదు. మీజ్ఞానమున కెట్లంతములేదో, మీమహిమకు నట్లంతము లేదు. అంతములేనిదానిని మీరుమాత్ర మెట్లు తెలిసికొఁగలరు? సర్వజ్ఞులు సర్వశక్తులునైన మీ కసాధ్యమైనది నాయట్టియజ్ఞునకు నెట్లు తెలియఁగలదు.అప్రాకృతమునైన మీచరిత్రమును ప్రకృతిబద్ధుఁడైన తుచ్ఛమనుష్యుఁడెవఁడు తెలిసికొనఁగలఁడు. కావున నీవే దయచేఁ దెలియఁజెప్పుము.

తే॥ చక్కఁగా ని న్నెఱింగిన • సత్యవచన
పరుఁడు పలుకుట నీతనూ•భవులె పాడ
నీవు ప్రత్యక్షముగ విని • నిక్క మనుచు,
మెచ్చి యుండుట నీకథ • నచ్చినాఁడ, ౭౩

అర్థము.

సత్యవచనపరుఁడు=ఋషిశ్రేష్ఠుఁడు,-ఋషయ స్సత్యవచసః' అమరము.- యథార్థము చెప్పువారు గనుక ఋషులకు సత్యవచసు లని పేరు. అట్టివారి

యందు శ్రేష్ఠుఁడు. తనూభవులు=కొడుకులు. పాడన్=గానము చేయఁగా. నచ్చి నాఁడన్=నమ్మినాఁడను.

తాత్పర్యము.

ఓయీ యితరఋషీశ్వరులుకూడ నాచరిత్రమును వర్ణించి చెప్పిరికదా దీనిని నీవు ప్రమాణముగాఁ గొన నేమి కారణమందువా? తండ్రీ! చెప్పెదను వినుము. ఋషీశ్వరులు సత్యవచనులు గావున వా రసత్యముఁజెప్పరు. అట్టి వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు కావున వాల్మీకి యసత్యమాడఁడు. వాల్మీకిమహర్షి నీతో సమకాలికుడు; నీకుఁ బరిచితుఁడు; నీతండ్రికి స్నేహితుఁడు చిత్రకూటమం దాయన యున్నప్పుడు మీ రాయన యాశ్రమమునకుఁ బోయి యుంటిరి. ఆయనను తెలిసి నమ్మిగదా నీభార్యను ఆయన యాశ్రమములో విడిచితివి. సీతాదేవి తన యాశ్రమమం దుండుసమయంబునఁగదా వాల్మీకి రామాయణమును రచించెను. పొరపా టుండిన నామె సవరించియుండునుగదా. నీకొడుకులు గానము సేయఁగా నీవు నీతమ్ములతో సుగ్రీవాదివానరులతో విభీషణాది రాక్షసులతో విని సత్యమని యామోదించితివికదా. ఎవ్వ రెవ్వరి చరిత్రమునఁజెప్పఁబడిరో వారందఱు విని యామోదించినవా రేకదా. అసత్యవిషయ మొక్కఁటి చెప్పియుండినను దీనికలెనే నీ వసత్యమాడితి వని వాల్మీకి నప్పుడే ధిక్కరించి యుండువుకదా. వాల్మీకి చెప్పినదానిలో నసత్య ముండ దని బ్రహ్మ వరమిచ్చెఁగదా! వసిష్ఠవామదేవాదులవలె నీయొద్ద నుద్యోగమందుండి నీయనుగ్రహముఁ గోరి యిచ్చకాలు చెప్పువాఁడు వాల్మీకి కాఁడుకదా. అట్లిచ్చకాలమారియైనచో నీదోషములను, (నసత్యమాడ సుమంత్రుని బ్రేరించుట-యుద్ధమందు వెనుకంజపెట్టుట- వాలిని చాటుగ నుండి కొట్టుట,) చెప్పియుండఁడుగదా. ఒకవేళ చెప్పినను సవరించి చెప్పియుండునుగదా. కావున సత్యము చెప్పవలయు నని యాయన యుద్దేశమేకాని నీయనుగ్రహ మెట్టులైన సంపాదింపవలెననియాయన యుద్దేశము గాదు. అట్టివాఁడు చెప్పినదికనుకనే నిజ మని నేను నమ్మినాఁడ నని. తాత్పర్యము.

వాల్మీకి పేరుతోనుండు నితరరామాయణము లాధునికకల్పితములు. వారి వారి మతసిద్ధాంతపోషణమునకై వ్రాసి ప్రశస్తికై వాల్మీకిపేరు పెట్టఁబడినవి కావున వాస్తవచరిత్ర యెఱుఁగఁగోరినవారి కవి విశ్వాసపాత్రములు గావు. ఆయా మతాభిమాను లా యా గ్రంథముల నభిమానింతురు. వాస్తవకథనము కావున శ్రీమద్రామాయణము సర్వజనసేవ్యము. కావున శ్రీమద్రామాయణములోని విషయములు చర్చించునపు డా గ్రంథమును దానికి విరోధింపని యితరగ్రంథములలోనివిషయములను బ్రమాణములుగఁ గైకొనఁబడునుగాని తక్కినవి యర్వాచీనములు కావునఁ గైకొనఁబడవు.

అవతారిక- ఓయీ వాస్తవచరిత్రము కావున నాఖ్యాయికలవలె వినోదముగాఁ బఠింపవచ్చుననియా నీ శ్రమమునకుఁ గారణము.

కాదు. కాదు. భగవద్విషయము కల్పితమైనను గ్రాహ్యమేకాని కల్పితమందు శ్రద్ధాభక్తులు కుదురవు. కావున ఫలము స్వల్పమే. వాస్తవ భగవచ్చరిత్రములందు శ్రద్ధాభక్తులు కుదురును. కావున విశేషఫలము కలదు. భక్తి లేక చేసినకార్య మదెంత గొప్పదైనను వ్యర్థమే.

సీ॥ ఆమ్నాయపఠనంబు•లడవియేడ్పులె కదా, తావకభక్తి య•భావమైన
నిత్యకర్మప్రవృత్తి•నిగిడి చచ్చుటకె కా, తావకభక్తి య•భావమైన
నఖిలతీర్థస్నాన•మగచాట్లకే కదా, తావకభక్తి య•భావమైన
బట్టనామంబులు•భయపెట్టుటకునెకా, తావకభక్తి య•భావమైన
నీదుభక్తిలేమి•నిఖిలంబు వ్యర్థంబు, ప్రాణహీనమైన•వపువుఁబోలె
నీదుభక్తిగలుగ•నిఖిలంబు వ్యర్థంబు, నదిఁ దరించు పిదప•నావయట్లు. ౫౪

అర్థము.

తావకభక్తి యభావమైనన్=నీభక్తి లేకపోయెనేని; ఆమ్నాయపఠనంబులు=వేదము లధ్యయనముచేయుటలు, అడవియేడ్పులుకదా=మనుష్యసంచారములేని యడవిలో నేడ్చిన విచారించువారెవరు? కావున భక్తిలేని వేదాధ్యయనము వ్యర్థము. నిత్యకర్మప్రవృత్తి=ఎడతెగక తన వర్ణాశ్రమములకుఁ దగిన శాస్త్రీయకర్మములఁ జేయువ్యాపారము. నిగిడిచచ్చుటకెకా=నిక్కినీల్గి చచ్చుటకే కదా. అఖిలతీర్థస్నానము=లోకమునఁగల సార్థత్రికోటితీర్థములందు మునుఁగుట. అగచాట్లకేకదా=కేవలము శ్రమమునకేకదా. పట్టనామంబులు=పట్టెవర్థనములు-పట్టెలుపట్టెలుగా పుండ్రములు ధరించుట, భయపెట్టుటకేకదా-జొన్నచేని కావలివెఱబొమ్మలవలెఁ జూచినవారిని భయపఱుపనేకదా. ఇవన్నియు సత్కర్మములేయైనను భక్తిలేక చేసిన వ్యర్థంబులు.

ప్రాణహీనమైన వపువుఁబోలెన్ = ప్రాణములేని దేహమువలె భక్తిహీనకార్యంబులన్నియు వ్యర్థములు. నదిఁదరించుపిదప నావయట్లు=నదిని దాఁటిన వెనుక నోడవలె భక్తికుదిరిన సర్వకర్మములు వ్యర్థములు. కర్మములన్ని చేయుట భగవంతునందు భక్తి కుదురుటకే, భక్తి కుదిరినపిమ్మట సాధనములు లేకున్న హానిలేదు.

తాత్పర్యము.

భక్తిలేదేని వేదాధ్యయనము శాస్త్రీయ నిత్యకర్మానుష్ఠానము, సర్వతీర్థస్నానము, పుండ్రధారణము లోనైనవి వ్యర్థములు. ఇవన్నియు భక్తితోనే

చేయవలయును. దానివలన భక్తి బాగుగ దిటపడును. భక్తిబాగుగ దిటపడిన తరువాత నధ్యయనము తీర్థస్నానము లోనైనవి లేకుండిన దోషము లేదు. లోకసంగ్రహార్థమై ప్రమాదరాహిత్యమునకై చేయవలయును గాని భగవత్ప్రాప్తి కుపాయము లని గాదు. ఎట్లనఁగా నేఱుదాటువఱకుఁ దెప్పతోఁ బనిగలదు. ఏఱుదాఁటి యావలయొడ్డు చేరినపిమ్మట పడవను మోచికొని పోవలయునా?

శా॥ ప్రారబ్ధంబులు పెక్కు లెప్పుడు నను • న్బాధించెడిం, గాన నా
ధీరత్వం బతి చంచలత్వముఁ గనెం • దె ల్వేదె, విఘ్నావళుల్
చేరం జొచ్చి కలంచుచు న్మనము ని, న్జేరంగ రా నీయ వీ
ఘోరాపజ్జలరాశిభంగముల మ•గ్నుం డౌచు క్షీణింతునో. ౮౨

అవతారిక- అన్ని కర్మములకు భక్తి ప్రాణమైయుండ నట్టి భక్తి నాయందుఁగుదురు నుపాయము లేదే. నేను గడతేఱు మార్గమెటులో నేను జేయు నీ సేవ వ్యర్థమగునేమో? అధోగతులపా లగుదునేమో యని గ్రంథకర్త విషాదపడుచున్నాఁడు.

అర్థము.

ప్రారబ్ధంబులు=పూర్వజన్మములఁజేసి యీజన్మమున ఫలానుభవమునకై వచ్చియుండు పుణ్యపాపకర్మఫలంబులు, పెక్కులు=అనేకములు, ఎప్పుడు=సర్వకాలసర్వావస్థలందు, బాధించెడిన్=నన్ను బాధపెట్టుచున్నవి, కానన్=కావున, నాధీరత్వము = నాధైర్యము, అతిచంచలత్వముగనెన్ = మిక్కిలి చలింపసాగెను. తెల్వేదెన్=తెలివి నశించెను. విఘ్నావళుల్ = విఘ్నముల సమూహములు. కలంచుచున్=కలవరపెట్టుచు; మనమున్=మనస్సును, నిన్ జేరంగరానీయవు=నిన్ను సమీపింపనైన సమీపింపనీయవు - కావున ఘోరాపజ్జలరాశిభంగములన్ = భయంకరమైన యాపద యను సముద్రము యొక్క యలలందు, భగ్నుండౌచున్ = మునిఁగినవాఁడనై; క్షీణింతునో నాశమగుదునేమో.

'కొన్నియెడల మధ్యమోత్తమ పురుషంబులకు ప్రథమ పురుషమగు (సు-వ్యా-కారక-౪౦) మగ్నుండనౌచు ననుటకు మగ్నుం డౌచునని ప్రయోగింపఁబడియె. ఇట్లు 'పాండుభూవరునకుఁ గోడలైతి'—తిక్కన.

తాత్పర్యము.

పూర్వజన్మములందుఁజేసినపుణ్యపాపఫలములునన్ననుభవింపు నన్ననుభవింపు మనెనకలకాలములందు నొకటివెనుకనొకటి సముద్రమునందలియలలవలెవిరావు

ములేక నాపైఁబడిబాధించుచున్నవి. కావుననాగుండెచెదరి వికలమైనాధైర్యము నిలకడ తప్పెను. ఆకారణముచే జ్ఞానము నశించెను. సత్కార్యముచేయుద మనిన విఘ్నములు గుంపులై వచ్చి యాకార్యమును కొనసాగనీయకున్నవి. మనస్సునైన నీయొద్దకురానీయకున్నవి. ఇట్లయిన నే నేమిబాగుపడఁగలను? ఈభయంకరమైన యాపద యను సముద్రములో నీయల యటుగొట్ట నాయల యిటుగొట్ట నెటుపోవలేక దరిచేరలేక మునిఁగిపోదునేమో, శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! నన్నేమిరా చేయమనెదవు? నేను దరి జేరుమార్గ మేది? తండ్రీ!

ఉ॥ ఎంతటి జ్ఞానహీనుఁడ, న • దెంతటిమత్తుఁడ, నెంత వ్యర్థుఁడన్,
చింతిలుచున్నవాఁడ నెటు • చేకుఱు నాయభికాంక్షితం బటం
చెంతయు, నీవు రాఘవ! య•హీనకృపామతి భీతిఁ బాపుచుం
జెంతలబాసటై నిలువఁ • జేడ్పడ నేల వ్యథావిలుండనై? ౮౭

అర్థము.

జ్ఞానహీనుఁడన్=జ్ఞానములేనివాఁడను. మత్తుఁడన్ = మదించినవాఁడను. వ్యర్థుఁడన్=నిష్ప్రయోజనముగ జీవించువాఁడను, అహీనకృపామతిన్ = అతిశయించిన కృపగలమనస్సుతో; భీతిన్=భయమును, పాపుచున్=పోఁగొట్టుచు, చెంతలన్=సమీపమందు, బాసటై=తోడై, వ్యథావిలుండనై =వేదనచేఁ గలఁత పొందిన మనస్సుగలవాఁడనై. చేడ్పడనేల=ఏలబాధపడవలయును?

తాత్పర్యము.

రామచంద్రప్రభూ! నీవు నిండారుదయతో నా భయమును బోఁగొట్టుచు నాయొద్దనే తోడై యుండఁగా నే నెట్టు కడతేఱుదునా, సముద్రములో మునిఁగి పోవుదునేమో, నన్ను రక్షించువా రెవ్వరు, నాకోరిక యెట్లు నెఱవేఱు నని దిక్కులేనివానివలె నీ ప్రకారము దుఃఖించుచు వేదనచే మనస్సు చెదర బాధ పడుచున్నవాఁడనే నే నెంతటి తెలివిమాలినవాఁడను, ఎంత యొడ లెఱుంగక తిరుగువాఁడను. ఎంత వ్యర్థజీవిని! ఛీఛీ!

చ॥ 'మనమున నెవ్వఁ డేని యొక•మాఱె తమిన్ స్థిరసత్ప్రపత్తిచే
నను శరణంబు జొచ్చిన జ•నంబుల కే నభయం బొసంగెదన్
విను మిది నావ్రతం' బనెడు•నీదగువిశ్రుతవాక్య మూఁతగాఁ
గొనితిని స్థైర్యధైర్యములు•కూడె, నపాస్తము లయ్యెఁ శంకలున్. ౮౮

అర్థము.

ఒక్కమాఱె=ఒక్కసారియే, తమిన్=కుతూహలముతో, స్థిరసత్ప్రపత్తి చేన్=చలింపని శరణాగతభావముతో. విశ్రుతవాక్యము = ప్రసిద్ధమైనమాట. అపాస్తములయ్యెన్=తొలఁగిపోయిన వయ్యెను.

తాత్పర్యము.

"ఎవ్వఁడైనను వీఁడు వాఁడనక యేజనంబులయినను జీవించియుండుకాలములో నెప్పుడైనను నొక్కసారియే (పలుమాఱు లక్కఱలేదు) నన్ను చలింపని భక్తితో 'రామా నీవే శరణు — నీవాఁడను నేను' అనినంతమాత్రమున నెవ్వరివలన భయములేకుండ రక్షించెదను. ఇది నావ్రతము" అని నీవు జగమెఱుంగఁగా కోట్లకొలఁదులు వినుచుండఁగాఁ జెప్పినవాక్యము నాధారముగా నంగీకరించితిని. దీనివలన నామనస్సు చలనముమాని కుదుటఁబడెను. నమ్మకముగా దరిఁజేరితి నని ధైర్యము వచ్చెను. సందేహములన్నియుఁ దొలఁగిపోయెను.

కం॥ నీవాఁడని యొకపరియే
  యేవాఁడేన్ శరణు వేఁడెనేని సకల భూ
  తావళి కభయంబును నే
  వావిరి ఘటియింతు నిదియ వ్రతమగు నాకున్
  — యుద్ధ. ౩౮౫ ప.

అని విభీషణు విషయంబున శ్రీరాముఁలు చెప్పినమాటల (చరమశ్లోకము) నిట ననుసంధించునది.

ఉ॥ ఉల్లమునందుఁ దోఁచెను మఱొండు భవల్లపితంబు, 'నెవ్వఁ డేన్
  బెల్లగు సర్వధర్మముల • వీడి, దృఢోద్యదనన్యభక్తి సం
  ధిల్లఁగ, నన్ను నొక్కరు, హృ•దిన్ శరణం బన, మత్పదాప్తి రా
  జిల్లఁగనీని విఘ్నములఁ • జెండెదఁ జింతిల' కంచుఁ బల్కవే? ౫౮

అర్థము.

మఱొండు = మఱియొక, భవల్లపితఁబు = నీమాట, ఉల్లమునందున్ = మనస్సునందు, తోఁచెన్ = స్మృతికివచ్చెను. అదియేమంటివా. పెల్లగు = అనేకములయిన సర్వధర్మములు = కర్మయోగ-జ్ఞానయోగ-భక్తియోగములులోనైన మోక్షసాధనములన్నిఁటిని, వీడి = వదలిపెట్టి, దృఢోద్యత్ = స్థిరముగాఁబుట్టిన, అనన్యభక్తిన్ = ఇతరులయందు భక్తియుంచబని. సంధిల్లఁగన్ = కూడఁగా, నన్నునొక్కరున్ = నన్నొకనినే, హృదిన్ = మనస్సునందు; శరణంబనన్ = శరణమంటివేని, మత్పదాప్తిన్ = నాపదమును పొందుటను, రాజిల్లఁగనీని = సంతోషపడనీయని. విఘ్నములన్ = అంతరాయములను. చెండెదన్ = ధ్వంసము చేసెదను. చింతిలకు = శోకింపకుము. అని నీవుపల్కవే = నీవు పలుకలేదా?

తాత్పర్యము.

నీవు రామావతారమునఁ జెప్పిన వాక్యమేకాదు. నీవు కృష్ణావతారమునఁ జెప్పిన మఱియొక వాక్యముకూడ జ్ఞప్తికివచ్చినది. అది యేమంటివా? మోక్ష సాధనములని చెప్పఁబడిన యుపాయము లేవేవిగలవో వానినన్నిఁటిని వదలి పెట్టుము. వానినసుష్ఠింప నీవు ప్రయాసపడవలదు. నిశ్చయమైనమనస్సుతో నితరులయం దెవ్వరియందు మనస్సున భక్తిసేయక నన్నొకనిమాత్రము శరణమనుము, చాలును. ఈ మాత్రము నేను జేసెదను. నీవేమి చేసెద వందువా? నన్నుఁ బొందనీయక నిన్ను బాధలపెట్టు విఘ్నరూపకములైన పాపముల నన్నిఁటిని నేను ధ్వంసము చేయువాఁడను. శోకింపకుము. అని నీవు చెప్పలేదా. ఇచ్చట

శ్లో॥ సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్యమామేకం శరణంవ్రజ.
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో, మోక్షయిష్యామి మాశుచ.

యను భగవద్గీత (౧౮ అధ్యాయము-౬౬వ శ్లోకము) చరమశ్లోకార్థమను సంధించునది.

కం. కావున నిర్భీకుఁడనై, కావించెద నీదు చరితఁ • కావ్యముగాఁగన్
నావలనఁ దప్పు గలిగిన, నీవలననె కలిగెననుచు • నే మది నెంతున్. ౮౯

అర్థము.

కావునన్=మీఁదఁజెప్పిన కారణముచేత, నిర్భీకుఁడనై = భయమువదలిన వాఁడనై: నీదుచరితన్ = నీచరిత్రమును; కావ్యముగాఁగన్ = కావ్యరీతిగా; అనఁగా కావ్యలక్షణములు పోషించుచు; కావించెదన్ = రచియించెదను; నావలనఁ దప్పుగలిగినన్= నాయం దేదైన దోషముదయించెనా; అది నీ వలననె కలిగెననుచు=ఆదోషమునకుఁ గారణము నీవే నేను గానని; మదిన్= మనస్సునందు; ఎంతున్=తలంతును.

తాత్పర్యము.

'శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! నామనస్సునందు భక్తియనునది లేదు; భక్తిలేక నీసేవచేసినఁ బ్రయోజనములేదు; ఇఁక నాగతియేమి' యని దిగులుపడు చుంటిని. నీవు రామావతారమందుఁ గృష్ణావతారమందుఁ జెప్పిన యుభయ వాక్యములందు శరణువేఁడుమని చెప్పితివేకాని భక్తితో శరణువేఁడుమని చెప్పలేదు. కాఁబట్టి భక్తిలేదను భయము నా కిఁక లేదు. కావున భయము విడిచి నీచరిత్రమును కావ్యరూపముగా రచించెదను. దానిలో నేదైనఁ బొర పాటు వచ్చెనా, యాదోషమునీదే. నాది కాదని నాయభిప్రాయము.

నీ వాఁడించినట్లు నే నాఁడువాఁడనేకాని నా దోష మే మున్నది ? కావున దోష మేదియు రాకుండునట్లు కనిపెట్టవలసినది.

సీ॥ భవ్య మై మౌని సం•భావ్య మై సుజనాను,భావ్య మై నవరస•భావ్య మగుచు
హృద్య మై భక్తిసం•వేద్య మై కావ్యాళి, నాద్య మై సతతాన•వద్య మగుచు
శుద్ధ మై పద్యని•బద్ధ మై శాస్త్ర సం, బద్ధ మై నిగమార్థ•సిద్ధ మగుచుఁ
బూత మై కలితసం•గీత మై మౌనిరా, డ్జాత మై ధర్మని•కేత మగుచు
తే॥ శ్రావ్య మై సర్వలోకసం•స్తవ్య మగుచు,దివ్య మైపార్వతీశాజ•సేవ్య మగుచు
నవ్య మైఁగుణమణిగణ,దీవ్యదర్థమయినకావ్యంబురచియింతు•నాంధ్రభాష.౮౦

అవతారిక :— ఓయీ! రామాయణము వ్రాయఁబూనితివే. దానియందేమి మహిమ గల దను ప్రశ్నమునకు సమాధానము వ్రాయఁబడుచున్నది.

అ ర్థ ము.

భవ్యమై=[‘భవ్యంశుభేచసత్యేచ,యోగ్యేభావినితు త్రిషు’ అని నిఘంటువు.] శుభమై సత్యమై యోగ్యమైనది. సంపత్సంతతీ రామకథాత యనువాక్యమును బట్టి యిహలోకసుఖమేగాక పరలోకసుఖమును గలిగించునది కావున శుభమైనది. ముందుపద్యములందు జెప్పిన కారణములవలన సత్యమైనది. కల్పితకథకాదు. కొన్ని గ్రంథములు కొందఱు చదువవచ్చును. కొన్ని గ్రంథములుకొందఱు చదువరాదను నధికారనియమము గలదు. దీని కా నియమము లేదు.ఎవరైనను నా చండాలము స్త్రీలు పురుషులు చదువవచ్చును, వినవచ్చును కావున సర్వజన గ్రాహ్యమైనది.

మౌనిసంభావ్యమై=మునీశ్వరుల గౌరవమునకుఁ బాత్రమైనది. కుశలవులు యాగశాలలయొద్ద రామాయణము చదివినవుడు దండఱు మేలుమే లని శ్లాఘించిరి.

సుజనానుభావ్య మై=సాధువులచే ననుభవింపఁదగినది, నవరస భావ్యము= శృంగారము - హాస్యము - కరుణము - వీరము - రౌద్రము - భయానకము - బీభత్సము-అద్భుతము-శాంతము అను తొమ్మిదిరసములు గలది.

హృద్యము=మనస్సునకు కింపయినది, భక్తిసంవేద్యము=భక్తిచే దెలిసికోఁదగినది. భక్తిలేనివారి కిందలి తత్త్వార్థము బోధపడదు. కావ్యాళిన్=కావ్యముల పంక్తియందు, ఆద్యమై=మొదటిదై, కావ్యములందు శ్రీమద్రామాయణమే మొదటిది. కనుకనే దీనికి నాదికావ్య మనిపేరు.

సతతానవద్యమై = ఎల్లప్పుడు దోషరహితమైనది. కొన్ని గ్రంథము లొకవేళ చదువవచ్చును, ఒకవేళ చదువరా దను నియమము గలదు.దీని కట్టినియుమములేదు. రామాయణము భోజనమునకు ముందువెనుకల పారాయణము

చేయవచ్చును. శుద్ధమై=నిర్మలమై, పద్యనిబద్ధమై=పద్యములచేతనే కూర్పఁబడినది. ఇందు గద్యములులేవు. శాస్త్రసంబద్ధమై=శాస్త్రముల కట్టుబాట్లుగలదై, నిగమార్థ సిద్ధమై=వేదముల యర్థముచే సిద్ధమైనది, పూతమై=పవిత్రమై, చదివెడివారలను బవిత్రులఁజేయునది, కలితసంగీతమై=సంగీతముతోఁ గూడినదై: అనఁగా రాగజ్ఞానముగలవారు రాగయుక్తముగఁ జదువ సాధ్యమైనది, మౌనిరాజాతమై=మునిశ్రేష్ఠునివలనఁ గలిగినదై, ధర్మనికేతమై=ధర్మవిషయములకు స్థానమై, ఎవ్వ రేయేధర్మమందు నెట్లెట్లు వర్తించిన బాగుపడుదురో యావిధముల నెల్లఁ దెలుపునది.

శ్రావ్యము=విన నింపైనది- వినఁదగినది. సర్వలోక సంస్తవ్యము=సమస్తజనులచేత స్తోత్రముచేయఁదగినది. జైనులు - బౌద్ధులు కూడ రామకథ నాదరించినవారే.

దివ్యమై = దేవసంభవమైనదై, పార్వతీశాజ సేవ్యము=పార్వతి - శివుఁడు బ్రహ్మ - వీరిచే సేవింపఁబడునది, నవ్యమై = శ్లాఘ్యమై.

గుణమణిగణదీవ్యదర్థము = కావ్యగుణములను గుణసమూహముచేఁ బ్రకాశించు నర్థముగలది.

తా త్ప ర్య ము.

శుభకరమై, సత్యమై, యోగ్యమై, మునీశ్వరులచే గౌరవింపఁబడినదై, సజ్జనులనుభవింపఁదగినదై, నవరసయుక్తమై, మనస్సున కాహ్లాద మొసఁగునదియై, భక్తిచేతనే తత్త్వమెఱుఁగఁ దగినదై, మొదటికావ్యమై, దోషరహితమై, శుద్ధమై, పద్యములచే నిబంధింపఁబడినదై, శాస్త్రబద్ధమై, వేదార్థమునుగలదై, పవిత్రమై, స్వరాదియుక్తమై, గానమొనర్చుటకుఁ దగినదై, మునీశ్వరుని వలనఁ గలిగినదై, ధర్మస్థానమై వినుట కింపై, సమస్తజనులచే స్తోత్రముచేయఁబడునదియై, దేవతాసంబంధమై, పార్వతీ పరమేశ్వర పరమేష్ఠులచే సేవింపఁబడునదియై, శ్లాఘ్యమై, కావ్యగుణము లనెడి మణుల సమూహముచేఁ బ్రకాశించు నర్థముగలదైన కావ్యంబున నాంధ్రభాషయందు రచియించెదను.

శ్రీమద్రామాయణ ముత్తమోత్తమకావ్యము.

కం॥ తనువగు శబ్దార్థములు । ధ్వని జీవ మలంక్రియావితానము సొమ్ముల్
దనరుగుణంబులు గుణములు । ఘనవృత్తులు వృత్తు లౌర కావ్యేందిరకున్.
—నరసభూ.

కావ్యలక్ష్మికి నర్థవంతములైన శబ్దములు దేహము, ధ్వని ప్రాణము: శబ్దాలంకారములు అర్థాలంకారములు సొమ్ములు; గుణములు గుణములు; వృత్తులు వృత్తులు.

ఉత్తమకావ్యమందు శబ్దములు వ్యాకరణదుష్టములుగాకసమయసందర్భోచితములై యర్థవంతములై యుండవలయును. ధ్వనియనఁగా వ్యంగ్యము. అనఁగా శబ్దమునుబట్టియో యర్థమునుబట్టియో తోఁచు విశేషార్థము.

వీఁడు పండితపుత్రుఁ డనిన వీనితండ్రి పండితుఁడేగాని వీఁడు శుంఠయని భావము. రామాయణమంతయు ధ్వనిగుంభితము. శబ్దాలంకారములు ఛేకానుప్రాసము, లాటానుప్రాసము, వృత్త్యనుప్రాసము, యమకము లోనైనవి.

అర్థాలంకారములు–ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, స్వభావోక్తి లోనైనవి. గుణములు–శ్లేషము, ప్రసాదము, మాధుర్యము, సౌకుమార్యము, సమత, అర్థవ్యక్తి, ఔదార్యము, ఓజము, సమాధి, వృత్తులు – కైశికి, ఆరభటి, సాత్వతి, భారతి. రీతులు – వైదర్భి, గౌడి, పాంచాలి.

ఈ లక్షణములుగలది యుత్తమకావ్యము – ఇవియన్నియు మూలరామాయణమునందువలె నీ యాంధ్రరామాయణమందును గలవు.

తే॥ అమరభాషను బలికెరా•మాయణంబు,
నాంధ్రభాషను వ్యాకృతి•కాద్యుఁ డయ్యె
నట్టివాల్మీకి మనమున • నలరకున్నె,
యస్మదీయాంధ్రపద్యరా•మాయణమున ? ౮౧

అర్థము.

అమరభాషన్=సంస్కృతమందు, వ్యాకృతికిన్=వ్యాకరణమునకు, ఆద్యుఁడయ్యెన్=మొదటివాఁడయ్యెను, అలరకున్నె=సంతోషింపకుండునా ?

తాత్పర్యము.

సంస్కృతభాషను శ్రీమద్రామాయణము రచించెను. ఆంధ్రభాషావ్యాకరణము రచించినవారిలో మొదటివాఁడయ్యెను. ఇట్లాదికావ్యకర్తయు ఆంధ్రవ్యాకృతికర్తయునైన వాల్మీకి తానురచించిన శ్రీమద్రామాయణమునకు సరియైనదియుఁ దాను రచించిన వ్యాకరణలక్షణములచే బద్ధమైనదియు నైన యాంధ్ర పద్యరామాయణముచే సంతోషపడకుండునా?

వాల్మీకివ్యాకరణ మను నొక చిన్న తాళపత్త్రగ్రంథము నీగ్రంథకర్తకీర్తిశేషులైన గుమ్ముడూరు వేంకటరంగారావు నొద్దనుండఁ జూచెను. వ్రాసికొనియిచ్చెద నిమ్మనిన నిదోయదో యని కాలహరణముచేసి తుదకది యెవరికోయిచ్చి యురువు లేకుండఁ జేసెను. ప్రాకృత భాషకు వ్యాకరణము వ్రాసిన వాల్మీకి యాంధ్రమునకు వ్రాయకుండునా ?

కం. ఉండఁగ నెందఱొ వేల్పులు, కొండాడెద రొక్కరాముఁ • గోవిదు లేలా?
పండినమామిడి దండనె,యుండగఁ గీరంబు లొండు • నొల్లునె చేరన్?౮౨

అర్థము.

ఎందఱొ వేల్పులు=దేవతలెందరో యుండఁగా, కోవిదులు=పండితులు, ఒక్క రామునే=రామునొకనినే, విశేషించి, కొండాడెదరు=స్తోత్రము చేసెదరు, ఏల= ఏమినిమిత్తము. పండిన మామిడిచెట్టు, దండనె=తమసమీపమందె, కీరంబులు = చిలుకలు, ఒండు=మఱియొక చెట్టును, చేరన్=చేరుటకు, ఒల్లునె=ఇష్టపడునా?

తాత్పర్యము.

దేవతలెందఱో యుండఁగాఁ గోవిందులందఱు రామునొక్కనినే స్తుతించెద రే దాని కేమి కారణము? బాగుగఁ బండిన తియ్యమామిడిచెట్టు తమ సమీపమందే యుండఁగా జిలుకలు తక్కినచెట్లకై యేలపోవును? కోవిదులు అనఁగా "కిం నామనవేత్తీతికోవిదః విద జ్ఞానే" అదియిదియను నియమములేక సర్వము తెలిసినవారు- గురుబాలప్రబోధిక 'కో ర్వేదస్యవిదః। యద్వా కవి వేదే। విదా యస్య- విదా జ్ఞానేచ నిర్దిష్టా మనీషాయాంచ యోషితి' యని రామాశ్రమి. కోవిదు లనఁగా వేదవేత్తలు సర్వము తెలిసినవారు. ఇట్టివారు శ్రీరాముని ధ్యానించునపుడు వేదములయందు వేదాంతములయందుఁ దెలియఁబడు వాఁడను నేనేయనుటను వారు రామునియం దన్వయించి కదా యట్లు చేసియుం దురు? కావున వేదవేత్తల యభిప్రాయమున పరతత్త్వము శ్రీరాముఁడే. ఆయ నయే మోక్షదాత. శ్రీరామ పరత్వముఁ జూడుఁడు.

శ్లో॥ స్వసూక్తీనాం పాత్రం రఘుతిలక మేకం కలయతాం
కవీనాం కోదోషః స్సతు గుణగణానా మవగుణః
యదేతై ర్ని శ్శేషై రపరగుణబద్ధై రివ జగ
త్యసా వేక శ్చక్రే సతతసుఖసంవాస వసతిః.

కవులందఱు తమ మంచివాక్కులకుఁ బాత్రునిగా రామచంద్రమూర్తినొకనినే చేయుచున్నారే ఇది కవుల దోషమా? కాదు. సద్గుణములయందుండు దుర్గుణమే. ఏలన? అన్ని కల్యాణగుణములు గట్టఁబడినట్లు పోయి యాయనయందే సుఖముగ నివసింప నేమి కారణము? సద్గుణములను వర్ణించుట కవి కార్యము. కావున నవి యెవరియం దున్నవో వారిని వర్ణింతురుకాని యితరులను వర్ణింపరు. పండిన పండ్లుగల తియ్యమామిడి చెట్టును వదలి యేచిలుక వేఁపకాయలకుఁ దుమ్మకాయలకుఁ బరువులు పెట్టును?

తే॥ తత్సవిత్సృవంశధారిణీ•ధవవరేణ్యు, భర్గవిధిదేవతాసము•పాస్యమాను
ధీమహితునధియోగియో•క్త్రిపుమనఃప్ర, చోదనార్థంబుయాత్వరి•స్తుతి
యొనర్తు.

అవతారిక – రామాయణము గాయత్రీగర్భితము. సంస్కృతమున వేయి గ్రంథముల కొక గాయత్ర్యక్షర ముంపఁబడినది. గాయత్రీమంత్రము భగవత్పరమే కావున గాయత్రీమంత్రమును గర్భితముచేసి రామపరముగ నీ పద్యము చెప్పఁబడినది. గాయత్రీమంత్రమువచ్చిన వారు సులభముగా నిందు దాని నెఱుఁగఁగలరు. కావున వ్రాయఁబడదయ్యె.

అ ర్థ ము.

తత్సవిత్సృవంశధారుణీధవవరేణ్యన్=ప్రసిద్ధికెక్కిన సూర్యవంశపురాజులలో శ్రేష్ఠుని, భర్గవిధిదేవతా సముపాస్యమానున్ = శివుఁడు బ్రహ్మ మొదలయిన దేవతలచేఁ జక్కఁగా నుపాసింపఁ బడుచున్నవానిని.

ధీమహితున్=బుద్ధిచే గొప్పవాని, అధియోగిన్=యోగులనందఱ నతిశయించినవానిని, యోక్త్రిపున్=గోపపతిని (యోక్త్రినః=పలుపు – అదిగలవాఁడు, యోక్త్రి=గోపకుఁడు – వారిని పాలించువాఁడు యోక్త్రిపుఁడు) మనఃప్రచోదనార్థంబు=మనస్సును ప్రేరించుకొఱకు, యాత్వరిన్ = యాతు + అరి = రాక్షస విరోధిని – "నైరృతో యాతు రక్షసీ" యని. యాతువు లనఁగా రాక్షసులు. స్తుతి = స్తోత్రమును, ఒనర్తున్ = చేసెదను.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రసిద్ధికెక్కిన సూర్యవంశపురాజులలో శ్రేష్ఠుఁడును, బ్రహ్మశివాది దేవతలచే నుపాసింపఁబడువాఁడును – బుద్ధిచే గొప్పవాఁడును–యోగీశ్వరుఁడును–యోగేశ్వరుఁడును–గోపాలకపతియును నగు వానిని నామనస్సు తనయందే వర్తించునటుల ప్రేరించుటకై స్తుతించెదను.

గాయత్రియందు భగవంతుని తేజస్సు(శక్తి) చెప్పఁబడినది ఇందు భగవంతుఁడే చెప్పఁబడినాడు.

మూలమందు గాయత్ర్యక్షరములవలె నీరామాయణమం దీ పద్యాక్షరములందందు నిముడ్పఁబడినవి. అవి పెద్దయక్షరములతో ముద్రింపఁబడినవి. అవి వేయిపాదముల కొకటివంతునఁ గననగు.

ఉ. ఖండితపాతకోత్కరు, స•ఖండయశోజయభాగ్యశాలి, మా
ర్తండకులప్రకాండు, నహి,తాండజపన్నగవైరి, సత్కృపా
మండనభూషితుం, గడప, మండలవాసుని, నొంటిమిట్టకో
దండరఘూత్తము, న్నియత•దాస్యమున న్భజియింతు భక్తిమై. ౧౪

అర్థము.

అవతారిక - ఇఁక నైదు పద్యములచే గ్రంథకర్త కృతిపతిని సంబోధించు చున్నాఁడు.

ఖండిత పాతకోత్కరున్=నఱకఁబడిన పాపముల సమూహములు గలవానిని, అఖండయశోజయ భాగ్యశాలిన్ = సంపూర్ణమైన యశస్సుచేతను, జయము చేతను, భాగ్యముచేతను ప్రకాశించువానిని, మార్తండకులప్రకాండున్=సూర్య వంశమువారిలో శ్రేష్ఠుని, అహితాండజపన్నగవైరిన్=విరోధు లనెడి పాములకు గరుత్మంతుఁడైనవానిని, సత్కృపామండన భూషితున్ = మంచి దయయే యాభరణముగాఁ గలవానిని, కడపమండల వాసున్ = కడప మండలమందు వసించువానిని-ఒంటిమిట్ట కోదండరఘూత్తమున్=ఒంటిమిట్టయను గ్రామంబున వెలసిన శ్రీకోదండరాముని, నియత దాస్యమునన్=దాస్యమునే నియమముగా నుంచుకొన్నవాఁడనై, భజించెదన్ = సేవించెదను.

తాత్పర్యము.

భక్తుల పాప సమూహమును ఖండించువానిని పూర్ణమైన యశో జయలక్ష్ము లచేఁ బ్రకాశించువానిని సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుని విరోధులను సర్పములకు గరుత్మంతునివంటి వానిని దాసోహమ్ భావమే నియమముగా నుంచుకొని కడప మండలమందలి యొంటిమిట్టయందలి శ్రీరామచంద్రమూర్తిని సేవించెదను.

ఉ॥ బమ్మెర పోతరాజు నిర • పాయసుఖస్థితుఁ జేయుపొంటె వా
  క్యమ్ముల నిల్పి భాగవత • మార సుధారసధారలొల్కఁ, బూ
  ర్వమ్మును నేఁడు నింక సరి • వారలు మిన్నలు లేక యుండ సా
  రమ్ముగఁ బల్కు నేకశిల • రాముఁడు నాకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెడున్.౮౫

అర్థము.

బమ్మెర పోతరాజున్ = ఆంధ్రభాగవత గ్రంథకర్తయైన బమ్మెర పోతనా మాత్యుని, నిరపాయ సుఖస్థితున్ = ఎడఁబాయని సుఖమందుండు వానిఁగా, చేయుపొంటెన్=చేయుటకొఱకై, వాక్యమ్ములనిల్పి=ఆయన మాటలయందుండి 'పలికెడిది భాగవతమట, పలికించెడివాఁడు రామభద్రుండట' యని యాయ నయే చెప్పెనుగదా. భాగవతము=శ్రీభాగవతమును, ఆరన్=పూర్ణముగా సుధా రసధారలు=అమృతరసధారలు, ఒల్కన్=ఒలుకుచుండునటులు, పూర్వమ్మును = ఆయనకు ముందును, నేఁడు ఈ కాలమందును, ఇంకన్ = భవిష్యత్కాల మందును, సరివారలు = సమానులు, మిన్నలు = గొప్పవారు, సారమ్ముగన్ = సారము గలుగునట్లు, పలుకు = పలికిన, ఏకశిల యను పేరుగల యొంటిమిట్ట యందుండు శ్రీరామచంద్రమూర్తి, నాకున్ = నాయందును, ప్రసన్నుఁడయ్యె డున్=అనుగ్రహబుద్ధి గలవాఁ డగునుగాక.

తాత్పర్యము.

బమ్మెర పోతనామాత్యునికి మోక్షమియ్యఁదలంచి యాయన వాక్యములందు నిలిచి యమృతరసధారలు చిలుకునట్లు తియ్యనిమాటల భాగవతమును నాయనకు ముందుగాని యిపుడుగాని యింకముందుగాని యాయనకు సరివారలుగాని యాయనకంటె గొప్పవారుగాని లేకయుండునట్లు తానే పలికిన యొంటిమిట్ట శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాయనయందువలె నాయందును ననుగ్రహబుద్ధిగల వాఁడగునుగాక.

ఉ॥ అమ్మక! కోవెలందుఁ దని•యమ్మయు నొంటిమి వీడిపోవ, రే
పమ్మినయాఁకటన్ శిశువు•పాలకు నేడ్వఁగ, నాలకించి, తా
నమ్మగ స్తన్యమిచ్చినద•యామయి! నన్గన వమ్మ! యమ్మ! సీ
తమ్మ! భయక్షుధార్తుని•నయ్యలరాజుకులోద్వహుంబలెన్. ౮౬

అర్థము.

అమ్మక = ఔరా, ఆశ్చర్యార్థకము. కోవెలందున్ = గుడియందు, తన యమ్మయు=తనతల్లికూడ, ఒంటిమి=ఒంటరిగా, వీడిపోవన్=వదలిపెట్టిపోవఁగా, రే=రాత్రియందు, పమ్మినయాఁకటన్ = అతిశయించిన యాఁకలిచేత, శిశువు = బిడ్డ, పాలకున్=పాలకై, ఏడువన్=రోదనము చేయఁగా, ఆలకించి=విని, తాన్= తాను, అమ్మగ=తల్లివలె, స్తన్యము=చనుబాలు, ఇచ్చిన, దయామయి=దయాస్వరూపిణి, 'లక్ష్మ్యైకారుణ్యరూపయా' యని ప్రమాణము. భగవంతుని దయాశక్తియే లక్ష్మి, ఆమెయే సీత, అయ్యలరాజుకులోద్వహున్ బలెన్ = అయ్యలరాజువారి వంశమునఁ బుట్టిన రామభద్రునివలె, నన్ = నన్ను, అమ్మ = తల్లీ, సీతమ్మ=సీతాదేవి, కనవమ్మ=చూడవమ్మ.

తాత్పర్యము.

ఔరా! యేమియాశ్చర్యము! దేవాలయమందుఁ దండ్రియేగాక తల్లియును శిశువును వదలిపోఁగా రాత్రివేళ యాఁకలికై యాబాలుఁడేడువ దయాస్వరూపిణియైన సీతాదేవీ! నీవు చనుగుడిపి యాయయ్యలరాజు రామభద్రునిఁ గాపాడితివికదా? అట్లులే సంసారసాగరమునఁ బడి మునుఁగుచు తేలుచు మరణభీతిని మీయనుగ్రహమనెడి యాహారములేక పరితపించుచుండువానిని నన్ను నాయనను వలెనే తల్లీ, సీతాదేవీ! కరుణాకటాక్షములచే వీక్షించి రక్షింపవమ్మా!

ఈ గ్రంథకర్త ప్రార్థనము జగన్మాత సీత వ్యర్థము చేసినదికాదు. అష్టోత్తరశత వారంబులు శ్రీమద్రామాయణము పారాయణముచేసి సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకము చేయ సంకల్పించిననాఁటి రాత్రినుండి మూఁడుకార్యములు ముగియువఱకు

సీతాదేవిసాహాయ్యమే యీగ్రంథకర్తకు విశేషముగఁ గలిగెను. ఇప్పటికిని గలదు.

—• ఉత్సాహకారణభగవద్దత్తాభయవాగ్దానము •—

కం॥ ఎమ్మెయి నగునో ప్రారంభ మ్మొనరింపఁగ నిదంచుఁ • బ్రార్థింప నినుఁ
'లెమ్మా హరిశార్దూలా!, యిమ్మహితార్ణవము దాఁటుఁ•మీ' వని యనవే? ౮౪

అర్థము.

ప్రారంభమ్మొనరింపఁగన్=మొదలుపెట్టితినేని, ఎమ్మెయినగునో=ఏవిధముఁగా నగునో - యని నిన్ను ప్రార్థింపఁగా హరిశార్దూలా! లెమ్ము, ఈసముద్రము దాఁటుము అని నీవు చెప్పలేదా ?

తాత్పర్యము.

శ్రీరామాయణరచనమా గొప్పకార్యము; కష్టకార్యము: దీర్ఘకాలము పట్టునది. నేనా రోగిని. ఒకకాలువీట, నొకకాలు కాట నుంచుకొని యేదిన మేమగుదునో యని బ్రతుకుపాటు నిశ్చయములేని దీర్ఘక్రూరరోగిని కావుననే జీవన్మృతుఁడను. ఇట్టిసందర్భములో నేనాకృతి రచింపఁబూనినఁ బూర్తియగునో కాదోయని సందేహము కలవాఁడనై నీయనుమతి తీసికొనఁగోరి రామాయణమందుఁ బ్రశ్నవేయఁగా, 'ఉత్తిష్ఠ హరిశార్దూల లంఘయస్వ మహార్ణవమ్' అని ప్రత్యుత్తర మీయలేదా.

కం॥ కావున నీవాక్యమ్మే, కేవల మాధారముగను • గీర్తించెద నీ
పావనదివ్యచరిత్రం, బావల నేమైనఁ జేయుఁ•మా శ్రీరామా ! ౮౮

అర్థము.

శ్రీరామా ! కావునన్=కనుక, నీవాక్యమ్మే = నీమాటయే, ఆధారముఁగగొని, నీ పావనదివ్యచరిత్రమున్=పావనమైన దివ్యమైన మీ చరిత్రమును, కీర్తించెదన్ = స్తుతించెదను, ఆవలన్ = అటుపిమ్మట, ఏమైనఁ జేయుమా.

తాత్పర్యము.

నీవాప్రకార మభయవాక్యమిచ్చి నీసేవకులలయిన హరులలో నన్నొకనిగఁ గ్రహించితివి. కావున 'రామో ద్విర్నాభిభాషతే— రాముఁడు రెండుమాటల వాఁడు కాఁ' డను నిశ్చయబుద్ధిగలవాఁడనై నీపలుకే యాధారముగ నీమాట నీవు దక్కించుకొందువను ధైర్యముతో నాలోపములను లక్ష్యపెట్టక నీదివ్యమై పవిత్రమైన చరిత్రమును గీర్తించెదను.

ఆవల నీయిష్ట మేమిచేసినను; శిక్షించినను సంతోషమే, రక్షించినను సంతోషమే ఆ విచారము నాకేల? నేను జేయవలసినపని నేను జేసెదను.

శ్రీరామార్పణమస్తు.

—౦—

శ్రీరామచంద్రాయ నమః
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః
శ్రీ హయగ్రీవ ప్రసన్న.
శ్రీ శారదాంబాయై నమః.

శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకిరామాయణక్షీరార్ణవ

మందరము

అవతారిక

శ్రీకాంతుఁడును, సవాప్తసమస్తకాముఁడును. హేయప్రత్యనీక సమస్తకల్యాణ గుణాకరుఁడును, సర్వేశ్వరుఁడును, నప్రాకృత దివ్యమంగళ విగ్రహుఁడును, శ్లో॥ వైకుంఠేతుపరేలోకే శ్రియాసార్థంజగత్పతిః । ఆస్తేవిష్ణురచింత్యాత్మాభక్తైర్భాగవతైస్సహ॥ సమస్తలోకములకుఁ బ్రభువై పాలించువాఁడును, లోకములో గానవచ్చు వస్తువులతోఁబోల్చి యిట్టిదట్టి దని తలంపరాని స్వరూపస్వభావ మహిమలు గలవాఁడును, జేతనాచేతనములం దన్నిటఁ బ్రవేశించి వ్యాపించుటచే విష్ణువనుకీర్తిని వహించినవాఁడును, నగు శ్రీమన్నారాయణుండు, శ్రీమహాలక్ష్మీదేవితోఁగూడి, భక్తియోగమును సాధనముగాఁ గొని మోక్షమునందినవారితోను, బ్రపన్నులై తనయొద్దకు వచ్చి సేవించు భాగవతులతోను, బ్రకృతి మండలమున కంతకుఁ బైనున్న పరబ్రహ్మలోకమందు, వైకుంఠ మనుపేరుగల స్థానవిశేషమందు శ్రీమహామణిమంటపమున శ్రీభూనీళాసమేతుఁడై రత్నసింహాసనంబు నలంకరించి, నిత్యులు ముక్తులుమాత్రము తనపాదపద్మములను నిరంతరము సేవించుచుండుటయు, నట్లు స్వచరణశుశ్రూషలేక ప్రకృతియందు నచిత్తుతోఁగలిసి కమసాలి మైనపు టుండయందుఁ గలిసిన బంగారు రేణువులను బోలెఁ బ్రత్యేకించి యెఱుఁగ వలనులేక యజ్ఞానులై చెడుచున్న సంసారిజీవులు, శ్లో॥ ఏవంసంసృతి చక్రస్థే, భ్రామ్యమాణే స్వకర్మభిః। జీవేదుఃఖాకులే విష్ణోః, కృపా కాప్యుపజాయతే॥ సంసారచక్రమునఁ దగులుకొని తమ పుణ్యపాపకర్మలచేఁ బుట్టుచుఁ జచ్చుచుఁ జచ్చుచుఁ బుట్టుచు విధివిరామములు లేక దుఃఖించుచుండుట గని దయామయుఁడైన భగవంతుఁడు వారివిషయమున నపరిమితంబగు కరుణ జనింప వారల యజ్ఞానముఁ దొలఁగించి జ్ఞానవంతులఁ జేయనెంచి "శ్లో॥ విచిత్రా దేహసంపత్తి, రీశ్వరాయనివేదితుమ్ । పూర్వమేవకృతా బ్రహ్మన్, హస్తపాదాది సంయుతా॥" దేవమనుష్య తిర్యక్స్థావరములుగను, వానిలో ననేకభేదములు గలవిగాను, బహువిధముల విచిత్రమైనట్టిదియుఁ గాలుసేతులు మొదలయిన యవయవములతోఁ గూడినట్టిదియు నగు దేహసంపదను సర్వస్వామియు సర్వేశ్వరుఁడు నగు తనకు సేవచేసి సమర్పించుటకుఁగా సమష్టివ్యష్టిరూపంబున జగంబు

సృజించి తనసేవకై జీవులకుఁ గరణకళేబరాదులను నదిని దాఁటఁగోరువానికిఁ బడవ నిచ్చినటు లిచ్చెను. నదినిఁ దరింపఁగోరువాఁ డసమర్థుఁడై, దానిని మంచి స్థితియందుంచి చక్కఁగ నడిపి యేఱుదాఁటి యొడ్డుచేరలేక, ప్రవాహము వెంటఁ బోయి సముద్రమును జొచ్చినట్లు జీవులు సంసారమును దరింపవలయునని తా నొసంగిన దేహముతో విషయాదిసుఖముల మరగి సంసారమహాప్రవాహమున మునుఁగుచుఁ దేలుచు నాదుఃఖమునే సుఖమని తలంచుచుఁ జెడుటగాంచి భగవంతుఁడు స్వాజ్ఞారూపములగు వేదశాస్త్రముల నిచ్చి యామూలమున సరియయిన మార్గమును బోధించినను సంసారు లన్యథాజ్ఞాన విపరీతజ్ఞానములచే నాశాస్త్రములకు విపరీతార్థములఁ గల్పించి వాని నుల్లంఘించి ప్రవర్తించుచుండుటయేగాక వారిలోఁ గొందఱు తదాజ్ఞచొప్పున వర్తించువారిని బీడింపను సాగిరి. తన యాజ్ఞ నుల్లంఘించి వర్తించువారిని శిక్షించుటకును, వారిచేఁ బీడింపబడు సాధువుల రక్షించుటకును దనపరివారముతో దండుపెడలు రాజువలె భగవంతుఁడును స్వాజ్ఞాతివర్తుల దండించుటకును, దనయాజ్ఞ చొప్పున వర్తించువారిని రక్షించుటకును, దనయాజ్ఞ యప్రతిహతముగ నిలుచుటకును, దత్సమయోచితములైన రూపములు ధరించి యవతరించుచుండును. ఇట్టి సంకట సమయంబు త్రేతాయుగాంతమున సంఘటించె.

అకాలంబున బ్రహ్మచే వరంబులనొందినరావణుఁడు లోకంబు నాకులం బొనరించుచు, సాధువుల బాధించుచుఁ, బతివ్రతలఁ జెఱచుచు, జనుల నల్లాడఁబెట్టుచుండెను. వానినెట్లు వధింపవలయునని శ్రీమహావిష్ణు వాలోచించునెడ బ్రహ్మాదిదేవతలును నద్దానినే కోరిరి. ఆశ్రితజనరక్షా ధురంధరుండైన శ్రీమన్నారాయణుండు పూర్వజన్మంబునఁ దన్నారాధించి తనచే వరంబుఁ గాంచి యుండిన దశరథుని యభీష్టము నెఱవేర్చ, నతనికుమారులై శ్రీరామ భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లనుపేర నాలుగు రూపంబుల నవతరించెను.

జను లనుష్ఠింపఁదగిన ధర్మములు రెండు విధములు. అం దొకటి సామాన్యధర్మము, రెండవది విశేషధర్మము. జనులలోఁ బ్రవృత్తిమార్గమందుండు బుభుక్షువులు సామాన్యముగ ననుష్ఠింపవలసిన ధర్మము సామాన్యధర్మము. జ్ఞానాధికులు ముముక్షువులు భగవద్ధర్మనిష్ఠులు ననుసరింపవలసిన ధర్మము విశేషధర్మము. సత్యమును జెప్పుమను వేదానుశాసనము సామాన్యధర్మమును దెలుపును. ఈ ధర్మము నుల్లంఘించి భగవత్పరతంత్రుఁడై మెలఁగిన వసుదేవుఁడు విశేషధర్మనిష్ఠుఁడు. పితృవాక్య మనుల్లంఘనీయ మనుట సామాన్యధర్మము. ప్రహ్లాదుఁడు విశేష ధర్మనిష్ఠుఁడు.

భగవంతుఁడు తనసంకల్పముచొప్పున దశరథునకు నాలుగు రూపములఁ బుత్రుఁడై జనించెను. శ్రీరామరూపమున నవతరించి, పితృవాక్యపరిపాలనము

గావించి, సత్యవ్రతుఁడై, రావణాది దుష్టుల వధించి, కర్మయోగియై, స్వధర్మ నిష్ఠ యిట్టిదని యదియే యెట్టివారికి శ్రేయస్కరమని లోకులకుఁ దన నడవడిచే బోధించెను. లక్ష్మణుఁడుగ నవతరించి – సర్వకాల సర్వావస్థల శ్రీరామసేవ చేయుచుఁ దద్విరోధియైన యింద్రజిత్తును సంహరించి, యాయన యభయ మిచ్చిన విభీషణుని దన ప్రాణమిచ్చి రక్షించి, కైంకర్యమునకు విఘ్నకారియైన యౌవరాజ్యాధిపత్యము శ్రీరాముఁ డిచ్చినను నిరాకరించి, భగవచ్ఛేషత్వమును విశేషధర్మమును; భరతుఁడుగ నవతరించి–తాను దనరాజ్యము శ్రీరామునిదే కాని తనది యనునది యేమియు లేదని హస్తగతమయిన రాజ్యసంపద ననుభ వింపకయు, గంధర్వుల వధించియు, భగవత్పారతంత్ర్యమను విశేషధర్మ మును; శత్రుఘ్నుఁడై యవతరించి– లవణాసురుఁ జంపి భాగవతుఁడైన భర తుని బాల్యమాదిగ, గొలిచి, భాగవతశేషత్వ మను విశేషధర్మమును, నాచరణ పూర్వకముగ లోకమున కుపదేశించెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన నిమిత్తమై యేమాత్రమైనను శ్రమించినవారికిని, నేదియులేక 'రామునివాఁడను నేను' అని దృఢవిశ్వాసముతోఁ బ్రేమించినవారికిని, నట్టి భావమును లేక తనయందసూయ వహింపక స్నేహభావము మాత్రముగల ప్రాణులకెల్లఁ బశువులకుఁ, బక్షులకు, మనుష్యులకుఁ దన సమాశ్రయముఁ గోరివచ్చినమాత్రమునఁ బునర్జన్మ రహిత మైన శాశ్వత మోక్షపదవి ననుగ్రహించి, భుక్తి కష్టసాధ్యముగాని ముక్తి బహు సులభసాధ్య మని క్రియారూపమునఁ బ్రకటించెను.

సర్వలోకహితపరుఁడైన బ్రహ్మదేవుఁడు వీరల చరిత్రములును వీరనుష్ఠిం చిన ధర్మములును నా కాలమునందుండు జనుల యనుష్ఠానమాత్రమందుండె నేని స్వల్పకాలమున లోకమున నశించుననియు, నట్టి సనాతన ధర్మములు లోకను వారికి శాశ్వతముగఁ దెలుపు మార్గము కలిగింపవలయుననియుఁ దలంచి, తద్ధర్మప్రకాశకమై శతకోటి గ్రంథాత్మకమగు నొక ప్రబంధమురచించి దివ్యర్షులైన నారదాది మహర్షుల కుపదేశించెను.

అంతటితో సంతుష్టిపడక దీనివలన విశేషలాభమును బొందవలసినవారు మను ష్యులై యుండుటచే భూలోకమున దీనిఁ బ్రవర్తింపఁ జేయఁగోరి తన పుత్రుఁ డైననారదుఁబిలిచినీవీరామాయణచరిత్రమునుసంగ్రహముగశ్రీరామభక్తుఁడైన వాల్మీకి కుపదేశింపుము. ఆయన శ్రీమద్రామాయణమును రచించునుగాక యని బోధించె.నారదుఁ డట్లుచేయ నంగీకరించి వాల్మీకియొద్దకు వచ్చెను."శ్లో॥వాల్మీకే నా చ యత్ప్రోక్తం,రామోపాఖ్యాన ముత్తమమ్। బ్రహ్మణా చోదితం తచ్చ,శత కోటి ప్రవిస్తరం। ఆహృత్య నారదేనైవ, వాల్మీకాయ నివేదిత"మ్మని మాత్స్యపు రాణంబునఁ గలదు.(వాల్మీకిచే వచింపఁబడిన యుత్తమమైన రామోపాఖ్యానము

బ్రహ్మచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినది. అది శతకోటిగ్రంథములఁ గలది- (గ్రంథము:= ౩౨ అక్షరములుగలది) దానిని నారదుఁడు వాల్మీకికి నుపదేశించెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రావణవధానంతర మయోధ్యాపురంబునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై యుండు సమయంబున సీతాదేవివిషయంబున లోకు లాడుకొను నపవాదమునకుభయపడి సీతాదేవియందు దోషములేదని యెఱిఁగి యెఱిఁగియు "శ్లో॥ రాజ్ఞిధర్మిణిధర్మిష్ఠాః పాపే పాపాస్సమే సమాః। లోకా స్తదనువర్తంతే। యథా రాజాతథాప్రజా" యను రాజనీతి ననుసరించి లోకసంగ్రహార్థ మామెను వాల్మీకాశ్రమమునకు లక్ష్మణువెంటఁ బంపెను. లక్ష్మణుఁడును సీతాదేవిని గంగాతీరంబున వాల్మీకాశ్రమముపొంత విడిచి యయోధ్యకుఁ బోయెను.

సీతారామలక్ష్మణులు చిత్రకూటంబునకుఁ బోయినపు డందు వాల్మీకిని దర్శించిరి. (అయోధ్య ౧౪౭౬వ పద్యముఁ జూడుఁడు) అప్పుడు వాల్మీకాశ్రమము చిత్రకూటమం దుండెను. భరతుఁడు శ్రీరాముల దర్శించి పాదుకలుకొనిపోయిన యనంతరము చిత్రకూటమందలి ఋషులెల్ల దానిని విడిచి వేఱు వేఱాశ్రమములకుఁ బోయిరి. అప్పుడు వాల్మీకిమహర్షి గంగానది కుపనదియైన తమస యను నదీతీరంబున [ఇప్పుడీ నదిని (Tons) టాన్సు అందురు. ఇది ప్రయాగ (అలహాబాదు) సమీపంబున గంగానదిలోఁ గలియును.] నాశ్రమంబుఁగల్పించుకొనియుండెను. తనయాశ్రమముపొంత సీతాదేవి దుఃఖించుచుండుట విని వాల్మీకి యచ్చటికిఁ బోయి యామె సీతాదేవి యని గుర్తించి యిట్లు చెప్పెను.

సీ॥ దశరథధారణీధవు కోడలవు నీవు, మహిషివి శ్రీరామమహిపునకును
జనకనృపాలుని తనూజవును బతి, వ్రతల మేల్బంతి స్వాగతము! నీకు
నీరాక హేతువు నిఖిలంబు నేయోగ, దృష్టిని జూచితి శిష్టచరిత
సర్వలోకంబుల జరిగెడి నవియెల్ల, విదితముల్ నాకు నో వెలఁది మిన్న
తే॥ మత్తపోలబ్ధచాక్షుషమహిమఁ జేసి, కంటి, నీయందుఁ బాపమొకందునైనఁ
గలుగనేరదు భీతిల్లవలదు తల్లి,యుండుమీ యిందు నీమది నుదిలగొనకు.

ఉత్తర. ౧౦౨౦ వ.

అని యూరార్చి కనుప్రొద్దులనుండు నిండుచూలాలిని మునిపత్నుల కప్పగించెను. ఆమెకుఁ గుశలవులను నిరువు రమడలు కొడుకులుపుట్టిరి. ఆరాత్రి శత్రుఘ్నుఁడు లవణాసురుఁ జంప మధురకుఁ బోవుచు వాల్మీకాశ్రమంబునఁ దిగియుండెను. ఈప్రకారము పండ్రెండు సంవత్సరములు సీతాదేవి వాల్మీకాశ్రమమున నుండెను.

"అంతటి మహాపతివ్రత కట్టి నిష్కారణనిందయు, నట్టికష్టము వచ్చుటయుఁ గరుణామయుఁడైన యమ్మహర్షి కేమియు సరిపడక, యీయామె కపకీర్తి యేవిధమునఁ బోవును? ఆమెసత్కీర్తి లోకమున నెట్లు నిలుచును? ఇంతటి శీలవతియే

యిట్టు లపవాదహతమయ్యెనేని యిఁక లోకములోఁ బాతివ్రత్య మేమి నిలుచును? పతివ్రతలెవ్వరు బాగుపడుదురు? సత్యము హతమౌటను దెలిసి తెలిసి యెట్లు తేరకానివలెఁ జూచుచుందును? దీనికి నే నేమి ప్రతిక్రియచేయ వచ్చును? ఈసీతాచరిత్రమంతయు గ్రంథముగ వ్రాయుదునా? అది కావ్యమగునే? 'కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే' త్తని వేదానుశాసనముగదా! వ్రాసితిని బో లోకు లేమందురు? 'వాల్మీకి యొక ఋషిమాత్రుఁడు. దశరథునకు రామునకుఁ బరిచితుఁడు. (ఉత్తర ౯౯౪ స.) అకారణముచే నామెపక్షము వహించియేమేమో వ్రాసెను. ఇది యేమాత్రము ప్రమాణము?' అందురు. మఱికొందఱు 'శ్రీరాముఁడే తన భార్యను మరల గ్రహింపఁగోరి వాల్మీకిచేఁ దన భార్య వీరపతివ్రత యని గ్రంథము వ్రాయించె' నందురు. ఇట్టి యభిప్రాయము ప్రబలెనేని నాశ్రమము వ్యర్థమగుటయే గాక సీతాదేవికి మేలునకుమాఱెక్కువ కీడుచేసినవాఁడ నగుదును. లోకమునకై వ్రాయు గ్రంథమును లోక మాదరింపదేని యాశ్రమ మేల చేయవలయును? లోకమాదరింపని గ్రంథ ముండిన నేమి? మండిననేమి? ఒకవేళ వ్రాసితినిబో నే నాగ్రంథమును దలపైఁ బెట్టుకొనిపోయి యెందఱకని చదివి వినుపింతును? తేనెయున్న చోటికీఁగలు వచ్చునట్లు గ్రంథసారస్యమెఱిఁగి లోకులు తామై వచ్చి గ్రహించు గ్రంథము గ్రంథముగాని ప్రతివానియొద్దకుఁ బోయి నీవు తీసికో నీవు తీసికో యని ప్రార్థించి బలాత్కరించి గ్రహింపఁజేయు గ్రంథ మది యేమి గ్రంథము?

అటుగాక కావ్యాలాపనిషేధ మసత్కావ్యవిషయమేకదా. సీతారాము లవతారమూర్తులుకదా. కావున వారిచరిత్రము గ్రాహ్యమే యుండునా ? నా కగును గాక. పామరలోకమున కేమి తెలియును? వా రవతారమూర్తులని తెలిసియుండిన నిట్టిఘోరపాపవాక్యములు వారివిషయమై లోకు లుచ్చరింతురా ? ఏఋషులకో కొందఱ కవతారరహస్యము తెలిసిన నేమిలాభము ? పామరలోకమును గదా నేను నమ్మించి చక్కఁ బఱుపవలయును. కావున నేను వ్రాయునది మహర్షులు విజ్ఞులు సత్య మని యనుగ్రహింపవలయును. పామరులు సత్యమని గ్రహింపవలయును. అప్పుడు నాశ్రమము సఫలము.

అవతారరహస్యము నేను బయలుపఱుపవచ్చునో రాదో? ఋషులు నాచర్య నామోదింతురో యామోదింపరో ? అవతారరహస్యము వెలిపఱుపక సీతారామచరిత్ర మెట్లు వ్రాయుదును ? మహారాజపురుషుఁడని వ్రాయుదునా ? ఏమి లాభము? మహారాజపురుషు లెందఱు పుట్టిరో యెందరు గిట్టిరో ? ఎట్టిమహారాజపురుషుఁడైనను మానవుఁడు మానవుఁడే. మానవచరిత్రమా నేనువ్రాయుట. ఛీ! అది సరికాదు. భగవంతుఁడే ధర్మసంస్థాపనార్థము మానవుఁడై యవతరించి శ్రమించె నని యాయనచరిత్రమును వ్రాసిన లోకమునకు మేలుగలదు

గాని మనుష్యుల కసాధ్యమైన భగవచ్చర్య నృసింహావతారము. వామనావతారము వంటివి చెప్పియు నేమి లాభము ? వారివలె నే మనుష్యుఁడు చేసి మేలు పొందఁగలఁడు ? సీతారాములో కేవల మనుష్యులవలెఁ జరించుచున్నారు. కావున వారి ననుకరించి బాగుపడుట లోకమునకు సాధ్యము కావున నున్నదున్నట్లు సర్వము చెప్పుటే ప్రశస్తకార్యము. ఇది యాలోచించుకొలఁది మిగుల దుష్కరముగా దోఁచుచున్నది. ఈవిషయమున నాకు మార్గదర్శియా లేఁడు. దైవానుగ్రహములేక యిట్టి మహాకార్యము ఫలింపదు. నీ విత్రోవఁ బొమ్మని బోధించు మహానుభావుఁ డెవ్వఁడు లభింపఁలేదు. ఏమిచేయుదును?"

అని యాలోచించు సమయమున బ్రహ్మపనుపున నారదమహర్షి యాయన యొద్దకు వచ్చెను. అప్పుడు తనకుఁ దగినగురువు లభించెనని వాల్మీకి సంతసించి యిట్టు లాలోచించెను. సీతారాముల గుఱించి చెప్పుమని నేనడిగితినా యంత మాత్రమే చెప్పును.అంతకంటె గొప్పవాఁ డుండిన జెప్ప నవకాశముగలుగదు. వేదములందుఁ బరతత్త్వమని చెప్పఁబడిన శ్రీరాముఁ డీ యనయా వేఱొకం డున్నాఁడా ? భగవన్నామ మని నే నెవ్వనినామము జపించుచున్నానో యా రామశబ్దవాచ్యుఁ డీరాముఁడా వేఱొకం డున్నాఁడా? నేను దెలియగోరునది పరతత్త్వనిర్ణయము. ఇతర లౌకికవిషయముగాదు. కావున భగవంతునియందుండు లోకోత్తర గుణములు గలవాఁ డీకాలమున నీలోకమున నెవ్వఁడని యడిగిన నట్టివాఁ డీరాముఁడే యాయెనా యీయనను గుఱించియే చెప్పును. అటుగాక మఱియొకఁడుండిన నతనిపేరుచెప్పును. అప్పు డీరాముని గుఱించి నేను శ్రమింపఁబని యుండదు. అని యాలోచించి యట్టిగుణములు గలవాఁ డెవ్వఁడని ప్రశ్నించెను. నారదుఁ డాయన యభిప్రాయం బెఱింగి శ్రీసీతారామచరిత్రము గాయత్రీసంపుటితముగ సంక్షేపముగ నుపదేశించి తానువచ్చిన కార్యము సుకరముగ నౌటకు సంతసించి మరలిపోయి యావార్త బ్రహ్మదేవున కెఱిఁగించెను. పదఁపడి బ్రహ్మ సరస్వతిని వాల్మీకిజిహ్వయం దుండఁబనిచి స్వయముగ వాల్మీకియొద్దకు విచ్చేసి నారదునివలన నుపదేశముగొన్న విధముగ శ్రీమద్రామాయణము రచింపు మని యాదేశించి, సకలము సాక్షాత్కరింపను, దానిని గ్రంథరూపముగ రచింపను, శక్తి నొసంగిపోయెను. బ్రహ్మవరబలంబున వాల్మీకి వేదోపబృంహణంబుగ శ్రీమద్రామాయణమును రచింపఁదొడఁగెను. ఇయ్యది వాచ్యార్థప్రధానంబై యితిహాసరూపమునను, వ్యంగ్యార్థప్రధానమై మహాకావ్యరూపంబునను నుండును.అదియును సంస్కృతభాషయం దుండుటచే నీకాలమున సుబోధముగాదని కొందఱాంధ్రకవులు లోకోపకారార్థమై రామాయణములఁ దెనుఁగున రచించిరిగాని యవి కథనుమాత్రము గొని స్వేచ్ఛగఁ జెప్పబడుటచే నాకాలమున కవి చాలినను నిప్పటికిఁ జాలినవి కావయ్యెను. అది

యునుగాక శ్రీమద్రామాయణ పఠనమునకు నెల్లరు యోగ్యులుగారు. కావున నర్థపూర్తికలిగి కావ్యేతిహాసగౌరవపాత్రమై సర్వజనపఠనీయమై ప్రామాణికమై మూలానుసారమైన రామాయణ మాంధ్రంబున నుండుట లోకోపకారకమని యోజించి యనతిసంక్షేపవిస్తరముగ యథాశక్తిమూలానుసారంబుగ నీ యాంధ్రరామాయణము రచియింపఁబడియె. 'కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేత్' అను శాసనము ప్రాకృతమనుష్యవిషయముగాని యప్రాకృత దివ్యకారణలోకోత్తర మహాపురుషవిషయముగాదని యభిప్రాయము.

అట్టి యాంధ్రవాల్మీకిరామాయణము వెలువడిన వెంటనే కొందఱు పెద్దమనుష్యులు మిత్రులు హితులు సంస్కృతరామాయణమునకు సంస్కృతంబున వ్యాఖ్యయున్నట్టు లాంధ్ర రామాయణమున కాంధ్రమున వ్యాఖ్యానమున్నచో సంస్కృతమురాని యాంధ్రులకెల్ల నది యుపకారముగ నుండు నని బోధించిరి. మూలగ్రంథము వ్రాయుటకంటె వ్యాఖ్యానము వ్రాయుట కష్టతరము. అంతటి శక్తిచాలమియు దానికి విరామములేమియు నెఱింగియు మరల రామచరితామృతపాన మనుకూలపడియెగదా యని సంతోషించి యిప్పుడు కీర్తిశేషులైన నామిత్రుడు ఇ. గోవిందాచార్యులవారితో నీవిషయము ప్రస్తావింప సంస్కృతమున నున్న విషయములు నేను తెనుఁగు చేసి యిచ్చెదను.విశేషవిషయములు నీవే వ్రాయుము. ఇట్లైన గ్రంథము శీఘ్రముగ సాంతమగునని కొంత గ్రంథము గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానము ననుసరించి వ్రాసియిచ్చిరి.ఇది యిరువది సంవత్సరములనాఁడు ౧౯౦౯-౧౯౧౦ లో జరిగిన వృత్తాంతము. ఆయన సంస్కృతపండితుఁడు; తార్కికుఁడు.ఆయనశైలికి గ్రంథకర్తశైలికిఁ జాల భేదము కలదు. కొన్నిచోటుల కవిహృదయము కనలేకతాఱుమాఱుగ వ్రాసెను. అదిగాక యిప్పుడు విషయములు విశేషించి వ్రాయవలసివచ్చెను. ఆకారణముచే నది పర్యాప్తము గాదయ్యెను. అయినను దానిని సహాయముగనుంచుకొని నూతనముగ నీవ్యాఖ్యానము వ్రాయఁదలంచితిని. ఆయన ప్రతిఫలాపేక్షచే సహాయపడినను కృతఘ్నతాదోషభీరుఁడనై యీవిషయము వ్రాక్రుచ్చితిని.

ఈవ్యాఖ్యానము మత్సమానధర్ములకు విశేషభాషాజ్ఞానము ధర్మజ్ఞానము తత్త్వజ్ఞానములేని స్త్రీశూద్రాదులకుఁ దత్ప్రాయులైన యితరులకు సుబోధముగ భక్తిజనకముగ ధర్మబోధకముగ నుండవలయుననుట ప్రథమోద్దేశము. సాధ్యమగు నంతవఱకుఁ బరిభాషాపదములు తొలఁగింపఁబడినవి. అవి వ్రాయవలసిన చోట వ్రాసి వెంటనే వానియర్థము వ్రాయఁబడెను, ఇతర గ్రంథపఠనమం దిది సహాయపడఁగలదు.ప్రతిపదార్థము వ్రాయునపుడు పద్యమునందు సులభముగ నర్థమగు పదములకు నర్థము వ్రాయఁబడదు. సమాసముల కర్థము వ్రాయునపుడు పైయాకరణఫక్కి ననుసరింపఁబడదు,ఉదా:— పుండరీకాక్షుఁడన్నప్పు

'దెవనియక్షులు పుండరీకములవంటివో వాఁడు' అని వ్రాయక కమలములవంటి కన్నులుగలవాఁ డనిన సుబోధము అను భావముతో నిట్లే వ్రాయఁబడును. పండితులు క్షమింతురుగాక. ప్రతిపద్యమునకుఁ దాత్పర్యము వ్రాయఁబడును. కొన్నిచోట్ల వ్యాఖ్యానకోలాహలములోఁ బద్యార్థమేమో యెఱుఁగుట కొందఱకుఁ గష్టముగా నుండును. వారి కిది యుపకారక మగుటయేకాక తాత్పర్యముమాత్రము చదువుచుఁబోయిన నది వచనరామాయణపఠనమగును. సంగ్రహశక్తి చాలదని పండితు లాక్షేపించిన నాక్షేపింపనిండు. చదివినవారికి విషయము చక్కఁగ బోధపడవలయునను తలంపుతో నేదైనఁ జర్చింపఁబూనినపుడు విస్తరభీతిలేక విపులముగనే చర్చింపఁబడును. ఇంతయేల? ఎట్టెట్టిచోట నెట్లెట్లు చెప్పిన సుబోధముగనుండునని తోఁచునో యట్టట్టిచోట నట్టట్టిశైలియు నట్టట్టిరీతియు నవలంబింపఁబడును. వాక్యపటుత్వము లేదను నిందవచ్చిన రానిండు. పాఠకులు సుబోధమని సంతోషించినచో వీనిశ్రమము సఫలమని వీఁడు సంతోషించును. పూర్వవ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయముతో నే నేకీభవించినచోట వారు వ్రాసినట్లే వ్రాసెదను. లేనిచోట నాయభిప్రాయమును దెలిపియవశ్యమని తోఁచినచోట వారి యభిప్రాయమును దెలిపెదను. ఏలయన లోకమందు రుచిభేదము కలదుగదా, పూర్వవ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయముతో నేను వేఱుపడిన స్థలములుగలవు. వానిని గ్రహించుటకు నిరాకరించుటకుఁ బాఠకులు స్వతంత్రులు. వ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయము వ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయమే. అది కవి హృదయమైనను గావచ్చును; గాకున్నను గాకపోవచ్చును. నాయభిప్రాయమే సరి: అదియే కవిహృదయ మని ఱొమ్ముగ్రుద్దుకొని వాపోవువాఁడను నేను గాను. వ్యాఖ్యాతలు భిన్నాభిప్రాయములు గలవారు. అం దేదో యొకటి కవిహృదయము గాఁగలదు గాని పరస్పర విరుద్ధములు కవిహృదయ మెట్లు గాఁగలవు? కావున నాకు సరియని తోఁచినది నేను జెప్పెదను. అభిజ్ఞులు మెచ్చి యానందింతురు. పురోభాగులు నిందించి యానందింతురు. వీఁడు రెంటికి నానందించును.

ఈ వ్యాఖ్యానము నెపమున నొకమతము ఖండింపవలయుననికాని, మఱియొక దాని నుద్ధరింపవలయు ననికాని, యొక దేవతను గొండపైఁగూర్చుండఁబెట్టి మఱియొక దేవతను గ్రిందఁద్రోయవలయు ననికాని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయముగాదు. గ్రంథమునన్నది చెప్పుటే వీని కార్యము, స్వానుష్ఠానముచే నుభయలోకసాధకధర్మములను లోకులకందఱకు నన్నివర్ణాశ్రమములవారికి నుపదేశింపఁబూనినది శ్రీరామావతారము. ఇదియే సరియైన ధర్మసంస్థాపనము. ఈ యుభయవిధార్థములు పాఠకులకు మనస్సున నాటఁ దేటతెల్లము చేయవలయుననియెవ్యాఖ్యాతయభిప్రాయము. భగవత్తత్త్వముతర్కభేద్యముగాదు. దానికదియే ప్రమాణము. కావున రామాయణ మందలి ధర్మముల స్థాపింప

వేఱొండు ప్రమాణములనుగోరుట సూర్యుని జూపుటకు దివిటీయెత్తినట్లు. పరిమళయుక్తమైన కమలమును గ్రోఁతులు చించి చెండాడును. రసికులు శిరసా వహించి యానందింతురు. తుమ్మెదలు దానియందలి తేనె ద్రాగును. అట్టులే కుత్సితతార్కికులు రామాయణమును జింపి పాఱవేయనిండు. భక్తులు దాని యందలి దివ్యామృతరసమును గ్రోలి యానందింతురు.

పూర్వవ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిన విషయములు విశేషించి గ్రహించినను వారు సూచింపని కొన్ని విశేషము లిందుఁ గలవు. అంతమాత్రమున నిది పర్యాప్తమని చెప్పసాహసింపను. ఒకఁడు సముద్రమున మునిఁగి యూపిరిపట్టఁగూడినంతసేపుండి దొరకినన్ని ముత్యములు తీసికొని రాఁగానే సముద్రమున నిఁక ముత్యములు లేవనవచ్చునా? గ్రంథ మెట్లున్నను నెవరి యభిప్రాయ మెట్లున్నను నీ గ్రంథరచన సర్వదేశదశాకాలములందు నీ వ్యాఖ్యాతకు నిరంతర నిరంతరాయ శ్రీ సీతారామస్మరణమున కుత్తమసాధనమైనది. అంత్యకాలమున నీ ఘటము తరించుట కిది చాలును. ఇతర విచారములు వీని కేల ?

కొందఱు 'తనకృతికిఁ దాను వ్యాఖ్యానము వ్రాయుట తన తనయతోఁ దాను సంగమించుటవంటి'దని నిరాకరణజల్పముల వదరుదురు. ఉపమానోపమేయములకుఁ బోలికయేలేదు. అదియునుగాక అప్పయదీక్షితులవారు తమ వరదరాజస్తవమను గ్రంథమునకుఁ దామే వ్యాఖ్యానము రచించిరి. "శ్లో॥ అభివంద్యచంద్రశేఖర మాద్యం గౌరీసఖం పరంజ్యోతిః। వ్యాకుర్వే స్వేనకృతాం గూఢార్థాం వరదరాజస్తుతిం" కాశీ లక్ష్మణశాస్త్రిగారు గురువంశకావ్యము రచించి "శ్లో॥ స్వకీయ గురువంశస్య, వ్యాఖ్యా లక్ష్మణశాస్త్రిణా। సంక్షేపేణ సతాం ప్రీత్యై క్రియతే భావబోధినీ." అని దానికిఁ దామే భావబోధిని యను వ్యాఖ్య రచించిరి.

పండితులగువారు కవియుద్దేశించినవానికంటె విశేషార్థములు చెప్పఁగలరు. ఇట్టివారు వంద్యులే. వారి కిది ప్రాతిపదికమగును గాక.

ఈగ్రంథరచనకుఁ గారణము హితబోధము శిరసా వహించి యాంధ్రలోకసేవచేయవలయునను తలంపు. ఇది మీఁదఁ జెప్పఁబడెను.

2. శ్రీకృష్ణభగవానుఁ డవతారప్రయోజనమును "శ్లో॥ పరిత్రాణాయసాధూనాం, వినాశాయచదుష్కృతామ్। ధర్మసంస్థాపనార్థాయ, సంభవామి యుగే యుగే" అనఁగా సాధురక్షణము—దుష్టశిక్షణము—ధర్మసంస్థాపనము చేయుటకుఁ గాను నేను యుగయుగమున నవతరించుచుందును, అని చెప్పెను. రామాయణమున మొదటిరెండు స్పష్టముగఁ గానవచ్చుచున్నవి. వీనిని గుఱించి పూర్వవ్యాఖ్యాతలు విశేషించి వ్రాసియున్నారు. కారణ మేమోకాని మూఁడవదాని కీయవలసినంత ప్రాముఖ్యమిచ్చినవారు గారైరి.

ధర్మము రెండువిధములు. 1 సామాన్యధర్మము, 2 విశేషధర్మము. శాస్త్రీయ సదాచారము సామాన్యధర్మము. కేవలమోక్షధర్మము విశేషధర్మము. మొదటిది ప్రథమసోపానము. రెండవది ద్వితీయసోపానము. మొదటిది లేకుండిన రెండవది దురారోహము.

శ్లో॥ అవిప్లవాయ ధర్మాణాం, పాలనాయ కులస్యచ,
సంగ్రహాయచ లోకానాం, మర్యాదాస్థాపనాయచ,
ప్రియాయ మమవిష్ణోశ్చ, దేవదేవస్యశార్ఙ్గిణః
మనీషీ వైదికాచారం, మనసాపి నలంఘయేత్ ॥

ధర్మమున కుపద్రవము రాకుండుటకును, కులరక్షణార్థముగను, లోకమును బాగుచేయుటకును, మర్యాద (కట్టుబాటు) స్థాపించుటకును, నాయొక్కయు దేవదేవుఁడు విష్ణువు ప్రీతినిమిత్తము బుద్ధిమంతుఁడు వైదికాచారమును మనస్సునందైన నుల్లంఘింపరాదు ఏల? 'శ్రుతిస్మృతిర్మమైవాజ్ఞా' శ్రుతియు స్మృతులు నా యాజ్ఞాస్వరూపములు అనికదా భగవద్వచనము. రాజా! నీయందు నాకుభక్తియే కాని నీయాజ్ఞాప్రకారము నేను నడవ ననుట యెట్టిదో నేను భగవద్భక్తుఁడను భాగవతుఁడనేకాని సదాచారమున వర్తింపఁజాల ననుట యట్టిద. "శ్లో॥ ఆగమానాంహి సర్వేషా, మాచారః శ్రేష్ఠ ఉచ్యతె । ఆచారప్రభవోధర్మః, ధర్మాదాయుర్వివర్ధతే॥'ధర్మస్య ప్రభు రచ్యుతః'అన్ని వేదములలో నాచార మే శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడెను. ధర్మమాచారమువలనఁ గలిగినది. ధర్మమునకుఁ బ్రభువు విష్ణువు అని యుండుటచేఁ దనశ్రేయస్సు కోరుకొనువాఁడు సదాచారసంపన్నుఁడు కావలయును. ఆచార మనఁగా నెక్కని నడవడి. దీనియందు స్థిరుఁడై పైదానికి యత్నింపవలెను. ధర్మసంస్థాపనార్థ మని వ్యవస్థ లేక చెప్పుటచే రెండుధర్మములు గ్రాహ్యములు శ్రీమద్రామాయణమున నీ రెండుధర్మములు విపులముగ నాచరణరూపమున విశదీకరింపఁబడినవనియే యీవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము.

ఎట్లు విశదీకరింపఁబడెను ? శ్రీరామాదుల స్వానుష్ఠానముచే. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ధర్మాచార్యుఁ డనుట యెంతయుఁ దగియున్నది. శాస్త్రములు చదివి యాప్రకారము దాను నడచి పరులు నడచునట్లు చేయువాఁడు గదా యాచార్యుఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తియందు నీమూఁడుగుణములు సంపూర్ణముగఁ బర్యాప్తములై యున్నవి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్టివాఁ డని శ్రీమద్రామాయణమే నిరూపించుచున్నది.

తొలుదొల్త వాల్మీకి ప్రశ్నించుటయందే ధర్మజ్ఞుఁ డెవ్వాఁడు ? అనుటతో సంతుష్టిలేక "సంతతానుష్ఠితచారిత్రుఁ డెవ్వఁడు? దృఢనిష్ఠుఁడెవ్వ" డని ప్రశ్నించెను. ప్రత్యుత్తర మిచ్చుటయందు నారదుఁడు శస్త్రధర్మవిదుండు, ధర్మసంర

ష్ఠుఁడు, నిజధర్మరక్షణుండు, అపరధర్మనియట్టివాఁడు అనికదా చెప్పెను. ఇట్టులే కదా అరణ్యకాండమందు "రామో విగ్రహవాన్ ధర్మ" యని మారీచుఁడును, రాముఁడు రూపమెత్తిన ధర్మము అనియు "యస్మిన్న చలతే ధర్మో, యోధర్మం నాతివర్తతే" యెవనియందు ధర్మము చలింపదో, యెవఁడు ధర్మము నతిక్రమింపఁడో, యని యుద్ధకాండమున శుకుఁడును "చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేస్మిన్, స్వేస్వేధర్మేనియోక్ష్యతి" నాలుగువర్ణఁబుల జనముల దమతమ ధర్మమందు నిలుపుఁదలఁగకుండ నని నారదుఁడును "విష్ణునాం ఋషిభి స్తుల్యం కేవలం ధర్మమాస్థితమ్" 'అతులితసత్యధర్మనియమైకరతిం జఁయించు సంయమివ్రతతులతోడ సాటి నని బాగుగ నిల్పుము దేవి నీమదిన్" అని శ్రీరామచంద్రమూర్తియు "ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ, రామో దాశరథిర్యది" సారధర్మాత్ముఁడును సత్యసంధుఁడే నిరామచంద్రుఁడు దశరథరాజసుతుఁడు అనిలక్ష్మణుఁడును, "లోకానాం త్వం పరోధర్మ" యని బ్రహ్మయుఁ జెప్పిరి. ఈ వాక్యములవలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మాత్ముఁడు, ధర్మనిష్ఠుఁడు, ధర్మమూర్తి, ధర్మానుష్ఠానపరుఁడు, ధర్మస్థాపకుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది.

'ఆచినోతిహ శాస్త్రార్థాన్ । ఆచారే స్థాపయ త్యపి
స్వయ మాచరతే యస్మా । త్తస్మా దాచార్య ఉచ్యతే'

ఇట్టి యాచార్యుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిగాక మఱి యెవ్వఁడు ?

కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మాచార్యత్వమునకుఁ బ్రాముఖ్యమీయని వ్యాఖ్యానము పర్యాప్తము గా దని వీరి యభిప్రాయము.

'శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మాత్ముల రక్షించెను, దురాత్ముల శిక్షించెను' అని మనము బుసుపోకకుఁ జెప్పుచుండిన లాభములేదు. ధర్మాత్ము లనఁబడినవారే ధర్మమున వర్తించుటచే రక్షింపఁబడిరి. దురాత్ములే యధర్మమున వర్తించుటచే శిక్షింపఁబడిరి. ధర్మాధర్మములు మనకుఁ దెలియువిధ మెట్లు ? అని విచారపడవలసిన కారణము లేదు. శ్రీ సీతారామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న విభీషణ హనుమదాదులచర్యలు ధర్మమార్గము నిరూపించుచున్నవి. రావణాదిరాక్షసులయు కైకేయీమంథరాదులయుఁ జర్య లధర్మమార్గమును నిరూపించుచున్నవి.

ఓయీ! శాస్త్రోక్తమైన చర్యగదా ధర్మము. శ్రీసీతారామచంద్రమూర్తుల చర్యలు ధర్మయుక్తములని నాకు శాస్త్రజ్ఞానముండినఁగదా తెలిసి యాప్రకారము వర్తింతును. ధర్మాధర్మలక్షణజ్ఞానము-శాస్త్రమువలన నాకు లభించెనేని శ్రీసీతారామాదులచరిత్రముతో నాకేమి పని? నాకు శాస్త్రజ్ఞానము లేదాయెనా వారు ధర్మచరిత్రులను విశ్వాసము నాకెట్లుగల్గును? కావున నాకు శాస్త్రజ్ఞానముండినను లేకుండినను శ్రీమద్రామాయణపఠనము వ్యర్థమేకదా ? యని యడుగ

వచ్చును. లోకమున లక్షణైకచక్షుష్కులని లక్ష్యైకచక్షుష్కులని యిరుదెగలవారు గలరు. మొదటివారు శాస్త్రజ్ఞానము పరిపూర్ణముగ సంపాదించి ప్రతికార్యము దానిననుసరించి యున్నదా లేదా యని పరిశోధించువారు. రెండవవారు పూర్వపు మహాత్ము లీప్రకార మాచరించిరి. కావున నే నట్టులే యాచరించెద ననువారు. వీరికి శాస్త్రజ్ఞానముతోఁ బనిలేదు. తల్లిదండ్రుల ననుకరించు బిడ్డలు గురువుల ననుకరించుశిష్యు లీతెగలోఁ జేరినవారు. శాస్త్రజ్ఞానము వెనుక నెప్పుడో వచ్చిన రానీ, రాకున్న రాకపోనీ విచారములేదు. జననీజనకులు, గురువులు ధర్మాత్ములై నిర్దుష్టులైయుండవలయును. లేకుండిన వారిననుకరించువారు చెడుదురు.

సాధువులమార్గము ననుసరించి పోవువానికి దృఢవిశ్వాసబలంబున సందేహములు రావుగాని శాస్త్రజ్ఞానముమాత్రము గలవానికి నాచరణమందు సందేహములు రాకమానవు. ఇట్టివారందఱు శ్రీరామునొద్దకు వచ్చి తమసందేహములు దీర్చుకొనుచుండిరని రామాయణమునఁ గలదు. శ్రీరామావతారోద్దేశమిదియే. స్వతఃప్రమాణమైన రామాయణమునఁ జెప్పఁబడిన ధర్మాధర్మములకుఁ బ్రత్యేక ప్రమాణము లనావశ్యకములైనను గొందఱ సంతుష్టికై కొంతవఱకు ధర్మశాస్త్ర వాక్యములు ధర్మకూటానుసారముగ ననువదింపఁబడును. దానివలన ధర్మశాస్త్ర వాక్యములకు శ్రీరామాదుల యనుష్ఠానమునకుఁ బోలిక చూచుకొని రామాయణమునఁ జెప్పఁబడినవన్నియు సప్రమాణము లని విశ్వాసము సంపాదించుకొన వచ్చును. ఈవిధముగ నుభయవిధ ధర్మానుష్ఠానమును రామాయణమువలన నేర్చుకొనవలయునుగాని వానరులకుఁ దోఁక తలయందుండెనా మొలయందుండెనా? మొలయందుండిన నెట్లు వస్త్రములు కట్టుకొనిరి ? యని యిట్టి సందేహములచేఁ బెటుకులాడుచుండరాదు. రామాయణమువలన నేర్చుకొనవలసిన వివి కావు.

కృతయుగంబున నందఱు జ్ఞానసంపన్నులే. అప్పు డొకరి నొక రుద్బోధింపఁ బనిలేదు. త్రేతాయుగమున నొకపాదము ధర్మము లుప్తము. కావున పాతిక భాగము ధర్మజ్ఞానము లుప్తము. కావున శాస్త్రజ్ఞులకు సందేహము లంకురించెను. అయినను వారిస్థితి యొకరు శాస్త్రీయమార్గమున వర్తించిరేని దానిని జూచి శాస్త్రముతో దానిని బోల్చి శాస్త్రార్థ మిదిగదా యని నిశ్చయించుకొనఁ జాలియుండిరి. ఇట్టిదశయందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యుపదేశముపని పెట్టుకొన్నవాఁడు కాఁడు. ద్వాపరయుగము రాఁగా ధర్మము రెండుభాగములు నశించెను. ద్వాపరశబ్దమునకే సందేహమని యర్థము. కావున వారిమనస్స్థితి 'పెద్దలనడవడి సరియా ? నానడవడి సరియా ?' యని సందేహించునదియై యుండెను. ధర్మాధర్మములు సమానబలము గలవై నప్పు డిది ధర్మ మని యిది యధర్మమని తెలిసినవా డొకఁడు నోరుతెఱచి చెప్పవలసివచ్చెను. ఇది కృష్ణావతార

ప్రయోజనము ఈకారణముచే భగవద్గీత యుద్ధవగీత జన్మింపఁగారణమయ్యెను. ఇది కలికాలము. కలి యనఁగా గలహము, ఇప్పుడా రామమూర్తి యా కృష్ణమూర్తి యవతరించి వచ్చినను బవిసి యార్చుకొని పోవలసివచ్చును. నీవు చెప్పునది యేమి? నేను వినునది యేమి? నాకుఁ జెప్పుటకు నీవెవ్వఁడ వని మనవారు కొట్టఁబోదురు. వీరిని జక్కఁబెట్టవలసినది కల్క్యవతారమే. కావున శ్రీరామావతార మనుష్ఠానావతారము. శ్రీకృష్ణావతార ముపదేశావతారము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనుష్ఠానముచే దేనిని ధర్మమని నిరూపించెనో దానినే శ్రీకృష్ణమూర్తి యుపదేశముచే స్థాపించెను. కావున శ్రీమద్రామాయణము లక్ష్యగ్రంథము. భగవద్గీత లక్షణగ్రంథము. ఈరెండు గ్రంథముల నెఱిఁగినవాఁడు కింకర్తవ్యతామూఢుఁడు కాఁజాలఁడు. తక్కిన శాస్త్రములు చదివినను జదువకున్నను లోపములేదు. ఈరెండువిషయములు భగవద్గీతకు రామాయణమునకుఁ గల సామరస్యము. శ్రీసీతారామాదుల చర్యలవలన మన మెఱుంగవలసిన ధర్మము విశదీకరింప నీవ్యాఖ్యానము శ్రమింపఁగలదు. ఇది గొప్పపండితులకు సాధ్యమగుకార్యము. అట్టిదాని నెట్టిసహాయములేని యీయల్పజ్ఞుఁడు పూనుకొనుట పరిహాసాస్పదమే.

చ॥ నిరుపహతిస్థలంబు, రమణీప్రియదూతిక తెచ్చియిచ్చు క
ప్పురవిడె, మాత్మ కింపయిన భోజన, మయ్యెలమంచ, మొప్పు త
ప్పరయు రసజ్ఞు, లూహ తెలియంగల లేఖకపాఠకోత్తముల్
దొరకినఁగాక యూరక కృతుల్ రచియింపు మటన్న శక్యమే.

వీనియం దొక్కటియైనను వీనికి లేదు కార్యవిఘ్నకరములగు ప్రతికూలప్రారబ్ధములు మెండు కాలమా సమీపించుచున్నది. కావున శీఘ్రముగా ముగింపవలసియున్నది. ఇట్టిస్థితిలోఁ జేయు మహాకృతియందెన్నియో లోపములుండును. అది యేమి దైవతంత్రమో ఆదినుండి యింతవఱకు మారుమానిసి సాహాయ్యములేకయే యిన్నికృతులు రచింపవలసివచ్చెను.

అయిన నగునుగాక. వాసుదాసుఁ డొంటిమిట్ట చేరుటకుముం దాగ్రామమందలి పెద్దమనుష్యులు సభదీరి స్వామి యుయ్యాలపీఁటకు గొలుసులు దెప్పింపవలయు నని చందాలు వేయఁబూనుకొనిరి. చేతినిండఁ గాకితములు – బుడ్డినిండ మసి యినుపముక్కుకలము పూని యగ్రాసనాధిపతిగారు సభ నలంకరించిరి. కాని- పేరు వ్రాసినవాఁడు, అంకెవేసినవాఁడు లేఁడాయె. పేరంటాండ్రుకదా నీవు పాడు నీవు పాడు మన్నట్లు వీరును నీవు నీ వని కాలక్షేపము చేయుచుండిరి. కాలుగంట యయినను 'హరిః ఓ'మ్మని యంకెవేసినవాఁడు లేఁడాయెను. అప్పు డచ్చటికి నొక పంచముఁడు వచ్చియుండి వీరు పడుపాటులు చూచి యయ్య

లారా! యీ మాలవానిధనము స్వామికిఁ బనికివచ్చునా యనెను. దాని కేమి యాక్షేప మని సభ్యు లనిరి. అట్లైన నాచందా రు. ౧౦-౦౦ లు వేసికొనుఁడు, ఇప్పుడే తెచ్చియిచ్చెద ననెను. ఆమాట వాఁ డనఁగానే యీ పెద్దమనుష్యుల ముఖమునఁ గాటువేసిన నెత్తురులేదు. రూపాయ వేయుదుమా అర్ధము వేయుదమా యని యాలోచించు పెద్దమనుష్యులకు గుండెలలో రాయిపడెను. మాలవాఁడు రు. ౧౦-౦౦ లు వేసినపుడు దానికిఁదక్కువవేయుట యవమానమని వారు సగ్గిసముగ్గిసలైరి. సమ్మార్జనీధ్వజుఁడైన యీ వ్యాఖ్యాతయు మాలదాసుఁడే. స్పర్ధచేనైన నీవ్యాఖ్యానమునకు మించిన వ్యాఖ్యానమును పండితుఁడగువాఁడు వ్రాయునుగాక! వాని కిది మార్గదర్శియగునుగాక! గోడ నిర్మించినఁ జిత్తరువు వ్రాయువారెందఱో యుందు రనియే యీ వ్యాఖ్యాత యభిలాష.

సామాన్యధర్మవిషయమున శ్రీమద్రామాయణమునకు వ్యాఖ్యానమే శ్రీ మహాభారతము. మోక్షధర్మవిషయమున శ్రీ భాగవతము వ్యాఖ్యానము. ఈ గ్రంథము సొంతమగువఱకు నీ వ్యాఖ్యాతకు నారోగ్యము - నాయుష్యము నిచ్చి శ్రీరామచంద్రమూర్తి తనయొద్దకు రమ్మని పిలువరాఁడేని యథాశక్తి పై విషయములందు విశదీకరింపఁబడును, లోపములను మహాజనులు క్షమించి బోధింతురుగాక యని యీ దాసుఁడు ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

యత్ర రామో భయం నాత్ర, నాస్తితత్ర పరాభవః.

శ్రీసీతారామప్రసాదసిద్ధి రస్తు.

గ్రంథారంభము.

—• ౧ సర్గము. వాల్మీకునకు నారదుఁడు రామాయణ ముపదేశించుట •—

కం॥ తపమున స్వాధ్యాయంబున, నిపుణుని వాగ్విద్వరేణ్యు • నిఖిలమునిజనా
ధిపు నారదుసంప్రశ్నము, తపస్వి వాల్మీకి యిట్లు • తమిఁ గావించెన్. ౧౯

అన్వయక్రమము.

తపమున స్వాధ్యాయమున నిపుణుని, వాగ్విద్వరేణ్యుని, నిఖిలమునిజనాధిపుని, దపస్వి యగు వాల్మీకి తమి నిట్లు సంప్రశ్నించెను.

"ఆచార్యాద్ధైవవిద్యావిదితా సాధిష్ఠం ప్రాపత్, ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద" గురూపదేశమున నెఱిఁగిన విద్యయే శ్రేష్ఠమైనది. కావున నాచార్యు నాశ్రయించిన పురుషుఁడే వేదాంతమును జక్కఁగ నెఱిఁగినవాఁ డగును. ఆచార్యునకు నాచార్యలక్షణపూర్తియు నుండవలయును. కావున నారదునికి నాచార్యలక్షణ పూర్తి కలదని (1)తపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుని (2) వాగ్విద్వరేణ్యున్ (3) నిఖిలమునిజనాధిపున్ (4) నారదున్ – అనునాలుగు ద్వితీయాంతంబులచేఁ దెలుపఁబడెను. "రజస్తమోభ్యాం నిర్ముక్తా, స్తపోజ్ఞానబలేన యే, ఆప్తాశ్శిష్టా స్త ఏవోక్తా, స్తేషాం వాక్య మసంశయమ్"రజోగుణమునకుఁదమోగుణమునకు వశులుగాక తపోజ్ఞానబలముచే నాప్తులు శిష్టులు నగువారు చెప్పెడు వాక్యము నిస్సందేహముగ గ్రహింపవలయును అని గురువుల లక్షణ ముండుటచే నట్టిగురువులను గావ్యాది నుతించి వారికి నమస్కరించియే కావ్యారంభము చేయవలయు ననియు నదియే మంగళకర మనియుఁ దెలుపుటకై తపమున స్వాధ్యాయంబున నిరతుని నని తొలుతనే నారదగుణవిశేషము చెప్పఁబడెను. ఏ విశేషకార్యమైనను దేవతాగురుస్తుతిపూర్వకముగఁ జేయవలయును.

ప్రతిపదార్థము.

తపమున స్వాధ్యాయంబునన్=తపమునందును స్వాధ్యాయమునందును – అ తపముయొక్క స్వాధ్యాయమునందును; నిపుణుని = విశేషాసక్తివలనఁ గలిగిన యభ్యాసముచే లభించిన నేర్పుగలవానిని – ఇది గురువునందుఁగల సర్వసామర్థ్యమును దెలుపుచున్నది. "య ద్దుస్తరం య ద్దురాపం, యద్దుర్గం యచ్చ దుష్కరమ్। తత్సర్వం తపసా సాధ్యం, తపోహి దురతిక్రమమ్"–మనువు. దాఁటరానిది పొందరానిది దుర్గమైనది చేయఁ గష్టమైనది యీ యన్నియుఁ దపస్సుచే సాధ్యములు. తపము దురతిక్రమముగదా యని యర్థము. స్వాధ్యా

యమునందు నిపుణుఁ డనుటచే నేది చెప్పినను వేదోక్తము ననుసరించియే యుండు నని యభిప్రాయము; వాగ్విత్ = పండితులయందు, వరేణ్యన్ = శ్రేష్ఠుని; నిఖిలమునిజనాధిపున్=సమస్తమైన మునులసమూహమందు నధికుఁడైనవానిని– ఇట్లు చెప్పుటచే నతీంద్రియాభిజ్ఞుఁ డని సూచితము; నారదున్ = నారదమహర్షిని; తమిన్=ప్రీతితో – అక్కఱతో; తపస్వియగు వాల్మీకి; ఇట్లు = ఈక్రిందఁ జెప్పఁబోవువిధముగ; సంప్రశ్నము=చక్కని యర్థవంతమైన ప్రశ్నమును; కావించెన్ = చేసెను (అడిగెను).

తాత్పర్యము.

వేదాధ్యయనమున సంపన్నుఁడును, వేదాంతవేత్తయు, బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠుండును, జపపరుండును, వేదాంగములయిన వ్యాకరణాదుల నెఱింగినవాఁడును, భక్త్యతిశయముచే సరస్వతీపుత్రులయిన మరీచ్యాదులందు శ్రేష్ఠుండును, అజ్ఞానముఁ దొలఁగించి జ్ఞానముకలిగించి పరమాత్మస్వరూపమును బోధించువాఁడును, యోగవేత్తలలో ముఖ్యుండును నగు నారదమహర్షిం జూచి భగవద్విషయమును బోధింప యోగ్యుఁడగు గురువు దొరకకపోయెనే యను నిర్వేదముతోఁ దపించి శుష్కించినవాఁడును మననశీలుఁడును తపశ్శాలియు నగు వాల్మీకి సాష్టాంగనమస్కారపూర్వకముగ నిట్లు చక్కఁగఁ బ్రశ్నించెను.

తపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుని నను విశేషణ మాచార్యునందు ముఖ్యముగ నుండవలసిన గుణసంపత్తిని దెలుపును. అదెట్లన:— తపము–చాంద్రాయణా వ్రతము, స్వాధ్యాయము ఇవిరెండును బ్రాహ్మణునికి నావశ్యకములు గావున నందుఁ దొలుతఁ జెప్పఁబడెను. "శ్లో॥ తపోవిద్యాచ విప్రస్య, నిశ్శ్రేయస కరం పరమ్। తపసా కల్మషం హంతి, విద్యయా మృత మశ్నుతే." "ఆ॥వె॥ ధారిణీసురునకుఁ దపము విద్యయు రెండు। ముక్తిపదంబులగును మొనయుచుండు".—భార॥ తప మనఁబడు చాంద్రాయణములోనగు వ్రతములును వానిననుష్ఠించుటచే లభించిన విద్య వేదము. ఈరెండు బ్రాహ్మణునకు మోక్షకారణములు. తపస్సుచే జ్ఞానవిరోధులగు పాపములను జంపుచున్నాఁడు. అప్పుడు మనస్సు నిర్మలమగును. ద్వి॥ దానంబు యజ్ఞంబు తపము మనీషి, మానవోత్తమః చేయు మతి పావనునిగ॥ ద్వి. భ. గీ. ౧౮ అ. ఇట్లు మనస్సు నిర్మలమై మురికి కడిగిన యద్దమువలెఁ గాఁగా జ్ఞానమునకు వికాసము కలుగ నారంభించును. వేదపఠనముచే జ్ఞానమును సంపాదించినాఁడు. కావున నారదుఁడు తపశ్శీలుఁడనియు వేదాధ్యయనసంపన్నుఁడనియు నేర్పడుచున్నది.

'తప–ఆలోచనే' ఆలోచనార్థకమగు 'తప్' అను ధాతువుచే నిష్పన్నమైన తపశ్శబ్దము ఆలోచన యను నర్థము గలదియు నగును. ఈయర్థమును శ్రుతియుఁ

చెప్పెను. "యస్య జ్ఞానమయం తపః" ఎవనికిఁ దపస్సు జ్ఞానమయమో యనుటచేఁ బరబ్రహ్మమునకును జ్ఞానరూపమగు తపస్సుగలదు. అజ్ఞానము యోగరూపము. "స్వాధ్యాయా ద్యోగమాసీత, యోగా త్స్వాధ్యాయమావసేత్, స్వాధ్యాయయోగసంపత్త్యా, గమిష్యతి పరాంగతిమ్" అనగా స్వాధ్యాయాత్= ఆచార్యునివలనఁ జక్కఁగ గ్రహించిన వేదమువలన, యోగ = భక్తియోగమునందు,ఆసీత=స్థిరుఁడై యుండవలయును.అనఁగా ననుష్ఠింపవలయును.అనఁగా భక్తిని గలిగింపని వేదాధ్యయనము ప్రశస్తముగాదని భావము. యోగాత్ = ఇట్టిభక్తియోగమువలన, స్వాధ్యాయమ్=వేదమునందు, ఆవసేత్ = స్థిరుఁడై యుండవలయును. అనఁగా వేదాధ్యయనము భక్తితోఁ జేయవలయును. ఇట్లు యోగవేదములసంపత్తిచే, పరాంగతిమ్=పరమపదమును, మనుష్యుఁడు,గమిష్యతి=పొందఁగలఁడు. 'వేదాధ్యయనముచే యోగమును, యోగముచే వేదాధ్యయనమును సంపాదింపవలయును.ఇట్లు పరస్పరసహాయములైన వేదయోగములు గలవాఁడు ముక్తుఁడగును.' అను శాస్త్రముచొప్పున నారదుఁడు వేదమును భక్తియోగమును రెంటిని గలవాఁ డని యేర్పడెను. "తపోహి స్వాధ్యాయః" తపస్సు వేదమే యను శ్రుతివచనంబు గలదు.కావునఁ దప మనఁగా వేదమనియుఁ జెప్పనగును. స్వాధ్యాయమనఁగా జపము. 'స్వాధ్యాయో వేదజపయోః॥ స్వాధ్యాయపదము వేదజపములకు వాచకము' అని ప్రమాణము. "స్వాధ్యాయాన్మా ప్రమదః" వేదాధ్యయనమువలన నజాగ్రత్తపడకుము. "వేదమేవ జపే న్నిత్యమ్" ఎల్లపుడు వేదమునే జపింపవలయును. అను శాస్త్రరీతిని వేదమునేసదా జపించువాఁడనియు నర్థము. తపము=వ్యాకరణము; 'ఆసన్నం బ్రహ్మణ స్తస్య తపసా ముత్తమం తపః। ప్రథమం ఛందసా మంగ మాహుర్వ్యాకరణం బుధాః॥" వేదాంగములలోఁ బ్రథమమగు వ్యాకరణము బ్రహ్మను గ్రహసంపాదకమగు నుత్తమతపము, అని వాక్యపదీయంబునఁగలదు. ఈ తపశ్శబ్ద మీయర్థమున సకలవేదాంగముల సూచించును. దీనిచే సాంగముగ వేదమధ్యయనము చేసినవాఁ డని యేర్పడుచున్నది. ఈసమస్త నిర్వాహనముల చేతను నారదునికి వేదాధ్యయనసంపత్తి చెప్పఁబడెను.

తప మనఁగా నాలోచన. అనఁగా ధ్యానము. దానియొక్క స్వాధ్యాయమనుటచే ధారణ చెప్పఁబడెను. దానియందు నిపుణుని ననుటచే సమాధి చెప్పఁబడెను. దీనిచేత సంయమన శక్తి చెప్పఁబడెను. 'తపస్స్వాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని క్రియాయోగ' యని పాతంజలిసూత్రము (౨.౧) ఇందుఁ దపము స్వాధ్యాయము చెప్పఁబడెను.నారదశబ్దముచే నీశ్వరప్రణిధానము చెప్పఁబడెను. దీనివలన నష్టాంగయోగసిద్ధిగలఁవాఁ డని యర్థము.

తపశ్శబ్దము పరబ్రహ్మవాచకము. కావునఁ దపస్స్వాధ్యాయనిపుణు ననఁగాఁ బరబ్రహ్మమును ధ్యానించుటయందు సమర్థుని నని యర్థము.

ఎన్ని వేదములు వల్లించినను వానియర్థము గ్రహించినను భగవచ్చింతన లేకున్న వ్యర్థముగదా. 'త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున. భ.గీ. ౨-౪౫ వేదముల్ త్రైగుణ్యవిషయముల్ గాన నాదని స్త్రైగుణ్యుఁడగుచు, నిర్ద్వంద్వుఁడగుచు నిత్యంబు మొగిని యోగక్షేమములను ద్యజించి యగుమ యాత్మస్వరూపాన్వేషణార్థి" వని కలదు. కావున నారదుఁడు గుణాతీతుఁడైన మహాయోగియు భక్తుఁడు నని తెలియునయ్యె. "ఋతంతప, స్సత్యంతప, శ్శ్రుతంతప, శ్శాంతంతపో, దమ స్తప, శ్శమ స్తపో, దానంతపో,యజ్ఞంతపో, భూర్భువస్సువర్బ్రహ్మైతదుపాస్యై త త్తపః॥" తైత్తిరీయము-నారాయణవల్లి, ౧౧౮ అనువాకము- అని యుండుటచే ఋతము - సత్యము-శ్రుతము - శాంతము-దమము-శమము-దానము-యజ్ఞము - బ్రహ్మోపాసనము, ఇవన్నియుఁ దపస్సులే. ఇట్టి తప మని నిర్ధారింపకపోవుటచేత నారదునియం దీతపము లన్నియుఁ గల వని యెంచవలయును.

కం॥ తప మనఁగ, మత్స్వరూపము, తప మను తరువునకు ఫలవితానము నే నా
తపమునకే జనసృష్టి స్థిత్యుపసంహరణము లొనర్చుచుండుఁదు దనయా!

కం॥ కావున మద్భక్తికిఁ దప, మేవిధమున మూలధనము నిది నీమది రా
జీవభవ! యెఱిఁగి తప మిటు, గావించుట విగతమోహకర్ముఁడ వింకన్.

—భాగ. ౨.౨౪౮.

తప మనఁగా భగవత్స్వరూపము గావునఁ దపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుని ననుటచే భగవత్స్వరూపానుసంధానమందు సమర్థుఁ డని యేర్పడెను.

ప్రప్రథమందే యిట్లు ప్రయోగించుటచే నీగ్రంథమున ముఖ్యవిషయము భగవత్స్వరూపానుసంధాన మని యేర్పడుచున్నది.

వాగ్విద్వరేణ్యునిన్=వాగ్విదులయందు వరేణ్యుఁ డని సప్తమీతత్పురుష సమాసము. అర్థజ్ఞానములేని కేవల వేదాధ్యయనము నిప్పులేని కఱ్ఱలవలెఁ బ్రకాశింపదు. చలువగుడ్డలుమోయు గాడిదకువలె భారమాత్రప్రయోజనము. 'య దధీత మవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే, అనగ్నావివ శుష్కేంధో నతజ్జ్వలతి కర్హిచిత్' అన్నట్లు అర్థజ్ఞానములేని యధ్యయనము వ్యర్థము.

యోఽధీత్య విధివ ద్విప్రో నవేదార్థం విచారయేత్
సపాన్వయ శ్శూద్రసమః, పాత్రతాం నప్రపద్యతే.

సవిధిగ వేద మధ్యయనముచేసియు వేదార్థము విచారింపనివాఁడు వాని వంశముతోడ శూద్రసముఁడు. బ్రాహ్మణయోగ్యతకు నర్హుఁడుకాఁడు; కావునఁ

గేవల వేదమేకాక యర్థజ్ఞానమును నారదునకుఁ గల దని యీవిశేషణము నభిప్రాయము

వాక్కు=వేదము. 'శ్లో॥ అనాదినిధనో హ్యేషా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా॥' ఉత్పత్తిలయములు లేని వేదమును బ్రహ్మ వెల్లడిచేసెను. అనుచో వాక్కు వేద మను నర్థమునఁ బఠింపఁబడినది. తద్విదులు=దానిని సార్థకముగ నెఱిఁగినవారు. శాస్త్రవేదు లిత్యాదు లట్టి యర్థముననే వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి కదా.

వాక్కు=వ్యాకరణము. 'వాగ్యోగ విద్దుష్యతి చాపశబ్దే' యనుచో వాక్ఛబ్దము వ్యాకరణపర్యాయంబుగ గ్రహింపఁబడియె. వ్యాకరణ మను నర్థముగల 'వాక్' శబ్దము సకలవేదాంగములను సూచించును. కాఁగా, వాగ్విదులు=వేదాంగవిదులని యర్థము – వేదమును సాంగముగఁ బఠించువారికి నర్థజ్ఞానముతప్ప దను నర్థ మీపక్షమున సూచింపఁబడియె. వాగ్విదులు = తామనుకొన్న యర్థములు పరులకు సుబోధముగఁ జక్కనివాక్యములఁ బ్రయోగించువారు; అధ్యాపకులు. ఈపక్షమున విశేషణ ద్వయముచేతను నధ్యయనాధ్యాపనములు నారదునికిఁ గలవని తెలియనగును. పూర్వవిశేషణము వేదజ్ఞానమును, ఈ విశేషణము తదితర సకల శాస్త్రజ్ఞానమును గోబలీవర్దన్యాయముగఁ దెలిపెడిని. వాగ్విదులు =సరస్వతీపుత్రులు – మరీచ్యాదులు. (వాచా=సరస్వతిచేత, విద్యన్తే=కనఁబడిన వారని వ్యుత్పత్తి) వారికంటెను భగవద్భక్తిచే, వరేణ్యుఁడు = శ్రేష్ఠుఁ డనుటచే వారికన్నను గొప్పకులము గుణము కలవాఁడని యాభిజాత్యము సూచితము. ఈపక్షమున విశేషణద్వయ మాచార్యత్వోపయోగులగు సద్వంశ ప్రసూతి విద్యలఁ దెలుపును.

వాక్కు, పర–పశ్యంతి–మధ్యమ–వైఖరి యని నాలుగు విధములు. ఇందు పర యనునది మఱ్ఱిచెట్టునకు దానివిత్తనమువలె నతిసూక్ష్మమైననాదము. దీని స్థానము సుషుప్న. ఇది శబ్దబ్రహ్మమగు భగవంతుని సూక్ష్మశక్తి. ఈశక్తినే ఆదిలక్ష్మియని మహాకాళి యని మహాసరస్వతియని త్రిపురసుందరియని యాయామతములవా రాయా పేర్ల వ్యవహరింతురు. ప్రలయకాలమందు నచేతనమయిన ప్రకృతితోఁగలిసి చేతనులును నచేతనములవలెఁ బడియుండుట చూచి కారుణ్యరూపయగు నీశక్తి వీరు కడతేఱు టెట్టులా యని యాలోచించును. ఇప్పు డీమెకు పశ్యంతి యనిపేరు. అనఁగా నాలోచించునది యని యర్థము. "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి – ఈక్షతేర్నా శబ్దమ్" అను శ్రుతి. సూత్రముల యందీయర్థము చెప్పఁబడెనుగదా. ఈశక్తిస్థానము స్వాధిష్ఠానము. ఇదియేకదా ప్రజోత్పత్తి కారణస్థానము. స్వాధిష్ఠానము మేహనము.) ఇదియే ఈశక్తియే తదుపరి వ్యష్టి సమిష్టిరూపములతో శూన్యము – స్పర్శము–నాదము – ధ్వని

బిందువు-బీజాక్షరములు లోనగునవి యగును. ఇది పరవలె నతిసూక్ష్మముగాక వైఖరివలె నతిస్థూలముగాక మధ్యమదశయం దుండుటచే మధ్యమ యనఁబడును. ఇది బుద్ధితత్త్వముతోఁగూడి యనాహతచక్రమం దుండును. ఆపిమ్మట వైఖరియై కంఠదేశము చేరి విశుద్ధచక్రము స్థానముగలదిగా నగును. ఇది జ్ఞానవిషయముగలది. అర్థవంతమైన శబ్దము. మనుష్యులకుఁ దెలియునది యిదియే. యోగు లీనాలుగింటిని నెఱుఁగుదురు. ఇది తెలిసినవాఁడే యోగి, జ్ఞాని యని యుండుటచే నారదుఁ డీనాదరహస్య మెఱిఁగినవారిలో శ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము. "అపదం పదమాపన్నం పదంచా వ్యపదం భవేత్। పదాపద విభాగంచ యః పశ్యతి సపశ్యతి" యని ప్రమాణము.

నిఖిలమునిజనాధిపు నను విశేషణము సమాహితత్వ మను నాచార్యగుణమును దెలుపును. "అభిజనవిద్యాసముపేతం సమాహితం సంస్కర్తార మీప్సే" త్తని యాపస్తంబధర్మసూత్రమున నాచార్యలక్షణ ముక్తము. అభిజన=వేదవేత్తల వంశమునఁ బుట్టుకచేతను, విద్యా=సాంగవేదములచేతను, సముపేతం=కూడినవానిని, సమాహితం=కర్తవ్యములు నిషిద్ధములు నగు క్రియలయందు జాగరూకుని, సంస్కర్తారం=ఆచార్యునిగ, ఈప్సేత్=పొందవలయును. మునులు మననస్వభావులు కలకాలము మననము చేయుచుండినఁ జాలదు తీవ్రనిరంతర మననముచే గురువులవలన విన్నవిషయమును సాక్షాత్కరించుకొనవలెను అట్టివారు మునులు. కావున నారదుఁడు భగవత్తత్త్వమును సాక్షాత్కరించుకొనెనని తెలియనగు. నిఖిలశబ్దము శేషములేమిని దెలుపును. జనశబ్దము అనేకత్వమును దెలుపును. ఒక్కఁడై నను దప్పక సమస్తమునులలోను గొప్పవాఁడని యర్థము. తపమున స్వాధ్యాయమున నిపుణు నను విశేషణము వేదార్థశ్రవణమును దెలుపును. వాగ్విద్వరేణ్యు నను ద్వితీయవిశేషణము మననమును దెలుపును. నిఖిలమునిజనాధిపు నను తృతీయవిశేషణము నిధిధ్యాసమునుదెలుపును. అని యీవిశేషణత్రయముచేతను శ్రవణమనననిధిధ్యాసనాత్మకమైన యోగపూర్తి యీయనకుఁ జెప్పఁబడియె. అటుగాక పాండిత్య బాల్యమౌనములైనను దెలుపఁబడియె. ఇవి యోగసహకారు లని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి. "తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్యబాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యంచ పాండిత్యంచ నిర్విద్యాథ ముని" యని శ్రుతి. బ్రాహ్మణః=ఉపాసకుడు, పాండిత్యం నిర్విద్య=పాండిత్యమును సంపాదించి-ఉపాస్యమగు బ్రహ్మమును పరిశుద్ధముగను పరిపూర్ణముగను నెఱింగియని భావము. బాల్యేన=గర్వము లేమిచేత. అనఁగా బాలున కెన్నిగుణములున్నను గర్వముండదు. కావున నిట గర్వాభావము బాల్యశబ్దముచెప్పును. తిష్ఠాసేత్ = ఉండునది. బాల్యంచ పాండిత్యంచ నిర్విద్య=బాల్యపాండిత్యములను సంపాదించి, అథ=పిమ్మట, మునిఃస్యాత్=పరిశుద్ధ పరిపూర్ణబ్రహ్మమును ధ్యానించునది.

తపమున నిపుణుఁ డనుటచే జ్ఞానాధికుఁ డనియు, మునిజనాధిపుఁ డనుటచే నుపాసకులందు శ్రేష్ఠుఁ డనియు, నారదునందు నీ రెండు విధములైన శక్తులు పూర్ణముగాఁ గల వని యేర్పడుచున్నది.

నారదున్=నారము-నరునికి సంబంధించిన యజ్ఞానము - దానిని (ద=ఖండనము) ఖండించువాఁడు గాన నారదుఁడు. "గాయన్నారాయణకథాం, సదా పాపభయాపహామ్।నారదో నాశయ న్నేతి, నృణామజ్ఞానజం తమ" యని నారదీయము. (పాపభయమును నశింపఁజేయు నారాయణకథను సదా పాడుచుఁ దన్మూలమున జనుల యజ్ఞానమును బోఁగొట్టుచు నారదుఁడు సంచరించుచుండును.)

నారము=జ్ఞానము, దాని నిచ్చువాఁడు నారదుఁడు; సద్గతినిఁ బొందించువాఁడు గావున నారుఁడు - పరమాత్మ. వాని నుపదేశించును. గావున నారదుఁ డనియుఁ జెప్పనగు. "నరతీతి నరః ప్రోక్తః పరమాత్మా సనాతన" యని భారతము. నారద మనఁగా మేఘము. అది జనుల ప్రార్థనములేకయే భగవత్సంకల్పానుసారముగ నెక్కడెక్కడ వర్షింపవలయునో యచ్చటచ్చట వర్షించునట్లు తననిమిత్తమై వచ్చి దినములకొలఁది మాసములకొలఁది సంవత్సరముల కొలఁది కాచుకొని తనకు శుశ్రూషచేయును శిష్యులు కాలహరణము చేయకుండునట్లు భగవత్ప్రేరణమునఁ జెప్పవచ్చునని తోఁచినవారికెల్ల తానే యుత్తమ మోక్షమార్గమైన భక్తిమార్గము నారదుఁ డుపదేశించునని భావము. దీనివలనఁ దక్కిన గురువులకంటె దయాసౌలభ్యవాత్సల్యములందును లోకహితబుద్ధి యందును దన గురువే శ్రేష్ఠుఁ డని వాల్మీకి గురుమహిమ వెల్లడించినవాఁ డయ్యెను. ఇట్లు నారదునాచార్యలక్షణ పరిపూర్తి చెప్పఁబడెను.

ఇఁక వాల్మీకికి శిష్యలక్షణపరిపూర్తి చెప్పఁబడును ప్రశంసార్థకమైన మతుప్ ప్రత్యయ మంతమందుఁగల తపస్విన్‌శబ్దము ప్రశస్తమైన తపముగలవాఁడని యర్థమిచ్చును. అది బ్రహ్మజ్ఞానానుకూలమై శిష్యున కావశ్యకమగు తపస్సు అని శ్రుతియందుఁగలదు.'తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞానస్వ' 'సతపోఽతప్యత' 'సతపస్తప్త్వా అనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా' త్తని శ్రుతి.(తపస్సుచే బ్రహ్మము నెఱుఁగుమని యాచార్యుఁడు చెప్పఁగా శిష్యుఁడు తపస్సుచేసి యానందస్వరూపమైన బ్రహ్మము నెఱిఁగెను.)

తపశ్శబ్దము వేదవ్యాకరణ జ్ఞాననిర్వేదవాచకము. అల్పాస్థిరఫలంబైన కర్మకాండోక్తకర్మముయొక్కజ్ఞాన మిట జ్ఞానశబ్దార్థము. నిర్వేదము అనంతస్థిరఫలమైన మోక్షాభిలాషారూపము. ఈ నాలు గర్థములును బరస్పర మన్వయించును. అప్పుడు సాంగవేదాధ్యయనానంతరము వేదపూర్వకాండోక్తకర్మముల నల్పా

స్థిరఫలములుగా నెఱిఁగి యనంతము స్థిరము నగుఫలంబైన మోక్షము నభిల షించువాఁడని తపస్విశబ్దమున కర్థాంతర మేర్పడును. నిర్వేదము లేనివాఁడు ముముక్షువు కాఁజాలఁడు. కావున వాఁ డుపదేశార్హుఁడుకాఁడు. వాల్మీకి నిర్వేదము కలవాఁడు కావున నుపదేశయోగ్యుఁడు. ఇతర విషయములందలి వైరాగ్యముతో నుపదేశ్యమగు నను నర్థమున నభిలాష శిష్యాధికారమే కదా.

తపస్వి=శరణాగతుఁడు; తపస్వియనఁగాఁ బ్రశస్తమైన తపస్సుగలవాఁడు. అన్నితపస్సులలో శ్రేష్ఠమైన తపస్సు న్యాసము.న్యాసమనఁగా నేను నాది యని దేనియం దభిమానముకలదో దానినెల్లను భగవంతున కప్పగించి మనలను రక్షించుభారము మనముచేయు కర్మములఫలము భగవంతునం దుంచుట. దీనివలనఫల మీదేహము విడిచినపిమ్మట మరల జన్మము లేకుంటయే.

మం॥ జ్ఞాత్వా తమేవం మనసాహృదాచ భూయోనమృత్యు ముపయాహి విద్వాన్। తస్మాన్న్యాసమేషాం తపసా మతిరిక్తమాహుః॥ తైత్తిరీయోపనిషత్సు నారాయణప్రశ్న ౧౮–౭౦ మంత్రములు.

ఆ పరబ్రహ్మము నిట్టివానిఁగా మనస్సుచేతను భక్తిచేతను(హృదా యనఁగ భక్తిచే ననియర్థము) దెలిసికొనినవాఁడు మరల మృత్యువును బొందఁజాలఁడు. కావున నన్నితపస్సులలో న్యాసమే శ్రేష్ఠమైనదానినిఁగా బ్రహ్మవేత్తలు పలుకుచున్నారు,అనియర్థము.ప్రహ్లాదుఁడు చెప్పిన యాత్మనివేదనముపతంజలిచెప్పిన యీశ్వరప్రణిధానము నిదియే.న్యాసవిద్యను విశేషముగ బోధించు రామాయణమును రచించు వాల్మీకికి దానియందు శ్రద్ధయుండుట సమంజసమేకదా.ఇచ్చట శరణాగతి నమస్కారరూపము. 'తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేనసేవయా'యను సమస్తశిష్యలక్షణము లున్నవనియుఁ జెప్పనగు. గురువునకు నమస్కరించి తత్త్వార్థ మడుగుట శిష్యకార్యమేకదా. గురువు తపస్స్వాధ్యాయ నిపుణుఁడని శిష్యుఁడు తపస్వియనుటచే గురువునకుఁ దగిన శిష్యుఁ డని యేర్పడుచున్నది. వల్మీకము = పుట్ట; దాని యపత్యము (=కుమారుఁడు) వాల్మీకి. ఇచట నొక పూర్వపక్షము కలదు. ఇతఁడు వల్మీకాపత్య మనుట యుచితముగాదు. భృగు వంశమున జన్మించినట్లు ప్రమాణములు గలవు. 'ఋక్షోభూద్భార్గవ స్తస్మాద్వాల్మీకి ర్యోభిధీయత' యని విష్ణుపురాణవచనము 'భార్గవేణ తపస్వినా' యని యుత్తరకాండవచనము గలవు. ప్రచేతసుని పుత్రుఁడనియు మఱికొన్ని వచనములు గలవు. చక్రేప్రచేతసః పుత్ర స్తం బ్రహ్మాప్యన్వమన్యత" (ప్రచేతసుని పుత్రుఁడగు వాల్మీకి రచియించిన రామాయణమును జూచి బ్రహ్మయును మోదించె ననియు, "వేదః ప్రాచేతసా దాసీత్" (=ప్రచేతసుని పుత్రుఁడగు వాల్మీకినుండి వేదము రామాయణరూపమున వెలువడియె) అనియు నుండుట ప్రసిద్ధము. వాల్మీకియే "ప్రచేతసోహం దశమః పుత్రో రాఘవనందన" యని

యుత్తరకాండమునఁ జెప్పఁకొనియెఁగదా. ఇట్లుండ వాల్మీకి యని పేరుపెట్టుట యుచితముగాదు, అని పూర్వపక్షము. సమాధాన మేమన.

భృగుపుత్త్రుఁడైన ఋక్షుఁడను ఋషి విశేషతపస్సుచే నిశ్చలుఁడై యుండఁగా నతనిపై పుట్ట పెరిఁగెను. తపస్సిద్ధ్యనంతర మది కరుగునట్లు వరుణుఁడు వాన కురియింప నది కరఁగి యందుండి యాఋషి వెలువడియె. కావున భార్గవుఁడు ప్రాచేతసుఁడు వాల్మీకి యను పేర్లుచితములే. 'నపత త్యనేన పితా నరకమితి అపత్యమ్' వీనిచేతఁ దండ్రి నరకమునఁ బడఁడుఅని. నరకమునుండి తప్పించు వాఁడపత్యమగుఁగాని వల్మీకసంబంధమాత్రముననే యపత్య మనవచ్చునా ? యన, గోణీ సంబంధముచే గోణీపుత్త్రుఁడు, కలశ సంబంధముచేఁ గలశీ సూనుఁడు, భూపుత్త్రిక, జనకపుత్త్రి, షాణ్మాతురుఁడు నను వ్యవహారములు ప్రసిద్ధములేకదా! ఇట్లే బ్రహ్మవైవర్త్తపురాణమునందును జెప్పఁబడియున్నది. 'అథా బ్రవీ న్మహాతేజా బ్రహ్మలోకపితామహః। వల్మీక ప్రభవో యస్మా త్తస్మా ద్వాల్మీకి రిత్యసౌ॥' యని యందలి వచనము. (వల్మీకమునుండి పుట్టుటంబట్టి వాల్మీకి యని యీయనకుఁ బేరని బ్రహ్మయనెను) అనియొక సమాధానము. అపత్యార్థము గాకున్నను సంబంధార్థకమునను పాణినీయప్రకార మీశబ్దము నిష్పన్నమగును, అని రెండవ సమాధానము.

భృగువంశమునఁ బ్రచేతసుండని యొక ఋషియుండెను. అతనికిఁ బదుగురు పుత్త్రులు. అందుఁ బదియవవాఁడు ఋక్షుఁడు. ఈయనయే వాల్మీకి యని మూఁడవ సమాధానము. ఈయన కనేక నామధేయము లుండ నిట వాల్మీకి యను పేరుతో నిర్దేశించుట జ్ఞానమునకై యీయన మీఁదఁ బుట్ట పెరిగినను దెలియనంతటి దీర్ఘసమాధియం దుండెనని యాయన గొప్పతనము తెలుపుటకే. స్వగుణమహిమచే లభించిన ప్రశస్తనామము నామకరణమునాఁటి పేరును మఱుఁగుపఱుచును. వేదవ్యాసుఁడు-రామదాసుఁడు లోనైనవి సుప్రసిద్ధములు.

భృగువంశమునఁ బుట్టినవాఁ డగుటచే వాల్మీకి జాతిబ్రాహ్మణుఁడే కాని కొందఱు తలఁచున ట్లన్యజాతివాఁడుకాఁడు. శ్లో॥ మచ్ఛందాదేవ తే బ్రహ్మన్,ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ. ౧.౨.౩౧. ఓ బ్రాహ్మణుఁడా! నా యభిప్రాయమువలననే సరస్వతీదేవి నీవాక్కునందు నిలిచి యిట్లు ప్రవర్తించెను అని బ్రహ్మ వాల్మీకిని సంబోధించెను. లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవితో శ్లో॥ సఖాపరమకో విప్రో, వాల్మీకిస్సుమహాయశః॥పరమసఖుఁడు విప్రుఁడు మహాయశస్సంపన్నుఁడగు వాల్మీకి(సమీపమందున్నాఁడు).౭-౪౭-౧౬ అని చెప్పెను. ఒకానొక బొల్లిరాజు వాల్మీకి యను పేరుగల పురుషుఁడే లేఁడనియు నది కల్పిత నామ మనియు వ్రాసెను.శ్లో॥అదిత్య

తేజః ప్రతిమానతేజా, భీష్మోయథారాజసిసువ్రత స్త్వమ్, వాల్మీకివ త్తేనిభృతం స్వవీర్యం, వసిష్ఠవ త్తే నియతశ్చ కోపః॥ భార-ఆది-౫౫;౨౪- 'నీతేజము సూర్యునితేజముతో సమానమైనది, భీష్మునివలె నీవు సువ్రతుఁడవు. వాల్మీకివలె స్వవీర్యమును ధరించినవాఁడవు. వసిష్ఠునివలె నీవు కోపమును నియమించిన వాఁడవు.' అని జనమేజయుని యాస్తీకుఁడు స్తుతించెను. శ్లో॥ సహదేవః సునీథశ్చ వాల్మీకశ్చ మహాతపాః। సమీక స్సత్యవాక్చైవ ప్రచేతా స్సత్యసంగరః సభా-౭-౧౬. ఇంద్రుని సభయందు సహదేవుఁడు సునీథుఁడు మహాతపస్వి యగు వాల్మీకి సత్యవాదియగు సమీకుఁడు సత్యసంగరుఁడైన ప్రచేతసుఁడు నున్నట్లు నారదుఁడు చెప్పెను. శ్లో॥ వాల్మీక శ్చాహ భగవాన్, యుధిష్ఠిరమిదం వచః।వివాదేసాగ్నిమునిభిః బ్రహ్మఘ్నో వై భవానితి. భార. అను.౧౮ అ. శ్రీ భాగవతంబున షష్ఠస్కంధంబున ౧౮ వ యధ్యాయమందు 'చర్షణీ వరుణ స్యాసీ, ద్యస్యాం జాతోభృగుః పునః।వాల్మీకిశ్చ మహాయోగీ, వల్మీకా దభవ త్కిల.' ఆంధ్రభాగవతంబున 'వరుణునకుఁ జర్షణీ యనుభార్యయందుఁ బూర్వ కాలంబున బ్రహ్మపుత్రుండయిన భృగువును వాల్మీకియు నుదయించిరి. హరి వంశంబున ౧. ౬ నందు 'యద్వాజపేయేనతు రాజసూయాద్దృష్టంఫలం హస్తి రథేనచాన్యత్। తల్లభ్యతే వ్యాసవచః ప్రమాణం గీతంచ వాల్మీకిమహర్షిణాచ' అనియున్నది. ఈప్రమాణవాక్యములవలన వాల్మీకి వాస్తవపురుషుఁడేకాని మిథ్యాకల్పితపురంజనుఁడు కాఁడు.

సంప్రశ్నము :— సమ్యక్ అనునర్థమున సమ్ అను నుపసర్గప్రయోగము ప్రశ్నము మిగుల శ్రేష్ఠమని తెలుపును. అడుగఁబడిన విషయము మంచి దనుట చేతను, విశేషించియుండుటచేతను ప్రశ్నము మంచిదనఁబడును. ఈగ్రంథము వేదార్థమును విశదీకరించునది. కావునఁ బ్రథమశ్లోకముచే "పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మ చితాన్,బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్; నాస్త్యకృతః కృతేన, తస్మై సవి ద్వానుపన్నాయ సమ్యక్ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచతాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా" మ్మని శిష్యుఁడు గురూపసత్తిచేయఁదగు విధముఁదెల్పుశ్రుతివిఖ్యాతమయ్యెను (అంగములతోడ వేదాధ్యయనము చేసినపురుషుఁడు పుణ్యకర్మములచే సంపాదింపఁబడు స్వర్గాదిలోకములను మీమాంసాన్యాయ్యములచే నల్పములు నస్థిరములని యెఱిఁగి నిత్యుఁ డగుపరబ్రహ్మము ఫలాపేక్షతోఁ జేసిన యజ్ఞాదికర్మములచేఁ బొందఁబడఁ డని తెలిసి పరితాపపడును. అట్టి పరితాపముగల పురుషుఁడు సమిధలు లోనగుకానుకల నాచార్యున కిచ్చుటకై చేతఁబట్టుకొని వేదాంతార్థ మును దెలిసినవాఁడును బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవాఁడును నగు నాచార్యుని గుఱించి పోవలయును. సమిధలు మోసికొనిపోవుట తన యకించనత్వమును

దైన్యమును దెలుపుటకు గురువులయొద్దకు రిక్తహస్తములఁ బోరాదు. బ్రహ్మజ్ఞానము గురుముఖముగ సంపాదింపవలయును గాని స్వతంత్రప్రయత్నము గూడదని భావము. ఇట్లు బాహ్యేంద్రియజయము సంతరింద్రియజయము గలిగి మనస్సును జయించి విద్వాంసుఁడగు గురువు బాగుగ నిర్వేదముతోఁ గూడి వినయ యుక్తుఁడయిన శిష్యునకు నేవిద్యచేత స్వరూపనాశము గుణ నాశములేని పరమపురుషుని నెఱుఁగనగునో యట్టి బ్రహ్మవిద్యను జెప్పవలెను.)
అద్దెట్లన:—తపస్వి యనుపదము 'పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ నాస్త్యకృతఃకృతేన' యను శ్రుత్యర్థమును దెలుపును. వాల్మీకి యను పదము 'ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయ' యను శ్రుత్యర్థమును దెలుపును. తపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుని యను విశేషణము 'శ్రోత్రియ'మ్మను శ్రుతియర్థమును వివరించును. నిఖిలమునిజనాధిపు ననుటచే బ్రహ్మనిష్ఠశబ్దార్థమును వివరింపఁబడెను. నారదు ననుపదము గురుశబ్దార్థమును జెప్పును. గురువు=అజ్ఞానమను చీఁకటిని బోగొట్టువాఁడు. నారదపదమం దీయర్థము మీఁదఁ జెప్పఁబడెను. 'గుశబ్దస్త్వంధకారస్స్యాత్, రుశబ్దస్తన్నిరోధకః। అంధకార నిరోధిత్వా, ద్గురు రిత్యభిధీయతే' యని కలదుకదా.

సంప్రశ్నము పరిప్రశ్నేన యను శబ్దార్థము దెలుపును. తమిన్=శ్రద్ధతో నక్కఱ=కోరికగలవాఁడై యని యర్థము తమిఁగావించె ననుపదము 'తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛే' త్తను శ్రుత్యర్థమును దెలుపును.

బ్రహ్మవాచి తపశ్శబ్దము కృత్యాదియందుఁ బ్రయోగించి దేవతానమస్కారరూపమంగళము చేయఁబడెను. తపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుని=పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుటయందుఁ గుశలుని. ఎన్నివేదములు పఠించినను భగవద్భక్తి లేకున్న వ్యర్థము.

తపమున స్వాధ్యాయంబునన్=పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుటచే వాల్మీకి యిట్లు సంప్రశ్న గావించెననియు గ్రహింపనగు పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుటచేఁ గలిగిన తపశ్శక్తిగల వాల్మీకి పరబ్రహ్మనిష్ఠుఁడైన నారదు సంప్రశ్నించిన విషయము పరబ్రహ్మవిషయమైగాక వేఱొండు గాఁజాలదు. కావున ముముక్షువుల కీ రామాయణ మవశ్యపఠనీయ మనియు, నిది యుపదేశగ్రంథము కావున నధికారియైన శిష్యుఁడు యోగ్యుఁడైన గురువుచే నుపదేశముపొందియే పఠింపవలయు ననియు నేర్పడుచున్నది. 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా' యని యుండుటచే మంగళకరములగు శబ్దములు గ్రంథాదిని బ్రయోగింపవలయు ననుట సత్యమేయయినను నవి పెక్కులుండఁ దపశ్శబ్దమే యేల గ్రహింపఁబడెను? వాల్మీకి రచియించిన శ్రీమద్రామాయణ మిరువదినాలుగువేల గ్రంథముల

పరిమితి గలదు. ముప్పది రెండక్షరములకు గ్రంథమని పేరు, వెయ్యికి నొకటి వంతున ౨౪,౦౦౦ గ్రంథములందు ౨౪ గాయత్రీవర్ణములు చేర్పఁబడినవి. అందులో మొదటి వేయికి మొదటి గాయత్ర్యక్షరములందు మొదటిదైన తకారము గూర్పఁబడెను. పూర్వపీఠికయందలి గాయత్రీరామాయణమున వీనిఁ గనఁదగును. బ్రహ్మవాచి తపశ్శబ్దము కృత్యాదిఁ బ్రయోగించి దేవతానమస్కార రూపమంగళము గావింపఁబడెను.

గ్రంథము రచియించు వానికిని పఠించువానికిని తకారప్రయోగము శుభ దాయకము. తకారమునకు జలము భూతము, బృహస్పతి దేవత. కావున నిది శుభకరము. తకారము విఘ్ననాశకము 'తకార స్సౌఖ్యదాయకః' 'తకారో విఘ్ననాశక' యని ప్రమాణములు.

తపశ్శబ్దమునకుఁ దాప మను నర్థమును గలదుగదా! కావున నది యశ్లీ లార్థకముగదా, కృత్యాదినుండ వచ్చునా? యని సందేహింపరాదు. ఏ శబ్ద మున కేయర్థమున రూఢియో బహుళప్రయోగము కలదో యాయర్థ మశ్లీల మగునా కాదా యని మాత్ర మాలోచింపవలయును. తాపార్థమునఁ దపశ్శబ్దము నకు స్వరసప్రయోగము లేమిం జేసి వ్రాతాదులందే స్వరసప్రయోగ ముండుటం బట్టియు వ్రతమను నర్థమే తొలుత స్ఫురించును గావున నశ్లీలదోషమురాదు. తపమున నిపుణుఁ డనినఁ దాపమున నిపుణుఁడని యర్థమగునా? ఈ సమా ధానము పామర నిమిత్తమీయఁబడినది. తపస్సుచే దేహమును దపింపఁజేయు తపస్వియే కృతార్థుఁడు కాఁగలఁడు. భగవంతుఁడు తపోమయుఁడే. బ్రహ్మ తపస్సుచే భగవనుగ్రహమునకు పాత్రుఁడయ్యెను. తపస్సును గుఱించి "సున్న" యను పేరితో నొకకళావిదుఁడు వ్రాసిన వాక్యములు విచారపరుల కర్పించుచున్నాను.

"The Sanskrit word *Tapas* ia very suggestive. It has been found that "the naturally coloured crystals as well as those coloured by exposure to the radio active rays can be made colourless by heating to a sufficiently high temperature

The colour of the dark violet crystals found in the blue John mine in Derbyshire is frequently "so dark that large crystals appear almost black- when such a crystal is heated until it becomes colourless and is then sub. jected to the radium radiation, it assumes a beautiful sky blue tint and at the same time it becomes strongly flourescent. the fleurescence continuting for same days after removal form the influence of the rays. That is the paradise of a crystal of a Tapasvi crystal which has radium as its God– Thy God, my soul ! is more radiant certainly than radium."

భగవంతుఁడు బ్రహ్మకుఁ 'దపతప' యని యుపదేశించెను, ఆ రెండక్షరములు గ్రంథాదినుంచి వాల్మీకియు దానినే మన కుపదేశించెను. తప=ఏడు మీఁద వ్రాయఁబడెను గదా: దానిని గుఱించి మీఁద ననువదింపఁబడిన కళావేత్త యిట్లు వ్రాసెను.

'My soul I There are things which you may not understand, But every law discovered enables you to deep into the mind of God, and hear partially the real music of the visible universe John new lands so heared it when he discovered his law of octones after meditation on chemical elements, the law which Mendeleep called the periodic Law Arrange the elements in the numerical order of their atomic weights and you see a recurrence of similar chemical and physical characters at every eight helements.

Similarly" Say Luff and Candy each of the first seven notes of a musical octones has a distinct character of its own but the eighth note is essentially a duplicate of the first and this duplication extends not for note throughout the next octone and so on.

మన మశ్లీలముగ నెంచు నేడునం దెంత మహిమయున్నదో చూడుఁడు. సరిగమపదని యని చెప్పి మరల 'స' చెప్పుట ప్రకృతివిధానము. అంతకు మించినది లేదు. ఇట్టులే సూర్యకిరణములు అగ్నిజిహ్వలు ఏడింటికిమీఁద విభాజ్యముగాని సంఖ్య లేదు. గ్రంథవిస్తరభీతి బాధించుచున్నది. తక్కినవి మేధావు లాలోచింతురుగాక.

గురువు శిష్యునొక సంవత్సరము పరీక్షింపక యుపదేశింపరాదని ప్రమాణము. కలదుగదా. అటులుండ నెట్లు నారదుఁడు వాల్మీకి యడిగినంతమాత్రముననే యుపదేశించెనని సందేహము కలుగవచ్చును. పరీక్ష యనునవి యనధికారి గాని వాని విషయము, శిష్యుఁడు గురువు నొద్దకు రాఁగానే యా శిష్యుఁ డుపదేశములకు నధికారి యగునా కాఁడా యని గురువు తెలిసికొని యధికారి యయ్యెనా వెంటనే యుపదేశించును. అధికారి కాఁడేని వాని యోగ్యతఁ దెలిసికొని మూఁడు మాసములో యాఱుమాసములో సంవత్సరమో పండ్రెండు సంవత్సరములో తన యొద్ద నుంచుకొని వ్రతానుష్ఠానములచేతను నాహారవ్యవహారములచేతను వానికి యోగ్యతవచ్చిన పిమ్మట నుపదేశించును, సీత యొద్దకు హనుమదాచార్యుఁడు రామప్రేషితుఁడు పోయినట్లు అధికారియగు శిష్యుని వెదకికొనుచు భగవత్ప్రేరితుఁడై గురువే యతఁ డుండుచోటికి వచ్చును. బ్రహ్మపనుపున నారదుఁడు వచ్చి వాల్మీకి కుపదేశించెనుగావునఁ బరీక్షతోఁ బనిలేదు. గురువునొద్దకు శిష్యుఁడు పోయినపుడే పరీక్ష కావలయును అదియునుగాక సంవత్సరపరీక్ష యనునది జ్యేష్ఠపుత్రునియం దన్వయింపదు. వాల్మీకి నారదునకు సోదరపుత్రుఁడు.

ఏ శుభకార్యమైనను బ్రారంభించుటకుఁ బూర్వము భగవంతుని గురువును స్మరింపవలయు ననియుఁ దా నెంత గొప్పవాఁడైనను దన గురువు గుణములే ముందుగ విశేషించి చెప్పవలయు ననియు, నాచార్యగుణసంపత్తి గలవానినే గురువుగా గ్రహింపవలయుననియు, వినయవిధేయతలచేతను, సేవచేతను గురుకరుణఁ బడసి న్యాయ్యమయిన ప్రశ్నలచేఁ దత్త్వబోధమునకు నధికారి కావలయుననియు, దా నెంత తెలిసినవాఁడైనను భగవద్విషయము గురూపదేశ మూలముననే గ్రహింపవలయుననియుఁ, దపశ్శాలికానివాఁ డట్టి యుపదేశమున కర్హుఁడు గాఁడనియు నీపద్యమువలన గ్రహింపవలసిన నీతి.

రామాయణమున గాయత్రి యిముడ్పఁబడి యుండుటచే గాయత్రి సవితృప్రతిపాదక గావున నీ గ్రంథము తద్వంశప్రతిపాదకము కావున గాయత్రిచే విస్తరింపఁబడిన దందురు. ఈవిషయము శ్రీభాగవత విషయమునఁ జెప్ప సాధ్యపడునా? యని సందేహము.

అ లం కా ర ము లు

కావ్యములం దలంకారములు రెండువిధములు–శబ్దాలంకారములు–అర్థాలంకారములు అని. శబ్దములందు విచిత్రము కానవచ్చిన శబ్దాలంకారము. అర్థమునందుఁ జిత్రము కానవచ్చిన నర్థాలంకారము. ఈపద్యమున నకారవకారముల కావృత్తి యుండుటఁజేసి వృత్త్యనుప్రాస మను శబ్దాలంకారముగలదు ఒక యక్షరము పలుమాఱు వచ్చుటకే యావృత్తియని పేరు. విశేషణములు హేతుగర్భములు గావునఁ బరికర మను నర్థాలంకారము. తపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుని నిత్యాది విశేషణములు శిష్యుఁడు ప్రశ్నింప నసువగు నాచార్యలక్షణము దెలుపును గావునఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారము.

నారద వాల్మీకుల స్వరూపముల జెప్పుటచే లోకమున శిష్యాచార్యులుండఁదగిన స్వరూపము దెలియును గావున వాక్యగతవస్తువుచేత వస్తుధ్వని.

ఛ ం ద స్సు

ఇది కందపద్యము. నలము–గగము–భగణము – జగణము – నగణము అను నీ యైదుగణములు తప్ప నితరగణములు రావు. వీనిలో మూఁడుగణములచే మొదటిపాదము మూఁటవపాద మేర్పడును ఐదేసి గణములచే రెండవ నాల్గవపాదము లేర్పడును. ఈరెండు చిన్న పాదములయందును యతి లేదు. బేసిని జగణముండదు. ఆఱవ గణము నలముగనైనను జగణముగనైన నుండవలయును. గణముల నెంచునపుడు మొదటి రెండుపాదముల నొకటిగఁదక్కిన రెంటినొకటిగ నెంచవలయును. కావున నుత్తరార్ధమున దపస్వి యను జగణము

గణ మగును, గావునఁ దోషములేదు. రెండవపాదము నాల్గవపాదము కడపట గురు వుండవలయును.

వ్యాకరణము

తపమున స్వాధ్యాయంబున-వేదముయొక్క జపము అను నర్థంబున షష్ఠీ తత్పురుషసమాసము. షష్ఠీతత్పురుషంబులందు న గాగమంబు విభాషనగు (ప్రౌవ్యా. సమా. ౧.) సను వ్యాకరణసూత్రముచే "యోగక్షేమమున తెలుఁగు" 'భార-ఉద్యో'౧-ఆ, ఎలజవ్వనంబున-విలసనంబు-భార-ఆది-౩ ఆ. 'ఆదరంబున యురపడికిన్, నిర్వ-౬-ఆ.' అను ప్రయోగములందువలె నకారాగమము. తపమున అనుచో నకారము "యొక్క" అను నర్థమున వచ్చెను. 'వాల్మీకో వాల్మికః ప్రోక్తో, వాల్మీకి రపి వాల్మికి' యని శ్రీహర్షుని ద్విరూపకోశము. వాల్మీకుఁడు వాల్మికుఁడు వాల్మీకి వాల్మికి యని రూపాంతరములు.

సాంఖ్యము

వాల్మీకిరామాయణమునఁ బ్రథమశ్లోకాక్షరముల సంఖ్యలఁ గూడిన ౧౦౦ అగుటయుఁ బ్రథమసర్గమునఁ ౧౦౦ శ్లోకములే యుండుటయుఁ బూర్వపీఠిక యందుఁ జెప్పఁబడెను.

౬౧౨౦ ౮౪౯౧ ౧ ౩౦ = ౩౮

కం॥ తపమున స్వాధ్యాయంబున

౦౧౨౦ ౪౩౪ ౭౪ ౫౨౧ ౫౩ ౨౦ ౭౦౦ = ౨౨

నిపుణునివాగ్విద్వరేణ్యు నిఖిలముని జనా

౯౧ ౦౫౭ ౮ ౧౫౨ ౨ = ౪౦

ధిపు నారదుసంప్రశ్నము

౬౧ ౮౪ ౪ ౩౨ ౧ ౧౧౧౬ ౨ ౩ ౪ ౬ = ౨౭

తపస్వి వాల్మీకి యిట్లు తమిఁగావించెన్.

౧౯౦

సాంఖ్యశాస్త్రప్రకార మీ పద్యాక్షరసంఖ్య ౧౯౦ యగుచున్నది. ఈ పద్యము మొదలు ౧౪౨ పద్యమువఱకుఁగల వాక్యములును ౧౯౦ అగుచున్నవి. ఈపద్యములకే సంక్షేపరామాయణమని పేరు. ఇందు సంయుక్తాక్షరములు రెంటికిని సంఖ్యలు గ్రాహ్యములు వాక్యమన్నచోట "నసాౄ ద్వావ్యవిరామేతు" అను సూత్రమందలి వాక్యార్థ మిట ననుసంధించునది.

తకారము వర్ణసమామ్నాయమందలి ౧౬ వ యక్షరము త=౧౬=౧+౬=౭ సప్తసంఖ్య ప్రణవసూచకము, అటుగాక తవ యని రెండక్షరములు గ్రహించినను 'వర్ణానాం వామతోగతి'యనుసూత్రప్రకారము ౧౬ అగుచున్నది.

నారద పూర్వచరిత్రము

శ్రీ భాగవతము సప్తమస్కంధము ౪౭౩-౪౭౬ వ॥ వినుము పోయిన మహాకల్పంబునందు గంధర్వులలోన నుపబర్హణుం డనుపేర గంధర్వుండనై నేను సౌందర్య మాధుర్య గాంభీర్యాది గుణంబుల సుందరులకుఁ బ్రియుం డనై క్రీడించుచు నొక్కనాఁడు విశ్వస్రష్టలైన బ్రహ్మలు దేవసత్ర మనెడి యాగంబులోన నారాయణ కథలు గానంబుసేయుకొఱకు నప్సరోజనులను గంధర్వులనుం జీరిన

ఆ॥ క్రతువులోన నేను గంధర్వగణముతోఁ । గలిసి పోయి విష్ణుగాథ లచటఁ
గొన్నిపాడి సతులఁగూడి మోహితుఁడనై । తలఁగి చనితి నంత ధరణినాథ!

కం॥ వారిజగంధులపొత్తున । వారిం గైకొనక తలఁగి వచ్చినబుద్ధిన్
వా రెఱిఁగి శాపమిచ్చిరి । వారింపఁగరాని రోషవశమున నధిపా!

ఆ॥ పంకజాక్షు నిచటఁ బాడక కామినీ । గణముఁగూడి చనిన కల్మషమున
దగ్ధకాంతి వగుము ధరణీతలంబున, । శూద్రజాతిసతికి సుతుఁడ వగుము.

వ॥ అనియిట్లు విశ్వస్రష్టలు శపించిన నొకబ్రాహ్మణదాసికిఁ బుత్రుండనై జన్మించి యందు బ్రహ్మవాదులయిన పెద్దలకు శుశ్రూష చేసిన భాగ్యంబున నిమ్మహా కల్పంబునందు బ్రహ్మపుత్రుండనై జన్మించితి. మీది శాపప్రకారము శూద్రకు సుతుఁడై జన్మించిన చరిత్రము వ్యాసులకు నారదుఁ డిట్లు చెప్పెను. శ్రీభాగవతము ప్రథమస్కంధము. ఇదియును బూర్వకల్ప వృత్తాంతమే. పూర్వకల్పంబునం దొల్లిటి జన్మంబున వేదవాదుల యింటిదాసికింబుట్టి పిన్న నాఁడు వారలచేఁ బనుపంబడి యొక్క వానకాలంబున యోగిజనంబులకుఁ బరిచర్య సేయుచుండ వారు భగవచ్చరితములు పాడఁగా వర్ణింపఁగా దాని యందు మక్కువ యెక్కువయయ్యె. ఆ హరి సేవారతిం జేసి భక్తిజనించె. ఆ భక్తికి సంతోషించి యామునులు భగవత్తత్వము నుపదేశించిరి. దానివలన హరివిషయమున విజ్ఞానంబుగలిగె. ఇట్లు తల్లియందలి ప్రీతిచే దల్లితోడ నింట నుండి యామెతోపాటు సేవసేయుచుండె.

ఇట్లుండఁ దల్లి సర్పదష్టయై మరణించె. అంతట నతండు బంధం బూడె నని సంతోషించి యిల్లు విడిచి బయలుదేఱి యుత్తరాభిముఖుఁడై పోయిపోయి యొకయేటియొడ్డున రావిమానుయొద్దఁ గూర్చుండి మునులు తనకుపదేశించిన విధముగ హరిని ధ్యానించెను. ఇట్లు ధ్యానించునాయనకు హృదయమునందు భగవద్దివ్యరూపంబు గానవచ్చెను. ఆ సంతోషాతిశయంబున దిగ్గనలేవఁగా నా

స్వరూపంబు వెలుపలఁగానరాదయ్యె. మరల దానిని జూడఁగోరి యాతురుండై తపించుచుండ భగవంతుఁడు కానరాక ధ్వనిమాత్రము వినవచ్చు నట్టిట్లు పలికెను. 'కుమారా! నా స్వరూపము చూడఁగోరి యేల వ్యథపడెదవు? నా స్వరూపము కామాదుల నాఱింటిని బూర్ణముగ జయించిన యోగికాని యితరులు చూడఁజాలరు. నీవొక్కసారియైన గానరాకున్న నిరుత్సాహపడెద వని నీ కుత్సాహంబుఁ గలిగింపఁ గానవచ్చితిని. నీ విట్టులే నాభక్తి గలవాఁడవై వర్తింపుము ఈ దేహంబు నీవు విడిచి రాఁగల ప్రళయానంతరమందలి యుగంబున నా యనుమతిచే భాగవతుండవై బ్రహ్మపుత్రుండవు కాఁగలవని చెప్పెను అవరము ప్రకార మీ కల్పంబున బ్రహ్మపుత్రుండై నారదుండొప్పె.

వాల్మీకి చరిత్రము.

శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులు చిత్రకూటంబున వాల్మీకిని దర్శించినపు డాయనయే తన వృత్తాంతము నిట్లు శ్రీరాములతోఁ జెప్పెను, అధ్యాత్మరామాయణమం దే శ్లోకము లున్నవో యా శ్లోకములే యానంద రామాయణమునను (౮ రాజ్యకాండ ౮౪ సం॥ గలవు.) ముందేదిపుట్టెనో వెనుకనేది పుట్టెనో ఆ శ్లోకార్థమిందు వ్రాయబడును.

రామా! నేను బూర్వమందుఁ గిరాతులందుఁ గిరాతులచేఁ బెంపఁబడితిని. జన్మమున బ్రాహ్మణుండనైనను నాచారమున శూద్రుఁడనైతిని. నేను మనస్సు జయింపజాలక శూద్రయందుఁ బెక్కురపుత్రులఁ బడసితిని. ఆవల దొంగలలోఁ గలసి నేను దొంగనైతిని. ధనుర్బాణముల ధరించి నేను జీవజంతులపాలికి యమునివంటి వాఁడనైతిని. ఒకనాఁడు జ్వలించుచున్న నగ్నివంటి తేజస్సుగల సప్తఋషులా భయంకర కాననంబున నాకు గోచరించిరి. వారివస్తువులు గ్రహింపఁ గోరి నిలుఁడు నిలుఁడని యఱచుచు వారివెంటఁ బరువెత్తితిని. ఆ మునులు నన్నుఁ జూచి 'యో నీచబ్రాహ్మణుఁడా! యేలరా! వచ్చితి'వని ప్రశ్నించిరి. వారితో నేను 'మునిసత్తములారా! నాదారపుత్రాదులు పెక్కురు గలరు. వా రాఁకలి గొనియున్నారు. వారి సంరక్షణార్థమై యీ కొండలలో నడవులలోఁ దిరుగుచున్నాను. మీయొద్దనుండునది సంగ్రహించుకొనిపోవుటకై వచ్చితిని' అంటిని. అప్పుడు వారు నన్నుఁజూచి "యోరీ నీ వింటికిఁబోయి నీవారినందఱను వేఱు వేఱుగా, మీసంరక్షణార్థమై నేను దినదినమిన్ని పాపములు చేయుచున్నాను గదా! ఈపాపమందు మీకు భాగముకలదాలేదా' యని యడుగుము, నీ విచ్చటకు మరల వచ్చువఱకు నిజముగా నిందేయుందుము. నీవు సందేహింపకుము. బ్రహ్మహత్యచేసినవాఁడు—కల్లుసారాయముత్రాగినవాఁడు—బంగారుదొంగిలించిన వాఁడు—గురుభార్యను బొందినవాఁడు—బ్రాహ్మణులసొమ్ము నపహరించినవాఁ

వీరలతో సాంగత్యముఁ జేసినవాఁడు నేపాపగతికి బోవునో మేమిందుండి తరలి పోయితిమేని మా కాగతులు గలుగుఁగాక"యని శపథము చేసిరి. ఇట్లు శపథము చేయఁగా వారిని నమ్మి యింటికిఁ బోయి మునులు చెప్పిన ప్రకారము నా భార్యను గొడుకులను నడిగితిని. వారందఱు 'నీవు తెచ్చిన వస్తువుల ననుభ వించువారమే కాని నీ పాపముతో మాకేమి సంబంధము? అది నీదే' యనిరి. ఆ మాటలు విని మనస్సునఁ బరితాప ముదయింపఁ గరుణాపూర్ణాత్ము లయిన యా మును లుండు చోటికి వచ్చి యామునుల దర్శనముచేతనే యంతఃకర ణము శుద్ధముకాఁగా విల్లు మొదలయినవానిని బాఱవైచి వారి పాదములపై దండమువలెఁ బడి మునీశ్వరులారా! నరకమునఁ గూలిన నన్ను రక్షింపుఁడి యని ప్రార్థించితిని. వారు నాయందుఁ గనికరించి 'యోరీ! లెమ్ము! సాధు సమాగమము వ్యర్థము కాదు, ఫలవంత మగును, నీకుఁ గొంచె ముపదేశించె దము. దానివలన ముక్తుఁడవగుదవు' అని వారిలో వా రాలోచించి 'యీ బ్రాహ్మణాధముఁడు చెడునడువడిగలవాఁడు, వీని నుపేక్షించుటే తగును. అయి నను వీఁడు మనకు శరణాగతుఁడు. కావున నేప్రయత్నముచేనైన వీనికి మోక్ష మార్గ ముపదేశించి రక్షించుట తగిన కార్యము' అని రామా! నీ నామమును వారు నాయందు దయగలవా రగుటచేఁ దలక్రిందుగ నుపదేశించిరి. 'ఓరీ! నీ విచ్చటనే యేకాగ్ర మనస్సుతో మరా మరా యని యెల్లవేళల విడువక జపించు చుండుము. మేము మరల వచ్చెదము. అంతవఱకు సర్వదా జపింపుము' అని చెప్పి దివ్యదర్శనులైన మునులు వెడలిపోయిరి, నేనును వా రుపదేశించిన ప్రకారము బాహ్యమును మఱచి యేకాగ్ర మనస్సుతో జపించుచుంటిని. సాక్షి నిమిత్తమై యిచ్చట నొక దండము నాటితిని. ఇట్లు సర్వసంగ విహీనుఁడనై నిశ్చలుఁడనై దీర్ఘకాలము జపించితిని. అంతట నాపైఁ బుట్టపెరిఁగెను. నాతపో బలముచే నేను నాటిన దండమే వృక్షమయ్యెను. ఇట్లు సహస్రయుగములు గడువఁగా ఋషులు మరల వచ్చి లేచి రమ్మని పిలిచిరి. నేనును శీఘ్రముగలేచి వచ్చితిని. మంచు విరియించి తోఁచు సూర్యునివలెఁ బుట్టలోనుండి నేను వెలికి రాఁగా వారు 'మునీశ్వర! వాల్మీకీ!' యని పిలిచి నీవు పుట్టయందు సంభవించితి గావున నీకిది రెండవజన్మమనిరి." ఈ ప్రకారము వాల్మీకి శ్రీరాములకుఁ జెప్పెను, ఆనందరామాయణమున మఱియొక విశేషము గలదు. కృణుఁ డను ఋషీశ్వరుఁడు సరోవరతీరమున నాహారము వర్జించి యూర్ధ్వరేతస్కుండై దీర్ఘకాలము తపస్సుచేసి కన్నులు తెఱవఁగా నాయన కన్నుల నుండి రేతస్సు స్రవించెను. దానిని ఋతుకాలంబున నొక యాఁడుపాము గ్రమింగెను. దానికి జనించి యడవిలోఁ పడియుండఁగా గిరాతులు సాకిరని యందున్నది. ఈ శిశువే వాల్మీకి.

సీ॥ ఎవ్వఁ డీధారిణి•నీకాలమున గుణ,వంతుండు నతివీర్య•వంతుఁ డెవఁడు
ధర్మజ్ఞుఁ డెవఁడు కృ•తజ్ఞుండు నెవ్వఁడు,నిజమరియును దృఢ•నిష్ఠుఁడెవఁడు
సంతతానుష్ఠిత•చారిత్రుఁ డెవ్వఁడు, సర్వభూతహితాస్థ•జరగు నెవ్వఁ
డెవ్వఁడు విద్వాంసు•డెవఁడు సమర్థుండు, తతసదైకప్రియ•దర్శనుండు
ఆ॥ నెవ్వఁ డాత్మవంతుఁ•డెవఁడు జితక్రోధుఁ, డెవఁడు కాంతియుక్తుఁడెవఁ డసూయ
లేనివాఁడు కలన•లీల నెవ్వండూన, నాగ్రహంబు వణఁకు•నమరతతియు. ౯౦

ప్ర తి ప దా ర్థ ము.

ఈధారిణిన్=ఈభూలోకమునందు, ఈకాలమునన్=ఇప్పుడు-మన సంభాషణ సమయమందు-ఈభూలోకమున ననుటచే వైకుంఠమునసుండు విష్ణువును గుఱించి నే నడుగలేదు. ఈకాలమున ననుటచేఁ బూర్వకాలమునందలి నృసింహాద్యవతారముల గుఱించియు నే నడుగలేదని భావము.

ఈలోకమున నీకాలమున గుణవంతుఁ డెవ్వఁ డనక యెవ్వఁ డనునది తొలుతనే ప్రయోగించుట ప్రశ్నగౌరవపురుషలక్షణము తెలుపుటకే. గుణము మొదటఁ జెప్పియుండిన గుణములకుఁ బ్రాధాన్య మిచ్చినట్టు లగును. ఎవ్వఁ డనుటచేఁ బురుషునకుఁ బ్రాధాన్యమిచ్చినట్టులయ్యె. ఎవ్వఁడు లేకుండిన నీ గుణము లన్నియుఁ జెట్టువిడిచిన పక్షులవలె నిలువ నెలవులేక దిక్కుగానక యల్లాడుచుండు నని భావము. ఇట్టిపురుషుఁడు బంగారుతామరపువ్వువలె లోకవిలక్షణుఁ డనియుఁ దెలుపుటకే యెవ్వఁడని తొలుతనే ప్రయుక్తంబయ్యె. ఎంతవెలగల మాణిక్యమైనను బంగారునందు బొదిగిన నెక్కువగఁ బ్రకాశించును. ("అనర్ఘమపి మాణిక్యం, హేమాశ్రయ మపేక్షతే") గాని యూరకుంచినను బొగ్గులోఁ బొదిగినను బ్రకాశింపదు. 'నీచాశ్రయో నకర్తవ్యః. కర్తవ్యోమహదాశ్రయ' యని కలదుకదా. అట్టులే కల్యాణ గుణము లెల్లఁ దమశోభకై భగవంతు శ్రీరాము నాశ్రయించినవి.

గుణవంతుఁడును=(1) సమస్తకళ్యాగుణములే కలవాఁడు 'గుణవంతుడతివీర్యవంతుం' డనక 'గుణవంతుఁడును' అని మొదటనే చెప్పనేల యనిన? 'ఉను' అనునది సంస్కృతమునందలి'ను'వంటిది దానివలె నిది నానార్థములఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఇచట ఏవకారార్థంబునఁ బ్రయోగింపఁబడినది. మామిడితోఁపు అన్నప్పుడు మామిడితోఁపునందుఁ మామిడిచెట్లు విశేషించి యున్నవని యర్థమేకాని యితరజాతిచెట్టు ఒకటైన లే దని యర్థముకాదు. ఇట్టులే అశోకవనము. అట్టులే గుణవంతుఁ డన్నప్పుడు అన్నియు సద్గుణములే కాక యొక దుర్గుణమైన నుండునని యూహింపవచ్చును. అట్టి సందేహమును దొలఁగింప సద్గుణములను మాత్రమే కాలవాఁ డని యర్థమును స్ఫురింపఁజేయ 'గుణ

వంతుఁడును అని చెప్పఁబడెను ఈ యర్థమందే 'కోను అస్మిన్ లోకే' యని మూలమునను ప్రయోగింపఁబడినది. అవ్యయ మనేకార్థములు గల దని ప్రమాణము గలదుగదా. దీనివలన హేయగుణరహితుఁడు కల్యాణగుణసహితుఁడు నెవ్వఁడని ప్రశ్న భావము. ఇచ్చట వంతుఁ డనునది నిత్యసంయోగమును దెలుపు మతుప్రత్యయము. ధర్మరా జొక యసత్య మాడినట్లు లోకమునవొకని యందు నేకాలమందైన దుర్గుణ మొకటియైనఁ గానవచ్చును. రాముఁ డట్టి వాడు గాఁడనియుఁ గల్యాణగుణము లేకాలమునం దే దేదశయందుఁగాని (నిత్యవిభూతియందుఁగాని లీలావిభూతియందుఁగాని) విడనాడక యంటియేయుండు నని భావము.

ప్రప్రథమమందే యెవ్వఁడు గుణవంతుఁ డని ప్రశ్నించుటచే నిర్గుణ బ్రహ్మమునకు రామాయణమందు నిలువ నెలవు సెలవు లేదని యేర్పడుచున్నది. నిర్గుణబ్రహ్మ మనుటకు రెం దర్థములు కలవు. ౧ గుణాభావమైన బ్రహ్మము. ౨ గుణ ప్రకోపములేని బ్రహ్మము. రామాయణ మీ బ్రహ్మముల విషయముకాదు. ఇట్టులే యిందుఁ దక్కిన విశేషముల నన్వయింపవలయును. వీర్యవంతుఁ డెవఁడనుచో 'ను' లుప్తము. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును వచ్చిరనుచో రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు వచ్చి రన్నట్లు ఇట్లు సామాన్యముగఁ బ్రశ్నించి ప్రత్యేకించి యొక్కొక్కగుణమును బ్రశ్నించుచున్నాఁడు. కావునమీఁద రాఁ గలవాని కిది యవతారిక; (౨) ఆశ్రితులు పలుమాఱు దీనిని గుణింతురో యది గుణము సౌశీల్యము. దానిని గలవాఁడు గుణవంతుఁడు; తా నెంత గొప్పవాఁడైనను తన గొప్పతనము తలఁచుకొని యహంకరింపక తనకంటె నెంతో తక్కువ వారితోనైన భేదభావము లేక కలసి మెలసి యుండు గుణము సౌశీల్యము. అట్టి గుణముకలవాఁడెవ్వఁ డని ప్రశ్న. భగవంతుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు సర్వశక్తుఁడు మహత్తులలో నెల్ల మహిష్ఠుఁడై యుండియు మహాపాపములొనర్చి హేయపదార్థములం దుండు జీవుల నుద్ధరింప వానియందుఁ బ్రవేశించి నరకములందును వారివెంటనంటి యుండునుగదా. అట్టులే శ్రీరాముఁడు మహారాజకుమారుఁడై యుండియు గుహుఁడు మొదలగు బోయలతోను, జటాయువు మొదలగు గ్రద్దలతోను, వానరులగు మృగములతోను గలసిమెలసి తిరుగుటయేగాక కౌమారదశయందును, నయోధ్యలో నెవరింటనైన యజ్ఞమో పెండ్లియో యేదైన శుభకార్యమో జరగుచుండెనేని వారు పిలిచినను బిలువకున్నను తానైపోయి యాకార్యము చక్కఁగ నెఱవేర్చి వచ్చుచుండెనని యయోధ్యాకాండమునందు చెప్పఁబడును. ఎవ్వఁడు గుణవంతుఁడు వీర్యవంతుఁడునని యడిగినఁ జాలదా? పలుమా ఱెవ్వఁ డెవఁడని చెప్పుటయేలయన నాదరాతిశయము చేతనేకాక పదిలోఁ బదునొకండుగఁ గాక ప్రతి గుణమును నొత్తి చెప్పుటకే. ఈ యర్థమునందే "వశీ వదాన్యో గుణవాన్నృజుశ్శుచి"

యని స్తోత్రరత్నంబున బ్రయోగింపఁబడినది. ఒక్కొక్కగుణమునే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నడుగఁబోవుచు నీ సామాన్యప్రశ్నముఁ జేయుట వ్యర్థముగాదా యందు రేని కాదు. మొట్టమొదట నాప్రశ్న వేయుట యేలన; గుణవంతుఁడని యెప్పుడు చెప్పెనో ఆకారవంతుఁడని యప్పుడే యంగీకరింపఁబడెను. గుణిగణముల కవినాభావ సంబంధము. కావున భిన్నకాలములయందుఁ బరిశోధించి తెలియవలసిన గుణములు గాక రూపము చూడఁగానే యాయన గుణవంతుఁడని లోకులకెట్టివారికైన దోఁచెడువాఁ డని యర్థము.

౨. అతివీర్యవంతుఁడు=మిక్కిలి వీర్యము గలవాఁడు. వీర్యము (1) తాను వికారపడక పరులను వికారింపఁజేయుశక్తి. (2) వీర్యవంతమైన యౌషధమన్నట్లు,తాను వికారపడ హేతువు లున్నను నట్లు కాకుండుట. గొప్పవాఁడైనను గాకున్నను బలహీనుఁడును గుణవంతుఁడుగా నుండవచ్చునుగదా, యను సందేహము దీర వీర్యవంతుఁ డెవఁడని ప్రశ్న. వీర్యవంతుఁ డయినను దన యక్కఱవసరములఁ దక్కువవారితోఁగలసి యుండవచ్చునను సందేహము దీర ధర్మబుద్ధి నట్లుచేయువాఁడుగా నుండవలయునుగాని స్వప్రయోజనార్థముగా నుండఁగూడదనుటకై ధర్మజ్ఞుఁ డెవఁ డని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు.

శ్రీరాముఁడు తనకార్యము సాధించుకొనుటకు వానరులతో స్నేహము చేసెనుగాని ధర్మబుద్ధితోనా యను సందేహము కలుగవచ్చును. అది నిరాధారము. ఎట్లన :— కం॥ ఈ నిఖిలావని యక్షుల, దానవరక్షఃపిశాచతతులను వలతేన్, భానుజ! యంగుళికొనచే, నే నిమిషములోనఁ జిమ్మనేమి త్తిగనన్ఁ యుద్ధ ౩౭౯. ఇంతటి వీర్యవంతుఁడు లక్ష్మణసహాయుఁ డయ్యుఁ దనకార్యము తాను జేసికొనలేక వానరసహాయ్యముఁ గోరినవాఁడు కాఁడు. ఈ యర్థమునే సుగ్రీవునకు హనుమంతుఁ డుపదేశించెను. కిష్కింధా-౭౭౨ వ ప. "ఉ॥ నీవిల బాసటైచనక నిల్చినయంతనె రాముకార్యముఁన్' బోవునె రిత్తయై నిశితభూరి శరావళిచే మనుష్యభుగ్దైనతవన్నిగావళులఁ దక్షణమాత్రన పిల్కువార్పఁగా, జేవగలండు, నీ ప్రతిన చేయుటయెట్టిదో చూడఁదాళెడిన్.' అట్టైన వానర సాహాయ్యమేల కోరెనందురేని వారిచే సేవచేయించుకొని యాసేవమున వారికి మోక్షమిచ్చుటకే యని యెఱుంగవలయును. గీ॥ ఆదిదేవుఁడైన యా రామచంద్రుని, కబ్బిఁగట్టు టెంత యసురకోటిఁ, జంపు టెంత కపుల సాహాయ్య మదియెంత సురలకొఱకుఁ గ్రీడసూపెఁగాక॥ శ్రీ భాగవతము-స్కం. ౯, వ ౩౭౯ 'సవీర్య మతిశక్తిభాక్, అమరకోశము. అత్యంతశక్తిమంతుఁడైన వీరునియందుం డుత్సాహగుణము వీరము. వీరులు మఱిరెండు తెగలు

దానవీరు లని, దయావీరు లని, ఇచ్చట నిట్టిదని నిర్ధారింపకపోవుటచే రెండును గ్రాహ్యములే తక్కిన వేవి యుండినను లేకుండినను నివి రెండు లేనివాఁడు గుణవంతుఁ డనిపించుకొనఁజాలఁడు. కావున వెంటనే వీర్యవంతుఁడని ప్రశ్న. ఆశ్రిత రక్షణమునకుఁ గావలసిన ముఖ్యగుణము లీ రెండు గలవు. కావుననే భగవంతుఁడు సేవ్యుఁ డయ్యెను.

వీర్యవంతుఁ డనుటచే నీయన నామాక్షరములు రెండును వీర్యవంతములే యని భావము, రామనామమే కదా తారకమని ప్రసిద్ధి. శివనారాయణ శబ్దములు వీర్యవంతములుగావా యందురేని యగునుగాక. ప్రణవాది బీజాక్షర సంయోగములేక వానికి మంత్రత్వప్రాప్తి లేదు. రామనామమో బీజాక్షరసంయోగము లేకున్నను మంత్రమగును. ఏల। రామనామమే ప్రణవము కావున ప్రణవ సంయోగము దాని కనావశ్యకము. "ముముక్షూణాం విరక్తానాం, తథాచాశ్రమవాసినామ్। ప్రణవత్వా త్సదా ధ్యేయో, యతీనాంచ విశేషతః। రామమంత్రార్థ విజ్ఞానీ, జీవన్ముక్తో నసంశయః"- రామరహస్యోపనిషత్తు. మోక్షమం దాసక్తి గలవానికి, విరక్తులకు, సన్న్యాసులకు రామనామము ప్రణవమగుటచే నెల్లప్పుడు ధ్యానింపఁదగినది. రామమంత్రార్థ మెఱిఁగినవాఁడే జీవన్ముక్తుఁడు. "ఏకాక్షరో మనుః ప్రోక్తో మంత్రరాజః సురద్రుమః...............కేవలం మోక్షకాంక్షయా, చింతయన్ పరమాత్మానం, భానులక్షం జపే న్మనుం॥" ఏకాక్షర రామమంత్ర ముపాసకులకు గల్పవృక్షము. కేవలమోక్షకాంక్ష గలవారు పరమాత్మను జింతించుచు ౧౨ లక్షలు దానిని జపించవలెను. "ద్వ్యక్షరో మంత్ర రాజోఽయం సర్వాభీష్టప్రదస్తతః" రెండక్షరముల రామమంత్రము సర్వాభీష్టముల భుక్తిముక్తుల రెంటి నిచ్చును. రామో భుక్తిముక్తి ఫలప్రదః" రామరహస్యోపనిషత్తు. "రామేతి ద్వ్యక్షరం నామ మానభంగః పినాకిన"యని సంప్రదాయజ్ఞులు చెప్పుదురుగదా.

విష్ణుసహస్రనామములకు రామనామము తుల్యమని శివుఁడే పార్వతి కుపదేశించెనుగదా. కావున నిట్టి వీర్యవంతమయిన నామము గలవాఁ డని యర్థము.

3. ధర్మజ్ఞుఁడు=ధర్మముల నాచరించునట్లు తెలిసినవాఁడు-ధర్మము పరలోకమునందలి సుఖమునకు హేతువు, అది సామాన్య మని విశేష మని ద్వివిధ మని పూర్వము చెప్పఁబడెను. దాని నెఱుఁగువాఁడు ధర్మజ్ఞుఁడు. పరిత్యజింపవలసిన ధర్మములు దెలిసినవాఁడనియు నీపదతాత్పర్యము. ధర్మాధర్మములు తెలిసినంతమాత్రమునఁ బ్రయోజన మేమి? ఆచరణమం దుంచుకొన్నవాఁడునా నుండవలయునని కృతజ్ఞుం డెవ్వఁడని యడుగుచున్నాఁడు.

౪. కృతజ్ఞుడు=ఉపకారమెఱిఁగినవాఁడు-పరులు తనకుఁ జేసిన యుపకార మల్పమైనను బ్రాసంగికమైనను దానిని గొప్పగ నెంచి కృతజ్ఞత్వము నుంచుకొనువాఁడు. అపకారము స్మరింపనివాఁడని 'ను' అను సముచ్చయము తెలుపును. భగవంతునివల్ల మనము చేయు నపకారములకు మనల నాయన శిక్షింపఁ బూనిన మనగతి మేమో? "కం॥ ఉపకార మేమివని కే। నెపుడే నించుకయొనర్ప నెలమిఁగను; సదా। యపకారశతము సల్పిన। విపరీతము లెంచఁ డాత్మవిజ్ఞుండగుటన్"-అయోధ్య ౧౧. భగవంతుఁడు సర్వశక్తుఁ డవాప్తసమస్తకాముఁడు కదా. ఆయనకు మనము చేయవలసిన యుపాకార మేమి? అది లేనప్పుడాయన కృతజ్ఞుఁ డెట్లగును? అని ప్రశ్నము. భగవంతునకు మనము చేయు నుపకార మేదియు లేదు. ఆయన విషయమై మనము చేయునవన్నియు మనక్షేమము నకే. భగవత్కార్య మేదియుఁ జేయలేనివా రాయననామమును స్మరించుచుండినఁ జాలును. ఇట్లు స్మరించుచుంటిమేని అయ్యో! మననామమును వీఁడు స్మరించుచున్నాఁడే, మనవలన వీఁ డేప్రతిఫలమును గోరనవాఁడు కాఁడే, వీని ఋణము మన మెట్లు తీర్చుకొందమా యని వేచియుండి ప్రాణాపాయము కలిగినపుడు మోక్షసుఖము నిచ్చును. ఈయర్థమునే "శ్లో॥ సత్యం బ్రవీమి మనుజాః స్వయమూర్ధ్వబాహుః। యోమాం ముకుంద నరసింహ జనార్దనేతి। జీవన్ జప త్యనుదినంమరణే ఋణీవ।పాషాణకాష్ఠసదృశాయ దదామిముక్తిమ్"-'అహం స్మరామి మద్భక్త' మ్మను వాక్యములు ఘోషించెడిని.

౫. నిజమరి-(నిజము+అరి)=సత్యశీలుఁడు - మహాసంకటములందును నసత్యము పలుకనివాఁడు, (ఆరణ్య. ౧౩౬. వ. చూడుఁడు.) "కం॥ ఎన్ని విపత్తుల మునుఁగుచు। నున్నన్ వరధర్మలోప మొల్లమిఁ గల్లన్। మున్నెన్నఁ డాడ నిఁకనే నెన్నం డాడంగబోవ నిది జనిమునఘా॥"- కిష్కింధ. ౩౬౪.అన్నిఁటిలో సత్యము శ్రేష్ఠము గావున సత్యవాది యెవఁ డని ప్రశ్న.

౬. దృఢనిష్ఠుఁడు=నిశ్చలసంకల్పుఁడు. కం॥ "విడిచెదఁ బ్రాణము లైనన్। విడిచెద నిన్నైన దమ్మునిన్ విడిచెద నే। విడుతునె ప్రతిజ్ఞనందుం। బుడమిసురుల తోడఁబల్కి ముద్దా యెపుడేన్"- అరణ్య. ౧౩౮. కృతజ్ఞుడైనను సత్యవాదియైనను జంచలచిత్తు నమ్మరాదు. గావున దృఢనిష్ఠుఁ డెవఁడని ప్రశ్న.

౭. సంతతానుష్ఠితచారిత్రుఁడు=సదాచారము మీఱనివాఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రతిసంధ్యమున వేళకు సంధ్యావందన మాచరించుచుండె నని ముందుఁ దెలియఁగలదు, చరిత్రము=ఆచారము, ఆచారమే ప్రథమధర్మము. 'ఆచార ప్రభవోధర్మః, ధర్మస్యప్రభురచ్యుత' యని భారతము. చరిత్రమే-చారిత్రమని స్వార్థికప్రత్యయము-రాక్షస వాయస పూరుష నారక శబ్దములవలె.

ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్కగుణ మడుగనేల యని ధర్మములం దన్నిఁట మొదటిదైన సదాచారమును గుఱించి ప్రశ్న. అదియుండిన నన్ని యున్నట్లె. ఎంతటి సదాచారసంపన్నుఁడైనను సర్వభూతములయందును నేకాకారమైన హితబుద్ధిగలవాఁడు దుర్లభుఁడు. కావున నట్టివాఁడు గలఁడాయని ప్రశ్నించు చున్నాఁడు, ఆచారము లోనైనవి కాయికములు. ఇది మానసికము ఆత్మవిషయము.

౮. సర్వభూతహితాస్థ జరగునెవఁడు-సర్వభూత = సమస్తప్రాణులకు, హిత=మేలుచేయునట్టి, ఆస్థ=ప్రయత్నము, కోఁకగలిగి, జరగువాఁడు=వర్తించువాఁడు. భూతము లని చెప్పుటచే వీఁడు తనవాఁడని, వాఁడు పరుఁడని భేదబుద్ధి లేదని తెలుపుచున్నది. అపరాధము చేసినవాఁకిని మేలుచేయువాఁడని సర్వశబ్దతాత్పర్యము. శత్రువునితమ్ముని రక్షించు టేమిలెక్క? శత్రువైన రావణాసురుఁడు వచ్చినను రక్షించెదనని శ్రీరాముఁడు చెప్పెనుగదా. రావణాసురుని ప్రథమయుద్ధమునఁ దనచేతఁ జిక్కినవానిని జంపక విడిచెనుగదా. కాకాసురుని రక్షించెఁగదా. ఇట్టివాఁడు పామరుఁడుగా నుండరాదు. పండితుఁడుగా నుండవలయునని తలఁచి విద్వాంసుఁ డెవఁ డని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు.

౯. విద్వాంసుఁడు=సమస్తశాస్త్రములు దెలిసినవాఁడు. కొందఱు విద్యావంతులు లౌకికవ్యవహారమం దసమర్థులై యుందురు. కావున సమర్థుఁ డెవఁడని యడుగుచున్నాఁడు.

౧౦. సమర్థుఁడు=సమస్తకార్యములు తాను స్వయముగ నిర్వహించుకొనఁ జాలినవాఁడు. లౌకిక వ్యవహారమునను బ్రజల రంజించుటయందునుగల చాతుర్యము సామర్థ్యము-దానిని గలవాఁడు.

౧౧. తతసదైకప్రియదర్శనుండు = ఎవ్వనిదర్శనము లోకులకుఁ బ్రియమో వాఁడు ప్రియదర్శనుండు. సదా=ఎల్లప్పుడు, తత=విస్తారము, అట్టివాఁడొక్కఁడే యగువాఁడు. ఎవ్వఁడైన జరావ్యాధికారణముచేఁ బ్రియదర్శనుఁడు కాకపోవచ్చును. అటుగాక సర్వదా యతిశయించియుండు ప్రియదర్శనము గలవాఁడు, అట్టి వాఁడుతప్ప వేఱొకరుఁడుండరాదని భావము.(౨)ఎవ్వని దర్శనము ప్రియస్వభావము నొక్కటే కలదో యట్టి వాఁడు ఏకప్రియదర్శనుఁడు. "తస్మాద్దుఃఖాత్మకం నాస్తి, నచ కించి త్సుఖాత్మకమ్" పూర్వము చెప్పిన కారణముచే "దుఃఖమే కలిగించు వస్తువుగాని సుఖమే కలిగించు వస్తువుగాని యొకటియైన లేదు." అన్నట్లు చందనకుసుమ తాంబూలాదులగు ప్రియవస్తువు లన్నియు నొకప్పుడు సుఖము నిచ్చును. వే ఱొకప్పుడు దుఃఖమిచ్చును. ఒకరికి సుఖకరమైనది వేఱొకరికి దుఃఖకరముగా నుండును.

'ద్వి॥ పంచతన్మాత్రలవలనను బుట్టు, పంచేంద్రియమ్ములు వరుసగ విషయములను గూడిన శీతమును వేఁడి, సౌఖ్యములును దుఃఖంబులుఁ బొడముచునుండు. అవి యనిత్యంబులు నరుదెంచుఁ బోవు॥'-ద్వి, భ, గీ. అధ్యా. ౨.నా ప్రశ్న యిట్టి వానిని గూర్చి కాదని భావము. 'క్షణేక్షణే యన్నవతా ముపైతి, తదేవరూపం రమణీయతాయాః, నిమిష నిమిషమునను క్రొత్తతనమును బొందునదుట యేది కలదో యాక్రొత్త యగుటయే అందమునకు స్వభావము. ప్రతినిమిషమందును క్రొత్తక్రొత్తగాఁ బ్రీతిని గలిగించు నందమే యందమని భావము అన్నట్లు సాక్షాన్మన్మథ మన్మఁథుఁడైన యతని దర్శనము చేయువాఁడు ఇఁకను దర్శనముచేయవలయునని కోరునేకాని యింకఁజాలు ననరాదనిభావము 'పుంసాం మోహన రూపాయ' పురుషులనుగూడ మోహింపఁజేయు సౌందర్యము గలవాఁ డనికదా చెప్పఁబడెను. (అరణ్యకాండము ౯వ పద్యము చూడు)

ఇట్టి యందముగలవాఁడు కాముకుఁడుగా నుండరాదని యాత్మవంతుఁ డెవఁడని యడుగుచున్నాఁడు.

౧౨. ఆత్మవంతుఁడు తనకు స్వాధీనమైన మనస్సుగలవాఁడు. 2.నిశ్చల ధైర్యవంతుఁడు.

౧౩. జితక్రోధుఁడు=(1) కోపమును స్వాధీనపఱుచుకొన్నవాఁడు. అపరాధములఁ జేసినవారియెడ నెంత కోపింపవలయునో యంతమాత్రమే యపరాధమునుబట్టి కోపించువాఁడు. నేరమునకు మించిన దండనము చేయఁడని భావము. "క్రోధ మాహారయ త్తీవ్రమ్" "తెచ్చికొంచుఁ గినుకన్".- అరణ్య-౩౭౯ ప. తీవ్రకోపమును దెచ్చుకొనెను అని ముందు చెప్పఁబడును. జితక్రోధుఁడు=అరిషడ్వర్గముల జయించినవాఁడు.

౧౪. కాంతియుక్తుఁడు = ఆశ్చర్యకరమైన కాంతిగలవాఁడు, కం॥ ఆరాముని సంహననం। బా రూపము సౌకుమార్య మా తేజంబున్। శ్రీరమణీయసువేషము। వారక కని యబ్రపడిరి వనసంవాసుల్ ॥అరణ్య॥ ౬॥ దేవకుమార రూపు వరదివ్యదలంకరణాభిరామము, । తావిభు, నాదునందనుని, దాయఁగ వచ్చెడువానిఁ జూచి లో। భావనచేసి పొంగిపడువాఁడ సమక్షముఁ జూచినంతనే। యౌవన మప్పుడే యొదవిన ట్లగు నాకు ననర్థకారిణీ॥ అయోధ్య-౩౮౫.

౧౫. అసూయలేనివాఁడు=పరులగుణములందు దోషబుద్ధి - యసూయ, యది లేనివాఁడు.

౧౬. ఎవ్వఁ డాగ్రహమును గలన లీల నూన నమరతతియు వణఁకును= ఏ పురుషుఁడు కోపమును యుద్ధరంగమందు వేడుకకై తెచ్చుకొనినను దేవతల గుంపుగూడ భయమున గడగడలాడును. అమరులు=దేవతలు-చావు లేనివారు,

చావులేనివారుకూడ వడఁకునప్పుడు మర్త్యులమాట చెప్పనేల? దేవతలు వణఁకగా రాక్షసులమాట యేలయను కైముతికన్యాయమున సిద్ధము. కోపము శత్రువులగు రాక్షసులమీఁదనే కలిగినను దానిని జూచి మిత్రులగు దేవతలుకూడ భయపడుదురని భావము, అమరతతియు ననుచో సముచ్చయ మీ యర్థము నిచ్చుచున్నది.

అని వాల్మీకి నారదుని ప్రశ్నించెను. ఇప్పుడు చెప్పిన గుణములు సర్వ సాధారణమైనవి. కావున నిట్టి గుణములుగల రా జెవ్వఁ డని వాల్మీకి ప్రశ్నించి నట్టును భగవద్విషయము గాదని యొకఁడు వ్రాసెను. అది సరిగాదు. ఇం దట్టి మాట లేదు. "వీర్యవంతుఁడు" "కలన నెవ్వఁడాగ్రహించిన నమరతతియు వణఁకు"నివి క్షత్రియునిఁ దెలుపవా యనినఁ బరశురామునివంటి బ్రాహ్మణులను గూడఁ దెలుపును. ఈప్రశ్నలు ప్రాకృత మనుష్యమాత్రుల గుఱించియే యందు రేని యా కాలపు రాజులలో వాల్మీకి యెఱుఁగనివాఁ డెవఁడు? అట్టివానితోడ నాయన కేమిపని? అట్టి వానిని గుఱించి నారదు నడిగి తెలిసికొనవలయునా? త్రిలోకజ్ఞుఁడైన నారదు నట్టివాఁడాలోచించి చెప్పవలయునా? నారదునివంటి భక్తాగ్రేసరుఁడు మెచ్చి సంతోషింపఁదగిన విషయము లిందేమి యున్నవి? బ్రహ్మయంతటివాఁ డట్టి ప్రాకృత మనుష్యుని గూర్చి కావ్యము వ్రాయుమని చెప్పునా? అట్టి కార్యమునకై వాగ్దేవి వచ్చి యాయన నోర నిలువవలయునా? 'కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే' త్తను వేదానుశాసనము నుల్లంఘించి వాల్మీకి నర మాత్రుని చరిత్రము గ్రంథస్థము చేయునా? అట్టి నరమాత్రుని విష్ణువని చెప్పునా? అట్టివాని కథ మోక్షహేతువని చెప్పునా? అట్టివానిని బ్రహ్మరుద్రాదులు నీవే నారాయణమూర్తివి, సీత మహాలక్ష్మియని స్తుతించియుందురా? ఇత్యాద్య నేకకారణములచే సంతతాధ్యాత్మచింతాస్వాంతుండైన వాల్మీకి యడిగిన విష యములు మనుష్యుఁడుగా నవతరించిన భగవంతుని విషయమే యనుట నిస్సందేహము. సదైకప్రియదర్శనుఁ డిత్యాదు లే ప్రాకృతపురుషునియం దన్వయించును?

ప్రశ్నములు పదునాఱు. ఇది తపస్సంఖ్యాకము. ఈరాకారాత్రికాల ములోఁ బదునాఱు కళలతోఁ గూడినవాఁ డెవ్వఁడనినఁ జంద్రునిఁ దప్ప వేఱొ కనిఁ జెప్పసాధ్యపడదు. పదునాఱు కళలతోఁ గూడినవాఁడు పూర్ణచంద్రుఁడై నట్టు లీ పదునాఱుప్రశ్నలకుఁ బ్రత్యుత్తరముగ శ్రీరామచంద్రునిఁ దప్ప వేఱొకనిఁ జెప్ప సాధ్యపడదు. పదునాఱు కళలతోఁ గూడినవాఁడు పూర్ణచంద్రుఁ డైనట్టు లీ పదునాఱు ప్రశ్నలకు విషయమైన శ్రీరామమూర్తి పూర్ణావతారమని యేర్పడుచున్నది. శ్రీరాములవిషయమై తన యభిప్రాయము దృఢపఱుచు కొనుటకును భగవద్విషయము నుపదేశరూపముగ గ్రహించుటకై యీ పదు నాఱు ప్రశ్నలడుగఁబడెను.

గుణవంతుఁడనుట బాల్యమునందే గుహాది నీచజాతులవారితో సహవాసము చేయుట తెలుపును. వీర్యవంతుఁడనుట తాటకాసుబాహు తిమిధ్వజ వధమును దెలుపును. ధర్మజ్ఞుఁడనుట గురుజనవాక్యము మీఱరాదని తాటకను జంపుటయు. జనకాజ్ఞలేక సీతను వివాహమాడ నొల్లమినిఁ దెలుపును (చూ- అయోధ్య-౨౩ ౮౦). కృతజ్ఞుఁడు- తన మేలుగోరి దివ్యాస్త్రముల నుపదేశించిన విశ్వామిత్రుని బంధు వని స్మరించి, పరశురామునిఁ జంపక విడచినవాఁడు. దీనిచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి తనకు మేలుచేసినవారినేగాక వారివారినిఁగూడ రక్షించు నని యేర్పడుచున్నది. భగవంతుఁడు తన భక్తునికి మోక్షమిచ్చుటయేగాక యతని కాప్తులుగ నుండువారికిఁగూడ మోక్షమిచ్చునుగదా. ఇంతవఱకు బాల కాండ కథ.

సత్యవాది, దృఢవ్రతుఁడు, సచ్చరిత్రుఁడనునవి యయోధ్యాకాండ కథను దెలుపును. సచ్చరిత్రుఁడు, సర్వభూతహితుఁడు ననునవి కాకాసుర రక్షణమును అరణ్యకాండకథను దెలుపును. విద్వాంసుఁడు సమర్థుఁడు ననునవి హనుమత్సంభాషణము,వాలివధము లోనగు కిష్కింధాకాండ కథను దెలుపును.ప్రియదర్శనుఁడనునది సుందరకాండమున సీతాహనుమంతులు రామసౌందర్యము వర్ణించుట తెలుపును. ఆత్మవంతుఁ డనునది విభీషణ శరణాగతిఁ దెలుపును. జితక్రోధుఁడనునది తనసేనను మాయచేఁ జంపు నింద్రజిత్తుపై నలుగకుండుటను, చేఁ జిక్కిన రావణాసురుని జంపక విడచుట దెలుపును. కాంతియుక్తుఁడు=శ్రీరాముని తేజస్సు చూచి రావణుఁడును నోటువడియెఁగదా. అసూయలేనివాఁడు = విరోధియైన రావణుఁగూడ రామచంద్రమూర్తి మెచ్చుకొనెఁగదా. యుద్ధమున భయంకరుఁడనునది రామరావణయుద్ధమునాఁటివర్యఁ దెలుపును. ఈ గుణములన్నియుఁ బుంజీభవించి భగవంతునియందుఁ దప్పఁ బూర్ణములై మనుష్యునందుండవు. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తియే సాక్షాద్భగవంతుఁడని సిద్ధాంతమయ్యెను.

సాంఖ్యశాస్త్రప్రకారము తపయనఁగా ౧౬ అగుచున్నది. ఈ శబ్దము తపమున స్వాధ్యాయంబున నిపుణుఁడనని నారదునిపట్లను తపస్వియని వాల్మీకి పట్లను ప్రయోగింపఁబడుటయేగాక ప్రశ్నములు పదునాఱుగానుండుట చిత్రము.శ్రీభాగవతమున ౧వ స్కంధమున ౬౨వ పద్యమున 'మహదహంకార తన్మాత్రసంయుక్తుఁడై చారుషోడశకలాసహితుఁడగుచు' నని భగవంతునిఁ గూర్చి చెప్పఁబడెను. కావున నీ పద్యము మనుష్యస్వరూపము ధరించిన భగవత్పర్యాయమేకాని కేవల మనుష్యపర్యాయము కాదు.

తా త్ప ర్య ము.

౧. ఈ భూలోకమందు నిప్పటికాలమున సమస్తకల్యాణ గుణములుగల వాఁ డెవఁడు ? ౨. ఎవఁ డెట్టిసందర్భమందును, వికారపడుటకు హేతువు

యున్నను దాను వికారపడక యితరులను వికారపఱుపుటయం దత్యంతము మనోబలము దేహబలము గలవాఁడు ? ౩. ఎవఁ డనుష్ఠానమునకు సర్వజనులు తేఁదగిన సామాన్యధర్మముల లక్షణ మిట్టిది, యం దీవర్ణమువా రీయాశ్రమమువా రనుష్ఠింపవలసిన ధర్మము లివి, విశేష సందర్భములందు వానికి విరుద్ధముగ నడువఁదగిన విశేషధర్మము లివి, యాచరణమం దుంచుకోరాని యధర్మము లివి యని చక్కఁగా నెఱిఁగినవాఁడు? ౪. ఎవ్వఁడు తన కెవ్వరైన నెప్పుడైనఁ గొంచెముగనైన, గొప్పగనైన, బుద్ధిపూర్వకముగనైన, నబుద్ధిపూర్వకముగనైనఁ జేసిన మేలు మఱవక ప్రత్యుపకారము చేయువాఁడు? ౫. ఎవఁడు తనసత్యమందుఁ దాను నిల్చుటయేగాక యితరులను దాను శ్రమించియైన సత్యవంతులఁ జేయువాఁడు? ౬. ఎవఁడు తాను బూనిన కార్యమో, చేసిన సంకల్పమో ఫలవంతమగువఱకుఁ బట్టినపట్టు వదలకుండువాఁడు ? ౭. సర్వవేళల సదాచారమును మానక యనుష్ఠించువాఁ డెవఁడు? ౮. సర్వభూతముల కనఁగా మనుష్యులకే కాక పశుపక్ష్యాదులకు- దేవతలకు- నల్పజంతువులకును- మిత్రులకును- శత్రువులకును మేలేకోరువా డెవఁడు ? ౯. ఎవఁడు బలమే ధర్మమని స్వేచ్ఛగాఁ జరింపక యేశాస్త్రములం దేమి చెప్పఁబడెనో యవియెల్లఁ దెలిసినవాఁడు? ౧౦. ఎవఁ డేకార్యమునైన నితరసాహాయ్యము లేక తానే నిర్వహించు శక్తి గలవాఁడు ? ౧౧. ఎంతకాలము చూచినను నిమిషనిమిషమునకు క్షణక్షణమునకుఁ గ్రొత్తక్రొత్తగా మనోహరమైన సౌందర్యము కలవాఁడై యెల్లవారికిఁ (స్త్రీలకుఁ బురుషులకు) గూడ నింకను జూతమా, యింకను జూతమా యను నాశను కలిగించువాఁ డెవఁడు ? ౧౨. తన మనస్సును తన స్వాధీనమం దుంచుకొని యెట్టి సందర్భమందును జలింపనీయనివాఁ డెవఁడు ? ౧౩. కామ క్రోధ లోభ మోహ మద మత్సరముల జయించి, వానిని దనస్వాధీనమందుంచుకొనిన జితేంద్రియుఁ డెవఁడు ? ౧౪. సూర్యచంద్రాగ్నులకు వలె వృద్ధిహ్రాస్వములు లేక సర్వదా యేకరీతి కాంతితోఁ గూడియుండువాఁ డెవఁడు ? ౧౫. పరుల ధనమునకుఁగాని విద్యాపాండిత్యములకు గాని తేజమునకుఁ గాని యసూయపడనివాఁ డెవఁడు ? ౧౬. రణరంగమునఁ గోపించెనా యెవనిని జూచి పగవారైన రాక్షసాదులేకాక తనవారైన దేవతలుగూడ గజగజలాడుదురు ?

అలంకారము :— సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనలవలన నుదాత్తాలంకారము.

ఛందస్సు:— సీసపద్యమునకుఁ బాదమున కెనిమిదిగణములు. అందు మొదటి యాఱు నింద్రగణములు- కడపటి రెండు సూర్యగణములు- నాలుగు గణములొక దళము- పాదమునకు రెండుయతులు. మొదటిదళములో మూఁడవ గణముమీఁదను రెండవదళములో మూఁడవ గణము మీఁదను యతి- ఇట్టి పాదములు నాలుగు చెప్పి మీఁద నాటవెలఁదినైనఁ దేటగీతినైనఁ జెప్పవలయును. ఇంతయుఁ గలిగి సీసమగును. సీసము లెనిమిది విధములు.

వ్యాకరణము—సంస్కృతమున ధారిణి ధారణియని రూపములు గలవుగాని ధారుణియని రూపములేదు. అయినను నన్నయభట్టు భారతమున 'ధారుణీ ప్రజనేలుచున్ విగతరోషుఁడవై' యని ప్రయోగించెను. ఈ రూపసాధుత్వము విచార్యము. నిజము + అరి = అరిమత్వ్రత్యయము. సుంకరి, జూదరి, జాలరి, బాగరి లోనైనవి. ఇది కలయను నర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడును.

గుణవంతుఁడును = నామ సర్వనామంబులకును, గళలగు నవ్యయంబులకును గడపలసముచ్చయార్థవిశేషపాదపూరణంబు లందును 'ను' శబ్దంబు తఱచుగనగు. కళలగు ననుదంతశబ్దంబులమీఁద నయ్యది యువర్ణపూర్వకంబుగ విభాష నగు— ఉ॥ నిజమరియును. ఇచ్చోటుల నర్థవిశేషంబుల నువర్ణము ప్రయుక్తము.

చం॥ పరమకుతూహలంబు విన•భావమునం దుదయించె దీని, నో
పరమహర్షి వర్య! తెలు•పం దగువాఁడవు నీవ యిట్టి స
త్పురుష నటన్న నబ్జజను•తుండు త్రిలోకవిదుండు హర్ష సం
భరితమనోంబుజుండు విను•మా యని యిట్లను సాదరంబుగన్. ౬౧

ప్రతిపదార్థము.

అవతారిక:— ఇన్నిగుణము లొక్కనియం దుండఁజాలవు. కావున నిట్టి విషమప్రశ్నలచేఁ దన్నుఁ బరాభవింపఁదలఁచితి నని నారదుఁ డెంచునేమో యని వాల్మీకి తలఁచి నేను వాస్తవార్థము తెలియఁగోరి యడుగుచున్నానుగాని నిన్నుఁ బరీక్షించుటకుఁగాదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఆచార్యుఁడు జ్ఞానవంతుఁడని శిష్యుఁ డెఱిఁగి గురూపసత్తి చేయవలయును — గావున శిష్యుఁడు వాల్మీకి గురువగు నారదునకుఁగల జ్ఞాన మెఱిఁగినవాఁ డనుట సూచించుచు సంబోధించుచున్నాఁడు.

ఓ పరమ మహర్షి వర్యా = ఓ గొప్ప ఋషిశ్రేష్ఠుఁడా; గమనార్థకముగల ఋష ధాతువునుండి ఋషిశబ్దము పుట్టినది. గమనార్థకము లన్నియు జ్ఞానార్థకము లని వైయాకరణుల సంకేతము. కావున ఋషి జ్ఞానవంతుఁడని యర్థము. బ్రహ్మపుత్రుఁడవై యాయనయొద్ద సకలంబెఱింగిన నీవే యిట్టి సత్పురుషునిఁ దెలుప శక్తిగలవాఁడవు పరమమహర్షి యనిననే చాలునే 'ఓ' యేల? యనిన నీ ప్రశ్నలను విని యాయన యేమి యిట్టి విషమప్రశ్నలను వేయుచున్నాఁడే యనికాని తాను వచ్చినకార్యము సుకరమైనదని సంతోషముచేఁగాని యాలోచించుచుండు నారదుని మనస్సు తనవంకకుఁ ద్రిప్పుకొనుటకే—దీనిన్ = ఈ గుణంబులుగల వస్తువును, వినన్ = వినుటకేకాని యాక్షేపించుటకుఁ బరీక్షించుటకుఁ గాదు. పరమకుతూహలము = ఉత్కృష్టసంతోషము, భావంబునన్ = మనసు

నందు, ఉదయించెన్ = పుట్టెను. కావున వినఁగోరెదనుగాని నిన్ను నిర్బంధ పెట్టను. నీ కనుగ్రహము గలదేని చెప్పఁగూడునేని దయచేసి యానతిమ్మని భావము. ఇట్టి విషమప్రశ్నలకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుశక్తి నా కెక్కడిది ? ఎవరి నైన గొప్పవారి నడిగి చెప్పెదనను నేమోయని నీకంటె గొప్పవాఁడు లేఁ డని 'పరమ మహర్షివర్య'యని సంబోధించెను. ఋషులు అలౌకికార్థములను సాక్షాత్కరింపఁ జేసికొనువారు. వారిలో గొప్పవాఁడు మహర్షి. వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు మహర్షి వర్యుఁడు వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు పరమ మహర్షి వర్యుఁడు. ఇట్టి నీకు నీతండ్రి యితరులకుఁ దెలియని పరమరహస్యములుకూడఁ దెలిపియుండును. కావున నిట్టి సత్పురుషన్ = పరమపురుషుని, యఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, పురుషః పుండరీకాక్షః' అను శ్రుతిస్మృతులయందలి పురుష శబ్దము లిట స్మరింపఁదగినవి. పురుషుఁడనఁగా దేహమునందు శయించువాఁడని యర్థము.

తెలియందగువాఁడవు నీవ=తెలిసికొని యోగ్యతగలవాఁడవు నీవొక్కడవే కాని నీకంటె నితరుఁడు లేఁడు అని చెప్పఁగా, అబ్జజసుతుండు = బ్రహ్మదేవుని కొడుకైన నారదుఁడు; త్రిలోకవిదుండు=(i) స్వర్గ మర్త్య పాతాళములను మూఁడులోకములలో మూఁడుకాలములలో జరిగినవానిని జరుగుచున్నవానిని జరుగఁగలవానిని జ్ఞానముచేతనేకాక తిరిగి ప్రత్యక్షముగఁ జూచియుఁ దెలిసిన వాఁడు, (ii) త్రిలోకమనఁగా బ్రహ్మాండము; దానినంతయుఁ దెలిసినవాఁడు; (iii) కృతకము-అకృతకము-కృతాకృతకమని లోకములు మూఁడువిధములు. మహర్లోకపర్యంతము కృతకము - జనలోకము కృతాకృతకము సత్యలోక మకృతకము. వీనిని దెలిసినవాఁడు. (iv) లోకులు=జనులు, బద్ధులు ముక్తులు-నిత్యులు అని మూఁడుతెగలు. వీరినిఁ దెలిసినవాఁడు; శ్లో॥ ఋషయ స్సంయతాత్మానః, ఫలమూలానిలాశనాః । తపసైవ ప్రపశ్యంతి, త్రైలోక్యం సచరాచరమ్' మను. ౧౧-౨౩౬. మనోజయముకలిగి పండ్లు మూలములు గాలి యాహారముగాఁ దీసికొను ఋషులు తపస్సుచేతనే చరాచరములతోఁగూడిన మూఁడులోకములు చూడఁగలరు. మీఁద పరమ మహర్షి వర్య యనుటచే నిట్టి దృష్టి నారదునకు విశేషముగఁ గలదని భావము. హర్షసంభరిత మనోంబుజుండు=సంతోషముచే నిండిన మనస్సనెడి కమలముగలవాఁడు; నారదుఁడు తా నేవిషయమును బ్రహ్మవలన గ్రహించి వాల్మీకికి నుపదేశింపవచ్చెనో యా విషయమునే వాల్మీకి ప్రశ్నించుటచేతను శతకోటిపరిమితమైన రామాయణము తాను బ్రహ్మవలన విన్నదే కావునఁ దనకుఁ దెలిసినవిషయమే వాల్మీకి ప్రశ్నించుటచే సులభముగాఁ జెప్పవచ్చుఁగదా యనియైనను, రామగుణస్మరణ మను నమృతపానమునకు నవకాశము లభించెఁగదా యనియైనను నిట్టి సచ్ఛిష్యుఁడు

దారికెంగదాయని యైనను తాను సనత్కుమారునొద్ద 'సోహంవిదేవాస్మి నాత్మవి' త్తని మనవిచేసికొనుచు నుపసత్తి నట్లే యితఁడు నొనర్చి యా విషయమును దనకు జ్ఞాపకపఱచుటచేత-నైనను నారదునికి నపరిమితానందము గలిగెనని చెప్పనగును. కావుననే, సాదరంబుగన్=ప్రీతితోఁగూడ, విధియా కర్మనా యని వినుగుకొనక యని భావము. వినుమా యని=ఇతర చింత లేక వినవలసినదని, శ్రీరామగుణస్మరణమున మనస్సు పరవశ మయ్యెనా నేను చెప్పుచున్నది నీ మనస్సున కెక్కదు. కావున నన్యధ్యానము లేక మనస్సిచ్చి వినవలయును. భగవద్విషయమొకరు చెప్పుచున్నప్పుడు దానికి విఘ్నము గలుగ లోకవార్తలు చెప్పువారు గాడిదలై జన్మింతురు. కావున నేకాగ్రచిత్తుఁడవై వినుమని భావము. 'విను' అనికాని 'వినరా' అనికాని యనక వినుమా యనుట యాదరాతిశయ మును సూచించుచున్నది. శ్రద్ధతో శిష్యులు సద్విషయ మెఱుఁగఁగోరి యడిగి నపుడు గురువు లాదరముతోఁ బ్రత్యుత్తర మీయవలయు నని యిది సూచించు చున్నది. "కృపయా నిస్స్పృహో వదేత్" దయచే ప్రతిఫలకాంక్ష లేక గురువు శిష్యునకు బోధింపవలె నని ప్రమాణము. ఇట్లు = ఈ క్రిందఁ జెప్పఁబోవు విధ ముగా, అనున్ = చెప్పెను.

"తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛే" త్తను శ్రుతియందుఁ జెప్పఁబడిన గురూపసత్తిని నీ పద్యము పూర్వార్ధమునఁ జెప్పి యా పిమ్మట నాచా ర్యుఁడు శిష్యునకుపదేశింపవలసిన విధమును "యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా"మ్మను శ్రుతియందుఁ జెప్పినట్లు వివ రించుచున్నాఁడు.

ప్రశ్న

ఓయీ! తనకుఁ దెలియని విషయమును గదా ప్రశ్నింపవలెను. శ్రీరామునిఁ జక్కఁగ నెఱిఁగిన వాల్మీకి యాయనను గుఱించి ప్రశ్నించెననుట యసంగతము. శ్రీరాముల నుద్దేశించి ప్రశ్న యంటివి. ప్రత్యుత్తరము శ్రీరాముల విషయమే యయ్యెను. శ్రీరాముల గుఱించి వాల్మీకి చెప్పిన విషయము లన్నియు వాల్మీకి యెఱిఁగినవే. ఇఁక నారదుఁ డేమి యుపదేశించినట్లు ? వాల్మీకి యేమి గ్రహించి నట్లు ? వాల్మీకి శ్రీరాముల నెఱిఁగినవాఁ డనుటకుఁ బ్రమాణములు విను (1) వాల్మీకి శ్రీరాముని రాజ్యమందే యయోధ్యకు సమీపమందే యుండెడి వాఁడు. (2) దశరథునకుఁ బరిచితుఁడు. "ఇట దశరథభూరమణ సఖుం డగు విప్రుఁడు విమలమనస్కుఁడు తపస్వివిదితయశుండున్ మునివాల్మీకి వసించును." ఉత్తర. ౯౯౩-౯౯౪-ప. (3) చిత్రకూటమందు సీతారామలక్ష్మణులు వాల్మీకిని దర్శించి యీ ప్రాంతమందే పర్ణకుటీరమును గల్పించుకొని యుండిరి. కం॥ అని రాముఁడు లక్ష్మణుతో, జనకతనూజాతతోడ సద్భక్తి వెసం, జనియె మహాత్ముని

వాల్మీకిఁ, గని ముని కళివాదంబుఁ గావించెనోగిన్'(అయోధ్యా-౧౪౭౪-౧౪౭౫ ప. చూడుఁడు.) [4] 'రాముఁడు రాముఁడు రాముఁడు రాముఁడటం చతని కథలు ప్రజ వర్ణింపన్ రామ మయమయ్యె భువనము'యుద్ధ-౧౨౮-౧౦౫. అని వాల్మీకియే వ్రాసెనుగదా. లోకుల కందఱకుఁ దెలిసినది విశేషదర్శియగు వాల్మీకికిఁ దెలియదా! రామభరత సమాగసమయమున ఋషులతోపాటు సభయందున్నవాఁడు. ఋషీశ్వరులు సమాధియందుఁ దప్ప 30 దినములు 12 మాసములు ముక్కు పట్టుకొని యుండరు. ఈలోకమున వారెవ్వ రెఱుంగనిదిగదా సత్యలోకవాసియగు నారదు నడుగవలయును. కావున నీ ప్రశ్న యుక్తముకాదు.

సి ద్ధా ం త ము.

శ్రీరామచంద్రుల గుఱించి వాల్మీకియు నెఱుఁగును. నారదుఁడు నెఱుఁగును. లోకములో నంద ఱెఱిఁగిన విషయమే యయినయెడల దానియం దడిగెడి వాల్మీకికిఁ బరమకుతూహల మెట్లుగలుగును? నారదునంతవాఁడు 'మనమునఁ జక్కఁగ యోజించి చెప్పెద' నని యేలయను? అట్టిదానిని జెప్పుటయందు నారదుఁ డేల యంత సంతోషమున నుప్పొంగవలయును? కావున దీనివలననే ప్రశ్న లోకోత్తరవిషయమై యని గ్రహింపఁదగు. అడిగెడివాఁడు చెప్పెడివాఁడు నిరువురు వేదాంతజ్ఞులు. సర్వదా భగవచ్చింతనము చేయువారు. కావునఁ బ్రశ్నయు సమాధానము దాని ననుసరించియే యుండవలయునుగదా. గుణవంతుఁడెవఁడు? వీర్యవంతుఁ డెవఁడు అని యడిగినపు డాయాగుణములు పూర్ణముగాఁ గలవాఁ డని గ్రహింపవలయునుగాని గౌణార్థముగ నల్పగుణుని నల్పవీర్యుని గ్రహింపరాదు. ఈ గుణములు పూర్ణముగ భగవంతునియందే కలవని వేదాంతముల నాయా ప్రకరణంబులఁ జెప్పఁబడినవి. అయినను నీగుణములు పూర్తిగ నీ కాలమున శ్రీరామచంద్రునందును గానవచ్చుచున్నవి. కాన వేదాంతప్రతిపాదితుఁడైన భగవంతుఁ డాసాక్షాచ్ఛ్రీరామచంద్రమూర్తిగ నవతరించెను? విష్ణువుకదా శ్రీరామచంద్రమూర్తియే యవతరించినవాఁడు. అట్టైన విష్ణువేకదా వేదాంత ప్రతిపాదితుఁడైన భగవంతుఁడు. బ్రహ్మాదులు వారుకదా అట్టైన మోక్షప్రధానశక్తి, పరత్వము శ్రీరామునకుఁ గలవా యని ప్రశ్నభావమని గ్రహింపవలయును. అటొట, సత్తు-బ్రహ్మ ఆత్మలోనగు శబ్దములను అనర్యవసానవృత్తి ప్రకారమో, యవయవవ్యుత్పత్తితో సాక్షాత్తుగానో యాపరమపురుషునే బోధించును. 'సర్వవేదాయత్పద మామనంతి' అని శ్రుతి - అనుభావముతో సకల కల్యాణ గుణములు శ్రీరామచంద్రమూర్తియందే కలవని చెప్పుచున్నాఁడు. అట్లగుటచేఁ బరత్వమీయనయందే కలదని యీయనయే మోక్షదాతయని యేర్పడు చున్నది. మోక్షదాత శ్రీమన్నారాయణుఁడే యనుటకు శ్రీకృష్ణలీలామృతములోని ఘంటాకర్ణు చరిత్రము శ్రీరామ పరత్వముఁ

జదువుఁడు. ఆంధ్రహరివంశములందుఁ జదివి ప్రయోజనములేదు. అందు ముఖ్యవిషయము ఉక్తము- మూలానుసారమును గాదు. ఎట్లన :—

హరివంశే విష్ణుపర్వణి చతుర్వింశదధిక ద్విశత తమోధ్యాయః.

పిశాచః.

శ్లో॥ శ్రూయతా మభిధాస్యామి, సమాహిత మనాభవ,
నమస్కృత్య జగన్నాథం, హరిం కృష్ణం జగత్పతిమ్.
ఆదిదేవ మజం విష్ణుం, వరేణ్య మనఘం శుచిమ్,
వక్ష్యామి సకలం యద్వ, స్తథాశ్రుణు యదీచ్ఛసి.
ఘంటాకర్ణోస్మి నామ్నాహం, పిశాచో ఘోరదర్శనః,
మాంసాదో వికృతో ఘోరః, సాక్షా న్మృత్యురివాపరః.
ధనదస్యానుగంతాహం, సాక్షా ద్రుద్రసఖస్యచ,
మమాయ మనుజ స్సాక్షా, దంతకస్యాంతకో హ్యయమ్.
మృగయేయం సుమహతీ, విష్ణోః పూజార్థమిత్యత,
మమేయం వర్తతే సేనా, శ్వగణోపి మమైవతు.
ఆగతోహం మహాశైలా, త్కైలాసా ద్భూతసేవితాత్,
అహం పిశాచవేషేణ, సంవిష్టః పాపకర్మకృత్.
సతతం దూషయ న్విష్ణుం, ఘంటా మాబధ్య కర్ణయోః,
మమ నప్రవిశే న్నామ, విష్ణోరితి విచింతయన్.
అహం కైలాసనిలయ, మాసాద్య వృషభధ్వజమ్,
ఆరాధ్య తం మహాదేవ, మస్తువన్ సతతం శివమ్.
తతః ప్రసన్నో మా మాహ, వృణీష్వేతి వరం హరః,
తతో ముక్తి ర్మయా తత్ర, ప్రార్థితా దేవసన్నిధౌ.
ముక్తిం ప్రార్థయమానం మాం, పున రాహ త్రిలోచనః,
ముక్తిప్రదాతా సర్వేషాం, విష్ణు రేవ నసంశయః.
తస్మాద్గత్వాచ బదరీం, తత్రారాధ్య జనార్దనమ్,
ముక్తిం ప్రాప్నుహి గోవిందా, న్నరనారాయణాశ్రమే.
ఇత్యుక్తో దేవదేవేన, శూలినా జ్ఞాతవా నహమ్
తమేవం పరమం మత్వా, గోవిందం గరుడధ్వజమ్.
తస్మా త్ప్రార్థయమాన స్స, న్ముక్తి దేశ మముం గతః॥

అర్థము.

పిశాచ మిట్లు చెప్పెను. సావధాన మనస్సు గలవాఁడవై వినుము, చెప్పెదను. జగన్నాథుఁడును, కృష్ణుఁడును, జగత్పతియు, నాదిదేవుఁడు, నజుఁడు, విష్ణువు, వరేణ్యుఁడు, ననఘుఁడు, శుచియు నగు హరికి నమస్కరించి సర్వము

చెప్పెదను. ఇష్టముగలదేని వినుము. నా పేరు ఘంటాకర్ణుఁడు. నేను భయంకర పిశాచమను మాంసభక్షకుఁడను. వికార స్వరూపము గలవాఁడను. రెండవ మృత్యువువంటి వాఁడను. రుద్రుని సఖుఁడైన కుబేరుపరిచరుఁడను. అంతకునకు నంతకుఁడైన వీఁడు నా తమ్ముఁడు. విష్ణుపూజార్థమై వెదకుచున్నాను. ఈ సేన నాది. ఈ కుక్కలగుంపునాది భూతసేవితమైన కైలాసమునుండి వచ్చుచున్నాను. పాపకర్మములు చేయు పిశాచవేషమున నే నిట వచ్చితిని. విష్ణుదూషణమే యెప్పుడుచేయుచు విష్ణునామము నాచెవిలోఁ బడకుండుటకై చెవులకు గంటలు కట్టుకొని యుండువాఁడను. కైలాసవాసియు, వృషభధ్వజుఁడును, మహాదేవుఁడగు శివుని నేను బూజించిస్తుతించితిని. నాయందనుగ్రహించి హరుఁడు వరము కోరుమనెను. ఆదేవసన్నిధానమున నేను ముక్తికోరితిని. ముక్తినిమ్మని ప్రార్థించు నన్నుఁజూచి త్రిలోచనుఁడు మరల నిట్లనెను. అందఱకు ముక్తినీయఁ గలవాఁడు విష్ణుఁడొకఁడే. సందేహము లేదు. కావున నరనారాయణాశ్రమమైన బదరీవనమునకుఁ బోయి జనార్దను నారాధించి ముక్తిఁ బడయుము. ఇట్లు దేవదేవుఁడయిన శూలిచేఁ దెలిసికొంటిని. గోవిందుఁడగు గరుడధ్వజుఁడే యందఱకంటెఁ బరముఁడని యెంచి ముక్తికోసమగు నిచటికి వచ్చితిని.

ఇవి ఘంటాకర్ణుఁడు శ్రీకృష్ణునితోఁ జెప్పినమాటలు. తాళపత్రగ్రంథము నుండి గ్రహింపఁబడినవి. ఆంధ్రకవులు వ్రాసిన హరిహరసామ్యము లోనగు చిత్రములు మూలగ్రంథమందు లేవు. విష్ణువే ముక్తిదాత యను వాక్యములు మ్రింగివేయఁబడినవి. స్వమతదురభినివేశముచే సత్యము దాఁచి మిథ్యలు చెప్పువారి నేమనుకొనవచ్చును? మిథ్యలచే స్థాపింపఁజూచుమత మదియేమి మతమో. ఇట్టిరోగము క్షుద్రముద్రాక్షరశాలవారియందు నున్నది. ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణకాలమున నామె స్తుతివాక్యములలో నొకశ్లోక మాంధ్రముద్రిత ప్రతులందు లుప్తము. ఎంత కాలమునకైన దొంగతనము, అంకుతనము బయలుపడును గాని కలకాలము దాఁగదు.

ప్రశ్నము.

'త్వంసమర్థోఽసి జ్ఞాతు మేవం విధం నరమ్' ఇట్టి నరుని దెలిసికొన నీవు సమర్థుఁడవని వాల్మీకివాక్యము. 'శ్రూయతాం నరః' అట్టి నరునిగుఱించి వినుమని నారదువాక్యము. నరుఁడనఁగా మనుష్యుఁ డనుటకు 'మనుష్యా మానుషా మర్త్యా మనుజా మానవా నరాః, స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నరః' అని యమరము. ఇట్లుండ నీవు పరమ పురుషుఁ డని చెప్పెదవే? అది యెట్లు పొసఁగును?

ఉత్తరము.

నరశబ్దము వాల్మీకి ప్రయోగించినది వాస్తవమే. ఆ శబ్దమునే నారదుఁడు ప్రయోగించినది వాస్తవమే. తక్కిన పర్యాయపదములనెల్ల వదలి నరశబ్దమునే యిరువురు ప్రయోగింప నేల? నరశబ్దము నీ వేయర్థమునఁ బ్రయోగించితివో యా యర్థమునవే నేను నీ భావము గ్రహించి చెప్పెద నని వాల్మీకి గ్రహించుటకుఁగదా యీ నరశబ్దమునే నారదుఁడు ప్రయోగించెను. వాల్మీకి మనుష్యునే యుద్దేశించినయెడల 'శృణు మానవ' అట్టి మనుష్యుని గుఱించి విను మనియే చెప్పియుండును. నరుఁడనఁగా 'నయంత ఇతి నరః' అన్నిఁటిని స్వవశముఁ బొందించుకొనువాఁ డని వ్యుత్పత్త్యర్థము. అది యెవరియందు సార్థకము? మనుష్యుఁడు సర్వమును వశపఱచుకొనఁగలఁడా? 'నృ నయే' యను ధాతువు నుండి పుట్టినది. నరశబ్దము 'నరతి నృణాతివా నరః' పురుషుల నుత్తమగతికిఁ దీసికొనిపోవువాఁ డని యర్థము. ఈయర్థ మెవరియందు సార్థకము? 'నరోఽజే మనుజేఽర్జునే' యను మేదినీనిఘంటువు ప్రకారము నరుఁ డనఁగా, పుట్టువులేనివాఁడు. భగవంతుఁడని యర్థము. నరుఁ డనఁగా క్షయములేనివాఁ డని యర్థము. (రజ్=క్షయే) మనుష్యునకు మరణములేదా. కావున నరశబ్దము పరమపురుషుని యందు ముఖ్యము. మనుష్యునియందు గౌణము, అట్లులే పురుషశబ్దము రెండు విధముల నన్వయించును. 'నరాఖ్యస్య పరమాత్మనః' నరుఁ డను పేరుగల పరమాత్మయొక్క యని కుల్లూకభట్టు. 'ఆపోవై నరసూనవః' జలములు నరుని వలన (బిడ్డలు) సృజింపఁబడెను. అనికదా ప్రమాణము. 'అపఏవ ససర్జాదౌ' యని కలదుగదా? జలములను దొలుత సృజించిన నరుఁ డెవఁడు? ఈకాలమందలి యీలోకమందలి నరుఁడనుటచే మనుష్యాకారము ధరించిన భగవంతుఁ డను నర్థమే సమంజసము.

ప్రశ్న

ఓయీ! వాల్మీకిప్రశ్న భగవంతునిఁగూర్చియే యనుచున్న యాయన సగుణుఁడా, నిర్గుణుఁడా, సాకారుఁడా, నిరాకారుఁడా, ద్రవ్యమా, అద్రవ్యమా, ఏకతత్త్వమా, అనేకతత్త్వమా యని యిట్టి ప్రశ్నలు వేయక గుణములగుఱించి యడుగనేల?

ఉత్తరము.

నీవు చెప్పునది విచారమార్గము. అది విచారముతో నారంభము, విచారముతో నంతమేకాని ఫలవంతము కాదు. ఆ మార్గమునఁ బోయి తరించినవారు లేరు. అది వాదమునకే కాని యనుష్ఠానమునకుఁ గాదు, అనుష్ఠానము ప్రధానముకాని వాదముకాదు. మామిడిపండు తీపా, పులుపా యని విచారించిన దాని రుచి తెలియదు. తినినవే వాస్తవము తెలియును. వాక్కునకు మనస్సున

కందరానివస్తువు నెవఁడు సంపూర్ణముగ మనస్సుచేఁ దెలిసికొనఁగలఁడు? మన శక్తికొలఁది ధ్యానింపఁగా నాయన యనుగ్రహించి చూచినంత చూడఁగలవారమే. కాని పూర్ణముగా నెవ్వఁ డెఱుఁగఁగలఁడు? కావున ననుష్ఠానరూపకమైన భక్తిమార్గమే శ్రేష్ఠము. నారదుఁడు భక్తుఁడు. నీవుజెప్పిన తత్త్వవిచారము కంటె గుణవిచారమే శ్రేయస్కర మని నారదుని మతము. వాల్మీకియు నామతములోఁ జేరినవాఁడే.కావుననే భగవద్గుణవర్ణనము వాల్మీకి చేయఁగా నారదుఁడు హర్ష సంభరితమనోజ్ఞుఁ డయ్యెను. తరణోపాయము గుణవర్ణనమే యని నారదుఁడు వ్యాసున కుపదేశించెను. 'ఉ॥ అంచితమైన ధర్మచయమంతయుఁజెప్పితి వందులోన, నించించుకగాని విష్ణుకథ లేర్పడఁచెప్పవు ధర్మముల్ ప్రపంచించిన మెచ్చునే గుణవిశేషము లెన్నినఁగాక, నీకు నీ, కొంచెము వచ్చుటెల్ల హరిఁ గోరి నుతింపమి నార్యసన్నుతా' యనికదా నారదుఁడు చెప్పఁగా వ్యాసుఁడు శ్రీభాగవతము రచించెను. నారదుఁడు రచించిన పాంచరాత్రాగమ మంతయు నీవిషయములేకదా బోధించెను.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్టివాఁ డెవఁడో వానిని విన మిక్కిలి కుతూహలపడుచున్నాఁడను.- ఓయీ! ఉత్తమ మహర్షి సత్తమా! ఇట్టి సత్పురుషుని దెలుపందగువాఁడవు. త్రిలోకజ్ఞుఁడవు. త్రికాలజ్ఞుఁడవునైన నీవేకాని యితరులుగారు అని వాల్మీకి వచింపఁగా బ్రహ్మపుత్రుండును త్రిలోకవిదుండును నైన నారదుఁడు వాల్మీకి జిజ్ఞాసకుఁ దాను వచ్చిన కార్యము సఫలమగుటకు భగవద్గుణవర్ణనానుభవము గలిగెఁగదా యని మిక్కిలి సంతోషించినవాఁడై వాల్మీకి! నీ ప్రశ్నమునకు దగినసమాధానము చెప్పెదను. సావధానుఁడవై వినుమాయని యాదరముతోడఁ బ్రబోధించి యిట్లనియెను.

అ లం కా ర ము

ఈ పద్యమునఁ బ్రథమపాదార్థమునకు ద్వితీయపాదార్థము హేతువు. కావునఁ గావ్యలింగాలంకారము. 'పరమమహర్షి వర్య' యనుపదము సాభిప్రాయము గావునఁ బరికరాలంకారము.వీనికిఁ బూర్వార్ధమునఁ దిలతండుల న్యాయమున సంసృష్టి.

వ్యా క ర ణ ము

త్రిలోకసమాహారము త్రిలోక మని (పాంచరాత్రమువలె) సమాహారద్విగువుగాఁగాని త్రిత్వవిశిష్టలోకము త్రిలోక మని కేవల ద్విగువుగాఁగాని త్రిలోకము లెందున్నవో యది బ్రహ్మాండము అని బహువ్రీహిగాఁగాని త్రిలోక శబ్దమునకు సమాసము.

ఛందస్సు

చంపకమాలాపద్యము-దీనికిన జభజజజర గణములు ౧౧వ స్థానమున యతి.

సీ॥ నీవు కీర్తించిన•నిరుపమగుణములు, బహుళములౌ మఱి దుర్ల•భముల యైన
మౌనీంద్ర! చక్కఁగ•మనమున యోజించి,వచియింతు నేనిట్టి•వరగుణాఢ్యు
జనియించె నయ్యె యి•క్ష్వాకువంశంబున, రామనామంబునఁ•బ్రజల వొగడ
నియతాత్మకుఁడుమహా•నిస్తులవీర్యుండు, ద్యుతిమంతుఁడును ధృతి•
యుతుఁడు వశియు

తే॥ బుద్ధిమంతుండు నతులప్ర•సిద్ధనీతి,
వరుఁడు వాగ్మియు శత్రుని•బర్హణుండు
శ్రీయుతుండును విపులాంసుఁ • డాయతంబు,
లైనభుజములుగలఁడు మ•హాహనుండు. ౬-౭

అవతారిక:— ప్రశ్న మొక్కటి, ప్రత్యుత్తరము మఱియొక్కటి యైనయెడ రెంటికిని యుక్తి యనుకూలమై యుండదు. కావున శిష్యుఁడొక విషయము నే యభిప్రాయముతో నడిగెనో యది తెలిసికొనలేక యాచార్యుఁడు మఱియొక విధమున నుత్తరమిచ్చెనేని యది సదుత్తరము కాఁజాలదు. కావున నట్టిదోషమున కెడములేకుండునట్లు నారదుఁడు వాల్మీకి యభిప్రాయమును గ్రహించునట్టు లతనికిఁ దెలియుటకై మొదటి రెండుపాదములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

అన్వయక్రమము

మౌనీంద్రా ! నీవు కీర్తించిన నిరుపమగుణములు బహుళములు. మఱియు దుర్లభములు. అయినను నేను మనమునఁ జక్కఁగ యోజించి యిట్టి వర గుణాఢ్యు వచియింతును.

అర్థము.

నీవు కీర్తించిన=నీవు స్తుతించిన, ప్రశ్నించునపుడే యాగుణము లానందకర ములై స్తోత్రపాత్రములయిన వని భావము. నిరుపమగుణములు=అసమానము లయిన వీర్యాదిగుణములు. 'గగనం గగనాకార' మన్నట్లు పరమాత్మగుణము లకు సమానగుణములు పరమాత్మగుణములే కాని నాగుణముల కాశ్రయుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడని భావము. బహుళములౌ=విపులములు. నీవు ప్రశ్నించిన గుణములు పదునాఱైనను వానినుండి యనేకగుణములు పుట్టునంతటివి.వాల్మీకి యడిగిన ప్రశ్నములం దంతర్భూతములై మఱికొన్ని కలవు. కావున విపు లములైన ప్రశ్నగుణములే యనేకగుణములకును బ్రశ్నయగును.బహుళములు =ఇన్నియని లెక్కింపరానివి. 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్' 'నబిభేతికుతశ్చన' యని శ్రుతులు గుణ ముల కపరిమితత్వమే చెప్పుచున్నవి. ఈ శ్రుతియం దానంద మపరిమిత మని

చెప్పియున్నను సర్వగుణములు నిన్లే యని యెఱుఁగునది. కావుననే 'ఉపర్యుప ర్యబ్జభవోపి పూరుషా, ప్రకల్ప్యతే యే శతమిత్యనుక్రమాత్' 'గిరాత్త్వదేకైక గుణావధీప్సయా స్థితా' అని స్తోత్రరత్నమునఁ జెప్పఁబడినది.

మఱి=అంతియకాక మఱియును- సముచ్చయార్థకమగు నీశబ్దము పూర్వోక్త గుణములు స్వాభావికములు అనవధికాతిశయములు అసంఖ్యేయములు శుభ రూపము లని తెలిపెడిని.

దుర్లభముల- దుర్లభములు + అ=వాస్తవముగ దుర్లభములే. 'అ' ఇది నిశ్చయార్థకము. నీవు చెప్పినగుణములు పరమపురుషునియందుఁ దప్పఁ నిత రులయందెందును లేవు.'నబ్రహ్మనేశాన' యను శ్రుతి యన్యు లెవరియందును నీ గుణములు లేనట్లు చెప్పుచున్నదిగదా.దీనిచే వాల్మీకి ప్రశ్నించిన గుణములు గలవాఁడు విష్ణువే యనియు విష్ణువునుగుఱించియే యాయన ప్రశ్నించెననియు నా ప్రశ్న భావమును జెప్పఁగఁ దా నెఱిఁగె ననియు దెలిపెడిని.

ఓయీ ! ఈ గుణములు వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదిమహర్షులందు లేవా ? వారిని జెప్పక రామచంద్రమూర్తినే చెప్పవలసిన కారణమేమి ?

ప్రత్యు:- వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులం దీగుణములు గలవు. కాని వారు ధర్మమార్గ మం దుండి స్ఖలితులై మరలఁ దపస్సుచేసి బాగుపడినవారు-శ్రీరామచంద్రుఁడో యాదినుండి యంతమువఱకు స్ఖలనములేని ధర్మనిష్ఠుఁడు-శ్లో॥ ధర్మవ్యతిక్రమో దృష్టో మహతాం సాహసం తథా। తదన్వీక్ష్యప్రయుంజానస్సంసీదత్యవరో జనః'- మనుస్మృతి. మహాత్ములందు సాహసముచేఁ జేసిన ధర్మవ్యతిక్రమము గానవచ్చుచున్నది. వారిని జూచి యంతటివారు కానివారు వారివలెఁజేసిన నాశ మగుదురు.అట్టిదోషము వసిష్ఠ విశ్వామిత్ర భరద్వాజ పరశురామాదులందు గాన వచ్చెడిని. కావున వారిమార్గము లన్నియు ననుసరణీయములు గావు. కావున వారిని గేవలధర్మాత్ము లనరాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి చేసిన యేకార్యమైనను మనము పాపభయములేక చేయవచ్చును. కావుననే భట్టాచార్యులు 'రామవ ద్వర్తితవ్యం-నధర్మః, రావణవ న్నవర్తితవ్యం సోఽధర్మః' యని వచించిరి. ఇచ్చట నొక సందేహము. నిర్దోషురాలని తెలిసి తెలిసి లోకులేమో యనుకొన్నా రని భార్యనువదలెనుగదా. మన మట్లుచేయవచ్చునా? "యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ, స్తత్తదే వేతరోజనః, సయత్ప్రమాణం కురుతే, లోక స్త దనువర్తతే" శ్రేష్ఠుఁ డనిపించుకొన్నవాఁ డేది చేయునో యితరు లదియే చేయుదురు. వాఁ డేది ప్రమాణమని చేయునో లోక మామార్గముననే నడచును. రామ చంద్రమూర్తి సీతను విడనాడకుండిన లోకమునఁ బాతివ్రత్యము నాశమై యింటింటఁ గులటలు ప్రబలియుందురు. మగవారు నోరుమూసికొని పడియుండ

వలసివచ్చును. సీతను రాముఁ డేలుకొనలేదా, మీకుమాత్రమే' మని వారు సీతారాముల దృష్టాంతముగఁ జెప్పుదురు. చెప్పుదురననేల ? చెప్పనే చెప్పిరి కదా. ఉత్తరకాండము. ౬౩౬, ౬౩౪, ౬౩౭ల పద్యములఁ జూడుఁడు. 'కం॥ తామసుఁడగు రాక్షసుగృహ,సీమను జిరకాల మట్లు చెఱఁబడిన సతిన్,రాముఁడు రోయక కూడెడుఁ, గాముకులగువారి కెందుఁ గన్నులు గలవే,' "కం॥ రాజానుమతము ధర్మము, రాజవిధంబనుసరింపఁ బ్రజకర్తవ్యంబౌ, రాజువలె మనకు నాత్మన, తీజనచర్యలు సహింపఁ దీరగు నింకన్." "కం॥ అని వారు వారు దోఁచిన, యనువునఁ బురిజనపదముల ననుకొనువారల్, జనులెల్ల ననిన రాముఁడు, మనమునఁ బరమూర్తి కతన మల్లడిగొనుచున్."

గురువు-తలిదండ్రులు - భర్తలు - పెద్ద లనిపించుకొన్నవారు తాము ధర్మకార్యమే చేయుచున్నను దానియర్థము కారణము తెలియక శిష్యులు - బిడ్డలు-భార్యలు-పిన్నలు నట్లేచేసి చెడిపోవు నట్లుండినచో నాధర్మకార్యము వారు మానవలయును కృష్ణుఁడు సూత్రముగఁ జెప్పెను.రామచంద్రమూర్తి లక్ష్యము కనఁబఱిచెను. "కం॥ పాపాత్ములఁ బాపములం, పావంగానోపునట్టి పద్మాక్షునిపైఁ, బాపము గల దని పలికిన, పాపాత్ములపాపమునకుఁ బారముగలదే" భాగ-౧౦ యన్నట్లు పరమపావులుగాని రామచంద్రమూర్తియందు దోషమెంచరు. ఐనన్=అటులున్నను, మౌనీంద్ర=ఋషిశ్రేష్ఠా; (1) ప్రవాహమున మునిఁగినవాఁడు తన్నుద్ధరింప నితరుల సాహాయ్యమును గోరునట్లు నారదుఁడు రామగుణప్రవాహములో మునిఁగి దిక్కుతోఁపక ఋషిని బిలుచుచున్నాఁడని భావము. (౨) మిక్కిలి జాగరూకతతోఁ బ్రశ్నయడుగుటవలన శ్లాఘించి సంబోధించుచున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. (౩) ఇట్టి ప్రశ్న యడుగ నీకుఁదప్ప నితరులకు సాధ్యముకా దనునభిప్రాయముతో సంబోధించుచున్నాఁడు; మౌని =మననము కలవాఁడు - తాను దెలిసికొన్న విషయములు మఱవు రాకుండుటకై అవి యుక్తియుక్తముగా నున్నవా యని చక్కఁగఁ దలచి యాలోచించుట మననము. అట్టి మౌనులలో నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు. కావున నీ కుపదేశించినదానిని జక్కఁగ మథించి సారము గ్రహించి మేలుపడఁగలవాఁడవు. కావున నీ వడిగినది దుర్లభమైనను నిది క్లిష్టప్రశ్నమని నిరాకరింపక యాలోచించి మనస్సునకుఁ దెచ్చుకొని బోధించెదనని భావము.

నేను=(1) బ్రహ్మవలన నీవిషయమంతయు నెఱిఁగిన నేను (౨) నేను వచియింతు ననుటచే నీప్రశ్నలకు బ్రత్యుత్తరమీయ నాకుఁదప్ప నితరులకు సాధ్యముగాదని భావము.

వరగుణాఢ్యున్ =శ్రేష్ఠమైన గుణములచే సంపన్నుని - కళ్యాణగుణములు కలవానిని, పరమాత్మ సర్వగుణహీనుఁడు. గుణములన్నియు నాయనయందు

భ్రమకల్పితము లను వాదము నారదునకు సమ్మతము కాదని దీనివలనఁ దెలియుచున్నది.

చక్కఁగ మనమున యోజించి వచింతును. మనస్సునందుఁ జక్కఁగ నాలోచించి చెప్పెదను. త్రిలోకవిదుఁడవైన నీకు సర్వమింతకుఁబూర్వమే విదితము. తెలియని విషయముగదా యాలోచింపవలయును. తెలిసిన విషయము వెంటనే చెప్పుటకు చక్కని యాలోచన యేల ? యనిన (1) రాములవారి గుణములు స్మరించి యానందసాగరమున మునిఁగి దిగ్భ్రమగొనియున్నాను. కొంత నిదానించితివేని చక్కఁగ నాలోచించి చెప్పెదను. (2) ఇప్పటికేదో యొకటి తటాలున నాకుఁ దోఁచినది చెప్పెదను. నాతండ్రి బ్రహ్మతోడ నేను జదివిన శతకోటి పరిమిత రామాయణమునందలి రాముగుణములను స్మరించి నీప్రశ్నలకుఁ దగిన ప్రత్యుత్తరముల నిచ్చెద నని భావము.

తాను వాల్మీకి కుపదేశింపవచ్చినది రామచరిత్రయైయుండ నీయన యింకేదో ప్రశ్నించుచున్నాఁడే యేమి చేయుదునని యాలోచించి యాయన ప్రశ్నలకు సదుత్తరము తాను జెప్పవచ్చిన రామచరితయే యని స్వస్థచిత్తుఁడై సంతోషించెననియు నెఱుఁగనగు.

ఇఁక వేదాంతోక్తసకలగుణములు గలవాఁడు రామచంద్రమూర్తిగా నవతరించిన వేదాంతవేద్యుఁడు పరతత్త్వమగు శ్రీవిష్ణుమూర్తియే యని నారదుఁడు నిరూపించుచున్నాఁడు. ఇదిమొదలు ౯౬ వ పద్యముదాఁక నేకాన్వయము. అయ్య=నాయనా, ఇది శిష్యునందు గురువునకుఁగల వాత్సల్యాతిశయమును దెలుపును. ఇక్ష్వాకువంశంబునన్ = ఇక్ష్వాకువు వైవస్వతమనువు యొక్క జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు. అతని వంశమునందు,ఇతరమహావంశములెన్నియో యుండ వానినెల్ల వదలి యా వంశమున జన్మించుటకుఁ గారణమేమన - ఇక్ష్వాకు మహారాజు విష్ణువుఁగూర్చి బహుకాలము తపస్సుచేయఁగా శ్రీమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమై వరముఁగోరు మనెను. ఆయనయు నీ వీరూపముననే నా యింటఁ బ్రతిదినము పూజగైకొనుచుండవలసిన దని కోరుకొనెను. నారాయణుఁడు నట్లగాకయని యనుగ్రహించి యర్చామూర్తియై యాయనయింట నిలిచి ప్రతిదినము గృహారాధనమున నర్చింపఁబడుచుండెను-అని పురాణకథ గలదు. కావున సూర్యవంశ మని చెప్పక యిక్ష్వాకువంశ మని చెప్పెను.మఱియు 'వైష్ణవో నః కులే జాత స్స న స్సంతారయిష్యతి' అను స్మృతివాక్య ప్రకారమే వంశమున నొకఁడు విష్ణుభక్తుఁడుగాఁ బుట్టినను నావంశమున నిరువదియొక్క తరమువారలు తరింతురు. (ప్రహ్లాదునకు నృసింహమూర్తి చెప్పినవాక్యము శ్రీ భాగవతంబునఁ జూడుఁడు) ఈ వంశమునం దన్నివో యిక్ష్వాకుతరము

మొదలు భగవంతుఁడు విష్ణుమూర్తి శ్రీరంగనాథమూర్తియై వెలసి నిత్యము పూజింపఁబడుచుండెను. కావున నిట్టి సాత్త్వికవంశము వేఱొండు లేదని యభిప్రాయము. దీనివలన భగవంతునకుఁగల యాశ్రితపక్షపాతము తెలియనయ్యెను. వంశ మనఁగా మనుష్యులకు వెదురు తృణప్రాయమైనట్టు దేవతలకుఁ బరదేవతయైన భగవంతునకు మనుష్యులు నల్పులేకదా అట్లుండినను వెదురునందు ముత్యమువలె మనుష్యులందు జన్మించినవాఁడనుటచే భగవంతుని సౌశీల్యము ప్రకటమాయెను. ఈ సౌశీల్యమై ప్రశ్నయందలి గుణవంతుఁ డనుమాట కర్థము. "రమంతే స్మిన్ సర్వజనా గుణై రితి రామః" సమస్తజనులు గుణములచే నితని యందు రమించుచున్నారు కావున రాముఁడు "గుణై ర్దాస్య ముపాగతః" ఈయన గుణములచే నీయనకు దాసుఁడ నైతినని లక్ష్మణుఁడు చెప్పెనుగదా.

రామనామంబునన్=రాములవారను పేరితో (1) అందఱను దన గుణములచే రమింపఁ జేయువాఁడు "రమయతి సర్వాన్ గుణై రితి రామః" "రామో రమయతాం వర" యని ఋషి నిర్వచనవాక్యము దీనికిఁ బ్రమాణము. (2) ఈయనను యోగులు హృదయమునఁ గని సంతోషింతురు. "రమంతే యోగినోఽనంతే సత్యానందే చిదాత్మని ఇతి రామపదే నాసౌ పరబ్రహ్మాభిధీయతే" యను నగస్త్య సంహితావచనము దీనికిఁ బ్రమాణము. క్షత్రియ వంశమందుఁ బుట్టుటకు మఱియొక కారణము గలదు. పరశురాముఁడు క్షత్రియవంశమునెల్ల నిర్మూలించెను, రాజ్యపాలనము క్షత్రియధర్మముగాని యితరులధర్మము కాదు. క్షత్రియ వంశముల మరల స్థాపించుటకు క్షత్రియుఁ డర్హుఁడుగాని తక్కినవర్ణములవారధికారులు గారు. ఈ విషయము విపులముగ శ్రీరామనామమాహాత్మ్యమునఁ గననగు.

ప్రజలు పొగడన్=జనులు స్తుతింపఁగా - తాటకావధము మొదలు రావణవధ పర్యంతముగాఁ గల శ్రీ రామకార్యంబులను జనులు పొగడుటయే కాక యూరక యున్నప్పుడు ఆ రామనామమందుఁ గల మాధుర్యము ననుభవించుటకై లోకు లెల్లవేళ రామ రామ యనుచుందురు. లోకములో నందఱకుఁ దెలిసిన విషయము నీకు మాత్రము తెలియదా ! గుణములు రెండువిధములు - స్వరూప నిరూపకములు - నిరూపితస్వరూపవిశేషణములు అని. ఏ గుణము తెలియనప్పుడు వస్తుస్వరూపమే తెలియదో యట్టి గుణములు స్వరూపనిరూపకములు. వస్తుస్వరూపము తెలిసిన పిమ్మట నా వస్తువును నింకను విశేషముగఁ దెలుపునది నిరూపితస్వరూపవిశేషణము. అందు స్వరూపనిరూపక విశేషణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

నియతాత్మకుఁడు = ఒక్కవిధమైన స్వభావము గలవాఁడు - నిర్వికారుఁ డని భావము. అచిత్తు సదా మాఱుచుండును. ఇతఁడట్లు మాఱువాఁడుకాఁడు. 'నాస

జరయైతజ్జీర్యతే నవధేనాస్యహన్యతే- అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో జిఘత్సోఽపిపాస' యని శ్రుతి.

మహానిస్తులవీర్యుఁడు=సాటిలేని గొప్పశక్తిగలవాఁడు. అచింత్యవివిధ విచిత్ర శక్తిమంతుఁడు. "పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబల క్రియాచ" యని శ్రుతి.

ద్యుతిమంతుఁడు=స్వాభావిక ప్రకాశముగలవాఁడు - స్వయంప్రకాశుఁడు - జ్ఞానస్వరూపుఁడు. జ్ఞానముగదా స్వయంప్రకాశము - "విజ్ఞానఘన ఏవ ప్రజ్ఞాన ఘన" యని శ్రుతి. ఘన యనఁగా గడ్డ.

ధృతియుతుఁడు = నిరతిశయమైన యానందముతోఁ గూడినవాఁడు- "ఆనందో బ్రహ్మ" యని శ్రుతి. "ధృతిర్యోగాంతరేధైర్యే,ధారణే ప్రీతి సౌఖ్యయోః" నానా. 'ధృతిస్తు తుష్టి స్సంతోషః' వైజయంతి అను నిఘంటువులబట్టి ధృతి యనఁగా సంతోషము.

వశియును=సకలజగమును దన స్వాధీనమం దుంచుకొన్నవాఁడు-సర్వమునకును స్వామి. 'సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన' యని శ్రుతి. ఇంద్రియములను దన స్వాధీనమం దుంచుకొన్నవాఁడు-హృషీకేశుఁడని భావము. 'కారణంతు ధ్యేయ' యని ధ్యేయుఁడగు పరమాత్మకు జగత్కారణత్వముఁగూడ నొకగుణము కావున జగత్సృష్టి కనుకూలములగు గుణముల నింకఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

బుద్ధిమంతుఁడు = సర్వజ్ఞుఁడు. "య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి" త్తని శ్రుతి.

అతులప్రసిద్ధనీతిపరుఁడు=సమానములేని ప్రసిద్ధమైన నీతియే ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు. నీతి=మర్యాద-పొలిమేర. వస్తువులు తమతమ స్వభావమును మీఱకయుండునట్లు లెల్లరాయిగా నుండువాఁడు. "ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్-ఏషసేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయ" యని శ్రుతి.

వాగ్మియును=మంచివాక్కు గలవాఁడు. 'పరహితమైనవాక్కు మంచివాక్కు' 'కమలాక్షు నర్చించు కరములు కరము' లన్నట్లు- సర్వలోకహితమైన వాక్కు వేదమే, కావున వాగ్మి=సర్వవేదప్రవర్తకుఁడు. "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాగ్ంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" యని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు.

శ్రీయుతుండును=ఉభయవిభూతులతోఁ గూడినవాఁడు. నిత్యవిభూతి, లీలావిభూతియని విభూతులు రెండు.లీలావిభూతి జగత్తు-నిత్యవిభూతి పరమపదము- "సర్వ మిద మభ్యాత్త" యని శ్రుతి, శ్రీయుతుఁడు. లక్ష్మీదేవితోఁ గూడినవాఁడు- శోభతోఁగూడిన మంచివేషముగలవాఁడు.

శత్రునిబర్హణుండు=ఆవిభూతిసమృద్ధికి విరోధులగువారి నశింపఁ జేయువాఁడు. విభూతిపాలకుఁడు. "ఏష భూతపతి రేష భూతపాల" యని శ్రుతి. "పాఠక్రమాదర్థక్రమో బలీయా" నను న్యాయమున నిట నన్వయము మార్చుకొనవలయును. తన్ను ద్వేషించినారను బుద్ధితో నెవరిని భగవంతుఁడు ద్వేషింపడు గాని తన్నాశ్రయించిన సాధువుల ద్వేషించువారిని దనకు శత్రువులుగా భావించును. శ్రీకృష్ణుఁడు రాయబారమునకు వెళ్ళినప్పుడు విదురునింటఁ దానువిందు గ్రహించుటకు దుర్యోధనువిట గ్రహింపమికిఁ జెప్పినకారణము స్మరించునది.

క॥ పగవారియింటఁ గుడిచిన, నగుఁ దమ కనుమాన మన్నృతమైనను దారుం
బగతురకుఁ గుడువఁబెట్టఁగఁ దగ దొడళుల కెప్పు డెవ్విధము వాటిలునో.

వ॥ నేను బగతుండనె యంటివేని

క॥ అలుగుదు పాండవులకు వా,రలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లభ యి
ట్టలముగఁ దమప్రాణములకు, నలుగు జనులు పగతురనుట యనుమానంబే
ఉద్యోగ. ౩-౭౨౫

వ॥ భగవంతుఁడు విష్ణువు. భక్తజనపక్షపాతి.

శ్లో॥ రక్షతే భగవాన్ విష్ణు, ర్భక్తా నాత్మశరీరవత్. భగవంతుఁ డగు విష్ణువు తన శరీరమువలె భక్తులను రక్షించునని యర్థము.

"అథయ ఏషోంత రాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖా త్సర్వ ఏవ సువర్ణ స్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీతస్యోదితి నామ సఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్య య ఏవం వేద" యని ఛాందోగ్యమున నంతరాదిత్యవిద్యా ప్రకరణమునఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము భక్తులచే ననుభవింప యోగ్యమైన సర్వాంగ సుందరమైన యాకారము సౌష్ఠవము నిటఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఇది ప్రియదర్శనుఁ డెవ్వఁ డను ౧౧ వ ప్రశ్న కుత్తరము.

నిశ్చలమైన నిత్యమై నిరుపమానమైన సౌందర్యగుణ మెవ్వనియందుఁ గలదను ప్రశ్నకు శ్రీరామచంద్రుని యాకారము వర్ణింపఁ బడెను. దీనివలన "యత్రాకృతి స్తత్ర గుణా" యనునట్లు (ఆకారమున్నచోట గుణములుండును.) రెంటికి నవినాభావ సంబంధము చెప్పబడెను. కావున భగవంతుఁడు సత్తనినచో సాకారుఁ డనియే యర్థము. ఉండుట యనునదిగూడ గుణమే కదా. సాకారుఁ డంటిమా గుణవంతుఁ డనియే యర్థము. ఒకటి యంగీకరించిన రెండవది యంగీకరింపక తప్పదు. గుణములవలన గుణికిఁ బ్రశస్తి. కావున గుణవర్ణనమే ప్రధానము. "ధర్మముల్ ప్రపంచించిన మెచ్చునే గుణవిశేషము లెన్నినఁగాక" యనికదా నారదుఁడు వ్యాసులకుఁ జెప్పెను. విపులాంసుండు=ఉన్నతము లగు

భుజశిరస్సులుగలవాఁడు మహాపురుషుఁడు, "కక్షః కుక్షిశ్చ వక్షశ్చ ఘ్రాణ స్కందో లలాటికా, సర్వభూతేషునిర్దిష్టా ఉన్నతాస్తు సుఖప్రదా" యని సాము ద్రిక లక్షణము. కక్షములు-కడుపు- ఎదుఱురొమ్ము-నాసిక - మూఁపురములు- నొసలు తివి మిట్టలయి యుండిన సుఖప్రదములు.

ఆయతంబులైన భుజములు గలఁడు=బలిసి గుండ్రముగాఁ దీరిన రెట్టలు గలవాఁడు. ఆజానుదీర్ఘములైన బాహులవాఁ డని భుజముల నిడుపు ముందు చెప్పఁబడును. కావున నిచట నాయతశబ్దమునకు బలిసి గుండ్రముగా దీరిన యని లాక్షణికార్థము 'ఆజానులంబినౌ బాహు వృత్తపీనౌ మహీశ్వర' యని సాముద్రిక లక్షణము. గుండ్రములై బలిసినవై మోఁకాలినంటు నిడివిచేతుల వాఁడు రా జగును. మహాహనుండు=బలిసిన చెక్కిళ్ళమీఁది భాగముగలవాఁడు. "మాంసలౌ తు హనూ యస్య భవత స్త్వీష దున్నతౌ, స, నరో మృష్టమశ్నాతి యావదాయు స్సుఖాన్విత" యని సాముద్రికము. ఎవనికిఁ జెక్కిళ్ళు బలిసి కొంచెము మిట్టగానుండునో వానికి జీవించి యుండువఱకు దేహసౌఖ్యము భోజనసౌఖ్యము కలవు.

ఛందస్సు:—సీసపద్యము. వ్యాకరణము:- కలఁడు=కలవాఁడు. "ఎల్ల వారి కంటె నెఱుకగలవు."ఆరణ్య-౩-౩౪౪. 'ఎఱుకగలరె తరుణు లెందు'ఆరణ్య ౩-౧౮-ఖార. 'వెరవుగలరు' ఉద్యో ౪-అ-౧౧౦ వ. 'గెల్వగలారు' భీష్మ-౨- ౧౧. 'ప్రాణానఁగలవె' ద్రోణ. ౧-౨౬౩ 'కలవేని' ఆరణ్య ౧-౩౧౦ - మిము నెల్ల మిగులు భుజగర్వము మదముగలఁడు గొనఁ డరాతుల నధిపా' ఉద్యో. శాంతి. ౫-౩౫౪. ఈ ప్రయోగములంబట్టి కలవాఁ డనుటకు కలఁడని - కల వాఁడవనుటకు కలవని-కలవాఁడ ననుటకుఁ గల నని- రూపంబు లేర్పడుటేకాక సు- వ్యా-క్రియసూ-౧-౭౮ ప్రకారము కలఁ డనియు నేర్పడును.

తాత్పర్యము.

అయ్యా, మునిశ్రేష్ఠా! నీవు శ్లాఘించిన గుణము లసమానములు. ఒక్కొక్క గుణమునం దంతర్భూతములై మఱికొన్ని యుండుటచే ననేకములు మనుష్యమాత్రులయందుఁ గానవచ్చునవికావు. అయినను నీ వేయభిప్రాయ ముతో నీప్రశ్నలడిగితివో యా యభిప్రాయమును జక్కఁగ మనస్సునం దాలోచించి తెలిసికొని యిట్టి సుగుణసంపత్తి గలవానిని నీకుఁజెప్పుచున్నాను. పరాకుమాని వినుము నాయనా! యేవంశంబున నెవనియింట నిత్యము భగ వంతుఁ డారాధింపఁబడుచున్నాఁడో యట్టి యిక్ష్వాకుమహారాజువంశమున రామా రామా రామా యని లోకులు యోగులు నందఱు పొగడుచుండ రామ చంద్రమూర్తియను నామధేయముతో నాయన జన్మించెను. ఆయన యెప్పు డును వికారము పొందక యేకవిధముగ నుండు స్వభావము గలవాఁడు.

మిగుల గొప్పదై యసమానమైన వివిధమై విచిత్రమైన శక్తి గలవాఁడు. స్వయముగ ప్రకాశము గలవాఁడు నిరతిశయమైన యానందము గలవాఁడు. ఇంద్రియములను సకలభూతములను దనకు వశముపడఁ జేసికొనువాఁడు. సర్వము దెలిసినవాఁడు సమానములేని ప్రసిద్ధమైన నీతియే ప్రధానముగా నుంచుకొన్నవాఁడు. పరులకు హితము ప్రియమునైన వాక్కులు గలవాఁడు. శ్రీమంతుఁడు ఎవరియందు దనకు శత్రుభావము లేకుండినను దన్నాశ్రయించిన సాధువులపై ద్వేషించువారల నాశము చేయువాఁడు. ఎత్తైన మూఁపురములు గలవాఁడు. బలసిన చెక్కిళ్ళు గలవాఁడు.

కం॥ కంబుగ్రీవుఁడు విపులో,రంబు విడంబించువాఁడు•రాజితకోదం
    డంబు గలవాఁడు శత్రుక,దంబకకాలాంతకుండు•దారుణుఁ డాజిన్.   ౬౩

కంబుగ్రీవుఁడు=శంఖముతో సమానమైన మెడ గలవాఁడు, మూఁడు రేఖలు గల మెడకంబుగ్రీవ, "కంబుగ్రీవశ్చ నృపతి ర్గంబుకర్ణోఽతిభూషణః"అని లక్షణము. విపులోరంబు విడంబించువాఁడు=విశాలమైన రొమ్ముకలవాఁడు. విడంబించువాఁడు=అనుకరించువాఁడు. భక్తానుగ్రహార్థమై భగవంతుఁ డిట్టి యాకారము పరిగ్రహించియున్నాఁడు. తనకై యే యాకార మక్కఱలేనివాఁడని సూచితము. ఈ యర్థమునే జితంతాస్తోత్రమున నిట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో॥ నతేరూపం నచాకారో, నాయుధాని నచాస్పదమ్
    తథాపి పురుషాకారో, భక్తానాం త్వం ప్రకాశసే॥

నీయర్థమైన రూపము నీకులేదు. అట్టి యాకారము లేదు. అట్టి యాయుధములు లేవు. అట్టి స్థానము లేదు. అట్లుండియు భక్తులకుఁ బురుషునివలెఁ గనవచ్చుచుందువు. 'ఉపాసకానాం కార్యార్థం బ్రహ్మణో రూపకల్పనా' ఉపాసకుల నిమిత్తమై బ్రహ్మము రూపము కల్పించుకొనునని యుపనిషత్తు చెప్పుచున్నది.

రామావతారము మనుష్య విడంబనమే కదా, 'మాయామానుషవిగ్రహ' యని గదా ప్రసిద్ధి.

రాజితకోదండంబు గలవాఁడు=ప్రకాశించునట్టి పెద్ద ధనస్సుగలవాఁడు అట్టి దీర్ఘమైన ధనుస్సును ధరించు నొడ్డుపొడుగు గల దేహము కలవాఁడని భావము. కావున నవయువవర్ణన ప్రకరణమున నాయుధకీర్తనము వలని ప్రక్రమ భంగములేదు.

శత్రుకదంబకకాలాంతకుఁడు=విరోధుల సమూహమునకుఁ బ్రళయకాల యముఁనివంటివాఁడు, శత్రువులు=పాపములు-పాపవిరోధియు నపహతపాప్ముఁడు నగువాఁడు భక్తానుగ్రహార్థము దేహము ధరించి దేహివలె నటించును,

అస్మదాదులకువలెఁ గర్మకారణమైన జన్మము పాంచభౌతిక దేహము గలుగవు అని వ్యంగ్యము. కావునఁ బ్రక్రమభంగము లేదు.

ఆజిన్దారుణుఁడు=యుద్ధమునందు భయంకరుఁడు.

తాత్పర్యము.

శంఖమువలె మూఁడు రేఖలు కల కంఠము గలవాఁడు. విశాలమైన వక్షస్స్థలము గలవాఁడు. గొప్పదగు విల్లు ధరించువాఁడు, ఆశ్రితపాపము లనెడి శత్రుసమూహములకుఁ బ్రళయకాల యమునివంటివాఁడు. యుద్ధమునందు భయంకరుఁడు.

ఛందస్సు;—కందపద్యము

సీ॥ ఆజానుదీర్ఘంబు♦లైనబాహులవాఁడు, రమణీయ మైనయు♦రంబువాఁడు
తరము లేనట్టి సుం♦దరలలాటమువాఁడు, కమనీయమైనవి♦క్రమమువాఁడు
అంగైనసరిసరి♦యంగముల్ గలవాఁడు, మిసమిసమను మేని♦మెఱుఁగువాఁడు
దారుణ మైనప్ర♦తాపంబు గలవాఁడు, చారుపీవర సువ♦క్షంబువాఁడు
తే॥ గేయమగువాలు విరివికం♦దోయివాఁడు, మెచ్చుగొలిపెడిలచ్చిచే♦ హెచ్చువాఁడు
సవ్యశుభలక్షణుండును ♦ భవ్యమూర్తి, రామచంద్రుఁడుసుగుణా ఖి♦రాముఁ డనఘ.

ఆజానుదీర్ఘంబులైన బాహులవాఁడు = మోఁకాటివఱకు నిడుపైన భుజములు గలవాఁడు.

రమణీయమైన శిరంబువాఁడు=సమమైనది. ఛత్రాకారమైనది. గుండ్రమైనది గనుకనే మనోహరమైనదియు నగు తలగలవాఁడు దీర్ఘాయువు నేకఛత్రాధిపతియు నగునని సాముద్రికము—“సమవృత్తశిరాశ్చైవ ఛత్రాకారశిరాస్తథా, ఏకచ్ఛత్రా మహీం భుంక్తే దీర్ఘమాయుశ్చ జీవతి” యని లక్షణము.

ఏకచ్ఛత్రాధిపతి=పూర్వకాలమున మనరాజులు రాజ్యమేలుచుండినపుడు రాజొక్కఁడే గొడుగు పట్టుకొనవచ్చునుగాని ప్రజలలో నెవ్వరు పట్టుకొనరాదనియు, దానివలననే రాజునకు నేకచ్ఛత్రాధిపతి యని పేరనియు నొక పాశ్చాత్యుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. వీని మౌఢ్యాతిశయము వేనోళ్ళఁ బొగడఁదగును. శ్వేతచ్ఛత్రము రాజచిహ్నము. ఒక్కఁడే సమస్తభూమి నేలునేని వాఁడేకచ్ఛత్రాధిపతి.

తరములేనట్టి=సమానములేని, సుందర లలాటమువాఁడు = అర్ధచంద్రునితో సమానమైనదియుఁ నెత్తైనదియుఁ గాన నందమైనదగు నొసలుగలవాఁడు

కమనీయమైన విక్రమమువాఁడు=అందమైన నడకగలవాఁడు, ఏనుఁగువలెనో-సింహమువలెనో నడుచుట యందమనని కవిసమయము. క్రమము=పద

న్యాసము. 'సింహర్షభ గజవ్యాఘ్రగతయో మనుజా మునే, సర్వత్రసుఖ మేధంతే సర్వత్ర జయిన స్సదా॥' యని లక్షణము. ఇది పురుషులవిషయము ఈ యుపమానములు స్త్రీలకుఁ జెల్లవు. వారినడకను హంసనడకతోను మదపు టేనుఁగు నడకతోను బోల్తురు.

'ఏమఱెదవుసుమీ యెప్పుడైన నీమఁనంబునసేని రాముఁడేగ వనాళి'-నని కదా సుమిత్ర లక్ష్మణునకు బోధించెను. (అయోధ్య-౧౦౯౪ ప) రామచంద్ర మూర్తియొక్క గమనసౌందర్యమును జూచి తదనుభవమువలనఁ గలిఁగిన యానందమునఁ బరవశుఁడవై రామచంద్రమూర్తి నేమఱెదవు సుమీయని దీని యర్థము. అంగైన=అందమైన.

సరిసరియంగములఁ గలవాఁడు=ఎచ్చుదక్కువలులేక ప్రమాణమునకు సరియైన పరిమాణముగలిగి యొకదానినొకటి సరియయిన యవయవములుగల వాఁడు. శ్లో॥ భ్రువౌ నాసాపుటీ నేత్రే, కర్ణావోష్ఠౌచ చూచుకౌ, కూర్పరౌ మణి బంధౌచ, జానునీవృషణౌ కటీ, కరౌ పాదౌ స్ఫిచౌ యస్య, సమాజ్ఞేయస్స భూపతి" యని సాముద్రికము. కనుబొమలు, ముక్కుపుటములు, కన్నులు, చెవులు, పెదవులు, చనుముక్కులు, మోచేతులు, మణికట్లు, మోకాళ్ళు, వృషణములు, పిఱుదులు, చేతులు, కాళ్ళు, పిక్కలు, నెవనికి సమానములుగనుండునో వాఁడు భూమి నేలును. జంటజంటగా నుండు నీయవయవములలో జంటలోని రెండు నొకదానికి నొకటి సమానముగా నుండుటయేగాక యాకారము సరిగా నుండవలయును. అర్జునుని పిక్కలు వరిపొట్టలవలెఁగాక కొలఁతసేవలవలె నుండుటచేఁ గష్టజీవి యయ్యె నని భారతమువఁ గలదు.

మినమిన మను మేనిమెఱుఁగువాఁడు=తళతళ మెఱయుచుండు దేహ కాంతి గలవాఁడు. "శ్లో॥ నేత్రస్నేహేన సౌభాగ్యం, దంతస్నేహేన భోజనమ్ త్వచస్నేహేన శయ్యాచ, పాదస్నేహేన వాహనమ్" అని వరరుచివాక్యము గలదు. కన్నులమెఱపు సౌభాగ్యకారణము దంతములకాంతి మంచిభోజనమును దెలుపును, చర్మము నిగనిగలాడుచుండిన శయ్యాసుఖము గలదు. పాదముల మెఱపుండిన వాహనలాభము గలుగును.

ప్రతాపము=పరాక్రమము. పేరువిన్నంతమాత్రమున శత్రువులు జడియునట్లు చేయుశక్తి.

చారుపీవరసువక్షంబువాఁడు = మనోహరమై బలిసిన మంచిఱొమ్ముగల వాఁడు.

గేయమగువాలు పిఱిపికందోయివాఁడు=శ్లాఘ్యమై నిడుపై విశాలమైన రెండు కన్నులుగలవాఁడు,'రక్తాంతైః పద్మపత్రాభైర్లోచనై స్సుఖభోగిన'యని

సాముద్రికము. ఎఱ్ఱని కొనలుగలిగిన తామరరేకులతో సమానములైన లోచనములు గలవాఁడు సుఖభోగి.

ఈ నేత్రముల యందమును దలఁచి సీతాదేవి యిట్లు దుఃఖించెఁగదా.

కం॥ ధన్యులు రఘుకులమూ, ర్ధన్యుని నాహృదయనాథు రాముని నత రా
జన్యుని రాజీవాక్షుని, మాన్యునిఁ గను దేవసిద్ధమౌనిప్రవరుల్. సుం. ౬౭౬

కం॥ మాన్యునిఁ గృతజ్ఞు నుతసౌ,జన్యునిఁ గమలాక్షు సింహసమగతిఁ గృతిమూ
ర్ధన్యుని నాప్రాణవిభున్, ధన్యులువో గన్నులార దర్శించుజనుల్.
సుం. ౬౪౬

హనుమంతుఁడు శ్రీరాముని లక్షణములు సీతాదేవితోఁ జెప్పినపుడు రాముఁడు కమలపత్రవిశాలలోచనుం డనికదా ప్రారంభించెను. సు. ౮౦౦

శూర్పణఖయు రావణునితో నిడుదబాహులవాఁడు వెడదఁకన్నులవాఁడని ప్రారంభించెను.

లచ్చి=(1) అవయవకాంతి. (2) సీతాస్వరూప యగు లక్ష్మీదేవి. లక్ష్మీశబ్దభవము లచ్చి.

సర్వశుభలక్షణుఁడు = క్రొత్త క్రొత్తవియు మంగళకరములు నయి యిప్పుడు చెప్పని యనేక లక్షణములు కలవాఁడు. భగవంతుని లక్షణము లన్నియుఁ జెప్పవలయు ననిన నెవ్వనికి సాధ్యము? కావున సమిష్టిమీఁదఁ జెప్పెను, భవ్యమూర్తి=దర్శనమాత్రమున శుభ మొసంగు నాకారము గలవాఁడు

సుగుణాభిరాముఁడు=మంచిగుణములచే నొప్పువాఁడు.

రామచంద్రుఁడు='చది ఆహ్లాదనే' యను ధాతువువలనఁ గలిగిన చంద్రశబ్దమునకు నాబాలగోపాలము సంతోషపెట్టువాఁ డని యర్థము. ఆ చంద్రునికంటె నభిరాముఁడు రామచంద్రుఁడు. ఈరామచంద్రుని జూచినపిమ్మటఁ జంద్రునిఁ జూచిన నందముగఁ గానఁబడఁ డని భావము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి నిడుదలై మోకాళ్ళనంటు చేతులు గలవాఁడు. అందమైన వక్షముగలవాఁడు. సౌందర్యమందు సమానము లేని నొసలు గలవాఁడు. చూచువారిని మైమఱపొందఁజేయు నడకగలవాడు అందమైయొకదాని కొకటి శాస్త్రమునఁజెప్పిన పరిమాణమునకు సరియైన యవయవములు గలవాఁడు మినమిన మని ప్రకాశించు దేహకాంతిగలవాఁడు. భయంకరమైన శత్రువులకు సహింపరాని ప్రతాపము గలవాఁడు. మనోహరమై బలిసిన మంచివక్షము గలవాఁడు. కీర్తింపఁదగి నిడివి వెడలుపుగల గన్నులు గలవాడు, ఎదుటివారు మెచ్చుకొను శోభతోఁగూడిన వేషముగలవాఁడు. శ్లాఘ్యమైన శుభచిహ్నములు గలవాఁడు చూచువారికిని, శుభము కలిగించు నాకారము గలవాఁడు, మంచి గుణములచే మనోహరుఁడు.

సీ॥ శస్తధర్మవిదుండు • సత్యసంధుండును, సకలభూజనహిత • సతతరతుఁడు
సద్యశఃపూర్ణుండు • జ్ఞానసంపన్నుండు, నత్యంతశుచియు స • సమాధియుతుఁడు
వశ్యుండునుం బ్రజా • పతిసన్నిభుండును, శ్రీమంతుఁడును ధాత • రిపుహరుండు
జీవలోకావన • శీలుండు ధర్మసం, రక్షుండు నిజధర్మ • రక్షణుండు
తే॥ స్వీయజనగోప్తయును సాంగ • వేదతత్త్వ, నిపుణతముఁడు ధనుర్వేద • నిష్ఠితుండు
సర్వశాస్త్రార్థ తత్త్వజ్ఞ • చతురుఁడనఘు, స్మృతియుతుండును బ్రతిభావి • శేషయుతుఁడు,

ఇట్టు లాశ్రితు లనుభవింప యోగ్యమగు దివ్యమంగళవిగ్రహమును జెప్పి యింక నాశ్రితుల రక్షింప నుపయోగపడు గుణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శస్తధర్మవిదుండు=శుభమైన ధర్మమును దెలిసినవాఁడు. శరణాగత రక్షణమే ప్రశస్తధర్మము.

తే॥ మైత్రి భావించి తాన సంప్రాప్తుఁడైన, వాని నెటులైనఁ జేవీడువాఁడఁగాను
వాని యెడనుండెనేని నెదేనిదోష, మద్ది గ్రాహ్యంబుగాదు సదాళులకును.

అని రాముఁడు విభీషణుఁడు శరణుచొచ్చినపుడు చెప్పెను.

సత్యసంధుండును=నిజమైన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడు.

కం॥ విడిచెదఁ బ్రాణములైన, న్విడిచెద నిన్నైనఁ దమ్మునిన్ విడిచెద నే
విడుతునె ప్రతిజ్ఞనందుం, బుడమిసురలతోడఁ బల్కిముగ్ధాయెపుడున్

ఆరణ్య ౧౦౮

సకలభూజనహితసతతరతుఁడు=సకలప్రాణులకును మేలుచేయుటయం దెల్లపుడు నాసక్తిగలవాఁడు-ప్రజలమేలుకైనకదా తనసంసారసుఖము నాశము చేసికొని సీతను వాల్మీకాశ్రమమునకుఁ బంపుట.

సద్యశఃపూర్ణుండు=ఆశ్రితసంరక్షణములోనగువానివలన సంపాదించిన యశస్సుచేఁ బరిపూర్ణుఁడు. "తస్యనామ మహద్యశ" యని శ్రుతి.

ఒక స్త్రీని గాపాడుకొనలేక పరులపాలుచేసె నని సీతావిషయంబునను, భార్యానిమిత్తమై తమ్ముని గోలుపోయెనని లక్ష్మణమూర్ఛ సమయంబునను నపకీర్తి వచ్చెననికదా శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించెను.

యశశ్శబ్దముచేఁ గీర్తియును గ్రహింపవలయును. శత్రువధవలనఁ బరాక్రమమువలనఁ గలిగినది కీర్తి. జ్ఞానసంపన్నుఁడు=(1) సర్వవిషయిక జ్ఞానముతోఁ గూడినవాఁడు. "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవి" త్తని శ్రుతి. సర్వజ్ఞతయే కదా యాశ్రితరక్షణార్హుడు-(2) బ్రహ్మజ్ఞానము గలవాఁడు, కావుననేకదా జటాయువునకు మోక్షమియ్యఁగలిగెను.

అత్యంతశుచి=మిక్కిలి శుద్ధుఁడు-ఋజుస్వభావము గలవాఁడు.

సమాధియుతుఁడు=(1) ఆశ్రితుల నెవ్వరెవ్వరి నెప్పుడెప్పు డెట్లెట్లు రక్షింతునా యను నెడఁదెగని యాలోచనము గలవాఁడు. (2) తనతత్త్వమును యోగ సమాధియందుఁ దెలిసికొనువాఁడును.

వశ్యుఁడు=(1) ఆశ్రితులకుఁ బరతంత్రుఁడు, (2) పిత్రాదులకుఁ బరతంత్రుఁడు.

ప్రజాపతిసన్నిభుండు=బ్రహ్మతో సమానుఁడు, బ్రహ్మాదులకంటె సర్వోత్కృష్టుండయుఁ బ్రజారక్షణార్థము బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరు లనునట్లు బ్రహ్మాదులలో నొకఁడుగా నవతరించెనని భావము. త్రిమూర్తులలో నొకఁడుగా నెన్నఁబడు విష్ణుమూర్తి యవతారమూర్తియే కాని పరవాసుదేవమూర్తి గాదు. నిజాంశమూర్తులైన బ్రహ్మరుద్రులను రెండుచేతులవలె గ్రహించి వారిచే సృష్టిసంహార కార్యములు చేయించుచు రక్షాకార్యము తాను జేయుచుండును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సాక్షా ద్విష్ణువే కావునఁ బ్రజాపతిసన్నిభుఁడని చెప్పఁబడెను

శ్రీమంతుఁడు=జగద్రక్షణమునఁ బురుషకారయగు లక్ష్మితో నిత్యసంబంధము గలవాఁడు. ఇచ్చట మతుప్ప్రత్యయము నిత్యసంబంధమును దెలుపును. "రాఘవత్వే భవేత్సీతా, రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణోరేషా నపాయినీ"—విష్ణుపురాణము.

ధాత=పోషకుఁడు.

రిపుహరుండు=(తనకు విరోధి యని చూడఁదగినవాఁ డెవ్వఁడు లేఁడు గావున) ఆశ్రితవిరోధుల సంహరించువాఁడు.

ఇఁక భగవంతుఁ డవతారముల నొందఁ గారణములగు గుణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

జీవలోకావనశీలుఁడు=ప్రాణిసమూహములఁ గాపాడుట స్వభావముగాఁ గలవాఁడు. కొందఱు తమవారిని మాత్రము భరింతురు. ఈయనయో సమస్తలోకములందలి సమస్త ప్రాణులను భరించువాఁడు "కం॥ లోకవయుభర్త శుభమతి, యాకోసలతనయ గాంచె మహనీయున్"- ఇది సీతోక్తి. సుందర ప. ౯౪౭ లోకములో సమస్తప్రాణులను రక్షించునెడఁ బాపాత్ములనుగూడ రక్షింపవలదా? వాని నేల శిక్షించుచున్నాఁ డని ప్రశ్నింపరాదు. ఏలన:

ధర్మసంరక్షకుండు=తా నాచరించియుఁ బ్రజలచే నాచరింపించియు ధర్మసంస్థాపనము చేయువాఁడు. ధర్మమం దుండువారి నిప్పుడే రక్షించును. అధర్మమందుండువారికో వ్రణరోగికి శస్త్రచికిత్స గావించి యారోగ్యము కలిగించు శస్త్రవైద్యునివలె వారి పాపము కష్టానుభవముచేఁ బోవునట్లు చేసి రక్షిం

చును. కష్టములు పాపపరిహారకములు, భోగములు పుణ్యపరిహారకములు. కావునఁ గష్టములు దాపరించినపుడు మన పాపము హరింప భగవంతుఁ డట్లు కావించెనని తలఁపవలయునేకాని ద్వేషబుద్ధిచే నట్లు చేసె నని తలఁపరాదు. బంగారును బుటము వేసినట్లని తలఁపవలయును.

నిజధర్మరక్షణుండు=(1) తనదియగు శరణాగతరక్షణ మను విశేషధర్మమును విశేషముగా రక్షించుకొనువాఁడు; (2) వారివారి వర్ణాశ్రమధర్మములను రక్షించువాఁడు; (3) తాననుష్ఠింపవలసిన ధర్మములను దాను దప్పక యనుష్ఠించి కాపాడుకొనువాఁడు. శ్లో॥ ధర్మోపదేశసమయే, జనా స్సర్వేపి పండితాః। తదనుష్ఠానసమయే మునయోపి నపండితా' యన్నట్లు లోకులందుఁ బరులకు బోధించు పండితులు తఱుచు గానవత్తురుగాని వానిని స్వయముగా నాచరించువారు కానరారు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యట్లు కాదు. తా నాచరించి యితరులకు మార్గదర్శి యగును. 'రాముఁడు చేసినట్లు చేయుము. కృష్ణుడు చెప్పినట్లు చేయు'మనికదా లోకోక్తి.

స్వీయజనగోప్తయును=తనవారినిఁ గాపాడువాఁడు. (1) కొందఱు ప్రభువులు పరులనుమాత్రము కాపాడుదురుగాని తమవారిని రక్షింపరు. ఈయనయో తమవారిని రక్షింపఁ దమకపడుచుండును. శ్లో॥ దాస్య మైశ్వర్యభావేన జ్ఞాతీ నాంచకరోమ్యహమ్, అర్థభోక్తాచ భోగానాం వాగ్దురుక్తానిచ క్షమే॥ యని భగవద్వాక్యము. స్వీయజనమునకును గోప్తయని సముచ్చయగర్భిత విగ్రహము; స్వజన రక్షణము దుర్లభమని సముచ్చయభావము. (2) స్వీయజనులు శరణాగతులు. వారిని విశేషించి రక్షించువాఁడని విగ్రహములోని సముచ్చయమభిప్రాయము. రక్షణమందలి విశేషమేమన :- శరణాగతి చేసినవారియందు దోషము లున్నను వానిని లక్ష్యపెట్టక రక్షించుట, తే॥ మైత్రి భావించి తాన సంప్రాప్తుఁడైన। వానిని నెట్లైనఁ జేపీడువాఁడఁగాను। వానియెడ నుండెనేని నేదేనిదోష। మద్ది గర్హ్యంబుగాదు సదాశులకును। అని తానె చెప్పెఁగదా. (3) సాధుజనంబుల సంరక్షసలుప ! బాధింప దుష్కృతి పరులైనవారి। జగతి ధర్మంబు సంస్థాపనసేయ। యుగయుగంబునఁ బుట్టుచుండుదునేను. ద్వి.భ.గీ. ౪ అధ్యాయము. ఈ వాక్యప్రకారము నాలుగుపదముల కర్థమగు దేవలోకావనశీలుఁ డనుపదమునకు స్వీయజనగోప్త యనునది వివరణము ఈ పదములు సాధుజనపరిత్రాణమును దెలుపును. ధర్మసంరక్షుఁడు నిజధర్మరక్షణుఁ డనునవి సామాన్యధర్మములను విశేషధర్మములను రక్షించువాఁడని తెలుపును. స్వీయజనగోప్తయును నను సముచ్చయము దుష్టసంహర్త యనుటను తెలుపును. (2) ధర్మరక్షణుఁడు=తన వర్ణాశ్రమ ధర్మముల రక్షించుకొనువాఁడు (3) నిజధర్మము=తనస్వభావము- పరమునకంటెఁ బరమనుట-దానికి రక్షకుఁడు-శివ

ధనుర్భంగ పరశురామజయాదులచే నది స్థాపితముగదా. ధర్మము=ధనుస్సు, నిజధర్మరక్షణుఁడు=సదా ధనుర్ధరుఁడు. ఇఁక శ్రీరాముఁ డష్టాదశవిద్యాస్థానముల నెఱిఁగినవాఁ డనుట తెలుపఁబడును.

సాంగవేదతత్త్వనిపుణతముఁగు = షడంగములతోఁగూడిన నాలుగు వేదముల తత్త్వార్థజ్ఞానమున మిక్కిలి నేర్పరి. వేదము=తెలియఁదగిన సకల ధర్మములను దెలుపునది యని వ్యుత్పత్తి. అది ఋగ్యజుస్సామాథర్వణము లని నాలుగు విధములు కలది. వేదార్థజ్ఞానమున సాయపడునవి వేదాంగములు. శిక్ష-వ్యాకరణము-ఛందము-నిరుక్తము-జ్యోతిషము - కల్పము నని యవి యాఱువిధములు. వేదములోని అకారాద్యక్షరములకు స్థానస్వరాదుల బోధించునది శిక్ష. వేదశబ్ద సాధుత్వమును దెలుపునది వ్యాకరణము, పద్యలక్షణములు దెలుపునది ఛందము. ఇటవర్ణాగమము ఇట వర్ణలోపము ఇత్యాదులను నిశ్చయించునది నిరుక్తము. వేదోక్తకర్మానుష్ఠానమునకు నర్హవేళఁదెలుపునది జ్యోతిషము. వేదోక్త కర్మముల యనుష్ఠానక్రమమును దెలుపునది కల్పము.

ధనుర్వేదనిష్ఠితుండు=ధనుర్వేదమును బక్కఁగ నెఱిఁగినవాఁడు. ధనుస్సు పట్టవలసిన విధము బాణము సంధింపవలసిన విధము దానిఁ బ్రయోగించు విధము లోనగునవి చెప్పు శాస్త్రము ధనుర్వేదము. ఇదియొక యుపదేశము. ధనుర్వేదశబ్ద ముపలక్షణము. ఇతరములైన యుపవేదములను గూడ నెఱిఁగిన వాఁడని గ్రహింపవలయును. ధనుర్వేదము క్షత్రియులకుఁ బ్రధానము గావున నది చెప్పఁబడినది. ధనుర్వేదము- ఆయుర్వేదము- గాంధర్వవేదము- అర్థశాస్త్రము అని యుపవేదములు నాలుగు. వైదిక ధర్మానుష్ఠానమునకు విరోధముగా రోగము వచ్చినపుడు ఔషధప్రతిపాదకమగు నాయుర్వేద ముపయోగించును. ఇవి ధన్వంతరి చరక సుశ్రుత వాగ్భటాది కృతములు నాట్యగీతశాస్త్రము గాంధర్వవేదము. ఇది సామగానమున నుపయోగించును. భరతశాస్త్రాదులు, చాణక్య కామందకాది నీతిశాస్త్రము-అర్థశాస్త్రము-వైదిక కర్మానుష్ఠానమునకై వలయు ద్రవ్యములు సంపాదించుటయం దుపయోగించును.

సర్వశాస్త్రార్థచతురుండు = సర్వశాస్త్రములు గోబలీవర్దన్యాయముగ ముందు చెప్పిన శాస్త్రములు గాక తక్కిన యుపాంగములైన శాస్త్రయులు. ధర్మశాస్త్రము, పురాణము, న్యాయశాస్త్రము, మీమాంస యని యవి నాలుగు విధములు. ధర్మశాస్త్రము వేదపూర్వకాండార్థ వివరణము పురాణము = వేదాంతార్థవివరణము. న్యాయమీమాంసలు సకలపదార్థజ్ఞానమున కుపయోగించును. వాని తత్త్వార్థములు తెలిసినవారిలో నేర్పరి. శాస్త్రార్థచతురుఁడు = శాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞ చతురుఁడు.

స్మృతియుతుండు = శాస్త్రములెన్ని నేర్చినను జ్ఞప్తియం దుంచుకొను శక్తి లేదేని వ్యర్థమేకదా? కావునఁ దెలిసిన విషయమును మఱవక బాగుగ జ్ఞప్తియందుంచుకొనువాఁడు.

ప్రతిభావిశేషయుతుఁడు=ప్రతిభ యనఁగాఁ బూర్వము విన్నదియైనను వినినది కాకున్నను వ్యవహారములందు యుక్తికిఁదగిన ప్రతియుక్తి యప్పటి కప్పుడే తోఁచుబుద్ధి. అట్టివిశేషములతోఁ గూడినవాఁడు.

అక్షేపము

ఓయీ! వాల్మీకి యడిగిన ప్రశ్నములందును, నారదుఁ డిచ్చిన ప్రత్యుత్తరమందును విశేషణములన్నియు భగవంతుని పర్యాయములుగ నన్వయించి రామాయణమును బెద్ద వేదాంతగ్రంథమును జేసితివి. ఆగుణములన్నియు సామాన్యముగ నుత్తమపురుషులయం దుండునవేకదా, మనుష్యపర్యాయమున నన్వయించుట కేదైన ననుపపత్తి కలదా? అటు లేనప్పుడు నివు క్లిష్టకల్పనముచేసి గందరగోళము పెట్టదవేల?

సమాధానము

క్లిష్టకల్పనముచేసి లేనిది సృష్టించి చెప్పవలసినంత కష్టదశ నాకేమియు రాలేదు. సామాన్యజనులను భగవదవతారమూర్తియని చాటించి మసిపూసి మారేడు నేరేడు కాయచేసి జనుల వంచింపవలసిన పనియులేదు. అట్టి మౌఢ్యము పట్టుదలయులేవు. ఉన్నదున్నట్టు పూర్వులు చెప్పినట్టు నాకుఁ దెలిసినంత చెప్పవలయుననియే నాప్రయత్నము. శ్రీమద్రామాయణము ధ్వని కావ్యము. గూఢార్థ గుంభితము. వ్యర్థపదము వ్యర్థవిశేషణ మొక్కటియుఁ గానరాదు. రామాయణార్థమును జక్కఁగ గ్రహింపవలయుననిన ననేకశాస్త్రములందు జ్ఞానమును సంపాదించి యుండవలయును. అజ్ఞానము లేనివారికి దాని యథార్థజ్ఞానము గలుగదు. అట్టి వేద వేదాంతశాస్త్రజ్ఞానములేని యంధప్రాయులు తాము నేర్చిన మూఁడు ముక్కలతో నర్థము చెప్పఁబూనినప్పుడు వానికి వాస్తవార్థ మెట్లు తెలియఁ గలదు? తమకుఁ దెలియనిదాని నితరులు చెప్పినపు డసూయచేతను నజ్ఞానము చేతను నహంకారము చేతను వారు దురాక్షేపములు చేయుచుందురు. వాస్తవార్థమందు నారద మనఁగా మేఘము-జలము నిచ్చునది. అట్టులే నారదమునకు నీరములిచ్చుట స్వభావము గాని నిప్పులు గురియుట స్వభావముగాదు.

నారదుఁడనఁగా జ్ఞాన దాత యని వ్యుత్పత్త్యర్థము మున్నే చెప్పఁబడెను. అట్టి జ్ఞానదాత శిష్యునకు జ్ఞాన ముపదేశించుట స్వభావముగాని తుచ్ఛమనుష్య వర్తనములు నవలలు బోధించుట స్వభావముగాదు. స్వభావవిరుద్ధము. కావున నారదుఁడు వాల్మీకి కుపదేశించినది మోక్షవిషయమే యయి యుండ

వలయును. ఈనారదుఁడు నారాయణునివలన భాగవతశాస్త్రము విని పాంచరాత్రాగమము నేర్పఱిచినవాఁడు. నారదపాంచరాత్రమనియేకదా పేరు. సాత్త్వతశాస్త్ర మియ్యదియే. దీనినే ప్రాచేతసుల కుపదేశించెను. వాల్మీకి వ్యాసులకు నుపదేశించెను. వాల్మీకి యుపదేశము గొని శ్రీమద్రామాయణమును రచించెను. వ్యాసు లుపదేశము నొంది శ్రీభాగవతమును రచించెను. ఇత్యాది కారణములచే నారదశబ్ద మాయనయందు సార్థకమైయున్నది. ఇన్నిఁటియందాయన యుపదేశించినది. మోక్షవిషయమైన భగవచ్ఛాస్త్రమేకాని త్రివర్గము గుఱించికాదు. ఇన్నిఁటియందాయన వచించినది భగవంతుని విషయకమైన సత్యచరిత్రములేకాని పామరజనకథలు గావు. ఇచ్చటను భగవంతు నుద్దేశించిన భగవచ్ఛాస్త్రమునే యుపదేశించె ననుట యుక్తియుక్తముగాని స్వరూపవిరుద్ధమైన యేదోయొక రాజుకథను జెప్పెననుట యుక్తియుక్తముగాదు. ఋషీశ్వరులు ఋషీశ్వరులు సంభాషించునపుడు లౌకిక ప్రసంగములు చేసిరనుట హాస్యాస్పదము. కావున వాల్మీకి ప్రశ్నించినది యవతారమూర్తిని గుఱించియే, నారదుఁడు బోధించినది యవతారమూర్తిని గుఱించియే, కావున మనుష్య పర్యాయముగను భగవత్పర్యాయముగను నన్వయించుటే స్వారస్యము. కాని యొకటి మాత్రమే యనుట సరసముకాదు. రామావతారమందుఁ బరత్వము గూఢము, మనుష్యత్వము ప్రకటము. కావునఁ దద్గ్రంథమట్లేయున్నది. కావున రెంటి జ్ఞానమావశ్యకమే. లోకములో హరిశ్చంద్రాదులు సత్యసంధులు లేరా? కార్తవీర్యార్జునుఁడు లోనగు బలశాలులు లేరా? రామచంద్రమూర్తి కంటె నెక్కువ దుఃఖమనుభవించిన నల హరిశ్చంద్రులు లేరా? శ్రీరామచంద్రుడవతారమూర్తిగాకున్న నాయనయందేమి విశేషము గలదు? ఇట్టి యర్థము ప్రశస్తమో 'నారదుఁడు మేఘుఁడు, మేఘుఁడు ఆవిరిస్వరూపము గలవాఁడు వాల్మీకి పుట్టలోనుండి వచ్చిన పాము పాము బుసగొట్టఁగా మేఘమునఱిమె నని బుస్సు బుస్సు అనునుగానఁ బామే సుబ్బరాయఁడు. ఆయన దానిని వ్రాసె' నని యీకాలపు భక్తిహీనులు చెప్పునర్థమే గ్రాహ్యమో బుద్ధిమంతు లాలోచింపవలెను.

ఇఁక వాల్మీకి తపస్వి. మీఁద బుట్టలు పెరిఁగినను దెలియనంతటి సమాధిలో దీర్ఘకాలముండినవాఁడు. ఇట్టివాడేలాభముఁ గోరి రాజమాత్రుని గుఱించి ప్రశ్నించియుండును? వాల్మీకి యడిగిన ప్రశ్నములందలి గుణము లెట్టివాని యందైన నఱిగొఱిగా నుండునుగాని పూర్ణముగా నుండవు. అన్నిగుణములు పుంజీభవించి పూర్ణముగ నొకభగవంతునియందే యుండునుగాని నరమాత్రులందుండవు. ఇట్టి సామాన్యవిషయ మెఱుఁగక వాల్మీకి ప్రశ్నించియుండునా? సామాన్య ప్రశ్నయేని నారదునంతటివాఁ డాలోచించి చెప్పెడి ననునా?

భగవంతునియందుఁ బుంజీభవించి పూర్ణముగనుండు గుణము లట్టులే పూర్ణముగ మనుష్యునియందుఁ గానవచ్చెనేని యతఁడు సాక్షాత్ భగవత్స్వరూపుఁడగును గాని నరమాత్రుఁ డగునా? కావున వాల్మీకిప్రశ్న యవతరించిన భగవద్విషయమే ఉత్తరము అవతారమెత్తిన భగవద్విషయమే

తాత్పర్యము.

ప్రశస్తమైన ధర్మజ్ఞానము గలవాఁడును, క్షత్రియులకుఁ బ్రశస్తధర్మము శరణాగతరక్షణము కావున దానిని ముఖ్యవ్రతముగా నాచరించువాఁడును, ప్రతిజ్ఞ చేసి తప్పనివాఁడును, సమస్తభూజనులకు మేలైనకార్యములను చేయుటయందే యాసక్తిగలవాఁడును, దానధర్మములు స్వాశ్రితరక్షణము మొదలైన వానివలన లభించిన యశస్సును, శత్రువుల నణఁచుటచేఁ గలిగిన గీర్తియును గలవాఁడును, సర్వవిషయములు దెలిసినవాఁడును, బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్నుఁడును, మిక్కిలి పరిశుద్ధుఁడును, ఋజుస్వభావము గలవాఁడును ఆశ్రిత రక్షణమందుఁ దత్పరుఁడును, ఆత్మతత్త్వ మెఱిఁగినవాఁడును ఆశ్రితులకును మాతాపితాచార్యాదులకును వృద్ధులకును వశపడియుండువాఁడును, విష్ణువుతో సమానుఁడును, శ్రీమంతుఁడును జగమును ధరింపఁ బాలింప సమర్థుఁడును, ఆశ్రిత శత్రువులను దన శత్రువులను నణఁచువాడును, ఎల్ల ప్రాణికోటుల రక్షించు కోరికగలవాఁడును,ధర్మము దా నాచరించుటయేఁ గాక యితరు లాచరింపఁజేయువాఁడును, స్వరధర్మపరిపాలకుండును, స్వజనరక్షకుఁడును, వేదవేదాంగములను రహస్యార్థములతో నెఱిఁగినవాడును కోదండదీక్షాగురుండును, సర్వశాస్త్రముల యర్థము నిస్సందేహముగ నిర్ణయించుటయందు నేర్పరియు, జ్ఞాపకశక్తిగలవాఁడును, విశేషప్రతిభ గలవాఁడును.

ఉ॥ సర్వజగత్ప్రియంకరుఁడు సాధుపదీనవిచక్షణుండునున్
సర్వసరిత్తులన్ జలధి నా సకలార్యజనాభిగమ్యుఁడున్,
సర్వసముండను, నార్యగుణ శాలి, సదైకమనోజ్ఞదర్శనుం,
డుర్వర సర్వపూజ్యుఁడు, గుణోత్తరుఁ డన్నిఁట, మౌనిసత్తమా! ౯౬

ఇఁక శ్రీరామచంద్రమూర్తి సదా సదుపాస్యుఁ డగుట చెప్పఁబడును. సర్వజగత్ప్రియంకరుఁడు=రావణాది రాక్షసవధచే పుల్లోకములకుఁ బ్రియము చేసినవాఁడు, యజ్ఞాదులు చేయుటచే దేవతలకును, న్యాయపాలనముచే భూలోకవాసులకును బ్రియము చేయువాఁడు; లోకుల కందఱకుఁ బ్రియమును గలిగించువాఁడు; దానివలననే సత్పురుష లీయనను సమీపింతురు. అసత్పురుష లేల సమీపింప రన :

సాధువు=పరులనమ్మించుటకు స్వప్రతిష్ఠ సృష్టించుకొని రక్షించుకొనుటకు "పటాటోపో భయంకర" యన్నట్టు వాగాడంబరముగాని వేషాడంబరముగాని లేనివాఁడు; ఆకారణముచే సాధువులుమాత్రమే చేరవత్తురు. నివురుగప్పిన నిప్పువంటి యీాయనమహిమ గనలేక యసాధువు లీయనయందు గౌరవ మెంచక చేరరారు. విభీషణుఁడు వచ్చెఁగాని రావణుఁడు వచ్చెనా? భగవంతుఁడు కృష్ణుఁడే.

ద్వి. ఆతతమౌ నామహాభావ మెదను। డెలియంగఁజాలని ధీవిరహితులు వలనుగ మనుజసంబంధ దేహమును। జేకొన్న నన్నుపేక్షింతురు పార్థ।దైవియౌ ప్రకృతిని దవిలి మహాను। భావులు, భూతాద్య వ్యయవిరహితుని। నేకచిత్తమున నన్నే భజియింతు। రేకాలమున నన్నెయెలమిఁగీర్తింత్రు। నాకొఱకై ప్రయత్నముచేయుచుంద్రు। ప్రాకటంబుగ దృఢ వ్రతపరులగుచు। నాకుఁగా నభివాదనములు గావింత్రు॥ ద్విపద భ.గీ.౯ అధ్యాయము; యిట్లు చెప్పెఁగదా.

ఆదీనవిచక్షణుండునున్, అదీనుఁడు = గంభీరప్రకృతిగలవాఁడు, విచక్షణుఁడు=వివిధవిషయములను జక్కఁగఁ జెప్పువాఁడు.

అదియునుంగాక, దివంబునుంబోలెనను మహాకవిప్రయోగములవలె నిందు ద్రుతంబుపై ద్రుతంబు గానంబడియెడి. ఈగుణ ముండుటఁబట్టి సత్పురుషు లీయనను సేవింతురని చెప్పుచున్నాఁడు.

సర్వసరిత్తులన్=సమస్తనదులచేత, జలధినాన్=సముద్రమువలె, సతత= ఎల్లప్పుడును, అస్త్రాభ్యాసాదికాలములందును, ఆర్యజన=సత్పురుషుల సమూహముచేత, అభిగమ్యుఁడున్=పొందఁదగినవాఁడును, సాము గరిడీలుచేసి విలువిద్య నభ్యసించుచు నడుమ నడుమ విశ్రాంతికై యొకచోట నిలిచినపుడు విశేషార్థములఁ దెలిసికొనుటకై సత్పురుషు లచటను వీరిని జుట్టుకొని ప్రశ్నించుచుందురని భావము. అభియను నుపసర్గ ప్రయోగముచేత గుంపులుగ నలువైపులఁ జుట్టుకొని యుందురని యేర్పడుచున్నది. సర్వసరిత్తుల ననుచో సర్వశబ్దమిదే యర్థమునే బోధించును. నాలుగుదిశలయందుండియు నదులువచ్చి సముద్రములోఁ బడునుగదా. అధికప్రవాహముచే నదులన్నియు నేకకాలమున వచ్చి ప్రవేశించినను సముద్రము కలఁత నొందనట్లు చిత్రకూటమందు మరల రాజ్యముఁ గొమ్మని జాబాలి నాస్తికవాదము చేసినను, భరతుఁడు వినయముతోఁ బ్రార్థించినను, వశిష్ఠుఁడు నీతి నుపదేశించినను, దల్లులు దుఃఖించుచుండినను రాముని మనస్సు క్షోభచెందలే దని భావము. (2) కొన్నినదులు వర్షాకాలముననే సముద్రముతో సంగమించును. మహానదులైన నెప్పుడు నేక విధముగరావు. ఈయనయం దట్లుకాదు. సత్పురుషు లెల్లవేళల నేకరీతి నానా

దేశములనుండి యాశ్రయింపవచ్చుచుందురని సతతశబ్దభావము. తనవలన నొక ప్రయోజనముఁ గోరివచ్చినవారిలో వితండవాదములాడియో కసరియో పంపినయెడల నొకసారి వచ్చినవారు మరల రాకుండుటేగాక యావృత్తాంత మెఱింగిన యితరులు రాకుందురు. రాముఁ డట్లుచేయక వచ్చినవారిని మచ్చికతో నాదరించి, చెప్పవలసినవి మంచిమాటలతోఁ జెప్పిపంపుటచే సదావచ్చుచుండిరనియు భావము. విరుద్ధకథాభిలాషిగాఁడని ముందు జెప్పఁబడును.

రత్నాకరుఁడగు సముద్రునితో సంగమించిన నదుల నీటియందుఁగొన్ని రత్నములు కలుగులాగున నీయన నాశ్రయింపవచ్చినవారి కీయన తన సద్గుణములు కొన్ని పట్టుపడునట్లు చేయుచుండెనని యభిగమ్యపదవ్యంగ్యము.

రాజకుమారు లొకప్పుడేని వినోదార్థమై శృంగారాది రహస్యవేత్తలచే నటవిటగాయకులచే నాశ్రయింపఁబడుదురు. ఈయన యట్లుగాదు. ఈయన యొద్దకు నార్యులేవత్తురుగాని యనార్యజనులు రారని యార్యజనపదధ్వని. "నదీనాం సాగరోగతిః" నదులకు సముద్రము తప్ప వేఱుగతి లేనట్లు ఆర్యజనుల కీయన తప్ప వేఱొక యాశ్రయములేదని సౌలభ్య ముపమానము వలన నేర్పడుచున్నది.

విద్యాప్రసక్తి లేనిచోటనే యుందఱువచ్చి రేని నీఁక నింటనుండునపు డెందఱు వచ్చియుందురో యాహింపవలయును. అదియునుగాక విలువిద్య నేర్పుచోటఁ జూచి చెప్పుటకు శాస్త్రగ్రంథములుండవుగనుక నన్ని శాస్త్రములు ముఖస్థములనియు నందు నెట్టి సందేహములు లేవనియు నేర్పడుచున్నది.

తే॥ అతఁడు విలువిద్యఁగఱచెడు నప్పుడైన, జ్ఞానవృద్ధ వయోవృద్ధ సజ్జనులును
శీలవృద్ధులు నయిన విశిష్టజనులుఁ, గూడ తత్సంప్రదాయంబు గోష్ఠిజరుపు
—అయోధ్య॥. ౧౨

మహానదులు మాత్రమే సముద్రములోనికి వచ్చునట్లు గొప్పవారు మాత్రమే యీయనను జేరవత్తురని గ్రహింపవలయును. మఱియును సత్పురుషులు సమీపించుట శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ దెలియని విషయము లుపదేశించుటకుఁగాదు. ఆయనవలన నేర్చుకొనుటకే యని సతతార్యజనాభిగమ్యుఁడున్ అను పదమునకు భావము. ఈ తాత్పర్యము సర్వసరిత్తులన్ జలధినా నను నుపమానమువలన నేర్పడుచున్నది. నదులన్నియు వచ్చి కలియుటచే సముద్రమున కేలాభములేదు. నీరెక్కువయుఁగాదు. సముద్రములోఁ గలియునది మహానది యను ఖ్యాతి యవియెత్తుకొనును. ఈయన శ్రీరామచంద్రమూర్తితో మాట్లాడివచ్చినాఁడే- ఈయన యెంతగొప్పవాఁడో యను ఖ్యాతి సంపాదించు కొనుటకే విద్వాంసుఁడాయన యొద్దకుఁ బోవుట.

ఎంత పెద్దనదియైనను సముద్రము చేరఁగానే దాని పేరు పెంపునాయుమై పోవునట్లు లెంతగొప్ప విద్వాంసుడైనను జ్ఞానియైనను యోగియైనను

శ్రీరామచంద్రమూర్తియొద్దకు రాఁగానే సూర్యునిముందట చంద్రునివలెనగును. యాదృగ్గుణేన భర్త్రాస్త్రీ, సంయుజ్యేత యథావిధి। తాదృగ్గుణా సాభవతిసముద్రే ణేవ నిమ్నగా:— మను. ౯-౨౨. ఎటువంటి గుణములుగల భర్తను స్త్రీ గలసి కొనునో సముద్రముచేత దానిలోఁ గలసిన యేటివలె నాస్త్రీ యట్టిగుణములు గలదేయగును. అని చెప్పుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి గుణములవంటి గుణములు గలవా రగుదురని యుపమాన సారస్యము. 'యథోదకంశుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి. ఏవం మునే ర్విజానత-ఆత్మాభవతి గౌతమ॥ యను కఠోపనిషన్మంత్రము. జీవాత్మ పరమాత్మను జేరినప్పుడు పరమాత్మ సత్యకామ సత్యసంకల్ప త్వాది గుణములే జీవాత్మకుఁ గలుగుననికదా తెలుపుచున్నది. తాదృగేవ=అటువంటిదే.

సన్నవంకనైనను మహానదియైనను సముద్రుఁ డెట్లు తనలోనికిఁ దీసికొనునో యట్లే తనయొద్దకు వచ్చినవారిని నల్పులనైనను నధికులనైనను నాదరించునే కాని వెనుకకుఁ బంపఁడని భావము.

శ్రీరామచంద్రుఁడు రాజకుమారుఁడుగదా యెవరనినవారు సమయాసమయములు గమనింపక సేవకుల యనుజ్ఞలేక ముందుగాఁ జీటీల నంపి యనుమతి పొందక తటాలునఁ బోవచ్చునా? యనిన, నదులు సమయాసమయములు వేచి కాచియుండి సముద్రములోఁ గలియునా? అట్టులే యందఱుఁ దన్నునెల్ల వేళలఁ గొలువఁ గూడినంతటి సర్వజన సులభుఁడని యింకఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఆర్యజనాభిగమ్యుఁ డనుటచే ననార్యులకు దూరమున నుండువాఁడని భావము. దూరస్థం చాంతికేచ తత్-భ.గీ. ౧౩-౧౫ అని కలదుగదా.

ఆర్యగుణశాలి: ఆర్యులు=అందఱు నాశ్రయింపఁదగిన గొప్పవారు. అట్టివారి గొప్పగుణములతోఁ బ్రకాశించువాఁడు. అట్టైన గొప్పవారికి సులభుఁడే కాని కొలఁదివారికి గాఁడుగదా యనరాదు. ఏలన:

సర్వసముండు=సత్పురుషులకు మాత్రమే కాక జాతి వయస్సు గుణము సంపత్తులోనగు భేదముల నెన్నక సమస్త జనులకు సమానుఁడు. బాలురు, పేదలు, నల్పులునైనను దమకు విరామమున్న కాలములో శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దర్శింపనైనఁ బోవచ్చును, గాని రామచంద్రమూర్తి కిది విరామకాలమా దర్శింపఁ సమయమా యని విచారింప బనిలేదు. వేఱుపని యేదియు లేక స్వామి దర్శనమునకై వచ్చితి ననినను ద్వారపాలుఁడు లోపలకు విడువ వలయునేకాని యడ్డగింపరాదు. "అసతిబాధకే సర్వంవాక్యం సాధారణ"మ్మను న్యాయ మనుసరించి యాయన సర్వసముఁడే. మఱియొకప్పుడు రా- మఱి యొక విధముగ రా యని చెప్పలేదు.

సర్వసముఁ డనఁగా యోగ్యతాయోగ్యతా విచారములేక యల్పులను నధికులను సమముగా నాదరించి మహర్షుల కిచ్చు నాసనములను పామరుల కిచ్చి వారికిఁజేయు గౌరవము వీరికిఁ జేయునని యర్థముగాదు. యోగ్యతానుసారముగా నాదరించుచు గొప్పవారికిఁ దగినట్లు గొప్పవారిని గొలఁదివారి యోగ్యతకుఁ దగినట్లు కొలఁదివారిని నాదరించునని భావము.

ధర్మసందేహములు గలిగి పరిష్కరించుకొనవచ్చువారియందు మాత్రమా యీ సర్వసమత్వము. లేక పామరులయందును గలదా యను సందేహము దీనఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

సదైకప్రియదర్శనుండు=ఎల్లప్పుడు నేకవిధముగ మనోహరమైన దర్శనమిచ్చువాఁడు. ఈయనను సదా దర్శనము చేసికొనుచున్నను జనులకుఁ జాలునను తలంపు గలుగదు. ఎప్పటికప్పుడు క్రొత్తగానే కనఁబడుచుండును. విజ్ఞులకును సమస్తార్థముల నుపదేశించుటచే పట్టివారే రావచ్చునుగాని యితరులు రాఁగూడదను మాట లేదు. ఈయన సౌందర్యమును జూచి యానందింపఁగోరువారును గేవల దర్శనార్థమై వత్తురనుట. భగవద్దర్శనమునకు సమయాసమయాదినియమములు లేవు. సనకసనందాదులు జయ విజయులను శపించిన కథ స్మరించునది. కావుననే.

ఉర్వరసర్వపూజ్యుఁడు=కావుననే భూలోకమున నందఱిచేతను బూజింపఁబడ యోగ్యుఁడు. వీరువారనక యెల్లవారికి సులభుఁ డగుటచేతనే యెల్లరు పూజింతురు.

అన్నింటి గుణోత్తరుఁడు=అన్ని విషయములందును సమస్త గుణములచేతను శ్రేష్ఠుఁడు-శ్లో॥ ఇషుక్షయా న్నివర్తంతే. నాంతరిక్షక్షితిక్షయాత్। మతిక్షయా న్నివర్తంతే, నగోవిందగుణక్షయాత్. విలుకాఁడు బాణములు ముగియుటచే నివర్తించుచున్నాఁడుగాని యాకాశమున నెడములేక కాదు. అట్లే స్తుతిచేయువాఁడు మనస్సునకు శక్తిలేక చాలింపవలసినదే కాని భగవంతునియందు గుణములులేక కాదు అనునట్లు భగవద్గుణము లసంఖ్యములు గావున నన్నిటిని బ్రత్యేకించి చెప్పుట శక్యముగాదు. కావున సంగ్రహించి గుణోత్తరుఁ డని కవి చెప్పెను. ఇది యనిర్వచనీయ లక్షణముఁ దెలుపుచున్నది. కొందఱు భగవంతునియందు గుణములు లేకుండుటచేఁ జెప్పుట కేమియు లేమిని ననిర్వచనీయుఁ డందురు. కొందఱు భగవంతుఁడు సత్తుగాఁడు, అసత్తుగాఁడు; కావున ననిర్వచనీయుఁ డందురు. ఆ యభిప్రాయముల నిది నిరాకరించి భగవంతుని కల్యాణగుణము లనంతములగుటచే వానిని మనస్సుచే నూహించుటకు వాక్కుచే వర్ణించుటకును సాధ్యముకామిని ననిర్వచనీయుఁ డను వారి యభిప్రాయము

స్థిరపడుచున్నది. "యతోవాచో నివర్తంతే అప్రాప్యమనసాసహ" యనికదా శ్రుతి-ఆకాశమున బాణము చిమ్మిన నది పోవుట కాకాశమున నెడములేకయా వెనుకకు వచ్చుట ? కాదు. పోవ శక్తిలేక. అట్టులే భగవద్విషయమున వాక్కు, మనస్సు.

ఛ ం ద స్సు

పద్యము ఉత్పలమాల, భ-ర-న-భ-భ-ర-వ గణములు. ౧౦వ స్థానమున యతి

తా త్ప ర్య ము.

సమస్త ప్రపంచమునకుఁ బ్రియమును జేయువాఁడును, సాధువును, గంభీర ప్రకృతిగలవాఁడును, అన్నివిషయములు చక్కఁగ బోధించువాఁడును, సమస్త నదులు సముద్రమునకై పాఱున ట్లెల్లప్పుడు నార్యులకుఁ బొందఁదగియుండు వాఁడును, అందఱియందును సమముగ వారివారి యోగ్యతకొలఁది వర్తించు వాఁడును గొప్ప గుణములు గలవాఁడును,ఎల్లప్పుడు నేకవిధమై మనోహరమైన దర్శనమిచ్చువాఁడును, సమస్త భూతకోటికిఁ బూజ్యుఁడును, అన్నిఁట గుణ శ్రేష్ఠుఁడును ఇట్టివాఁడెవఁడయ్యా, యందువేని.

సీ॥ అతఁడు కౌసల్యాత్మ•హర్షవృద్ధికరుండు,గాంభీర్యమునను సా•గరముఁబోలు
ధైర్యంబునను హిమ•ధరణీధరముపాటి, వీర్యసమున్నతి•విష్ణునిభుఁడు
ద్విజరాజుగతిని స•త్ప్రియదర్శనుండును, బ్రళయాగ్నిసముఁడు
కో•పంబు గదుర
నోరుపుగుణమున•నుర్వీసమానుండు, ధనదసంకాశుండు•త్యాగమునను.

తే॥నపరధర్మనియట్టివాఁడతులసత్య,పరతమునిరాజచంద్ర!యా•పరమపురుషుఁ
డతనికినినుద్దిగలరయ్య•యకయనెంత,రాజమాత్రుండె శ్రీరఘు•రామవిభుఁడు.

అతఁడు = మీఁదఁజెప్పిన గుణములు గలవాఁడు, కౌసల్యాత్మహర్షవృద్ధి కరుఁడు=కౌసల్యదేవి మనస్సున సంతోషమును వృద్ధిపఱచువాఁడు, కోసల దేశపురాజు కూఁతురు కౌసల్య, రాముఁడు తండ్రిపేరు చెప్పఁజాలనివాఁ డని యా కవి తండ్రి పేరు చెప్పక తల్లిపేరు చెప్పెనని తలఁపరాదు. దశరథుఁడు కామపాశబద్ధుఁడై తన యసత్యఫలముఁ దా ననుభవింపక నిష్కారణముగ శ్రీరాము నడవులకుఁ బాఱఁదోలెను. ఆయన స్వలాభము చూచుకొనెఁగాని పరుల కష్ట మాలోచింపలేదు. అట్టివానిపే రేమని ముందుగఁ జెప్పవలయును ? కౌసల్య నవమీవ్రతములుచేసి యుప్పిఁడి చప్పిఁడి దిని కనినది. భర్త లోకాంతరగతుఁడైనను బుత్రకవాత్సల్యముచే జీవించియుండి శ్రీరామచంద్రమూర్తి పట్టాభిషేకముఁ గన్న ధన్యురాలు. అట్టి ధన్యత దశరథునకులేదు. అతఁడు "భువిజను లెవ్వ రా భువన పూజ్యుని రాము ససీతు లక్ష్మణున్ సపురుగవెండి రాఁగనఁగఁజాలుదు రట్టివారు ధన్యు" అని దశరథుఁడు యేడ్చి యేడ్చి

చచ్చెను. పండ్రెండు నెలలు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని గర్భమున ధరించినది కౌసల్యయే. ప్రథమ ముఖదర్శనము కౌసల్యదే. పాలు నీళ్ళుపోసి ముద్దులాడి సంతోషించినది కౌసల్యయే. బాలక్రీడలు చూచి యానందించినది కౌసల్యయే. అట్టి ధన్యత కౌసల్యకుఁ గలిగెను.

కౌసల్యాసుప్రజారామా ! యని విశ్వామిత్రుఁడు రాముని సంబోధించెను. 'లోకచయభర్త శుభమతి యా కోసలతనయ గాంచె' నని సీతాదేవివచనము. సాక్షాద్విష్ణువు ముఖదర్శనము మొదటఁ గౌసల్యకేగాని దశరథునకుఁగాదు. ఆనందానుభవము నట్టులే.

దశరథపుత్రుఁ డనిచెప్పిన నాయనకుఁగల మూఁడుకోట్లఁది భార్యలలో నీయన యెవతెకుఁబుట్టెనో రాజ్యార్హత కలదో లేదో యను సందేహము కలుగకుండు టకై పట్టమహిషియైన కౌసల్యపేరే కవి చెప్పెను. కౌసల్యకొక్కఁడే కొమరు. లేకలేక పుట్టినవాఁడు. కావున నెక్కువ ప్రీతిపాత్రుఁడు. దశరథునికో నలుగురు కొడుకులు అట్టులుండియు విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ దనవెంటఁ బంపు మని యడిగినప్పుడు పామరుఁడై స్వసంతోషలాభమును జూచుకొని నేను బంపుటలే దనెను. కౌసల్యయో పుత్రుని శ్రేయస్సు కీర్తిప్రతిష్ఠలు కోరి మాఱు మాటచెప్పక యంగీకరించెనుగాని తనయొడిలోఁగూర్చుండఁబెట్టుకొని ముద్దు లాడుచు నానందము ననుభవింపవలయు నని తలఁపలేదు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి కౌసల్యానందవర్ధనుఁ డనుటచే దశరథునకు దుఃఖ ప్రదుఁడని యర్థముకాదు. 'రామోరతికరః పితుః' అని కలదుకదా. ఈవాక్యము చేతను, రామవియోగము సహింపలేక ప్రాణములవిడుచుటచేతను గౌసల్యకంటె దశరథున కెక్కువప్రీతి యనిచెప్ప సాధ్యపడదు. లోకమునందు సాధారణముగా బిడ్డలయందుఁ దండ్రులకుండు ప్రీతికంటెఁ దల్లులకే యెక్కువప్రీతి.శాపచోదిత మైన దశరథునిమృతికి రామవియోగము నిమిత్తమయ్యెను.వాన ప్రస్థునిశాపము లేదేని దశరథుఁడు రామవియోగముచేఁ జచ్చియుండునో యుండఁడో కౌసల్యా నందవర్ధనుడని నారదుఁడును,కౌసల్యాసుప్రజారామ యని విశ్వామిత్రుఁడును, 'కౌసల్యా లోకభర్తారం సుషువేయం మనస్వినీ' యని సీతయుఁ జెప్పి నపుడు దానికి విరుద్ధమైన వ్యాఖ్యానము చేయుట సరిగాదు. ప్రేమదాసి కౌసల్య కామదాసుఁడు దశరథుఁడు. "ప్రాణాతురుఁడైనచోఁ బరిణయంబుల పట్లను పల్కుబొంకు సత్యాతిశయంబ యండ్రు" వారిజాక్షులందు వైవాహికము లందుఁ బ్రాణ విత్త మానభంగమందు బొంకవచ్చు నఘము పొందఁ" దని శాస్త్రములు చెప్పుచుండ రతికై కైకేయితోఁ జేసిన ప్రమాణమునకు భంగము కలిగిన నసత్యభయములేదు. ఆఁడుదానికి లోబడి కామదాసుఁడై కొమరును కోడలిని నడవులపాలుచేసె నని లోకమున నవమానము ప్రాప్తించుననియు

నెఱుఁగును. ఆకారణముచే బొంకినను బొంకియుండవచ్చును. ఈయన బొమ్మన్నను బోవలదనినను కైకేయితోఁ జెప్పినమాటప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడవులకుఁ బోవుట సిద్ధము. అట్లుండ నడవికిఁ బొమ్మని వస్త్రాదులు మూఁట కట్టి యియ్యకుండిన నీవుపోవుట నాకు సమ్మతములేదని మాటయైనఁ జెప్పియుండవచ్చునుగదా. అప్పుడు నింద యీయనయందు లేకపోవును.

దశరథునకంటెఁ గౌసల్యయే ప్రశంసనీయమగుటచే నామెపేరు చెప్పఁబడెను. కుశలభావము కౌశల్యము. శసల కభేదముకావునఁ గౌశల్యమే కౌసల్యము. కౌశల్యయనియు రూపాంతరముగలదు. కుశలశబ్దమునకు సామర్థ్యము పుణ్యము క్షేమము నిపుణత్వము నను నర్థములు గలవు. ఇవన్నియుఁ గలది కౌసల్య. అతఁడు కౌసల్యాత్మహర్ష వృద్ధికరుండు=మీఁదఁజెప్పిన గుణము గలవాఁడు కౌసల్యాపుత్రుఁడగు విష్ణువేకాని బ్రహ్మాదులలో నెవ్వఁడు కాఁడని భావము. "నాహంనాహం నచాహం నచభవతి పున స్తాదృశో మాదృశేషు" నేనుగాను నేనుగాను అట్టివాఁడు మాలో లేఁడు. అని గజేంద్రుని మొఱవిని బ్రహ్మాదులన్న వాక్యము స్మరించునది. "గీ॥ విశ్వమయతలేమి వినియు నూరకయుండి, రంబుజాసనాదు లడ్డపడక, విశ్వమయుఁడు విభుండు విష్ణుండు జిష్ణుండు" భాగ. ౮-౯౪. గొప్పవంశమున జనించుటచేతను, బట్టపుదేవి పుత్రుఁడగుటఁ బట్టియు రాజ్యార్హతయును గుణములును నీయనకుఁ గలవని చెప్పఁబడును. ఇఁక (నీయనకు సరివారును మించినవారును లేరని చెప్పుటకై) లోకములోని యుత్కృష్టవస్తువులతో నీయన యొక్కొక్క గుణమునకు సామ్యముఁజెప్పి యట్టి గుణములన్నియు నీయనయందుండుటఁబట్టి యీయనకు సరివారును నీయనను మించినవారును లే రని తెలుపుచున్నాఁడు.

గాంభీర్యమునను సాగరముఁబోలుస్=గాంభీర్యమున సముద్రమునకు సమానుఁడు. గాంభీర్యము = తనలోఁతు (రహస్యవిషయము) బయలుపడకుండ దాఁచుకొను గుణము. సముద్రము తనయందలి రత్నాదులను వెల్లడిచేయనట్లు లీయనయుఁ దనపరత్వము బయలుపడనీయుఁడని భావము. మనుజుఁడనని దశరథనృపు, తనయుఁడ నని రాముఁడ నని తలఁతును...." యుద్ధ ౧౨౦-౫ వ. అని ముందు చెప్పఁగలఁడు. ఇది యుపమేయమునకుఁ దగిన యుపమానము గాదు. నీచోపమయనియుఁ జెప్పనగు. అయినను మనకుఁ గానవచ్చు లౌకిక పదార్థములలో గాంభీర్యమున సముద్రమునకంటె గొప్పదిలేదు. మనకుఁ గానవచ్చు సముద్రములోఁతు మనకుఁ దెలియదే. ఇఁక నిట్టి యనేక కోటిబ్రహ్మాండము లొక్కొక్క రోమకూపమునఁ గల భగవంతుని రహస్యము నెవఁ డెఱుఁగఁ గలఁ డని యూహింపసాధ్యపడుటకై యీ యుపమానము ప్రయోజనపడును. ఇట్టులే తక్కినవియు నని తెలిసికొనవలయును.

సముద్రములోఁతు కేవలము గూఢముగాదు. సముద్రమున మునిఁగి ముత్యములు దెచ్చువారుకలరుగదా. త్రాసువేసి కొలిచినవారు కలరుగదా. అట్టులే రాముఁడు తనయందు నిండుమనస్సుతో మునిఁగినవారికిఁ దనరహస్యము వెలి పుచ్చును. శాస్త్రవాక్యములచేఁ దెలిసికొనువారి కామాత్రమే తెలియనిచ్చును. సముద్రమునందు మహాపర్వతములు గలవు. తిమి-తిమింగిల-తిమింగిలగిలాది మహామత్స్యములు గలవు. చేఁపపిల్లలు సెంద్రకాయలు గలవు. ఇన్నిఁటివిష యములో సముద్రుఁ డేకవిధముగానే యుండును. అట్టులే శ్రీరామచంద్ర మూర్తి తన్నాశ్రయించినవారిలో వీరు గొప్పవారని వీరు కొలఁదివారని యాలోచింపక యందఱ నేకవిధముగ రక్షించును. ఈ యుపమానమునుబట్టి భగవంతుఁడు తనతత్త్వమును నెవ్వరికి నేమియుఁ దెలియకుండఁ బూర్ణముగఁ దాఁపవలయు నను నభిప్రాయము కలవాఁడు కాఁడనియు నెవరి కెంత శక్తి శ్రద్ధయో యంతమాత్ర మెఱుఁగనిచ్చుననియు భావము. ఆదినుండి యంత్యమువఱకుఁ దన యవతారరహస్యమును వెలిపుచ్చినవాఁడుకాఁడు. బ్రహ్మాది దేవతలు నీవు నారాయణుండ వని స్తుతించినపుడును.

'కం॥ మనుజుఁడనని దశరథనృప। తనయుఁడ నని రాముఁడనని తలఁతును నన్నున్.' అనియే మర్మమువిడువక మాటలాడెను. వేషమునకుఁ దగిన భాషగదా యుచితము.

ధైర్యమునను హిమధరణీధరముసాటి=ధైర్యగుణమున హిమాలయ పర్వతముతో సమానుఁడు. ధైర్యము=దుఃఖకారణ మున్నను దుఃఖపడకుండుట. వర్షము పిడుగు తనపై బడుచున్నను హిమాలయము స్థిరముగా నున్నట్లు దుఃఖకారణము లనేకము లున్నను నీయన దుఃఖింపఁ డని భావము. "గిరయో వర్షధారాభిర్హన్యమానా నవివ్యథుః। అభిభూయమానావ్యసనై, ర్యథాఽధోక్షజ చేతస" యని ప్రయోగము. (విష్ణువును మనస్సునందుంచుకొనినవారు వ్యసన పీడితులైనను జలింపనట్లు వర్షధారలకుఁ బర్వతము వ్యథపడలేదు.) విష్ణువును మనస్సునందుంచుకొన్నవారే వ్యసనపీడితులు కానప్పుడు విష్ణువు కాఁగలఁడా? ఇదియును వేఱుగతిలేక 'ఇషువ ద్గచ్ఛతి సవితా' బాణమువలె సూర్యుఁడు నూటిగాఁ బోవుచున్నాఁ డని చెప్పినట్లని యెంచవలయును. పట్టాభిషేకభంగ సమయమునఁ దననిమిత్తముగా నితరులు దుఃఖించెదరే యని లోకవిడంబ నార్థము దుఃఖనటనము గావించెననియుఁ దెలియునది. చూ. అయోధ్య ౫౧-౧-౫౧-౨ వ.

హిమవత్పర్వతము ఎండతాఁకునఁ దపించి కరఁగిపోవుచున్నట్లు పైకిఁగను పించినను లోపల నెట్టితాపము లేకయున్నట్లు రాముఁడును గష్టములచేఁ బైకి

వ్యసనపడినట్లు కానవచ్చినను నవి యాయన యంతరంగమును భేదింపఁజాల వయ్యెనని తెలియవలెను.

వీర్యసమున్నతి విష్ణువిభుఁడు=వీర్యగుణాతిశయమున విష్ణువిభుఁడు-ఉపమాలంకారమున నుపమానము ఉపమేయము భిన్నములై కదా యుండవలయును. రాముఁడు విష్ణునిభుఁ డన్నప్పుడు వా రిరువురు భిన్నులేకాని యొకరుకారుగదా యని పూర్వపక్షము. సిద్ధాంత మేమన తక్కిన యుపమానములు నాఁటికి నేఁటికి జనులకుఁ గన్నులకు గోచరించునవియై యున్నవి.వీర్యమున నాకాలము వారితోఁ బోల్చిన నీ కాలమునందలి మన మె ట్లూహింపఁ గలము? కావున లౌకిక సామ్యము గ్రహింపఁబడలేదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి విష్ణునర్ధాంశము. కావున సంపూర్ణవిష్ణుభేదము చెల్లును. ఏకదేశమునఁ బూర్ణత్వాంశము లేకుండుటచే సంపూర్ణవస్తు భేదము చెల్లును. "స ఉ శ్రేయాన్ భవతి జాయమాన" పరత్వదశ కంటె నవతార దశయం దెక్కువ శ్రేయోవంతుఁడగుచున్నాఁడు యని శ్రుతియుఁ జెప్పుటఁబట్టియు నంశాంశులకు సామ్యము యుక్తము. (2) విష్ణునిభుఁడు=మీఁదఁజెప్పిన కారణముచే మనుష్యు నుపమానముగా గ్రహింపవలనుపడనపుడు ఇఁక దేవతలం దొకని నుపమానము చెప్పవలయును.దేవతలయం దాయనతో సమానుఁ డాయనయే కాని వేఱొకఁడు లేఁడు. కావున నాయనకాయనయే సమానుఁడని చెప్పఁబడెను. అనన్వయాలంకారము. ఉపమేయమునకు గుణమున వేఱొక యుపమానము లేకుండుటచే నా యుపమేయమే యుపమానముగా గ్రహించిన ననన్వయాలంకార మగును. సముద్రమునకు సముద్రమే సాటియన్నట్లు ఏ వస్తువును వర్ణింపఁదలఁతుమో యట్టి ప్రస్తుతవస్తువు ఉపమేయము. దానికి సమానముగ దూరమున నుండు నేవస్తువును జెప్పుదుమో యది యుపమానము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి ఉపమేయము.సముద్రము హిమాలయము లోనైనవి యుపమానములు. రెంటియందు సమానముగా నుండు గాంభీర్యము, ధైర్యము మొదలగువానికి అలంకారశాస్త్రమున సామాన్యధర్మము లని పేరు. వీర్యమున విష్ణునిభుఁ డనుటయందు మఱియొక విశేషము స్ఫురించెడి.దుర్వాసునిపైఁ బ్రయోగింపఁబడిన విష్ణుచక్రము బ్రహ్మాది సమస్తదేవతల కెట్లప్రతిహతమో రామబాణ మట్టిది యని తాత్పర్యము. కాకాసురునిపై వైచిన దర్భపోచను నివారింప బ్రహ్మాదు లెవ్వరు సమర్థులు కాక పోయిరికదా.

సముద్రము నుపమించుటచే గాంభీర్యతాపహరత్వసౌలభ్య తేజోవత్త్వాది గుణంబులు గ్రాహ్యములు.

ద్విజరాజుగతిని = చంద్రునివలెఁ సత్ప్రియదర్శనుండు = ఇట సత్పదము సమస్త లోకమున కుపలక్షణము. ఇంతకంటె బ్రియదర్శనము గల పదార్థము

వేఱొండు లేదని భావము. దుఃఖనివృత్తియు నాహ్లాదమును గలిగించునని యీ యుపమానము భావము. వృద్ధిక్షయము కలంకముగల చంద్రునికంటె శ్రీరామ చంద్రుఁడు సదా ప్రియదర్శనుఁడని భావము.

కోపంబుగదురన్=కోపము గలిగెనేని యనుటచే స్వభావముగాఁ గోపగుణము లేదనియుఁ బొరుగూరివస్తువు నీయూరికిఁ దెప్పించుకొనినట్లు రప్పించుకొన వలయుననియు, నదియు నాయన కపరాధము చేసినపుడు రాదనియు,నాయన యాశ్రితుల కపరాధము చేసిన వచ్చుననియు గ్రహింపవలయును.

ప్రలయాగ్నిసముఁడు=ప్రలయాగ్నిజ్వాల శీతలమైన నీటియందెట్లు కలుగునో యట్లు శాంతియుక్తమైన యీయనమనస్సున నొకానొకప్పుడు కోపము కలుగుననియు వచ్చినపుడది యప్రతిహతమనియు నెఱుంగవలయును. అగ్నిహోత్రమును జల్లార్పవలసినది నీళ్ళు అట్టి నీళ్ళలోనే యగ్నిపుట్టిన దానినెట్లు చల్లార్ప సాధ్యపడును ? ఈకోపము తన్ను పరాభవించువారిపై రాదు. తన యాశ్రితులఁ బరాభవించినను వారి కొకకీఁడు కలిగించినను వచ్చును.

ఓరుపుగుణమున నుర్వీసమానుండు = తన విషయమున నెవరెంతటి యపరాధము చేసినను నచేతనమగు భూమివలె సర్వము సహించు నని భావము. "అపరాధశతము సల్పిన, విపరీతము నెంచఁ డాత్మవిజ్ఞుం డగుటన్" అని ముందు చెప్పఁబడును. భూమికివలె శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నోర్పు సహజగుణమని భావము.

త్యాగమునను ధనదసంకాశుండు=దానమునఁ గుబేరునివంటివాఁడు.'త్యాగేచ ధనదో యథా'యని ముం దనేకవచనములు కుబేరునిదానగుణమును జాటించుచున్నవి. 'రాజావైశ్రవణో దదాతు' అనియును గలదు. కుబేరుఁడు లోభి యని యెచ్చటను జెప్పఁబడలేదు.కావున నీయుపమానము యుక్తము.త్యాగమునను= దానముచేయుచున్నను, ధనదసంకాశుండు=కుబేరునివంటి ధనికుఁడని యొకరు వ్రాఖ్యవ్రాసిరి. అదిసరిగాదు గుణవర్ణనము చేయునపుడది యుక్తియుక్తము గాదు. ధనికత్వ మొకశ్లాఘ్యగుణము గాదు దాతృత్వమే గుణము. దాతృత్వము చెప్పక ధనపతిత్వము చెప్పిన లోభగుణము చెప్పినట్లగు. 'కృతేయుగే బలిర్దాతా త్రేతాయాం రఘునందనః। ద్వాపరేసూర్యపుత్రశ్చ' యనునదియు స్మరింపనగును. ఎవని యనుగ్రహముపైశ్వర్యములకు నంతకుమించిన యుత్తమ దశకుఁ గారణమగునో యట్టివాఁడు తనకుఁగలదానిలో నిచ్చువానికంటె నుత్తముఁడుకదా. ధన + ద=ధనము నిచ్చువాఁడని ధనదశబ్దార్థము.దానము చేయునపుడు విశేషించి దానము చేయుటయందు దృష్టియుంచునుగాని ధనము పోవునేమో యని తలంచువాఁడు కాఁడని భావము. అతులసత్యపరతన్ = సాటిలేని సత్యమే ప్రధానముగాఁ గలిగియుండుటయందు.

అపరధర్ముని యట్టివాఁడు=రెండవధర్మ దేవతవంటివాఁడు. ఇట నుత్ప్రేక్షాలంకారము. లోకములోని హరిశ్చంద్రునివంటి సత్యసంధులందఱు నసత్యదోషము తమ్మంటకుండఁ గాపాడుకొనుచుండిరిగాని యితరుల కసత్యదోషము రాకుండఁ గాపాడినవారుకారు. రామచంద్రుఁడో తాము సత్యమందునిలచుటే కాక దశరథుని సత్యవ్రతమును కాపాడెను. (2) అ+పరధర్ముఁడు = విష్ణువు యొక్క యుత్కృష్ట ధర్మమును గలవాఁడు. అకారవాచ్యుఁడు=విష్ణువు. అకారమే నారాయణుని మొదటిపేరు. ఆయన పరధర్మ మేదిగలదో లోకరక్షణము దానిని గలవాఁడు. సత్యస్వరూపుఁడు సత్యమయుఁడు సత్యకాముఁడు సత్యసంకల్పుఁడు భగవంతుఁడే. అతులశబ్దమువలన నిది జీవాత్మల కన్వయింపదు. అట్టివాఁడనుట అంశాంసుల భేదముచే నని యెఱుంగవలయును.

రాజమాత్రుఁడె?=ఇది వ్యతిరేకార్థమును బోధించు ప్రశ్న. అనఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి అందఱు రాజులవంటి రాజు గాఁడు. మనుష్యమాత్రుఁడును గాఁడు. కావున నాయనయందుఁ గేవల రాజను బుద్ధినుంచక పరబ్రహ్మమనియే యుంచుమని భావము.

తాత్పర్యము.

అట్టి వానిని జెప్పెద వినుము. ఆయనయే కౌసల్యానందము నభివృద్ధిఁ జేయుటఁ గౌసల్యానందనుఁడని పేరొందినవాఁడు. గాంభీర్యమునందు సముద్రుని వంటివాఁడు. ధైర్యమున హిమవత్పర్వతమునకుఁ దుల్యుఁడు. వీర్యాధిక్యమునందు విష్ణువుతో సమానుఁడు. చంద్రునివలెఁ జూచుటకుఁ బ్రియమైనవాఁడు. కోపంబునఁ బ్రలయకాలాగ్నికి నుద్ది. ఓరుపునందు భూమి, దానమునందుఁ గుబేరునిఁ బోలును. అసమానమైన సత్యసంధత్వమునందు ధర్ముని మాఱుమూర్తి ఇటువంటి పురుషోత్తమునకు సరియైనవారు లోకమున వెదకినను లేరు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సామాన్యరాజని తలంచితివా యేమి?

క॥ రాముని నేతప్పనగుడా, రాముని నిర్వక్రఘనపరాక్రము జ్యేష్ఠున్
సామగుణాఢ్యునిఁ బ్రియునిన్, భూమిజసహితప్రసక్తుఁబౌరఁ బ్రకృతులకై. ౫౦

జగత్కారణుండనియు, సర్వజ్ఞుండనియు, సర్వశక్తుఁడనియు, సర్వాంతర్యామియనియు, వేదాంతముల సకలకల్యాణగుణవంతుఁడుగాఁ జెప్పఁబడు బ్రహ్మతత్త్వము శ్రీరామచంద్రమూర్తిగా నవతరించిన విష్ణువా? బ్రహ్మేంద్రాదులలో నొకఁడా? యని వేదార్థము విశదీకరించుటకై వాల్మీకి ప్రశ్నింపఁగా వేదాంతోక్త సకలగుణములను ఇతరులయందు లేమింజేసియు విష్ణువునందుమాత్రమే యుండుటంజేసియు విష్ణువే వేదోక్తపరబ్రహ్మమని నారదు లింతదాఁక నుపదేశించెను. వేదాంతములయందు బరతత్త్వనిర్ధారణ ప్రకరణముల నుపయో

గించిన స్వయంభూశివాదిశబ్దములు అవయవవృత్తిగానో పర్యవసానవృత్తిగానో విష్ణువుకే వాచకములు అనుటయు నిట సూచితము కాఁగా నింతవఱకు వేదాంతసారము చక్కఁగా వివరింపఁబడెను. వేదాంతములయందు బ్రహ్మస్వరూపమువలె మోక్షమును దదుపాయంబును జెప్పఁబడియున్నవి. వానినేల వాల్మీకి ప్రశ్నింపలేదు? అని ప్రశ్న. ప్రత్యుత్తర మేమనగా సంప్రశ్నము గావించెననఁగా బాగుగాఁ బ్రశ్నముచేసె ననికదా యర్థము. మోక్షతదుపాయములఁగూడఁ బ్రశ్నించె ననుట "బాగుగా" నను పదమునకుఁ దాత్పర్యము. "తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా" అనుచోట నుపాయముగూడ నర్థమగుట కలదుగదా. కావున వాల్మీకి ప్రశ్నింపలే దనుట యుక్తముగాదు. ఉత్తరము చెప్పునపుడు "సకలభూజనహితసతతరతుఁడు" అని భగవంతుఁడు మోక్షోపాయంబుగాను, "సదైకప్రియదర్శనుండు" అని భగవదనుభవమే మోక్షఫలముగాను నారదుఁ డుపదేశించెను. గావున వేదాంతోక్తసకలార్థములును నిందుఁ జెప్పఁబడియె. భగవంతుఁడు మోక్షసాధన మయ్యెనేని యతఁడు సర్వసముఁడయి సర్వత్ర యుండ నందఱ కేకకాలమున మోక్ష మేల కలుగ దనుట యుక్తము కాదు. భగవంతుఁడు సర్వసముఁడయి సర్వత్ర యున్నను నధికారులకే మోక్షమిచ్చును. అనధికారుల కియ్యఁ డని వ్యవస్థశాస్త్రములందున్నది. సర్వసముఁడన యోగ్యతాయోగ్యతలు విచారించి వారివారి యోగ్యతకుఁ దగిన ఫలము నిష్పక్షపాతబుద్ధిలో నిచ్చువాఁ డనియర్థమేకాని త్రిగుణాతీతున కిచ్చు ఫలమునే తమోగుణభూయిష్ఠుఁడైన వానికి నిచ్చునని కాదు. మోక్షాపేక్షయు సాధనాంతరపరిత్యాగ మనునవి యధికారి లక్షణములు. ఎవ రేది కోరిన నది యిచ్చుట భగవంతుని వ్రతము. ఐహికసుఖములు కోరినవానికి నైహిక సుఖముల నిచ్చును. మోక్షము కోరినవానికి మోక్షము నిచ్చును. ఉత్కృష్టమైన మోక్షసుఖముఁ గోరువాని కదియు నానుషంగికముగ నైహిక సుఖముల నిచ్చును. గాని నికృష్టమైన యైహిక సుఖములాసించువానికి వాని యోగ్యతకుఁ దగిన యైహికఫలములనే యిచ్చును గాని మోక్షమియ్యఁడు. మోక్షాధికారులు కొందఱే యప్పుడప్పుడు పుట్టుచుందురు. అందఱును గాలక్రమమున ముక్తులే యగుదురు. రామాయణము వేదార్థమును వివరించునది యని మొదటనవతారికలోఁ జెప్పఁబడెను. రాను రాను వేదాంతార్థమే చెప్పఁబడు చున్నది. వేదపూర్వభాగార్థ మింతదాఁక నేలచెప్పలేదు? ఇఁకఁ బై గ్రంథమునఁ జెప్పఁబోవు నర్థమేది ?

ఇంతవఱకుఁ జెప్పిన శ్రీరామచంద్రమూర్తియొక్క గుణంబులకును, జెప్పని గుణములకును, వారి చరిత్ర మూలకముగా దృష్టాంత మిఁకఁ బై గ్రంథమునఁ

జెప్పఁబడును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి మొదలయినవారి యాచారముల మూలమున సామాన్యవిశేష ధర్మములను నటఁ జెప్పఁబడును గావున వేదపూర్వభాగార్థమును విశదపడును.

బాలకాండమున శ్రీరామచంద్రమూర్తియొక్క గుణముల కుదాహరణమగు విషయము లంతగా లేవు. కావున విశదముగాఁ జెప్పలేదు. కాని యింతకు ముందే సూచనగాఁ జెప్పఁబడెను. ఎట్లన :—

'జనియించెనయ్యిక్ష్వాకువంశంబున'ననుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి అవతారమూర్తియనియు, 'కౌసల్యాత్మహర్ష వృద్ధికరుఁ'డనుటచే జననము, మహానిస్తులవీర్యుఁడని తాటకాది వధయు, వరధనుర్వేదనిష్ఠుఁడని విశ్వామిత్రుని యొద్ద సకలాస్త్రగ్రహణమును, శ్రీయుతుఁడని సీతావివాహమును, దారుణుఁడాజిన్ అని పరశురాము భంగపాటును గల బాలకాండ కథలు సూచితంబులు. ఇఁక నయోధ్యాకాండ కథను బ్రారంభించుచున్నాఁడు.

కం॥ రాముని నేతత్సుగుణా, రాముని నిర్వక్రఘనపరాక్రము జ్యేష్ఠున్
సామగుణాఢ్యునిఁ బ్రియునిన్, భూమిజసహితప్రసక్తిఁ బౌరిఁ బ్రకృతులకై. ౫౦

కం॥ తనయుని దశరథమహిపతి, దనమతి యువరాజుఁ జేయఁ దలఁపోయుచుఁ జయ్యన జతనము గావింపఁగ, జనవు మెయిం దదభిషేకసంభారంబుల్. ౫౧

దశరథమహిపతి=దశరథుఁడు-పదిదిక్కులయందును దనరథమున కెదురు లేనివాఁడు. ఇంతటి పరాక్రమశాలి కావున భరతుఁడు లేనిసమయమున శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్యమియ్యఁబూనుట కేకయరాజునకు భయపడికాదనియు న్యాయమనుసరించి యనియుఁ దాత్పర్యము.

మహిపతి=సర్వభూమికిని దానే స్వామి. తన సొత్తును దా నొకని కియ్య స్వాతంత్ర్యము గలవాఁడు, కాబట్టి తన సొత్తునే తన కొడుకునకు నిచ్చెను. కాఁబట్టి మరలఁ దీసికొనుట కవసరములేదు. ఇట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్యమిచ్చుటయందు దశరథుఁడు తప్పుచేయలేదని చెప్పి గృహీతయగు రామచంద్రమూర్తి యందును దోషము లేదని చెప్పుచున్నాఁడు.

ఏతత్సుగుణారామునిల్=ఇంతదాఁక జెప్పిన సమస్తగుణములచేతను మనోహరుని. (2) ఆరామము=ఉద్యానవనము. దానియందు జనుల కుపయోగపడు ఫలవృక్షములు పూలచెట్టు లెట్లు పాఁదుకొని స్థిరముగ నుండునో యట్లు సుగుణములన్నియు శ్రీరామచంద్రుని యందుఁ బాదుకొని స్థిరముగ నిలిచియున్నవని భావము.

మామిడివనము- అశోకవనము అన్నట్లు రాముఁడు సుగుణాభిరాముఁడు. ఇట్లనుటచేఁ గల్యాణగుణములు భగవంతునందు స్వభావసిద్ధములేకాని యారోపితములు కావు. మాయగాదని భావము. మఱి యెందుండి యైనఁ జెట్లుకొట్టి తెచ్చి యొకచో వేసిన నది యారామ మనఁబడదుగదా. ఆరామము దాని యందు విహరించి క్రీడించి ఫలాదులగ్రహించి సంతోషించువారికి లాభకరమే కాని దానికేలాభము లేదు. అట్లులే భగవంతుని కల్యాణగుణములవలన నాయన కేలాభము లేదు. వానివలన మేలుపడువా రాయన నాశ్రయించినవారే యని భావము.

ఇట్టివాఁడు సర్వజగత్పతి యని భావము.

నిర్వ్యగ్రఘనపరాక్రమమున్ = అకుంఠితమైన గొప్ప పరాక్రమము గలవానిని సర్వరక్షణశక్తుని ననుట. దీనివలన రాజ్యభరణసామర్థ్యము చెప్పఁబడియె.

తనయునిన్=తన కుమారుని. కావున రాజ్యార్హుని 'కులం ముదం వాతనోతీతి తనయః' 'తను విస్తారే' కులమునుగాని సంతోషముగాని విస్తరింపఁజేయు వాఁడు.

జ్యేష్ఠున్ = అందఱు కొడుకులలోఁ బెద్దవాఁడు గానఁ బ్రథమముననే రాజ్యార్హుని.

సామగుణాఢ్యునిన్=(1) సామదానభేద దండోపాయములను నాలు గుపాయముల సంపత్తిగలవానిని, (2) సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, ద్వైధీభావము, సమాశ్రయము నను నాలుపాయములు తెలిసినవానిని, దీనిచే రాజ్య రక్షణోపాయము తెలిసినవాఁ డని చెప్పఁబడియె.

ప్రియునిన్ = సదా ప్రీతిపాత్రుని. తాత్కాలిక ప్రీతిచే రాజ్య మీయలేదని భావము. ఇతరులకుఁ దనయందుఁ బ్రీతిగలిగించుట యుద్ధము కమలము ఫలములకుఁబోలె శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సహజగుణ మని భావము.

జనహితప్రసక్తున్=జనుల కందఱకు మేలు చేయువానిని. అనఁగా సర్వానుకూలుని. అందఱు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్య మీయఁగోరిరేకాని ఈరాదని యాక్షేపించువాఁ డెవ్వఁడు లేఁడని భావము. దీనిచే శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బ్రజారక్షణకాంక్ష ముఖ్యమనియుఁ దక్కినరాజులవలె భోగకాంక్ష కాదనియుఁ దెలియనగును.

రామునిన్=ప్రజల మనస్సును రమింపఁజేయువానిని "రమయతి సర్వాన్ గుణై రితిరామః" ఈయన గుణములను గని యితనియందు జనులందఱు రమింతురు కావున రాముఁడు "రమన్తేఽస్మిన్ సర్వేజనా గుణై రితి రామ" యని యోగార్థములు.

ఈ విశేషణములు రాముఁడు రాజ్యమును బాలింప యోగ్యతగలవాఁ డని తెలుపుచున్నవి.

పౌరిస్ ప్రకృతులకై = ప్రకృతు లనఁగా మంత్రులు అమాత్యులు లోనగు వారు. ప్రకృతులకై=మంత్రులు లోనగువారికోఁక నెఱవేర్పుటకై పుత్రుఁడని యభిమానము తనకున్నను, శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రజానురాగము కలవాఁ డైనను, రాజ్యాంగములోఁ జేరిన మంత్రులు మొదలగువా రొల్లరేని యా కార్యము చేయరాదు. అయినను ఆ మంత్రులే శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్య మిమ్మని కోరుటచే వారికోఁక నెఱవేర్చుటకుఁ బూనినవాఁడై. ప్రకృతులకై- ఈ పద్యమందుఁ గ్రియలేదు. కావున వాక్యము ముగియలేదు. క్రిందిపద్యములతో నన్వయించినఁగాని ముగియదు.ఇట్టి యన్వయము రెండుపద్యములలోఁ గుదిరిన యుగ్మక మందురు.ఈ విషయమున నీ శ్లోకములు ప్రమాణంబులు."కులకం బహుభిశ్శ్లోకైః సాకాంక్షై రేకవాక్యతా, ద్వాభ్యాంతు యుగ్మకంనామ తుల్యార్థా భ్యాంతు చుంబకమ్." "ద్వాభ్యాం యుగ్మ మితిప్రోక్తం త్రిభి శ్ళ్లోకై ర్విశేష కమ్ । కలాపకం చతుర్భిస్స్యాత్ తదూర్ధ్వం కులకంస్మృతమ్॥" ఏకాన్వయము గల రెండుపద్యములకు యుగ్మకమనియు మూఁటికి విశేషకమనియు నాల్గింటికిఁ గలాపకమనియు నంతకుఁ బైపడినఁ గులక మనియుఁ బేరు.

పౌరిస్=మిక్కిలి-అనుటచేఁ దన పుత్రాభిమానమునకంటె మంత్రుల కోఁక నెఱవేర్చునని గొప్పదిగాఁ దలఁచెనని భావము.

చనవునన్=మచ్చికచే, మంత్రులతో నాలోచించి తాను మిక్కిలి ప్రీతితోఁ దలపెట్టుకొన్న కార్యము కావున నిఁక తప్పుట యసాధ్యము.

యువరాజున్+చేయన్=తండ్రి రాజ్యమేలుచుండఁగా నాయనకుఁ గార్య భారము తగ్గించుటకు, రాజకార్యముల నెరవేర్చుకొనుటకు రాజుగా నభిషేకింపఁ బడువాఁడు యువరాఁజు. వెనుక వీఁడే రాజగును.

తనమతిఁ దలపోయుచు జతనము గావింపన్=తన మనస్సున నాలోచించి యభిషేకము చేయఁ బ్రయత్నింపఁగా యత్నశబ్దభవము జతనము,తనమతిననుటచేఁ దాను గోరె కాని రాముఁ డడిగినవాఁడు కాఁడు. కోరినవాఁడు కాఁడని భావము.ఈవిషయము దశరథుఁడు చెప్పువఱకుశ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁదెలియదు కదా! "అతులధనార్జనంబు పరమార్థముగాఁగ దలంప" నని శ్రీరామచంద్ర మూర్తి చెప్పుటచేతను ఆయన రాజ్యముకావలయునని కోరకుండుటచేతను నది పోయినను ఆయనకు దుఃఖము కలుగలేదు. కామముండి విఘ్నపడిన క్రోధము దుఃఖము కలుగును. కామము లేనప్పుడు దుఃఖమే లేదు.దీనిచే నవతారప్రయోజనము సుఖానుభవమునకై కాదనియు లోకరక్షణార్థమే యనియు గ్రాహ్యము.

లోకరక్షణము యోగముచేతను క్షేమముచేతను జేయఁదగినది. యోగము = లేనిది కలిగించుట, ఇది మోక్షము. ఈమార్గ మనుష్ఠానపూర్వకముగఁ దెలిపెను. క్షేమము=ఉన్నదానిని రక్షించుట. ఇది వర్ణాశ్రమధర్మరక్షణముచేతను న్యాయ పరిపాలనముచేతను కలిగించెను.

తాత్పర్యము.

ఇటువంటి సుగుణాభిరాముఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తిని, జ్యేష్ఠకుమారుని, మహాపరాక్రమశాలిని, సామగుణసంపదగలవానిని, తనకుఁ బ్రజలకుఁ బ్రియుఁడైనవానిని, భూజనులక్షేమమే కోరి ప్రవర్తించువాని, నమాత్యులు మంత్రులు లోనగువారి యభీష్టము నెఱవేర్చుటకై దశరథమహారాజు యువరాజుగాఁ జేయఁ దనమనస్సునం దాలోచించి పట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసిన సంభారము లన్నియు సమకూర్చ యత్నింపగా.

చం॥ కనుఁగొని ధారిణీశుసతి • కైకయి యాధరణీశు వేఁడఁగన్
మును తన కిచ్చినట్టివర • ముల్ నెఱవేర్పఁగ, రాముఁ గానకుం
బనుప, నిజాత్మజున్ భరతుఁ • బట్టముగట్టఁగ, ధర్మపాశబం
ధనములఁ జిక్కి సత్యవచ • న ప్రవణుం డయి కూర్మిపుత్రునిన్. ౧౦౦

దశరథుఁడు తాను మరలఁ దీసికొనుటకు వలనుపడనట్లు రాజ్యము రామున కియ్య యత్నించె నని చెప్పి,యంతటిబలిష్ఠమై దశరథునకుఁ ద్రోయరానిదైన కైకయీ యాచనను జెప్పుచున్నాఁడు. ౧౦౦-౧౦౧ పద్యము లేకాన్వయము.

ధారిణీశుసతి=రాజగు దశరథుని భార్య. దశరథుఁడు తాను రాజగుటంబట్టి భోగార్థమై వివాహము చేసికొన్న భార్య కావున నామె ప్రార్థనము త్రోయుట సాధ్యముగా దని భావము

కైకయి=కైకయి యను పేరుగలది. క × ఏక + యి = కము = సుఖము, ఏకము=ముఖ్యము, కైకము-దానిని బొందించునది కైకయి. భోగస్త్రీ యని యేర్పడుచున్నది. ఇట్లని శిరోమణికారుఁడు వ్రాసెను.

“కం. శిరోంబుసుఖే క్లీబమ్” నానా. కం=శిరస్సు-ఉదరము-సుఖము అని యర్థము. ‘యస్త్యాగే నిలయే వాయౌ యమే దాతరి యాతరి, యాస్త్రియాం యానమంజర్యోశ్శోభాలక్ష్మ్యోశ్చనిర్మితా,’ నానా. యప్ర. త్యాగమునకు,స్థానమునకు, వాయువునకు, యమునికి, దాతకు, పోవుచున్నవానికిని పేరు. యా. స్త్రీ ఇది వాహనమునకు-పుష్పపుగుత్తికి-కాంతికి-లక్ష్మికి-చేయుటకును పేరు.

వ్యా క ర ణ వి ష య ము

కేకయదేశమునకు రాజు కేకయుఁడు. కేకయశబ్దముపై తద్రాజార్థకము అణ్ ప్రత్యయము వచ్చి లోపింపఁగా కేకయుఁడని రూపమేర్పడియె. కేకయ రాజు కూఁతురు కైకయి. కేకయశబ్దముపై అపత్యార్థకము. అణ్ ప్రత్యయము చేసి స్త్రీ ప్రత్యయము చేర్పఁగా కైకయియని రూపమగును. అపత్యార్థకము అణ్ ప్రత్యయముచేసినపుడు ఇయాదేశము వైకల్పికము. ఇయాదేశమువచ్చి నపుడు కైకేయి యని రూపము. ఇయాదేశము లేనప్పుడు కైకయి యని రూపము. "కైకేయీ కైకేయీ" యని శబ్దభేదప్రకాశిక. "ప్రాకైకయీతో భరత స్తథాభూ" త్తని భట్టికావ్యము.

కేకయి యనియు నొక రూపముగలదు. దానిరూపనిష్పత్తి యెట్లన:— కేకయుఁడు అనునది పూర్వమువలెనే. కేకయునియోగము కలది కేకయి. యోగము =సంబంధము. పితృపుత్రీభావ మిట సంబంధము. కేకయశబ్దమే స్త్రీలింగాంతమై గుణముగాఁ బ్రత్రియం దుపయోగింపఁబడునని న్యాసకారుఁడు.

తదభిషేకసంభారంబుల్=ద్వితీయార్థమునఁ బ్రథమ రామపట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసిన పదార్థములను "ఔదుంబర్యాసందీతస్యై ప్రాదేశమాత్రాః దాస్య" యనునదిమొదలు "దధిమధుసర్పిరాతపవర్ష్యాఅప" యనునంతవఱకుఁగల బ్రాహ్మణమునఁ జెప్పఁబడిన యుపకరణముల నని భావము.

కనుఁగొని=తెలిసికొని, స్వయముగాఁ జూచినంత దృఢముగ మంథరచే విని, మును = శంబరాసురయుద్ధమున.

వరముల్=రెండుకోరికలను. శంబరాసురునితోడ దశరథుఁడు యుద్ధముచేసి మూర్ఛిల్లఁగాఁ గైక దశరథుని వానిబారినుండి తప్పించి మూర్ఛదేఱువఱకు శిశిరోపచారములు చేయఁగా దశరథుఁడు సంతోషించి యిట్లు రెండుమార్లు రక్షించుటచేత రెండువరముల నిచ్చెను. అవి తనయిచ్ఛవచ్చినపుడు కోరికొను నట్లు కైక దాఁచియుంచెను. అవియే యీవరములు. ఇఁక నాకోరికలఁగోరిన రీతిని దెలుపుచున్నాఁడు. "రాముఁగానకు" ననునదిమొదలు 'పట్టము గట్టఁగ' ననువఱకు.

ఆమహిపతి=మంత్రులతోను బ్రజలతోను నాలోచించి శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్యమిచ్చునట్లు సభలోఁ బ్రతిజ్ఞచేసిన యీ దశరథమహారాజు.

మహిపతి = భూమిని బాలించువాఁడు అనుటచే నీయనకుఁ బాలనమందు మాత్రమే యధికారము వంశపారంపర్యముగ వచ్చినదగుటచే శాస్త్రప్రకారము జనుల సమ్మతిప్రకార మెవరికిఁబోవలయునో వారికిఁ బోవలయునేకాని

స్వార్జితమువలెఁ దన యిష్టప్రకారము వినియోగింప నధికారములేనివాఁడు అట్టి వాఁడు జ్యేష్ఠున కీయక కనిష్ఠున కిచ్చుట మహాపాపకార్యము.

ధర్మపాశబంధనములన్=ధర్మము పాశమువంటిది. ధర్మపాశము, పాశము=ఉరి-దానియొక్క బంధనములన్=ఉరిత్రాళ్ళకట్లయందు, ధర్మమే పాశము. ధర్మపాశము-రూపకసమాసము. మయూరవ్యంస కాదులలోఁ జేరినది.

సత్యవచన ప్రవణుండయి=స్త్రీవిషయమునఁ దా నాడిన యథార్థపుమాటలకు లోపడినవాఁడై: కూర్మిపుత్రునిన్=ప్రియకుమారుని 'రామోవిగ్రహవాన్ ధర్మ' యనునట్లు ఆకారముగొన్న ధర్మమగు శ్రీరామచంద్రుని వదలి స్త్రీవిషయమగు నీచధర్మము నవలంబించెను అని భావము,

'శ్లో॥ సాంకేత్యం పారిహాస్యంవా, స్తోభం హేళనమేవవా। వైకుంఠనామ గ్రహణ, మశేషాఘవినాశన'మనియు, 'కామోత్కంఠతగోపికల్ భయమునంగంసుం' డనియు నిట్టులేదైన నొక్క విధమున భగవన్నామస్మరణము చేసినవానికి మోక్షము కలుగునని శాస్త్రములు చెప్పుచుండ శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ బ్రీతికలిగియు సదా రామరామ యని పుత్రవాత్సల్యముచేఁ బిలుచుచున్న వాఁడయ్యును దశరథుఁడు ధర్మములలో హెచ్చుతగ్గులుతెలియక కాశకుశన్యాయ మవలంబించి సిద్ధమును ద్యజించి సాధ్యోపాయమును గ్రహించుటంబట్టి మోక్షంబునుం జెందక నశ్వరంబైన స్వర్గంబునే చెందె నని యెఱుంగునది. సామాన్యధర్మమైన సత్యమాడుటవలనఁ గలుగుఫలము స్వర్గము. భగవంతుని నాశ్రయించినఁగలుగు ఫలము మోక్షము. రామునిఁ జేవీడినందున నిది దశరథునకు లేదాయె. ఇట్టిసందర్భమున వసుదేవుఁడు కొడుకును జంపఁ గంసుని కిచ్చెదనని ప్రమాణముచేసి చెప్పియుండియుఁ గృష్ణునీయక రక్షించుటఁజేసి యాయనకు మోక్షప్రాప్తి. ముముక్షువుగా నుండువాఁడు దశరథునివలె సూక్ష్మమెఱుఁగక యుండఁ గూడదను నీతి యీతన్నాలమున ఋషి చదువరులకుఁ దెలిపెను.

తాత్పర్యము.

అయుత్నమును గైకేయి యను దశరథునిభార్య చూచి 'రాజా! పూర్వము నాకు నీవు రెండు వరము లిచ్చితివి. వానిని నేఁడు నెఱవేర్పవలసినది. అవి యేవనఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి నరణ్యమునకుఁ బంపుట యొకటి, రెండవది నా కొడుకైన భరతునకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము చేయుట,' యని వేఁడఁగా సత్యముఁ దప్పరా దను ధర్మమును మీఱఁజాలక రామునియందు కంటె సత్యమందే యెక్కువ ప్రీతిగలవాఁడై తన ప్రియకుమారుని.

కం॥ రామునిఁ గానకుఁ జను మని, యామహీపతి పంప వీరుఁ * డయ్యుం జనియెన్
నేమము నడుపఁగఁ గయికకు, నామోదము గూర్చ జనకు * నాజ్ఞం దీర్పన్. ౧౦౧

ఇందుఁ బితృవచనపరిపాలనము పుత్త్రుల కవశ్యకర్తవ్యమ్మను ధర్మమును శ్రీరామచంద్రమూర్తుల యాచారమూలమునఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

వీరుఁడయ్యున్=(1) రాజ్యపరిపాలనశక్తి గలిగియు (2) దశరథునిఁ దిరస్కరించి పట్టాభిషేకము చేసికొనశక్తిగలవాఁడయ్యు.

కయికకు నామోదముఁగూర్చు జనకు నాజ్ఞందీర్పన్=తండ్రి స్త్రీకిఁ బరవశుండై యక్రమమున వర్తించినను నతని యాజ్ఞ యనుల్లంఘనీయ మని భావము. తండ్రి న్యాయముగఁ జెప్పినను అన్యాయముగఁ జెప్పినను గొడుకు కా ప్రకారము నడచుకొనవలయునుగానీ తండ్రినాక్షేపించు నధికారము కొడుకునకు లేదని భావము. తండ్రి యన్యాయమున వర్తించిన నాఫల మతఁ డనుభవించును. దానిని విచారించుటకుఁ గొడు కధికారి గాఁడు.

నేమము నడుపఁగన్=తాను గైకేయియెదుటఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుటకును "కం॥ భూమిపతి గురువు తండ్రియు, నామే లెదఁగోరు నెపు డొనర్తు నభీష్టం, బోమాత బాసచేసెద, రాముం డిరుమాటలాడ రా దెఱుఁగు మనన్" అయోధ్య. ౨౧౪ ప. యని చెప్పెను.

ఆమోదము = సంతోషము.

చనియెన్ = దండకారణ్యమునకుఁ బోయెను.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నడవులకుఁ బొమ్మని యారాజు పంపఁగా రాజ్యపాలనశక్తియుఁ దండ్రిని ధిక్కరించి రాజ్యము గ్రహించు శక్తియుఁ గల వీరుఁడయ్యును గైకకు సంతోషను గలిగించు జనకునాజ్ఞ నెఱవేర్పను, దాను గైకయితోఁ జెప్పిన మాట నిలుపుటకును నరణ్యములకుఁ బోయెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నరణ్యమునకుఁ బొమ్మనినది కైకగదా యను సందేహమక్కఱలేదు. తొలుతఁ బ్రేరేపించినది కైకయయ్యును దాని నిరాకరింపక పోవుట యటుండ దానిని సమ్మతించి "గచ్ఛ స్వారిష్ట మవ్యగ్రః పంథాన మకుతో భయమ్" అయోధ్య. ౩౪-౩౧. స్పష్టముగఁ బొమ్మనియె దశరథుఁడు అని చెప్పెను.

సీ॥ అడవుల కారీతి•నరుగు శ్రీరామునిఁ,గని తమ్ముఁగుణాఢ్యుఁడు•కరముఁ బ్రియుఁడు
నయధురంధరుఁడు నన్నకుఁ బ్రీతిమంతుండు,ననఘసుమిత్త్రకు•హర్షదుండు
నగు లక్ష్మణుండు నెయ్యంబు దీపింప హా! సౌభ్రాత మేపారఁ•జనియె వెంట
రాముని ప్రియభార్య•రమణీయగుణచర్య, నయశీలహితలోల•నాథునకును

ఆ॥ సతముఁ బ్రాణతుల్య • జనకావనీశ్వర, మహితకులజ దేవ • మాయయట్లు
సంభవించి నట్టి • జానకి సద్గుణా, స్వీత వినుతచరిత • జాతపూత ౧౨౦

"జనియించెనయ్యి యిక్ష్వాకువంశంబున" ననునది మొదలు సకల కళ్యాణ గుణపరిపూర్ణ తనుజెప్పి శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సర్వస్మాత్పరత్వమును జెప్పెను. "రాముని నేతత్పుగుణారాముని"ననునది మొదలు సిద్ధముఁగానున్న పట్టాభిషేకము తప్పిపోయి యడవులకు వెడలెననుటవలన భగవంతునకుఁగల సౌలభ్యము చెప్పఁబడెను. ఇట్టి పరత్వసౌలభ్యములు గలవాఁడేకదా యాశ్ర యింప యోగ్యుఁడు. కావున నిఁకఁ దదనుగుణముగ సమాశ్రయణంబు చెప్పఁ బడుచున్నది. (౭) సిద్ధోపాయంబు నవలంబించువారు లక్ష్మణునివలె సదా భగ వత్కైంకర్యపరులై యనుకూలురై యుండువలయునని యిఁకఁ జెప్పు చున్నాఁడు. సిద్ధోపాయము=రక్షించువాఁడు భగవంతుఁడే. మన పురుషశక్తి సాధ్యములయిన కర్మజ్ఞానయోగాదులు గావని భగవంతు నాశ్రయించుట.

పద్యద్వయ మేకాన్వయము.

తమ్ముఁగుఱ్ఱఁడు=భ్రాత-"భ్రాతా స్వామూర్తి రాత్మన" యనునట్లు తన యాకార మేయని భావము. తమ్ముగుఱ్ఱఁడు=చిన్నతమ్ముఁడు

ప్రియుఁడు=శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ బ్రేమగలవాఁడు, ప్రేమ రూపమగు భక్తిగలవాఁడు కావున నన్నతో నడవికిఁబోవుట యుక్తమే. 'సా ప్రేమరూపా' భక్తి ప్రేమరూపముగలది యని నారదభక్తిసూత్రము-లక్ష్మణుని భక్తి దాస్యభక్తి. ఇదియే శేషత్వము. లక్ష్మణుఁడే హనుమంతునితో "తద్వరధీ సద్గుణరాజికిన్ వశుఁడనై దాస్యంబుఁ గావించెదన్" అని (కిష్కింధ ౧౩౬ ప) చెప్పెనుగదా.

నయధురంధరుఁడు=రామకైంకర్యానుకూలమగు వినయభారమును వహిం చినవాఁడు. వినయము=శేషత్వజ్ఞానము. శ్రీరామచంద్రమూర్తియని స్వామి యని తాను దాసుఁడని తలఁచి స్వామి కనుకూలమగు కార్యములఁ జేయుటయే శేషత్వజ్ఞానము. శరణాగతునకే కాక యెట్టి విద్యావంతునకు వినయము ప్రథమ చిహ్నము. శేషుఁడు=సేవకుఁడు.

అన్నకుఁ బ్రీతిమంతుఁడు=అన్నయొక్క ప్రీతికర్తుఁడైనవాఁడు. దాసునికి స్వామియందు బ్రీతియుండి స్వామికి దాసునియందుఁ బ్రీతిలేదేని శోభింపదు. దాసునియందే దోషమున్నదని యూహింపవలసియుండును. అట్టి దోషము లక్ష్మణునియందు లేదని భావము. 'యమేవైషవృణుతే తేన లభ్య' యనుశ్రుతి రీతిని బ్రియుఁడై వరింపఁదగియున్నాఁడు, ఆత్మ నెవరు వరింతురో వారికే యాత్మలభించును. ఆత్మ=పరమాత్మ- "చిరముగ బ్రహ్మకుం దపముచేసి"

యన్నట్లు 'అన్నకు' అనుదానికి అన్ననుగూర్చి ద్వితీయార్థమున షష్ఠి అన్న విషయమునఁ బ్రీతిగలవాఁ డని యర్థము. దీనివలనఁ బరస్పరప్రీతి చెప్పఁ బడియె.

అనఘసుమిత్రకు నాత్మజుండు=పాపహీనురాలైన సుమిత్రకుఁ గొడుకు. కైకేయివలె సుమిత్రయు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సవతితల్లియైనను నామెవలె శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయమున దురభిప్రాయము లేనిది. అనఘురాలైన సుమిత్రకు నాత్మజుఁడు కావున నామె యభిప్రాయము ననుసరించి లక్ష్మ ణుఁడు నడుచుకొనెను. "రామునితోడ నరణ్యమునకుఁ బోవ జన్మించితివి మ్మానతిచ్చెద" ననియు "తే॥ రాముఁడ యెఱుంగుమీ దశరథుఁడు నిజము" అనియుఁ జెప్పెనుగదా. (అయోధ్యా ౧౦౬౫-౧౦౬౭ ప) సుమిత్ర మగధ రాజు కూఁతురని కాళిదాసుఁడు రఘువంశమునఁ జెప్పెను. సుమిత్రకుమారులు సుమిత్రులై యుండుట వింతగాదు. ౨౮౭ ప. బాల. చూడుము.

సర్వభూతేషు మేద్యతి స్నిహ్యతీతి మిత్రః- ఞిమిదా స్నేహనే. సర్వ భూతములందు స్నేహయుక్తుఁగు (గురుబాలప్రబోధిక) సుమిత్ర కౌసల్యతో స్నేహయుక్తయైయుండినను గైకయియందు ద్వేషభావముకలదికాదు. అనఘ యను విశేషణము కౌసల్యవలె రాగముగాని కైకేయివలె ద్వేషముగాని లేనిదని తెలుపుచున్నది.

లక్ష్మణుఁడు=లక్ష్మీసంపన్నుఁడు- రామశుశ్రూషయే లక్ష్మి, లక్ష్మణము= చిహ్న రామశుశ్రూషయే చిహ్నముగాఁ గలవాఁడు. ఇతఁడు రామశుశ్రూషా పరుఁడు కాఁగలఁ డని యోజించియే వసిష్ఠ లీపేరు పెట్టిరి. భగవద్భక్తియే లక్ష్మి. శ్రీకృష్ణుల పాదఘట్టనముచే నలిగులియై గర్వ ముడిగి భగవంతుని నాశ్రయించిన పిమ్మట నతనిని "సతు నాగవర శ్రీమాన్" "సర్వశ్రేష్ఠఁ" డని "శ్రీమంతుఁ" డని శుకుఁడు చెప్పెను. ఇల్లు వాకిలి పెండ్లాము బిడ్డలఁ ధనము లోనైన వన్నియు వదలి కట్టువస్త్రములతో శ్రీరామచంద్రమూర్తి నొద్దకు శరణా గతి సేయవచ్చిన విభీషణునిఁ గూర్చి 'అంతరిక్షగత శ్శ్రీమాన్' అని వాల్మీకి చెప్పెను. కావున నుభయలోకముల రక్షింపఁగలది శ్రీ=భక్తియే కాని యుండి నను లేకున్నను బాధాకరమగు వెండి బంగారు మొదలైనవి కావు. ఇవి క్రమ ముగ నశించునవి. అది క్రమముగ వృద్ధినొందునది. వానివలన దుఃఖము లాభము. దీనివలన శాశ్వతసుఖము లాభము. ధనమును మనము రక్షింప వలయును. భక్తి తల్లివలె మనల రక్షించు. వాల్మీకియు నిట్లే లక్ష్మణునిఁని గూర్చి ముందు చెప్పఁగలఁడు. 'లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః' శ్రీమాన్' అనునవి పర్యా యముగ నుపయోగించెను.

నెయ్యము=స్నేహము.

ఉ॥ చిన్నతనాననుండియును జ్యేష్ఠుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు లోకరాముఁడౌ
నన్నకు లక్ష్మివర్ధనుఁ డనంతముఁ గూరుచు స్నేహభక్తి సం
పన్నుఁడు లక్ష్మణుండు వెలిప్రాణము స్వీకమునౌ శరీరమున్
కన్నను మిన్నయున్ సకలకార్యహితాచరణుం డజస్రమున్. బాల-౨౩౩

అని చెప్పఁగలఁడు. దీనివలన భక్తియనునది పూర్వజన్మ సంస్కారము వలన బాల్యమునుండి లభింపవలయును. గాని పరులు చెప్పినసైన నిజేచ్ఛనైన నేమిచ్చినసైనఁ గానలకు నేగినసైన రాదు లక్ష్మణుఁడు రామునివెంట నరణ్యములకుఁ బోయిన కారణముః స్నేహభావమేకాని సీత సందేహించినట్లు చెడు తలంపుచేఁ గాదు.

సౌభ్రాత్ర మేపారన్=(1) లక్ష్మణునికి శ్రీరామచంద్రమూర్తిపట్లఁగల చక్కని భ్రాతృస్నేహము వృద్ధియగునట్లు- లక్ష్మణునికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి యందలి స్నేహము శ్రీరామచంద్రమూర్తిని వదలి క్షణమైనను జీవింప సాధ్యము కానంతటిది యని ముందు చెప్పఁబడును.

మ త్త॥ నిన్నుఁబాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్క ముహూర్తమే
నిన్నిలంగలవారమే తమనీటఁబాసిన చేఁపల
ట్లన్న యాజనకాఖ్యుఁడేటికి నంబయేటికిఁ దమ్ముఁడేన్
నిన్నుఁబాసిన స్వర్గమేటికి నిక్కమియ్యది రాఘవా. అయో. ౧౪-౭౬

ఇట్టి భక్తియే పరమభక్తి, "పునర్విశ్లేష భీరుత్వం పరమా భక్తి రుచ్యతే" అని పరమభక్తి లక్షణము. నారదమతమున భక్తిలక్షణ మియ్యదియే. అట్లే లక్ష్మణునియెడ శ్రీరామచంద్రుని స్నేహమును

కం॥ జనయిత్రియొ మృష్టాన్నముఁ గొనివచ్చి యదెంతవేఁడుకొన ముట్టండున్
గనుమూయఁడు పురుషోత్తముఁ డనుఁగుందమ్ముండు లక్ష్మణాఖ్యుఁడు లేమిన్. బాల. ౨౩౩

సుభ్రాతృభావము=సౌభ్రాత్రము (2) లోకమున సౌభ్రాత్ర మిట్టు లేపార వలయునని నేర్పుటకుఁబోలె సవతితల్లుల బిడ్డలైనను అన్నదమ్ము లిట్లు పరస్పర ప్రీతిగలవారై యుండవలయునని దృష్టాంతముచేఁ జూపుటకుఁగానో యేమోయని యీ యర్థమున 'పోలెన్' అనునది యధ్యాహార్యము. గమ్యోత్ప్రేక్ష యలంకారము.

ఆరీతిన్=మీఁదఁజెప్పిన విధముగ.

అడవులకరుగు రాముని వెంటన్=అడవులకుఁబోవు శ్రీరామచంద్రునివెంబడి, పెండ్లిండ్లకుఁగాదు, విందులుభుజింపఁ గాదు, నారచీరలుగట్టి జడలు ధరించి

కాయగసురులు కందమూలములు దిని కాలినడకన ముండ్లలో గండ్లలో కష్టపడుటకై యడవులకుఁ బోవు శ్రీరామచంద్రమూర్తివెంట నతని సవతితల్లి కొడుకు లక్ష్మణుఁడును బోయెను. ఏల? అయోధ్యలో నున్నప్పుడు సేవలు చేయువారు పెక్కురు గలరు. కావునఁ దనకుఁ గొన్నిసేవలే లభించుచుండెను గాని యన్ని చేయుటకు వలనుపడలేదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యొంటరియై యడవులం దున్నప్పుడో యన్నిసేవలు తానే చేయవచ్చుననునాశతో నడవులకుఁగూడఁ బోయెను. ఇంతమాత్రము ప్రీతియే కాదు. "మాతాపితాచభ్రాతాచ నివాశ్శరణం సుహృత్, గతిర్నారాయణ" యనునట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి సకలవిధముల నిరుపాధికబంధువు. ఈయర్థమునే లక్ష్మణుఁడు సుమంత్రునితోఁ నిట్లు ముందు చెప్పఁగలఁడు.

కం॥ రాముఁడె భ్రాతయు భర్తయు। రాముఁడె ప్రియబంధువరుఁడు రాముఁడె చుమ్మీ
రాముఁడె నా జనకుండును। భూమిపు నెడలేదు జనకబుద్ధి సుమంత్రా.
అయో. ౧౨౧౩.

చనియె హా!=ఆహా పోయెనుగదా! యని నారదుఁడే యాశ్చర్యపడుచున్నాఁడు లోకములో నొకతల్లికడుపునఁ బుట్టిన కొడుకులే తండ్రి సంపాదించిన ధనమునకై కలహింతురు. ఒకని కీర్తిప్రతిష్ఠలు మఱియొకనికి ససూయాజనకములై యుండును. ఇట్లుండ రామలక్ష్మణులు సవతితల్లుల కొడుకులు, పోవునది దుఃఖమయమైన యడవికిఁగాని సుఖభోజనమునకు సుఖానుభవమునకుఁ గాదు. కైకేయీ దశరథులు రాము నరణ్యమునకుఁ బొమ్మనిరి కాని లక్ష్మణునిఁ బొమ్మనలేదు. పోకున్న బోలేవని యాక్షేపమును లేదు. ఇట్లుండియు నన్నకు వదినెకు సేవచేయుటకై లక్ష్మణుఁడు పోవుట యాశ్చర్యకరమైనదేకదా హా=ఆశ్చర్యార్థకము భగవంతునియందుఁ దాను గొంచెము ప్రీతియుంచినను భగవంతుఁ డదియే మిక్కిలి గొప్పగ భావించి తనయం దతివాత్సల్యమునుఁ జూపఁగా నతని నేకాంతమునకుఁ దన యిష్టానుసారము సకలవిధముల శుశ్రూషింపవలయునని యాశపడు నొక్క చేతనుఁ డీ సందర్భమున సూచింపబడెను

చేతనుఁడు మోక్షమునకై భక్తిసేయునపు డతనియందలి సద్గుణములను మాత్రము గోరంతలు కొండంతలుఁ జెప్పి పురుషకారము చేయుటకును మోక్షము లభించినపుడు భర్తతోడఁ దానును బ్రాప్యురాలగుటఁబట్టియు సీతకు భర్తతో నిత్యసాన్నిధ్యము గలదని చెప్పుచున్నాఁడు.

రామునిప్రియ=సాక్షాన్మన్మథమన్మథుఁడై జనమనోహరమూర్తియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి మనోహరురాలై ప్రియురాలైనది. శ్రీరామచంద్రమూర్తికి ప్రియురాలైన సతి యాయనకుఁ దుల్యయో యధికురాలో యయి యాయన

కంటె నభిరామయై యుండవలయును. కావుననే "రాముఁ డభిరాముఁడు"నని ముందు చెప్పఁబడును. (బాల ౧౩౬లా పద్యము).

రాముని ప్రియభార్య యనుటచే నప్రియభార్య మఱియొకతె గలదని యభిప్రాయముగాదు. అటుచెప్పుట విపరీత ప్రజ్ఞాలక్షణము. అట్లైన శ్రీరామ చంద్రమూర్తికి లక్ష్మణుఁడు ప్రియుఁడు తమ్ముఁగుణ్ణుఁ డనిన యప్రియుఁడైన తమ్ముఁడు మఱియొకఁడు కలఁ డని యర్థమా? నా ప్రియ మిత్రుఁ డనిన నప్రియమిత్రుఁడు వేఱొకఁ డున్నాఁడని యర్థమా?

సతము భార్య=సతము-ఎల్లవేళ-భార్య=హృదయమున భరింపఁ దగినది. సత మను పద మిచ్చటికి నాకర్షింపవలయును. నాథునకు సతముఁ బ్రాణతుల్య=ప్రాణముతో సమానురాలు కనుకనే ప్రియయు భార్యయు నయ్యె నని యెఱుంగునది. సతము రమణీయగుణచర్య=భర్తకు నెల్లవేళ మనోహరమైన గుణములు నడవడులు గలది-పతివ్రత.

సతము నయశీల=ఎల్లప్పుడు వినయమే స్వభావముగాఁ గలది - వినయము శేషత్వలక్షణము.

సతము హితలోల=(1) ఎల్లవేళల నాశ్రితులకు మేలుచేయుటయం దత్యంతాసక్తి కలది-నాథునకను శబ్దము కాకాక్షిన్యాయముచేఁ బూర్వోత్తర మన్వయించి నాథునకు హితలోల యనియుఁ జెప్పనగు.

"కాదని నిం దలపించితిం జుమీ। మనసుననీ వెఱుంగని సుమార్గము నేర్పుటగాదు" అని సీత చెప్పెనుగదా (అరణ్య. ౧౧౬ ప.)

జనకావనీశ్వర మహితకులజ=జనకమహారాజుయొక్క శ్లాఘ్యమైన వంశమునఁ బుట్టినది. కర్మంబుచేతనే కద జనకాదు। లందిరి సంసిద్ధి" ద్వి. భ. గీ. ౩ అ. అని జనకుఁ డాచార ప్రధానుఁడు గావున నీమెయు నాచార ప్రధానురాలని భావము.

దేవమాయయట్లు=(1) అమృతము పంచిపెట్టుటకై యసురమోహనార్థము విష్ణుదేవుఁడు చేసిన మాయను బోలినది. మాయచే విష్ణుదేవుఁడు ధరించిన మోహినీరూపమును బోలినదానిసని భావము (2) సుందోపసుందులను రాక్షసులను మోసముచేయ దేవతలు మాయచే సృజించిన తిలోత్తమవంటిది. (3) విష్ణుదేవుని యాశ్చర్యశక్తివంటిది- ఈయర్థమున సౌందర్య మత్యంతాధికమని భావము. 'అతిరూపవతీ సీతా, అతి మూర్ఖశ్చ రావణ' అను చాటు నను సంధించునది. (4) మాయ=లక్ష్మీదేవి లక్ష్మీదేవియే జానకిగా సంభవించినదని యర్థము మా + యా=ఎవతె లక్ష్మీదేవియో- లక్ష్మీదేవి యెవతెయో యామె మాయ. "లోకమాతా మా రమామంగళదేవతా" యని యమరుఁడు.

"నీదుమాయ, శ్రీవిశాలాక్షి పూర్వపరిగ్రహంబు, గాకయెవఁడు యెలియంగఁ గలఁడు నిన్ను" ఉత్తర ౧౬౨౪. ఈయర్థమున 'అట్లు సంభవించినట్టి=అప్రకారమనఁగా జగత్ప్రసిద్ధముగా నయోనిజయై భూమినుండి పుట్టినట్టి యని యన్వయింపవలెను.

వినుతచరితజాతపూత=ప్రసిద్ధికెక్కిన సత్కారసమూహములచేఁ బవిత్రురాలు. జాత మనఁగా సమూహము.

మాయ=మహానారాయణోపనిషత్తు— "వివిధచిత్రానంత మహామాయా విశేషైః పరివేష్టితాం, అనంతమాయాశక్తి సమష్ట్యాకారా, మనంతదివ్యతేజో జ్వాలాజాలై రలంకృతామ్, మూలప్రకృతిజననీం.

ఈశ్వరస్య మహామాయా, తదాజ్ఞావశవర్తినీ, తత్సంకల్పానుసారిణీ, వివిధానంత మహామాయాజాల జననమందిరా, మహావిష్ణోః క్రీడాశరీరరూపిణీ, బ్రహ్మాదీనా మగోచరా, ఏతాం మహామాయాం తరంత్యేవ యేవిష్ణు మేవ భజంతినాన్యేతరంతి కదాచన,"

మహామాయ యెట్టిదనఁగా వివిధములై విచిత్రములై యనంతములైన గొప్ప మాయావిశేషములచేఁ జుట్టుకొనఁబడినది. అనంతములైన మహామాయా శక్తుల సమష్టి యాకారము గలది. అనంతములైన దివ్యములై తేజోజ్వాలల సమూహము నలంకరింపఁబడినది. మూలప్రకృతికిఁ దల్లియైనది. ఈశ్వరుని మహామాయ యాయనయాజ్ఞకు లోపడి వర్తించునది. అనేకవిధములై యనంతములైన మహామాయాశక్తులచే బాగుగ సేవింపఁబడినది. అనంతములైన మహామాయాసమూహములకుఁ బుట్టినిల్లు. మహావిష్ణువుయొక్క క్రీడాశరీర రూపము గలది, (మహావిష్ణువు తనతోడఁ గ్రీడించుటకై శరీరము ధరించునది.) బ్రహ్మాదులను గోచరింపనిది. ఇటువంటి మహామాయను నెవరు విష్ణువును మాత్రమే భజింతురో వారు మాత్రమే తరింతురు. ఇతరు లెప్పటికిఁ దరింపరు

ఈ యుపనిషద్వాక్యములు మాయయనునది భగవంతుని యచింత్యాద్భుత శక్తి యనియు నాయననంతోషార్థము శరీరధారణముఁచేసి సేవించుచు నాయన సంకల్పానుసార మాయనయాజ్ఞకు లోపడి వర్తించు సాధ్వియేకాని మగనినజ్ఞానము పాలుచేసి మోహపఱిచి యాయనను శవప్రాయము చేయు ధూర్తస్త్రీవంటిది కాదనియు 'మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి తే' యన్నట్లు విష్ణునకుఁ బ్రసన్నులైన వారలే యీమాయ దాఁటుదురు. గాని యితరుల కిది దురత్యయ మనియు స్పష్టపడుచున్నది.

కావున భగవన్మాయ యనునది శ్రీభగవతీ-చైతన్య స్తన్యదాయిని - మహాలక్ష్మీదేవియేకాని యింద్రజాలముగాదు - శూన్యముకాదు - హుళక్కికాదు-

వంచనగాదు-రాక్షసులమాయ లన్నప్పుడు రాక్షసుల యత్యద్భుత శక్తులని గ్రహింపవలయును.

తాత్పర్యము

ఆ ప్రకార మడవులకుఁబోవు శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ గనుఁగొని యాయనయందు మిక్కిలి స్నేహభావముగల చిన్నతమ్ముఁడు- వినయసంపన్నుఁడు-నన్న ప్రీతికిఁ బాత్రుఁడు, సుమిత్రాదేవి యను దశరథుని రెండవ భార్యకుమారుఁడు నైన లక్ష్మణుఁడు స్నేహభావము ప్రకాశింపఁగా నారాజ్యేష్ఠ భ్రాత సేవ్యుఁడను కారణముచే వెంటఁబోయెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బ్రాణసమానురాలైన యిల్లాలు మనోహరమైన గుణములు నడవడిగలది. స్వభావముచేతనే నయగుణము కలది. హితము చేయుటయందే యాసక్తిగలది. జనకమహారాజు కూఁతురు. దేవమాయవలె నయోనిజయై జనియించినది (దేవమాయకుఁ దల్లిదండ్రులు లేరుకదా.) మంచి గుణములచేఁ గూడినది. లోకమంతయుఁ బొగడునట్టి నడవడులచేఁ బవిత్రురాలు నగు జానకీదేవి (ముందుపద్యముఁతో నన్వయము.)

కం॥ సీత సకలశుభచిహ్నో, పేత వరారోహ దశరథేశ్వరు కోడల్
చేతోధవు శశి రోహిణి, రీతి న్వెన్నంటి గనె నతిరీణప్రీతిన్. ౧౦౩

సకలశుభచిహ్నోపేత=సాముద్రిక శాస్త్రప్రకార ముత్తమస్త్రీకి నుండఁదగిన శుభకరములయిన సకలలక్షణములతోఁ గూడినది.

వరారోహ=పురుషోత్తముఁడగువానికిఁ దగినయుత్తమస్త్రీ. సీత=నాఁగటి చాలునకు సీత యనిపేరు. "సీతా లాంగలపద్ధతి" యని యమరుఁడు. అందుఁ బుట్టినది కావున నీమెకు సీత యనిపేరు. అయోనిజగాన వైకుంఠమున నున్నప్పటి సౌందర్యమిప్పుడును గలదై యున్న దని భావము.

చేతోధవునిన్=మనోనాయకుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని. శ్రీరామచంద్రమూర్తి చేతోధవుఁడుగావున ధవుఁ డున్నచోటఁ జేతస్సుండుట ధర్మమని యామె వెంబడించినదనుట. ఆయన సౌందర్యాదు లామె మనస్సు నాకర్షించి యుండుటచే నాయనను వెంబడింపక తప్పదని భావము. ఒక యినుపములికిని నయస్కాంత మాకర్షించినపుడది పోయినట్లెగదా యినుపములికిపోవును. ప్రత్యేకించియుండు శక్తి యెక్కడిది? కేవలపారతంత్ర్యమేకదా.

శశిని రోహిణిరీతిన్=చంద్రుని రోహిణివలె-రోహిణి చంద్రుని కసాధారణ భార్య. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సౌందర్యాదు లాకర్షింపఁగా సీత యాతనివెంటఁ బోయినదనుటమాత్రము గాదు. పాతివ్రత్యము ననుసరించి రోహిణిచంద్రు

నెట్లనుసరించి పోవునో యట్లే సీతయుఁ బోయెనని యీ యుపమానతాత్పర్యము ఈ విషయమునే సీత యనసూయతోఁ జెప్పఁగలదు.

కం॥ దివిదేవత యగురోహిణి, యువతిజన శ్రేష్ఠయొక ముహూర్తంబేనిన్
స్వవిభుం దారాపతివె, న్దవులకు చరియింపఁగలుగునా యెన్నండున్.
అయోధ్య. ౨౩౪౧.

ఈరోహిణి ౨౭ నక్షత్రములలోఁ జేరిన రోహిణిగాదు. ఈరోహిణి ౨౭దినముల కొకనాఁడేకదా చంద్రునితో సమాగమము. సర్వదా చంద్రుని వెన్నంటి యుండు రోహిణి వేఱొక నక్షత్రము గలదందురు.

అరీణప్రీతిన్=చక్కని ప్రీతితో-అరీణము=వంకరకానిది. సీత భర్త వెంటఁ బోవుటకుఁ గారణ మపవాదభీతి ఇతరుల బలత్కారము గాదనియుఁ, జక్కని నిండు ప్రీతి యనియు భావము.

వెన్నంటిచనెన్-వెన్ను+అంటి = వెన్నంటి, "పయ్యెదకొం గడ్డమైనఁ బ్రాణమె పోవున్" అన్నట్టులు దూరదూరముగఁ బోవుటవలనఁ గలుగు విశ్లేషమును సహింపలేక వీఁపు నొరయనట్లు పోయెనని భావము.

తా త్ప ర్య ము

సాముద్రికశాస్త్రప్రకార ముత్తమస్త్రీల కుండవలసిన సుభలక్షణములనెల్ల గలదై దశరథమహారాజు కోడలై యుత్తమ స్త్రీయైన సీతాదేవి చంద్రుని రోహిణియేప్రకార మెల్లవేళ ననుసరించిపోవునో యట్టులే నిండారు ప్రేమచేఁ దన ప్రాణేశ్వరు వెంబడి పోయెను.

కం॥ పౌరులు దుస్సహచింతా, భారులు దూరంబు వెంటఁబడి, రటు కించి
ద్దూరము తండ్రియు, గంగా, తీరంబును దాసి ధర్మధీనిరతుండున్. ౧౦౮

సీతాలక్ష్మణులువోలెఁ బౌరులును శ్రీరామచంద్రమూర్తి యందలి భక్త్యతిశయముచే నాయనను వెంబడించి రని చెప్పుచున్నాఁడు.

దుస్సహదుఃఖవిచారులు=సహింపరాని రామవియోగదుఃఖమునకుఁజింత పడుచున్నవారు. శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ బౌరులకుఁ బరమభక్తిగల దని దీనివలనఁ దెలియవచ్చును. వియోగభయమే పరమభక్తి.

పౌరులు=పురజనులు-అయోధ్యాపట్టనవాసులు-స్త్రీలు-వృద్ధులు-బాలురు-పురుషులు-మిత్రులు - శత్రులు - ఉదాసీనులను భేదములేక సమస్తజనులు. ఈజనులకుఁ శ్రీరామచంద్రునియందలి పరమభక్తి గలుగుటకుఁ గారణ మేకదేశవాసమే యని యీపదము సూచించుచున్నది. ఏకదేశవాస మనఁగా రామచంద్రుఁ డేపురమం దుండెనో యాపురమందే యాయనకు సమీపమందే

పురజను లుండుటచే నాయన మహాత్మ్యము తేజముఃవలన వారికాయనయం దట్టి భక్తి గలుగఁ గారణమయ్యెను. ఈ తేజస్సుచే యాంగ్లభాషయం దారా యందురు, దీనివలన భక్తిపరులు భగవత్సమీపమందే నివసింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది.

దూరము=తమసానదీతీరమువఱకు–ఒకనాఁటి ప్రయాణము నంతదూరము. వెంటఁబడిరి=వలదు వలదన్నను బలవంతముగా వెంటఁబోయిరి.

తండ్రియును=దశరథుఁడును–యును ఉక్తార్థసముచ్చయము. తాను దండ్రి కావునఁ బుత్రవాత్సల్యముచే ననుసరించెఁగాని పౌరులవలె భక్తితోఁ గాదు అని తండ్రిపదము నభిప్రాయము.

అటు=పౌరులవలె–పౌరులవలె వెంటఁ బోవుటే సామ్యముగాని దూరము నందుఁగాని భక్తియందుఁగాని సామ్యముకాదు.

ఆబాలగోపాల మూరంతయు శ్రీరామచంద్రునివెంటఁ బోవునపుడు తాన మొద్దువలె నింటఁ గదలక కూర్చుండుట బాగుగాదని వెంబడించెనని భావము.

కించిద్దూరము=నడివీథివఱకు – లోకులేమనుకొందురో యని పోయిన వాఁడు కావునఁ బౌరులు పోయినంతదూరమైనఁ బోఁడయ్యె. వెంటఁజనిరి యను దానిని నేకవచనక్రియగా మార్చి యిటఁ గ్రియగాఁ జేసికొనునది–కించిద్దూరము వెంటబోయెనని. ఇంతవఱకుఁ బరత్వసౌలభ్యములను గుణములనుజెప్పి యిఁక వాత్సల్య సౌశీల్యములను జెప్పుచున్నాఁడు.

ధర్మధీనిరతుండును= ధర్మబుద్ధియందు మిగులనాసక్తుఁడగు శ్రీరామ చంద్రుఁడు– ఆశ్రితులయెడ వాత్సల్యసౌశీల్యములను ధర్మము – పితృవాక్య పరిపాలనాధర్మము గంగాతీరమును దాసి=గంగయొద్దు సమీపించి.

రాముని విడిచియుండఁజాలక సహింపరాని వియోగతాపముచేఁ దపించి యయోధ్యాపురవాసులు శ్రీరామచంద్రుఁడు రావలదు రావల దని వారించు చున్నను వినక యాయన వెంబడి చాలదూరము పోయిరి. తండ్రికూడఁ గొంచెము దూరము పోయెను. ధర్మబుద్ధియం దత్యంతాసక్తి గల శ్రీరామ చంద్రమూర్తి గంగానదితీరము చేరి (ముందుపద్యముతో నన్వయము).

తే॥ శృంగిబేరపురంబును•జేరి యచట, నాత్మమిత్రుని గుహు నిషా•దాధిపతిని
జూచి సెలవిచ్చెఁబొమ్మని•సూతునకును, గుహుఁడు దాఁటించెవారిము•
గ్గురను గంగ. ౧౦౩

శృంగిబేరపురంబును-శృంగముకలది శృంగి=జింక, బేరము=(కృత్రిమమైన) యాకారముగలది. శృంగిబేరము-ఆపట్టణముననున్నబోయలు అడవిజింకలను వంచించి చంపుటకై యాయూరినలువైపుల జింకలవలె నాకారములు చేసియుంచిరి. ఆప్రాంతపుటడవులనుండు నడవిజింక లామోస మెఱుంగక తమజాతి జింకలేకదా యని సమీపింపఁగా వారు చంపుదురు. అంతటి క్రూరపట్టనమయ్యును భక్త నివాసముగావునఁ బవిత్రమగు గంగాతీరమును దాసి యనుటతో సంతుష్టిలేక శృంగిబేరపురంబును జేరి యని చెప్పెను. పవిత్రస్థలముకన్నను బరమభక్త నివాసస్థానముగదా యుత్కృష్టము. ఈ యర్థమునే భాగవతాగ్రగణ్యులగు వేదాంతాచార్యులు లోనగువారు 'సా కాశీతి న చాకశీతి' యని చెప్పిరి. ఊరిలక్షణము చెప్పి యందలి ప్రజలయు, నధిపతియు లక్షణము చెప్పుచున్నాఁడు.

నిషాదాధిపతిని=బోయలకుఁ బ్రభువైనవానిని. - బోయలే క్రూరులు-ప్రాణిహింసకులు, అట్టివారిని నణఁచి లోపఱచుకొనియుండువాఁ డెంతటి కఠినచిత్తుఁడుగా నుండవలయును.

ఆత్మమిత్రుని=అట్టి ప్రాణస్నేహితుని- ఆత్మవలెఁ బ్రియమైనవానిని, గుహుని=పరులను వంచించు స్వభావముగల యాతనిని, జాతిని, నడతను గుణమునను, గులమునను నీచుఁడై యున్నను భగవద్భక్తి గలవాఁడు కావున నామాత్రముననే యాదరింపఁ దగిన వాఁ డయ్యెను.

"ద్వి॥ ఎవ్వారు భక్తిని నన్నెలమి భజింతు, రవ్వార లుందు రు నాయందు, నేవారి
యందు వసింతు దురాచారుఁడైన, నంపక యితరులయందలి భక్తి,
నన్నె భజించు మానవుఁ డెవ్వఁడైన. నెన్నంగ సాధువే యని జగతి ....
తొలిజన్మమునఁ జేయు పాపంబుకతన, వెలఁదులు కోమట్లు వృషలులు
గాఁగ, జనియించినట్టి యేజనులైనఁగాని, నను నాశ్రయించి యనం
తమౌ గతిని, బొందుచున్నారు........" ద్వి. భ. గీ.౯ అధ్యా.
"అదిగాక యఖిలపాపాత్ములకన్న, నధికపాపాత్ముండ వగుదువేనియును
దరియింపఁగలవు పృథాసుత సకల, దురితంబు జ్ఞానమన్ తొరపు
నావ...." ద్వి.భ.గీ.౪ అధ్యా.

ఇక్కడ జ్ఞానమనఁగా నధికభక్తి యని శాండిల్యమతము తక్కినదోషము లెన్నియున్నను నిజమైన భక్తుఁడు కావున సాధు వనియే రాముఁ డాయన యున్నచోటికిఁబోయెను. దీనివలన భగవంతుని మనము వెదకుచుఁ బోవలసిన పని లేదనియుఁ బండు మనచేతిలోనున్న బాలుఁడు చేరవచ్చునట్లు భక్తి మన యందుండిన భగవంతుఁడే మనల వెదకికొనుచు వచ్చునని యునేర్పడుచున్నది.

అంతియకాదు-ఇంతియకాదు-రాముఁడు శృంగిబేరపురముఁ జేరవచ్చిన వార్త తెలియఁగానే పరువున వచ్చి గుహుఁడు రాముని గౌఁగిలించుకొనెనఁట. (అయోధ్య-౧౩౦౫-౧౩౦౬-౧౩౦౭ పద్యములు చూడుఁడు) దీనివలన భగవంతుఁడు భక్తులకెట్టి చనవు స్వాతంత్ర్యము నిచ్చునో తెలియుఁడు. జీవాత్మపరమాత్మలు పరమస్నేహమునఁ బరస్పరాలింగనము చేయుచోఁ గలుగు నానందాతిశయమున మైమఱచుటే ముక్తియని శంకరాచార్యులవారి యభిప్రాయమని కోకిలేశ్వరశాస్త్రిగారు వ్రాసిరి. హనుమంతుని శ్రీరాముఁడు కౌఁగిలించుకొనెను. (యుద్ధ-౧౩-౧౪ పద్యములు) గుహుఁడు శ్రీరాముని గౌఁగిలించుకొనెను. తారతమ్య మరయుఁడు.

గుహునిఁ జూచి రాముఁడు సూతునకు సెలవిచ్చెను. సూతుఁ డనఁగా సుపత్యశ్వా నితిసూతః-షూ ప్రేరణే గుఱ్ఱములను తోలువాఁడు. గుహతి గోపాయతీతి గుహః రక్షించుకొనువాఁడు. గుహూ సంవరణే. ఆత్మజ్ఞానముచే భగవత్కింకరుఁడై రక్షించుకొనువాఁడు ఇట్టివాఁడు దొరికినపుడు పశువులఁ దోలుకొనువాఁడు త్యాజ్యుఁడేకదా. తానై రాముని గౌఁగిలించుస్వాతంత్ర్యముగుహునికిఁ గలిగెఁగాని సుమంత్రునికి లేదయ్యెఁగదా. సుమంత్రుఁడనఁగా మంచియాలోచన గలవాఁడు. అనఁగా జ్ఞాని. గుహుఁడో భక్తిపరవశుఁడు. కావుననే యాత్మమిత్రుఁడని చెప్పఁబడెను. "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మతమ్ జ్ఞానీతు పరమైకాంతి" యని జ్ఞాని యనఁగాఁ బరమైకాంతియగు పరమభక్తుఁడు భగవంతుఁడు భక్తజనపక్షపాతి. దీనివలన జ్ఞానికంటె భక్తుఁడే భగవంతునకు, ప్రియతముఁడని యేర్పడుచున్నది.

చూచి=రాముఁడు తాను గొప్పవాఁ డనియు గుహుఁడు నీచుఁడనియు భేదములేక యేకీభవించియుండి నిషాదాధిపతిని జూచి యనుటవలన శ్రీరాముని సౌశీల్యగుణము సూచింపఁబడెను. గొప్పవాఁడు తక్కువవానితో భేదములేక కలిసిమెలసియుండుట సౌశీల్యము. ఇదియే యనన్య భావము. దీనివలన గొప్పవారు జారులతోఁ జోరులతో జూదరులతో దురాచారులతో నీచగుణులతో స్నేహము చేయవలయు నని తాత్పర్యముగాదు. కులమున నీచుఁడైనను గుణమున భగవద్భక్తియం దుత్తముఁడై యుండవలయును. గుణహీనుఁడు భక్తిహీనుఁ డుత్తమకులములోఁ బుట్టినను స్నేహపాత్రుఁడు గాఁడు. నట విట గాయక వేశ్యాసహవాసముచేయు రాజునందు సౌశీల్యము గల దనరాదు. నిషాదాధిపతి ననుటవలన గుహుఁడు మిక్కిలి నీచుఁడనియు, ధర్మధీనిరతుఁ డనుటవలన రాముఁడు మహాత్ముఁ డనియుఁ, జూచి యను పదమువలన భేదములేక స్నేహించుటయు, ధర్మధీనిరతుఁ డనుటవలన నిట్టి

స్నేహము ధర్మయుక్తమైనదే యనియుఁ జెప్పఁబడెను. వాత్సల్యము=దోష మున్నను దానియందును ప్రేమగలబుద్ధి.

సూతునకును=సుమంత్రునకును. వంశపరంపరగా వచ్చినవాఁడును మిగుల నాప్తుండును నౌటచే వదలుట యసాధ్యకార్యమని 'ను' కార తాత్పర్యము.

పొమ్మని సెలవిచ్చెను=అప్పుడు పుట్టిన దూడపైఁగల ప్రేమాతిశయముచే ముందటి యెడదూడను వదలు గోవువలె గుహునిఁ జూచి సుమంత్రుని వదలెను. దీనివలన సూతునియం దుండు ప్రేమకంటె గుహునియందు వాత్సల్యము మెండని సూచితము.

గుహుఁడు వారి ముప్వురను గంగ దాఁటించెను=సీతారామలక్ష్మణులను, ముగ్గురను దాఁటించెను. ణిజంతము కావున ద్వికర్మకము.

గుహుఁడు వారిని ముప్వురను నావపై నెక్కించి యింతటి కైంకర్యము లభించెఁ గదా యను సంతోషముతోఁ దాను సొంతముగా నావ నడిపి గంగను దాఁటించెను గాని తాను రాజ నను గర్వముతో నెవనినో యొక్కని నావ తోలు కొనిపోయి వీరి నావలియొడ్డున విడిచి రారా యని చెప్పలేదు. మఱియొకఁడు నడుపుచుండఁ దా నూరక కూర్చుండనులేదు. అట్లుండిన దాఁటింపఁజేసె నని కవి చెప్పియుండును, భగవత్సేవయం దితరుల నియమించి తా నూరక కూర్చుండరాదు.

తాత్పర్యము

శృంగిబేరపురమును జేరి యచటనుండు బోయనాయకుని గుహుఁ డను నాత్మ మిత్రునిఁ జూచి సారథితో "సుమంత్రా! యిఁక నీ వూరికిఁ బొ"మ్మని సెలవిచ్చి పంపెను. ఆవల గుహుఁడు వారి ముప్వురను గంగ దాఁటించెను.

ఉ॥ రాజకుమారులున్ జనక♦రాజకుమారియుఁ గానకానఁ బే
రోజను గాల్నడం జని, బ♦హూదకసింధులు దాఁటి, యాభర
ద్వాజుని శాసనంబున సు♦పర్వనికాశులు చిత్రకూటమున్
రాజిలు వేడ్కఁ జేరి, తమి♦ గ్రాలఁగ నుండిరి పర్ణశాలలోన్. ౧౦౬

రాజకుమారులున్ జనకరాజకుమారియున్=ముప్వురిపేర్లుమాత్రమే చెప్పుటచే గంగ దాఁటించి గుహుఁడు మరల తనయూరికి వచ్చెనని తెలియనయ్యెను కానకానన్=అడవివెంబడిగల యడవియందును-పిప్ప, క్రొత్తక్రొత్త యడవులందు సంతోషముతోఁ బోయిరనియుఁ; బోవునపుడు అడవులలోనే పోయిరి గాని తండ్రియాజ్ఞ మీఱిన ట్లగునని యూళ్ళలోనికిఁ బోలేదనియు సూచితము. అడివివెంట నడవి దాఁటిపోయి రనుటచే నే యడవి యందును విశ్రమింప లేదని యర్థము.

పేరోజను=మిక్కిలి సంతోషముతో-విలాసముగా సంస్కృతమున 'తేవ నేన వనం గత్వా' యని యున్నది. తే+వనేన వనమ్=వారు అడవి వెంబడి యడవిని అని యొక యర్థము. తేవనేన+వనం=క్రీడవలె నడవికిఁ బోయి యని యొక యర్థము ఈశ్లేషము తెనుఁగునఁ గుదరదు. కావున రెండర్థములు పేరోజను కానకానన్ అని ప్రత్యేకముగా వ్రాయఁబడెను.

చని=అనాయాసముగఁ బోయి - రాజకుమారులును జనకరాజకుమారి యును అనుచో ఆగర్భశ్రీమంతులు సుకుమారులు నైన మహారాజపుత్రు లడవిలోఁ గాలినడక సంచరించుటయే ప్రయాసముతోఁ గూడిన కార్యము. ఒకవేళ రాజకుమారు లడవులందు వేఁటకై తిరుగువారేకదా యని నప్పుడు వాహనములు పరిచారకులు పాదరక్షలు లోనైన వన్నియు నుండును. ఇప్పు డవన్నియు లేవు. మగవారు కావునవారెట్లో సహించిరనినను మహారాజపుత్రికయైన సీతాదేవియును నట్టులే కాల్నడ నడవులందు సంతోషముతో సంచరించెనుట. వ్రతపరిపాలన కార్యమునకై పోవువారు కనుక వారి కది సంతోషకార్యముగాఁ దోఁచెను గాని కష్టకార్యముగఁ దోఁచినది కాదు. పితృవాక్య పరిపాలన వ్రతము వెనుకనుండి త్రోయఁగా ఆశ్రితరక్షణకార్యము ముందునకు లాగుచున్నది. అని సముచ్చయార్థము.

బహూదకసింధులు=విశాలముగను లోఁతుగను నీరుగల గంగానదిని. నదులలో గంగ ప్రధాన మని యెంచి వానిని బ్రత్యేక నామముతోఁ జెప్పక సింధువు లని సామాన్య నామముతో జెప్పెను.

(౨) సింధులు=యమునానది- గంగానదీతరణము పూర్వపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది. సింధులు= ఇది జాతివాచకపదము. బహువచనాంతమైనది. 'జాత్యాఖ్యాయా మేకస్మిన్బహువచన మన్యతరస్యా' మ్మని పాణినిసూత్రము (౩) పూజార్థంబున బహువచనము-రాములు, వాల్మీకులన్నట్లు దిశఃపాశాన్అను నట్లు అవయవబహుత్వముచే బహువచనము. సింధులు=గంగాయమునలు గాక మందాకిని యని చిత్రకూట పర్వతసమీపంబున నొకనది గలదు. సౌకర్యార్థమై యది యిచ్చటనే చెప్పఁబడినది.

గంగాయమునల దాఁటిగదా యడవులవెంటఁబోయిరి. అడవులలోఁబోయి యావల నదులు దాఁటి రని చెప్పుటసరియా యని సందేహింపరాదు. "అగ్నిహోత్రం జుహోతి-యవాగూం పచతి" యని వేదమునఁ గ్రమముగ రెండు వాక్యములు గలవు. అందు యవాగూపాకానంతరము అగ్నిహోత్రహోమము. కావున నర్థక్రమముగా 'యవాగూం పచతి - అగ్నిహోత్రం జుహోతి' యని

యచ్చట మార్చుకొందురు "వాఁడు గుఱకపెట్టి నిద్రపోయెను" నిద్రపోయిన తరువాత గుఱకవచ్చునుగాని మేలుకొనియుండఁగా రాదుగదా. అట్లున్నను గుఱక ముందు చెప్పుదుము. అట్లు ఇచ్చటకుబహూదకసింధులు దాఁటిదాఁటి కానాకానఁబేరోజను గాల్నడం జనిచని యని యర్థక్రమముగా మార్చుకొన వలయును. లేదా చని=చనఁగలిగి యని భవిష్యత్కాలము ఇట నన్వయము. ముఖం వ్యాదాయ స్వపితి-నోరు తెఱచుకొని నిద్రించుచున్నాఁ డన్నట్లు.

భరద్వాజుని శాసనంబునన్=భరద్వాజమహర్షి యాజ్ఞచేత. ఈయన యాశ్రమము ప్రయాగయొద్ద నున్నది. (1) 'ఏషఏవ బిభ్రద్వాజః ప్రజావై వాజః తాఏషబిభర్తి యద్బిభర్తి తస్మాద్భరద్వాజ ఇత్యాచక్షతే' యని ఋగ్వేదారణ్యకము చెప్పులాగున భరద్వాజుఁడు-ప్రజాసంరక్షణమే స్వభావముగాఁ గల వాఁడనివ్యుత్పత్తి. (2) వాజము=రేతస్సు-వాజీకరణము ఇత్యాదులందు వాజ శబ్దమునకు రేత స్సని యర్థము. దానిని స్ఖలనముగానిక భరించువాఁడు భరద్వాజుఁడు-అస్ఖలితనిత్యబ్రహ్మచారి యని యర్థము 'భరద్వాజోహవై త్రిభిరాయుర్భి ర్బ్రహ్మచర్యమువాస' యని శ్రుతి. (3) చిత్రకూటమును=ఆశ్చర్య కరమైన శిఖరము కలదియని వ్యుత్పత్తి.

భగవంతుఁడు విరజానది దాఁటి ప్రకృతిమండలమునకు వచ్చినట్లు రాముఁడు గంగానది దాఁటి చిత్రకూటముఁ జేరెను. చిత్రకూటము - ప్రకృతి-ఈయర్థము వేఱొకచో విస్తరింపఁబడును.

రాజిలు వేడ్కనుజేరి = ప్రస్ఫుటమైన సంతోషముతోఁ జేరి. తాముసౌఖ్యముగా నుండ ననుకూలముగా స్థలజలరామణీయకముగల యీపర్వతము దొరకెఁగదా యని సంతోషము. (2) చిత్రకూటము దండకారణ్యములోనిదే. కావునఁ దండ్రియాజ్ఞప్రకారము దండక చేరితిమిగదా యని సంతోషము. (3) అవతార ప్రయోజనమును నిర్వహింపఁగల ప్రదేశమునకు వచ్చి చేరితిమిగదా యని సంతోషము.

పర్ణశాలలోన్=లక్ష్మణుఁడు కట్టిన యాకులగుడిసెయందు. సుపర్వనికాశులు=దేవతలతో సమానులు-లక్ష్మీనారాయణులతో సీతారాములును, నొక ముక్తునితో లక్ష్మణుడును సమాను లని భావము సుపర్వులతో సమానులని విగ్రహము. నిభసంకాశాది శబ్దములకు నిట్లే గ్రహించునది. ఈ యుపమానము వలన దుఃఖమేలేక యచ్చట సదా సమానచిత్తవృత్తితో రమించుచుండిరనుట వ్యంగ్యార్థము; సీతారాములు పుష్పాహరణ జలక్రీడాదులచేత రమించుచుండిరి. 'కలికి యీచిత్రకూటనగంబునందుఁ, జారుమానసవాక్కాయ

సంయుతములు, వివిధభావంబు లెల్లను వేడ్కనరసి, కొనుచుఁ గ్రీడింతువే నన్నుఁగూడి ప్రీతి' అయో. ౨౦౯౩ వ అని రాముఁడు సీతతోఁ జెప్పెను ఇట్టి క్రీడలచే భార్యాభర్తలు రమింపఁగా లక్ష్మణుఁడో వారి కిరువురకుఁ గైంకర్యము చేయుచునిట్టి యవిచ్ఛిన్న సేవ లభించె గదా యని సంతోషించెను.

'ఉ॥ పండులు గడ్డలున్ వననివాసులు గ్రాసముగాఁగ మెక్కవే। ఇండు నెద్దైనఁ దెచ్చెదను, నువ్విజ నీవునుగూడి యాడుచున్। గొండలపేటుల న్నిదుర గూరియయున్నను మేలుకొన్నఁ గో। దండధరుండనై మెలపుదాలిచి సర్వము నేన తీర్చెదన్॥, అనికదా లక్ష్మణుఁడు చెప్పెను. ఇట్టు లానందహేతువు వేఱైనను ఆనందము మాత్రము నిరతిశయమై యొక్కటేవిధమయి యుండెను. మోక్షదశయందు ముక్తుఁడు లక్ష్మీనారాయణుల కైంకర్యముచే నానందించుటను, నాకైంకర్యముచే లక్ష్మీనారాయణు లానందించుటయందును నానందభేదము లేదుగదా, "పరమం సామ్య ముపైతి– భోగమాత్ర సామ్యలింగాచ్ఛ" యని శ్రుతి బ్రహ్మసూత్రములు, పరమపదమందు నానందస్వరూపుడైన భగవంతుని యానందమునకుఁ గొఱఁతలేదు. ఆయనతోడఁ బరమసామ్యముఁ బొందిన ముక్తుని యానందమునకుఁ గొఱఁతలేదు.

సుపర్వనికాశు లను పదమునందలి యుపమాలంకారముఁ చేతనే యొక యర్థము ధ్వనించుచున్నది. అది యేదియనఁగా:— స్వస్వరూప, పరస్వరూపోపాయ స్వరూపముల నెఱిఁగి తన్మూలంబున భగవంతునియందుఁ బ్రీతి రూపమగు భక్తిగల పురుషుని భగవంతుఁడు కరుణించి లక్ష్మీదేవితోడఁ దాను వానియొద్దకేతెంచి వానిని దివ్యవిమాన మెక్కించుకొని యతివాహకులచే సత్కారము చేయించి విరజానదిని దాఁటి తిలకాంతారమును జెంది యమానవపురుషునిచే ననుమతి యిప్పించి దివ్యలోకమగు వైకుంఠమునకుఁ జని యట మహామణి మంటపమునఁ దానుదేవియు సింహాసనాసీనులై వాఁడు సర్వదేశ సర్వకాల సర్వావస్థలయందును జేయు పరిచర్యల నంగీకరించి యానందించుచుఁ దన్మూలమున నతనికిఁ దనతో సమానానందము నిచ్చుట నట యావత్కాల ముండునను నర్థము సూచితము.

రాజకుమారులు రాజకుమారి యరణ్యము వెంబడి యరణ్యము తిరిగి యనేక నదులన్ని దాఁటి భరద్వాజుని శాసనంబున సుపర్వనికాశులు చిత్రకూటముఁ జేరిరనుటచే భగవదంశమైన జీవు లొక జన్మము వెంబడి వేఱొక జన్మమెత్తి యగాధసంసారములను దరించి కడపట గురుబోధచే దేవస్వరూపము నొంది (యప్రాకృత దివ్యశరీరము) ముక్తిపదము చేరుదు రని ధ్వని.

తమి గ్రాలఁగ నుండిరి=సంతోష మతిశయించి ప్రకాశింపఁగా నుండిరి. దీనివలన ముఫ్వురకు సంపూర్ణ సమాన పరమానందము చెప్పఁబడెను. ఆఁకలి

గొనిన భాగ్యవంతుఁడు పంచభక్ష్యపరమాన్నములు భుజించిన నెట్టి సంతుష్టి గలుగునో యంతటి యట్టి సంతుష్టియే యాఁకటివేళ సంకటి తిని మంచినీళ్ళు ద్రావి పేదవానికిని గలుగును. సంతోషము, దుఃఖము నిచ్చు శక్తి పదార్థము లందు లేదు. అవి మనోవ్యాపారములు. దూరయాత్రపోయిన కుఱ్ఱవాఁడు చేర వచ్చినపుడు తల్లిదండ్రులకెట్టి సంతోషమో యట్టి సంతోషమే జీవుఁడు తమ్ముఁ జేరవచ్చినపుడు లక్ష్మీనారాయణులకుఁ గలుగును. పితృభక్తిగల యాపుత్రున కెట్టి సంతోషమో వారిని జేరఁబోయిన జీవునకుఁ గలుగును. 'ప్రమోదము తుల్యములేదు వాసి,' (౨) అయోధ్యయం దెట్టిసౌఖ్య మనుభవించుచుండిరో యట్టి సౌఖ్యమే చిత్రకూటమందును ననుభవించుటచే నయోధ్య విడిచి వచ్చిన దుఃఖము వా రెఱుఁగరైరి.

శా॥ నానాపక్షి మృగాకులంబు సుమనోనవ్యద్రుమభ్రాజితం
బై నాగేంద్రమృగానునాదితమునై హారిప్రతీరాధ్యమౌ
కానన్ మాల్యవతీతటంబునను జొకన్ జానకీరాఘవుల్
సానందంబుగఁ గ్రీడసల్పిరి ప్రవాసా యాసనంవిస్మృతిన్. అయో. ౧౪౮౨

అని ముందు చెప్పఁబడును. (౩) చిత్రకూటమందు మిగుల సంతోషముతో నుండిరనుటచే నయోధ్యయందు వారి కింత సంతోషము లే దని వ్యంగ్యము.

ఒక గొప్పకార్యము చేయఁ దలంపుగలవాఁడు ఆ కార్యమును జేయఁ బూని చేయునపుడుగల సంతోషము సోమరిగా నున్నప్పుడు కలుగదు. రావణ వధాదికమైన ఘనకార్యము ముందుండఁగా నది చేయుటయందుఁ బ్రవర్తింపక యూరక యయోధ్యయం దుండుట రామునకు సంతోషకరము గాదు.

తాత్పర్యము

ఇట్లు రాజకుమారు లిరువురు రాజకుమారి సీతయు ముగ్గురు గంగానదిని యడవివెంబడి యడవి వరుసఁగా దాఁటిపోయి భరద్వాజుని శాసనము ప్రకారము చిత్రకూటపర్వతముఁ జేరి యచ్చటఁ బర్ణశాల నిర్మించుకొని యథాసుఖముగ నుండిరి.

కం॥ పుత్రకులు చిత్రకూటధ, రిత్రీధరవాసు లయిన•ప్రేమభరమునం
బుత్రునకై విలపించుచు, ధాత్రీపతి చనియెన నమర•ధామముఁ జేరన్.
౧౦౩

ఇట్లు భగవంతునియందు లక్ష్మణునికిం గల దాస్యాభిలాష వివరించి యిఁక భరతునకుఁ గల పారతంత్ర్యమును దెలుపుటకై యుపోద్ఘాతముగఁ గొంత చెప్పుచున్నాఁడు.

పుత్రకులు=రామలక్ష్మణులు, స్వార్థక కప్రత్యయము.

చిత్రకూటధరిత్రీధరవాసులయినన్ = చిత్రకూటపర్వతమున నివసించువారు రాఁగా.

ధాత్రీపతి = దశరథమహారాజు.

ప్రేమభరమునన్=ప్రేమాతిశయముచే. నలుగురు కుమారులలోను రాముని యందు దశరథునకుఁ బ్రేమమెం దని భావము. "వారలలో జనకునకున్, శ్రీరాముఁడు కేతురీతిఁ బ్రియుఁ డయ్యెఁ గడున్."—బాల ౫-౭౬ ప.

పుత్రునకై విలపించుచున్ = శ్రీరాముఁడు కనఁబడకపోయెనేయని దుఃఖముతో కడు బాధనొంది యాతనిఁ గూర్చి హారామ! హాపుత్రా!, యని రోదనము చేయుచు, అమరధామముఁ జేరం జనియెన్=స్వర్గమును జెందెను. మరణించెనని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

అచ్చట నయోధ్యాపురంబునఁ దనకుమారులు చిత్రకూటపర్వతము చేరఁగా శ్రీరామునందుఁగల ప్రేమాతిశయముచే రామా రామా యని యేడ్చి యేడ్చి దశరథుఁడు మరణించెను.

కం॥ జనకుం దీల్గుట రాజ్యం, బునకు వసిష్ఠాదివిప్రముఖ్యులు దన్నుం
 బనిపూని వేఁడ భరతుఁడు,గొనఁ డయ్యె న్వారిమాటఁ గొనసాగింపన్. ౧౦౮

జనకుం దీల్గుటన్=తండ్రిచచ్చుటచేత పరమపురుషుఁ డగు రామునకుఁ గన్న తండ్రియయ్యు వైకుంఠమును జేరక యత్కించిత్సుకృతము చేసినవారి కంద ఱకు సాధారణమై నశ్వరమైన స్వర్గమును బొందుట యొకపెద్దకాదని యలక్ష్య భావముతో నీల్గుట యని చెప్పఁబడెను.

వసిష్ఠాది విప్రముఖ్యులు=వసిష్ఠుఁడు మొదలుగాఁగల బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు తన్నున్=భరతుని, రాజ్యమునకై =రాజ్యమేలుటకై , పనిబూనన్ వేఁడన్ = పెద్దప్రయత్నము వహించుటకుఁ బ్రార్థింపఁగా.

భరతుఁడు = భరతి ఇతిరాజ్యస్య భరణాత్", పిన్నవాఁ డగుటచే రాజ్య ప్రాప్తికి వలను గలుగకున్నను రాజ్యమును భరించునని యెఱిఁగి వసిష్ఠుఁ డతనికి భరతుఁడని పేరుపెట్టెను. భరతుఁడు = రాజ్యభారమును వహించుట యందు సమర్థుడయ్యెను.

వారిమాటఁ గొనసాగింపఁ గొనఁడయ్యెను = వసిష్ఠాదులమాటను నెఱవేర్ప నంగీకరింపలేదు.తనకు రాజ్యమేలుటకు శక్తియున్నను సర్వజ్యేష్ఠుఁడు రాముఁ డున్నప్పుడు తా నేలుట స్వరూపవిరుద్ధ (పారతంత్ర్యవిరోధము) మగుట నంగీకరింపలే దనుట భరతుఁ డను పదమువలన గ్రహింపఁదగియున్నది.

కం॥ పుట్టియు దశరథునకు నే, నెట్టులు హరియింతురాజ్య మీరాజ్యంబున్
అట్టులె నేనును రాముని,విట్టగుటను నీవచెప్పుమీ ధర్మగతిన్. అయో.౧౯౫౨

అని భరతుఁడు ముందు చెప్పెను.

ప్రశ్న - త్రిశంకుఁడు చెప్పినట్టు (బాల. ౧౦౮౬) సూర్యవంశపు రాజులకుఁ బురోహితుఁడైన వసిష్ఠుఁడే గతి దిక్కు దైవమై యుండ రాజాజ్ఞ ననుసరించి యాయన బోధించినదాని నెట్లు భరతుఁడు తిరస్కరించెను ? ఇది గురు వాక్యము మీఱినట్లుగాదా ?

సమాధానము- రాజుచెప్పినమాటను వసిష్ఠుఁడే చెప్పెనేకాని పెద్దవాఁడుండఁ జిన్నవాఁడు రాజ్యమేలుట యన్యాయమని యాయనకుఁ దెలియకపోలేదు ఇఁక భరతుఁడో భగవత్పరతంత్రుఁడు. తన్నుఁ దన దేహమును దన సర్వస్వమును శ్రీరామునకే తత్పూర్వమే సమర్పణము చేసినవాఁడు అట్టిదాని మరల గ్రహించుట దత్తాపహారదోషప్రాప్తికిఁ గారణమగును. అది పారతంత్ర్యమునకు విరోధము. దానివలన స్వరూపహాని గలుగును, ఇట్టి యాత్మహత్యవంటి ఘోరకార్యమును నెవరు చెప్పినను జేయరాదు. తన మాట వినలేదని వసిష్ఠుఁడు కోపించిన శాప మియ్యఁగలఁడేకాని యాత్మహాని గూర్పలేఁడుకదా. ఆయనమాట వినినఁ గలుగు స్వరూపహానినుండి యాయన తప్పింపఁగలఁడా ? అట్టి శక్తిలేక యకార్యమును జేయుమని ప్రేరించువా రెవ్వరైనను వారిమాట వినరాదు. ఈ కారణముచేతనేకదా ప్రహ్లాదుఁడు తండ్రిమాట వినఁడయ్యెను. ఇంతకు వసిష్ఠుఁడు వేఁడెనేకాని శాసింపలేదు.

వారిమాట=వారి బోధమనక యాజ్ఞయనక 'మాట' యని చులకనగాఁ జెప్పుట వారి మాటయందు గౌరవబుద్ధి లేకుండుటచేతనే.

తాత్పర్యము.

తండ్రి మరణించుటచేతను రాజ్యార్హుఁడైన జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డరణ్యములందుండుట చేతను రాజ్య మరాజకమగునని తలఁచి దశరథునభిప్రాయము పురస్కరించుకొని వసిష్ఠుఁడు మొదలగువారు రాజ్యభారము వహింప భరతుని ప్రార్థించిరి. కాని వారిమాట నాయన నెఱవేర్ప నంగీకరింపఁడయ్యె.

సీ॥ అమ్మహాబలుఁడు ని•జాగ్రజాంఘ్రిప్రసా, దార్థియై వనమున•కరిగి రాము
ననఘు మహాత్ము య•థార్థపరాక్రము, నార్యభావంబున • నర్థి వేఁడె
నన్న! ధర్మజ్ఞుండ • వై ననీవే రాజుఁ, గానుండవే యనఁ • గరుణఁ జూచి
రాముండుత్యాగాభి•రాముండు సుముఖితో, ద్దాముండు సద్యశో•
ధాముఁడయ్యు
తే॥ దండ్రియాదేశమును మదిఁ•దలఁచి రాజ్య,పాలనంబొల్ల కతనికిఁ•బావలిచ్చి
తనకుమాఱుగఁ,బొమ్మంచుఁ•దఱిమిచెప్పి,పంచెనతని నయోధ్యకు•భరతుఁడంత.

అప్పమహాబలుఁడు=(1) రాజ్యమేలుటకుఁ గావలసిన బలముగలవాఁడు. (2) కామక్రోధాదులగు నరిషడ్వర్గంబులను జయించు శక్తిగలవాఁడు. (3) చతురంగ బలముతోడ గొప్పసైన్యము గలవాఁడు.

సేనతోడఁ బోవుటకుఁ గారణమేమనఁగా:— (1) భరతుఁ డొంటిఁగ బోయిన నితఁ డొక్కఁడే ప్రార్థింపవచ్చినాఁడు తక్కినవా రెవ్వరికిని నేను రాజగుట యిష్టములేదేమో యని రాముఁడు తలఁచునేమో యని యొక సందేహము. (2) వీఁడు రాజ్యమును గ్రహించుటకుముందు మర్యాదకొఱకు నన్నుఁజూడవచ్చి యేల వచ్చితివి నీ వని నేనడుగ నీకు రాజ్యమిచ్చుటకు వచ్చితినని యుపచార వాక్యము చెప్పుచున్నాఁడే కాని నిర్బంధనముగా వీని కీయభిప్రాయము గలదా యని తన నడవడినే సందేహించునేమో యనునది రెండవ సందేహము. (3) తనమాట లక్ష్యము చేయకున్నను నిందఁజెప్పిన వినకుండునాయను నూహ. (4) లోకులు తాను బాహ్యమార్థికబుద్ధితో శ్రీరాముని బిలువలేదని సందేహింతు రేమో - వారే సాక్షులుగానుండిన మేలని. (5) తాను తన మంథర తప్పఁ దన కనుకూలురు పట్టణంబున లేరని యందఱు రాముని కనుకూలురేయని కైకకుఁ దెలియుటకు నిజాగ్రజాంఘ్రిప్రసాదార్థియై: నిజాగ్రజ=తనయన్నగారికియొక్క, అంఘ్రి=పాదము, అంఘ్రిశబ్ద మిచ్చటఁ బూజ్యార్థకము. 'పూజ్యేతు పాద నామాంక' యని యమర శేషమునఁ జెప్పఁబడినట్లు పాదశబ్దము మాత్రము పూజ్యవాచకమై కనఁబడినను 'అస్మత్ పితృచరణా' యని పూజ్యార్థకప్రయోగ మునుబట్టి పాదపర్యాయము లన్నియుఁ బూజ్యవాచకములు. పూజ్యుఁడైన తనయన్నగారిదయను బ్రార్థించువాఁడై (2) రామునిపాదంబులదయను సంపాదించువాఁడయి దయచేయువాఁడు రాముఁడే యయ్యును రామపాదం బులదయ ననుట శేషభూతులవ్యవహారంబు. ఆత్మనైచ్యానుసంధానము. దేవర వారిపాదంబుల దర్శింపవచ్చితి యనఁగా భృత్యులు గొప్పవారిఁగూర్చి చెప్పుట వాడుక నడచిరావలసినవి పాదములే కావున వానిదయ సంపాదించుకొనుట యవశ్యకార్యము.

వనమునకఁగి=అడవికిఁబోయి. రామునికి భరతునియందుఁ గోపము లేదు. భరతుండు దానిపై ప్రార్థించుటయు నక్కఱలేదు. అయిననుదశరథుఁడు రాజ్యం బునుభరతుని కిచ్చెఁగదా యన్న తలంపుమార్చుటకై వేఁడఁబోయెనని భావము.

ఉ॥ చెప్పితి బుద్ధి తల్లికిని జెన్నఁటి రీతిని నాకు దత్తమై
విప్పగు భాగ్యయుక్త పృథివీస్థలి మీకు నొసంగువాఁడనై
యిప్పనిఁబూనివచ్చితి సహీగుణాఢ్య యకంటకంబునా
నిప్పుడమిం గ్రహించి యవనీశ్వర నన్నుఁగృతార్థుఁజేయవే. అయో. ౨౩౬౬౫.

అని భరతుఁడు చెప్పెను :

అనఘున్=ద్వేషాదిదోషములు లేనివానిని - తుచ్ఛరాజ్యము నిమిత్తమై న న్నడవులపాలు సేసెఁగదా యని ద్వేషము, క్రోధము లేనివానిని.

మహాత్మున్=గొప్పమనస్సుగలవానిని; ప్రార్థన యక్కఱలేకయే స్వయముగానే దయఁదలఁచువానిని.

యథార్థపరాక్రమున్ = యథార్థశబ్దము భావప్రధానము-యాథార్థ్య = సత్యమునందు, పరాక్రమున్=భ్రంశములేనివానిని - రామునిన్.

ఆర్యభావంబునన్ = మంచితనముతో - సాధుభావముతో.

ఆర్తిన్ = ఎటులైన శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బట్టాభిషేకము చేయవలయును. కోరికతో వేఁడెన్ = ప్రార్థించెను. ఏమని వేఁడెను ?

ధర్మజ్ఞుండవైన = జ్యేష్ఠుఁడే రాజ్యాధికారి, జ్యేష్ఠుఁడుండఁ గనిష్ఠుఁడు రాజ్యభరమున కనర్హుఁడను ధర్మము నెఱిఁగినవాఁడవైన.

నీవే రాజుగా నుండవే యనన్ = నీవుతప్ప వేఱొకఁడు రాజు కాఁగూడదని, ప్రార్థింపఁగా=శరణాగతిచేయఁగా, శరణాగతి=శరణ+ఆగతి; శరణము= రక్షకము-రక్షణము, ఆగతి=ఆగమనము=రాక, వచ్చుట. రక్షణముఁగోరి రక్షింపగలవాని యొద్దకు వచ్చుట - అనఁగా నన్ను నీవు రక్షింపుమని యాశ్రయించుటకు శరణాగతి యని పేరు. ఇంత దీర్ఘవాక్యము వ్రాయుటకు మాఱు సంగ్రహపదము శరణాగతి యని వ్రాయఁబడును. దీనికే ప్రపత్తి యనియుఁ బేరు. ఇట్లు భరతుఁడు చేసిన శరణాగతి యేలఫలింపలేదు ? శరణువేఁడు నధికారి లోపమా ? రాముని రక్షకత్వమున లోపమా ? అన్యోపాయోపేయముల వదలక యున్నాఁగదా యధికారిలోపము.భరతుఁడు శ్రీరామచంద్రునిఁదప్ప వేఱాశ్రయ మెఱుఁగఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తినే శరణు వేఁడి శ్రీరామచంద్రమూర్తి కైంకర్యమునే యపేక్షించుటచే నుపాయముగాని యుపేయము వేఱొండు గల దనరాదు. కావున నధికారిలోపము లేదు. శ్రీరాముఁడు సర్వగుణపరిపూర్ణుఁడగుటచేత రక్షకునియందు లోపము లేదు. అయినను శరణాగతికిఁ బ్రబల ప్రతిబంధకము ప్రారబ్ధము. అదియే కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

రాముఁడయ్యును=స్వరూపగుణములచేత నాశ్రితుల మనస్సును సంతోషపఱుచు స్వభావము కలవాఁడయ్యును, అయ్యును అను పదము ప్రతివిశేషణమున నన్వయించును.

త్యాగాభిరాముఁడయ్యును = దానగుణముచేత మనోహరుఁడయ్యును, 'ఆత్మదా బలదా' యని శ్రుతి.

సుముఖితోద్దాముఁడయ్యును = శరణార్థులు వచ్చిరే యని మండిపడక సంతోషముకల ముఖముతో మనోహరుఁడయ్యును.

సద్యశోధాముఁడయ్యును=అర్థివచనముల వ్యర్థపరుపక పూర్తిచేయువాఁడన్నకీర్తికి నివాసమయ్యును, "న హ్యర్థినః కార్యవశా దుపేతాః, కకుత్స్థవంశే విముఖాః ప్రయాంతి" అని విష్ణుపురాణవచనము.

తండ్రియాదేశమును మదిఁ దలఁచి - ఆదేశము = ఆజ్ఞ-ఈ యాజ్ఞయే ప్రబల ప్రతిబంధము.

రాజ్యపాలనంబొల్లక=తండ్రియాజ్ఞచొప్పునఁ బదునాలుగు సంవత్సరములు రాజ్యమేలుటకు సమ్మతింపక. ఈప్రతిబంధకము శరణాగతి చేసినపిమ్మట వచ్చినదికాదు. తత్పూర్వమే పుట్టి యనుభవమునకు వచ్చియున్నది. ప్రారబ్ధమనుభవింపక నశింపదు. కావునఁ దత్కాలమున నిష్ఫలమయ్యెను. శరణాగతి వ్యర్థము కాని యుపాయము. కావున సర్వథా భరతుని నిరాకరింపఁగూడక ప్రతిబంధము తీఱువఱకు భరతాపేక్షితమునకుఁ బ్రతినిధిని జెప్పుచున్నాఁడు.

కరుణఁ జూచి తనకుమాఱుగాఁ నతనికిఁ బావలిచ్చి=దయతోఁజూచి "రాము పాదుకలు రాజ్యము నేలుచున్నవి. నేను వానియాజ్ఞప్రకారము నడచుకొనువాఁడను. అట్లైన నాకు స్వరూపహానిలేదు. జనకుని కోరికయు వ్యర్థముపోదు" అని తలఁచుకొనుము అనిచెప్పి రాజ్యమేలుటకుఁ దనబదులు తన పాదుకల నిచ్చెను. పావలు=పాదుకలు. రామచంద్రమూర్తిపాదముల ప్రసాదము కోరుటచేఁ బాదుకలు లభించెను.

అయోధ్యకుఁ బొమ్మంచుఁ దఱిమిచెప్పి పంచెను=తఱిమిజెప్పి=మీఁదమీఁద బలుమాఱు చెప్పి. భరతుఁడు రామచంద్రమూర్తిని విడిచిపోలేక యచ్చటనే యుండుటచేతఁ బలుమాఱు చెప్పి బలాత్కరించె నని భావము.

తాత్పర్యము.

రాజ్యమేలుటకుఁ గావలసిన దేహబలము, సేనాబలము, ఇంద్రియముల నిగ్రహించుబలము గలవాఁడయ్యును భరతుఁడు శ్రీరామచంద్రచరణారవిందముల యనుగ్రహము కోరినవాఁడై, యితఁడు నా కన్నులనీరు తుడిచి యుపచారవాక్యములు చెప్పుటకై వచ్చెనేకాని నిజముగా వీఁడు రాజ్యమీయ వచ్చినాఁడా ? అట్లువచ్చియుండిన యెంతటఁగా నేలవచ్చుననికాని, నేను బారమార్థిక బుద్ధితోఁ బిలువవచ్చినను మరల నగరమునకు రావలయునని కోరువాఁడు

వీఁడొక్కఁడే కాని తక్కినవారు పోయినఁబోనీలే యని పౌరులందఱు నుదాసీనులై యున్నారేమో యనికాని రాముఁడు సందేహించునో, తమకే రాజ్యము దక్కవలయునని సగౌరవముగాఁ బిలువలే దని లోకులే సందేహింతురో, నాప్రార్థనము వినకున్నను నిందఱు ప్రార్థించిన నంగీకరింపకుండునా యనియు నాలోచించి సర్వసేనలతో బయలుదేఱి రాముఁడున్న చిత్రకూటముఁ జేరి తనయందు ద్వేషబుద్ధిలేని గొప్పమనస్సుగల సత్యపరాక్రముఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తిని సాధుభావముతో ‘నన్నా! నీకు దెలియని ధర్మమేదియున్నది. పెద్దవాఁడుండఁగాఁ చిన్నవాఁడు రాజై పట్టాభిషేకము చేసికొనవచ్చునా? కావున నీవే రాజువు కమ్ము’ అని ప్రార్థింపఁగా నతని దయార్ద్రదృష్టిచేఁ జూచి తండ్రియాజ్ఞ యను ప్రారబ్ధము మీఱరానిదగుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరులను సంతోషపెట్టు స్వభావముగలవాఁడయ్యు, అట్లు సంతోషపెట్టుటకు నెంత త్యాగమైనఁ జేయువాఁడయ్యు, వీని నిమిత్తమై యింత త్యాగము చేయవలసివచ్చెనే యని ముఖము మాడ్చులేనివాఁడయ్యును, నర్థుల మనోరథమును వ్యర్థము చేయఁడన్న మంచికీర్తికి నివాసభూమియయ్యును, శ్రీరామచంద్రమూర్తి జనకాజ్ఞను స్మరించి రాజ్యమంగీకరింపక భరతుని ప్రార్థనము వ్యర్థముసేయ నొల్లక తనకుఁ బ్రతినిధిగఁ దనపాదుక లిచ్చి యప్పటికిఁ దన్ను విడిచిపోవుటకు సమాధానపడని భరతుని పొమ్ముపొమ్మని బలవంతపఱిచి పంపఁగా భరతుఁడు (ముందఱి పద్యముతో నన్వయము).

కం॥ కామము నెఱవేఱమిచే, రాముని పాదుకలఁ గొల్చి • రామాగమనం
బే మది వేచుచు నంది, గ్రామంబున నిస్పృహతను • రాజ్యము జేసెన్. ౧౧౦

ప్రబల ప్రతిబంధకముచే శరణాగతుని యిష్టము నెఱవేఱనప్పు డతఁడా ప్రతిబంధకనివృత్తివఱకు శరణ్యునియెడ దాసుఁడుండవలసినవిధమును జెప్పుచున్నాఁడు. శరణ్యుఁడు రక్షించు యోగ్యత కలవాఁడు.

భరతుఁడను విశేష్యమును బూర్వపద్యాంతమునుండి తెచ్చుకొనవలయును.

కామము నెఱవేఱమిచే = రామునికై కైంకర్యము చేయుచుండవలయు నన్న కోరిక ఫలము కాకుండుటచేతనే.

రాముని పాదుకలఁ గొల్చి=ప్రతిదినము శ్రీరామచంద్రమూర్తి పాదుకల సేవచేయుచు.

రామాగమనంబే మది వేచుచున్ = ఎప్పుడు పదునాల్గు సంవత్సరములు ముగియునా – ఎప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వచ్చునా – ఆయనకైంకర్యమెప్పుడు లభించునా యని మనస్సంతయు దానియందే నిలిపి యెదురు చూచుచు.

నందిగ్రామంబునన్=అయోధ్యకు సమీపమున నందిగ్రామ మను నొక గ్రామము గలదు. దానియం దుండి భరతుఁడు రామచంద్రమూర్తిలేని యయోధ్యయందుఁ బ్రవేశింప నొల్లఁడయ్యెను.

నిస్పృహతను = భోగాపేక్షగాని ఫలాపేక్షగాని లేక.

రాజ్యముచేసెన్=శ్రీరామచంద్రమూర్తి నియమించిన కైంకర్యముఁగదా యను తలంపుతో రాజ్యమేలెను. భగవదనుగ్రహము వచ్చి యాయన సాక్షాత్కరించువఱకు నాయనవమాఱుగ నాయనపాదుకలో విగ్రహమో పటమో యొకదాని నుంచుకొని దానికి సమస్త సేవలు దేవోపచారములు చేయవలయును. ఇట్టి భగవచ్చింతారతునకు నగరవాసము త్యాజ్యము.

శ్లో॥ సమ్మానకాలకూటం, తరుణీకుణపం, సభాభుజంగించ
పరిహరతి రాజధానీ, కుంభీపాకంచ, గుప్తమాహాత్మ్యః।

ఇట్టి భగవద్ధ్యానరతుఁడు గౌరవమును గాలకూటవిషము వలెను, వయసు, స్త్రీలను పీనుఁగులవలెను, సభను అఁడుసర్పమువలెను, నగరవాసము కుంభీపాక వాసముగా నెంచవలయును. ఈకారణముచే భరణముచే భరతుఁడు నగరమును, భార్యను, సింహాసనమును, సభామందిరమును సర్వము విడిచెను.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బట్టాభిషేకముచేసి సన్నిధినుండి సేవచేయుచుండ వలయు ననెడి తనకోరిక కొనసాగకపోవుటచే నాయన మాఱాయనపాదుకలకు సేవచేయుచు రామచంద్రమూర్తి యెప్పుడు వచ్చునా! ఎప్పుడు కన్నులార దర్శింతునా? ఎప్పుడు సేవింతునా యని యెదురుచూచుట శ్రీరామచంద్ర మూర్తి లేనినగరము చొరనొల్లక నిరంతరధ్యానమునకుఁ బల్లెటూరు తగిన ప్రదేశ మనియెంచి నందిగ్రామమందు భోగకాంక్షగాని ఫలాకాంక్షగాని లేక రాజ్యము చేసెను.

సీ॥ భరతుఁ డట్టులు చనఁ • బౌరులు మఱిమఱి, దనుఁ జూడ వత్తుర • న్తలఁపుఁజేసి
దండక విజితేంద్రి • యుండు సత్యాత్ముండు, సొచ్చి విరాధుని • ద్రుక్కఁజేసి
శరభంగు దర్శించి • చని సుతీక్ష్ణునిఁ గాంచి, కనుచు నగస్త్య్య న • గస్త్య్యభ్రాతఁ
గడుమోదమునను న • గస్త్య్యమాటను యైంద్ర, ధనువుఖడ్గముఁ దూణి •
సునిశితంబు

తే॥ లక్షయశరంబులం గొనె • నటవిచరుల, తోడ నుండెడిరఘురాము • తోడ మౌను
లసురరాక్షససంహార • మర్థి వేఁడ, నట్ల కావింతు నని వారి • కభయ మిచ్చె.

అయోధ్యాకాండార్థ మగు పితృవచనపరిపాలనసిద్ధిని నిగమించుచు నరణ్య కాండార్థమును బ్రస్తావనకుఁ దెచ్చుచున్నాఁడు.

భరతుఁ డట్టులు చనన్=అట్టులు=ఆప్రకారము అనగా రూపముధరించిన రామాజ్ఞయగు పాదుకల శిరసా వహించి రామాగమనము వేచుచు నిస్పృహుండై తనకు విధిగ నేర్పడిన రాజ్యపాలనకార్యము చేయఁబోగా రామచంద్ర మూర్తియుఁ దండ్రియాజ్ఞ శిరసా వహించి దేవతల శరణాగతి ఫలింపఁజేయ రావణవధకాలము వేచి రాజ్యమునందు నిస్పృహుండై తనకు విధిగ నేర్ప ఱచుకొన్న రాక్షసవధాది కార్యముఁ దీర్ప నా చిత్రకూటము విడిచిపోయెనని భావము.

సత్యాత్ముఁడు = భరతుఁ డెంత నిర్బంధించినను కదలక నిశ్చలమైన సత్యమే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు.

విజితేంద్రియుఁడు = సమస్తేంద్రియములను జయించి స్వాధీనమం దుంచుకొన్నవాఁడు. తల్లి, భరతుఁడు మున్నగువా రెంతో ప్రార్థించినపుడును రాజ్యమునం దాశవహింపనివాఁడు.

మఱిమఱి = పలుమారు

పౌరులు దనుఁ జూడవత్తురన్ తలఁపుఁజేసి=అయోధ్యపురజనులు తన్నుఁ జూడవత్తు రను నభిప్రాయముతో నా స్థలమును వదలెను. (1) జనులు పలు మాఱు గుంపులై వచ్చుచుండిన నచ్చట ఋషులకు ననుష్ఠానవిరోధము. పౌరులు చూడవచ్చిరా భరతుని వేఁడికోలు. తన నిరాకరణను స్మృతికిఁ దెచ్చి సత్యా త్ముఁడు విజితేంద్రియుఁడు నైనను మనస్సును గలవరపెట్టు నని "నా మనసు భ్రాతవయింజనుచున్న దమ్మహా। భావుఁడు చిత్రకూటమునఁ బాదములం బడెఁ జేతులొగ్గి నెం । తోవడి వేఁడె న స్మరలఁ దోడ్కొనిపోవ నిరాకరించితిన్." యుద్ధ. ౨౭౬౭. అని రాముఁడే చెప్పెనుగదా.

ఇట్లయోధ్యాకాండార్థమును సంగ్రహముగాఁ జెప్పి పితృవచనపరిపాలన మను సామాన్యధర్మమును స్వామియగు భగవంతుని విషయమున దాసుఁడు చేయవలసిన కైంకర్యవృత్తియుఁ బ్రపన్నుఁడు భగవత్పరతంత్రుఁడుగానే యుండవలయుననియుఁ బ్రపత్తికి భంగమువచ్చు కార్యము లెవరుచెప్పినఁ జేయరాదనియు విశేషధర్మములను దెలియఁబఱిచెను.

ఇఁక నరణ్యకాండార్థము సంగ్రహింపఁబడును.ఎన్నికష్టములు వచ్చినను ప్రతిజ్ఞను అందు ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులయెదుటఁ జేసినదానిని, తప్పరా దనుట యరణ్యకాండార్థ తాత్పర్యము.

విరాధుని బ్రుక్కఁజేసి=అయుత్సాహముచేతనే విరాధుఁ డను రాక్షసుని సంహరించి.

శరభంగు దర్శించి=శరభంగుఁ డను మహర్షి దర్శనము చేసికొని.

'రిక్తహస్తేన నోపేయాత్, రాజానం దైవతం గురు'మ్మన్నటు ఉత్త చేతులతో మహర్షిని దర్శింపఁబోవుట బాగుగాదని యెంచి పిరాధసంహారమును గానుకగా నుంచుకొని శరభంగుని దర్శించెనని తాత్పర్యము.

సుతీక్ష్ణునిఁ గాంచి = శరభంగుఁడు చెప్పినదారినిబోయి సుతీక్ష్ణునిఁ జూచి

అగస్త్యు, నగస్త్యభ్రాతఁగనుమున్=అగస్త్యమహర్షిని, ఆ యగస్త్యుని తమ్మునిఁ జూచుచు - అగస్త్యుని తమ్మునిపేరు సుదర్శనుఁడు 'యవీయానేష మే భ్రాతా, సుదర్శన ఇది స్మృత' యని సనత్కుమారసంహితయందు నగస్త్యుఁడే చెప్పెను. కుంభమునఁబుట్టిన యగస్త్యునికి సోదరుఁడు లేకున్నను నాతనితోఁ గూడఁ బెంపఁబడుటచే నితఁడగస్త్యభ్రాత యయ్యెను.

కడుమోదమునన్ = (తనవీర్యంబునకుఁదోడు తగిన యాయుధములును దొరకెఁగదా యని) మిక్కిలి సంతోషముతో.

అగస్త్యునిమాటన = అగస్త్యునిమాట త్రోసివేయలేక తీసికొన్నాఁడుగాని తానుగ యాచించి తీసికొన్నవాఁడు గాఁడు అని 'అ' కారము (మాటన్ + అ మాటన).

తాత్పర్యము.

ఇంద్ర ధనువును=ఇంద్రుఁడిచ్చిన వింటిని, ఐంద్రము. - సంబంధార్థక అణ్ ప్రత్యయాంతము - ఇచ్చుటయే సంబంధము (అరణ్య-౧౦-౨).

ఐంద్రశబ్దము ధనుశ్శబ్దముతో మాత్రము సమానమైయున్నను దూణీ శరంబులకును నన్వయించును.

తూణీ = అమ్ములపొదులు రెండు. ఇట జాత్యేకవచనము.

సునిశితంబులు = మిక్కిలి పదునుగలవి.

అక్షయశరములం గొనెన్ = యుద్ధమున నెంతయుపయోగించినను దఱుగని బాణములను బుచ్చుకొనెను.

అగస్త్యుమాటకొనెన్ - అనుటచే నగస్త్యుఁడు ఖడ్గాదులను రామునిచేతి కందియ్యలేదనియు, అవినో నందున్న వని చెప్పినఁ దానే యెత్తికొనెననియు గ్రహించునవి. ఇఁక నిట్లు విరోధినిరసనమున కానుకూల్యమును జూచి యిది గదా మన కవకాశ మని తలఁచి ఋషులు రామునిఁ బ్రార్థించుచున్నారు.

మౌనులు = శరభంగాశ్రమమందలి ఋషులు "శరభంగాశ్రమే రామ మభిజగ్ముశ్చ తాపసా" యని ముందు చెప్పఁబడును.

వనచరులతోడ నుండెడి రఘురాముతోడన్=చిత్రకూటము పంపావనము మొదలగునడవులయందలి ఋషులతోఁగూడినరాముని (1) ఈఋషులును

రాముని యొద్దకు వచ్చుటకుఁ గారణము రాక్షససంహారము చేయుమని ప్రార్థించుటకే. శరభంగాశ్రమమందలి ఋషు లితరసకలఋషులతోడను రాక్షసబాధపడ లేక రాముని వేఁడిరని భావము. "పంపావన నివాసానా, మనుమందాకినీ మపి. చిత్రకూటాలయానాంచ, క్రియతే కదనం మహ"త్తని ముందు చెప్పఁబడును. (౨) ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి ఋషులతోఁ గలిసి వానప్రస్థుఁడై యున్నను నాయునికి లక్ష్యపెట్టిప్రార్థించిరని భావము. "కం॥ కావున మే మెల్లరమును, నీవిషయమునందునుంట నీచే నెపుడున్। గావంబడ నర్హుల మో, భూవరతన యాగ్రగి ప్రభూతపుఁ గరుణన్" అరణ్య. ౧౪. అని ముందు చెప్పఁబడును.

అసురరాక్షససంహారము-అసురరాక్షసులు = అసురస్వభావముఁగల రాక్షసులు "విభీషణస్తు ధర్మాత్మా, నతు రాక్షసచేష్టిత" యన్నట్లు విభీషణునివలె మంచి స్వభావము లేక దుర్మార్గులగు రాక్షసులు (౨) అసురులును - రాక్షసులును. కబంధాదు లసురులు. రావణాదులు రాక్షసులు. యోగమును దపస్సును దుర్వినియోగపఱచి మాంసభోజులయి దుర్వృత్తిమరగినవారు రాక్షసులు. బ్రాహ్మణులకు దుష్టస్వభావలగు స్త్రీలకుజనించినవారు మాతృదోషముచే రాక్షసులగుదురు. రాక్షసవేళల సంభోగించుటచే గర్భము నిలిచెనేని రాక్షసులు పుట్టుదురు. తల్లి క్రూరాలోచనలు చేయుచు సంభోగించెనేనియు బిడ్డలు రాక్షసులగుదురు. వీర్యబలముకొలఁది వీరి క్రౌర్య మతిశయించి యుండును. తమ కట్టి జన్మము కలిగించినవారు బ్రాహ్మణులే కావున వారినే వీఁకి తిందురు. నేరమునకుఁ దగినశిక్ష న్యాయ్యమేకదా. 'ఏకః పాపాని కురుతే, ఫలం భుంక్తే మహాజనా' యన్నట్లు పాపము చేయువాఁ డొకఁడు, దాని ఫల మనుభవించువారు పెక్కండ్రు.

రావణాదులు పౌలస్త్యులు. హిరణ్యాక్షాదులు కాశ్యపులు. (౩) అసు=ప్రాణములను, ర=లాగువారగు రాక్షసులు అసుర రాక్షసులు. ఇట్టివారి సంహారము మునులు కోరినది దుష్టరాక్షససంహారమేకాని శిష్టరాక్షససంహారము కాదు. అర్థిన్ వేఁడన్ = ఆశతోఁ బ్రార్థింపఁగా - శరణాగతి చేయఁగా.

ఋషుల దుర్దశనుఁ గని వారితో వారి విరోధుల నిరసింతునని ప్రతిజ్ఞ చేసెనని చెప్పుచున్నాఁడు.

అట్లు కావింతును = మీరు కోరినట్లే చేయుదును.

అభయమును వారికిచ్చెను = భయముయొక్క అభావము అభయము - భయపడవలదని చెప్పెనని భావము. రాముఁడను పద మధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.

భరతుఁ డా ప్రకారము మూర్తీభవించిన రామాజ్ఞ యగుపాదుకల శిరసా వహించి మరల యయోధ్యకై పోవఁగా పురజనులు పలుమాఱు తన్ను దర్శింప వచ్చుచుందురనియు, దానిచే నాశ్రమవాసులైన తాపసుల తపస్సులకు భంగము కలుగుచుండుననియు నాలోచించి యింద్రియముల జయించినవాఁడును సత్యస్వరూపుఁడునైన రామచంద్రమూర్తి దండకారణ్యము ప్రవేశించి విరాధు వధించి శరభంగు దర్శించి సుతీక్ష్ణునిఁ గాంచి యగస్త్యుని నాయన దమ్ముఁడైన సుదర్శనుని దర్శించి, యగస్త్యుఁడు చెప్పఁగా నాయనయొద్దనున్న (యింద్రుఁ డగస్త్యునొద్దనుంచిన) ధనస్సును, ఖడ్గంబును, రెండంబుల పొదులను, వదునైన యక్షయశరంబులను సంతోషముతోఁ దీసికొని మునీశ్వరులతోడ నుండఁగా నా యాశ్రమవాసులైన ఋషీశ్వరులును దమ తపస్సు విఘ్నముచేయు హింసాపరులైన రాక్షసుల వధింపుమా యని వేఁడఁగా నటులే చేయుదునని వారి కభయమిచ్చెను.

ఉ॥ అనరపాలచంద్రసుతుఁ • డచ్చట నిచ్చఁ జరించుచో జన
స్థాననివాసినిన్ భయద•దానవకామినిఁ గామరూపిణిన్
బూని విరూపఁ జేయ నది • బోదనచేసిన సర్వరాక్షసుల్
తోనడువం ద్రిశీర్ష ఖర•దూషణముఖ్యులు దన్నుఁ దాఁకినన్. ౧౧౫

ఇఁక రాముని ప్రతిజ్ఞ నిర్వహింప వి త్తనము వి త్తుచున్నాఁడు.

అనరపాలచంద్రసుతుఁడు = దశరథపుత్రుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి.

అచ్చటన్ = జనస్థానమందు, ఇచ్చన్ = ఇచ్చగొలఁది, చరించుచోన్ = తిరుగుసమయమందు.

జనస్థాననివాసినిన్ = జనస్థానంబున నివసించుదానిని, కామరూపిణిన్ = కోరినరూప మెత్తఁగలదానిని - రామునియొద్దకు వచ్చినపుడు ఆయనను కామించుటకై సౌమ్యరూపమును ధరించినదని.

భయదదానవకామినిన్=భయంకరమగు రాక్షసస్త్రీయగు సూర్పణఖకును- జాతిభేద ముండినను వృత్తియం దందఱు సమానులే కావున అసుర రాక్షస దానవ దైత్యశబ్దములు పర్యాయపదములుగాఁ బ్రయోగించుట కవిసమయము. కామిని=అనుశబ్దమువలన నారాక్షసి కామప్రేరితయై రామునొద్దకు వచ్చినదని భావము. అది నెఱవేఱనపుడు సీతాపహరణార్థము భయంకరాకారము దాలిచినదని భయశబ్దసారస్యము. జాతియందు రాక్షసియయ్యు దానవశబ్దప్రయోగము కృత్యముంబట్టి యని యెఱుంగునది. అసురస్వభావ యని భావము.

మాసి=ప్రయత్నించి, స్త్రీకదా యని రామచంద్రమూర్తి యెంత యుపే క్షించినను సీతను హరించుటకై యది పైపడి వచ్చుటచే శిక్షించుటకై ప్రయ త్నము చేయవలసివచ్చినదని భావము. అనఁగా నది క్రోధముచేఁజేసినపని కాదనియు దాని బాధ తప్పించుకొనుటకై వేఱుమార్గములులేక చేయవలసివచ్చి చేసె ననియు భావము.

విరూపఁజేయన్=ముక్కు సెవులు తెగఁగోసి వికారరూపము కలదానినిగాఁ జేయఁగా చేసినది లక్ష్మణుఁడేయైనను ఆయన నిమిత్తమాత్రమే యగుట కర్తృత్వము రామచంద్రునికే చెప్పఁబడెను.

విధవయయ్యుఁ గామముగల దగుటచే దాని కాశిక్ష. విరూపకరణము మరలఁ గామభోగపరతంత్ర కాకుండుటకై యని గ్రహింపవలయును.

ఆయుధము ధరించి తన్నుఁజంపవచ్చిన బ్రాహ్మణుని, దన్నుఁబొడిచి చంప వచ్చిన గోవును, నట్టి యుద్యమముగల స్త్రీని జంపినను దోషము లేదని భారతం బునఁ గలదు. అల్పముతోఁ గార్యము చక్కఁబడునేని చంపరాదు. దాని బాధ తప్పించుకొనుటకై యెంత తక్కువశిక్ష చేయవచ్చునో యంతే చేయఁబడెను. ఒకప్రక్క కైకేయి యొకప్రక్క శూర్పణఖ లేకుండిన లోకమునకు రామాయ ణము లభించియుండదు. విధవయై కాముకయై పుట్టినిల్లు చేరిన యాఁడుబిడ్డల మాట విని వర్తించువారు వంశనాశనమైపోదు రని శూర్పణఖవలన లోకము నేర్చుకొనవలసిన విషయము. సర్వరాక్షసుల్ జనస్థానమందుండు రాక్షసులం దఱు - పదునాలుగువేల రాక్షసులు, తోన్ = ఇది సహార్థ కావ్యయము. తమ తోడన్ అని. త్రిశీర్షఖరదూషణ ముఖ్యులు=త్రిశిరుఁడు - ఖరుఁడు - దూషణుఁడు అను ప్రధానసేనానాయకులు. ఖరుఁడు - రావణాసురుని ప్రతినిధి - దండక యందుండువాఁడు- రావణునికిఁ బినతల్లి కుమారుఁడు. తన్నుఁ దాఁకినన్ = తనతో యుద్ధముచేయుటకుఁ బైపడఁగా.

వ్యాకరణము

తమతోన్ అనఁగాఁ దమతోడ ననుటకు. "గీ॥ స్తంభగతరత్నపుత్రిక తనదు బోటి। యని విలోకించి తోన మాటాడకునికి। నలుగడలుచూచి తెలిసి యచ్చె లువ బెదరి। వెడలనుంకింపఁ జేదమ్మియొడిసిపట్టె" రామా. ౪ ఆ. (తోడనన్ =తనతోడ) ప్రౌ, వ్యా. కారక. ౬.

తాత్పర్యము

ఆవల పంచవటియందు సీతారామలక్ష్మణులు తమ యిష్టప్రకారము సంచ రించుచుండుసమయంబున జనస్థానమునందువాసముచేయు భయంకరరూపము

గల రాక్షసకామినిని కామరూపను విరూపఁజేయఁగా నది ప్రేరింప ఖరదూషణ త్రిశిరు లను రాక్షసులు సేనలతో యుద్ధమునకు రాఁగా.

ఉ॥ వారిని వారివారి నని•వారణవారణవిక్రముం డనిన్
వీరుల నాలుగుంబదియు•వేవుర రాఘవుఁ డేకతంబ దో
స్సారమున న్వధింపఁ దన•జ్ఞాతుసంహరణంబు విన్కి దు
ర్వారతరాగ్రహంబు మెయి•రావణుఁడుం దనకున్ సహాయతన్. ౧౧౩

అనివారణ=నివారింపరాని.

వారణవిక్రముఁడు=ఏనుఁగుబలమంత బలముగలవాఁడు - రాముఁడు.

ఏకతంబ = అసహాయుఁడయి. లక్ష్మణుఁడు సీతారక్షణార్థమై దూరమందుండెను.

దోస్సారమునన్ = భుజబలముచేత.

నాలుగుంబదియు వేవురన్ వీరులన్=పదునాలుగువేలసైనికులను శూరులగువారిని.

వారిని వారివారినిన్=ఖరదూషణత్రిశిరస్సులను వారి యనుచరులను.

అనిన్ = యుద్ధమందు, వధింపన్ = చంపఁగా.

రావణుఁడు=(1) కైలాసపర్వతముక్రిందఁ జేతులు జిక్కికొన్నప్పుడు ఆర్తుఁడై రావము (ధ్వని) చేసెనుగాన రావణుఁడు. 'కం॥ శైలాక్రాంతుఁడవై నీ। వేలీల మహారవంబు నెల్లజగంబుల్। వ్యాలోలంబుగఁ జేయుట। హాళిన్ ఘటియింతు రావణాఖ్యను నీకున్.' ఉత్తర. ౩౩౬. (2) తన దుష్టచేష్టలచే లోకమేడ్చునట్లు చేసినవాఁడు. (3) విశ్రవసుని కుమారుఁడు. విశ్రవశబ్దమునకు రవాదేశమువచ్చి యప్యతార్థకాణ్ ప్రత్యయము చేయఁగా రావణుఁడు అని సిద్ధించును. (4) రామపత్నీం వనస్థాం నినాయేతి రావణః = రాముభార్యను వనములనున్నదానిని, నయించె (హరించె)కావున రావణుఁ డని వ్యుత్పత్తులు. రావణుని కుమారుఁడు రావణుఁ డనియు వ్యుత్పత్తి గలదు. తనజ్ఞాతుల సంహరణంబు విన్కిన్ - జ్ఞాతులు - బంధువులు, దుర్వారతరాగ్రహంబు మెయిన్ = దుర్వారతర ఆగ్రహము మెయిన్ = అణఁపరాని కోపముతో, సహాయతన్ = తోడుపడుటకు.

తాత్పర్యము.

వారిని వారివారిని పదునాలుగువేల రాక్షసులను రణరంగమున నడ్డములేక సంచరించుపరాక్రమవంతుఁడైన రామచంద్రమూర్తియొకఁడే లక్ష్మణసాహాయ్యము లేక కేవలభుజబలములచేతనే వధింపఁగా తన బంధువుల మరణంబు విని రావణుఁ డాగ్రహించి పోయి తనకు సహాయుఁడవుగ రమ్మని.

శా॥ మారీచుం డను రాక్షసాధిపుని సం॰ప్రార్థింప వాఁ డెంతయే
నోరీ రావణ! నీకుఁ గానిపని ద॰ర్పోద్రిక్తుఁడౌ రాముతో
బోరాటన్ ఘటియింప నం చతనికిన్ ॰ బోధింప, నద్దైత్యుఁడుం
బ్రేరింపన్ శమనుండు, సీతి రుచి గాం॰మిం, బోయెఁ దద్యుక్తుఁడై. ౧౧౪

మారీచుం డను రాక్షసుని తనకు సహాయతన్ సంప్రార్థింపన్ అని యన్వయము. దర్పోద్రిక్తుఁడు = భుజబలమదముచే నతిశయించినవాఁడు అగు రాముతోన్ - పోరాటన్ ఘటియింపన్ = యుద్ధముచేయుట నీకుఁ గానిపని యని యన్వయము.

అంచున్ అతనిన్ బోధింపన్ = అని రావణునికిఁ జెప్పఁగా.

శమనుండు = యముఁడు.

ఛ ం ద స్సు.

నాల్గవపాదంబునం 'బ్రే' కును 'మి'కిని యతి. ంప - ంఫ - ంబ - ంభ లకు వర్గపంచమమైన మకారముతో యతిచెల్లును. దీనికి బిందుయతి యనిపేరు.

తా త్ప ర్య ము.

మారీచుండును మాయలమారి రాక్షసుని మిక్కిలి ప్రార్థింపఁగా వాఁ డోయి రావణా! మహా బలపరాక్రమవంతుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తితో యుద్ధము సేయుటవలన నీకుఁ గీడగును. ఈయాలోచన మాను మని బోధింపఁగా వినక మృత్యువు ప్రేరింపఁగా వానిని దోడు దీసికొని సీతారాము లున్నచోటికిఁ బోయెను.

ఉ. మాయలమారి యాయసుర ॰ మానవనాథతనూజయుగ్మ మెం
తో యెడగల్గ రా వనులఁ ॰ దోడ్కొనిపో, రఘురాముఁడేవి దై
తేయకులాధినేత గొని ॰ తెప్పునఁ బోవుచు నాజటాయు ధూ
తాయువుఁ జేసి లంకను ధ॰రాత్మజ నుంచె నశంకితాత్ముఁడై. ౧౧౫

మాయలమారి యాయసుర = మాయలు చేయుటయే స్వభావముగాఁగల యమారీచుఁడను రాక్షసుఁడు-వారిని మోసపుచ్చుటకై మిక్కిలి యాశింపందగు చిత్రమైన బంగారు జింకవేషము వేసికొనె నని భావము.

పరులను మోసగింపఁజేయు విచిత్రశక్తికి మాయ యని పేరు.

మానవనాథతనూజయుగ్మమున్ = దశరథుని యిద్దఱుకుమారులను.

వనులన్=అడవులందు, ఎంతోయెడ = మిక్కిలిదూరము, కల్గన్=కలుగునట్లు, రాన్ = వచ్చునట్లు, తోడ్కొనిపోన్ = పిలుచుకొనిపోఁగా. ఇదిగోనదిగో

పట్టుకొందమన్న యాశతో రామచంద్రమూర్తి తన్ను వెంబడింపఁగా జిక్కక చాలదూరము తీసికొనిపోయి రామునివలె నార్తధ్వనిచేసి లక్ష్మణుఁడును వచ్చునట్లు చేయఁగా.

వైదేయకులాధినేత - వైదేయకుల+అధినేత=రాక్షసకుల ప్రభువు.

తెప్పునన్ = (రామలక్ష్మణులు వత్తురనుభయముచేత) త్వరతో.

జటాయువున్=జటాయు వను గ్రద్దలరాజును. ఈయన సీతకు సాహాయ్యముగా నామెను విడిపింప వచ్చినవాఁడు.

జటాయుః, జటాయూ అని రూపాంతరములు.

ధూతాయువుంజేసి = ఎగురఁగొట్టఁబడిన యాయువుగలవానిగాఁజేసి - ప్రాణాంతమగునట్లు హింసించి.

రఘురాముదేవిన్=రఘువంశదీపకుఁడైన రామచంద్రమూర్తి నొక్కనాఁడైన విడువని సీతాదేవిని.

అశంకితాత్ముఁడై=నిర్భయమగు మనస్సుగలవాఁడై-లంకవచ్చి చేరితిమిగదా. ఈ లంకచుట్టు సముద్రమే యగడ్తగా నున్నదిగదా. ఈలంక కొండపేటున నున్నదిగదా. కోటనఁగోట్లు రాక్షసవీరులు కావలియున్నారుగదా, ఇఁక రామలక్ష్మణు లెట్లురాఁగలరు, వచ్చి యేమిచేయఁగల రని నిర్భయత్వము.

లంకను ధరాత్మజ నుంచెను=లంకలోని యశోకవనమున సీత నుంచెను.

వాస్తవసీత రావణుని మాటలజాడచే వానిదురభిప్రాయ మెఱిఁగి యతనికి నర్ఘ్యాదులు దెచ్చుట కని పర్ణశాలలోనికిఁ జని యగ్నిలో దాఁగెననియు నామె సృజించిన మాయాసీత యర్ఘ్యాదులఁగొని రాఁగా నామెను రావణుఁడపహరించెననియుఁ గావుననే రావణవధానంతరము మాయాసీత యగ్నిలో మాయమయ్యెననియు వాస్తవసీత యగ్నినుండి బయలువెడలి రామునిఁ జేరెననియు గొందఱందురు. కొందఱు లక్ష్మణుఁడు వెడలిపోవునపుడు గిఱిగీఁచి దానిలో సీతనుంచి దానిని దాఁటిరావల దని చెప్పినట్టును ఆ కారణముచే రావణుఁడు ఆమెయుండిన స్థలమునే పెళ్ళగా లేవతీసి యామెను దాఁకకయే తీసికొనిపోయెననియు నందురు. ఇవి యరణ్యకాండమునఁ జర్చింపఁబడును. ఈ రెండును వాల్మీకి మతము గాదు. రఘురాముదేవి యనుటచే రావణుఁ డెత్తుకొనిపోయినది రాముని భార్యయగు సీతనేకాని యామె ప్రతిబింబము కాదని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

వంచించుటయే స్వభావముగాఁ గల మారీచుఁడు బంగారువన్నెగల జింకయై రాఁగా సీత కోరఁగా నామెనిమిత్తమై దాని వేఁటాడఁబోయి యస్త్రముచే వధిం

పంగా నది వ్రేటుపడి చచ్చుచు హాలక్ష్మణా యని యఱచెను. ఆధ్వని విని లక్ష్మణుఁడు సీత నొంటిగ విడచి యన్నకొఱకై పోయెను. ఒంటరిగనున్న సీతను రావణుఁడు హరించి కొనిపోవుచుఁ ద్రోవలో సీతారక్షణార్థమయి యడ్డమువచ్చిన జటాయువను గ్రద్దఱేనిఁ జంపి తనలంకను జేరి భయమువిడిచి యంతఃపురమునకుఁజేరి యశోకవనమందు నామె నుంచెను.

సీ॥ పక్షిరాణ్మరణంబు♦భార్యాపహరణంబుఁ, గని విని రాముండు ♦ కళవళించి
యాకులేంద్రియుఁ డయి♦యాగృధ్రరాజున, కగ్నిసంస్కారంబు♦లాచరించి
హా యని పలవించి ♦ యఖిలవనంబుల, వెదకుచో వైదేహి ♦ వికృతరూపు
ఘోరదర్శనుని ర♦క్షోనాథునిఁ, గబంధుఁ గని త్రుంచి దహియింపఁ♦
జనియెవాఁడు

తే॥ నాకలోకంబునకు; నాతఁ♦డరుగువేళ, శబరి వరధర్మచారిణి♦శ్రమణి గలదు
సకలసద్ధర్మనిపుణ యా♦సతినిజూడఁ,బొమ్మటంచును బోధించి♦పోవుటయును,

పక్షి రాణ్మరణంబు భార్యాపహరణంబుఁ గనివిని = పక్షిరాణ్మరణంబుకని భార్యాపహరణంబు విని యని యథాక్రమ మన్వయము.

పక్షిరాట్ మరణంబు=సీతాదేవిని విడిపింపఁ దనపక్షమున యుద్ధము చేసిన జటాయువు చచ్చుటకు సిద్ధముగా నుండుస్థితిని - కుట్టూపిరియుం దుండు స్థితిని, భార్యాపహరణంబు=తనభార్యయగు సీతాదేవిని రావణుఁడు హరించుటను, విని = జటాయువు చెప్పఁగా విని.

పక్షముగలది పక్షి - పక్షమనఁగా=ఱెక్క (2) ప్రీతి. అభిమానము, కళవళించి = మిక్కిలి దుఃఖించి.

ఆకులేంద్రియుఁడై = కలఁతపడిన సర్వేంద్రియములు గలవాఁడై = మూర్ఛపోయి, సీతకానరాలేదని దుఃఖము - రాక్షసుఁ డెత్తుకొని పోయెనని మిక్కిలి దుఃఖము - జటాయువు మరణించె నని మూర్ఛ.

హా యని పలవించి = హాయని యేడ్చి.

ఉ॥ తమ్ముఁడ చూడుమీ యకట ధారిణిరాజ్యము వేఱుపాటు, భీ
ష్మమ్ముగుకాననస్థలిని సంకటపాటు, ధరాత్మజాత నిం
దిమ్మెయిఁ గోలుపాటు, విహగేశ్వరు త్రుంగుడుపాటు నాయభా
గ్య మ్మెటువంటిదో కనితె కాల్పఁగ నోపుఁ గృశాను నేనియున్.

అరణ్య. ౧౧౫౩

అని రాముఁడు పలవించెను. రఘురాముదేవిన్ వైదేహి ననుటచే తన యజాగ్రత్తచే రెండువంశములవారికి నిటువంటి యపకీర్తి కలిగెఁగదా యని రామచంద్రమూర్తి కత్యంతదుఃఖము కలిగెననుట సూచితము.

రామచంద్రమూర్తి విష్ణ్వవతారమైయుండ నాయనకు శోకమోహములు కలుగునా యని కొందఱాక్షేపింతురు.

ప్రత్యుత్తరము

శోకమోహముల లక్షణ మాలోచింపమియే యీ యాక్షేపమునకుమూలము. మనుష్యుల కెట్టి శోకము మోహము ప్రాప్తించునో యట్టులే రామచంద్రమూర్తికిని ప్రాప్తించెనని వీరి యభిప్రాయము. అట్లైనచో మనకు శోక మోహములు గలుగుటకుఁ గారణమేమి? ఇచ్ఛాద్వేషములు. ఇచ్ఛ=కామము_ద్వేషము క్రోధము. ఈ యిచ్ఛాద్వేషములే శోకమోహములకుఁ గారణములు. ప్రకృతి పరిణామమే దేహము. ప్రకృతి గుణమే రజస్సు. రజోగుణమువలన జన్మించినవి కామక్రోధములు. కామము (కోరిక) విఘ్నమైనయెడల నదియే క్రోధరూపముగఁ బరిణమించును. ఇష్టవస్తువుయొక్క అప్రాప్తిగాని వియోగముకాని శోకకారణము. ఇష్టవస్తువు లభింపకుండినను, లభించిన వస్తువు నెడఁబాసినను శోకము కలుగును; మోహము క్రోధమువలనఁ గలుగునదికావునఁ బ్రకృతి పరిణామమైన దేహము ప్రకృతి గుణములైన సత్త్వరజస్తమస్సులనుగుణములను గలదై యుండుననియు, కొలఁదిగానో గొప్పగానో యీమూఁడుగుణములు లేక దేహి యుండఁడనియు, అందు రజస్సువలన జనించినవి శోకమోహములనియు, నివి పూర్వజన్మమున మనము రజస్తమస్సులకు వశమై చేసిన పాపమువలన నీ జన్మమున ఫలానుభవమునకై ప్రాప్తించెననియు నేర్పడెను. దీనికిఁ బ్రమాణవాక్యములు.

శ్లో॥ ఇచ్ఛాద్వేషం సుఖం దుఃఖం, సంఘాత శ్చేతనాధృతిః,
ఏతత్క్షేత్రం సమాసేన, సవికార ముదాహృతమ్. భ. గీ. ౧౩-౬
ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన, ద్వంద్వమోహేన భారత,
సర్వభూతాని సమ్మోహం, సర్గే యాంతి పరంతప. ౭-౨౭
సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి, గుణాః ప్రకృతిసంభవాః,
నిబధ్నంతి మహాబాహో, దేహే దేహిన మవ్యయమ్. ౧౪-౫
కామఏష క్రోధఏష, రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా, విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్. ౩-౩౭
ఆవృతం జ్ఞాన మేతేన, జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా,
కామరూపేణ కౌంతేయ, దుష్పూరేణానలేనచ. ౩-౩౯
రజో రాగాత్మకం విద్ధి, తృష్ణాసంగసముద్భవమ్,
తన్నిబధ్నాతి కౌంతేయ, కర్మసంగేన దేహినమ్. ౧౪-౭

సంగా త్సంజాయతే కామః కామా త్క్రోధోభిజాయతే
క్రోధా ద్భవతి సమ్మోహః, సమ్మోహా త్స్మృతివిభ్రమః. ౨-౬౩

వీనివలన బ్రకృతి బద్ధుఁడైన పురుషుఁడు ప్రకృతిగుణములైన శోక మోహములచేఁ బీడింపఁబడునని యేర్పడెను.

ఇఁక విష్ణువో "తమసః పరః, తమసః పరస్తాత్" ఇత్యాదివాక్యములచేఁ బ్రకృతికి నతీతుఁడుగదా. ఇట్టివాఁ డెట్లు ప్రకృతి గుణములచేఁ బీడింపఁబడు నని మీ రూహించెదరో. అవతారదశయందుఁ బ్రకృతికి బద్ధుఁడుగదా యందు రేని యట్లును గాదు. "నృసింహ రామకృష్ణేషు, షాడ్గుణ్యం పరిపూర్ణితమ్, పరావస్థాతు దేవేశ, దీపాదుత్పన్నదీపవత్" ॥పద్మ॥

అని యుండుటచే శ్రీరామావతారము పూర్ణావతారమే-కావుననే ప్రకృతి సంసర్గములేదు. శరీర మప్రాకృతము. కావుననే ప్రకృతిగుణము లాయనను బాధింపవు. అట్లైన రామచంద్రమూర్తి మనుష్యునివలె శోకించిన దసత్యమా? శోకించినట్లు వాల్మీకి చెప్పెఁగదా యందురేని-రామచంద్రమూర్తి శోకించినది యసత్యము గాదు. మాయ గాదు. ఇంద్రజాలము గాదు. సత్యముగ శోకించెను. ఏలయందురేని తనకుఁగలిగిన కష్టమునకు గాదు. నష్టికిని గాదు. తనకు దుఃఖములు వచ్చినవని మనుష్యులు దుఃఖింతురు. తనకై తన యాప్తులు బంధువులు దుఃఖింపఁగాఁ దన నిమిత్తముగా వీరికింత దుఃఖము ప్రాప్తించెనే, వారి దుఃఖము నాఁపవలసిన వాఁడను నేనే వారి దుఃఖమునకుఁ గారణమైతినే యనివారికి దుఃఖము కలిగినందునకు రామచంద్రమూర్తి దుఃఖించెను. ఇఁక సీతావిషయంబుననో.

"ఉ॥ ఒంటిమి నన్ను వీడి చన నోర్చెదవేని. వియోగబాధ నీ వెంటనె వచ్చు ప్రాణములు." అని సీత చెప్పెను

"మ త్త॥ నిన్నుఁబాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్క ముహూర్తమే, నిన్నిలం గలవారమే తమనీటిఁబాసిన చేఁపలట్లన్న" యని లక్ష్మణుఁడుచెప్పెను అయోధ్య-౧౪-౨౮. ఇంతటి ప్రీతిగలదానిని, దన్ను నమ్మి యడవులకు వచ్చిన దానిని, దా నజాగ్రత్తతో నున్నవేళ రాక్షసులెత్తుకొనిపోఁగా దన్నుఁ బాసిన దుఃఖముచే నామెకెంత దుఃఖము గలిగెనో యనియే రామచంద్రమూర్తి దుఃఖించెను, వియోగమువలనఁ దమకుఁ గలిగిన నష్టికై శోకించువారె మనుష్యులు. జీవులకుఁ గలిగిన కష్టములకై దుఃఖించువాఁడు భగవంతుఁడు. పరుల దుఃఖమునకు దుఃఖించుటే దయ. మనుష్యులయందుండు దయ భగవంతునిదయయొక్క యెన్నవ యంశమో కదా. బిడ్డకు రోగమువచ్చి మిగుల బాధపడుచుండఁ దల్లిదండ్రులు లేడ్తురుగదా. ఏల? ఆ బాధ తాము చూచి సహింపలేకయేకదా - పరమాణువుదయగల మనుష్యుల స్థితియే యిట్లుండ

దయానిధియైన భగవంతుఁడు తనబిడ్డలయిన చేతనులు పడు దుఃఖమునకు మఱెంత దుఃఖింపవలయునో యాలోచింపుఁడు. కావుననేకదా.

కం॥ వ్యసనంబులు జనములకును,బొసఁగిన దా నధికదుఃఖమును బొందును;సం
తసమును గన జనములు, సం, తసమును దా నొందుచుండుఁ దండ్రి
విధమునన్. అయోధ్యా.౬౬

భగవంతుఁడు పరమకారుణికుఁ డని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. తన పరత్వ స్వభావముల విడువక యవతరించిన సాక్షాద్విష్ణునం దాగుణములు లేవా? రామచంద్రమూర్తి జితేంద్రియుఁడని వేయిచోటులఁ జెప్పఁబడెను. ధనము పోయెనని భార్యపోయెనని యేడ్చువాఁడు జితేంద్రియుఁడా? ఇట్టి దయాగుణమే లేని వాఁ డేమి దేవుఁడు? మనకష్టసుఖములు విచారించి మన కేదిమేలో యది చేయఁడేని యట్టిదేవుఁ డుండి యేమిలాభము? లేకున్న వ్యసనమేమి? మాయామానుషవిగ్రహ యనికదా రామునకు విశేషణము. అట నినసేమి? తన దివ్యాద్భుతశక్తిచేఁ దనస్వరూపము మనుష్యస్వరూపమువలెఁ జూచువారికిఁ గనఁబడు నట్లుచేసి యావిధముగ నాటకరంగమందలి పాత్రము వలె నటించువాఁడు. మనుష్యాకారముగా గోచరింపనేల? మనుష్యులకుఁ దాను ధర్మమార్గదర్శి యగుటకే. మనుష్యాకారముతోఁ గ్లిష్టధర్మమందుఁ జరించెనేని యాయన మనుష్యుఁడనియే, తలఁచువాఁ డొక మనుష్యునకు సాధ్యమైనది వేఱొకని కేల గా దని తా నాప్రకారము జరప యత్నించును. అటుగాక దేవుఁడుగానే గోచరించి యాప్రకారము చేసిన ఆయన దేవుఁడుగనుక నాయన యాప్రకారము చేయఁగల్గెను. మనుష్యులకెట్లు సాధ్య మగునని నిరుత్సాహ ము తో నట్లు చేయఁబూనఁడు. అంది యందని ఫలము గ్రహింప నెవ్వఁడైన యత్నించునుగాని యాకాశమున వ్రేలెడిదాని నెవఁడాశించును? కాఁబట్టి మనుష్య వేషధారణము మనుష్యులకు మార్గదర్శిగా నుండవలయుననిన మను ష్యునివలె నటింపవలయునుగదా, కాఁబట్టి మనుష్యుల ననుకరించి కార్యము చేసెను. కావున మనుష్యులవలె దుఃఖించెను. సీతావియోగమున రాముఁడు దుఃఖింపకుండిన నది మనుష్యనటన మగునా? అప్పుడు ప్రజలేమి యందురు? తండ్రిచచ్చిన నేడువలేదు. భార్యను గోలుపోయి యేడువలేదు, తననిమిత్తమై పట్టనమంతయు నేడ్చినను నూరకున్నాఁడు ఎంత కఠిన చిత్తుఁడు! అనికదా యందురు. తాను మార్గదర్శియై ప్రజలకు నేర్పవలసిన దిది యగునా? కావున మనుష్యవేషము వేసినపుడు మనుష్యులవలెనే నటింపవలసినదే విధి. విష్ణు వప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహుఁడు గదా- కన్నీ రెట్లు వచ్చెను. నెత్తు రెట్లు కాఱెనందురేమో మనుష్యనటనమున నవియన్నియు నుండవలయును గదాయని

యట్లు కనఁబడఁజేసెనుగాని వాస్తవమైన కన్నీరుగాదు, నెత్తురుగాని, నాటకములందు మనుష్యులే యిట్టు లెన్నో చేసెదరే ఇఁక సర్వశక్తుఁడు భగవంతుఁడా చేయలేఁడు? ప్రాకృతపురుషవేషము వేసినంతమాత్రమునఁ బరశక్తి స్వాతంత్ర్యము తప్పిన దని తలఁపరాదు. ఆమాత్రముచేతనే యాయనకు నీచదశ ప్రాప్తించినదనియుఁ దలఁపరాదు.

శ్లో॥ అవజానంతి మాం మూఢాః। మానుషీం తనుమాశ్రితం,
పరంభావ మజానంతో। మమ భూతమహేశ్వరమ్. భ.గీ. ౯-౧౧

మానుషీం=మనుష్యస్త్రీయైన దేవకీదేవి (ఇట్టులే కౌసల్యయు) యొక్క. తనుం=దేహమును-ఆశ్రయించి యుండువానిని, భూతమహేశ్వరమ్=సమస్తభూతముల కధీశ్వరుఁడనై యుండు నన్ను. మమపరంభావ మజానన్తః=నాపరమైశ్వర్యభావమును దెలిసికొనలేనివారైన మూఢులు నన్ను అవజానంతి=ఎఱుఁగరు. దీనివలన మనుష్యస్త్రీగర్భమునం దుండుట- వెలువడుట యనునవి మనుష్యవిడంబనార్థమేకాని సత్యముకాదనియు, మనుష్యస్వరూపము పోవునప్పుడు వచ్చునప్పుడును షడ్గుణము పూర్తిగ నుండుననియు విష్ణుమాయామోహితులై యిది తెలిసికొనలేక తమవలెనే నేను జన్మించితిననియుఁ దమవలెఁ నేను ప్రకృతి బద్ధుఁడననియుఁ దలంతురని భావము. విక్రమార్కుఁడు లోనగు రాజులు మాఱువేషములు వేసికొని వేషమునకుఁ దగిన భాషలాడుచుఁ గార్యములు చేయుచునుండిరి. ఆమాత్రమున వారికిఁగల ప్రభుశక్తి తప్పిపోయెనా? నీచత్వము వచ్చెనా? ఒకరాజు వ్యాయామమునకై యొంటిగఁ ద్రోవ నడచిపోవుచుండెను. అప్పుడు త్రోవలో నొక ముసలివాఁడు కట్టెలమోపు తలపై మోచితెచ్చుచు రాయి తట్టుకొని క్రిందఁబడెను. మోపు క్రిందఁబడెను బోరగిలఁబడుటచే మోఁకాటికి గాయము దగిలి సుఖముగ నడవలేక మోపు తలపై కెత్తుకొనలేక కష్టపడుచుండెను. అప్పు డారాజు వచ్చి చూచి తానామోపు తలపై నుంచుకొని ముసలివానిచేతిని బట్టుకొని తిన్నగ వానియిల్లుచేర్చి మోపుదించెను. ఈరాజునందు నీచత్వ మారోపించెదరా? తనలాభమునకై తనపదవునకుఁ దగని కార్యముచేయుట నీచత్వమును దెలుపునుగాని పరోపకారముగ దానినే చేయుట గొప్పవాని గొప్పతనమునకు వన్నెపెట్టినట్లగునే కాని యితరము కానేరదు. అవాప్తసమస్తకాముఁడై సర్వజ్ఞుఁడై సర్వశక్తుఁడైన భగవంతుఁడు మనల నుద్ధరించుటకై వచ్చి మనవలె నటించి మనకు మార్గదర్శియగుటచే నాయన సౌశీల్య సౌలభ్య పరమకారుణికత్వాది కళ్యాణగుణములకు మెఱుఁగు పెట్టినట్లయ్యెఁగాని యితరముగాదు. భిక్షమెత్తుట నీచకార్యమేకదా. బలిని భిక్షించుటచేఁ బరువు మాసెనా? కుచేలుని పిడికెఁడటుకులు తినఁగానే కృష్ణుని దారి

ద్రవ్యము తీఱెనా? ధర్మమార్గమున బీదసాదల కుపకారము చేయుట తమపరువునకుఁ దక్కువయని కార్యములు చేయనివాఁ డెంత యితరవిషయముల గొప్పవాఁడైనను గుణమున నీచుఁడే వాని నడవడి ప్రశస్తము కాదు. కావున రామచంద్రమూర్తియం దేదోషమును లేదు. ఆయన చేసినట్లు మనము చేయవలసి యుండఁగా నాయన నాక్షేపించుట యెట్టి తెలివిమాలినతనము.

కం॥ ఎంతటి దుష్కరమైనను భూకాంతుఁడు ఘటియించు నీమెఁ గనకయు బ్రదికెన్
చింతావ్యథఁ జిక్కండును, వింతగదే మిగుల రామవిభుచరితంబుల్.

అనికదా హనుమంతుఁడు తలంచెను. దీనివలననే రామచంద్రమూర్తి మాన స్తత్వ మెఱుంగనగు.

ఆగృధ్రరాజునకున్=తనతండ్రి మిత్రుఁడునుదనకై ప్రాణమువిడిచిన వాఁడునునగు గ్రద్ధరాజు జటాయువునకు.

అగ్నిసంస్కారములు+ఆచరించి=పరమపదయోగ్యుఁడగువానికిఁ జేయవలసిన బ్రహ్మమేధసంస్కారము చేసి ఇతఁడు తిర్యగ్జాతి జనించినవాఁడు కావున బ్రహ్మమేధ సంస్కారమున కర్హుఁడు కాకున్నను, బితృసఖుండును,సర్వస్వామియగు రామునకై ప్రాణముల త్యజించినవాఁడును నగుటచేతను, ముక్త్యర్థమై దేహము విడుచుటచేతను, ఇతని కీబ్రహ్మమేధసంస్కారము యుక్తమే. ఇట్లే విష్ణుపురాణమునను జెప్పఁబడినది. “మత్కృతే నిధనం యస్మాత్త్వయాప్రాప్తం ద్విజోత్తమ, తస్మాత్త్వం మత్ప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసి.” ఇది జటాయువునకేగాక భగవంతుని కార్యమునఁ బ్రాణము విడుచువారి కందఱకు సామాన్యమనియు నందందుఁ జెప్పఁబడినది. “విష్ణోః కార్యం సముద్దిశ్య, దేహత్యాగోయతః కృతః, తతో వైకుంఠమాసాద్య, ముక్తో భవతి మానవ” యని యాగ్నేయమునను, “ప్రాణాం స్త్యజతి యోమర్త్యో, మాం ప్రపన్నోపి మత్కృతే, బాలసూర్యప్రకాశేన ప్రజేద్యానేన మద్గృహ”మ్మని యశ్వమేధపర్వమున నున్నది. మానవమర్త్యశబ్దములు ప్రాణిసామాన్యవాచకములు. తే॥ “ఏది గతి యజ్ఞశీలుర కేది యాహితాగ్నులకు నపరావర్తులైనవారి। కుర్విదాతల కట్టి యనుత్తమగతి। కనుగు మత్సంస్కృతి మహాప్రాజ్ఞ నమితసత్త్వ.” యని యీగ్రంథమున రాఁబోవు పద్యము. ఇందు “అపరావర్తులైనవారికి, యుద్ధమున వెనుకంజ పెట్టనివారికి, వీఁపుచూపనివారికి, నని చెప్పరాదు. ఇతఁడు మహావీరుఁడు. స్వామికై దేహము దాఁపక ధర్మయుద్ధము చేసి యభిముఖుఁడైనపేళ హతుఁ డయ్యెను. కావున నాతని కాఫలము స్వతస్సిద్ధము. “ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే, సూర్య మండల భేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ, రణే చాభిముఖో హత” యని కలదు.

గదా. కావున అపరావర్తులైనవారి కనఁగా ముక్తిఁ చెందినవారి కని యర్థము చెప్పవలెను. "నచపునరావర్తత" యనికదా ముక్తి విషయమైన శ్రుతి.

సుకృత మెంతచేసియున్నను ప్రాణత్యాగానంతరము అగ్నిసంస్కారము లేనివాఁడు అసుకృతఫలముఁ జెందనేరఁడుకదా. ఇతని కట్లుగాక రామచంద్రమూర్తి సంస్కరించెనుగాన తన్మూలమున స్వర్గాదిప్రాప్తి యని యేల యనరాదు. మత్సంస్కృతి నరుగు మని గ్రంథమందే (అరణ్య. ౧౧౭౬ ప.) యున్నదిగదా. నేను నీకు సంస్కారము చేయుటచే ససంస్కారునికివలెఁగాక నీకు సల్లోకములుకలుగు ననికదా దానిభావము. అట్లుండ ముక్తిప్రాప్తియని యేల చెప్పవలెను అని పూర్వపక్షము చేయరాదు. ఎవ్వఁడు నిత్యనైమిత్తికాదికర్మముల కర్తఁడో వానికి నగ్నిసంస్కారాదులు లేనియెడల స్వర్గాదులు కలుగవుగాని తిర్యగ్జాతి యగు నితఁడు శాస్త్రవశ్యుఁడు కాఁడు. కాన యుద్ధమరణముననే స్వర్గాదులు స్వతస్సిద్ధములు. దానికి రామానుగ్రహ మక్కఱయే లేదు. మోక్షప్రాప్తికే రామానుగ్రహ మావశ్యకము. కావున ముక్తిచెందినవారి కని యర్థము బాగు. ముక్తిఁ చెందెడివారి కిహలోకఫల మనపేక్షితముగదా. "ఏదిగతి యజ్ఞశీలురకు" నిత్యాదులు స్వర్గాదు లతని కిచ్చుట యెట్లు యుక్తమనరాదు. (1) ఫలాపేక్షలేక యజ్ఞాదికర్మముల నంగములుగాఁ జేయుచుఁ బ్రధానముగా నుపాసనము చేయువారికే ముక్తికలుగు ననుట సిద్ధాంతము. అంగములేక యంగి కొనసాగదు. కాన యజ్ఞాదులు లేక యుపాసనమాత్రముచే ముక్తిచెందుట యసాధ్యము. ప్రధానమున కేది ఫలమో యదియే యంశమునకు ఫలముకాఁగా సాంగముగాఁ బరబ్రహ్మము నుపాసించువారి కేది ఫలమో యాఫలము నీకుఁ గలుగునుగాక యని యాపద్యమునకు విశిష్టార్థముగాని మోక్షముతో స్వర్గాదులను జెందవలయు నని తాత్పర్యముగాదు. (౨) "ఇమాన్ లోకాన్కామాన్న కామరూప్యనుసంచరన్' అని వేదము చెప్పిన రీతిని ముక్తునికి సర్వలోక సంచారమును గలదు గాన స్వర్గాదిలోకముల నిచ్చుటయుక్తమే (౩) ఈపద్యము స్వర్గాదుల ననుభవించి యావిమ్మట మోక్షమును బొందుమని క్రమముక్తిని జెప్పుచున్నది.

"ఆత్మానం మానుషం మన్యే" యను వక్ష్యమాణరీతిని రాముఁ డీ యవతారమునఁ తన పరత్వమును బ్రకటించుటలేదుగదా జటాయువున కిట్లు మోక్షమిచ్చెనేని మోక్షప్రదాత పరతత్త్వముకాన నీయనపరత్వము వెల్లడిచేసినట్లు కాదా యనరాదు. 'సత్యేన లోకాన్ జయతి' సత్యముచే లోకంబుల జయించును అన్నట్లు రామచంద్రమూర్తి సత్యముచే సర్వలోకములఁ దనస్వాధీనము చేసి కొన్నవాఁడు. మోక్షమునకుఁ బొమ్మనినమాత్రానఁ బరతత్త్వ మనవచ్చునా? మహాత్ములు బ్రహ్మవిద్యాగురువులు శిష్యుఁడు మోక్షమునకై సందే

హించుచుండ సందేహ మక్కఱలేదు నీకుఁ దప్పక మోక్షము కల దనినంత మాత్రమున వారు పరబ్రహ్మ మగుదురా? కావున దెలియనివారు వారివలెనే రామచంద్రమూర్తి చెప్పె నని తలంతురు. ఇంతకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పిన యీ మాటలను లక్ష్మణుఁడుతప్ప విన్న మానవుడు మఱి యెవ్వఁడు లేఁడు. ఇది రామాయణమును నశ్వమేధకాలమునఁ గుశలవులు గానము చేసి నపుడు బయలుపడినది. అప్పటికి మున్దే లంకలోనే రావణ వధానంతరము రహస్యము బ్రహ్మాదులచేఁ బ్రకటితమయ్యెను. కావున నీ శ్లోకమును విన్నవారు రాముని పరతత్త్వ మెఱిఁగినవారు జటాయువునకు మోక్షప్రాప్తి యని నిశ్చ యించి యుందురు. రావణవధమునకే పరత్వము రహస్యముగాని యావలఁ గాదు. కంసవధమునకుఁ గృష్ణుఁడు చతుర్భుజములఁ దాఁచినట్టు రావణవధమునకు రామచంద్రమూర్తి పరత్వమును దాఁచెను. పరత్వమును దాఁపకున్నచో రావణుఁడు చావఁడు.

అఖిలవనములన్=అన్ని యడవుల యందు.
వైదేహిన్=వెదకుచోన్=సీతను వెదకునపుడు.

వికృతరూపున్=పొట్టయందు నోరుకలిగి వికారమైన యాకారము గల వానిని.

ఘోరదర్శనుని=తలలేని మొండెమే వాని యాకారము కావునఁ గబం ధుఁ డని పేరుగలవానిని.

రక్షోనాథున్=రాక్షసశ్రేష్ఠుని-ఇతఁడు వంశమున దానవుఁడు, చర్యలచే రాక్షసుఁడు.

త్రుంచి=భుజముల ఛేదించి.
దహింపన్=వాఁడు కోరినప్రకారము వాని దేహమును గాల్పఁగా.

వాఁడు నాకలోకమునకుఁ జనియెన్=స్వర్గమునకుఁ బోవుట ననుకూల మైన గంధర్వరూపము ధరించి స్వర్గమునకు బోయెను.

వరధర్మచారిణి=గురుశుశ్రూష యను గొప్ప ధర్మమును జేయునది. ఆచా ర్యాభిమాన మను చరమపర్వనిష్ఠ గలది. పరమాత్మాభిమానమున నిష్ఠ కల వాఁడు ప్రథమ పర్వనిష్ఠుఁడు. ఇది యందఱకుఁ గలుగునుగాని చరమపర్వ నిష్ఠ కొందఱకే గలుగును. "పాదమూలం గమిష్యామి యానహం పర్యచారిష" మ్మని ముందు చెప్పఁబడును.

సకలసద్ధర్మనిపుణ=సద్ధర్మములు—అతిథిసత్కారాదులు. అట్టివానియం దన్నిటియందు నేర్పరి. ధర్మసూక్ష్మము నెఱిఁగినది. రాముఁడు తనయాశ్రమ మునకు రాఁగలఁ డని ముందుగాఁ దెలిసికొని యాయనను సత్కరింప మనో

హారములగు ఫలములు సంపాదించి యవి మంచి రుచిగలవవునో కావో యని పరీక్షించి దాఁచియుంచి యాయన వచ్చినపుడు ఆమె యవి రామున కిచ్చి సత్కరించె నని ప్రసిద్ధముగదా. ఇదిగదా పరమప్రేమరూప మగుభక్తి. గురుశుశ్రూషచేతనే పుణ్యలోకముల సంపాదించినవారు శబరియు నారదుండును.

శ్రమణీ=సన్న్యాసిని "చతుర్థ మాశ్రమం ప్రాప్తా, శ్రమణా నామ తే స్మృతా" యని స్మృతివాక్యము.

శబరి=బోయెత-ఈమె ప్రతిలోమజాతిలోనిది- తక్కువజాతి పురుషునకు నెక్కువజాతి స్త్రీయందుఁ గల్గినవారు ప్రతిలోమజాతివారు. ఎక్కువజాతి పురుషునకుఁ దక్కువజాతి స్త్రీయందుఁ బుట్టినవా రనులోమజాతివారు "నృపాయాం వైశ్యతో జాత, శ్శబరః పరికీర్తిత, మధూని వృక్ష దానీయ, విక్రీణీతే స్వవృత్తయే" యని నారదీయవాక్యము. వైశ్యునకు రాచస్త్రీయందుఁ బుట్టినవారు శబరులు. వీరివంశములోఁ బుట్టినది శబరి. తేనె యమ్మి జీవించుట శబరుల వృత్తి.

ఆసతిని=ఆమహాత్మురాలిని.

చూడఁబొమ్ము=జాతిలోఁ దక్కువైనను భాగవతభక్తి మహిమకలవారిని భగవంతుఁడే యెదురుకొని వెదకుచువచ్చునని దీనివలన సూచితము.

అటంచును బోధించి=చిరకాలము నెడఁబాసిన స్వర్గమునకుఁ బోవలయు నని కుతూహలమున్నను రామచంద్రమూర్తియెడ భక్తివిశ్వాసములు నుపకారస్మృతి యుంచి కొంచెముకాల మాకాశమున నిలిచి యిట్లు తెలియఁజేసి.

పోవుటయును=నాకలోకమునకుఁబోయిన తరువాత-'యును' ఆనంతర్యార్థకమును దెలుపును.

తాత్పర్యము.

సీతను విడిపింపఁబోయి రావణాసురుచే హతుఁడైన జటాయువును జూచి యాయనవలనఁ దనభార్యను రావణాసురుఁడు హరించెనని విని రామచంద్రమూర్తి మిక్కిలి స్రుక్కి సోలి వ్రాలి యాగ్రద్ధణేనికిఁ దనతండ్రికి యోగ్యమైన రీతిని దహనాది క్రియలు దీర్చి నానిమిత్తమై యిందఱకిన్ని దుఃఖములు కలిగెఁగదాయని విలపించి, యడవులన్నియు వెదకుచుఁబోయిపోయి వికారస్వరూపము గలవాఁడై చూచుటకు భయంకరుఁడైన కబంధుఁడను రాక్షసుని వధించి, వానిని దహింపఁగా వాఁడు శాపవిముక్తుఁడై తన స్వర్గలోకమునకుఁ బోవుచు 'రామచంద్రా! పంపాతీరంబున శ్రేష్ఠధర్మమగు గురుశుశ్రూషయందు వర్తించునదియు నతిథిపూజలోనగు సకల సద్ధర్మముల నెఱింగినదియునగు నొకసన్న్యాసిని బోయది (శబరి) గలదు. ఆమెను నీవు చూడఁబొమ్మని బోధించి పోయెను.

ఇక్కడ సన్న్యాసిని యనఁగా గావి వస్త్రములు గట్టి తల బోడిచేయించుకొని చతుర్థాశ్రమస్వీకారము చేసినదని యర్థముగాదు. కామ్యకర్మములు చేయమానుటయే నిజమైన సన్న్యాసము దీనికి వేషము ముఖ్యముగాదు. 'నలింగం ధర్మకారణ'మ్మని మనుస్మృతి. 'జ్ఞానం సన్న్యాస లక్షణ'మ్మని కలదుగదా?

కం॥ ఆపగిది శత్రుదమనుఁడు, భూపసుతుఁడు చక్క శబరి•పూజలఁ గొని యి
చ్ఛాపూర్తి కామె చెప్పిన, రూపునఁ బంపాసరస్సు•రోధముఁ జేరెన్. ౧౧౭

శత్రుదమనుఁడు=మోక్షప్రతిబంధకముల నివర్తింపఁజేయువాఁడు.

"నీ దయార్ద్రదృష్టి నిహతపాతకనైతి నక్షయంబులైన పదము లందుదాన." (అరణ్య. ౧-౬౬౬వ పద్యము) అని శబరి చెప్పెను.

భూపసుతుఁడు=దశరథుని పుత్రుఁడు-శత్రుదమనుఁడు - ఖరాదిరాక్షసులను విరాధ మారీచ కబంధాదులను సంహరించినవాఁడు. అరణ్యకాండమందు శత్రుసంహార కథ చెప్పఁబడెను. ఇఁక మిత్రసంపాదన విషయము చెప్పఁబడునని భావము.

ఆపగిదిన్=కబంధుఁడు చెప్పినవిధమున.

చక్క శబరిపూజలంగొని=శబరిపూజలను సంతృప్తిగ గ్రహించి, కొని యనుటచే నామె పెట్టునంత తడవుసుగూడ సహింపలేక తానే వానిని దీసికొని యని యర్థము. తల్లి యొడిలోఁ గూర్చుండి పాలు త్రాగుటకు సిద్ధముగా నుండియు దైక యెగఁదీసి యిచ్చునంతలోఁ దకతకలాడు శిశువులవలె నని భావము. (1) అఱువదివేల యేండ్లు సంతానము లేకలేక కడ కతిప్రయాసముతోఁ దన్నుఁ గనిన దశరథునింట సత్యాదరమున భుజించు మృష్టాన్న భోజనముకన్నను క్షణకాల స్నేహము చేసినబోయది భక్త్యతిశయముచేత సమర్పించు ఫలము లతిశయించి యుండెనని భావము. భగవద్భక్తులగు శరభంగాది ఋషులు చేసినది పూజమాత్రమే. భాగవతభక్తురాలగు శబరి చేసినది చక్కనిపూజ. చక్కనిపూజ చక్కఁగాఁగొని యని యన్వయింపవలెను.(2) శబరి తానుగఁబరీక్షించి రసవతంబులని యేఱియుంచిన ఫలములచేఁ జేసిన పూజలనంగీకరించి 'కౌసల్యయార్పితం గేహే, కాననే లక్ష్మణార్పితం, పంపాయాం శబరీదత్తం, భరద్వాజార్పితం జపేత్' అని.

ఇచ్ఛాపూర్తికిన్=సీతను వెదకి తేవలయునను (రామచంద్రమూర్తి)తన కోరిక నెఱవేరుటకు.

ఆమె చెప్పిన రూపున=ఆమె చెప్పిన త్రోవన.

పంపాసరస్సు రోధముఁ జేరెను=పంపయను కొలనియొడ్డు చేరెను.

ఈ పంపయే కన్నడమున హంపి యయ్యెను. ఇది బళ్ళారి మండలమునఁ గలదు.

రోధముజేరెన్-ఒడ్డునఁ బడినాఁ డన్నట్లు సీతను సాధించు నుపాయము తెలియక సముద్రమువంటి యరణ్యములో దిక్కు తెలియక యాల్లాడుచుండిన వాఁడు సీతాన్వేషణ కార్యమున కనుకూలమైన ప్రదేశముఁ జేరెనని భావము

తా త్ప ర్య ము.

ఆవిధముగ శత్రుసంహారదక్షుఁడయిన రాజకుమారుఁడు రామచంద్రమూర్తి శబరి నిండు శ్రద్ధాభక్తులతో సమర్పించిన యాతిథ్యమును నిండారు ప్రీతితోఁ బరిగ్రహించి సీతను రోయు కార్యమందుఁ దన యిష్టము నెఱవేరుటకామె చెప్పిన విధమున బంపాసరస్సును జేరెను.

కం. హనుమత్కపి నటఁగని యా, తని వచనము పేర్మి సూర్య॥తనయునితోఁబొం
దొనరించి తనదు కథయును, వినిచెన్ సర్వంబుసీత॥వృత్తాంతంబున్.౧౧౮

రాముఁడు తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చు గుణము గలవాఁ డనుట యరణ్యకాండ సారార్థము. దాని నింతవఱకుఁ జెప్పెను. స్నేహితులకై పూనిన కార్యము నెఱవేర్చుట యను గుణము కిష్కింధాకాండసారార్థము నిఁక సంగ్రహముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

అటన్=పంపాసరస్సు సమీపపు టడవియందున్.

హనుమత్కపిన్=హనుమత్=గొప్పదవుడలుగల,పరాక్రమము ప్రకటించుగాయము ముఖమునఁగల, కపిన్=వానరుని.

హను వనఁగా జ్ఞానము; హనుమంతుఁడు=జ్ఞానముగలవాఁడు-జ్ఞాని యని యర్థము. కపిన్=సూర్యుని, (కం + పి) జలములను పానముచేయువాఁ డని వ్యుత్పత్త్యర్థము. కపయోర్కేభవానరాః=కపి యనఁగా సూర్యునకు, ఏనుఁగునకు, క్రోఁతికిఁ బేరు, కప్యాసం అని ప్రమాణము. జ్ఞాని పామరుల యజ్ఞానము పోఁదోలునట్లు సూర్యుఁడు చీఁకటుల హరించునట్లు హనుమంతునిఁ జూచుటతో రామచంద్రమూర్తికి దుఃఖము దీనత్వము సమయఁగా దీనివలన మనకార్యము కాఁగల దను ధైర్యము కలిగె నని భావము.

కపి=చూచి; భార్యావియోగమునఁ దపించు పురుషులకుఁ బ్రాణాంతకమైన యీ చెఱువు నొడ్డున రాముఁడు దనకుఁ దన భార్యతో ఘటనగలిగించునీ హనుమంతునిఁ జూచుట యెట్లున్న దన నొకఁడు తనసొత్తును దొంగలు దోఁచుకొని పోఁగాఁ, దాను వారిచే దెబ్బలుదిని యల్లాడి యాకులు మేయుచుఁ గడకుఁ దన యాప్తులఁ జూచినట్లున్నదని భావము.

నిర్జనమైన యీచెరువునొడ్డున మన కేదిగతి యని రాముఁడు చింతించుచుండ విజయలక్ష్మి ముఖమున నృత్యముచేయు చిహ్నములో యనునట్లు గాయము నైన కాయలు ప్రకాశించు నీపురుషునిఁజూచుట భాగ్యవశమున గలిగెనని హనుమత్పదభావము.

రావణునివలెఁ గపటసన్యాసిగా వచ్చి మోసపుచ్చక నిజరూపమిట్టిదని తెలిపెఁ గదా యని రామచంద్రమూర్తి కాయనయందు నమ్మకము గలిగెనని కపిశబ్ద భావము. కపి అయోధ్యాకాండాంతమున "చొచ్చెను విపినభూమి నత్ర ఖండలమును జలజాప్తులీల"నని (౨౬౦౪ ప) చెప్పఁబడెను.

ఇచ్చటఁ గపిదర్శనమయ్యె నని చెప్పుటచే మబ్బువిడిచిన సూర్యుని ప్రకాశమువలె రామచంద్రమూర్తి ప్రతాప మింత వెలుఁగఁగల దని యాశయము.

అతనివచనముపేర్మిన్=హనుమంతుని మాటయందలి గౌరవముచే

సూర్యతనయునితోఁ=సూర్యుని కొడుకైన సుగ్రీవునితో.

పొందు + ఒనరించి=స్నేహముచేసి-పురుషకార మనుకూలయైనది కాన నుచితజ్ఞుఁడైన మిత్రుఁడు లభించె నని భావము. సూర్యునికొడుకు సుగ్రీవుఁడు సూర్యునివంశమునఁబుట్టినవాఁడు రామచంద్రమూర్తి. ఇరువురు భార్యలను బోఁగొట్టుకొనినవారే. ఇరువురు యౌవరాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనినవారే ఇరువురు నిల్లువాకిలి లేక యల్లాడువారే, కావునఁ బొందు గుదిరెను.

స్నేహలక్షణము పరస్పరరహస్యము లడుగుట చెప్పుట కావున నిఁక నది చెప్పఁబడును.

సర్వంబు తనదు కథయును=పుట్టినది మొదలు నిదివఱకు జరిగిన తన చరిత్రమును. ఇది నమ్మకమునకై చెప్పెను. సీతవృత్తాంతంబు సర్వమును= తెరకి సాధింపవలసినది సీతనే కావున నామె చరిత్ర సంపూర్ణముగను, కాకాక్షి న్యాయముచే 'సర్వము' ఉభయత్ర నన్వయించును.

వినిచెన్=వినిపించును.

అపంపాతీర వనమందు హనుమంతుఁ డను కపిని జూచి యాయనమాట గౌరవమువలన సూర్యనందనుడైన సుగ్రీవునితో స్నేహముచేసి తనకథయును సీతావృత్తాంతమును సర్వ మీయనకుఁ దెలియఁజెప్పెను.

కం॥ ఆకతయు విని కపి నలినీ, కాంతతనూజుండు చెల్మిఁగావించె ధరా

కాంతకుమారునితోనే, కాంతము హుతవహుఁడు సాక్షిగా నాథీఁదన్.౧౧౯

నలినీకాంతతనూజుఁడు=పద్మప్రియుఁ డగు సూర్యుని పుత్రుఁడు.

కపి=ఇచట సుగ్రీవుఁడు.

అంతయును = ప్రయోజనాపేక్షతో శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పినకథ యంతయును.

విని=ఈ రామచంద్రమూర్తి తన కార్యము తప్పక నెఱవేర్పఁగలఁడు గదా యను సంతోషముతో విని.

హుతవహుండు సాక్షిగా=అగ్నిసాక్షిగా.

ఏకాంతము=రహస్యమున. మిక్కిలి.

ధరాకాంతకుమారునితోన్=దశరథపుత్రునితో.

చెలిమిఁగావించె=స్నేహముచేసెను. "కయ్యమునకు నెయ్యమునకు, వియ్యమునకు సమతవలయునని యుండఁగాఁ గపికిని- ధరాకాంతకుమారునకు నెయ్యమెట్లు కుదిరె" నని సందేహము. దీనినే సీతయు హనుమంతుని 'నరులకు వానరులకు నెట్లు చెలమికుదిరెనయ్య' యని ప్రశ్నించెను. రామచంద్రమూర్తి ధరాకాంత కుమారుఁడైనచో సుగ్రీవుఁడు నలినీకాంతతనూజుఁ డని సమాధానము. తక్కిన విషయంబుల సమత్వంబు ముందే చెప్పఁబడెను.

ధర=భూమి, దానిసంకేతరూపము కమలము. "పద్మిని పద్మహస్తా" యని లక్ష్మీదేవికిఁ బేర్లు. ప్రపంచమునంతయుఁ దనచేతిలో నుంచుకొనియుండునది పద్మహస్త. కావున ధరాకాంతకుమారునకు నలినీకాంతకుమారునకు స్నేహము పొసఁగె నని భావము.

లక్ష్మీదేవి కమలమందు వసించు ననఁ బ్రపంచమునకంతయు నామె యీశ్వరి యని భావము. కమల మామెచేత ధరించె నన సమస్తప్రపంచ మామె యెట్లాడించిన నట్లాడుచు నామెకు వశపడియున్నదని భావము. "శ్లో॥ సర్వేషామేవ లోకానా, మీశ్వరీ మమ వల్లభా. అస్యా మమచ శేషంహి, విభూతి రుభయాత్మికా" అనికదా విష్ణుపురాణము చెప్పుచున్నది. అనఁగా నీసమస్త లోకములకు నావల్లభ యగు లక్ష్మీదేవియే యీశ్వరి. రెండురూపములనుండు విభూతులు లీలావిభూతి (ప్రాకృతమండలము సమస్తము), నిత్యవిభూతి (అప్రాకృత మండలము) ఆమెకు నాకు లోఁబడియున్నవి.

రాముఁడు కపితో స్నేహముచేసె ననుటచే రాముని సౌశీల్య మతిశయితమని సూచితము. గుహుఁడు హీనజాతివాఁడైనను బురుషుఁడు గావున నతని చెలిమివలన సౌశీల్యముమాత్ర మేర్పడెను. హీనస్త్రీయగు శబరితో స్నేహము చేయుటవలన మిక్కిలి సౌశీల్యము చెప్పఁబడెను. తిర్యగ్జాతివాఁ డగు సుగ్రీవునితో స్నేహము చేయుటచే మిఁదుమిక్కిలి సౌశీల్యము చూపఁబడెను. దీనివలన భక్తిచేయుటయం దెట్టి నీచులైన నధికారులే యనియు, నట్టి యధి

కారము నీచజాతులయందే విశేషముగాఁ గానవచ్చుననియు నేర్పడుచున్నది. జ్ఞానముచే రామచంద్రమూర్తి నెఱింగి యాశ్రయించినవారు శరభంగాదులు కొందఱే. భక్తిచే నాశ్రయించినవారు కోట్లకొలఁదులు. ఇరువురకు ఫలము తుల్యము.

ఆమీఁదన్=అట్లు స్నేహముచేసిన పిదప.

తాత్పర్యము.

అట్లు రామచంద్రమూర్తి తన వృత్తాంతము సీతావృత్తాంతము సర్వము చెప్పిన పిదప సుగ్రీవుఁడు రామునితో నగ్నిసాక్షికముగా మిక్కిలి స్నేహము చేసెను.

చం॥ తనకును వాలికిం బగవి◆ధంబు దివాకరసూతి చెప్పినన్
వినిఁ ఘను వాలిఁ గూల్ప రఘు◆వీరుఁడు పూని ప్రతిజ్ఞ చేసినన్
విను మని వాలివీర్యబల◆విక్రమము ల్వినిపించి యాత్మలో
నినకులుఁ డింద్రజున్ గెలుచు◆నే యని సంశయలోలితాత్ముఁడై. ౧౨౦

దివాకరసూతి=సూర్యపుత్రుఁ డగు సుగ్రీవుఁడు.

వాలి వీర్యబలవిక్రమములు=చూచుటచేతనే వీరులు లోపడిపోవు తేజస్సు బలము=దేహశక్తి, విక్రమము = శత్రువుపై విజృంభించుట, వాలియొక్క యీ గుణములను.

వినిపించి=రామచంద్రమూర్తికి మఱింత యుత్సాహము పెంపఁ జెప్పి.

ఇంద్రజున్=ఇంద్రపుత్రుఁ డగు వాలిని.

గెలుచునేయని=రామచంద్రమూర్తి కర్త. ఆ పదమధ్యాహారము, రామచంద్రమూర్తి వాలిని గెలువఁగలఁడా యని.

సంశయలోలితాత్ముఁడై=సందేహముచేఁ గలఁతపడిన మనస్సుగలవాఁడై ఇంద్రజు నినకులుఁడు గెలవఁగలఁడా యని సందేహము. ఇంద్రుఁడుమూఁడు లోకములకు, సర్వదేవతలకు, సర్వగ్రహాదులకు నధిపతి. ఆయన భృత్యుని వంటివాఁడు సూర్యుఁడు కావున నట్టి యింద్రుని సాక్షాత్కుమారుఁడు దేవాంశ సంభూతుఁడు నగు వాలిని సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన మనుష్యుఁడు గెలువఁ గలఁడాయని సందేహకారణము.

సుగ్రీవుఁడు రామపరత్వ మెఱుఁగఁడుకదా.

తాత్పర్యము.

తనకుఁ దనయన్నయగు వాలికి విరోధము ప్రాప్తించినవిధము సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా విని రామచంద్రమూర్తి వాలిని జంపఁ బ్రతిజ్ఞఁజేసెను. ఆమీఁద వాలి

బలపరాక్రమంబులు రామచంద్రమూర్తికి వినిపించి యింతటి బలశాలిని వాలిని రామచంద్రమూర్తి గెలువఁగలఁడా యని సంశయించెను.

ఉ॥ నమ్మిక యూనుపొంటె దిన•నాథతనూజుఁడు గానిపింప గో
త్రమ్మననుండు దుందుభిసు•రప్రకరారి కళేబరంబు హా
స మ్మిగురొత్తఁ జూచి బల•శాలి వెసన్ దశయోజనంబులం
జిమ్మెఁ దదస్థిఁ ద్రెళ్ళ రఘు•సింహుఁడు పాదమునుంగుటంబునన్ ౧౨౧

దిననాథతనూజుఁడు=సూర్యపుత్రుఁడు.

నమ్మిక=రామచంద్రమూర్తి బలమున విశ్వాసమును.

ఊనుపొంటెన్ = చెందుటకొఱకు-పొంటెన్, ఇది చతుర్థీ ప్రత్యయము. 'కంటెన్ఁ బొంటెవర్ణకములు పరములగునపుడు భావార్థక టవర్ణకము వైకల్పికముగ లోపించు' అను సూత్రముప్రకారము టవర్ణకలోపము.

గోత్రమ్మననుండు-గోత్రము=పర్వతము, ఇది పర్వతమా యేమి యని సందేహింపఁదగినట్లు రాశియై యెత్తుగనుండును.

దుందుభి, సురప్రకరారి, కళేబరంబున్, కానిపింపన్ = దుందుభి యను దేవతా సమూహ విరోధియొక్క దేహాకారముగానుండు నెముకల గూటినిఁ జూపఁగా సందేహమును మనస్సులో నుంచుకొనక బయలుపడిచెప్పి యీ కార్యము చేసెనని భావము.

బలశాలి=అపరిమిత బలముచేఁ బ్రకాశించువాఁడు.

రఘుసింహుఁడు=రఘువంశశ్రేష్ఠుఁడు రాముఁడు-సింహము శార్దూలము నాగము-పుంగవము-వృషభము లోనగు పదములు పుంలింగమున నుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థంబును దెలుపును.

హాసము=చిఱునవ్వు, నా బలము బరీక్షించుటకు నీ క్రోఁతి యెంతగొప్ప కార్యము చేయుమని యడిగెను? ఇదియా నా బలము తెలిసికొనుటకుఁ దగిన పరీక్ష! యని చిఱునవ్వు నవ్వెను.

ఇగురొత్తన్ అంకురింపఁగా, బిగ్గనవ్వుట యనౌచిత్యము.

తదస్థిన్=ఆ యెముకలరాశిని-త్రెళ్ళన్=ఎగిరిపడునట్లు.

పాదమునుంగుటంబునన్=కాలిబొటనవ్రేనితో.

దశయోజనంబులన్=పదియామడదూరమునందు.

వెసన్+చిమ్మెన్=శీఘ్రముగా మీటెను. అంగుష్ఠశబ్దభవము-అంగుటము, ఉంగుటము. గీ॥ ద్రొక్కినిలిచి యతని ముందట మేదిని। నంగటమున

నొరయుచున్నఁజూచి' నిర్వ. ౩ ఆ. చేసేతం బథివీశులందుకొన' సను పద్య మందును నీ శబ్దము ప్రయుక్తము. "ఉంగుటంబున హరించెం బల్లవాధీశు."

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడు తనకు నమ్మకము గలుగుటకొఱకై పెద్దకొండవలెనుండు దుందుభియను రాక్షసుని కళేబరముచూపి దీని 'రామా చిమ్ముమీ' యనెను. నాబలము తెలిసికొనుట కిదియా పరీక్ష యని చిఱునవ్వునవ్వుచు నలక్ష్యముగ దానిని కాలిబొటనవ్రేలితో పెంచికబిళ్ళను జిమ్మునట్లు పదియామడదూరమున పడునట్లు చిమ్మెను. ఈ పరీక్షతో సుగ్రీవుఁడు తృప్తిపడినవాఁడు కాఁడు. దీనిని దొలుత చిమ్మునపుడు వాలి చాల నలసియుండెను. ఈ కళేబరము నెత్తురు మాంసముతోఁగూడి భారముగానుండెను. ఇప్పు డెముకలఁగూడుతప్ప మఱే మియు లేదు. ఈ కారణమున నెట్లు వాలికంటె రామచంద్రమూర్తి బలశాలి యని నమ్ముదును? కావున మఱియును బరీక్షించెదనని సాలవృక్షమును భేదింపు మని రామచంద్రమూర్తినిఁ గోరెను.

కం. లీలగ నొకపెనుఁగోలను, సాలాగమసప్తకంబు•శైలవరంబున్
దూలించె రసాతలమున, వ్రీలని ప్రత్యయము గలుగ•వీరుం డంతన్. ౧౨౨

'దనుజ కళేబరంబును గేలఁ బై కెత్తి వెసయోజనంబున విసరివైచె' (కిష్కింధ. ౨౮౮.) నని, వాలిదుందుభికళేబరంబును చేతితోఁ బైకెత్తి యామడదూరమునఁ బడునట్లు విసరివైచెను. రామచంద్రమూర్తి కాలిబొటన వ్రేలితో పదియామడ దూరమునఁ బడఁజిమ్మెను. దీనివలననే వాలిబలముకన్న రాముబల మధికమని తెలియుచున్నను, వాలి దీర్ఘకాలము యుద్ధముచేసి యలసియుండి పచ్చిగానుండు దానిని రక్తమాంసములతోడఁ జిమ్మెను- రామచంద్రమూర్తి ప్రయాసపడని దశలో నుండుటయేగాక కళేబరము శుష్కించి యెముకల గూడుమాత్రము మిగిలినది కావున దీనివలన రామ చంద్రమూర్తి వాలికంటె బలవంతుఁ డని నిర్ధారింప సాధ్యపడదు గనుక సుగ్రీ వుఁడు మఱియొక పరీక్షచేయఁగోరెను. ఆ ప్రకారమే రామచంద్రమూర్తియు సుగ్రీవుఁడు కోరినట్లుచేసి నమ్మకమును కలిగించెను. అది యెట్లనిన—

వీరుఁడు=శూరుఁ డగు రాముఁడు
సాలాగమసప్తకంబును=ఏడుమద్దిమ్రాకులను.
శైలవరంబున్=పెద్దకొండను.
రసాతలమును=అధోలోకములలో నాఱవలోకమును.

వ్రీలనిప్రత్యయము కలుగన్=మొదటిసారివలెఁగాక దృఢమైన విశ్వా సము కలుగుటకై.

ఒక్క పెనుఁగోలను=ఒక గొప్పబాణముచేత - మిత్రుని కార్యము నెఱవేర్పఁ గావలసిన సాధనసామాగ్రి యున్నదని తెలుపుటకై.

లీలన్=అవలీలగ, తూలించెను=భేదించెను. ఒక్కబాణమునఁ నొక్క చెట్టునే కొట్టినయెడల వాలితో సముఁడని యెంచునేకాని సుగ్రీవుఁడు తన్నువాలి కంటె బలవంతుఁడని యెంచఁడేమో యని యేడు చెట్లను నొక్కబాణముతోనే కొట్టెను. ఏడుచెట్లు చాలుగనుండెనేని బలాతిశయముచే నొక్కబాణమునఁ గొట్ట వచ్చును గాని పందిటి గుంజలవలె మూల కొకటి యుండిన నొక్కబాణముతో ఛేదించుట యసాధ్యకార్యముగదా. ఇట్లు చెట్లను మాత్రమే కాక పర్వతమును ఛేదించుట మఱి యసాధ్యము. పోయినబాణ మంతటితోఁ బోక మరల చేతికి వచ్చుట మహాద్భుతము.

అంతన్=ఛేదించిన పిమ్మట.

తాత్పర్యము

సుగ్రీవుని కోరిక నెఱవేర్చి యాయనకు మరల సందేహమున కెడము లేకుండునట్టు లేడు సాలవృక్షములను ఛేదించి యవి యుండెడి కొండను రాముఁడు భేదించెను. ఆ బాణము రసాతలమునకు బోయి మరలి చేతికి వచ్చెను. అంతతో సుగ్రీవుని మనస్సు నిశ్శంకమయ్యెను.

కం॥ బంధురమగు విశ్వాసము, సంధించుచుఁ బ్రీతమానసము పెంపునఁ గి
ష్కింధా గుహకును నలినీ,బాంధవజుం డరిగె రామభద్రునితోడన్. ౧-౭౩

నలినీబాంధవజుండు=పద్మములకు బంధువగు సూర్యునికొడుకు-సుగ్రీవుఁడు

బంధురమగు విశ్వాసము=అధికమైన నమ్మికను.

సంధించుచున్=(రామచంద్రమూర్తి యతిమానుషచర్యఁజూచి) పొందుచు.

ప్రీతమానసము పెంపునన్=ఇఁక నాకు వానరరాజ్యము తప్పక లభించినది యను ప్రీతిగల మనస్సుయొక్క అభివృద్ధిచేత మనస్సునందలి యిట్టి ప్రీత్యతిశయము చేతను.

రామభద్రునితోడన్=శుభమునిచ్చు రామునితోన్.

కిష్కింధాగుహకున్=గుహవలెఁ బర్వతముల నడుమనుండు కిష్కింధా పట్టణమునకు

అరిగెన్=పోయెను, ఋశ్యమూకమునుండి యని యధ్యాహారము,

తాత్పర్యము.

హెచ్చైనములేని నచ్చిక గలవాఁడై సుగ్రీవుఁ డిఁకఁ దన పగదీఱెను. వానర

రాజ్యము లభించెను. అని సంతుష్టిపడిన మనస్సుగలవాఁడై రామచంద్ర మూర్తినిఁ దోడుకొని కిష్కింధాగుహాప్రాంతమునకుఁ బోయెను.

ఉ॥ కాంచనపింగళుండు ప్లవఁగప్రభుఁ డర్కతనూజుఁ డంత గ
ర్జించినఁ దద్రవంబు విని జిష్ణుతనూజుఁడు యుద్ధకాంక్ష నేదే
తెంచుచు దార తారకును దెల్పి భయంపడకుండ, సూర్యజున్
నొంచిన, వానిఁ ద్రుంచెను ఘనుం డొక కోలను నేలఁ గూలఁగన్. ౧౨౪

అంతన్ = కిష్కింధాప్రాంతము చేరినతరువాత.

ప్లవగప్రభుఁడు=వానరప్రభుఁడు. అవ్యవహితభవిష్యత్తునకు వర్తమాన భూతములగు నన్నట్టు కొంచెము కాలములోనే ప్రభువుకాఁబోవును గనుక నయినట్లు చెప్పఁబడినాఁడు. 'మదర్థే త్యక్తజీవితా' అన్నట్లు.

కాంచనపింగళుండు=బంగారమువలెఁ బసుపురంగుగల దేహముగలవాఁడు. సంతోషాతిశయముచేత ముందున్న వికారరూపము పోయి మనోహరాకారము కలవాఁ డయ్యె నని యర్థము.

అర్కతనూజుఁడు=సూర్యపుత్రుఁడు - పై విశేషణములు సూర్యకాంతిని ఈవిశేషణము సూర్యప్రతాపమును దెలిపెడిని.

గర్జింపన్ = తన సుగ్రీవతకుఁ దగినట్లు గొప్ప సింహనాదము సేయఁగా.

జిష్ణుతనూజుఁడు = జయించు స్వభావముగల యింద్రునికొడుకు. కారణ గుణము కార్యమునందు వర్తించునట్లు తండ్రివలెఁ దాను సర్వదా జయించు చుండువాఁడ ననియే తలఁచెనుగాని యిప్పుడు పండితపుత్రునివలె నయినాఁడని భావము.

తద్రవంబువిని - తత్+రవంబు+విని = ఆశబ్దమును విని. ఇదివఱకు సుగ్రీవుఁడు చేయుచుండిన సింహనాదముకంటెను నీసారిచేసిన సింహనాదము విలక్షణమై మునుపటిదానివలె దౌర్బల్యమును దెలుపక జయము నమ్మక మను ధైర్యముతోఁ జేసినట్లు తోఁచె నని భావము.

యుద్ధకాంక్షన్ = యుద్ధమునందలి యపేక్షతో.

దారతారకును=భార్యయగు తారకు సుగ్రీవుఁడు దశరథకుమారుఁడైన రామచంద్రమూర్తిని సహాయునిగాఁ దెచ్చుకొన్నాఁడు. అట్టిసహాయసంపన్నుఁడైన తమ్మునితో నేల విరోధము ? యుద్ధమునకుఁ బోవల దని తార యడ్డగింపఁగా.

భయంపడకుండఁ దెల్పి = శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మాత్ముఁడు. నిరపరాధి నగునన్నుఁ బరునితో యుద్ధముచేయునపుడేల వధించు నని సమాధానపఱిచి.

సూర్యజున్ నొంచినన్ = సుగ్రీవుని యుద్ధమున బాధింపఁగా.

వానిన్ = వాలిని.

ఘనుండు = ధర్మసూక్ష్మములఁ జక్కఁగాఁ నెఱిఁగిన గొప్పవాఁడగు రామచంద్రమూర్తి వాలిని వధించుట దోషమా, మైత్రి భావించి తాన సంప్రాప్తుడైన వానిని సుగ్రీవుని నగ్నిసాక్షిగ స్నేహము చేసిన వానిని జేవదలుట దోషమా యని ధర్మాధర్మ బలాబలము లాలోచించి యుత్తమమార్గ మవలంబించిన వానిని.

ఒక్కకోలను=(1) ఒక బాణము తప్పిన రెండవది వైచునంతలో వాలి సుగ్రీవునిఁ జంపునో పరువెత్తి యూఁడిలోనికిఁ బోవునో యని సందేహించి మొదటి బాణముతోనే చంపెను. (2) మొదటిసారియైనను రెండు మూఁడు బాణము లొక్కసారిగ వేయలేదు. కుక్కను గొట్టుటకు బచ్చెనకోల కావలయునా యన్నట్లు వాలిని జంపుటకు రెండుమూఁడు బాణములు కావలయునాయనియు నొకమాట యొకబాణము అను బిరుదునకు విరోధముగా నొకగుఱిని రెండువార్లు కొట్టినట్లగుననియుఁ దలఁచి, యస్త్రమునఁగూడఁ గాదు, ఒకకోలతో.

నేలగూలఁగన్ ద్రుంచెన్ = దిగువఁబడునట్లు సంహరించెను.

తమ్ముని భార్యతో సంగమించిన వానికి శిక్ష వధ యని శాస్త్రము చెప్పుటచే శాస్త్రబద్ధుఁడైన రామచంద్రమూర్తి యట్లు చేసెను. నేలఁబడునట్లు కొట్టెను గాని వెంటనే ప్రాణము పోవునట్లు కొట్టలేదు. ఏల యనిన వాని దోషము వానికిఁ దెలిపి నీ దోషమున కిది ప్రాయశ్చిత్తము అని వానికి సమాధానము చెప్ప నవకాశముండవలయుననియే కాని యుఁక గొంచెము గట్టిగా వెంటనే ప్రాణము పోవునట్లు కొట్టఁ జేతఁగాక కాదు. దీనివలన రామచంద్రమూర్తి ధర్మబుద్ధియు సత్యపరాక్రమము స్పష్టము. రామచంద్రమూర్తి వాలిని బహుబాణములు వైచి ప్రత్యక్షముగఁ జంపెనని యొకవాదము బయలుదేఱినది. ఆ విషయము కిష్కింధాకాండమందుఁ జర్చింపఁబడును.

తాత్పర్యము.

బంగారువన్నె దేహకాంతిగల వానరేశ్వరుఁడైన సూర్యపుత్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు సింహనాదము గావించెను. ఆ ధ్వనిని విని యింద్రకుమారుఁడైన వాలి సుగ్రీవునితో యుద్ధముచేయ బయలుదేఱెను. కాని యాయనభార్య తార యడ్డమై సుగ్రీవుఁడు రామసహాయుఁడై యున్నవాఁడు. నీవు రణము సేయఁ బోవలదు. నీవు నీ తమ్మునితో సమాధానముపడుమని బోధించెను గాని వాలి రామచంద్రమూర్తి ధర్మాత్ముఁడు, ఇతరునితో యుద్ధముచేయ నన్నేల జంపునని సమాధానపఱిచి వచ్చి సుగ్రీవుని యుద్ధమున నొప్పించెను. తన మిత్రుఁడు తన

యెదుట నొప్పింపఁబడుట కనులారఁ జూచి యిపుడు గాకున్న శరణాగతార్త త్రాణపరాయణత్వము మఱెప్పుడి కని రామచంద్రమూర్తి వాలిని నొక్కబాణముతో నేలఁ బడఁగొట్టెను.

ఆ॥ మిత్రపుత్రుమాట • మేరగ వాలిని, రణమునందుఁ ద్రుంచి • రాఘవుండు
వానిరాజ్యమున ది • వాకరతనయునే, పట్టముప్పఁగట్టె • ప్రాభవముగ. ౧-౨౩

రాఘవుండు=మహావంశమునఁ బుట్టి సకలధర్మముల నెఱిఁగిన రామచంద్రమూర్తి.

మిత్రపుత్రుమాట మేరగన్ = సూర్యపుత్రుఁడైన సుగ్రీవుని మాటప్రకారము (కిష్కింధాకాండము. ౩౨౨ వ పద్యము చూచునది.)

రణమునందున్ = సుగ్రీవునితో యుద్ధముచేయునపుడు.

వాలిన్ = వాలిని, త్రుంచి = సంహరించి.

వానిరాజ్యమునన్ = వాలిరాజ్యమున.

దివాకరతనయునే = (వాలి కుమారుఁడైన యంగదుఁడు చిన్నవాఁడగుటచే తను, బూర్వము సుగ్రీవుఁడే యువరాజుగానుండుటను, సుగ్రీవునకు రాజ్యమిచ్చెదనని బాసచేసి యుండుటను నంగదునకు రాజ్యమీక) సుగ్రీవునినే.

ప్రాభవముగన్ - ప్రభుభావము ప్రాభవము = గొప్పగా.

పట్టముప్పఁగట్టెను = రాజుగా నభిషేకించెను.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవుఁడు కోరిన ప్రకారము వాలిని రణమున వధించి యావాలి యేలుచున్న రాజ్యమందు వాలి స్థానమున సుగ్రీవునినే ప్రభువుగా నొనరించెను.

ఉ॥ సీతను రోయఁగాఁ బనిచెఁ • జెచ్చెర వాసరనాథసూనుఁ డ
త్యాతతవిక్రమాఢ్యుల మ • హాకపివర్యుల, వారిలోన సం
పాతివచః ప్రబోధమునఁ • బావని యామడ లొక్కనూఱునై
ఖ్యాతిద మౌ మహార్ణవముఁ • బెల్చనఁ దా నవలీల దాఁటుచున్. ౧-౨౪

రామచంద్రమూర్తి తనమాట ప్రకారము వాలిని వధించి రాజ్యము సుగ్రీవునకీయఁగాఁ బ్రత్యుపకారముగఁ దనమాటప్రకారము సుగ్రీవుఁడు సీతను వెదకుటకై వానరులఁ బంపుచున్నాఁడు.

వాసరనాథసూనుఁడు = దినపతికొడు కగు సుగ్రీవుఁడు.

సీతను రోయఁగాన్ = సీతను వెతకుటకు.

అత్యాతతవిక్రమాఢ్యులన్ = మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిచెందిన గొప్ప పరాక్రమము గలిగినవారిని.

మహాకపివర్యులన్ = గొప్పయాకారముగల వానరశ్రేష్ఠులను.

చెచ్చెరన్, పనిచెన్ శీఘ్రముగా రప్పించి,శీఘ్రముగా నొక నెలలోపల సీతను జూచిరండని పంపెను.

వారిలోనన్=ఇట్లు వెదక దక్షిణ దిక్కునకై పోయిన వానరులలో

పావని = వాయుపుత్రుఁడు - హనుమంతుఁడు. పవనుని కుమారుఁడు పావని అపత్యార్థకతద్ధితము. పుంలింగము 'పవనః పవతా మస్మి' యన్నట్లు పావనము చేయువారిలో పవనుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. అట్టివాని కుమారుఁడు కావున సుగ్రీవుఁడు చేసిన బాస నెరవేఱునట్లు చేసి యతని మిత్రఋణవిముక్తునిఁ జేసెనని భావము.

సూర్యశిష్యుఁడు సూర్యపుత్రుని ఋణవిముక్తుం జేసి సూర్యవంశ్యుఁ డగు రామచంద్రమూర్తికిఁ దోడ్పడుట భావ్యమేకదా.

సంపాతివచః ప్రబోధమునన్=జటాయువున కన్న యగు సంపాతి మాటల వలనఁ దెలిసికొన్నవాఁడై; లంకలో రావణు నంతఃపురములో సీతాదేవి యున్న దని సంపాతి చెప్పఁగాఁ దెలిసికొన్నవాఁడై,

ఆమడ లొక్కనూఱునై=ఒక్కనూ అనఁగా చక్కఁగా ౯౯ పై నొకటి యని యర్థము కాదు. ఇంచుమించు నూ అని యర్థము. "ఒక మున్నూఱు కదల్చి తెచ్చిన లలాటోగ్రాక్షుచాపంబు" - భాగవతము, అనేకమను నర్థమున శతము- సహస్రము - అయుతము - - అనుపదము ఉపయోగింపఁబడును.

భీతిదమౌ = భయంకరమైన.

మహార్ణవమున్ = గొప్పసముద్రమును.

అవలీలన్ దాఁటుమన్ = నడుమ నడుమ విఘ్నములు వచ్చినను నవి యాయన కాయాసమును గలిగించినవి కావు.

కం॥ ఇట్టులు నూఱామడ యొక్క, పెట్ట వడిం దాఁటి బాహువిక్రమపరుఁడై
నిట్టూర్పైనను విడువఁడు, కొట్టఁబడఁడు గాసిఁ గీశకుంజరుఁ డంతన్.
సుందర - ౧౩౫.

తాత్పర్యము

అట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన కార్యభారము నెఱవేర్పఁగా సుగ్రీవుఁడు తన ప్రతిజ్ఞ ప్రకారము సీతను వెదకుటకు వానరులను నాలుగు దిక్కులకు మిక్కిలి పరాక్రమవంతులైన వారిని బంపెను. వారిలోఁ బవన నందనుఁడైన హనుమంతుఁడు జటాయు సోదరుఁడైన సంపాతి సీతాదేవి లంకలో నున్నదని చెప్పఁగా

నా మాటప్రకారము రమారమి నూఱామడ వెడల్పుగల సముద్రమును సునా యాసముగ దాఁటెను.

కం. రావణపాలిత యౌ లం, కావరనగరంబుఁ జొచ్చి • కనియెను బహుశో
కావిల నశోకవనగత, శ్రీవాస న్నాథసక్త • చేతన్ సీతన్. ౧౭౪

రావణ పాలితమౌ = రావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచున్న.

లంకావరనగరంబు=లంక యను పేరుగల గొప్ప పట్టణము.

చొచ్చి = ప్రవేశించి.

అశోకవనగతన్ = రావణు నంతఃపురికిఁ జేరి విస్తారముగ నశోకవృక్షములు గల యుద్యానవనమం దున్నదానిని.

నాథసక్తచేతన్ = భర్తయందే లగ్నమైన మనస్సుగలదానిని – ఎల్లప్పుడు భర్తనే ధ్యానించుచుండుదానిని.

బహుశోకావిలన్ = (భర్తను విడిచి రావలసివచ్చెఁగదా యనియుఁ దన నిమిత్తమై శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెంత దుఃఖించుచున్నాఁడో యనియు) అధికమైన శోకముచేఁ గలఁతనొందిన మనస్సుగలదానిని.

శ్రీవాసన్=సతీరత్నములకుఁ దగిన స్వాభావిక కాంతికి నివాసమైనదానిని.

సీతన్‌కనియెన్ = శ్రీసీతాదేవిని జూచెను. పది నెల లాహారములేక స్నానము లేక నేల దుమ్ములోఁ బడి పొరలాడుచు నొక్కటిగఁ బెనసిన జడతో గుర్తించుటే కష్టముగాఁ జిక్కియుండునది శ్రీవాస యెట్లయ్యె ననఁ స్త్రీలను రక్షించునది శీలము. స్త్రీలకు నాభరణములవలెఁ గాంతి నిచ్చునది శీలము. అట్టి శీల లక్ష్మి యాయమయందు స్థిరముగా గాఁపురము చేయుచున్నదనియు నేలక్షణములచే నామె యట్టి శీలవతి యని తెలిసికొనవచ్చునో యట్టి సహజశుభలక్షణము లామెయందు స్పష్టముగఁ బ్రకాశించుచున్న వనియు భావము. సంసారతాపత్రయంబు నోర్వక భగవత్కటాక్షమునకుఁ బాత్రుఁడఁ గాకపోయితినే యని యేకాంతస్థలమునందుండి తపించుచు భగవత్సాక్షాత్కార మపేక్షించి యాయననే సర్వదా ధ్యానించుచుఁ దన్మయుఁడై మాపుటచేఁ గలిగిన బ్రహ్మతేజస్సంపన్నుఁడగు భక్తుఁ డిట ధ్వనించును.

తాత్పర్యము.

రావణాసురుఁ డేలెడు లంకాపట్టణమునఁ బ్రవేశించి హనుమంతుఁడు రావణుని యంతఃపురమునకుఁ జేరికగా నశోకవనమందుండి శోకించుచు తన భర్తనే ధ్యానించుచుఁ దపోబలముచే శీలసంపత్తిచేఁగలిగిన నైజవర్చస్సుచేఁ బ్రకాశించుదానిని శ్రీసీతాదేవిని జూచెను.

కం॥ వైశ్వానరహితతనయుఁడు,విశ్వాసముపుట్టఁ జూపి•విభుముద్రికఁ దా
నాశ్వాసించెను సతి;హరి,దశ్వసుతునితోడిచెలిమి•యగుటయుఁజెప్పెన్.౧౨౮

వైశ్వానరహిత తనయుఁడు=అగ్నిదేవునికి మిత్రుఁడయిన వాయుదేవుని పుత్రుఁడు హనుమంతుఁడు. ఈ పద్యమునందు ౧౨౯ వ పద్యమునందు నిదియే కర్తృపదము కావున హనుమంతుఁ డించుమించు లంకానగర మంతయు నగ్నిహోత్రునకుఁ బూర్ణాహుతిగ వేల్చుటయు, హనుమంతుని తోఁక కాల కుండుటయు దానికిఁ గారణము నీ పదము తెలుపుచున్నది. 'లోహితాశ్వో వాయు సఖ' యని యమరుఁడు.

విశ్వాసము పొంటెన్ = రావణాసురుఁడు సన్న్యాసివేషము వేసికొని మోస గింప వచ్చినట్టు లతఁడో మఱియొకఁడో క్రోఁతివేషము వేసికొని తన్ను మోస గింప వచ్చినాఁడని యెంచక నిజముగ) రామదూతయే యని నమ్ముటకొఱకు.

విభుముద్రికను = శ్రీరాముని యుంగరమును.

చూపి = గుఱుతుగాఁ గనఁబఱిచి యామె కిచ్చి.

హరిదశ్వసుతునితోడి చెల్మి యగుటయున్ = సూర్యపుత్రుఁడైన సుగ్రీవుని తోడ స్నేహము చేసికొనుటయును, చేసికొనుటయని చెప్పక "యగుటఁయును" ననుటచే సీతాదేవికై రామచంద్రమూర్తి చేయు ప్రయత్నము దుఃఖపాటు మొదలయిన వన్నియుఁ జెప్పెనని సముచ్చయార్థము స్ఫురింపఁ జేసెదిని. స్నేహము చేసికొనె నని చెప్పిన స్నేహఫలము రామచంద్రమూర్తిని మాత్రమే చెందునని తోఁపగలదు. వాస్తవముగ స్నేహఫలము రామసుగ్రీవుల కిరువు రకుఁ బ్రాప్తించెను. కావున నాత్మనేపద ముపయోగింపక 'చెలిమి లభించె' నని చెప్పెను.

తాన్=తాను (ఆంజనేయుఁడు), సితన్=సీతాదేవిని.

ఆశ్వాసించెను=సమాధాన పఱిచెను. నీ భర్త వానరులతో వచ్చి సముద్ర మును దాఁటి లంక ముట్టడించి రావణు సబాంధవముగ వధించి నిన్నుఁ బిలుచు కొనిపోయి పట్టాభిషిక్తుఁ డగునని యూరడించెనని భావము.

తాత్పర్యము.

అగ్నిహోత్రుని మిత్రుని కుమారుఁడైన హనుమంతుఁడు శ్రీ సీతాదేవి తన్ను నమ్ముటకై శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిచ్చిన రామముద్రికను జూపి దుఃఖపడ వల దని రామచంద్రమూర్తి త్వరలో వచ్చి నిన్ని చెఱనుండి విడిపించు నని యామెను సమాధానపఱిచి యిరువురు రామలక్ష్మణులు సముద్ర మెట్టుదాఁటి రాఁగలరు? రాఁగలిగినను నింతటి బలశాలిని రావణు నెట్లు జయింపఁగలరను

సందేహము తీఱుటకై సూర్యపుత్రుఁడగు సుగ్రీవునితో రామచంద్రమూర్తికి స్నేహము లభించుటయుఁ జెప్పెను.

సీ॥ తోరణంబును బ్రమి•దారణం బొనరించి, పంచసేనానులఁ•ద్రుంచివైచి
సప్తమంత్రిసుతాళి•సప్తాశ్వసుతుఁగూర్చి, శూరు నక్షుని నల్చి•చూరు చేసి
బ్రహ్మాస్త్రమునఁ జిక్కి•బ్రహ్మవరంబునఁ, గట్టు వాసినయట్టి•గుట్టు దెలిసి
తను లాగుదైత్యుల•మనమున మన్నించి, సీత దప్పఁగ లంక•భూతిఁ జేసి

తే॥ రయము మెయిదాశరథికిని•బ్రియముఁ జెప్ప,మరలి చనుదెంచి వానర•వరుఁడు ధీర
తామహోత్తరుఁగాంచి ప్ర•దక్షిణించి,కంటిజానకిఁదత్త్వయు•క్తముగ ననియె.

తోరణంబును=అశోకవనము తలవాకిటద్వారమును,

ప్రవిదారణంబు ఒనరించి = చక్కఁగా విఱుగఁగొట్టి.

పంచసేనానులన్ = అయిదుగురు సేనానాయకులను - పింగళనేత్రుఁడు మొదలగువారు 'సేనాం నయతి' సేనను నడిపించువాఁడు సేనాని.

త్రుంచివైచి = చంపి.

సప్తమంత్రిసుతాళిన్=జంబుమాలి మొదలగు నేడ్గురు మంత్రిపుత్రులను.

సప్తాశ్వసుతున్=ఏడు గుఱ్ఱములు గలవాఁడు సూర్యుఁడు వానిసుతున్=వాని కుమారుఁడగు యముని- యముఁడు శనైశ్చరుఁడు సూర్యుని కొడుకులు.

కూర్చి = చేర్చి - అనఁగాఁ జంపి, పర్యాయోక్తాలంకారము.

శూరున్ అక్షున్ = రావణు రెండవ కుమారుఁడును మిక్కిలి పరాక్రమశాలియు నగు అక్షకుమారుని (ఇంద్రజిత్తు-అక్షకుమారుఁడు వీ రిరువురు మండోదరీ పుత్రులు.)

నల్చిచూరుచేసి=నలిగి పొడి పొడి యగునట్లు నేలపై విసరి మోఁది.

బ్రహ్మాస్త్రమునఁ జిక్కి = ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచేతఁ గట్టుపడి.

బ్రహ్మవరమునన్=బ్రహ్మాస్త్రమున నితఁడు పట్టువడునేగాని మృత్యుభయము లేదని బ్రహ్మ హనుమంతునికి బాల్యమున నిచ్చిన వరముచేత.

కట్టువాసినయట్టి గుట్టు తెలిసి=కట్టులూడిన రహస్యము తెలిసికొని.

ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రముచే హనుమంతునిఁ గట్టెను. అస్త్రబంధన మభేద్యమని తెలియని మూఢులగు నతని యనుచరు లూరక క్రిందపడినాఁడని తలఁచి తలాలున పైఁబడి త్రాళ్ళతోఁ గట్టిరి. నీచసాంగత్యమును విశ్వాసము లేమిని

నోర్వక బ్రహ్మాస్త్రము వదలిపోయెను. అది రాక్షసులకుఁ దెలియదు. హనుమంతునికిఁ దెలిసియు రావణునిఁ జూచి మాటలాడవలయు నను తలంపుతోఁ గట్టుపడిన వానివలెనే నటించెను. ప్రపత్తికి మహావిశ్వాసము ప్రాణము. విశ్వాసమున లోపము గలిగెనేని ప్రపత్తి వ్యర్థమగును. బ్రహ్మాస్త్రబల మెఱుంగని మూఢ రాక్షసులు బ్రహ్మాస్త్రబంధములకన్నఁ ద్రాళ్ళకట్లు గొప్పవని తలఁచి హనుమంతునుఁ గట్టుటచె నస్త్రబంధము లవమానము సహింపక యూడిపోయెను. అట్టులే భగవంతునకు శరణాగతులైనవారు దానియందు నమ్మకములేక యితరోపాయముల వెదకిరా భ్రష్టులగుదురు.

తనులాగుదైత్యులన్=త్రాళ్ళతోఁ దన్నుగట్టి యీడ్చు రాక్షసులను.

సీఁతదప్పఁగ లంకభూతిచేసి=సీతను దప్పఁ దక్కిన లంక (లంకలో విశేషభాగము) గాల్చి బూడిదచేసి, సాధువై సీతాపక్షపాతి యగు ధర్మాత్ముఁడగు విభీషణుని యిల్లుగూడఁ గాల్పక విడిచెను. దాశరథికిఁ బ్రియముఁ జెప్ప రయము మెయి మరలి యని యన్వయము.

దాశరథికిన్=రామచంద్రమూర్తికి-దశరథాపత్యము-పుంలింగము-దాశరథి.

ప్రియమును=సంతోషకరమైన సీతాదర్శనవార్తను.

ధీరతామనోహరున్ = ధైర్యమున మిక్కిలి గొప్పవానిని - సీతావిరహవేదన యందును ధైర్యమువదలనివానిని-రామచంద్రమూర్తిని.

కాంచి=చూచి - తన్నుఁ జూడఁగానే యితఁడు కృతకృత్యుఁడని తెలిసికొని సంతోషపడునట్టి చూపులఁజూచి - వాక్కుచే సంతోషింపఁ జేయుటకుముందే యాకారముచేతనే సంతోషింపఁ జేసెననియు నిష్కారణముగ రామఁ డొక నిమిషమైన దుఃఖించుట హనుమంతుఁడు సైఁపఁడయ్యెననియు భావము.మధువనభంగమున కిదియు నొకకారణము. తమ రాక విని రాముఁడు సంతోషించుఁ గాక యని.

ప్రదక్షిణించి = చుట్టుతిరిగి. ఇది ప్రణామమున కుపలక్షణము. ఇది యాత్మప్రదక్షిణముగాదు. పెద్దవారి యెదుటను, ప్రభువుల యెదుటను దేవతాసన్నిధానంబునను పృష్ఠభాగము కనఁబడఁ జేయు ఆత్మప్రదక్షిణము నిషిద్ధము. ఎవరికి నమస్కరించెదమో వారికుడిచేతి వైపుగాఁ బ్రారంభించి తిరగి వారియెడమచేతి ప్రక్కనుండి వచ్చి యెదురుగా నిలిచినఁ బ్రదక్షిణముచేయు టగును.

కంటిని జానకి తత్త్వయుక్తగ ననియె=సీతను జక్కఁగఁ జూచి వచ్చితి నని చెప్పెను. జానకినిగంటి ననక కంటిని జానకి ననుటకుఁ గారణ మేమన ముందు జానకినని చెప్పిన రెండవపద మేమి చెప్పునో, కనఁబడలేదని చెప్పునో రావణునకు వశపడెనని చెప్పునో యని యా రెండవమాట చెప్పులోపల రామచంద్ర

మూర్తి సంతసించునే యని ప్రధానకార్యమగుట ముందు గంటిని అని చెప్పెను. అంతతో విడిచిన నేమిచూచెనో యని సందేహించునేయని జానకి నని చెప్పెను. ఏమిగా సీతను జూచెనో యని తలంచునే యని తత్త్వయుక్తముగ ననియెను.

తత్త్వయుక్తముగ=వాస్తవముగ నియమవ్రతయై శీలరక్షణము చేసికొనుచు జీవించియుండు సీతాదేవిని జూచితి నని యర్థము. సీత బ్రతికియుండినను శీలము కోలుపోయియుండెనేని యామెకై శ్రమించుటవ్యర్థమని శ్రీరామచంద్ర మూర్తి తలంచునని తత్త్వయుక్తముగ నని చెప్పెను.

తాత్పర్యము.

ఒక్క వానరుఁడే యింతచేసెనే వానరసేనతో, రామచంద్రమూర్తి వచ్చిన లంక ధ్వంసముచేయుటయం దేమి సందేహ మని సీతాదేవి ధైర్యము వహించుటకును రావణుని బల మెంతమాత్రమో తెలియుటకును, వానినే యుద్ధమున కీడ్చి తన్నినవాఁడు తెలివితెచ్చుకొని సీత నిచ్చి సమాధానపడు నను తలంపుతోను, హనుమంతుఁడు పరాక్రమోపాయమున కుపక్రమించి యశోకవనము తలవాకిట ద్వారమును విఱుగఁగొట్టి సేనానాయకుల నేపురవధించి, యేడ్వురు మంత్రిపుత్రులనుజంపి శూరుఁడైన యక్షకుమారుని నలిగులిగా మర్దించి, యింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచేఁ గట్టుపడియును బ్రహ్మవరముచే నాకట్లు వదలిపోవుట తెలిసియు, రావణునిఁ జూచి సంభాషింపవలయునని తన్నట్టులిట్టులు నీడ్చు రాక్షసుల జంపక విడిచి, సీతాదేవినితప్ప లంక నంతయు దహించి భస్మముచేసి శీఘ్రముగ రామచంద్రమూర్తికి సీతాదేవివార్త దెలుపవలెనని లంక విడిచి మరలివచ్చి ధీరాగ్రగణ్యుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బ్రదక్షిణించి రామా! చూచితిని సీతను శీలమువిడువక జీవించియున్నదాని నని చెప్పెను.

సీ. సూర్యకులుం డంత•సూర్యాత్మజునితోడఁ, జేరి మహోదధి•తీర మచట
 సూరసన్నిభశరా•సారంబునను వార్ధిఁ, జాలఁగ సల్లక•ల్లోలమువ
 నాపగానాయకుం•డోపక తనరూపు, నపుడూని బోధింప•నుపమ త్వష్టృ
 సూతిచేఁ గట్టించి•సేతువు నాత్రోవ, లంకాపురంబు ని•శ్శంక మరిగి
తే॥ రణతలంబున దైత్యురా•వణువధించి, క్షమసుతనుబొంది లజ్జాభ•రమునఁ
 గుంది
 నిందమనభనిష్ఠురములురా•ముండు పలుక, స్మాతనూజాతచితిఁబొచ్చె•
 సాధ్వీగాన. ౧౩౦

యుద్ధకాండకథారంభము.

అంతన్ = హనుమంతునిమాట విన్నపిదప.

సూర్యాత్మజునితోడన్ = సుగ్రీవునితో.

మహోదధితీరముంజేరి=దక్షిణసముద్రపుటొడ్డును బొంది.

వార్ధిన్=తాను ప్రార్థించినను మార్గమియ్యక యుదాసీనుఁడైన సముద్రుని.

సూరసన్నిభ శరాసారంబునన్ = సూర్యునితో సమాన మగు సస్త్రవరం పరచేత.

చాలఁగఁ నల్లకల్లోలముగన్ = పాతాళమునుండి నీళ్ళు కలఁతపడునట్లు చేయఁగా.

ఆపగానాయకుండు=నదులకు భర్తయగు సముద్రుఁడు.

అప్పమూహము = నీటి సమూహము - ఆపము. వానిచేఁ బోవునది, ఆపగ = నది.

ఆపగలు=నదులు - వానికి భర్త సముద్రుఁడు - సరిత్పతి యని సముద్రునకుఁ బేరు సుగ్రీవుని రక్షింపవేఁడుటకు తార వచ్చినట్లు - కాళియుని రక్షింప వేఁడుటకు నాయన భార్యలు నాగకాంతలు వచ్చినట్లు - సముద్రుని భార్యలైన నదులును సముద్రునికి ముందుగా శ్రీరామచంద్రమూర్తిని వేఁడుకొన వచ్చిరని యీ విశేషణముచే ధ్వని స్ఫురించును.

ఓపక = తాళఁజాలక, తనరూపునాని = తన యథాస్వరూపముతో, అన్ని భూతముల కధిష్ఠానదేవతలు గలరు. కావున సముద్రమున కధిష్ఠానదేవతయగు వాఁడు వచ్చి యని భావము. నీ ళ్ళాయనకు శరీరము వంటిది. అగ్ని దేవత మంటగను జలదేవత నీళ్ళుగను, భూదేవత భూమిగను నిట్లు లాయాదేవత లాయారూపములు ధరించి భగవదాజ్ఞ శిరసా వహించి మనుష్యుల కుపకారులై వర్తింతురు. కావుననే మనుష్యులకు వీరు పూజ్యులు. వీరిని బూజింపకుండు వాఁడు కృతఘ్నుఁడు.

ఉపమ = ఉపాయమును, బోధింపన్ = తెలుపఁగా - సముద్రుఁడు నలునిచే సేతువు కట్టింపుమని యుపాయము నేర్పెను.

త్వష్టృసూతిచేన్ = విశ్వకర్మ కుమారుఁ డగు నలునిచే.

సేతువుకట్టించి = ఆనకట్ట కట్టించి.

నిశ్శంకము = జంకు. భయములేక - అవ్యయీభావ సమాసము - సులభ వ్యాకరణము సమాసపరిచ్ఛేదము ౬౫ వ సూత్రము.

రణతలమునన్ = యుద్ధభూమియందు.

క్షమసుతను=భూమి కూఁతురైన సీతను. ఇది సాధ్యసమాసము. సు- వ్యా - సమాస. ౪ సూ.

లజ్జాభరమునన్ కుంది = పౌరుష బలములచే సీతను సాధించితినిగాని యేమిలాభము? ఇన్ని దినాలు పరగృహమున నున్నదానితోఁ గూడినాఁడు

రాముఁడెంతలజ్జాభిమానములు లేనివాఁ డని యనరా యని)అధికమైన సిగ్గుచే విచారపడి.

నింద్యసభన్ = దేవ వానరరాక్షసులచేఁ బూర్ణమైనసభలో.

నిష్ఠురములు = కఠినవాక్కులు. పతివ్రత యగు సీతాదేవి నుద్దేశించి యని యధ్యాహారము.

క్ష్మాతనూజాత=భూమిపుత్త్రి యగు సీత. క్షమసుత, క్ష్మాతనూజాతయను శబ్దములు రామచంద్రమూర్తి నిష్ఠురమాడినది. అగ్నియందుఁ బ్రవేశించి వెడలి వచ్చునది. భూమియందుఁ బుట్టిన సీతయేకాని యామె ప్రతిబింబము కాదు. మాయసీతయుఁ గాదు వాస్తవసీతయే యని తెలుపుచున్నవి.

సాధ్విగాన = పతివ్రత యగుటఁజేసి.

చితిన్, చొచ్చెన్=లక్ష్మణుఁడు పేర్చిన చితియందు మండెడునగ్నిలోఁ బ్రవేశించెను. పాతివ్రత్యస్థాపన కని యధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.

సూర్యవంశసంభవుఁడైన రామచంద్రమూర్తి సూర్యపుత్త్రుఁడైన సుగ్రీవునితో నతని సేనలతో దక్షిణసముద్రతీరముచేరి దాఁటుటకై తెరువివ్వని సముద్రునిఁ బ్రార్థింపఁగా నతఁ డియకున్నఁ గోపించి సూర్యునితో సమానములైన బాణంబులచే సముద్రము నంతయుఁ క్షోభింపజేసిన నతఁడును దనభార్య లైన నదులను బురస్కరించుకొని నిజస్వరూపముతో వచ్చి రామచంద్రమూర్తి పాదములపైఁబడి ప్రార్థించి నలునిచే సేతువు కట్టించుమని యుపాయము చెప్ప నాప్రకారమాచరించి దానిపై సేనలతో నడచిపోయి లంకాద్వీపంబు నిర్భయముగఁ బ్రవేశించి యుద్ధభూమియందు రావణాసురు వధించి సీతాదేవినిగని యిన్నాళ్ళు పగవానియింట నొంటరిగనున్న నాఁడు దానిని మరల నెట్లు గ్రహింతునా యని సిగ్గుపడి సీతాదేవిని కఠినోక్తు లాడఁగా నామె పతివ్రతగావున నామాటలు వినఁజాలక తన పాతివ్రత్యమహిమ లోకమునకెల్ల నెఱింగింప లక్ష్మణుఁడు పేర్చిన చితియందు మండెడుమంటలోఁ బ్రవేశించెను.

కం॥ క్షితిసుత నిస్తులిత పతివ్రత యనిహుతవహుఁడు పలుక • రామవిభుం డా
సతిసిన్ మరలం గైకొని, యతిమోదం బందె వేల్పు • లందఱుఁ బొగడన్. ౧౩౧

క్షితిసుత = సీత.

నిస్తులితపతివ్రత=ఈమెతో సమాను రాలని చెప్పఁదగిన పతివ్రతలేనిది.

అని హుతవహుఁడు = అగ్నిహోత్రుఁడు హోమముచేసిన హవిస్సును మోసికొనిపోయి దేవతల కిచ్చువాఁడు.

ఆ సతిని=పతివ్రతయగు నా శ్రీసీతాదేవిని.

వేల్పులందఱుఁ బొగడన్=దేవతలందఱు స్తోత్రము చేయుచుండఁగా.

మరలం గైకొని యతి మోదం బందెన్ అని యన్వయము. సీతాదేవి పాతివ్రత్యమును రామచంద్రమూర్తి నడవడిని దేవతలు మెచ్చిరి.

అతిమోదము=మిక్కిలి సంతోషము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మరక్షణార్థమై తన ప్రియురాలినిఁగూడ నింత కఠినముగఁ బరీక్షించెఁగదా యని దేవతలే శ్లాఘింపఁగా నిఁక నావరుల, రాక్షసుల మాట చెప్పనేల ? కావునఁ గావ్యార్థాపత్త్యలంకారము.

హుతవహుఁ డనుటచే మంత్రముచేఁ బవిత్రమై దోషరహితమైన హుతమును దేవతల కందిచ్చునట్లు పాతివ్రత్యముచేఁ బవిత్రయగు సీతను శ్రీరామచంద్రమూర్తికిచ్చెనని శబ్దసారస్యము.

తా త్ప ర్య ము.

అప్పు డగ్నిహోత్రుఁడు సీతను బిడ్డవలె నెత్తికొనివచ్చి శ్రీరామచంద్రా! యీ సీతాదేవివంటి పతివ్రతలు లోకమున లేరు. ఈమెయం దెట్టి దోషము లేదు. గ్రహింపు మని యీయఁగా శ్రీరామచంద్రుఁడును నా సతిని మఱల గ్రహించి బ్రహ్మరుద్రాదిదేవత లందఱు నాభార్యాభర్తల నడవడి మెచ్చుకొనుచుండ మిగుల సంతోషించెను.

కం॥ సురతతిచేఁ బూజితుఁడై, కర మలరెన్ రాముఁ డతని॰ఘనకార్యమునన్
సురమునిగణములు సచరా,చరమగు ముల్లోకములును॰సంతోషించెన్. ౧౮౩

సురతతిచేన్=దేవసమూహముచేత.

కరము + అలరెన్=మిక్కిలి సంతోషించెను.

గణములు=గుంపులు.

సచరాచరము=స్థావరజంగమములతోఁ గూడిన.

స్థావరములు = కదలని పర్వతవృక్షాదులు - జంగమములు = సంచరించు పశుపక్షి మృగాదులు.

"అంత స్సంజ్ఞా భవం త్యేతే" యను విష్ణుపురాణోక్తిచే వృక్షాదులకును సంతోషభయాదులు గలవు. క్రొత్త చిగుళ్ళను బువ్వులను వికసింపఁజేసి చెట్లు తమ సంతోషమును తెలిపెను.

అతని ఘనకార్యమునన్=ఆయన చేసిన రావణవధ యను గొప్ప పనిచేత,

తాత్పర్యము.

దేవతాసమూహముచే నిట్లు గౌరవింపఁ బడినవాఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి తనుచేసిన కార్యము లోకోపకారకమై లోకసమ్మతమైనదిగదా యని మిక్కిలి సంతోషించెను. ఆ రావణాసుర వధరూపక మగు నా మహాకార్యమును జూచి దేవతలు- మునులు చరాచరయుక్తములైన ముల్లోకములును రావణాసురుని బాధ తొలఁగెఁగదా యని సంతోషించెను.

కం॥ శ్రీరాముఁడు విభీషణు నారక్షోవిభుఁగ లంక•నభిషేకమున్
　　గూరిమిఁ దా నొనరించియు,వీరుఁడు గృతకృత్యుఁ డగుచు•విజ్వరుఁ
　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　డయ్యెన్. ౧౩౩

విభీషణ పట్టాభిషేకానంతరము సీతాదేవి పరిశోధనమైనను నిటఁ గ్రమ మపేక్షింపక కవి చెప్పెను.

విభీషణునిన్ = శత్రువులను భయపఱచువాఁ డని వ్యుత్పత్త్యర్థము.
ఆరక్షోవిభుగన్ = రావణుని స్థానమున రాక్షసరాజుగ.
అభిషేకమునున్ = పట్టాభిషేకమును, కూరిమిన్ = ప్రేమతో.

ఒనరించియు = చేసియును ఇచ్చట 'యున్' అన్వాచయమును స్ఫురింపఁ జేయును అన్వాయము=తక్కువ - ప్రధానమగు మోక్షమిచ్చి,యప్రధానమగు లంకారాజ్యము నిచ్చెను. భగవచ్ఛరణాగతికి ఫలములు రెండు- ప్రధానము, ఆనుషంగికము నని ప్రధానము మోక్షము. ఆనుషంగికము ఐహికసంబంధ సుఖము, 'శరీరారోగ్య మర్థాంశ్చ, భోగాంశ్చైవానుషంగికాన్, దదాతి ధ్యాయతాం పుంసా, మపవర్గప్రదోహరి' యని ప్రమాణము. తన్ను ధ్యానించువారికి మోక్షమిచ్చు శ్రీమహావిష్ణువు ఆరోగ్యము, ధనము, భోగముకూడ నిచ్చునని యర్థము.

శ్రీరాముండు - శ్రీ = లక్ష్మి. లక్ష్మిచే మనోహరుఁడైనవాఁడు. సీతాపహరణమైన పిమ్మట రాముఁడు రాముఁడేకాని శ్రీరాముఁడు కాఁడు. కావుననే యీ పద్యములందు సీతాపహరణానంతర మింతవఱకు శ్రీరామశబ్దము ప్రయోగింపఁ బడలేదు, రామునకు సీతతో శ్రీయును బోయినది సీతతో మరల నిప్పుడు వచ్చినది. (2) శ్రీ = కాంతి-కాంతితోఁ గూడిన రామచంద్రమూర్తి ఇంతవఱకు రావణు నెట్లు చంపుదునా ? విభీషణునికి నెట్లు పట్టాభిషేకము చేయఁగలుగుదునా యాశ్రితరక్షణము చేసినవాఁడ నెప్పు డగుదునా యని చింతాకులుఁడై యుండుటచేఁ గాంతిహీనుఁడై యుండెను. అభిషేకమైనది కావున మరలఁ గాంతియుక్తుఁ డయ్యెను.

వీరుఁడు = కార్యనిర్వహణసమర్థుఁడు. కావున,

కృతకృత్యుఁడు + అగుచున్=చేయవలసిన కార్యము చేసినవాఁడై.

విజ్వరుఁడు అయ్యెన్=మనోదుఃఖము లేనివాఁడయ్యెను. (1) భరతునికి రాజ్యమీయఁగాఁ గైంకర్యసామ్రాజ్య మభిలషించి యీ తుచ్ఛరాజ్యము నంగీకరింపఁడయ్యెను. విభీషణుఁడు కూడ నంతటి భక్తుఁడే. ఈయన లంకారాజ్యము వలదనునేమో. అట్లనిన నా మాటవ్యర్థ మగునే. "నిన్నుఁ బ్రభువుగా కట్టెద బట్టమా యసురరాజశ్రీకి సత్యంబుగన్" (యుద్ధ ౪౦౧ వ ప.) అని చెప్పితినిగదా. ఆ ప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱకపోవునేమో యని విచారపడుచుండెను. విభీషణుఁడు పట్టాభిషేక మంగీకరించుటచే నా హృదయతాపము వోయెను. (2) ఇంద్రజిత్తు బాణములచే గాయపడి క్రిందఁబడి యుండినపుడు.

తే॥ ప్రతినచేసితి రాక్షసరాజుఁ జేయు వాఁడ నంచు విభీషణు బాస దప్పె
నట్టి యనృతోక్తి యిపుడు నాయుపయపముల, నిప్పువలెఁ గాల్చుచున్నది
నేరసైఁప. యుద్ధ-౧౦-౮౦ ప.

ఇట్టి దుఃఖతాప మిపుడు నివర్తించెను.

'అవిషహ్యో మనస్తాప, స్సంజ్వరః పరికీర్తితః, యేనాంగారనదీమధ్యే, విలుఠన్నివభావ్యతే' నిప్పులయేటి నడుమఁ బొరలాడుచున్నట్లు సహింపరాని మనస్తాపమునకు సంజ్వరమని పేరు.

'విభీషణున కభిషేకము చేసి కృతకృత్యుఁడు విజ్వరుఁడు నయ్యెను' అనుటచే రావణవధ, సీతాప్రాప్తి ప్రధానములు కావనియు, విభీషణపట్టాభిషేకమే ప్రధానమనియు సూచితము. ప్రధానఫలము ప్రాప్తించినపుడుగదా మనుష్యుఁడు కృతకృత్యుఁడు విజ్వరుఁడు నగును. సీతాప్రాప్తిస్వకార్యము. చోరు లెత్తుకొనిపోయిన తన సొమ్ము తాను రాఁబట్టుకొనుటవంటిది. చోరదండనమే రావణ వధ. తన కార్యము తాను జేసికొనుటలో విశేష మేమి? విభీషణ పట్టాభిషేకము ఆశ్రితరక్షా ధర్మకార్యము. చేయకుండినఁ బ్రత్యవాయము గలదు. కావున నాశ్రితరక్షాభిలాషయే రావణ వధకు ముఖ్యకారణము. సీతాప్రాప్తి గౌణము. కావుననే సీతను నిరాకరింపఁగలిగెను గాని విభీషణ పట్టాభిషేకమునకై యుత్కంఠ వహించెను (3) వి=పక్షి. ఇచ్చట జటాయువు, కావున విజ్వరుఁడు = జటాయు విషయమైన మనోదుఃఖము గలవాఁడు. తండ్రి జీవించియుండ పుత్రునకు నుత్సవము జరుగుచున్న దని సంతోషము పడుచున్నను మరణించిన పుత్రునిఁ దలఁచి లోలోన దుఃఖించుచున్నట్లు సర్వలోకజనకుఁడు సర్వలోకస్వామియు నగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి విభీషణ పట్టాభిషేక సమయమునఁ దనకై యెంత సాహసముచేసి ప్రాణ మిచ్చిన జటాయువు వి ట్లభిషిక్తుడు కాఁడయ్యేఁగదా పరలోక

సుఖమిచ్చితినిగాని యిహలోకసుఖ మీయఁజాలనైతినిఁగదా యని స్మరించుచు దుఃఖపడెనని భావము.

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు విభీషణుని లంకారాజ్యమునకుఁ బ్రభువుగాఁ జేసి వీరుఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి కృతకృత్యుఁడై తాపము పాసినవాఁ డయ్యెను.

సీ. స్వర్గవాసులచేత • వరములఁ దా నొంది, మృతకపులకు నుసు • లిచ్చి మనిచి
మిత్రవృతుం డయి • మిత్రకులాగ్రణి, యరికసాధ్యము నయో • ధ్యం గనంగఁ
బుష్పకారూఢుఁడై • పోవుచో దిగి త్రోవ, నల్ల భరద్వాజు • నాశ్రమమున
భరతాంతికమునకుఁ • బవమానసుతు నంపి, పుష్పకంబును నెక్కి • పురమునకును

తే॥ బోవుచోఁ బూర్వకథను సు • గ్రీవుతోడ, ముచ్చటించుచు నెలమినా • సచ్చరిత్రుఁ
డనుజుఁ డున్న నందిగ్రామ • మందుడిగ్గి, జడల నటవీడె సోదర • సహితుఁ
డగుచు. ౧౩౪

స్వర్గవాసుల చేతన్ = శ్రీరామచంద్రమూర్తి విజయము స్తోత్రముచేయ వచ్చిన దేవతలచేత.

మృతకపులకున్ = యుద్ధమునఁ జచ్చినవానరులకు.

ఉసులు ఇచ్చిమనిచి = దేవత లిచ్చినవరముచేఁ బ్రాణ మిచ్చి బ్రతికించి. రామచంద్రమూర్తి యుసులిచ్చి బ్రతికించెననుటచే దేవతలవరము నిమిత్తమాత్రమనియు మనుష్యనటనము సార్థకముచేయ ననియు గ్రహించునది.

మిత్రకుల + అగ్రణి=సూర్యవంశశ్రేష్ఠుఁడు - రామచంద్రమూర్తి.

మిత్రవృతుండయి = సుగ్రీవవిభీషణాది స్నేహితులచేఁ జుట్టఁబడి.

అరికిన్+అసాధ్యము = శత్రువులకు ముట్టడింపసాధ్యము కానిది. అరికిన్ జాత్యేక వచనము. అరికసాధ్యము=ఇది అయోధ్యాపద నిర్వచనము.

పుష్పకారూఢుఁడై = కుబేరుని జయించి రావణుఁడు తెచ్చి యుంచుకొన్న పుష్పకము నెక్కినవాఁడై త్రోవలో భరద్వాజునాశ్రమమున దిగి యనియన్వయము. ఈదినమిచట నిలువవలయు నని భరద్వాజుఁడు ప్రార్థింపఁగా నిలిచి.

భరత+అంతికమునకున్ = భరతుని యొద్దకు.

పవమానసుతున్ = వాయుపుత్రుని - హనుమంతుని, అంపి = పంపి, పదునాలుగుసంవత్సరములు పూర్తియగునప్పటికి నయోధ్యకు వచ్చెద నని భరతునితోఁ జెప్పినమాటప్రకార మాయనకుఁ దనవార్త దెలిపి సంతోషింపఁజేయఁ దలఁచి తాను వచ్చినవార్త తెలుపుటకై హనుమంతుని ముందుగఁ బంపెను.

పురమునకున్ = అయోధ్యకు.

పూర్వకథను=భరతుఁడు చిత్రకూటమునఁ గనఁబఱచిన భక్తికథను, ముచ్చటించుచున్ = చెప్పుచు.

ఆ+సత్+చరిత్రుఁడు+అనుజుఁడు=శ్లాఘ్యమైన చరిత్రముగల తమ్ముఁడు భరతుఁడు. భరతుని శ్లాఘ్యచరిత్ర యేమనఁగా అరచేతికివచ్చిన రాజ్యమును గైకొనకుండుటయు, తప్పక పాలింపవలసివచ్చినప్పుడును భోగముల నాశింపకయు ఋషిచర్యయం దుండుట. భరతుని చర్యకు అసిధారావ్రత చర్యయని పేరు అనఁగా కత్తివాదరపై నటించుటవంటిది. మంచిప్రాయమున నుండి భోగింపశక్తియు సర్వానుకూల్యములు నున్న పురుషుఁడు మంచివయస్సున నుండి సుందరియై భోగింపఁగోరు భార్యతో నేకశయ్యయందుఁ బరుండియు దానిని దాఁకక దానిపై మనస్సుపోనీకయుండు చర్యకు అసిధారావ్రత చర్యయని పేరు.అట్టులే కరతలగతయైన రాజ్యలక్ష్మి భోగ్యయైయుండియు విరక్తుఁడై నవాఁడు. అంతియకాక రామచంద్రమూర్తి యరణ్యమందు నెట్లు ఫలమూలాదుల భక్షించి బ్రహ్మచర్యవ్రతము జరపెనో యట్లు పురమం దుండియు జడలు ధరించి బ్రహ్మచారియై ఫలమూలముల భక్షించి నేలఁ బరుండి సుఖము లాశింపక కఠినచర్య నడపినవాఁడు.

సోదరసహితుఁ డగుచున్=మువ్వురుతమ్ములతోఁ గూడినవాఁడై.

అటన్ = నందిగ్రామమున, జడలవీడెను = జడల విడిపించుకొనెను, సోదరసహితుఁ డయి జడల వదలె ననుటచే శ్రీరామలక్ష్మణులవలె భరతుఁడును జడల ధరించియుండె నని యెఱుఁగవలయును. జడలు వీడుటమాత్రము కాదు. రాజయోగ్యములైన వస్త్రమాల్యాలంకారములను గైకొనెను.

ఇంద్రాదిదేవతలచే వరములు పొంది వరము నెపముగాఁ గొని రణమున మరణించెన వానరులకెల్లఁ బ్రాణము లిచ్చి బ్రదికించి మిత్రులయిన సుగ్రీవ విభీషణాదులతోఁగూడి సార్థకనామధేయముగల యయోధ్యకుఁ బుష్పకవిమానమునెక్కి పోవుచుఁ ద్రోవలో భరద్వాజు నాశ్రమమందు దిగి, భరతునొద్దకు హనుమంతుని దనరాక యెఱిఁగింప ముందుగాఁ బంపి,యావలఁ బుష్పకముపై నెక్కి యయోధ్యకుఁ బోవుచు, నానాఁడు జరిగినవృత్తాంతమంతయు సుగ్రీవునకుఁ దెలియఁజెప్పుచు, సాధుచరిత్రుఁడగు భరతుఁ డుండు నందిగ్రామమున దిగి, తమ్ములతోడ జడలు వదలెను.

కం॥ తనతో వెలయఁగ భూమీ, తనయామణి రాజ్యరమను•దాల్చెన్ మరలన్
దినమణితేజుఁడు దశరథ, తనయుఁలు భువనంబు లతిము•దంబున
వరలన్. ౧౩౫

దినమణితేజుఁడు=సూర్యుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడు. దినమణి=సూర్యుఁడు.

భూమితనయామణి=సీత. ఆకాశరత్నము రామచంద్రమూర్తి. భూరత్నము శ్రీసీతాదేవి. సూర్యుఁడు లేని యాకాశమెట్లు తేజోహీనమై ప్రకాశింపదో యట్లు సీతాదేవి లేని భూలోకము (ప్రపంచము) ప్రకాశింపదని భావము. అలక్ష్మీకమైన ప్రపంచము సూన్యమేకదా.

తనతో వెలయఁగన్= (ఏకసింహాసనమున) తనతోడఁ బ్రకాశింపఁగా.

భువనంబులు=లోకములు, అతిముదంబునన్=మిక్కిలి సంతోషముతో,

వఱలెన్=ప్రకాశింపఁగా.

రాజ్యరమను=రాజ్యలక్ష్మిని.

మరలన్ + తాల్చెన్=పూర్వము మాటమాత్రముగ ధరించెను. ఇప్పుడు కార్యరూపముగ ధరించెను. పదునాలుగు సంవత్సరములు భరతుఁడు రామచంద్రమూర్తికిఁ బ్రతినిధిగ రాజ్యకార్యములు నడపెనుగాని రాజుగఁ గాదు.

తా త్ప ర్య ము.

సీతామహాలక్ష్మి తనతోడ నుండఁగా సూర్యతేజుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యలక్ష్మిని యథార్థముగ మరలఁ బొందినవాఁడగుటచే మూఁడు లోకములు మిగుల సంతోషించెను.

కం॥ విష్టపచయములు మిగులఁ బ్రహృష్టములై యొప్పెఁ బుల్కలేపార మెయిన్
శిష్టులు సుధార్మికులుఁ గడుఁ, బుష్టిని గని రవని రాముఁ భూవరుఁ డేలన్. ౧౩౬

శ్రీరామరాజ్యమునఁ బ్రజలకుఁ గలిగిన మేళ్ళను దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్రీరాముఁడు-అవనిన్ + ఏలన్=భూమినిఁ బాలింపఁగా.

విష్టపచయములు. లోకుల సమూహములు-విష్టపము లనఁగా లోకము లయినను నిచట బహత్స్వార్థలక్షణావృత్తిచే లోకముల నుండువారని గ్రహింపవలయును.

మెయిన్=దేహమందు, పుల్కలు+ఏపారన్= గగుర్పాటతిశయింపఁగా.

ప్రహృష్టములై=మిగుల సంతోషించినవై.

శిష్టులు=గొప్పవాండ్రు, సుధార్మికులు = సుధర్మము-శ్రీరామభక్తితోఁ జేసిన కార్యము-ఆకార్యముల నాచరించువారు సుధార్మికులు. విశేషధర్మము యొక్క ఫలమును బొందినవారు.

కడున్ + పుష్టిని గనిరి=ఇంతవఱకు శ్రీరామవియోగముచే లోకమంతయు శుష్కించియుండెను. ఇప్పుడు మరలఁ బుష్టిగొని బలిసెను.

అయోధ్య. ౧౫-౨౩, ౧౫-౨౪, ౧౫-౨౫ పద్యముల జూడుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రుఁడు రాజ్యమేలునపుడు లోకములన్నియు మిగుల సంతోషించెను. సంతోషాతిశయములచేఁ గలిగిన గగుర్పాటుతో సాధువులు ధర్మాత్ములు మిగుల బురికొనిరి.

కం॥ ఆధులు పొసఁగవు జనులకు, వ్యాధులు తను వంట వాస్థ•కవరోధముగా
సాధుస కీతు లనంబడు, బాధలు లే వెందు రామ•పాలనమందున్. ౧౩౭

సాధులకు, జనులకున్-ఇది సర్వవాక్యములయందు నన్వయించును.

రామపాలనమందున్=రాముఁడు రాజ్యమేలఁగా, ఎందున్ = ఏప్రదేశమందును, ఆధులు=మనోవేదనలు. పొసఁగవు=కలగవు, వ్యాధులు=రోగములు, ఆస్థకున్=రామునియందు భక్తికిన్. అవరోధముగా=అడ్డముగా. తనువున్=దేహమును, అంటవు=తాఁకవు.

ఈతు లనంబడు బాధలు=ఈతులను పేరుగల ఆఱువిధములైన బాధలు-అతివృష్టి-అనావృష్టి-ఎలుకలదండు-మిడుతలదండు - చిలుకలదండు- రాజుసమీపమందుండుటవలనఁ గలిగెడిబాధ-ఈయాఱింటికిఁ ఈతిబాధ లని పేరు.

విష్టపచయము లను పద్యము ప్రజలకు శ్రీరామాభిషేకమునఁ గలిగిన సంతోషాతిశయము వర్ణింప సాధ్యము కాదని ప్రహృష్టములై పుల్కలేపారఁ గడుఁ బుష్టిని గనిరను పదములచేఁ జెప్పెను. వారతిప్రీతిచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెడఁ జేసిన కైంకర్యవృత్తిని నాపద్యమందలి సుధార్మికు లను పదమునఁ జూపెను. ఆధులు పొసఁగ వను పూర్వార్థముచే నట్టి కైంకర్యమునకు విరోధులగు వ్యాధులు నివర్తించెనని చెప్పెను. ఇచ్చట ఆధులు వ్యాధులు నని చెప్పుటచే భక్తియోగమునకు విఘ్నకరము లయినవన్నియుఁ జెప్పఁబడెను. భక్తికి విఘ్నకరములైన క్లేశము లన్నియుఁ శ్రీరామానుగ్రహముచేఁ దొలఁగిపోవును.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామరాజ్యమందు సాధులుసేయు శ్రీరామసేవకు విరోధముగా మనోవేదనలుగాని రోగబాధలుగాని యీతిబాధలుగాని లేవు.

కం॥ కానరు పుత్రులమరణము, మానరు సాధ్వీగుణంబు•మానవతుల్ దా
మూనరు వైధవ్యము వై,శ్యానరుభయ మింతయేని•బాటిల్ల దెటన్. ౧౩౮

ఉత్తరకాండమునఁ బ్రధానముగ వర్ణాశ్రమ ధర్మపాలనము ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఆకథ యిఁక సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడును.

కానరు పుత్రుల మరణము=తల్లిదండ్రు లని కర్తృపద మధ్యాహారము, లేక మానవతుల్ అనుపదమైన కర్తృపదముగా గ్రహింపనగు. కాన రను సామాన్య నిషేధముచే నే దేశమందైనను నెప్పుడైనను అట్టి బాలమరణములేదని భావము బ్రాహ్మణపుత్రుఁడు తండ్రియుండఁగానే మరణించెఁగదా యనిన నది యాగంతుకముగ వచ్చినది, యప్పుడే పరిహరింపఁబడెను.

మానవతులు=స్త్రీలు, సాధ్వీగుణంబును=పాతివ్రత్యమును, మానరు= విడువరు. కావుననే వైధవ్యము=విధవగానుండు దశను, ఊనరు = పొందరు, పాతివ్రత్యహీనతయే వైధవ్యమునకుఁ గారణము.

"వ్యభిచారరతా నారీ, బాలరండాతు జాయతే", పోయిన జన్మమున వ్యభిచరించిన స్త్రీ యీ జన్మమున బాలవిధవ యగును. వ్యభిచరించక మగని నిర్లక్ష్యముగాఁ జూచినది కాలాంతరమున విధవ యగును.

పాపముచే ఆయువు క్షీణించును. అట్టిచోట భర్తలు తమపాపమునేగాక భార్యలపాపమును ననుభవింపవలసియుండుటచే వేగిరము చత్తురు భార్యలు చేసిన పాపమునకు శిక్ష వైధవ్యము. రామరాజ్యమందో స్త్రీలు పతివ్రతలు గావున నున్నంతకాలము భర్తలతో సుఖభోగము లనుభవించుచుండి వార్ధకమున సుమంగలులుగానే మరణించుచుండిరి. కౌసల్యాదులకు వైధవ్యమురామపాలనమున రాలేదు. లక్ష్మణుని నూర్మిళ యనుగమించెను; గాని యింటనిలువ లేదు. స్త్రీలకు వైధవ్యము లేదనుటచే పురుషులకు మరణమే లేకపోవలయును గదా యని యొకరు వ్రాసిరి. ఇది యేమి తర్కమో. విధవలు లేరని చెప్పెను గాని విధురులు లే రని చెప్పలేదుగదా. కావున స్త్రీలందఱు పుత్రవతులై ముసలి ముత్తైదువలై సుమంగలులుగానే మరణించుచుండి రని గ్రహింపవలెను. (౨) వివిధులగు ధవులనుగలవారు విధవలు=జారిణులు. వారి గుణము వైధవ్యము ఊనరు అనఁగా జారత్వము లేదనుట. ఆధ్యాత్మికము, ఆదిభౌతికము, ఆధిదైవికముఅనునవి తాపత్రయము. ఇది శ్రీరామరాజ్యమున లేశమాత్రమైన లేదు.

వైశ్వానర భయము=నిప్పువలనిభీతి, ఇంతయేనిన్=కొంచెమైనను, పాటిల్లదు=సంభవింపదు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యముచేయు కాలమందుఁ దల్లితండ్రులకుఁ బుత్రశోకము కలుగదయ్యెను. స్త్రీలు పాతివ్రత్యమును విడువరైరి. కావుననే వారికి వైధవ్యదుఃఖము లేదు. ఏ గ్రామమందును నగ్నిహోత్రునివలన భయములేదు.

కం॥ కూలవు జంతులు జలములఁ, వ్రీలదు ప్రజ వాతజాతభీతిం జోరుల్
గ్రాలరు, వేఁకిని నాఁకట, వ్రాలుట లేదెందు రామరాజ్యమునందున్. ౧౩౯

శ్రీరామరాజ్యమునందు, జంతులు=ప్రాణులు, జలములఁ గూలవు=నీటిలోఁ బడిచావవు, ప్రజ=జనము, వాతజాతభీతిన్ = సుడిగాలివలనఁ గలిగిన భయము చేత, వ్రీలదు=నశింపదు. ఇంతవఱకు నాధిదైవికతాపము లేదని చెప్పెను. చోరులు=దొంగలు, గ్రాలరు=లేరు, ఇది=ఆదిభౌతికతాపము లేవనుటకు సూచకము.

ఇఁక నాధ్యాత్మికతాపము లేదనుచున్నాఁడు. వేఁకిని=జ్వరముచేతను, ఆఁకటన్=అఁకలిచేతను, వ్రాలుట=నశించుటలేదు. అగ్నిజలవాతయక్షరాక్షసాదుల వలనఁ గలుగు తాపము ఆధిదైవికము. జ్వరము తలనొప్పి మొదలగువాని వలనఁ గలుగు తాపము ఆధ్యాత్మికము. దొంగలు పులులు లోనగు వానివలనఁ గలుగు తాపము ఆదిభౌతికము. వీనికి తాపత్రయ మని పేరు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యమేలుకాలము నీళ్ళలోఁబడి చచ్చినవారు లేరు. పెద్ద గాడ్పులచేత జనులు పీడింపఁబడరు. దొంగలులేరు. ఆఁకలిచేతను జ్వరముచేతను తపించినవారు లేరు.

కం॥ పురముల జనపదములఁ గాఁపురములు గావించుజనులు భోగాభోగ
స్ఫిరతను ధనధాన్యంబులఁ, గరము సుఖించెదరు కృతయుగంబునఁ
బోలెన్. ౧౪౦

శ్రీరామరాజ్యమునఁ బ్రజల కనిష్టములు కలుగుట లేదని యింతవఱకుఁ జెప్పి ఇఁక వారికిఁ గలిగిన యిష్టసిద్ధిని దెలుపుచున్నాఁడు

పురములన్=పట్టణములయందు, జనపదములన్ = గ్రామములందు, కాఁపురములుసేయు జనులు ధనములచేతను ధాన్యములచేతను భోగ+ఆభోగ స్ఫిరతను=సౌఖ్యానుభవముయొక్క యతిశయముచేత, పురములస జనులు ధనములచేతను, గ్రామజనులు ధాన్యములచేతను నతిశయించిరని యథాక్రమముగ నన్వయము. క్రమాలంకారము.

కృతయుగంబునఁబోలెన్ కరము సుఖించెదరు-కృతయుగమునందువలెఁ ద్రేతాయుగమందును సుఖించెదరు. "రాజా కౌసల్యకారణ"మ్మని యుండుటచే శిష్టుఁడైన రాజు కలియుగమందును కృతయుగధర్మము నడిపింపఁగలఁడు. దుష్టప్రభువు కృతయుగమును గలియుగము చేయఁగలఁడు.

తాత్పర్యము.

నగరములందును గ్రామములందును గాఁపురముండు జనులు భోగాభివృద్ధికై

ధనములను ధాన్యములను విస్తారముగఁ గలవారై కృతయుగమునందువలె మిక్కిలి సుఖ మనుభవింతురు.

ఆ॥ వాజపేయశతము•బహుసువర్ణములఁ గూర్మి జలిపి కోట్ల•గోచయములు
నెన్న రానిధనము•లిచ్చి బ్రాహ్మణులకు, బ్రహ్మలోక మరుగుఁ•బ్రథిత
గుణుఁడు. ౧౪౧

క్షత్రియునకు మాత్రము సంబంధించిన రాజ్యపరిపాలన మను ధర్మము నిందాఁకఁ జెప్పెను. ఇఁక ద్విజుల కందఱకు సాధారణమైన ధర్మములను శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ జూపుచున్నాఁడు.

ప్రథితగుణుఁడు=ప్రసిద్ధిచెందిన గుణములుకలవాఁడు. ప్రజాపాలనము చేత గుణవంతుఁ డని కీర్తి చెందినవాఁడు–రామచంద్రమూర్తి కావున నాయన ధనకోశములోని ధన మన్యాయార్జితము కాదు. శుద్ధమై యజ్ఞార్హమైన దని భావము.

వాజపేయశతము=అనేకములైన యశ్వమేధయాగములను.

బహుసువర్ణములను = బహుసువర్ణము లను యాగములను నూటిని "బహూని సువర్ణాని యత్రోపకరణత్వతః, విందేత సక్రతుస్సద్భిస్మృతో బహుసువర్ణక" యని ప్రమాణము. అశ్వమేధాదుల ననుష్ఠించె ననుటచే నూత్రమున మొదటనే చెప్పఁబడిన యగ్నిష్టోమాదుల ననుష్ఠించె ననుట సిద్ధము.
కోట్లగోసమూహములను=కోట్లకొలఁది ఆవులమందలను.

బ్రహ్మ=విష్ణువు. బ్రహ్మలోకము–తనదైన వైకుంఠము. పరమాత్మాతపో వేదో బ్రహ్మ బ్రహ్మబ్జజే ద్విజే' నానా. బ్రహ్మశబ్దమునకుఁ బరమాత్మ యని యర్థము. 'నారాయణః పరం బ్రహ్మ' యని శ్రుతి కలదు. కావున బ్రహ్మలోక మన నారాయణలోకము వైకుంఠమని యర్థము.

అరుగున్=పోఁగలఁడు, బ్రహ్మలోక మనఁగా చతుర్ముఖబ్రహ్మలోక మని యొకరు వ్రాసిరి. రామునికథ చదివినవారికి మోక్షము. ఆయనకు సత్యలోకము ననుట పరిహాస్యముకదా.

ప్రథితగుణుఁడు అనుపదము సీతాదేవి విషయమై యేదో యొకయపవాదము విని యామెను జనులసంతుష్టికై విడిచెననుట సూచితము. "సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణా దతిరిచ్యతే" యన్నట్లు ప్రసిద్ధుఁడైన మానవంతునకునపవాద మన్న మరణముకంటెఁ గీడుగలదా? సీతాదేవిని విడుచుటకుఁ గారణ మపవాదభీతిమాత్ర మే కాదు. లోకసంగ్రహార్థముకూడ. మార్గదర్శియై యనుష్ఠానముచే లోకులకు ధర్మమును బోధింపవచ్చినవాఁడు కావున నట్టి సంకటసమయములో నెట్లు ప్రవర్తింపవలయునో యనుష్ఠానముచే బోధించెను. రామచంద్ర

మూర్తి యట్లుచేయకున్న నిండ్లలో జంకుటాండ్రు ప్రబలియుండురు. నిష్కారణముగ వచ్చిన యపవాదమునైనను దొలఁగించుకొనవలయు నని దీనివలన లోకము నేరుపవలయును. "యథా రాజా తథాప్రజా" యని తా నసత్య మాడిన లోకులందఱు నసత్యమాడుదురే యని లోకసంగ్రహార్థము దశరథుఁడు బొంకనొల్లక ప్రాణములను నంతకంటెఁ బ్రియుఁడైన రాముని విడిచెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవి నిర్దోషురాలని యెఱిఁగి యెఱిఁగి లోకసంగ్రహార్థము భార్యను విడిచెను. ఏల నిష్కారణముగ నడవులపాలు చేసెదవని తండ్రిని రామచంద్రమూర్తి యడిగినవాఁడు గాఁడు. సీతాదేవియు నడిగినది కాదు. ధర్మసంస్థాపనమునకై పుట్టినవారు కావున లోకమర్యాద చెఱుపరా దని భార్యాభర్త లిరువురు నెన్నికష్టములైన సహించిరికాని మేము నిర్దోషులమే యేల నిష్కారణముగ దుఃఖము ననుభవింపవలయు నని మనస్సునందైనఁ గుందినవారు కారు. ఇది యుత్తముల మార్గము.

శ్లో॥ సతాం కేనాపి కార్యేణ లోకస్యారాధనం వ్రతమ్ తత్పూరితం హి తాతేన, మాంచ ప్రాణాంశ్చ ముంచతా. ఉత్త. రా. ౧ అంకము.

ఏవిధముగనైన నెట్టికార్యము చేసియైన లోకారాధనముచేయుట సజ్జనుల వ్రతము. కావున మాతండ్రి నన్ను. దనప్రాణములను వదలి దానిని బూర్ణముగఁ జేసెను.

ద్వి॥ ఎది శ్రేష్ఠుఁ డొనరించు నితరజనంబు। నదియ కావించెడు నయ్యావాఁడేది। సప్రమాణం బని చలుపునో మాధుఁ। డాప్రకారమె సల్పు నమరేంద్రతనయ। చలుపంగఁదగిన కర్మం బింతయైనఁ। గలుగదునాకు; నేఁ గాంక్షింపనర్హ। మగునది లే దనవాప్తంబులేదు। జగములమూఁట; నే జలుపుచున్నాఁడఁ। గాదె కర్మంబుల? గాండీవి! యప్ర। మాదంబు కల్మిఁ గర్మంబులయందు। నెప్పుడేనియునుండ నేనియు జనులు। నప్పుడ నామార్గ మనుసరించెదరు। నేఁ గర్మమును జేయనేని యీజనము। లోగునొందెద రంత నొదవు సంకరము;, దానికి నేన కర్తగనౌచు జనుల। హానినిముంచినయతఁడు నే నగుదు. ద్విపద భగ. ౩ అధ్యా.

రాముఁడు చేసినట్లు చేయుము, కృష్ణుఁడు చెప్పినట్లు చేయు మనికదా లోకోక్తి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేదిచేసెనో యదియే శ్రీకృష్ణమూర్తిచెప్పెను.

రామాయణము లక్ష్యగ్రంథము- భగవద్గీత లక్షణగ్రంథము. ఈ విషయము వేఱొకచోటఁ జర్చింపఁబడును. తనకుఁ గష్టమైనను సుఖమైనను, నిష్టమైనను ననిష్టమైనను, బాపమైనను బుణ్యమైనను రాజగువాఁడు ప్రజకు హితమైన దానిని జేయవలయు ననుట రాజధర్మము. తక్కినమూఁడు వర్ణముల వారికిది యన్వయింపదు. వారికి వారివారి గృహములం దన్వయించును.

తాత్పర్యము.

అనేకములు వాజపేయములు- బహువర్ణకములు లోనగు యజ్ఞములు సలిపి బ్రాహ్మణులకు నింతింతని లెక్కింపరాని గోవులను ధనములను దానమిచ్చి తన సౌఖ్యము వదలుకొనియైనఁ బ్రజలకు సుఖము గలుగునట్లు ధర్మపద్ధతి రాజ్యపరిపాలనము గావించి తన వైకుంఠలోకమునకుఁ బోఁగలఁడు.

ఆ. రామచంద్రవిభుఁడు•రాచవంగడముల, నిలిపి నూర్లకొలఁది•నిల్కడ నిల
నాల్గువర్ణములజ•నంబులఁ దమతమ, ధర్మమందు నిలుపు•దలఁగకుండ.

౧౪౩

శ్రీరామచంద్రమూర్తి తాను ధర్మముల ననుష్ఠించుటయేగాక లోకమున ధర్మములు ప్రవర్తింప నటులును జేసెనని చెప్పుచున్నాఁడు.

రామచంద్రవిభుఁడు=(1) చంద్రునివలె సంతోషకరుఁ డగు శ్రీరామప్రభువు (2) మనోహరుఁడైన చంద్రుఁడు చంద్రునకంటె నభిరాముఁ డైనవాఁడు. అనఁగా రామచంద్రమూర్తి యెదుటఁ జంద్రుఁడు దృష్టిదోషము తగులకుండఁ గట్టిన బొమ్మవలె నుండుననియు శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁజూచిన వెనుకఁ జంద్రునిఁజూచిన వొకిలింత వచ్చుననియు భావము. (3) చంద్రుఁడు కొందఱకు మనోహరుఁడేకాని వియోగులు రోగులు చక్రవాకములు లోనగు వానికి నాహ్లాదకరుఁడు గాఁడు. పగట నమావాస్యనాఁడులఁ గానరాఁడు. ఈ చంద్రుం డెల్లవేళల నొకరీతిని గానవచ్చును. అదియునుగాక యాకాశచంద్రుఁడు విభుఁడుగాఁడు. మఱియును నాయనకుఁ గాంతి సహజము కాదు; సూర్యునివలనఁ గలిగినదే. శ్రీరామచంద్రమూర్తియో విభుఁడు; సహజసౌందర్య కాంతిగలవాఁడు; స్వయంప్రకాశుఁడు. చంద్రునందు సుఖరోగపీడితులకు మేహసంబంధమైన పొడవలెఁ గళంకము గలదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి నిష్కలంకుఁడు. చంద్రుఁడు దీర్ఘరోగి కావున జీవన్మృతుఁడు. శ్రీరామచంద్రమూర్తియో యారోగ్యస్థానము; నేఁటికిని జీవించియున్నవాఁడే కావున నా చంద్రునకంటె నీ చంద్రుఁ డభిరాముఁడని భావము.

రాచవంగడములన్=రాజవంశములను.

నూర్లకొలఁది=అనేకములుగా.

నిల్కడన్ నిలిపి=అనేక రాజవంశములవారిని వృద్ధికిఁ దెచ్చి, వారికి రాజ్యములిచ్చి ప్రజలను ధర్మమార్గమునఁ బాలింప స్థిరపఱిచి, ఇతరరాజులందఱు తాము బాగుపడఁగోరి "అసంతుష్టో ద్విజో నష్టః సంతుష్ట ఇవపార్థివ" యను రాజనీతి ననుసరించి యితరులతో యుద్ధముచేసి ప్రజల హింసించి పరరాజ్యము లపహరించుచుందురు. రామచంద్రమూర్తియో రాజవంశములనే ప్రతిష్ఠచేసి వారికి రాజ్యముల నిచ్చెను.

నాలుగువర్ణంబుల జనంబుల=బ్రహ్మ, క్షత్ర, వైశ్య, శూద్రులను నాలుగు జాతులవారిని.

తమతమ ధర్మమందున్=వారివారి వర్ణాశ్రమధర్మంబులందు.

తలఁగకుండన్=తొలఁగిపోక స్థిరముగా నుండునట్లు. నిలుపును. వర్ణాశ్రమ ధర్మములు చెడుటచేతనే ధర్మసేతువు తెగి పాపము ప్రబలమై దేశము హీనస్థితికి వచ్చినదని తెలియలేని మూఢులు కొందఱు వర్ణాశ్రమధర్మములు దేశమున కనర్థకమని వదరుచుందురు. కలికాలమహిమ. పరశురాముఁడు రాజులపై ద్వేషించి రాచపురుగు లేకుండున ట్లిరువదియొక్క మాఱు వెదకి వెదకి పట్టాభిషిక్తు లయినవారిని వధించి దేశ మరాజకము చేసెను. కశ్యపుం డడ్డుపడి దానము సేయమున నాయన నీ దేశమున లేకుండునట్లు చేసెను. అప్పు డెవరో పాముగ్రుడ్డు చెదరిన ట్లల్పసంఖ్యాకులు రాజులు తప్పించుకొని ప్రచ్ఛన్న వేషముల దాఁగి జీవించియుండిరి. వారు దేశప్రభువులైరి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి పూర్వము పట్టాభిషిక్తులై యుండి పరశురామునిచే హతులైన రాజుల వంశములవారినెల్లఁ బిలిపించి వారివారి రాజ్యములు వారివారికిచ్చి వారి వంశములఁ గాపాడెను.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాజ్యహీనులై నానాదేశములఁ జెదిరియున్న పూర్వరాజులవంశములవారిని బిలిపించి వారివారి పెద్దల రాజ్యము లిచ్చి వారి వంశములఁ గాపాడి వారువారు వారి స్వధర్మమునుండి తొలఁగిపోకుండునట్లు బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులను నాలుగువర్ణములవారినిఁ జక్కఁగఁ బరిపాలించెను. స్వధర్మానుష్ఠానమే మోక్షకారణము. పరధర్మానుష్ఠానము పతన కారణము.

కం. లోకంబు లేలి యబ్దము, లేకాదశదశశతంబు•లేకాకృతి ధ
    ర్మైకరతుండయి రాముఁడు, ప్రాకటగతి బ్రహ్మలోక•పదముం జేరున్. ౧౪౩

శ్రీరామచంద్రమూర్తి ధర్మసంస్థాపనమును జాలకాలము చేసెనని తెలుపుటకై యాయన రాజ్యమును బాలించిన కాలమును దెలుపుచున్నాఁడు.

రాముఁడు ధర్మైకరతుండయి=ధర్మ మొక్కదానియందే ప్రీతిగలవాఁడై.

చ॥ అతివ! ధనార్జనంబ పరమార్థము నాఁగఁ దలంపఁబోను నీ
    క్షితి నిలువంగ నైనఁ దమిసేయఁజుమీ నిజ మీ వెఱుంగుమీ
    యతులితసత్యధర్మనియమైకరతిం జరియించు సంయమి
    వ్రతతులతోడ సాటి నని బాగుగ నిల్పుము దేవి నీమదిన్. అయో. ౨౩౩

అని రాముఁడు చెప్పఁబోవును.

ఏకాకృతిన్=ఒక్కవిధమున. ఒకప్పుడైన ధర్మలోపము లేదని భావము.

ఏకాదశదశశతంబులు=పదునొకండు వేలు.

అబ్దంబులు=సంవత్సరములు. లోకంబులేలి = అనాయాసముగఁ పరిపాలించి, బ్రహ్మలోకం బరుగున్=సపరికరముగఁ దన వైకుంఠమునకుఁబోవును.

ఏకాదశదశశతంబులు-నిత్యైకవచనాంతమయ్యు బహువచనాంతముగఁ బ్రయోగింపఁబడుటఁజేసి సంస్కృతమున మూఁడు బహువచనంబును దెలుపును గావున ముప్పదిమూఁడువేల సంవత్సరము లగుచున్న దని శిరోమణికారుఁడు వ్రాసెను. శతశబ్ద మొక్కనూటిని చెప్పునప్పుడు మాత్రము నిత్యైకవచనము రెండు మూఁడు నూర్లను జెప్పునపుడు బహువచనాంతమే. "త్రయోదశాబ్ద సాహస్రం బ్రహ్మచర్య మఖండిత" మ్మను చోట నేకవచనము సమాహారముచేత నిర్వహింపనగును, కావుననే 'ద్వేశతే. త్రీణిశతాని, యని ప్రామాణిక ప్రయోగములు కలవు. శిరోమణికారుని యభిప్రాయము చొప్పున ద్వేశతే యన్నప్పుడు నాల్గునూర్లనియు త్రీణిశతానియన్నప్పుడు తొమ్మిదినూర్లనియు నర్థము కావలసివచ్చును. కాఁబట్టి రామరాజ్య పరిపాలనకాలము పదునొకండు వేల సంవత్సరములే యనుట యుక్తము. ఈ పదునొకండువేల విషయ ముత్తర కాండమునఁ జర్చింపఁబడును.

బ్రహ్మలోకపదమున్=వైకుంఠమునఁ దననెలవున.

చేరున్=చేరఁబోవఁ గలఁడు.

శ్రీరాముఁడు రాజ్యమేలుచుండఁగా సీతాదేవి వాల్మీకి యాశ్రమమున నున్న సమయంబున నీ రామాయణమును నారదమహర్షి వాల్మీకి కుపదేశించెను. ఆకాలమందే వాల్మీకి రామాయణమును రచియించి కుశలవులకునేర్పెను. పట్టాభిషేకము వఱకు నీ సంభాషణమునకుఁ బూర్వకాల వృత్తాంతము గావున భూతార్థక్రియ లుపయోగింపఁబడినవి. తక్కినవి యీ సంభాషణానంతరము జరగఁబోవునవి కావున భవిష్యదర్థక క్రియ లుపయోగింపఁబడినవి, అరుగున్-నిలుపున్-చేరున్-ఇవి భవిష్యదర్థక క్రియలు. ఈ కారణముచే రామావతారమునకు ముందే వాల్మీకి రామాయణమును రచించెనను వాదమంగీకరింపఁదగినది కాదు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి పదునొకండువేల యేండ్లొక్కవిధమున రాజ్యమును బాలించి విష్ణులోకమును జేరును.

చం॥ కడుఁ బరిశుద్ధమున్, సకల•కల్మషనాశము, పుణ్య మిచ్చుటం
దడయదు, వేదసమ్మితము, • తారకరూపము దీర్ఘకాలమున్
బుడమి సుఖింపఁజేయు గణ•పుత్రక పౌత్రకయుక్తి, నిద్ది యే
ర్పడ బఠియించినం, బిదప•వాఁడు సుఖించును జచ్చి స్వర్స్థితిన్. ౧౪౪

ఈ రామాయణ పఠన మిహపరలోక సౌఖ్యసాధన మని నారదుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు;

కడున్ పరిశుద్ధమున్=వినెడివారిని జదివెడివారిని బరిశుద్ధులుగఁ జేయును గావున గ్రంథము పరిశుద్ధమే. పదార్థమునందలి మురికిని శుద్ధజలము పోఁగొట్టును గాని యశుద్ధజలము పోఁగొట్టఁజాలదు.

పరిశుద్ధి=సత్కార్యోపయోగమగు మనస్సునందలి యొకశక్తి-పరిశుద్ధి చేయు సాధనము. 'యజ్ఞోదానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్' భ. గీ. ౧౮-౫. యజ్ఞము (దేవపూజ) దానము తపస్సు వివేకులను బావనము చేయును. పావన మనఁగా భగవదుపాసనకు విరోధులయిన పూర్వకర్మములఁ దొలఁగించుటయని యర్థము. అచ్చటఁ బరిశుద్ధ మాయర్థమునసే ప్రయుక్తము శుద్ధమనక పరిశుద్ధ మనుటచే మరల నవి తలచూపకుండ నిర్మూలముచేయుట.

సకలకల్మషనాశము=మీఁదఁ జెప్పినంతమాత్రమేకాదు. అట్టి పరిశుద్ధ పాపము పోయినఁగాని రాదు గావున సమస్తపాపములను బోగొట్టునది. సంచితము-ప్రారబ్ధము-ఆగామి యని పాపములు మూఁడువిధములు. గత జన్మము వఱకుఁ గలపూర్వజన్మంబులఁ జేసిన పుణ్యపాపముల సముదాయము సంచితము. ఇది పండించి గరిసెలలోఁ బోసియుంచిన ధాన్యమువంటిది. సంచితము నందు నీ జన్మమున నెంత యనుభవింపవలసినట్టు విధింపఁబడినదో యది ప్రారబ్ధము. పూర్వకర్మఫల మనుభవించుటకుఁ బ్రారంభింపబడినది. గరిసెలలో నుండు ధాన్యమునందు నీదినము వాడుకొనఁ దీసిన ధాన్యమువంటిది. మఱుజన్మంబున ననుభవమునకురాఁబోవునది ఆగామి. రేపు మనము తినఁబోవు ధాన్యము వంటిది. ఈపైకిఁ బ్రారబ్ధ మనుభవింపక నశింపదు. శ్రీరామాయణ పఠనము సంచితమును భస్మీభూతముఁ జేయును. ఆగామిని రాకుండ నిలుపును. ప్రామాదికముగ వచ్చినను బాధ కలుగనీయదు. "బ్రహ్మహత్యాసహస్రాణి, వీరహత్యాశతానిచ స్వర్ణస్తేయ సురాపాన, గురుతల్పాయుతానిచ, కోటికోటిసహస్రాణి ఉపపాతక జాన్యపి। సర్వా ణ్యపి ప్రణశ్యంతి రామచంద్రస్య కీర్తనా" త్తని రామోపనిషద్వాక్యము.

భగవద్గీతాచరమశ్లోకంబున "సర్వపాపేభ్య" యనుదాని కేమియర్థమో సకలకల్మష మనుటకు నిచ్చట నాయర్థమే. 'పుణ్యపాపే విధూయ' యన్నట్టు

మోక్షప్రతిబంధకములైన పుణ్యపాపములన్నియుఁ బ్రారబ్ధము దక్కనని యర్థము. మోక్షమునకుఁ బుణ్యపాపములు రెండును బ్రతిబంధకములే. ఇది మోక్షాసక్తుల విషయము. అర్థకామములు కోరువారికి నాఫలములే సంఘటింపఁ జేయును. ఆ విషయమే పుణ్యమిచ్చుటన్ తడయదు=ధర్మాసక్తు లగువారికిఁ బుణ్యఫలమును శీఘ్రముగ నిచ్చును. ఆలస్యము చేయదు. ప్రాయశ్చిత్తాదులు పాపమును మాత్రము పోఁగొట్టును. పుణ్యమును హరింపఁజేయలేవు. రామాయణ పఠనము కోరువారికి రెంటిని ధ్వంసము చేయును. కావున నిది ప్రాయశ్చిత్తాదుల వంటిది కాదు.

వేదసమ్మితము=సర్వవేదములతో సమానమైనది.

తారకరూపము=రామతారకమంత్రస్వరూప మైనది. ఈ రెండు విశేషణములును బాపనాశపరిశుద్ధి పుణ్యమోక్షములు దీనిం జదువుటచేతఁ దప్పక కలుగు ననుటకు హేతువులు. ప్రణవమునకు రామమంత్రమునకును తారకసంజ్ఞ రామనామ మహాత్మ్యము చూడుఁడు.

ఇద్ది=ఈ సంక్షేపరామాయణము, ఏర్పడన్; చక్కఁగా=వేదాధ్యయనాదులందువలె నియతి తప్పక పఠించిన, గణపుత్రక పౌత్రకయుక్తిన్=భృత్యుల యొక్కయు ప్రియపుత్రులయొక్కయు, ప్రియులైన మనుమల యొక్కయు కూడికతో, పుత్రకపౌత్రక శబ్దంబులందు ననుకంపార్థక కప్రత్యయము. అనుకంప=దయ.

దీర్ఘకాలమున్, పుడమిన్, సుఖింపఁజేయున్=ఇహలోక సౌఖ్యము నెల్ల ననుభవింప దీర్ఘాయుస్సు నిచ్చును.

వాఁడు=ఈ రామాయణమును బఠించువాఁడు.

చచ్చి=మరల శరీరసంబంధము లేకుండునట్లు ఈ శరీరము వదలి.

స్వఃస్థితిన్=పరమపదమున నుండుటచేత, స్వర్గలోకమున నుండుటచేత నని యర్థము చెప్పరాదు. "తస్యాం హిరణ్మయః కోశః స్వర్లోకో జ్యోతిషావృత" యని వైకుంఠమను నర్థమున స్వర్గశబ్దము ప్రయోగించుట కలదు. అత్రి స్మృతి యందు "విద్వేషా దపి గోవిందం, దమఘోషాత్మజ స్స్మరన్. శిశుపాలో గత స్స్వర్గం, కింపున స్తత్పరాయణా" యని కలదు. ఇక్కడ స్వర్గమనఁగా బరమపదమే. నానారత్నమాలయందును 'స్వర్నాకే పరలోకేచ' యని కలదు. సర్వపాపవిముక్తుఁడైనవానికి స్వర్గమేల? స్వర్గప్రాప్తి మరల జన్మింపవలసినవానికి. 'క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి' యని కలదుకదా. కావున నీ రామాయణము ముముక్షువునకు మోక్షమే యిచ్చును. ధర్మార్థకామములు కోరువానికి నవియే ఘటింపఁజేయును.

సుఖింపన్=నిత్యానందముఁ జెందును.

కర్మయోగులు - జ్ఞానయోగులు - అష్టాంగయోగయుక్తులు ననేక జన్మములు శ్రమించి తా మతికష్టముపైఁ దరింతురు. కాదేని తమ వంశము వారిని గొందఱఁ గాపాడఁగలరు. ఈ రామాయణమును బఠించువాఁడు తాను తరించుటే కాక తన పుత్రులను బౌత్రులను భటులను దన్నాశ్రయించియుండు పశుపక్ష్యాదులను గూడఁ దరింపఁజేయఁగలఁడు.

శ్లో॥ పశుర్మనుష్యః పక్షీవా, యేచ వైష్ణవసంశ్రయాః
తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి, తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥

విష్ణుభక్తుల నాశ్రయించియుండు పశువులైనను, మనుష్యులైనను, పక్షులైనను వారితోడఁ దామును విష్ణువుయొక్క పరమపదమును జేరుదురు.

తాత్పర్యము.

ఈ రామాయణము మిక్కిలి పరిశుద్ధమై పఠించువారి వినువారి మూఁడువిధములైన సమస్త పాపములను హరింపఁచేసి యాలస్యము లేక మోక్షఫలము గలిగించును. అట్టి శక్తి దీనికెట్లు కలిగెననిన నిది వేదస్వరూపమై వేదార్థమునే బోధించును. అంతియకాక సంసారసాగరమును దరింపఁజేయును. అట్టైన నిది వినినవారు చదివినవారు సన్న్యాసులు గావలసినవారా యనిన నట్లు గాదు. ఆయుస్సు వృద్ధిచేసి భూలోకసుఖములను కొడుకులు మనుమలు మొదలయిన యిష్టబంధువులతో ననుభవింపఁజేసి మరణించిన తరువాత మోక్షమున బ్రహ్మానందము ననుభవింపఁజేయును. భక్తులగు గృహస్థులకంటె సన్న్యాసాశ్రమ స్వీకారము చేసినవా రుత్తములని భ్రమపడువా రీ వాక్యంబుల గమనింపఁదగు.

శ్రీ భాగవతము ద్వితీయస్కంధము ౩అ. "వ॥ మఱియు నొక్క విశేషంబు గలదు. పుణ్యాతిరేకంబున బ్రహ్మలోకగతులైనవారు కల్పాంతరంబునం బుణ్య తారతమ్యంబుల నధికారవిశేషంబు నొందువార లగుదురు. బ్రహ్మాది దేవతా భజనంబునం జనువారు బ్రహ్మ జీవితకాలం బెల్ల బ్రహ్మలోకంబున వసియించి ముక్తులగుదురు. నారాయణచరణకమల భక్తిపరాయణత్వంబునం జనినవారు నిజేచ్ఛావశంబున నిరర్గళగమనులై బ్రహ్మాండంబు భేదించి మహోన్నత వైష్ణవపదారూఢులయి తేజరిల్లుదురు.

ఈమూఁడు తెగలలో రెండవవారు సన్న్యాసులు. బ్రహ్మలోకమున నిలువక సరాసరి బ్రహ్మాండంబు భేదించిపోవు మూఁడవ తెగవారు భక్తులు. రెండవ తెగవారి గుఱించి శ్రుతియు నిట్లే చెప్పుచున్నది. ముండకోపనిషత్తు -

శ్లో॥ వేదాంతవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థాః। సన్న్యాసయోగాద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకేషు పరాంతకాలే। పరామృతాః పరిముచ్యన్తి సర్వే". యతులు వేదాంతవిజ్ఞానమువలన నిశ్చయింపబడిన యర్థముగలవారై సన్న్యాసయోగమున శుద్ధమనస్కులై మరణించిన పదపడి. బ్రహ్మలోకమున పరాంతకాలము వఱకుండి యావల ముక్తులగుదురు అని యర్థము. వ్యాఖ్యాతమతానుసారము దీనివలన నిజమైన సన్న్యాసులకుఁ గ్రమముక్తి యనియు భక్తులకు సద్యోముక్తి యనియు నేర్పడుచున్నది.

ఉ॥ వాగ్వృషభత్వమున్, సకల•వార్ధిపరీతధరాపతిత్వమున్,
బాగుగఁ బణ్యలాభము, న•పారమహత్త్వముఁ గల్గు నీ కృతిన్
సాగఁగ విప్రభూమిధవ•సంఘము వైశ్యులు శూద్రకోటి శ్ర
ద్ధాగరిమం బఠించిన య•థావిధి విన్న బఠింప నారయన్. ౧౪౩

ఈపద్యంబునను ఫలశ్రుతియే చెప్పఁబడినది. ఒక గ్రంథమును బఠించిరేని గలుగు ఫలమును జెప్పుటయే ఫలశ్రుతి. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య నమందోపి ప్రవర్తతే' యన్నట్లు ప్రయోజనములేక యెవ్వఁడేకార్యము జేయఁడు "నీ వీ యౌషధమును సేవింపుము. నీ కీ వ్యాధి శమించును'. అని వెంటనే చెప్పకున్న వాఁ డా యౌషధమును సేవింపఁడు. దానియందు వానికి రుచి పుట్టదు, కావున 'రోచనార్థా ఫలశ్రుతి' యని చెప్పఁబడెను. ఒకదానియందు రుచి పుట్టించుటకే ఫలశ్రుతి చెప్పఁబడును. ఫలము తెలియనియెడల ఫలము లేని ఈకార్య మేల చేయవలెనని లోకులు చేయకుందురు. ఈ రామాయణము తక్కినవానివంటిది గాదు. చదివిన మంచి ఫలమెట్లు గలదో చదువకుండినఁ బ్రత్యవాయముగలదు. బాలకాండము ౨౪౦ పద్యమును జూడుఁడు. ఐహికాముష్మికఫలములలో నాముష్మిక ఫలము ప్రధానము గావున నది పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది. ఐహికఫల మీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఆముష్మికఫలము సర్వజనులకు సమానము గావున నేవర్ణమువా రేఫలము నెక్కువగఁ గోరుచుందురో వారి కా ఫలము గలుగు నని చెప్పఁబడుచున్నది.

విప్ర భూమిధవ సంఘము = బ్రాహ్మణులయొక్కయు క్షత్రియులయొక్కయు సమూహము: వైశ్యులు=కోమట్లు; శూద్రకోటి = శూద్రజనముల సముదాయము, శ్రద్ధాగరిమన్=అధికమైన విశ్వాసముతో: ఈ కార్యముచేసిన నీ ఫలము గలుగునను నమ్మకమే శ్రద్ధ. అది లేకున్న దేవపితృకార్యములలో దేనిని జేసిన నప్రయోజనములేదు. యథావిధి శాస్త్రోక్త నియమములు తప్పక యోగ్యుఁడగు గురువుచే నుపదేశమునొంది స్నానముచేసి పరిశుద్ధుఁడై స్థిరచిత్తుడై పారాయణమునకు ముందు చేయవలసినకార్యములు స్వసంప్ర

దాయానుసారముగఁ జేసి గ్రంథమును బూజించి తరువాతఁ బఠింపవలయును పారాయణాంతమున నట్లే చేయవలయును. దినమునకొక సర్గము చదువ వచ్చును. ఇతర కార్యముల తొందఱచేత నంతకుఁ దక్కువగ నొకఘట్టము చదివినను జదువవచ్చును. ప్రతిదిన మొకపద్యమైనఁ జదువవలయును. కామ్యార్థులు భోజనమునకు ముందును మోక్షార్థులు భోజనానంతరము శుచులై వార్చియుఁ బఠింపవలయును. భోజనానంతరము విరామములేనివారు తత్పూర్వమే పఠింతురు.

ఈకృతిన్=ఈగ్రంథమును, పఠించినన్=చదివినను; పఠింపవిన్నను= చదువలేనివారు పరులు చదువఁగా విన్నను, 'శృణ్వన్ రామాయణం భక్త్యా' యని కలదు. కావునఁజదువువారి కెంతఫలమో భక్తితో వినువారికి నంత ఫలము గలదు. ఆరయన్=విచారించినను; పఠనమునకు శ్రవణమునకుఁ దీరిక లేనికాలములో దీనిలోని యొక్కొక్క విషయమును గుఱించి ధ్యానించినను; వాగృషభత్వమున్=వాక్ + ఋషభత్వమును= వాక్కునందు శ్రేష్ఠత్వమును; (వాకు=వేదవేదాంగములు), ఇది బ్రాహ్మణులకుఁ గలుగుఫలము. సకలవార్ధి= సమస్తసముద్రములచేత; పరీత=చుట్టబడిన, ధరా=భూమికి; పతిత్వమున్= ప్రభుత్వమును, చక్రవర్తితనమును, ఇది రాజులకుఁ గలుగు ఫలము. పణ్యలాభమున్=వాణిజ్యమున లాభమును; ఇది వైశ్యులకుఁ గలుగు ఫలము. బాఢమహత్త్వమున్=మిక్కిలి గొప్పతనమును; ఇది శూద్రులకుఁ గలుగు ఫలము. సమానుల యందుత్తముఁడవు కమ్మనియే వేదోక్తాశీర్వచనము. కావున సమానులందు మిక్కిలి గొప్పతన మని భావము. సమానులం దనునది తక్కినవారి విషయమునను నన్వయింపవలెను. అందఱకంటె నన్నిఁట గొప్పవాఁడు భగవంతుఁ డొక్కఁడే కావున సమానులందు గొప్పవాఁ డని గ్రహింపవలయును. క్రమాలంకారము. ఇప్పటికి నారదుఁడు వాల్మీకి కుపదేశించిన సంక్షేపరామాయణము ముగిసెను. దీనినే బాలరామాయణమందురు. ఇది సంస్కృతమునఁ బ్రథమ సర్గము. ఈ సర్గమున మొదటి శ్లోకమున మొదటి యక్షరము 'త' కారము (తప). అది గాయత్రీమంత్రమందలి మొదటి యక్షరము. కడపటి శ్లోకమున గడపటి యక్షరము 'యాత్' ఇది గాయత్రియందలి కడపటి యక్షరము. గాయత్రియందలి యాద్యంతాక్షరములు చెప్పుటచే నీసర్గము గాయిత్రీ సంపుటిత మని యేర్పడుచున్నది. ఈ నియతి ననుసరించియే వాల్మీకి వేయి గ్రంథములకు మొదట నొక్కొక్క గాయత్రియక్షరము నుంచెను కావున ౨౪౦౦౦ గ్రంథమయ్యెను. ౨౪౦౦౦ గ్రంథ మనఁగా ౨౪౦౦౦ శ్లోకములని యర్థముకాదు. ౩౨ అక్షరముల సముదాయమునకే గ్రంథ మని పేరు. "గ్రంథోదనే వాళ్పందర్భే ద్వాత్రింశ ద్వర్ణసంహతౌ" యని నానా.

ఒక శ్లోకమందు ౩౨ అక్షరములకు మించి యుండెనేని ౩౨ అక్షరములు మాత్రమే గ్రంథముగా నెన్నఁబడును. ఈ ప్రథమ సర్గమందు నాద్యంతాక్షరముల మధ్యభాగమునఁ దక్కిన యక్షరము లుండు నని సందేహించి యేని యతి ననుసరించి శోధించినను గానరావయ్యెను. ఎఱిగిన విజ్ఞులు తెలిపిన వారికి నమస్కరింపఁగలవాఁడ. తక్కిన యక్షరములు గానరాకున్నను లోపము లేదు. ఆద్యంతాక్షరములు గ్రహియించుటచేతనే సర్వము గ్రహించినట్లగు. ఇట్టివి పెక్కులు గలవు. కావున శ్రీమద్రామాయణము గాయత్రీసంపుటిత మనుట నిర్వివాదము. అని యతి ననుసరించియే యీ యాంధ్రవాల్మీకి రామాయణమునందును గడపటిశబ్దము "అరయన్" యకారముతో ముగింపఁబడెను. తెనుఁగునఁ దకారముపోల్లు 'త్' శబ్దము కడపట రాఁజాలదు. కావున దానికి ముందున్న యకారము గ్రహింపఁబడెను. గాయత్రీరామాయణమందును "యామేన రాత్రి" మ్మని యకార మేకదా గ్రహింపఁబడెను.

సంస్కృత వ్యాఖ్యాతలు సంస్కృత రామాయణమును శూద్రులు పఠింపవచ్చునా కూడదా యని చర్చించి కొంత గ్రంథము వ్రాసిరి. అది మన కప్రస్తుత మగుట విచారింపవలసినపని లేదు. ఈ రామాయణము నెవ్వరైనఁ బఠింపవచ్చును; వినవచ్చును. మహాఫలము ననుభవింపవచ్చును.

సంక్షేపరామాయణము_ సంక్షేపము=సంగ్రహము. కథయందును శబ్దమునందును మితమైనది. రాముని జన్మము మొదలు నిర్యాణమువఱకుఁ గల చరిత్రమంతయు సంక్షేపముగాఁ జెప్పఁబడెను.

రామాయణము = రామునియొక్క+అయనము, రామాయణము= రాముని చరిత్ర (2) అయనము=ప్రతిపాద్యము. అయనము దేనికో యది రామాయణము. (౩) రాముని భజించుటకు సాధనము రామాయణము. (4) అయనమనఁగా మోక్షము_మార్గము.'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ'యని. కావున మోక్షకాలములకు మనోహరమైన మార్గము. (౫) అయనము=స్థానము. రామాయణము. ఇది యున్నచోట శ్రీరామచంద్రమూర్తి యుండును. 'రక్షాఖ్యాం నోఽణన్నవానపదే' యను సూత్రము ప్రకారము రామాయణ మనునది సంజ్ఞ కావున 'అయన' శబ్దములోని 'న' ణకారము మాఱెను. నారాయణ, శూర్పణఖ మొదలయిన వానియం దిట్టులే "న"ణ యయ్యెను.

తాత్పర్యము.

పరిమితి చెప్ప సాధ్యపడని మహత్త్వముగల యీ రామాయణగ్రంథమును శాస్త్రప్రకారము చదివినను (నిధ్యాసము), ఇతరులు చదువఁగా విన్నను

(శ్రవణము:) అర్థవిచారముచేసినను (మననము) బ్రాహ్మణునకు వేదవేదాంగముల నధ్యయనము చేసిన ఫల మబ్బును. క్షత్రియునకు సర్వభూపతిత్వము లభించును. వైశ్యునకు వ్యాపారమందు లాభము కలుగును. శూద్రునకు నపారమైన గొప్పతనము ప్రాప్తించును. కావున నాలుగు వర్ణములవారు స్త్రీలు పురుషులు దీనిని జదువవలయును; వినవలయును. విషయములను జింతనము చేయవలయును. వినియెడివారుండినఁ దాను జదువవలయును. చదివెడివారుండిన దాను వినవలయును, ఇవి రెండు జరగని కాలమందు విన్నదానిని గన్నదానిని విశేషముగ మననము చేయవలయును. ఏ యుపాయము చేతనైన మనస్సు దీనియందు నిలుపవలయును. 'అరే శ్రోతవ్యో మంతవ్యో' యను శ్రుతి.

సంక్షేప రామాయణము సమాప్తము.

—• ౨ సర్గము. వాల్మీకిమహర్షి తమసాతీరంబున విహరించుట •—

విషయక్రమము. నారదుఁడు చెప్పిన రామచరిత్రమును విని సంతోషించి వాల్మీకి నారదునిఁ బూజించెను. నారదుఁడు పోయిన పిమ్మట వాల్మీకి తమసానదీ తీరమున శిష్యునితో సంచరించుచు నొకక్రౌంచమిథునమునుజూచెను. వాల్మీకి చూచుచుండఁగనే బోయయొకఁడు వానియందు మగపక్షిని బాణముతోఁ గొట్టి చంపెను. ఆఁడుపక్షి యేడుపువిని వాల్మీకి మిగుల జాలిఁగొని బోయవానిని తెలియుమా నిషాద యని శపించెను. ఇట్లాయాదికవినోర వెలువడిన వాక్యములు సమాక్షరములుగల నాలుగుపాదముల పద్యమయ్యెను. ఆవల నా విషయమై యాలోచించుచు శిష్యుఁడైన భరద్వాజునితోడ నాశ్రమమునకు వచ్చెను. అచ్చటికి బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి రామాయణము వ్రాయు మని యుపదేశించి సర్వము తెలియవచ్చునట్లు వర మిచ్చిపోయెను. వాల్మీకి రామాయణము రచింప నిశ్చయించుకొనెను.

ఆ॥ అనుచు నారదుండు•హర్ష రసావిష్ట, చిత్తుఁడగుచుఁ దెలియఁ•జెప్పటయును
వాక్యకుశలుఁడైన•వాల్మీకి యర్హోత్త,రంబు నాలకించి•శ్రద్ధతోడ. ౧౪౬

పరిమళాచార్యుడికుఁ డగు వాల్మీకిమహర్షి "ఇష్టంహి విదుషాం లోకే, సమాస వ్యాసధారణ"మ్మను రీతిని తొలుత నారదుఁడు సంక్షేపముగఁ జెప్పిన రామచరితను నిఁక వాల్మీకి విస్తారముగఁ జెప్పఁబూనుచున్నాఁడు. గ్రంథమును జదువఁ గోరువారు వక్తృపై లక్ష్యము, విషయమై లక్ష్యము, ప్రతిపాద్యమై లక్ష్యము నను

మూఁడువిషయము లవశ్యము తెలియవలయును. వైలక్షణ్యము = విశేషము. గ్రంథము చెప్పినవాఁ డెవఁడు? వాని నడవడి యెట్టిది? లోకుల కాప్తుఁడా? కాఁడా? యని విచారింపవలయును. ఇదియే వక్తృవైలక్షణ్యము. మేలుకోరి హితమే చెప్పునను విశ్వాసమున కెవఁడుపాత్రుఁడో వాఁడాప్తుఁడు వీనివాక్యము ఆప్తవాక్యము, ఆప్తవాక్యము త్రోసివేయరానిది. మొదటియాప్తుఁడు భగవంతుఁడు. వేద మాప్తవాక్యము. ఆ వెనుకఁ బ్రజలమేలుకోరి వేదార్థములను బురాణేతిహాసశాస్త్రములవలన లోకులకుఁ దెలిపినవా రాప్తులు. వారికృతము లాప్తవాక్యములు.

యథార్థమును దా నెఱిఁగి కామక్రోధలోభాదిదూషితచిత్తుఁడు గాకతానెఱిఁగిన యథార్థవిషయమునే పరులకు మేలుకోరి చెప్పుట ఆప్తలక్షణము. అట్టి యాప్తత యీయనకు బ్రహ్మానుగ్రహమునఁ గలిగెను. గావున నీయన పరమాప్తుఁడు. బ్రహ్మయాజ్ఞప్రకారము లోకులు తరించుటకుఁగాను వాల్మీకి యీకృతి రచించెను. ఈవక్తృవైలక్షణ్యము తొలుతఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

హర్షరసావిష్టచిత్తుఁడు - ఆనందముచే నావేశింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడు. రామచంద్ర చరిత్రము చెప్పఁబూనినప్పుడే నారదుఁ డానందరసమగ్నుఁ డయ్యె నని భావము. పిశాచమావేశించినవానికి దేహము తెలియనట్లు నారదుఁ డానందపరవశుఁడై కొంతసేపుండి యావల స్మృతి తెచ్చుకొనెను. కావుననే "చక్కఁగ యోజించి వచింతు"నని చెప్పెను (చూడు. ప౯ ౨.బాల.)

తెలియఁ జెప్పుటయు=సంక్షేపరామాయణమును జెప్పిన యనంతరము. ఇది యానంతర్యార్థకము-తెలియఁజెప్పుట యనఁగా సందేహమున కెడము లేక సుబోధముగఁ జెప్పుట.

వాక్యకుశలుఁడు=వాక్యములందు నేర్పరి, పరులు జెప్పినదానియందు సారార్థమును గ్రహించుటకును దాను దాని సారవంతము లగు వాక్యములఁ జెప్పుటకును సమర్థుఁడు. ఇట్టివాఁడుకనుకనే గురువు సంగ్రహముగఁ జెప్పిన విషయమును విస్తరించి గ్రంథరూపముగ వాల్మీకి లోకమునకుఁ దెలిపెను.

అర్హోత్తరంబున్=తన ప్రశ్నకుఁ దగిన నారదుని ప్రత్యుత్తరమును శిష్యుఁడు గురువాక్యములందు శ్రద్ధయు, నాయనయందు భక్తిగలవాఁడై యుండవలయును. శ్రద్ధతోడ నాలకించి 'యాతనిఁ బూజలం దనిపి' యనుటచే వాల్మీకియం దీరెండును గల వని యేర్పడెను. ఈ రెండును లేనివాఁడు శిష్యుఁడుకాఁడు.

ఆలకించి=విని, శ్రద్ధతో=విశ్వాసముతో.

అని శ్రీరామచరిత్రము ప్రశంసించు భాగ్యము కలిగెఁగదా యని సంతోషముచే నుప్పొంగుచు నారదుఁడు మీఁదఁజెప్పిన ప్రకారము తెలియఁ జెప్పఁగా విన్నవిషయమందలి సారము గ్రహించుటకు గ్రహించిన దానిని బరులకుఁ దెలియఁ జెప్పుటకై సమర్థుఁడైన వాల్మీకి తన ప్రశ్నమునకు సరియైన యుత్తరము వచ్చెనని శ్రద్ధతో విన్నవాఁడై నారదునితో నిట్లనియె.

చ॥ అడిగినయర్థ మెల్లఁ బర॰మార్థతఁ గర్ణరసాయనంబుగా
నొడువుట నౌమహాశయ! య॰నూనసుధారసతుందిలోక్తి-ని
ప్పుడ కృతినైతి నం చతనిఁ॰బూజల దన్పి సశిష్యవర్గుఁ డై
కడుఁ బరితుష్టుఁ జేసె నన॰ఘవ్రతుఁడున్ హృదయంగమోక్తులన్. ౧౪౮

కర్ణరసాయనంబుగన్=చెవుల కింపుగ; "నీరసానాంహి ధాతూనాంలాభో పాయో రసాయనం। రసాయనం విహంగే స్యాజ్జరావ్యాధిహరౌషధే" నీరసమైన ధాతువులకుఁ బుష్టిగలిగించునది. రసాయనము. జర-వ్యాధి, వీనిని హరించునది రసాయనము (Tonic). పరమార్థతన్=మిక్కిలి యథార్థముగ, ప్రీతితోను హితబుద్ధితోను, అనూన=కొఱతలేని, సుధారస=అమృతముచే, తుందిల + ఉక్తిన్=బలిసిన (నిండిన) మాటలచేత, శైలిశయ్యలయి మాటలు తియ్యనై యుండునట్లు. సుధ యనఁగా సుఖముగాఁ బానము చేయఁబడునది. కొన్ని త్రాగుటకుఁ దియ్యగా నున్నను వెనుక గీడుచేయును. కొన్ని త్రాగునపుడు వెగటుగా నున్నను బిదప మేలుచేయును, రామకథాసుధ=త్రాగుటకు(వినుటకు) నింపై యుండును. పిదపను మేలే యిచ్చును. నొడువుటన్ = చెప్పుటచేత, కృతిని=సమర్థుఁడను ఇన్ని దినములు వేదాంతార్థనిర్ధారణ సామర్థ్యము లేక యుంటిని, నీమాటలవలన వేదార్థము నిర్ధారణచేయ సామర్థ్యము కలిగెను. కావునఁ గృతకృత్యుఁడనైతిని, తన్పి = తృప్తిపఱిచి, అనఘవ్రతుఁడున్= దోషములేని వ్రతముగల వాల్మీకి, సశిష్యవర్గుఁడై=శిష్యులసమూహములతోఁ గూడినవాఁడై, హృదయంగమోక్తులన్=మనోహరమైన మాటలచే.

ఛందస్సు

న+ఊన: అన్=ఊన=అనూన. నఞ్ సమాసము-కావున నుభయ యతి-ఉభయయతులం దచ్చైన హల్లైన యతి చెల్లును, ఇచ్చట హల్లుయతి చెల్లును.

తాత్పర్యము.

మహాత్మా! నే నడిగిన విషయమంతయు నాహితము నా శ్రేయస్సుఁగోరి వినుట కింపై సరీతిని నమృతబిందువులవంటి వాక్యములఁజెప్పుటచే నేనిప్పుడు కృతకృత్యుఁడనైతిని. నాసందేహము తీరెను. అని శిష్యసమూహముతో నారదుని మనోహరవాక్కులచే భంగములేని వ్రతముగల వాల్మీకి సంతోషపఱిచెను.

తే॥ అర్చనల నంది యాగతి•హర్ష మొంది, నారదుఁడు దాను బోవ నా•నతినిబొంది
చనియెనుయథేచ్ఛమాకాశ•సరణిఁబట్టి, దేవలోకంబుఁజేరంగ•దేవమౌనిగలల

దేవమౌని=నారదుఁడు, అర్చనలు-పూజలు, ప్రదక్షిణ నమస్కారాదులు. అంది=గ్రహించి, హర్షము=సంతోషము-ఆనతి = సెలవు. ఇది ఆజ్ఞప్తి శబ్ద తద్భవము. దేవలోకము=బ్రహ్మలోకము. బ్రహ్మలోకమునుండి వచ్చినవాఁడు గావున మరల బ్రహ్మలోకమునకే పోయెను. ఆకాశసరణిఁబట్టి=ఆకాశమార్గముగా యథేచ్ఛము=ఇష్టానుసారము. ఇది యవ్యయీభావసమాసము కావున నపుంసక లింగము, చనియెను=పోయెను. బ్రహ్మవాక్యముచొప్పున వాల్మీకిఁ దాను రామాయణ ముపదేశించినవాడై తెలుపుటకుఁ బోయె నని భావము.

ఆనతి యనఁగా నాజ్ఞ కాదు. పోయివత్తునా యని నారదుఁ డడుగఁ బోయిరమ్మని వాల్మీకి సమ్మతించె నని యర్థము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వాల్మీకి గావించిన ప్రదక్షిణనమస్కారాదిపూజల నెల్ల నారదుఁడు గ్రహించి పోయివచ్చెద నని చెప్పి యాకాశమార్గమున బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయెను.

కం. నారదుఁ డరిగిన గంగా,తీరంబున కనతిదూర•దేశంబున ని
ర్హారివరకుసుమభరవి,స్తారలతాచారుకుటిని•దమసాతటినిన్. ౧౪౫

గంగాతీరమునకున్=గంగయొద్దనకు, అనతిదూరదేశమునన్= మిక్కిలి దూరముగాని ప్రదేశమందు (ఉన్నట్టి)నిర్హారి=దూరముగా వ్యాపించుగంథము గల; "సమాకర్షీతు నిర్హారీ"యని యమరము. వరకుసుమ = శ్రేష్ఠములైన పూవులయొక్క, భర=భారముయొక్క, విస్తార=అతిశయముగల, లతా=తీఁగల చేత, చారు=మనోహరమైన, కుటినిన్=పొదరిండ్లు గల దానియందు, తమసాతటినిన్=తమసయను పేరుగల నదియందు, వారినాడఁగనేగి యని మీఁది పద్యవాక్యముతో నన్వయము.

తాత్పర్యము.

నారదుఁడు చనిన యనంతరము వాల్మీకిమహర్షి గంగాతీరమునకు సమీపమందుఁ దను పూలవాసనలను దూరమందే వ్యాపింపఁజేయు పూలతీఁగలు గల పొదరిండ్లుగల తమసానదియందు.

మత్తకోకిలము॥ రాజితద్యుతి వాల్మీకర్షియు♦రాఁగ వెన్కొనిత స్భర
ద్వాజుఁ డప్రియశిష్యవర్యుఁడు♦వారి నాడఁగ నేగి, పే
రోజమై నడిమింట రాజిల♦నుగ్రదీధితి, చార్వను
ద్వేజితాంబులఁ గాంచి యిట్లను♦బ్రీతుఁడై నిజశిష్యుతోన్.॥౪॥

రాజితద్యుతి=ప్రకాశించు బ్రహ్మతేజస్సుగల, వాల్మీకర్షి - వాల్మీక+ఋషి=వాల్మీకిఋషి, ప్రియశిష్యవర్యుఁడు=ఇష్టుఁడైన శిష్యశ్రేష్ఠుఁడు. తన వెంబడిరాఁగా, వారిన్=నీటియందు, ఆడఁగన్=స్నానము చేయుటకు, పేరు+ఓజ=మిక్కిలి ప్రకాశముతో-మబ్బుమాటులేక, ఉగ్రదీధితి=తీక్ష్ణకిరణములు గల సూర్యుఁడు, నడిమింటన్=ఆకాశమున నడుమ, రాజిలన్ = ప్రకాశింపఁగా. చారు=మనోహరమైన, అనుద్వేజిత=సౌమ్యాకారముగల, అంబులన్=తీర్థమును, నిజశిష్యుతోన్=తనయొక్క శిష్యునితో.

ఛందస్సు

మత్తకోకిలవృత్తము-ర-స-జ-జ-భ-ర-గణములు-౧౧వ చోట యతి.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మతేజస్సు ప్రకాశించు నమ్మహర్షి భరద్వాజుఁ డను ప్రియశిష్యుఁడు వెంట వచ్చుచుండఁగా మాధ్యాహ్నికకర్మానుష్ఠానమునకై స్నానము చేయఁబోయి తేటగా నిర్మలముగానుండు నీళ్ళనుజూచి సంతోషించి శిష్యునితో నిట్లనియె.

కం. అంబువులఁ గంటె సుజనుమ, నంబునకుం దుల్యమగుచు♦నవ్యము రమణీ
యంబై నిరతంబుఁ బ్రసన్నంబై నిష్పంక మగుచు♦ననుపుం గూర్చెన్.
॥౫॥

అంబువులన్=నీళ్ళను, కంటె=చూచితివా-కంటివే యొక్క రూపాంతరము. నవ్యము=క్రొత్తది, ఇదివఱ కెన్నిమారులో చూచినదైనను క్రొత్తగఁ జూచినట్టు మనోహరమై యున్నదని భావము.రమణీయంబై=మనోహరమైనదై, నిరతము=ఎల్లప్పుడు, ఇది తెలుఁగుపదము. తత్సమమున దీనికి యర్థము లేదు. ప్రసన్నంబై=నిర్మలమైనదై, నిష్పంకమగుచున్=అడుగున బురద లేనిదగుచు, కొన్ని తీర్థము లడుగున బురదలేకున్నను నీళ్ళు బురదలుగానే [illegible] కొన్ని [illegible]గున బురదయున్నను మీఁదఁ దేటగానే యుండును.

ఇది లోపల మీఁదఁగూడ బురదలేనిది. నవ్యమును రమణీయమును అని భావము. కావుననే, సుజనమనసంబునకున్=సత్పురుషుని మనస్సునకు, మాద్రి=సమాసము-మాదిరి రూపాంతరము. మాతృశబ్దభవమని తోఁచెడి. పై విశేషణములు సుజనమనసంబునకు నన్వయించునను అప్పుడు నిష్పంక మనఁగాఁ భావము లేనిదని యర్థము. పంకము=(1) బురద (2) పాపము. ప్రసన్నము=కలతఁలేక తేటగ నుండునది. ననుపు=ప్రేమ.

తాత్పర్యము.

నాయనా! భరద్వాజా! కంటివిగదా యీ నదీజలము లడుగునఁగాని మీఁదఁగాని బురదలేక లోపలఁ బాపపు టాలోచన మీఁదఁ బాపపుచర్య లేక శుద్ధాంతఃకరణముగల సత్పురుషునిమనస్సువలెఁ దేటగా నున్నది దీనిని మన మెన్ని మాఱులో చూచితిమిగాని యెప్పటికప్పుడు క్రొత్తగాను మనోహరముగాను గానవచ్చుచు నెంతో సంతోషము కలిగించెను.

కం॥ తెమ్మా యీవల్కల మిటు, లిమ్మా కలశంబు నుంపు • మిమ్ముగునెడ వే
రమ్మా వత్సా! నే స్నా, నమ్ముం గావింతుఁ బుణ్య • నదితీర్థమునన్. ౧౫౨

వత్సా=చిన్నవాఁడా, వల్కలము=(స్నానము చేయుటకు) నారగుడ్డను, కలశంబున్=నీటిపాత్రను. ఇమ్ముగునెడన్=తగినచోటను, పుణ్యనదితీర్థమునన్=పుణ్యముగలిగించు నేటినీటియందు. నే స్నానమ్ముం గావింతున్=(మధ్యాహ్న కాల మతిక్రమింపఁబోవుచున్నది కావున) నేనిందే స్నానము చేసెదను. గంగకుఁ బోవ నవకాశము లేదని భావము. 1-12 వఱకే మాధ్యాహ్నిక కర్మముల కధికారము ఆవల నపరాహ్ణము. పగటికాలమును నైదు భాగములుచేసిన సందలి మూఁడవ భాగము మధ్యాహ్నము.

తాత్పర్యము.

నాయనా! యీ స్నానశాటిని నందిమ్ము. కమండలువును బదిలముగ నొకచోట నుంపుము. ఈ పుణ్యనదీతీర్థములందు నేను స్నానము చేయవలయును. శీఘ్రముగ రమ్ము.

కం॥ అని పలుకుచు వల్కలమున్, ఘనుఁడు భరద్వాజుఁ డీయఁ • గైకొని యతధీ
ఖని యారఁ సంచరించుచు, వనసీమన్ విపులవిటపి • వారోద్దామన్. ౧౫౩

ఘనుఁడు=(గురుభక్తిచేత) గొప్పవాఁడు, యతధీఖని=నియమితమైన బుద్ధికి గనియైనవాఁడు, విపుల=విశాలమైన, విటపివార = వృక్షసమూహము చేత, ఉద్దామన్=ఎక్కువైన, వనసీమన్ = వనప్రదేశమందు, యతధీఖని సంచరించుచు=నారదమహర్షివలన నేను పాపహరమైన గొప్పవిషయమును

వింటిని, ఇది నాలోనే సమసిపోవలయునా? మధురాహార మొక్కఁడే తినరాదు గదా! నేనొక్కఁడనే బాగుపడిన నెంత? బాగుపడకున్న నెంత? లోకము బాగు పడుటకదా ప్రధానము. లోకమునకు దీనిని దెలుపుట యెట్లని యాలోచించుచు మధ్యాహ్నము మించిపోవనుండుటయుఁ గూడఁ దెలియక పాదప్రచారము చేయుచుండెను. ఔర-ఆశ్చర్యార్థకము. జితేంద్రియుఁడైన వాల్మీకికిఁగూడ వనసౌందర్యముచూచి సంతోషింపఁ గోరిక పుట్టెఁగదా యని యాశ్చర్యము-ఆహా దైవతంత్రము!

తాత్పర్యము.

అని చెప్పుచు గురుభక్తిపూర్ణుఁడైన యా శిష్యుఁడు స్నానశాటియాయఁ గైకొని నారదోపదేశము వెలివఱచి లోకము నెట్లు బాగుపఱుతునా యని యాలోచించుచు మధ్యాహ్నము మించనుండుట యైన-మనస్సునకుఁ దీక పెద్దవృక్షములుగల యా వనమందు మెల్లగ సంచారము చేయుచుండెను. భగవద్విషయ విచారసమయమునఁ గర్మభంగదోషము లేదు. "యస్మిన్ కాలే విశాలాక్షి, యస్యయత్కర్మ చోదితమ్। తత్కాలేకర్మత త్త్యక్త్వా, మామపాస్తే నరోయది నదోష స్తత్రదేవేశి, భవత్యేవ ననంశయః। రథ్యాంగతేచ దేవేశి, ఆస్థానం చాస్థి తే సతి, మధ్యేసంధ్యా యదాప్రాప్తాం, దృష్ట్వా వేదార్థ మోహితాః। సంధ్యోపాస్తిం ప్రకుర్వంతి, విప్రా విష్ణుపరాఙ్ముఖాః। శ్వానయోని శతంప్రాప్య చాండాలీం యోని మాప్నుయుః. —వరాహపురాణము.

అర్థము

ఎవఁడేకాలమం దేకర్మము చేయవలయు నని చెప్పఁబడెనో ఆకాలమందు దానిని విడిచి నా యుపాసనము చేసెనేని వాని నాకర్మము విడిచిన దోష ముంటదు. దేవి! సందియము లేదు. విష్ణుపరాఙ్ముఖులైన విప్రులు కొందఱు వేదార్థమోహితులై "త్రైగుణ్యవిషయా వేదా" యని యెఱుఁగక నేను వీథులలో నున్నపుడుగాని యాస్థానమం దున్నప్పుడుగాని సంధ్యావేళ యయ్యెనని నా సేవ వదలిపోయి సంధ్యవార్తురు. ఇట్టివారు నూఱుజన్మములు కుక్కలుగాఁబుట్టి కడపటఁ జండాలయోని జనింతురు. ఇది భగవంతుని ప్రధానముగా నెంచిన భాగవతుల లక్షణము. భగవంతునికంటెఁ గర్మము ప్రధానమనుకొనువారు కొందఱు గలరు. కర్మము లచేతనము లనియుఁ, గర్మఫలదాత భగవంతుఁడే యనియు నచేతన కర్మనిష్ఠకంటె భగవన్నిష్ఠ శ్రేష్ఠమనియు వా రెఱుంగలేరు.

—♦ బోయ క్రౌంచపక్షిని వధించుట వాల్మీకిమహర్షి చూచుట. ♦—

కం॥ అంచితచారుస్వనమై, చంచచ్ఛద ముగుచు సురత♦సంగతిఁ గడు రా
ణించెడి విరహాసహన, క్రౌంచద్వంద్వంబు మౌని♦కనెఁ జేయలఁతిన్. ౧౨౪

మౌని=వాల్మీకి, అంచిత=ఒప్పునట్టి, చారు=మనోహరమైన, స్వనమై= (సురతకాలమునఁజేసెడు) కంఠధ్వని గలదై, చంచత్+ఛదము=కదలుచున్న ఱెక్కలు గలది, సురతసంగతిన్=సంభోగార్థమైన కూడికతో, రాజించెడి=మనోహరమైయుండు. విరహ+అసహన = ఎడఁబాటు నోరువని, క్రౌంచ ద్వంద్వమున్=భార్యాభర్తలగు క్రౌంచపక్షులను క్రౌంచజాతిలో భార్యాభర్తలు క్షణకాలమైనఁ బాయుట లేదని లోకప్రసిద్ధి. చేయలంతిన్ = సమీపమునందు. క్రౌంచము ప్ర॥ వికృతి-క్రొంచ.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు సంచరించు సమయమున సమీపమందు సురతకాంక్షచే ఱెక్కలు విచ్చి మనోహరముగఁ గూయుచు వియోగము సహింపలేని క్రౌంచపక్షులు పోతు పెంటి కలిసియుండుట చూచెను.

ఆ॥ వానియందు నొక్క • దానిని మగపక్షిఁ, గూల్చె వైరబుద్ధిఁ • గూళయెఱుక
పాపనిశ్చయుండు • తూపునొక్కటి దొడి, తానుజూచుచున్న • నైన నుఱక. ౧౦.

పాపనిశ్చయుండు=ఆ పక్షుల సంభోగసమయమును నలక్ష్యముచేసి చంపునంతటి క్రూరమైన మనస్సు గలవాఁడు, కూళయెఱుక=క్రూరుఁడైనబోయ, ఉఱక=లక్ష్యము చేయక, వైరబుద్ధిన్=సకలజంతువులయందునుండు సహజమైన ద్వేషబుద్ధిచేత, గీ॥ 'కసవుచే నీటిచే మోఁదకలనచేత, బ్రదుకు మృగ మీన సజ్జన ప్రకరములకు, శబరకైవర్తసూచకజనులు జగతిఁ, గారణములేని పగవారు గాదె తలఁప'-భర్తృహరి, తూపున్=బాణమును, తొడి=సంధించి, 'ఉపకార ఫలం మిత్ర మపకారోఽరిలక్షణ' మ్మని కిష్కింధాకాండము. ఉపకారము చేయుట మిత్రలక్షణము, అపకారము చేయుట శత్రులక్షణము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తాను జూచుచున్నను లక్ష్యము చేయక సహజముగ జంతువుల హింసించుటే స్వభావముగఁ గల యా దయలేని బోయవాఁడు పాపమునందు స్థిరపడిన బుద్ధిగలవాఁ డగుటచే నా రెండుపక్షులలో మీఁదనుండు మగపక్షిని బాణముచే నేలఁ బడఁగొట్టి చంపెను.

కం॥ అంతట గనుఁగొని ముని భగ,వంతుఁడు బహుళాస్రపూర • పరిమగ్నంబై
యెంతయు మెడ వ్రేలాడ, న్జెంతం బడి పొరలుచున్న • నీడోద్భవమున్. ౧౧.

బహుళ=అధికమైన, అస్ర=నెత్తుటియొక్క, పూర=ప్రవాహమున' పరిమగ్నంబై=బాగుగ మునిఁగినదై, చెంతన్=దగ్గఱ, నీడ+ఉద్భవమున్=(గూఁటియందుఁ బుట్టినదానిని) క్రౌంచపక్షిని, భగవంతుఁడు — ప్ర,

జ్ఞానము, వైరాగ్యము, యశస్సు, వీర్యము, ఐశ్వర్యము యీ ౬ టికి భగమని పేరు. ఇవి కలవాఁడు-కనుకనే శాపానుగ్రహసమర్థుఁడు - ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ, షణ్ణాంభగ ఇతీరణా.

తా త్ప ర్య ము.

అట్లు నేలఁబడి మెడ వ్రేలవైచి నెత్తుటి వెల్లువయందు మునిఁగి తన సమీపమందే పొరలాడుచు మరణావస్థయం దున్న యా మగపక్షిని జూచెను.

కం॥ ఎత్తఱినేనిం బాయక, హత్తిలి నెయ్యమున వెంట•నంటెడు మగనిన్
మత్తిల్లియున్నవానిని, నెత్తురు ముంపఁగ శిరంబు•నేలం బొరలన్. ౧౨॥
కం॥ విలవిలమని ప్రాణానిల,ములఁ బాయుచు వివృతవక్త్రి•ముఁను గల కాంతున్
జలజలఁ గన్నుల నీళ్ళు లు,రలఁగం గనికూసెఁ బెంటి•క్రౌంచము వగచేన్ ౧౩॥

ఈరెండుపద్యముల కిఠాన్వయము-పెంటి=ఆఁడుపక్షి, ఏ తఱిన్=ఏసమయమందునైన, హత్తిన నెయ్యమునన్=వదలని స్నేహమును, స్నేహశబ్ద భవము నెయ్యము, మత్తిల్లి=సంభోగమున మైమఱచి, ప్రాణ + అనిలములన్= ప్రాణవాయువులను, వివృతవక్త్రిము=తెఱవఁబడిన నోరుగల, కాంతున్= ప్రియుని, ఉరలన్=రాలఁగా, నీళ్ళు=ఇట సంశ్లిష్ట బహువచనముపై బహువచనము కానంబడియెడి. కొన్ని బహువచనాంత నామంబులమీఁద బహువచనం బగు సు - వ్యా - ఆచ్ఛి - ౨౨ సూ.

తా త్ప ర్య ము.

ఆహారనిద్రావిహార సమయములందైనను రేయైనను బగలైనను స్నేహముచేఁ దనవెంటనే తిరుగుచుండువానిని, సురతానందముచే మైమఱచి సమీపమందు బోయయుండుటయైన గమనింపనివానిని, వ్రేటుపడి నెత్తుట మునిఁగి శిరము నేలఁబడి పొరల విలవిల తన్నుకొనుచు ప్రాణవాయువులు వెడలిపోఁగా నోరు తెఱచి యున్న మగనిఁజూచి యాఁడు క్రౌంచము దుఃఖముచేఁ గన్నీళ్ళు రాలఁగ విస్వరముతోఁ గూయసాగెను.

ఉ॥ ఎంతయుఁ గీచుకీచు మల•యీరెలుఁ గొప్పఁగఁ గూయుచున్, భవుం
జెంతను వ్రాలి చంచువున•జీఱుచు, బోయకు నుల్కిపాఱుచున్
బొంతను గొమ్మవ్రాలి నిజ•పూరుషుఁ జూచుచు, నేడ్చుకాంత నే
కాంతముచూచి నేలపయిఁ•గ్రౌంచము గూలుట కాంచి యాత్మలోన్. ౧౪॥

ఎంతయున్=మిక్కిలి (తెలిపిలేక), ఈరెలుఁగు = సన్ననిధ్వని-ఈరు= అల్పము, ఇట్లు ఈరెండ, చంచువునన్=ముక్కుతో, చీఱుచున్ = గీఱుచు, ఉల్కిపాఱుచున్ = భయపడి పరువెత్తుచు పొంతను = సమీపమున, నిజ

పూరుషన్=తన మగనిని, పోతుపక్షిని. ఏకాంతము=ఏకాగ్రమనస్సుతో. (ఏక+అంతము=ఒకటికొనగలది) ఏడ్చుకాంత నేకాంతము చూచి యనుటచేచచ్చిన మగపక్షియవస్థకంటె వియోగమున దుఃఖించు నాఁడుపక్షి దురవస్థ వాల్మీకికి నధికసంతాపము కలిగించెను. 'లేబరముగాదె యిల్లాలులేని బ్రతుకు' 'అసారే దగ్ధసంసారే, సారం సారంగలోచనా' 'నానానారీ నిష్ఫలాలోకయాత్రా' యన్నట్లు భార్యను విడనాడి నిస్సారమై శూన్యప్రాయమైన సంసారమునఁ బడి యున్న రామచంద్రమూర్తి యవస్థకంటె వియోగతాపమునఁ దపించు సీతా దేవి దురవస్థయేకదా వాల్మీకిని గరఁగించి రామాయణమును రచింపఁజేసినది.

తాత్పర్యము.

కిచుకిచుమని సన్నని ధ్వనితో తెలిపికలేక కూయుచు సమీపమందు బ్రాలి ముక్కుతో గీరుచు బోయవాఁడు రాఁగా వానికి భయపడి యెగిరిపోయి సమీప మందున్న కొమ్మమీఁద బ్రాలి తన మగనిఁజూచుచు నేడ్చుచుండు నాఁడుపక్షిని తదేకధ్యానముతోఁ జూచి మగపక్షి నేలఁమీదఁ బడియుండుటచూచి తన మనస్సులో.

ఆ॥ కరఁగి ధర్మవిదుఁడు•కడువఁగఁ దత్కృతి, నెఱికి దూర మగుట•నిశ్చయించి
భ్రుకుటి వికటముగను•రోషతామ్రాక్షుఁడై, కఱకుటెఱుకుఁజూచి• కరుణమాలి.
౧౬౦

ధర్మవిదుఁడు=జంతుహింస కులధర్మముగాఁగల బోయలైనను జంతువులనెప్పుడు హింసింపవచ్చును, ఎప్పుడు గూడ దను ధర్మరహస్య మెఱిఁగిన వాల్మీకి. కరఁగి=మనస్సు నీరుకాఁగా, తత్+కృతి=ఆబోయవాఁడు ఆసమయమునఁ బక్షిని హింసించుట నెఱికి=న్యాయమునకు, భ్రుకుటి=కనుబొమ్మలు, వికటముగను=భయము గలిగించునట్లు, వ్యత్యస్తములుకాఁగా, రోషతామ్రఅక్షుఁడై కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడై, కఱకు×ఎఱుకు = నిర్దయుఁడైన బోయను, కరుణమాలి=(బోయనివిషయమున) దయ వదలి.

వ్యాకరణము.

కఱకు+ఎఱుకు=కర్మధారయంబులం దుత్తున కచ్చు పరంబగునపుడు టుగాగమంబగు. సు. వ్యా. సం. ౨౩సూ. తామ్రాక్షుఁడు-బహువ్రీహిని అక్షిశబ్ద మకారాంతమగు. సు. వ్యా సమా. ౬౩ సూ.

తాత్పర్యము.

వేఁటలయందును జీవహింస కులవృత్తిగాఁగల వేఁటకాం డ్రనుష్ఠింపవలసిన ధర్మముల నెఱిఁగిన వాల్మీకి, పోతు పెంటి కలిసియుండుసమయమందుఁగొట్టుట

ధర్మముకా దని నిశ్చయించి కనుబొమలు ముడివడఁ గన్నుఁ లెఱ్ఱన గాఁగాఁ గ్రూరుఁడైన బోయవానియందు దయవిడిచి యిట్లు వాసి శపించెను.

'తే॥ కుటిలబుద్ధుల గెలువంగఁ గుటిలమతియ, యర్హమగుఁగాని నీతి గా దార్జవంబు.' అన్నట్లు క్రూరునియందు దయతప్పుట దోషముగాదు. పాండురా జిట్టిదోషము చేయుటచేఁగదా కిదిందముఁ డను ముని శపించెను.

—◆ వాల్మీకిమహర్షి బోయను శపించుట ◆—

తే॥ తెలియుము మా నిషాదుండ! ప్రతిష్ఠనీక, ప్రాప్తమయ్యెడు శాశ్వతహాయన ములఁ
క్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండునీవు, కామమోహితముం జంపు
కారణమున. ౧౫

నిషాదుండ=ఓరీ బోయవాఁడా! కామమోహితమునన్=కామముచేత మోహ మును జెందినదానిని-కామముచేఁ బరవశమైనదానిని, క్రౌంచమిథునంబునం దున్=క్రౌంచపక్షిజాతి వగు భార్యాభర్తలలో, ఒక్కండున్=ఒకదానిని (మగ పక్షిని), చంపు కారణమునన్=చంపుట యను హేతువుచేత, శాశ్వతహాయనము లన్=అనేక సంవత్సరములయందు, ప్రతిష్ఠ=జీవించియుండుట, 'ప్రతిష్ఠా స్థితి మాహాత్మ్యే' యని వైజయంతి. నీకు, అప్రాప్తమయ్యెడున్= లభింపకపోవును గాక. ప్రతిష్ఠ నీకు అప్రాప్తమయ్యెడు నని పదవిభాగము. అనేక సంవత్సర ములు జీవింపక త్వరలోనే చచ్చెద వని భావము. తెలియుము=ఈ విషయ మును దృఢముగాఁ దెలిసికొనవలసినది, ఇట్లని వాల్మీకి యభిప్రాయము.

ఇదియే రామాయణము వ్రాయసంకల్పించిన వాల్మీకినోర వెలువడిన ప్రథమశ్లోకము. బ్రహ్మానుగ్రహమున రామాయణమునకు బీజభూతముగఁ దొలుదొల్త వెలువడిన యీశ్లోకము కేవల దారుణశాపోక్తిగ నుండఁజాలద నియు, 'మనాక్కావ్యార్థ సూచన'మని కావ్యార్థము కొంతయైనఁ గలదై మంగళ శ్లోకముగ నుండుననియు యాలోచించి కృతిభర్తయు భగవంతుఁడు నైన శ్రీరామచంద్రుని మంగళాశాసనముగను గావచ్చు నని పూర్వు లిట్లు లర్థము వచించిరి.

ఎట్లన!- మానిషాదుండ=లక్ష్మికి నివాసస్థానమగు శ్రీనివాసుఁడా - శ్రీరా ముఁడా, కామమోహితమున్=సీతావిషయమునఁ గామముచే మైమఱచినదానిని, సీత నపహరించిన వానిని. దీనిచే రావణుఁడు సీతను గాముకుఁడై యెత్తుకొని పోయెనేకాని కొందఱు చెప్పునట్లు భక్తిభావముచేఁ గాదని తెలియనయ్యెడి. "తత స్తస్మిన్ననాదినిధనే, పరబ్రహ్మభూతే భగవ, త్యనాలంబిని కృతమన స్త ల్లయం దశాననత్వే ప్యనంగపరాధీనతయా జానకీస క్తచేతసో దాశరథిరూప ధారిణ స్తద్రూపదర్శనమేవాసీత్ నాయ మచ్యుత ఇత్యాసక్తి ర్విపద్యతోంతః కరణస్య మానుషబుద్ధిరేవ కేవల మస్యాభూత్", (విష్ణుపురా. ౪-౧౫) దీని

వలన రావణునకు శ్రీరాముఁడు నారాయణుఁడని తెలిసి యాయనచేఁ జావఁ గోరి, సీత లోకమాత యని తెలిసి హరించె ననునవి యెల్లఁ బొల్లుమాటలుగ నెఱుంగ నగు. ఈ విషయము వేఱొకచో విపులముగఁ జర్చింపఁబడును. క్రౌంచ మిథునంబునందున్=రాక్షసజాతివారగు మందోదరీరావణులను భార్యాభర్తలలో క్రౌంచము=కుటిలస్వభావముగల-క్రుంచగతి కౌటిల్యాల్పీభావయో యని ధాతు పాఠము. ఒక్కండున్=ఒక్కరావణుని, చంపుకారణమునన్, శాశ్వతహాయనము లన్, ప్రతిష్ఠ=మాహాత్మ్యము, నీక=నీకు-నిశ్చయార్థకము, ప్రాప్తమయ్యెడున్= లభించును.

కాముకుఁ డగు రావణునిఁ జంపి లోకముల సంరక్షించుటచేత నీకుఁ దప్పక శాశ్వతకాలము జయముగలిగి వర్ధిల్లుదువుగాక యని భావము.

ఇట్టి పద్య మిష్టదేవతాస్మరణరూపము కావున మంగళరూప మగును. ఈ పద్యమున నుత్తరార్థము పూర్వార్థమునకుఁ గారణముగాఁ జెప్పఁబడినది కావున వాక్యార్థ హేతుకకావ్యలింగ మను నలంకారము. ౧౬౪ వ పద్య వ్యాఖ్యయుఁ జూచునది.

వ్యాకరణము

మధ్యమపురుష ము వర్ణకంబునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపము విభాషనగు. సు. వ్యా. ౬౯ సూ. సంధిప్రకారము తెలియు + మానిషా దుఁడ అనుచో ము వర్ణకము లోపించి 'తెలియు' అని మిగిలెను.

ఛందస్సు

ప్రతిష్ఠ నీక ప్రాప్తమయ్యెఁడు ననుచో నొక యర్థమునకు నీకు అప్రాప్త మయ్యెడు నని పదవిభాగము చేయఁబడెను. అటుచేసినపుడు 'ప్రా' యను సంయుక్తాక్షరమునకు ముందుండు 'క' గురువు కావలదా? అటైనచో ఛందో భంగము రాదా యను సందేహము కలుగవచ్చును. అట్టి సందేహమున కాకరము లేదు.

సర్వలక్షణసారసంగ్రహము

"గీ॥ సంస్కృతపదంబు లొగి సమాసములు గూర్చి। నపుడు క్రారను గూడిన యక్కరంబు। లాదియుండు నొక్కొక్కచో నూఁదకుండు।। దెనుఁగుఁ గృతులయందు సామజాజిననిచోళ."

లక్ష్యములు

ఉ॥ కావునఁ గామక్రోధములఁ గ్రాఁచుచు నాశ్రితకోటిఁ గాచుచున్.

—శాంతి పర్వము.

సీ॥ సంధ్యాభివందనశ్రద్ధయుజ్జననీయు। గీతవాద్యవినోదక్రియలఁ దగును.

—కాశీఖండము.

చం॥...గురుండుగాఁ
డె నరవరేణ్య ధర్మప్రకటీకృతచిత్తుఁడు శాంతమూర్తి — ఉద్యో.

చం॥ కృపకృతవర్మలంగడిమిఁ గిట్టిశిఖండి ప్రభద్రకుల్ మహో....
—శల్యపర్వము.

శ్లో॥ సంయుక్తే సంస్కృతాద్యస్యా, త్పర మాంధ్రపదం లఘుః
భవేదాన్యసమాసేపి, రేఫయోగా త్పదంతథా
పదాపిచ తథా త్వం స్యాత్, క్వచిన్నై వసరేఫకే
సర్వాస్వపిచ భాషాసు, రహయుక్తేక్షరే పరే
పూర్వవర్ణస్య లఘుతా, చేష్టా మల్పాదికేపిచ —అథర్వ
ప్రాప్తనాభిహ్రదనిమజ్జన మితి........... —మాఘకావ్యము
ఇవిగాక.

ఉ॥ వైచిన ప్రత్యయార్థముగ వాఁ డతి ప్రీతి భుజింపఁబోయినన్
—భోజ.౨ ఆ. ౧౮౮ ప.

కం॥ వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని,రంకుశవితరణనిరూఢప్రజ్ఞను రణని
శ్శంకితప్రాభవమున నక,లంకితకీర్తిప్రతాపలక్షితమహిమన్. రా.పాం.౧ఆ

౧. తెనుఁగుశబ్దము మొదటి సంయుక్త వర్ణమునకు ముందుండు నక్షరము

౨. సంయుక్తమైనసంస్కృతాక్షరమునకు ముందుండు నాంధ్రపదవర్ణము

౩. సంస్కృతసమాసమందుఁ బదంబుమీఁది రేఫసంయుక్తవర్ణమునకుఁ బూర్వాక్షరము వైకల్పికముగ.

౪. అద్రుచు-విద్రుచు-పద్రుచు-ఛిద్రుపలు-ఇగ్రుచు శబ్దంబుల సంయుక్తాక్షరమునకుఁ బూర్వాక్షరములును గురువులు కావు.

కతకవ్యాఖ్య యెట్టిదనిన :-

నిరతాం సాదయతీతి నిషాద యని వ్యుత్పత్తి. ముల్లోకములనుబిక్కిలి బాధించువాఁడా యని సంబోధనము. కామమోహితమున్=భర్తయందలిప్రేమాతిశయమును మైమఱిచిన క్రౌంచమిథునంబునందు; రాజ్యనాశవనవాసముల వలనఁ గలిగిన దుఃఖముచేఁ గలిగిన సీతారాములయందు. "క్రుంచకౌటిల్యాల్పీభావయో" యని ధాతుపాఠము. ఒక్కఁడు=ఒక్కసీతను, వనమొక్కఁడు పులియొక్కఁ డన్నట్టు సామాన్య నపుంసకము. చంపుకారణమువన్=చావుతోసమానముగు భర్తృవియోగదుఃఖమును గలిగించుట యను హేతువుచేత; శాశ్వత సంవత్సరములయందు నీకు ప్రతిష్ఠ యశాశ్వత ముగు నని యన్వయము. ప్రతిష్ఠ బ్రహ్మ యనుగ్రహించినట్లు పుత్రపౌత్రాదులతోడి సుఖజీవనము.

'ఈ వ్యాఖ్యాన మంగీకరింపఁదగినదికాదు. ఈ శ్లోకము రావణవధానంతరము రామపట్టాభిషేకానంతరము చెప్పఁబడినది. మరణించిన రావణుని శపించుట యననెట్టిది?' అని తిలకవ్యాఖ్యాకర్తకాభిప్రాయమును బూర్వపక్షము చేసి తన యభిప్రాయ మిట్లు చెప్పుచున్నది.

ఈ పద్యమునఁ గావ్యార్థము సూచింపఁబడలేదు. కవి కట్లు చేయు తలంపును లేదు. బ్రహ్మవచ్చి రామాయణము రచింపుమని యాజ్ఞాపించిన పిమ్మట నట్టి తలంపు గలిగెనుగాని తత్పూర్వమట్టి తలంపు లేదు. కావున నట్టి యర్థము నిచ్చు శ్లోకమును జెప్పెననుటయుఁ బొసఁగదు. అట్లు కావ్యార్థమును సూచించు తలంపు గలిగెనేని బోయవాఁడుచేసిన యధర్మకార్యమునకుఁ గోపము శోకము గలిగి శపించువాక్యమందా యట్టి రెండవయర్థము కుదుర్చును? ఇంతకు శ్లోకరూపముగఁ దనశాపోక్తి యుండవలయునను తలంపును వాల్మీకికి లేదు. ఏల? తా నూరక నోరికి వచ్చినట్లు దూషించిన వాక్యము శ్లోకముగఁ బరిణమించెనే. యిది యేమి చిత్రమని యాయనయే యాశ్చర్యపడెఁగదా. తవునఁ గావ్యార్థసూచన ముద్దిష్టము గాదు. కావున దీని యథార్థభావ మేమనఁగా :—

వాల్మీకి నారదునివలన రామ వృత్తాంతము సర్వము నెఱింగి యాతని చరిత్ర రచింపఁబూనినపుడు శ్రీరాముఁడు కరుణరసపరిపూర్ణమైన తన చరిత్రను వ్రాయఁబూనినవాఁడు మిక్కిలి కరుణము గలవాఁడై యుండవలయునని యెంచి వాల్మీకి కరుణను బరీక్షింపఁగోరియుఁ బూర్వము భృగుమహర్షి యిచ్చిన శాపము స్థిరపరుపఁగోరియు వ్యాధరూపంబు ధరించి వాల్మీకి చూచుచుండఁగనే యుపలక్ష్యముగ నొక రాక్షసుఁడైన క్రౌంచపక్షిని జంపెను. ఋషి దానిం గని తెలియుమా యను పద్యప్రకారముగ శపించెను. ఈపద్యమున కర్థము శాపపరముగ మొదట వ్రాసినట్లె. నీ వెట్లు మగపక్షినిఁ జంపి యాఁడుపక్షిని భర్తృహీనఁజేసితివో మగపక్షికిని భార్య లేకుండఁ జేసితివో యట్లే నీవును నీభార్య లేక యుండవలెను. నీ భార్యయు భర్తలేక యుండవలయును, అని యీ పద్యము భావము. ఆ పక్షి రాక్షసుఁ డని యెట్లు తెలియు ననిన మీఁద బ్రహ్మ వరమిచ్చిన పిమ్మటఁగూడ 'దానియందు నొక్కదానిని మగపక్షి వైరబుద్ధి' (వైర నిలయు యని సంస్కృతమున) యను పద మువయోగించుటచేఁ దెలియుచున్నది. లోకులు రాక్షసులనేకదా వైర నిలయు లనుట బోయఁడు తన యాహారార్థమై పక్షిని జంపును గాని వానికి దానియందుఁబగ యెంతమాత్రము లేదు. రామ వృత్తాంతము నెఱిఁగిన వాల్మీకి వైరనిలయుఁ డన్న మాటకు రాక్షసుఁ డనియే యర్థము. పగలేకయును హింసచేయుట; పగలేక యితరుల ప్రాణంబు హింసచేయు రౌద్రకర్మము రామభద్రా దొరకొంటివి. అరణ్య.౧౧౦ అనియు ముందు రాఁగలదు. ఈ యర్థమంతయుఁ గవివాక్యసారస్యమువలననే

యేర్పడుచున్నది. పద్మపురాణమునను నిరువదినాల్గవ యధ్యాయమున శివపార్వతీసంవాదమున రామవైభవమును వర్ణించుసందర్భమున నీయర్థము చెప్పఁబడినది. “తతోజానపదః కశ్చి త్పామరః కాష్ఠవిక్రయీ, స్వవధూగర్హణ ద్వారా రావణస్య గృహోషితాం, గర్హయామాస వై దేహీం దుర్వృత్తో లోకనిందకః, తచ్ఛ్రుత్వా దేవి చారేభ్యో భీతో లోకోపవాదత, ఆహూయలక్ష్మణం ప్రాహ రామో రాజీవలోచనః, శృణు మే వచనం గుహ్యం సీతాసంత్యాగకారణం, వాల్మీకి నాథ భృగుణా శప్తోస్మి కిల లక్ష్మణ, తస్మాదేనాం త్యజామ్యద్య, జనో నైవాద్య కారణమ్” అని కలదు. కట్టెలమ్మి జీవించు పల్లెటూరివాఁ డొకఁడు తన భార్యను దిట్టుటలో సీతాదేవినిఁగూడ దూషించెననియు, నది చారులచే విని లక్ష్మణునిఁ బిలిచి రాముఁడు ‘లక్ష్మణా! సీతను నడవుల విడిచి రమ్ము. దీనికి జనము కారణము కాదు. పూర్వము భృగుమహర్షియు వాల్మీకియు శపించుటయే కారణము.’ అనెనఁట. ఈ వ్యాఖ్యాన సంగ్రహ మేమనఁగా:— రాముఁడు మరలఁ దాను వాల్మీకిచే శపింపఁబడఁగోరి బోయెవాఁడయ్యెనఁట. ఇట్లగుటకుఁ గారణము శోకరసపూరితమైన తనచరిత్రమును వ్రాయుటకుఁ జాలినంత శోకరసము వాల్మీకిమనస్సునం గలదా లేదా యని పరీక్షించుటకఁట. మఱ క్రౌంచపక్షి రాక్షసుఁ డఁట. ఆఁడుపక్షి యెవతెయో. కాఁబట్టి యీ పైపద్యమునఁ గావ్యార్థసూచనము లేదు.

ఈ వ్యాఖ్యానముపైఁ గొన్ని యాక్షేపములు తోఁచుచున్నవి.

వాల్మీకిరామాయణమునఁ గథానాయకునివిషయము విచారించినపుడు వాల్మీకిరామాయణము ప్రధానమా? ఇతరపురాణములు ప్రధానములా? ఇతరపురాణములు నందురేని వానిలోఁ బరస్పరవిరోధము లుండు ఘట్టంబుల వేది ప్రమాణము? ఏది యప్రమాణము? పద్మపురాణములోఁ గట్టెలమ్మువాని మాటను నాధారముగఁ జేసికొన్నమాట సత్యమా? మఱియొక గ్రంథమునందలి చాకలివానిమాట ప్రధానమా? లోకమునం దంతయు నపవాదము వెలసియున్నదని వాల్మీకి చెప్పినమాట సత్యమా? రామరాజ్యమునందు జారత్వమే లే దని రామాయణము చెప్పుచుండఁగా చాకలిదాని అంకుపురాణముఁ, కట్టెలమ్ముదాని అంకుపురాణము ప్రమాణముగఁ దేసికొని వాల్మీకి వ్రాసినది యసత్య మనవలయునా? కావున వాల్మీకిరామాయణమున కర్థము చెప్పునపుడు వాల్మీకిరామాయణమే ప్రమాణముగాని యితరగ్రంథములు ప్రమాణములుగాఁ గొనరాదు. భారతములో మార్కండేయుని రామోదంతమునందుఁ గుంభకర్ణుని లక్ష్మణుఁడు చంపినట్లు గలదు. బౌద్ధుల జైనుల రామాయణములందు సీత రామునిసోదరి, పురాణకథలందుఁ బరస్పరవిరుద్ధవిషయములు చెప్పబడినచోటఁ గల్పాంతరవ్యవస్థ యని పెద్దలు సమాధానము చెప్పుదురు.

సత్యము. అంగీకరించితిమి. అట్టైన నీకల్పములో జరిగినదానికి నేదో కల్పములో జరిగినదా మనకుఁ బ్రమాణము? లేక యీ కల్పములో జరిగినదా? ఈసంవత్సరాది పండుగునాఁ డొకయింట నీ యీ వేడుకలు జరిగెనని యందుండి చూచినవాఁడు చెప్పఁగాఁ, గాదుకాదు పోయిన సంవత్సరమో తత్పూర్వమో యెప్పుడో మఱియొక విధముగా జరిగెనని చెప్పుట యేమియుక్తి? వాల్మీకి రామాయణమే యాదికావ్యము. ఆదిరామాయణము. దానిని బట్టి వారి వారి మతానుసారముగా నద్వైతరామాయణములు శాక్తేయ రామాయణములు బౌద్ధ, జైన రామాయణములు నానా రామాయణములు పుట్టినవి. ఇవన్ని యప్రమాణములనియా నీ యభిప్రాయ మందురేమో? అవి ప్రమాణములే యగుఁగాక. కల్పాంతరముల జరిగినవే యగుఁగాక. వాల్మీకి రామాయణమున కర్థము చెప్పునప్పు డవి ప్రమాణములుగాఁ గొనరా దని నా యభిప్రాయము. అనాలోచిత ప్రక్షిప్తములు పరస్పర విరుద్ధములు నగువాని నెల్లఁ బ్రమాణములుగాఁ గొనుట చేతనే రామచరితమున గందరగోళము పుట్టినది. కావున నీ వ్యాఖ్యయందు విషయచర్చ చేయునపుడు వాల్మీకి వాక్యములే ప్రమాణముగఁ గొని సిద్ధాంతము చేయఁబడును గాని 'మఱియొక గ్రంథమున నట్లున్నది గావున నీ గ్రంథమున కిది యర్థ,మని చెప్పఁబడదు. అయినను బూర్వులు వ్రాసిన విషయము వ్రాసి యాపై స్వాభిప్రాయము దెలుపఁబడును. లోకులు వారివారికి రుచించినది గ్రహింపవచ్చును. పూర్వవ్యాఖ్యాతలకు నట్టి స్వాతంత్ర్యము కలదో యిప్పటి వ్యాఖ్యాతలకు భవిష్యద్వ్యాఖ్యాతలకు నట్టి స్వాతంత్ర్యము కలదుగదా. వాల్మీకి చెప్పిన దానిని స్థిరపఱుచుటకుఁగాను నితరాధారము లుండిన దెలుపఁబడును. కాని యందిట్లై నని ప్రమాణములుగఁ గొనఁబడవు. ఈవిధముగ నర్థగ్రహణము చేసినఁ జిక్కు లనేకములు తొలఁగి పోయి వాస్తవార్థ మేర్పడును. వాల్మీకిరామాయణము సత్యచరిత్రమని, యందలి విషయములు జరిగినవి జరిగినట్టు తెలుపఁబడినవని పాఠకుల మన స్సునం దుంచుకొనవలయును. తక్కిన రామాయణము లట్టివి కావు. స్వమతాభిమానమున స్వమతము నుద్ధరింప వ్రాయఁబడినవి.

(1) తన యేడుపుగొట్టుకథను వ్రాయుటకు వాల్మీకి యేడుపుగొట్టవునా, కాఁడా యని రామచంద్రమూర్తి పరీక్షించినాఁ డనుట వింతగా నున్నది. సీతకు వ్రాసినది సీమకంతయు వ్రాయవలయును గాఁబోలు! జితేంద్రియులగుమహర్షు లేడుపుగొట్టు లెట్లగుదురు? కరుణాళువు లగుదురుగాని కరుణవంతులు గారు. మఱియు నేడుపుగొట్టయినను గాకున్నను దన చిత్తవృత్తి ప్రకారము వ్రాయు

స్వాతంత్ర్య మెందుండి వచ్చెను? ఇంతకు వాల్మీకిరామాయణము శృంగార ప్రబంధముగ వ్యాఖ్యాత లంద ఱంగీకరించిరిగాని కరుణప్రబంధముగ నంగీకరింపలేదు. (కరుణ=దయ, కరుణము=శోకము) సీతావియోగము విప్రలంభ శృంగారము.

(౨) భృగుశాప మొకటి కాచియుండఁగా మరల వాల్మీకిశాప మేటికో తెలియదు నలకూబరబ్రహ్మలవలె నందురేని యా సందర్భములు వేఱు. అది మఱియొకచోఁ జర్చింపఁబడును. భృగుశాపవిషయ ముత్తరకాండమున ౧౦౪౦ మొదలు ౧౦౪౪ వఱకుఁ గల పద్యంబులఁ గననగు. భృగుమహర్షిని నరకముల పాలుసేయ నొల్లక తాసై యంగీకరించిన తిట్టునే మరల నిపుడు తిట్టించుకొనఁదలఁచెననుట యెంత సమంజసమో పాఠకులే యాలోచింపవలెను. తనకు భార్యావియోగము కలిగించిన కారణమున నీకును భార్యావియోగము కలుగును గాక యని శపించుటయం దొక న్యాయమున్నది. దీనికిని, నీవును మగపక్షిని జంపి యాఁడు పక్షికి దుఃఖము కలిగించితివికావున; నీవును శీఘ్రకాలమున నాశముగమ్ము అను శాపమున కేమి సంబంధము? కావున రెండవశాప ప్రసక్తియే యసంగతము. మఱియొక చిత్రము. చూడుడు.

వాల్మీకి రామాయణమునకుఁ దక్కిన రామాయణములకుఁ దారతమ్యము తెలియుటకును, యాథార్యమును గ్రహించుటకును ననుకూలపడుటకై కొన్ని విషయంబు లందందు వ్రాయఁబడును. ఈ క్రింద వివరింపఁబడు వినోదకథ యద్భుత రామాయణమునందలిది.

అంబరీషునకు శ్రీమతి యను నొక పుత్రిక కలదు. ఈమె యతిరూపవతి. ఈమె కన్యకగా నుండు సమయంబునఁ బర్వత నారదు లంబరీష గృహమునకు వచ్చి యాయనచే గౌరవింపఁబడి యిరువురును గామమోహితులై యొకరికిఁ దెలియకుండ మఱియొకరు శ్రీమతిని దనకిచ్చి వివాహము చేయఁ గోరిరి. మీ రిరువురు రేపు రండు. మీలో నెవరిని నాకూఁతురు వరించునో వానికిచ్చి వివాహము చేసెదను-అని యంబరీషుఁడు చెప్పెను. శ్రీమతి పర్వతుని వరించునేమో యని సందేహించి నారదుఁడు వైకుంఠమునకుఁ బోయి విషయము దెలియఁజెప్పి, దేవా రేపు స్వయంవర కాలమునఁ బర్వతుని ముఖము శ్రీమతికి మాత్రము క్రోఁతిముఖమువలెఁ గనఁబడఁజేయు మని కోరెను. అట్టులేయగునని నారాయణుఁడు వరమిచ్చెను. సంతోషముతో నారదుఁడు మరలివచ్చెను. పర్వతుఁ డట్టులే పోయి నారదుని ముఖము భల్లూకముఖమువలెఁ గనఁబడఁజేయుమని కోరెను. అట్టులే యగు నని నారాయణుఁడు చెప్పెను. మఱునటి వాఁడు ఋషీశ్వరు లిరువురు సభయందుండ నంబరీషుఁడు శ్రీమతితోడ వచ్చి

యమ్మా వీరిరువురిలో నొకని నీపతిగా వరింపు మనెను. ఆమెయును బుష్పమాల చేతఁగొని వారిరువురను సమీపించి చూచి గడగడ వడఁకుచు నేమియుఁ జేయఁ జాలక యూరక నిలువఁబడెను. అంబరీషుఁ 'డేమమ్మా యిట్లు నిలువఁబడితివి? ఇరువురు మహానుభావులే నీ కిచ్చకువచ్చిన వానిని వరింపు' మనెను; ఆమె తండ్రీ! వీ రిరువురిలో నొకరి మొగము క్రోఁతిముఖమువలె నున్నది. మఱియొకరి ముఖము భల్లూకముఖమువలె నున్నది. వారినిఁ జూడఁగానే నాకు దేహము కంపించుచున్నది. వారి యిరువురి నడుమ మఱియొక సుందర విలాసపురుషుఁ డున్నాఁడు. ఆయనను నీవు చెప్పవైతివి. ఏమిచేయుటకు నాకుఁ దోఁచినది కాదు' అనెను. అంబరీషుఁడు నివ్వెఱపడి యూరకుండెను. వారిరువురు 'మన నడుమ మఱియొకఁ డెవఁడున్నాఁ'డని చేతులతోఁ దడివిచూచిరి. యోగదృష్టిచేఁ జూచిరి. ఏమియుఁ దెలియరాదయ్యెను. అప్పుడు వారిరువు రిది యేమో మాయగా నున్నదని తలఁచి మా నడుమవాఁ డెట్టివాఁ డని యామె నడిగిరి. ఆమెయును, 'నాసుందరుఁడు పదునాఱేండ్ల ప్రాయమువాఁడు; మెఱుఁగులతోడి మేఘము వలె నున్నాఁడు. ఆజానుబాహువు. కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడు. రెండు చేతులు గలవాఁడు. నన్నుఁ దన ప్రక్కకురమ్మని సైఁగచేయుచున్నాఁడు. వక్షమున నొకమాలిక యున్నది. చేతుల ధనుర్బాణములుమాత్రము ధరించియున్నాఁ డనెను. వా రామాటలు విని యీ మాయావి యెవ్వఁడు? ఇది విష్ణుమాయగా నున్నదేయని యాలోచించుచుండిరి. అంబరీషుఁడు 'మునీంద్రులారా! మీ పోకలు చూచినఁ గన్యను వరింపవచ్చినవారుగాఁ గానరాలేదు. ఇవేమి చేష్టలు? కన్య యందు మీ కభిలాష యుండిన ఋజుమార్గమున వర్తింపుఁడు.' అని పలికెను. వారును 'మాయందు వంచనలు లేవు. అవి మీవిద్యలు. ఆ చిన్నది యెవరిని గోరిన వారు వివాహమాడుటకు సిద్ధపడియున్నాము. మాయందే వంచన నీవు కనుగొంటి' వనిరి. అంబరీషుఁ డేమియుఁ జేయజాలక 'శ్రీమతీ యేమిది యిటు చేసెదవు? నీ యిష్టము వచ్చినవానిని వరింపుము' అనెను. ఆమెయు నేమియుఁ జేయఁజాలక ఋషులు శపింతురని వెఱచియు వారు భయంకరాకారములఁ గానవచ్చుటచేఁ జేతిదండను వారినడుమ నున్నవానిమెడ వైచెను. వెంటనే యామె యదృశ్యురాలయ్యెను. ఆమె దీర్ఘకాలముగ విష్ణువును వివాహమాడఁ దపసులు ధారపోయుచుండెను. ఆమెకోరిక నెఱవేఱెను. వెంటనే పర్వతనారదు లిరువురు వైకుంఠమునకుఁ బోయిరి. వారిరాకచూచి 'శ్రీమతీ! నీవు కొంచెము సేపు మఱుఁగున నుండుము. వీరి సాగనంపివచ్చెద'నని వారి కెదురుగఁబోయి సగౌరవముగఁ దోడితెచ్చెను. నారాయణుఁజూచి నారదుఁడు నమస్కరించి "దేవా! యిట్టి వంచన నీకుఁ దగదు. మేము వరించినదానిని నీవెట్లు హరించితి" వనెను. "నారదా! నీవు కామాంధునివలె మాటలాడుచున్నాఁడవుగాని, భక్తునివలె మాటలాడుట

లేదు. నేను చతుర్భుజుఁడనా ద్విబాహుఁడనా? మీ రెఱుఁగరా?' యనిన, నిజమని వారు నమ్మి యంబరీషుఁడే తపస్వులైన తమ కియ్య నిష్టములేక యేదో మోసము చేసినాఁడని కోపించి యయోధ్యకు వచ్చి, యంబరీషా! 'నీ కన్యకనీయ నిష్టములేకుండిన నట్టులే చెప్పియుండరాదా? మాకాశచెప్పి రమ్మని పిల్లను మాయముచేసెదవా కానిమ్ము. నిన్ను గాఢమైన యజ్ఞానాంధకారము ముంచును గాక' యని శపించెను. వెంటనే గాఢాంధకార మతనిఁ గ్రమ్మెను. వెంటనే మింట నుండి సుదర్శనచక్రము వచ్చి దానినల్ల హరించి ఋషులను దఱుమ నారంభించెను. వారు చెడితిమి పడితి మని లోకాలోకముల కెల్లఁ బరువెత్తినను వది వదలినదికాదు. తుదకు వైకుంఠమునకుఁ బరువెత్తి దేవా! పాహి పాహి యని భగవంతుని పాదములపైఁ బడిరి. నారాయణుఁడు వారి నిరువుర నూరార్చి 'ఋషులారా! మీ రిరువురు నాకెట్లు భక్తులో యంబరీషుఁ డట్టిభక్తుఁడే, మీ రతనిని బాధించిన నేనెట్లు చూచుచుండఁగలను?' అనెను. వారిరువురు 'దేవా! యీమాయ యంతయుఁ నీదేకాని యితరులది కాదు, మేము మోహించిన కన్యను నీవు మోహించి మమ్మిట్లు గోడాడించితివి. కావున నిన్ను శపించెదము. నిష్కారణముగ మాచే నీ యంబరీషుని శపింపఁజేసితివో యా యంబరీషుని వంశమందే దశరథుఁ డనువానికిఁ గుమారుఁడుగాఁ బుట్టుము. నీవు శ్రీమతి కేరూపముచే మతి విభ్రమముఁ గలిగించితివో యారూపమునే ధరింపుము. ఆ కన్యక భూసుతయై జనకరాజుచేఁ బెంపఁబడును. మేము కోరిన కన్యకను మాయచే నీవు రాక్షసునివలె హరించితివి కావున నీప్రియురాలగు భార్యను రాక్షసుఁడు హరించునుగాక. మాకు వియోగతాపము కలిగించితివి కావున నీవును వియోగతాపమున నడవులలో నేడ్తువుగాక' యని శపించిరి. భగవంతుఁడును వారినిఁ గరుణార్ద్రదృష్టినిఁజూచి "మునులారా! మీ శాపమును స్వీకరించితిని. చక్రమా! వీరిని బాధింపకుము. అజ్ఞానాంధకారమా! నేను మనుష్యుఁడుగాఁ బుట్టినప్పుడు నాపైకి రమ్ము" అనెను. కోపము చల్లారఁగానే పర్వతనారదు లిరువురు మిగులఁ బరితపించి "అయ్యయ్యో! కామవశులమై యెంతటి ఘోర కార్యము చేసితి"మని దుఃఖించి హిమాలయమునఁ దపంబుచేయఁ బోయిరి.

ఇట్టివా ప్రమాణములు? శ్రీరామావతారంబున భగవంతునకుఁ దన పరత్వ జ్ఞానము లేదని చెప్పుటకై కల్పించిన కథ యిది యని యెఱుంగుఁడు. నాట్య రంగమందు వేషధారినటనమువంటి శ్రీరామనటన మని తలంపుఁడు, పరత్వ జ్ఞానహాని లేదు.

వాల్మీకి బోయను బోయవాఁడను భావముతో శపించెనా? రామచంద్రమూర్తి యని తెలిసి శపించెనా? బోయవాడనియే శపించెనుగాని రామచంద్రమూర్తి యని తెలిసియుండిన శపింపఁడు. ఏల? ఆయనభార్య తనయాశ్రమమందే

దుఃఖించుచున్నది, ఆమెదుఃఖమున కెంతో పరితాపపడుచున్నాఁడు. అట్టివాఁడు మరల నామెదుఃఖమునకే మఱింత బలపఱచునా ? శపించినది బోయవాఁడను బుద్ధితోనైనను వచ్చినవాఁడు రామచంద్రమూర్తి గనుక శాప మాయనకుఁ దగిలె నందురా? యదియు నసంగతమే, ఈ రాక్షసుఁ డెవఁడు? లోకములో రాక్షసు లందఱు వైరనిలయులా? విభీషణ ప్రహ్లాద బల్యాదు లనేకులు సాధువృత్తులు లేరా? కావున వైరనిలయుఁ డనఁగానే రాక్షసుఁ డనుట యెట్లు? లోకమురాక్షసము చేసెద నని రాముఁడు పూనెనా ? పూనకున్న నిష్కారణముగ రాక్షసు నేల చంపెను ? చంపెనుబో, భార్యతోఁ గ్రీడించునపుడు ధర్మవిగ్రహమై ధర్మ సంస్థాపనమునకు వచ్చిన రామచంద్రమూర్తి చంపునా ? చంపుట కదియా సమయము? కావునఁ దిలకవ్యాఖ్యాన మంగీకార్యము కాదు.

బోయలకు జంతుహింస సహజకర్మముకదా ? వా రెట్లు వైరనిలయులైరన బోయను వాల్మీకి వైరనిలయుఁడనెను. నిలయమనఁగా నిల్లు. ఒకయింట మనుష్యు లెట్లు వాసము చేయుదురో యట్లే జంతువుల విషయమున వైరగుణము వీరి యందుఁ గాఁపురము చేయుచున్నదని; యనఁగా నది వానికిసహజమని భావము. వైర మనఁగా నేమి ? 'అపకారో౽రి లక్షణ' మ్మని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పి నట్లు లపకారము చేయుటే వైరిలక్షణము. ప్రాణము తీయుటకన్న నపకార మేది గలదు? కావుననే భర్తృహరి 'శబరకైవర్తసూచక జనులు జగతిఁ, గారణము లేని పగవారుగారె తలఁప' నని చెప్పెను. మిత్రులు శత్రు లుదాసీనులను మువ్వు రిలో బోయలు బెస్తలు దేనిలోఁ జేర్పఁ దగుదురు ? అదియునుగాక, ఏనుఁగును సింహము, గుఱ్ఱమును గారెనుపోతు, ఆవులను బులి, ఎలుకలను బిల్లి, ఏల చంపును? 'కంఠీరవో గజరిపుః పింగదృష్టిర్మృగాధిపః, లులాయో మహిషోవాహ ద్విషత్కాసరసైరిభాః॥' గజరిపు. వాహద్వేషి, యీ శబ్దముల కర్థమేమి? ఋష్యా శ్రమములఁ బులులావులు గలిసి సహజవిరోధముఁ బాసియుండునందురే యెట్లు పొసఁగును? 'అహింసా ప్రతిష్ఠాయాం తత్సన్నిధౌ వైరత్యాగ' యని పతంజలియుఁ జెప్పెఁగదా? 'సమోహం సర్వభూతేషు' అని కృష్ణుఁడు చెప్పెనుగదా. దైత్యారిశబ్ద మెట్లు సార్థకము?' 'జ్ఞాతిశ్చేదనలేన కిం' మ్మని జ్ఞాతులు సహజవైరులు గారా ? వైరనిలయుఁడనఁగా సహజవైరియనియే యర్థము. కావ్యార్థసూచనము వాల్మీకి యుద్దిష్టము గాదనుట మాకును సమ్మతమే. సీతాదేవి కపకీర్తి యెట్లు పాపుదునా యని మాత్ర మాయనకుఁ దలం పుండవచ్చును గాని యది కార్య రూపముగఁ బరిణమింపలేదు. ఈ సమయమున నప్పటికి నాందిశ్లోకమైన వ్రాసిన వాఁడు కాఁడు, కాఁబట్టి, తిట్టును దీవనను నొక శ్లోకములోఁ జెప్పవలసిన యావ శ్యకము కలుగలేదు. ఇంతకుఁ దాను దిట్టునది శ్లోకరూపముగ నున్నదని తిట్టి నపుడును దెలియదు. తిట్టినపిమ్మట సంతయుఁ గలిపి చూడ శ్లోకముగా

నుండెను. శ్లోకముగానుండుటయేకాక యది గేయము నయ్యెను. అంతియగాక తానుద్దేశింపని యర్థమును గలదయ్యెను. ఇది యాయన యాశ్చర్యపడుటకుఁ గారణము. ఆయన యుద్దేశింపనిది యాయననోర నెట్లువచ్చె నందురా? వరము కోరువేళఁ గుంభకర్ణునినోర నిద్ర యనుమాట యెట్లువచ్చెను ? ఆ సరస్వతియే [illegible]ప్పటను గలదుగదా. అంతియకాక మనము మాటలాడునపుడును మనమాటలకు మన ముద్దేశింపని యర్థముఁ బరులు సూచింతురు. కథా సరిత్సాగరమున 'మోదకైస్తాడయ' యన్న నాయిక తన్ను లడ్డుంటతోఁ గొట్టుమని యుద్దేశించి చెప్పెనా? ఉయ్యాల యూఁగు ముక్కుతిమ్మన్న తెనాలి రామలింగకవిని నూఁచు మన్నప్పుడు తన ముఖమున సతఁ డుమ్మివేయు నని యూహించెనా? శివు నుద్దేశించి శ్రీనాథుఁడు భీమఖండమున వ్రాయునపుడు 'మహాగ్రామసింహాసనస్థుని' నని యశ్లీల ముద్దేశించి వ్రాసెనా? 'సీతలఁ బేనుగంటి', 'సీరువట్టలవడ' 'సుఖంబగునే రతికేళి జిహ్వకున్', 'ఉసిరికకాయ లంతలుపయోధరముల్ దిగజాఱుచుండఁగన్'-కాశీఖండము- అను తిక్కన శ్రీనాథుల వాక్యములకు విపరీతార్థము వారు సంకల్పించి వ్రాసిరా? కాఁబట్టి కొన్నికొన్ని వేళల మనమాటలకు మనముద్దేశింపని రెండవయర్థము పొసఁగుట విపరీతముగాదు. ఇప్పుడు సట్లే యూహించునది. బాలకాండ మని వాల్మీకి పేరుపెట్టినప్పుడు బాలక + అండము అని పదచ్ఛేద మాయన యుద్దిష్టమా? ఈ రామాయణమందే యిట్టివి కొన్ని గలవు. "తే॥ కోర్కులు భజింపు మద్యంబు గ్రోలుకృత్య। మఖిలమును దీర్పు మేఁ బోదుహతుఁడు గాఁగ। రామవిభుఁ డక్షయంబుగ రమణిసీతఁ। బొందఁగలుగును నీ కెదఁబొగలవలదు॥" యుద్ధ. ౧౪౪౫. 'చనుమా। నీవు యథార్థమై మదపనేచరయుక్తుఁడు రాము మీఁదికిన్' యుద్ధ.౧౦౩౦. ఈ పద్యములందుఁ గుంభకర్ణుఁడు రావణుఁడు నుద్దేశించిన దేది? నోరవచ్చినదేది? భవభూతి యుత్తరరామచరిత్రమందు శ్లో॥ లౌకికానాంహి సాధూనా, మర్థంవా గనువర్తతే। ఋషీణాం పునరాద్యానాం, వాచమర్థోనుధావతి. ౧.అం. చెప్పినట్లు లౌకికులు ముం దర్థమూహించి దానికిఁ దగిన పదములను వెదకి కూర్తురు. ఋషులవాక్కులవెంట నర్థము పరువెత్తుచుండును. కావున వాల్మీకి యీయర్థమును ముం దూహించి శ్లోకము చెప్పెనాయను సందేహ మసంగతము.

పలికించినది బ్రహ్మపనుపున రామకథ వాల్మీకిచేఁ జెప్పవలయునని వచ్చిన సరస్వతి. కావున 'తెలియు మానిషాదుఁడ'యను పద్యమునకుఁ గావ్యార్థమును సూచించు నర్థముండుట వింతగాదు. కవి యుద్దేశింపకున్నను సరస్వతి యుద్దేశించుటచే నట్టియర్థ మప్రయత్నముగ సందుఘటిల్లెను. అది యెట్లన:- 'కావ్యార్థసూచనం కైశ్చి న్మాంద్యామేవ నిరూప్యతే' యను వచనానుసార

ముగ నీ పద్యము రామాయణార్థమును సర్వమును సూచించుచున్నది. 'మానిషాదుండ' యను పదము సీతా వివాహ పర్యంతమైన బాలకాండార్థమును సూచించును. 'ప్రతిష్ఠ నీక శాశ్వతం బగు' నను పదము పితృవచన పరిపాలనమున రాముని ప్రతిష్ఠను జూపు నయోధ్యా కాండార్థమును సూచించును. 'శాశ్వత హాయనముల' నని ప్రతిష్ఠ యనేక సంవత్సరములదాఁక నుండునట్లు చెప్పుటచే దండకారణ్య ఋషులకై రాముఁడు ప్రతిజ్ఞ చేసినదియు, నది నెఱవేఱినదియుఁ దన్మూలమునఁ గలుగు రాముని ప్రతిష్ఠయుఁ జెప్పు నరణ్యకాండార్థము సూచితము. ఉత్తరార్థము తిర్యగ్జాతి యగు వాలితారలలో సుగ్రీవుని భార్యను మోహించిన వాలి సంహారమును జెప్పుచుఁ గిష్కింధాకాండార్థమును సూచించును. క్రౌంచులు=కుటిలులు, 'క్రుంచ కౌటిల్యాల్పీ భావయో' యని ధాతుపాఠము. క్రౌంచము = దుఃఖముచేఁ గృశించిన మిథునమునందు సీతారాములలో నొక్కండగు సీతను జంపు కారణమున = హింసించుటచేత నని యర్థము చెప్పఁగా సీతా విరహదుఃఖమును వర్ణించు సుందరకాండార్థము సూచితము. యుద్ధకాండార్థము మందే సూచింపఁబడినదని చెప్పఁబడెను. ఋషిపత్నులఁ జూడఁగోరి యీ యభిలాషచే మోహించిన సీతను రాముఁ డడవికిఁ బాఱఁదోలి బాధపఱిచిన కథారూపమయిన యుత్తరకాండార్థముకూడ నుత్తరార్థము సూచించును.

మృగపక్ష్యాదుల వేఁటాడుట బోయల కులధర్మముగదా ! వారి కులధర్మమున వారు వర్తించుట న్యాయమే కదా! అట్లుండ నిరపరాధియగు బోయను వాల్మీకి శపింప హేతువేమి ? (చూ. కిష్కింధ. ౪౮౬) వేఁటాడుట కులాచారముగ నుంచుకొన్నవారుకూడ సంభోగించు మృగాదులను హింసింపరా దను న్యాయము గలదు. అది యందు అంగీకరించినదియే.ఆ యర్థమును సూచించువాని దోషము వానికిఁ దెలియఁజెప్పుటకే యీ పద్యమునఁ గామమోహితమగు టద ముపయోగించెను. కిష్కింధా కాండమునందలి ౪౮౬ పద్యమందును సంభోగించు మృగములఁ జంపవచ్చునని చెప్పఁబడలేదు. మఱియు మహాభారతమునఁ బాండురాజుచే హింసింపఁబడిన కిదిందముఁ డను ఋషి యతనిఁ గూర్చి చెప్పు పద్యమునం దీ యర్థమే యున్నది. 'అస్వర్గ్య మయశస్యం త్వా, మనుతిష్ఠసి భారత। కోహి విద్వాన్మృగం హన్యా, చ్చరంతం మైథునం వనే' యని యందుఁ జెప్పఁబడెను.

వాల్మీకి తాను బరమాప్తుఁడనియుఁ గావునఁ దనకు వక్తృవైలక్షణ్యము కల దని చూపుటకుఁగదా యీ సందర్భమును బ్రారంభించెను. బ్రహ్మ తన యాశ్రమమునకు వచ్చి తనకు వరము లిచ్చుట మున్నగు విషయములఁ జెప్పిన యెడల నా వక్తృవైలక్షణ్యము స్ఫుటముగ నేర్పడును. అట్లుండఁ దన చరిత్ర

నిచ్చట వ్యర్థముగఁ జెప్పనేల ? ఈ కథ చెప్పకున్న సందర్భశుద్ధికి హాని లేదు
గదా, యని పూర్వపక్షము. ఈ విషయము ప్రస్తుత మేకాని యప్రస్తుతముకాదు.
తన యాశ్రమమందుఁ దన రక్షణమం దుండు లోకోత్తర పతివ్రతయగు సీతా
దేవి కట్టి నిష్కారణాపవాదము వచ్చుట దయామయుఁడగు వాల్మీకికి సరిపడినది
కాదనియు దానిని బాపు నాలోచన చేయుచుం డెననియు మున్నే చెప్పితిమి. ఇది
లోకులకు సహజకర్మముగాని యిందు వింత యేమియు లేదు అపవాదముపడి
తమ యిల్లుచేరిన పుత్రిని తలిదండ్రు లాదరించి యెట్టిదైన నాయపవాదమును
బాపఁ బ్రయత్నించుచుండుట లోకమున సాధారణమై యున్నది. సామాన్యస్త్రీల
విషయమై యిటులుండ నిఁక సీతాదేవి విషయమై వాల్మీకి కెట్టి పరితాప ముండ
వలయునో చదువరులే యూహించుకొనవచ్చును. సీతాదేవి మాహాత్మ్యమును
లోకమునకుఁ దెలుపుట యన రామాయణము రచించుటేకదా ! ఈ విషయమైన
వాల్మీకి యూహాపోహములను మున్నే వివరించితిమి. ఈ సందర్భమునందే
బ్రహ్మ తన రామాయణమును భూలోకమున వ్యాపింపఁజేయు బెట్టని యాలో
చించి యట్టి తలంపే కల వాల్మీకి యొద్దకుఁ దత్కార్యార్థమై నారదునిఁ బం
పెను. నారదుఁడును రామాయణ ముపదేశించి పోయెను. దానివలన రామకథ
రచనాయోగ్య మని తెలిసెను గాన రచించుమార్గము తెలిసినది కాదు. అప్పటికిఁ
గావ్యము లోకమున లేదు. ఇట్టి రామచరిత్ర ప్రకటనమం దభిలాష గల
బ్రహ్మదేవుఁడు సరస్వతిని వాల్మీకిచే రామాయణమును బలికింపుమని పంపెను.
ఆమె మహిమచే నాయననోర మొట్టమొదట వచ్చిన శ్లోక మిది. అదివచ్చుటకు
సందర్భ మిట్లు దైవికముగఁ గుదిరెను. కావున నీ శ్లోకము రామాయణమునఁ
బ్రథమశ్లోకమనియు నాందిశ్లోకమనియుఁ బూర్వులు చెప్పుట తప్పుగాదు, మఱి
యొప్పియగు. కృత్యాది ప్రథమశ్లోకమున కుత్పత్తిమార్గము చెప్పుట యెట్టు
లసందర్భమగు ? కావున నీ శ్లోకమును జెప్పవలసి బోయవాని కథను జెప్పెనే
కాని తన ప్రతిష్ఠ చెప్పఁదలఁచి కాదు. మహార్థవంతమై గేయమై ఛందోబద్ధమైన
శ్లోక మప్రయత్నముగాఁ దాను పచించుట యాశ్చర్యజనకమైన దనుట యేమి
యాశ్చర్యము ? ఆవిషయమై యాయన దీర్ఘాలోచనము చేయుట యేమి
చిత్రము ? వాల్మీకి గ్రంథరచనకై పూనినచో సరస్వతి పలికింపఁగలదుగాని
యూరకుండిన నెట్లు పలికింపగలదు? కావున నాప్రయత్నమును బూనఁజేయు
టకై బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి కర్తవ్యమును బోధించి యాజ్ఞయు వరము నిచ్చి
పోయెను. ఇచ్చట బ్రహ్మకును వాల్మీకికిని సమానత్వము గానవచ్చుచున్నది.
వేదము లనాదులు. బ్రహ్మముఖమున నవి వెలువడిన మనుటచే బ్రహ్మవక్తయే
కాని కర్తగాఁడు. ఆయన స్వతంత్రించి కల్పించి చెప్పినవి కావు. భగవంతుఁడు
[illegible] నామె యాయననోర వాగ్రూపమున నిలిచి యావేదము

లాయన నోరఁబలికించెను. సరస్వతి భగవంతుని పనుపున బ్రహ్మయొద్దకు వచ్చినదని ముందీ భాగవతపద్య ముదాహృతము. "మ॥ జగదుత్పాదన బుద్ధి బ్రహ్మకు మదిం సంధింప నూహించియే । భగవంతుండు సరస్వతిం బనుప నా పద్మాస్యదా నవ్విభున్ । మగనింగా నియమించి తద్భువనసామ్రాజ్యస్థితిన్ సృష్టిపా । రగుఁ జేసెన్ మును బ్రహ్మ నట్టి గుణి నారంభింతు సేవింపఁగన్." అట్లులే సరస్వతీదేవి బ్రహ్మ పనుపున వచ్చి వాల్మీకినోర నిలిచి రామాయణరూప మైన వేదమును బలికెను. వాల్మీకి నిమిత్తమాత్రుఁడైన వక్తయేకాని కర్తగాఁడు. ఈ విషయము వాల్మీకియే చెప్పియున్నాఁడు. (బాల. ౨౪౦ వ.) కావునఁ గార్యకారణపరంపరలోఁ జేరిన "తెలియుమా నిషాదుఁడ" యను పద్యము బోయకథ ప్రస్తుతము సందర్భోచితమే. మఱియును 'అర్థత శ్శబ్దతో వాపి మనా క్కావ్యార్థ సూచన' మ్మను వచనానుసారముగా నీ సందర్భమునఁ గావ్యార్థసూచనముఁ జేసి యీ గ్రంథమునకుఁ బేరు పెట్టుచున్నాఁడు. అదియెట్లన:— "అంబువులఁ గంటి" యిత్యాదిపద్యములఁ బావనమైన సేతుస్థలము సూచితము. 'అచింతచారుస్వనమై' యిత్యాది పద్యములయందు లంకలో సుఖముగ వసియుంచు రావణుని రామచంద్రమూర్తి వధించె నని సూచితము. అదెట్లన:— అంచితచారుస్వనమై=రమణీయవాక్యములతోఁ గూడినదై సౌఖ్యముల ననుభవించుచు, విరహాసన క్రౌంచద్వంద్వము=రావణమందోదరులను, చేయఁలతిన్= ఆసేతుస్థలసమీపమున, లంకాపట్టణమందు, మౌని కనెన్ = వాల్మీకి తపస్స్బలమున యోగదృష్టిచేఁ జూచెను. పావనిశ్చయుండు = రావణుని పాపముల నిర్ధారణముగాఁ దెలిసికొన్న. పుంలింగమైన యెఱుకుశబ్దమునకు లక్షణావృత్తిచే రామచంద్రమూర్తి యని యర్థము. ఎఱుకగలవాఁడు – ఎఱుకు = సర్వజ్ఞుఁడని యర్థము. వైరబుద్ధిన్ = హిరణ్యకశిపు రావణ శిశుపాలాదు లగు మూఁడు జన్మంబులను వారిని సంహరించుటచేత, నెడఁదెగని శత్రుత్వబుద్ధిచేత, మగపక్షిఁ గూల్చెన్ = రావణుని సంహరించెను. ఆ పై పద్యములయందు మందోదరీ విలాపము సూచితము తత్కృతి నెఱికి దూరముగుట నిశ్చయించి = రావణునికి నడవడి యంతయు నధర్మ మని యెఱిఁగి యని యర్థము. ఈ యర్థముగల యీ సందర్భముచేత నీ కవి రావణవధను జక్కఁగాఁ దెలిసికొని యీ గ్రంథమునకు పౌలస్త్యవధ మను పేరు పెట్టెను అని యేర్పడుచున్నది. 'తెలియుమా' యను పద్యము రామాయణార్థప్రతిపాదకము గావున నీ సందర్భమునకు విరోధమైనది కాదు, గాఁబట్టి యీ కవి యీ గ్రంథ మిట్టి దని యేర్పడినపిదప నీ గ్రంథమునకు వక్తృవైలక్షణ్యమును జెప్పఁగోరి ముందుగ గ్రంథనామసూచక మగు తన చరిత్ర చెప్పెను. గాన నది సందర్భవిరుద్ధముగాదు.

వాల్మీకి యీ గ్రంథమును సీతామహాచరితమనియుఁ బలికెఁగదా. ఆ చరిత్రమును సూచించుసందర్భములఁ జెప్పినాఁడనియుఁ జెప్పనగు. ఎట్లన, 'అంబువులఁగంటె' యిత్యాది పద్యములు గోదావరీతీర్థమును సూచించును. "అంచితచారుస్వనమై" యిత్యాది పద్యములు సారసాదిపక్షుల నాదముచే రమ్యమైన గోదావరీతీర మందలి పంచవటియందు సుఖముగా వసించు సీతారాములలో సీతను రావణుఁ డపహరించెను. ఆపై సీత విలపించెను. ఇయ్యది వృత్తాంతమును దపోబలముచే వాల్మీకి చూచి యీ గ్రంథమునకు సీతాచరిత్రమనుట తగియుండునని తెలిపెను.

'అంచితచారుస్వనమై – వేదాంతప్రతిపాద్యమై, క్రౌంచద్వంద్వము = సీతారాములను, మిగిలిన పదముల కర్థము స్పష్టము.

సంస్కృతమున "మానిషాద" యను శ్లోకము దారుణ మని భయపడ నక్కఱలేదు. ఆదివర్ణము. "మా" లక్ష్మీవాచకము. "లోకమాతా సూ రమా మంగళదేవతా" యని యమరుఁడు. కావున శుభప్రదమే. మొదటి గణము "మానిషా" రగణము– అగ్నిదేవతాకము. శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనా" త్తని యుండుటచే నదియు శుభకరమే.

ఆంధ్రమున నాది వర్ణము 'త' కారము, తె–దీనిమహిమ ముందే వ్రాయఁబడెను. గణము నగణము. "దివ్యభోగం బీగి తెలుపువర్ణము జాతి విప్రము.... నగణమునకు" ననియు, "సీ॥ గ్రహములలోన భాస్కరుని చందంబునఁ, దరులలోఁ బారిజాతంబు కరణి। క్ష్మాధరంబులలోనఁ గనకాద్రికైవడి, నదులలో జహ్నుకన్యకవిధమున। దైవతంబులలోన దైత్యారిచాడ్పునఁ, బ్రమథులలో శూలపాణిపగిది॥ మృగములలోఁ గరిద్వేషిభాతిని జూడ, వివిధవిద్యలలోన వేదము క్రియ। తే॥గీ॥ క్షేత్రములలోన వారణాసిస్థలంబు। శివి నిథములలోల నైరావణంబు॥ రీతి గణములలోనఁ జర్చించి చూడ। నగణ మొప్పారు శుభనిధానంబుగాను॥ అప్పకవీ ४. అ.

తాత్పర్యము.

ఓరి నిషాదుఁడా! క్రౌంచదంపతులయందుఁ గామముచేఁ బెంటితోఁ గూడి మత్తుగానియున్న మగపక్షిని జంపితివిగావున నీవు దీర్ఘకాలము భూమిపై బ్రదుకవు.

రెండవ యర్థము.

శ్రీనివాసా! రాక్షసులందుఁ గామముచే దేహ మెఱుఁగక దుష్కార్యములు చేయు మగవానిని జంపితివికావున నీకీర్తి లోకమునందు శాశ్వత మగుఁ గాక

చం॥ అని శపియించి కోప మెద • నాఱినఁ గూఱినచింత నెంతయుం
బనవెడిక్రౌంచపక్షిదుర • వస్థకుఁగాఁగ నిషాదుఁగూర్చి నే
ననినది యేమి ? యంచును మ • హామతి దాఁ దలపోసి యాత్మలోఁ,
గనుఁగొని శిష్యు నిట్లనియెఁ • గాంచితె వింత నొకండు నేఁ డిటన్. ౧౬-౨

శపియించి = తిట్టి, ఎదన్ = మనస్సునందు, ఆఱినన్ = శమింపఁగా, పన వెడి=ఏడ్చెడి, నే ననినది యేమి=నే నేమని యంటిని? తిట్టితినా? దీవించితినా? నే ననినది గద్యమా? పద్యమా ? పాఠ్యమా ? గేయమా ? మహామతి = శాస్త్రజ్ఞానముగల వాల్మీకి,తాను జెప్పినది పద్యము గేయము నని నిశ్చయించుకొని, వింత = ఆశ్చర్యము.

తాత్పర్యము.

అని యీప్రకారము బోయనుశపించి సర్వశాస్త్రజ్ఞానసంపన్నుఁడైన యా వాల్మీకిమహర్షి మిక్కిలి దుఃఖించు క్రౌంచపక్షిదురవస్థ చూడలేక బోయ నుద్దేశించి నే నేమని యంటిని? అది యేమిగాఁ బరిణమించెను? అని యాలోచించి శిష్యునితో భరద్వాజా! యిప్పు డొక వింతజరిగెను, కంటివా ?

తే॥ కినిసి కుమతినిషాదుని • కీడుసేఁత, కాత్మ శపియింప శోకా ర్తి • నాడినట్టి
భాషితము పద్య మగు మను • బరిఢవిల్లి,నది భరద్వాజ! చిత్రమి • ట్టిదియుఁ గలదె ? ౧౬-౩

కుమతి=దుష్టబుద్ధిగల, కీడుసేఁతకున్ = చెడ్డకార్యమునకు, కినిసి = కోపించి, భాషితము = వాక్యము, పద్యమగుమన్ = ఛందశ్శాస్త్రపద్ధతిని పద్యలక్షణము గలదై, పరిఢవిల్లినది = వర్ధిల్లినది.

తాత్పర్యము

దుష్టబుద్ధి యగు బోయవాఁడు చేసిన యకార్యముచే మనస్సున మిగులఁ దాపము కలుగఁగా శోకబాధచేఁ గోపించి నేను బోయను పలికినమాటలు ఛందశ్శాస్త్రవిధుల ననుసరించినపద్యమై యొప్పుచున్నది. ఏమి యాశ్చర్యము!

కం॥ సమపాదచతుష్కంబై, సమవర్ణాన్విత మగుచు • జారువిపంచీ
క్రమతాలలయాన్వితమై,కొమరారుచున్న యదియుఁ • గోవిదవర్యా! ౧౬-౪

ఈ "పద్య"మను కర్తృపద మధ్యాహారము. కోవిదవర్యా = పండితశ్రేష్ఠా, జ్ఞానివరా! సమ = హెచ్చుతక్కువలులేక సమానములైన, పాదచతుష్కంబు+ ఐ = నాలుగుపాదములుగలదై, సమవర్ణ+అన్వితము=ప్రతిపాదమునందును సమానసంఖ్యాక్షరములతోఁ గూడినదై, చారు = మనోహరమైన, విపంచీ

క్రమ=వీణాధ్వనిక్రమము, లయ=ఏకకాలమున విరామము, కొమరారుచున్ = అందగించుచు నీపద్య మున్నదని, సంస్కృతరామాయణమున,

శ్లో॥ మానిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ । మగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః,
యత్క్రౌంచమిథునాదేక । మవధీః కామమోహితమ్.

దీనియందు నాలుగుపాదములు పాదమున కెనిమిదియక్షరము లున్నవి. ఆ కారణముచే సమపాదచతుష్కము సమవర్ణాన్వితము నయ్యెను.

ఆంధ్రంబుననో,

తేటగీతి॥ తెలియుమా నిషాదుండ ప్రతిష్ఠ నీక = ౧౩
ప్రాప్తమయ్యెడు శాశ్వతహాయనములఁ = ౧౩
గ్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండు నీవు = ౧౩
కామమోహితముం జంపుకారణమున = ౧౩

౫౨. = రామ.

ఈ పద్యమునందు నాలుగుపాదములు పాదమునకుఁ బదమూఁడక్షరములు గలవు. సాంఖ్యశాస్త్రప్రకారము పదమూఁడు ప్రణవమును బోధించును.

ఎట్లన :— వర్ణసమామ్నాయమందు ౧౩ వ యక్షరము "ఓ" విష్ణు వను నర్థముగల మానిషాదశబ్దము 'అ' కారమును సూచించును. "అకారార్థో విష్ణు" వనికదా ప్రమాణము. ప్రతిష్ఠ – ఇది స్త్రీలింగము. ఇచ్చట స్త్రీవాచకము ప్రకృష్టమైన గలది. "విష్ణో రేషానపాయినీ" యన్నట్టు లెడఁబాటులేక విష్ణువుఁ గూడియు నుండునది ప్రతిష్ఠా యనఁగా నునికి. "ప్రతిష్ఠా సమాప్తౌ గౌరవేపిచఁ కార్యనిర్వాహసామర్థ్యే ఛందసిస్థితౌ"–నానా. ప్రతిష్ఠ యనునది లక్ష్మీవాచకమైన ఉకారమును బోధించును. అవధారణార్థకమందును 'ఉ'కారము ప్రయోగింపఁ బడును గావున "నీక" యనునది 'ఉ' కారముయొక్క అవధారణార్థకమును దెలుపును. క్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండు ప్రకృతిపురుషులయందు – కుటిలగతి కలది ప్రకృతి యనియు దానిసంబంధముచే నల్పమైన జ్ఞానముగల వాఁడు (బద్ధజీవుఁడు) పురుషుఁ డనియు గ్రాహ్యము. ఇది మకారమును బోధించును.

ఈ రెంటిలోఁ గామమోహితమున్ = ప్రకృతిపరిణామరూపమై కామాది ప్రకృతిగుణములుగలది దేహము. కావున దేహమును, చంపుకారణమున=పునః సంబంధము లేకుండునట్లు చేయుటచే. క్రౌంచమిథునంబునం దొక్కఁడైన పురుషుఁడు శాశ్వతహాయనములన్ = పునరావృత్తిలేని శాశ్వతమోక్షమును, ప్రాప్తమయ్యెడున్ = లభించును. క్రౌంచమిథునంబునందు నొక్కండనునది కాకాక్షిన్యాయముచే నుభయత్ర యన్వయింపవలయును.

విష్ణుమూర్తీ! ప్రకృతిపురుషవిశిష్టమైన యీదేహమునందుఁ బ్రకృతి సాంగత్యమున నిర్మూలించుటచేఁ బురుషుఁడు లక్ష్మీపురుషకారమూలమున మోక్షమును బొంది నిన్నె ప్రాపించును. ముక్తిదశయందు జీవునకుఁ బ్రాప్యస్థానము నీవే యనియు నది లక్ష్మీపురుషకారముచే లభించుననియు సారాంశము.

ప్రతిష్ఠ యనునది పంచమ్యర్థమునఁ బ్రథమ యని కాని ద్వితీయ యని కాని గ్రహింపవలయును. ప్రతిష్ఠవలన నని యర్థము. హేత్వర్థమునఁ బంచమి.

ఆంధ్రవాల్మీకి రామాయణ రచనయందు గ్రంథకర్తచే మొట్టమొదట వ్రాయఁబడిన పద్య మిదియే. మానిషాదశ్లోకము నింతవఱకుఁ దెనిఁగించినవారు లేరు. వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిన యన్ని యర్థములు వచ్చునట్లు వ్రాయదుష్కరమనియు దీనిని దెనిఁగింపఁగలిగిన సర్వము సుసాధమే యగుననియుఁ దలఁచి పరీక్షార్థ మది తొలుత రచింపఁబడియె. రెండవపద్యము అరణ్యకాండ మందలి ౧౦౯౧ వ పద్యము; అందుఁ జిత్రాలంకారము గలదు. ఆ చిత్రము పీఠిక యందుఁ వ్రాయబడెనుగదా. పై పద్యమును మేలిబంతిగఁ బెట్టుకొని యిటీవలి వారు తమపద్యమును వ్రాసికొనిరి కాని చిత్రాలంకారపద్యము వారికి నసాధ్యమయ్యెను. ఈ రెండు పద్యములు ననాయాసముగఁ గుదురుటచే ధైర్యమునఁ గవి యాంధ్రీకరణమున కుపక్రమించెను.

శ్లో॥ తస్మా దో మి త్యుదాహృత్య యజ్ఞదానతపఃక్రియాః ।
ప్రవర్తన్తె విధానోక్తాః సతతం బ్రహ్మవాదినామ్ ॥
తది త్యనభిసంధాయ ఫలంయజ్ఞతపఃక్రియాః ।
దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః ॥ ౧౭ భగవ.

ఏ కార్యమైనను 'హరిఃఓమ్' అని ప్రారంభింపవలసియుండఁగా నెట్లదిలేక గ్రంథమారంభింపనగును? రామాయణమంతయు నోంకారార్థమునేకదా సూచించుచున్నది, అని యోజించి యాశబ్దము రాకున్న దానియర్థమైన వచ్చినఁ జాలునని సంతోషించి యిట్లు వ్రాయఁబడెను.

మోక్షకాంక్షగలవారు ఓంతత్ అని ప్రారంభింపవలయునని మీఁద నుదాహరించిన భగవద్గీతాశ్లోకము చెప్పుచున్నది. సంక్షేపరామాయణమున సంస్కృతమున నిట్లే కలదు. తపస్స్వాధ్యాయ........యాత్ సంస్కృతమున తకార పొల్లుగల శబ్దములు గలవుగావున నా భాషయం దది సుసాధము, తెనుఁగున "త్" తో నంత్యమగు శబ్దములు లేవుగనుకఁ బ్రథమాక్షరముతోనే తృప్తిపడ వలసివచ్చెను. ఇదియు నట్లె తకారాది యయ్యె.

తాత్పర్యము.

సమానమైన నాలుగు పాదములు నాలుగు పాదములందు సమానసంఖ్యగల యక్షరములు గలిగి మనోహరమై వీణపై వాయించుట కనుకూలపడి తాలమునకు లయకు సరిపడుచుఁ బద్య మింపుగానున్నది చూచితివా ?

చం. అనుచును వామలూరుభవుఁ • డాదటఁ బల్కఁ గురూక్తి వించు స
ద్వినయముతోఁ దదుక్తికిని • విస్మయ మందుచు వాగ్విధేయ మై
పనుగొనఁ జేయ శ్లోకమును•వాల్మికుఁ డెంతయు సంతసించె శి
ష్యునిచరితంబుఁ గాంచి; కవి • కూఱట లోకము మెచ్చుటేకదా. ౧౬౫

వామలూరు భవుఁడు = పుట్టనుండి పుట్టుకగలవాఁడు - వాల్మీకి, ఆదటన్ = ప్రేమతో, గురు+ఉక్తి=ఆచార్యునిమాటను, వించు, తదుక్తికిని = రామాయణార్థ సంగ్రహమైన యా పద్యమునకు, విస్మయము = ఆశ్చర్యము, తాన్, వాక్ + విధేయమై = కంఠపాఠమై, పనుగొనఁజేయన్ = వల్లెవేయఁగా, శిష్యుని చరితము = శిష్యుఁడా పద్యమును వల్లెవేయుటను, ఊఱట=సంతుష్టి, అలంకార మర్థాంతరన్యాసము. సామాన్య విషయముచే విశేషమును సమర్థించినను,విశేషముచే సామాన్యమును సమర్థించినను అర్థాంతరన్యాస మగును. దినదినము=పూఁటపూఁట వేదాధ్యయనముచేయు వాల్మీకినోర వేదములలో దండిగానుండు శ్లోకములవంటి శ్లోకము వచ్చుటగాని, ఘుణాక్షరన్యాయమున నది గేయ మగుట గాని విశేషాశ్చర్యకరము గాదు. తా నొక యర్థమునఁ జెప్పిన మాటలకు (శాపోక్తికి) వేఱొక యర్థము (భగవన్మంగళాశాసనముగ) గలుగుటే విశేషాశ్చర్యము.

తాత్పర్యము.

అని ప్రేమతో వాల్మీకి చెప్పఁగా భరద్వాజుఁడు గురువుచెప్పినమాట వినయముతో గ్రహించి యా పద్యరూప వాక్యమునకు మిక్కిలి యాశ్చర్యపడి దానిని ముఖస్థమగునట్లు వల్లెవేయఁగా నా శిష్యుని నడవడి చూచి వాల్మీకి మిక్కిలి సంతోషించెను. కవి కోరుట తాను జెప్పినది లోకము మెచ్చుకొనవలయుననియే కదా.

చం. అవల యథావిధిన్ మునికు•లాగ్రణి యేటఁ గృతావగాహుఁడై
సవిధమునందుఁ బూర్ణకల•శంబును గొం చరుదేర ఛాత్రుఁడున్
దవులఁగఁ జింత పద్యమునఁ • దత్పరుఁ డౌచు నిజాశ్రమస్థలిన్
గవితిలకంబు చేరి హిత•గాథలఁ బ్రొద్దులు పుచ్చి వెండియున్. ౧౬౬

అవలన్=తరువాత, మునికుల+అగ్రణి = ఋషిసమూహమున శ్రేష్ఠుఁడు, కవితిలకంబు=కవిశ్రేష్ఠుఁడు, వాల్మీకి; యథావిధిన్=ధర్మశాస్త్ర విధానముమీఱక, కృత + అవగాహుఁడై చేయఁబడిన స్నానముగలవాఁడై, స్నానము చేసిన వాఁడై, ఈస్నానక్రమము వ్యాసస్మృతియందు విస్తారముగఁ జెప్పఁబడినది. "తతో మధ్యాహ్నసమయే స్నానార్థం మృద మాహరేత్। పుష్పాక్షతాన్ కుశ తిలాన్ గోమయంగంధ మేవచ। నదీషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సుచ। స్నానం సమాచరే న్నిత్యం నదీప్రస్రవణేషుచ। మృదైకయాశిరః క్షాళ్య। ద్వాభ్యాం నాభే స్తథోపరి। అధ శ్చతసృభిః క్షాళ్యం। పాదౌషడ్భి స్తథైవచ। మృత్తికాచ సమాదిష్టా త్వార్ద్రామలకమాత్రతః। గోమయస్య ప్రమాణం తత్తే నాంగం లేపయే త్తతః। లేపయే దథ తీరస్థ స్తల్లింగై ర్వైవమంత్రతః। ప్రక్షాళ్యాచమ్య విధివ త్తత స్స్నాయాత్సమాహితః। అభిమంత్ర్య జలం మంత్రై స్తల్లింగై ర్వారుణై శ్శుభైః॥ ఆపోనారాయణోద్భూత। స్తాఏవాస్యాయనం పునః। తస్మాన్నారాయణం దేవం స్నానకాలే స్మరే ద్బుధః। ప్రేక్ష్య సోంకార మాదిత్యం త్రిర్నిమజ్జే జ్జలాశయే।అథోపతిష్ఠే దాదిత్య మూర్ధ్వం పుష్పం జలాన్వితం। ప్రక్షిప్యాలోకయే ద్దేవం। ఋగ్యజుస్సామ రూపిణ"మ్మని యచ్చటి శ్లోకములు.

ఛాత్రుఁడు = శిష్యుఁడు, భరద్వాజుఁడు, పూర్ణకలశంబును=నీటిచేతనిండిన పాత్రను, సవిధమునందున్ = మిక్కిలి సమీపమున, చింత పద్యమునఁ దపు లఁగ = శాపరూపముగాఁ జెప్పినను సర్వచమత్కారములుగల శ్రీమన్నారాయ ణాశీర్వాదరూప మగు నాపద్యమును సదా ధ్యానింపఁగా, తత్ + పరుఁడు = ఆపద్యమే మనస్సునఁ బ్రధానముగాఁ గలవాఁడు. హితగాథలన్ = మేలైన కథలచేత అనఁగా నిది నాలవది యగు స్వాధ్యాయకాలము గనుక భగవద్విష యమైన కథలచే నని గ్రహింపవలెను. అంతకంటె ఋషులకు హితమైనకథ లేమున్నవి ?

కొందఱు వచనరూపముగఁ దిట్టినమాటలు శ్లోకరూపముగఁ బరిణమించుటచే వాల్మీకియు శిష్యుఁడు నాశ్చర్యపడి రని యందురు. అది తృప్తికరమైన సమాధానము గాదు.ఏలన వేదాధ్యయనమందు మానిషాదవంటి యనుష్టుప్పులు ప్రతిదినము వారు రేవగలు పఠింపువారే. ఎట్లన

సహస్రశీర్షా పురుషః ।
సహస్రాక్ష స్సహస్రపాద్ ।
ఇది యనుష్టుప్పు.

సబ్రహ్మ సశివ స్సేంద్ర ।
సోఽక్షరః పరమస్స్వరాట్ ।

ఇందు సబ్రహ్మసశివస్సహరిస్సేంద్ర యనునది యపపాఠము - ఛందోభంగము. ఈ యపపాఠమున కాంధ్రపాఠ మని పేరు.

ఇట్టి శ్లోకములు వాల్మీకికి రావా? భరద్వాజునకు రావా? ఆ వాడుక చొప్పున నట్టిదివచ్చిన దీర్ఘకాలము చింతించి చింతించి యాశ్చర్యపడవలసిన విషయ మేమున్నది? కావున నంతమాత్రమేకాక మీఁద వివరించిన యర్థవిశేషము లుండుటయే వారి మననమునకు నాశ్చర్యమునకు వాస్తవకారణము.

తాత్పర్యము.

అపిమ్మట వాల్మీకి శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినరీతి ననుసరించి నదియందు స్నానముచేసి సమీపమున నున్న జలపూర్ణకమండలువును దీసికొని శిష్యుఁడు తన వెంటరాఁగాఁ దాను జెప్పిన పద్యమునందే మనస్సు నిలిపి నేనూరకశపించిన మాటలు పద్యముఁ గానేల? అంతియేకాక శాపోక్తులకు నాశీర్వాదముగా నర్థమేర్పడుట యేల? యేమి యాచిత్ర మని యాలోచించుచుఁ దనయాశ్రమప్రదేశముఁ జేరి భగవద్విషయమైన కథలచేఁ బ్రొద్దుపుచ్చి యామీఁద.

—• బ్రహ్మ వాల్మీకిని జూడవచ్చుట •—

చం. చటులవిషాద మూనుచు ని•షాదునిఁ దిట్టి వచించి నట్టి యా
పటుతరపద్యముం గుఱిచి • బ్రాహ్మణవర్యుఁడు భావనారతిన్
దిటముగ నుండ, భూరినిజ • తేజము దిక్కుల నిండ హస్తసం
పుటములతోడ యోగిజన•పుంగవు లెల్లరు వెంట నంటఁగన్. ౧౬౪

పావనశీలుఁడు=పరిశుద్ధమైన స్వభావముగల వాల్మీకి, చటుల విషాదము = చంచలమైన దుఃఖము - మనస్సును జంచలముగఁ జేయు దుఃఖమని తాత్పర్యము, ఊనుచున్=పొందుచున్, పటుతరపద్యము=అర్థగాంభీర్యాదులచే సారవంతమై దృఢమైనపద్యమును, భావనా+రతిన్=ధ్యానించు ప్రీతియందు, భూరి=అధికము. నిజతేజము- (1) తనప్రభావము (2) తనకాంతి, నిజము = తనయొక్కయని యర్థము. తెనుఁగున నిజ మని యొక పదము గలదు. దానికి సత్యమని యర్థము. అది తెనుఁగుపద మను జ్ఞానములేక యిప్పటివారు నిజానిజములని వ్రాయుట కేవలదుష్టము. యోగిజనపుంగవులు = సనకసనందనాది యోగిశ్రేష్ఠులు, హస్తసంపుటములతోడన్=అంజలిగాఁ జేర్చినచేతులతో, తాన = తనంతటఁ దానే; ఎవరిప్రార్థనలేకయే.

కం॥ వచ్చెను వాల్మీకిం గన, నచ్చపుమచ్చికను దాన • యబ్జజుఁడు త్రిలో
కోచ్ఛ్రయకర్త మరుత్తతి, విచ్చలవిడి బలసి కొలువ • వివిధస్తుతులన్. ౧౬౭

అబ్జజుఁడు=కమలమునందుఁ బుట్టినవాఁడు, బ్రహ్మ, త్రిలోక + ఉచ్ఛ్రయ + కర్త=మూఁడులోకములకును నభివృద్ధిని గలుగఁజేయువాఁడు. త్రిలోక మనునది సర్వలోకమును సూచించును. అభివృద్ధి సృష్టిరూపము. విధి=బ్రహ్మ, మరుత్ + తతి=దేవతల సమూహము, విచ్చలవిడి = యథేచ్ఛముగా. బలసి = చుట్టుకొని, వివిధస్తుతులన్ = అనేకస్తోత్రములచేత. అచ్చపుమచ్చికను = నిష్కపటమైన ప్రేమతో, వాల్మీకిం గనవచ్చెను — కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకు పుంపు లగు (సు. వ్యా. సంధి: ౪౫) అచ్చము + మచ్చిక = అచ్చపుమచ్చిక. వాల్మీకి రామాయణము వ్రాయున ట్లనుగ్రహింపఁగలశక్తి సత్యలోకమునుండియే బ్రహ్మ గలిగింప సమర్థుఁడయ్యును వాల్మీకివంటి రామభక్తునియం దాదరాతిశయముచేతను, వాల్మీకికి లోకులకును శ్రద్ధాభక్తివిశ్వాసములు గలుగుటకును స్వయముగా నాయనను జూడ వచ్చెనని భావము అట్లు వచ్చి చెప్పకుండిన వాల్మీకి సందేహ మెట్లు తీఱియుండును, సాధులోకమునకు దానియందుఁ బ్రమాణబుద్ధి యెట్లుపుట్టును ?

అబ్జజుఁడు=ప్రపంచప్రతీకమైన కమలమందుఁ దొలుతఁ బుట్టినవాఁడు కావున బ్రహ్మకుఁ గమలభవుఁ డని యబ్జజుఁ డని పేరు; జగదాదిజుఁ డనికదా బ్రహ్మకుఁ బేరు. లక్ష్మియు, గాయత్రియు హస్తములయందు గమల ముండుట ప్రపంచమంతయు వారి చేతిలో (స్వాధీనమందు) నున్న దని సూచించుటకే. ఈ కమలము నారాయణు నుదరమందుఁ బుట్టిన దనుటచే నాయన యుదరమందు లీనమై యుండిపదే వెలికివచ్చినదని భావము. మార్కండేయుఁ డీ లోకముల నన్నిఁటిని నారాయణు నుదరమందుఁ జూచెఁగదా.

౧౬౫-౧౬౭ పద్యముల తాత్పర్యము

బోయవాఁడు చేసిన కార్యమువలనఁ గలిగిన దుఃఖముచే మనస్సు వ్యాకులపడఁగా వానిని దూషించి చెప్పిన పద్యము గుఱించి తదేకధ్యానముతో నాలోచించుచునుండు సమయంబున నధికమైన తన తేజము పది దిక్కుల వ్యాపింపఁగా యోగిశ్రేష్ఠులు చేతులు జోడించి వెంబడి రాఁగా వేలకొలఁది సంవత్సరములు తపస్సుచేసినఁగాని కానరాని బ్రహ్మదేవుఁడు తనంతటఁ దానే దేవతా సమూహము చుట్టుచేరి సేవింపఁగా వాల్మీకిని జూడవచ్చెను.

పంచచామరము॥ ఇటాచతుర్ముఖుండు రాఁగ • నిష్టశిష్టపాళితోఁ
దటాలున న్మునిప్రభుండు • తద్ధభక్తియుక్తిమై

నిటాలమందుఁ గేలుదోయి • నిల్పి మ్రొక్కి నిల్చితా
ని టేటికో నను౦ గనంగ • నేగుదెంచె ధాతయున్. ౧౬౯

చతుర్ముఖుండు=నాలుగు మోములుగల బ్రహ్మదేవుఁడు, ఇష్ట=ప్రేమాస్పదులగు, శిష్ట=పరమయోగులయొక్క, పాళితో=సమూహముతో, తద్ద = మిక్కిలి, భక్తియుక్తిమైన్=భక్తియొక్క కూడికచేత, కేలుదోయి=రెండు చేతులు, నిటాలమందు=నొసటియందు, నిటలము రూపాంతరము నిటాలము. నిల్పి = అంజలిగాఁ గట్టి తటాలునన్=శీఘ్రముగా "ప్రాణా హ్యుత్క్రమంతే యూన స్థవిర ఆగతే। ప్రత్యుత్థా నాభివాదాభ్యాం, పునస్తా న్ప్రతిపద్యతే" పెద్దవారు వచ్చినపుఁడు చిన్నవారి ప్రాణములు లేచిపోవును. లేచుట నమస్కరించుటవలనఁ బ్రాణములు దేహములోనికి మరల వచ్చును. పెద్దవారు వచ్చినపుడు చిన్నవారు లేవకున్న నాయుక్షయమని భావము. కావునఁ దాను శీఘ్రముగ లేవనియెడలఁ దన ప్రాణములు లేచిపోవునని శీఘ్రముగాఁ దాను లేచెనని భావము. ధాత = బ్రహ్మ, ననున్=నాయట్టి యల్పుని - మనుష్యమాత్రుని.

ఛ ం ద స్సు

వృత్తము పంచచామరము, జ-ర-జ-ర-జ-గ గణములు, పదవ యక్షరము యతి. చతుర్ముఖునకుఁ బంచచామర మర్పించుట యోగ్యమేకదా.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు బ్రహ్మ తన యిష్టులతోను శిష్టులతోను రాఁగాఁ జూచి వాల్మీకి తటాలున లేచి మిక్కిలి భక్తితోఁ జేతులు ఫాలతలమందుఁ జేర్చి మ్రొక్కి నిలబడి యీపరమేష్ఠి యిట్లు వచ్చుటకుఁ గారణ మేమి కలిగెనో ?

కం॥అని కడునచ్చెరుపడి ముని, వినయంబున నర్ఘ్యపాద్య•విధిఁ బూజనముల్
ఘనముగఁజల్పియథావిధి,గనుసాష్టాంగముగఁ బ్రణతిఁ•గావించిమఱిన్.౧౭౦

కడున్ + అచ్చెరువుపడి=మిక్కిలి యాశ్చర్యము పొంది, ఆశ్చర్యశబ్దభవము అచ్చెరువు. మొట్టమొదటఁ దన ప్రయత్నము లేకయే నారదుఁడు తన సందేహము దీర్చి రామచరిత నుపదేశించుట, బోయను శపించిన వాక్యమే పద్యమై గేయమై యర్థగాంభీర్యము గలదగుట వీనికే యచ్చెరువు పడుచుండఁగా నెంతో తపస్సు చేసినను బ్రత్యక్షముగాని బ్రహ్మదేవుఁడు తనంతటఁ దానే తన గుడిసెకు వచ్చుట మిక్కిలి యాశ్చర్యకారణ మయ్యెను.

అర్ఘ్యపాద్యవిధిన్-అర్ఘ్యము = చేతులుకడుగుకొన నీరిచ్చుట, పాద్యము = కాళ్ళు కడుగుకొన జలమిచ్చుట, విధిన్ = శాస్త్రప్రకారము, సాష్టాంగముగన్ = ఎనిమిది యంగములతోఁగూడ, యథావిధిగను = "మనోబుద్ధ్యభిమానేన, సహ

న్యస్య ధరాతలే, కూర్మవ చ్చతురఃపాదాన్, శిర స్తత్రైవ పంచమం। ప్రదక్షిణ సమేతేన, హ్యేవం రూపేణ సర్వదా। అష్టాంగేన నమస్కృత్య, హ్యుపశ్యా గ్రతః ప్రభో॥ యను శాస్త్రానుసారముగ; ప్రణతిన్=నమస్కారము.

తాత్పర్యము.

ఇది యేమో మిగుల వింతగా నున్నది. నారదుఁడే తానై వచ్చి రామ చరిత్ర ముపదేశించుట మొదటివింత. శాపోక్తులు పద్యముగాను భగవన్మంగళా శాసనముగను నగుట, యేండ్లకొలఁది తపస్సుచేసినఁగాని ప్రత్యక్షముఁగాని బ్రహ్మ తనంతటఁదానే నాగుడిసెలోనికి వచ్చుట. యివియన్నియుఁజూడ నాశ్చర్యమగుచున్నది, అని వినయముతో బ్రహ్మకు నర్ఘ్యము పాద్య మిచ్చి ప్రదక్షిణ నమస్కారాదు లాచరించి సాష్టాంగముగఁ బడెను, తరువాత.

ఆ॥ కుశలవార్త లడుగఁ•గూర్చుండి పీఠిపై, నబ్జభవుఁడు మౌని•నాజ్ఞ సేయఁ
 జిఱుతయాసనమునఁ•జేరి కూర్చుండియు, వదలఁడయ్యె నెఱుకు•వానిచింత ౧౬౧

కుశలవార్తలు= క్షేమసమాచారములు; అబ్జభవుఁడు=బ్రహ్మ; ఆజ్ఞ సేయన్=కూర్చుండు మని యానతీయఁగా; చిఱుతయాసనమునన్= వాల్మీకికిఁ దగిన యెత్తు లేని చిన్నపీఁటపై, దీనివలనఁ బెద్దవారితో సమముగఁబిల్లవాండ్రు కూర్చుండరా దని సూచన.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదేవుఁడు తా నున్న తాసనమునఁ గూర్చుండి వాల్మీకిని గుశల ప్రశ్నలడిగి నీవును కూర్చుండు మని చెప్ప నాయన సమీపమందుఁ గూర్చుండియు బోయవాని విచారముమాత్రము వదలక మనస్సున ధ్యానించుచునే యుండెను.

ఆ॥ పాపబుద్ధి యకట•వగఁబూని వగమాని, యేమికతము లేక•భూమిఁగూల్చె
 నట్టి చారునినద•మమరుక్రౌంచంబు నా, యెఱుకువాఁ డదెట్టి•కఱకువాఁడొ? ౧౬౨

పాపబుద్ధి=చెడుబుద్ధిగల, వగ=జాలి; కతము=కారణము; చారునిన దము=మనోహరమైన స్వరము; అమరు=ఒప్పునట్టి; కఱకువాఁడో = క్రూరుఁడో, కావ్యలింగాలంకారము.

తాత్పర్యము.

అయ్యో! యా బోయవాఁ డెంతదయావిహీనుఁడోకదా! ఏమికారణము లేక వగపట్టి యయ్యోపాప మనక పాపాత్ముఁడు మనోహరముగ గూయుచున్న క్రౌంచపక్షిని జంపెనుగదా.

ఆ॥ అనుచు నాఁడుపక్షి•వ్యసనంబు మఱిమఱి, తలఁచితలఁచి వగపు • దల
కొనంగఁ
దా రచించినట్టి • తత్పద్యమునుగూర్చి, మనములోనఁ జింత• మునుఁగు
చున్న ౧౭౩

వగపు=దుఃఖము; తలకొనంగన్=అతిశయించునట్లు, రచించిన=కూర్చిన తత్పద్యము='తెలియుమా నిషాదుండ' యను పద్యమును.

తా త్ప ర్య ము.

అని ఈప్రకార మాలోచించుచు నాఁడుపక్షి పడిన దుఃఖము మీఁదమీఁదఁ దలఁచి శోక మతిశయింపఁగా దాను జెప్పిన పద్యమునుగూర్చి యెదుట బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చియున్నాఁడనియైనఁ దలంపక చింతామగ్నుఁడైన వాల్మీకినిజూచి

—• బ్రహ్మ వాల్మీకిని రామాయణముఁ జెప్ప నియమించుట •—

మ. దరహాసాంకుర మొప్పఁ బద్మభవుఁ డా•ధన్యాత్ము వీక్షించి సా
దరుఁడై యేటికిఁ జింతసేయ మునినా•థా! శంకఁ బోవీడుమీ
యరయన్ బద్యమె చుమ్మ యద్ది, యెటులొ•రా వచ్చె నం చెంచ కా
సరణిం దెల్పెద, మన్నిదేశమున భా•షాకాంత నీవాక్కునన్. ౧౭౪

చం. అమరఁగ నిల్చి పల్కెను, ఘు•ణాక్షరధర్మము గాదు నీవు ప
ద్యము రచియించు టెల్ల, నటు•లౌటను రామకథాప్రపంచ మ
త్యమలినభక్తియుక్తిని మ•హాకృతి సేయుము నారదోక్తస
త్క్రమమున; సద్గుణాంబునిధి•ధర్మియు రాముఁడె చూ ద్విజోత్తమా! ౧౭౫

పద్మభవుఁడు=బ్రహ్మ.

దరహాస+అంకుర=చిఱునవ్వు మొలక, నా యాజ్ఞమేరకుఁ దన జిహ్వయందు సరస్వతీదేవి నివసించి శ్లోకము పలికెనని వాల్మీకి తెలిసికొనలేక కలవరపడుచున్నాఁడని బ్రహ్మ నవ్వెనని భావము, ధన్య+ఆత్మున్=సఫలమైనమనస్సు గలవానిని- వాల్మీకిని; వీక్షించి=చూచి; సాదరుఁడై= ప్రేమతోఁగూడినవాఁడై ౧౭౦ వ పద్యములోని 'అనుచు వచియించి, యను పద్యముతో నన్వయించును. మునినాథా! చితసేయ నేటి కని యన్వయక్రమము. పద్యవిషయ మని యధ్యాహారము. శంక=సందేహము. పోవీడుమీ=వదలుమా.

అద్ది తెలియుమా నిషాద యను పద్యము పద్యమె=కీర్తికి మార్గమైన పద్యమే కాని రిత్తవాక్యము గాదు-నిషాదుని తిట్టుమాత్రమును గాదు - అని భావము. ఎటులు = ఏకారణమున; కారణములేకయే యని భావము. ఆ సరణిన్=అపద్యము నీనోర వెలువడిన మార్గము; భాషాకాంత = సరస్వతి;

రసధ్వని, భావధ్వని, యలంకారధ్వని, వస్తుధ్వని యని పలువిధములగు ధ్వనులు కాధారమగు వాక్కులకు నధిష్ఠానదేవత యగు సరస్వతి యను తన పేరు సార్థకముగ ననేకధ్వనిగర్భితముగ నీవాక్కున నవతరించినదని భావము. ఘుణాక్షర ధర్మముగాదు=అబుద్ధిపూర్వకముగ జరిగినదికాదు, సన్నపురుగులు తాటియాకులనుగాని బొంగువెదుళ్ళనుగాని తొలుచునపుడు అగీతలలోఁ గొన్ని యక్షరముల యాకారములు గలవై యుండును. అని యాపురుగులు బుద్ధి పూర్వకముగఁ జేసినవని కాదు. అట్టి లే యబుద్ధిపూర్వకముగఁ జేసినదానిలో నొక విశేషము గనఁబడిన ఘుణాక్షరన్యాయ మందురు. వాల్మీకినోర వెలువడి నది పద్యమగునా కాదా, యది యెట్లువచ్చె ననుసందేహమును దీర్చి బ్రహ్మ యిఁక దాని ప్రయోజనమును జెప్పుచున్నాఁడు. అటులొటను=నాయాజ్ఞ ప్రకా రము నీ వాక్కున సరస్వతి నిలిచియుండుటచేత, మునినాథా=అనేకజన్మంబుల నుండి తపోధ్యానాదు లనుష్ఠించుటచేతఁ బుణ్యపాపకర్మము పరిపక్వమై భగవ ద్భక్తి యతిశయించి మననశీలుఁడవైన నీవు రామావతారరహస్యమును జక్కఁగ నెఱుఁగుదువు. కావున నీకుఁ బ్రకృత రామచరితను రచించుట సుకర మని భావము; కావుననే; అత్యమలిన=మిక్కిలి నిర్మలమైన; భక్తియుక్తిని= భక్తితోఁ గూడినవాఁడవై; రామకథా ప్రపంచమును=రామకథయొక్క విస్తార మును; రామకథసర్వ మని భావము. నారదోక్త=నారదునిచేఁ జెప్పఁబడిన; సత్క్రమమునన్=మంచిరీతిని; ద్విజోత్తమా=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా; మహాకృతిఁ జేయుము=గొప్ప కావ్యమును రచింపుము. నీవు బోయవాని నుద్దేశించి చెప్పిన పద్యములవంటి పద్యములతో-నని యధ్యాహారము. ఇందు వాల్మీకి ద్విజోత్త మాయని సంబోధింపఁబడెను. మూలమునందు "మచ్ఛందాదేవపతే బ్రహ్మన్," బ్రాహ్మణుఁడా యని సంబోధింపఁబడినట్లున్నది. దీనివలన వాల్మీకి జాతి బ్రాహ్మణుఁడేకాని యితరజాతివాఁడుకాఁడు. విశ్వామిత్రునివలె నితరజాతి సంభవుఁడై బ్రాహ్మణత్వమును బొందినట్లు ప్రమాణములులేవు. బ్రహ్మదేవుఁ డిట్లు చెప్పుటకు ముందే లక్ష్మణుఁడు సీతతో.

"కం॥ రమణీయంబులు కదుఁబుణ్యములున్ వెతపడకు మ్మమ యటదశరథభూ
రమణు సఖుం డగు విప్రుఁడు, విమలమనస్కుఁడు తపస్వి వితతయ
శుండున్.

కం. ముని వాల్మీకి వసించును...."

అని చెప్పెను. అంతియకాక వాల్మీకి తన్నుద్దేశించి శ్రీరామచంద్ర మూర్తితోఁ జెప్పునపుడు

"సీ॥ శ్రీరామ నేను బ్రచేతసు పదియవ, పుత్రుండ మదిసైన బొంకుదలఁచ" నని చెప్పెను. కనుకనే యాయనకుఁ బ్రాచేతసుఁ డని పేరు. ఈ ప్రచేతసుఁడు

భృగువంశమునఁ బుట్టినవాఁడు. కావుననే కుశ లవులు శ్రీరామునితో "మా గురుండు పల్కె మౌనివరుఁడు భార్గవుండు నీదు వర్తనంబె" యని చెప్పిరి. 'భార్గవ నీతిసంహితయామ్' అని రామాయణమును గుఱించి యుత్తరకాండమున ౯౩ వ సర్గలోఁ జెప్పఁబడును. ఈయన తపస్సు చేయుచుండఁగా నీయన మీఁదఁ బుట్ట పెరిఁగెను. ఆ ప్రకార మెంతకాల ముండెనో తెలియదు. ఆవల కొన్నినాళ్ళ కాపుట్టలోనుండి వెలువడుటచే నాయన పుట్టనుండి పుట్టినాఁడన సాగిరి. చ్యవనుఁడు తపస్సు చేయునపు డాయనపై నిట్లె పుట్ట పెరిఁగెనుగదా. శ్రీరాముఁడు వాల్మీకితో ప్రత్యయ యోహి బ్రహ్మన్ తవవాక్యై రకిల్బిషైః- ఉత్త.౯౪.స.

"శ్రీ రాఘవుఁడున్। జనమధ్యంబున సీతా। వనజాక్షిం గనుచుఁ బలికె బ్రాహ్మణవర్యా," "నమ్మితి నేను నీ పలుకు. ఉత్తర. ౧౫౦౪." అని చెప్పెను. "కవే రల్పాపి వాగ్వృత్తి ర్విద్వత్కర్ణావతంసతి। నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తర గుణోత్తర" యని భోజుఁడు చెప్పినట్లు కావ్యమున వర్ణింపఁదగిన ప్రధాననాయకునకు వలసినగుణములన్నియు నుండెనేని యతని కావ్యము లోకప్రఖ్యాతమగును. "మహాకులీన తౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్యముఃదారతా। తేజ స్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాదయోగుణా" యని యుత్తమ నాయకగుణములు చెప్పఁబడినవి. ఈ కావ్యమునఁ బ్రధాననాయకుఁ డగు రామున కీగుణములు కలవని యిచ్చటివిశేషణములు చెప్పుచున్నవి. ధర్మి=ధార్మికత్వమును, ౧౬౯- పద్యములోని మతిమంతుఁ డనునది పాండిత్యము నౌదార్యమును,సద్గుణాంబు నిధి యనునది మహాభాగ్యము కులీనత్వమును, రాముఁడనునది తేజస్విత్వము. ఔజ్జ్వల్యమును దెలుపును. రాముఁడె యనుచో నేవకారము ఇట్టి గుణంబు లన్నియుఁ గలవాఁడు నీ కేకాలమం దేదేశమందును వేఱొకఁడు దొరకఁడని తెలుపును. రామకథ చెప్పుటచే వాల్మీకి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెనా వాల్మీకి యంతటి వాఁడు చెప్పుటచే రామచంద్రమూర్తి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెనా యని కొందఱు సందేహింతురు. రాత్రిచేతఁ జంద్రుఁడు, చంద్రునిచే రాత్రి ప్రకాశించినట్టు లన్యోన్యపకారులై రనితోఁచెడి మఱి యే ఋషీశ్వరుఁడు చెప్పిన నింతబాగుగ రామకథ చెప్పియుండఁజాలఁడు మఱి యే నాయకుని వర్ణించినను వాల్మీకి కిట్టి లోకోత్తర ప్రసిద్ధి వచ్చియుండదు.

తాత్పర్యము.

ఈ పద్యము తననోరవచ్చుటకుఁ గారణము నే నని యెఱుఁగఁ జాలక తిక్క మకపడుచున్నాఁడే యని చిఱునవ్వు నవ్వుచు బ్రహ్మసార్థకజన్ముఁడైన వాల్మీకినిఁజూచి ప్రేమతో నిట్లనియె. మునీశ్వరా? ఏల నీవింతదూర మాలోచించెదవు? సందేహము వదులుము, నీనోర వచ్చినది పద్యమే. అది యాదృచ్ఛికముగ

వచ్చినదికాదు. నాపనుపున సరస్వతీదేవి నీ నోరనుండి పలికించినది. ఇది నే నుద్దేశించిన కార్యమేకాని తనంతట నైనదికాదు. సరస్వతీదేవి నా నోర నిలిపి యైన నాచే నా పద్యము పలికింపవలసినంత కార్య మేమి యేర్పడెనందువా? నీకు నారదుఁడుపదేశించిన ప్రకారము శ్రీరామ చరిత్ర మంతయు నిప్పుడు నీవు చెప్పినట్లు పద్యములతోనే మిక్కిలి భక్తిగలవాఁడవై గొప్ప కావ్యముగఁ జెప్పవలయును. ఆయన చరిత్రము నే నేల చెప్పవలయునందువా? బ్రాహ్మణో త్తమా! సమస్త కల్యాణగుణసమేతుఁడును హేయగుణరహితుఁడును సమస్త ధర్మములకు నిలువనీడయును శ్రీరాముఁడే సుమా.

ఉ. ఆమతిమంతుసచ్చరిత • యందు నగూఢనిగూఢవృత్తముల్
రాముని తత్సహోదరుని • రాక్షసపాళుల సీతవృత్తముల్
ధీమహితా! భవన్మతికిఁ • దెల్లముగాఁగను గోచరించెడిన్
నీమహనీయ కావ్యమున • నేరదు దప్పు కొంకయునుం గొరన్. ౧౩౬

ఇట్లు రామాయణము రచింప సంక్షేపముగ వాల్మీకికి ననుజ్ఞ యిచ్చి బ్రహ్మ యింక దానినే సవిస్తరముగఁ జేయ నాజ్ఞ యొసఁగుచు దానికి సహాయ ముగ నందలి విషయము లన్నియు వాల్మీకికిఁ జక్కఁగఁ దెలియునట్లు వర మనుగ్రహించుచున్నాఁడు.

ఆమతిమంతు=బుద్ధిమంతుఁడైన రామునియొక్క; బుద్ధిమంతుఁడు కావున రహస్యకార్యములు అవతారవిషయములు రహస్యముగను, ప్రకాశింపఁ జేయవలసినవి వెల్లడిగను జేసెను. కావున నాయనచేసిన అగూఢ = రహస్యము కానివి; నారదుఁడు చెప్పినవి అందఱకు తెలిసినవి; నిగూఢ=రహస్యములైనవి- పర్వతము దాఁచిపెట్టిన సందర్భములు, అడవిలో నొంటరిగా నున్నప్పుడు చేసినవి, ఆయన మనస్సులో నుండినవి, లోనైనవి, నారదుఁడు చెప్పనివి.

వృత్తములు=కార్యములు-చర్యలు; రాక్షసపాళుల=రాక్షససమూహముల యొక్క; ధీమహితా=సూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడగుటచే గౌరవింపఁదగినవాఁడా; భవత్+మతికిన్=నీ బుద్ధికి, తెల్లముగాఁగను=స్పష్టముగా, ఇంతకుముందు నారదుని వాక్యములవలన నీకు స్పష్టముగఁదెలియకుండినదియు, నాయను గ్రహమున సందేహము తీఱునట్లు స్పష్టముగా నీవే తెలిసికొనఁగలవు.

ఇట్లు రామచరితంబునందలి సర్వవిషయంబులు దాపరికములేక యథా ర్థముగాను నున్నకున్నట్లు నీకుఁ దెలియునని యనుగ్రహించి యింక నీవు విష యములన్నియు సత్యములుగనే యుండునుగాని యసత్యము నీనోర రాదని

యనుగ్రహించుచున్నాఁడు.

నీ మహనీయ కావ్యమునన్=నీవు రచియింపఁబోవు శ్లాఘ్యమైన రామాయణమందు; దబ్బుల యొకండున్=(1) ఒక యసత్యమైనను (2) కావ్యదోషములుగాఁ జెప్పఁబడిన పదవాక్య తదర్థదోషంబులలో నొక్కదోషమైనను (3) పూర్వోత్తర విరుద్ధములైనను ఇంచుకంతయును బొరనేరవు. ఈ దోషములు కవి వాక్కులయందేకాని పాత్రముల చర్యలయందుఁ గావని యెఱుంగవలయును. సీతను రావణుఁడు చంపవచ్చి నప్పుడు వారించినది ధాన్యమాలిని యని యొకచోటను మందోదరియని యొకచోటను జెప్పఁబడినది. ధాన్యమాలిని యనునది కవివాక్కు. గుర్తింపలేక హనుమంతుఁడు మందోదరి యని చెప్పెను ఈ దోషము కవిది గాదు. సీతాదేవి బొంకినట్టును, రామచంద్రమూర్తి చాటుననుండి వాలిని గొట్టినట్టును, యుద్ధమున వెనుకంజ పెట్టినట్టును సుమంత్రుని బొంక నేర్పినట్టును జెప్పెను. ఇవి నాయకానాయకులయందుఁ బాత్రోచిత గుణములైనను విగుణములైనను నున్న దున్నట్టు వాల్మీకి చెప్పినాఁడు గాని పాత్రముల కెట్టిలైన దోషములఁ జెప్పక గుణములకే మెఱుఁగుపెట్టఁ దలఁప లేదు. కాఁబట్టి యిందుఁ జెప్పబడిన విషయములన్నియు యథార్థముగ నడచినవే యని విశ్వాసపాత్రము లగుచున్నవి. ఇందేదైన నమ్మరాని దని తోఁచిన నది మన మనోదుస్థితినిఁ బట్టి తోఁచినదిగా నెంచవలయునుగాని యసత్యము వ్రాయఁబడినదని తలఁపరాదు. వర్ణనలయం దుత్ప్రేక్షాదు లలంకారములు.

మన మిప్పు డుండు నధమాధమ పరమనీచ స్థితినిఁ బట్టి రామాయణమున వాల్మీకి చెప్పిన (బుద్ధిహీనులు చొప్పించిన ప్రక్షిప్తములు, అధికపాఠములు గావు) విషయము లసత్యము లని తోఁచును. దీని కొకటి రెండుదాహరణములు తెలిపెదను. శి.వి. వైద్య, ఎం. ఎ. యల్. బి. గారు.

"The idea that Rama went back to Ayodhya in one day in a *Viman* of Kuberastrikes us hyperbolical. But it is possible to believe that he wan carried in a palanquin of superb construction by fast beareis a palanquis given by Vibhishana, etc , etc.

రాముఁ డొకదినములో కుబేరవిమానములోఁ గూర్చుండి యయోధ్యకుఁ బోయెనను భావము మనకు నత్యుక్తిగాఁ దోఁచుచున్నది. అయినను విభీషణుఁ డిచ్చిన మిగుల గొప్ప పల్లకియందుఁ గూర్చుండి బలిష్ఠులైన మోఁతగాండ్రచే మోయించుకొని పోయె నని నమ్ముటకు సాధ్యపడును" ఇట్లు వీరు ౧౯౦౭ లో నేఁటికి ౨౭ సంవత్సరములకు ముందు వ్రాసిరి. వీరి కన్నులయెదుటనే యాకాశ విమానములు నానాదేశములందు సంచారము చేయుట చూచి వీరి వ్రాతఁకు వీరు సిగ్గుపడిరో లేదో తెలియదు. వాల్మీకి యత్యుక్తి వ్రాసె ననిన

వైద్యగారు తా మెట్టి యత్యుక్తి వ్రాసిరో వారికిఁ దోఁచినది కాదు. సీతారామ లక్ష్మణులుమాత్రమే కాదు సర్వవానరులు, విభీషణాదులును బోయిరి. వీ రేవా హనంబులపైఁ బోయిరి? ఇందఱకుఁ బల్లకులు విభీషణుఁ డిచ్చె ననుకొందము. ఒక్కొకపల్లకి మోయుటకు నధమపక్షమున నెనమండ్రైన రాక్షసులు మోఁత గాండ్రుండవలెఁగదా. అనఁగా వానరసేనకు నెనిమిదంతలు గాకున్న నంద కైన నుండవలయునా? బాలురు వృద్ధులు తప్పఁ దక్కిన రాక్షసులెల్ల యుద్ధ మునఁ జచ్చిన వారేకదా. ఇందఱు బలిష్ఠులు లంకలో పల్లకులు మోయ దాఁగి యుండిరా? లంకనుండి యయోధ్యకు నొకనాఁట నడచి దండకారణ్యములోఁ బోవసాధ్యమా? ఇది యత్యుక్తియో వాల్మీకివ్రాసిన దత్యుక్తియో బుద్ధిమంతు లాలోచింపుఁడు. రెండవది ఈ గ్రంథకర్త ౧౯౧౪ సంవత్సరము వేసంగి సెలవుదినములలోఁ గాశినుండి బదరీనారాయణు దర్శింప హిమాలయపర్వత ములనడుమఁ బయనించునపుడు ఆ కొండలలో గంగానది (హరిద్వారము-కాశి-వచ్చుశాఖ) పాఱుట చూచి 'యయ్యో వాల్మీకి చెప్పినదంతయు నమ్మి యుంటినే. ఇచ్చోట గంగానది యెందో యడుగునఁ గంటికైనఁ గానరాని మార్గముల నడవిమృగములైనఁ దిరుగలేని గహనప్రదేశములఁ బాఱుచున్నదీ, రామాయణమున భగీరథురథము వెంటఁ బాఱినట్లున్నదే పక్షులైనఁ బోవఁజాలని యిచ్చోట గుఱ్ఱములు రథ మెట్లు పోఁగలిగెనని జుగుప్స యాలోచించుచు ఖిన్నుఁడై నడచుచుఁబోయి యాపూఁట నొకచోట దిగి పారాయణమునకై రామాయణము దీసి యా ఘట్టమును మరల శోధించెను, అందు "భగీరథోపి రాజర్షి ర్దివ్యం స్యందన మాస్థితః । ప్రాయాదగ్రే మహాతేజా గంగాతమ్ చాప్యనువ్రజత్" అను శ్లోకము చదివి యందలి దివ్యం స్యందన మనుపద ములు చదివి మరల స్వస్థచిత్తుఁ డయ్యెను. చూ. ౯౦౩ బాల. రామాయణ మందుఁగల యిట్టి శంకలకు సాధ్యమైనంత వఱకు సమాధానములు చెప్ప యత్నింపఁబడును.

తాత్పర్యము.

లోకమున కే విషయములు బహిరంగముగాఁ దెలుపవచ్చును. ఏవితెలుప రా దను వివేకముగల శ్రీరాముని సత్యచరిత్రమందు రహస్యములయినవి రహస్యములు కానివి సీతారామలక్ష్మణ రావణాదులచరిత్రములు బుద్ధి మంతుఁడా? నీమనస్సునకు స్పష్టముగా గోచరించును. లోకపూజ్యమైన నీకావ్య మందు విషయము చెప్పుటయందు జరిగినదానికి విరుద్ధములుగాని పూర్వో త్తరవిరుద్ధములుగాని యొకయర్థమును దెలుపుమాటకు బదులు మఱియొక మాటగాని వాక్యముగాని యొక్కటైనను గొంచెమైనను గలుగఁజాలదు

కం॥ ఇంచుక యైనను గావునఁ గొంచక శుభరామకథను•గొబ్బునఁ గృతిఁ గా
వించి మనోహరసత్పద్యాంచితగా ధరణి వెలయు•నటు సేయ వనా. ౧౪౪

కొంచక=జంకక; శుభ=అశుభముల నణఁచి శుభములనిచ్చునది. ఇది రామచరితవలని మొదటిప్రయోజనము. మనోహర=ఈ శబ్దము విన్నతోడనే తక్కిన విషయముల మఱచి ఆ యానందముననే మనస్సు లయింపఁజేయును ఇది రెండవప్రయోజనము. ఈప్రయోజనము లెవరికి? శ్రద్ధాభక్తులు గల వారిఁకిగాని రాక్షసప్రాయు లగు పాషండులకుఁ గాదు. సత్+పద్య+అంచిత =మంచి పద్యములచేత నొప్పుచున్నది. కేవలగద్యమయముగాక పద్యగద్యాత్మకముగాక కేవల పద్యాత్మకమని భావము. 'పద్య' యని సామాన్యముగఁ జెప్పుటచేఁ గేవలానుష్టుప్పులనేగాక (ఇది సంస్కృతమున-తెనుఁగున గీతములు) మంచి వృత్తములుగూడ వచ్చునని భావము.

సత్=అని చెప్పుటచే రసోచితములయి విస నింపయిన వృత్తములనే కాని సందర్భోచితములుకాని గడబిడవృత్తములు గా వని భావము. గొబ్బునన్=శీఘ్రముగా; కృతిన్=గ్రంథమును; ధరణిన్=భూమియందు; ఊర్ధ్వలోకవాసులకు నేను జేసియున్నాను గావున భూలోకవాసులకు నీవు చేయవలయు నని భావము. చేయవనా=చేయవయ్యా చేయుము+అన్నా=చేయవనా, అన్న. రూ. అన. ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషంబున నె దాదు లనుప్రయుక్తంబులగుచో ముడుజ్జులకు వురు లగు. (సు. వ్యా క్రియ ౩౭)

తాత్పర్యము.

కావున నీవు సందేహింపక కీడులను దొలఁగించి మేళ్ళనుజేయు రామకథను నీవు మంచిపద్యములతో శీఘ్రముగాఁ గావ్యముగా రచియించి నాయనా! నా లోకమున నేను జేసినట్లు నీవు భూమియందుఁ బ్రకాశింపఁ బ్రచురపఱుపవలసినది.

కం॥ ఎందాఁకఁ గులధరావళు, లెందాఁక నదీనదంబు•లిల వెలయునొ తా
నందాఁక రామకథ జగ, మందున్ స్థిరముగుచు నిలుచు•నయ్యుషుఃనీంద్రా!
౧౪౭

ఈ గ్రంథము చాలఁగాలము వర్ధిల్లునట్లును దీనిమూలమునఁ గవికి సత్కీర్తి గలుగునట్లును జెప్పుచున్నాఁడు.

కులధర+ఆవళుల=కులపర్వత సమూహములు; ధరము=పర్వతము, "ధరశ్శైలేధరా భువి" నానా. మహేంద్రో, మలయ, స్సహ్య, శ్శుక్తిమా, నృక్ష పర్వతః। వింధ్యశ్చ, పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥ ఇవి యేడు కులపర్వ

తములు. నదులు=తూర్పుగాఁ బ్రవహించు గంగా గోదావరీ కావేరులవంటి యేళ్ళు. నదములు=పడమటిముఖమైపాఱునదులు-తపతి లోనైనవి. ఇలన్=భూమియందు.

తాత్పర్యము.

నీవు దేవతాశ్రేష్ఠుఁడవు. లోకపూజ్యుఁడవు. కావున నీ పలికిన రామాయణము నీలోకమున శాశ్వతముగా నిలిచినది. అట్టి మహిమ నాయందు లేదు గదా. నేను జెప్పునది నా కాలమువారియందైన వ్యాపించునో వ్యాపింపదో. ఈ లోకమున నసూయపరులు మెండు గావున నేమేమి విఘ్నములు గలిగించి యెట్లెట్లు దోషము వ్యాపింపకుండఁ జేయుదురో, కొంతకాలమే యుండి కొంత దేశమందే వ్యాపించుదానికై నే నేల శ్రమపడవలయునందువేమో, నీ కా విచారముతోఁ బనిలేదు. ఎంతదనుకఁ గులపర్వతములు నెందాఁక నదులు నదములు భూమియం దుండునో యందాఁక నీవు రచియించు రామచరిత్రము శాశ్వతముగా నుండును. ఈ బ్రహ్మవర మెట్లు సార్థకమయ్యెనో నేఁటి మనకు ననుభవవిదితమే.

కం॥ నీ రామాయణకావ్యము, ధారణి నెందాఁక నిలుచుఁ దత్పర్యంతం
బార యశంబును గని మని, మారమ్యజగంబుఁ బొందు మా యామీఁదన్. ౧౭౯

ఇఁక నీ కవికి శాశ్వతయశమును, దన్మూలమున నిహపరసౌఖ్యములను జెప్పుచున్నాఁడు. తత్పర్యంతంబు=అందనుక; ఆరన్=సంపూర్ణముగ; మని=ఇహలోకమున జీవించి; ఆమీఁదన్= మరణానంతరము; మారమ్యజగంబున్=మా సత్యలోకమును, నేనున్నంతవఱకు మనము కూడనుండి యావల నిరువు రము మోక్షము చెందవచ్చునని భావము. రామాయణమును జదివినవారికి విన్నవారికి మోక్షఫలము కలుగఁగా రామాయణము రచించి సీతారాముల దర్శించి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన వాల్మీకికి సద్యోముక్తి లేక క్రమముక్తి యేల యుండురేని యాయనపలికిన రామాయణ మాయన నోటి నుండియే తాను దనవారు సత్యలోకమున వినవలయు ననియే బ్రహ్మ యభిప్రాయమని శిరోమణి కారుఁడు. నాలుగవపాదంబు ప్లుతయతి.

తాత్పర్యము.

నా రామాయణము లోకమున శాశ్వతముగా నిలిచిన దనుకొమ్ము. దాని వలన నాకు రాఁగల ఫలమేమి యందువా? ఎంతవఱకు నీరామాయణకావ్యము భూలోకమున వ్యాప్తిగాంచి యుండునో యంతవఱకు నీవు పూర్ణమైన యశస్సును బొంది జీవించి మావల మాలోకమునకు రాఁగలవు. బ్రహ్మలోకము మొద

లన్నిలోకములకుఁ బసరావస్థగ [illegible] మోక్షమునకై తపస్సులు ధారవోయు నేను బరమపదమునకుఁ బోక నీ లోకమునకు వచ్చిన నాకోరిక యెట్లు నెఱవేఱఁగల దందువేమొ నా లోకమునకు వచ్చిన నీకు ముక్తిహానిలేదు అది యెప్పటికైన సొత్తే, నా లోకమువారును నీ రామాయణము వినఁ గుతూహలము గలవారు. కావున నీవు నా లోకమునకు వచ్చి నేనున్నంత కాలముండి నాతోడ నీవును ముక్తుఁడ వగుము.

కం. అనుచు వచించి విరించియుఁ, జనుడుం దత్సూక్తి కలరి॥సారాద్భుతవా
ర్ధిని మునింగెను శిష్యులతో, మునివరుఁ డెదఁదలఁచితలఁచి॥మునుపటి
చరితన్. ౧౮౦

విరించి=బ్రహ్మ; చనుడున్=పోయినపిమ్మట; తత్సూక్తికిన్ = ఆయన చెప్పిన మంచిమాటలకు; అలరి=సంతోషించి, శిష్యులతో= భరద్వాజాదులతోడ; సారాద్భుతవార్ధి=శ్రేష్ఠమైన యాశ్చర్య సముద్రమునందు.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పి బ్రహ్మ వెడలిపోఁగా నా మంచిమాటలకు వాల్మీకిసంతోషించి ముందు జరిగిన వృత్తము సర్వము శిష్యులతో నాలోచించి యాలోచించి సంతోషసాగరమున మునిఁగినవాఁడయ్యెను.

కం. పౌనఃపున్యముగాఁ దమ, మానసముల ముదము వర్ధ॥మానముగా న
మ్మౌనీశుశిష్యు లెల్లరు, మానుగఁ గడువింత యనుచు॥మఁడిపఁజితమలోన్.
౧౮౧

మానసములన్=మనస్సులందు ముదము= సంతోషము॥ వర్ధమానముగాన్=వృద్ధియగుచుండఁగా; పౌనఃపున్యముగాన్ = మరల మరలఁ జెప్పుట కలుగునట్లుగ; మునుపటిచరితన్, ఎదన్, తలఁచి తలఁచి యనునది పూర్వ పద్యమునుండి యిట కన్వయించును. మునుపటిచరితన్=మొదటిపద్యమును. మానుగన్=మనోహరముగ.

తాత్పర్యము.

వాల్మీకి శిష్యులందఱు మరల మరలఁ దలపోయుకొలఁది సంతోషమతి శయింపఁగా దమలోఁ దా మిది చాల వింతవిషయము.

కం. ప్రాకటముగ సమవర్ణం, బై కొమరారుచును నాలుఁ॥గం ఘ్రులకలిమిన్
శోకమె శ్లోకం బగుచును, శ్రీకరమై చెలఁగె నిట్టి॥చిత్రము గలదే ౧౮౨

ప్రాకటముగ=ప్రకటముగ; ప్రసిద్ధముగ; సమవర్ణంబై =నాలుగుపాదము లందును సమానసంఖ్యగల యక్షరములుగలదై; విషమవృత్తము కాదని

భావము. నాలుగు + అంఘ్రులు = నాలుగుపాదములు; కలిమిన్ = కలిగియుండుట చేత; దీనివలన నిది యత్నముచే నొనర్చినది గాదు శోకమె = క్రౌంచపక్షి దుఃఖమునుజూచి తాళలేక చెప్పినమాటయె; శ్లోకంబగుచున్ = పద్యలక్షణములతోఁ గూడిన దగుచు; 'శ్లోకః పద్యే యశస్యపి, నానా. శ్లోకమునకు బద్యమనియు నర్థము. సంస్కృతశ్లోకములను శ్లోకములనియు ఆంధ్రశ్లోకములను పద్యములనియు వాడుక అనేకులు కొనియాడఁదగినదగుచున్; శోకమె శ్లోకంబగుచు నని నది పాఠాంతరము. శ్లోకమె కీర్తికరమయినదై యని యర్థము. శ్రీకరమై = సంపదనిచ్చునదై; పఠించువారికి వారు వారు కోరు సంపదనిచ్చునదై, చెలఁగన్ = వర్ధిల్లెను.

శ్లోకమె శ్లోకమయ్యె ననుటయే సరి యని తోఁచుచున్నది. శోకమెకదా శ్లోకమునకుఁ గారణమయ్యెను. కవిత్వ మనఁగా ఛందోభంగము లేకుండునట్లుగ బలత్కారముగ మాటల నీడిచి తెచ్చి కదలకుండ నొకచోఁ గూలవైచి బిగించి తనకుఁ దాను జదువుకొని మురియు పద్యములఁ కూర్పు గాదు. యరలవమద నస యనుచు నని చెప్పినవాఁడు కవిగాఁడు. ఏదైన నొకమనసునఁ దీవ్రముగ నాటుపదార్థమో విషయమో గోచరించినపుడు గలుగు భావోద్రేకముచేఁ దమంతటఁ దాము వెలువడు రసోదంచితవాక్కులు కవిత్వ మనఁ బడును. అట్టిది చెప్పువాఁడు కవి. వారు వారు వ్రాసిన గ్రంథములే యెవరుసహజకవులోయెవరు కృత్రిమకవులో తెలుపుచుండును. ఈ భావోద్రేకమునకు శృంగారము కారణ మని కాళిదాసుఁడును "ఏకో రసః కరుణ ఏవ" యని భవభూతియు వచించిరి. ఇచ్చట శృంగార ప్రసక్తిలేమిని శోకరసానుభవమే వాల్మీకిని గవిఁ జేసెను 'నిషాద విద్ధాండజదర్శనోత్థః, శ్లోకత్వ మాపద్యత యస్య శోకః" రఘువం- ౧౪-౭౦.

కవిత్వవిషయమై పాశ్చాత్యులయభిప్రాయ మిదియే. కవిత్వమనఁగా —

"The natural, impression of any object or event by its vividness executing involuntary movement of imagination or passion and producing by sympathy a certain modulation of the voice or sounds expressing it.— Hazbitt.

తాత్పర్యము.

స్పష్టముగా సమానసంఖ్యగల యక్షరములు గల నాలుగుపాదములు కలదై యందమై మన గురువుగారి శోకమె శ్లోకమై భగవద్విషయము గర్భితమగుటచే సంపత్కరమై వెలసెను. ఏమి యీ యాశ్చర్యము! ఇట్టి వింతకూడఁ గలదా.

కం॥ అని యలర భావితాత్ముఁడు ముని రామాయణసుకావ్యంబును రచియింతున్
బనిగొని యేతాదృశపద్యనిరూఢముగాఁగ నంచునాత్మం దలఁచెన్. ౧౭౩

అని (మౌనీశు శిష్యులెల్లరు) అలరన్=సంతోషింపఁగా, వాల్మీకి రామాయణమును రచించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

భావిత+ఆత్ముఁడు=ధ్యానింపఁబడిన పరమాత్మ గలవాఁడు. గ్రంథము నిర్విఘ్నముగఁ గొనసాగుటకై మొదటఁ బరమాత్మను ధ్యానించుచున్నాఁడని భావము.

పరమాత్మవిషయమై చెప్పుటకుఁ బరమాత్మధ్యానాసక్తుఁ డర్హుఁడు కాని యితరు లర్హులా? ముని=వాల్మీకి; ఏతాదృశపద్య=తెలియు మా నిషాదుండ యను పద్యమువంటి పద్యములతో, అనఁగా వచనము లేకుండునట్లు నిరూఢము కావ్యము. కవికర్మము లన్నియుఁ గావ్యములు గావు, గ్రంథరచనా రూపక కర్మముమాత్రమే. సుకావ్యము=మంచికావ్యము. కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్తను నిషేధ ముండుటచే నిది యట్లు ముద్రారాక్షసాది కావ్యములవలె నిషేధింపఁదగినది కాదనుటకై 'సు' ప్రయోగింపఁబడెను. భగవద్విషయము కావున సత్కావ్యము. రామాయణము మను మహాకావ్యమును 'సుగుణౌసాలంకారౌ, శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ కావ్య'మ్మని కావ్యాదర్శనమునఁ గావ్యలక్షణము చెప్పఁబడినది.

కావ్యలక్షణము :—

ఆశీర్నమస్క్రియావస్తు, నిర్దేశోవాపితన్ముఖం
ఇతిహాస కథోద్భూత, మితరద్వార సంశ్రయమ్
చతుర్వర్గఫలాయుత్తం, చతురోదాత్తనాయకమ్
నగరార్ణవశైలర్తు, చంద్రార్కోదయవర్ణనైః
ఉద్యానసలిలక్రీడా, మధుపాన రతోత్సవైః
విప్రలంభై ర్వివాహైశ్చ, కుమారోదయవర్ణనైః
మంత్రద్యూతప్రయాణాజి, నాయకాభ్యుదయైరపి
అలంకృత మసంక్షిప్తం, రసభావ నిరంతరమ్
సర్గైరనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తై స్సుసంధిభిః
సర్వత్రభిన్న సర్గాంతైః రుపేత్తైర్లోకరంజనమ్
కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి, జాయతే సదలంకృతిః
అని కావ్యలక్షణము.

ఏతాదృశపద్య నిరూఢమనుటచే గ్రంథమంతయుఁ దేటగీతులతోనే వ్రాయఁబడినదని యర్థముగాదు. తేటగీతియైనను నాలుగుపాదములు సమానాక్షరములు గలదగుటచే సమవృత్తములను బోలియే యున్నది. గణము లన్నిట సమానము గావందురేన్నియింద్రసూర్యగణముల విభజనము ప్రకారము సమానగణ

ములే. ఇటువంటి పద్యములచేనని చెప్పఁబడెనుగాని పద్యనామము నిరూపింప లేదు. సంస్కృతమందును మానిషాద యనునది సమవృత్తముగాదు. కాకున్నను సమవృత్తములు గ్రంథంబునఁ గలవుకదా. వాల్మీకి రామాయణ మంతయు ననుష్టుప్పులతోనే వ్రాసెను. దీర్ఘపాదవృత్తములు ప్రక్షిప్తము లను వాదము దుర్వాదము. ఆ విషయము పీఠికయందుఁ జర్చింపఁబడును.

ప్రథమసర్గమునఁ గడపటిశ్లోక మనుష్టుప్పు గాదుకదా. ఇంతయేల యీ సర్గమునందే దీనికి రెండవశ్లోక మనుష్టుప్పు కాదుకదా. కావుననే తాదృశమనఁ గాఁబద్యకావ్య మనియే గ్రహింపఁదగును. పనిగొని=ప్రయత్నించి. కావ్యము రచించెనని శేషము. ఆ రచన క్రమము ౩వ సర్గమందుఁ జెప్పఁబడును.

తాత్పర్యము.

అని సంతోషింపఁగాఁ బరమాత్మ విషయమై చెప్పఁబూనినవాఁడై పరమాత్మ ధ్యానాసక్తుఁడయిన వాల్మీకి రామాయణమనెడి సత్కావ్యమును బోయవాని విషయమై తాను జెప్పినట్లు పద్యములతోనే వచనము లేకుండునట్లు రచింప నిశ్చయించెను.

కం. సారమనోహరవాక్యో,దారము సమవర్ణవృత్త•తతగూఢార్థా
ధారము సదమలకీర్తివి,హారము రామాయణంబు•నఘహరణంబున్. ౧౬౪

ఇట్లు తలఁచి గ్రంథమును రచించి కుశలవాదులకు దానిని వినుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. ఈరెండు పద్యములు సంగ్రహవాక్యములు– ఏకాన్వయము కలవి.

సార=శ్రేష్ఠమైన, రసవంతమైన, అర్థయుక్తమైన, యుక్తమైన, సారో బలే స్థిరాం శేర్థే న్యాయ్యేక్లీబం వరేత్రిషు–నానా॥ అర్థముచేతను, లక్షణముచేతను శయ్యచేతను వాక్యము శ్రేష్ఠము. "యా పదానాం పరాన్యోన్య మైత్రీశయ్యేతి కథ్యతే" యని శయ్యాలక్షణము; పదముల యన్యోన్యమైత్రి శయ్య. మనోహరము=యింపైన; వైదర్భి గౌడి పాంచాలియను రీతులలో వైదర్భీరీతిని గలదగుటచే నింపైనదని భావము. వినుటకు శ్రవ్యమై యింపగుటచేతను, మననమున నమృతమగుట చేతను మనస్సు నాకర్షించునదియై యనిభావము.

శ్లో॥ సంగీతమపి సాహిత్యం, సరస్వత్యా స్తనద్వయమ్
ఏక మాపాతమధురం, ద్వితీయం చింతనామృతమ్.

సంగీతము–సాహిత్యము అనునవి రెండు సరస్వతీదేవికి రెండు స్తనములు ఒకటి వినుచుండువఱకుఁ దియ్యగానుండును. రెండవదియగు సాహిత్యము తలఁచుకొలఁది నమృతమువంటిది యని యుండుటచే నీరెండు గుణము లీ రామాయణమందుఁగలవు. ప్రతిపద్యము రాగయుక్తముగఁబాడవచ్చును. గావున

జెవులకింపు; అర్థవంతమగు గావున చింతనామృతము. సార యను శబ్దము నందే యీయర్థము సూచితము. సా=సాహిత్యము. ర=రాగము, 'బంధపారుష్య రహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా, నాతిదీర్ఘసమాసాచ, వైదర్భీరీతి రిష్యత" యని వైదర్భీలక్షణము.

బంధపారుష్యము. శబ్దకాఠిన్యము, అతిదీర్ఘసమాసములు లేనిదివైదర్భి. వాక్య=పదసముదాయముచేత; ఉదారము=గొప్పది. 'ఉదారో దాతృమహతో' యని యమరము. సమవర్ణ=ప్రతిపాదమునందు సమానసంఖ్యగల యక్షరములుగల. వృత్త=చంపకమాలాదివృత్తములచేత; తత=వ్యాప్తమైనదియు; నిండినదియు; అనఁగా విశేషముగా సమవృత్తములే కలది. ఇది జాత్యుపజాతుల కుపలక్షణము. గూఢ+అర్థ=లోనదాఁగి స్పష్టముగాఁ దెలియని యర్థములకు, వ్యంగ్యార్థములకు. ఆధారము=ఉనికిపట్టు; వ్యంగ్యార్థప్రధానమైన కావ్యమే యుత్తమ కావ్యము సత్+అమల+కీర్తి=శ్రేష్ఠమై నిర్మలమైన కీర్తికిఁ గీర్తికి శ్రేష్ఠత్వము పెద్దలు సాధువులు మంచిగా ననుకొనుటే; నైర్మల్యము=అపకీర్తి సంబంధమే లేకుండుట; విహారము=వేడుకగా సంచరించు స్థలము. కృతిపతికిని జదువువారికిని గీర్తినిచ్చునదియని భావము. "ఆదిరాజ యశోబింబ మాదర్శం ప్రాప్యవాఙ్మయం। తేషా మసన్నిధానేపి నస్వయంపశ్య నశ్యతి" యని దండికవి. కృతిపతియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యితరవిధముల గొప్పవాఁడయ్యును గావ్యనాయకుఁడుగాకున్న నాయన విషయ మెవ రెఱింగియుందురు? ఎవఁడెంత గొప్పవాఁడై యెన్ని గొప్ప కార్యములు చేసినను కావ్యమునఁ జెప్పఁబడఁడేని వానికిఁ గీర్తిలేదు. "రత్నాఖిలవేష్టితావని వినంబడఁడాతఁడు మేరువెత్తినన్." అని. అఘహరణంబున్ = చదువువారికి, నర్థము చెప్పువారికి, వినువారికి చదివించువారికిఁ బాపమును బోఁగొట్టునది. "వాసుదేవ కథాప్రశ్నః పురుషాంస్త్రీన్పునాతిహి। వక్తారం పృచ్ఛకంశ్రోతౄన్ తత్పాదసలిలం యథా" శ్రీమన్నారాయణుని కథాప్రశ్నము చెప్పువారిని నడుగువారిని వినువారిని నాయనపాద తీర్థమువలెనే స్త్రీలను బురుషులను బవిత్రులఁ జేయును; అనియున్నదికదా, రెండవ పాదంబున నుభయయతి.

తాత్పర్యము.

రసవంతమై వినుట కింపగుటచేతను, మననమున నమృతమగుటచేతను మనస్సు నాకర్షించునదియై ప్రాయికముగ సమానాక్షరములుగల సమవృత్తములచే వ్యాపించి రహస్యార్థముల కాధారమైనదియుఁ బఠించువారికి వినువారికి నిర్మలమైన కీర్తి గలిగించునదియై భగవత్ప్రాప్తికి విరోధులయిన పాపములనెల్ల హరించునదియు.

కవిరాజ విరాజితము

సరసనమాసవిలాసవిధానము•సాధునుతంబు సుసంధిగమున్
వరమధురోపనతార్థ సువాక్యని•బద్ధము యోగసమంజసము
ఖరదశకంఠవధాదికమున్ సుమ•నస్సుఖదంబు మునీరితమున్
స్ఫురదురుసద్గుణభూషణభూషిత•మున్ గనుఁడీ రఘురామ కథన్. ౧౮౫

సరస=నవరసములతోఁగూడి రసవంతమై వినుట కింపైన; సమాస=తత్పురుషాదులగు సమాసములయొక్క; విలాసవిధానము=తగినచోట నుండుటచేఁ బ్రకాశించునదియును; సుసంధిగమున్ = యణాదేశసంధి మొదలగు గొప్పసంధులను బొందినది, యోగ=యోగపదములచేత: సమంజసము=మనోహరమైనదియు; పదదోషముఁగాని సంధిదోషముగాని సమాసదోషముగాని యిందులేదని భావము. ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయముగఁ గొన్నిదోషము ముఖ్యములైనవి లేవన్నప్పుడు చిల్లరదోషములు లేవని చెప్పినట్టి యగు. పై పదముచేతఁ గావ్యగుణములఁజెప్పుచున్నాఁడు. వర = సమతాగుణముచేత శ్రేష్ఠమైనది. "సమం బంధే ష్వవిషమం, తే మృదుస్ఫుటమధ్యమా" యని సమతవిషయమై దండికవి.

మధుర=మధురత యను గుణముఁకలదియు; "మధురం రసవద్వాచి వస్తున్యపి రసస్థితిః, యేన మాద్యంతి ధీమంతో మధునేవ మధువ్రతా" యని దండి కవియే మధురతను నిరూపించెను. ఉపనతార్థ=అర్థవ్యక్తి యనుగుణము కలదియునగు; "అర్థవ్యక్తి రమేయత మర్థస్య" యని యా కవియే నిరూపించి, యున్నాఁడు. ఇట్టి వాక్యములచేతఁ నిబద్ధముఁ=చక్కఁగాఁ గూర్పఁబడినదియు స్ఫురత్=ప్రకాశించెడి; ఉరు=గొప్పవగు; సద్గుణ=మంచివగు నితర కావ్యగుణము లనియెడి; భూషణ=అలంకారములచేత; భూషితమున్=అలంకరింపఁబడినదియు; ఇట్లు కావ్యదోషములులేక గుణములఁ గల్గియుండుటం బట్టియే సుమనస్సుఖదంబు=అసూయాదులు లేక మంచి మనస్సుతో వినువారి కానందమిచ్చునది: సాధునుతంబు=సత్పురుషులచేతఁ గొనియాడఁబడినదియు; ఖర=క్రూరుఁడైన, దశకంఠ=రావణునియొక్క, వధాదికమును=వధలోనుగాఁ గలదియును-దీనికి పౌలస్త్యవధమనుపేర కూడఁ గలదని యాకవియే యిఁక ముందు చెప్పును. ముని+ఈరితమున్=బ్రహ్మచే ననుగ్రహింపఁబడిన సత్యవచనుఁడగు వాల్మీకిచేఁ బల్కఁబడినదియు(2) నారదమునిచే నుపదేశింపఁబడినదియు,నగు రఘురాముకథన్=రఘువంశమున జనించిన రామచంద్రమూర్తి చరిత్రమును రామాయణమును.

ఈ గ్రంథము రామపట్టాభిషే కాంతమే వినినను, అపేక్షితఫలము లభించుచున్నది. కావున నంతవఱకే చాలుననియు, భారతమున హరివంశము వలె రామాయణమున నుత్తరకాండము ఖిలమనియు కాఁబట్టియే యోగదృష్టిచే రామ చరితను వాల్మీకి సాక్షాత్కరించునపుడు అభిషేకాంతమే విశదముగ సాక్షాత్కరించెననియుఁ, గావున నంతవఱకే గ్రంథము పఠనీయ మని ప్రాచీనుల యభిప్రాయమనియు, గొందఱ యభిప్రాయముకాని యిది నిరుత్తరము కాదు. ఉత్తరకాండము పారాయణము చేయుట యాచారమునందు లేకుండుటకుఁ గారణ మది యశుభాంత మనియే. ఉత్తరకాండము పఠించువారును గలరు. అట్టివారు మరల రామజన్మఘట్టము వఱకో సీతాకల్యాణఘట్టమువఱకో చదివి ముగింతురు. పట్టాభిషేకానంతరము శ్రీరామునిఁ జూడవచ్చిన మునీశ్వరులలో వాల్మీకి లేఁడు. అప్పుడు జరిగిన విషయము వాల్మీకి కెట్లు తెలిసె? అదియునుగాక భవిష్యత్తు నారదుఁడు సూచించెను. యోగదృష్టిచే వాల్మీకి చూచినవని చెప్పఁబడిన విషయసూచికలో నదియుఁ గొంతఁ గలదు. యోగదృష్టి గలవానికిఁ గొంత గోచరించి కొంత గోచరింపలేదనుట యెట్టిదో మాకు బోధపడలేదు. యోగదృష్టి గలవానికి దేశభేదముకాని కాలభేదముకాని లేక పరదాపైఁ వ్రాయఁబడిన బొమ్మలవలె సర్వమఖండముగా గోచరించును. ఎట్లన:— మిగుల నెత్తయిన పర్వతాగ్రముపై నుండువాఁడు ప్రాతఃకాలమున మనకంటె గంట రెండుగంటలకు ముందే సూర్యునిఁ జూడఁగలఁడు మనకు సూర్యుఁ డస్తమించిన గంట రెండు గంటలకుఁగాని వానికి సూర్యుఁ డస్తమింపఁడు. కావున మనము రాత్రి యనుకొనుకాలము వానికిఁ బగలుగానే యుండును. మనకుఁ బగటి కాలము ౧౨ గంటలయిన వీరికి ౧౪-౧౬ గంటలుగ నుండును. ఉత్తర ధ్రువమున నుండువారికి ౬ నెలలు పగలు, ౬ నెలలు రాత్రిగదా. మనకుఁ బగలని రాత్రి యని భేదము భూమి భ్రమణమునఁ గలుగుచున్నది. మేఘమండలముకన్నఁ బైకిఁ బోయినవానికి దేశమంతయు నొక్కదేశముగను గాలమంతయు నొక్క పగలుగ నుండునుగాని నిన్న నేఁ డను భేదముండదు. ఆదేశ మీదేశ మను భేదము లేదు. అట్లులే యోగదృష్టికిఁ బ్రకృతిపదార్థము లడ్డము రాఁజాలవు. కావున సర్వమఖండముగఁ గానవచ్చును. చూడకున్న నేమోకాని చూడఁదలఁచినయెడల దూరదర్శినిచేఁ జూచువానికిఁ జూపుమేరలోఁ గానరానివి యుండునా? కనుఁడీ=శిష్యులను సంబోధించి వాల్మీకి చెప్పుచున్నాఁడు. మీ కన్నులయెదుట జరుగుచున్నట్లులా తదేకధ్యానముతో వినుఁ డని భావము.

ఛందస్సు

పదము కవిరాజవిరాజితము. నగణము నాలు జగణములు వగణముగలదికవిరాజవిరాజితము, దీనికి యొకమతమునల౭-౩-౧స్థానంబులందును, నొకమతమున

౧౪ వ స్థానమున మాత్రము యతి చెల్లును. ఈపద్యమున యతి రెండవ పక్షము ననుసరించి వ్రాయఁబడినది. నన్నయ యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

రజనికరానన పీనపయోధర•రాజితరాజసుతన్ విలసత్. అని–అరణ్య.

వినుమది సాత్యకిచచ్చుట కోర్వక•వీరవరుండగు పార్థుఁడుచేసిన తగవయ్యె॥
—స్త్రీపర్వము ౨. ఆ.

అనవుఁడు నిట్లను•నన్నరపాలున•కాతఁడు మోక్షము • నర్థి జగ॥ జ్జనులకు॥
—స్త్రీ పర్వము ౧. ఆ.

తిక్కన రెండువిధముల వ్రాసియున్నాఁడు. అప్పకవి మొదటి పక్షమును మాత్రమే చెప్పెను.

వ్యా క ర ణ ము

సమాసము=సంగ్రహము. రామచంద్రమూర్తియొక్క చరిత్ర మను విస్తరరూపమునకు రామచరిత్రమనునది సంగ్రహరూపము. దీనికి సమాస మనిపేరు.

సంధి–(1) రెండుశబ్దములు చేరునపుడు మొదటిదాని కడపటియచ్చు పోయి రెండవదానిలోని మొదటియచ్చాదేశ మగుట సంధి. ఇది. యాంధ్ర శబ్దసంధి లక్షణము, అచ్సంధి హల్సంధి లోనగు భేదములు గలవు.

తా త్ప ర్య ము

రసవంతములైన సమాసములచేఁ బ్రకాశించునదియు, సజ్జనులచే స్తోత్రము చేయఁబడినదియు, సుకరమైన సంధులు గలదియు, సమత్వము–మాధుర్యము–అర్థ వ్యక్తి లోనగు గుణములుగలదియు నగు వాక్యములచే బద్ధమైనదియు, యోగము రూఢి లోనగువానితోఁ గూడినదియుఁ (పంకజము= బురదలోఁ బుట్టినది యను నర్థము యోగము. కమల మనునది రూఢ్యర్థము.) రావణాసురునివధము నధికరించి చెప్పఁబడినది, మనస్సునకు సుఖమిచ్చునది, పామరకవులచేఁగాక మునీశ్వరుచేఁ జెప్పఁబడినది. మంచికావ్యగుణము లను నలంకారములచే నలంకరింపఁబడినది యగు శ్రీరామచరిత్రమును శ్రద్ధతో దర్శనసమాకారమైన ధ్యానముతో వినుఁడు.

—• ౩వ సర్గము. వాల్మీకి యోగదృష్టిచే రామచరితమంతయుఁ గనుట •—

కం॥ అని ధర్మాత్ముఁడు వాల్మీకి, ఘనధర్మయుతంబు రామ•కథ సర్వంబున్
గనఁగ యథార్థము నాలోచన సేయఁగ సాగెమిగుల•శ్రద్ధాన్వితుఁడై.
౧౮౬

గ్రంథము జనుల కత్యంతాదరణీయమగుటకై తా నాప్తతముఁడననియు దానిచే గ్రంథమునకు వక్తృవై లక్షణ్యము కల దనియు, నీ గ్రంథమునుదాను

రచించుటకుఁ గారణము తాను లోకులు తరించుతలంపేకాని కామక్రోధాదులు గా వనియు నీమున్నగు విషయములను గని యింతవఱకుఁ జెప్పి యిఁకను విషయ వైలక్షణ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

విషయము గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడుసంగతి. దానికి-వైలక్షణ్యము= చక్కఁగ నాలోచించి చెప్పఁబడుటయు-దుష్కామాదివిషయములగాక సంసార తరణోపాయము బోధించుటయు, విషయమటులుండిననేకదా లోకులాదరించి విందురు. కావున నారెంటినిఁ జెప్పఁదలఁచి యందు ముందుగ విషయము చక్కఁగ నాలోచించి యున్నదున్నట్టు చెప్పఁబడిన దని చెప్పుచున్నాఁడు. దానికై తా నాలోచించిన విధమును జెప్పుచున్నాఁడు. శ్రద్ధాన్వితుఁడై =అక్కఱతోఁ గూడిన కోరికయు, విశ్వాసము గలవాఁడై; తాను జెప్పెడుదానియందుఁ దనకే విశ్వాసము లేనివాఁడు వంచకుఁ డగును గాని ఋజుబుద్ధి గాఁడు. చేయఁ దలఁచిన కార్యమునందుఁ బూర్ణముగ నిచ్చలేకున్న నది యడావిడిగ నుండును. కావున వాల్మీకి యం దీ రెండుదోషములు లేవని భావము. ధర్మ+ ఆత్మఁడు=ధర్మమునందు మనస్సుగలవాఁడు, కావున ధర్మయుతము=గొప్ప ధర్మములతోఁ గూడిన రామకథను, సర్వంబున్=పూర్వోత్తరకథలను, కొంతయే చూచినాఁ డను సందేహమును నిది నివర్తించుచున్నది. యథార్థముగన్= జరిగినది జరిగినట్లు, ఇట్లు చెప్పుటచే వాల్మీకి చెప్పినదానికి విరోధముగ నెవ రైన నేదేని చెప్పిన దానికి కారణాంతర మేదేని గ్రహింపవలయును. యథార్థ మేకవిధముగ నుండును గాని పలువిధములఁ బరస్పర విరుద్ధముగ నుండదు.

అని=ఈప్రకారము, ధర్మాత్ముఁడు=ధర్మ మే స్వభావముగాఁ గలవాఁడు. వాల్మీకి=వాల్మీకిమహర్షి, ఘనధర్మయుతంబు = గొప్పధర్మముతోఁ గూడినది. అన్నిధర్మములలో గొప్పది మోక్షధర్మ మే కావున మోక్షప్రదమైనది. రామకథ సర్వంబున్=రామునిజన్మము మొదలు నిర్యాణమువఱకుఁ గల కథను. యథార్థము=ఎట్లెట్లు జరిగినదో యట్లట్లు, కనఁగన్=కన్నులారఁ జూచుటకు; శ్రద్ధాన్వితుఁడై =శ్రద్ధతోఁ గూడినవాఁడై, ఆలోచన చేయసాగెన్=ధ్యానింపఁ బ్రారంభించెను.

తాత్పర్యము.

ధర్మవిచార మే స్వభావముగాఁగల వాల్మీకి గొప్పధర్మముతోఁ గూడిన శ్రీరామచరిత్రమును నాదినుండి యంతమువఱకు వాస్తవముగ జరిగినది జరిగినట్టు కన్నులారఁ జూచుటకై శ్రద్ధతో నాలోచింప సాగెను.

కం॥ వాచిచి కరములు మోడిచి, తూరుపుకొనదర్భలపయిఁ దోరపుయోగం
బార సుఖాసీనుండై, సారమతిం గనఁగ రామచంద్రునిచరితన్. ౧౭౪

ఆలోచించిన విధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

వారిచి=ఆచమించి, కరములు మోడిచి = తన గురువు నారదునిఁ బ్రాచార్య బ్రహ్మను దలంచి, చేతులు ముకుళించి=అంజలిచేసి, తోరము+యోగము=గొప్పధ్యానము, సమాధి, ఆరన్=సంపూర్ణముగ నగుటకై, సుఖాసీనుండై = స్వస్తికాసనము దున్నవాఁ డయి. ఆసనము కుదిరినఁగాని ధ్యానము కుదురదు, గావున మన స్సేకాగ్రముగ నిల్పుటకై యాసనముం దున్నవాఁడై, సారమతిన్=అచంచలమైన బ్రహ్మానుగ్రహము వలనఁ గలిగిన గొప్పబుద్ధితో, ఆసనమందుండి యచంచలచిత్తుఁడై సమాధియం దున్నవాఁడై దీనివలన ధర్మాదాయకమైన కర్మము శుచియై నియమవంతుఁడై శ్రద్ధాభక్తి గలవాఁడై చేయవలయునని యేర్పడుచున్నది.

శ్లో॥ ఋషయ స్సంయతాత్మానః। ఫలమూలానిలాశనాః। తపసైవ ప్రపశ్యంతి। త్రైలోక్యం సచరాచరమ్. మను. ౧౧-౨౩౬.

త్రికరణశుద్ధి గలవారై ఫలములు-మూలములు-గాలి యాహారముగాఁ గల ఋషులు తపస్సుచేతనే చరాచరములతోఁ గూడిన మూఁడు లోకములను జూతురు.

'పరిణామత్రయ సంయమా దతీతానా గతజ్ఞానమ్' పతంజలి ౩-౧౬. పరిణామత్రయసంయమ,మనఁగా ధ్యానధారణసమాధిత్రయము నేకత్ర సంయమము చేయుట. మనుస్మృతియందలి సంయతాత్మాన యనుట దీనినే సూచించుచున్నది.

వ్యాకరణము

ఆచమించి తన గురువు నారదుని గురుగురువును బ్రహ్మదేవునిఁ దలఁచి నమస్కరించి తూరుపుకొనలుగాఁ బఱచిన దర్భలమీఁదఁ గృష్ణాజినము దాని మీఁద వస్త్రము పఱచి దానిపై సుఖాసనమునఁ గూర్చుండి మనోవృత్తులన్నిఁటిని బూర్ణముగ నియమించి యేకాగ్రచిత్తుఁడై బ్రహ్మానుగ్రహమువలనఁ గలిగిన గొప్ప మనస్సుతో రామచంద్రుని చరిత్రమంతయుఁ జూచుట కారంభించెను.

ఉ॥ ఆరయు రామలక్ష్మణధరాత్మజలున్ స్వసతీసమేతుఁడౌ
ధారుణిభర్తయుం, బ్రజలు దద్దయు నెయ్యెడ నేది సల్పిరో
వారల యాచరిత్రములు వారలనవ్వులు వారిమాటలున్
వారల రాకపోకలును వారలచేష్టలు నున్నరూపునన్. ౧౭౭

ఆలోచింపఁగాఁ గలిగిన ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. ధరా+ఆత్మజ=భూపుత్రి-సీతాదేవి, స్వ+సతి=తన భార్యలగు కౌసల్యాసుమిత్రాకైకేయులతో

సమేతుఁడై=కూడినవాఁడై, అజి=అజమహారాజుకుమారుఁడు దశరథుఁడు, ప్రజ=జనులు, తద్దయున్=మిక్కిలి, ఉన్నరూపునన్=ఉన్నదున్నట్లు.

తాత్పర్యము.

ఇట్టు లాలోచింపఁగా సీతారామలక్ష్మణులు-దశరథుఁడు, నతని భార్యలు కౌసల్యాసుమిత్రాకైకేయులు నగరమందలి ప్రజలు నేయేప్రదేశమం దేదేది చేసిరో యెట్లు నడచికొనిరో యెట్లు నవ్విరో వారి మాటలు వారల రాకపోకలు వారు చేసిన కార్యములు నున్నదున్నట్టు.

ఆ॥ శ్రీతృతీయుఁడైన॰శ్రీరఘురాముఁడు, సత్యసంధుఁడగుచుఁ॰జలిపె నెవ్వి
కానలోన నట్టి॰కార్యంబు లన్నియుఁ, గరతలామలకము॰గాఁగఁగాంచె.

౧౮౬

ఇట్లు రాముఁ డయోధ్య నున్నప్పుడు జరిగినదానిని గని యతఁ డరణ్యమున నున్నప్పుడు జరిగిన వాని నిఁకఁ జూచుచున్నాఁడు.

శ్రీతృతీయుఁడు=ఆఁడుది మూఁడవదిగాఁగలవాఁడు, తక్కినయిద్దఱు రామలక్ష్మణులు, సత్యసంధుఁడు=నిజమైన ప్రతిజ్ఞగలవాఁడు, కానలోనన్=అడవియందు, కరతల=అరచేతిలోని, ఆమలకముగాఁ = ఉసిరికకాయవలె, కరతల + అమల + కమ్=అరచేతిలోని నిర్మలమైన నీళ్ళు అనియుఁ జెప్పుదురు అట్లు స్పష్టముగాఁ జూచెనని భావము. ఉసిరికకాయకుమాఱు రేఁగుకాయ చెప్పుటయుఁ గలదు. కరబదర మని వాసవదత్త.

తాత్పర్యము.

సీతాలక్ష్మణులతో శ్రీరామచంద్రుఁడు పితృవాక్య పరిపాలనమునకై తానాడినమాట తప్పక యడవిలో నేయే కార్యములు చేసెనో యవన్నియు నఱచేతనుసిరిక కాయను జూచినట్టు జూచెను.

ఆ॥ మరియుఁ గోరి యోగ॰మార్గావలంబుఁడై, నెరిఁ దదేకనిష్ఠఁ॰గొఱలి కాంచి
యనఘ రామకథ య॰థార్థంబుగా సర్వ, మొందుకృతి రచింప॰నూనె
నపుడు.

యోగమార్గావలంబుఁడై=యోగమార్గము నాధారముగఁ గొన్నవాఁడై, తత్ + ఏక + నిష్ఠ=ఆయొక్క విషయమునే ధ్యానములో, సర్వము=రామ నిర్యాణాంతము వఱకు, ఊనెన్=ప్రయత్నించెను.

తాత్పర్యము

అంతతోఁ దృష్టిపడక యోగసమాధియం దున్నవాఁడై యేకాగ్రమనస్సుతోఁ బాపరహితమైన రాముకథనంతయు నిర్యాణమువఱకు వాస్తవముగాఁ జూచి దానినంతయు నొక్క గ్రంథముగా రచింపఁబూనుకొనెను.

శా॥ కామార్థంబులు నించుకించుకయ గాఁ జెల్గన్, ధర్మమోక్షంబు లు
ద్దామస్ఫూర్తిని విస్తరిల్ల, వరరత్నస్ఫారవారాశియ
ట్లామౌనీశుఁడు సంఘటించె రఘురామాధీశు కావ్యంబు మ
న్నైమాడ్కిన్ సురమౌని పల్కె నటు లెంతేఁ గర్దపేయంబుగాన్. ౧౯౧

కామ+అర్థంబులు కామము=కోరిక=ఐహికవాంఛ, ఇది చతుర్విధ పురుషార్థములలో మూఁడవది. అర్థము=ధనము. ఇది రెండవది. ఇంచుకించుకయ=కొంచెముకొంచమే. అర్థకామములగుఱించి యేమియుఁ జెప్పకున్న వానివలని కీడు తెలియకపోవును గావున వానిని గైకేయీ దశరథ శూర్పణఖారావణుల నెపమునఁ గొంచముగఁదెలిపి, ధర్మమోక్షములు=మొదటిదియు నాలుగవదియు నగు పురుషార్థములు- పుణ్యకార్యములు- దానివలనఁగలుగు మోక్షమును. ధర్మార్థకామమోక్షము లని వరుసగఁ జెప్పవలసి యుండఁగా వరుస తప్పించుట యేలనఁగా ధర్మము ననుసరించి యర్థకామంబు లనుభవించుట దూష్యము గాదు. కైకేయి లోనగువారి యర్థకాంక్ష శూర్పణఖారావణుల దుష్కామము ధర్మహీనమైనవి. కావున ధర్మహీనమైన కామార్థంబులు చేటు దెచ్చునని చెప్పుటకై యవి ప్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడినవి. అర్థకామాసక్తిఁ బ్రతిఫలముగోరి చేయుధర్మము మోక్షసాధనము కాఁజాలదు. ఇచ్చట ధర్మము మోక్షముతోఁ జేర్చి దానికి సాధనముగాఁబెట్టుటచే భగవద్విషయక భాగవత నిష్కామధర్మమని గ్రహింపవలయును. ఉద్దామ=ఎక్కువగు, స్ఫూర్తిని=తెలివితో, విస్తరిల్లన్=ఇందవి ప్రధానము గావున విరిపిగాఁ జెప్పఁబడిన వని భావము. ఇట్లు చెప్పుటచే మోక్షసాధకమైన ధర్మము, అట్టిధర్మాచరణము వలనఁగలుగు మోక్షఫలము. ఈరెంటినే రామాయణము విరివిగ బోధించునని తెలియవలయును. అట్టి సాధనమందు ఫలమందుఁ గోరికలేని వారీగ్రంథమువలన లాభమును బొందలేరు. అర్థకాంక్షచే నధర్మమార్గమున నడచువారు కైకేయివలె తుదకు వ్యర్థప్రయత్నులై లోకమున నపకీర్తి పాలగుటయే కాక తమ కయినవారిని గూడ దుఃఖముల పాలుసేయుదురు. మదన మోహితులై కన్నులుగానక స్త్రీవ్యసనాసక్తులగువారు దశరథునివలెఁ దాము చెడుదురు. ఇతరులకుఁ గష్టములు గలిగింతురు. విధవయయ్యు రాముని మోహించిన శూర్పణఖవలెను రావణువలె నధర్మకాముకులు వంశనాశముచేసి పోదురు. స్వధర్మనిష్ఠులకు రామచంద్రమూర్తివలెను, భగవద్భాగవతకైంకర్య పారతంత్ర్యపరులకు లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న సుగ్రీవ హనుమ దాదులవలె. విభీషణువలె, వారితోడ సంబంధముగువారివలెఁ బరమపదముఁ గాంతురు. ఇదియే రామావతార ముఖ్య ప్రయోజనము. శ్రద్ధాభక్తులతోడి రామాయణగ్రంథపఠన మీఫలమునే యిచ్చును. వరరత్న=శ్రేష్ఠములగు మాణిక్యములచే, స్ఫార = ప్రకాశించు,

వారాశియట్లు=సముద్రమువలె, పాలసముద్రమందుఁ బుట్టిన విషమువంటివి కామార్థము లనియుఁ, చింతామణి లక్ష్మి యమృతము వంటివి ధర్మమోక్షము లనియు గ్రాహ్యము, సముద్రమునందలి రత్నములవలె నీకావ్యమున రసము లున్నవని గ్రహింపనగు, ఏమాడ్కిన్=ఏవిధముగ, సురమౌని = నారదుఁడు, ఎంతేని=మిక్కిలి, కర్ణపేయంబుగాన్=చెవులతో నాస్వాధించునట్లు, మిక్కిలి శ్రుతిమనోహరమగునట్టు. శబ్దమార్థవము శ్రవణరంజకము, అర్థగాంభీర్యము మనోరంజకము వినుట కింపుగనుండిన నెట్టివారును విన బ్రయత్నించి పిదప గుణమెఱిఁగి బాగుపడుదురు. శ్రుతికటువుగ నుండిన లోక సామాన్యమునకు గ్రాహ్యముగాదు.

తా త్ప ర్య ము

కామము అర్థము గుఱించి కొంచెముగను, ధర్మము మోక్షము గుఱించి విస్తారముగను నుండునట్లు రత్నములతోఁ గూడిన సముద్రమో యనఁ బూర్వము తనకు నారదుఁ డెట్లుపదేశించెనో యా ప్రకారము గురుబోధ నతిక్ర మింపక యంతకు మించియుండునట్లు వినుటకు మిక్కిలి నింపుగా నుండునట్లు శ్రీరామచరిత్ర రచించెను.

ఉ॥ రామునిపుట్టు, వాతనిప•రాక్రమమున్, సకలానుకూలతన్
భూమిజన ప్రియత్వమును, • భూరితితిక్షయు, సౌమ్యసత్యసం
ధామహిమంబు, గాధిజక • థాకథనంబు, ధనుఃప్రభంగమున్
భూమిసుతావివాహమహ•మున్, జమదగ్నిజుతో వివాదమున్, ౧౮-౨
ఇఁక రామాయణమున విషయసూచిక చెప్పఁబడుచున్నది.

పుట్టువు=పుట్టుక, ఆతని పరాక్రమము=తాటకావధ మున్నగువాని కను కూలమగు శ్రీరాముని బలము, సకల + అనుకూలతన్=అందఱియందు నొక్క విధమయిన యనుకూలభావము, ప్రియత్వము = ప్రేమాస్పదుఁ డగుట, భూరితితిక్ష=అపరాధములను గష్టములను మిక్కిలి సహించుట, సౌమ్య=మంచి తనముయొక్కయు (ఉగ్రత లేకుండుట), భావప్రధాననిర్దేశము. సత్య సంధా=నిజమైన ప్రతిజ్ఞ యొక్కయు, మహిమము = ప్రభావము, గాధిజ కథాకథనంబు=(1) విశ్వామిత్రుఁ డితరకథలఁ జెప్పుటయు (2) విశ్వామిత్రుని యొక్కకథను శతానందుఁడు రామునకుఁ జెప్పుటయు. దీనికిఁ గారణమహల్యా శాపమోక్షణమే కావున నదియు సూచితము. ధనుఃప్రభంగమున్ = జనకునింట శివుని విల్లు విఱుచుటయు, వివాహమహ=సీతాకల్యాణోత్సవము. జమదగ్నిజు తోన్=పరశురామునితో, వివాదము.

తాత్పర్యము

శ్రీరాముల జననము, బాల్యమందే తాటక సుబాహుఁడు లోనగు రాక్షసుల వధియించుటయందుఁ గనఁబఱిచిన పరాక్రమము, సమస్త ప్రజలందాయనకు నాయనయందుఁ సమస్తప్రజలకుఁ గల యనుకూలభావము. సమస్త జనులయందాయనకుఁ గలప్రీతి, మిగుల నోర్పు, సత్యవాదిత్వము, విశ్వామిత్రుఁడు కథలు చెప్పుట. శివుని విల్లు విఱుచుట, సీతాకల్యాణము, పరశురామునితో వివాదము.

ఉ॥ రామగుణోత్కరంబు, యువ•రాజుగ నా నభిషేక యత్నమున్;
గాముక కైక పల్కుబడి•కాంక్షిత, మాయభిషేకవిఘ్నముల్,
రామవివాసనంబును, ధరా•పతి శోకముచేత నీల్గుటల్,
భూమిజనార్తి, సజ్జనుల•భూమిసుతాపతి వీడిపోవుటన్. ౧౬౩

ఇఁక నయోధ్యాకాండమందలి విషయసూచన. రామగుణ+ఉత్కరంబు=శ్రీరాముల గుణాతిశయవర్ణనము, కాముఁక+ధనమునందాశగలది. సంభోగేచ్ఛగలది కాముకి పల్కుబడి=మాటలవిధము. కాంక్షితంబు = కోరిక, వివాసనము=అడవికిఁ బంపుట, ఈల్గుట=చచ్చుట, ఆర్తి=దుఃఖము, భూమిసుతాపతి=రామచంద్రమూర్తి, వీడిపోవుటన్=వంచన చేసి వదలిపోవుట.

తాత్పర్యము

శ్రీరాముల సుగుణసంపత్తి యౌవరాజ్యమునఁ బట్టముఁ గట్ట దశరథుఁడు చేసిన యత్నము ధనకాముకయైన కైక పలికిన విధము, యామె కోరిక పట్టాభిషేక విఘ్నము. రామచంద్రమూర్తి యరణ్యమునకు బ్రయాణమగుట, దశరథుఁడు దుఃఖముచేఁ జచ్చుట, పౌరులు దుఃఖించుట, వారిని వదలి రాముఁడు పోవుట.

చం॥ సొరిది గుహాభిభాషణము•సూతనివర్తన, మత్రఖవాహినీ
తరణము వాజధారిముని•దర్శన, మావలఁ జిత్రకూటభూ
ధరవరదర్శనంబు, దళ•ధామునిమిత్తము, వాస్తుకర్మమున్,
భరతుసమాగమంబును, గృ•హామతి నాతని నాదరించుటల్. ౧౬౪

సొరిది=కథాక్రమముగా, గుహ+అభిభాషణము = గుహునితో మాటలాడుట, సూతనివర్తనము=సుమంత్రు నయోధ్యకు మరలిపొమ్మనుట; అత్రఖవాహినీతరణము=గంగను దాఁటుట, వాజధారిముని = భరద్వాజ మహర్షి భూధరవర=పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క దళధామనిమిత్తము=ఆకుటింటి కొఱక, పర్ణశాలకొఱకు. వాస్తుకర్మము = వాస్తుపురుష పూజ - గృహప్రవేశమును

సూచించును, సమాగమము=చేరుట, కృపామతిన్ = దయతోఁగూడిన మన స్సుతో, ఆతనిన్=భరతుని, ఆదరించుటల్ = రాముఁడు పాదుకల నిచ్చి ప్రేమించుటయు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆవల వరుసగా గుహునితో మాటలాడుట, సుమంత్రుని మరల నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట, గంగను దాఁటుట. భరద్వాజదర్శనము, చిత్రకూటపర్వత దర్శనము. నందుఁ బర్ణశాల నిర్మించుకొని ప్రవేశించుట, భరతునిరాక, యతని నాదరించుట.

చం. జనకునకున్ నివాపము లొసంగుటయున్, మఱి పాదుకాభిషే
చనమును లోనుగాభరతుచర్యయు, రాముఁడు దండకాట విం
జనుట, విరాధుమారణముసంయములన్ శరభంగునిన్ సుతీ
క్ష్ణునిఁ గను, టంత సీత కనసూయ యొసంగుట యంగరాగముల్. ౧౮॥

నివాపము లొసంగుట=తర్పణము చేయుట, పాదుకాభిషేచనము=పాదుకలను రాజుగా సింహాసనము నుంచి యభిషేకించుట లోనుగా, భరతుచర్య అయోధ్యాపరిత్యాగము - నందిగ్రామవాసము - జటాధారణము లోనైనవి. మారణము=చంపుట-ఇచ్చటినుండి అరణ్యకాండకథ. సంయములన్=ఋషులను, అనసూయ=అత్రిభార్య, అంగరాగముల్=గంధము మొదలగు లేపనద్రవ్యములు, అనసూయ సీత కంగరాగము లిచ్చుట విరాధవధకుఁ బూర్వమె జరిగినది. ఇచ్చట రామాయణ కథను సంక్షేపముగాఁ జెప్పుట యుద్దేశముగాని క్రమ మపేక్షితముగాదు.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథునకు నీళ్ళు విడుచుట, పాదుకాభిషేకము, నందిగ్రామవాసము మొదలైన భరతచర్య. రామచంద్రమూర్తి చిత్రకూటము విడిచి దండకాటవి చేరుట, విరాధునిఁ జంపుట, శరభంగుని సుతీక్ష్ణుని జూచుట, అనసూయ సీతాదేవి కంగరాగము లిచ్చుట.

కం. ఘటసంభవదర్శనమును, జటాయుసంభాషణంబుఁ జని పంచవటీ
తటమునకున్ శూర్పణఖన్, ఘటితవికారాపఘనఁగఁ గావించుటయున్.
౧౯

ఘటసంభవ=కుండయందుఁబుట్టిన యగస్త్యునియొక్క, తటము=స్థలము, ఘటితవికార=చేయఁబడిన విరూపముగల, అపఘన = అవయవముగలది.

తాత్పర్యము.

అగస్త్యదర్శనము-జటాయువుతో మాటలాడుట-పంచవటిచేరి యందు వసించుట-శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు గోయుట.

ఉ॥ ఏచి ఖరత్రిశీర్షుల జయించుట, రావణనిర్గమంబు, మా
రీచవధంబు; సీతను హరించుటయున్, రఘురాముశోకమున్
నీచ సురారి గృధ్రపతినిల్గఁగఁ జేతఁ, గబంధదర్శనం
బాచతురాత్మయౌ శ్రమదియాశ్రమమున్, హనుమంతుఁ జూచుటల్. ౧౯౩

ఏచి=పరాక్రమించి, ఖరత్రిశీర్షులను = ఖరదూషణాది పదునాల్గువేల రాక్షసులను; నిర్గమంబు=లంకవిడిచి బయలుదేఱుట సుర+అరి=దేవ విరోధి యగు రావణుఁడు, గృధ్రపతిన్=జటాయువును, చేఁత=చేయుట, చతుర+ఆత్మ=మంచి మనస్సుగల, ఆశ్రయము=పొందుట, నీచు=నీచుఁడైన,నీచుఁడు రూ. నీచు. సు-వ్యా. తత్సమ. సూ. ౭౦.

తాత్పర్యము

దానికి సహాయులై వచ్చిన ఖర దూషణ త్రిశీర్షు లనువారిని సేనలతోడ వధించుట. సీతాదేవి నపహరింప రావణుఁడు బయలుదేఱుట, రామచంద్ర మూర్తి మాయామృగమై వచ్చిన మారీచునిఁ జంపుట, రావణుఁడు సీతాదేవిని దొంగిలించుకొని పోవుట, రామచంద్రమూర్తి విలాపము, రావణుఁడు సీతా దేవికి సహాయపడవచ్చిన జటాయువును జంపుట కబంధునిఁ జూచుట, గురు శుశ్రూషయందు నేర్పుగల శబరినిఁజూచుట, హనుమంతునిఁజూచి సంభాషించుట

తే॥ ఋశ్యమూకంబునకు నేగియినసుతునకు, నమ్మకముఁజూపి నెయ్యంబు నెమ్మిఁజేసి
వాలిసుగ్రీవు లని సేయవాలిఁగోలఁ, ద్రుంచి సుగ్రీవు రాజుఁ గా విచుంటయును. ౧౯౪

నెయ్యము=స్నేహము, నెమ్మిన్=ప్రేమతో, అని=యుద్ధము, కోలన్= ఇనసుతునకు=సూర్యుని పుత్రుఁడైన సుగ్రీవునకు.

తాత్పర్యము

హనుమంతునితోడ ఋశ్యమూకము చేరి సూర్యపుత్రుఁడైన సుగ్రీవునితో స్నేహముచేసి యతనికి నమ్మకము పుట్టించి వాలి సుగ్రీవులు యుద్ధముసేయు సమయమున వాలి నొక్కబాణముతోఁ జంపి సుగ్రీవుని వానరరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటయు.

కం॥ తారార్తియు సమయమున వ,ర్షారాత్రి నివాసనంబు•రఘుపతి కసలున్
వైరోచని కపిసేనా, వారముఁ గూర్చుటయు దిశలఁ•బంచుట కపులన్. ౧౯౯

తారా + ఆర్తియు=తారయేడ్చుటయు, సమయము = వానకాలము గడచిన పిమ్మట సీతను వెదకు ప్రయత్నములు చేయవలసినట్లు రామసుగ్రీవులు చేసికొన్న సంకేతము, వర్షా=వానకాలముయొక్క. రాత్రి అనఁగా రేయియుఁ బగ లని యర్థము, త్రిరాత్రము-దశరాత్రము, అన్నప్పుడు రేయిపగలు కలిసిన దినమనియేకదా యర్థము. నివాసనంబు=రాముఁడు పర్వతగుహలో నుండుట, మనియేకదా యర్థము. నివాసనంబు=రాముఁడు పర్వతగుహలో నుండుట, కసలు=సుగ్రీవునిపైఁ గోపము, వైరోచని=సూర్యపుత్రుఁ డగు సుగ్రీవుఁడు, వారము=సమూహము.

తాత్పర్యము.

మరణించిన వాలికై తారయేడ్చుటయు, వానకాలము గడవఁగానే సీతను వెదక వానరులఁ బంపెద నని సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన సంకేతము. వానకాలమందు గుహలో నుండుటయు, సుగ్రీవుఁడు సమయము తప్పి వర్తించె నని రామచంద్రమూర్తి కోపించుట, సుగ్రీవుఁడు సేనలఁగూర్చుట, వానరులను సీతాదేవిని వెదకిరం డని నాలుగు దిక్కులకుఁ బంపుట.

ఉ॥ భూమి నివేదనంబు క్రమ•మున్, మణిముద్రిక యీవియున్, గుహన్
ధీమహితు ల్గపీశ్వరులు•దేఁకువఁ జొచ్చుట, చావఁ గోరుచున్
భూమి శయించుటల్, నికట•భూమి జటాయుసహోదరుండు శా
ఖామృగపాళిఁ జూచుట, న•గంబును నెక్కుట, యబ్ధి దాఁటుటన్. ౨౦౦

భూమి నివేదనంబు=ద్వీపములు సముద్రము మొదలగు భూమిభాగములను సుగ్రీవుఁడు వానరులకుఁ దెలుపుటయొక్క, మణిముద్రిక=రత్నపుటుంగరము, ఈవియున్=రామచంద్రమూర్తి హనుమంతున కిచ్చుటయు, ధీమహితుల్=మంచిబుద్ధిచే గొప్పవారు, గుహన్= స్వయంప్రభయుండు గుహను, తేఁకువన్=ధైర్యముతో, చొచ్చుట=ప్రవేశించుట, జటాయుసహోదరుఁడు=సంపాతి, శాఖామృగపాళిన్=వానరులగుంపును, నగంబును = మహేంద్రపర్వతంబును, ఎక్కుట=సముద్రమును దాఁటుటకై యని భావము, అబ్ధిన్=సముద్రమును.

తాత్పర్యము.

వారువారు పోవుదిక్కులందుఁగల నదులను బర్వతములను పట్టణములను వనములను సుగ్రీవుఁడు చెప్పుట, దక్షిణపుదిక్కు వెదకఁబోవు నాంజనేయునకు రామచంద్రమూర్తి తనముద్రిక నిచ్చుట, ఆంజనేయాదులు స్వయం

ప్రభాగుహలోఁ బ్రవేశించుట, సీత కానరాలేదు. ఊరకపోయిన సుగ్రీవుఁడు గడువుమీఱి వచ్చితి రవి చంపు నను భయముచే వానరులు మరణకాంక్ష భూమిపైఁ బండుకొనుట, యచ్చటికి సమీపమందుండి సంపాతియను పేరు గల జటాయువు అన్న వానరులఁ జూచుట, యతఁడు సీతాదేవి లంకలోరావణు నంతఃపురమం దున్నదని చెప్పఁగా గపులందఱు మహేంద్రపర్వతమునెక్కుట హనుమంతుఁడు సముద్రము లఘించుట.

తే॥ కడలిబోధ మైనాకునిం•బొడఁగనుటయు, సింహికావధ, మలయంబుఁ• జేరి రాత్రి
లంకఁ జొచ్చుట, యేకాంత•శంకఁగనుట, దశముఖానురపుష్పక • దర్శ నంబు. ౨౮

కడలిబోధ=సముద్రుఁడు మైనాకునికిఁ జేయు నుపదేశము, పొడఁగనుట= చూచుట, మలయంబు = లంకాపట్టణమున కాధార మగు పర్వతభాగమును, "మలయః పర్వతాంశే వ్యథోద్యానే" యని నానార్థరత్నమాల, ఏకాంతశంక= ఒంటరిగా నాలోచించుట, పుష్పకదర్శనము= పుష్పకవిమానమును జూచుట, మైనాకునిన్-అనుటచే ననుక్త సముచ్చయము-సురసాదర్శనమును దెలుపును.

తా త్ప ర్య ము.

సముద్రుఁడు బోధింపఁగా దనకు విశ్రాంతి కలిగింపవచ్చిన మైనాకునిఁ జూచుట, దన్నుఁ బరీక్షింపవచ్చిన సురసను జూచుట, సింహికను వధించుట, సముద్రముదాఁటి మలయపర్వతముఁజేరి రాత్రివేళ లంకలోఁ జొచ్చుట,సీతను వెదకు నుపాయ మాలోచించుట, నిద్రించు రావణుని బుష్పకవిమానమును జూచుట.

ఆ. మద్యపానగృహగ•మన మవరోధంబుఁ, గాంచుటయు నశోక•కాననమునఁ
బం క్తికంఠనీచ•భాషణక్రమమును, నుంగరంబు సీత • కొసఁగుటయును. ౨౯

మద్యపాన=కల్లు త్రాగునట్టి, గృహ=ఇంటికి, గమనము=బోవుట, అవ రోధము=అంతఃపురము, నీచభాషణక్రమము=సీతతోఁ దుచ్ఛపుమాటలాడిన విధము.

తా త్ప ర్య ము.

రావణుఁడు సారాయము ద్రావు నిల్లు-అంతఃపురము వీనియందు సీతా దేవిని వెదకుటయును, నశోకవనమందు రావణుఁడు సీతాదేవిని నీచముగా మాట లాడుటయు, హనుమంతుఁడు రాముముద్రికను సీతాదేవి కిచ్చుటయును.

కం॥ రజనీచరుల యదల్పులు, త్రిజటాస్వప్నంబు మణి స॰తీమణి యీవిన్
గుజభంగం బసురసతుల్, గజిబిజి నొందుటయు దైత్య ॰ కాండము
వధయున్. ౹౩౩

రజనీచరుల=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, అదల్పులు = సీతాదేవిని బెదరించు మాటలు, స్వప్నంబు=కల, మణి=జడబిళ్ళను, కుజభంగంబు = అశోకవనము లోని చెట్లను విఱుచుట, గజిబిజి=కలవరపాటు, దైత్యకాండము=రాక్షస సమూహముయొక్క, కింకరులు=అయిదుగురు సేనానాయకులు, ఏడుగురుమంత్రులు అక్షుఁడను రావణుని కొడుకు-వీరందఱు నని భావము.

తా త్ప ర్య ము

కావలియున్న రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవిని బెదరించుట, త్రిజట కల గనుట సీతాదేవి హనుమంతునకు మణి నిచ్చుటయును. హనుమంతుఁ డశోకవనమును బాడుచేయుటయును, రాక్షసస్త్రీలు కలవరపడి రావణునితోఁ జెప్పుటయుఁ రావణుఁడు పంపిన రాక్షసవీరులను హనుమంతుఁడు చంపుటయు.

తే॥ వాయుసూనుండుచిక్కిరా॰వణునిఁగనుట, లంకఁగాల్చుటయును వార్ధి॰
లంఘనంబు
మధువనంబునఁ గ్రోఁతులు॰మధుఫలాళి, సొపడుటయును రాఘవా॰
శ్వాసనంబు ౹౩౪

చిక్కి=ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచేఁ గట్టఁబడి,వార్ధి లంఘనము=సముద్రమును మరలఁ దాఁటుట, మధువనంబు=సుగ్రీవుని యుద్యానవనము, మధు+ఫల+ఆళిన్=తేనెను, పండ్ల సమూహమును, సొపడుటయు= వానరులు తినుటయు, రాఘవ+ఆశ్వాసనంబు=రాముని నూరార్చుటయును.

తా త్ప ర్య ము

ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రమునకు హనుమంతుఁడు చిక్కి రావణుఁ జూచి మాటలాడుట, లంకఁ గాల్చుట, సముద్రమును మరలఁ దాఁటి వచ్చుట,మధువనమందుఁ గ్రోఁతులందఱు తేనెలు ద్రాగుటయు హనుమంతుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నూరార్చుటయును.

కం॥ మారుతి మణి నొసఁగుటయుఁ బ్ర,తారించుట జలధి నలుఁ డు ॰ దారకుశ
లతన్
వారిధి సేతువుఁ గట్టఁగ, నారాతిరి లంకఁజొచ్చి॰నట్టి చరితమున్. ౹౩౫

మారుతి=హనుమంతుఁడు, ఉదారకుశలతన్=గొప్ప సామర్థ్యముచేత, సేతువు=ఆనకట్ట, ప్రతారించుట=దాఁటుట.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యిచ్చినమణి నిచ్చుటయును, రామచంద్రమూర్తి సేనలతో సముద్రముదాఁట యత్నించుట, నలుఁడు సేతువుగట్టుట, అందఱు సముద్రము దాఁటి లంకఁ జేరుట.

కం॥ హితతఁ విభీషణుశరణా, గతి రక్షోవధవిధంబు • కథనం బనిలో
నతికాయుఁ గుంభకర్ణుని, నతివిక్రము నింద్రజిత్తు • నడఁగించుటయున్. _౨౦౭

హితతన్=మేలిబుద్ధి, విభీషణశరణాగతి=విభీషణుఁడు రామచంద్రమూర్తి శరణు చొచ్చుట, రక్షః+వధ+విధంబు = ఇంద్రజిత్తు మొదలగు రాక్షసులఁ జంపునుపాయముయొక్క, కథనంబు=జెప్పుటయును, అనిలోన్ = యుద్ధము నందు, అతికాయున్=పెద్దదేహము కలవానిని, అతివిక్రమున్ = మిక్కిలిబలము గలవానిని, అడఁగించుటయున్=చంపుటయు.

తాత్పర్యము.

మంచిబుద్ధితో విభీషణుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి శరణుచొచ్చుట, విభీషణుఁడు రాక్షసుల జంపునుపాయము చెప్పుట, యుద్ధమందు రామచంద్రమూర్తి మిక్కిలి పెద్దదేహముగల కుంభకర్ణుని, నింద్రజిత్తును జంపుట.

కం॥ రావణవధయును భూజా తావాప్తియు నరిపురంబు • నందున యభిషే
కావాప్తి విభీషణునకు, నావలఁ బుష్పకమునందు • నధిరోహణమున్. _౨౦౮

అరిపురంబునంద=శత్రునగరమునందే, దీనిచే రామచంద్రమూర్తి పరాక్రమము మిక్కిలి యధిక మని తోఁచును. భూజాతా+అవాప్తి=సీతను బొందుటయు, అధిరోహణము=ఎక్కుట.

తాత్పర్యము.

రావణవధ_సీతను గ్రహించుట_శత్రుపట్టనమందే విభీషణునికిఁ బట్టాభిషేకము చేయుట యావలఁ బుష్పకవిమానమెక్కుట.

కం॥ అంద ఱయోధ్యాపురమున,కుం దరలుట భరతు గూడి • కొనుటయు, నతులా
నందంబుగఁ గౌసల్యా,నందనుఁ డభిషేకమహము • న వ్వెలుటయున్.
_౨౦౯

అందఱు=సీతారామలక్ష్మణులును, భార్యలతోడ రాక్షసవానరులును, తరలుట=ప్రయాణమగుట, అతుల+ఆనందంబుగన్=సాటిలేని సంతోషము కలుగునట్లు, అభిషేక మహముచేతన్=అభిషేక మను నుత్సవముచేత, వఱలుట = ప్రకాశించుట. విభీషణుఁడు స్త్రీలతో నయోధ్యకుఁ బోయినట్టు వాల్మీకి స్పష్టముగ జెప్పలేదు. ముఖమెఱుఁగని తారా రుమాది వానరకాంతలనెల్లఁ బిలుచు

కొనిపోవఁ గోరిన సీతాదేవి తన కష్టదశయందుఁ దన్నెంతో యాదరించిన విభీషణు భార్యపుత్రికల నేల పిలుచుకొనిపోవఁ గోరలేదు? ఆమె యంతటి కృతఘ్నురాలా? కాదు. రావణాంతఃపుర స్త్రీలందఱు విధవలై మూలఁబడిరి. దుఃఖమున మునిఁగియున్న వీరినెల్ల విచారింపవలసిన వారీ యిరువురే. ఇంత దుఃఖించు తోడికోడండ్రను – గోడండ్రను నెల్లర వదలి స్త్రీలు వేడుక చూడఁ బోవ నెట్లు సాధ్యపడును? కావున సరమాదులు పోరైరి.

తా త్ప ర్య ము.

అంద ఱయోధ్యపురమునకుఁ బ్రయాణమగుట; నందిగ్రామమందు భరతునితోఁ గలియుట; మిక్కిలి సంతోషముతో శ్రీరామచంద్రమూర్తి పట్టాభిషేకముఁ గైకొనుట.

తే॥ సర్వసైన్యవిసర్జనఁ చరితమవని, భావివృత్తంబు శ్రీరామఁభద్రకృతము
నించుకవుదాని వాల్మీఁకి ఋషివరుండు, కావ్యమునఁబల్కెనుత్తర ఁ కాండ
ముగను. ౧౦౯

ఇఁక నుత్తరకాండకథ చెప్పఁబడును.

సర్వసైన్య=వానర రాక్షస సేనలనేగాక, రామచంద్రమూర్తి సహాయము పోవ భరతుఁడు గూర్చిన రాజసేనలయొక్క, విసర్జన చరితము=గౌరవించి వారివారి యూళ్ళకుఁ బంపినకథ, ఇది సీతాపరిత్యాగమువఱకుఁగల చరితకు సూచకము. ఇంతవఱకు నుత్తరభాగ మందురు. శ్రీరామభద్రకృతము= మంగళకరుఁడైన శ్రీరామునిచేఁ జేయఁబడినదానిని, ఇంచుక+అవుదానినిన్= కొంచమైనదానిని, భావివృత్తంబును=జరుగఁగల చరిత్రము, బ్రాహ్మణపుత్రుని బ్రదికించుట, అశ్వమేధయాగము, లోనైనవి, ఉత్తరకాండముగను = ఉత్తర కాండ మనుపేరకావ్యమునన్=రామాయణమందు, ఇంచుక = కథయందుఁ గొంచె మని భావము, పట్టాభిషేకమువఱకు జరిగినకథ గొప్పది. ఆవల జరిగినది కొంచెము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రామచంద్రుఁ డనియు రామభద్రుఁ డనియు నామములు గలవు. ఈపేర్లు రామాయణమున లేవుగాని యుపనిషత్తులందుఁ గలవు. రామచంద్రశబ్దార్థ మిదివఱకే వ్రాయఁబడెను. ఇఁక భద్రార్థము విచారింతము. 'భద్రశబ్దేన దేవస్య నిత్యనిర్దోష తోచ్యతే'–అహిర్బుధ్న్య సంహిత (౪౯ వ శ్లో. ౫౪ అధ్యా) అనఁగా భద్రశబ్దము భగవంతుని నిత్యనిర్దోషత్వము తెలుపుచున్నదని యర్థము. కావున నిత్యనిర్దోషత్వముచే నభిరాముఁడగువాఁడు రామభద్రుఁడు 'భాందధాతిరవౌ, భద్రాం, భావం ద్రవయతే సతామ్ భవం ద్రాయతే ఘోరం, సంసారం తాపసంతతిమ్॥' మంగళకరమైన కాంతిని

సూర్యునియందుఁ గలిగించువాఁడును, సజ్జనుల భావమును గరఁగించువాఁడును, ఘోరమైన సంసారమును దాపత్రయములను బరువెత్తునట్లు చేయువాఁడును నగువాఁడు భద్రుఁడు. పరబ్రహ్మము. అంతకంటె నభిరాముఁడు-రామభద్రుఁడు "సఉశ్రేయాన్ భవతిజాయమాన" యని పరత్వదశకంటె నవతారదశ శ్రేష్ఠమని కథా శ్రుతి చెప్పుచున్నది. 'శుభమంగళయో ర్భద్రం స్యాద్ద్రివ్యశ్రేష్ఠయో స్త్రిషు॥' (నానా. ర.) భద్రశబ్దమునకు శ్రేష్ఠుఁడనియర్థము రామభద్రుఁ డనఁగా రాములందు శ్రేష్ఠుఁడు. పరశురామ బలరాములకంటె శ్రీరాముఁడు శ్రేష్ఠుఁడని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

సేనలన్నిఁటిని వారివారి స్థానములకుఁ బంపుట లోనగు జరగఁబోవు కథను శ్రీరామచంద్రమూర్తి చరిత్రమును కొంచమైన దాని వాల్మీకికావ్యమున నుత్తర కాండముగఁ బలికెను.

—• ౪ సర్గము. ప్రబంధవైలక్షణ్య కథనము •—

సీ. భువనావనార్థంబు•భూమిపై జన్మించి,ప్రాప్తరాజ్యుం డయి•ప్రజలరాముఁ
డోముచు నుండలో•కోపకారంబుగ, భగవంతుఁ డగు ఋషి•వాల్మికుండు
శ్రీరాము చరితంబు•చిత్రపదంబుల, వెలయ నిర్వదినాల్గు•వేలు శ్లోక
సంఖ్యయు, వానిని•సర్గముల్ గాఁగను, పూర్వరామాయణ•మనను సూబు

తే॥ లేను, కాండంబులాఋగ్గ• జానుమీఱ, వెండియునుబల్కెఁ బదపడి • కాండ మొండు
పావనంబైన రఘురాము•భావికథను, సోత్తరంబుగ నెల్ల ర•సోత్తరముగ. ౧౧౦

ముందటి ప్రకరణమున విషయ వైలక్షణ్యము తెలుపఁబడెను. ఈ ప్రకరణమునఁ బ్రబంధవైలక్షణ్యమును దెలుపుచున్నాఁడు. పరమాప్తుఁడగు కవి రచించుటయుఁ, గీర్తిమంతుఁడగు నాయకుఁడు ప్రతిపాద్యుఁడుగ నుండుటయు, మహాత్ములు దాని నంగీకరించుటయుఁ గథానాయకుఁడే విని శ్లాఘించుటయు, మొదలగునవిగల గ్రంథమునకుఁ బ్రబంధ వైలక్షణ్య మనఁబడును. ఇప్పు డీపద్యమున నీ గ్రంథము పరమాప్తుఁడు రచించిన దనియుఁ బుణ్యశ్లోకుఁడగు నాయకుని బ్రతిపాదించునది యనియు జెప్పుచున్నాఁడు.

రాముఁడు=సమస్త సద్గుణములచే, నభిరాముఁడు, ఇట్టి గుణములచేలోకుల నానందింపఁ జేయువాఁడుగాన యాయన చరితమైన యిది లోకులకు మిక్కిలి యాదరణీయమైనదని భావము. "ఉపశ్లోక్యస్యమాహాత్మ్యైదుజ్జ్వలాః కావ్యసంపద, యని వామనవాక్యము. భువన+అవన+అర్థము=లోకమును సంరక్షించు

కొఱకు, భూమిపై=భూలోకమున, జన్మించి=పుట్టి, దీనివలన దేవతలడుగగా నం బెట్టని భూమిమీఁద దేవాది దేవుఁడు స్వేచ్ఛగ లోకుల సంరక్షించుటకై పుట్టెఁ గాని కర్మబద్ధుఁడై కాఁడని భావము. ప్రాప్తరాజ్యుఁడు=అంగీకరించినరాజ్యము గలవాఁడు, ఓముచున్=రక్షించుచున్, భగవంతుఁడు=బ్రహ్మయనుగ్రహమున దివ్యజ్ఞానము గలవాఁడు, ఋషి=వాక్యరచనయందు నేర్పరి. 'నా నృషిః కురుతే కావ్య'మ్మని ఋషియంశము లేనివాఁడు కావ్యము చేయఁజాలఁడు, చిత్రపద ములన్=ఆశ్చర్యకరములగు పదములచేరికచేత, దీనిచేఁ గావ్యమున కాత్మ యగురీతి యిందుఁ గలదని యేర్పడెను. 'రీతి రాత్మా కావ్యస్య, విశిష్టపదరచనా రీతిః సమగ్రైరోజః ప్రసాద ప్రభృతిభిర్గుణై రుదితా' వైదర్భీనామరీతి యని వామనవాక్యము. (2) చిత్ర=విచిత్రములగు శబ్దాలంకారములయు అర్థాలం కారములయు, పదములన్=స్థానములగు వాక్యములతో, అట్టి యలంకారము గల వాక్యముచేత, వెలయున్=ప్రకాశించునట్లు, శ్రీరామచరితంబు ఇట్టి మహా పురుష చరిత్రంబు కావున విజ్ఞానాదులగు ననేక లాభంబు లిందుఁ గల వని భావము. "ప్రాప్తరాజ్యుఁడయి రామచంద్రమూర్తి ప్రజల నోముచుండఁగ" నని చెప్పుటచే రామచంద్రమూర్తి రాజ్యము చేయుచుండు కాలమునందు సీతాదేవి తన యాశ్రమము చేరినతరువాత వాల్మీకిరామాయణము రచియించె నని యేర్పడుచున్నది. దీనివలన రామచంద్రమూర్తి యవతరించుటకుముందే వాల్మీకి రామాయణమును రచియించె నను వాదము ఖండితము, ఇఁక వాల్మీకి రామాయణమునఁ గల శ్లోక, సర్గ, కాండ సంఖ్యలను దెలుపుచున్నాఁడు. ఇట్లు చెప్పనియెడల వలసినవారు వలసినన్ని శ్లోకములను జేర్తురుకదా. ఇట్లు చెప్పుటవలన భారతాదులవలెఁ బెద్దదియుఁగాక మిక్కిలి సంక్షేపమునుగాక యుండుట తెలిసి మిక్కిలి ప్రేమతోఁ జదివెదురు. ఇన్ని బందుకట్లు చేసియుంచి నను బ్రక్షిప్తములు నధిక పాఠములు చేరియున్నవి.

శ్లోకసంఖ్య=సంస్కృత పద్యములలెక్క, వానిని = ఇరువదినాలుగు వేలింటిని సర్గములుగాఁగ, పూర్వరామాయణమున=రామపట్టాభిషేకాంత రామా యణమందు, నూఱులు+ఏను=ఏనూఱు, కాండములు + ఆఱుగ, ఏనూఱు సర్గములని భావము, జాను=అందము, వెండియును = మఱియును, మీఁదఁ జెప్పినదిగాక, పదపడి=పిమ్మట, పావనంబైన=పరిశుద్ధమగు, భావికథను= అశ్వమేధము బ్రాహ్మణపుత్రు బ్రతికించుట మున్నగు చరిత్రను, శ్రీరాముఁ డశ్వమేధమును జేయుటకుముందు సీతను వదలినతరువాత నీగ్రంథమురచించి నట్లు ఇతర కథలను భావికథ లనుటచేఁ దెలియనగు. భావికథ కొంచెమగుట చేతనే 'ఇంచుక' యని ౨౦౫ వ పద్యమునఁ జెప్పెను. సోత్తరంబుగన్= రామాభిషేకము మొదలు సీతాపరిత్యాగము వఱకుఁగల కథతోఁ గూడునట్లు

ఒండుకావ్యము = ఉత్తరకాండమను మఱియొక కాండము. తక్కిన కాండముల వలె గూఢముగఁగాక యీకాండమున రామచంద్రమూర్తి పరదేవతయనుట మిగుల స్పష్టముగ ననేకస్థలములఁ జెప్పఁబడినది. కావున దీని కుత్తరకాండ మని పేరు. ఉత్తరకాండము = తక్కిన యన్నికాండములకంటె శ్రేష్ఠమైనది. కోసలవాసుల కందఱకు భగవత్సాలోక్య మీ కాండమునఁగదా చెప్పఁబడినది.

కాండములు		సర్గములు	శ్లోకములు
బాలకాండము	....	౭౭	౨,౨౫౬
అయోధ్యాకాండము	....	౧౧౯	౪,౪౧౫
అరణ్యకాండము	....	౭౫	౨,౭౩౨
కిష్కింధాకాండము	....	౬౭	౨,౬౨౦
సుందరకాండము	....	౬౮	౩,౦౦౬
యుద్ధకాండము	....	౧౩౧	౫,౯౯౦
ఉత్తరకాండము	....	౧౧౦	౩,౨౩౪
		౬౪౭	౨౪,౨౫౩

సంస్కృతరామాయణమున సర్గములయు శ్లోకములయు సంఖ్య యిప్పు డీ ప్రకారమున్నవి. ఏనూఱుసర్గలు పూర్వరామాయణమని యెంచినయెడల ౩౭ సర్గములును, సమిష్టిపై ౨౫౩ శ్లోకము అధికమగుచున్నవి. దీనికిఁ గారణము.

(౧) అనేకవేల సంవత్సరములనాఁడు రచింపఁబడిన యీ గ్రంథమును వెనుకవ్రాసినవారి వ్రాఁతదోషమో.

(౨) తొలుత సంకల్ప మాత్రకారి ముండినను అళువుగాఁ జెప్పునప్పుడు హెచ్చై యుండవచ్చునుగదా.

(౩) ౨౪౦౦౦ అనునది అర్థమవక్షమని సూచించుటకేకాని గ్రంథపరిమితి యిదమిత్థమ్మని నిర్ణయించుటకుఁ గాదు.

(౪) ఈవలివారు శ్లోకము లేవైనఁ జేర్చియుండవచ్చును.

(౫) ౭౧ మహాయనములు = ౧ మన్వంతరము.

౧౪ మన్వంతరములు = ౧ బ్రహ్మ పగలు – కల్పము.

౧౦౦౦ మహాయుగములు = కల్పము.

కాఁగా, ౧౦౦౦ మహాయుగములను బదునాలుగింట విభజింపఁగా ౭౧ $\frac{౩}{౭}$ మహాయుగము లొక మన్వంతర మగుచున్నది. $\frac{౩}{౭}$ మహాయుగ మనఁగా ౧౮౫౧౪౨ సంవత్సరము లెక్కువగుచున్నది. అయినను, "మన్వంతరంతు దివ్యానాం, యుగానా మేకసప్తతిః" యని చిల్లర త్రోచివైచి ౭౧ మహాయుగములే లెక్కకుఁ దీసికొనఁబడినవి. 'చతుర్యుగ సహస్రాణి బ్రహ్మణోదివముచ్యతే' యనియుఁ గలదు. గంట యెంతయని యడిగినప్పుడు బదునిమిషము లెక్కువైయున్నను నొకటిన్నర రెండున్నర యని చెప్పునట్లు స్థూలదృష్టిని పెద్ద సంఖ్య చెప్పునప్పుడు దానిపై నుండు చిల్లరసంఖ్య గణింపఁబడదు. అట్లే ఇక్కడ పెద్ద సంఖ్య చెప్పఁబడినదనియు చిల్లరసంఖ్య చెప్పఁబడలేదనియు నెంచవచ్చును ఈ శ్లోకము ప్రక్షిప్తమని కతకుని యభిప్రాయము. తక్కిన వ్యాఖ్యాత లందఱును దదభిప్రాయమును నిరసించిరి. కావున నావిషయమైన చర్చ యనావశ్యకము.

బొంబాయి (ముంబాయి)లో ముద్రింపఁబడిన రామాయణమందు

కాండము పేరు	సర్గసంఖ్య	శ్లోకసంఖ్య
ఆదికాండము	౬౪	౨౮౫౦
అయోధ్యాకాండము	౮౦	౪౧౭౦
ఆరణ్యకాండము	౧౧౪	౪౧౫౦
కిష్కింధాకాండము	౬౪	౨౦౨౫
సుందరకాండము	౪౩	౨౦౪౫
యుద్ధకాండము	౧౦౫	౪౫౦౦
అభ్యుదయ కాండము	౯౦	౩౩౬౦
అభ్యుదయికం సభవిష్యం సహోత్తరం	౫౬౦	౨౪౦౦౦

ఈ ప్రకారమున్నది.

తాత్పర్యము.

లోకరక్షణకొఱకై భూమిమీఁద శ్రీరామచంద్రమూర్తి యవతరించి ప్రజాపాలనము చేయుచుండు కాలమున భగవంతుఁడగు వాల్మీకి మహర్షి లోకోపకారముగఁ జిత్రమైన పదములచే నిరువదినాలుగువేల శ్లోకము లుండునట్లును, పూర్వరామాయణమున నాఱుకాండములలో ౫౦౦ నూర్లసర్గము లుండునట్లును, నామీఁద శ్రీరాముల పట్టాభిషేకానంతరము గ్రంథమును గుశలవులు ప్రకటించు

వణకు జరిగిన కథను వియోగానంతరము జరిగిన భవిష్యత్కథను నుత్తర కాండముగ రచించెను.

కం. వ్యాపింపఁ జేయ జగమున, నోపిక వాగ్వశముగాఁగ • నొనరింపఁగ మేల్
నైపుణి గలుగు సమర్థుఁడు, ప్రాపించునె దీని కనుచు • భావించె మదిన్. ౧౧

ఇఁక నీ కావ్యము మహాజను లంగీకరించినది యని యవతారిక జెప్పుచున్నాఁడు.

వ్యాపింపఁజేయన్=లోకము నందఱకుఁ దెలియునట్లు చేయుటకు, వాక్ + వశముగాఁగన్=కంఠపాఠముగా, మేల్ నైపుణి=మంచి నేర్పు, ప్రాపించునె = కలుగునా?

తాత్పర్యము.

ఇట్లు గ్రంథము రచించి దీనిని లోకమున వ్యాపింపఁజేయుటకు నోపికతో దీనినంతయు ముఖస్థముగఁ జేయఁజాలిన శక్తిమంతుఁడు కలుగునా యని యాలోచించెను.

కం. ఘనముగఁ జింతింపఁగ నిటు, మునిపుంగవుఁ డతనిపాద • ములఁ జాఁగిలిపా
టున మునివేషులు బాలకు, లనుపమధీరతులు మ్రొక్కి • రధికపుభక్తిన్. ౧౨

ఘనముగన్ = దృఢముగ, అనుపమధీరతులు = సాటిలేని బుద్ధితో సంతోషించువారు, బాలకులు=గ్రహించుటయందును దానిని జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుట యందును సామర్థ్యము గలవారు (కుశలవులు), మునివేషులు = మునుల వేషము కలవారు. కావున నుపదేశార్హులు. చాఁగిలిపాటున = దండాకారమున సాష్టాంగముగ.

శత్రుఘ్నుఁడు లవణాసురుని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుచు వాల్మీకి యాశ్రమమందు సేనతో విడిసెను.

ఆరాత్రి సీతాదేవి కవలకుమారులఁ గనెనని వినెను. అవల లవణునిఁ జంపి మధురయందుండి పండ్రెండు సంవత్సరములు ముఖముచూపులు లేక యుండ రాదుగావున నాగడుపు వెళ్ళుటకు ముందే రామచంద్రమూర్తిని దర్శింప నయోధ్యకుఁ బోవుచు వాల్మీకి యాశ్రమమందు విడిసెను.అప్పుడు కుశలవులు రామాయణము గానముచేసిరి.కావునన ప్పటికిఁగుశలవులకుఁబండ్రెండేండ్ల ప్రాయము. అప్పటికే వారు రామాయణమును ముఖస్థము చేసియుండుటచే వారు ౧౦-౧౧ ఏండ్ల ప్రాయమప్పుడే దీనిని నేర్చుకొనియుండవలెను.సీతాదేవి వాల్మీకియొద్దజేరుటకు ముందే రామాయణము రచింపఁబడెనని యది తెలిసియే రామచంద్రమూర్తి సీతను వాల్మీకి యాశ్రమమున విడిచెననియు పూర్వులు వ్రాసిరికాని యట్లై

నచో దీనిని నేర్చుకొను వారెవ్వరాయని యాలోచించు వాల్మీకి దనశిష్యులకు నేర్పక ౧౪ సంవత్సరము లూరకుండెనని యెట్లూహింపనగు ? ఈ విషయము రామునకెట్లు తెలిసెను? రామునకుఁ దెలిసియుండినఁ దక్కిన వారికిఁ దెలియకుండునా? ఈగ్రంథము సీతాపాతివ్రత్యము స్థాపించుటకే పుట్టినది. కావున నామె తనయాశ్రమము చేరినపిమ్మటనే వాల్మీకి దీని రచించెను. మొదటిసారి శత్రుఘ్నుఁడు వాల్మీకాశ్రమమున విడిసినప్పటికి రామాయణము రచింపఁబడలేదు. రచింపఁబడి యుండినచో రెండవసారి విన్నట్లు మొదటిసారివినియే యుండును.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు దీర్ఘముగ నాలోచించు వాల్మీకియొద్దకు మునివేషముల ధరించిన వారు బాలురు నసమానబుద్ధి చమత్కారముగలవారు, మిక్కిలి భక్తితో నమస్కరించి మే మీ గ్రంథమును సమగ్రముగ ముఖస్థము చేసెదమని చెప్పిరి.

ఉ॥ రాజకుమారులు లాజలధి • రాజకుమారయశోవిభాసులున్
 రాజితధర్మవేత్త లప • రాజిత తేజులు మంజులస్వర
 భ్రాజితులున్ నిజాశ్రమని • వాసులు ప్రాజ్ఞులు సామగాన వి
 ద్యాజయశోభితుల్ కుశల • వాఖ్యులు నిశ్చలవేదనిష్ఠులున్. ౫౧౩

రాజకుమారులు=రాజయిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుమారులు, జలధిరాజకుమార=చంద్రునివలెఁ దెల్లనగు, యశః + విభాసులున్=కీర్తిచేతఁ బ్రకాశించువారును, అనామధేయులు కారనుట, ఈకీర్తి - విద్య, గుణము, బుద్ధి వీనివలనఁ గలిగినది, రాజిత=ప్రకాశించెను, ధర్మ=గురు శుశ్రూషాధర్మమును, వేత్తలు = ఎఱిఁగినవారు, అపరాజిత=పరాజయములేని, తేజులు=పరాక్రమముగలవారు, కాంతిగలవారు, విష్ణుతేజమువంటి తేజముగలవారు, మంజుల=మనోహరమగు, స్వర=శారీరమనఁబడుకంఠధ్వనిచేత, భ్రాజితులు=ప్రకాశించువారు, సామగాన విద్యా=గాంధర్వవిద్యయందు, అజితులు=జయింపఁబడనివారు, నిశ్చల వేద నిష్ఠులు=దృఢముగ సాంగవేదముననే స్థిరాభిలాష గలవారు, అధ్యయనమును= వేదమును అర్థములేక సాంగముగఁ జదువుటయని యీ విశేషణము తెలుపును, ప్రాజ్ఞులు=మేధావంతులు, ప్రజ్ఞ = బుద్ధి అని సామాన్యవాచకమయ్యును బుద్ధి విశేషమగు 'మేధ' యను నర్థమున-నిచ్చట వ్రాయఁబడినది, మేధ=జ్ఞాపకశక్తి గల బుద్ధి, ఈ రెండువిశేషణములు వీరు సాంగ వేదాధ్యయన సంపన్నులు గావున వేదార్థమును స్పష్టముగఁ దెలుపు నీ గ్రంథమును జదువుటకు వారు యోగ్యులని తెలుపును, నిజ+ఆశ్రమవాసులు = తనయాశ్రమమందే యున్న వారగుటచేత నాఋషికి మిక్కిలిఁ బ్రేమాస్పదులని భావము.

తాత్పర్యము.

క్షత్రియజాతి బాలురును, చంద్రునివలెఁ దెల్లనైన కీర్తిచేఁ బ్రకాశించు వారును, గురుశుశ్రూషాధర్మమును జక్కఁగ నెఱిఁగినవారును, విష్ణుతేజమువంటి తేజముగలవారగుటచే నెట్టి సందర్భమందును దేజము గోలుపోవనివారును, దన యాశ్రమమందే యుండువారును, చక్కని మేధ గలవారును, సామగాన విద్య లందు నెట్టివారినైన జయించి కీర్తి సంపాదించువారును, వేదమార్గమందుఁ జలింపని నిష్ఠగలవారును, కుశలవు లను పేరు గలవారును.

తే॥ అన్నదమ్ములు దనకు సా◆ష్టాంగ మెరఁగఁ, దతము వేదోపబృంహణా◆ర్థంబునైన
సామకోత్తమ కావ్యంబు◆మహితరీతిఁ, బఠన మొనరింప వీరలే◆ప్రభువు లనుచు. ౨౧౪

ఎరఁగన్=నమస్కరింపఁగా, తతము = విస్తారమయినదియు, వేద+ఉప బృంహణార్థంబునైన = వేదార్థమును విశదపఱుచుటే ప్రధానముగాఁ గలదియు నగు, ఉపబృంహణము=పెక్కు శాస్త్రముల సాహాయ్యముచేత వేదార్థము నిర్ణ యించి తెలుపు గ్రంథము, సామక=నాదియగు, ఉత్తమకావ్యంబు=శ్రేష్ఠకావ్య మగు రామాయణము, మహితరీతిన్ = శ్లాఘ్యమైన విధముతో, ప్రభువులు = శక్తులు. "ప్రభూశక్తాధిపౌ" అని భాస్కరుఁడు.

తాత్పర్యము.

అన్నదమ్ములిరువురు తనకు సాష్టాంగ నమస్కార మర్పించి నిలువఁగా వారినిఁ జూచి మిక్కిలి వేదార్థమును విశదపఱుచు నాయుత్తమకావ్యము దాని గొప్ప యోగ్యతకుఁ దగినట్టు పాఠము చేయుటకు మీఁదఁ జెప్పిన యోగ్యతగల వారగుటచే వీరే యోగ్యులని తలఁచెను.

దీనివలన యోగ్యవిద్య మేధావులు నియతాత్ములగువారికి నీయఁదగును గాని యయోగ్యుల కీయరాదని యేర్పడుచున్నది. అయోగ్యులు రామాయ ణము చదివి చేయు దురాక్షేపములు వినుచున్నారము గదా!

ఆ॥ జనకరాజసుతామహా◆చరితమెల్లఁ, బెళ్కు రామాయణంబుఁ గా◆వ్యంబుగాఁగ
వ్రతగరిష్ఠుండు పౌలస్త్య◆వధముమిషనఁ బ్రథితభాషణములయథా◆
తథము గాఁగ. ౨౧౫

వ్రతగరిష్ఠుండు=వ్రతములచేత మిగుల గొప్పవాఁడు, పెక్కు వ్రతములఁ జేయుటవలన నత్యధికమైన జ్ఞానము మహిమగలవాఁడని భావము. రామాయ ణంబున్ = (1) రాముఁడు = సంతోషపఱుచువాఁడు, 'రామోరమయతాం వర' యని నిర్వచన వాక్యము (2) గుణములచే వీనిని జూచి యందఱు సంతో

షింతురు, అని వ్యుత్పత్తి రెండు విధములు,ఆయనము=ప్రతిపాదకము రామాయణము, సమస్త శుభగుణములుగల శ్రీరాముని బ్రతిపాదించునది రామాయణము, కావ్యంబుగాఁగన్, కవి = లోకోత్తరముగ వర్ణించుటయందుఁ జాల నేర్పరి, అట్టివానికృతి కావ్యము, గ్రంథము వేదార్థోపబృంహణ మైనప్పుడు కావ్య మనవచ్చునా? యని సందేహింపరాదు. ఇది వేదార్థోపబృంహణమయ్యు గాంతవలెఁ దత్త్వార్థంబును మిగుల సొంపుగా ధ్వన్యర్థముగా నుపదేశించును గావున నిది కావ్యమయ్యె. గ్రంథములు మూఁడు విధములు (1) ప్రభుసమ్మిత శబ్దప్రధానము. ఇది శబ్దముల యాడంబరముగలిగి రాజువలె నాజ్ఞాపించునది. వేదము. వేదవాక్యము రాజాజ్ఞ వంటిది. చెప్పినట్లు చేయవలసినదే విధి. ఏల యని ప్రశ్నింపరాదు. చేయకుండిన శిక్షగలదు. (2) సుహృత్సమ్మితము అర్థ ప్రధానము. ఇది స్నేహితునివలె బోధించునది. స్నేహితునకు బోధించు నధికారమే కాని దండించి చేయించునధికారము లేదుగదా ! ఇవి పురాణేతిహాసాదులు. (3) కాంతాసమ్మితము వ్యంగ్యప్రధానము వ్యంగార్థమే ముఖ్యముగాఁ గలిగి ప్రియురాలివలె మనస్సునకు నచ్చచెప్పి చేయించునది ఇవి కావ్య నాటకాదులు. ఇది యర్థ ప్రధానమై ఇతిహాసముగను, వ్యంగ్య ప్రధానమై కావ్యముగను నగుట యుక్తమే. పంచమవేద మగు భారతము కావ్యమనియే చెప్పఁబడెను. “కృతం మయేదం భగవన్ కావ్యం పరమపూజితమ్” అని నే నీ కావ్యమును రచించితి నని వ్యాసమహర్షి బ్రహ్మతోఁ జెప్పఁగా,బ్రహ్మ “త్వయాచ కావ్య మిత్యుక్తం, తస్మాత్కావ్యం భవిష్యతి” యని చెప్పెను.

జనకరాజసుతా = సీతాదేవియొక్క, మహాచరిత్రము = ఉత్కృష్టమైన చరిత్రము. రామచంద్రమూర్తి చరిత్రకంటె సీతాదేవిచరిత్ర యుత్కృష్టమైన దని భావము, కౌసల్యాగర్భసంభూతుఁడు రాముఁడు, అయోనిజ సీత. తండ్రి యాజ్ఞప్రకార మడవులకుఁ బోయినవాఁడు రాముఁడు, ఎవరి బలాత్కారములేక కేవల పతిభక్తిచే నడవులకుఁ బోయినది సీత. సాముగరిడీలచేతను వేఁటలాడుట యుద్ధముచేయుట మొదలగు కష్టకార్యములచే గట్టిపడిన దేహముగలవాఁడు రాముఁడు;ఎండకన్ను వానకన్ను నెఱుఁగక యంతఃపురములోనున్న సుకుమారి సీత. స్వతంత్రుఁడై నిర్భయుఁడై శక్తుఁడై తోడుగలవాఁడై దుఃఖ మనుభవించినవాఁడు రాముఁడు, రాక్షసాధీనయై ప్రాణభయముగలదై నిరాహారయై యశక్తయై యొంటరియై దుఃఖ మనుభవించినది సీత. భక్తులయందలి దోషములను క్షమించెద నన్నవాఁడు రాముఁడు, భక్తులయందు దోషములే లేవనినది సీత. కాకాసురునికి శిక్షవిధించి క్షమించినవాఁడు రాముఁడు, పదిమాసములు రేయుంబగలు తన్ను బాధించిన రాక్షసస్త్రీల నూరక క్షమించినది సీత. తనకు వచ్చిన యపవాదమునకై యితరుల దండించినవాఁడు రాముఁడు, మగని

యపవాదము పోవుటకై వాల్మీకి యాశ్రమమున నవసినది సీత. లోకపిత రాముఁడు, లోకమాత సీత. తండ్రికంటెఁ దల్లి శతగుణ మధికురా లని శాస్త్రము. మైత్రిభావించి తాన సంప్రాప్తుఁ డైనవానిని రక్షించువాఁడు రాముఁడు, నమస్కారమాత్రమున రక్షించునది సీత. సీత ప్రేమస్వరూప; సీతలేని రాముఁడు ప్రేమలేనివాఁడు. రావణుచేఁ జెఱసాల నుంపఁబడిన స్త్రీల కాలిసంకెలల నూడఁదీయుటకై తన కాలికి సంకెలలఁ దగిలించుకొని సీత నిర్బంధమున నుండెఁగదా! హనుమంతుఁడు చెప్పినట్లు సీతాదేవి తేజస్సుచేఁ జచ్చినరావణునిఁ గదా రాముఁడు నిమిత్తమాత్రమై యావలఁ జంపెను. కావున భక్తరక్షణమందు రామచంద్రమూర్తికంటె సీతాదేవియే త్వరగలది. సీత తనకంటె మహానుభావ యనియుఁ దనచరిత్రముకంటె సీతచరిత్రమే శ్రేష్ఠమైనదనియు రామచంద్రమూర్తియే చెప్పెను గదా! (చూ. బాల. ౬౩౪ ప.) ఈ కారణములచే శ్రీరామాయణము సీతామహాచరితమగుట కేమిసందియము? ఈ కారణములచే రామచంద్రమూర్తికన్న సీతాదేవియే శ్రేష్ఠురాలనియు; రామచరితముకన్న సీతాచరిత్రమే శ్రేష్ఠమైన దనియుఁ దలఁచి సీతామహాచరిత మని వాల్మీకి చెప్పెను. ఇంతకు వాల్మీకి యుద్దేశము సీతాచరిత్రము చెప్పవలయుననియే కదా. ప్రధానము సీతాచరిత్రము, గౌణము రామచరిత్రము. రామచరిత్రము చెప్పక సీతాదేవి చరిత్రము చెప్పుటకు సాధ్యపడదు గావునను పోలికచేతఁగాని సీత యుత్తమత్వము తెలియరాదుగనుకను రామచరిత్రము చెప్పవలసి వచ్చెను. "మాతర్మైథిలిరాక్షసీస్త్వయి తథైవార్ద్రాపరాధా స్త్వయా । రక్షంత్యా పవనాత్మజా ల్లఘుతరా రామస్య గోష్ఠీకృతా । కాకం తంచ విభీషణం శరణ మిత్యుక్తిక్షమౌ రక్షత । స్సనస్సాంద్ర మహాగసస్సుఖయతు క్షాంతి స్తవాకస్మికీ॥" అని శ్రీ గుణరత్నకోశమునఁ గలదుకదా. జనకరాజసుతామహాచరితమనుట కిదేకారణము. రామాయణ మను పేరుకూడ నీయర్థమునే బోధించును. రామా=సీతాదేవియొక్క, అయనము=చరిత్రము, రమ = లక్ష్మి - రమయే రామ - లక్ష్మీస్వరూపయగు సీత. స్వార్థక ప్రత్యయము-హారిద్ర మాక్షిక శబ్దములవలె.

దీనిచే నీ గ్రంథము శరణాగతి మంత్రము ద్వయమున కుపబృంహణ మనుట తెలియనగు. శ్రీ భాగవతాదులు అష్టాక్షరోపబృంహణములై భగవత్కథను దెలుపును. 'నారాయణకథామిమా' మ్మని యందే చెప్పఁబడెను. శ్రీమద్రామాయణ మపి పరం ప్రాణితి త్వచ్చరిత్ర" యని పరాశరభట్టారకులును, "ప్రాతర్ద్యూత ప్రసంగేన, మధ్యాహ్నే స్త్రీప్రసంగతః । రాత్రౌ చోరప్రసంగేన కాలోగచ్ఛతి ధీమతా"మ్మని యాభాణకుఁడును శ్రీరామాయణము సీతాచరిత్ర మనిరి. మఱియు మోక్షోపాయ పురుషకారములలో నుపాయస్వరూపము భారతమునను, పురుషకారస్వరూపము శ్రీరామాయణమునను జెప్పఁబడెను. ఉపాయము = భగ

వంతుఁడు. పురుషకారము లక్ష్మి యని పూర్వాచార్యులనిరి. ఇట్లగుటచేతనే, 'ధీరాత్మం డవికత్థనుండు, కరుణోద్వేలుండు సత్త్వాఢ్యుఁ డా ధీరోదాత్తుఁ'డని చెప్పఁబడిన లక్షణములుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుశలవులుపాడ నీరామాయణము విననంగీకరించెను. లేనియెడఁ దన స్తుతిగల కావ్యమును రామచంద్రమూర్తి వినునా? తనది కాదుగనుకనే వినెను. ప్రియాచరిత్ర మగుటచేతనే యామె విరహకాలమున విరహబాధతీఱ రాముఁడు వినుచుండెను. కాముకులకు ప్రియావిరహసమయమున ప్రియచరిత్రయేకదా వినవిన సంతోషదాయకము.

ఎల్లన్ = సమస్తము. అనుటచే భూమియందుఁ బ్రవేశించుటకూడ నని యర్థము. అది చెప్పకున్న సీతాచరితమంతయుఁ జెప్పినట్లు కాదుకదా. ఇట్లు రామాయణమున వ్యంజనావృత్తిచేఁ జెప్పఁబడు నర్థము సీతారాముల చరిత్రము లని చెప్పి, యిఁక శబ్దశక్తి లభ్యమగు నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు. సీతామహాచరిత మనుటచే శివశక్తి చరిత్రమని భ్రమింపరాదు. శాక్తేయశక్తితత్త్వమునకు సీతాతత్త్వమునకు భేదముగలదు.

పౌలస్త్యుఁడు=పులస్త్యగోత్రమునఁ బుట్టినవాఁడు, గోత్రాపత్యార్థక తద్ధితాంతము. అతనియొక్క, వధము=చావు. ఇదియే యిందుఁ బ్రధానఫలము. దీని నుద్దేశించి చేయుటంబట్టి యీ గ్రంథమునకుఁ బౌలస్త్యవధమనియే పేరు. ఫలము నుద్దేశించి గ్రంథమునకుఁ బేరుకలిగెను. కృష్ణచరిత్రము శిశుపాలవధ యనినట్లని యెఱుంగునది. కాకాక్షి న్యాయముచే 'ఎల్లన్' అనునది రామాయణముతోను నన్వయించును. రామనిర్యాణమువఱకు నని యర్థము.

ప్రతికావ్యమునను బీజము, బిందువు, పతాక, ప్రకరి, కార్యము అని యయిదు విషయంబులు చెప్పవలయును. 'బీజ బిందు పతాకాఖ్యాః ప్రకరీ కార్యలక్షణాః । అర్థప్రకృతయః పంచ. పంచావస్థా సమన్వితా' యని దీనికిఁ బ్రమాణము - ఆయైదింటిలోఁగూడ ఆరంభము, యత్నము, ప్రాప్త్యాశ, నియతాప్తి, ఫలాగమము అనునవి యైదు కార్యావస్థలు. "ఆరంభ యత్న ప్రాప్త్యాశా, నియతాప్తి, ఫలాగమా" యని ప్రమాణము. అందు బాలకాండమునఁ జెప్పిన రామావతారము సీతావివాహము మొదలగునవి కథాబీజములు. అయోధ్యాకాండమున రామ పట్టాభిషేకవార్తచే రావణవధ ప్రయత్నము, విచ్ఛేదపడినను వనవాస ప్రస్తావముచేత నాప్రయత్నము అవిచ్ఛేదముగ వచ్చినది కావున నిచ్చట బిందువు చెప్పఁబడెను. 'వస్తునస్సతి విచ్ఛేదే బిందు రచ్ఛేద కారణ' మ్మని లక్షణము. సుగ్రీవ వృత్తాంతము పతాక యనఁబడును. 'యదంతరాను వృత్తంస్యా । త్సాపతాకేతి కీర్త్యతే, యనిలక్షణము, విభీషణ వృత్తాంతము ప్రకరి యనఁబడును. 'కథాంతర ప్రసంగేన ప్రకరీస్యా త్ప్రదేశభా'క్కని

ప్రకరిలక్షణము. రావణవధముఫలము ఇదియే కార్యమని చెప్పఁబడును. "సమగ్రఫల సంపత్తిః ఫలయోగో యథోచిత" యని ఫలలక్షణము. కావున నీఫలము నుద్దేశించి పౌలస్త్యవధ మని యీ గ్రంథమునకుఁ బేరిడఁబడెను. మిషను=నెపము - రావణవధమని సాకుపెట్టి సీతారామచరిత్రమే యిందుఁ జెప్పఁబడెను. సీతాదేవిచరిత్రమును జెప్పఁదలఁచినవాఁ డామె పాతివ్రత్య ప్రకటనమే ఫలముగాఁ జెప్పి సీతాచరిత్రమని యేలపేరు పెట్టరాదందురేని యీయన యుద్దేశము గ్రంథనామమువలననే బయటపడఁగా నామెయందలి పక్షపాతముచేఁ జెప్పినాఁడని లోకులు తలంతురు. అదియునుగాక లోకమున నీ గ్రంథరచనకాలమునకు సీత కపఖ్యాతి ప్రబలియుండినది. అట్టిస్త్రీ గ్రంథమనిన నెవఁడు విన నియ్యకొనును. అదియునుగాఁక మీఁదఁ జెప్పిన కావ్యలక్షణము లన్నియుఁ గుదురవు. రాముని చరిత్ర మని పేరుపెట్టరాదా యనిన రామచంద్రుని ప్రతిదినము లోకులు చూచుచున్నారు. ఆయన చరిత్రములు వినుచున్నారు. రావణవధ మెవ్వరు కన్నది కాదు, వివరముగా విన్నదికాదు. క్రొత్త యొక వింతగా లోకులు విందురు. అట్లైన నుత్తర కాండమున నిది సీతకథయే యని కుశలవులు శ్రీరామునితోఁ జెప్పినట్లు చెప్పఁబడినదే యందురేని (ఉత్తర. ౧౪౮-౨ ప) సత్యము. రావణవిషయమంతయు నగస్త్యునిచే రాముఁడు విని యున్నాఁడు. యావద్వృత్తాంతము తెలిసియున్నది. తన సంసారసుఖమును నాశముచేసినవాని కథను మరల మరల నేమి వినవలయు నని రాముఁ డుపేక్షించునని సీతకథ యనియే వాలుదు చెప్పిరి. పాఠకాభిప్రాయము తమ విషయమై తనకుఁ దెలిసినదే, ఋషీశ్వరాభిప్రాయ మెట్లున్నదో వినుట బాగనియు నీమూలమున సీతాదేవి మాహాత్మ్యము వెలువడుననియుఁ రామచంద్రమూర్తి విన నిచ్ఛగించెను.

ప్రథిత భాషణములన్ = ప్రసిద్ధికెక్కిన మాటలతో, అందఱకుఁ దెలిసిన మాటలతో, అర్థము గూఢ మేలాని పదములు గూఢములు కావని భావము. యథాతథము = ఉన్నదున్నట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

సమస్త సీతాచరితము పరముగాఁగల రామాయణమంతయు వ్రతములచే గొప్పవాఁడగు వాల్మీకి రావణవధను నెపముగాఁగొని ప్రసిద్ధవాక్యముల నున్న దున్నట్లు రచించెను.

సీ. చదివినఁ బాడిన ♦ శ్రవ్యమై భవ్యమై, జనమనోహర మయి ♦ యొనరుదాని
లలి ద్రుతమధ్యవి ♦ లంబితధ్వనిపరి, చ్ఛేదగానంబులఁ ♦ జెలఁగుదాని
సరిగమపదని యన్ ♦ స్వరముల, జాతుల, బద్ధమై శుద్ధమై ♦ ప్రబలు దాని
రాణ విపంచికా ♦ రమ్యమై సౌమ్యమై, తాలలయంబులఁ ♦ దనరు దాని

తే॥ నతులశృంగారకారుణ్య•హాస్యవీర, రౌద్రశాంతాద్భు తాదిక•రసము లలరు
దాని, శృంగారరసము ప్ర•ధానముగను, గ్రమ మువుదాని నేర్చె దా •
కవలు పాడ. ౩౧౬

ఇఁక నీ గ్రంథగుణములు కుశలవుల కుపదేశించుటయుఁ జెప్పఁబడును.
చదివినన్ = చదువవలసిన విధము భరతఋషి నాట్యశాస్త్రమునఁ జెప్పి
నాఁడు. "షడలంకార సంయుక్తం, కలాకాల సమన్వితం, యత్పఠ్యతేనాటకాదౌ
తత్పాఠ్య మభిధీయతే" యని. శ్రవ్యమై = వినుట కింపై, కొన్ని పద్యములు
చదువుటకింపై, గానమున బాగుండవు. మఱికొన్ని గానమున బాగుండునుగాని
చదువుటకు బాగుండవు. ఇవి యట్లుగాదు. ఇది చదివినను, బాడినను బాగుం
డును. మనోహరము=మనస్సు నాకర్షించునది, లలిన్= క్రమముఁగా, ద్రుత+
మధ్య+విలంబిత=ఈ పేర్లుగల కాలములు, ధ్వని = పాటశబ్దము యొక్క, పరి
చ్ఛేద=మితిని జూపువానినిగల, గానంబులన్=పాటలచేత, సరిగమపదనియన్=
ఇట్టి సంకేతనామములుగల, స్వరములజాతుల=స్వరజాతిలోఁజేరిన యేడుస్వర
ములచేత, స్వరజాతి, శుద్ధము, వికృతము, సంకీర్ణము లోనగు భేదములచేఁ
బదునెనిమిది విధములు. అందుఁ బ్రధానము లేడు స్వరములు.ఇవి గానమున
కత్యావశ్యకములు. స = షడ్జము, రి = ఋషభము, గ = గాంధారము, మ =
మధ్యమము, ప=పంచమము, ద=దైవతము, ని=నిషాదము, అని యేడు
స్వరములకు సంజ్ఞాక్షరములు. ఇవియే సరిగమపదని యయ్యె. ఇందు ష - ఋ
కఠినోచ్చారణములు గావున స రి యన సరిచేసికొనిరి."స్వతోరంజయతి శ్రోతృ
చిత్తం సస్స్వర ఉచ్యతే స్వయం రంజయతేనాదః సస్స్వరః పరికీర్తితః"విను
వారి చిత్తములను స్వయముగ రంజింపఁజేయునది కావున స్వరమనఁబడును.

బద్ధమై=కట్టఁబడినదై, శుద్ధమై=గానలోపములు లేనిదై, రాణన్=ఒప్పిద
ముతో, విపంచికా=వీణచేత- వీణయందుఁ బాడుటచేత, రమ్యమై=మనోహరమై,
సౌమ్యమై = కొన్ని శబ్దములవలె భయంకరములుగాక, శాంతమై, తాల =
కంచువాద్యశబ్దంబులతోను, లయంబులన్=మృదంగము తాలము మొదలగు
వాద్యముల సమకాలమున ముగింపు లయము వీనితో, తనరు=ఒప్పు, అతుల=
సాటిలేని, ఆదికశబ్దము భయానక భీభత్సరసములఁ దెలుపును. రసము=స్థాయీ
భావ మనబడు నొక్క విధమగు మనస్సు స్థితిని వెల్లడిపఱుచుట, శృంగారా
దులు తొమ్మిదింటికి స్థాయిభావములు తొమ్మిది విధములు. రతి, హాసము,
శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్మయముు, శమము,
శృంగారము, సంభోగ మనియు విప్రలంభ మనియు రెండు విధములు.

భార్యాభర్తల సంయోగము సంభోగము.వారి యెడఁబాటు విప్రలంభము.
ఈ గ్రంథమునందు శృంగారాది రసము లన్నియు వర్ణింపబడినవి. ఎట్లన:—

“శ్రీరఘురామచంద్రుఁడును సీతనుగూడి” యను బాలకాండము ౧౩౯౪ పద్యము మొదలు రావణుఁడు సీత నపహరించువఱకును, పట్టాభిషేకానంతరము సీత వాల్మీకి యాశ్రమమునకుఁ బంపఁబడువఱకు సంభోగ శృంగారము గావ్యము సూచించుచున్నది. ఆపై విప్రలంభశృంగారము శూర్పణఖావృత్తాంతమున, త్రిజటుని వృత్తాంతమున హాస్యరసము. దశరథాదులచరిత్రమందుఁ గరుణరసము. కరుణము = ఏడ్పు-దుఃఖము, బుద్ధి భ్రమలేక సదా ప్రయత్నమును దెలుపునది వీరరసము. లక్ష్మణాదిచరిత్రములం దిది చెప్పఁబడినది. కొట్టుట, చీల్చుట, చంపుట మొదలగు కార్యములచే రౌద్రరస మేర్పడును. రావణు చరిత సందర్భమున నిది స్పష్టము. వికారమగు క్రూరజంతువులఁ జూచి నపుడు భయానక రసమేర్పడును. సీతకుఁ గాఁపున్న రాక్షసస్త్రీలు వీరి చర్యయందు నిది తెలియనగును. అసహ్యమగు వస్తువులఁ జూచుట వలన భీభత్సరసము. విరాధ కబంధాదుల చరిత్రఘట్టముల నిది స్పష్టము. విచిత్రము లగు వానిఁజూచుట వలన నద్భుతము. రామరావణయుద్ధమునందువలె. ఇట్లన్నిరసము లిందున్నను నీకావ్యమునఁ బ్రధానరస మేది యనఁ గొందఱి మతమున శోకము (కరుణము). ‘శోకమె శ్లోకంబగుచును’ అని యుండుటచే శోకముతోనే పుట్టిన యీ గ్రంథమున శోకవృత్తియగు కరుణరసమే ప్రధానమందురు. మఱి కొందఱు పౌలస్త్యవధమని కృతినామము కావున వీరరసమే ప్రధానమందురు. నాయికానాయకులు సీతారాము లనుట యంగీకార్యమేని యీరెం డభిప్రాయములు సరిగావు. శోకమె శ్లోకంబగును ననుపాఠాంతర మొకటి యున్నది. గాన శోకమె ప్రధాన కారణమని చెప్పవలను పడదు. పౌలస్త్యముగుట వీరరసమందమా, యది యుద్ధకాండమందే కలదు. తక్కిన కాండముల రావణవీరత్వ ప్రకటనము ప్రత్యక్షముగ లేదు. శృంగారరసమో సంభోగరూపముగనో విప్రలంభరూపముగనో యన్ని కాండములందును గలదు. జనక రాజసుతామహా చరితము వీరరస ప్రధానంబుగ నెట్లుండఁగలదు? కావున శృంగారరసమే యీ కావ్యమునఁ బ్రధాన రసము. తక్కినవి యంగములు – అనిపూర్వులు వ్రాసిరి. క్రమము = మనోహరము, కవలు = అవుడలు- కుశలవులు, పాడనేర్పెనని యన్వయము.

తాత్పర్యము.

చదివినను బాడినను వీనులకింపై మనస్సునకు సంతోషకరమై శుభకరమై యుండునదియు, ద్రుతము మధ్యము విలంబితము ననుకాలములను ధ్వని, పరిచ్ఛేదములను, గల గానంబులకనువై నదానిని, సరిగమపదనిస యను స్వరంబుల చేతను జాతులచేతను బద్ధమై దోషరహితమై యతిశయించినదానిని, వీణపై వాయించుటకుఁ దగి కటువుగాక తాలమునకు లయమునకు సరిపోవుదానిని, శృంగారము-హాస్యము-కరుణము-వీరము-రౌద్రము – శాంతము – అద్భుతము

భయానకము-భీభత్సము అనునవసరములు గలదయ్యు నందు శృంగారరసమే ప్రధానముగఁ గలదై మనోజ్ఞమైన రామాయణమును నాకుశలవులు గానము సేయునట్లు వాల్మీకి నేర్పెను.

ఉ॥ గానకళాధురంధరులు ♦ కమ్రతరాకృతు లీడ్యమూర్ఛనా
స్థానవిశారదాగ్రణులు ♦ చారుతరస్వరు లన్నదమ్ములు
న్మానుగ మంజుభాషణులు ♦ నాటకలక్షణశాస్త్రవేదులున్
మానిత రామచంద్రవిభు ♦ మాణటమూర్తులు గావ్యమంతయున్. ౧౪

ఇఁక గుశలవులకు రామాయణమును ఋషి నేర్పుటేగాక వారు దానిని గంఠపాఠముచేసి సభలయందుఁ బాడ నారంభించి రని చెప్పుచుఁ దదనుగుణముగ వారి గానసామర్థ్యమును దెలుపుచున్నాఁడు.

గానకళా=గానశాస్త్రమందు-గాంధర్వమందు, ధురంధరులు=నేర్పరులు, ఈడ్య=శ్లాఘింపఁదగిన, వీణాదివాద్యముల ప్రయోగించుట, స్థాన = తదనుగుణముగ-మంద్రస్వరము మధ్యస్వరము తారస్వరము అని మూఁడువిధములగు స్వరములు కలుగుచోట్లు వీనియందు, విశారద=పండితులయిన వారిలో, అగ్రణులు = శ్రేష్ఠులు. దీనివలన జంత్రగాత్రముల రెంటను వీరు సమర్థు లని యేర్పడుచున్నది. చారుతర=మిక్కిలి మనోహరమైన, స్వరులు=కంఠస్వరము గలవారు,కింతేన కంఠం వినా.యన్నట్లు పాండిత్య మెంతయున్నను కంఠము లేదేని వ్యర్థము, అన్నదమ్ములు = ఇది యిరువురన్నిట సమాను లని తెలుపుచున్నది, కమ్రతర=మిక్కిలి మనోహరములగు, ఆకృతులు=రూపముగలవారు, మానుగన్=ఇంపుగ, మంజుభాషణులు = మనోహరములగు మాటలుగలవారు, ఊరక మాటలాడునపుడే యెంతో యింపుగనుండ నిఁకఁ బాడునపుడెటులుండునో యని భావము, నాటకలక్షణ = భరతశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన లక్షణములను, వేదులు=తెలిసినవారు, కావునఁ దాము పాడునపుడు సమయోచితముగ రసపోషణము చేయునపుడా యా భావంబులను ముఖనయనాది వికారంబుల చేతనే యభినయించిరని భావము. ఇంత సామర్థ్యము మొదలయినవి కలుగుటకుఁ గారణము రాముని పుత్రులయి జనియించుటయే యని తెలుపుచున్నాఁడు. మాణటమూర్తులు=ప్రతిబింబస్వరూపులు. మూర్ఛన యనఁగా సప్తస్వరముల యారోహణావరోహణములు, "క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానా మారోహశ్చావరోహణమ్ । మూర్ఛనేత్యుచ్యతే గ్రామ స్తా ఏతాస్సప్త సప్తచ" యని లక్షణము.

తాత్పర్యము.

గానవిద్యయందు సమర్థులు,సుందరమూర్తులు,మూర్ఛనాది విషయంబులఁ దెలిసినవారిలో శ్రేష్ఠులు, విన నింపైన కంఠస్వరము గలవారు, మనోహరముగ

మాటలాడువారు, నాటకలక్షణ శాస్త్రము చక్కఁగ నెఱిఁగినవారు. అన్నదమ్ములు రామచంద్రుని ప్రతిబింబములో యనఁదగు కుశలవులు.

—♦ కుశలవులు రామాయణమును నయోధ్యాపురంబున గానముసేయుట♦—

చం. నిపుణత వాగ్విధేయముఁగ ♦ నేర్చి లెస్స యథాక్రమంబుగా
నపరిమితానురక్తిని మహర్షులు విప్రులు సాధు లున్న యా
విపులసభాంతరాళముల ♦ విశ్రుతవైఖరిఁ బాడఁ బొచ్చి రా
తపసికుమారులట్టిరు య ♦ థాకథితంబుగ ధర్మ్యకావ్యమున్.　　౨౧౮

రామాయణమునకు మహాజనుల యంగీకారము కలదని చెప్పుచున్నాఁడు.

నిపుణతన్=సామర్థ్యముతో, లెస్స=బాగుగ, వాక్+విధేయముగ =కంఠ పాఠముగ నేర్చి, యథాక్రమంబుగన్=వరుసదప్పక,అపరిమితానురక్తిని=అధిక మైన ప్రేమతో, విపుల విశాలమగు, విప్రులు = ఋషులు కాని యితర బ్రాహ్మ ణులు, సభా+అంతరాళములన్= సభలనడుమ, సభ = శాల, విశ్రుత=ప్రసిద్ధి కెక్కిన, వైఖరిన్=రీతితో, అనఁగా సందఱకుఁ దెలిసిన రీతిగ, తపసి కుమారులు +అట్టిరు = ఋషిపుత్రుల యట్టివారు. ఋషివేషముల ధరించిన చిన్నవాండ్రు, యథాకథితంబుగన్ = వాల్మీకి తమకు నేర్పినట్లు, ధర్మ్య = ధర్మమునుండి తప్పనిది, ధర్మమునేకలుగఁ జేయునదియని భావము.

వ్యా క ర ణ ము

అట్టిరు = అట్టివారు. అట్టి యిట్టి-యెట్టి విశేషణంబులమీఁద తచ్ఛబ్ద వకా రంబునకు లోపంబు విభాష నగు. - త్రి. ల. సమాస. సూ. ౯.

తా త్ప ర్య ము.

మునికుమారులవలె నుండు నాబాలురు సామర్థ్యముతో రామాయణమం తయు చక్కఁగ ముఖస్థము చేసి వాల్మీకి నేర్పిన ప్రకారము సంతోషముతో మహర్షులు బ్రాహ్మణులు సాధువు లున్న పెద్ద సభామందిరంబులందుఁ బ్రశస్త రీతిని ధర్మసమ్మతమైన కావ్యమును గానముచేయ నారంభించిరి.

చం॥ జలజల రాల బాష్పములు ♦ సర్వమునీశులు దాని నెల్ల వీ
నులకును విందుగా విని మనోగతి లచ్చెరు వంది హర్షసం
కలితమతిం గుశీలవుల ♦ గాయనవర్యుల మౌనివేషులన్
సలలితరూపయుక్తులఁ బ్రశంస యొనర్చిరి సాధుసక్తులన్.　　౨౧౯

విద్వన్మహా జనులు గ్రంథమును బ్రశంసించి రని చెప్పుచున్నాఁడు.

బాష్పములు=సంతోషమువలనఁ గలిగిన కన్నీళ్ళు, వీనులకు=చెవులకు, గాయన పర్యులన్ = పాటపాడువారిలో శ్రేష్ఠులను, సలలిత = విలాసముతోఁ గూడిన. 'హారభేదీ విలాసేచ లలితం చారుణీ త్రిషు'. నానా. రూపయుక్తులన్= ఆకారముతోఁగూడిన వారిని, కుశీలవులన్ = కుశలవులను, రామపుత్రౌకుశలవా వేకయోర్త్యాకుశీలవౌ. అమరశేషము నిపాతనాత్ ఈకారః, హర్ష=సంతోషముతో, సంకలిత=కూడిన, మతిన్ = మనస్సుతో, సాధుసూక్తులన్ = మేలుమేలు అను మంచిమాటలతో, ప్రశంస యొనర్చిరి=మెచ్చుకొనిరి.

తా త్ప ర్య ము.

స్వరము సొంపు గానము నింపు కథ పెంపు కర్ణ రసాయనముఁగ వినుట వలన జనించిన యానంద బాష్పములు కనులనుండిజలజల రాలుచుండ రామ చంద్రమూర్తి చేయు నశ్వమేధయాగముఁ జూచుటకై వచ్చియుండు మునీ శ్వరు లందఱు విని యాశ్చర్యపడి సంతుష్టమనస్కులై యా సంగీతవిద్య యందు శ్రేష్ఠులై మునుల వేషములు ధరించియుండు కుశలవులను మనోహర మైన సుందరాకారులను మేలైన మాటలతో నుతించిరి.

ఉ॥ ఎంతటి పాటసొంపహహా ! ♦ యెంతటి యింపగు పద్యపాళి హా !
యెంతటి శబ్దసౌష్ఠవము ♦ దెంతటి సన్మధురస్వరం బహా !
యెంతటి యర్థపుష్టి యిది ♦ యెంత విచిత్ర మహో ! ప్రవృత్తమై
యెంతయుఁ గాల మేగినను ♦ నిప్పుడు జర్గెడు నట్లు దోఁచెడిన్. ౨౨౦

శ్లాఘించిన విధము చెప్పబడుచున్నది.

పద్యపాళి=పద్యసమూహము, శబ్దసౌష్ఠవము = మాటలెట్టి దోషములు లేక యింపుగాఁ గుదిరియుండుట, అర్థ పుష్టి=పాటకన్నను వాచ్యవ్యంగ్యార్థములు అతిశయించియుండుట, ప్రవృత్తమై=జరిగినదై, ఏగినను=కడచినను, ఇప్పటికి శ్రీరామునకు నేఁబదినాలుగో యేఁబదియైదో సంవత్సరముల వయస్సు. సీతా దేవికి ౪౫ ౪౬లా సంవత్సరముల వయస్సు- వాల్మీకాశ్రమము చేరునప్పటికి ౩౪ సంవత్సరములు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆహాహా! ఏమి పాటనీటు ! అరే! యేమిపద్యముల హృద్యత ! బలేబలే ! పదముల సౌష్ఠవము! ఓహోహో ! ఏమికంఠస్వరమాధుర్యము ! సెబాసు ! ఏమి యర్థపుష్టి! ఔరౌర యేమిచిత్రము! ఎంతకాలము ముందుజరిగిన వృత్తాంతము! వీరు పాడుట వినిన నేడు జరుగుచున్నట్టు దోఁచుచున్నదే ! ! ఏమి యాశ్చ ర్యము ! ! !

చం॥ అని యనసూయులై మునికు ♦ లాగ్రణు లందఱు నొక్క పెట్ట మే
లని మతియింప సాగ మఱి ♦ యంతకునంతకు హర్షమాణమై

కని యమళంబు మిక్కిలిగ • గాన మొనర్చె సరక్తి తాలమూ
ర్ఛనముగ సొంపు నింపి మధు•రంబుగ శ్రోతలు సొక్క,వారిలోన్. ౨౧

ఋషులిట్లు శ్లాఘింపఁగా బాలురు మఱింత యుత్సాహముతోఁ బాడిరని చెప్పుచున్నాఁడు.

అనసూయులై=అసూయలేనివారై, అసూయ=చూపోపమిచేత గుణములను దోషములుగాఁ జెప్పుట, ఒక్కపెట్ట= ఒక్కసారిగ, నీ యభిప్రాయము చెప్పు నీ యభిప్రాయము చెప్పు మని యొకరికొఱకు వేఱొకరు కాచుకొనక, సంతోషాతిశయము పట్టఁజాలక,యెవరంతటవారు మెచ్చుకొనసాగిరని భావము, నుతియింపసాగన్ = స్తోత్రముచేయుటకుఁ బ్రారంభింపఁగా, యమళము=అవడలు, కుశలవుల, హర్షమాణమై=సంతోషపడుచున్నవారై. శ్రోతలు=వినువారు, చొక్కన్ = పరవశులుకాఁగా.

తాత్పర్యము.

వాల్మీకి మనవంటి ఋషియేకదా మన మీ గ్రంథమునుఁ బొగడిన మనకంటె నతఁడు గొప్పవాఁ డనఁబడునుగదా. వాని కట్టి కీర్తి రానీయరా దనునిట్టి యోర్వలేనితనమునకు లోనుగాక ఋషీశ్వరు లంద ఱొక్క విధముగ నితరుల యభిప్రాయ మేమో యని తలఁపక యెవరికివారే మేలు మేలని స్తుతింపఁ బ్రారంభింపఁగా వారి యుత్సాహవాక్యములకు బాలురు మఱింత యుప్పొంగి స్వరము-లయము-గ్రామము-మూర్ఛనలతో రక్తికట్టునట్లు మనోహరముగ వినువారు పరవశులగునట్లు పాడిరి.

సీ॥ ఇందమిందమటంచు•నిచ్చెజందె మొకండు,
　　　　నిదొయిదొయనిబృసి • నిచ్చెనొకఁడు
కోకొండటంచునొ•క్కరుఁడు వల్కలమిచ్చె,మంచిదంచొకరుఁడు•మౌంజినిచ్చె
బట్టుపట్టుఁ డటంచుఁ•బాత్రమొక్కరుఁ డిచ్చె, సరసతనొకఁడక్ష•సరమునిచ్చెఁ
గొండుకొం డనుచుఁ గ•మండలువొకఁ డిచ్చె,
　　　　రండురండనియిచ్చె • దండమొక్కఁ
తే॥ డొక్కఁడాయుష్యమిచ్చె నం•దున్న మునులు,
　　　　తమకుఁ గలిగినవస్తునం • తయులనేశి
రాణభీశినవాని నా•మాణవులకుఁ,
　　　　గరుణ నొసఁగిరి సంతోష • గరిమ నిట్లు. ౨౨

సంతోషించిన ఋషు లాబాలుర కిచ్చిన బహుమతులఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

బృసి=అధ్యయన సమయంబున ఋషులు కూర్చుండు ఆసనము,కొండు= తీసికొండు. వల్కలము = నారచీర, మౌంజి = ముంజకసవుతో నల్లిన మొలత్రాడు, అక్షసరము=జపమాల, కమండలువు=జలపాత్ర, దండము = అశ్వత్థ

దండము, ఆయుష్యము=దీర్ఘాయుష్మాన్ భవ యను నాశీర్వచనము. సంతతులను=సమూహములను, రాణమీఱినవారిని=శ్లాఘ్యమైన వానిని, మాణవులకున్=బాలురకు, గరిమ = అతిశయము, బృసీ - బ్రసీ - బ్రషీ రూపాంతరములు. శబ్దరత్నాకరకారుఁడు బ్రుసి యని వ్రాసెనుగాని దాని సాధుత్వము చింత్యము.

తా త్ప ర్య ము

అంత నా వినువారిలో గొందఱుఋషు లివోయివో యని జందెము లిచ్చిరి. కొందఱు తీసికో తీసికో యని చిత్రాసనము లిచ్చిరి. కొందఱు కొనుఁడు కొనుఁడని నారవస్త్రము లిచ్చిరి. కొందఱు 'నాయనలారా! యీమౌంజి మంచిదని తీసికొనుఁ డని యిచ్చిరి. చేయిపట్టు చెయిపట్టు మని కొందఱు పాత్రము లిచ్చిరి. కొందఱు కమండలువు లిచ్చిరి. రారండని కొందఱు దండము లిచ్చిరి. ఏమియు లేని కొందఱు దీర్ఘాయుష్యమస్తని దీవించిరి. ఇట్లు యజ్ఞమును జూడఁజేరిన మునులలో వారువారు తమయొద్దనున్న ప్రియవస్తువులలో మంచివిగా నేఱి యా బాలకుల కిచ్చిరి. (ఇవి బహుమానములేకాని దానములు గావని యెఱుంగునది.) కుశలవుల చరిత్రమువలన భగవత్కథలు, పురాణములు చెప్పువారు ప్రతిఫలాపేక్షలేక చెప్పవలయుననియు, వినువా రట్టివారిని యథాశక్తి సత్కరింపవలయుననియు నేర్పడుచున్నది. మఱియు మహాజనపరిగ్రహములేనిది వ్యర్థమనియు నేర్పడుచున్నది. "తస్మాద్గాయతే నదేయ"మ్మను నిషిద్ధవాక్యము. అనఁగా 'గానముచేసెడివారి కేమియు నీయఁగూడదు' అనునది గానముచే జీవనము చేయువారివిషయ మని యెఱుంగునది.

కం॥ మంది యొడఁగూడి యుండిన, సందుల గొందులను రచ్చ • చావడులను సా
నందులయి విపణీమార్గము, లందును దాడంగఁ బొచ్చి • రాకొమరుల్.

౨౨౩

మంది=జనసమూహము, విపణీమార్గములు = అంగడి వీథులు, రాకొమరుల్ = రాచకుమారులు, సానందులు=ఆనందముతోఁ గూడినవారు.

తా త్ప ర్య ము.

గుంపులు గుంపులుగా జనులు చేరినచోటను, సన్నవీథులందును, సందులందును గొందులందును, రచ్చపట్టులందును, అంగడివీథులందును, నా రాజకుమారులు సంతోషముతోఁ బాడఁ బ్రారంభించిరి.

సీ॥ కొండెగా నొదలఁ • గురులను ముడివైచి, వీఁపుపై నొకకొన్ని • వ్రేల విడిచి
పున్నమజాబిల్లిఁ • బురిడించు మోమున, భవ్యచందన రేఖ • వదిలవఱచి
మొనయించి డాపలి • మూఁపుమీఁదఁ బ్రవాల, మణికీలఁగాయల • నమర నిలిపి
తరుణాంగుశంబులఁ • దంత్రుల మీటుచు, మెడ కొంటిజందెఁబు • మెఱుఁగులీనఁ

తే॥ కటితలంబునఁ జిన్నివ•ల్కలముఁ జుట్టి, రాగ మలరార మంజుల • రాగ మొప్పఁ
గాలతాలలయాదుల•క్రమ మెఱింగి, పాడిరవ్వేళనట వాడ•వాడయందు. ౨౪

ఇందుఁ గుశలవుల వేషము వర్ణింపఁబడుచున్నది. కౌ × తలన్=తల యందలి ముందటిభాగమునందు, జాబిల్లిన్=చంద్రుని, పురుడించు=ప్రోలు, ప్రవాలమును=వీణాదండమును, డాపలి=ఎడమ, కాయను=వీణయొక్క సొర కాయ బుఱ్ఱను, తరుణ+అంగుళంబులన్=లేఁతవ్రేళ్ళతోఁ ఇప్పటికి కుశలవుల వయస్సు ౧౪ సంవత్సరములు. తంత్రులు=తంతెలను, ఒంటిజందెము=బ్రహ్మచారులు గనుక నొంటిజందెము, కటితలమునన్=మొలయందు, చిన్ని=అందమైన, వల్కలము=నారచీర, రాగము=ప్రేమ, అలరారన్=ప్రకాశింపఁగా మంజుల=మనోహరమగు, పురిన్ = యజ్ఞము జూడఁగోరి వచ్చినవారికై కట్టఁబడిన పురమందు, వాడవాడ లందున్=వీథి వీథి, పేఁట పేఁట యందు, ఒక వాడ యయిన తరువాత వేఱొకవాడయందు, వీప్స, అలంకారము. స్వభావోక్తి, ఇందలి వర్ణనము వలనఁ గుశలవులు గానమునకుఁ దత ముపయోగించునట్లు తేర్పడుచున్నది. తతమనఁగా దం తెలుగల వీణె మొదలగు వాద్యములు.

వీణెలు రెండువిధములు (1) శ్రుతివీణె (౨) స్వరవీణె. శ్రుతివీణె ౨౨ శ్రుతుల కుపయోగించును. స్వరవీణె సప్తస్వరముల కుపయోగించును. ఒంటి తంతెగలది ఏకతంత్రి. దీనికి బ్రహ్మవీణయనిపేరు. రెండు తంతెలుగలది నకులము, మూఁడు తంతెలుగలది త్రితంత్రిక, జంత్రము ఏడు తంతెలు గలది, చిత్ర తొమ్మిదితంతెలుగలది, విపంచి ఇరువదియొక్క తంతెలుగలది మత్తకోకిల-స్వరమండల-ఇవిగాక ఆలాపిని-కిన్నరి-పినాకి-పరివాదిని-నిశ్శంక యనునివి ముఖ్యభేదములు. సరస్వతి వీణెకు కచ్ఛపియనియు నారదుని వీణకు మహతి యనియు, తుంబురు వీణెకు కలావతి యనియు, విశ్వావసు వీణెకు బృహతి యనియుఁ బేర్లు.

తాత్పర్యము

శిరమునందలి ముందటి వెంట్రుకలను కొండెగాఁజుట్టి ముడివేసి వెనుక ప్రక్క వెంట్రుకలను జాఱవిడిచి, పున్నమచంద్రునిఁబోలు మొగమునందు గోపీచందనమును రేఖగాదిద్ది యెడమభుజముమీఁద వీణెదండమును నెడమపాణి యందుఁ గాయమును నిలిపి, లేఁతలగు కుడిచేతివ్రేళ్ళతోఁ దంత్రులమీటుచు మెడలో నొంటిజందెము వ్రేల, నడుమునకుఁ జిన్నినారవస్త్రమును జుట్టి సమయ మెఱిఁగి మనోహరమగు రాగములతోఁ గాలమును తాలమును తప్పకుండ వాడవాడ యందుఁ బాడిరి.

సీ॥ భావికవీశ్వరా•వళికి బట్టుంగొమ్మ యు క్తగీతంబుల•కోజబంతి
క్షమ వినువారికిఁ•గర్ణరసాయనం, బాయువు పెంపఁగ•నమృతధార
రమణీయసద్గుణ•రత్నరత్నాకరం, బఖిలరసంబుల•కాటపట్టు
సలలితాలంకృతి•చయములమణిపేటి, యాత్మపుష్టికిని ది•వ్యౌషధంబు
తే॥ భవ్యకావ్యంబు నీరీతిఁ•బలికె నౌర, యహహ!వాల్మీకి యెంతమ•హామహుండొ
యనుచు నచ్చటఁజేరిన•యఖిలజనులు, వాడవాడను నింత్రుకై•వారము
లను ౨౬

భావి+కవీశ్వర+ఆవళికిన్=ఇఁకమీఁద బుట్టఁబోవు కవిశ్రేష్ఠుల సమూహములకు, పట్టు+కొమ్మ=పట్టుంగొమ్మ=ఊఁతకోల, ఆధారము, ఓజబంతి=మేలుపంక్తి. పైపంక్తి. రూ, ఒజ్జబంతి, క్షమన్=ఓపికతో, కర్ణరసాయనంబు=చెవులకింపైనది సద్గుణ+రత్న=మంచి గుణము లను రత్నములకు, రత్నాకరము=సముద్రము, సముద్రమునందు రత్నములవలె నిందు సద్గుణము లనంతము లని భావము, అఖిలరసములకు =శృంగారాది నవరసములకు, ఆటపట్టు=విహారస్థలము- నివసించుచోటు, అలంకృతి చయములకు=నానాభేదములతోఁగూడిన అర్థాలంకార శబ్దాలంకార సమూహములకు, మణిపేటి=రత్నముంచు పెట్టె, ఆత్మపుష్టికిన్=ఆధులచేఁ జిక్కియున్నవారి మనస్తాపము పోవుటకు (2) జీవాత్మ స్వరూపము వర్ధిల్లుటకు, జీవునికి జ్ఞానప్రకాశ మెక్కువగుటకు, దివ్యౌషధము=దేవతలు చేసిన శ్రేష్ఠమైన మందు, భవ్య=శుభకరమైన మహామహుండొ= గొప్పశక్తికలవాఁడొ, కైవారములను = స్తోత్రములను, నింత్రు=నిండింతురు.

తాత్పర్యము.

తన వెనుక రాఁబోవు కవీశ్వరుల కవితకు నాధారమై యోగ్యమగురాగంబులకు మానాయై, ఓపికతో వినువారి చెవుల కమృతధారయై, ఆయువు వృద్ధి చేయుటకు నమృతమై, సద్గుణము లనెడి రత్నములకు సముద్రమై, నవరసంబులకు నిలువనీడయై, యాధులను వ్యాధులను శమింపఁజేసి యాత్మజ్ఞానము పుష్టిగొనునట్లు చేయునదియై శ్రేష్ఠమైన కావ్యంబును వాల్మీకి వచించెఁగదా. అహా! యాయన యెంత మహామహిమగలవాఁడో, యని యజ్ఞశాలలయందలి జనులందఱు వీథివీథిని స్తోత్రములు చేయసాగిరి.

"యోగవాసిష్ఠ" మను గ్రంథము రామావతారమున వసిష్ఠునిచే రామున కుపదేశింపఁబడిన దని చెప్పఁబడినను, ఈ పురాణముననే యర్జునోపాఖ్యానమను పేరఁ గృష్ణావతారమున భగవంతునిచే నర్జునునకుఁ జెప్పఁబడిన భగవద్గీతాసారము భగవంతుఁ డర్జునున కుపదేశించిన యనేక శ్లోకముల యానుపూర్వితోఁగూడ నిర్వాణప్రకరణమున సువిపులముగ నున్నది,(యోగ.ఉపూర్వ.

సర్గ౫-౨-౫౯) అనియు, "అధ్యాత్మరామాయణమును యోగవాసిష్ఠమును విస్మృతములైనను భగవద్గీతకన్న నవీనములను సంగతి వాని రచనవలననే స్పష్టమగుచున్నది." అని కీర్తిశేషులయిన బాలగంగాధరతిలకుగారు తమ గీతా రహస్యమున వ్రాసిరి, వాస్తవ మిదియే. ఆధునికులు తమ తమ మతసిద్ధాంతములకై రామాయణ మను పేరుపెట్టి గ్రంథములను వ్రాసి పూర్వఋషుల పేర్లుపెట్టిరి. సీతారామాంజనేయ మనునది వాస్తవముగ సీతారామాంజనేయుల సంభాషణ మనియే కొందఱ భ్రాంతి.

ఉ॥ అందము దప్పకుండఁగ న॰యాభినయంబులతోడఁ దద్రస
స్యందిమనోజ్ఞపై ఖరని॰సారెఁ గుమారులు పాడుచుండ నా
నందరసాబ్ధిమగ్నులు జ॰నంబులు మైమఱ పొంది మే లటం
చందఱుఁ దత్కుశీలవుల॰నాదట మెచ్చిరి మేలివాక్కులన్. ౨౨

నయ + అభినయములతోడన్=నీతులను సూచించు హస్తాదుల సంజ్ఞలతో, తత్+రస=ఆయారసములు, స్యంది=కాఱునట్టి, చక్కఁగా వెల్లడియగునట్టి, సారెన్=పలుమారు, ఆనందరస+అబ్ధిన్=ఇంపైన సంతోషమను సముద్రమందు, మగ్నులు=మునిఁగినవారు, మైమఱపు=దేహము తెలియకపోవుట. ఆదటన్=ప్రేమతో.

తాత్పర్యము

నాణెము చెడకుండునటులు నయముతోను, నేత్రశిరఃగ్రీవా హస్తాభినయంబులతోను, నేయేరసము లొలుకు పలుకులు పలుకుదురో యాయారస ముట్టిపడునటు బాలురు పాడుచుండఁగా లోకులు సంతోషసాగరంబున మునిఁగినవారై దేహములను మఱచి యా కుశలవులను బళిబళి యని మెచ్చిరి.

—॰రామాయణము గానముసేయు కుశలవుల శ్రీరాముఁడు పిలిపించుట॰—

ఉ॥ రాజపథంబునందు ముని॰రాజకుమారకవేషు లానిశా
రాజముఖుల్ సుధాజలధి॰రాజకుమారి కుమారుఁ బోలు న
త్తేజులు పాడుచుండ రవి॰తేజుఁడు రాముఁడు పిల్వఁ బంపెఁ దే
రోజ నిజాలయంబునకు॰నూర్జితకీర్తులఁ బుణ్యమూర్తులన్. ౨౩

నిశారాజ=చంద్రునివంటి, ముఖుల్=మొగములు కలవారు, సుధాజలధిరాజ=పాలసముద్రముయొక్క — ఇటరాజశబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము, కుమారీ=కూఁతురగు లక్ష్మీదేవియొక్క, కుమారుని=మన్మథునివంటి, ఉత్ + తేజులు=అధికమైన కాంతిగలవారు, రాజపథంబునందు = రాజమార్గమునందు, రవితేజుఁడు=సూర్యకాంతివంటి కాంతిగలవాఁడు — రాముఁడు, ఊర్జితకీర్తులన్=

గొప్ప యశస్సు కలవారిని, నిజ+ఆలయంబులకున్=తనగృహమునకు, పేరోజన్=గొప్ప యుత్సాహముతో.

తాత్పర్యము

రాచబాటలందు మునివేషములు ధరించి చంద్రునివంటి ముఖములు గలవారై మన్మథునివంటి సౌందర్యము గలిగి యత్యంత తేజస్సుగలవారై పాడుచుండఁగా సూర్యతేజస్సువంటి తేజస్సుగల రామచంద్రమూర్తి యాకీర్తిసంపన్నులను బుద్ధ్యాకారులను దన యింటికిఁ బిలిపించెను.

కం॥ బాలకులను జితరోలం, బాలకులను బాలశశినిభాలికులను శ్రీ
పాలకులను రామక్ష్మా,పాలుండు కృపాలుఁడగుచుఁ బనిచెం బిలువన్. ౨౬-౨౭

జిత=ఓడింపఁబడిన, రోలంబ=తుమ్మెదలు గల, ఆలకులను = ముంగురులు కలవారిని-తుమ్మెదలకంటె నలుపును గాంతియును గల ముంగురులు గలవారి నని భావము. బాలశశినిభ=లేఁత చందురుతో సమానముగు, అలికులను=నొసలు గలవారిని, శ్రీపాలకులను=అవయవకాంతిని రక్షించువారిని, క్ష్మాపాలుఁడు=రాజు-రాముఁడు.

తాత్పర్యము.

నల్లని తుమ్మెదలను మించిన ముంగురులు గలట్టియు, లేఁత చందురునిఁ బోలు నొసలు గలట్టియు, శరీరకాంతి గలట్టియు; బాలకులను రామచంద్రప్రభువు కృపగలవాఁడై పిలిపించెను.

ఉ॥ వారలఁ బిల్వఁ బంచి చెలు వం బగు దివ్యసువర్ణ పీఠిపైఁ
బేరిమి నుండి తమ్ములును బెక్కురు రాజు లమాత్యవర్యులున్
గూరిమిఁ గొల్వ భాసిలుచుఁ గొబ్బున నెమ్మది గారవించి తాఁ
గోరె వినంగఁ దచ్చరితఁ గోవిదవర్యులు పాడుచుండఁగన్. ౨౮

ఇఁక నీ గ్రంథమును కథానాయకుఁడే యంగీకరించెనని చెప్పుచున్నాడు. చెలువము=అందము, కాంచన సింహపీఠిపై=బంగారు సింహాసనముమీఁద, పేరిమిన్=గొప్పతనముతో, అమాత్యవర్యులున్=మంత్రిశ్రేష్ఠులును, వసిష్ఠుఁడు లోనగువారు, నెఱ+మది=నెమ్మది=నిండు మనస్సుతో, సత్కరించి=పూజించి కొనియాడి, కోవిదవర్యులు=గానమునఁ బండితులగు కుశలవులు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తాను బంగారు సింహాసనముపైఁ గూర్చుండి తమ్ములు సామంత రాజులు మంత్రులు లోనైనవారుచుట్టుకొని సేవలు చేయుచుండ వారినిబిలిపించి

'నాయనలారా మీరేదో పాడుచున్నారే దానిని వినఁగోరెదను బాడుఁ' డని కోరెను.

కం॥ మారాకారుల నతిసుకు, మారుల మునివేషయుతకు•మారులఁదుల్యా
    కారుల సమస్తవిద్యా, ధారులఁ గని నియతిశీలి•దమ్ములకనియెన్. ౨౮

మార + ఆకారులన్=మన్మథునివలె నందమైన రూపముగలవారిని, అతి సుకుమారులన్=మిగుల సుకుమారులైనవారిని, మునివేషయుత = ఋషివేషముతోఁగూడిన, తుల్య + ఆకారులన్=పరస్పరము సమానమైన దేహములు గలవారిని, నియతిశీలి=నియమము స్వభావముగాఁగల రామచంద్రమూర్తి.

తా త్ప ర్య ము.

మన్మథునివంటి యాకారముగలవారిని మిక్కిలి సుకుమారులను మునివేషముల వేసిన బాలురను పరస్పరము సమానులుగా నుండువారిని సన్ని విద్యలు నేర్చినవారిని గని నియతియే స్వభావముగాఁగల రామచంద్రమూర్తి తమ్ములతో నిట్లనియె.

కం॥ అందంబై నిష్యందమ, రందంబై యమృతరసత•రంగంబై స
    చ్ఛందంబై విన బ్రహ్మా,నందంబై యమరఁగాఁ గ•ణంగిరి పాడన్. ౨౯

రామచంద్రమూర్తి శ్లాఘించిన విధముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. నిష్యంద=స్రవించుచున్న, మరదంబై=తేనెగలదై, అమృతరస=అమృతమువంటిరసము యొక్క తరంగంబై=అలలు కలదై, సముద్రమున నలలు మీఁదమీఁదవచ్చునట్లు దీనియందు రసమువెంట రసము పొంగిపొరలివచ్చుచున్నదని భావము. స్వచ్ఛందంబై=మంచి యభిప్రాయముగలదై-వేదార్థములతోఁ గూడినదై, బ్రహ్మానందంబై= పరబ్రహ్మముయొక్క యానందమువంటి యానందము కలిగించునదియై, కణంగిరి=ప్రారంభించిరి.

తా త్ప ర్య ము

తమ్ములారా! యందమై తేనెలొలుకుచున్నదై, యమృతరస ప్రవాహమందలి యలల వంటిదై వేదార్థములందలి మంచి యభిప్రాయములు గలదై విన విన బ్రహ్మానందమును గలిగించునదియై యుండునట్లు పాడుచున్నారు. వింటిరా!

రామాయణము వేదార్థమును గలదై-శ్రుతికటువుగాక వినసొంపై యైహికానందము మాత్రమే ఫలముగాక యమృతమనఁగా మోక్షానందము గలిగించునదియై యదియు నలలవలె నంతములేక యెప్పటికప్పుడు క్రొత్తక్రొత్తగా

వచ్చునదియై యొప్పు బ్రహ్మానందమును గలిగించుట సత్యమేకదా. రాముఁ డేల యసత్యమాడును? ఆనందము-రెండు విధములు. విషయానందము-బ్రహ్మానందము. విషయసుఖమువలనఁ గలుగు నానందము విషయానందము. కమ్మని పదార్థములు తినుట, యింపైన ధ్వనులు వినుట, పరిమళ పదార్థములు మూ చూచుట లోనగు వానివలనఁ గలుగు సంతోషము - విషయానందము-మోక్షదశయందుఁ బరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవమువలనఁ గలిగిన యానందము-బ్రహ్మానందము.

ఉ॥ సోదరులార! వింటిరె రసోదయకారణ మై విచిత్ర శ
బ్దాదరణీయ మై విమల మై చెలువారెడుకావ్య మిందిరా
సోదరమూర్తి తపసి సూనులు గాన మొనర్ప నద్దిరా
మాదిరి మీఱె నంచు బహుమానపురస్కృతవాక్కు లాడినన్. -౨౩-

రస=శృంగారాది నవరసములయొక్క, ఉదయ=ఉత్పత్తికి,కారణము=హేతువు. రసము సభ్యావాసమై భాసిలున్ అని; వినువారియందుఁ గలదుకాని ప్రదర్శకులయందులేదు, కావున వారేరసము కలుగఁజేయుచున్నారో యారసము మనయందు బుట్టుచున్నది. విచిత్ర=శబ్దాలంకారములు. అర్థాలంకారములు, చిత్రకవిత్వము లోనగువానిచేత నాశ్చర్యకరమైన, శబ్ద+ఆదరణీయమై=పదములచేఁ బ్రేమింపఁదగినదై, విమలమై=కావ్యదోషములు, వ్యాకరణదోషములు మొదలగు దోషములు లేనిదై, చెలువారెడి=మిక్కిలి మనోహరమగు, ఇందిరాసోదరతేజులు=లక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁబుట్టువగు చంద్రుని కాంతి వంటి కాంతిగలవారు, తపసిసూనులు=ఋషికుమారులు, సొంపు=అందము, మాదిరిమీఱెన్=సాటిలేక యతిశయించియున్నది, అద్దిరా=ఆశ్చర్యము. బహుమాన=గౌరవము, పురస్కృత=ముందుగాఁగల, వాక్కులు=మాటలు.

ఇందిరాసోదరతేజులు=పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము, ఒక పదార్థగుణమును వేఱొక పదార్థమందున్నట్టు చెప్పిన పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారమగును. చంద్రునికాంతి చంద్రునియందే యుండునుగాని మఱియొకచోట నుండదు. అట్టిది యీ బాలురయం దున్నదని చెప్పుటచే నిదర్శనాలంకారము

ఛందస్సు-మూఁడవపాదమున నఖండయతి.

అఖండయతి.

ఈ యతివిషయమై భిన్నాభిప్రాయములుగలవు. ఈ గ్రంథకర్త దీని నంగీకరించినవారి పక్షమందుఁ జేరినవాఁడు. దానిని సిద్ధాంతము చేయుటకే యీయతిని నీ గ్రంథమందును నేతత్పూర్వగ్రంథములందును బ్రయోగిం

చెనుగాని మఱియొక విధముగ వ్రాయలేకకాదు. దీని నిరాకరించువారు లక్షణ లక్ష్యములు శోధించిన వారు కారు భారతమైనను బూర్ణముగఁ జదివినవారు కారు. కావున సందలి ప్రయోగములు కనఁబఱిచినపుడు వానిని సవరించి పాఠాంతరములఁ గల్పించుటయే కార్యముగ నుంచుకొనినవారు గావునఁ బూర్వకవీశ్వర ప్రయోగములను బెక్కులు సవరించిరి.

అయినను విచారములేదు. పూర్వపాఠముల ననువదించు లక్షణ గ్రంథములున్నవి. ఎంత సవరించినను నేఁటికిని వారి దృష్టిపథమునఁ బడనివి వారికి సవరింప సాధ్యముగానివి భారతాదులందుఁ గలవు. మీమాంసకుఁ బూనుకొనిన గ్రంథవిస్తరమగును గావున సంక్షేపముగ దీనిని గుఱించి చెప్పఁబడును.

భీమకవి-తన కవిజనాశ్రయమందు.

కం॥ స్వరవర్గాఖండ ప్రా। ద్యురు బిందుప్లుతములుం బ్రయుక్తాక్షరముల్
పరగఁగ నెక్కటిపోలిక। సరసలు నా బదివిధములఁ జనువళ్ళు మహిన్.

అని యతులు పదివిధము లని యం దఖండయతి యొకటియని చెప్పి దానికి లక్ష్యముగ.

ఉ॥ మానుగ విశ్రమాక్షర సమంచితమై స్వరమూఁదినన్ దదీ
యానుగుణాక్షరంబె కొనియైనను జెప్పఁగ నొప్పు నీ క్రియన్
భానుసహస్రభాసి వృషభాధిపుఁడన్నటు లర్థయుక్తమై
పూనినచో నఖండవళి పొల్పగు నాదికవిప్రణీతమై.

యని వ్రాయుచు నిది పూర్వకవి సమ్మతమనియు స్వకపోలకల్పితము గాదనియుఁ జెప్పెను. దీనివలన నన్నయభట్టాదులు దీని నంగీకరించివా రనుట స్పష్టపడియె. ఇఁక దీనిని నన్నకవికిఁ బూర్వులు, భీమకవికి వెనుకటిలక్షణజ్ఞు లెట్టు లాదరించిరో చూతము. సులక్షణసారంబున దాతంభట్టు లక్షణచూడామణి నుండి యతిభేదంబు లెఱిఁగించు సీసపద్యము నుదాహరించుచు.

"కాకువులు రివ్వడియును నఖండవిరతి
యుభయయతి యశవర్గాదు లొనరు మెఱని
కృతుల ముప్పదియొక్కటి యతులు దనరు
సత్కవుల సమ్మతంబున జలధిశయన

యని చెప్పి, దీనికి లక్ష్యముగ భీముని చెప్పిన

'మానుగ విశ్రమాక్షర సమంచితమై' యను పద్యము నుదాహరించుటయే గాక, భాస్కరరామాయణము నుండి.

ఉ॥ అన్నవు తండ్రియట్ల విను మంతియకాదటమీఁద రాజ వే
    షున్నఁగొఱంతలేదు మణిషుండన ముఖ్యములైన కానుకల్.

అను పద్యము నుదాహరించెను ఇప్పటికిని ముద్రితగ్రంథములం దిదియే పాఠము కానవచ్చెడిని. ఆనందరంగరాట్ఛందమునందు సఖండ యతిని యతివిభాగములం దొకటిగ గ్రహించి భీమన ఛందస్సునుండి "మానుగ విశ్రమాక్షర" మను పద్యము నుదాహరించుటయే కాక, తా నిట్లు లక్ష్యము వ్రాసెను.

కం॥ ఆనందరంగనృపతి జనానందతసేయు నొక్కనాఁటిసెలవు పా
    చ్చానగరున నెలకట్టడ, మానుగ లెక్కింపఁ దుల్య మందురు పేర్మిన్.

అంతియకాక పూర్వకవికృత ప్రబంధములనుండి యీ లక్ష్యముల నుదాహరించెను.

భారతము-అశ్వమేధపర్వమున.

కం॥ నీవును దల్లులు బంధుజ,నావళి పురజనులు హస్తినాపురమునకున్
    రావలయుధర్మజుని సం,భావనయుం బడయుఁడెసఁగుఁ బరమసుఖంబుల్

భారతము-ద్రోణపర్వమున,

ఉ॥ తేరులయొప్పు మోటువడఁ దేకువదప్పి పదాతికోటి ను
    గ్గైరుధిరమ్ములో మునుఁగఁ గ్రిమ్మిన యేనుఁగుపిండు....

భారతము - ఆదిపర్వమున,

కం॥ నావచనమున నపత్యముఁ, గావించును గుంతి నీకుఁ గడు నెయ్యముతో
    నీవడిగిన యీ యర్థము, భూవె మనంబునను దలఁచుచుండుఁదు నేనున్.

భారతము - ఉద్యోగపర్వమున,

కం॥ తమతండ్రిభంగి నీకును, సముచితముగ భక్తిచేసి సజ్జననుతమా
    ర్గమునఁ జరింపఁగా విమ,లమతీ నీకొడుకు నట్టులరయంగ నగున్.

అష్టమహిషీకల్యాణంబున.

ద్వి॥ ఉన్నాఁడు తడవుగా నున్నాఁడతండు, మన్నాఁడు మమ్ముఁ దెమ్మన్నాఁ
    డటన్న,

అలసాని పెద్దన-హరికథాసారమున,

కం॥ శఠకోపయతికి ఖలతరు, కుఠారరూపమతికి శరగురునుత హృత్క
    ర్మఠ నిరతికిఁ జతురాగమ, పఠనా యవని మతికి యజప్రాధికభృతికిన్.

భాస్కర రామాయణమున

కం॥ రమణీయరత్నముల రుచి, నమరెడు నది పంక్తి కంఠనగరు నృపాలో
　త్తమ యిది దశయోజనవ్య, 'త్తము వింశతియోజనాయతమునై యొప్పన్
　"దీనిని గొంద ఱా దేశయతికి నుదాహరణ మందురు. అదికాదు" అనియు వ్రాసెను.

భాస్కర రామాయణమున

ఉ॥ అన్నవు తండ్రియట్ల విను మంతియగా దటుమీఁదరాజ వే
　ష్మన్నఁగొ౦జంతలేదు మణిమండవ ముఖ్యములైన కానుకల్ ....
　.... ....

రాఘవపాండవీయమున

గీ॥ గళిత హరికుంజర శతాంగముల ధరిత్రిఁ, గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
　సవనిజారూఢ మదవారణ క్రియలకు, నిలువలేక పార్థ బలయోధులుతొలంగె

అని యిట్లనేక ప్రబంధములందు విస్తారముగ నుదాహరణయోగ్యముగా లక్షణకవులైన మహాత్ములు చెప్పియున్నారు. గనుక నిది జాడయని తెలిసి యతుల నిలుపునది, యని వ్రాసెను.

కూచిమంచి తిమ్మకవియు లక్షణసారసంగ్రహంబున

గీ॥ హల్లునకు హల్లువడియిడునపుడు దాని, తుదిని స్వరము ఘటిల్లిన నది యఖండ
　వడియనఁగఁబొల్చుఁ గృతులదేవాదిదేవ, యనుచుఁ జెప్పిన శైలకన్యాధినాథ!

యని లక్షణము లక్ష్యము నిచ్చెను. మఱియు నీలక్షణమునకుఁ బ్రమాణ లక్ష్యములు భీమకవి యుదాహరించిన "అన్నవు తండ్రి యట్ల" యను పద్యంబును, శ్రీరంగమాహాత్మ్యమునుండి.

ఉ॥ ఆకులవృత్తి రాఘవు శరాగ్రమునందుఁ దృణాగ్రలగ్న నీ
　రాకృతి వార్ధి నిల్చుట దశాననుఁ డీల్గుట మిథ్యగాదె వా
　ల్మీకులు చెప్పకున్నఁ గృతిలేని నరేశ్వరు వర్తనంబు ర
　త్నాకరవేష్టితావని వినంబడ దాతఁడు మేరువెత్తినన్.

మనుచరిత్ర

చ॥ అలరులబంతి జృంభికకు నడ్డముసేయుచుఁ గర్ణపాళి లేఁ
　దళుకులు ద్రోయుమేనఁ బ్రమదాశ్రులు నొయ్యన గోట మీటుచున్.
　అని వ్రాసిరి.

కం॥ స్వర వర్గాఖండప్లుత, సరస ప్రాదులును బిందు సంయుక్తములున్
　బొరి నెక్కటి పోలికలను, విరతులు పదికట్టములను వెలయు మహేశా!

అని యతివిభాగములందు నఖండ యతినిఁ జేర్చియు భారత ప్రయోగము లేమిని నిది సుప్రయోగము కాదనియే. భారతమును బూర్ణముగ శోధించి యుండినఁ గానవచ్చియుండును.

ఆధునిక గ్రంథ మగు వింజమూరి లచ్చీరాయుఁడిగారి లక్షణ సంగ్రహ సీసమాలికయందు.

సీ॥ వళికి నభిఖ్యలై వర్తిల్లు ధరణిలో నవి డెబ్బది విధంబులనుచు నదియె
యేఁబది విధములం చిల నల్వదియు నొక్కటంచు ముప్పదియొక్కటంచునిర్వ
దియు నేడనుచు నిర్వదియు నాల్గనుచనుభీమనవచించినయట్టియతులు పదియె
పూర్వకవీంద్రుల హృత్తంబులందును బహుళంబుగాఁ గానఁబడుచు నుంట
నవి పదియె ప్రధానమని పఠించిరిగాన వాని నిచ్చటఁ దేటపఱుతు వినుము
స్వరయతి వర్గాఖ్యవళి యఖండశ్రాంతి ప్రాదివిశ్రమము బింద్వాఖ్యవిరతి
ప్లుతము సంయుక్తంబు పోలికసరసంబు నొక్కటియన నొప్పు నివి పదియును.
నని కానఁబడియెడి.

ఈయన వ్రాసినదే యథార్థము. భీమకవి యఖండయతిక్రిందఁ జేర్చిన వానినే యొక్కొక్క శబ్దమున కొక్కొక్కపేరుపెట్టి యప్పకవ్యాదులు సంఖ్యాబాహుళ్యము గావించిరి. కాని భీమనకంటె వీరు హెచ్చుగఁ జెప్పిన దేదియు లేదు, అప్పకవ్యాదులు శబ్దమున కొకయతివంతున ఏనియతి - ఏసియతి - యుష్మత్తుయతి-అయ్యయతి-అమ్మయతి-అఱియతి యని చెప్పుటమాత్రమే విశేషము. అట్లయినచో 'సోదరమహార్తు లీతపసిసూను' లనుచో సోదరయతి యని చెప్పవచ్చును.

'సాంగంబులగుచుండ • నఖిలవేదంబులు' భారతము, అది. ౧౬౭. 'సాకారయై వచ్చి సకలంబు చూడంగ సితపద్మహస్తయై యతనిఁబొందె'. (ఆరణ్య. ౫-ఆ.) ౨౧౧ ప) తిమ్మకవి సాంగ - సాంబ - సోదర శబ్దములకు మాత్రమే చెప్పెను. తక్కిన యిట్టివాని గతియేమి?

చం॥ అని మదినిశ్చయించి తగనందఱఁ బిల్వఁగఁబంచి వారితో
పనిపని మాటలాడి వినయంబునఁ బ్రార్థనచేసి మీరు మీ
కొనరిన సైన్యముల్ వదునొకొంటికిఁ బ్రాభవ మాచరింపఁ జొ
చ్చిన సకలంబునొప్ప నభిషేకముఁ గైకొనుఁ డుత్సవంబునన్.

దీని మూఁడవపాదమందుఁ బదునొకొంటికి నని యున్నచోట సంధి గూర్చి స్వరప్రధానవడిగాను సోమయాజులు ప్రయోగించినారు. ఇది తెలియక కొందఱు మూఢులు 'దేశ్యనిత్యసమానవడి యనుకొందురు' అని యప్పకవి వ్రాసెఁగదా. ఆ సోమయాజులవారే శ్రీసర్వము ౧. ఆ-౮౩ పద్యము.

కం॥ పాండవుల వలనఁ గీడొ,క్కొండును లేదధిప నీదు•కొడుకులు ధరణీ
మండల మంతయు ద్రింగిరి....అని వ్రాసిరే దీని నప్పకవి చూచెనా?
ఇది యేమి యతి?

కం॥ అతిథి నినుఁ గోరెనేనియు,
మతిఁ గింకిరిపడక యొల, మానగొనక॥ భార.
యవని కాంతరమున నోల•మానగొనియొ॥ నైషధ.
ఆహవోన్ముఖతకు నోల•మానగొనక. అడిదమునూరన. ఇది యేమి యతి?
భారతమందలి యీ ప్రయోగములకు ఏమిపేర్లు?

అనుశాసనిక పర్వము ౧ అ. ౩౭౪ పద్యము.

కం॥ అనిమిషయుఁ బెక్కుపేర్లం। వినుతించుచు శరణువేఁడి•వినతశిరస్కుం
డను ముకుళీకృతహస్తుం। డను నై యేనుండఁ దేవు•డతిశయకరుణన్.
ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసము ౧౬౮ పద్యము.

ఉ॥ గ్రచ్చుఱ నొక్క రక్కసుఁడ కాఁడు సురాసురులెల్ల నొక్కటై
వచ్చిన నీవచూడఁగ నవార్యబలోద్ధతిఁ వారలన్
ప్రచ్చివధింతుగాక యిటవచ్చి శ్రమంపడియున్నచోట నే
నిచ్చగ వీరిదైన సుఖ నిద్రకు భంగముసేయనేర్తునే?

నేను + ఇచ్చగన్=నేను బుద్ధిపూర్వకముగ ననియర్థము. దీని పై పద్యము చూడుఁడు.

ఉ॥ నామనసార దీనిఁ గనినప్పుడె సంతసమయ్యెఁ జాలునా
కీమహనీయ రత్నము వహింపఁగ నర్హుఁడితండె....॥ సౌప్తికము
౨ అ. ౬౭ ప.

శాంతిపర్వము. ౨_౨౬౭.

గీ॥ సాంగవేదవేది•యగు పురోహితుఁ డెవ్వ....

ద్రోణపర్వము. ౨_౨౮౦

చం॥ అనిమిషదైత్య కింపురుషులాదిగ నెవ్వరు వచ్చి కాచినన్
దునుముదు నెల్లి సైంధవునిఁ దోయజమిత్రుఁడు గ్రుంకకుండమును
న్న నరవరేణ్య! యత్తెఱఁగు నా కొనరింపఁగ రాకయున్న నే
ననలముఁ జొచ్చువాఁడ నృపులందఱుఁ జూడఁగ గాండివంబుతోన్.

అనుశాసనికము ౩_౧౦౦౦

తద్గా। నము లొనరింతు రవి పాపు•న్నాదురితములన్.
మత్త॥ ఎన్నఁడు, న్నైనిమోఘమునుగాదు దిగ్ధరణీ•రపీందు లెఱుంగఁగన్.
ఆది. ౭_౧౪౨.

భీమ ఖండము. ౩ ఆ. ౬౧ ప.

సీ॥ లక్ష్మి కెంగేలి లీలారవిందమ్మున....॥

చం॥ మగఁటిమిఁ జెంద్రగుజ్జరసమంటిన వామపదాంబుజంబునన్.

చంద్రాంగద చరిత్ర, ౧ ఆ. ౪ ప.

శ్రీరామానుజనామధేయము భళీరే సార్థతంజెందఁ జ
క్షూరమ్యస్థితిమై మెలంగి శరభంగోద్యద్గతింగాంచి,

వరాహపురాణము-౩ ఆ.

కం॥ శ్రీవాస లోచనాబ్జది, శావిజయస్తంభవండచయదంతురిత
స్మవలయ తుళువకూపా, రావారమృగాంక యిాశ్వరప్రభుసరసా.

కావ్యాలంకార చూడామణి, ౭-౨౨౨.

తే॥ స్వర్ణగిరిచాపుఁడర్పింపవలయు వేల్పు। స్వంతమగు మంత్రసూత్రపంచాక్ష
రంబు॥

అప్పకవి, ౪ ఆ. ౩౮౧ ప.

కం॥ తోటలు లెస్సైనయున్నవి। తాటాదూటములుగావు తాపసులుండన్
బేఁటలు దామోదరుచె। ర్లాటలకు న్నెళవులు మథురాపురిచెంతన్.

గ్రంథవిస్తరణభీతి సంక్షిప్తము.

తాత్పర్యము,

తమ్ములారా! వినుచున్నారుకదా. ఈ బాలకు లేరసము నభినయించి పాడుచున్నారో యారసము మనయందుఁ బుట్టి మన కనుభవమునకు వచ్చుచున్నది. ఇదిగాక కవిత్వమా విచిత్రశబ్దములచే సొంపైయున్నది. ఏదోషమైనను లేకయున్నది. ఇట్టి నిర్దుష్టమైన గుణవంతమై శ్లాఘ్యమైన కావ్యమును చంద్రబింబములవంటి యాతపసికుమారులు పాడుచున్నారు. అని సగౌరవముగా బహూకరించి పలికెను.

కం॥ ఆలాపాదుల మధురిమ, బాలకులట వెల్లిగొఁగఁబాడిన సభ్యుల్
గ్రోలిరి కత్తుకబంటిగ, వ్రాలిరి తలమునుకలై నఁబరవశు లగుచున్.౨౩౩

ఆలాప+ఆదుల=ఆలాపము మొదలగువాని యొక్క, మధురిమ:=తీపు, వాలాయము=ఎడఁదెగక, వెల్లిగొఁగ=ప్రవాహమువలెఁ గాఁగా, కుత్తుకబంటిగన్=గొంతుదాఁక, దఘ్నార్థంబున బంటి కొలఁదు లగు, క్రోలిరి=త్రాగిరి

తాత్పర్యము.

ఆలాపము-రాగము, వీని తియ్యందనము ప్రవాహమై పాఱునట్లు బాలకులు రామాయణము గానము చేయఁగా వినువార లా రసమును గుత్తుకవఱకు నిండునట్లు త్రావి యింకను దనివిచాలక దానిలోనే మునిగి పరవశులైరి.

చం. అది గని రామచంద్రుఁడు ధ॰రాధిపలక్షణ లక్షితాంగులై
పొదలిక మౌనివేషములఁ॰బూనినవారిఁ, గుశీలవాఖ్యులై
సదమలహృత్తపస్వు లయి॰జా నగువారల, నాకునున్ శుభ
ప్రద సుమహానుభావకథ॰బాడెడివారి వినుండు సాధువుల్! ౩౪

అది=సభ్యులు పరవశులగుటను, ధరాధిప........తాంగులై = రాజచిహ్నములతోఁగూడిన యవయవములు గలవారైనను; కుశీలవాఖ్యులై=గాయకులలో శ్రేష్ఠులై, సదమలహృత్ = నిర్మలమైన మనస్సుగల, తపస్వు లయి=ఋషులయి, రాజలక్షణము లెక్కడ? మునివేషమెక్కడ? తపస్సెక్కడ? గానమెక్కడ? అని విరోధాలంకారధ్వని. వంశపారంపర్యముగ రానివిద్య యహంకార కారణమగును. గానకళా పాండిత్యమట్లు రానిదయ్యు బాలకుల కహంకారకారణము కాలేదని తపస్వులను శబ్దము తెలుపుచున్నది. నాకునున్ శుభప్రదము=(1) సర్వేశ్వరుఁడగు నాకుఁగూడ శుభమునిచ్చునది, ఇఁక నితరుల మాట చెప్పనేల? యని భావము. కావ్యార్థాపత్తి ధ్వని. నాకునున్ సుమహానుభావ కథ=నాకంటె మహానుభావురాలగుదాని కథ. చూ.బాల. ౧౧౫ ప. పవ్యాఖ్య నాకునున్=పంచమ్యర్థమున షష్ఠి. "విలువిద్య నొరులు నీ కగ్గలముగ లేకుండ." భార. ఆది. ౯ ఆ, అని ప్రయోజనము. మహానుభావమైన కథ, 'సోఅంగవేదయదివా నవేద' యన్నట్లు సర్వజ్ఞుఁడగు నాకును దెలియఁ గష్టమైన మహిమగల చరిత్రమును. ఈ యర్థము చెప్పిన సర్వజ్ఞతకుహానిరాదా యనిన "యస్యాస్తే మహిమాన మాత్మన ఇవ త్వద్వల్లభోపి ప్రభుః॥ నాలం మాతు"మ్మని యామునాచార్యులు నుడివిరి, మఱియును "దేవిత్వ న్మహిమా నచాపి హరిణా నాపిత్వయా జ్ఞాయతే। యద్యప్యేవ మథాపినైవ యువయో స్సర్వజ్ఞతాహీయతే। యన్నాస్త్యేవ తదజ్ఞతా మనుగుణాం సర్వజ్ఞతాయావిదు। ర్వ్యోమాంభోజ మిదం తయాఖలు విదన్నాస్తీతోయ మిత్యుచ్యతే" యని కూరేశులు కూడ నుడివిరి. (2) నాకునున్=భార్య నెడఁబాసియున్న నాకును, శుభప్రదము = సౌఖ్యమిచ్చునది. భార్యావృత్తాంతము వినఁగానే విరహికి విరహవేదన పోయి సౌఖ్యము కలుగునుగదా. శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁదేజస్సు సీతాసంబంధమువలనఁ గలిగినదే యని జనకసుతా సంబంధం। బునరాముం డప్రమేయ పురుతేజుఁ" డని యారణ్యకాండమునఁ గలదు. ౫౧౫. సీతవలననే రామచంద్రమూర్తి శ్రీరామ

చంద్రమూర్తియయ్యెను. ఆమెసంబంధము లేకున్నఁ బరశురామునివలె
సపూజ్యుఁడయి యుండును.

అపవాదమునకు భయపడి సీతను విడనాడుటచే రామచంద్రమూర్తి
చరిత్రము కూడ మఱింత కళంకితమైనది. లోకు లనినా రనియే సీతను విడిచి
నాఁడా? ఆయనకుఁగూడ సందేహముండియే నలువురు దానిని తెలిసికొనిరని
విడిచినాఁడు గాని సీత నిర్దోషురాలని నమ్మియుండిన నట్టిభార్యను నేలవిడుచు
నను నపవాద మీ గ్రంథమువలనఁ బోయి వాస్తవార్థము తెల్లమగును గావున
నిది నాకును శుభప్రదమని భావము. భర్తనగుటచే భార్యహిత మెంచవలసినది
నాకు విధియమై యుండఁగాఁ బురుషుఁడ నగుటచేఁ బౌరుష్యము వహించి
కలుషచిత్తుఁడనై నిరపరాధినియగు దన్ను బాధించినను, స్త్రీ యగుటచే సహజ
వాత్సల్యము గలదై నన్ను క్షమించె, ఆకారణమున నామె నాకంటె మహాను
భావురాలేకదా. మహానుభావుఁడగు రామచంద్రమూర్తి చరిత్రమును మహాను
భావుఁడగు వాల్మీకి రచించుట చేతను, మహానుభావులగు కుశలవులు పాడుట
చేతను. సుమహానుభావమని చెప్పనగు నను కొందఱయభిప్రాయము సరిగాదు.
స్వతచరితమని రామచంద్రమూర్తి భావించియుండిన నాత్మప్రశంసగల దీనిని
వినియే యుండఁడు. రామచంద్రమూర్తి ధీరోదాత్తుఁడు కదా. ధీరోదాత్తుఁడవి
కత్థనుఁడు. స్తోత్రప్రియుఁడు గాఁడు.

సాధువుల్=సాధువులారా, అసాధువులకు రామాయణము రుచింపదు.
"కుక్కకు నాజ్య మిందునే" పంచ.

వ్యా క ర ణ ము

సాధువుల్=మధ్యమపురుష బహువచన యోగంబున నారగాగమంబు
విభాష నగును. —వ్యా-తత్వ. ౬౭ సూ.

ఇట్లు సభ్యు లాగానమహిమచే నానందపరవశులై యుండుట గాంచి
శ్రీరామచంద్రమూర్తి వారితో నిట్లనియె. ఓ సాధువులారా! 'సద్యఃఫలం
సంగీత' మని గానమనోహరత్వమున నానందమగ్ను లగుచున్నారు. సంగీత
మాపాతమధురము. కావున విన్నంతవఱకే మధురము. ఆవలకాదు. ఇదియట్లు
గాదు. కావున మీరు కథయందుండు విశేషమునుగూడ గ్రహించుటకై
సాహిత్యభాగమునకు మనస్సీయవలెను. అది దృఢముగ మనస్సున నిలిచి
స్మరించినపు డంతయు సంతోషము కలిగించును. శ్రేయస్సును సమకూర్చును.
అదెట్లనిన మీరు నన్ను మహానుభావుఁడని భావించియున్నారు. ఈ చరిత్రము
నాకంటె మహానుభావురాలి విషయము సీత యంతటి మహానుభావురాలని నీకుఁ
దెలిపియుండిన నేల విడిచితివందురా? అందు దోషమెవరిదో యిప్పుడీగ్రంథము

వలన స్పష్టపడును గావున మీరు శ్రద్ధతో వినవలసినది. ఇట్లుపాటలు పాడుచు వీథులవెంట వచ్చువా రెందఱో గలరని తలఁపకుఁడు. వీ రుదరపోషణార్థమై వచ్చినవారుగారు. వీరి దేహమునందు రాజుల కుండఁదగిన మొక్కట్లు గాన వచ్చుచున్నవి. వేసిన వేషమా మునివేషము. వీరు రాజకుమారులైరా. భిక్షాటనము క్షత్రియవృత్తిగాదు. మునులకుమారులైరా, ప్రతిగ్రహము నాసింపరు. వారికి ధనముతోఁ బనిలేదు. కావున వీరు గానముసేయుట స్వలాభాపేక్షచేఁ గాదు. వీరు గానవిద్యయందు నభినయమందు నిపుణులై తమ విద్యలను గీర్తి కోరి ప్రకటింపవచ్చిన వారందురా, కాదు. ఏలన? పండితపుత్రు లన్నట్లు వేషమున మాత్రమే మునికుమారులు గాక నిర్మలమైన మనస్సుగల తపస్వులు ఇట్టివారు తమ్మెక్కరు మెచ్చుకోవలయునని వీథులవెంట వత్తురా? రారు. ఇది శుభము గలుగఁజేయు మహానుభావురాలికథ. ఇందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన నాయిక స్వయముగా శుభము నిచ్చునది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన చరిత్రము నట్టిదే. (శుభప్రదయగు సుమహానుభావురాలి కథ.) కావున మీరు చరిత్రాంశమును గూడఁ జక్కఁగా వినవలయును.

తే॥ అనుచు సభ్యుల బాలకు•లలరఁ బల్కి, వారు దీపునకును దీపుఁ•గూరిపాడఁ
దిన్నతిన్నగ గద్దియ•దిగ్గి వచ్చి, సభను గూర్చుండి వినె నహా•సత్త్వమతిని.

అలరన్=సంతోషించునట్లు, గద్దియ=సింహాసనము, రామచంద్రమూర్తి సింహాసనమునుండి మెల్ల మెల్లగ దిగి నలువురితోపాటు సభలోఁగూర్చుండి మనస్సిచ్చి వినె నని యన్వయము. దడదడ ధ్వనిచేయుచు దిగిన నలువురు తన్నే చూతురనియు దానివలన రసభంగమనియు మెల్లగ దిగెను. భగవత్కథా శ్రవణమందు సర్వజనులు సమానులేకాని గొప్ప కొలఁదు లుండరాదని సింహాసనమునుండి దిగెను. తియ్యని పదార్థము తానొకఁడే తక్కినవారికంటె ననుభవింపరాదనియు సింహాసనమునుండి దిగెను. సదమునందు – సభయందు. యశఃప్రభృతుల యంత్యసకారంబునకు లోపంబు వైకల్పికంబు. సు-వ్యా-తత్సమ. ౬౩-సదము-సదస్సు.

తాత్పర్యము

అని బాలకుల కుత్సాహము జనింప నిట్లు సభ్యులతోఁజెప్పి యాబాలురు తేనెలోఁ జక్కెరకలిపినట్లు తీపునకు మఱింత తీపుకలుగునట్లు పాడుచుండ భగవత్కథలు చెప్పెడువారికంటె వినువా రున్నతస్థానమం దుండరాదు. కావున రామచంద్రమూర్తి సద్దుచప్పిడిలేక మెల్లగ సింహాసనము దిగివచ్చి నలువురితో పాటు కూర్చుండి వినసాగెను. ఆహా! రామాయణము రామచంద్రమూర్తినిఁ గూడ నాకర్షించెఁగదా!

కం॥ శ్రీ రామోత్సాహ వ్యాహారములన్ మార్గవిధి మ-హానందముమై
సీరీతి వారు పాడిరి, సారం బైనట్టి రామ-చరితం బెల్లన్. —౩౬

ఉత్సాహ వ్యాహారములన్=సంతోషము కలిగించు మాటలచే, మహానందముమై=గొప్పసంతోషముచే, సారము=శ్రేష్ఠము, రసవంతము, మార్గవిధి=దేశి, మార్గమను రెండువిధములలో సార్వత్రికమైన మార్గప్రకారము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రుని యుత్సాహకరములైన మాటలకు మిగుల సంతోషించినవారై కుశలవులు దేశాదినియమములులేక యెచ్చటనైనను పాడఁగూడిన మార్గమను సంగీతవిధానము ననుసరించి రామచరిత్రమంతయు నిట్లుపాడిరి.

'తపమున స్వాధ్యాయంబున' అను పద్యము మొదలింతదాఁక నీ రామాయణంబున కుపోద్ఘాతమని తలఁపనది. ఎట్లునాటకమున నాదియందుండు ప్రస్తావన నాటకాంతర్గతమో యట్లులే ఈ యుపోద్ఘాతముకూడ రామాయణాంతర్గతమే. ఈ యుపోద్ఘాతమున వక్తృవైలక్షణ్యము, విషయవైలక్షణ్యము, ప్రబంధ వైలక్షణ్యమను నీమూఁడు విషయములు పఠించువారికి గ్రంథముపై గౌరవము కలుగుటకై చెప్పఁబడినవి. గ్రంథమున గౌరవబుద్ధి కలిగినఁగాని లోకులు గ్రంథపఠనార్థము ప్రవర్తింపరు. అట్లు ప్రవర్తించినఁగాని దానివలన గలుగు లాభము పడయఁజాలరు. కుశలవులు పాటపాడుట మొదలైనవి రామాయణ రచనానంతరముకదా జరిగెను. అదియెట్లు రామాయణ పూర్వభాగమున వ్రాయఁబడెను. అని యాక్షేపింపరాదు. (1) వాల్మీకి త్రికాలజ్ఞాని కావునఁ దనయోగదృష్టిచే రామనిర్యాణాది వృత్తాంతము ముందుగఁ దెలిసి చెప్పినట్లే దీనిని జెప్పెనని తలంచవచ్చును. (2) వాస్తవమున నీ యుపోద్ఘాతములోని కుశలవుల విషయ ముత్తరకాండమున సరియైన స్థలమునందే చెప్పఁబడినది. ఆ విషయమే లోకులకుఁ బ్రరోచనార్థమై తెలియుటకు ముందుగను జెప్పఁబడినది. కావున నీ యొక సర్గము. (౪ వది) తరువాతఁ జేర్చెనని చెప్పినను బాధలేదు. (3) నాల్గవ సర్గము వాల్మీకి రచితము కాకయుఁ బోవచ్చును. రామాయణము పూర్తియయిన పిమ్మట నాయన శిష్యుఁ డెవఁడేని జరిగిన వృత్తాంతము ప్రరోచనార్థమై చెప్పియుండవచ్చును. ఇట్లు చేర్చుట కొన్ని గ్రంథములందుఁ గానవచ్చుచున్నది. యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యాదియందు నిట్లున్నదని వ్యాఖ్యాతయగు విజ్ఞానేశ్వరుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. నాటకరచనానంతరము గ్రంథకర్తయో మఱి యొకరో ప్రస్తావనవ్రాయు నాచారమును గలదుగదా యోగదృష్టిచే జరగఁబోవు వృత్తాంతము ముందుగ వాల్మీకి తెలిసికొని నాలు

గవ సర్గము వ్రాసె ననువిషయమున నొక సందేహము తోఁచును. అదేమన- కుశలవులు శ్రీరామచంద్రులయెదుటనే యీ నాల్గవ సర్గముకూడఁ బాడిరిగదా- అప్పు డా సర్గమునందుఁ జెప్పఁబడిన 'రాజకుమారులు' 'రామచంద్రవిభు మాఱటమూర్తు'లను నీ పద్యములను విన్నప్పుడు గాయకులు తన కుమారులని రామచంద్రమూర్తికిఁ దోఁపకయుండునా? వెంటనే యీ విషయము విచారించి యుండఁడా ? కావున నిది యసంగతము, సమాధానము— బిడ్డలయందుఁ గానవచ్చునవి తండ్రి మొక్కట్లేగావు మేనమామలు మొదలయిన వారి పోలికలు నుండును. కావున పోలిక యున్నమాత్రముననే మీరు నా కొడుకులా యని రామచంద్రమూర్తి వారి నేమని యడుగును ? ఆ బాలురకుఁ దాము వాల్మీకి శిష్యుల మని మాత్రము దెలియునుగాని తా మా రామచంద్రమూర్తి కుమారు లగుట తెలియదు. అందున్న వారిలో శత్రుఘ్నుఁడు తప్ప మఱియెవ రేమియు నెఱుఁగరు. అదియునుగాక సీతాదేవివిషయమున వాల్మీకి యేమి చెప్పునో యనియు నామెవిషయము లోకమెఱుఁగ వలయుననియు రామచంద్రమూర్తి యభిలాష కావున నీసందేహము తీర్చుకొన యత్నించెనేని యది విఫలమగును. కావున రామచంద్రమూర్తి యావిషయము ప్రస్తావింపక యుండవచ్చును.ఆలో చించి చూడ నీ నాల్గవ సర్గమును గుశలవులు పాడలేదనియు వాల్మీకియో, యాయన శిష్యుఁడో చేర్చెననియుఁ జెప్పుటయే బాగని తోఁచుచున్నది. దాని వలన గ్రంథమున కేబాధయులేదు. ఇదమిత్థమ్మని శోధించి స్థిరపరుప సాధ్యమే గాని విరామము లేదు. శ్రమము మెండు కావున నుపేక్షితము. మఱియొక యాక్షేపము :- మొదటి మూఁడుసర్గములయందు వాల్మీకి స్వవిషయము తాను యోగదృష్టి కలవాఁడనని తనకు బ్రహ్మ సాక్షాత్కరించెనని చెప్పుకొనుట యాత్మ స్తుతికాదా ?

సమాధానము- మొదటి మూఁడుసర్గములయందు గ్రంథోత్పత్తివిధము చెప్పఁబడినదే కాని మఱియేమియుఁ జెప్పఁబడలేదు. యోగదృష్టి యనునది వ్రాత్యప్రాయులమైన మన కిప్పు డసాధ్యముగఁ దోఁచుచున్నదికాని యది యోగాభ్యాసపరుల కందఱకు నాఁటికి నేఁటికి లభించునదే.ఈ విషయము చెప్ప కుండిన గ్రంథమునకుఁ బ్రామాణ్యమే తప్పును. కావున నున్నదున్నట్లు చెప్పుట దోషము కాదు. యోగదృష్టి గలవారు ఆనాఁడు వాల్మీకి చూచిన దంతయు నేఁడు చూడవచ్చును. యోగవిద్య యొకరిసొత్తు కాదుగదా ? ఆనాఁడు చూచినవాఁడు వాల్మీకి యొకఁడే కాఁడు, భరద్వాజులును జూచిరి.

మఱియొక యాక్షేపము :- నాల్గవసర్గము తరువాతఁ జెప్పఁబడిన దన్నట్లు మొదటి మూఁడుసర్గములుకూడఁ దరువాతఁ జేర్పఁబడినవని యేల చెప్పరాదు?

'వాల్మీకి ప్రశ్నించెను' అని యీ ప్రకారము ప్రథమపురుషమేకదా ప్రయోగింపఁబడినది.

సమాధానము:- ప్రథమపురుషము ప్రయోగింపఁబడుటచేతనే యీసర్గములు వాల్మీకి చెప్పినవి కావన వలనుపడదు తన్నుద్దేశించి చెప్పునపుడు వినయ సూచనగాఁ బ్రథమపురుషము ప్రయోగింపఁబడును. నేను అని చెప్పుటకు మాఱు 'వీఁడు మీదాసుఁ' డని చెప్పుట కలదుకదా. ఆంధ్రమహాభారతమున నన్నయ భట్టు 'నన్నయభట్టు ధీరతన్' 'నన్నపార్యుఁడు' అని ప్రయోగించెనుగదా.

అంతియగాక ప్రథమసర్గముకూడఁ గుశలవులు రామసన్నిధానమునఁ బాడిరని యుత్తరకాండమునఁ జెప్పబడెను. (ఉత్తర. ౧౪౩౬ ప.)

అప్పటికి రచింపఁబడకుండిన వారెట్లు పాడియుందురు ? అదియునుగాక యీ మూఁడు సర్గముల విషయ మితరులకుఁ దెలియునదికాదు. ఈ విషయ మాయన వివరింపకుండిన బాల. ౨౪౦ వ పద్యమున బ్రహ్మ పల్కిన దిది, బహుపాపవిచ్ఛేది, క్షితిని బ్రవర్తింపఁజేయుమాత్ర మధికారమందితి, ననిన వాక్యము లెట్లు బోధపడఁ గలవు ?

మనుస్మృతియందు.

శ్లో॥ సతైః పృష్టస్తథా సమ్య గమితౌజా మహాత్మభిః
ప్రత్యువాచార్చ్యతా న్సర్వాన్ మహర్షీం ఛ్రూయతా మితి॥

మనుస్మృతి మనువు వచించినదైనను 'మనువును ఋషు లడిగిరి. ఆయన వారికిట్లు చెప్పెను' అని యందుఁ గానఁబడుచున్నది.

దానిపై వ్యాఖ్యాతయగు కుల్లూకభట్టు.

"ప్రాయేణా చార్యాణా మియంశైలీ యత్స్వాభిప్రాయ మపి పరోపదేశ మివ వర్ణయంతి. అత ఏవ 'కర్మాణ్యపి జైమినిః ఫలార్థత్వా' దితి జైమినే రేవ సూత్రం. అతఏవ 'తదుపర్యపి బాదరాయణ సంభవా' దితి బాదరాయణ స్యైవశారీరక సూత్రం" అని వ్రాసెను. సాధారణముగ నాచార్యులశైలి యిట్లే యుండును. స్వాభిప్రాయముకూడఁ బరు లుపదేశించినట్లు చెప్పుదురు కావుననే జైమిని రచించిన సూత్రములందే 'జైమిని యిట్లు చెప్పెను' అని చెప్పఁబడును. శారీరక మీమాంసయందును, బాదరాయణు లిట్లే వ్రాసిరి. కావున వాల్మీకి నారదు నడిగెను. వాల్మీకి నారదునకుఁ జెప్పెను, లోనగునవి వాల్మీకి రచించినవి యనియే యెఱుఁగవలయును.

ఈ క్రింది వివరింపబడు విషయము గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానంబునఁ గలదు. ఈ రామాయణమునఁ బదునెనిమిది విషయములు కలవు. వానిపేర్లం దందుఁ దెలుపబడును. వేదాంతములయందు జగత్కారణ మనఁబడునది విష్ణు

మూర్తియే కాని బ్రహ్మరుద్రాదులు కారని రామాయణము విశదీకరించుచున్నది. ఈయర్థము సంక్షేప రామాయణమున విశకలితముగా నున్నను నిచ్చట మీమాంసా న్యాయపూర్వకముగఁ బరిపూర్ణ రామాయణము విశదము చేయుచున్నది. కానఁ బునరుక్తముకాదు. "ప్రాయేణ పూర్వ భాగార్థో, ధర్మశాస్త్రేణ కథ్యతే। ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదాంతార్థః ప్రకాశ్యతే" యన్నట్టు లిది యితిహాసము గాన వేదాంతార్థ విచారరూపమని యెఱుఁగునది. "యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేనజాతాని జీవంతి, యత్ప్రయం త్యభిసం విశంతి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ" యని యుపనిషత్తునందు యుకారణ వాక్యమునందు జగత్కారణము బ్రహ్మమని చెప్పఁబడి యున్నది. ఆ కారణము త్రిమూర్తులలో విష్ణువేయని యీ గ్రంథమున విశదము. ఒకగ్రంథమునఁ బ్రతిపాద్యవిషయ మాఱువిధముల నిశ్చయింపవలయును. "ఉపక్రమోపసంహారౌ వభ్యాసో పూర్వతాఫలం। అర్థవాదోప పత్తీచ, లింగంతాత్పర్యనిర్ణయః" గ్రంథాది - గ్రంథాంతము - గ్రంథ మధ్యము - అపూర్వత-ఫలము-అర్థవాదము యుక్తులు వీనిచే గ్రంథప్రతి పాద్యవిషయము తెలిసికొనదగు. ఇవియన్నియు విష్ణువిషయమున నేకీభవించి యున్నవి.

(౧) గ్రంథాదియందు - 'ఎవ్వఁడి ధాతిణి' నని వేదాంతమునందుఁ జెప్పఁబడిన గుణవంతుఁడు త్రిమూర్త్యాదులలో నెవ్వఁడని వాల్మీకి ప్రశ్నించినపుడు రామచంద్రమూర్తిగ నవతరించినవాఁడే యని "జనియించెనయ్య యిక్ష్వాకు వంశంబున" ననునది మొదలు నారదుఁ డుత్తరము చెప్పెను. విష్ణువేకదా రామచంద్రమూర్తిగ నవతరించెను.

(౨) అంతమున బ్రహ్మవాక్యమునందు సకలజగత్కారణుఁడగు విష్ణువే రామచంద్రమూర్తియని స్పష్టముగ నున్నది. చూ. ఉత్తర (౧౨౮౩-౧౨౮౪-౧౬౨౪). "పూర్వంబు జగములఁ బొలియించి మాయచే, స్వయముగ జలరాశి శాయివగుచుఁ" "దొలుత సృష్టించితి జలములయందు నన్ను" "వారిజంబున నీ నాభివలన నన్నుఁ గలుగఁజేసి" "రారమ్మువిష్ణు" ఇత్యాదులు బ్రహ్మ వాక్యములు.

(౩) గ్రంథమధ్యమున బాలకాండమున "ఈలోనన జాంబూనద। చేలుండు జగత్ప్రభుండు శ్రీకరభృశరు। గ్జాలుండు శంఖచక్ర గ। దా లలితుఁడు విష్ణుమూర్తి త్వర విచ్చేసెన్" బాల. ౪౪౨ ప. అను పద్యమున జగత్కారణత్వము విష్ణుదేవునకుఁ జెప్పఁబడెను. "అరిమర్దన నీవేకద।పరమగతివి మాకు నెల్లవారికిఁ గానన్" అను దేవతల వాక్యముచేతఁ బరాత్పరున కసాధారణమైన సర్వశరణ్యత్వ మను గుణము చెప్పఁబడెను ఆపైన 'కాళగళాదిసురుల్ మధుద్విషున్

వినుతి యొనర్చి యనుపద్యమున సర్వస్తోత్రార్హతయుఁ జెప్పఁబడెను. "ఏనెఱుంగుదు రాజేంద్ర యీ మహాత్ము రాము సత్యపరాక్రమోద్దాము మఱి ప్రసిద్ధ తేజోధికుండు వసిష్ఠమునియు నీ తపస్వితులెల్లరు నెఱుఁగఁవారు" అను విశ్వామిత్రువాక్యమున "వేదాహమేతం పురుషం మహాంతం । తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశనేన" యను శ్రుతియందున్నట్లు మహాపురుషతయు, తపోబలములేక తెలియ సాధ్యము కాకుండుటయు శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయమునఁ దెలుపఁబడెను. సీతా వివాహఘట్టమున వంశక్రమము చెప్పునపుడు "అవ్యక్తుఁడు నిత్యుఁ డవ్యయుండగు బ్రహ్మ గనె మరీచి"నను (బాల. ౧౪౬౨ ప.) వసిష్ఠుని వాక్యమున సకల మూలకారణత్వము చెప్పఁబడినది. "కం॥ గుణ సుంగైదువు వేలుపు, వడికిని శివధనువు పెడిలిపడుటయు వేల్పుం । దుడుములు మునులును విష్ణువె । కను నధికుండను నపుడు గ్రహియించి రెదన్" (బాల. ౧౩౬౮) అను పరశురామవాక్యమున సర్వాధికత్వము చెప్పఁబడినది.

అయోధ్యాకాండమున – ౭ ప – 'రావణుఁజంప దేవతా । బృందమతిన్ సనాతనుఁడు విష్ణువు పుట్టె ధరన్ నరాకృతిన్' అని శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సనాతనత్వము చెప్పఁబడినది. 'ఆకాశ ప్రభవో బ్రహ్మ శాశ్వతో నిత్య అవ్యయ' యను పద్యమున శ్రీరామునకు సర్వవ్యాపకత్వమును, స్వయంప్రకాశకత్వమును నీ రెండు గుణము లాకాశశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినవి. బాల-౧౪౬౨ లోని అవ్యక్తవాచ్యుఁడును నిందలి యాకాశవాచ్యుఁడు నిరువురు నొక్కఁడే. విష్ణు వనుటకు శ్రీ భాగవతమున :—

ఉ॥ సర్వఫలప్రదాతయును ♦ సర్వశరణ్యుఁడు సర్వశక్తుఁడున్
సర్వజగత్ప్రసిద్ధుఁడును ♦ సర్వగతుండగు చక్రపాణి యీ
సర్వ శరీరులున్ విగమ ♦ సంగతిఁజెంది విశీర్యమాణులై
పర్వినచో నభంబుగతి ♦ బ్రహ్మము దాఁ జెడకుండు నెప్పుడున్. అనికలదు.

అరణ్యకాండమున :– "జనకాత్మజ సంబంధం బున రాముం డప్రమేయ పురుతేజుఁడు" (౫౮౫ ప)అను మారీచవాక్యమున నపరిచ్ఛిన్న మహాత్మ్యము చెప్పఁబడెను.

కిష్కింధాకాండమున :– "ఉ॥ సాధులవాస వృక్షము, ప్రశస్తమహాగతి యార్యకోటికిన్ । బాధితపాళికాశ్రయము. బంధురకీర్తికి నేకపాత్రమా । రాధిత శాస్త్రలౌకిక వరప్రతిపత్పృథశీలి వల్లభా । భూధరమెల్ల ధాతులకుఁ బోలె గుణంబులకెల్ల నిక్కయా॥ కిష్కింధ – ౩౭౬." అను తారావచనమున జ్ఞానానందాదులగు సమస్త కళ్యాణగుణములు శ్రీరామచంద్రమూర్తికే చెప్పఁబడినవి.

సుందరకాండమందు:- "గీ॥అధిప బ్రహ్మస్వభువు చతురాస్యుఁడై నఁ త్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁడును బురహరుఁడునై న।నింద్రుఁడును మహేంద్రుఁడును సురాధీశుఁడై నఁ గలన శ్రీరామవధ్యునిఁగావలేరు॥"(౧౧౭౬ ప.) అనుపద్యమున సర్వసంహారకత్వమును రామచంద్రమూర్తియందుఁ జెప్పఁబడినది. "అకట యవ్యక్తమేక మనంతమగు నచింత్యవిష్ణుసుతేజంబు స్వీయమాయ, వానరాకృతిఁ గై కొని వచ్చెనేమొ! ౧-౩౭. యను పద్యమున ననంతరూపత్వ మను గుణము చెప్పఁబడెను.

యుద్ధకాండమున:- 'హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే' యను శ్రుతివాక్యము వలనఁ జతుర్ముఖ బ్రహ్మకును 'యదాతమ స్తన్నదివా నరాత్రి ర్నసన్నచాసచ్ఛివఏవ కేవల' యను శ్రుతియందు శివునకును, 'ఇంద్రోమాయాభిః పురురూప యీయతే' యనుశ్రుతియందు నింద్రునకును జగత్కారణత్వమున్నట్లు తత్త్వముల నిరూపించు సందర్భములఁ జెప్పచుండ విష్ణువునకే కారణత్వమనుట యెట్లు యుక్తమని ప్రశ్న మనస్సునం దుంచుకొని విష్ణువు దేవతలకన్న శ్రేష్ఠుఁడని చెప్పటంబట్టి యాయనకే కారణత్వమనియు ఈ తత్త్వనిరూపణ సందర్భములఁ జెప్పియున్న హిరణ్యగర్భ శివేంద్రశబ్దములు, సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మ శబ్దములు విష్ణువునకే పేరని యెఱుంగునదియను తలంపుతో "కాన రాముండు నిక్కము మహాయోగి యనాది మధ్యాంత సనాతనుండుఁ। బరమాత్ముఁడును బరాపరుఁడు మహత్తుకుఁ, బరమ మహత్తును బరమధాత। శ్రీవత్సవక్షుండు శ్రీనిత్యనిలయుండు, శంఖచక్రగదాది సాధనుండు। శాశ్వతుండు ధ్రువుం డజయ్యుండు సత్యపరాక్రముఁడగు విష్ణుఁ డవనిమీఁద (యు. ౧౨౦-౩౪ ప) నని చెప్పఁబడెను. ఆకాండమందే (౧౨౦౩) "నారాయణాదేవ లక్ష్మీసనాథా విభూ శంఖచక్రాయుధా" నీవ మున్నొంటి శృంగంబు భూదారమై భూమికాధారమై నిల్చు పెన్వేల్పవుం" అని నారాయణశబ్దవాచ్యుఁడు రాముఁడే యనియు నున్నది.నారాయణ శబ్దము పరమాత్మ పరమని వేదాంతమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. నారాయణుఁ డను పేరు విష్ణువునకే యనుటయు నప్రకంప్యముగదా, ఇట్లనేక స్థలములఁ బరమాత్మకుఁ గల యసాధారణ గుణములతో శ్రీరామునిఁ జెప్పటచే విష్ణుస్వరూపుఁడగు శ్రీరాముఁడే జగత్కారణమగుట సిద్ధము.

(౪-౨౫) పరాత్పరుఁడు విష్ణువే యనుట యిట్టి గ్రంథముచే నెఱుఁగవలయునుగాని ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచేత నెఱుఁగుట యసాధ్యము. కావున నపూర్వతయు నిటఁ గలదు. అపూర్వత యనఁగా నితరప్రమాణములచే దెలియరానిది దెలుపుట, ఫలంబును శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరాత్పరుఁ డనుట కనుకూలముగ నున్నది. రామచంద్రమూర్తి తనయందుఁ బ్రీతిగల కోసలవాసుల కందఱకు సాలోక్యమునుగదా ఫలముగా నిచ్చెను. అది పరమాత్మకుఁగాక తక్కిన యెవ్వరికి సాధ్యము ?

(౬) అర్థవాదమును యుక్తులును రామచంద్రమూర్తి పరమాత్మయనుట యందే కలవు. అర్థవాదముఁ=స్తోత్రము. బాలకాండమునఁ బరశురామ గర్వ భంగ ఘట్టమున 'నీ రెండు విండులు భూరిసత్త్వంబులు' ననునది మొదలు స్తోత్రము చెప్పఁబడినది. 'గుడుసుంగై దువు వేలు' వను పద్యము మీఁద నుదాహరింపఁబడెను. దానియందు విష్ణువు శివు నోడించుటచేత విష్ణువే శివుని కన్నను గొప్పవాఁడను యుక్తిచే విచారించి నిర్ధారణచేసినట్లు చెప్పఁబడినది. మఱియు నరణ్యకాండమున ౧౬౩ వ పద్యమున నగస్త్యుఁడు పూజించు సర్వ దేవత స్థానములఁ జెప్పి రుద్రస్థానము చెప్పకపోవుట యాయన పూజార్హుఁడు కాఁడనుటను స్పష్టపఱుచును. ఈ దేవతాస్థానము లన్నియు నగస్త్యదర్శనార్థము వచ్చిన దేవతల స్థానములని చెప్పరాదా? అగస్త్య దర్శనార్థము రుద్రుఁడు వచ్చుట లేదు.కావున నాయనకు స్థానము కల్పింపలేదనరాదా అనరాదు.అగస్త్య దర్శనార్థమై వచ్చు దేవతలందఱు సాధారణ దేవతలే ప్రధానదేవతలుకారు. ఇటఁ జెప్పిన దేవతలు ప్రధాన దేవతలుకాన వీరు పూజ్యులే కాని యగస్త్యపూజ కులు గారు.గృహస్థు గృహమున దేవత లున్నట్లు చెప్పినచో వారు గృహస్థుఁడు పూజించిన దేవతలని యేర్పడునేకాని గృహస్థునిఁ బూజింపవచ్చిన దేవతలనుట సరసముగాదు. మఱియు "రుద్రుండు త్రిదశులఁగాంచి రోషమునను భాగార్థు లార! భాగంబు నాకు నేలకల్పింప"రని రుద్రుఁడడిగినట్లు చెప్పుటచే రుద్రునకు యజ్ఞభాగము లేదని యేర్పడుచున్నది. కావున ఇట్టి దేవతకుఁ బరత్వము చెప్ప నెట్లగును? కాఁబట్టి యుపక్రమాదులగు తాత్పర్య లింగము లాఱును, సహాయ మఱగ నుంచుకొని రామాయణము రామచంద్రమూర్తిగ నవతరించిన విష్ణువే పరతత్త్వమని నిర్ధారణ చేయుచున్నది. ఈ యర్థమునే చతుర్ముఖుఁడు.

ఉ॥ ఉత్తమ కావ్య మియ్యది త్వదుద్భవమాది సుఖంబు దుఃఖముల్
హత్తినరీతిఁ దెల్పెడి యథార్థముగా సభవిష్యమై మఱిన్
సోత్తర మౌనటుల్ పలికె సొంపుగ వాల్మికి దానినెల్ల నీ
వి త్తఱి విన్మ నీవ యవనీశ్వర! యర్హుఁడ వద్ది గైకొనన్ ॥

కం॥ నీయంద సుప్రతిష్ఠిత ? మై యఖిలం బుండు రామ యాదిమకావ్యం
బీయది దివ్యం బద్భుత । మై యజ్ఞానచ్యుతంబు నై సత్యంబై.

— ఉత్తర. ౧౨౩౨-౧౨౩౩.

అని చెప్పెనుగదా దీనివలన రామాయణమునఁ జెప్పఁబడిన పరతత్త్వము శ్రీరామచంద్రమూర్తిగా నవతరించి విష్ణువే యని స్పష్టపడియె. జటాయువునకుఁ గోసలదేశప్రజల కందఱకు మోక్షమిచ్చినవాఁడు పరతత్త్వము గాకున్న మఱి యెవ్వఁడు కాఁగలఁడు? నీవ యర్హుఁడ వనుటచే తానుగాని రుద్రేంద్రాదులెవ్వరు

గాని దీని కర్తలుగా రని బ్రహ్మభావము. విష్ణువు పరమాత్మ యయ్యెనేని యాయనకు రామాద్యవతారము లెట్లు యుక్తమగును? కర్మముచేఁగదా జన్మముగలుగును. పరమాత్మ కర్మరహితుఁడు నిష్కళం నిష్క్రియం శాంత మ్మనికదా యుపనిషద్వాక్యము– అని కొందఱు సందేహింతురు. అది యుక్తము గాదు. కర్మాయత్తజన్మము ఇచ్ఛాయత్తజన్మము అని జన్మములు రెండువిధ ములు. అందు బద్ధజీవులకుఁ గర్మాయత్తజన్మము. ఈశ్వరునకు నిచ్ఛాయత్త జన్మ. 'అజాయమానో బహుధా విజాయతే' యని శ్రుతియు, 'ఇచ్ఛాగృహీతాభి మతో రుదేహ' యని స్మృతియు నీయర్థముననే తెలుపుచున్నవి. దుష్టశిక్షణ శిష్ట రక్షణములఁ జేసి లోకములఁ గాపాడుటకై భగవంతుఁ డా యా కాలముల కనుకూలముగ స్వేచ్ఛచే స్వశక్తిచే నప్రాకృత దేహములఁ గల్పించుకొనును వేష మిట్టిది వేసినను బరత్వశక్తి తప్పదు. రాజు మాఱువేషము వేసికొని నంతనే ప్రభుత్వశక్తి తప్పునా? కారాగృహములఁ బరీక్షింపఁ బోవు నధికారు లకు నేరముచేసి శిక్ష యనుభవింపఁ బోవు దోషులకు భేదములేదా? ఆశ్రితులకు మోక్ష మిచ్చుశక్తి పరదేవతకే కదా కలదు! అది శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ గలదని చెప్పఁబడెను. 'ఏదిగతి యజ్ఞశీలుర కేది యాహి। తాగ్నులకు నపరా వర్తులైనవారి। కుర్విదాతల కట్టి యనుత్తమగతి। కరుగు మత్సంస్కృతి మదాజ్ఞ నమిత సత్త్వ' (ఆరణ్య. ౧౧౫౬) అను పద్యమున అపరావర్తులైన వారికనుటచే రాముఁడు జటాయువునకు మోక్ష మిచ్చినట్లేర్పడెను. ఈ పద్య మున నపరావర్తులైన వారి కను పదమును గుఱించిన విచారము సంక్షేప రామాయణమున ౧౧౬ వ పద్యమున గలదు.

రాముఁడు పరతత్త్వ మయ్యెనేని సంధ్యావందన సూర్యనమస్కారాది కర్మ ములు చేయనేల యని యాక్షేపము స్వధర్మము శ్రేయస్కర మని స్వధర్మ మార్గమునఁ దాను వర్తించి లోకుల వర్తింపఁ జేయుటకై మాయామానుష వేషధారియగు రామచంద్రుఁడు అట్లు వర్తించెను. నర్తకు లే యే వేషములు ధరింతురో దానికిఁ దగిన చేష్టల రంగమున వర్తింపవలయును. గాని తత్పూ ర్వము వా రున్నదశల నాలోచించి వర్తింపరాదుగదా!

"ఆత్మానం మానుషం మన్యే" నేను మనుష్యుఁడ నని తలఁచెద నని చెప్పిన వాఁడు దానికిఁ దగిన చర్యయందుఁగదా యుండవలయును. కావున వసిష్ఠ విశ్వా మిత్రాది ఋషులకుఁ, గౌసల్యాహల్యాది స్త్రీలకు మ్రొక్కినట్లే సూర్యోపాస్తియుఁ జేసెనని యెఱుంగవలయును అని సమాధానము. కాఁగా, రామచంద్రమూర్తిగా నవతరించిన విష్ణువే పరతత్త్వము. దాని కాధారముగ బాలకాండమున నాయ నకు సృష్టి కారణత్వమును, అయోధ్యాకాండమున స్థితికారణత్వము, ఆరణ్య కాండమున మోక్షప్రదత్వము, కిష్కింధాకాండమున సర్వకారణత్వము, సుందర

కాండమున సర్వసంహారకత్వము యుద్ధకాండమున వేదాంతవేద్యతయు,ఉత్తర కాండమున సృష్టికర్తలగు బ్రహ్మాదులకుఁ గారణభూతుఁ డనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. ఈ యర్థము వకుళాభరణాది గుణపరంపరా ప్రాప్తమైన దనియు నూతనసృష్టి కాదనియు నెఱుంగునది. ఇందలి విశేషార్థము లందందుఁ జెప్పఁ బడును. ఈ విషయముల శ్రీరామపరత్వము చూచునది.

ఇది ద్వైత విశిష్టాద్వైతాది భాగవతుల యభిప్రాయము.వాదాద్వైతుల కెల్ల నిది యింద్రజాలము. శాక్తేయులు శ్రీత్రిపురసుందరీదేవియే రామచంద్ర మూర్తిగా నవతరించె నందురు. బౌద్ధులు బుద్ధదేవుఁడే (మాయాదేవిసుతుఁడు) యాకాలమున శ్రీరాముఁడుగా నవతరించె నందురు. తురకలు తమ రహీమే రాముఁడందురు. శైవులు శివుఁడే రాముఁ డయ్యెనందురు. మన శ్రీరామ చంద్రమూర్తినే వీరందఱిన్ని భావముల నిన్ని నెపములనైనఁ బెట్టుకొని పూజించుచున్నారుగదా- యని రామభక్తులు సంతోషపడుచున్నారు. కాని వేఱొండభిప్రాయము గలవారుగారు.రావణుఁడు నీవు విష్ణువు పంపిన వచ్చితివా యని హనుమంతుని నడుగ నాయన యెవఁడో నేను రామదూతనే యనెనుగదా. ఈ గ్రంథకర్త యభినివేశమట్టిదే. ఈగ్రంథమున విశ్వాసముంచి బాగుపడఁగోరు వారికి శ్రీరామచంద్రపదారవింద భక్తిపూరిత చిత్తమున ననుష్ఠానమున సీతా రామా ద్యనుకరణముగాని విష్ణ్వనుకరణము గాదు. శివానుకరణముగాదు. శక్త్యనుకరణముగాదు. శుష్కవివాదముగాదు. స్వాభిప్రాయంబున స్థిరులై పరాభిప్రాయము సహించుట యుత్తమజన లక్షణము.

౨. ఉపాయ వివేచనము.

ఇట్లు పరమతత్త్వమును స్థాపించి యట్టి పరమాత్మ ననుభవించు నుపాయము శరణాగతి యని యందుఁ బ్రతిపాదించుచు నాయుపాయమే వారివారి యధి కారమునుబట్టి వారివారి యిష్టమును సాధించుచున్నాఁడనియు జెప్పుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి యీగ్రంథము 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాగ్ంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై. తగ్ంహదేవ మాత్మబుద్ధిప్రకాశం. ముముక్షుర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే." యను శ్వేతాశ్వతరోపనిషదర్థమును వివరించును.

అందుఁ బ్రథమమున "ఈలోనన జాంబూనద। చేలుండు జగత్ప్రభుండు శ్రీకర భృశరు। గ్జాలుండు శంఖచక్రగదా లలితుఁడు విష్ణుమూర్తి త్వర విచ్చె సెన్" అను పద్యమున సర్వస్వామియగు సర్వేశ్వరుఁడు లోకు లెప్పుడు తన్ను రక్షింపఁవేఁడుదురా యని ప్రతీక్షించువాఁడు కావున నా సమయము తాను జగ ద్రక్షణము సేయుట కనుకూలమైనదిగదాయనియుబ్బి మిగుల వెలుఁగుచు రక్షణ సాధనములగు శంఖచక్రాదులతోఁ దన రక్షణము గోరుచుండు దేవతలుండు చోటికిఁ దానే వచ్చి చేరెను, బ్రహ్మరుద్రాది దేవతలట్టి దేవునిఁజూచి రావణవధ

యను ఫలముఁగోరి శరణు జొచ్చిరి. ఖలుని వధియించి సురపాళిఁగావ నిన్ను శరణుచొచ్చిన వ్యర్థముకాదనియుఁ జెప్పెను. అమీఁద "అన్నపదంబులంబడి మహామతి గట్టిగఁ బట్టికొంచు నాయన్నులమిన్న సీతఁగని యామెను బ్రార్థన చేసి మున్నుగా" అయోధ్య. ౮౭౧ అను పద్యమున నరణ్యమునకుఁ దన్నుఁ గూడఁ దీసికొనిపోవ లక్ష్మణుఁడు చేసిన శరణాగతిచేత శరణాగతికిఁ బురుషకార మవశ్యమని తెలియుచున్నది. "రాముఁడు పట్టనంబునకు రా మదిఁబూనెడిదాఁక నింద శా। లా ముఖమందు నప్పిడి యిలాత్రిదశుం డధమర్ణువాకిటన్। మోమున గుడ్డవైచుకొని ముట్టక కూడును నీళ్ళు నుండున। ట్లేమియు ముట్టకేను వసియించెద" అయోధ్య. ౨౪-౩ ప. అని భరతుఁడు పట్టాభిషేకార్థమై శరణుచొచ్చెఁగదా అది యేల విఫలమయ్యె నన నింతకుఁ బూర్వమే రావణ వధార్థమై దేవతలు శరణాగతిచేసియుండుటఁబట్టియు ననివార్యమైన జనకాజ్ఞ యను ప్రబల ప్రతిబంధ ముద్భవపడుటను భరతుని శరణాగతికి ఫలవిలంబమైనది. కాని వ్యర్థము కాలేదు. అంతమాత్రమేకాక యిప్పటికి రామపాదుకల లాభము కలిగినది. శరణాగతికిఁ బ్రబల ప్రతిబంధ ముండెనేని కాలవిలంబన మగును గాని వ్యర్థముగాదు. అప్పటికిఁ గొంత ఫలమైన కలుగక తప్పదని దీనివలనఁ దెలియనయ్యెడి. దండకారణ్యవాసులు ఋషులు విరోధి సంహారార్థమై శరణాగతి చేసిరి. ఆరణ్య ౧-౨౮౦. 'మత్స్వామివి నీవ నీవు వసధాంబిని నుండిన నూర నుండినన్' యని వారి ప్రార్థన.

"కావున మేమెల్లరమును నీ విషయమునందు నుంట నీచే నెపుడుం గావం బడ సర్హులము" అనియుఁ జెప్పిరి.'నీ విషయము నందు నుంట' యను పదము శరణాగతి యనఁ బ్రభువున్న దేశమున నుండుటే చాలునని తెలుపుచున్నది. "కాకియు వెఱ మూఁడులోకములను, సంచరించుచుఁ బలువుర శరణు వేఁడెఁ గన్న తండ్రియు సురలును ఘనమహర్షి, చయమునుం దాము గావఁగఁ జాల మనఁగ మరలి చనుదెంచి రామునే శరణుచొచ్చె,శరణంచు ధరణిపై సాఁగిలఁబడి నట్టి వాయసుఁగని యది వధ్యమయ్యుఁ జంపకకాచితి" సుందర. ౬౩౩ ప. అను కాకాసుర వృత్తాంతముచేత రక్షకుని యెదుటఁ బడియుండుటే శరణాగతికిఁ జాలునని తెలియుచున్నది. కావుననే యీ గ్రంథకర్త యనన్యుఁడై కోదండ రాముల సన్నిధి నొంటిమిట్టయందుఁ బడియుండఁ గోరుట.

అపరాధివి వారియెడం। గపినాయక దోషహరణకరణక్షమ మౌ। నుపమ మఱియెద్దిలేదిఁక। నిపుడంజలి జేర్చి మ్రొక్కుమీ సౌమిత్రిన్." కిష్కింధ ౮౭౭.

అను సుగ్రీవుని వృత్తాంతముచే శరణాగతి కంజలి బంధమే చాలునని తెలియ నయ్యెడి. "రావణా! కొంకకు రామునితోఁ జెలిమిఁ గోరుమ యప్పురుషోత్త

ముందు ధర్మాంకుఁడు నిన్ను నేలు శరణాగతవత్సలుఁడౌట నర్మిలిన్",సుందర. ౨౨౨౬. అని సీత రావణున కుపదేశించిన వాక్యముల వలన శరణాగతికి నాను కూల్య మావశ్యక మని యేర్పడుచున్నది. "అవజ్ఞ చేసినన్ దురుసునఁ నాలు బిడ్డలను ద్రోపిది యియ్యెడ రామచంద్రునిన్ శరణముఁ జొచ్చినాఁడ" యుద్ధ. ౩౭౮ అను నీ విభీషణశరణాగతి వాక్యములవలన శరణాగతికి విరోధపరిహార మత్యావశ్యక మని స్పష్టమగుచున్నది. "తూరుపు మొగమై మునియై శయనిం చెను నద్వనిధిఁ బ్రార్థించుకొనుచు" యుద్ధ.౪౩౬ అను రామశరణాగతియందు నయోగ్యుఁడు శరణాగతి చేయునపుడు వేఱుయోగ్యత సంపాదించుకో నక్కఱ లేదు. యోగ్యుఁడు శరణాగతి చేయునపుడు నయోగ్యత తెచ్చుకోఁ బనిలేదు. శరణాగతికిముందు వాఁడువాఁ డుండు దశయే చాలును. అశుద్ధ మగు లంకా నగరమునుండి శరణార్థియై వచ్చిన విభీషణుఁడు శరణాగతికిఁ బూర్వము తన పూర్వపు టునికికై పశ్చాత్తాప పడుట తప్ప వేఱుప్రాయశ్చిత్తాదులఁ జేసికొని క్రొత్తయోగ్యత సంపాదించుకొని రాలేదుగదా శరణాగతికిఁ బూర్వము క్రొత్త యోగ్యత సంపాదించుకో నక్కఱలేనియెడల సముద్రునియందు రామచంద్ర మూర్తి శరణాగతి వ్యర్థము కానేల ?– అని యాక్షేపము. సముద్రునకు సామ ర్థ్యమును గారుణ్యమును లేకుండుటచేతనే యని సమాధేయము. సమర్థుఁడు కారుణికుఁడు నగువానిని శరణుచొచ్చిననే శరణాగతి సఫలమగును. శ్రీరాముల కంటె సముద్రుఁడు సమర్థుఁడును గాఁడు, కారుణికుఁడును గాఁడు.కావున వ్యర్థ మయ్యెను. "మనలన్ క్షమియింపఁగా వేఁడుకొంటయే పోలును" సుందర. ౭౦౮ ప. అని త్రిజట సీతాదేవిని శరణు వేఁడెను. ఈకారణముచేతనే రావణ వధానంతరము హనుమంతుఁడు రాక్షసస్త్రీలనందఱఁ జంప నాజ్ఞయిమ్మనఁగా త్రిజటాశరణాగతిని స్మరించి హనుమను వారించి వారల రక్షించెను. దీనివలన నాపన్నుఁడైన వానికై మఱియొకఁడు శరణాగతి చేయవచ్చు ననియు నది సఫలమగుననియు స్పష్టమయ్యె. వైష్ణవులపక్షమున భాష్యకారులు శరణాగతి చేసిరి. విభీషణుఁడు శరణన్నమాత్రాన శరణువేఁ డని యాయన మంత్రులను గూడ రక్షించుటచే శరణాగతుని సంబంధులకును భగవత్కటాక్షము సిద్ధమనుట స్పష్టము.ఇత్యాదిమొద లంతమువఱకు నీగ్రంథమున వారివారి యిష్టానుసారము శరణాగతి ఫలించుననుట విశదీకరింపఁబడినది. అట్టి శరణాగతియే మోక్షమునకు హేతు వని యెఱుంగునది. ఇందలి యితరవిశేషము లా యా సందర్భము లందుఁ జెప్పఁబడును.

౩. శరణాగతికి ముఖ్యఫలము

భగవంతునియెడఁ జేసిన యిట్టి శరణాగతికి ముఖ్యఫలము భగవత్సన్నిధాన మునఁ జేరి భగవంతునికి సేవచేయుచుండుటయే యనియు నితరఫలము

లానుషంగికము లనియు నీ గ్రంథమువలన స్పష్టమగుచున్నది. మొట్టమొదట దేవతలు శ్రీ విష్ణుమూర్తిని శరణువేఁడుటవలనఁ గలిగిన ప్రధానఫలము తాము వానరాది రూపముల నవతరించి భూమియందు దవతరించిన భగవంతునకు సేవ చేయుటయే.

రావణవధ యానుషంగికఫల మని యెఱుఁగవలయును. లక్ష్మణుఁడు శరణు చొచ్చి యిట్లు ప్రార్థించెను. "పండులు గడ్డలున్ వననివాసులు గ్రాసము గాఁగ మెక్కు వేళ్లొండు నెద్దైనఁ దెచ్చెదను, నుర్విజ నీవును గూడియాడుచున్, గొండల పేటుల న్నిదుర గూరియయున్నను మేలుకొన్నఁ గోదండ ధరుండనై మెలపుదాలిచి సర్వముఁ దీర్చుచుండెదన్" అయోధ్య. ౮౮౩. ఇందు శరణాగతికి సర్వకాల సర్వదేశ సర్వావస్థలయందును భగవత్కైంకర్యమే ప్రధాన ఫల మని తెలియుచున్నది. చిత్రకూటమున భరతుఁడు రామచంద్రమూర్తి శరణు చొచ్చినదియుఁ దత్కాలముఁ గాకున్న గాలాంతరముననైన రామసేవ దొరకునుగదా యను తలంపుతోనే, భరతుఁడు శరణాగతి చేయకుండిన యెడల రామచంద్రుఁ డయోధ్యకు మరల వచ్చియుండఁడు. భరతునకు రామసేవ లభించియు నుండదు. ఈభయముతోనే భరతుఁడు శరణాగతుఁడయ్యెను. (అయోధ్య. ౧౨౬౫-౧౨౭౧) (యుద్ధ. ౫౮౪౫వ. చూడుఁడు). దానికి సంపూర్ణ ఫలము వెంటనే ప్రతిబంధక బాహుళ్యముచే దొరకకున్నను దాత్కాలిక ఫలమైన శ్రీరామపాదుకలసేవ లభించి తుదకుఁ బ్రధానఫలమగు శ్రీరామ సేవయు లభించెను. దండకారణ్యమున మునుల శరణాగతికి ఫలము శ్రీరాముని స్తోత్రమే.

స్తుతించుటయుఁ గైంకర్యమే ఆనుషంగికము విరోధినాశము

ఉ॥ భాసురసంభవత్కు ముదబాంధవతేజుని రామచంద్రునిన్
శ్రీసహితున్ సుమిత్రసుతుసేవితయశస్విని జానకీపతిన్
మాసరరక్తి పూర్ణ బహుమాన పురస్సరయుక్తి మంగళా
శాసన సంప్రయుక్తిని బ్రశస్తమతుల్ భజియించి రాస్థమై.　　అర. ౮.

అని యీసందర్భమునఁ జెప్పఁబడినది.

సుగ్రీవ విభీషణుల శరణాగతికిఁ బ్రధానఫలము రామసేవయే. రాజ్యలాభాదు లానుషంగికములు. చం॥ హరిచయనాథుఁ డీకరణి నావహకీర్తిగడించి యామినీ। చరపతి గాసిపెట్టి సువిశాల నభోంగణమున్ మహాజవో। ద్ధురగతి దాఁటివచ్చి నవతో యజనేత్రుని రాముపక్కఁగా। హరివరసంఘమధ్యమున నల్లన నిల్చె శ్రమంబుదీఱఁగన్.　　యుద్ధ. ౮౧౯.

సుగ్రీవుఁడు రావణుమీఁదికి బోవుటకుఁ గారణము పరులచేఁ దాను జేయించు సేవతోఁ దృప్తిలేక తాను బ్రత్యేకముగ యథాశక్తి భక్తి ప్రకటించుటకే. అటుగాకున్న హనుమదంగదాదులఁ బంపియుండిన నందున్న రాక్షసుల నందఱను రావణునితోడ గొంతులకుఁ దోఁకలుచుట్టి యీడ్చుకొని వచ్చియుందురు. రావణుని రణమున కీడ్చి చావఁగొట్టి బుద్ధివచ్చునట్లు చేయవలయునని హనుమంతుఁడు తలఁచెను. గాని యది నెఱవేఱినదిగాదు. ఆ లోపమును బూర్తిసేయ సుగ్రీవుఁడు మొదలుపెట్టెను.

విభీషణుఁడు "సకలభూత శరణ్యుని నిన్నుఁ జేరితిన్ నిను శరణంబుఁ జొచ్చితిని నెయ్యురర లంక సిరిం దృజించితిన్ – మనుజవరా భవద్గతము మత్సుఖ జీవితరాజ్య భోగముల్" యుద్ధ ౩౮౪– అని చెప్పెను. దీనివలన విభీషణుఁడు కోరినది రామసేవ యనియుఁ దక్కిన వానుషంగికము లనియు నేర్పడుచున్నది.

ప్రాణార్థియై కాకాసురుఁడు శరణుఁజొచ్చినపుడు రామచంద్రమూర్తి వానిని రక్షించెను. కాని వాని దుర్మార్గమునకు శిక్షగా నొక కంటిని దీసికొనెను. మరల దుర్మార్గ ప్రవర్తకుఁడు గాకుండుటకై యిట్లుచేసినది యనుగ్రహరూపకమే కదా? పరశురామునిపై నస్త్రమును బ్రయోగింపఁబూని యతఁ డనుకూలుఁడగుటచే నతనిపైఁ బ్రయోగింపక యతని యిష్టమునకు విరోధియగు నతని సుకృతముపైఁ బ్రయోగించెను. మోక్ష మతని యిష్టము స్వర్గాది ప్రాప్తి హేతువు పుణ్యము మోక్షవిరోధి. మఱియు సముద్రమునకై యెత్తిన యస్త్రమును వాని యనుతాపమును జూచి కరుణించి వానిపైఁ బ్రయోగింపక వాని విరోధులపై బ్రయోగించెను. 'తస్య పుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం, ద్విషంతః పాపకృత్యా' మ్మను శాస్త్రోక్తి ననుసరించి యిట్లు రామచంద్రమూర్తి చేసెను. ఇట్లే కాకాసురుని శిక్షయు నని యెఱుంగునది. అకించనుఁడయి వేఱు గతి లేనివాఁడు సమర్థుఁడయి దయాళువగు వాని శరణుచొచ్చినయెడ సఫలమగును. రామచంద్రమూర్తి సముద్రుని శరణుచొచ్చుట వ్యర్థమగుటకు హేతు విరువురు నధికారులు కాకుండుటయే సముద్రుని శరణుచొరుమని విభీషణుఁడు చెప్పుటకుఁ గారణము తన శరణాగతి ఫలించినట్టే శరణాగతు లన్నివేళల సఫలమగునని తలఁచుటచేతనే. దేశము, కాలము, అధికారి, ఫలము లిట్టులే యుండవలయును. నట్లుండరా దను నిర్బంధము లేకున్నను ఇట్టివానినే (అధికారినే) శరణు పొందవలయునని మాత్రము నిర్బంధ మున్నట్లు తేర్పడుచున్నది. విభీషణునకుఁ దెలియకున్న నా శాస్త్రప్రవర్తకుఁడైన రామచంద్రమూర్తికిఁ దెలియదా, యేల శరణాగతి చేసె ? ననిన విభీషణుని మూలమున లోకమునకు బోధించుటకే, ప్రపత్తియని చెప్పఁబడు శరణాగతియందుఁ బ్రధానముకావ శ్రీరామాయణమును దీర్ఘశరణాగతియని యా భాణకుఁడు

చెప్పెను సమస్తాంగములును ఆ శరణాగతి కనుకూలముగనే యిందుఁ జెప్పఁబడి నవి. సమర్థుఁడై కరుణాళువై సుశీలుఁ డగువానియెడ జేసిన శరణాగతి సఫల మగును. రుద్రధనుర్భంగము, పరశురాము జయించుట. సప్తసాలభేదము, సేతుబంధము మున్నగునవి రామచంద్రమూర్తి సామర్థ్యమును సర్వజ్ఞత్వ మును బ్రకటించును. సీతావియోగకాలమందలి చర్యలన్నియు నీయన పరమ కారుణికుఁ డని చెప్పును. గుహ శబరీ సుగ్రీవాదుల వృత్తాంతము లీయన సౌశీల్యమును వెల్లడిచేయును. విశ్వామిత్రుని యజ్ఞసంరక్షణము, దండకారణ్య ఋషుల రక్షణము, రావణుఁడు బాధించిన సకలదేవతల సంరక్షించుటయు, తన సౌందర్యాదులఁ జూచి పరమ ప్రీతులయిన స్వదేశజనులకు మోక్షమిచ్చుటయు, నీయన సర్వరక్షకత్వమును జూపును. కావున నిట్టి సకల సద్గుణంబులు గల భగ వంతుని యెడఁ జేసిన ప్రపత్తిచే సకలఫలములును గలిగినను వానియందు బ్రధానఫలము భగవత్ప్రాప్తియే. ఇతరఫలము లానుషంగికము లనుట యీ గ్రంథమున స్పష్టము. భగవత్ప్రాప్తికోరి శరణు వేడినవానికి నితరకామ్యార్థము లానుషంగికములై వచ్చునుగాని యితరకామ్యములఁ గోరినవానికి నవి మాత్రమే ఫలించును కాని భగవత్ప్రాప్తి లేదు. కోరినదాని కెక్కువరాదు.

౪. పురుషకారము

ఇట్టి శరణాగతిఁ బురుషకార మావశ్యకము. రక్ష్యుని శరణాగతుని దోషము లను గూడ గుణములుగఁ జెప్పి రక్షకుఁడు రక్షించునట్లు చేయుట పురుష కారము. రక్ష్యరక్షకులకు ఘటనసేయుట పురుషకారము. ఈ పురుషకారావశ్యకత యీ గ్రంథములో నొక్క ప్రధానవిషయము. ఈ పురుషకారమునకు వలసిన ముఖ్యగుణములు శరణాగతుని యెడ దయ శరణ్యునకు (రక్షకునకు) పరతం త్రుఁడుగను అనన్యార్హుఁడుగను నుండుట.

శరణ్యున కనన్యార్హుఁ డనఁగా రక్షకునకుఁ దప్ప మఱియొకనికిఁ బరతం త్రుఁడుగను దాసుఁడు (లోబడియుండువాఁడు) గను, గాకుండువాఁడు. ఆత్మ స్వాతంత్ర్యమును గూడదు.శేషుఁడు అనఁగా రక్షకునకే తన చేనైన సేవచేయు వాఁడు? సీత రామున కనన్యార్హగను పరతంత్రగను నుండుటఁ బట్టియు శ్రీరాములయందు లక్ష్మణాదుల విషయమున సీతకుఁ పురుషకారము గలదు. అట్టిది సీతాచరిత్రయందుఁ బ్రధానము గాన నీ గ్రంథమునఁ బురుషకార మొక్కటి ప్రధాన మనుటయ్యె. ఈ పురుషకారము చేయఁగలవారు సమీపమున లేనపుడు అపరాధి మన్నింపఁ బడఁడు. ఉండెనేని మన్నింపఁబడును. పురుష కారము సీత రాముని సన్నిధానమున నుండుటచేతనే యపరాధి కాకము మన్నింపఁబడెను. ఆమె సన్నిధానమున లేకుండుటచే రావణుఁడు వాలి సంహ

రింపబడిరి.విభీషణశరణాగతి సమయమునఁ బురుషకారము చేసినవారు హనుమదాది వానరులు. వారలను ముందుంచుకొనియే విభీషణుఁడు రాముని శరణు వేఁడెను. "రామచంద్రునిన్ శరణము చొచ్చినాఁడ; రఘుసత్తముఁతోడ జగచ్ఛరణ్యుతోఁ బరమమహాత్ముతోఁ బ్లవగవర్యులు నాస్థితి వేగఁదెల్పరే" యుద్ధ. ౩౨౮. అని విభీషణు వాక్యము. ఆ పురుషకారపూర్వకముగనే రామచంద్రమూర్తి విభీషణుని గ్రహించెను.

'హా మిత్త్రక లెస్సు కంజహితపుత్రక! వాఁడు విభీషణుండయేన్,సమ్మతి రావణుండయయినన్ విను మే సభయం బొసంగితిన్' యుద్ధ. ౩౬౮. 'హర్షయుక్తి సుగ్రీవుని వాక్యముల్ విని సుకీర్తి గ్రహించె దశాస్యభ్రాత.' యుద్ధ. ౩౯౧ సుగ్రీవుఁడును హనుమమూలముగనే రాముని శరణు చొచ్చెను. ఈ విషయము విపులంబుగఁ గిష్కింధాకాండయందు నాఘట్టంబునఁ జర్చింపబడినది.అల్పవిషయంబులందును నీ పురుషకారమును లోక మంగీకరించియే యున్నది.

౫. అధికారి స్వరూపము

ఇట్లు శరణాగతి ననుష్ఠించు నధికారికి శేషత్వము పారతంత్ర్యము స్వరూపము. ఇట్టి స్వరూపములలోని శేషత్వము లక్ష్మణుని కార్యములయందు స్పష్టము "ఈ ప్రాజ్ఞానుజాతుండఁ దద్వరధీ సద్గుణరాజికిన్ వశుఁడనై దాస్యంబుఁ గావించెదన్" కిష్కింధా. ౧౩౫ ప. 'క॥ అనుచరునిఁగాఁగ నన్నేల్కొనుమీవై ధర్మ్యమిందుఁ గొఱలదు నేనున్। మనఁ గలుగుఁ గృతార్థుఁడనై। తిన నీకుఁ బ్రయోజనంబు దెలిసెడి దీనన్.' అయో. ౮౮౫ అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పి, చెప్పినట్టు లాచరించెను. మన కంటె భగవంతుఁడు గొప్పవాఁ డను జ్ఞానము శేషత్వము.

౬. భగవత్పార తంత్ర్యము

భరతు కార్యములచేఁ బారతంత్ర్యము స్పష్టము. 'ఆ గురువర్యుని గర్హలాడెదీ ? యని గురువంచు నిందుసభయందును గొంకక యారటంబునన్.' అయోధ్య. ౧౯౫౪ ప- మొదలు యుద్ధకాండము ౪౯౮౩ పద్యమువఱకుఁ గల భరతు చర్య పారతంత్ర్యమును స్థాపించుచున్నది. రాజ్యంచాహంచ రామస్య = రాజ్యము నేను రామునివారమే అని కదా చెప్పెను.

౭. భాగవత పారతంత్ర్యము

అనురక్తు ననఘుశత్రు। ఘ్ను నిత్యశత్రుఘ్నుఁ గైకకొమరుం డనుజున్।
దనవెంటఁ దీసికొనుచుం।జనియెను దన మేనమామ సదనంబునకున్.'అయో. ౪.

ఇట్టి సందర్భములయందు శత్రుఘ్నుని కార్యములచేత భాగవత పారతంత్ర్యము స్పష్టము, కాఁబట్టి యధికారికి భాగవత పారతంత్ర్యము కూడ నపేక్షితము.

౮. అర్థపంచకజ్ఞానము

శరణాగతున కర్థపంచకజ్ఞాన మావశ్యకము. i బ్రహ్మస్వరూపము. ii జీవ స్వరూపము. iii బ్రహ్మప్రాప్తి కుపాయమైన శరణాగతి స్వరూపము. iv ఫల స్వరూపము. v ఫలప్రాప్తికి విరోధులగువాని స్వరూపము. ఈయైదింటికి నర్థ పంచక మనిపేరు. రామునిచరిత్రయందు బ్రహ్మస్వరూపమును, లక్ష్మణచరిత్ర యందు జీవస్వరూపమును, శరణాగతి వర్ణనమందు నుపాయస్వరూపమును, విభీషణాదుల కథయందు ఫలస్వరూపమును,రావణాది చరిత్రలయందు విరోధి స్వరూపమును జెప్పఁబడెను.

౯. అకించనత్వము

శరణాగతుఁడు అకించనుఁడు అనన్యగతికుఁడు నై యుండవలయును. అకించనుఁడు=కొంచెమైనఁ దనది యనునది లేనివాఁడు. శరణాగతి తప్ప వేఱుపాయము లేనివాఁడు. అనన్యగతికుఁడు=భగవంతుఁడు తప్ప వేఱు దిక్కు లేనివాఁడు బ్రహ్మరుద్రాదులు వరము లిచ్చినను రావణునికిఁ జావు తప్పకుండుట చేత వారు రక్షకులు గారనియు, దశరథ చరిత్రవలనఁ దండ్రియుఁ గైకేయీ వృత్తాంతముచేతఁ దల్లియు విభీషణుఁడు ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారి చరిత్ర ముల వలనఁ దోడఁబుట్టువులు కుమారులు రక్షకులు గారనియు, భగవంతుఁ డొక్కఁడే రక్షకుడనియుఁ, దక్కినవారు రక్షించుట భగవంతుని యాజ్ఞమీఁదనే యనియు నీ గ్రంథమువలన స్పష్టమగును.

౧౦. ఆచార్యవరణము

జీవుఁడు భగవంతుని స్వరూపము నాచార్యుల మూలముగనే యెఱుఁగ వలయును గాని స్వరూపముగఁ గాదనుట హనుమంతుని చరిత్రయందు స్పష్టము. ఈవిషయము సుందరకాండమందు విశదపఱుపఁబడును.

౧౧. ఔత్కంఠ్యత

శరణాగతుఁ డగు చేతనుఁడు ఎప్పు డీశరీరము దొలఁగి ముక్తి లభించునా యని యెదురు చూచుచుండవలయునని లంకలోని సీతావృత్తాంతము వలన నేర్పడుచున్నది. 'కృతకృత్యాః ప్రతీక్షంతే మృత్యుం' ప్రియమివాతిథి మ్మని ప్రమాణ వాక్యము. ఈ నిరీక్షణము దేహమునందలి హేయబుద్ధిచేఁగాదు. భగవ త్ప్రాప్తి యందలి యుత్కంఠతచేతనే శరణాగతుఁడు 'నాభినిందేతమరణం । నాభినందేత జీవితమ్' అని మరణము దూషింపరాదు. బ్రదుకుబాట కోరరాదు నెలజీతము దీసికొనువాఁడు జీతమునందలి యాశచేఁగదా నెల యెప్పుడు ముగియునా యని యెదురు చూచుట.

కం॥ రాముఁడు దశకంధరుసం । గ్రామంబున నింద చంపి కలబంధులతో ।
సేమముగ నన్నుఁ గైకొన । సామీరీ యతని కదియె సముచిత కృతియౌ॥
సుం. ౯౧౨

మఱియు సుందర ౮౮౩-౮౮౪ పద్యములు.

లంక శరీరము, రావణకుంభకర్ణు లహంకార మమకారములు, ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారు కామక్రోధాదులు, విభీషణుఁడు వివేకము, లంకలోఁ జెఱయందున్న సీత శరీరములోనున్న బద్ధజీవుఁడు, హనుమంతుఁ డాచార్యుఁడు, ఆయన మూలమున సీతకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన్నుఁగూర్చి విచారపడుచున్నాఁడని రక్షాప్రయత్నమున నున్నాఁడని తెలిసినది. శ్రీరాముల లక్షణములను హనుమంతుఁడే చెప్పెను. సీత కంతవఱకు శ్రీరామలక్షణములు తెలియవా యన రాదు. పుస్తకములమూలమున భగవల్లక్షణము తెలిసియుండినను వానిని గురుముఖమున వినవలయును. వాల్మీకికి రామవృత్తాంతము తెలియకయా నారదుచే నుపదేశముఁ గొనెను? రామచంద్రమూర్తియే హనుమంతునిఁ బంపుటచే భక్తి విశ్వాసము లుండెనేని భగవంతుఁడే యాచార్యుని జీవు నొద్దకుఁ బంపుననియు జీవి గురువును వెదకికొనుచుఁ బోవలసినపని లేదనియు నేర్పడెను. భగవంతుఁడు లంకాదేహమును అహంకార మమకారములతో ధ్వంసముచేసి యందలి సీత యను జీవుని తన సన్నిధానమునఁ జేర్చుకొను నని తెలియునది. దీని విస్తరము సుందరకాండమున స్పష్టమగును. జీవుఁడు భగవత్ప్రాప్తి రూపఫలంబు నకై యెదురు చూచుచుండ భగవంతుఁడు ఫలము దానుగనే యిచ్చుననుట యిందు స్ఫుటమగు.

౧౨. నడవడి

శరణాగతుఁడు రామాదులవలె మంచి నడతగలవాఁడై యుండవలెను గాని రావణాదులవలె వర్తింపరాదనియు వాని కృత్యాకృత్యము లిందుఁ జెప్పఁబడినవి.

౧౩. వాసస్థానము

ఇతనికి వాసయోగ్య దేశము భగవంతుని సన్నిధానమునే యనుట కోసలదేశ జనులచే నెఱుంగ నగు, ఆకారణముననే వారి కప్రయత్నముగ మోక్షము లభించెను.

౧౪. ఈ రామాయణము ద్వయార్థ వివరణ రూపము

"శ్రీమన్నారాయణ చరణౌ శరణం ప్రపద్యే" శ్రీమతే నారాయణాయ నమః" యనునది నారాయణమంత్రద్వయము. బాలకాండమున సీతావివాహమును జెప్పుటచే శ్రీమత్పదార్థమును, అయోధ్యాకాండమున శ్రీరాముల

గుణముల వర్ణించుటచే నారాయణపదార్థమును, అరణ్యకాండమున 'భాసుర సంభవత్కృముద బాంధవతేజుని' నని శ్రీరాముల దివ్యమంగళ విగ్రహమును వర్ణించుటచే చరణ శబ్దార్థమును, కిష్కింధాసుందరకాండములందు శరణశబ్దార్థమును యుద్ధకాండమున ప్రపద్యేపదార్థమును ఉత్తరకాండమున ముక్తి ప్రస్తావనచే నుత్తర ఖండార్థమును జెప్పఁబడినవి ద్వయానుసంధానము శరణాగతునికి నత్యంతావశ్యకము." "ద్వయ మనుసంధానేన సదైవం వక్తా" యని భాష్యకారుల వాక్యము. కావున ద్వయార్థ వివరణమైన యీ రామాయణము చేతనే శరణాగతుఁడు సదా కాలక్షేపము చేయుచుండవలెను.

౧౫ గాయత్రి

శరణాగతునికి సదాజప్యము రామాయణమే యగుటకు నిందు గాయత్రీమంత్రార్థమును గలదు. వేదములయందు జగత్కారణ మని ప్రసిద్ధిఁగన్న భగవంతుని స్వరూపము బాలకాండమునఁ జెప్పియుండుటచేతఁ దత్సవితృ శబ్దార్థమును, అయోధ్యా కిష్కింధాకాండములలో భగవంతుని గుణముల వర్ణించుటచేత వరేణ్యశబ్దార్థమును. అరణ్యకాండమున రాముని తేజోమయ మంగళాకారము వర్ణించుటచే భర్గశబ్దార్థమును, సుందరకాండమున దివ్య మంగళవిగ్రహ లక్షణములు వర్ణించుటచే దేవశబ్దార్థమును, యుద్ధకాండమున శరణాగతి చెప్పుటచే హి ధీమహి శబ్దార్థమును, ఉత్తరకాండమున మోక్షప్రస్తావన చేతఁ దృతీయ పదార్థమును జెప్పఁబడెను.

౧౬ దుర్విచార పరిహారము

జాబాలివచనములను లక్ష్మణుని వాక్యములను రామచంద్రమూర్తి త్రోసివేయుటచేత శరణాగతుఁడు చార్వాకబౌద్ధాదిమతములయందుఁ గొంచమైన సంబంధము కలిగియుండరాదనుట స్పష్టము.

౧౭ సంసారజిహాస

శ్రీరామచంద్రమూర్తికి రాజ్యము పోవుటయు సీతాపహరణము నాగపాశ బంధనము హనుమంతుఁడు బ్రహ్మాస్త్రమునఁ గట్టుపడుట వీనివలన సంసారమున నెంతటివానికి దుఃఖము తప్పదు కావున దానియందుఁ బ్రీతి యుంపరాదని రామాయణము తెలుపుచున్నది.

౧౮ చతుష్షష్టికళలు

ఈ గ్రంథమున నఱువదినాలుగు విద్యలు సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడినవి ఇందు వేదవేదాంతార్థములు గలవని ముందే చెప్పితిమి. రాముఁడు హనుమంతుని మాటల శ్లాఘించునపుడు "అనఘ యాతని త్రిస్థ లవ్యంజనస్థ మైన

యను కిష్కింధ. ౧-౨౨ వ పద్యమున శిక్షార్థము స్పష్టము. అశ్వమేధాదియజ్ఞ ప్రకరణములందు కల్పసూత్రార్థము స్పష్టము. 'వ్యాకృతియంతయు వల్లించె నిజముగ నెన్నిమాఱులో' యనుటచే వ్యాకరణార్థము స్పష్టము. ఇట్లులే సాముద్రికము జ్యోతిషము వైద్యము శిల్పము లోనగు కళల యర్థము లందందు నెఱుఁగఁదగు.

బాలకాండమందు శ్రీవిష్ణువు భూమిపై నవతరించవలసిన కారణము. అయోధ్యాకాండమందు స్థితికారణము, ఆరణ్యకాండమందు మోక్షమిచ్చు నధికారము గలిగియుండుట, కిష్కింధాకాండమందు గుణసంపత్తి, సుందరకాండమందు సర్వసంహారక శక్తి, యుద్ధకాండమందు వేదాంతవేద్యత్వము, ఉత్తరకాండమందు సృష్టికి హేతువగుటయుఁ జెప్పఁబడెను.

ఇది గోవిందరాజీయానుసారము.

—♦ ౫వ సర్గము. శ్రీరామాయణకథా ప్రారంభము ♦—

తే॥ పూర్వమీభూమివలయంబు♦పూర్ణముగను,నన్యదుస్సాధమగుచు జ♦
యాఢ్యులైన
మనువు మొదలగునే నృప♦ముఖులచేత,నింపు దళుకొత్తఁ జక్కఁబా♦
లింపఁబడియె.

'ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద, ఆచార్యాద్ధైవవిద్యా విదితా సాధిష్ఠంప్రాప' త్తని శ్రుతి చెప్పినట్లు "ఆచార్యుని యొద్దనుండియే విద్య నభ్యసింపవలయును. అట్టి విద్యయే యభివృద్ధి చెందును. మేలిచ్చును" అనువిషయము విశదపఱుచుచుఁ దాను నారదునివలన విన్న రామచరిత్రమును సంక్షేపముగ "సంక్షేపరామాయణ" మను పేర మొదట నీకవి రచియించెను. ఆమీఁద నింతదాఁక నారదానుగ్రహము వలనఁ దాను జేసిన కార్యములును బ్రహ్మవరంబున యోగదృష్టిచే రామచరిత్ర మంతయునుఁ జూచుటయు ఆవిషయమైన ప్రబంధమును రచించుటయుఁ దెలిపెను. ఇఁక నిది మొదలు గ్రంథారంభము. గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ ముగియుటకును దేశమున వర్ధిల్లుటకును మంగళపద్యము రచించుచున్నాఁడు. ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖ మ్మన్నట్లు మూఁడు విధములగు మంగళములలో వస్తునిర్దేశమను మంగళమిట నాలుగు పద్యములఁ జేయుచున్నాఁడు. ఈ గ్రంథమున విషయమిదియనియు, విషయమునకు గ్రంథమునకు సంబంధ మిదియనియు, అట్టి గ్రంథమును జదువ నిట్టివాఁడు యోగ్యుఁడనియు, దానిచే వానికిట్టి ప్రయోజనము కలదనియుఁ జదువకున్నఁ బ్రత్యవాయము కలదనియుఁ దెలుపకున్న నెవ్వఁడీగ్రంథమును జదువఁడు, బాగుపడఁడు గాన నవి యీ నాలుగు పద్యములందు సూచింపఁబడినవి. మఱియు నీకవి తాను జేయఁబోవు కార్యమిద్దియని తెలుపుచు సత్పురుషులు పరిగ్రహింతురుగాక యని ప్రార్థించుచున్నాఁడు.

పూర్వము=సృష్ట్యాదియందు, వలయము=మండలము, పూర్ణముగను=సప్తద్వీపములలోఁ గొంతయైనఁ దక్కువలేక, అనన్యదుస్సాధము=ఇతర రాజులు హరించుటకు సాధ్యముకానట్లు, జయాఢ్యులు=గెలుపుచేత సంపన్నులు నృపమణులు=రాజశ్రేష్ఠులు, ఇంపు=ఆనందము, తళుకు+ఒత్తన్=మెఱుఁగెక్కునట్టులు, పూర్వమని చెప్పుటచే మొదటిరాజు మనుప్రజాపతి యని యెఱుంగునది. ఆయనకొడుకు ఇక్ష్వాకుఁడు : బాల. స-౧౧౦-౪౫.

''Manu as a legislator is identified with the Cretan Minos, as progenitor of mankind with the German Manonus.'

తాత్పర్యము.

ఆదియందు నీ భూమండలమంతయు నితరులకు సాధ్యపడక జయశీలురైన యేమనువు మొదలగు రాజవర్యులచేత లోకమునకు సంతోషకరముగఁ బాలింపఁబడియెనో.

కం॥ ఘనులగునఱువదివేవురు, తనయులచే సాగరంబుఁ ద్రవ్వించె నెవం
డనుగతు లందఱు నెవనికి, ననఘుండా సగరుఁ డెందు నధికుం డయ్యెన్ ౧౩౮

అట్టిజయాఢ్యులైన రాజులలో నొకని చరిత్ర యుదాహరణముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు, ఘనులు=బలపరాక్రమాదులచే గొప్పవారు, అఱువదివేవురు=అఱువదివేలమంది, తనయులచే=పుత్రులచే, ఇది యణిజంతకర్తృక్రియ యణిజంతమైనపుడు తృతీయాంతమైనది. (ణిజంతము=ప్రేరణార్థకము.) సాగరంబును=సగరుఁ డను తనపేరుసంబంధముకల సముద్రమును, అనుగతులు=తండు వెడలునపుడు వెంటవచ్చువారు, అనఘుఁడు=పాపరహితుఁడు, ఆసగరుఁడు=సముద్రము త్రవ్వించుట మున్నగు కార్యములచేత లోకప్రసిద్ధుఁడగు సగరుఁడు, ఆ=ప్రసిద్ధిని దెలుపును. సముద్రమును ద్రవ్వించుటకును లోకపావనియగు గంగను భూలోకమునకుఁ దెచ్చుటకును నీయనయే మూలకారణమగుట నితరరాజులను విడిచి యీయననే కవి యిచ్చటఁ బ్రశంసించెను. ఎందున్=(1) ఏవంశమందు, (2) ఏవంశమందు జన్మించుటచేత ఈ వంశమునఁ బుట్టుటచే నాయన కట్టిశక్తి గలిగిన దనిభావము.

తాత్పర్యము.

అట్టిరాజులలో నెవఁ డఱువదివేల కొడుకులతో సముద్రమును ద్రవ్వించెనో యెవని నందఱు ననుసరించి చరించుచుండిరో యట్టి సగరుఁ డను పేరుగల పుణ్యాత్ముఁడు రాజులలోనెల్లఁ జక్రవర్తియగుటచే శ్రేష్ఠుఁడు గదా.

తే॥ అట్టియిక్ష్వాకువంశంబు • నందుఁ బుట్టి, నట్టినరపాలురం దిల • నవతరించి
నట్టిరఘురాముచరితరా • మాయణంబు, పూజనీయంబు ప్రథితంబు •
భువనములను. ౨౩౯

నరపాలురందున్=రాజులవంశమున, ఇలన్=భూమియందు, అవతరించిన=పుట్టిన, ఇది రామచంద్రమూర్తితోను చరితముతోను నన్వయించును. ఎట్లు భగవంతుఁడు రామచంద్రమూర్తియై భూమిమీఁద నవతరించెనో యట్టులే యాయనచరిత్ర రామాయణము బ్రహ్మానుగ్రహమున నవతరించెనని భావము. పూజనీయము=నమస్కారాదులచే గౌరవింపఁదగినది. భువనములను – పదునాలుగు లోకములందు ఆస్తికనాస్తికులు శైవవైష్ణవులు బౌద్ధజైనులు, ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతులు వీరియందును, ప్రథితము=కీర్తికెక్కినది. అవతరించి యను పదమును రామాయణముతో నన్వయించి రామచంద్రునివలె రామాయణము ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినదగుటచే రామరామాయణముల నైక్యము 'రామేతిద్వ్యక్షరం నామ" యిత్యాదులందు రామునికిని తత్ప్రతిపాద్యమునకును నైక్యము ప్రస్ఫుటముగదా యని శిరోమణికారుఁడు వ్యాఖ్యానించెను. వాచ్యుఁడైన రామునకు వాచకమైన రామాయణమునకు నభేదము స్వతస్సిద్ధము. కావున రామాయణము పఠించువాఁడు సాక్షాద్రామసేవ చేసినవాఁడే యగును. ద్విజులకందఱకు వేదాధ్యయనము విధియైయున్నది. ఈకాలములో వేదాధ్యయనము చేసిన బ్రాహ్మణుఁడు వేయింటి కొకఁ డున్నాఁడో లేఁడో. అట్టివాఁడు రామాయణము పఠనముచే వేదపఠనము చేసినవాఁడే యగును. 'వేదః ప్రాచేతసా దాసీత్। సాక్షాద్రామాయణాత్మనా' యను ప్రమాణముకలదు కదా. కావున జాతిబ్రాహ్మణ్యమును గోలుపోవ నిష్టములేనివా రందఱు శ్రీమద్రామాయణమును బ్రతిదినము బఠింపవలసినది విధి. తక్కినవారికిని విశేషలాభము గలదు. 'పూర్వ మీభూమి వలయంబు' అను పద్యమున గ్రంథనాయకునికి మహాభాగ్యము. తరువాత రెండు పద్యములందు మహాకులీనతయుఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి యిక్ష్వాకువంశమని ప్రసిద్ధిగాఁ జెప్పుటకు వేఱు కారణమును గలదు. భగవద్గీత ౪వ యధ్యాయమందు 'ఇమం వివస్వతే యోగం, ప్రోక్తవానహమవ్యయమ్। వివస్వా న్మనవే ప్రాహ, మను రిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్। ఏవం పరంపరాప్రాప్త మిమం రాజర్షయో విదుః। సకాలే నేహ మహతా, యోగోనష్టః పరంతప'॥ ఈ నిష్కామకర్మ యోగమును నేను దొలుత సూర్యునకుఁ జెప్పితిని. ఆయన మనువునకుఁ జెప్పెను. మను విక్ష్వాకునకుఁ జెప్పెను ఇట్లు పరంపరగా వచ్చిన దీని రాజర్షులెఱుఁగుదురు. దీర్ఘకాలమగుటచే నిది నష్టమైనది." అని శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు చెప్పెను. మఱియు నీ కర్మయోగలక్షణము

గుఱించి 'తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర। అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ, పరమాప్నోతి పూరుషః సన్న్యాసః కర్మయోగశ్చ,నిశ్శ్రేయసకరావుభౌ। తయోస్తు కర్మసన్న్యాసా త్కర్మయోగో విశిష్యతే॥, అర్జునా! నీవు ఫలమందా సక్తిలేక కర్మము చేయుము. అట్లాసక్తి లేక కర్మము చేయువాఁడు ముక్తుఁ డగును. సన్న్యాసము కర్మయోగము రెండును మోక్షకారణములే, అయినను కర్మసన్న్యాసమున కంటె కర్మయోగమే శ్రేష్ఠము. ఇట్టి యోగానుష్ఠానముచేఁ బవిత్రమైన వంశము ఇక్ష్వాకువంశము. 'వార్ధకే మునివృత్తీనాం యోగేనాంతే తనుత్యజా'మ్మని కదా కాళిదాసునసూక్తి.

ఛందస్సు

రామాయణశబ్దము:భయయతి కనుకూల పదము. కావున నీ పద్యమునఁ ద్వితీయ పాదమున నుభయయతి. రామ + అయనము = రామాయణము:=రామునిఁ బ్రతిపాదించునది,పొందించునది. రామమయతీతి జ్ఞాపయతీతి రామాయణం, గత్యర్థకము లన్నియు జ్ఞానార్థకములు కావున రాముని జ్ఞాపకపఱుచునది రామాయణము.

తాత్పర్యము.

ఆ విధముగఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన మనువుకుమారుఁడైన యిక్ష్వాకుమహారాజు వంశంబునఁ బుట్టిన సగరాది రాజులలో భూమిమీఁద నవతరించిన రఘురామ చరిత్రము రామాయణము-భూలోకవాసులందఱుఁ బూజింపఁదగినది. సుప్రసిద్ధమైనది. ఈ వంశంబునఁ బుట్టి భగీరథుఁడు బ్రహ్మను బ్రార్థించి బ్రహ్మలోకమం దున్న గంగను భూలోకమును పావనము చేయుటకు భూలోకమునకు దిగునట్లు చేసెను. అట్లులే బ్రహ్మానుగ్రహముచే వాల్మీకి బ్రహ్మలోకమందున్న రామాయణమును భూజనులను పవిత్రులను జేయుటకై యీ లోకమున నవతరింపఁజేసెను. ఆగంగ స్వర్గసుఖమును మాత్రము గలిగించును. ఈరామాయణ గంగ యిహలోక సుఖమును స్వర్గసుఖమున్ను మోక్షమును గూడ నొసంగును. కావున దానికంటె నిది యెక్కువ పూజనీయము. ఆగంగ విష్ణువామపాదాంగుష్ఠ నఖమునుండి వెలువడినది. ఈగంగ విష్ణుపూర్ణావతారమైన శ్రీరాములవలన వెలువడినది. కావునఁ గాలిగోటికిఁ బూర్ణవిగ్రహమునకు నెంత తారతమ్యముండ వలెనో యంతయు నున్నది, ఆగంగ యొకమార్గము ననుసరించిపోయి తన యొద్దకువచ్చినవారినే పవిత్రులఁ జేయును. ఇది భగవంతునివలెనే సర్వతోముఖమై ప్రపంచమం దంతయు వ్యాపించి నగరమునకు గ్రామగ్రామమునకు పల్లెపల్లెకు నింటింటికిఁ బోయి తన్ను సేవించినవారినిఁ బవిత్రులఁ జేయును.

సీ॥ వాల్మీకి యొక ఋషి•పల్కినయది,యిది బ్రహ్మముఖోద్గతం•బా?యటంచు
నన కనసూయులై •యాలింపవలె మీర,లటుగామిఁ బ్రత్యవా•యంబుగలదు
బ్రహ్మపల్కిన దిది•బహుపాపవిచ్ఛేది, క్షితిని బ్రవర్తింపఁ•జేయు మాత్ర
మధికార మందితి•నార్యులారా! ధర్మ, కామార్థములఁ గూర్చుఁ•గాన దీని
తే॥ విస్తరింపఁగఁ జేసెద విశదఫణితి,
మొదటినుండియుఁ దుద దాఁక•మోదమునను
నన్యవిషయావళిపైఁ జింత•నవలఁద్రోచి,
భక్తితోడుత వినుఁడు శు•భంబులొదవు. ౪౪౦

రామాయణము పూజనీయ మనుటకుఁ గారణము చెప్పుచున్నాఁడు. ఒక ఋషి=అప్రసిద్ధుఁడగు నెవరోయొక యల్పఋషి ఒకశబ్దం బొక్కచో నల్పార్థకంబగు. త్రిశబ్దలాళసూ. నారద వసిష్ఠాదులవలె మిక్కిలి ప్రసిద్ధుఁడుగాఁడని భావము- ఇది=ఈరామాయణము బ్రహ్మముఖోద్గతంబా=బ్రహ్మముఖమునుండి వచ్చిన వేదమా? అనసూయులై=అసూయలేనివారై. గుణములను దోషములుగాఁ జెప్పుగుణము అసూయ. శ్రద్ధగలవారై. ఆలింపవలెన్=అవశ్యము వినవలయును. వలెను=విధివాచకము. అటుగామిన్=అటు వినకపోయిన పక్షమున ప్రత్యవాయము=కర్తవ్యమును జేయనిదోషము గలదు. పాపవిచ్ఛేది=మోక్షవిరోధులనన్నిఁటిని నశిఁకిపైచునది. 'సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి యని భగవద్గీత. సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే' యని మోక్షమును గలిగించునది యని భావము. ఇది బ్రహ్మపలికినది. బ్రహ్మముఖోద్గంతబా, వేదమా యనుట కిది ప్రత్యుత్తరము. వేదమెట్లు బ్రహ్మముఖమునుండి వెలువడెనో యిదియు నట్లే వెలువడెనుగాన నిది వేదమే యని భావము. బ్రహ్మ పలికినదానిలో నీప్రతిష్ఠ యేమియుందురా? క్షితిని=భూమియందు-భూలోకమున, ప్రవర్తింపన్=అందఱకుఁ దెలియునట్లు వ్యాపింపఁజేయుటకు, అధికారము అందితిని=బ్రహ్మ నారదుల యాజ్ఞానుసారముగా కర్తను నేను గాను కర్తృత్వాభిమానమును నాకు లేదు. మీరు దీనిని దిరస్కరించిన బ్రహ్మను దిరస్కరించినట్లగునుగాని నన్నుఁ దిరస్కరించినట్లు కాఁజాలదు అని భావము. ఆర్యులారా! మహాత్ములారా! జాయమానకాలమున నీశ్వరకటాక్షముచే సద్వంశమునఁ బుట్టి సన్మార్గమున నుండి భగవద్భక్తిగల యాస్తికులారా! ఇట్టివారికే యాగ్రంథ ముద్దేశింపఁబడినది. వారికే ఫలమిచ్చునది. కాని నాస్తికులకుఁ దత్త్వాయులకు నశ్రద్ధగలవారికి సంశయచిత్తులకు నిది ఫలమియ్యఁ జాలదు వారికి దీనియం దభిరుచియుఁ గలుగదు. ఒకవేళ వారు చదివినను వారికి విపరీతార్థములు సందేహములే తోఁచుఁగాని వాస్తవార్థము తోఁపదని భావము. పూర్వజన్మ సంస్కారము పుణ్యవంతమై యుండినఁగాని భగవత్కథలందు రుచికలుగదు. "జాయమానంహి పురుషం. యంపశ్యే న్మధుసూదనః సాత్త్వికస్స తువిజ్ఞేయస్సవై

మోక్షార్థ చింతక" యనియు 'భక్త్యాశాస్త్రైర్వేద్మి జనార్దన' మ్మనియుఁ బ్రమాణములు భూమిపైఁ బుట్టుచున్న యెవనియందు నసఁగా జనన సమయమందే యెవనిపై భగవత్కటాక్షము ప్రసరించునో వాఁడే సత్త్వగుణము ప్రధానముగాఁ గలవాఁడగును. వాఁడే మోక్షప్రయత్నము చేయువాఁడగును. భగవత్కటాక్షము లేనివానియందు మోక్షాపేక్ష గలుగదు. దానికై వాఁడు కృషియుఁ జేయఁడు. భగవంతుని భక్తిచేతను శాస్త్రముచేతను తెలిసికొనుచున్నానని యర్థము. కూర్చున్=కలిగించును, అట్టైన నీ గ్రంథము ముముక్షువులకే కాని బుభుక్షువులగు సంసారులకుఁ బనికిరాదందురేమో అటుకాదు. ఇది ధర్మార్థ కామములును గలిగించును. ఈ గ్రంథము చదువఁగా లభించు పుణ్యముచే వారువారు కోరునది ధర్మమో యర్థమో కామమో వారి వారికిఁ గలుగును. "సంపత్సంతతి రామకథాతః" శ్రద్ధతో రామాయణము పఠించుటవలన సంపద సంతానము కలుగునను ప్రమాణము కలదుకదా (2) ధర్మార్థములఁ గూర్చియు నిందు సచ్చటచ్చటఁ జెప్పఁబడి యుండుటచే వాని లక్షణములును దెలియును. విశదఫణితిన్=తేటమాటలచేత, మొదటినుండియు=రామునిజన్మము మొదలు, తుదదాఁకన్=నిర్యాణము వఱకు, నడుమ నేదియు వదలక విస్తరింపఁగఁ జేసెదను=నా సొంత కల్పన మిందేదియు లేదు గాన మీరసూయపడఁ గారణము లేదని భావము. అన్యవిషయ=ఇతర సంగతులయొక్క, అళిపైన్=సమూహముపైన,గృహకృత్య లౌకిక వ్యవహారములపై పరధ్యానము మాని యని భావము, వినుండు=అ యా రసములకుఁ దగిన స్వరాభినయములచేఁ జెప్పినపుడు వినఁగా మనస్సున నెక్కినట్లు పుస్తకపాఠమున నెక్కదని భావము.

అట్టి యిక్ష్వాకు వంశంబునందు- అను పద్యమునఁ బ్రతిపాద్యమును ధర్మార్థ కామములు, బహుపాప పిచ్ఛేది యనుటచే ధర్మార్థ కామమోక్షములను నాల్గు పురుషార్థములును ఫలమును అనసూయులై అసూయలేని శ్రద్ధావంతులే యధికారులనియు నీ నాల్గు పద్యంబులందుఁ జెప్పఁబడెను. సంబంధము ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదక భావమనుట స్వతస్సిద్ధమే. భక్తిచే వినుఁడనుటచేఁ దక్కినపన్నియు వదలి చతుర్విధ పురుషార్థముల నిచ్చునది కావున దీనినే వినవలయు నని భావము ఇది వినువారు తక్కిన దేనిని వినకుండినను దోషములేదు.తక్కినవన్ని విని దీని నొక్కదానిని వినకుండినఁ బ్రత్యవాయము గలదు. వేదము వినుటకు విధి నిషేధములు కలవు. ఉపనయనమైనవారే వేదాధ్యయన శ్రవణముల కర్హులు. ఇది యట్లు కాదు. కొందఱు వేదశ్రవణమున కధికారులు గారని నిషేధము కలదు. దీని కట్టిది లేదు. ఏవయసువారైనను నే జాతి వారైనను స్త్రీలైనను బురుషులైనను అసూయయొక్కటి మాత్రము లేనివారై రేని దీనిని విన నర్హులు. వారు విన్ననేమి యందురేమో, వారు వినుటచే

కావ్యమునకు కావ్యకర్త భర్తలకు నే లోపము లేదుకాని గుణమునందుదోషము నారోపించుటకై పాపభోజులై చెడుదురు కావున వారి క్షేమముగోరి యే యసూయులు వినరాదు. చెట్టుచెడు కాలానికిఁ గుక్కమూఁతి పిందెలు పుట్టినట్లు దేశక్షీణదశ సూచించుచు నిట్టివారు కొందఱు నేఁడు కలిగినారుకదా. ఇట్టివారియందుఁ గరుణగలిగియే వాల్మీకి ముందుగానే యట్లు చెప్పెను.

తాత్పర్యము.

ఆర్యులారా! 'వాల్మీకి యొక సామాన్య ఋషిమాత్రుఁడేకదా, ఆయన చెప్పినది యిది యేమి వేదమా, మనము పఠించుట' కని యసూయచే దీనిని నిరసింపవలదు. ఇది బ్రహ్మముఖమందుండి వచ్చినదియే కావున మీరవశ్యము వినవలసినది. అసూయచేతఁగాని యశ్రద్ధచేతఁగాని సోమరితనముచేఁగాని యలక్ష్యముచేఁ గాని వినకపోయితిరా మీరు చేయవలసిన కార్యము చేయక పోయినవా రగుటచేఁ బాపాత్ము లగుదురు. వినిన నేమి ఫలమందురా అనేక విధములైన పాపములు సంచిత ప్రారబ్ధాగాములను నశింపఁజేయును. చెఱువులో నీరు తూమునుండి వరిమళ్ళకుఁ బాఱునట్లు బ్రహ్మయే నా ముఖమున మీకు దీని లభింపఁజేయును. ఈపుణ్యకావ్యమును లోకమునందు వ్యాపింపఁజేయుటయందు మాత్రమే నా కధికారము గలదుగాని రచనాదులందు ఫలప్రధానమందు నాకేమియు నధికారములేదు. ఇది పాపముల హరించుట మాత్ర మేకాక ధర్మకాంక్షగలవానికి ధర్మమును, నర్థకాంక్షగలవారికి నర్థమును కామాశగలవారికిఁ గామమును లభింపఁజేయును కావున మోక్షాసక్తులే గాక యిహస్వర్గ భోగాసక్తులు ధర్మాసక్తులు వినయోగ్యమైనది. బ్రహ్మనాకిచ్చిన యధికారము విశదవాక్కులతో శ్రీరామజననము మొదలు నిర్యాణము వఱకు నిర్వహించెదను. మీరును నితరవిషయచింతలఁ బాఱఁదోలి దీనియందే మనస్సుంచి సంతోషముతో భక్తితో వినుఁడు. మీకు శుభము గలుగును.

—♦ అయోధ్యాపుర వర్ణనము ♦—

కం॥ రాసులు ధనధాన్యంబులు, వాసిలు బ్రజలెల్లఁ బుష్టి♦పరులున్ సుఖులున్,
ఆసల వాసి రహించుచుఁ, గోసల మొప్పారు సరయు♦కూలమునందున్.
౫౪౧

పూర్వము ప్రతిజ్ఞ చేసిన రామచంద్రమూర్తి చరిత్ర చెప్పుట కుపక్రమించి యాయన యవతరించిన దేశముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

రాసులు=ప్రోవులు. ఏక. రాశి, బహు, రాసులు, పదాంతమైన శి బహువచనంబున సు యగు వాసిలు=వృద్ధిపొందు, ఆసలన్=దిక్కులయందు, రహించుచున్=ఒప్పుచున్, కోసలము=కోసలదేశము, సరయూకూలములందున్=సరయూనదియొక్క రెండుగట్ల యందును, సరయూనది కుత్తరమున నుండు

నది యుత్తరకోసలము. దక్షిణమున నుండునది దక్షిణకోసలము. దక్షిణకోసలాదిపతి కౌసల్యతండ్రి భానుమంతుఁడు. ఉత్తరకోసలాధిపతి దశరథుఁడు. వంశములు వేఱు వేఱు. సామాన్యముగాఁ గోసల ముత్తరకోసలమునకే యన్వయించును. దక్షిణకోసలము కౌసల్యకుఁ బితృదత్తము. సరయూనది నిప్పుడు గోగ్రా యందురు.

తాత్పర్యము.

సరియూతీరమునందుఁగల కోసలదేశమందు నెందుఁ జూచినను ధనమును ధాన్యములు రాసులు రాసులుగా నింటింట నుండుటచే నొకరిధనములు ధాన్యములు వరు లాశింపవలసిన పనిలేకుండెను. లోకులో దేహపుష్టిగలిగి సుఖులై యుండిరి. ఇట్టి యా దేశము జగమునందుఁ గీర్తివహించియుండెను.

సీ॥ రాణమై సిరులకు•ఠాణమై సొగసుల, నాణెమై మనువిని•ర్మాణమగుచు
నిడివిని బదిరెండు•వెడలుపునముూఁడు, యోజనంబులయి య•యోధ్య
యొప్పు
నిరువంకలను మేలి•విరులను వెదజల్లు, తరువులచే మనో•హర ములగుచు
నంబు వైచినయట్లు•డంబుమీఱినయట్టి, యింబైన రాజమా•ర్గంబులమరి

తే॥ గాలికిని రేఁగు పెందూళి•చేలములను, సొంపుచెడ ముంచికనులఁగాఁ•
రింపకుండ
బాటసారుల,కింపుగ•బాటలెల్ల, నీటసిక్తంబులై యుండు•వాటముగను. ౭౪౨

ఇఁక రామచంద్రమూర్తి యవతరింప యోగ్యమైన పట్టనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. రాణ+మై ఒప్పిదముచే, ఠాణ+మై=స్థానమగుటచే, ఇరువంకలను=బాటకు రెండుప్రక్కల: మేలివిరులను=పరిమళము మొదలయినవానిచే శ్రేష్ఠమైన విడిపుష్పములను, వెదజల్లు=నాల్గుతట్లను జల్లునట్టి, తరువులచేన్=చెట్లచే అంబు వైచినయట్లు = బాణమెట్లు వంకరలేకపోవునో అట్లు వంకరలేక చక్కఁగా, డంబు=కాంతి, ఇంబు=ఇంపు, కారింపక=బాధపెట్టక, ఏవేళన్=ఎండకాలమున, రాత్రిపగలనక యెల్లప్పుడు. వానకాలమున మనుష్య ప్రయత్నమక్కఱయే లేదు. వాటముగ=బాగుగ, సిక్తంబులు=తడుపఁబడినవి, ఠాణా=అన్యదేశ్యము, స్థానశబ్దభవమని చెప్పనగు, పల్లకీత్యాది శబ్దములవలె హ్రస్వరూపము.

తాత్పర్యము.

ధనధాన్యాది సంపదలకు స్థానమగుటచే మిగులఁ జక్కఁదనముగలదై, మనువు స్వయముగ మనస్సుచే నిర్మించినదై, నిడుపు పండ్రెండామడలు వెడల్పు మూఁడామడలు గలదై, బాణము పోయినట్లు వంకరలేక చక్కఁగా నుండి యిరుప్రక్కల సువాసనగల పుష్పము లెల్లవేళల రాల్చుచుండు చెట్లు

గలవై, గాలికి దుమ్మురేఁగి త్రోవనడచువారి కన్నులలోఁబడి బాధింపకుండు నట్లు నీటిచేఁ దడుపఁబడుచున్న రాజవీథులు గలదై యయోధ్య యని పేరు గల మహాపట్టన మందమై యుండెను.

సీ॥ వాట మౌమేటికవాటంబు లామోద, కారణంబులు నైనతోరణములు
నెడ నెడ విర్వియంగడివీథు లొప్పను, సర్వయంత్రాయుధాఖర్వమహిమ
శిల్పకోవిదవరానల్పసమూహంబు, సూతమాగధవందిజాతి గలిగి
శ్రీమంత మతులసుధీమంత మగుచును, చ్చాట్ట కేతనములమట్టు మీఱి
తే॥ సాధ్వసకరశతఘ్నికాసంచయంబు,లెచటఁ జూచిన నర్తకీనిచయములను
దోర మౌతియ్యమామిడితోఁపులమరి,
శ్రీ పురంబద్దియగునయోధ్యాపురంబు. ౨౪౩

కవాటములు=తలుపులు, ఆమోద = సంతోషమునకు, తోరణములు=తలవాకిటి ద్వారములు, విర్వి=విశాలములైన, అఖర్వ=అధికమైన,కోవిదవర=పండిత శ్రేష్ఠులయొక్క, అనల్ప = అధికమైన. సూతమాగధవందిజాతి=సూతులు మాగధులు నను రెండు విధముల జాతి, వందిజాతి రెండువిధములు

సూతులు=సారథులు, మాగధులు=రాజుల మేలుకొలుపువారు, మాగధాః రాజప్రబోధకాః" భాస్కరుఁడు. క్షత్రియాద్విప్రకన్యాయాంసూతో భవతిజాతితః వైశ్యాన్మాగధవై దేహౌ రాజవిప్రాంగనాసుతౌ, మను ౧౦-అధ్యా. ౧౧ శ్లో. క్షత్రియునకు బ్రాహ్మణస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు సూతుఁడు, వైశ్యునకు క్షత్రియ స్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు మాగధుఁడు. 'రాజ్ఞః పరిజనస్యాపి,మంగళాచారశంసినః మాన్యైర్మాగధికాగీతై ర్మాగధా ఇత్యుదీరితాః' కామం॥ శ్రీమంతము=విశేషసంపదగలది, అతుల=సాటిలేని, సుధీమంతము=పండితులఁగలది. ఉచ్చ + అట్ట=ఎత్తైన మండపములపై గట్టిన చిన్న యిండ్లయందలి, కేతనములన్=టెక్కెములచేత, మట్టుమీఱి=అతిశయించి, సాధ్వసకర = దిగులుకలిగించు, శతఘ్నికా=నాలుగుమూరల నిడివిగల యినుపముండ్ల కట్టెలయొక్క, సంచయంబులు=సమూహములు, తోరము= పెద్దది, అద్ది=సమానము శతఘ్ని శతఘ్నీచ చతుస్తాలా లోహకంటకసంచితా. అయఃకంటక సంఛన్నా శతఘ్ని మహత్రీశిలా.

తాత్పర్యము.

చక్కఁగాఁ దీర్పబడిన గవనివాకిండ్లు తలుపులును, వాకిండ్ల ముందు మంగళార్థమై పచ్చనియాకుల పూలసరములు గట్టుటకై యేర్పఱుపఁబడిన స్తంభములును, నడుమనడుమ విశాలమైన యంగడివీథులును, శత్రువులతో

యుద్ధము చేయుటకై కావలసిన నానావిధములైన యంత్రములు నాయుధములు గల భవనములును, శిల్పమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన పనివాండ్ర సమూహములును, సూతులు-మాగధులు-వందులు ఈ జాతివాండ్రును గలిగి, శ్రీమంతమై పండితులుగలిగి, యెత్తైన మంటపములమీఁదఁ గట్టిన ధ్వజములును, జూచువారికి భయము కలిగించు శతఘ్నులను నాయుధములును, నన్నిప్రక్కల నాట్యమాడు స్త్రీలసమూహములును, విశేషముగఁ దియ్యమామిడితోఁపులును, గలిగి లక్ష్మీదేవి పట్టనము:వలె నయోధ్యాపురము రాజిల్లును.

సీ॥ పురసతీమేఖలా♦భరణ మావరణంబు, విద్వేషిముస్తాళి♦విశిఖ పరిఖ
ధారాటకరిఘటా♦వారం బపారంబు, గోమహాంగంబులు♦కోటికోట్లు
మంతురహించుసా♦మంతు లమంతులు, పరకరప్రదకర్మ♦పరులు పరులు
ప్రకటనానాదేశ♦వాసులావాసులు, సమధికధనులు స♦చ్చర్య లర్య

తే॥ లోజ నవరత్నమయములు♦రాజులిండ్లు, సాటిమీఱుమనోజ్ఞంబు♦లాటములలు
ఘనవిచిత్రితపలభులు ♦ దనరిసిరిని,
గోపురముసాటి యగు నయో♦ధ్యాపురంబు. ౨౪

ఆవరణము=ప్రసిద్ధి కెక్కిన యా ప్రాకారము "ప్రాకారో వరణః సాలః"-అమరుఁడు, పురసతీ=అయోధ్య యను స్త్రీకి, అయోధ్యాశబ్దము స్త్రీలింగము గనుక స్త్రీగా రూపకము చేయఁబడెను. మేఖలా+ఆభరణము = మొలనూలను సొమ్ము. పరిఖ=అగడ్త-పరిఖాపరిఘూసమే.- ద్విరూపకోశము. విద్వేషి=శత్రువులను, ముస్తా+అళి=తుంగగడ్డలసమూహమునకు, విశిఖ=గుద్దలి, రథ్యాఖనిత్రో ర్విశిఖా-నానా. ధారాట=గుఱ్ఱములయొక్కయు, ధారాటౌ హయచాతకౌ॥నానా॥ కరిఘటా=ఏనుగుల సమూహముయొక్కయు, ఘటయనఁగా నేనుఁగుల గుంపు కదా కరిఘటయననేల? ఇది ముత్తికహారమువలె నని గ్రహించునది. 'కరిఘటలఁ దాఁకె. భీముఁ' డని భారతమున తిక్కన ప్రయోగము. ఇచ్చట ఘటాశబ్దము కేవల సమూహవాచకము. "విశిష్టవాచకానాం పదానాం సతి పృథగ్విశేషణవాచకపద సమవధానే విశేష్యమాత్ర పరత్వ"మ్మని న్యాయము కలదు గదా. గోమహాంగంబులు=ఆవులు-ఒంటెలు, మంతు=ప్రసిద్ధి, "మంతుకెక్కిని హనుమంతుండు దాము" రం. రా. కిష్కింధ. సామంతులు కప్పముకట్టు చిన్నరాజులు. అమంతులు=అపరాధముచేయని వారు, విరోధబుద్ధిలేక మైత్రితోఁ బ్రవర్తింతురనుట 'ఆగోపరాధోమంతుశ్చ' యని యమరము. పరులు-శత్రువులు, పర=శ్రేష్ఠమైన, కరప్రదకర్మ = కప్పముకట్టు కార్యమందు, పరులు=ఆసక్తులు, సంతోషముతోఁ గప్పము కట్టెద రని భావము. ఆ వాసులు=ఆయూర నివసించువారు. ప్రకట=ప్రసిద్ధ

ములగు, నానాదేశవాసులు= అనేకదేశములం దుండినవారు, వా రున్నదేశములు ప్రసిద్ధములయినవైనను అంతకంటె నిచట నీతి, ధర్మము, వ్యాపారము హెచ్చుగా నుండుటచే తమదేశములు విడిచివచ్చి యిచ్చటఁ గాఁపురములు చేయుచున్నారని తాత్పర్యము. అర్యులు=కోమట్లు=మిగుల ధనము గలవారు. సత్+చర్యలు=మంచి నడవడిగలవారు; ఓజస్=క్రమముగా, మనోజ్ఞంబులు= అందమైనవి, ఆటములలు=రాజు వినోదార్థమై కల్పించిన కృత్రిమపర్వతములు, ఘన=దృఢముగాఁ గట్టఁబడినదియు, విచిత్రిత=పలువిధములైన చిత్రములు కలవియునగు, వలభులు=పై మేడలు, గోపురము=స్వర్గపట్టనము=అమరావతి, గో=స్వర్గము, ఈపద్యమున లాటానుప్రాసమను శబ్దాలంకారము. అర్థభేదము కలిగి వచ్చిన శబ్దమే మరల వచ్చినదే లాటానుప్రాసము, గొః ద్వయో స్తుదశ్మి దృగ్ఘ్రాణస్వర్గ వజ్రాంబులో మసు॥ నావా.

తా త్ప ర్య ము.

అయోధ్యాపురి యనెడి స్త్రీ నడుమునకుఁ బెట్టుకొన్న యొడ్డాణమువలె నుండు ప్రాకారము, పగవా రనెడు తుంగముస్తలకు గుద్దలివంటి యగడ్తలు, మితిమీఱిన సంఖ్యగల గుఱ్ఱములు, లొటిపిటలు, ఆవులు, ఎద్దులు, ఏనుగులు, కుత్సితము లేక యనుకూలురైన సామంతరాజులు, యుద్ధమున నోడి కప్పములు కట్టు విరోధిరాజులు, తమదేశముకంటె నిచ్చటసుఖము నీతి ధర్మము వ్యాపారము విశేషించియుండుటచేఁ గాఁపురములు చేరిన నానాదేశజనులు, విశేషధనవంతులయిన వైశ్యులు, నవరత్నమయములైన రాజులిండ్లు స్త్రీ పురుషులు చిత్రపుఁబనులు చేసిన చంద్రశాలలు గలిగి యీయయోధ్యాపురము స్వర్గనగరమగు నమరావతికి సాటియైయున్నది.

ఉ॥ మానితరత్నకీలితవి॰మానవితానము, పుత్రపౌత్రసం
తానలసద్గృహంబు, సమ॰ధాత్రినివేశిత, ముత్తమోత్తమం
బై నసుశాలితండులచ॰యంబును, నుత్తమపంకజాతనే
త్రానికరంబు, నైపురము॰రాజిలు జూదపుఁబీఁటవోలికన్. ౧౫

మానిత=గౌరవింపఁబడిన శ్రేష్టములగు, రత్న = మాణిక్యములచేత, వజ్రము-వైడూర్యము-పద్మరాగము - గారుత్మము (గరుడపచ్చ) - ఇంద్రనీలము-పుష్యరాగము-ప్రవాళము (పగడము) గోమేధికము-మౌక్తికము- ఇవి నవరత్నములు. కీలిత=చెక్కఁబడిన, విమాన = విమానాకారములగు నిండ్లయొక్క, వితానము=సమూహము, కలదియును, పుత్రపౌత్రసంతాన = కొడుకులు మనుమలతోఁగూడిన వంశక్రమముచేత, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇండ్లుగలదియును, ఇంటింటఁ గొడుకులు మనుమలుగల పెద్దవారు జీవించి

యుండిరని భావము. సమధాత్రి=మిట్టపల్లములు లేనిచోటు, నివేశితము= నిర్మింపఁబడినదియు, ఉత్తమోత్తమంబు = గొప్ప పట్టణములకంటె గొప్పది, సుశాలితండుల=శ్రేష్ఠమైన బియ్యముయొక్క, చయంబు=సమూహము గలదియును, ఉత్తమ గొప్పజాతిలోఁ జేరిన, పద్మిని, శంఖిని, చిత్రిణి, హస్తిని స్త్రీజాతి నాలుగు విధములు. పంకజాతనేత్రా=తామరపువ్వులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, నికరంబును=సమూహమును, ఐ=కలిగి.

తాత్పర్యము.

నవరత్నములచేఁ జెక్కఁబడి విమానాకారముగాఁ గట్టఁబడిన యిండ్లును నింటింటఁ గొడుకులు మనుమలు మునిమనుమలు గలిగి దీర్ఘకాలము జీవించు వృద్ధులను, మిట్టపల్లములు లేక సమభూమియందుఁ గట్టఁబడి ప్రతి గృహము వారివారికిఁ బండివచ్చిన వడ్లవైన బియ్యము లోనగు నాహారపదార్థములును, నింటింట నుత్తమజాతి స్త్రీలును గలిగిన యిండ్లుగల రాచబాటలు నాలుగు ముఖముల వ్యాపింపఁగా నడుమ రాజగృహముగల యా పట్టణము జూదపుఁ బీఁటవలె నొప్పును.

ఐ యనఁగా కలిగి యనుటకు, "తెల్లని గొడుగునై యల్లవాఁడె పాండవాగ్రజుండు."

కృష్ణుని సారథ్యము నై.—ఉద్యో. ౧. ౨౬౭.

పెల్లు దొరఁగు నెత్తురు నై.—భీష్మ. ౧-౩౭౧ అని భారత.

అనఁగా నా యూరి నడుమ రాజగృహమును, అందును లోన కట్టడములు లేక గాలివచ్చుటకై విడిచిన బయలుభాగములును, ఆ రాచనగరి నలుఁ బ్రక్కల రాచబాటలును నుండి, చూచుటకు జూదపుఁబీఁటవలె నుండునని భావము.

కం॥ ఆవరపురమున, జలములు, భావితమధురిమను జెఱకు•పాలం బోలున్
పావనతను ముక్తాఫల,లావణ్యముఁ బోలు రుచిర•లాఘవ మమరన్.౨౪౬

భావిత=పొందఁబడిన, మధురిమన్=తీపిచేత, పావనతను=పరిశుభ్రముగ నుండుటయందు, ముక్తాఫల=ముత్యములయొక్క, లావణ్యము=స్వచ్ఛమైన కాంతి, రుచిర=ఇంపైన, లాఘవము=తేలికదనము.

తాత్పర్యము.

ఆ గొప్ప పట్టణమందు జలము చెఱకుపాలవలెఁ దియ్యనై మిగుల తేలికయై మంచిముత్యములయందు గానవచ్చు లావణ్యమువంటి కాంతిగలదై యుండును.

కం॥ దుందుభిమృదంగవీణా, బృందంబులయులివు పణవ•వేణునినదముల్
సుందరులకాలి యందెల,క్రందునునొక్కటిగబెరసి•నృత్స్థలి నించున్.౨౪౭

దుందుభి=నగారాలయొక్కయు, బృందంబుల=సమూహములయొక్క, ఉలివు=ధ్వని, పణవ=ఉడక యను వాద్యముయొక్క, వేణు = పిల్లనగ్రోవియొక్క, నినదముల్=ధ్వనులు, క్రందు=ధ్వని, బెరసి=కలసి, క్ష్మాస్థలి = భూప్రదేశము, నించున్=నిండించును.

తాత్పర్యము.

నగారాలు-మద్దెలలు-వీణెలు-ఉడకలు-పిల్లంగ్రోవులు వీనిధ్వనులు సుందరులవైన కాలియందెల రవముగలసి దిక్కుల నిండెను. అనఁగా నెప్పుడు నాటలు-పాటలు-ఉత్సవములు-అలంకరించుకొన్న స్త్రీలు-గలదై యుండెను.

కం॥ వరతపమున దివి సిద్ధులు, పరిలబ్ధింగను విమాన♦పంక్తులు వోలెన్
నరవరసమావృతంబై, వరవేశ్మము లాపురమున♦వన్నెలమీఱున్. ౧౯

సిద్ధులు=తపస్సునఁ గడతేఱినవారు, దివిన్=స్వర్గమందు, పరిలబ్ధింగను=పొందునట్టి, నరవర=పండితులచేత సమావృతంబై=సంపూర్ణమైనదై.

తాత్పర్యము.

ఘోరమైన తపస్సులుచేసి సిద్ధిపొందినవారికి స్వర్గమందు లభించిన విమానములవంటియిండ్లు ఆ పురమున సంసారముచేయువారి కాకష్టములేకయే ప్రాప్తించెను.

ఉ॥ ఒంటరివాని, వంశమున♦కొక్కఁడ కర్తగ నుండువాని, భీ
యంటిన డాఁగువాని, లఘు♦హస్తవిశారదు లయ్యుఁ జంపఁబో
రొంటు లభించియుం బురిన♦నుత్తమశూరులు, కాననంబులన్
గెంటుదు రొక్కవ్రేటునన♦కేసరులం గిరి ఖడ్గకోటులన్. ౨౦

లఘుహస్త=చక్కఁగ నభ్యసించిన విలువిద్యకలవారు, విశారదులు=పండితులు. "లఘుహస్తస్సహస్తశ్చ, కృతాస్త్రఃకృతపుంఖకః" వై జయంతి. అయ్యున్=నేర్పరులునయినను, కర్త=వృద్ధిచేయువాఁడు, తోడఁబుట్టువులు లేక తానొక్కఁడే తనవంశమును వృద్ధిచేయవలసిన వానిని, భీ=భయము, ఒంటు=అనుకూలసందర్భము. కేసరులన్=సింహములను, కిరుల=పందుల యొక్కయు, ఖడ్గ=ఖడ్గములయొక్కయు, కోటులన్=సమూహములను, వ్రేటు=దెబ్బ, గెంటుదురు=క్రిందఁబడఁ ద్రోయుదురు. కాననంబులన్=అడవులందు. మృగములకు నడవుల బలమెక్కువ గదా.

అవతారమున కనుకూలప్రదేశమును బురమునుజెప్పి తదనుకూలుఁడైన పురుషునిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

శత్రువునైనను సమయము దొరికెంగదా యని యాయుధపరికరములేక, సహాయులు లేక యొంటరిగా జిక్కినను, పైపడివచ్చినను, వంశమునకు వాం డొక్కండే కర్తయై వానివలన వంశాభివృద్ధి కావలసియుండినను, భయపడి డాంగినవాని, విలువిద్యయందు నస్త్రవిద్యయందు నేర్పరులయ్యును నానగరము నందలి శూరులు చంపరు ఇట్లు చేయుట బలధైర్య సాహసములు లేక కాదు. ఏలన, వారే యడవులకు వేటకుం బోయినప్పుడు సింహములను నడవి పందులను ఖడ్గమృగములను ముఖాముఖి కలియంబడి భుజబల శస్త్రబలములచే నొక్క వ్రేటుననే క్రిందంబడి చావంగొట్టుదురు.

తే॥ ఆహితాగ్నులు గుణులును సాంగవేద,పారగులు సత్యరతులు న పారదాను
లగు మహాత్ములు ఋషిమాత్రులై మహర్షి,కల్పులగు ద్విజవర్యులు గలరు
పురిని.

ద్విజవర్యులు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు. ఆహితాగ్నులు=అవిచ్ఛిన్నాగ్నిహోత్రము గలవారు, గుణులు=శమదమాది గుణసంపత్తి గలవారు, సాంగవేదపారగులు= అంగములతోడ నాలుగువేదములను దుదముట్ట నధ్యయనముచేసినవారు, ఋగ్వేదము, యజుర్వేదము, సామవేదము, అథర్వణవేదము అని నాలుగు వేదములు. వీనికంగములు ఆఱు. శిక్ష—వ్యాకరణము—ఛందస్సు నిరుక్తము— జ్యోతిషము—కల్పము. సత్యరతులు=సత్యమునందుం బ్రీతిగలవారు, అపార దానులు=మితిమీఱి వేనవేలు దానము చేయువారు. మహామతులు=గొప్ప మనస్సుకలవారు, ఋషిమాత్రులు=సామాన్యఋషులు, అయినను మహర్షి కల్పులు=వసిష్ఠాదిమహర్షులతోం నించుమించు సమానులు. వీ రిండ్లయందుండియే యడవులలో తపస్సుచేసిన వసిష్ఠాదులతోం గొంచెము తక్కువగాం దులదూంగుదురు. కల్పప్ ప్రత్యయము కొంచెము తక్కువను సూచించును.

తాత్పర్యము.

ఆపట్టనమందలి బ్రాహ్మణు లందఱు నవిచ్ఛిన్నముగ నగ్నిహోత్రములు గలవారు; శమదమాది గుణసంపన్నులు, ఆఱంగములతోడి నాలుగువేదముల నధ్యయనము చేసినవారు. సత్యవాక్య నిరతులు, వేలకొలంది దానముచేయువారు, గొప్పమనస్సుగలవారు సామాన్యఋషులయ్యును గృహస్థులై నగరవాసులయ్యును నడవులలో నుండు మహర్షులకు సమానులు.

—— ౬ సర్గము. దశరథమహారాజు గుణవర్ణనము ——

కం॥ ఈలీల మహారథతతి, వాలాయము గొలువ నమర వరుండు దివంబుం
బాలించెడివడువునంబరి,పాలించును దశరథుండు ప్రథనాపురమున్. ౨౫౦

ఉత్తమగుణములుగల దేశమునకుఁ బ్రభువు నుత్తముఁడే యగుచున్నాఁడు. మహారథ=మహారథులయొక్క, యుద్ధమున సారథిని దేరిగుఱ్ఱములను దన్ను రక్షించుకొనుచు యుద్ధముచేయువాఁడు మహారథుఁడు, 'ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యతియోనరః స మహారథ సంజ్ఞస్స్యాత్' త్తని ప్రమాణము. తతి=సమూహము, వాలాయము=నిరంతరము, అమరవరుఁడు=విష్ణువు, దివంబును=పరమపదమును, వడువునన్=విధముతో, ప్రథ=ప్రఖ్యాతి-కీర్తికరము.

అమరవరుఁడు=విష్ణువు, విభుశ్శ్రియా విష్ణు రి వామరేశ్వరః, అని వాల్మీకియే బాల-౭౭ వ సర్గ మందుఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు. అదియునుగాక.

శ్లో॥ యస్మాదు త్పత్స్యతే తస్యాం భగవాన్ పురుషోత్తమః।
తస్మాత్సానగరీ పుణ్యాహ్య యోధ్యేతి ప్రకీర్తితా॥
నగరస్య పరంధామ్నో నామ తస్యాప్యభూచ్ఛుభే॥
యత్రాస్తే భగవాన్ విష్ణుః తదేవ పరమంపదమ్॥
తత్సేవైవ భవే న్మోక్షః సర్వకర్మనికృంతనః।
జాతే తత్ర మహావిష్ణౌ నరాస్సర్వే పరంయయుః॥
నానాజనపదాకీర్ణం వైకుంఠం తద్ధరేః వర —పద్మ.

అచ్చట భగవంతుఁడు పుట్టుటచే నాపుణ్యనగర మయోధ్య యని కీర్తింపఁబడెను, భగవంతుఁడైన విష్ణు వెందుండునో యదియే పరమపదము. ఆయన సేవయే మోక్షము. అదియే సర్వకర్మముల ధ్వంసముచేయును. అచ్చట మహావిష్ణువు పుట్టుటచే మనుష్యులందఱు ముక్తులైరి. ఇవి శివుఁడు పార్వతి నుద్దేశించి చెప్పిన వాక్యములు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ మహారథుల సమూహము తన్నెల్లప్పుడు సేవింపఁగా వైకుంఠమును విష్ణువు పాలించునట్లు కీర్తికరముగ నాపట్టనమును దశరథుఁడు పాలించుచుండెను.

సీ॥ వేదవేదాంతార్థ•విదుఁడు కోవిదుఁడు ఘ్రా,స్వద్భృథశూరాది• సంగ్రహుండు
నతిచిరకాలభా•వ్యర్థ దర్శనశీలి, పౌరజానపదాళి•పరమహితుఁడు
నిక్ష్వాకు వంశులం•దెల్లను నతిరథుం, డవిరతాధ్వరసత్రి•యావరుండు
వాపి కారామ కూ•పవ్యూహ నిర్మాత, స్వవశీకృతాఖిల•జనచయుండు

ఆ॥ పరమహర్షి సముఁడు•పరమరాజర్షియు, విశ్వవినుతకీర్తి•వీర్యవంతుఁ
డమితబలుఁ డమిత్ర•హరుఁడు ప్రశస్తమి త్రాన్వితుఁడు జితేంద్రి•
యాగ్రగణుఁడు. ౧-౫

భాస్వత్=(విద్యలచేతను, పరాక్రమముచేతను)ప్రకాశించుచున్న, బుధశూర ఆది=పండితులు వీరులు మొదలగువారిని, సంగ్రహుండు=ధనము గౌరవము మొదలైనవి యిచ్చి స్వాధీనము చేసికొనువాఁడు, అతిచిరకాలభావి = చాల కాలము తరువాతఁ గలుగఁబోవు, అర్థ=విషయములను,దర్శన=కనుఁగొనుటయే, శీలి=స్వభావముగాఁ గలవాఁడు, దూరాలోచనముచేయు స్వభావముగలవాఁడు, పౌర=పురమునఁ బుట్టినవారు, జానపద=జనపదములఁ బుట్టినవారు, జనపదము =గ్రామము, వీరియొక్క, ఆళి=సమూహమునకు,వంశ్యులు=వంశమునఁ బుట్టినఁ వారు, అతిరథుండు=ఏకాకిగఁ బెక్కురు మహారథులతో యుద్ధముచేయువాఁడు, అవిరత = ఎడఁదెగని, అధ్వర = యజ్ఞమనెడు, సత్క్రియా = మంచికార్యమే, వరుఁడు=ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు, వాపికా=నడబావులయొక్కయు, ఆరామ= తోఁటలయొక్కయు, కూప=చేదుడుబావులయొక్క, వ్యూహ=సమూహములను, నిర్మాత = చేయించినవాఁడు, స్వ వశీకృత = తనకధీనము చేసికొనఁబడిన, రాజర్షి=రాజఋషి=రాజరూపఋషి. రాజుగా నుండినను ఋషిచర్య గలవాఁడు, విశ్వ=లోకులచేత, వినుత = కొనియాడఁబడిన, అమితబలుఁడు = మితిమీఱిన చతురంగబలము కలవాఁడు, కాఁబట్టియే అమిత్రహరుఁడు=శత్రువుల నశింపఁ జేయువాఁడు, ప్రశస్త=కొనియాడఁబడిన, మిత్ర+అన్వితుఁడు=స్నేహితులతోఁ గూడినవాఁడు. జిత+ఇంద్రియ=శబ్దాదులగు దుర్వ్యాపారములకు స్వాధీనుఁడు కాక తనకధీనముగాఁ జేసికొన్న చక్షురాదీంద్రియములు కలవారియందు, అగ్ర సరుఁడు = మొదటివాఁడు, స్నేహభావముచేఁ గలసినవాని రక్షించువాఁడు, మిత్రుఁడు,వేదవేదాంతార్థ విదుఁడు-అర్థము తెలియని చదువు వ్యర్థము.అర్థము తెలియక వేదము చదువువాఁడు వానివంశమువారు శూద్రులే. "నవేదపాఠ మాత్రేణ,సంతుష్టస్స్యాద్ద్విజోత్తమః। పాఠమాత్రావసాయీతు,పంకేగౌరివసీదతి॥ యోధీత్య విధివద్విప్రో, నవేదార్థం విచారయేత్। ససాన్వయః శూద్రసమః పాత్రతాం నప్రపద్యతే॥

తాత్పర్యము,

వేదములయు వేదాంతములయిన యుపనిషత్తులయు నర్థము తెలిసిన వాఁడు. ఇది వినికిడిచే మాత్రమునఁగాక స్వయముగ నర్థము గ్రహింపఁజాలు పాండిత్యము గలవాఁడు. ఆకారణముచేఁ బండితులను, శూరుఁడగుటచే శూరు లను సంగ్రహించినవాఁడు, చాలఁగాలము వెనుక, నేమి జరుగఁబోవునది యూహించి తెలిసికొనఁగలవాఁడు. పట్టణవాసులకు గ్రామవాసులకు నేదిమేలో దానిని యోజించి వారికి హితమైనది చేయువాఁడు, ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన రాజులలో నెల్ల నతిరథుఁడు, విడువక యజ్ఞములు చేయుటయం దాసక్తిగల

వాఁడు, మనుష్యులకుఁ బశువులకు నుపయోగపడుటకై బావులు - గుంటలు - తోఁటలు - తోఁపులు-త్రవ్వించి స్థాపించినవాఁడు. దానమానాదులచే సందఱు జనులను దనకు వశపడఁ జేసికొన్నవాఁడు. మహర్షులతో సమానుఁడు. రాజర్షులలో శ్రేష్ఠుఁడు. ప్రపంచముచేఁ గొనియాడఁబడిన కీర్తిగలవాఁడు. వీర్యముకలవాఁడు అతిశయించిన దేహబలము దుర్గబలము లోనైనవి కలవాఁడు. కావుననే శత్రువుల జయించినవాఁడు, విశ్వాసపాత్రులై మిత్రశబ్దమునకుఁ బాత్రులైనవారితోఁ గూడినవాఁడు. ఇంద్రియజయము గలవారిలో మొదటివాఁడు.

కం॥ రా జగణితయశమున నగ, రా జతులితధృతిని భోగి•రాజ కళల నా
రా ! జగతి దశరథునిసరి, రా జగధీశుండు గలఁడె•రాజకులమునన్. ౨౩

అగణిత=ఎంచనలవికాని, యశమునన్=కీర్తియందు, రాజు = చంద్రుఁడు, కీర్తి తెలుపని కవిసమయము నిండువెన్నెలచేఁ జంద్రుఁడు ప్రజల రంజింపఁ జేసినట్లు లీరాజు తనకీర్తిచే జనుల రంజింపఁ జేసెనని భావము. అగళిత = ఒకప్పుడైన విడువని, ధృతిని=ధైర్యమునందు, నగరాజు=పర్వతశ్రేష్ఠుఁడు, హిమాలయము వంటివాఁడు, ధైర్యమున హిమవంతుఁ డని యాకవియే చెప్పెను. కళలన్=విద్యలయందు, భోగిరాజు=సర్పములరాజగు నాదిశేషుఁడు, జగతిన్=భూమియందు, చంద్రహిమాలయ శేషాభేదములు దశరథునకుఁ జెప్పఁబడినవి. కావున తాద్రూప్యాభేద రూపకాలంకారము.

తా త్ప ర్య ము

అత్యంతకీర్తిచేఁ జంద్రుఁడు ధైర్యమునందుఁ బర్వతరాజైన హిమవంతుఁడు, విద్యలయం దాదిశేషుఁడు. ఆహా యీదశరథరాజుతో సరిపోలువాఁడు రాజకులంబునందుఁ గలఁడా ?

చం॥ అమలసువర్ణ రత్నమహి•తాంబరసంచయ సంగ్రహుండు నై
యమరధవైకపింగనిభుఁ• డై విభుఁడై మనురీతి విక్రమ
క్రమమున లోకలోకపరి • రక్షణదక్షుఁడు నై యథార్థవా
ది మఱి త్రివర్గరక్షణవి • ధిజ్ఞుఁడు నై పురి నేలు నిచ్చలున్. ౨౪

అమల=నిర్మలమగు, మహిత=శ్రేష్ఠమైన, అంబర=వస్త్రములు, సంచయ=నిధులు, వీనిని, సంగ్రహుఁడై=స్వాధీనము చేసికొన్నవాఁడై, కావుననే అమరధవ = దేవేంద్రునితోను, ఏకపింగ = కుబేరునితోను, నిభుఁడు = సమానుఁడు. ఇంద్రునివలె రత్నాదులగు సమస్తశ్రేష్ఠవస్తువులను, కుబేరునివలె నిధులను గలవాఁడు, విభుఁడు = ప్రభువు, మనురీతి = వైవస్వతమనువువలె, విక్రమక్రమమునన్=పరాక్రమము అభివృద్ధి చెందుటచేత, లోకలోక=అందఱకుఁ గానవచ్చులోకము భూలోకమును (౨) సమస్తమును గనఁగలపండితులను, (౩)

లోకములోని జనులయొక్క, పరిరక్షణ దక్షుఁడు=చక్కగాఁ బాలించుట యందు నేర్పరి. తనరాజ్యమునందలి వారినే కాక లోకములోని యందఱను రక్షింప నేర్పరి. రోహిణీ శకట భేదము నివారించుటచే నని గ్రహింపవలయు. దశరథుఁడు రాజ్యముచేయుచుండఁగా జ్యోతిషికులువచ్చి 'రాజేంద్రా! శనైశ్చరుఁడు రోహిణీ శకటమును భేదింపనున్నాఁడు. ఆయనయట్లు చేసెనేని పండ్రెండు సంవత్సరములు దేశమంతయు దుర్భిక్షచే బాధపడును అని తెలిపిరి. అప్పుడా దశరథుఁడు రథముపై గూర్చుండి నక్షత్రమండలమునకుఁ బోయి రోహిణిని వెనుక వేసికొని శనైశ్చరున కభిముఖుఁడై కోదండధరుఁడై దివ్యాస్త్రమును దొడిగి యాయన మార్గమున నడ్డముగ నిలిచెను. తనత్రోవ కడ్డముగ నిలిచిన రాజునుజూచి 'నీ వెవ్వఁడవు? నాత్రోవ కేల యడ్డముగ నిలిచితివి?' అని శనైశ్చరుఁ డడిగెను. "నీవు రోహిణీశకటమును భేదించితివేని ద్వాదశవర్ష దుర్భిక్షముచే లోకము బాధపడు నని బ్రాహ్మణులు చెప్పిరి. నేను రాజునై ప్రజలదుఃఖము నెట్లు చూడఁగలను? నేను జీవించియుండ నీవట్లుసేయరాదు. నిన్ను యుద్ధమున జయించి, వధించి లోకబాధమాన్పెదను.' అని చెప్పెను. 'దశరథా! నీయంతటి సాహసిని, నింత ప్రజాహిత కాంక్షగలవానిని నేను జూడలేదు. నీ హితబుద్ధికి సంతోషించితిని. వర మేదైనఁగోరు మిచ్చెద' నని శనైశ్చరుఁడు చెప్పెను. 'వరమిచ్చెదవేని యిది మొదలెన్నఁడేని రోహిణినిభేదింపకుము. ఇదియే నాకు వర'మనెను. అట్లే కానిమ్మని నాఁటినుండి శనైశ్చరుఁడు రోహిణి కానుకొని పోవునేకాని భేదించి పోవుటలేదు రాజు మరలివచ్చి యీవార్తయందఱకుఁ దెలిపెను. యథా + అర్థవాది=ఏసంగతియైన నున్నదున్నట్లు చెప్పువాఁడు, త్రివర్గ=ధర్మార్థకామములయొక్క, రక్షణవిధిజ్ఞుఁడు=కాపాడునట్టి శాస్త్రము పద్ధతి నెఱిఁగినవాఁడు, నిచ్చలున్=ఎల్లప్పుడు. నిత్యశబ్దభవము నిచ్చలు దీని రూపాంతరమునిచ్చ.

తాత్పర్యము.

అచ్చపు బంగారు రత్నములు వెలగల వస్త్రములు సంగ్రహించినవాఁడై, యింద్రునితోను, కుబేరునితోను సరిపోలి, ఆజ్ఞారూపమున సర్వత్రవ్యాపించినవాఁడై వైవస్వత మనువువలె విక్రమమందును, జగజ్జనములఁ బాలించువాఁడునై సత్యవాదియైధర్మార్థకామములను రక్షించువిధానము తెలిసినవాఁడై యెప్పుడు హెచ్చరికతో నాపురమును బాలించుచుండెను.

—• అయోధ్యాపురజనవర్ణనము •—

చం॥ శమదమసద్గుణాన్వితులు • సత్యవచస్కులు నాహితాగ్ను ల
 త్యమలినధీద్విజాతులు సహస్రదవేదషడంగ పారగో
 త్తములు మహామతుల్ సుకృత • ధన్యులు దేవమహర్షి కల్పులున్
 హిమకరమిత్రతేజులు మనీషులు గ్రాలుదు రప్పురంబునన్. ౫౫౫

ఇందాఁక బరిపాలన విధముఁజెప్పి దానిఫలమగు జనులస్థితిని దెలుపుచున్నాఁడు.

శమ=మనస్సును జయించుట, దమ=బహిరింద్రియముల జయించుట యని కొందఱు, శమ=బహిరింద్రియముల జయించుట,దమ=మనస్సును జయించుట యని కొందఱు. రెండర్థములు ప్రమాణసిద్ధములే,అన్వితులు=కూడినవారు,సత్యమైన వచస్సుకలవారు - సత్యవచస్కులు, బహువ్రీహియందు కప్రత్యయము, ఆహిత+అగ్నులు=సదా యగ్నిహోత్రములు కలవారు, అతి+అమలిన=మిక్కిలి నిర్మలమైనబుద్ధి కలవారును, అనుటచే వంచనాదిదుర్గుణములు లేనివారు, ద్విజాతులు=బ్రాహ్మణులు, సహస్రద = వేలకొలఁది దానము చేయువారును, అనుటచే దానము గొనవలసిన యక్కఱలేనివారు, వేద = నాలుగు వేదములందును, ఇది వేదాంతమునకు నుపలక్షణము, షడంగ, షట్ + అంగ=శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము, కల్పము అను నాఱు వేదాంగములయందును, పారగోత్తములు = పండితులయందు శ్రేష్ఠులు, సుకృత = పుణ్యముచేత, ధన్యులు = సంపన్నులు, దేవమహర్షి కల్పులున్ = నారదుఁడు మొదలగువారికిఁ గొంచెము తక్కువగ సమానులు, హిమకర = చంద్రుఁడు, మిత్ర=సూర్యుఁడు- వీరివంటి కాంతిగలవారు- మిత్రులకుఁ జల్లనివారు శత్రువులకు వేఁడిమి చూపువారు, మనీషులు=విద్వాంసులు, భ్రాజుదురు=ప్రకాశింతురు, ఇందు ద్వితీయపాదమున బ్రాదియతి, చతుర్థపాదమున నుభయయతి, మనస్ + ఈషా=మనీషా, అదికలవాఁడు మనీషి. పరరూపసంధి. ఇది శకంధ్వాదులలోఁ జేరినది.

అయోధ్యాపురమందలి బ్రాహ్మణు లీపద్యంబున వర్ణింపఁబడిరి. "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన" ద్విజులనుటచే వేదవచనము చేతను దానిని(ఆత్మను) బ్రాహ్మణులు తెలిసికొందురు." అను శ్రుత్యర్థమందుఁ గలదు. ఎట్లన.

ద్విజులనుటచే "అష్టవర్షం బ్రాహ్మణ ముపనయీత"ఎనిమిదవయేఁట బ్రాహ్మణున కుపనయనము చేయవలయును. అను వేదానుశాసనప్రకార మెనిమిదవయేఁట నుపనయనము చేయఁబడినవారు. వేదషడంగపారగు లనుటచే ఆ అంగములతో సశిరస్కముగ వేదాధ్యయనము చేసినవారు అహితాగ్నులనుటచే యజ్ఞములు చేసినవారు. సహస్రదులు అనఁగా బ్రాహ్మణసాత్కృతద్రవ్యముచే శక్తికొలది లోభములేక దానముచేయువారు. మహామతు లనుటచేఁ దపస్సులు చేసినవారు.శమదమ సద్గుణాన్వితు లనుటచే బ్రాహ్మణునకు ముఖ్యమైన యంతరింద్రియ బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహముకలవారై కామక్రోధముల వశపడకుండువారు. సత్యవచస్కులు = సత్యస్యసత్య మని యుండుటచేఁ బరమాత్మను

గుఱించియే మాటలాడువారు భగవన్మంత్రమే జపించుచు భగవత్కథలచేతనే కాలయాపనము చేయుచు భగవంతునియందు భక్తిగలవారు మనీషులు 'మన ఆలోచనే' యని కలదు. కావున భగవద్విషయమైన యాలోచన ధ్యానముగల వారు. హిమకర మిత్రతేజు లనుటచే బ్రాహ్మణవర్చస్సు వారియందుఁ దాండవ మాడుచున్నది. దేవర్షి, మహర్షికల్పులు కావుననే భగవంతుఁ డిచ్చట నవత రించు నని యెఱిఁగి యాపురమందుఁ జేరిరి. ఋషులని చెప్పుటచే "బాల్యంచ పాండిత్యంచ నిర్విద్యాథః" అన్నట్టు దంభాభిమానాదులు లేనివారు.

తాత్పర్యము.

అయోధ్యాపురమందలి బ్రాహ్మణులు బాహ్యేంద్రియములను నంతరింద్రియములను జయించి వంచనాదిగుణములు దురాచారము లనాచారములు లేక సత్యమునే చెప్పుచు భగవత్కథలనే వ్యాఖ్యానించుచు యజ్ఞములుచేసి మిక్కిలి నిర్మలమయిన బుద్ధిగలవారై వేదములందుఁ జెప్పిన ప్రకారము కర్మాదులాచరించుచు యాచకులకు శక్తికొలఁది విశేషముగ దానమిచ్చుచు తాము యాచింపవలసిన పనిలేక యంగములతోడ వేదముల నధ్యయనములు చేసి గొప్ప మనస్సుకలవారై పుణ్యకార్యములు చేయుచు దేవర్షి మహర్షులకు సములై సూర్యచంద్రుల తేజస్సువంటి వర్చస్సుగలవారై భగవద్ధ్యానపరులై యుందురు.

ఉ॥ అందఱు హృష్టమానసులె • యందలియందఱు ధర్మవేదులే
యందఱు శాస్త్రచింతనప • రాయణులే మఱి స్వస్వతుష్టులే
యందఱుఁ ద్యాగశీలు రట • నందఱు సత్యవచోభిభాషణా
మందులు భూరిసంచయు ల • మాన గవాశ్వ ధనాఢ్యు లందఱున్. ౭

హృష్టమానసులు=పురసౌఖ్యముచేత సంతోషించిన మనస్సుగలవారు, శాస్త్రచింతన = శాస్త్రవిషయముల నాలోచించుటయే, పరాయణులు = ముఖ్యకార్యముగాఁగలవారు, స్వ=తమయొక్క, స్వ = ధనములచేత, తుష్టులు = తృప్తి నొందినవారు, 'తేన త్యక్తేన భుంజీథామాగృధః కస్యచిద్ధన' మ్మను శ్రుతి వాక్యము చొప్పున నడచుకొనువారు, త్యాగశీలురు=దానమే స్వభావముగాఁ గల వారు, అభిభాషణామందులు=సత్యమునే చెప్పుటయందు మందులుకాని వారు, సంచయులు = గొప్పధనముల సమూహముగల ధనాగారములు గలవారు, గవాశ్వధనాఢ్యులు=ఆవులు గుఱ్ఱములు వీనిని ధనముగాఁ గలవారు.

తాత్పర్యము.

అయోధ్యానగరవాసులందఱు నిష్టార్థములన్నియుఁ బ్రాప్తించుటచే సంతుష్టి గల మనస్సుగలవారే, అందఱు ధర్మమునెఱిఁగినవారే, అందఱుశాస్త్ర విషయ

మైన యాలోచనలు చేయుటయందు సమర్థులే, అందఱు తమకు భగవంతుఁ డిచ్చిన దానితోఁ దృప్తిపడి యుండువారే, అందఱు త్యాగము స్వభావముగాఁ గలవారే, అందఱు నిజము చెప్పువారే, అందఱు కావలసినంత సంపాదించి యుంచుకొన్నవారే, అందఱు కొఱఁతలేక వారివారికిఁ గావలసినన్ని గోవులు-గుఱ్ఱములు-ధనములు కలవారే.

కం॥ జననియుజనకుఁడువధువులు,
దనయులుఁదనయయునుగృహిణి•దానునతిథియున్
దనివిగ నిండక యుండెడి,మనికి యొకండైన లేదు•నుందున కైనన్. -౨౩౭

కుటుంబిసౌఖ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'మాతాపితాస్నుషే పుత్రౌ పుత్రీ పత్న్యతిథి స్స్వయం । దశసంఖ్య కుటుంబీతి విష్ణునోక్తం ద్విజోత్తమ' యని కుటుంబ లక్షణము. వధువులు=ఇరువురు=కోడండ్రు, తనయులు=ఇద్దఱు కొడుకులు, తనయయు=కొమార్తెయు, గృహిణి=ఇల్లాలు, తనివి=తృప్తి, మనికి = జీవనము- ఈ పదుగురి కూడికయే కుటుంబము.

తాత్పర్యము.

తల్లి తండ్రి తాను దన భార్య, ఇద్దఱు కొడుకులు, ఇద్దఱు కోడండ్రు,ఒక కూఁతురు ఒక యతిథి యీపదుగురుండినఁ గుటుంబ మనఁబడును. ఇంతకుఁ దక్కువగల యిల్లా నగరమున లేదు.

ఆ॥ తన్ను ధర్మవిధులఁ•దనయులఁ దనయలఁ దల్లిఁ దండ్రిఁ దనదు•దార నన్న
దమ్ములను గదర్య•తావశచిత్తుఁడై ,యేఁచువాఁడు లేఁడ•యెచట నేని. -౨౩౮

ధర్మవిధులన్=పుణ్యకార్యములను, తనయులఁ దనయలన్ = ఇట సంఖ్యా వివక్షలేదు. దార=భార్య, కదర్యతా=కదర్యుఁడు. ఈ పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన వారిని కూడు నీళ్ళు పెట్టక కాని యితర విధములఁగాని బాధించువాఁడు కదర్యుఁడు, వానిభావము కదర్యత, అత్యంతలోభియై యని భావము. 'ఆత్మానం ధర్మకృత్యంచ, పుత్రందారాంశ్చపీడయేత్, లోభాద్యః పితరం భ్రాతౄన్ స కదర్య ఇతి స్మృతః' అని కదర్యలక్షణము.

తాత్పర్యము.

తాను దినక ధర్మముచేయక కొడుకులను భార్యను నెవఁడు కడుపునిండఁ గూడుపెట్టక బాధించునో యట్టి పరమలోభి కదర్యుఁ డనఁబడును. అట్టివాఁ డొక్కఁడైన నా పట్టనమందు లేఁడు.

కం॥ పోఁడిమి గలతత్పురమున, లేఁడు ఖలుఁడు దుష్టకామి•లేఁడు చదువులన్
వాఁడిమి మీఱనిపురుషుఁడు లేఁ, డట నాస్తికుఁడు నెందు•లేఁడు వెదకినన్.
-౨౩౯

పూర్వ మన్నిజాతులవారును విద్యనేర్చినవారే యని చెప్పుచున్నాఁడు. పూర్వము శూద్రులకు విద్య నిషేధింపఁ బడినదను దుర్వాదము దీనిచే ఖండితము. శూద్రులకు వేదము నిషేధింపఁ బడినదికాని సాహిత్యము, కులవృత్తికిఁ గావలసిన విద్య లోనైనవి నిషేధింపఁ బడలేదు.

పోడిమి = ఒప్పిదము, తత్+పురమునన్ = ఆ యయోధ్యా పట్టనమున, ఖలుఁడు=దుష్టుఁడు, దుష్టకామి = పరస్త్రీ యభిలాషకలవాఁడును, తనభార్యతోనైన నిషిద్ధదినంబుల సంగమించువాఁడు, వాఁడిమి=తీక్ష్ణత, నాస్తికుఁడు=కన్నులకుఁ గానరాని దేవుఁడు, కర్మము, పరలోకము, లేదనువాఁడు, 'నాస్తిపరః యస్య ఇతినాస్తిక' అని సంస్కృతమున వ్యుత్పత్తి. ఇట్టివారు చార్వాక మతస్థులు. వారికి ప్రత్యక్ష మొక్కటే ప్రమాణము. అనుమాన శబ్దము లప్రమాణములు, బౌద్ధ మాధ్యమిక శాఖవారగు నేఁటి యచలపరిపూర్ణవాదులు నాస్తికులే.

ప్రశ్న:— నాస్తికుఁడు లేనియెడల జాబాలి యెట్లు నాస్తికవాదము చేసెను?

ఉత్తరము:— జాబాలిచేసినది నాస్తికవాదమేకాని జాబాలి నాస్తికుఁడు కాఁడు. రామచంద్రమూర్తి కష్టములు పడుటకు సహింపక యెట్లులైనను నాయనను మరలఁ బురికిఁ బిలుచుకొనిపోవ నట్టివాదము చేసినట్లు లాయనయే చెప్పెనుగదా! ఆవాదమాయనతోఁబుట్టినదికాదు. అంతకుఁబూర్వమే పుట్టినది, దానికే బృహస్పతిగీత లని పేరు. అయోధ్యయందు నాస్తికుఁడు లేఁడనిన నావాదము నామోదించువాఁడు లేఁడని యర్థమేకాని లోకమున నావాదమే లేదని యర్థముకాదు. అట్టిమత మొకటిలేకున్న దురాచారులకు జారులకుఁ జోరులకు స్వైరసంచారులకు అపానపాయులకు అభక్ష్య భోజులకు శరణమేది ?

తాత్పర్యము

అందమైన యానగరమందు దుష్టుఁడులేఁడు, పరస్త్రీల నాశించువాఁడు,తన భార్యతోనైనను నిషిద్ధదినంబుల నిషిద్ధసమయంబు లందుఁగాని క్రీడించువాఁడును, వేశ్యాలంపటుఁడును లేఁడు. చక్కగఁ జదువరానివాఁడును లేఁడు. దేవుఁడు, పరలోకము లేవనువాఁడు లేఁడు.

ఉ॥ అందఱు ధర్మశీలరతు♦లందఱు నిశ్చలసంయుతాత్ములే
యందఱు సత్స్వభావయుతు♦లందఱు నిర్మలవృత్తశాలురే
యందఱు సన్మహర్షినిభు♦లందఱు నిర్మలపానసాధ్యులై
య్యందఱు దారహారయుతు♦లందఱుఁ గుండలమండితశ్రవుల్. ౨౬౦

రతులు=ప్రీతిగలవారు, సంయుతాత్ములు=జితేంద్రియులు, నిస్తుల=సాటిలేని వృత్తవంతులు = ఆచారము గలవారు, తారహార = ముత్యాల సరసు

లతో, యుతులు=కూడినవారు, కుండల = మకరకుండలములచేత, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, శ్రవుల్ = చెవులుగలవారు.

తాత్పర్యము.

ఆపురమం దందఱు ధర్మముతోఁ గూడిన శీలమందుఁ బ్రవేశ:గలవారే, అందఱు నింద్రియనిగ్రహముగలవారే, అందఱు మంచిస్వభావముగలవారే, అందఱు దోషరహితమైన నడవడిగలవారే. అందఱు ఋషులతో సమానులే. అందఱు కలంకములేని మనస్సుకలవారే, అందఱు ముత్యాలసరములు లోనైన యాభరణముల ధరించినవారే, అందఱు కుండలములచే నలంకరింపఁబడినవీనులు గలవారే.

ఉ॥ అందఱు సుందరుల్ మకుటు◆లందఱుఁ జందనలిప్తదేహు లం
దందఱుఁ బూర్ణభోగయుతు◆లందఱు సంతతమృష్టభోక్త ల
య్యందఱు దానశీలరతు◆లందఱు భూషణభూషితాంగు ల
య్యందఱు నిష్కవంతు లట◆నందఱు సంగదదీప్త బాహువుల్. ౨౬౧

మకుటులు=కిరీటములు గలవారు, లిప్తదేహులు = పూయఁబడిన దేహముగలవారు, పూర్ణభోగ=నిండుసౌఖ్యముతో, సంతత=ఎల్లప్పుడు, మృష్ట = సంపూర్ణముగ, భూషణ=సొమ్ములచేత, భూషిత + అంగులు=అలంకరింపఁబడిన దేహము కలవారు, నిష్కవంతులు=సొమ్మునధరించెడి పతకము లోనగు సొమ్ముగలవారు, అంగద=బాహుపురులచేత, దీప్త=ప్రకాశింపజేయఁబడిన, బాహువుల్=భుజములు గలవారు, "సాష్టేశతే సువర్ణానాం హేమ్న్యురోభూషణేపలే - దీనారేపిచనిష్క:" అమరుఁడు.

తాత్పర్యము.

అందఱు చక్కఁదనము కలవారే, కురూపులు లేరు అందఱు మకుటములు ధరించినవారే, అందఱు చందనము పూసికొనియుండువారే, అందఱు కొఱఁత లేక భోగము లనుభవించువారే, అందఱు నిష్టమై పరిశుద్ధమైన యాహారము తీసికొనువారే, అందఱు సన్నదాతలే, అందఱు సన్నియవయవములందు నలంకారముల ధరించినవారే, అందఱు నురోభూషణములు గలవారే. అందఱు బాహుపురులు గలవారే.

ఉ॥ అందఱు నిర్జితేంద్రియులు◆నందఱు యజ్వలు నాహితాగ్ను ల
య్యంద ఱటన్ స్వకర్మరతు◆లందఱు నిత్యము బ్రహ్మచింతనుల్
అందఱు సంతతాధ్యయను◆లందఱు సంయమితుల్యు లప్పురిం
జెందిన యట్టిలోకులు సు◆శీలరతుల్ కరుణాపరాయణుల్. ౨౬౨

నిర్జిత ఇంద్రియులు=ఇంద్రియములు పోయినట్లు తాము పోక వానిని దమ యాజ్ఞకు లోపడి వర్తించునట్లు చేసినవారు, యజ్వలు = సోమయాగములఁ జేసినవారు, ఆహితాగ్నులు=అవిచ్ఛిన్నముగ నగ్నులు కలవారు, స్వీయకర్మ= తమతమ వర్ణాశ్రమములకుఁ దగిన కార్యములందు, బ్రహ్మచింతనుల్ = పర మాత్మను ధ్యానించువారు, సంతతాధ్యయనులు = పురుషవిచ్ఛేదము గాని దిన విచ్ఛేదముగాని లేక వేదాధ్యయనము కలవారు అధ్యయనము (1) చదువుట (2) జపించుట, వల్లెవేయవలసిన భాగములను వల్లెవేయుచు జపింపవలసిన మంత్రములను జపింతురని భావము. సంయమితుల్యులు=యోగులతో సమా నులు, కరుణాపరాయణులు=దయాళువులు. మూఁడవపాదము మొదట విసంధికి వాక్యవిరామ మగుట కారణము. "వాక్యవిరామంబున సంధి లేమిదోషంబు గాదు." సు. వ్యా. సంధి. ౧౩ సూ.

పాదాంత సంధివిషయము.

ఈ పద్యమునందు సంధిగూర్పక వ్రాయఁబడియున్నది. దీని సాధుత్వ మును గూర్చి కవులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నవారు ఎట్లనిన.

"వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబుగాదని యార్యు లంద్రు.'సత్యము సర్వశ్రేయము, అది లేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు.'ఇట్లు సంధివిరహంబు కావ్యంబులం బాదాంతమంద చూపట్టెడు." బా. వ్యా. సంధి 54 వ సూత్రము చేతను "నస్యాద్వాక్యవిరామేతు సంధ్యభావోపి దోషకృత్" అనుకారిక చెప్పు నను వాక్య విరామమందు సంధి లేకున్నను దోషంబులేదు. వాక్యమనఁగా (1) ఏకక్రియాన్విత పదసమూహమును. (2) పద్యపాదమును. ఈ యర్థమే "వాక్యాన్తగత పాదానాంచ" అను సూత్రమునందును గ్రహింపఁబడియున్నది. వాక్యశబ్దమున కర్థద్వయము గలుగుటంబట్టి పై కారికయు భిన్నాభిప్రాయము లకుఁ గారణ మయ్యెను. కొందఱు పద్యంబులఁ బాదాంతమందుఁ బోలె పాద మధ్యమునందును వాక్యము ముగిసినచో సంధి గూర్పకున్న దోషము లేదని, "అకవ్వడి యతివేషము చేకొనియున్నాఁడు. ఇదుగో" నని విజయవిలాసము నందలిదని పద్యము నుదహరించుచున్నారు. ఈపద్య మిప్పటి ముద్రితగ్రంథ ముల "చేకొని యున్నాఁడు నీకుఁ జెంతనె" అని యీ చొప్పున నున్నది. ప్రయోగాంతరము మృగ్యము. మఱికొందఱు 'పాదాంతము వాక్యాంతముగ సహిత మున్న యెడనే సంధివిరహంబు సాధు' వందురు. సూత్రంబు జూడ చిన్నయసూరిగారీ యభిప్రాయము గలవారని తోఁచెడిని. మఱికొందఱు వాక్యావసానమైనను గాకున్నను బాదాంతమైనం జాలునందురు. ఇఁకఁ బ్రావా చీన కవుల ప్రయోగంబులు జూపెదము. పాకశతీ మూఁడభిప్రాయంబుల నేది

సరియో గ్రహింతురుగాక. "సర్వతీర్థాభిగమనంబు సర్వవేద।సమధిగమము సత్యంబుతో సరియుఁ గావు। ఎఱుఁగు మెల్ల ధర్మంబులకెల్ల బెద్ద" యను భారతపద్య మిదివఱకు వారు వీ రననేల యెల్లరంగీకరించియుండిరి,ఉన్నారు. నన్నయభట్టు తప్పు వ్రాసినాఁడని కాఁబోలు ఆనందముద్రాక్షరశాలవారి నూతన భారతంబున 'సరియుఁ గావయెఱుఁగు' అని సవరింపఁబడి యున్నది. ఈ ప్రకారమే కవిత్రయము వా రా గ్రంథంబున పెక్కుచోట్ల సవరింపఁబడియున్నారు. "పడగనున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడుగాఁడు। అరదమునకు సూతుఁ డచ్యుతుండు" అను పాఠము పూర్వలాక్షణికకవిసమ్మతము. నవలాక్షణికులు 'ఉండుగాఁ దరదమున' కనియెదురు అందురుగాక. సవరణపాఠములే సాధువు లేని వీని నుదహరించిన పూర్వలాక్షణికుల యభిప్రాయమేమి ?

ఎఱ్ఱాప్రెగడగారి నరసింహపురాణమున :—

చం॥ పొలుపుగ నెల్లనాఁడు నుడివోవక పెల్లుగఁబూచు తీఁగెలన్। దెలువులు మీఱి తోయనిధి తీర వనంబులు చూడ్కి కెప్పుడున్। ఎలమి యొనర్చు వేల్పులచలేంద్రునిఁ గవ్వముచేసి తెచ్చుచో॥ అ ౧ ప ౭౫. అని యున్నది. అర్థము చెడినఁ జెడుఁగాక "యెప్పుడేనెలమి" యందు రేమో.

అందే. ఉ॥ ఎందును బుష్పసౌరభము, యెందును మందమరాళఝుంకృతుల్। ఎందును సాంద్రపల్లవము.... ఆ. ౨-ప. ౬౨.

విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణి :—

తే॥ ఇట్టి యుద్దీపన విభావహిత వినోద। విభవములఁ బొందుఁ జాళుక్య విశ్వ
విభుఁడు। అలరువిల్తునిభంగి జయంతులీల। ౧-ఉల్లాసము. ప. ౨౭.

తే॥ తనరు శృంగారహాస్య శాంతములు గృపయుఁ। బొనరు మాధుర్యమునన
జెప్పుట గుణంబు। అద్భుతము రౌద్రవీర భయానకములు.

తే॥ అర్థిసేవించి రొకకొంద అప్సరసలు। అపుడు రెండవకైలాస మనఁగఁ
బరఁగె. — భీమఖండము ౫ అ. ౪౦ ప.

కం॥ అర్థకపాలము గేలను। నర్థ నిశాసార్వభౌముఁ దౌదల నెడమన్। అర్థాంగ
లక్ష్మిగౌరియు.... అని భీమఖండము ౫ అ. ౧౩౦ ప.

కం॥ అ వ్విబుధ జగతిలోపలఁ। గొవ్వదఱిఁగి సురగణంబు క్షోభమునొందెన్
ఇవ్విధమున నుత్పాతము....అని నాచనసోముని ఉ. హరి ౫ అ. ౧౫౭ ప.

తే॥ అనలుఁ డర్కజుఁ డసురేశుఁ డబ్ధిరాజు। అనిలుఁ డర్థేశుఁ డలికలోచనుఁడు
గొలువ. — వసు. ౩ అ. ౫౮ ప.

మహాకవి ప్రయోగము లిట్టులుండుటచే సూత్రము నందలి వాక్యశబ్దమునకుఁ బాదమనియే యర్థము గ్రహించు టొప్పు.

పాదము నడుమ సంధిరారాదు. కందమున నెనిమిది గణములు కలదే పాదము. చిన్న పాదములను బాదములుగ గణింపరాదు. సీసములందు నట్టులే ల గణములుగల రెండుదళములు గలసినదే పాదము.

తా త్ప ర్య ము

ఆపురమునందలి యందఱు నింద్రియముల జయించినవారే. అందఱు సోమయాగముచేసినవారే. అందఱు నగ్నిహోత్రములు కలవారే, అందఱు వారివారి వర్ణాశ్రమధర్మముల ననుసరించి కర్మములు చేయువారే అందఱు ప్రతిదినము బ్రహ్మమును ధ్యానించువారే. అందఱు జపతపస్సంపన్నులే. అందఱు ఋషుల చర్యలు గలవారే. అందఱు దయాళులే. అందఱు చక్కని నడవడి గలవారే.

ఆ॥ ఆహితాగ్ని గాని • యాతఁ డయజ్వయు, నధమజనుఁడు దొంగ • యైన వాఁడు
వృత్తసంకరుండు • వెదకిన దొరకఁ డా, కాలమందు నాజి • పాలనమున. ౨౬౩

వృత్తసంకరుఁడు=వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములఁ జెఱచువాఁడు. విలోమ పద్ధతిని భిన్నజాతిస్త్రీయందు సంతానము గలవాఁడు, అధ్యయనము = జప రూపాధ్యయనము, ఆజి=అజునికుమారుఁడు. దశరథుఁడు. అపత్యార్థక తద్ధితాంతము. పాలనమున=రక్షణమందు, దశరథుఁడు బాలించు దేశమందు. కాలమందు, దశరథుని తండ్రి అజుఁడు, తల్లి ఇందుమతి.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథమహారాజు పాలించునపు డగ్నిహోత్రము లేనివాఁడు, సోమయాగము చేయనివాఁడు, అల్పవిద్య అల్పధనము గలవాఁడు, పరక్షేత్రమందు బీజములు చల్లు వర్ణసంకరుఁడు, దొంగ లేఁడు.

కం॥ తమతమకర్మంబులనే, తమిఁ జేయుచు విప్రవరులు • దానాధ్యయనో
త్తములయి జితేంద్రియులు సం,
యమితాత్ములు నీవి గొనఁగ • నర్హులునుమతుల్. ౨౬౪

అమిన్=అపేక్షతో, ఈవి=దానము, కొనఁగ నర్హులు=తీసికొనుటకుఁదగినవారు. అంతటి సత్పాత్రము లని యర్థము. అయినను దా మొకరి కిత్తురేకాని యొకరిచేఁ దాము గై కొనరనిభావము. ఉత్తమ బ్రాహ్మణులకు క్షత్రియులకు వైశ్యులను బ్రతిగ్రహము నిషిద్ధము.

తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణులు తమ వర్ణమునకు నాశ్రమమునకు శాస్త్రోక్తమైన విహితకర్మ మేదియో దానిని శ్రద్ధతోఁ జేయుచు విద్యాదానమందు నధ్యయనమందు నుత్తములై వశ్యేంద్రియులు జితమనస్కులునయి దానమునకుఁ బాత్రులై యుండిరి.

కం॥ దీనులును జంచలులు బల, హీనులు నషడంగవిదు ల•నృతపరు లీర్ష్యా
ధీనులు నబుధులు ననయుత,
దానులు వ్యధితులునులేరు•తత్సమయమునన్. ౧౫

దీనులు = (1) దరిద్రులు, (2) భయపడువారు, చంచలులు=నిలుకడలేని మనస్సుగలవారు, అషడంగవిదులు=ఆఱువేదాంగముల నెఱుగనివారు, అనృతపరులు = అసత్య మాడువారు, ఈర్ష్యా + అధీనులు = ఓరువలేని తనమునకు లోపడినవారు, అబుధులు = పండితులుకానివారు, అనయుతదానులు = ఆయుతదానులు=అయుతదానులు కానివారు, అయుతము = పదివేలు, ఇచ్చట హిరణ్యదానము గ్రాహ్యము, వ్యధితులు=వ్యాధులచేఁ బీడింపఁబడువారు.

తాత్పర్యము.

చపలచిత్తులు - ఐహికాముష్మిక కార్యసాధనమునకుఁ గావలసిన దేహబలము మనోబలము లేనివారు. ఆఱంగము లెఱుఁగనివారు. అసత్యవాదులు, ఈర్ష్యగలవారు, పండితులుగానివారు, పదివేలకుఁ దక్కువదానము చేసినవారు, దుఃఖించువారు దశరథుఁడు పాలించు సమయమందు లేరు.

కం॥ సొగయించు చక్కఁదనముం, జిగిబిగులును లేనివారు•క్షితిపతిభక్తిన్
దగులనివారలు లేరటఁ, మగలందును మగువలందు•మాటకునైనన్. ౧౬

సొగయించు = మోహముచేఁ బరవశుఁ జేయు, జిగిబిగులు = దట్టమైన కాంతులు, మగువలందు=స్త్రీలయందు.

కం. మగవానికి మగవాఁడును, మగువకు మగువయును వలచు•మఱి యెట్లన్నన్
నగరపు రాజకుమారుల, జిగిబిగిసోయగము చెలువ•సింగారంబుల్.

విజ. విలా.

తాత్పర్యము.

స్త్రీలు స్త్రీలను బురుషులనుగూడఁ బరవశులఁజేయు చక్కఁదనపు గాంతులు లేనివారు మాటమాత్రమునకైనను స్త్రీలయందును లేరు, పురుషులందును లేరు. రాజభక్తిలేనివారును లేరు.

తే॥ దేవతాతిథిపూజల•దీక్షితులును, గృత మెఱింగినవారలు•నీగి గలరు
శౌర్యవిక్రమవంతులు•సత్యధనులు, నాల్గువర్ణంబు లందలి•నరులు పురిని.

౧౭

దీక్షితులు = దేవపూజ యతిథిపూజ చేయుట యను దీక్షగలవారు, కృత మును = చేసిన యుపకారమును, ఈగి=దానమును, కలరు=కలిగినవారు, సత్య ధనులు=సత్యవ్రతమే ధనముగాఁగలవారు, పూర్వము పరిచయములేక యొక రాత్రి భోజనమునకై యితరుల యిండ్లనుండు బ్రాహ్మణుఁడు అతిథి, పూర్వ పరిచితుఁడు అభ్యాగతుఁడు, స్వధర్మయుక్తం కుటుంబిన మభ్యాగచ్ఛతి ధర్మ పురస్కారో నాన్న ప్రయోజనః, సోఽతిథిర్భవతి-ఇతి ధర్మ పురస్కారః కృత్యా ద్యనుష్ఠానం పురస్కృత్య తత్సిద్ధ్యర్థం యాచ్ఞాపరః ఇత్యర్థః, అభ్యాగత స్త్వన్నమాత్రార్థిత్వాత్. అన్నమునకై కాక యజ్ఞాదులు చేసెద నని యాచించు వాఁడతిథి, అన్నముమాత్రముఁ గోరువాఁ డభ్యాగతుఁడు.

"ఏకరాత్రంతు నివస న్నతిథిః బ్రాహ్మణస్స్మృతః । అనిత్యం హి స్థితో యస్మా త్తస్మాదతిథి రుచ్యతే"- మనువు.

పరగృహంబున నొకరాత్రి మాత్రమే వసించు బ్రాహ్మణుఁ డతిథి యనఁ బడును. అతఁ డొక దినమైనను నొకచోట నిలుకడగ నుండఁడు గనుక నతిథి యనఁబడును. ఒక గ్రామమందే యుండువాఁడు, విచిత్రకథలు, ప్రొద్దుపోని ముచ్చటలు జీవనార్థమై చెప్పువాఁడు, భార్యాగ్నిరహితుఁడై దేశము తిరుగు వాఁడు నతిథి యనఁబడఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆపట్టనమందలి నాలుగు వర్ణములువారును, దేవపూజ చేయక యతిథి వచ్చిన నాదరింపక ముందుభోజనము చేయరు. ఇది వారిదీక్ష. పరులు తమకుఁ జేసిన మేలు మఱువరు. ఎవరైన దేహి యనిన నాస్తి యనరు.

శౌర్యపరాక్రమములు గలవారు. సత్యమే ధనముగాఁగలవారు.ధనమువలె సత్యమును గాపాడుకొనువారు శూద్రులు తాంత్రికమంత్రములతో దేవపూజయు హిరణ్యదానముతో నతిథిపూజయుఁ జేయుదురు. బ్రాహ్మణులు విద్యాశూరులు- వాదపరాక్రములు.

ఆ॥ సత్య శీలధర్మ॰సంశ్రితవ్రతు లాత్త, చిరతరాయులుగ న॰శేషజనులు
సుతులతోడఁ బౌత్ర॰తతులతో సతులతో, నొప్పుచుందు రన్ని॰
యొప్పిదముల. ౭౬౮

సంశ్రితవ్రతులు = పొందఁబడిన (అనుష్ఠింపఁబడిన) వ్రతము గలవారు. కావుననే, ఆత్త=పొందఁబడిన, చిరతర ఆయులు=మిక్కిలి దీర్ఘమైన యాయు వులు గలవారు.

తా త్ప ర్య ము.

సత్యము=సదాచారము, ధర్మము, వీనిని విడువరాని వ్రతముగాఁగల వారు కావుననే దీర్ఘాయువులు-ఈమూఁడును నాయుర్వృద్ధి కారణములే కావుననే అందఱుజనులు పుత్రులతో, పౌత్రులతో, భార్యలతోఁగూడి సకలసుఖములు గలవారై యుండిరి. సత్యసదాచారములవలన నాయువు పెరుఁగును. ధర్మము వలన నర్థకామాభివృద్ధి.

చం॥ ధరణిసురోపదిష్టవిధి•తత్పరులై చరియింత్రు క్షత్రియుల్
ధరణిధవానుకూలత స•తంబుఁ జరింతురు వైశ్యవర్యులున్
ధరణిసురాళి క్షత్రియవి•తానము నర్యుల సేవఁ దన్పుచున్
బరమపవిత్రులై యవర•వర్ణులు పొల్తురు నైజవృత్తులన్. ౨౬౯

క్షత్రియులు - ధరణిసుర+ఉపదిష్ట=బ్రాహ్మణులచేఁ జెప్పఁబడిన, విధి = కార్యములందు, తత్పరులై=అభిలాషగలవారై, చరియింత్రు=నడతురు, వైశ్య వరులు=శ్రేష్ఠులగుకోమట్లు, సతంబు = ఎల్లప్పుడు, అవరవర్ణులు = శూద్రులు, అర్యులన్=కోమటులను, సేవన్=పరిచర్యచేత, తన్పుచున్ = తృప్తిపఱచుచు, నైజవృత్తులన్=సహజములగు వారి వారి కులవిద్యలచే, పరమ పవిత్రులై = వినయముచేతను, దురహంకారము లేమిచేతను మిగుల శుభ్రులై, పొల్తురు= ప్రకాశింతురు.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రాహ్మణు లుపదేశించిన కార్యములందు నాసక్తిగలవారై క్షత్రియులు వర్తించుచుండిరి. రాజుల కనుకూలురై వైశ్యులుండిరి. బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులకు సేవచేయుచు వంచనము దొంగతనము లేక శూద్రులును,నంచఱును బ్రతుకుపాటునకై వారి వారి కులవిద్యలు నేర్చి కులవృత్తులయుం డుండిరి.

కం॥ కందరముల సింహము లన,నుందురు దావాగ్నిసములు•యోధు లకుటిలుల్
మందరధృతిబంధురబల,మందిరు లన వన్నె కెక్కు•మహితౌజస్కుల్. ౨౭౦

ఈపట్టణమునఁగల చతురంగసేనను జెప్పఁదలఁచి మొదటఁ గాల్బలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

దావ+అగ్ని=కారుచిచ్చుతో, సములు=సమానులు, దవము-రూ.దావము. అకుటిలుల్=వంకరబుద్ధిలేనివారు, మందరధృతి = మందర పర్వతముయొక్క, ధైర్యమువంటి ధైర్యమునకును, బంధురబల = అధికమైన దేహబలమునకును, మందిరులు=స్థానము లైనవారు, మహిత+ఓజస్కుల్ = పూజింపఁదగిన నుత్సా

హము గలవారు, యోధులు - యుద్ధవీరులు, కందరములన్ = గుహల యందు.

తాత్పర్యము

గుహలయందు సింహములవలె యుద్ధభటులు కారుచిచ్చు వంటి తేజము గలవారై, మందరమువంటి ధైర్యముగలవారై. యెన్ని త్రిప్పలఁబడియైనఁ గార్యమొనఁగూర్చుచు దానికిఁదగిన దేహబలమనోబలములు గలవారై, మిక్కిలియుత్సాహవంతులై యుండిరి.

కం॥ కాంభోజ బాహ్లిక క్షితి, సంభూతవనాయుజాత•సైంధవతతు ల
యంభోజ బాంధవాశ్వము,జంభారిహయంబు గెలుచు•జవనాధికతన్. ౨౭

ఇఁక నశ్వబలపూర్తి చెప్పుచున్నాఁడు.కాంభోజ బాహ్లికములని కొన్ని దేశము లకుఁ బేర్లు. బాహ్లికమిప్పుడు బాక్ **(Balkh)** అని పిలువఁబడు చున్నది. క్షితి భూమియందు, అనఁగా దేశములందు, సంభూత=పుట్టినవియును,వనాయుజాత =వనాయు (అరేబియా) దేశమునఁ బుట్టినవియు నగు, సైంధవ = సింధుదేశ మునఁ బుట్టిన గుఱ్ఱములు, జవన+అధికతన్=వేగముయొక్క యతిశయముచే• అంభోజ బాంధవ=కమలములకు బంధువైన సూర్యునియొక్క, అశ్వమును= గుఱ్ఱములను జాత్యేకవచనము జంభ+అరి=జంభాసురుని శత్రువగు నింద్రుని యొక్క, హయము=గుఱ్ఱమును - ఉచ్చైశ్రవమును, తెనుఁగక్షరములలోను కొన్ని దేవనాగరలిపి ముద్రించినవానిలోను కాంభోజ యనియే యున్నది. దేవ నాగరమున బొంబాయి యాప్రక్కల ముద్రించిన వానిలో కాంభోజ యని యున్నది. సింధునదికిఁ బడమటిదేశ మంతయు జాతిగుఱ్ఱములకుఁ బ్రసిద్ధికెక్కి నది. తురికి అనఁగాఁ దెనుఁగున గుఱ్ఱము. ఇదియు తురికిదేశమునుండి వచ్చిన పేరే. ఈ తురికిదేశమే యిప్పుడు టర్కి **(Turkey)**యని యాంగ్లేయుల నోఁట బడి యయినది. వ్రాసినట్టు చదివిన తురికి యనియే యగునుగాని వారి యుచ్చారణ పద్ధతిలో శబ్దస్వరూపములే రూపు మాఱుచున్నవి. ఈ తురికి యనునది తురగ శబ్దభవము మంచి గుఱ్ఱములుఁ గల దేశము తురికి (తురగి).

Kamboja was Probably situated somewhere North of the Hindu Kush and Kashmir. Prof. Lassen surmises that this name is etymoligically connected with Cambyses which is in the cunic form inscriptions of Behistan is written "Ka (*m*) buja".

The great poet Kalidasa places Kamboja to the North of Himalayas"— Raghu Vamsa Ch. IV. 69."

— Geography of Ancient India.

తాత్పర్యము

దశరథుసేనయందలి గుఱ్ఱములు కాంభోజ బాహ్లికదేశములందుఁ బుట్టినవియు వనాయువు (అరేబియా) దేశమునందుఁ బుట్టినవియునై సూర్యుని గుఱ్ఱములకంటెను ఇంద్రుని యుచ్చైశ్శ్రవముకంటెఁ ద్వరగాఁ బోవునవి.

తే॥ అచటఁ దనరారుదిగిభాన్వ • యప్రథములు,
మదయుతంబులుశ క్తిస • మన్వితములు
వింధ్యహిమశైలభవములు • విశ్రుతములు,
నైన గజములు వేనవే • లసముమీఱ. ౨౨

ఇఁక గజబలపూర్తిని జెప్పుచున్నాఁడు.

దిక్+ఇభ=దిగ్గజములయొక్క, అన్వయ=వంశమున, ప్రథములు=మేలైనవని కీర్తికెక్కినవి, దిగ్గజముల వంశజాతులని ప్రసిద్ధిగలవని భావము, నీహారపర్వత = హిమాలయమందు, ఆవిర్భవములు = పుట్టినవి, అసము = కీర్తి, యశము-వికృతి-అసము, వేనవేలు=వేలు + వేలు=పెక్కువేలు, తనరారున్ = ఒప్పును,రెండవపాదంబునఁ బ్రాదియతి, మదయుతములు-ఏనుఁగులు మదించినపుడు వానిదేహమందు నీళ్ళులుగాఱును. దానికి మదమనిపేరు. "శ్లో॥ దానం కపోలయోస్సీధు, రక్ష్ణోశ్శ్రుతోస్తు సాగరః । కరాగ్రే శీకరస్సిక్యం, స్తనాగ్రే మేహనే మదః । హృదయే ఘర్మసలిలం మేఘస్తు చరణవ్రజే । సంజ్ఞయాష్ట మదాహ్యేతే, జాయంతే భద్రదంతినామ్". — అమరశేషము.

ఏనుఁగులకుఁ జెక్కిళ్ళనుండి దానమని,కన్నులనుండి సీధువని,చెవులనుండి సాగరమని,తొండము కొననుండి శీకరమని, స్తనముల కొనలనుండి సిక్యమని, మేహనము (శిశ్నము) నుండి మదమని, హృదయమునుండి ఘర్మమని,పాదములనుండి మేఘమని యెనిమిది విధముల మదపు నీళ్ళులు స్రవించును.

తే॥ భద్రమంద్రమృగంబులు • భద్రములును
మంద్రములు మృగములు భద్ర • మంద్రములును
దగఁగ మృగమంద్రములు భద్ర • మృగము లనఁగ
నచలసన్నిభ మదకరు • లందుఁ గలవు. ౨౩

గజజాతి భేదములను జెప్పుచున్నాఁడు. భద్రము, మంద్రము, మృగము, ఈమూఁడు శుద్ధజాతులు. తక్కినవి మిశ్రజాతులు. అచలసన్నిభ=పర్వతముతో సమానములైన, కరులు=ఏనుఁగులు, రథబల మిటఁ జెప్పకున్నను నింతమాత్రమున నదియు నూహింపఁదగినది. భద్రమంద్ర, భద్రమృగ, మృగమంద్రములనునవి ఆరెంటి ప్రకృతిగల సంకీర్ణజాతులు, అనఁగా భద్రములకు మంద్రములకుఁ బుట్టినవి భద్రమంద్రములు. ఇట్లే తక్కినవి. భద్రమంద్రమృగములు త్రిప్రకృతికములైన సంకీర్ణజాతులు.

తాత్పర్యము.

"భద్రోమంద్రోమృగశ్చేతి విజ్ఞేయాస్త్రివిధాగజా"యనిహలాయుధుఁడు,భద్రమని మంద్రమని మృగమని యేనుఁగులందు మూఁడు జాతులు గలవు. భద్రములు-మంద్రములు-మృగములు- భద్రమంద్రములు - మృగమంద్రములు-భద్రమృగములు-భద్రమంద్రమృగములు ననుశుద్ధజాతి సంకీర్ణజాతి యేనుఁగులు కొండలవంటివి గలవు.

"అంగప్రత్యంగ భద్రత్వం; సంక్షిప్తం భద్రలక్షణమ్: పృథుత్వం శ్లథతాస్థౌల్యం, సంక్షిప్తం, మంద్రలక్షణమ్। తనుప్రత్యంగ దీర్ఘశ్చ, ప్రాయో మృగగణోమతః"

భద్రజాతిగజమునకు వక్షము విశాలము, చెవులు పెద్దవి, తోఁక నిడివి, ధైర్యము మెండు, శ్రమమోర్చును. మంద్రము నలుపు. పచ్చని కన్నులు. వశపడుట కష్టము. మృగము చర్మము తెలుపుమచ్చ లుండును.

శ్లో॥ నాసౌసుతో యత్ర గుణా నసంతతి,। నాసౌబుధో యేన తపో నతప్తమ్।
నాసౌపుమాన్యస్య వశా నభార్యా। నాసౌనృపో యస్య వశా ననాగాః॥

గుణములు లేనివాఁడు కొడుకుగాఁడు. తపస్సు లేనివాఁడు తెలిసిన పండితుఁడు గాఁడు. భార్యను వశమందుంచుకోలేనివాఁడు మగవాఁడు కాఁడు యేనుఁగులు లేనివాఁడు రాజుఁగాడు.

చంద్రహీనా యథా రాత్రిః। సస్యహీనా యథామహీ।
గజహీనా తథాసేనా। భర్తృహీనా యథాంగనా॥

చంద్రుఁడులేని రాత్రి, పైరుపండనిభూమి, మగఁడులేని స్త్రీ యెట్లో యేనుఁగులులేని సేన యట్లు.

కావునఁ బూర్వపురాజులు విశేషించి యేనుఁగులఁ బెంచుచుండిరి.

తే॥ ఆనుడలు రెండునెటుచూడ•సార్థకాభి,
దానమయి యొప్పునాయయో•ధ్యాపురంబు
శక్రుఁడమరావతిని బోలె•సారసారి,ఋక్షములయట్లు శమితారి•యేలుచుండె
౨౪

సార్థకాభిధానము=అర్థములోఁగూఁడిన పేరుగలది; శక్రుఁడు=ఇంద్రుఁడు సారసారి=చంద్రుఁడు; ఋక్షములయట్లు=నక్షత్రములవలె; శమితారి=అణఁపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు; శత్రువులను లోపఱుచుకొనువాఁడు; అయోధ్య=యుద్ధమందు జయింప సాధ్యముకానిది అని పదమున కర్థము. వాస్తవముగ నా నగరమిట్టిదే కావున దాని కాపేరు తగినది.

తా త్ప ర్య ము.

ఏప్రక్కఁజూచినను రెండామడ నిడివికలిగి శత్రువులకు జయింపరానిది యను పేరునకుఁదగినదై యొప్పు నయోధ్యానగరమును, అమరావతీనగరమును ఇంద్రునివలె, చుక్కలను చంద్రునివలె, దశరథుఁడు పాలించుచుండెను

ఉ॥ మంతులు మంతుగల్గు మతి॰మంతులు నింగితశీల సద్యశో
వంతులు ధర్మలోలగుణ॰వంతులు లోకహితానుకారి ధీ
మంతులు న్యాయవంతులు న॰మంతులు మంత్రసుతంత్ర సత్కళా
మంతులు శౌచవంతులు నృ॰పాలకభక్తి వలంతు లెంతయున్. —౭౦౫

ఇఁక రాజమంత్రులు వర్ణింపఁబడుచున్నారు.

మంతులు=మంత్రులు-మంత్రిశబ్దభవము మంతి. మంతుకెక్కు=ప్రసిద్ధికెక్కిన, మతిమంతులు=బుద్ధిమంతులు, ఇంగితశీల సద్యశోవంతులు=ముఖము చూడఁగానే యెదుటివాని యభిప్రాయము తెలిసికొనుశక్తి, మంచి నడవడి, మంచికీర్తిగలవారు, ధర్మలోలగుణవంతులు=ధర్మమునందాసక్తిగల గుణముగలవారు, లోకహితానుకారి ధీమంతులు=ప్రజలకు మేలుచేయ వలయునను బుద్ధిగలవారు, న్యాయవంతులు=న్యాయమందుండువారు. అమంతులు=అపరాధములేనివారు, మంత్రతంత్ర సుకళావంతులు=మంచి యాలోచనము, ఆయాలోచనము నెఱవేర్చు నుపాయము నను విద్య చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు, శౌచవంతులు=పరిశుద్ధమైన భావముగలవారు, నృపాలకభక్తిన్=రాజభక్తి యందు, వలంతులు=సమర్థులు, మంత్రము=ఆలోచించువాని రక్షించునది.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథమహారాజు మంత్రులు బుద్ధిమంతులు, ప్రసిద్ధికెక్కినవారు,పరాభిప్రాయము వారిని జూచినంతమాత్రముననే తెలిసికొనఁగలవారు. సదాచార సంపత్తిగలవారు, ధర్మమందాసక్తిగలవారు, లోకమునకు మేలుచేయు నాలోచన గలవారు, న్యాయమందుండువారు, అపరాధములు లేనివారు, ఆలోచన చేయుటయందును చేసిన నాలోచన కార్యముగాఁ బరిణమింపఁ జేయుటయందును సామర్థ్యము గలవారు, ప్రజలవలన లంచములు తీసికొనుటగాని రాజద్రవ్యమపహరింత మనిగాని యభిప్రాయము లేనివారు, మిక్కిలి రాజభక్తిగలవారై యుండిరి.

తే॥ అర్థసాధక విజయసి॰ద్ధార్థు లనఁగ,
ధృష్టియు జయంతుఁ డనఁగను॰ధీరగుణులు
మంత్రపాలుఁడశోకుండు॰మంత్రులయిరి,
మఱియు నందష్టముండను॰మంత్రుఁడయ్యె. —౭౦౬

మంత్రులపేర్లు చెప్పుచున్నాఁడు-(౧) ధృష్టి (౨) జయంతుఁడు (౩) విజయుఁడు (౪) సిద్ధార్థుఁడు (౫) అర్థసాధకుఁడు (౬) అశోకుఁడు (౭) మంత్రపాలుఁడు (౮) సుమంత్రుఁడు. వీ రెనమండ్రు మంత్రులు. ౪. సురాష్ట్రుఁడు. ౫. రాష్ట్రవర్ధనుఁడు. ౭. ధర్మపాలకుఁడుఁడు-ఈ ప్రకారము పాఠభేదము గలదు.

తాత్పర్యము.

అర్థసాధకుఁడు-విజయుఁడు-సిద్ధార్థుఁడు-ధృష్టి-జయంతుఁడు - మంత్రపాలుఁడు-అశోకుఁడు ననువారేడ్గురును నెనిమిదవవాఁడు సుమంత్రుఁడును దశరథునకు మంత్రులై యుండిరి.

శ్లో॥ ధృష్టిర్జయంతో విజయ స్సురాష్ట్రోరాష్ట్రవర్ధనః।
అశోకో ధర్మపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమ స్స్మృతః॥

ఏడుగురి నొకటిగాఁ జెప్పి సుమంత్రు నొకని వేఱుగాఁ జెప్పుటచే వారందఱొకయెత్తు సుమంత్రుఁ డొక యెత్తని భావము. అందఱికంటె వీఁడే దశరథునకుఁ జాల ముఖ్యుఁడు, వీని కంతఃపుర ప్రవేశమందు నధికారము కలదు.

కం॥ హితులై రవివంశపురో, హితులై తద్రాజవృద్ధి•హితకర్మరులై
నుతిఁగాంచి రల వసిష్ఠుఁడు మతిమంతుఁడు వామదేవ•మౌనీంద్రుండున్. ౨౭౭

హితులు=మేలుకోరువారు. తద్రాజవృద్ధికి = ఆసూర్యవంశపురాజుల వృద్ధికి, హితకర్మరులై=హితములైన కార్యములు చేయువారై, వసిష్ఠ వామదేవాదులు పురోహితులు-మంత్రులు. "హితులు భిషగ్విహజ్ఞ బుధ, బృంద కవీంద్ర పురోహితుల్" అయుక్త. అన్నట్లు వీరెప్పటికి రాజు మేలే కోరుచుందురు. హితములై శాంతిపౌష్టికాది కర్మములందు ముందుంచఁబడువాఁడు కావునఁ బురోహితుఁడయ్యె.

తాత్పర్యము.

వసిష్ఠుఁడు వామదేవుఁడు వీ రిరువురు రాజపురోహితులు. వీరు సూర్యవంశపురోహితులై రాజుల మేలుకోరుచు వారికి వృద్ధికరములైన కర్మములు చేయుచుందురు.

సీ॥ అన్వీక్షకీత్రయీవా•ర్తావిద్యల నెల్లఁ, జక్కఁగా నేర్చి ప్ర•శస్తినొంది
చేయఁగా రానట్టి•చేఁత లజ్జాళు రై, నియతేంద్రియులు శుభ•నీతివిదులు
భాగ్యభోగాభోగ•భాక్కు లౌచుఁ గుశాగ్ర, బుద్ధులై శాస్త్రప్ర•బుద్ధులగుచు
నప్రతిహతవిక్ర•మాన్వితు లై కీర్తి, మంతులై రాజ్యక•ర్మంబులందుఁ
తే॥ ద్రికరణంబుల నొక్కటై•తేజరిలుచు, వఱలి సుస్మితపూర్వాభి•భాషులగుచు
బలిమిగలుములబిగులఁద్రా•భవముఁగనుచు,
మహిమ వెలసిరిదశరథు•మంత్రివరులు ౨౭౮

అన్వీక్షకీ త్రయీవార్తావిఖ్యాత=అన్వీక్షకి యనియు, త్రయి యనియు ప్రసిద్ధములగు-అన్వీక్షకి=తర్కము, త్రయి=వేదము, వార్త=వ్యవహారము, దండనీతి=శిక్షాశాస్త్రము, విద్యలనెల్ల=రాజనీతివిద్యల నన్నిటిని, ఎల్ల ననుటచే వార్తయు దండనీతియు గ్రాహ్యములు ప్రశస్తి=ప్రఖ్యాతి, చేతన్=పనిచే, లజ్జాళురై=సిగ్గుపడువారై. నియత=(1) మంచిమార్గమునఁ గట్టఁబడిన, (2) చెడుత్రోవలనుండి మరలిన, భాగ్య=అదృష్టముచేత, భోగ+ఆభోగ=భోగముల యొక్క విస్తారమును, భాక్కులు=పొందినవారు కుశ,అగ్ర, బుద్ధులు=దర్భకొన వలె మిగుల సూక్ష్మమైన బుద్ధిగలవారు. శాస్త్రప్రబుద్ధులు=ప్రబుద్ధములగు శాస్త్రములు కలవారని విగ్రహము. ఆహితాగ్ని శబ్దమువలెఁ గ్తాంతమునకు బహువ్రీహిని పరనిపాతము, చక్కగా నెఱుఁగఁబడిన శాస్త్రములుగలవారు. అప్రతిహత=ఎదురులేని, త్రికరణంబులన్=మనోవాక్కాయములందు తేజరిలుచున్=ప్రకాశించుచు. వంచకులవలె మనస్సునఁనొక్కటి తలఁచి నోటితో వేఱొకటి చెప్పి కార్యము మఱియొకవిధముగాఁ జేయువారు గారని భావము. సఖి=ప్రకాశించి, సుస్మిత=మంచినవ్వు, విషపునవ్వుగాదు. పూర్వ=ముందుగాఁ గలుగునట్లు, అభిభాషలు=చనవుతో మాటలాడువారు. సంతోషముతో పరిచితులవలెఁ జనవుతో మాటలాడుదురని భావము. (2) ఎదుటివారికి సంతోషము కలుగునట్లు మాటాడువారు, బలిమికలుములన్=బలసంపదలచేత, ప్రాభవమున్=గొప్పతనమును, లజ్జాళువునకు లజ్జాళులు లజ్జాళురు అని బహువచనమున రెండురూపంబులు. కరుణయాళురు దేవతాగణములెల్లనని శ్రీనాథుఁడు.

తాత్పర్యము.

అన్వీక్షకి-త్రయి-వార్త-దండనీతి యనెడు నాలుగు రాజవిద్యలనెల్ల నేర్చి వానియందు ప్రఖ్యాతులై చేయరానిపని చేయుటకు సిగ్గుపడువారై యింద్రియ చపలతలేక మంచినీతిమార్గము తెలిసినవారై విస్తారభాగ్యమును భోగమును గలవారై బుద్ధి సూక్ష్మతగలవారై శాస్త్రజ్ఞానము చక్కఁగాఁ గలిగి విక్రమమందు నెదురులేనివారై మంచియశస్సు సంపాదించి రాజకార్యములందు మనోవాక్కాయముల నొక్కటిగఁ బ్రవర్తించుచు, తమ్ముఁ జూడవచ్చినవారితో సంతోషముతో నవ్వుచుఁ దామే ముందుఁ బలుకరించుచు బలసంపదలు గలిగి దశరథుమంత్రులు గొప్పతనముచేఁ బ్రకాశించుచుండిరి.

కం॥ కామంబున నైనను ధన, కామంబున నైనఁ గ్రోధ•గరిమన యేనిన్
నేమంబుఁ దప్పి కల్లల, నామంత్రులు పలుక రెట్టి • యవసరములలోన్.

కామంబునన్=స్త్రీలయందలి యభిలాషచే, ధనకామంబునన్=ధనాశచేత, క్రోధగరిమన్=కోపాతిశయముచే, నేమము=సత్యమే మాటలాడవలయును- న్యాయముననే వర్తింపవలయును అను నియమమును; ఎట్టి యవసరములలోన్=ప్రాణము పోవునంతటి కష్టకాలము వచ్చినను, నియమ శబ్దభవము నేమము.

తాత్పర్యము

స్త్రీలయందలి కోరికచేఁగాని ధనాశచేఁగాని కోపముచేఁగాని యామంత్రులు ప్రాణము పోవునంత యాపదలందైనను నియమముఁ దప్పి యసత్యములు పలుకరు.

సీ॥ చారమూలంబు వి•చారణమూలంబు, గా నాత్మపరరాష్ట్ర•కాండజనులు
సలిపిన సలిపెడి•సలుప నెంచిన పనుల్, గల్గదు వా రెఱుం•గని దొకండు
వ్యవహారకుశలులు•పరమసౌహృదమున, సుపరీక్షితులు పరి•శుద్ధమతులు
తప్పుగల్గినఁ దమ•తనయుల నైనను దండింప కుండరు•దండనీతి
తే॥ నర్థసంగ్రహకుశలత•నఖిల సైన్య, విత్తదానంబునను గావు•వితమునందు
నప్రమాదులు శత్రువు•నైననిరవ, రాఘుదండితుఁ జేయరీ•రసముఁబూని.
౨౮౦

ఆత్మ=తమ, పర=ఇతరులయొక్క, రాష్ట్ర=రాజ్యములయొక్క, కాండ=సమూహమునందలి జనులు, చారమూలమునన్=వేగువాండ్రవలన, విచారణమూలంబుగా విన్నదాని నాలోచించుటచేతను, వ్యవహార=నిశ్చయించిన యర్థములఁ జక్కఁగా వివరించి తెలుపుటయందు, కుశలులు=నేర్పరులు, సౌహృదము=స్నేహము, సుపరీక్షితులు=దశరథునిచేత నని యధ్యాహారము, అర్థసంగ్రహ=రాజు బొక్కసమున ధనముగూడఁ బెట్టుటయందలి, విత్తదానంబులన్=ధనమిచ్చి పోషించుటయందు. కావు వితంబునన్=జనుల రక్షించు విధమునందు, అప్రమాదులు=పొరపాటులేనివారు, ఈరసము= ఈర్ష్య-ఓర్వలేని తనమును, దండితున్=శిక్షింపఁబడిన వానినిగాఁ జేయరు. దండింప రనుట.

స్వరాష్ట్రమందును బరరాష్ట్రమందును జరిగినవి జరుగుచున్నవి జరుగఁబోవునవి వేగులవారివలన వార్త తెప్పించుకొని, విని, విన్నవాని నాలోచించి యెట్లెట్లు వర్తింపవలయునో యట్లు వర్తింతురే కాని వారికిఁ దెలియక వారి రాష్ట్రమందుఁ బరరాష్ట్రమందు జరగునది యేదియులేదు. వ్యవహారమందు మంచి సమర్థులు. వీరిస్నేహ మెంతమాత్రము నిర్వంచనమో తెలిసికొనఁ గోరి దశరథుఁడు రహస్యముగాఁ జేసిన పరీక్షలందు నిష్కలంకముగఁ బరిశుద్ధులని తీర్మానింపఁబడినవారు. పరీక్షాసమయమందే కాక తక్కిన వేళలందును బరిశుద్ధమైన మనస్సు గలవారు. దోషము కనఁబడెనా తమ పెద్ద కొడుకునైన దండింపక విడువరు. రాజునకై ధనార్జనమునందును, సేనలకు జీతములు

బత్తెములు బహుమానములు తగిన సమయంబుల నిచ్చుటయందును, సంపాదించిన ధనము వ్యర్థముగాక రక్షించుట యందును, సమర్థులై ప్రమాదము లేక వర్తింతురు. దోషము చేయని శత్రువును శత్రువుగా నున్నంతమాత్రమునఁ జిక్కెకదా యని నిష్కారణముగఁ గోపముతో దండింపరు.

కం॥ వీరులు సతతోత్సాహులు, పారగతనృపాలశాస్త్ర•వారులు శుచు ల
పౌరజనంబునఁ బ్రోతు రు,దారులు ధీరులు దశరథ • ధరణిపమంత్రుల్. ౨౮౧

సతత + ఉత్సాహులు=శత్రుజయమునందు నెప్పుడు నుత్సాహము కలవారు, పారగత=తుదికాంచిన, నృపాల శాస్త్రవారులు=నీతిశాస్త్రమును గలవారు, ఆ యనుష్ఠానఫల మేమన, శుచులు=నిర్దోషులు, ధరణిపు=రాజుయొక్క,

తాత్పర్యము.

దశరథరాజుమంత్రులు సభయందుండి యాలోచనలు చెప్పుటమాత్రమే కాక యుద్ధసమయంబున వీరులై యుద్ధముచేయువారు, శత్రుజయంబునందు మిత్రరక్షణమందు సర్వదా యుత్సాహవంతులు. రాచనీతి శాస్త్రమునెల్ల సమగ్రముగాఁ జదివినవారు, కావుననే శుచులు. పురజనుల ధర్మపద్ధతిని రక్షింతురు ఔదార్యము గలవారు, ధైర్యవంతులు.

ఉ॥ నేరము లేకయున్న నొక•నిష్కము దండుగు దీయ రేయెడన్
నేరము గల్గినం బరిగ•ణించి బలాబలతారతమ్యముల్
వారక విప్రరాట్కు లజ•వర్యులయొద్దనయేనిఁ దీసి పెం
పారఁగఁ గోశమున్ లసదు•పాయులు నింతురు ధర్మకర్ములై. ౨౮౨

నిష్కము=అరవరహా, దండుగు= అపరాధమునకుఁగా నపరాధివలనఁ దీసెడి ధనము, బల+అబల=నేరములందు గొప్పకొంచెముల యొక్క- (౭) అపరాధుల శక్త్యశక్తులయొక్క, తారతమ్యమున్=వాసిని, పరిగణించి=ఆలోచించి, గొప్పనేరము చేసినవానికిని, గొప్పబలము గలవానికిని శిక్షయెక్కువ, అల్పమైన నేరము చేసినవానికిని బలహీనునకును శిక్షతక్కువ, వారక=విడువక విప్రరాట్=బ్రాహ్మణుల యొక్కయు, క్షత్రియుల యొక్కయు. కోశమున్=బండారమును, లసత్+ఉపాయము=ఎప్పటి కప్పుడు తోఁచు నుపాయము గలవారు.

తాత్పర్యము.

దోషి యని క్రిందివా రొక రొకనియందు నేరముమోపి పంపినను తమ విచారణమందు వారియందు నేరములేకయున్న నొక నిష్కమైనను వానికి దండుగు విధింపరు. దోషము కనఁబడెనావాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డైనను క్షత్రియు

డైనను నేరము బలాబలములు దోషియొక్క శక్తి సామర్థ్యము లాలోచి చి నేరమునకు దోషియోగ్యతకుఁ దగిన దండుగు ధర్మశాస్త్రప్రకారము విధించి యట్టి ధనముచే బండారము నింతురు, బొక్కసము నిండవలె నని విపరీతపు దండుగలు విధింపరు.

కం॥ సుద్దుల మఱి బుద్ధుల నొక, యుద్దిగఁ బ్రెగ్గడలు గలసి • యొద్దిక నుందుర్
బద్ధులు పలికెడి మనుజుఁడు, పద్దునకేన్ లేఁడు పురిని • బల్లెలయందున్.
౨౮౩

ప్రెగ్గడలు=మంత్రులు, రూ-ప్రెగడలు, "ప్రెగ్గడపల్కులకు రాజు ప్రియుఁడై మఱితా। నెగ్గు ప్రజకాచరించుట" "పిఱికిపిగాక నీవు నొక ప్రెగ్గడవే" నా. ఉత్త. హరి. 'ప్రెగడలకుం జెప్పి తీర్పు పెంపేర్పడఁగన్' భార-ఉద్యో.౨. ఆ. ప్రగడ ప్రగ్గడ అనునవి యుపశబ్దములు, ఉద్దిగ=సమానముగ, ఒద్దిక=అను కూల్యము. ఒకరి యిష్టప్రకారము మఱియొకరు పోవుట, బద్ధులు=అసత్యములు పద్దునకు=లెక్కకైనను, సూక్తిశబ్దభవము సుద్ది-మంచిమాట. బుద్ధిభవము బుద్ధి.

తాత్పర్యము.

మంచిమాటలయందును,ఆలోచనలందును మంత్రులందఱు నైకమత్యము గలవారై యొద్దికతో నుందురు. అసత్యములాడువాఁ డానగరంబునందుఁగాని పల్లెలందు గాని లేఁడు.

కం॥ దుష్టులు వెలిచవి మరగిన, భ్రష్టులు లేరప్పురమున • రాష్ట్రమునందున్
శిష్టులు సువేషపటయుత, పుష్టులు నృపహితచరిష్ణు • వులు మంత్రివరుల్.
౨౮౪

వెలిచవిన్=బింకుతనమును, మరగిన=అభ్యాసపడిన, భ్రష్టులు=కులము నుండి పుణ్యలోకమునుండి పడినవారు, సు వేష పట=మంచి యలంకారము తోను మంచి వస్త్రములతోను, యుత=కూడినవారును; నృపహితచరిష్ణువులు= రాజునకు మేలగు పనులయందు సంచరించువారు.

తాత్పర్యము.

చెడునడవడి గలవారును, బింకుతనమును మరగి కులము నుండియుఁ బుణ్యలోకమునుండియుఁ బడి యధమదశకువచ్చినవారా రాష్ట్రమందుఁగాని నగరమందుఁ గానిలేరు. అందఱు సద్గుణములు గలవారు. మంచియలంకార ములు వస్త్రములు గలవారై దేహపుష్టికలవారై రాజునకు మేలుగలుగు కార్య ములందు సంచరించువారై యుండిరి.

ఉం॥ గురువులయందు నున్నగుణ • కోటులుమాత్రము సంగ్రహించుచున్
బురుతరవిక్రమంబు మెయి • భూతభవిష్యదుదంతవేదితన్

బరవిషయంబుల న్మిగులఁ • బ్రస్తుతి కెక్కుచు, సంధివిగ్రహా
చరణధురీణులై పతికి • సత్ప్రియవాదులు నైరి తజ్జనుల్. ౩౮॥

గురువు..............సంగ్రహించుచున్=గురువులయందుండు సుగుణములను మాత్రమే తా మాచరణములోనికి దెచ్చుకొందురుగాని వారు ప్రమాదముననో కావలయుననియో యేదేని తమ కకార్యముగఁ దోఁచిన దాని నొనర్చినను దానిని గమనింప రని భావము. ఉరుతర=మిక్కిలి యధికమగు, విక్రమంబుమెయిన్=పరాక్రమముచేత, భూత=జరిగినదియు, భవిష్యత్=జరగఁబోవునదియు నగు. ఉదంత=వృత్తాంతమును, వేదిత=ఎఱుఁగుటచేత, పరవిషయంబులన్=ఇతరదేశములయందును, సంధి=శత్రువులతో సమాధానపడుట యొక్కయు, విగ్రహ=యుద్ధము యొక్కయు, ఆచరణధురీణులై=చేయుటయందు నేర్పరులై, సత్=మేలైనదియును, ప్రియ=ఇష్టమైనవియు నగు మాటలను, వాదులు=చెప్పువారు, అప్పటికిష్టమై తర్వాత ననిష్టమగు మాటలు చెప్పరని భావము. తత్ + జనులు=ఆమంత్రి సమూహములు.

మంత్రులలక్షణమును గుఱించి మనువు.

'మౌలాన్ శాస్త్రవిదః శూరాన్, లబ్ధలక్షాన్ కులాగతాన్, సచివాన్ సప్త చాష్టౌవా, ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్॥ మంత్రిణో యస్య కులజా అసంహార్యాః సహోషితాః। నృపతేర్మతిదాః సంతి సంతి సంబంధకోవిదాః। అనాగత విధాతారః కాలజ్ఞాన విశారదాః। అతి క్రాంతమశోచంతః సరాజ్యఫలమశ్నుతే। సమదుఃఖసుఖా యస్య సహాయాః ప్రియకారిణః। అర్థచింతాపరాః సభ్యాః। సరాజ్యఫలమశ్నుతేః' దీనివలన దశరథుని మంత్రులందఱు శాస్త్రసమ్మతవర్తనము గలవారని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

తమ్ము రక్షించునవి మంచి గుణములే కాని దుర్గుణములు కావు. కావున గురువుల యందున్న దుర్గుణములువదలి మంచిగుణములను మాత్రమే గ్రహించుచుందురు. దుర్గుణములు దోఁచెనేని పరోక్షమున మీకిది మర్యాద కాదని మందలింతురు, గాని నలువురిలో నవమానింపరు. అప్పటికి నవి వాఁడు మానకున్న దూరముగఁ దొలఁగుదురు. వారి దుర్గుణములవలనఁ జెడెడువాఁడు వాఁడుమాత్రమేకాక లోకము చెడునట్లుండినఁ బట్టి దండింతురు. గొప్ప పరాక్రమముచేతను జరిగిన జరుగుచున్న జరగఁబోవు వృత్తాంతములను దెలిసికొని తగినట్లు వర్తించుటచేతను, నితర దేశములందును మిక్కిలి ఖ్యాతి సంపాదించి సంధివిగ్రహాదులయందు సమయోచితముగ వర్తించువారై రాజునకు మంచి ప్రియములు హితములు చెప్పువారైరి.

ఆ॥ రాష్ట్రికార్యచింత • ప్రకటంబుగానీక, వరకుశాగ్రబుద్ధి • వర్తు లగుచుఁ
బలుకు ప్రల్ల దంబు • వజ్జను బోవక, ప్రతిభ మింత్రు ప్రాడ్వి • వాకవరులు. ౧౯

ప్రాడ్వివాకవరులు=అధికారులు- అమాత్యులు-మంత్రు లాలోచనము చెప్పువారు, ఆ యాలోచన మాచరణమునకుఁ దెచ్చువా రమాత్యులు, రాష్ట్రి కార్యచింత=రాజ్యము విషయమైన కార్యముల యాలోచన, ప్రకటము=వెల్లడి, పలుకు ప్రల్లదంబు=నోటి దుడుకుతనము, ప్రతిభన్=అప్పటి కప్పటికిఁ గ్రొత్తగా వికసించెడి బుద్ధి.

తా త్ప ర్య ము.

అధికారులు తమరాజ్యమునందుఁ జేయఁదలఁచిన కార్యములను గార్య రూపముగ లోకులకుఁ దెలియఁజేయుదురే కాని ముందుగ రహస్యము వెలిపఱు పరు. సూక్ష్మబుద్ధిగలవారు, ఎట్టివారిని నిష్ఠురము లాడరు, సమయోచితమైన బుద్ధి వికాసముచే నతిశయింతురు.

ఉ॥ ఇట్టియమాత్యు లెల్లఁ దను • నెప్పుడు గొల్వఁగఁ జారచక్షు వై
దిట్టలు చెల్మికాం డ్రమరఁ • దేజున నెక్కుడు నుద్ధి సూడు పే
ర్వెట్టఁగ రాక, కప్పములఁ • బెల్లుగ నీయఁగఁ గ్రిందిఱేండ్లు దా
నట్టె వెలింగె నాజి కిర • ణావళి నూతనభానునట్టు లై. ౨౦

చారచక్షువై=వేగులవారు నేత్రములుగాఁ గలవాఁడై, 'చారైః పశ్యంతి రాజాన' యని నీతి. "వనే వనచరాః కార్యాః శ్రమణాటవికాదయః। పరప్రవృత్తి జ్ఞానార్థం శీఘ్రా శ్చారపరంపరా" యని మనువు రాజున కనేక చారు లుండ వలయునని చెప్పెను. దిట్టలు=బలవంతులు, చెల్మికాండ్రు = స్నేహితులు, సూడు=శత్రువు-దశరథునకు సమానుఁడుకాని యధికుఁడు కాని లేఁడనిభావము కిరణ ఆవళిన్=కిరణముల వరుసచేత, నూతనభాను అట్టులు ఐ = ఉదయించు చున్న సూర్యునివలె నై -దశరథుఁడు మిత్రులతో వెలిఁగెనని భావము. ఉద యించు సూర్యునితోఁ బోల్చుటచే రామాదులచే నింక వృద్ధికాఁగలఁ డనియు జనులకు సమీపింపను రాక భయంకరుఁడునుగాక వారిమనస్సుల కుల్లాసము లోకమునకు విలాసము కలుగునంతమాత్రము ప్రేమతో నున్నాఁడనియుఁ దెలుపును. భాను + అట్టులు=భానునట్టులు- షష్ఠీసమాసమునం దుకార ఋకార ముల కచ్చు పరం బగునపుడు నుగాగమం బగు. సు. వ్యా. సంధి. ४౯ సూత్రము.

దీనిచే రాజు దా నెంత సమర్థుఁడు తెలిసినవాఁడైనను బురోహితామాత్యు లతో నాలోచించియే రాజ్యపాలనము చేయవలయు నని సూచితము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము మానవులందఱుఁ దన్ను సేవించుచుండఁగా దశరథుఁడు వేగులవాండ్రచేత లోకములో జరుగునవి తాను గన్నారఁ జూచినట్లు తెలిసికొనుచు నమ్మఁదగిన స్నేహితులు గలిగి పరాక్రమమందు సరియైనవారుగాని యెక్కువయైనవాఁడుగాని పగవాఁడు లేక, తనచేతిక్రింది రాజులు విస్తారముగఁ గప్పములు కట్టుచుండఁగా నుదయించు బాలసూర్యుఁడు కిరణములచేఁ బ్రకాశించునట్లు ప్రకాశించెను. సూర్యబింబము తోఁచిన యేడు నిమిషములకుఁ గాని సూర్యకిరణములు భూమిని దగులవు. సూర్యబింబమువలన లోకమునకు లాభములేదు. సూర్యకిరణములవలననే లాభము. అట్టులే రాఁగల రామాదులు దశరథునకు సూర్యునకుఁ గిరణములవంటివారు. ఉదయమున నెఱ్ఱగా నుండు సూర్యుఁడు దర్శనయోగ్యుఁడు కాఁడు. ఎండ వ్యాపించి బింబము తెల్లగానైన పిమ్మటనే దర్శింపయోగ్యుఁడు. అట్టులే రామాదులవలననే దశరథుఁడు లోకమాన్యుఁడు. జాయానామపూర్వుఁడు. స్వనామపూర్వుఁడు, పుత్రనామపూర్వుఁడు అని ముగ్గురు పురుషులు. మొదటివాని కంటె రెండవవాఁడు, వాని కంటె మూఁడవవాఁడు శ్రేష్ఠుఁడు. దశరథుఁడు మూఁడవరకమువాఁడు.

—• ౮ సర్గము—దశరథుఁడు దనపుత్రహీనతకు విషాదపడుట •—

కం॥ •కల రాతనికిని మువ్వురు, జలజాక్షునిసతులఁ బోలు•చంద్రనిభాస్యల్
లలితత్రివర్గ సదృశలు, సలలితగుణవతులు పరమ•సాధ్వులు భార్యల్.
౨౮౮

దశరథుఁ డింతటి ధార్మికుఁడగుటచే భగవదవతారమున కితఁడు తగినవాఁ డని చెప్పి యిఁక భగవదవతారనిమిత్త మితఁడు చేయు భగవదారాధన రూపకమగు యజ్ఞమును జెప్పఁ దలఁచి వాల్మీకి పూర్వపీఠిక నుపక్రమించుచున్నాఁడు.

జలజాక్షుని=విష్ణుమూర్తియొక్క, సతులన్=భార్య లగు శ్రీదేవి భూదేవి నీళాదేవులను, చంద్రనిభ ఆస్యల్=చంద్రునితో సమానమైన ముఖములు గలవారు—ఈయుపమ సౌందర్యమును దెలుపును, ఒక్కటిగాఁగూడిన- త్రివర్గముల క్రియన్=ధర్మార్థకామములవలె, పరమసాధ్వులు= మిక్కిలి పతివ్రతలు, మువ్వురు భార్యలు=కౌసల్య సుమిత్ర కైకేయి యను వారలు గుణవతు లను శబ్దము కౌసల్యాసుమిత్రాకైకేయులు రాజస సాత్త్విక తామస గుణములఁ బోలియున్నారనియు స్ఫురింపఁజేయును. కౌసల్యయందు రజోగుణము, సుమిత్రయందు సత్త్వగుణము కైకయందు దమోగుణము గల దని వారి నడువడులే తెలుపుచున్నవి. కౌసల్యవోర పతివిషయమున నిష్ఠురములు వచ్చెఁగాని, సుమిత్ర సదాశాంతచిత్తయై యుండెను. రామునందు రజోగుణము లేకున్న రాజెట్లు కాఁగలఁడు? కావున రాజస యగు కౌసల్యకు రాముఁ డుదయించెను. దాస్య

భాగవతపారతంత్ర్యములు కేవలసాత్త్విక లక్షణములు గదా. తామసురాలగు కైకకు భగవత్పరతంత్రుఁ డెట్లు గలిగె నను సందేహము లక్ష్మణునకే కలిగెఁ గదా. ఆరణ్య. ౧౭౪ వ. చూడుఁడు. దీనికిఁ బ్రత్యుత్తర మగ్నేరావ యని నిప్పునకు నీళ్ళు హిరణ్యకశిపునకుఁ బ్రహ్లాదుఁడు పుట్టినట్లని సమాధానము చెప్పుకొనవలయును.

తాత్పర్యము.

విష్ణుమూర్తికి శ్రీదేవి భూదేవి నీళాదేవివలె ధర్మము అర్థము కామమువలె సత్త్వరజస్తమస్సులవలె మంచిగుణములుగల ముగ్గురు ముఖ్యభార్యలు గలరు.

తే॥ సతతధర్మానుకూల్య కౌసల్యయనఁగఁ,
పాత్రజన వసుగోత్రసుమిత్రయనఁగఁ
గాంతహర్షదరూపైక కైక యనఁగ,
నాఖ్యలు వహింతు రాతనియబ్జముఖులు. ౫౮

త్రివర్గోపమానమున నేర్పడు గుణములతో భార్యలఁ బేర్కొనుచున్నాఁడు. అబ్జముఖులు=చంద్రునివంటి ముఖముగల యాభార్యలు. 'అబ్జౌశంఖశశాంకౌ చ' యని యమరుఁడు. సతతధర్మ అనుకూల్య=సదా పుణ్యకార్యములందు అనుకూలత గలది యగు కౌసల్య–ఈమె ధర్మమును బోలినది– కావుననే యీమెకు భగవంతుఁడు పుత్రుఁడై ప్రాప్తించెను. పాత్రజన=దానమున కర్హులైన లోకులకు; వసుగోత్ర=మేరుపర్వతము–ఈమె సుమిత్ర–ఇట్టి దానగుణము కలది సుమిత్ర యగుటేమి యాశ్చర్యము? ఈమె యర్థము వంటిది. ఈమె ధర్మస్వరూపయగు కౌసల్య కనుకూలవతి. కావుననే యీమె పుత్రులు భగవద్భాగవతపరతంత్రులైరి. కాంత హర్షద=భర్తకు సంతోషమునిచ్చు, రూప+ఏక=సౌందర్యమే ప్రధానముగాఁ గలది కైక. కాంతుఁడు అనఁగా మనస్సునకుఁ బ్రియుఁడైనవాఁడు. వాఁడు తనకుఁ బ్రియమైన కార్యములు చేయువఱకు వానికి హర్షదయే. అటుచేయకున్నప్పుడు దుఃఖదయే (దుఃఖము నిచ్చునట్టిదియే) కైక యిట్టిదేకదా. కావున నీమె కామమునకుఁ బోలిక. అందు దుష్కామమునకు. ఈమె ధర్మార్థములవంటి కౌసల్యాసుమిత్రలకు విరోధురాలు. 'జ్యేష్ఠభ్రాత్రవమానేన త్రయః కుప్యంతి సోదరా' యన్నటులు కౌసల్యారాములపై ద్వేషించిన యీమెపై కొడుకుగూడ ద్వేషించెను.

తాత్పర్యము.

వారెవ్వరనిన ధర్మమునం దనుకూలబుద్ధిగల కౌసల్యయుఁ బాత్రులైన జనులకు బంగారుకొండవంటి సుమిత్రయుఁ బ్రియునకు సంతోషము గలిగించు రూపముప్రధానముగాఁగలకైకయు ననుచంద్రవదనలు. చంద్రునియకదులోరా

హ్లాదకరత్వము సౌమ్యము-శిశువుల బాధించుగుణము కలదు. "పుట్టిన బిడ్డనికిం బగైన, నీ వెట్టి ప్రదోషవేళ జనియించినవాఁడవో కాక చంద్రమా" యన్నట్లు చంద్రుఁడేకదా బాలారిష్టదోషకారకుఁడు. అట్టులే యీ ముప్వురి యందు వరుసగ మూఁడుగుణములు కలవని యబ్జముఖు లను శబ్దము తెలుపుచున్నది.

"కోసలస్య నృపస్యాథ, తనయాంచ శుచిస్మితామ్,
కౌసల్యాంనామకన్యాం తా, ముపయేమే స పార్థివః
మాగధస్య నృపస్యాథ, పుత్రీసర్వాంగశోభనా
సుమిత్రానామనామ్నాచ, ద్వితీయా తస్య భామినీ
తృతీయా కేకయస్యాథ, నృపతే ర్దుహితా తథా
భార్యా భూత్పద్మపత్రాక్షీ, కైకేయీనామ నామతః"—పద్మపురాణము

ఈ వాక్యములవలనఁ గౌసల్య కోసలరాజుకూఁతురనియు, సుమిత్ర మగధరాజుకూఁతు రనియు, కైక కేకయరాజు కూఁతురనియు నెఱుఁగ నగు.

కం॥ వారణములు వాజు లసా, ధారణభోగంబు లెన్నొ తనరియుఁ దనయో
దారసుఖంబును గానఁడు, ధారణీవల్లభుఁ డదేమి దైవకృతంబో.   ౫౯౦

వారణములు=ఏనుఁగులు, వాజులు=గుఱ్ఱములు, అసాధారణ = ఇతర రాజులకు లేని, ఉదార=గొప్ప, వాజ మనఁగా ఱెక్క-వాజములు గలవి వాజులు-గుఱ్ఱములకుఁ బూర్వకాలమున ఱెక్కలుండెనట.

తాత్పర్యము.

ఏనుఁగులు గుఱ్ఱములు ఇతరుల కెవ్వరికి లేని భోగము లెన్నొ గలవు. గాని య దేమి దైవతంత్రమో కొడుకులవలనఁ గలుగు సుఖముమాత్రము రా జనుభవించినవాఁడు గాఁడు. కన్నబిడ్డలను గౌఁగిలించుకొన్న సుఖము కన్నతల్లి దండ్రులకుఁ దెలియును.

"విపరీతప్రతిభాష లేమిటికి నుర్వీనాథ యీపుత్రగా। త్రపరిష్వంగ సుఖంబు చేకొనుము. ముక్తాహారకర్పూరసాం। ద్రపరాగప్రసరంబు చందనముఁ జంద్ర జ్యోత్స్నయుం బుత్రగా। త్రపరిష్వంగమునట్లు జీవులకు హృద్యంబె కడున్ శీతమే."—భారత. ఆది.

ఉ॥ కాంతనిశాంతకోటులును గ్రమ్ముమాయుతపుష్పవాటులున్
దంతసువర్ణ రత్నరచి తాసమశాలలు రాజ్యలీలలున్
గాంతలు సౌకుమార్యరతి కాంతలు విక్రమ మిన్ని యుండియున్
సంతతిలేమి సంతతలేవి పాదముసం బరితప్యమానుఁ డై.   ౫౯౧

కాంత=మనోహరములగు, నిశాంత=గృహములయొక్క, సంతతులు=సమూహములు, క్రమ=ఇంపై, ఘుమాయిత=గుమగుమ వాసనకొట్టుచున్న, పుష్పవాటికల్=పూలతోఁటలు. రచిత=చేయఁబడినవి గనుకనే, స్ఫుట=స్పష్టముగానున్న, శాలలు=గృహములు, రతి=రతీదేవివలె సుందరులైన, కాంతలు=మనోహర లగు భార్యలు, పరితప్యమానుఁడై=మిక్కిలి తపస్సు జేసినవాఁడై-వృత్త్యనుప్రాసము.

తాత్పర్యము.

సుందరములైన మందిరములు, గమగమ వాసన లీను పూలతోఁటలు, ఏనుఁగు దంతములు బంగారు రత్నములతోఁ గట్టిన యసమానమైనశాలలు, రాజ్యవిలాస క్రీడలు, సుకుమారత్వమున రతిదేవినిబోలు సుందరులైనభార్యలు పరాక్రమము-యివన్నియు నుండియు సంతానములేని కారణమున నెడఁదెగని విచారముచేఁ దపస్సు చేసినవాఁడై.

తే॥ •సౌఖ్యసంతానములునాకుఁ•జాలఁగలవు,
గాని సంతానసౌఖ్యంబు•గలుగదయ్యె
భోగసంతతి నాకు నా•భోగముగనెఁ, గాని సంతతిభోగంబు•గలుగదయ్యె
౨౯

సౌఖ్యసంతానములు=సుఖముల సమూహములు, సంతానసౌఖ్యంబు=పుత్రునివలనఁ గలుగు సుఖము, ఆభోగము=విస్తారము- భోగసంతతి సుఖానుభవముల సమూహము. సంతతిభోగంబు=కొడుకులవలనఁ గలుగు భోగము. సంతానములు- ఇవి యేడు.

కం॥ తనయుఁడు, చెఱువును, గావ్యం।బు, నిధానము, గుడి, వనంబు, భూదేవస్థా
పనమును, నను నియ్యేడును,।జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతులనఁగన్

తే॥ దుష్కృతము లెన్ని జేసినఁ దువిని సప్త,
సంతతులోన నొక్కటి సలుపునతఁడు
కుతుకమునఁ దన నూటొక్కకులమువారి,
నరకములఁబాపి ముక్తికినడుపునిజము.—అప్పకవి.

అపుత్రకవిచారము.

శ్రుతి॥ జయమానోవై బ్రాహ్మణ స్త్రిభిర్ ఋణవాజాయతే। బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో, యజ్ఞేన దేవేభ్యః, ప్రజయాపితృభ్య, ఏషవా అనృణోయః పుత్రీ॥ బ్రాహ్మణుఁడు పుట్టువుతోడనే మూఁడు ఋణములతోఁ బుట్టును. బ్రహ్మచర్యముచే ఋషుల ఋణము-యజ్ఞములచే దేవఋణము-బిడ్డలఁ గనుటచే పితౄణము దీర్పవలయును. పున్నామ్నోనరకాత్త్రాయత ఇతి పుత్రః-పున్నామ నరకమునుండి రక్షించువాఁడు కావునఁగొడుకునకుఁ బుత్రుఁడనిపేరు. "నాపుత్రస్యతు

లోకోస్తి" "అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి" సుతులులేనివారికి గతులులేవు. "శ్రుతి. ప్రజాతంతుంమావ్యవచ్ఛేత్సీః" సంతానతంతువును ద్రెంపకుము.— శ్లో॥ "పుత్రేణ లోకాన్ జయతి, పౌత్రేణానంత్యమశ్నుతే। అథ పుత్రస్యపౌత్రేణ, నాకమే వాధిరోహతి"-బోధాయనులు. పుత్రునిచే లోకముల జయించును. పౌత్రునిచే నానంత్యమనుభవించును. మునిమనుమనిచే స్వర్గ మధిరోహించును. "సప్తపరాన్ సప్తపూర్వాన్ షడన్యానాత్మసప్తమాన్। సత్పుత్రమధిగచ్ఛాన స్తారయే దేనసోభయాత్" తనవెనుకటివారి నేడ్వురను, తనపూర్వుల నేడ్వురను, దన్ను సత్పుత్రుఁడు నరకభయమునుండి తప్పించును.ఇవన్నియు సత్పుత్రవిషయమైన వాక్యములు. సత్పుత్రునివలన నెంత మేలుకలదో దుష్టపుత్రునివలన నంతకీడుగలదు. కావుననే "మాజనిష్ట సనోవంశే, జాతోవా ద్రాగ్విపద్యతామ్। అజన్మమరణం యస్య, వాసుదేవో నదైవతమ్" ఇది పితృదేవతలవాక్యము, ఎవఁడు ఆమరణాంతము భగవద్భక్తిగలవాఁడు కాఁడో వాఁడు మావంశమునఁ బుట్టకుండునుగాక, ఒకవేళఁ పుట్టినా వెంటనే చచ్చును గాక యని పితృదేవతలు కోరుచుందురు. 'యః పుత్రః పితరం ద్వేష్టి, తం విద్యా దన్యరే తసమ్, యోవిష్ణుం సతతం ద్వేష్టి, తం వింద్యాదంత్య రేతసమ్' తండ్రిని ద్వేషించువాఁ డన్యరేతస్సునకుఁ బుట్టినవాఁడు. విష్ణువును ద్వేషించువాఁ డంత్యజు రేతస్సునకు జనించినవాఁడు. ఇట్టికొడుకు దండ్రి నేమి యుద్ధరించును? సంతానవిషయమై పాండురాజు విచారము మహాభారతమున నిట్లు చెప్పఁబడెను. "పాండురా జాత్మగతంబునఁ బురుషుండు పుట్టుచుండి దేవఋషిపితృ మనుష్యఋణంబులు నాలిగింటితోడం బుట్టి యథాకాలవిధుల వీనివలన ముక్తుండు గావలయు నట్లు గానివానికిఁ బుణ్యలోకంబులు లేవు. యజ్ఞంబులంజేసి దేవతల ఋణంబును. తపస్స్వాధ్యాయ బ్రహ్మచర్యవ్రతంబులంజేసి ఋషులఋణంబును, శ్రాద్ధపుత్రలాభంబులంజేసి పితరుల ఋణంబును, సూనృతధనార్జంబులంజేసి మనుష్యుల ఋణంబును బాపవలయు నందుఁ బితరుల ఋణంబు దక్కఁదక్కిన మూఁడుఋణంబుల వలన విముక్తుండనయితి. గీ॥ దేహనాశంబుతోడన తీఱునెల్ల, వారిఋణములు మఱి పితృవరులఋణము, నాశమయినను దీఱదు నాకు నిదియుఁ, దక్కియున్నది యే నెట్లు దానిఁ బాతు." భార. ఆది. ౫ ఆ. ౭౦-౭౧ పద్య.

ఈ సందర్భమున జరత్కారుచరిత్రము స్మరించునది. పితృదేవతలు జరత్కారునితోఁ జెప్పిన వాక్యము.

చం॥ తగిన సుపుత్రులం బడసి ధర్మువు తప్పక తమ్ము నుత్తముల్
పొగడఁగ నమ్మహామతులు పొందుగతుల్ గడు ఘోరనిష్ఠతోఁ
దగిలి తపంబుజేసియును, దక్షిణ లిమ్ముగ నిచ్చి యజ్ఞముల్
వెగడఁగఁజేసియుం బడయనేర రపుత్రకులైన దుర్మతుల్.

ఈ విషయమున సంస్కృతమున విస్తరగ్రంథము గలదు. గ్రంథ విస్తర భీతిననువదింపఁ బడదయ్యె.

తాత్పర్యము.

ఆహా నాకు సౌఖ్యములు చాలఁ గలవుగాని కుమారులవలనఁ గలుగు సౌఖ్యములు లేవాయె. కొడుకువలనఁ గలుగు భోగము లేనప్పు డెన్ని భోగము లుండియు నేల? నేను జేసిన తపస్సు వ్యర్థమాయెఁగదా.

ఉ॥ చాలఁగ నిట్లు మానసము♦సంతతి లేమికిఁ గుందుచుండఁ బే
రోలగమందు భాసిలుచు♦యోజనచేసెను మంత్రియుక్తుఁడై,
యేల తురంగమేధమును♦నే నొనరింప? నిఁకైనఁ జేయుదున్
జాలము లేక కల్గు సుత♦సంతతి యంచును నిశ్చితాత్ముఁడై. -౭౯౩

కుందుమన్=దుఃఖించుచు, పేరు+ఓలగమునందున్=పెద్దకొలువుకూటము నందు, భాసిలుచున్=ప్రకాశించుచున్, తురంగమేధమును=అశ్వమేధ యజ్ఞమును, జాలము=అలస్యము, నిశ్చిత+ఆత్ముఁడై=నిర్ధారణచేసికొనఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై, మన స్సనఁగా మనస్సున నున్న విషయము నిశ్చయ పఱుచుకొన్నవాఁడై.

తాత్పర్యము.

అని యీప్రకార మాలోచించి మనస్సునఁ బరితాపపడుచు సభామంది రము చేరి మంత్రులతో నిట్లు యోజించెను. నేనేల యింతవఱకుఁ బుత్రులు కలుగుటకై యశ్వమేధయాగము చేయనైతిని? ఇఁకనైనఁ జేసెదను. అది చేసితినేని నాకు సంతానము కలుగును అని నిశ్చయించినవాఁడై.

కం॥ మంత్రి నికరావతంసు,మంత్రుని నృపకార్యవిహిత♦మంత్రుని నరిభీ
తంత్రుని సమస్తకళల స్వతంత్రునిఁ జేరంగఁ బిలిచి♦దశరథుఁ డనియెన్ -౭౯౪

మంత్రినికరావతంసునిన్= మంత్రిసమూహమునకు శిరోభూషణమైన వానిని, నృపకార్య=రాజకార్యములందు, విహితమంత్రుని=చేయఁబడిన విశేష హితమైన యాలోచన కలవానిని, అరిభీతంత్రుని=శత్రువులకు భయము గలి గించుకార్యము గలవానిని, సమస్తకళలన్=సమస్త విద్యలందు, స్వతం త్రుని=పరాపేక్ష లేనివానిని, అవతంసము=తలయందుంచుకొను పూవు-రూ. వతంసము.

తాత్పర్యము

ఇట్లు నిశ్చయించుకొన్నవాఁడై మంత్రులందు శ్రేష్ఠుఁడై రాజకార్యములందు మేలైనయాలోచనచేయుచుశత్రువులకు భయముగలిగించుకార్యములుచేయుచు

నన్ని విద్యలయందుఁ బరాపేక్షలేని సుమంత్రునిఁ బిలిచి దశరథుఁ డిట్లని యెను.

కం॥ గురువుల నందఱ వైళమ, పురోహితులఁగూడ నీవ•పోయి యిచటికిన్
గురు వగు కార్యముగల దని,సరసతఁ దోడ్కొనుచు రమ్మ•చయ్యనఁ
బొమ్మా. ౨౮౫

వైళము=శీఘ్రముగ, గురు వగు కార్యము=గొప్పపని.

తా త్ప ర్య ము.

అందఱు గురువులను అందఱు పురోహితులను నీవే శీఘ్రముగఁ బోయి గొప్పకార్య మాలోచింపవలసియున్నది. వెంటనే రమ్మని పిలుచుకొనిరమ్ము' పొమ్ము.

చం॥ అని పతి యానతిచ్చిన ర•యంబున నేగి సుమంత్రుఁ డెల్లరం
బనివడి తోడితెచ్చె శ్రుతి•పారగవర్యుల వామదేవునిన్
మునుల సుయజ్ఞ కాశ్యపుల•ముఖ్యగురుం డగు నవ్వసిష్ఠుఁ ద
క్కినద్విజసత్తమావళుల•గీర్తిధనాఢ్యులఁ సాధుశీలురన్. ౨౮౬

ఆనతి=ఉత్తరువు-అజ్ఞప్తి, రయంబునన్=వేగముతో, శ్రుతిపారగులు=వేదములఁ దుదముట్టఁ జదివినవారు, సాధుశీలురన్ = మంచిస్వభావము గల వారిని, కీర్తిధన ఆఢ్యులన్=యశస్సను ధనముచేఁ బూర్ణులైనవారిని.

తా త్ప ర్య ము.

అని రా జాజ్ఞాపింపఁగానే సుమంత్రుఁడు తడవుసేయక వెంటనేయందఱ యిండ్లకుఁ బోయి సాంతముగ వేదాధ్యయనము చేసినవారల వామదేవుని సుయజ్ఞుని జాబాలిని గాశ్యపుని ముఖ్యగురువైన వసిష్ఠుని నింకను దక్కిన ముఖ్యబ్రాహ్మణులను సాధువర్తనులైనవారిని కీర్తిధనులను బిలిచికొనివచ్చెను.

—•దశరథుఁ డశ్వమేధయాగముఁ జేయ యోచించుట•—

ఉ॥ ఈగతి నేగుదెంచినము•నీశ్వరులన్ బహుమానపూజనో
ద్యోగముచేతఁ దన్పుచు ర•ఘూద్వహుఁ డిట్లను భక్తి నోతపో
భోగివరేణ్యులార! మిము•బోఁటిమహాత్ముల ప్రాపు గల్గియున్
నాగడు సుంగ్రహంబు లవి•నన్ననపత్యునిఁ జేసె నీవిధిన్. ౨౮౭

రఘు+ఉద్వహుఁడు=రఘువంశమున శ్రేష్ఠుఁడు-దశరథుఁడు, యోగము=కూడిక, తన్పుచున్= సంతోషపఱుచుచు, తపోభోగివరేణ్యులార = తపస్సునందు శ్రేష్ఠులారా! తపమే భోగముగాఁగలవారు తపోభోగులు - వారియందు

వరేణ్యులు=శ్రేష్ఠులు, ప్రాపు = ఆశ్రయము, గడుసుంగ్రహములు = క్రూరము లైన గ్రహములు, అనపత్యుని = బిడ్డలు లేనివానిని, గడుసుంగ్రహంబులు = సులభ వ్యా. సంధి ౪౫వ సూత్రము 'సమాసంబులను దంతంబు లగు స్త్రీ సమంబులకును పుంపులకును బరుషసరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమం బగు'.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వచ్చిన మునీశ్వరుల నెల్లరను బహుమానించి పూజించి సంతోషింపఁ జేసి దశరథుఁ డిట్లనియెను- ఓ తపస్విసత్తములారా! మీవంటి మహాత్ములు నాకు సహాయకులుగా నుండియు నదియేమోకాని క్రూరగ్రహములు నన్నిట్లు కొడుకులు లేనివానినిగాఁ జేసెను.

కం॥ ♦ఆలోకనయనుఁ డాదిగ, వాలినయీమహిత మైన♦వంశము నిలుపన్
ప్రేలెఁడు మొలకయు లేమికి,వాలాయముఁ జింత నొంద♦వలసెనునాకున్. ౨౯౮

లోకనయనుఁడు=సూర్యుఁడు, ఆదిగ=మొదలుగాఁగల, వాలిన=అతిశయించిన, ప్రేలెఁడు మొలక=అంకురము చిన్నబిడ్డఁడు- ఇది వాడుకపదము.

తాత్పర్యము

కొడుకులు లేరని యేల విచారపడియెద వందురా ? సూర్యుఁడు మొదలు నాతరమువఱకు విచ్ఛిత్తిలేక వచ్చిన మీ గొప్పవంశము నాతరమున నిట్టే వంశము నిలుపుటకు అంకురము లేదాయెఁగదా ! యీ రాజ్యము పరులపాలగునేని ఆ యపకీర్తి నాకు వచ్చునే !

కం॥ సంతానము ప్రాప్తింపమిఁ, జింతాంభోనిధినిమగ్న♦చిత్తుఁడ నై యే
కాంతము వనరెద నిఁక నా,సంతాపముఁ బాపరయ్య♦సంయములారా! ౨౯౯

చింతా + అంభోనిధి = విచార మను సముద్రమున, నిమగ్నచిత్తుఁడను = మిక్కిలి మునిఁగిన మనస్సుగలవాఁడను, వనరెదను=శోకించెదను, సంయములారా = ఋషులారా! పాపుఁడు + అయ్య = పాపరయ్య - పోఁగొట్టుఁ డని వేఁడెదను.

తాత్పర్యము.

ఏమి చేయుదును? సంతానము లేదను చింతాసాగరమున మునిఁగి మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. మునీంద్రులారా! నా సంకటము తొలఁగఁ ద్రోయుఁడు.

కం॥ సుతలబ్ధికి హయమేధ, క్రతువును జలుపఁగను గోర్కె ♦ గలిగెను, నది దా
నతులిత మగుగతి విఘ్నని,
హతిఁ బొందక యుండు దెట్లొ♦యరయుఁడు మీరల్. ౩౦౦

లబ్ధికిన్ = పొందుటకు, హయమేధక్రతువును = అశ్వమేధ యాగమును, విఘ్ననిహతిని=ఆటంకమువలనచేటును, అరయుఁడు=వెదకుఁడు, ఉపాయము అధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.

పుత్రులు గలుగుటకై యశ్వమేధయాగము చేయవలయునని కోరిక కలిగెను. అది విఘ్నములేక చక్కఁగా నెఱవేఱు నుపాయము మీ రాలోచింపవలెను.

చం॥ అన విని మేలు మే లదియు ♦ యౌనని బ్రాహ్మణు లెల్ల సమ్మతం
బునఁ బొదల న్వసిష్ఠముఖ ♦ ముఖ్యధరామరు లెల్ల భూపతిం
గనుఁగొని లెస్స నీతలఁపు, ♦ గల్గు నవశ్యము వాంఛితార్థముల్,
పనికిని బూనుమీ, వలయు ♦ వస్తువులన్ సమకూర్పుమీ వెసన్. ౩౦౧

సమ్మతంబునన్ = అంగీకారముతో, ధరా+అమరులు = బ్రాహ్మణులు, వాంఛిత = కోరఁబడిన, వెసన్ = శీఘ్రముగా.

తాత్పర్యము.

అని రాజు చెప్పఁగా మేలుమేలు మీయాలోచన సరిగా నున్నది. నీవా యాగముచేసిన నీకోరిక నెఱవేఱును. కావున దానికి గావలసినపదార్థములు సేకరించుటకుఁ బూనుకొను మని వసిష్ఠుఁడు మొదలగు బ్రాహ్మణులు చెప్పిరి.

కం॥ విడువుము ఘోటకమును బో, విడువుము సందేహ మెదను ♦ ప్రేష్యుల కెల్లన్
నుడువుము సామగ్రులకై, కొడుకులు గలిగెదరు నీకుఁ ♦ గువలయనాథా? ౩౦౨

ప్రేష్యులు = సేవకులు, నుడువుము = చెప్పుము, కొడుకులు - 'ఏష్టవ్యా బహవః పుత్రా' యన్నట్లు పెక్కురు.

తాత్పర్యము

గుఱ్ఱమును దేశసంచారముకొఱకు వదలుము. సందేహము మానుము. పనివాండ్రనందఱను కావలసినపదార్థములు తీసికొనిరా నియమింపుము. రాజా! నీ కవశ్యము కొడుకులు గలిగెదరు.

కం॥ తనయులఁ గానఁగవలె నను, ఘనధార్మికబుద్ధి నీకుఁ ♦ గలుగుటచేఁ బూ
తనయులఁ దనయులఁ గనియెదఁ వనఘులసంకల్ప మేల ♦ వ్యర్థమగునన్. ౩౦౩

ఘన = గొప్పదియు, ధార్మిక = ధర్మము చేయనెంచునదియు, పూత, నయులన్ = పరిశుద్ధమైన న్యాయముగల, అనఘుల సంకల్పము = నిర్దోషుల తలఁపు, అర్థాంతరన్యాసాలంకారము, నాల్గవపాదమున ప్రాదియతి.

తాత్పర్యము.

సుతులఁ గనవలె నను గొప్ప ధర్మబుద్ధి నీకుఁ గలిగెను గావున నీవు పవిత్రమైన నీతిగలవారలఁ గనియెదవు, పాపరహితుల సంకల్ప మేల నిష్ఫలమగును ?

కం॥ అనుడుల వినుచుఁ గన్నుల, నానందాశ్రువులు రాల • నధిపతి హర్షా
ధీనతఁ దనయుల నప్పుడ, మానుగఁ గనినట్ల పొంగి • మంత్రుల కనియెన్. ౩౦౪

అనుడులన్=ఋషులమాటలను, ఆనంద + అశ్రులు=సంతోషముచేఁ గలిగిన కన్నీరు, మానుగన్ = బాగుగ.

తాత్పర్యము

వారు చెప్పిన పలుకులు విని కన్నుల వెలికొలఁకులందు చల్లని యానందబాష్పములు రాలఁగా దశరథుఁడు బ్రాహ్మణవాక్యము వ్యర్థము కాదు కావున తన కప్పుడే కొడుకులు గలిగినట్లు విని సంతోషించినవాఁడై యుప్పొంగి మంత్రులతో నిట్లనియె.

చం॥ వలసిన సర్వవస్తువు ల • వారిగఁ జేర్చి గురూక్తి గుఱ్ఱమున్
బలియు ఘనుం బురోహితునిఁ • బ్రాపుగఁ గూడిచి వీడి యజ్ఞశా
లల సరయూత్తరక్షితిత • లంబునఁ గట్టి యథావిధిం గ్రమం
బలవడ శాంతికార్యము స • మాచరణం బొనరింపుఁ డెంతయున్. ౩౦౫

అవారిగ=అపరిమితముగ, (రూపాం-అవ్వారిగ;) బలియున్ = బలిష్ఠుఁడైనవానిని, ఘనున్=సమర్థుఁడగు పురుషుని, 'చతుశ్శతా రక్షంతి యజ్ఞస్యాశ్వంతా' యని చెప్పినట్లు, ప్రాపుగన్=గుఱ్ఱమునకు రక్షకునిగ, పురోహితుని=అధ్వర్యుఁడు మొదలగు ప్రధాన ఋత్విక్కులను, ఎడపా దడపా జుహోతి యని శాస్త్రోక్త కార్యములు నెఱవేఱుటకై ఋత్విజుని నంపుట,ఉత్తరక్షితితలంబునన్=ఉత్తరపుఁ బ్రక్కనుండు భూమియందు, శాంతికార్యము = విఘ్నముల సణఁచు కార్యములను, జాత్యేకవచనము. యథావిధిన్=శాస్త్రప్రకారము, క్రమము=శాంతికల్పమునఁ జెప్పిన క్రమము. 'క్రమస్తు కథ్యతే కల్పే' యని భాగురివాక్యము. అలవడన్=పొందికపడునట్లు, సమాచరణంబు + ఒనరింపుఁడు=చక్కఁగాఁ జేయింపుఁడు, నార్గవపాదంబునఁ బ్రాదియతి

తాత్పర్యము.

మంత్రులారా! యజ్ఞమునకుఁ గావలసిన సమస్తవస్తువులు దండిగఁ జేకూర్పవలయును. గురువులు చెప్పిన ప్రకారము గుఱ్ఱమును విడువవలయును. దానికి రక్షకునిగఁ బురోహితులం దొకరిని బంపవలెను.సరయూనది యుత్తరపు టొడ్డున

యజ్ఞశాల నిర్మింపవలెను. శాస్త్రప్రకార మిచ్చుటఁ జేయవలసిన శాంతికార్యములు చేయింపవలయును.

కం॥ అపరాధంబులు పొసఁగిన, విపులవ్యసనములు దప్పు • వెనుకొనవేనిస్
నృపవరు లెల్లరు దీని, న్నిపుణులు వో చలుప ధాత్రి • దీక్షలి నెందుస్. ౩౦౬

అపరాధములు=యజ్ఞమంత్రముల స్వరలోపము ద్రవ్యలోపము మొదలగు తప్పులు, విపుల = అధికమగు, వెనుకొనవు = వెంటనంటిరావు, నిపుణులు = నేర్పరులు, పో = ఇది నిశ్చయమును దెలుపును. కాఁబట్టియే సాధారణరాజు లెవ్వరు నీయజ్ఞమునకై పూనుకొన రని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ యజ్ఞమును రాజులందఱు చేయవలయు నను కోరికగలవారే కాని చేయుటకు భయపడుదురు. ఏలన మంత్రలోపమో, తంత్రలోపమో పదార్థలోపమో, శ్రద్ధాలోపమో, దక్షిణాలోపమో యిటువంటివి తటస్థించెనేని వెంటనే గొప్పదుఃఖము కలుగును. కావున నట్టివిలేకుండ మీరు హెచ్చరికతోఁ బ్రవర్తింపవలయును.

కం॥ నెమకుచు నుందురు యజ్ఞ, క్రమకోవిదులైన బ్రహ్మ • రాక్షసు లెట ఛి
ద్రము లొదవవె యని క్రతువి,
ఘ్నమునం దత్కర్తయపుడ • కను నాశంబున్. ౩౦౭

కోవిదులు = పండితులు, బ్రహ్మరాక్షసులు = పాపములుచేసి ప్రాయశ్చిత్తములు పెట్టుకొనమిచేతను,తగని వస్తువులను దానము పట్టుటచేతను, అయోగ్యులకు యజ్ఞాదులు చేయించుటచేతను, తనకు వచ్చినవిద్య నితరు లడిగినను జెప్పకపోవుటచేతను, రాక్షసులుగాఁ బుట్టిన బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మరాక్షసులు ఎట= ఏవిషయమందైనను, ఛిద్రములు=రంధ్రములు (లోపములు), ఒదవవె = కలుగవా యని, నెమకుచుందురు=వెదకుచుందురు, పాపముచేత రాక్షసులయ్యును బాపబుద్ధి పోకుండుటచేతఁ దాము పూర్వము సంపాదించిన శాస్త్రజ్ఞానము వలన లోపములను దెలిసికొని యేదైన నందుదొరికిన యజ్ఞము పాడుచేయుదు రని భావము. క్రతువిఘ్నమునన్=యజ్ఞమున లోపముఁకలిగి రాక్షసులు చెఱుచుటచేత; తత్, కర్త = యజ్ఞమును జేయు యజమానుఁడు. 'సంయోగం పతితైర్గత్వా, పరస్యైవచ యోషితమ్ । అపహృత్యచ విప్రస్వం, భవతి బ్రహ్మరాక్షసః' మను. ౧౨-౬౦.

పతితులతోఁ గూడియుండువాఁడును పరస్త్రీసాంగత్యము చేసినవాఁడును, బ్రాహ్మణునిసొమ్మపహరించినవాఁడును బ్రహ్మరాక్షసుఁడుగాఁ బుట్టును. రాక్షసులందు బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మరాక్షసులు. రావణాదులు క్షత్రియరాక్షసులు.

తా త్ప ర్య ము.

యజ్ఞక్రమమునందు లోపాలోపములు- పట్టువిడుపులు- తెలిసిన బ్రహ్మరాక్షసులు లోప మెచ్చటనైనఁ గలుగునా యని వెదకుచుఁ గాచియుందురు. కాచి యుండి సందుదొరికెనా యజ్ఞమును విఘ్నపఱతురు. యజ్ఞము విఘ్నపడెనా కర్త యపుడే నాశ మగును.

కం॥ వేలిమి యెటు విఘ్నంబుల, పాలం బడకుండు నట్టి•భంగిని మీరల్
చాలసమర్థులు దీర్పఁగ, హాళిమెయిన్ నిర్వహింప•రయ్యా శ్రద్ధన్. ౩౦౮

హెచ్చరికగా వర్తింప వలసిన కారణములు చెప్పి మంత్రులు చేయవలసిన కార్యములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వేలిమి=యజ్ఞము, భంగి=విధము, హాళిమెయిన్ = అపేక్షతో, శ్రద్ధన్ = చేయవలసిన కార్యములందు మనస్సుంచి యక్కఱతో, నిర్వహింపుఁడు+అయ్యా=నిర్వహింపరయ్యా- 'ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుషంబున నెదాదులను ప్రయుక్తంబు లగుచో ముడుజ్ఞులకు వు-రు-లగు.' సు.వ్యా. క్రియ ౩౮ సూ.

తా త్ప ర్య ము.

కావున నేవిధముగా వర్తించిన యజ్ఞము విఘ్నములు లేక కొనసాగునో యా విధముగా మీరు వర్తింపవలయును. మీరందఱు నిట్టికార్యములందుఁ జాల సమర్థులు కావున శ్రద్ధతోను, అక్కఱతోను గార్యము నిర్వహింపఁ గోరెదను.

చ॥ వతి యిటు లాడఁ బ్రెగ్గడలు • వల్లె యటంచును మిమ్ముఁ బోల్మహా
మతు లిలఁ బూనుకర్జముల • మాఱొడఁగూడునె ? సత్యసత్ఫలా
న్వితనుతకార్యలోలురరు • విఘ్నములుం బొడచూపు టెట్లగున్;
హితగతి నప్రమాదమతి•నెంతయుఁ దీర్తుము సర్వకార్యముల్. ౩౦౯

ప్రెగ్గడలు=మంత్రులు, వల్లె=సరి, కర్జములన్=కార్యములందు, మాఱు = వ్యతిరేకము, ఒడఁగూడునె = సంభవించునా ? మీరు అనుపదము అధ్యాహార్యము, సత్య=తప్పక కలుగునట్టి, సత్+ఫల = మంచిలాభముతో, అన్విత= కూడిన, కార్యలోలురరు=కార్యములం దభిలాషగలవారు, పొడచూపుట = కనఁబడుట, మీమహాత్మ్యముచేతనే విఘ్నములుకలుగవు.అట్లని మే మజాగ్రత్తతోఁ బ్రవర్తింపక హెచ్చరిక కలిగి యజ్ఞకార్యము నెఱవేర్చెద మనుచున్నారు, హితగతి = మేలైన విధముతో, అప్రమాదమతిన్ = అజాగ్రతలేని మనస్సుతో.

ఈప్రకారము రాజు చెప్పఁగా మంత్రు లంగీకరించి రాజా మీవంటి గొప్ప వారు పూనుకొనినపనికి విఘ్నములు, లోపములు గలుగునా ? మీరు సత్యాత్ములు. మంచిఫలము నొసఁగుకార్యములం దాసక్తులరు. ఏవిధముగా విఘ్నములు కలుగును? అయినను మేము హితమైన హెచ్చరికతో నన్నిపనులు చక్కఁగఁ జేసెదము.

కం॥ అని యాడుచు భూవరునిం, గొనియాడుచు నున్న విప్రకోటులు నృపుదీ
పనలం దనుపుచు ననుమతి,గొనుచుం బనివినిరి ముదము•గుబ్బతిలంగన్. ౨౧

భూవరునిన్=రాజును, తనుపుచున్=సంతోషపఱుచుచు, అనుమతిని=సమ్మతిని, ముదము=సంతోషము, గుబ్బతిలంగన్=అతిశయింపఁగా, రాఁగల పౌర్ణమాస్యనాఁ డీ యజ్ఞమును ప్రారంభించెద మని చెప్పి, పనివినిరి=సెలవు తీసికొని పోయిరి. ఆజ్ఞతీసికొనిపోవుతక్కువవారివిషయములోనే పనివిను శబ్దము ప్రయోగింపవలయును. తండ్రిచే సెలవు తీసికొని కొడుకు పనివినియె ననవచ్చును గాని కొడుకుతోఁ జెప్పి తండ్రి పనివినియె ననరాదు. గుబ్బతిలు - రూపాం-ఆగుబ్బతిలు. 'కోర్కు లాగుబ్బతిలంగఁ జూపె'మనుచ, 'మబ్బుల యుబ్బులు గుబ్బతిల్లఁగన్' వను.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పి రాజును శ్లాఘించుచు మంత్రులు పురోహితులు తప్ప దక్కిన బ్రాహ్మణులు దశరథుని దీవించుచు నాయనయొద్ద సెలవుతీసికొని సంతోషముతో వెడలిపోయిరి.

ఉ॥ అంతట మంత్రులం బిలిచి • యంతయు సంతనకట్టుఁ డిద్దియున్
సాంతత నొందునట్టు లని • యాజ్ఞయొనర్చి నితాంతసమ్ముదా
క్రాంతమనోబ్జుఁ డౌచు నిజ • కాంతనిశాంతముఁ జేరి యాజి శు
ద్ధాంతగతాత్మపత్నులను • నాదటఁ గానఁగ నేగి యిట్లనున్. ౨౨

ఉన్న=తక్కిన, ఆజి=దశరథుఁడు, ఇద్ది=ఈయజ్ఞము, సాంతతన్=పరిపూర్ణతను, సంతనకట్టుఁడు=సిద్ధపడుఁడు, నితాంత=ఎక్కువ, సమ్మోద=సంతోషము చేత, ఆక్రాంత=అంతట క్రమ్ముకొనఁబడిన, మనః + అబ్జుఁడు = హృదయకమలము కలవాఁడు, నిజ=తనయొక్క, కాంతనిశాంతము=మనోహర మగు గృహమును, శుద్ధాంతగత=అంతఃపురములోనున్న, ఆత్మపత్నులన్=యజ్ఞార్హలగు కౌసల్య మొదలయిన భార్యలను, భర్తకు యజ్ఞాది ఫలములను గలిగించు భార్య యను నరమున పతిశబ్దముపై నకారము నుంచిన పత్ని యనురూపము

లభించును. భర్తకు యజ్ఞాదిఫలములఁ గలుగఁజేయు భార్యకే పత్ని యని పేరు. 'పత్యుర్నోయజ్ఞసంయోగే' యని వ్యాకరణము. రెండవ నాల్గవ పాదముల నుభయయతులు.

తాత్పర్యము

ఇట్లు వారు వెడలిపోఁగా దశరథుఁడు మంత్రులఁ బిలిచి యజ్ఞము కొఱఁత లేక జరుపుటకుఁ గావలసిన వన్నియుఁ గూర్పసిద్ధపడుఁడు, అనియాజ్ఞచేసి మిక్కిలి సంతోషించుచున్నవాఁడై తన మనోహరభవనంబునఁ కేగి యచ్చట నుండి తన యంతఃపుర స్త్రీలను జూడఁబోయి వారితో నిట్లనియె.

ఉ॥ నీయలివేణులార! తన•యోదయకారణ మౌ సవంబు నేఁ
జేయఁగఁ బూనినాఁడ, దమి•చెన్నలరారఁగ నేఁటినుండి దీ
క్షాయుతలై చరింపుఁ డని•సాంత్వనవాక్కులు పల్కె మంచుకా
ర్వాయఁగ నొప్పు తమ్ములన•వారి ముఖాబ్జము లుల్లసిల్లఁగన్. ౩౮-౨

అలివేణులారా! అలి=తుమ్మెదవలె నల్లనైన, వేణులారా = జడలు గలవారలారా! ఇక్కడ స్త్రీ సామాన్యతను బోధించునేగాని యవయవార్థము బోధింపదు, తనయ + ఉదయ=కుమారుఁడు కలుగుటకు, సవంబు=యజ్ఞము, దమి=కుతూహలము; దీక్ష = యజ్ఞాదిక్రియారంభకాలమున ననుష్ఠింపఁ బూనుకొనెడి యాచారనియమముతో; యుతలై=కూడినవారై; సాంత్వన వాక్కులు=సంతోషకరమగు మాటలు; మంచుకాఁకు=మంచుకాలము; పాయఁగన్=పోఁగా; తమ్ములన్=తామరపూలవలె; అనన్-ఇట నుపమావాచకము కాన నుపమాలంకారము; ముఖాబ్జములు=కమలములవలె నందములైన ముఖములు; ఉల్లసిల్లఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా. మంచుసోఁకి యందము చెడియున్న తామరలు ఆ ఋతువులు గడవఁగానే వసంతము రాకచే మరల వికసించునటు లన్నిదినములు పుత్రుఁడు లేఁడన్న శోకముచేఁ గాంతిహీనములైన వీరి ముఖములు నేఁడీ మాట వినఁగానే మిక్కిలి ప్రకాశించిన వని భావము. హేమంతమున పగళ్ళకు; శిశిరమున కమలములకు; వసంతమున లజ్జకు; గ్రీష్మమున రాత్రులకు; వానకాలమున నేలదుమ్మునకు; శరత్కాలమున బురదకు క్షీణదశ; ఉపమానబలముచే నీ ప్రస్తావన చైత్ర మాసారంభమున జరిగెనని యెఱుఁగనగు; చైత్రశుద్ధపూర్ణిమ యజ్ఞారంభము.

తాత్పర్యము.

ఓ యలివేణులారా! పుత్రులు పుట్టుటకుఁ గారణమైన యొక యజ్ఞమును జేయఁబూనినాఁడను. మీరును సంతోషముతో నేఁటినుండి దీక్షవహింపవలయును. అని మంచిమాటలు చెప్పఁగా వారును సంతోషించిరి.

—• { ౯ సర్గము. దశరథునకు సుమంత్రుఁడు సనత్కుమార వచనంబులఁ దెల్పుట } •—

సీ॥ మంత్రిసత్తముఁడు సు•మంత్రుఁ డిట్లను ధరా,కాంతునితోడనే•కాంతమునను
 జింత యేటికి నీకు•సంతానమున కన,పాయంబు నైనయు•పాయ మొండుఁ
 దొల్లి ఋషీశ్వరు•లెల్లరు వినఁగ స,నత్కుమారుండు హ•ర్షోత్కముగను
 వివరించె ననుమ ఋ•త్విజులుపల్కఁగవింటి,
 నదియెద్దియనవిను•ముదముఁ దొలఁకఁ.

తే॥ గలఁడు కాశ్యపసంయమి•లలితకీర్తి,
 యుతుఁడు నాతనిసుతుఁడు•విభండకుండు,
 నతనికిఋశ్యశృంగుఁడన్•సుతుఁడు పుట్టు;
 హరిణియందొకగురుతపః•పరుఁడు సుకృతి. ౩౧౩

ఇఁక మూఁడు సర్గములదాఁక భగవదవతారమునకు ముఖ్యకారణ మగు పుత్రకామేష్టిప్రస్తావన జరుగును. ధరాకాంతుఁడు=రాజు, ఏకాంతమున=రహస్యముగ - ఒంటరిగా నున్నప్పుడు, అనపాయము=విఘ్నములేని, ఒండు=ఒకటి, హర్షోత్కము=అతిశయసంతోషము, నవురుమైన్=చక్కఁగా, తొలఁకన్=అతిశయింపఁగా, నిర్మల=నిర్దోషి యగు, తపస్వి=ఋషి, గురుతపఃపరుఁడు=గొప్ప తపస్సె ప్రధానముగాఁ గలవాఁడు, సుకృతి=పుణ్యవంతుఁడు, హరిణియందు= ఆఁడుజింకయందు.

విభండకుఁడు కశ్యపవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు, పశ్యక యనునది కశ్యప యను వర్ణవ్యత్యయముచే నయ్యెను. సర్వము తెలిసినవాఁడు (చూచువాఁడు) అని యర్థము. 'కశ్యపః పశ్యకో భవతి సౌక్ష్మాత్ యత్సర్వం పరిపశ్య'తీతి శ్రుతిః.

తాత్పర్యము.

అంతటఁ దనసౌధమున నున్న భూకాంతునిఁజూచి ముఖ్యమంత్రియగు సుమంత్రుఁ డిట్లనియె, రాజేంద్రా! కొడుకులు లేరని నీవు చింతపడవలదు. నీకుఁ గొడుకులుగలుగుటకు నిర్విఘ్నమైన యుపాయమొకటి సనత్కుమారుఁడు ఋషులు వినుచుండఁ జెప్పెనని వసిష్ఠాదు లనఁగా వింటిని. అది యేది యనెదవా? కాశ్యపుఁ డను మునిశ్రేష్ఠుఁడొకఁడు గలఁడు. ఆయన కుమారుఁడు ఋశ్యశృంగుఁ డనువాఁ డతనికి హరిణియందు జనించును. అతఁడు గొప్ప తపస్వి. పుణ్యవంతుఁడు.

తరలము॥ జననమాది రసాస్థలిన్ వన•చారియై సతతంబు నా (౨౦౦౧)
 మునివరేణ్యుఁడు గానఁ దండ్రికి•మ్రొక్కవచ్చెడియోగులన్
 ఘనతపస్వులఁ గాని యన్యముఁ•గానఁ డెద్దియు, నిత్య మ
 య్యనఘుఁ డుగ్రతపంబులన్ జన•కాజ్ఞచొప్పున వర్తిలున్. ౩౧౪

వనచారి=అడవులలోఁ దిరుగువాఁడు, సతతంబును = ఎల్లప్పుడు, కానన్ = అడవియందు, అన్య మెద్దియుఁ గానఁడని యన్వయము. గ్రామములను గాని యందలి మనుష్యులను వస్తువునుగాని యెద్దియు నెఱుఁగఁడు, జనక+ఆజ్ఞ చొప్పున = తండ్రియుత్తరువు ప్రకారము, వర్తిలున్=నడచుకొనును.

ఛందస్సు-వృత్తము-తరలము. న-భ-ర-స-జ-జ- గణములు. పండ్రెండవ స్థానమున యతి.

జననమాది రసాస్థలిన్-అనుచో సకారము ౨౩౭ పద్యములోని తత్-స-కార మును దెలుపును. ఇప్పటికి ౧౦౦౦ పాదములు ముగిసెను. సాంఖ్యశాస్త్రప్రకా రము సహకారమునకునేడవసంజ్ఞ. కావున నిది యీపాదంబున నేడవస్థానంబున నుంచఁబడియె. ఇట్టులే ౧౦౦౦ నొకటివంతున జూడ నగు. కశ్యపక్షేత్రము కాశ్మీర మని యొకరు వ్రాసిరి, కాని కశ్యపునకు (Caspian) కాశ్పియను నకు సంబంధముకలదేమో యని యీ గ్రంథకర్త అభిప్రాయము.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా! యాఋశ్యశృంగుఁడు పుట్టినది మొదలు వనములందే తిరు గుచు నాయడవిలోఁదండ్రిని దర్శింప వచ్చినయోగులను మునులనుగాక మఱి యెవ్వరిని జూచినవాఁడు గాఁడు. తండ్రియాజ్ఞ చొప్పున నెప్పుడు తపమునందే కాలము గడపుచుండెను.

తే॥ విప్రతతి బ్రహ్మచర్యంబు • వినుతిసేయుఁ బ్రథయు
　　　　జగమున నెప్పుడు • బ్రబలు చుండు
　నమ్మహాత్ముని బ్రహ్మచ • ర్యంబునకును,
　　　　నబ్బుద్వైవిధ్యమదికార • ణాంతరమున. ౩౧౫

వినుతిచేయున్=శ్లాఘించును, ప్రథ = (అస్ఖలిత బ్రహ్మచర్యమునుగూర్చిన) ప్రఖ్యాతి, కారణాంతరమునన్=ఒకానొకకారణముచేత, ద్వైవిధ్యము=స్త్రీసంబం ధమువలన చేటు, అబ్బున్=కలుగును, అది=ద్వైవిధ్యము- 'పదాద్యంతగతం బౌ శబ్దం బసుహావర్థకంబు సమస్తంబు వ్యస్తంబునయికొన్నియెడల నర్థశూన్యం బగు.' ఉ॥ మఱి బావులు నూకిటికంటె నొక్క సత్రక్రతువదిమేలు' భార-అది. ౫ ఆ. కావున నిచట అది వాక్యాలంకారము.(౨) బ్రహ్మచర్యము=తనభార్యతో ఋతుకాలంబునందు మాత్రము సంగమించుట యను బ్రహ్మచర్యమును మాత్రము, వినుతిచేయున్=గొప్పగాఁ జెప్పును. "ఋతుకాలమునఁ దన సతి తోడ రమియించు పరమశీలుఁడు సదా బ్రహ్మచారి" -భార. బ్రహ్మచర్యము నందు నని యధ్యాహారము. మౌంజి, అజిన, దండధారణాదిరూప మగు మఱి యొక బ్రహ్మచర్యము - నందు నని యర్థము. ప్రథ=ఇదియె బ్రహ్మచర్య మను ప్రఖ్యాతి, అది ద్వైవిధ్యము = లోకులు చెప్పునట్టి మౌంజ్యజిన దండాదిరూప

మును. స్మృతులు చెప్పునట్టి ఋతుసంగమమను నీరెండువిధములును ఆమహాత్ముని బ్రహ్మచర్యమునకుఁ గారణాంతరమున నబ్బును, అని యన్వయము. దీనిని యాజ్ఞవల్క్యఋషియుఁ జెప్పియున్నాఁడు. 'షోడశర్తుర్నిశాః స్త్రీణాం, తస్మి యుగ్మాసు సంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చ వర్జయే'త్తని.

తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మచర్య ముత్తమమైన దని శ్లాఘింతురు. లోకమునందును నది గొప్పదనియే కీర్తి వహించినది. ఆ బ్రహ్మచర్యము రెండు విధములు. గృహస్థాశ్రమమునకుఁ బూర్వాశ్రమమం దుండి స్త్రీవిషయచింతయే లేకుండుట యొకటి. గృహస్థుఁడై తన వివాహిత భార్యతో ఋతుకాలమునందు మాత్రము సంగమించుట రెండవది. ఒకానొక కారణముచే నీ రెండు విధముల బ్రహ్మచర్యము ఋశ్యశృంగునికి లభించును.

చం॥ జనకునిఁ గొల్చు చగ్నులను•సమ్మతి వేల్చుచు నుండు నిట్టి చా
యను జరియింప నాసమయ•మంద రహించును రోమపాదుఁడన్
మనుజవరేణ్యుఁ డొక్కఁ డస•మానపరాక్రముఁ డంగరాజు ద
జ్జనపతిదోషహేతువున•క్ష్మ తపియించును వృష్టిహీనతన్. ౩౧౬

వేల్చుచున్=హోమము చేయుచు, ఇట్టిచాయన్=ఈవిధముగ, మొదటి బ్రహ్మచర్యమున, చరియింపన్=నడచుచుండఁగా, అసమానపరాక్రముఁడు=సాటిలేని పరాక్రమము కలవాఁడు, అంగరాజు=అంగదేశమునకుఁ బ్రభువు, రహించున్=ప్రకాశించును, ప్రఖ్యాతి చెందును, తత్+జనపతి = ఆ ప్రభువుయొక్క, దోషహేతువునన్=అధర్మ మను కారణముచేత, తపియించును=పొక్కును. ఈదోషము బ్రాహ్మణావమానము, రోమపాదుఁడు = అవయవములయందు వెంట్రుకలు గలవాఁడు. ఆగర్భశ్రీమంతుఁడు గావున నడచి యెఱుఁగడు.

తాత్పర్యము.

జనకుసేవ యగ్నిహోత్రకార్యము దప్ప వేఱుపని యేదియు లేక యాయన కాలక్షేపము చేయుచుండు సమయమందు రోమపాదుఁడను బలపరాక్రమములుగల రాజంగదేశమునకుఁ బ్రభువై యుండెను. ఆయన బ్రాహ్మణుల నవమానించిన కారణముచే శిష్టులగు బ్రాహ్మణులందఱు నాదేశము విడిచిపోదురు. ఆ కారణమున నతని రాష్ట్రమందు వర్షములు కురియవు. దాని వలనఁ బ్రజలు చాల బాధపడుచుందురు.

కం॥ దారుణ మగువఱపిటు తన,ధారణి నొదవినను దుఃఖ•తాపార్దితుఁడై
కారణమును శ్రుతవృద్ధుల, ధారణీనిర్జరులఁ బాచి•తం బతఁ డడుగున్. ౩౧౭

దారుణము=దీర్ఘకాలము వ్యాపించిన దగుటచే క్రూరము, వఱపు—కఱవు, ఒదవినన్=కలుగఁగా, అర్దితుఁడై = పీడింపఁ బడినవాఁడై, శ్రుతవృద్ధులను = పెక్కండ్రయొద్దఁ బెక్కువిధముల శాస్త్రార్థముల విన్నవారిని, 'బహుభ్యశ్శ్రోతవ్యం బహుధాశ్రోతవ్య'మ్మని ప్రమాణము. ధారిణీనిర్జరులన్ = బ్రాహ్మణులను, పాచితము=దుర్భిక్షమునకుఁ గారణమైన తనపాపమునకు ప్రాయశ్చిత్తము. ప్రాయశ్చిత్తభవము పాచితము.

తాత్పర్యము.

తనదేశమందు భయంకరమైన కఱవు రాఁగా నారాజు మిగులదుఃఖపడుచు 'నే నేమి పాపముచేసితిని? ఏల నారాజ్యమం దీ దుర్భిక్షము ప్రాప్తించెను? నే నేమి ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొనిన మరల దేశమున సుభిక్షము కలుగును? చెప్పుఁడా' యని పెక్కు శాస్త్రములు చదివి, పెక్కురు పెద్దల సేవచేసి,వారివలన ననేకవిషయముల నెఱిఁగిన వృద్ధబ్రాహ్మణులను బిలిపించి యడుగును.

ఉ॥ పాఱులు వేదశాస్త్రచయ • పారగు లంతట రాజుఁ జూచి దై
వాఱుముదాన నందఱు వి • భండకుఁ డన్మునివర్యపుత్రుఁ డౌ
పోఱఁడు ఋశ్యశృంగుఁడు త • పోధనుఁ డాతనిఁ దెచ్చినంతటన్
దీఱు నుపద్రవంబు లెదిఁ • తీరున వాఁడిటు రా నొనర్పుమీ. ౩౧౮

అస్ఖలిత బ్రహ్మచారికిఁ గన్యాదానము చేయుటచే తగిన ప్రాయశ్చిత్త మని బ్రాహ్మణులు చెప్పుచున్నారు. వేదశాస్త్రచయపారగులు = తుదముట్టవేదశాస్త్ర సమూహములఁ జదివినవారు, పాఱులు=బ్రాహ్మణులు, దైవాఱు=అతిశయించు, ముదాన=సంతోషముతో, పోఱఁడు=బాలుఁడు, ఎదితీఱునన్=ఏవిధముననైనను, విభండకుఁడు, విభాండకుఁడు అని రెండు రూపములుగలవు.

తాత్పర్యము

ఇట్లు రాజు ప్రశ్నింపఁగా సాంతముగ వేదశాస్త్రములఁ జదివిన బ్రాహ్మణులు రాజును జూచి దేశక్షోభ నివారింప రాజు యత్నముచేయుచున్నాఁడుగదా యని సంతోషించి యందఱ ఏకవాక్యముగ నిట్లనిరి. 'నరపాలా! విభండకుడను మునీశ్వరునకు ఋశ్యశృంగుఁ డను కుమారుఁడు గలఁడు. అతఁడు మహా తపస్సంపన్నుఁడు. ఆయన యిచ్చటికి వచ్చెనా యీ దేశోపద్రవము దీఱును. ఏ విధముగనైన నతని నిందు రప్పింపుము, బ్రాహ్మణులు ఋశ్యశృంగుని రప్పింపుమని చెప్పుటకుఁ గారణము భారతంబునఁ జెప్పఁబడినది. 'ఉ॥ శాంతుఁడు ఋశ్యశృంగుఁ డను సన్మునియున్నయెడన్ ధరిత్రికిన్। సంతత వర్షణంబగు భృశం బగునట్టి వరంబుఁ దొల్లి ప్ర। క్రాంతకుచె దయంబడసె నమ్ముని గావున ఋశ్యశృంగువేఁ దాంతనివేది కాఁబనుపు మంగమహీశ్వర నీదు నేర్పునన్.' —భార. ఆది. ౯౩.

సీ॥ అతనికి భక్తి నీ•సుత శాంత గుణకాంత, హస్తేకృతి నొసంగు•శస్తమతిని
నన వీర్యవంతు నా•తని నెట్టు రప్పింప,నని మానసమున యో•జన యొనర్చి
మంత్రుల రప్పించి•మంతనం బుండి న, భృత్యపురోహితా•మాత్యవరులఁ
బనిచెద నని పల్క•విని వారు వెఱఁగుంది, దీనులై యంద్రు న•తాననముల
వెఱమవారముమునినాథు•కఱకుఁదలఁచి,
యుపము జెప్పెద మే మొండు•నృపవరేణ్య
యనుమవారవధూటులఁ•బనుపుదాన,దోష మొదవదయనవార•యోషితలను.
౩౧౯

శాంతన్=శాంత యను పేరుగలదానిని, గుణకాంతన్=సద్గుణములచే మనో హర యగుదానిని, హస్తేకృతి=పాణిగ్రహణమున - ఇది గతిసమాసము. వీర్యవంతున్=అస్ఖలిత బ్రహ్మచారిని, యోజనము = ఆలోచన, యోచన యనుట యవ్యుత్పన్న శబ్దము, మంతులన్ = మంత్రులను, మంతనంబు = ఆలోచన; బ్రాహ్మణుని బ్రాహ్మణులచేతనే రప్పింప వలయునను నాలోచన, మాన్య = గౌరవింపఁదగిన, అమాత్యులు=దేశములోని కార్యనిర్వాహకులు, పనిచెదన్=పంపెదను, వెఱన్=(ఋశ్యశృంగునివలన) భయమున, కుంది=దుఃఖించి, దీనులై = కలఁతపడిన మనస్సుగలవారై, నత + ఆననములన్=వంచుకొన్న ముఖములతో, కఱకున్=కాఠిన్యమును, ఒండు + ఉపమ=(ఋశ్యశృంగుని దెచ్చుటకు) వేఱుపాయమును, వారవధూటులన్=బోగమువారిని - స్త్రీలను, దానన్=వేశ్యలనంపుట చేత, దోషము= (1) ఋశ్యశృంగునికి వేశ్యా సంబంధ మను దోషము-ఋశ్యశృంగునికి వేశ్యా సంబంధము లేకుండ రప్పించెద, మని భావము. (2) మనకు ఋషివిభండకుని శాపము (3) వఱ పనుదోషము, ఒదవదు = కలుగదు, వారయోషితలు=వేశ్యలు, ఉపాయశబ్దభవము ఉపమ, "స్త్రీవధూయోషితా రామా" అని త్రికాండశేషము. యోషిత్ - రూపా - యోషితా.

తాత్పర్యము.

ఆయన నిచ్చటికి రప్పించి నీపుత్రికయైన శాంతను నాయనకిచ్చి వివాహముఁ గావింపుము-అనిన రాజామాటలు విని యస్ఖలిత బ్రహ్మచర్యమునను౦డిన మహావీర్యవంతుఁడతనినెట్టు రప్పింపసాధ్యపడును?ఆయన కాముకుఁడా గాఁడు;స్త్రీలన నెట్టివారో యెఱుఁగడు, విషయవిచారమా లేదు. ఆయనచేయఁదగిన యోగ్యకార్యమా యిందు లేదు.ఏమని పిలుతును? అని యోజించి మంత్రుల రప్పించి వారితో నాలోచించి భృత్యపురోహితామాత్యులఁ బంపెదను, అనిన వారు భయపడి మొగములు వ్రేలవైచి,యయ్యా!యా ఋషీశ్వరుండు విభాండకుండు తీవ్రకోపి కావున శాపమునకు భయపడెదము. ఋశ్యశృంగుఁ డిచ్చటికి వచ్చు

నుపాయము చెప్పెదము వేశ్యలను బంపెదవేని వా రాయనను దోడుకొని వత్తురు. వేశ్యలకుఁ బురుషులను వశపఱచుకొనుటే వృత్తి గావున వారికి వృత్తి భంగము వృత్తభంగము లేదు. వీ రాయనతోఁ గ్రీడింపఁబోరు. కావున ఋశ్య శృంగునకు వేశ్యాసాంగత్య దోషములేదు. నీవు నీ పుత్రిక నాతని కిచ్చి వివా హము చేయ సాధుభావముతోఁ బంపించినవాఁడ వగుట నీపై ముని యలుగఁడు. ఆయన వచ్చుటచే వాన కురియును. కావున మనోహరవేష లగు వారయోషలఁ బంపుము.

కం॥ పంచిన వారలు మునిఁ దో,డ్కొంచును రా నృపతి తనదు•కూఁతుస్ శాంతన్
	జంచలనయనామణిఁ గా,
		వించును బరిణయ మతండు•వృష్టియుఁ గురియున్. ౩౨౦

వృష్టి=వర్షము, చంచలనయనా=కదలుచున్న నేత్రములుగల స్త్రీలయందు, మణిన్=రత్నమును, శ్రేష్ఠురా లగు శాంతను, పరిణయము=వివాహము.

తా త్ప ర్య ము

అని చెప్పఁగ రాజు వారకాంతలను బంపును. వారు పోయి ఋశ్యశృంగుని దోడితెత్తురు. అంగరా జాయనకుఁ దనకూఁతు శాంత నిచ్చి వివాహము చేయును. వర్షము కురియును.

తే॥ అతనియార్త్విజ్యమున నీవు•క్రతువుసేయ,
		నొదవుదురునీకుఁ దనయులు•విదితకీర్తు
	లంచుఁబలుకంగ నే నాల•కించినాఁడ,
		నన్యథాత్వంబుగలదె యు•మ్మాన్యునుడికి. ౩౨౧

ఇంతవఱకు సనత్కుమారుఁడు చెప్పినమాట లాయనచెప్పినట్లు చెప్పి యిఁకఁ దనమాటగా నాయనయభిప్రాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఆర్త్విజ్యము=ఋత్విజుఁడు చేయుకార్యము,ఋశ్యశృంగుని బురోహితునిగా నుంచుకొని యనిభావము. క్రతువు=పుత్రకామేష్టి, విదితకీర్తులు=ప్రఖ్యాతమైన కీర్తిగలవారు, ఆలకించినాఁడను=విన్నవాఁడను, అమ్మాన్యు=మహనీయుఁడగు సనత్కుమారుని, నుడికిన్ = మాటకు, అన్యథాత్వంబు = తప్పిపోవుట, అంతటి గొప్ప యోగిమాట తప్పదు కావున నట్లు నీవు జరుపుట మేలు. సనత్ + కుమా రుఁడు = ఎల్లప్పుడు కుమారదశయందే యుండువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు ఋత్విజుఁడై నీచే యజ్ఞము చేయించెనేని నీకుఁ గీర్తిమంతులైన కొడుకులు గలుగుదు రని సనత్కుమారుఁడు చెప్పఁగా నేను వింటిని. ఆ మహాత్ముని మాట లసత్యము లగునా ?

చం॥ అని వచియింప మేనఁ బుల•కాంకురముల్ నన లెత్తఁ బల్కె వే
యనఘ చరిత్ర! యా సుమహి•తాత్ము విభండకపుత్రు జన్మమున్
వనితలు వాని నెట్టినెఱి•వంచనలం గొని తెచ్చి రాకథ
న్మనమున వేడ్క యయ్యెడు వి•నంగ సవిస్తరవాక్యపద్ధతిన్. ౩౨

మేనన్=దేహమునందు, పులక+అంకురముల్ = మొలకలవంటి గగుర్పాటులు, ననలు+ఎత్తన్=మొలకలెత్తగా, అనఘచరిత్ర=నిర్దోషమైన నడతకలవాఁడా. సుమంత్రుఁడా, సుమహితాత్మ=మిక్కిలి పూజింపఁదగిన మనస్సుగల, వనితలు=వేశ్యాస్త్రీలు, నెఱి=కుటిలమైన, సవిస్తర=విరివితోఁ గూడిన, అర్థవిస్తారము శబ్దవిస్తరము ఈ రెంటితోఁ గూడిన, వాక్యపద్ధతన్ = మాటలక్రమముతో.

తాత్పర్యము.

అని సుమంత్రుఁడు చెప్పఁగా దశరథుఁడు దేహమున గగుర్పాటు కలుగ విని యోయి సుమంత్రా! యా గొప్పప్రభావముగల ఋశ్యశృంగుని జన్మచరిత్రము, ఏవిధముగా స్త్రీలాయనను వంచించి తెచ్చిరో యాకథ పూర్ణముగా వినఁ గోరిక కలిగెను.కావున నీవిప్పుడు సంగ్రహముగఁ జెప్పినదానిని వ్యాసముగాఁ జెప్పుమా యని యడిగెను.

—•౧౦ సర్గము.సుమంతుఁడు దశరథునకు ఋశ్యశృంగు చరిత్రఁ దెల్పుట•—

కం॥ అని యడిగినఁ బృథివీపతిఁ; గనుఁగొని హితసచివవరుఁడు•కౌతుకమతియై
యనియెన్ మంత్రియుతంబుగ,జనపతృఁడు మంత్రముండి•సవిచారుండై. ౩౩

హితసచివవరుఁడు=మేలు చెప్పెడి మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడు-సుమంత్రుఁడు, కౌతుకమతి- కౌతుకముతోఁ గూడిన మతి=సంతోషముతోఁ గూడిన మనస్సు, మధ్యమపదలోపి కర్మధారయము, ఐ=కలవాఁడై, విశదతరఉక్తిన్=మిక్కిలి స్పష్టము లగు పలుకులతో, వృత్త్యనుప్రాసము, మంత్రియుతంబుగ = మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడై.

తాత్పర్యము

అని రాజిట్లు తన్నడుగఁగా రాజు మేలుకోరు నామంత్రిశ్రేష్ఠుఁడు విశదముగాఁ జెప్పెద వినుమని యిట్లనియె.

తే॥ అతని నెట్టులు పిలిపింప•నగును నాక,టంచు నెంచి యమాత్యుల•కనియె నృపతి
యనఘులార! మత్పరమహి•తార్థులార! యరుగదేమీరు లోకహి•తార్థముగను.

నృపతి=రోమపాదుఁడు, అమాత్యులకున్ = కార్యనిర్వాహకులగు మంత్రులకు, మత్ = నాయొక్క, పరమహిత=గొప్పమేలును, అర్థులార=కోరెడివార

లార, లోకహితమగు సుభిక్షమే తనకుఁ బరమహితము, అరుగుఁడు + ఏ అరుగరే. సు-వ్యా ప్రార్థనార్థక మధ్యమపురుషంబున నదాదు లనుప్రయుక్తంబు లగుచో ము డుజ్జలకు పు-రు లగు క్రియ. ౩౮.

తా త్ప ర్య ము.

ఋశ్యశృంగునిఁ బిలిపింపుమని బ్రాహ్మణులుచెప్పఁగా రోమపాదుఁ డమాత్యులనుబిలిపించి 'నామేలుకోరెడి యో మంత్రులారా! బ్రాహ్మణులు ఋశ్యశృంగునిఁబిలిపింపు మనుచున్నారు నాకార్యములఁ జక్కఁజేయువారు,నామేలుకోరిన వారిలో మీకంటె గొప్పవారు నిర్వంచనముగాఁ బనిచేయువారు లేరు. మీ రీలోక హితముకొఱకై నా కార్యము సమకూర్పుఁడు.'

కం॥ హితమతు లగుమీరుఁ బురో, హితులును జతగూడి వేగ♦మేగి సుకృతధీ
　రతి నతులితమతిచాతురి,నతనిం గొనిరం డమాత్యు♦లారా! యనినన్. ౩౯

జతగూడి=ఒక్కటిగాఁజేరి, సుకృతధీ=పుణ్యమునందలి తలఁపున, రతిన్ = ఆశగలవానిని, అతులిత=అసమానమైన, మతిచాతురి = బుద్ధిచాతుర్యము కలవానిని, ఈపద్యమున తకారమునకు వృత్త్యనుప్రాసము.

తా త్ప ర్య ము

నాక్షేమము గోరినమీరు పురోహితులతోఁగూడి శీఘ్రముగాఁ బోయి పుణ్యవంతమైన మనస్సుతో వంచనలేక గౌరవముగ మీ బుద్ధిచమత్కారమంతయుఁ జూపి యాయనను దోడుకొనిరండు.

కం॥ వారలు వెలవెలఁబోవుచుఁ భూరమణునిఁ గాంచి యనిరి♦'భూనుత!యతనిం
　జేరఁగఁ జని మనియెదమే,క్రూరత శపియింపకున్నె'♦కుటిలతదెలియన్. ౪౦

వెలవెల + పోవుచున్ = వెలవెలఁబోవుచు = భయముచేఁ దెల్లబోయినవారగుచు, భూరమణుని=రాజును, భూ=భూజనులచేత, 'మంచాః క్రోశంతి' యన్నట్లు లక్షణావృత్తి, నుత=కొనియాడఁబడినవాఁడా, మనియెదమే=బ్రతికెదమా, కుటిలత=మా బుద్ధియొక్క, వక్రత=మామోసబుద్ధి, ఉన్నె=ఉండునా? ఉండునే ఉన్నె, అవశ్యము శపించును.

వ్యా క ర ణ ము.

ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబు లగు నుండు చను-చేరు-కొను లు ప్రశ్నార్థకైకారపరకంబు లగునపుడు- వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాష నగు. అగుచో నుండు డకారంబునకు నకారం బగు ప్రౌ, వ్యా. క్రియ ౨. 'పురుషార్థంబునకు హానిపుట్టకయున్నె" భార. విరా. ౧. ఆ.

తాత్పర్యము.

అని రోమపాదుఁడు పచింపఁగా భయముచేఁ దెల్లవాఱిన మోములతోఁ రాజుం గని యిట్లనిరి. ఱేఁడా! తండ్రికొడుకుల నెడఁబాపవచ్చినార మని తెలియఁగానే మ మ్మతఁడు శపింపఁడా? మా యుద్దేశము తెలిసిన నతఁడు శపించుట సత్యము. కావున నతనికిఁ దెలియకుండ వంచనచేసియే పిలుచుకొని రావలెను. దాని కేమి యుపాయము చెప్పెద రనెద రా వినుండు.

మత్తకోకిలము॥ ఆఋషీంద్రుఁడు పుట్టు వాదిగ ♦ నంబుజాయతనేత్రల
న్వార లెట్టిరొ యాలకింపఁడు ♦ పల్కు నేటికిఁ జూచుటల్
వారముఖ్యలు ధారణీశ్వర ♦ వంచనాపర లౌటచే
నేరుపుల్ పచరించి తేరఁగ ♦ నేర్తు రెంతయుఁ దిన్నఁగన్ ౩౨౪

ఋషి = ఋ గతౌ యను ధాతువువలనఁ బుట్టినది, గత్యర్థకము లన్నియు జ్ఞానార్థకములు, కావునఋషి=జ్ఞాని, రుషి యనియుఁ గలదు. అది రుష హింసాయాం అనుధాతువు వలనఁ గలిగినది. ఇది హింసార్థకము. ఇంద్రియముల హింసించువాఁడు జితేంద్రియుఁ డని యర్థము. ఋషిశబ్దభవము రిసిగాని రుసిగాదు. ప్రాకృతవ్యాకరణము ఋషి, ఋషీ యని రూపా, ఋషి శ్చాపి ఋషీచస్యాత్ - ద్వి - కోశము. అంబుజ + ఆయత + నేత్రలు = తామరరేకులవలె నిడుపైన కన్నులుగలవారు, స్త్రీలు. ఎట్టిరొ = ఎట్టివారో - ఎట్టులుండువారో, చూచుటల్, పల్కు నేటి కని యన్వయము, వారముఖ్యలు=జనులచే గౌరవింపఁబడు వేశ్యలు. "సాజనైః। సత్కృతా వారముఖ్యాస్యాత్" అని అమరము. వారస్త్రీ=వేశ్య-నామైకదేశే నామగ్రహణమ్మని యుం దొకశబ్దము వార యనునది వారస్త్రీపర్యాయముగ గ్రహింపఁబడినది. భీమసేన యను శబ్దమునుండి భీమశబ్దము. సత్యభామ శబ్దమునుండి భామ యనుశబ్దము వాసుదేవ శబ్దమునుండి వాసుశబ్దము గ్రహించిన ట్లుపచరించి=ఉపయోగించి, ప్ర. ప్రచారించు. వి. పచరించు. తేరఁగన్ = తీసికొనిరాన్ = ఋషి నని యధ్యాహారము. ఋశ్యశృంగుఁడు రూపా. ఋష్యశృంగుఁడు. ఇందు ఋప్రాసము. ఋకారమునకు రేఫమునకుఁ బ్రాసము చెల్లును. 'ఆ ఋషిపుత్రుఁడు కట్టిన । చీర' లని భారత ప్రయోగము.

తాత్పర్యము

ఆశ ఋశ్యశృంగుఁడు జననము మొదలు స్త్రీ లి ట్లుందురని వినియు నెఱుఁగఁడు. ఇఁకఁ జూడలే దని చెప్పనేల ? కావున స్త్రీలే యాయనం బిలుచుకొని రాఁదగినవారు. అందుఁ గులకాంత లిట్టికార్యములకుఁ దగరు. కావున వారు పోరాదు, వారకాంతలే పోఁదగినవారు. వారు వంచనములకుఁ బుట్టినిం డ్లగు

టచే నెట్టి మగవారినైన వారు వశపఱచుకొనఁగలరు. కావున వారిని బంపితిరేని వారి నేర్పు చూపి యెట్లైనఁ దోడితేఁగలరు.

కం॥ కావున వారలఁ బంచుట, యేవిధమున నైన లెస్స•యిది యుక్తమనన్
భూవరుఁడు సమ్మతించిన, వే వారలు పంచిరపుడు•వేశ్యామణులన్. ౩-౭౮

వే=త్వర, యుక్తము=తగినది.

తాత్పర్యము.

ఇత్యాది కారణములచే వారినే పంపుట మేలని మంత్రులు చెప్పఁగా రాజు సమ్మతించెను. అప్పుడు మంత్రులు వేశ్యలందు ముఖ్యులుగా నుండు వారిని బిలిపించి యాకార్యమందు నియోగించిరి.

కం॥ ఆరామలు మునియుండెడు, నారామమునందుఁ దిరిగి•యారామరమా
కారంబుల నా మాయో, దారలు యత్నించి రతని•దర్శించుమతిన్. ౩-౭౯

మాయోదారలు = ఎక్కువకపటముగలవారు, రాములు=స్త్రీలు-ఇచ్చట వేశ్యలు, ఆరామము=వనము-విశేషపదము సామాన్యవాచకముగా నుపయోగింపఁబడినది, లక్షణావృత్తిచేతనే యీయర్థము దీనికిఁ జెప్పనగును.సామాన్య పదమును విశేషవాచకముగా నుపయోగించునపుడు అభిధావృత్తి చాలును. పదము సామాన్యమైనను సందర్భముఁబొలఁది విశేషార్థకమగును.ఆశ్రమభూమి కావున నిట్లు చెప్పఁబడెను. ఆరామ+రమా+ఆకారంబులన్=వనలక్ష్మి వేషములతో, దర్శించుతమిన్=చూచుకోరికతో, యత్నించిరి=జాగ్రత్తగాఁ గాచుకొని యుండిరి. రేఫమకారములకు వృత్త్యనుప్రాసము. ఋశ్యశృంగాశ్రమము కౌశికీతీరస్థమైన క్షేత్రము. కౌశికీనది నిప్పుడు కూసి యందురు. ఈ యాశ్రమము భాగల్పురజిల్లాలో సింఘేశ్వరమునం దున్నది.

తాత్పర్యము.

మాయలయందు సమర్థులైన యాస్త్రీలు ఋశ్యశృంగునిఁ దోడి తెచ్చుటకై యాముని యుండు వనంబునకుఁ బోయి యందు నతనిఁ జూచు నాసతో వనలక్ష్మీ దేవతలవలె సంచరించుచుండిరి.

తరలము. జనన మందిన దాదిఁగా బుర•సంభవంబు నేదేనియున్
జనపదోద్భవమైనఁ జూచిన•జాడ లేదు, నెలంత ల
న్వనియు నేని నెఱుంగఁ, డుగ్రసు•నిష్ఠఁ దొటఁ దపంబునన్
దనదునాశ్రమభూమి పీడఁడు•దండ్రిఁ దన్పు నవర్యలన్. ౩౮౦

వారలు ఋషికై కాచియుండు హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు.

పురసంభవము=పట్టణమునఁ బుట్టినది-గుఱ్ఱము మొదలగునవి జనపద+ఉద్భవము=పల్లెలయందుఁ బుట్టినది-కోడి మొదలైనది. జాడ=గుర్తు, నెలంతలన్=స్త్రీలను, వినియునేని యెఱుంగఁడు-ఇఁకఁ జూచుట యన నెట్టిది. ఇట్లుండఁ గారణమేమన:— ఉగ్ర=భయంకరమగు, సునిష్ఠుఁడు=మంచి పట్టుదల గలవాఁడు. వీడఁడు=వదలఁడు, సపర్యలన్=పూజలచేన్, తనుపున్=సంతోషపఱుచును, తండ్రిసపర్య తపోనిష్ఠ ఈ కారణములచే నాశ్రమము వదలకుండిన వాఁడు గావున నేవస్తువునైనను జూచినవాఁడు కాఁడు. చూచుకోరికయు లేదు. కావున గ్రంథములవలనైనను స్త్రీలక్షణ మెఱుఁగఁడు-బైటవెడలు ప్రస్తావనయే లేకుండుటచే నాయన యెప్పుడైన బైట వచ్చునా యని దూరమునఁగాచి యుండవలసివచ్చెను.

తాత్పర్యము.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు పుట్టినది మొదలు నగరమునందుఁగాని, పల్లెలందుఁగాని పుట్టిన యేవస్తువును జూచినవాఁడు కాఁడు. స్త్రీ లెట్లుందురో వినియు నెఱుఁగడు. తీవ్రమైన నిష్ఠయం దుండువాఁ డగుటచేఁ దపస్సునందునువిరామ కాలంబునఁ దండ్రికి శుశ్రూష చేయుటయందును గాలము గడుపుచుండెను; కావున నాశ్రమము విడిచి దూరమురావలసిన పనిగాని కాలముగాని యాయనకు లేకుండెను. ఇతిహాసపురాణాదులవలనను స్త్రీలస్వరూప మిట్టిదని యెఱిఁగిన వాఁడు కాఁడు. ఆశ్రమము నొద్దకుఁ బోద మనిన విభండకుఁడు శపించు నని భయము కావున నాస్త్రీలు చాలదూరమందే కాలమునకై వేచియుండిరి.

కం॥ భూదేవకుమారునకుఁ దలోదరు లిటు వేచి యుండ • నొకదివసమునన్
యాదృచ్ఛికముగ నాతం, డాదృతిఁ జనుదెంచె వారి • యంతికమునకున్. ౩౩౧

తల+ఉదరులు=అరచేతివంటి కడుపులుగలవారు, భూదేవకుమారునికి=బ్రాహ్మణపుత్రునకు-ఋశ్యశృంగునకు, వేచి=యెదురుచూచి, యాదృచ్ఛికముగ=దైవవశమున, అంతికమునకున్=సమీపమునకు, ఆదృతిన్=ఆదరణము చేత, ఎప్పుడు చూడని యట్టి యాకారములను గ్రొత్తగాఁ జూచుటవలన నాదరణము.

తాత్పర్యము.

ఆ బ్రాహ్మణకుమారుని నిమిత్తమై యాస్త్రీ లా ప్రకారము కాచి యుండు సమయంబున దైవతంత్రమున నొకనాఁ డున్నట్టు లుండి వారలుండు స్థలమునకు సమీపప్రదేశమున కాయన వచ్చెను.

—• వేశ్యలు ఋశ్యశృంగుని వంచించి తోడితెచ్చుట •—

కం॥ వచ్చెడి ఋషిపుత్త్రునిఁ గని,
మెచ్చుగు వేషములఁ బూని • మెలఁతుక మిన్నల్
బొచ్చెంబు లేనిమధురిమ, హెచ్చఁగ గానంబు నెఱపు • చేగిరిడాయన్. ౩౩-అ

మెలఁతుక మిన్నల్=అందమున గొప్పవారగు నావేశ్యలు-మణిశబ్దభవముమిన్న, మెచ్చుగు వేషము=కొనియాడఁదగిన చిత్రాలంకారములను, బొచ్చెము=లోపము, మధురిమ=ఇంపు, నెఱపుచున్=వ్యాపింపఁజేయుచు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు వచ్చు ఋషికుమారునిఁ జూచి యా స్త్రీలందఱు సొగసులు చేసికొని మిక్కిలి మనోహరమైన విధమున గానము చేయుచు నాయన సమీపమునకుఁ బోయిరి.

కం॥ చని యిట్లు వినయంబున స, వ్వనజేక్షణ లనిరి విప్ర • వర! యొంటరివై
మనుజులు మిట్టాడని యీ, వనముల నెవ్వఁడవి లేల • వలసెం దిరుగన్?

వనజ+ఈక్షణలు=తామరలవంటి కన్నులుగల యావేశ్యలు, మిట్టాడని=సంచరింపని, విప్రవర=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా. ఋషుల జన్మతత్త్వమును గుఱించి యుత్తరకాండమున వసిష్ఠ జన్మకథనంబునఁ జూడుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇటుపోయి వినయముతో నో బ్రాహ్మణోత్తమా? మీరెవ్వరు?- మనుష్య సంచారము లేని యీయడవులయందు నొంటరిగా నేల సంచరించుచున్నారు?

చం॥ పలుకు మటంచు వేఁడఁగ వి • భండకపుత్త్రుఁడు పూర్వమట్టి ని
స్తులసుమనోహరాకృతులఁ • దోయరుహాక్షలఁ జూడ కుండుట
న్గలికితనంబుచేఁ గరఁగి • నర్మిలిఁ బల్కె విభండకాఖ్యుఁడౌ
నలఘుతపస్వి కౌరసుఁడ • నౌదును పేరను ఋశ్యశృంగుఁడన్. ౩౩౪

నిస్తులిత=సాటిలేని, కలికితనంబుచేన్=మనోజ్ఞతచేత, 'కలికియొప్పిదంబు కాంతయయ్యె' నిఘంటువు. నర్మిలిన్=స్నేహభావముతో, అలఘు=గొప్పవాఁడగు, ఔరసుఁడను=కన్నకొడుకను-పూర్వము విభండకుఁడు మహాభూతతటాకమను సరస్సున స్నానము చేయుచు నాకాశమునఁబోవు నూర్వశి యను నప్సరసను జూడఁగా నతనికి రేతస్స్ఖలనమాయెను. దానిని బ్రహ్మశాపవశమున నాఁడుమనుబోతై యుండిన యొక యప్సరస నీటితోఁడఁ ద్రావెను. దానివలన నది గర్భము ధరించి ఋశ్యశృంగునిఁ గనెను. అంతతో బ్రహ్మవాక్య ప్రకారము దానికి శాపము తీయునయ్యెను. ఋశ్యము = మనుఁబోతు - దాని కొమ్మువంటి కొమ్ము గలవాఁడు గావున

ఋశ్యశృంగుఁడు అని పిలువఁబడుచుండెను. ఋశ్యము-రూపా- ఋష్యము. ఉరస్సునుండి పుట్టినవాఁడు ఔరసుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

మాకుఁ దెలియఁజెప్పుమా యని ప్రార్థింపఁగా నట్టి సుందరాకారముల, సంతతి విలాసముల, సంతతి వినయవిధేయతల-నెన్నఁడును చూచినవాఁడు కాకుండుటను సంతతి మనోహరవాక్యములు విన్నవాఁడు కాకుండుటను నాయొప్పులకుప్పలనేర్పులకు మనస్సు కరఁగినవాఁడై యిట్లనియె. ఋషిపుత్రులారా? నేను విభండకుఁ డను ఋషీశ్వరుని ఔరసపుత్రుఁడను. నాపేరు ఋశ్యశృంగుఁ డందురు.

ఉ॥ అల్లదె దాపునందున మ॰దాశ్రమభూమి రహించు, నయ్యెడన్
సల్లలితాంగులార! విధి॰సమ్మతిఁ గూర్చెద నాతిథేయ మం
చెల్లర వేఁడ నాశ్రమది॰దృక్ష లతాంగులు వోవ వారలం
బెల్లుగ నర్ఘ్యపాద్యములఁ॰బ్రేముడి సత్ఫలమూలపాళులన్. ౩౩౫

దాపునందున=సమీపమందే, సల్లలితాంగులార=ఇది స్త్రీలకుఁ బురుషులకు సాధారణమైన పదము. ఆస్త్రీలు పురుషులనియే ఋశ్యశృంగుని తలంపు. ఆయన నోర నసత్యము మెఱపాటుననైన రాదు. విధిసమ్మతిన్=శాస్త్రానుసారముగ,నాతిథేయము=అతిథిపూజ, దిదృక్షన్=చూడవలయు ననుకోరికతో, అర్ఘ్యము=పూజ-దాని కుపయోగించు నీళ్ళు అర్ఘ్యము, పాద్యము=కాళ్ళు కడుగుకొనుట కిచ్చునీళ్ళు, పాళులన్=సమూహములతో, పెల్లుగన్=అధికముగ-పైపద్యముతో నన్వయము.

తా త్ప ర్య ము.

అదిగో నిచ్చటికి సమీపమందే నాయాశ్రమభూమి యున్నది. సుందరులారా! యచ్చటికి రండు. శాస్త్రవిధానము చొప్పున నర్ఘ్యము పాద్యము నాతిథేయము నిచ్చెదను, అని యాయందఱుఁ బ్రార్థింపఁగా, నాయన యాశ్రమముఁ జూచుకోరికచే వారందఱు నచ్చటికిఁ బోయిరి. ఋశ్యశృంగుఁడును విశేషించి వారి నర్ఘ్యపాద్యాదుల చేతను మంచిఫలమూలముల చేతను ప్రేమతో నాదరించెను.

ఉ॥ పూజలఁ దన్ను వారు ముని॰పుత్రకుతో భుజియింపు వేగ మో
రాజితతేజ! స్వాదుఫల॰రాజి మదీయము, దానిపేర్మి నీ
తేజు చెలంగు నంచు నని॰తెప్పునఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి స్వాదుతా
యోజితమోదకావళుల॰నొప్పగుభక్ష్యము లెన్ని యే నిడన్. ౩౩౬

మునిపుత్రకుతో ననుపదము, 'అని' యనుపదముతో నన్వయము. రాజిత తేజ=ప్రకాశించు కాంతిగలవాఁడా? మదీయము=నాదియగు, స్వాదు=రుచిగల, రాజి=సమూహము, వేగ-విభండకుండు వచ్చిన శపించు నని భయముతో చెప్పినమాట యిది, తేజు=కాంతి, చెలంగున్ = అతిశయించును, తెప్పునన్=తటాలున, కౌఁగిటఁజేర్చి=స్నేహభావముతో మిత్రులు మిత్రులు కౌఁగిలించినట్లు వ్యాజము - వశీకరణమునకు వాస్తవము, స్వాదుతా=రుచితో, యోజిత=చేర్పఁబడిన-కూడిన, మోదక + ఆవళులన్=లడ్డుంటల సమూహములను, భక్ష్యములను=వేఱుతినుబండములను, పై పద్యముతో నన్వయము.

తాత్పర్యము.

ఇట్టు లాయన గౌరవింపఁగా వారును మునికుమారా! మాయొద్దనున్న తియ్యని ఫలములను భుజియింపుము. దానివలన నీకుఁ దేజ స్సతిశయించును, అని ప్రేమాతిశయముచేఁ గౌఁగిలించుకొని తొమ్ముల కొత్తుకొని తియ్యని లడ్డువాలు మొదలైన భక్ష్యములు పెక్కురకములవి యియ్యఁగా.

కం॥ వనచరుల కలభ్యములై, ఘనరుచ్యము లైనవాని • గైకొని తిని యా
మునియవియును ఫలములకా, మనమున దలపోసి హర్ష • మాణుండయ్యెన్ ౩౩౪

వనచరులకు=అడవులందే తిరుగుచుండువారికి, అలభ్యములు = దొరకనివి, ఫలములు+అ+కాన్=ఫలములే యని, హర్షమాణుండు సంతోషించుచున్నవాఁడు.

తాత్పర్యము.

అడవిఁ దిరుగువారికి దుర్లభములై మిగుల రుచిగలవానిని దీసికొని తిని యామునికుమారుఁ డవియు నొకతెగఫలము లని యెంచి మిగుల సంతోషించుచున్నవాఁడయ్యెను.

కం॥ రాజాస్యలు గురుసంయమి, రాజునకున్ వెఱచి మౌని • రత్నము మాకుం
బూజావసర మటంచును, వ్యాజం బిడి పాఱిపోయి • రతిదూరముగన్. ౩౩౫

రాజ+ఆస్యలు=చంద్రముఖులు-ఆవేశ్యలు, గురుసంయమి రాజునకున్=తండ్రియగు మునిశ్రేష్ఠునకు-విభండకునకు, వ్యాజము=నెపము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తిన్నగ నతనిని వలలో వేసికొన్నవారై యావారకాంతలు విభండకుండు వచ్చిన శపించు నని భయపడి ఋషినందనా! మా కనుష్ఠానమునకు సమయమయ్యె, ఇఁక నిందు మేము నిలువరాదు. పోయెద మని చెప్పి చాల దవ్వుగఁ బాఱిపోయిరి.

కం॥ వారలుపోయినపదపడి, యాఋషిపుత్రుండు వారి•యాకారంబుల్
సారెకుఁ దలపోయుచుఁ జిం,తారతి నస్వస్థమతి వ•నంబునఁ దిరిగెన్.

పదపడి=పిమ్మట, అస్వస్థమతిన్=నెమ్మదిలేని మనస్సుతో.

నాల్గవపాదంబున బిందుయతి. పూర్ణబిందుపూర్వక తకారమునకు నావర్గ పంచమాక్షర మగు నకారమునకు యతి.

తా త్ప ర్య ము.

వారు వెడలిపోయిన పిమ్మట ఋశ్యశృంగుఁడు వారిరూపములు, వారిచ్చిన యాహారములు తలపోసితలపోసి చింతాకులుఁడై మనస్సుస్వస్థముగ లేకవిచారముతో వనమందుఁ దిరుగుచుండెను.

కం॥ అవనిసురసుతుఁడు తొలుతటి, దివసంబునఁ గనినవెలకుఁ•దెప్పున జని తా
సవురుగఁ గనుఁగొనియెను రో,నవలాలను ముఋసనాఁడు•నవలాలితలన్.

వెలకు=వెలవునకు-చోటికి, నవలాలసలన్=తనయందు నూతనముగ నభిలాష కలవారిని, రోనవలాలను=వెలయాండ్రను, "వెల జట్టి విలువ రో" యని నిఘంటువు. రో-రోయి-వెల యని యర్థము. నవలాలు-ఇది దేశ్యపదము కావున నచ దేశ్యపదే యను సూత్రముప్రకారము హ్రస్వాంతము కాలేదు. వెల=స్థానమనుటకు.

కం. అని పలుకు కలశభవముఖ, మునిజనముల ప్రశ్నవాక్యములు విని పురభి
త్తనయుఁడు తత్త్రివిధము నొ,
క్క నెలను గుమిగూడి యునికిఁ గనఁజాలమికిన్.—పాండు-౧౮.

పూర్ణముగఁ బరిపక్వమయి తొడిమెఁయూడుట మాత్రము మిగిలి కారణాంతరముల జన్మించిన శుకాదులకుఁ దప్పఁ దక్కిన యందఱకుఁ గామము దుర్నివారము-అజయ్యము. కావున గృహస్థుఁడుగా నుండి సంసారసుఖ దుఃఖములనుభవించి రోసి నిజమై స్థిరమైన వైరాగ్యము గలవానికి మరల స్త్రీలవలన భయములేదు. గాని బ్రహ్మచారిగాని యపక్వమనస్కుఁడైన గృహస్థుఁడు గాని తత్కాలజనిత వైరాగ్యావేశమున సన్న్యాసియయ్యెనేని వాఁడడవులయం దొంటిగా నున్నను నేవేళయందో యేసందర్భమందో వాని కన్నులో వాని మనస్సో వానిని గామునకు నప్పగించును. అప్పు డుభయభ్రష్టుఁడగును. కావుననే దీర్ఘబ్రహ్మచర్యము-వానప్రస్థము-సన్న్యాస మీకాలమున నిషిద్ధములని స్మృతులు ఘోషించుచున్నవి. ఇంటగెలిచి రచ్చగెలువవలయు నను సామెత యీవిషయమునఁ బూర్ణముగ నన్వయించుచున్నది. మనస్సు పరిపక్వముగాక స్త్రీ పురుషభేదజ్ఞానము నశింపక యద్వైతానుసంధానంబు చేయువాఁ డెవ్వఁడైన భ్రష్టుఁడే.

తాత్పర్యము

ఆ బ్రాహ్మణకుమారుఁడు ముందుదినము తాను స్త్రీలను జూచిన స్థలమునకుఁ ద్వరగాఁ బోయి యాక్రొత్త సౌందర్యముగల వెలయాండ్రను జూచెను.

ఉ॥ పూర్వదినంబు చొప్పున నపూర్వవిలాసగతిం జరించు చా
పర్వసుధాకరాస్యలు దపస్వివరా! యిఁకఁ బోదుమయ్య? మా
యుర్వికి నీవు వచ్చెదె? సుఖోన్నతిఁ గూర్చెద, మన్న వేఁపా
టోర్వఁగ లేమి వేన్కనియెనుత్తల మందక తండ్రిఁ బాయుచున్. ౩౪౧

పర్వసుధాకర=పున్నమచంద్రునివంటి, ఆస్యలు=ముఖములుగల యా వేశ్యలు, అపూర్వ=క్రొత్తదియగు విలాసగతిన్=శృంగారచేష్టను, సుఖ+ఉన్నతిన్=సౌఖ్యముయొక్క యతిశయమును - ఇక్కడ నీకుఁగలుగు సౌఖ్యముకంటెను, మేము నీకుఁ గలిగించిన సౌఖ్యముకంటెను ఎక్కువ సౌఖ్యమని భావము, కావున నీవును రమ్మని ప్రార్థన, వేఁపాటు=విడిచియుండుట, ఉత్తలము=తండ్రిని వదలెదముగదా యను దుఃఖము, పాయుచున్=వదలుచు.

తపస్వివరా-యనుటచే సంతతిరూపవతులు విలాసవతులు యువతులు గట్టిగాఁ గౌఁగిలించినను స్ఖలనముగాని యూర్ధ్వరేతస్కుఁడని భావము.

తాత్పర్యము.

ఆసుందరులు ముందుదినమువలెనే క్రొత్తక్రొత్త విలాసము శృంగారచేష్టలుచేసి యాయనమనస్సు మెత్తపడిన దని యెఱిఁగి "యోమునీంద్రా! మాకు సెలవిచ్చెదవా? మాయాశ్రమములకు మేము పోయెదము-నీవును మాతోడ వచ్చెదవేని నీకు సర్వసుఖములు కలిగింతుము" అనిన ఋశ్యశృంగుఁడును వారిని విడిచియుండఁజాలక తండ్రిని వదలి వారివెంటఁ బోయెను.

ఉ॥ ఇట్టులు దోడుకొంచరిగి యిందుముఖుల్ నగరోపసీమ నా
నెట్టకసీల నిల్పి ధరణీవిభునొద్దకు వార్తఁ బంప, ధా
త్రీట్టరుదెంచి బ్రాహ్మణసమేతముగా నుతియించి కార్యముం
బట్టుగఁ దెల్పి తోడ్కొనుచువచ్చె నిజాలయసీమలోనికిన్. ౩౪౨

తోడికొంచరిగి=నావ నెక్కి గంగాప్రవాహమార్గమునఁ దమనగరమునకు దోడుకొని పోయినట్లు మహాభారతమున నరణ్యపర్వమున జెప్పఁబడినది. నది స్రోతస్సుండి తిరిగిపోవుటకు వలను పడకుండునట్లును, శీఘ్రముగఁ బోవుటకును, విభండకుని నేమఱించుటకు నీయుపాయము పన్నఁబడినది.

నగర+ఉపసీమన్=పట్టణపుటెల్లయందు, నెట్టకసీలన్ = సదాచారమే స్వభావముగాఁగల యాఋషిని, ధాత్రి + ఈట్టు=భూమికీశుఁడు-రాజు;

సమేతముగా=కూడినట్లుగా, నుతియించి=స్తోత్రముచేసి-అర్ఘ్యపాద్యాదు లిచ్చి నమస్కరించి మహాత్మా! నీవు మహానుభావుఁడవు నాకును దేశప్రజలకిట్టి యని వార్యమైన దుర్దశ లభించె-దానిని జక్కఁబఱుప నీవుతప్ప మఱి యెవ్వఁడు లేఁడని స్తుతించి, నిజ=తన, ఆలయసీమలోనికిన్=ఇంటిలోనికి.

మూఁడవపాదంబున ప్రాదియతి.

నిష్ఠాశీల భవము నెట్టకసిల-దీనికి రెండులింగములందు నొకరూపమే.

కం॥ పట్టిన చలమున నీగతి, మట్టముగా సేనఁ బిలుకుమార్చి కదలిరా
నెట్టకసీలలు మదిలోఁ, బుట్టిన హర్షమునఁ దమ తపోవనమునకున్.

—జై. భా. ఆ. ౬.

ఆముక్తమాల్యద ౬ అ. చూడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ ప్రకారము వారకాంతలు నిష్ఠాశీలుఁడైన మునికాంతునిఁ దమవెంటఁ దోడుకొని పోయి రోమపాదుని నగరము సమీపమున నిల్చి రాజునకుఁ దమ రాక యెఱుఁగఁబంపఁగా నా రోమపాదుఁడును బ్రాహ్మణసమూహములతో నెదురుగా వచ్చి వారిని మెచ్చుకొని కార్యక్రమము ఋశ్యశృంగునకుఁ దెలిపి తన నగళ్ళకుఁ బిలుచుకొని పోయెను.

ఉ॥ ఏ మనువాఁడ నోదశరథేశ్వర! యాతఁడు రోమపాదభూ
మీమహిళేశురాష్ట్రమునమేరఁ బదం బిడినంతమాత్రనే
వ్యోమతలంబు నిండ మెఱపుల్ మొగులు ల్గలయుంగఁ బ్రాఁకి ధా
రామహితోగ్రవృష్టి జలరాసులఁ జేసె నదీతటాకముల్. ౩౪౩

భూమీ+మహిలా+ఈశుఁడు= భూమి యనెడు స్త్రీకి నధిపతి-రాజు, మేరన్=ఎల్లయందు, వ్యోమతలము=ఆకాశప్రదేశము, మొగులుల్=మేఘములు, ఏకవచ. మొగులు-మొగిలు-మొయిలు - ఈరూపములకాధారము మృగ్యము. కలయుంగన్=అంతటను, ధారా=వర్షధారలచే, మహిత=గొప్పదియు, ఉగ్ర=భయంకరమయినదియు. వృష్టిన్=వానచేత, జలరాసులన్=సముద్రములుగా, రాష్ట్రమున మేర=రాష్ట్రముయొక్క యెల్ల. తెనుఁగున షష్ఠీసప్తమీతత్పురుషంబుల నవర్ణకంబు విభాష నగు.—సులభ వ్యా. సమాస పరిచ్ఛేదము.

ప్రశ్న-వేశ్యల స్పృశించుటచేతను, వారలిచ్చిన భక్ష్యముల భుజించుటచేతను ఋషికిఁ దపోహాని కలిగియుండ నతఁడుపొలిమేరలో నడుగుపెట్టినంత మాత్రమున వర్షించె ననుట యెట్లు యొుక్తము?

ప్రత్యు :— స్త్రీలను జ్ఞానమే యాయనకు లేనప్పుడు వార స్త్రీలనుజ్ఞాన మెట్లు కలుగఁగలదు? కావున మనశ్చాంచల్యమునకుఁ గారణములేదు. రాగ యుక్తమైన మనస్సుతోఁగూడని యింద్రియవ్యాపారము ఫలకారికాఁజాలదు. హనుమంతుఁడేసాక్షి కావునఁ దపోహానియులేదు. వేశ్యలచేతి భక్ష్యములఁ దిను టచేఁ గొంత పాపము కలిగినను దపోమాహాత్మ్యముచే మాధ్యాహ్నిక సంధ్యచే నదియు దగ్ధమయ్యెనని సమాధానము.

ప్రశ్న :— నిర్మల బ్రహ్మచర్యమందుండి పెక్కుశాస్త్రములఁ జదివిన వాఁడు తత్త్వజ్ఞుఁడు కాకమానఁడు. సకలాంశములు శాస్త్రముల నున్నవేకదా! స్త్రీలిట్టివారనియు వారితోఁ జేరిక బ్రహ్మచారికిఁ బాప మనియు శాస్త్రమున నితఁ డెఱిఁగియుండఁడా? మఱియుఁ నడవిలోని బోయతలు మున్నగువారినిఁ జూచి యుండఁడా? ఇట్లుకాక యితఁడేమియుఁ దెలియని యజ్ఞుడయ్యెనేని యనుగ్రహ సామర్థ్య మెట్లుండును? కావున నితఁడు సర్వము తెలిసినవాఁడే. అకృత్యకరణ ముచే నితనికిఁ దపోహానియు సంభవించినదే. ఇట్లుండఁ బరస్పరవిరోధమున కెట్లు పరిహారము?

ప్రత్యు!— బ్రహ్మవేత్త దేనిని జూచినను బ్రహ్మమని యెంచుచుఁ దదను గుణముగ వర్తిల్లును. కాన నతఁడు చేయు కార్యములన్నియు ఋజుబుద్ధి తోడనే చేయునుగాని విషయాభిలాష యెంతమాత్రము నట్టివానికుండదు. కాదు- కాదు. ఋజుబుద్ధికిఁ బాపప్రస్తావనయే యసంభావితము అట్లుండఁ దపోహాని యెట్లు? అటుగాక మఱి యేమనఁ దపోభివృద్ధియేయగును. ఎంతటి బ్రహ్మ వేత్తకును బ్రారబ్ధ మపరిత్యాజ్యముగదా! వీరలఁ జూచినంతమాత్రముననే సర్వజ్ఞుడగునతఁడు తనప్రారబ్ధబలమున వీరిమూలమునఁ దనకు రాజస్త్రీసంబం ధము రానున్నదని తలఁచెను. కావుననే తదనుగుణముగ వారికి భయజనకుఁడు గాక చరియించెను. కాఁబట్టియేకదా యతనితండ్రియోగ బలముచే సర్వమును సాక్షాత్కరించి, యిది కుమారుఁడయియే యొప్పుకొన్నదే-అతనికిఁ బ్రారబ్ధ మపరిత్యాజ్యము-రాజును వేశ్యలును నిమిత్తమాత్రము-అనియెంచి రాజున కును వేశ్యలకును శాపమియ్యకుండెను. కావున నిందేమియుఁ బరస్పరవిరోధము లేదు. ఈవృత్తాంతముచేత రెండంశములు గ్రహింపఁదగును. 1. బ్రహ్మవేత్త సర్వమును బ్రహ్మముగాఁ దలఁచును గావున నతని నేదోషము నంటదు 2. అట్టివానికి దానము చేయవలయునని యెంచినతోడనే యిచ్చినంతఫలము కలుగును. పుత్రుఁడు కనంబడ నపుడు విభండకుఁడు వెదకుచు దొరకకుండు టచే మిక్కిలి కోపింపఁగాఁ ద్రోవనొకచోట ఋశ్యశృంగునివృత్తాంత మెఱింగి సంతోషముతో నాశ్రమమునకు మఱలిపోయె నని కొందఱు పలికెదరు విభండ కుఁడు తన పుత్రుని చర్యను బూర్వము చెప్పిన ట్లెఱిఁగియుండవలయును, అని

వీరును జెప్పవలయును. లేనిచో నతనికి వచ్చిన కోపమెట్లు శమించెను? రాజు చేయించినవన్నియు నకార్యములే కావా? కావున విభండకుఁడు వెదకినను వెదకకున్నను అతఁడును అతనిపుత్రుఁడును దత్త్వజ్ఞులు కాన దోషలేశము లే దనియే సమాధానము చెప్పవలయును. అని తిలకవ్యాఖ్యాత వ్రాసెను.

పై పూర్వపక్షసిద్ధాంతవాదముల వెంటను నాక్షేపముల కెడమిచ్చునని పెక్కులు గలవు. స్త్రీలని–వీరివలనఁ దనకు క్షత్రియ స్త్రీసాంగత్యము కలుగఁ గలదని–తెలిసి వారిని ఋశ్యశృంగుఁడు కౌఁగిలించియుండెనేని యాయనకు స్త్రీలెట్టివారో తెలియదని వ్రాసిన వాల్మీకాదు లసత్యవచనులే కదా? వనము లందు బోయస్త్రీలను జూచె ననియే తలంతము. అడవిలోని మృగములలో వా రొకవిధమృగములని తలంచియుండునే కాని వారు స్త్రీలని, భోగ్యలని యతఁ డే మెఱుఁగును? శిశువులెంతో యతఁడు నంతే. 'ఋశ్యశృంగుం డను కుమా రుండు జన్మించి తండ్రిని దదాశ్రమంబును గాని యొండుచో టెఱుంగక ఘోర తపంబు చేయుచున్నంత" నని భారతంబున నుండుటచే బోయస్త్రీల నైన నతఁడు చూచె ననుట నిరాకరము. వీరిమూలమునఁ బ్రారబ్ధబలమునఁ క్షత్రియస్త్రీ తనకు భార్యగాఁగలదని యెఱిఁగి యుండెనేని వారలఁ గౌఁగిలింప వలయునా? ఊరక వారివెంటఁ బోయినఁ జాలదా? సర్వత్ర బ్రహ్మసాక్షాత్కా రము స్థిరపడియుండి వేశ్యలను బ్రహ్మ మని కౌఁగిలించెనేని శాంత నేమని కౌఁగిలించెను? ఏమని బిడ్డలను బుట్టించెను? ఇట్టివి మఱికొన్ని సందేహములు కలుగుచున్నవి. కావున నది విడిచి మాకు దోఁచిన సమాధానము చెప్పెదము. వారస్త్రీలచేతి లడ్డుంటలు తినుటచే ఋశ్యశృంగునకుఁ దపోహాని యగునేని వాతాపిని దినిన యగస్త్యుని గతియేమి? మావటివాని యుచ్ఛిష్టమగు గుగ్గిళ్ళు తినిన యుషస్తి బ్రాహ్మణునిగతి యేమి? కుక్కమాంసవిషయమున విశ్వామిత్రుఁ డేమి చెప్పెను? ఇట్టి యల్పదోషములన్నియు మాధ్యాహ్నిక సంధ్యావందన మందలి 'ఆపఃపునంతు' మంత్రముచేతనే శ్రద్ధాభక్తులతో సంధ్యవార్చువానికిఁ బరిహారమగుచున్నవి. ఇఁక స్పర్శదోష మందమా; వారి యందలి కశ్మలము బలీయమా? ఆయనతపస్సు బలీయమా? సముద్రములోఁ గొఱివి యద్దిన సముద్రము వెచ్చఁబడునా? కొఱివి చల్లారునా? నిప్పును చెద లంటునా?అట్టులే యాయన తేజస్సుచే వారును శుద్ధపడి యుందురు గాని వారి కశ్మలముచే నాయన చెడలేదు. నీటిని తపింపఁజేసిన దానియందు వేఁడిమి యెట్లుపుట్టునో యట్లే తపస్సుచే దేహమున నొకశక్తి (సూదంటు రాయియందలి వంటిది) యుద్భవించును. దీనివలన దీర్ఘాయురారోగ్యాది శుభలక్షణము లనేకములు గలుగును. ఈ శక్తిచేత నెట్టి యసాధ్య కార్యమైన సుసాధ్యమగును. వేఁడినీటి పాత్ర దగులునట్లు చల్లనీటి పాత్రనుంచిన నెట్టులా వేఁడిమి చన్నీళ్ళకుఁ

బోయి రెండును సమానము లగునో యట్లే యాశక్తి గలవారు శక్తిలేనివారిని సమీపించినను దాఁకినను వీరిశక్తి వారికిఁ బోవును. సదాచారనిష్ఠు లగుబ్రాహ్మణులు చండాలాదులఁ దాఁకకుండుట కిదియే కారణము. చండాలాదుల నన నేల? మైలవారిని దల్లిదోడులనైనను దాఁకరు. కష్టార్జితమైన యీశక్తిని బోఁగొట్టుకొన నెవఁడు వివేకి యంగీకరించును? లక్షరూపాయలు కలిగియుంకను సంపాదించుకొనుశక్తిగలవానికిఁ బదిరూపాయలు పోయిన వ్యసనము లేనట్లు విస్తారశక్తిగలవానికిఁ గొంచెము నష్టమైనను వ్యసనములేదు. మఱల రాఁబట్టుకొనఁగలఁడు. కొంచెముగాఁ గలవాఁడు ఆ కొంచెము పోఁగొట్టుకొనిన భ్రష్టుఁడగును. ఈశక్తి కామక్రోధములచేతను నష్టమగును. విశ్వామిత్రుఁ డిట్లు నష్టపడినవాఁడే. ఈ నష్టికి సహింపక సీత రావణుని భస్మము చేయలేదు.

తాత్పర్యము.

దశరథమహారాజా! ఋశ్యశృంగుని మహిమ నేనేమని చెప్పుదును? ఆయన రోమపాదుని రాష్ట్రమందుఁ గాలుంచెనో లేదో వెంటనే యాకాశమున మబ్బులు గ్రమ్మి ధారాపాతముగ వర్షముకురిసి చెఱువులు నదులు సముద్రములవలెఁ గనఁబడునట్లు చేసెను.

ఉ॥ అంతట రోమపాదుఁ డతఁ♦డాగ్రహ మూనకయుండ నిచ్చె నా
శాంతయశోవిశోభితస♦మస్త సుశీలమణీనిశాంత మే
కాంతసురూపకాంత నిజ♦కాంతమనోజలరుణ్ణిశాంత మౌ
శాంతను గాంతఁగా జనులు♦సంతసమంద వివాహసద్విధిన్. ౩౪

అతఁడు=ఋశ్యశృంగుఁడు, ఆగ్రహము=వేశ్యలచే మోసపుచ్చి తనూరికిఁ దెప్పించె నని రాజుపైఁ గోపము, ఊనక=చెందక, (౨) అతఁడు=విభండకుఁడు, ఆగ్రహమూనకయుండన్=పుత్రునికిఁ దన కూతునిచ్చి మనశ్శాంతి కలిగించి తన్మూలమునఁ దండ్రికి రాజుపైఁ గోపము గలుగకుండుటకు. ఇట్లు చేయుటఁబట్టియే కదా విభండకుఁడు రాజుపై గోపింపఁడయ్యె నని సమాధానము చెప్పవలసియున్నది. భారతమం దీసమాధానమే చెప్పఁబడినది. విభండకునికి ఋశ్యశృంగునికి నిట్లు కోపశాంతి చేయనగు ననె యెంచియేకదా వేశ్యలమూలమున ఋశ్యశృంగుని రప్పింపు మని యాలోచనను మంత్రులు రోమపాదునకుఁ జెప్పిరి. అట్లు మంత్రులును రాజును నీ విషయము ముందే యాలోచింపనియెడలఁ గోపోపశాంతికి మార్గమేదియని యెంచిరి. (చూ. ౩౧ ప) కోపము వచ్చునఁగదా యను నాలోచన ముందు కలుగనే లేదని ప్రాజ్ఞులగు మంత్రులు రాజుతోఁ జెప్పవలసువడునా? కోపముచే ఋషీశ్వరుఁడు తమ్ము శపించునని మంత్రులు భయపడిరిగదా

(౩౨౬ ప.) కావున నిదియే సమాధానము. ఆశా+అంత=దిక్కులకొనవఱకు వ్యాపించిన, యశః+విశోభిత=గుణరూపములవలనఁ గలిగిన కీర్తిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడినదియు, సమస్తసుశీలమణీ=అనేకములైన మంచిస్వభావము లను రత్నములకు, నిశాంత=గృహమైనదానిని, ఏకాంత=అతిశయమైన, "తీవ్రైకాంతనితాంతా నిగాఢ బాఢభృడానిచ" అమరము. సురూపకాంత=మంచి యాకారముచే మనోహరయగు దానిని, నిజకాంత=తనభర్తయొక్క, మనః+జలరుట్=మనస్సను తామరపుష్పమునకు, (జలరుట్=నీటియందు మొలచునది), నిశా+అంతము=వేకువకాల మయినదానిని, వేకువకాలము తామర పువ్వును వికసింపఁజేయునట్లు ఈమె తనభర్త మనస్సును సంతోషపఱుచునది యని భావము. సద్విధిన్=శాస్త్రమునఁ జెప్పియున్న మంచి క్రమముతో, బ్రాహ్మ వివాహముగఁ గాంతగానిచ్చె నని యన్వయము. రెండవపాదమున ప్రాది యతి.

తాత్పర్యము.

అట్లు వర్షము కురియగా సంతోషించి తాను మోసగించి తండ్రిగొడుకుల నెడఁబాపె నని తనపై వారు కోపింపకుండునట్లు గుణవతి యని సౌందర్యవతి యని దిక్కులందుఁ బ్రసిద్ధిఁగాంచినదియు సదాచారసంపన్నయు మిక్కిలి యందగత్తెయు తనభర్తను రంజింపఁజేయు నేర్పుగలదియునగు తనకూఁతురు శాంతను ఋశ్యశృంగునకిచ్చి వివాహముఁ గావించెను.

తే॥ ఋశ్యశృంగుఁడు కాంతాస●మేతుఁడగుచు,
మామగారింటనుండె స●న్మానముమర
మొగిని రెండవయాశ్రమం●బును గ్రహించి,
శిష్టవృత్తి యవెలయని●శ్చింతమతిని. ౩౨౭

కాంతాసమేతుఁడు=భార్యతోఁ గూడినవాఁడు, మొగిని=బ్రహ్మచర్యము గార్హస్థ్యము క్రమముగ, రెండవయాశ్రమమును=గార్హస్థ్యమును, గ్రహించి=పొంది, శిష్టవృత్తి+అ=ఈయాశ్రమమున కనుకూలమగు గొప్పవారి నడతయే, నిశ్చింతమతి=బ్రహ్మచర్యము వదిలితి నన్నచింతలేని మనస్సుతో; ఏకపత్నీ వ్రతము బ్రహ్మచర్యము వంటి దని భావము, సమ్మానము=గౌరవము, ముముక్షువునకు స్వవర్ణధర్మము స్వాశ్రమధర్మము చక్కఁగా నడుపుట ప్రధానము, ఫలమునందన్నియు సమానములు.

తాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగుఁడును భార్యయగు శాంతతోఁగూడి సగౌరవముగ మామ గారాదరింపనాయన యింటనే గృహస్థధర్మ మవలంబించి సద్వృత్తితో నేవిచా రము లేకయుండెను.

—• ౧౧-వ సర్గము. •—

మ॥ ధరణీనాథ! సనత్కుమారముని వృ•త్తాంతంబుఁ బూర్వోక్త మా
దరబుద్ధిన్ వినిపించి మౌనులకుఁ ద•ద్దం బల్కె జన్మించెడిన్
వరధర్మజ్ఞుఁడు సత్యసంధుఁ డిల ని•క్ష్వాక్వన్వయక్షీరసా
గరరాకామృతరోచియై దశరథా•ఖ్యక్ష్మాధవాధీశుఁడున్. ౩౪౬

ఇట్లు సుమంత్రుఁడు దశరథుని ప్రశ్నకు సమాధానమును జెప్పి యా కథాశేషమును బూర్తిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. పూర్వ + ఉక్తము=ముందు చెప్పఁబడిన, ఆదరబుద్ధిన్=ఆదరముతోఁగూడిన బుద్ధితో, తద్ద + యున్=తద్దన్=ఇందు 'యు' సముచ్చయార్థకము-ఇది వైకల్పికముగ లోపించుటయుఁ గలదు, ఉదా మఱియున్=మఱిన్, ఉండియున్=ఉండిన్=ఇత్యాదులు-ప్రయోగములు గలవు. సత్యసంధుఁడు = నిజమైన ప్రతిజ్ఞగలవాఁడు-చేసిన ప్రతిజ్ఞ తప్పనివాఁడు, ఇక్ష్వాకు+అన్వయ=ఇక్ష్వాకురాజవంశమను, క్షీరసాగర=పాలసముద్రమునకు, రాకా+అమృతరోచి=నిండుపున్నమనాఁటి చంద్రుఁడు, అమృతరోచి=అమృతమైన కిరణములుగలవాఁడు, రూపకాలంకారము, క్ష్మాధవ+అధీశుఁడున్=రాజాధిరాజు, ఇల జన్మించెడి నని యన్వయము.

తా త్ప ర్య ము.

రాజా! మీఁదఁ జెప్పినప్రకారము సనత్కుమారుఁడు మునీంద్రులకు ఋశ్యశృంగ చరిత్ర తెలిపి మఱి యిట్లనియె. ఇక్ష్వాకువంశమందుఁ బాలసముద్రమునఁ జంద్రునివలె ధర్మమే తెలిసినవాఁడును సత్యాత్ముఁడును నగు దశరథుం డను రాజు జన్మించును.

తే॥ అతనికి నంగరాజుతో•నధికమైత్రి,
సంఘటిలు; నాతనికిఁ బుట్టు•శాంతయనఁగ
నమలగుణశీల తనుజాత•యంగపతికి,
రోమపాదుం డనంగఁ బు•త్రుండు పుట్టు. ౩౪౭

అతనికి=దశరథునకు, అంగరాజుతో= రోమపాదునితో, మైత్రి=చెలిమి, సంఘటిలున్=కలుగును, ఎట్లనఁగా, అతనికిన్=ఆదశరథునకు, అమల = శుద్ధురాలయిన, తనుజాత=కూతురుఁ, అంగపతికిన్=అంగరాజునకు, అంగదేశ రాజధాని చంపానగరము.

',Champa is belived to have been near the modern town of Bhagalpur. ''From Monghir, Heuen Thasang travelled eastwerds for 300 lis, or 50 miles to Chen-po or Champa which is an old name of the District to Bhagalpur ''— Cun Geo An India p 447.

తాత్పర్యము.

ఆ దశరథునకు శాంత యనియెడు నొకకన్య జనించును. ఆయనకు నంగరాజకుమారుఁడైన రోమపాదునకు స్నేహము సంఘటిల్లును. ఆకారణమున దశరథుఁడు తన కూఁతురు శాంతను రోమపాదునకు దత్తుగా నిచ్చును.

కం. ప్రథితు లగుచిత్రరథదశ,రథులకు నిండారుమైత్రి•రాజిల్లెడు ని
ర్మథితారి దశరథుఁడు హృ,ద్వ్యథచేఁ గన నేగి రోమ•పాదుం బలుకున్.

ప్రథితులు=ప్రసిద్ధిచెందినవారు, చిత్రరథుఁ డని రోమపాదుని నామాంతరము నిండారుమైత్రి=సంపూర్ణస్నేహము-బిడ్డలులేని రోమపాదునకు దశరథుఁడు తనకూఁతు శాంతను దత్తగా నిచ్చుటచే నిరువురకు స్నేహము వృద్ధియయ్యెను, నిర్మథిత+అరి=చంపఁబడిన శత్రువులుగలవాఁడు, హృత్+వ్యథచేన్=కొడుకు లేఁడను మనస్సునందలి బాధచేత, తల్లి పేరు తెలియదు.

తాత్పర్యము.

చిత్రరథుఁ డనుపేరు గల రోమపాదునకు దశరథునకు స్నేహము కుదురఁగా దశరథుఁడు బిడ్డలులేనివాఁడై విచారగ్రస్తుఁడై రోమపాదునిఁ జూడఁబోయియిట్లు చెప్పును.

ఉ॥ సంతతి లేనివాఁడ నృప•సత్తమ! పంపఁగదే మహాత్మ నీ
శాంతమనోవిభుం గ్రతువు•సాంతముగా నెరవేర్చుకొంటె, నా
చింతలు దీర, వంశము ప్ర•సిద్ధిఁ బ్రతిష్ఠయు నొంద ధాత్రిపై
సంతతి పొందుపొంటె,సహిత•సత్తమ! యంచును వేఁడు చుండఁగన్.౩౪౫

సంతతి=పుత్రుఁడు, సత్+తమ=మిగుల శ్రేష్ఠుఁడా! మనోవిభున్ = భర్తయగు ఋశ్యశృంగుని, క్రతువు=యజ్ఞము, నెఱవేర్చుకొంటెన్ = నెఱవేర్చుటకొఱకు. కంటె, పొంటెవర్ణకములు పరము లగునపుడు భావార్థక టవర్ణకము వైకల్పికముగ లోపించు, ప్రతిష్ఠ=స్థిరముగ నుండుటను, ధాత్రి=భూమి;సంతతి=సంతానము, రెండవపాదంబున సాంతశబ్దము సహశబ్దపూర్వబహు వ్రీహి,యతి. చూ. ప. ౨౩౨.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా! నేను బిడ్డలు లేనివాఁడను. కుమారులు కలుగుటకై యజ్ఞము చేయ సంకల్పించితిని. అది నిర్విఘ్నముగఁ దుదముట్ట నెఱవేర్చుకొఱకు నీయల్లుని శాంతపెనిమిటిని ఋశ్యశృంగుని నావెంటఁబంపుము. నీ వీ మాత్రము సాహాయ్యము చేసితివేని పుత్రులు లేరను నాదుఃఖము తొలఁగును.మావంశము

నకుఁ బ్రసిద్ధియుఁ బ్రతిష్ఠయుఁ గలుగును. నాకు సంతానము కలుగును. నీవు నా మిత్రుఁడవు గావున నీవాఁత్రము తోడుపడవలసిన దని వేఁడును.

ఉ॥ ఆ నుడు లాలకించి మహి•తాత్ముఁడు యోజన సేసి శాంతతో
మౌనిని ఋశ్యశృంగుని న•మానుషతేజునిఁ బుత్రవంతునిన్
మానుగఁ బంపఁ దోడ్కొనుచు•మానవనాథుఁ డపాస్తశోకుఁ డై
తా నగరంబుఁజేరి క్రతు•తంత్రముఁ దీర్చుఁ బ్రహృష్టచిత్తుఁడై. ౩౨౦

అనుడులు=దశరథుని యామాటలు, యోజనసేసి=ఆలోచించి,అమానుషతేజునిన్=మనుష్యులందు లేని ప్రభావము గలవానిని, పుత్రవంతునిన్ = అనుగ్రహ మాత్రమునఁ బుత్రులు గలుగఁజేయు తపశ్శక్తిగలవానిని (2) తన పుత్రునితోఁ గూడినవానిని-పుత్రవంతుఁ డను పద మీతఁ డాహితాగ్ని యనుట దెలుపును. పుత్రువంతుండే యగ్న్యాధానము చేయవలయును. 'జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీ నాదధీత' యని శాస్త్రము. ఆహితాగ్ని కాన నీతఁడు ఋత్విక్కుగాఁ నుండఁదగినవాఁడనియు సూచితము.

పక్షాంతరముగ నీ యర్థమును బూర్వవ్యాఖ్యాతలు గ్రహించిరి. కాని, నీకుఁబుత్రుఁడు కలుగఁగానే వెడలిరమ్మని విభండకుఁడు ఋశ్యశృంగునితోఁ జెప్పెను. ఋశ్యశృంగుఁడును దాని నంగీకరించెను.' అని భారతమునఁగలదు. మొదటి యర్థము మాత్రమె గ్రహించిన నీ విరోధబాధ లేదు. కాదేని పుత్రుఁడు కేవలబాలుఁడనియైన గ్రహింపవలయును.

అపాస్తశోకుఁడై =పోఁ గొట్టఁబడిన దుఃఖముగలవాఁడయి, గమించి= పోయి, ప్రహృష్టచిత్తుఁడయి=సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడై, క్రతుతంత్రము=యజ్ఞకార్యము.

తాత్పర్యము.

ఆ మాటలు విని యుదారస్వభావముగల యారోమపాదుఁడు ఋశ్యశృంగునితో నాలోచించి యవశ్యము పంపుటయే యుత్తమ కార్యమని నిశ్చయించి భార్యతోడ ఋశ్యశృంగుని బంపఁగా దశరథుఁ డా దివ్యతేజము గలిగి పుత్ర సంతానము గలిగింపఁ గల యా ఋషివర్యుని దోడుకొనిపోయి తన పట్టనము చేరి చింత విడిచి సంతోషముతో యజ్ఞము నెఱవేర్చును.

కం. అంజికతోడుత నృపతి కృ,తాంజలియై ఋశ్యశృంగు•నార్త్విజ్యముఁ బ్రేమం జలుపఁగఁ బ్రార్థించిన, నంజాయింపక యతండు•నౌననిపూనున్.

ఆయజ్ఞమున సతనినే దశరథుఁడు ఋత్విక్కుఁగాఁజేసెననిచెప్పుచున్నాఁడు. అంజిక=భయము, కృతాంజలియై = చేతులు జోడించుకొన్నవాఁడై, భయ

భక్తులతోఁ బ్రార్థించె నని భావము. ఋత్విక్కు = యజ్ఞముచేయించువాఁడు-వానిగుణము ఆర్త్విజ్యము-భావార్థకతద్ధితాంతము. అంజాయింపక = సందేహింపక, తన కల్లుడైనను బ్రాహ్మణుఁడౌటను, ఋషీశ్వరుఁడౌటను దాను పెద్దవాఁడైనను నమస్కరించెను.

తా త్ప ర్య ము.

ఆయజ్ఞ ముపక్రమించునపుడు దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునినే ఋత్విజుఁడుగా నుండ భయభక్తులతో నంజలి యొడ్డి ప్రార్థించును. ఆయనయు నంగీకరించును.

కం॥ ప్రసవార్థము. ప్రసవార్థము పొసఁగఁగ స్వర్గంబు బలుప•భూపతి యజ్ఞం
బసమానవిక్రముల వం,శసుప్రతిష్ఠాపకులను•శాశ్వతయశులన్. ౩౭౨

కం॥ నలువురు తనయులఁ గను నని,
పలువురు విన విధిసుతుండు•పలికెను గథగాఁ
దొలియుగమున నటు లగుటను;
బిలువఁగఁ జనవలయు నతని•బ్రియమునసిటకున్. ౩౭౩

రెండుపద్యము లేకాన్వయము. ప్రసవార్థము=గొప్పదియగు పుత్రకామేష్టి నలుపుకొఱకు, ప్రసవార్థము=యజ్ఞమూలమున సంతానము గలుగుటకు, స్వర్గంబుపొసఁగఁగన్ = సంతానమూలమున స్వర్గము కలుగుటకు, "అపుత్రస్య గతిర్నాస్తి-స్వర్గో నైవచ నైవచ" యని శాస్త్రము. ప్రసవార్థము ప్రసవార్థము పొసఁగఁగఁ స్వర్గంబు అతఁ డంజాయింపక యార్త్విజ్యమొ నని పూనున్ అనియు నన్వయింప నగు యజ్ఞము=పుత్రకామేష్టి,అసమాన విక్రములను=సాటిలేని పరాక్రమము కలవారిని, వంశసుప్రతిష్ఠానకరులన్=వంశమును స్థిరముగా స్థాపించువారిని, శాశ్వతయశులన్=స్థిరమైన కీర్తిగలవారిని, విధిసుతుండు=బ్రహ్మకుమారుఁడు-సనత్కుమారుఁడు. తొలి+యుగమున= కృతయుగమున, సనత్కుమారుఁడు చెప్పిన దింతతో ముగిసెను.

తా త్ప ర్య ము.

సంతానము నిమిత్తమై యజ్ఞము సలుపుటకును. స్వర్గలోక ప్రాప్తికిని దశరథుఁడు యజ్ఞముఁ జేయఁగాస్థిరమైన కీర్తిగలవారిని, వంశము నిలుపువారిని నలువురు కుమారులను గాంచును, అని బ్రహ్మపుత్రుఁడైన సనత్కుమారుఁడు పలువురు ఋషులు వినునట్లు పూర్వయుగముననే చెప్పెను. ఆ ఋషీశ్వరు లిపుడు చెప్పుకొనుచుండగాఁ నేను వింటిని.

సం దే హ ము.

తమకుఁ దెలిసినవిషయ మిన్నిదినా లేల దాఁచిరి? ఇప్పుడైనను దామై రాజుతోఁ జెప్పక సుమంత్రునిచేఁ జెప్పింప నేల?

పరిహారము.

'ఆఁకలి గొన్నవానికి నన్నము పెట్టిన మేలుకలుగును. కావున రాజునకే యెప్పుడక్కఱపుట్టునో యప్పుడే చెప్పవచ్చును. కాఁగలదెట్లును గాఁగలదు. మనమేల తొందరపడవలయును ? పకాలమునఁ జెప్పినఁ దలకెక్కినట్టు లకాలమునఁ జెప్పిన నెక్కదు." అని యిన్నాళ్ళువా రూరకయే యుండిరి. ఇప్పుడు తామేచెప్పిన నీ కార్యము మీవలనఁ గాదా,వేఱొకనిఁ బిలుచుకొని రావలయునా మీశక్తి యీమాత్రమా యని రాజునునో తలఁచునో యని పరోక్షమున రాజునకుఁ దెలిపిరి. సనత్కుమారుఁ డీ విషయముఁ దెలుపునప్పటికి రోమపాదుఁడు పుట్టలేదు. భగవంతుఁ డవతరింపఁబోవు నని ఋషు లెఱుఁగుదురు. కాని సందర్భము లెఱుఁగక ప్రశ్నింపఁగా నిట్టి సందర్భములు గలిగినపు డవతరించు నని చెప్పెను. అవతార విషయము రహస్యము. కావున ఋషులు సుమంత్రునితో నావిషయము చెప్పినవారు కారు.

కం॥ ఘనవాహనబలయుతముఁగ, ఘనవాహన తేజః నీవ ♦ కడఁకొని చని యా
యిన తేజునిఁ గొని తెచ్చినఁ, గొనసాగును నీకు నెల్ల♦కోర్కులటన్నన్. ౩౫౪

ఘనవాహన = మేఘములు వాహనముగాఁగల యింద్రునియొక్క, తేజ = కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడా, నీవు+ఆ=నీవే స్వయముగా, పురోహితుల మూలమునఁ గూడ దని భావము, ఘనవాహనబల=గొప్ప గుఱ్ఱములు, ఏనుఁగులు, సేనలు, కాలుబలము, వీనితో, యుతముగన్ = కూడునట్లు, కడుకొని = ప్రయత్నించి, ఇనతేజుని=సూర్యునివంటి తీక్ష్ణమైన ప్రభావముగల ఋశ్యశృంగుని, కొనసాగును=నెఱవేఱును, ఘనవాహన పదమునకు యమకము.ఇది సుమంత్రుని సొంతవాక్యము. కోరికి - కోరిక యని రూపాంతరము. కోరికె యనునది గ్రామ్యము. అపశబ్దము.

తాత్పర్యము.

'ఇంద్రసమానతేజా! నీవు చతుర్విధ సేనలతో రోమపాదునిఁ జూడఁబోయి ఋశ్యశృంగునిఁ దెచ్చితివేని నీకోరిక కొనసాగును' అని సుమంత్రుఁడు చెప్పెను

—♦ దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునిఁ దోడితేరఁ బయనించుట ♦—

ఉ॥ సూతునివాక్య వైఖరిని ♦ సూరకులాగ్రణి యు వ్వసిష్ఠుతోఁ
ప్రీతిగఁదెల్పి యాతఁ డది ♦ రీతియ యంచును సమ్మతింపఁగా
జాతకుతూహలంబు నను ♦ సత్వరుఁ డై తన రాణివాసముల్
ఖ్యాతసుధీనిధుల్ సచివు ♦ లందఱు రాఁ జనురాజసంబునన్. ౩౫౫

సూరకుల+అగ్రణి=సూర్యవంశమున శ్రేష్ఠుఁడు, జాతకుతూహలంబునను=కలిగిన సంతోషముతో, రాణివాసముల్ = అంతఃపురస్త్రీలు, కౌసల్య మొదలగు భార్యలు, ద్వి. 'రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి । బోఁడిమి చెఱుపవా బుధులు నుతింప.'

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తన సారథియైన సుమంత్రుఁడు చెప్పఁగా విని దశరథుఁ డామాటలు వసిష్ఠునితోఁ జెప్పి యది సత్యమే యట్లుచేయు మని యాయన యంగీకరింపఁగా దశరథుఁ డుత్సాహవంతుఁడై జాగుచేయక తన యంతఃపుర స్త్రీలును ప్రసిద్ధులైన బుద్ధిమంతులునగు మంత్రులు తోడరాఁగా రాజులు పోవలసిన విధముగా నాటోపముతో తానుగోరిన రోమపాదుఁడే యంగీకరింపకపోవునో, ఋశ్యశృంగుఁడే కాదనునో, స్త్రీలైనచో రోమపాదుని భార్యతోను, శాంతతోను జెప్పి వారు రోమపాదునకు ఋశ్యశృంగునకుఁ జెప్పునట్లు చేయవచ్చును గదా యనియు, శాంత మాయమ్మ యేల రాలేదని యడుగునేమో యొకతెను మాత్రము పిలుచుకొనిపోయిన తక్కినవారు మచ్చరికింతురోయని భార్యల నందఱఁ బిలుచుకొనిపోయెను.

ప్రహరణకలిత॥ వనములు నదులున్ ♦ వరుసగఁ గనుచున్
జనపతి చనెఁ ది♦న్ననిపయనములన్
మునికులతిలకున్♦మును చని కనెఁ బా
వనశుచిరుచినిన్♦వరఋషితనయున్. ౩౫౬

పావన=ఇతరులను బరిశుభ్రముచేయునదియు, శుచి=స్వయముగఁ బరిశుభ్రమైనదియు, రుచినిన్=బ్రహ్మతేజస్సుగలవానిని, 'స్వయంతీర్ణః పరాంస్తారయతి' యన్నట్లు – ఈతని బ్రహ్మతేజము, తాను బరిశుద్ధమై యితరులను బరిశుద్ధులఁ జేయునది, మును కనెన్=ముందుగాఁ జూచెను. రోమపాదునిఁ జూడకమునుపే ఋశ్యశృంగునిఁ జూచెను.

అల్లుఁడగుట భక్త్యతిశయము, కార్యసాధకత్వము కారణములు.

వృత్తము ప్రహరణకలిత. న-న-భ-న-వగణములు, ౮వ యింట యతి.

తాత్పర్యము

ఇట్లు పయనమై త్రోవలో నదులు, పర్వతములు దాఁటి మెల్లగఁబోయి రోమపాదుని చంపకానగరంబుఁ జేరి ముందుగాఁబోయి తొలుతనే యితరులను బావనులఁ జేయునట్టియు శుచిమంతమైనట్టియుఁ దేజస్సుగల ఋశ్యశృంగుని దర్శించెను. వనములు,నదులు చూచుచుఁ బోయె ననుటచే ప్రజలకుఁ గష్టము భారము కలుగునని పురంబులలోఁ బ్రవేశింపలే దని భావము.

ఉ॥ ఆవల రోమపాదవసు•ధాధిపుఁ జూడ నతండు నెయ్యమున్
భావనచేసి పూజల న•పారముగా ఘటించి తుష్టుఁడై
పావనశీల! నా కితఁడు•బంధువు నెయ్యుఁడు స్వాత్మజాత శాం
తావరవర్ణినీమణిని•నాకుఁ గుమారితగా నొసంగుటన్. ౩౫౭

నెయ్యమున్=స్నేహమును, భావనచేసి=ఎంచి, వరవర్ణినీమణిని=ఉత్తమ స్త్రీరత్నమును, నెయ్యుఁడు=మిత్రుఁడు, "అనేనమేఽనపత్యాయ, దత్తేయం వరవర్ణినీ, యాచతేపుత్రతుల్యైషా, శాంతాప్రియతరాత్మజా । సోయం తేశ్వశురో బ్రహ్మన్ యథైవాహం తథాన్నృప" యని పురాణవచన మని తిలకశిరోమణి వ్యాఖ్యానముల నున్నది.

తాత్పర్యము

ఆ పిమ్మట దశరథుఁడు రోమపాదునిఁ జూడనాయనయు స్నేహమూహించి విశేషముగ గౌరవించి దశరథుని రాకకుఁ జాల సంతోషించి ఋశ్యశృంగు నొద్దకుఁ దోడుకొనిపోయి పవిత్రచరిత్రా! యీ దశరథుఁడు నాకు బంధువు, మిత్రుఁడు, ఈయన కుమారిత శాంతను నాకుఁ గుమారితగా నిచ్చెను.

ఉ॥ మామ యటంట నీ కితఁడు•మాన్యచరిత్రుఁడ నేనుబోలె నం
చామహితాత్ముఁ డల్లుఁ గని•యాడిన నాతఁడు గౌరవింపఁగం
దామొగి నేడు నెన్మిది ది•నంబులు నచ్చట నిల్చి యాజి యో
భూమిప! పంపవే హితుని•ప్రోలు గనుంగొనఁ గూఁతు నల్లునిన్. ౩౫౮

హితుని ప్రోలు=మిత్రునిపురము, పురశబ్దభవము ప్రోలు. **Poils Tripoli**= త్రిపురము.

తాత్పర్యము.

కావున నేను మీకెట్లు మామనో యీయనయు నట్టిలే మీకు మామగారగుదురు. అని చెప్పఁగా ఋశ్యశృంగుఁడును దశరథుని మామగారి నాదరింపవలసిన రీతిగా గౌరవించెను. ఈప్రకారము దశరథుఁ డారోమపాదుతోడ నేడెనిమిది దినములుండి రోమపాదునితో రాజా! నేనిఁకఁ బ్రయాణము చేయవలసి యున్నది, నీయల్లునిఁ బుత్రిని నీ స్నేహితుని యూరుచూడఁ బంపుము.

చం॥ కల దొక దొడ్డకార్య మనఁ•గా నటు లౌత మవశ్య మంపుదున్
వలవదు సందియం బనుచుఁ•బల్కి మునీశ్వరుఁ జూచి కార్యమున్
గల తెఱఁ గతయుం దెలిపి•కారుణికోత్తమ! భార్యతోడఁ బో
వలె నట కీ ఛటం చనఁగ•వల్లె యఁటంచును ఋశ్యశృంగుఁడున్. ౩౫౯

తా త్ప ర్య ము.

అందు గొప్ప కార్యము చేయవలసియున్నదికదా యనిన రోమపాదుఁడును, నట్టులే కానిమ్ము అవశ్యము పంపుదును, సందేహింప వలదని చెప్పి ఋశ్యశృంగునిఁ జూచి కార్యమున్నవిధముఁ జెప్పి సదయహృదయా! మీరు మీభార్యతోడ నయోధ్యకుఁ బోయి రాఁగోరెదను, అనిన నాయనయు నంగీకరించెను.

ఉ॥ ఆనృపుచే ననుజ్ఞఁ గొని•యాలును దానును రాఁ గడంగినన్
మానవపాలు రిద్దఱు స•మంజసరీతి బహూకృతుల్ నుతు
ల్వే నతులన్ ఘటించి భృశ•లీల ముదుల్లసితాంతరంగు లై
రీనెఱి వీడుకో ల్వడసి•యేగుచు నింద్రసమానుఁ డాజియున్. ౩౬౦

సమంజసరీతిన్=చక్కనివిధముతో, నుతులు=స్తోత్రములు, నతులు=నమస్కారములు, భృశలీలన్=మిక్కిలివేఁడుకతో, ముత్+ఉల్లసిత=సంతోషముచే వికసింపఁజేయఁబడిన, అంతరంగులు=మనస్సులుగలవారు, ఈనెఱిన్=ఈ విధమున.

తా త్ప ర్య ము.

అంతట మామగారిచే వీడుకోలువడసి ఋశ్యశృంగుఁడు తనభార్యతోఁ బ్రయాణముకాఁగా ఇరువురురాజులు మర్యాదచొప్పున బహుమానములు, పొగడ్తలు, నమస్కారములు గావించి సంతోషించిరి. దశరథుఁడును నీప్రకారము రోమపాదుచేఁ బంపఁబడి ప్రయాణమై పోవుచు.

ఉ॥ దూతలఁ బంపెఁ బౌరులకు•దూర్ణ మలంకృతి సేయఁ బట్టనం
బాతతలీలఁ గల్వడము•లంతట నెత్తఁగ, నీరు చల్ల, వీ
ధీతతులందు ముగ్గులను•దీర్చ యనంటులు నాటి మాలికా
వ్రాతముఁ దోరణంబులను•వావిరి గట్టఁగ నర్హభంగులన్. ౩౬౧

ఆతతలీలన్=ఎక్కువవేడుకతో, కల్వడములు=టెక్కెములు, అనంట్లు=అరఁటిచెట్లు, వ్రాతములు=సమూహములు, వావిరిన్=వరుసగా, అర్హభంగులన్=తగిన విధముతో, తూర్ణము = శీఘ్రముగా.

తా త్ప ర్య ము.

తమరాకను ముందుగాఁ దెలుపుటకును, పట్టనమంతయు ధ్వజములెత్తి వీథుల నీళ్ళుచల్లి రంగవల్లులుదీర్చి యరఁటికంబములు కట్టి పూలతోరణములు గట్టి యలంకరించుటకును దూతలఁబంపెను.

— దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగుతో నయోధ్యఁ బ్రవేశించుట —

సీ॥ ఆ వార్తలన్నియు నాలించి పురజనుల్, తేఁ దరుదెంచుచు న్నాఁడు నేఁడు
జామాతతో నని జాతసంహర్షులై, యానతి మేరకుఁ బూనిచలువఁ
గై సేఁత వితములఁ గనుఁగొందు జనపతి, దుందుభికాహళీ బృందరవము
చెలఁగి మ్రోయుఁగ ఋశ్య శృంగుఁడు మున్న
గాఁ జొత్తెంచెనగరంబు సొంపుగులుకఁ.
తే॥ పౌరులెల్లరు నామునిఁ ప్రభుని జూచి, యతులితానందమునఁ దేల క్షితిధవుండు
వారలను గారవించి చెల్వారఁ జొచ్చె,
నంతిపురమునఁ దనయెల్ల కాంతలలర. ౪౨౬

ఆలించి=విని, జామాతతోన్=అల్లునితో, ఆనతి మేరకున్=ఆజ్ఞచొప్పున ప్ర. ఆజ్ఞప్తి, కై సేఁత=(పురమునందలి) అలంకారముయొక్క, వితము=విధము, దుందుభి=నగారాలయొక్కయు, కాహళి=తుత్తూరాలయొక్కయు, చొత్తెంచెను = ప్రవేశించెను.

తాత్పర్యము

అల్లునితోఁ దమరాజు వచ్చుచున్నాఁడని పురజనులు మిక్కిలి సంతోషించి యాయన యాజ్ఞ చొప్పునఁ బట్టణమంతయు నలంకరించిరి. దశరథుఁడు నగరముఁ బ్రవేశించి యలంకారవిధములఁ జూచి యానందించి నగారాలయు తుత్తూరాలయు ధ్వనులు మ్రోయుచుండఁగా ఋశ్యశృంగుని ముందుగా నుంచుకొని వీథులవెంటఁ బోయి యా మునీంద్రునిఁ జూచి నగరవాసు లందఱు మిక్కిలి సంతోషింపఁ దన తక్కినభార్య లందఱు నానందపడుచుండఁ దన యంతఃపురమునఁ బ్రవేశించెను. దశరథునకు ౩౫౦ మంది భార్యలు. వారిలో పైకి ముగ్గురుమాత్రమే దశరథునివెంటఁ బోయివచ్చినవారు.

ఆ॥ అట్లు శాస్త్రవిహిత మైన కృత్యంబులఁ, బూజ సలిపి భూమి బుధవరేణ్యు
నగరిలోన నిలిపి నందించె నేఁటికి, నైతి ధన్యతముఁడ ననుచుఁ దలఁచి.
౩౬౩

విహితమై = విధింపఁబడిన, భూవిబుధ = బ్రాహ్మణులయందు, వరేణ్యున్ = శ్రేష్ఠుని-ఋశ్యశృంగుని, ధన్యతముఁడః=మిక్కిలిసఫలమైన ప్రయత్నముకల వాఁడు, నందించెను = సంతోషించెను.

తాత్పర్యము.

శాస్త్రములందుఁ జెప్పినచొప్పున ఋశ్యశృంగునిఁ బూజచేసి యాయనను రాచనగరిలోనుంచి, దైవమా నేఁటికిఁ గృతార్థుఁడనైతిని, నాజన్మము సార్థకమయ్యెనని దశరథుఁడు సంతోషించెను.

కం॥ శాంతాకాంతామణి నిజ, కాంతునితో నరుగుదేరఁ◆గనుఁగొని ధరణీ
శాంతఃపురకాంతాజన, సంతతి సంతసము నొందె◆జక్షుఃప్రీతిన్. ౩౮౪

నిజకాంతునితో నరుగుదేర = తనభర్తతోరాఁగా, ఇప్పుడు మగనితో వచ్చిన దనుటచే నింతకుముందు కన్యగా నున్నప్పు డొంటరిగా వచ్చుచు పోవుచుండె ననియు నేర్పడుచున్నది. ధరణీశ=రాజైన దశరథునియొక్క, అంతఃపురము కాంతాజనసంతతి=అంతఃపుర స్త్రీసమూహము, చక్షుఃప్రీతిన్=కనులపండువుగా. ఈ పద్యమున వృత్త్యనుప్రాసము, ౩౮౨ వ పద్యమున జెప్పిన ఎల్లకాంతలు భార్యలనియు నిందుఁజెప్పినవారు పరిచారికాదు లనియు గ్రాహ్యము.

తా త్ప ర్య ము.

కాంతారత్నమగు శాంతాదేవి తన హృదయకాంతునితో వచ్చుటచూచి దశరథుని యంతఃపురకాంతలు వారిని గన్నులు పండువుగాఁ జూచి సంతోషించిరి.

కం॥ అంతఃపురకాంతలు భూ; కాంతుండును గారవింపఁ◆గా మిక్కిలి నా
శాంతాకాంతుండుండె న,నంతముదముతోడ ఋత్వి◆గన్వితుఁడగుచున్. ౩౮౫

శాంతాకాంతుఁడు=ఋశ్యశృంగుఁడనికాని తండ్రిపేరుతోఁగాని చెప్పక భార్య పేరితో నిట్లుచెప్పుట పుట్టినింట నాఁడుబిడ్డకుఁ బ్రాధాన్యముండుటచేతనే 'సీతాయాః పతయే' యన్నట్లు, అనంతముదముతోడన్ = అధికసంతోషముతో, ఋత్విక్ + అన్వితుఁడు + ఐ = వసిష్ఠుఁడు మొదలగు ఋత్విజులతోఁ గూడినవాఁడై, అనంతశబ్దము నఞ్ సమాసము.నాలవపాదంబున నఞ్ సమాస యతి-యను నుభయయతి.

తా త్ప ర్య ము.

రాజకాంతలు - రాజు తన్ను మిక్కిలి గౌరవింపఁగా ఋశ్యశృంగుఁడు ఋత్విజులతోఁ గలిసి సంతోషమున వర్తించుచుండెను.

—◆ ౧౨ సర్గము. దశరథుఁ డశ్వమేధయాగము సేయ యత్నించుట ◆—

ఉ॥ అంత లతాంతకాంతము వ◆నాంతరఫుల్లలతాంతవాసనా
క్రాంతదిశాంత ముద్భటని◆రంతరకంతుగుణార వాళ్యప
క్రాంతము పాంథసాధ్వసదు◆రంతము పల్లవపుష్పభారశా
ఖాంతము హృత్సరోరుహని◆శాంతము దోఁచె వసంత మెంతయున్.౩౮౬

దశరథుఁడు సర్వకామపరిపూర్ణుఁ డయ్యును సంతానము లేనివాఁ డయ్యెను. వానప్రస్థకుమారునిఁ దపస్వినిఁ జంపినపాపము సంతానప్రాప్తికి విఘ్నకరమైన ప్రతిబంధముగా నుండెను. తమకుఁ గలిగించిన పుత్రవియోగదుఃఖము నకుఁగాను నీవును పుత్రవియోగదుఃఖమున మరణింపు మని శపించిరి కాని యది

హత్యకుఁ బ్రాయశ్చిత్తము కాదు. ఈ బాల్యచరిత్రమును అంత్యదశ వఱకు దశరథుఁడు మఱవనే మఱచెను. కాఁబట్టి సంతానప్రాప్తికిఁ ప్రతిబంధక మైన పాపము పరిహారమగుటకై యశ్వమేధయాగముఁ జేయఁదలఁచెను. అనిష్టపరిహారము ఇష్టప్రాప్తి యను రెంటిలో నశ్వమేధమువలన ననిష్టపరిహారము,పుత్రకామేష్టి వలన నిష్టప్రాప్తి అనిష్టపరిహారము వలననే యిష్టప్రాప్తి యగునని సిద్ధాంతము లేదు. చేలో కంప కొట్టినంతమాత్రముననే గింజ లింటికివచ్చునా? గింజ లింటికి వచ్చుటకుఁ గావలసిన కృషి యావశ్యకము కదా- అట్టులే యిది యును: అశ్వమేధమువలనఁ బాపపరిహారమని "సర్వం పాప్మానం తరతి;తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమే ధేన యజతే" యని శ్రుతి యందును"రాజసార్వభౌమోఽశ్వమేధేన యజేత" యని స్మృతియందును గలదు. దీనివలన నశ్వమేధము సర్వపాపహరము. ఇది యాలోచింపక యొకఁడు పుత్రకామేష్టి:- యనావశ్యకమనియు నా సర్గములు ప్రక్షిప్తములనియు వ్రాయుట యవిచారమూలకము.

అశ్వమేధము చేసినంతనే సంతానము కలుగఁగల దని తలఁచి సనత్కుమారు వచనంబుల స్మరించి సుమంత్రుఁడు రాజునకుఁ జెప్పఁగా దానికై శాంతతోడ ఋశ్యశృంగుని రప్పించి కొంతకాలముంచుకొని తగిన కాలమునఁ దాను దలఁచి యుండునట్లు పుత్రకామేష్టికిఁ బూర్వాంగముగా నశ్వమేధయాగము చేయ నారంభించుచున్నాఁడని కవి చెప్పుచున్నాఁడు.

అంతస్=ఋశ్యశృంగుఁడు వచ్చిన పిదప,లతాంత=చిగుళ్ళచేత,కాంతము= మనోహరమైనది, వనాంతర=అడవినడుమ, ఫుల్ల=పూచిన, లతాంత=పుష్పములయొక్క, వాసనా=సుగంధముచేత, ఆక్రాంత=క్రమ్మకొనఁబడిన, దిశాంతము=దిక్కులు కొనలుగలది, ఉద్భట=అధికమైన, నిరంతర=ఎడఁదెగని, దట్టమైన, కంతు=మన్మథునియొక్క, గుణ=అల్లెత్రా డగు తుమ్మెదల యొక్క = ఆరవాళి = శబ్దసమూహముయొక్క, ఉపక్రాంతము = ఆరంభము కలది. పుష్పములు మన్మథునికి ధనస్సుగాను, బాణముగాను, చిగురు బాకుగను, మత్స్యముగాని మకరముగాని ధ్వజముగాను, చెఱకు విల్లుగాను చెప్పుట కవి సమయము. ఈ వర్ణనము వసంతారంభమును సూచించుచున్నది. పాంథ = భార్యలను విడనాడి దేశసంచారము చేయు వియోగి బాటసారుల యొక్క, సాధ్వస = భయముచేత, దురంతము = చెడ్డదియు, బాటసారులు భార్యావియోగమునకుఁ దాళఁ జాలక ప్రాణాపాయము వలన భయపడు చుందురు. కావున వసంతము వారి పాలిటికిఁ గీడైనది యని భావము. పల్లవ = చిగుళ్ళ యొక్కయు, పుష్ప = పూవుల యొక్కయు, భార = బరువుకల

శాఖాంతము = కొమ్మలకొనలుగలదియు, హృత్ = (ఎడఁబాయని దంపతుల యొక్క) మనస్సు అనెడి, సరోరుహ=కమలమునకు, నిశాంతము=సూర్యోదయ కాలమువంటిదియు నగు, వసంతము=వసంతకాలము, తోఁచెన్, రెండుమూఁడు పాదములందుఁ బ్రాదియతి. అలంకారము అంత్యప్రాసము, లతాంతమనఁగా జిగు రనుటకు "అడుగుపెట్టదు నవ్యహరిచందనలతాంత । సరణిపైఁగాని యీ యరుణచరణ—" మను. ఇచ్చటఁ బుష్ప మను నర్థ మరుణచరణ యను పద సారస్యమును జెలుచును. ఏలన విశేషవిశిష్టముగాని పుష్పము తెలుపనియే కవి సమయము. 'సామాన్యగ్రహణే వారిముచాంకృష్ణత్వమేవహి । రక్తత్వమేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్ల్యమేవచ' —కావ్యకల్పలత. శ్లో॥ నవపలాశపలాశవ నం పురస్స్ఫుటపరాగ పరాగిత పంకజమ్ । మృదులతాంత లతాంత మలోక యత్....। మాఘ ౬ సర్గము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు ఋశ్యశృంగుఁడు వచ్చి యయోధ్యచేరిన పిమ్మట చిగుళ్ళచే మనో హరమై వనములలో వికసించిన పూలవాసనలచేనాక్రమింపఁబడిన దిశల కొనలు గలదై విశేషముగ మన్మథుని యల్లెత్రాఁపులనుతుమ్మెదల ఝుంకారములచే నుపక్రమింపఁ బడినదయి పరస్పరమెడఁబాసినభార్యాభర్తలకు భయోత్పాదక మైనదియు, చిగురులయుపూలయు బరువుగల కొమ్మలకొనలు గలదియునై దంపతులహృదయకమలములకు సూర్యోదయమైనదియు నగు వసంతము ప్రాప్తించెను.

చం. పరమమనోహరం బగుచుఁ◆బొలిన యమ్మధుమాసపూర్ణిమన్
 వరము మలిమ్లుచాదికవి◆వర్జిత మైనదినంబునన్ ధరా
 వరుఁడు దలంచి సాంగ్రహిణి◆వర్తిలఁ జేయఁగ ఋశ్యశృంగునిన్
 సరసత వేఁడెఁ బూనఁ గుల◆సంతతికై నిజయాజకత్వమున్. ౩౬౮

వరము=దినవారాదిశుద్ధి యను సమస్తగుణములచేత శ్రేష్ఠమైనదియు, మలి మ్లుచ+ఆదిక=మలమాసము మున్నగు దోషములచేత వివర్జితము, అయిన దినంబునన్=విడువఁబడిన దినమగు. ఈదినమున నేదోషము లేదనిభావము. సాంగ్రహణిన్=అశ్వమేధారంభమునఁ జేయు నొకానొక యజ్ఞమునకు సాంగ్రహిణి యనిపేరు, వర్తిలఁజేయఁగన్=నడిపింపఁగ, "చైత్ర్యాంపౌర్ణమాస్యాం ప్రాత రశ్వమేధేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య సాంగ్రహిణ్యేష్ట్వాయజత" యను స్మృతి వాక్యమిందుఁ బ్రమాణము. ఈ సాంగ్రహిణికై ఋత్విక్కుల వరించుట ప్రాప్త మైనది కావున మొదటదశరథుఁడు ఋశ్యశృంగుని బ్రహ్మగా వరించు చున్నాఁడు. కులసంతతికై=వంశ మవిచ్ఛిన్నముగ నుండుటకై, నిజయాజ

కత్వమున్=తనకు యజ్ఞముచేయింప బ్రహ్మపదవిని, వాలిన=అతిశయించిన, మధుమాసపూర్ణిమన్=చైత్రమాసముయొక్క పున్నమనాఁడు.

తాత్పర్యము.

మిక్కిలి మనోహరమై యతిశయించిన చైత్రశుద్ధమునఁబున్నమనాఁడు దిన వారాది దోషములులేని దినంబున (తనకు సంతానము గలుగుటకై)యశ్వమేధా రంభమునఁ జేయవలసిన సాంగ్రహణీ యనుకర్మమును జేయుటకై ఋత్విజుఁ డుగానుండి కార్యము నిర్వహింప దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునిఁ బ్రార్థించెను.

ఉ॥ ఆఋషిచంద్రుఁ డవ్విధినె•యౌత మటంచును బల్కి వేగ సం
భారములం గడింపు, మఖ•వాజిని వీడు, మఁటంచుఁ జెప్పినన్
ద్వారమునుండు మంత్రినిఁ సు•మంత్రునిఁ గన్గొని ఋత్విగాదులన్
ధీరుల బ్రహ్మవాదులను•దేరఁగ వేగమ పోయి రమ్మనన్. ౩౬౮

ఔతన్+అఁటంచున్ = ఔతమఁటంచు. ఎడు-త-ల ద్రుతంబున కచ్చుపరం బగునపుడు మకారంబగు, సు.వ్యా-క్రియ. సూ. ౩౩. సంభారములన్=సామగ్రు లను, గడింపు=సంపాదింపుము, మఖ=యజ్ఞముయొక్క, వాజిని=గుఱ్ఱమును, 'అపదాతీ న్నృత్విజస్సమావహంత్వా సుబ్రహ్మణ్యయా' యనుశ్రుతి విధించి నట్లు అధ్వర్యుఁడు మున్నగు ఋత్విక్కుల వరించుచున్నాఁడు, ఆ సుబ్రహ్మ ణ్యయా=సుబ్రహ్మణ్యుఁ డను ఋత్విక్కును వరించుదనుక, ఋత్విజః=ఆయా ఋత్విక్కులను, అపదాతీన్=పదాతులు కాకుండునట్లు, కాలినడకలేక వాహనము లపై నెక్కించుకొని, ఆవహంతి=పిలుచుకొని వచ్చుచున్నారు, అని యీశ్రుతి కర్థము. మీఁదఁ జెప్పఁబోవురీతిని వారలను వరింపవలసినది. చైత్రపౌర్ణమాసి నాఁడు రాజపురుషులు తాము అధ్వర్యు బ్రహ్మ హోత అగ్నీధ్రు లను ఋత్వి క్కులను సోమప్రవాకమున వరించినవారింటికిఁ బోయి యేనుఁగు గుఱ్ఱము మున్నగు వాహనములపై నెక్కించుకొని రావలయును.చైత్రబహుళామావాస్య నాఁడు పూర్వము వరించిన యధ్వర్యుఁడు మున్నగువారిసే సంజ్ఞాన మను యాగముకొఱకు మరల వరింపవలయును. వైశాఖపూర్ణిమనాఁడు ప్రాజా పత్యర్షభ పశునిమిత్తము సోమప్రవాకము వరించిన మైత్రావరుణ ప్రతిప్రస్థాత లను నిద్దఱు ఋత్విక్కులను వాహనములపై నెక్కించుకొని రాజపురుషులు వా రింటినుండి పిలుచుకొని రావలయును, జ్యేష్ఠబహుళామావాస్యయందు సోమ ప్రవాకమున వరించిన యుద్గాతను ముందుచెప్పినట్లు పిలుచుకొని రావలయును. మఱుసంవత్సరమునఁ జైత్రపూర్ణిమనాఁడు త్రైధాతవీయ మను కార్యము కొఱకు ప్రస్తోతను పూర్వమువలెఁ బిలుచుకొనిరావలయును. దీక్షారంభమైన మూఁడవ దినము మొదలుకొక్కొక్కదినమున నొక్కొక్కనిప్రకారము ఎనిమిది

దినముల యందు (౧)బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి (౨) అచ్ఛావాకుఁడు(౩) నేష్ట(౪) ప్రతిహర్త (౫) గ్రావస్తుతుఁడు (౬) పోత (౭) ఉన్నేత (౮) సుబ్రహ్మణ్యుఁడు. అను నెనమండ్ర ఋత్విక్కులను బిలిపింపవలయును. ఇటి ఋత్విగ్వరణము నిట సంగ్రహముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ధీరులను = కార్యము నెఱవేర్చుటయందుఁ బాండిత్యమువలనఁ గలిగిన ధైర్యముగలవారిని, బ్రహ్మవాదులను=సదా వేదమునే పఠించువారిని.

తాత్పర్యము.

ఆ ఋషీశ్వరుఁ డట్టులే కాని మ్మని యంగీకరించి "యీ క్రతువునకుఁ గావలసిన వస్తువులను సంపాదింపవలసినది; యజ్ఞాశ్వమును వదలవలసినది; యని చెప్పఁగా దశరథుఁడు సుమంత్రునిఁ బిలిచి ఋత్విజులను బండితులైన బ్రహ్మవాదులను బిలిచికొని రమ్మని పంపెను.

తే॥ వామదేవసుయజ్ఞ జా•బాలికాశ్య, పులఁ బురోధ వసిష్ఠునిఁ • బురుడు లేని
యితరభూమీసురేంద్రుల•నెల్లఁదోడి,
తెచ్చెనుసుమంత్రుఁడపుడుహ•ర్షోచ్ఛ్రయమున. ౩౬౯

పురుడులేని = సాటిలేని, భూమీసురేంద్రులన్=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను, హర్ష + ఉచ్ఛ్రయమున = సంతోషాతిశయముచేత.

తాత్పర్యము.

సుమంత్రుఁ డట్టులే పోయి వాసుదేవుని - సుయజ్ఞుని - జాబాలిని - కాశ్యపుని - వసిష్ఠుని- బ్రహ్మవిద్యయం దనమానులైన యితర బ్రాహ్మణోత్తములను బిలిచికొనివచ్చెను.

౩౭౦ మొదలు ౩౮౨ వఱకుఁగల పద్యములు ప్రాయికముగ ౨౯౭ మొదలు ౩౧౦ వఱకు నుండు పద్యములే.

పూర్వమాలోచన - ఇప్పుడు కార్యభాగమున ఋత్విగాదివరణము - ముందొక విధము వెనుక నొకవిధము గాకుండుటకై యీమాటలే చెప్పఁబడును. కావునఁ బునరుక్తి దోషములేదు.

ఉ॥ ఈగతి నేగుదెంచిన ము•నీశ్వరులన్ బహుమానపూజనో
ద్యోగముచేతఁ దన్పుచు ర•ఘూద్వహుఁ డిట్లను భక్తినో తపో
యోగశిష్టులార! భృశ•యోగ్యులు మీకృప కల్గి యుండియున్
నాగడుసుంగ్రహంబు లిటు•న న్ననపత్యునిఁ జేసెఁ గ్రూరతన్. ౩౭౦

కం॥ సంతానము ప్రాప్తింపమిఁ, జింతాంభోనిధినిమగ్న • చిత్తుఁడ నై యే
కాంతము వనరెద నీఁక నా,సంతాపముఁ బాపరయ్య•సంయములారా! ౩౭౧

కం॥ సుతలబ్ధికి హయమేధ,క్రతువును జలుపంగను గోర్కి•గలిగెను నాకీ
యతులితమునిసుతుమహిమను,మతిఁ గలవాంఛితము లెల్ల•మానక తీరున్. ౩౮౨

చం॥ అన విని మేలు మే లదియు•యౌనని బ్రాహ్మణు లెల్ల సమ్మదం
బునఁ బొగడ వసిష్ఠముఖ•ముఖ్యులు శాంతధవుండు భూపతిన్
గనుఁగొని లెస్స నీతలఁపు•గల్గు నవశ్య మభీప్సితార్థముల్
పనికిని బూనుమి, వలయు•వస్తువులన్ సమకూర్పుమీ వెసన్. ౩౮౩

కం॥ విడువుము ఘోటకమును బో,విడువుము సందేహ మెదను•ప్రేష్యులకెల్లన్
నొడువుము సామగ్రులకై,కొడుకులు కలిగెదరు నీకుఁ•గువలయనాథా! ౩౮౪

కం॥ తనయుల నొందఁగ వలె నను, ఘనధార్మిక బుద్ధి నీకుఁ • గలిగెను గానన్
దనయుల నలువురఁ గాంచెద,ననఘుల సంకల్ప మేల•వ్యర్థ మగు ననన్. ౩౮౫

కం॥ ఆనుమల వినుమఁ గన్నుల, నానందాశ్రువులు రాల•నధిపతి హర్షా
ధీనతఁ దనయుల నప్పుడ, మానుగఁ గనినట్లు పొంగి•మంత్రుల కనియెన్.

చం॥ వలసినసర్వవస్తువు ల•వారిగఁ జేర్చి, గురూక్తి గుణ్యమున్
బలియుర సత్పురోహితుని•బ్రాపుగఁ గూరిచి వీడి, యజ్ఞశా
లల సరయూత్తర క్షితిత•లంబునఁ గట్టి, యథావిధిం గ్రమం
బలవడ శాంతి కార్యము స•మాచరణం బొనరింపుఁ డెంతయున్. ౩౮౮

వలసిన సర్వవస్తువులన్=అశ్వమును విడుచుటకువలసిన సాధనముల నన్నిఁటిని,"ద్వాదశా రత్ని రశనా భవతి"యని శాస్త్రోక్తమైన పండ్రెండు అరత్నులు కొలఁతగల ముంజదర్భతోఁ బేనఁబడినత్రాడు, "చతుష్టయ్య ఆపోభవంతి" అని శాస్త్రోక్తమైన"ఆతపతి వర్ష్యములు కూప్యములు,స్థావరములు,వహంతులు అను నాలుగువిధములైన తీర్థములు మున్నగునవి.ఆ యుపకరణములు.అరత్ని=పిడికిలితక్కువమూర,బలియురు=బలిష్ఠులగురాజపుత్రులు మున్నగువారు,'చతుశ్శతా రంక్షతి'యని యిందుఁబ్రమాణము.పురోహితులు=నలువురు ఋత్విక్కులు,శ్రుతియందు-'చత్వార స్సముక్షంతి'యని ప్రారంభముచేసి'శతేన రాజపుత్రైస్సహాధ్వర్యుః శతేనారాజభిరుగ్రైస్సహ బ్రహ్మశతేన సూత్రగ్రామణిభి స్సహోతా,శతేన క్షత సంగృహంతృభి స్సహోద్గాతా'యని రక్షకుల సంఖ్యచెప్పఁబడినది.దీనినే భట్టభాస్కరుఁడును సంగ్రహముగశ్లోకమునవ్రాసియున్నాఁడు."సన్నాహసంతఃక్షితిపాలపుత్రా స్సచ్ఛద్ధనూతా శత మస్య తల్పాఃః,గోపాయితారశ్శత మేవ ముగ్రా సన్నాహనస్తాదృశనూను యుక్తాః, వైశ్యాశ్శతం ప్రాంతచరాః పథిస్యు ర్వరూధినీ స్తైశ్శత మేవ శూద్రా' యని వారి శ్లోకములు. పుణ్యనామదేవయజన

మధ్యవస్యతియని శాస్త్రముచెప్పినట్లు యాగమునకుఁ దగినపుణ్యస్థలము నిటఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సరయు + ఉత్తరక్షితితలంబు=సరయూనది యుత్తరపుగట్టు, జనసమ్మర్దము లేని యేకాంతప్రదేశము కాబట్టి యక్కడ యజ్ఞశాలలఁగట్టు డను చున్నాఁడు. యథావిధి=శాస్త్రమును మీఱక, కల్పసూత్రమునఁ జెప్పిన క్రియా క్రమమున.

కం॥ అపరాధంబులు పొసఁగిన, విపులవ్యసనములు దమ్మ•వెనుకొన వేనిన్
నృపవరు లెల్లరు దీని, న్నిపుణులువో చలుప ధారి•ణీస్థలి నెందున్. ౩౭౮

కం॥ నెమకుచునుందురు యజ్ఞ, క్రమకోవిదులైన బ్రహ్మ•రాక్షసు లెట ఛి
ద్రము లౌదవవె యని; క్రతువి,
ఘ్నమునం దత్కర్త యపుడ•కనునాశంబున్.

కం॥ వేలిమి యెటు విఘ్నంబుల, పాలం బడకుండు నట్టి•భంగిని మీరల్
చాలసమర్థులు దీర్పఁగ, హాళిమెయి న్నిర్వహింప•రయ్యా శ్రద్ధన్. ౩౮౦

చం॥ పతి యిటు లాడఁ బ్రెగ్గడలు•వల్లె యటంచు భవాదృశుల్మహా
మతు లిలఁ బూనుకార్యముల•మా తొడఁగూడునె? సత్యసత్ఫలా
న్వితనుతకార్యలోలురకు•విఘ్నములుం బొడచూపు టెట్లగున్ ?
హితగతి నప్రమాదమతి•నెంతయుఁ దీర్తుము సర్వకార్యముల్. ౩౮౧

కం॥ అని యాడుచు భూపరునిం, గొనియాడుచు నున్నవిప్ర•కోటులు నృపు దీ
వనలం దనుపుచు ననుమతి, గొనుచుం బనివినిరిముదము•గుబ్బతిలంగన్.
౩౮౨

౩౭౦-౩౮౨ పఱకు తాత్పర్యము

ఇట్లు వచ్చిన యాబ్రాహ్మణుల నెల్లరను జూచి దశరథుఁడు వారిని బహుమానముగా సత్కరించి భక్తితో నిట్లనియె- ఓతపస్సంపన్నులారా! మీరందఱం తటి తపోమహిమయో గలవారు. మీయట్టిమహామహులకృప గలిగియుండియు నాపాలి దుష్టగ్రహములు నాకు సంతానము లేకుండఁ జేసెను. సంతానము లేకుండుటచేఁ బుత్రులు లేనివారికిఁ బుట్టగతులు లే వను మాట స్మరించి నాగతి యేమికానున్నదో కదా యని మిక్కిలి సంతపించుచున్నాను; నాపరితాపముఁ దీర్పవలసిన భారముమీయందున్నది. ఈ సంతానము గలుగుటకై నేనశ్వ మేధయాగము చేయ సంకల్పించితిని. అసమానుడైన మునికుమారుని ఋశ్య శృంగుని మహిమచే నామదిలోఁగల కోర్కులన్నియు నెఱవేఱఁగలవు.

అనిన వారందఱు నదియే మేలయినపని యట్లే చేయు మని సంతోషముతోఁ జెప్పఁగా నందు ముఖ్యులయిన వసిష్ఠ ఋశ్యశృంగులును రాజును గమఁ

గాని-నీయాలోచన లెస్సయైనది. నీవు తలపెట్టిన ఫల మవశ్యము ఫలించును. కావున నీకఁ గార్యభాగమునకై పూనుము. కావలసిన వస్తువులన్నియుఁ దెప్పింపుము. యాజ్ఞాశ్వమును సంచారమునకై వదలుము. నీసేవకులనందఱ నాయాకార్యములందు నియమింపుము. నీ కవశ్యము కొడుకులు కలిగెదరు. సందేహము వలదు, ధర్మబుద్ధిచే నీవు కొడుకులు గావలయు నని కోరితివి. కావున నీకు నలుగురుకొడుకులు గలిగెదరు. నిష్కల్మషచిత్తులసంకల్ప మేల వ్యర్థమగును ?

అని వారు చెప్పఁగా రాజు కన్నులనుండి యానందబాష్పములు రాలఁ దన కప్పుడే కుమారులు గలిగినట్లు సంతోషించి మంత్రులతో నిట్లనియె— మంత్రులారా! కావలసినవస్తువులన్నియు సమకూర్పుఁడు. గురువులు చెప్పినట్లు యజ్ఞాశ్వమును వదలుఁడు. దానికి రక్షణార్థము పురోహితు నొకనిఁ బంపుఁడు. సరయువునకు నుత్తరతీరమున యజ్ఞశాలల నిర్మింపుఁడు. శాంతికార్యములన్నియుఁ జక్కఁగఁ జేయింపుఁడు. ఈ యజ్ఞము సులభసాధ్యము కాదు. కావుననేకదా రాజులందఱు దీనినిఁ జేయ సాహసింపరు. ఏలన, నేమాత్ర మప రాధము సంభవించినను గష్టములు తప్పవు. యజ్ఞక్రమమును దెలిసిన బ్రహ్మ రాక్షసులు మంత్రలోపమో, తంత్రలోపమో, క్రియాలోపమో యేదేని లోపము గలుగునా యని కాచి వేచియుందురు. లోపము కలిగెనా వారు విఘ్నముచేయు దురు. విఘ్నము కలిగెనా కర్త వెంటనే నశించును.

కావున మిక్కిలి యపాయముతోఁ గూడినది కావుననే మీరందఱు నేలోపము రాకుండునట్లు కనిపెట్టి పనిచేయవలయును. మీ రిట్టికార్యములందు మిగుల సమర్థులు. కావున శ్రద్ధతోఁ బనిచేయఁగోరెదను - అని రాజు చెప్పఁగా మంత్రు లట్లే కానిమ్మని యంగీకరించి మఱియు నిట్లనిరి.

రాజా! ఇది చక్కఁగా జరుగునా యను విచారము మీకేల? మీవంటి మహాత్ములు పూనినకార్య మెన్నఁడైన విఘ్నహతమగునా? మీరు సత్యాత్ములు. సత్ఫలము కోరియే కార్యములు చేయువారు. ఇట్టివా రట్టికార్యములు చేయఁ బూనినపుడు విఘ్నము లేల సంభవించును? మేముచేయవలసిన కార్యములన్నియు బ్రమాదపడక హితబుద్ధితోఁ జేసెదము- అని చెప్పి రాజును బొగడుచుండ బ్రాహ్మణులును సెలవుతీసికొని వెడలిపోయిరి.

విప్రకోటులు పనివినిరి.ఇచ్చట కర్తృపద మమహద్వాచకము. క్రియాపదము మహద్వాచకము. 'మహత్సమూహార్థకశబ్దం బమహత్కార్యయుక్తం బయ్యెఁ దద్విశేషణ క్రియలు మహత్కార్యయోగ్యంబులు విభాష నగు.' "పడనడుతురు నిన్నుఁగన్నఁ బ్రమథగణంబుల్" ఇత్యాది. ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద ౧౭ సూ.

వ్యాఖ్యానమునకు ౩౧౦ వ పద్యమునకు వ్యాఖ్యానము చూచునది.

—• ౧౩ సర్గము. వసిష్ఠుఁడు యజ్ఞసంభారముల సిద్ధము చేయించుట •—

చం॥ సమముగ నొక్కయేఁడరుగఁ • జారువసంతము రాఁగఁ గ్రమ్మఱ
శ్శమమున నశ్వమేధము నొ • నర్ప సుతాప్తికి నై ధరాధవుం
డమలు వసిష్ఠుఁ జేరి విధి • నర్చన సేసి యథోక్తి నే నుప
క్రమ మొనరింతు విఘ్నహతిఁ • గానక యుండఁగఁ జేయుఁ డీకృతిన్. ౧-౩

ప్రథమసంవత్సరమున చైత్రపూర్ణిమనాఁడు సాంగ్రహణేష్టిని జరిగించి మఱు సటిదినమున 'చత్వార స్సముక్షంతి' యను శాస్త్రోక్తరీతిగా బ్రహ్మౌదనము, మేధ్యాశ్వబంధనము, స్నాపనము, ప్రోక్షణము, అశ్వవిమోచనము మొదలగు కార్యముల నెఱవేర్చి, యది మొదలు ప్రతిదినము 'సావిత్ర మష్టాకపాలం ప్రాతర్ని ర్వపతి' యని శ్రుత్యుక్తక్రమముగ సావిత్రాది కర్మములు చేయు చుండవలయును. అట్లు మొదటి సంవత్సరము గడచినపిదప రెండవసంవత్స రము ప్రారంభమున దేవయజనము యాగస్థానమునకు బయలుదేఱవలయును. అది యిఁక మీఁదటి సందర్భమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

సమముగన్=పూర్ణముగ, ఒక్కయేఁడరుగన్=ఒక్క సంవత్సరము జరుగఁగా, నాయేఁటి కడపటియమావాస్య రాఁగా; చారువసంతము=మనోహరమైన వసంత ఋతువు అందుఁ జైత్రమాసమే మన కిటఁ బ్రధానము. సుత+ఆప్తికిన్ = పుత్రులు గలుగుటకు, శమమున=శాంతితో, అశ్వమేధమునొనర్పన్ - దేవయజ నమునకుఁ బోయెను అని యధ్యాహారము. ఉఖా సంభరణము, త్రైధాతవీయము, దీక్షణీయము మున్నగు కార్యములు చేయవలసి యున్నవికదా. కావున నీ దినముననే యజ్ఞస్థలమునకుఁ బోవలయును. ఇదియే భట్టభాస్కరులును జెప్పి యున్నారు. 'సంవత్సరస్యాస్యతు యెాంతి మామావాస్యా విధేయా మిహదీక్ష ణీయాం । త్రైధాతవీయాం ప్రవదంతి సప్త దినాని దీక్షాహుతయ స్తథాష్టౌ" యని వారివాక్యము. ఇట్లు దేవయజనగమనము సంక్షేపముగఁ జెప్పెను. ఇఁక నీ సందర్భమంతయు దీనినే విస్తరించి చెప్పను. బ్రహ్మౌదనమను క్రియారం భము మొదలు అశ్వమేధసమాప్తివఱకు వలసిన వస్తువుల సంపాదింపనుగాని యే కార్యమునకుఁ గాని స్వాతంత్ర్యము లేదు. కావున నీనడుమ గావలసిన వస్తువుల సంపాదించుటకై యధ్వర్యునే ప్రేరింపవలయును. కావున నధ్వర్యు వగు వసిష్ఠుని నా కార్యములకై మొదటనే ప్రార్థించుచున్నాఁడు. ఇట్లు భట్ట భాస్కరులు చెప్పియున్నారు. 'రశనాం జనతః పశ్చా దధ్వర్యుః పరిగీయతే, రాజ్ఞ్యాయ స చ రాజాస్యా ద్యాపత్నం తిష్ఠతే క్రతు' వని వారి వాక్యము. రశ నాంజనతః-రశనా=ద్వాదశా రత్నిరశనా భవతి మౌంజీభవతి యని శాస్త్రమునఁ

జెప్పిన యశ్వమేధము గుఱ్ఱమును గట్టుత్రాటియొక్క, అంజనతః = యదాజ్య ముచ్ఛిష్యతే తస్మిన్రశనా మ్యనక్తి యని శాస్త్రము విధించినట్లు బ్రహ్మౌదన క్రియయందు మిగిలిన నేతితోఁ దడుపుటకు, పశ్చాత్ = వెనుక నని యర్థము, వసిష్ఠునిన్=ఇచ్చట యంత్యనకారముచేత నరుంధతియు సూచితము. సవిధినిన్ =శాస్త్రవిధితోఁ గూడునట్లు, యథో క్తిన్=శాస్త్రమునఁ జెప్పినదానిని మీఱక, ఉప క్రమము=యజ్ఞారంభము, ఈకృతిన్=ఈయజ్ఞకార్యమును, ద్రవ్యము=దేవత, కర్మము మున్నగువానిని విఘ్నహతిన్=అడ్డుపడుటవలన, గలిగెడు చేటును.

తాత్పర్యము.

అశ్వమును విడిచినపిమ్మట నొక్కసంవత్సరము పూర్ణముగాఁ గడవఁగా మఱల వసంతర్తువు చైత్రమాసము రాఁగా దశరథుఁడు వసిష్ఠునిఁ జేరి యశ్వము సంచారము చేసి వచ్చినది. ఇఁక యాగము ప్రారంభింపవలసి యున్నది. మీరు చెప్పినప్రకారము నేను ప్రారంభించెదను. విఘ్నముల రాకుండ మీరు కాపాడుఁడు.

కం॥ గురుఁడవు నిస్తులమైత్రీ, భరుఁడ వవిచ్ఛిన్న సఖ్య•పరుఁడవు క్షేమం
కరుఁడవు కూరిమి మీరలె; భరియింపనువలయు యజ్ఞ•భారం బెల్లన్. ౩౮౪

నిస్తుల=సాటిలేని, మైత్రీ=స్నేహముచేత, భరుఁడవు=నిండినవాఁడవు, అవి చ్ఛిన్న=నడుమనడుమఁ జెడక యొక్కటే ధారగా వచ్చునట్టి, సఖ్య=స్నేహమే, పరుఁడవు = ప్రధానముగాఁ గలవాఁడవు, క్షేమంకరుఁడవు = క్షేమము కలుగఁ జేసెడివాఁడవు. కావున, కూరిమిన్=ప్రేమతో, భరియింపను వలయున్- ఇచ్చటి నువర్ణముచేత ఆర్త్విజ్యమును గూడ భరింపవలయు ననుట సూచితమగును.

తాత్పర్యము.

మహాత్మా ! నీవు మాకు గురుఁడవు. అంతియకాక యసమానమైన స్నేహ భావమును మాయందుఁ గలవాఁడవు. వంశపరంపరగా నెడఁదెగక వచ్చిన సఖ్యము ప్రధానముగాఁ గలవాఁడవు. మాకు క్షేమమునే కలిగించువాఁడవు, కాఁబట్టి కేవల పౌరోహిత్యమేకాక ఋత్విజుని భారము తదితరభారము లన్ని మీరే వహించి కార్యమెట్లు సఫలమగునో యట్లు నిర్వహింపవలయును.

చం॥ అనవుడు నవ్వసిష్ఠముని•యా నిఁక సర్వము నిర్వహింతు నే
నని నవనంబుఁ దీర్పఁగ ని•యామ్యులునై నద్విజాతివృద్ధులన్
సనియమధర్ములన్ స్థపతి•సంఘములన్ వరశిల్పవిజ్ఞులన్
ఖనకులఁ గర్మకారులను•న ర్తకవర్ధకి చిత్రకారులన్. ౩౮౫

సవనమును=యజ్ఞమును, నియామ్యులు నైన=ఇదివఱకే నియమింపఁబడిన వారిని, సనియమ=ఏర్పాటుతోఁగూడిన, ధర్మిలన్ = ధర్మకార్యముఁగల వారిని, స్థపతి = అయాపవస్తువులఁ దెచ్చుటకుఁ బ్రధానులుగా నియమింపఁబడినవారి యొక్క, సంఘములన్=సమూహములను, వర=శ్రేష్ఠులగు, శిల్పవిజ్ఞులన్ = ఇటికలు చేయువారు మొదలగువారిని, ఖనకులన్=తటాకాదులఁ ద్రవ్వువారిని, కర్మకారులన్=పనివాండ్రను, నర్తక=నాట్యమాడువారిని, శిల్పక=చిత్తరువుల వ్రాయువారిని, లేఖకారులన్=లెక్కలు వ్రాయువారిని,దీనివలన నపుడు లెక్కలు వ్రాయుటయుఁ గలదని యేర్పడుచున్నది. అప్పటికి వ్రాఁతయే లే దనువారి వాదము ఖండితము. కూర్చి చెప్పెను అని యధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు రాజు ప్రార్థింపఁగా సరి కానిమ్ము సర్వము నేనే నిర్వహించెదను అని యజ్ఞకార్యముల నిర్వహించుటకై, యేర్పఱుపఁబడిన వృద్ధబ్రాహ్మణులను నియమవంతులైన ధర్మాత్ములను స్థపతిసంఘములను శిల్పవిద్యాప్రవీణులను గుంతలు త్రవ్వువారిని ఇతర కార్యములు చేయు పనివాండ్రను వడ్రంగులను చిత్రకారులను బిలిపించి వారివారికిఁ జెప్పవలసినపనులు వారికి వారికి వసిష్ఠుఁడు చెప్పెను.

చం॥ గొనకొని వేనవేలుగను • గూర్పుఁడు తెండిట, నిప్పు డిట్టికల్
ఘనవిపులంబు లైన యుప • కారిక లుత్తమ విప్రవాటికల్
గనఁగ సునిష్ఠితంబులు ఫ • లప్రచయాదిక భక్ష్యపానతో
జననిలయంబులు స్వలయుఁ • జక్కఁగ నిర్మితిసేయ నియ్యెడన్. ౩౮౬

గొనకొని=ప్రయత్నించి, ఘనవిపులంబులు = దృఢమైనవియు విశాలమైనవియు- ఇందు నెత్తుకూడ వివక్షితము. ఉపకారికలు=రాజగృహములు, వాటికల్ =గృహములు, సునిష్ఠితంబులు=గాలికి, వానకు శిథిలముఁగానివి, ప్రచయ= సమూహము, భక్ష్య=తినుబండములు, నిలయంబులు=గృహములు, నిర్మితి సేయుఁడు=కట్టుఁడు.

తాత్పర్యము.

వేలకొలఁది నిటుకలు కావలయును. వాని నిప్పు డిచ్చుటకిఁ దేవలయును. విశాలములై యెత్తైన రాజగృహములు ఉత్తమబ్రాహ్మణులకు ఋత్విక్కులు మొదలగువారికి విడుదులు దృఢములై ఫలములు భక్ష్యభోజ్యపానీయములు లోనైన వుంచుటకుఁ దగిన భవనములు చక్కఁగా నిర్మాణము కావలెను.

తే॥ విప్రవరు లుండయోగ్యంపు • వీటిపట్లు,బహువిధంబులు భక్ష్యాన్న • పానములును
గలిగిదృఢ మయివాసయో • గ్యంబుగాఁగ,
వందలకొలందిదీర్పంగ • వలయుమీరు. ౩౮౭

వీటిపట్లు=వాసస్థానములు, పానములు=త్రాగునట్టి నీరు మొదలగు ద్రవ పదార్థములు, వాసయోగ్యము=వసించుట కనుకూలము.

తా త్ప ర్య ము.

ఋత్విక్కులకు సహాయులైన బ్రాహ్మణులకుఁ దగిన వసతులు నానా విధములైన భక్ష్యాన్నపానములు వినియోగించుటకు ననువై వాసయోగ్యము లైన యిండ్లు నిర్మింపబడెను.

కం॥ అట్టివ పౌరులకును గడు, దిట్టము లౌవసతు లొగిని•దీర్పఁగ వలయున్
నెట్టన యెవియెవి కోరిన, నట్టట్టివి నిండి యుండ•నగు నాయిండ్లన్.౩౭౭

పౌరులకు=పట్టనజనులకు, దిట్టములు=దృఢములు, వసతులు=గృహ ములు' ఒగిని=క్రమముగా, అట్టట్టివి=అట్టి+అట్టి+అవి. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱుచుగ నగు. అది అవి శబ్దంబుల యత్తునకు వృత్తిని లోపంబు బహుళంబు-సు.వ్యా. సంధి. ౨౦. ఎవియెవి-తఱుచుగ ననుటచే ఎవియేమ్యాదులలో చేరుటచే సంధిలేదు. నెట్టన కళ. రూ. నెట్టనము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇవిగాక యింకఁ జూడవచ్చిన పౌరులకు దృఢములైన యిండ్లుకంట్టించి యింటింటఁ గావలసిన పదార్థములన్నియు మరల మరల నడుగక యుండున ట్లొక్కసారిగ నించియుండవలెను.

కం॥ ఆరీతి జానపదులకుఁ; జారుతరంబుగను దీర్చి•శాస్త్రోక్తవిధిన్
సారతరాన్నాదులఁ గడు,గారవమున నిడఁగవలయుఁ•గా వశ్రద్ధల్.౩౭౮

జానపదులకున్=పల్లెటూళ్ళవారికి, శాస్త్రోక్తవిధి దీర్చి యని యన్వ యము ఈ పదము ముందును గృహనిర్మాణములం దని యన్వయించును.

తా త్ప ర్య ము.

మన నగరమువారికి నేర్పాటు చేసినపిమ్మటఁ బల్లెటూళ్ళనుండి వచ్చిన వారికిఁ గాను శాస్త్రప్రకారము రమ్యములైన నెలవు లేర్పాటులుచేసి వారివారికిఁ గావలసిన యన్నపానాదుల సగౌరవముగా నిడుట కేర్పాటుచేయవలయును, పల్లెలవారు కదా యని యశ్రద్ధ చేయరాదు.

దీనివలన 'శ్రద్ధయా దేయ' మన్నట్లు దానము శ్రద్ధతోఁ జేయవలయు నని సూచన. ఈ విషయమున భ. గీత. "అశ్రద్ధయా హుతందత్తం తపస్తప్తం కృతం చయత్। అస దిత్యుచ్యతే పార్థ నచ తత్ప్రేత్యనో ఇహ"అర్జునా!శ్రద్ధలేక

చేయు హోమము దానము తపస్సు మఱియితరకార్యము అసత్తనఁబడును, దానివలన నీలోకమున మేలులేదు, పరలోకమున మేలులేదు, అని తెలుపుచున్నది. "అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి"జ్ఞానము లేనివాఁడు శ్రద్ధలేనివాఁడు సంశయముకలవాఁడు నశించును.

'శ్రద్ధామయోయం పురుషో, యో యచ్ఛ్రద్ధ స్సఏవ సః" పురుషుఁడు శ్రద్ధామయుఁడు ఎవనిశ్రద్ధ యెట్టిదో వాఁ డట్టివాఁడే యగును. దృఢమైన విశ్వాసమునకు శ్రద్ధయనిపేరు. శ్లో॥ అశ్రద్ధా పరమం పాపం, శ్రద్ధాపాపవిమోచనీ। జహాతి పాపం శ్రద్ధావాన్, సర్పో జీర్ణా మివ త్వచమ్.- భా. అశ్రద్ధయే (శాస్త్రమందు విశ్వాసములేక పోవుటయే) పాపకారణము. శ్రద్ధయే పాపమును దొలఁగించును. పాము కుబుసమును విడిచినట్లు శ్రద్ధావంతుఁడు పాపమును విడుచును.

తే॥ అన్నిజాతులవారి య◆థార్హభంగి, సత్కరించుచు వారలు◆సంతసించు
నటు లొనర్పుఁడు కినుకచే◆నైనఁ గాము,
బలముచేతనైన నవమాన◆పఱుపవలదు.

యథార్హభంగిన్=వారికివారికిఁ దగినవిధమున, సత్కరించుచున్=గౌరవించుచు, కినుకచే= కోపముచేత-కాముముచే = వేడుకచేఁగాని. లాభము గోరిగాని;

తాత్పర్యము.

అన్నిజాతులవారిని నన్నితరగతులవారిని వారికి వారికి యోగ్యమైన రీతిని సత్కారము గావించుచు వారు తృప్తిపడునట్లు చేయుఁడు. కామముచేనైనను గ్రోధముచేనైనను నెట్టివారినైనను నవమానపఱుపఁగూడదు.

చం. వలయును యజ్ఞకార్యముల◆వ్యగ్రమనస్కుల, శిల్పకారులన్
వలసినయన్నవిత్తముల◆వారిగ నిచ్చి యథాక్రమంబుగా
నలరఁగఁ జేయ పీడక ర◆వంతయుఁ గూర్పుఁడు సర్వమున్ మదిం
జెలిమియుఁ బ్రీతి నూని, యనఁ జెచ్చెర వారలు దీర్చియమ్మునిన్. ౩౯౧

వ్యగ్రమనస్కులన్=జాగ్రత్తగల మనస్సుగలవారిని, అవారిగన్ సంపూర్ణముగ, యథాక్రమముగ=పెద్దపిన్నల వరుసగ, అలరఁగ=సంతోషపడునట్లు, పీడక=వదలక.

తాత్పర్యము.

అవల యజ్ఞకార్యములందు హెచ్చరికతోఁ దిరుగుపనివాండ్రను శిల్పులు లోనైన వారిని, వారికి, గావలసిన యన్నపానాదు లొసఁగి వారు కూటికినీళ్ళకు

దేవురులాడునట్లు చేయక సక్రమముగా నాదరింపవలయును, అల్పకార్యమైనను గొప్పకార్యమైనను చేయవలసినదానిని వదలక చేయుఁడు. చేయు కార్యమును మనస్సులో స్నేహము ప్రీతి కలిగి చేయుఁడు. వెట్టికిఁ జేయకుఁడు—అని వసిష్ఠుఁడు పనివాండ్రను నియమింపఁగా వారు నట్లేచేసి వసిష్ఠునితో నిట్లనిరి.

కం॥ మీరు వచించిన విధమునఁ, గారియము ల్దీర్చుటయ్యెఁ • గడమపడక యిం
కేరీతి వచించిన నా, తీరున సర్వంబు వేగ • దీర్తుమ టన్నన్. ౩౯౨

కారియములు=పనులు, కడమపడక=కొఱఁతలేక, కార్యశబ్దభవము—కారియము.

తాత్పర్యము.

అయ్యా, మునీంద్రా! మీరుచెప్పిన పనులన్నియుఁ జేసితిమి. ఏలోపము లేదు ఇంకను నేమైనను౦డినఁ జెప్పుడు చేసెదము.

—• వసిష్ఠుఁడు రాజులను బిల్వ సుమంత్రుని నియమించుట •—

చం॥ అతఁడు సుమంత్రుఁ జూచి విది • తాత్మక! చయ్యనఁ బిల్వుబంపుమీ
క్షితిఁ గల సర్వధార్మికుల • శిష్టధరామరభూమిపార్యశూ
ద్రతతుల సర్వదేశగన • ర ప్రకరంబుల వేనవేలు, స
త్కృతు లొనరించి శ్రద్ధ దలఁ • గింపక రక్తిపురస్సరంబుగన్. ౩౯౩

ఇట్లుపకరణములు సమకూర్చి యిఁక రాజులను బిలిపించుట చెప్పుచున్నాఁడు.

విదిత + ఆత్మక=ఎఱుఁగఁబడిన యందఱి మనస్సుగలవాఁడా, శిష్ట=శ్రేష్ఠులగు, ధరామర=బ్రాహ్మణులయొక్కయు, ప్రకరంబులన్ = సమూహము లందు తలఁగింపక=వదలక, రక్తిపురస్సరంబుగన్=ప్రేమ మున్నుగ, వైశవః=శీఘ్రము మే.

తాత్పర్యము.

అనిన వసిష్ఠుఁడు సుమంత్రునితో నిట్లనియె సుమంత్రా! నీకందఱి చిత్తవృత్తులు తెలియును. ఎవ రెవరి నెట్లు పిలువవలయునో యాదరింపవలయునో నీవెఱుంగుదువు. కావున దేశమునందుఁగల ధర్మాత్ములను శిష్టులైన బ్రాహ్మణులను రాజులను వైశ్యులను శూద్రులను అన్నిదేశంబుల నుండు నానాజనములను యజ్ఞముచూడరమ్మని త్వరగా శ్రద్ధతోఁ బిలిపింపుము.

చం॥ జనకుని సత్యవిక్రముని • శౌర్యధనాఢ్యుని వేదశాస్త్రని
ష్ఠుని మఱిఁ బూర్వబాంధవుని • సూరిజనాగ్రణి నీవ పిల్వు మీ

యనఘ మహాత్ము సత్కృతుల•నాదృతిఁ దన్పుచు, మున్ను మున్న నే
నతనిని శిష్టుఁడిష్టుఁడును•నై యతఁ డొప్పుటచే నెఱుంగుమా. ౩౮౪

సత్యవిక్రమునిన్=నిజమైన పరాక్రమము గలవానిని, పూర్వబాంధవునిన్ చిరకాలస్నేహితుని, సూరిజన అగ్రణి=పండితులందు గొప్పవానిని, జనకునిన్=జనకమహారాజును, ఆదృతిన్=ప్రేమతో, నీవు+అ=నీవే స్వయముగాఁ బిలువవలయును. మఱియెవ్వరిని బంపరా దని భావము, మీఁదజెప్పినవన్నియు సుమంత్రుఁడు స్వయముగాఁ బిలువఁదగిన కారణములు. మునుమున్న-మొట్టమొదట-అందఱురాజులకంటె ముందు, పూర్వభాంధవుని ననఁగా ముందు చుట్టము కాఁబోవువాని కని యోగదృష్టిచేఁ దెలిపి వసిష్ఠుఁ డిట్లు చెప్పెనని. తి॥ వ్యా॥

తా త్ప ర్య ము.

నీవు మొట్టమొదట సత్యవిక్రముఁడును, మన ప్రభువునకుఁ జిరకాలస్నేహితుఁడును శౌర్యవంతుఁడును, వేదశాస్త్రాచారములందు నిష్ఠగలవాఁడును, పండితులందు శ్రేష్ఠుఁడును నైన జనకమహారాజును నీవేపోయి స్వయముగా సగౌరవముగ సత్కారపూర్వకముగఁ బిలువవలయును ఈయన బ్రాహ్మణవిద్య క్షత్రియశౌర్యము రెండునుగల సజ్జనుఁడు. మనరాజునకు మిక్కిలి యిష్టుఁడు-కావున మొట్టమొదట నీయనపేరు చెప్పుచున్నారు. ఇది యోగ్యతనుబట్టి ప్రథ మాహ్వానము.

కం॥ సతతము ప్రియవాదియు నృప,
హితుఁడును నగు కాశిరాజు•వృద్ధుని ధర్మిన్
సుతసహితు నృపతిమామను,
హితగతిఁ గేకయునిఁ బిలువు • మీవే యిటకున్.

సతతము=ఎల్లప్పుడు ప్రియవాదియు=ప్రియములు పలుకువాఁడును, నృపహితుఁడును=మనరాజు మేలుకోరువాఁడును, వృద్ధుఁడును=పెద్దవాఁడును, ధర్మిన్=ధర్మాత్మునిని, మఱియుఁ గైకేయిదేవికిఁ దండ్రియై మనరాజుమామయగు కేకయరాజును బుత్రులతోడ రమ్మని నీవే పిలువవలయును.

తా త్ప ర్య ము

ఎప్పుడు ప్రియములు పలుకునట్టియు మనరాజు మేలుకోరునట్టి ధర్మాత్ముని వృద్ధుని కాశిరాజును, కైకేయితండ్రియై మనరాజుమామగారగు కేకయరాజును గొడుకులతోడ రమ్మని నీవే పిలువుము పరులను బంపవలదు.

జనకమహారాజు యోగ్యతచే విశిష్టుఁడు ఆయనకు వెనుక స్నేహధర్మమునుబట్టిముఖ్యుఁడు కాశిరాజు. వీరిద్దఱయినతరువాత సంబంధులు.ఈవరుసను

బట్టి చూడ బంధువులకంటె యోగ్యులను మిత్రులను ముందుగను హెచ్చుగను నాదరింపవలయునని యేర్పడుచున్నది.

తే॥ అంగవిషయాధినాథు మ॰హాయశస్వి, రోమపాదుని నృపతిశా॰ర్దూలమిత్రుఁ
దోడి తెమ్ము మహాభాగుఁ॰దోన నీవ,
సత్కృతుల్ పొనరించుచు॰సాధుచరిత! ౩౮౬

అంగవిషయాధినాథున్=అంగదేశపు రాజును, మహాభాగున్=మహాభాగ్యవంతుని. తోడితెమ్ము=పిలుచుకొనిరమ్ము.

తాత్పర్యము.

అంగదేశపురాజై మిగులకీర్తిమంతుఁడై మనరాజుస్నేహితుడైన రోమపాదుని నీవే సత్కారపూర్వకముగాఁ బిలుచుకొనిరమ్ము.

తే॥ భానుమంతునిఁ గోసల॰పార్థివేంద్రు, సర్వశాస్త్రవిశారదు॰శౌర్యధనుని
మగధనాథు వదాన్యుసం॰ప్రాప్తివేది,
సత్కృతు లొనర్చితోడితేరఁ॰జనుమునీవు.

వదాన్యున్=దానశీలిని, ఈ పద్యమునకు మూలము కొన్ని రామాయణ ప్రతులందు లేదు, కొన్నిటఁ గలదు. సంప్రాప్తివేదిన్=అనేకయజ్ఞములంజేసినవాఁడు. భానుమంతుఁడు కౌసల్యతండ్రి మగధరాజు సుమిత్రతండ్రి. తోడితేరన్=తోడితెచ్చుటకు

తాత్పర్యము.

కోసలరాజగు కౌసల్యతండ్రిని భానుమంతుని సర్వశాస్త్రములందుఁ బండితునిశౌర్యవంతుని మఱియు సుమిత్రాదేవితండ్రి యగు దాతయు భవిష్యజ్ఞానముఁ గలవానిని నీవే పోయి సత్కరించి పిలుచుకొనిరమ్ము.

కం॥ తూరుపుభూమీశుల సౌ,వీరపతిని సింధురాజ॰బృందారకునిన్
సౌరాష్ట్రియుల దక్షిణ, భూరమణులఁ బిల్వఁ బంపు॰పొలుపుగ నిటకున్.

రాజబృందారకుని = రాజశ్రేష్ఠుని, సౌరాష్ట్రియులన్ = సురాష్ట్రదేశప్రభువులను.

తాత్పర్యము.

తూరుపుదేశపురాజులను, సౌవీరరాజును, సింధుదేశపురాజును, సురాష్ట్రపతులను, దక్షిణదేశపురాజులను దూతలచేఁ బిలిపింపుము. వీరినిమిత్తమై నీవు పోవలసిన పనిలేదు.

కం॥ ఇంతలు నంతలు బుడుతలు, కాంతలు సహచరులు హితులు•గలవారలతో
నంతలపొంతలవారిని, నెంతేఁ దమిఁబిల్వఁ బంపు•మీ యీ వేళన్. ౩౯౯

ఇంతలు నంతలు=చిన్నవారు పెద్దవారు. బుడుతలు=పిల్లవాండ్రు, చిన్నబిడ్డలు పెద్దబిడ్డలు నని భావము. అంతల పొంతలవారిని=దూరపుబంధువులను ఎంతేని అధికమైన, తమిన్=సంతసమున, నాల్గవపాదమున ప్లుతయతి.

తాత్పర్యము.

వీరుగాక మనరాజుగారి దూరపుబంధువులను, సమీపబంధువులను భార్యలతో మిత్రులతో తోడివారతో చేతికెదిగిన చేతికెదుగని బిడ్డలతో రమ్మని యాసక్తితో బిలువ మనుష్యులను బంపుము.

కం॥ అనవుడు వశిష్ఠునుడుల, న్విని పంచెను నృపులఁ బిల్వ•వే తగువారిన్
జనెఁ దాన ముని వచించిన, జనపతులం బిలువ నర్హ•సంభావనలన్. ౪౦౦

అనవుడు=ఈప్రకారము వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా, అర్హసంభావనలన్=తగిన గౌరవములతో.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా నాయన పలుకులు వినికొందఱను బిలుచుటకుఁ దగినవారిని బంపి కొందఱను బిలుచుటను తగిన పూజాద్రవ్యములతోఁ దానేపోయెను.

కం॥ అంతటఁ గర్మాంతికు లా,వంతయుఁ గొఱలేక దీర్చి•యన్నియుఁ దద్వృ
త్తాంతముఁ దెలిపిరి మునిజన,
కాంతునకుం జక్కనయ్యెఁ•గార్యములనుచున్. ౪౦౧

కర్మాంతికులు=కార్యములు చేయువారు,అవంతయు=ఆవగింజంతయైన, కొఱలేక=కొఱఁతలేక, తీర్చి=చక్కఁజేసి.

తాత్పర్యము

సుమంత్రుఁ డట్లు పోయిన పిమ్మటఁ బనిచేయువారు కొఱఁతలేకుండఁ బనులన్నియుఁ జక్కఁజేసి యావృత్తాంతము వసిష్ఠునకుఁ దెలిపిరి.

చం॥ కని యవి యన్నియు న్మునియు•గాటపుహర్షముతోడ నెల్లరం
గనుఁగొని వారి కిట్లనియెఁ•గార్యభరాతిశయంబు దోఁపఁగన్
బను లొనరించువేళఁ బొర•పాటున నే నెవఁడేని నెవ్వ డేన్
జన దవహేల యీవి, నటు•సల్పిన దాత నిజంబు రూపఱున్. ౪౦౨

గాటము=గొప్ప, అవహేల=అవమానపఱచుట, ఈవి=దానము, దాత=ఇచ్చువాఁడు, రూపఱున్=నశించును, శ్రద్ధయాదేయం,' దాత శ్రద్ధతో దానము చేయవలయును గాని 'అశ్రద్ధయాఽదేయం,'అని అవమానదృష్టిఁజూచియియ్యరాదు.

తాత్పర్యము.

పనివాండ్రుచేసిన పనులన్నియుఁ జూచి సంతోషపడి యెల్ల వారలఁ జూచి తరువాత జరగవలసిన కార్యముల భారము నాలోచించి వారితో నిట్లనియె అయ్యలారా! కట్టుకార్యములు చక్కఁగాఁ జేయించితిరి. కాని యిఁకఁ బెట్టు కార్యము లున్నవి. అపనులు చేయునప్పుడు దానవిషయంబున నవమానదృష్టిఁ జూచి యెవ్వరికి నియ్యరాదు. కొలఁదివారినైనను గొప్పవారినైనను బహుమానదృష్టిఁ జూచి సగౌరవముగ దాన మియ్యవలయును. మీరశ్రద్ధచేసిన దాతకుఁ గీడు కలుగును-ఇది సత్యము.

—• యజ్ఞంబుఁజూడ నానాదేశములరాజు లయోధ్యకు వచ్చుట •—

కం॥ ఈరీతిఁ బలుక నావల, ధారిణిపైఁ గలుగు సకల•ధాత్రీనాథుల్
చేరి రయోధ్యాపురమును, హారాదిక బహువిధోప•హారంబులతోన్. ౪౦౩

బహువిధ+ఉపహారంబులతోన్=అనేకవిధములైన కానుకలతో.

తాత్పర్యము.

ఈరీతి నందఱను హెచ్చరించి బోధింప నియమించిన పిమ్మట నానాదేశపు రాజులందఱు హారములు లోనైనవలుతెగల కానుకలు తీసికొని యయోధ్యాపురముఁజేరిరి.

కం॥ రేయుం బవలును ధరణీ,నాయకు, లరుదేర ముదము•నం బొంగుచు మే
ధాయుత మైత్రావరుణియు,నాయాజిం గాంచి పల్కె•నయగతిదోఁపన్.

మేధాయుత=చక్కనిబుద్ధితోఁ గూడిన, మైత్రావరుణి=వసిష్ఠుఁడు(చూడు ఉత్తరకాండము పద్యము ౧౧౦౩) మైత్రావరుణి-మైత్రావరుణుఁ డని రెండు రూపములు గలవు.

తాత్పర్యము

రాత్రియనక పవలనక యీవేళ యావేళయనక రాజులురాఁగా నందఱు సద్భావముతో వచ్చిరిగదాయని వసిష్ఠుఁడు పొంగి దశరథునితో సనయముగ నిట్లనియె.

ఉ॥ వచ్చిరి ధారుణీశులు భ•వన్మహితాజ్ఞ వహించి, కానుకల్
దెచ్చిరి వేనవేలుగఁ ద్వ•దీయసవార్థము, వారి నందఱన్
గ్రచ్చఱ యుక్తరీతిని వ•రం బగుసత్కృతి నాదరించితిన్.
మెచ్చిరి నీ నియంతృత, క•మేయగుణాకర! లెమ్ము చెచ్చెరన్. ౪౦౩

అమేయ=మితిలేని, గుణాకర=గుణములకు, నిధీ; భవత్=నీయొక్క, మహిత+ఆజ్ఞ=పూజింపఁబడిన యుత్తరువును, వహించి=తలఁదాల్చి, క్రచ్చఱన్=శీఘ్రముగ, నియంతృతకు=ప్రభుత్వమునకు, నీవుచేసిన యేర్పాటులకు.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా! దేశదేశ రాజులందఱు నీ గొప్పయాజ్ఞ శిరసావహించి వచ్చిరి నీ యజ్ఞముకొఱకై వేలకొలఁదులుగఁ గానుకలు దెచ్చిరి. వారినందఱ నెవ్వ రెవ్వరి నెట్లెట్లాదరింపవలయునో యట్లట్లు మర్యాదతో నాదరించితిని. నీవుచేసిన యేర్పాటులనువారు చాలమెచ్చిరి. ఇఁక లెమ్ము.

కం॥ జన్నము నారంభింపఁగ, జన్నపునెలవులను జూడఁ•జనుదెమ్మటఁ దా
మున్నవి సిద్ధము వస్తువు, లన్నియు మతివిరచితముల•యట్ల నృపాలా!

జన్నపు నెలవులు=యజ్ఞశాలలు,మతివిరచితములయట్లు=సంకల్పముతోఁ జేయఁబడినట్లు, యజ్ఞశబ్దభవము జన్నము మనస్సుతో నెంతయైన సంకల్పింప వచ్చును. చేతితో నాప్రకారము చేయుట కష్టముకదా!

తాత్పర్యము.

స్థలములు చేసినపనులు పరిశీలించుటకును యజ్ఞము ప్రారంభించుటకును లేచిరమ్ము. అని సంకల్పమువలనఁ గలిగినట్లున్నవిగాని చేతితోఁ జేసినట్లులేదు.

ఉ॥ చెప్పఁగ ఋశ్యశృంగుఁడు వ•సిష్ఠుఁడు నిట్టులు, పుణ్యలగ్నమం
దప్పుడ రాజు దా వెడలి•యచ్చటి కేగిన, ఋశ్యశృంగుఁ దా
రొప్పఁగ మున్నుగాఁ గొని ద్వి•జోత్తము లెల్లరు యజ్ఞకర్మమున్
దప్పక చల్పఁ బూనిరి య•థావిధిగా సరయూత్తరావనిన్. ౪౦౪

అర్థము సుగమము.

తాత్పర్యము.

వసిష్ఠుఁడు ఋశ్యశృంగుఁడు నిట్లుచెప్పగా, దశరథుఁడు మంచిముహూర్త మందు బయలుదేఱి యజ్ఞశాలకుఁ బోఁగాఁ బ్రాహ్మణులందఱు ఋశ్యశృంగుని ముందుంచుకొని సరయూనది యుత్తరతీరమున యజ్ఞకర్మము నారంభించిరి.

—• ౧౪ సర్గము. అశ్వమేధయాగ ప్రారంభము •—

సీ॥ అశ్వంబు విడిచి హా•యన మౌటయును నది,
గ్రమ్మఱఁ బిప్పల•వ్రజము నందు
బంధించి హయమేధ•పరత వైభాండక, పూర్వంబుగా ద్విజ•పుంగవులును
బ్రతిపత్తు మొదలుగాఁ•బ్రతిదినంబునుమూఁడు,వైశ్వదేవంబులు•వఱలునట్లు
సప్తవాసరములు•నల్పి క్రమంబుగ, జరపి ప్రవర్గ్యోప•సదములాది
తే॥ నవలఁ బ్రాతస్సవన మాది•నైంద్రమిచ్చి,
సోమవల్లినివిధ్యుక్తి•స్తుతి యొనర్చి
యంతమాధ్యందినముఁ దృతీ•యంబుఁ దీర్చి,
రోలిన్యూనాతిరిక్తత•లొందకుండ. ౪౦౮

సంవత్సరాంతమున యజ్ఞాశ్వము తిరిగి వచ్చుటయు,యాగము జరుగుటయు నిఁకఁ బూర్ణముగఁ జెప్పఁబడును.

హాయనము=సంవత్సరము-కొంతతక్కువగా సంవత్సర మని గ్రహింపవలయును. దీని వివరము ముందు తెలియఁగలదు, అది=అగుఱ్ఱము, క్రమ్మఱన్=మఱలరాఁగా, పిప్పలవ్రజము=(1) రావిమ్రాఁకులతోఁపునందు-(2)రావికఱ్ఱలతోఁ జేయఁబడిన పసులకొట్టమునందు, బంధించి=కట్టి యజ్ఞాశ్వముమఱలి వచ్చినప్పుడు కర్తవ్య విధ మెట్టి దనఁగా మొదటిసంవత్సరమున గుఱ్ఱమును స్వేచ్ఛావిహారార్థమై విడువఁగా నదియు నట్లే విహరించుచుండ రాజపుత్రులు, ఉగ్రరాజులు, సూతగ్రామణులు. క్షత్తసంగ్రహీతలు అను వారొక్కొక్కరు నూఱేసిమందిగా వెరసి నన్నూఱుమంది దానిసంరక్షణార్థమై వెంబడి పోవలయును. వారు దానిని మఱలింపఁగూడదు. అది యట్లు తిరుగుచుఁ దుదకుఁ దానుగ గృహమునకు మఱలి వచ్చును. అప్పుడు బ్రహ్మ అధ్వర్యుఁడు. హోత, ఉద్గాత అను నలువురుఋత్విక్కులు దానిని రథకారుని గృహమున బంధించి దాని నాలుగుపాదములయందు "ఇహధృతి స్వాహా" ఇత్యాదులగు మంత్రములఁ జెప్పి హోమము చేయుదురు 'రథకారగృహే తస్య వసత స్వాయమస్యతు-చతుర్షు పత్సుహోతవ్యా శ్చతస్రోధృతయః క్రమా' త్తని దీనికిఁ బ్రమాణము. అశ్వవిసర్జనసంవత్సరమున పదునొకండుమాసములు గడచినపిదప దాని నచ్చటినుండి తోలికొనివచ్చి సదస్సునకుఁ దెచ్చి యందు నశ్వత్థవ్రజమున బంధింపవలయును. "ఊర్ధ్వ మేకాదశా న్మాసా దాశ్వత్థే వ్రజేఽశ్వం బధ్నీయా" త్తని యూపస్తంబసూత్రము దీనికిఁ బ్రమాణము, ఆ సంవత్సరము పండ్రెండవ మాసమున యజ్ఞములకు వలసిన సామగ్రులను సంపాదించుకొని యీ సంవత్సరము కడపటి ఫాల్గునామావాస్యనాఁడు ఋత్విక్కులతో యజ్ఞశాలను బ్రవేశించి, రెండవ సంవత్సరము ప్రథమదినమగు పాడ్యమి మొదలు అశ్వమేధయజ్ఞ మారంభింపవలయును.

ద్విజపుంగవులు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు-ఋత్విక్కులు. వైభాండక=విభండక ఋషిపుత్రుఁ డగు ఋశ్యశృంగుఁడు, పూర్వకంబుగా=ముందుగా, అతఁడే ఋత్విక్కులలోఁ బ్రధానుఁడగు బ్రహ్మయను ఋత్విక్కని దీనిచే సూచింపఁ బడును. చైత్రశుద్ధమున పాడ్యమి మొదలు ఏడుదినములు 'త్రీణిత్రీణి వైశ్వ దేవాని జుహోతి' యని శాస్త్రము చెప్పినట్లు ఇరువదియొక్క హోమములను 'పూర్ణాహుతి ముత్తమాం జుహోతి' యని శ్రుతిచెప్పిన క్రియావిశేషమును జేసి రనుచున్నాఁడు ప్రతిపత్తు=పాడ్యమి, వైశ్వదేవము =ఒకానొకహోమము, వఱలునట్లు=ప్రకాశించునట్లు, సప్తవాసరములు= ఏడుదినములు, సర్పి=పూర్ణా హుతి యంత్యముగా జరిపి; క్రమంబుగన్=శ్రుతి; మీమాంస, కల్పసూత్రముల క్రమము తప్పక జరిపి; 'నాసగ్గస్థితేసోమేఽధ్వర్యుఃప్రత్యఙ్ సదోఽతీయా, త్తను శ్రుత్యుక్తక్రమము తప్పక ఋత్విక్కులందఱు కార్యములు జరపి రనిభావము. ఇట్లు సోమక్రయణమైన పిదప సోమలతారాజమునకు నభివర్ధకములగు కొన్ని క్రియలను జరపుచున్నాఁడు.- ఆదిన్=మొదట, ప్రవర్గ్య+ఉపసదములు= 'దేవా వై సత్ర మాసత' యిత్యాదిగా ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణమునఁ జెప్పియున్న ప్రవర్గ్య మను క్రియావిశేషమును క్రమముగ జరపి ప్రవర్గ్యోపసదములు అను బహువచనము' త్రిస్ఏవ సాహ్న స్యోపసదోద్వాదశాహీనస్య' యను నతిదేశ శాస్త్రమునుబట్టి ప్రాప్తమగు పండ్రెండు ప్రవర్గ్యోపసదములను గూడఁ జేసిరని సూచించును.

ఇఁక సోమప్రయోగమును జూపుచున్నాఁడు. అవలన్=ప్రవర్గ్య. ఉప సదములయినపిమ్మట, ప్రాతస్సవనము:-ఇదియొక క్రియావిశేషము. ఆదిన్= మొదట, ఐంద్రము=ఇంద్రగ్రహ మను పాత్రయందలి సోమరసమును (ఐంద్రము=ఇంద్రుఁడు దేవతగాఁగల హవిస్సు ధానములు. కరంభము. పరివాపము, పురోడాశము, పయస్యయని యైదువిధములు.) ప్రాతస్సవనము నందలి హవిస్సులు 'ఇంద్రాయవతేధానాః ఇంద్రాయపూషణ్వతే కరంభాః సరస్వతే పరివాపః ఇంద్రాయ పురోడాశః మిత్రావరుణాభ్యాం పయస్యా' యని చెప్పినట్లు యీ యైదు హవిస్సులను ప్రాతస్సవనమున నింద్రునిఁ గూర్చియే హోమము చేయవలయును 'అథకస్మాదేవేషాగ్ం హవిషామంత్ర మేవ యజంతి' యను ప్రమాణము.

మాధ్యందినసవనమునను, సాయంసవనమునను పయస్యతప్ప తక్కిన నాల్గుహవిస్సులను హోమము చేయవలసినదే.

అంతన్=ప్రాతస్సవన మైనపిదప, మాధ్యందినమును= మాధ్యందిన మనుపేరు గల రెండవ క్రియావిశేషమును, ఆపిదప, తృతీయము = సాయం సవన మను మూఁడవ క్రియావిశేషము, న్యూనాతిరిక్తతలు=హెచ్చు తక్కు వలు, ఓలిన్=క్రమముగా, దీర్చిరి.

తాత్పర్యము.

సంచారార్థమై గుఱ్ఱమును విడిచి సంవత్సరము సమీపింపఁగా, నది క్రమ్మఱి రాఁగా దాని రావితోఁపునందు కట్టి హయమేధమం దాసక్తులైన బ్రాహ్మణులు ఋశ్యశృంగుఁడు మొదలుగా పాడ్యమి మొదలు దినదినము మూఁడు వైశ్వదేవంబు లేడుదినములు చేసి ప్రవర్గ్యముపసదములను కర్మములను ప్రాతస్సవనమును మొదట నైంద్రము సలిపి సోమతీఁగను శాస్త్రమునఁ జెప్పిన చొప్పున స్తుతిచేసి యంతట తృతీయము మాధ్యందినము వీనియం దేమియుఁ గొఱఁత లేకుండ శాస్త్రంబునఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము సలిపిరి.

చం॥ స్ఖలితము హోమలోప మెటఁ గానము, సర్వము మంత్రవంతమై
వెలసె నిరంతరాయముగ వేడుక కే నట నొక్కఁ డేనియున్
గలుగఁడు దప్పి నాఁకటను గాఁతియ నొందెడివాఁడు, విద్యలం
దెలియనివాఁడు, నూర్లకొలఁదిం దగుశిష్యులు లేనివిప్రుఁడున్. ౪౦౯

స్ఖలితము=(1) క్రమముతప్పి హోమము చేయఁబడినది.(2) హోమమునకై పాత్రమునుండి యెత్తునపుడు అజాగ్రతవలన చేజాఱి దిగువఁబడినది. హోమలోపము=హోమమునందు లోపము, సర్వమున్ = సకలహోమములును, మంత్రవంతమై= ఆ యా మంత్రములతోఁ గూడినవై నిరంతరాయముగన్= విఘ్నములేక; విఘ్నశాంతికై రక్షోఘ్నమంత్రాదులను బఠించుచుండిరి. కాన నచటి క్రియాకలాపములన్నియు నిర్విఘ్నముగా జరిగినవి. కాఁబట్టి యన్ని హోమములును వానివానిమంత్రములు తప్పకచెప్పి హోమము చేయఁబడినవి, హోమము చేయక మఱచినదియుఁ గ్రమముతప్పి హోమముచేసినదియు నొక్కటైన లేదని భావము-అని కొందఱు. ఇటఁ జెప్పఁబడిన హోమములు అశ్వమేధమునఁ జేయవలసిన అన్న హోమము మున్నగునవి. అవి యనేకములు కానఁ దప్పులు సంభవింపవచ్చును. అట్టి వెవ్వియును సంభవింపక యుండునట్లు మిక్కిలి జాగ్రత్తగాఁ జేసిరి. 'పత్నీసంయజనాంతే హన్యగ్నిష్టోమేతు సంస్థితే। ప్రజాపతి సమే గీతే పీడాగణికిభి ర్నృవే। అస్తంగతే సహస్రాంశావారుహ్యాశ్వస్థ నిర్వితాః। షట్త్రింశతమధాసందీ। స్తావంతో ధ్వర్యతో వృతాః। అప్రాకృతై స్స్రువై ర్దీర్ఘదండైః ఖదిరసంభవైః। సర్వాంతాం రాత్రిమన్నానిదశాజ్యాదీని జుహ్వతి। సంఖ్యాహుతీ స్తాస్సకృదేవ హుత్వా పరార్థపర్యంతమథక్రమేణ॥ హుత్వాశ్వనామప్రభృతీనిరాత్రే శ్శేషోత్థ్య సంఖ్యాహుతిభి స్సహావ్య' యను యాజ్ఞికవాక్యము ప్రమాణము, ఇఁక నన్నదాన సమృద్ధినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సోమలతాక్రయ మయినపిదప వపాహోమ మగునంత వఱకు యజ్ఞాన్నమును భుజింప రాదు. అట్లు భుజించినఁ బాపము సంభవించును, అని 'నదీక్షితాన్నమ

శ్నీయాత్-హుతాయాం వపాయాం దీక్షితాన్నమశ్నీయా' త్తని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నను వీరిట్లు భుజింప హేతువేమనఁగా దశరథుఁడు తన సొత్తునంతయు వసిష్ఠునికి స్వాధీనపఱిచెను. తన స్వాతంత్ర్యమందుండి వదలుకొనెను. అప్పుడు సొత్తు యజమానిదికాదు. వసిష్ఠునిది. కాఁబట్టి యీ యన్నము యజ్ఞమునసుంచి నను భుజించువారికి దోషములేదు. ముందుచెప్పిన శ్రుతివాక్యములు యజ మానుఁడు తనసొత్తు నభిమానించెనేని యట్టి యన్నమును భుజింపఁగూడదు. కావున శాస్త్రవిరోధము లేదు.

తాత్పర్యము.

హోమము చేయునపుడు చేయిదప్పిజాఱిపడినదిగాని చేయవలసినది లోపించినదిగాని యేకార్యమందును లేదు. అన్నికార్యములు సమంత్రకముగానే విఘ్నములేక జరిగెను, వినోదమునకైనను వొక్కఁడైనను నాకాఁకలి నాకుదప్పి యన్నవాఁడు లేడు. బ్రాహ్మణులందు వేదవిద్య రానివాఁడు గాన శిష్యులులేని వాఁడుగాని లేఁడు.

ఉ॥ పాఱులు నాథవంతులును • బాలురు వృద్ధులు వ్యాధిచేత నో
టాఱినవారలున్ శ్రమణు • లంగనలు న్వివిధౌదనంబులున్
గాఱఁగఁ జేరలన్ ఘృతము • కమ్మని పప్పులు పిండివంటలున్
జూఱలుగా భుజించి రటఁ • గొక్కపుముక్కువ ముక్కుబంటిగన్. ౪౧౧

పాఱులు=బ్రాహ్మణులు, నాథవంతులు=సేవకులు, బ్రాహ్మణశబ్దముతోడ సేవక శబ్దము చెప్పుటచేత బ్రాహ్మణులకు శుశ్రూషచేయు శూద్రు లనియర్థము. నాథవంతులు-నాథుఁడు (=యజమానుఁడు) కలవారు ఓటాఱినవారు=బల హీనులు, శ్రమణులు=(1) దిగంబరులు-"శ్రమణా వాతవసనా" యని నిఘం టువు(2) సన్న్యాసులు="చతుర్థ మాశ్రమం ప్రాప్తాశ్శ్రమణా నామ తేస్మృతాః" యని స్మృతివాక్యము. శ్రమణశబ్ద మిచ్చటఁ బ్రయోగింపఁ బడియుండుట చేతను బౌద్ధసన్న్యాసులకు శ్రమణులని పేరుండుటచేతను బౌద్ధమతము వ్యాపించినపిమ్మటఁ రామాయణము రచింపఁ బడెనని కొందఱు తలంతురు. బుద్ధుఁడు పుట్టకముందుండియు సంస్కృతమున నీ పద మున్నది. ఆపేరి చేతనే బౌద్ధసన్న్యాసులు తమ్ముఁ బిలుచుకొనసాగిరి. అంతియకాని యీపదము బౌద్ధులు సృష్టించినదికాదు; అంతకుముందు లేకయుఁ బోలేదు. చైత్యశబ్ద మిట్టిదే. 'భీమపరాక్రమ' యని రామ హనుమంతుల విషయమున రామాయ ణమం దుండుటచే భీముఁడు పాండవుఁడు కావున నా తర్వాత రామాయణము వ్రాయఁబడె, నని యొకఁడు వ్రాసెను. వివిధ+ఓదనములు=వివిధములగు నన్నములు, ముక్కుబంటిగన్=ముక్కుముట్టగువఱకు, చూఱలు=కొల్లలు.

తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణులును-సేవకులును-పిల్లవాండ్రును ముసలివాండ్రును-రోగపీడితులు-విరక్తులగు స్త్రీలు నానావిధములైన యన్నములు-చేరలకొలంది నెయ్యి-రుచిగల పప్పులు-పిండివంటలు- వీనినన్నింటిని ముక్కుమునుఁగఁ బ్రీతితో కొల్లలుగా లొట్టలు వేసికొనుచు భుజించిరి.

ఉ॥ అంచితభక్ష్యభోజ్యముల♦యచ్ఛపుఁగమ్మని వాసనల్ ఘుమా
యించుచుఁ దీర్ప నాఁకలిని♦నెంతయుఁ బ్రేఁచుచుఁ బొట్ట దడ్వుచున్
మించినయాస సావడియు♦మేకొనఁ జాలమిఁ దృప్తి విస్తరుల్
దించి చనంగలే, రెవరు♦దీర్చి రదెట్టులొ శాకపాకముల్.　　౪౧౧

అంచిత=ఒప్పునట్టి, భక్ష్య=కఠినములగు తినుబండములయొక్కయు-వడలు మొదలైనవి. భోజ్యములు=అన్నము మొదలయినవాని యొక్కయు, అచ్ఛము=పరిశుద్ధమగు, మేకొనన్=పొందన్.

తాత్పర్యము.

మనోహరములయిన భక్ష్యములయు భోజ్యములయుఁ గమ్మనివాసనలే ఘుంఘుమ్మని ప్రసరించి యాఁకలి దీర్చుచుండఁగాఁ బ్రేఁపులు తేన్చుచుఁ గడుపులు నిమిరికొనుచు రుచిగలవవుటచే జిహ్వాచాపలముచే వంటకము తినుదమని యాసపడియుఁ గడుపునం దెడములేమి తినలేక లేచిపోవుటకు మనసురాక భోక్తలు కష్టిపడిరి. ఆహా యా శాకపాకము లెవ్వ రెట్టులు దీర్చిరోకదా!

కం॥ కుడువఁగఁ జాలక విస్తరి, విడువంగా లేక మిణుక♦వెక్కస మయి, వే
యిడుఁడీ యిడుఁడీ యన్నం,బడబాల,లటంచుఁ బలుకు♦నధికారితతుల్.

అడబాలలు=ఓవడ్డించువారలారా! మధ్యమపురుషయోగముచే నిట నారగాగమము వైకల్పికము.

తాత్పర్యము.

భోక్తలు కడుపులు పూర్ణముగ గొంతులవఱకు నిండుటచేఁ దినసులేరు, లేచిపోదమనిన మనసురాదు. ఇట్లు వెక్కసమయి మిణుకఁగా నధికారులు భోక్తలాకులముందు కూర్చుండియుండుట చూచి యింకను భుజించెద రను తలంపుతో వంటవారలారా! ఇంకను వడ్డింపుఁడని పలుకుచుండిరి.

కం॥ సూపంబులు వివిధంబు ల పూపము లన్నంబు నాజ్య♦పూరము రుచ్యోద్దీపిత పాయసములును న, నూపము నొనరించె ధర న♦నూనముగాఁగన్.
౪౧౩

సూపములు=పప్పులు, అపూపములు=పిండివంటలు-అప్పచ్చులు, అజ్య పూరము=నేతిప్రవాహము; రుచి+ఉద్దీపిత=కమ్మనిచవిచేత నొప్పునట్లుచేయఁ బడిన, అనూపము=బురదనేల, అనూనము=కొఱఁతలేనిది, నాల్గవపాదంబున నఞ్ సమాసయతి.

తాత్పర్యము.

పప్పులు-నప్పచ్చులు-నన్నము-నేతివెల్లువలు-మిక్కిలి రుచిగల పాయసములు భోజనశాలను బురదనేలగాఁ జేసెను.

కం॥ నానాదేశసమాగత, మానవతీపురుషజనము•మానక యెపుడున్
బానాన్నంబుల రుచులం, బూనిక కొండాడియాడి•భుజియించెఁదమిన్.

నానాదేశసమాగత= అనేకదేశములనుండి వచ్చిన, మానవతీ=స్త్రీల యొక్కయు.

తాత్పర్యము.

నానాదేశములనుండి వచ్చిన స్త్రీపురుషసమూహములు నన్నపానంబుల రుచులను పొగడి పొగడి కోరికదీర భుజించిరి.

కం॥ దిన దినముఁ గ్రొత్తక్రొత్తగ,
జనులకు విధివంతములుగ • సమకూర్చినయో
దనరాసులు కొండలొ నాఁ, గనసయ్యె మహానసములఁ•గ్రతువిధివేళన్.

విధివంతములుగ=పాకశాస్త్రమునఁ జెప్పినరీతిని, ఓదనరాసులు=భక్ష్య భోజ్య చోష్య లేహ్య పానము లనునైదువిధములయిన తినుపదార్థముల కుప్పలు, మహానసములన్= వంటయిండ్లయందు, క్రతువిధివేళన్=యజ్ఞము చేయు సమయమున.

తాత్పర్యము.

దశరథుఁడు యజ్ఞముచేయు కాలమున వంటయిండ్లలో ప్రతిదినము నేపూఁట కాపూఁట క్రొత్తక్రొత్తగ శాస్త్రప్రకారము సిద్ధముచేసిన యన్నపు రాసులు కొండలవలెఁ గానవచ్చుచుండెను.

శా॥ భద్రం తే నృపలోకపాలవర! తృ•ప్తాస్స్మప్రభో! యంచు న
ట్లుద్రామోదముతోడ నభ్రతలమున్•నోఁకంగ భోక్తల్మనుల్
మాద్రి నిన్నిఁటఁగఁ గూయిడ న్దశరథ•క్ష్మాపాలుఁ డాలించి య
చ్ఛిద్రానందము నొంది దానమును జే•సెం జెలము ల్భూషలున్. ౪౧౫

నృపలోకపాల=దిక్పాలురవంటిరాజులయందు, వర=శ్రేష్ఠుఁడా, తే=నీకు భద్రం=మేలు, అస్తు=అగుఁగాక యని యధ్యాహారము, ప్రభో=

దశరథమహారాజా! తృప్తాః=తృప్తిచెందినవారముగా. స్మః=అగుచున్నాము, అచ్ఛిద్ర=అధికమైన, ఆమోదముతోన్ = సంతోషముతో, నుడుల్=మాటలు' అభ్రతలము=ఆకాశప్రదేశము, భోక్తల్=భుజించువారలు, కూయిడన్=మొఱపెట్టఁగా-అఱవఁగా, క్ష్మాపాలుఁడు=రాజు, ఆలించి=విని, మీఁది స్తుతివాక్యములు జనులవి కాని కవివికావు దీనివలన 'బ్రాహ్మణావీణా గాథినౌగాయతే' యని ప్రారంభించి 'ఇత్యదదా ఇత్యయుజథా ఇత్యపచ ఇతిబ్రాహ్మణోగాయే' త్తని శాస్త్రమునఁ జెప్పినట్లు స్తుతిశ్రవణ మనుకార్య మీ సంతర్పమునఁ జెప్పినట్లయి నదని గ్రహింపవలయును. అచ్ఛిద్ర+ఆనందము=అధికసంతోషము, చేలముల్=వస్త్రములు.

తాత్పర్యము.

ఓ రాజేంద్రా! నీకు శుభమగుఁగాత, మేము తృప్తులమైతిమి.' అని సంతోషాతిశయముచే భోక్తలాకాశమునిండునట్లు గట్టిగఁ జెప్పుచుండ దశరథుఁడు విని సంతోషించి భోజనానంతర మందఱకు వస్త్రములు ఆభరణములు దానము చేసెను.

కం॥ బోసే సెడివిప్రులకుఁ గైసేఁతల నొప్పుశుచిజ•నము వడ్డించెన్
వేసట లేకవ్వారికి, బాసటయై కుండలముల•వారలు దిరుగన్. ౪౧౭

బోసేసెడి=బోనము+చేసెడి= భోజనముచేయునట్టి, కైసేఁతలన్=అలంకారములచేత, వేసట=శ్రమము, ఆ+వారికిన్=వడ్డించువారికి, బాసట=సహాయము.

ఆబిడన్నంబు సంకటి యంబలియును.
జేయ నవ రెయివేళ బోసేసిపోవు=హంస-౪ ఆ.
పోవద్దన బోసేయన నేవచ్చెదనన్న॥ శిఖి. శత.

తాత్పర్యము.

భోజనముచేయు బ్రాహ్మణులకు వడ్డించువారు శుభ్రవస్త్రములు కట్టుకొని శుచిమంతములైన దేహముల నలంకరించుకొని వడ్డింపఁగా వేసటలేక వారికందిచ్చువారు కుండలములు ధరించినవారు సహాయులుగ నుండిరి, చెమటలు గాఱుచు వడ్డించువారిని జూడఁగానే వాంతికి వచ్చునట్లుండిన నన్నమెట్లు సహ్యమగును?

కం॥ మా పూపో మా సూపో మా పరమాన్నం ఘృతం చ•మా దధిదుగ్ధే
మా పరితుష్టాస్స్మ యనుచుఁ, గూపెట్టినదాఁక నిడిరి•కోరిన వెల్లన్. ౪౧౮

అపూపః=పిండివంట, మా=వలదు, సూపః=పప్పు, మా=వలదు, పరమాన్నం=పాయసము, మా=వలదు, ఘృతంచ=నెయ్యియు,వలదు. దధిదుగ్ధే=పెరుఁగు, పాలు, మా=వలదు, పరితుష్టాస్స్మ=మిక్కిలి తృప్తిపడితిమి, అనుచన్=ఈ విధముగా, జెప్పుటకు పెట్టినదాఁక=మోఁజపెట్టుదనుక.

తా త్ప ర్య ము.

అప్పచ్చులు మాకు వలదు. పప్పువలదు, పరమాన్నము వలదు,నెయ్యి, వలదు, పాలు పెరుగుఁవలదు, కడుపులు నిండినవి, మిక్కిలి తృప్తిపడితిమి-యని కేకలు వేయువరకుఁ గావలసిన పదార్థములన్నియు వడ్డించిరి.

తే॥ కుడిచి కూర్చుండి సన్మణీ•కుండలాది,
భూషణాలంకృతాంగులై •భూమిసురులు
గెరలి తొడఁగి రన్యోన్యజి•గీషఁజేసి హేతువాదంబునకు,
జన్న•మిట్లుజరుగ. ౪౧౯

సత్ + మణీ=మంచిరత్నములుగల, కుండల + ఆది = చెవులపోగులు మొదలగు, భూషణ+అలంకృత+అంగులై =సొమ్ములచేత నలంకరింపబడిన దేహములు గలవారై, భూమిసురులు=బ్రాహ్మణులు-ఋత్విక్కులు, కెరలి=అతిశయించి, అన్యోన్య=ఒకరినొకరు, జిగీషఁజేసి=జయించుకోరికచేత, హేతువాదమునకు=ప్రకృత యాగానుష్ఠానమున కుపయోగములకు కారణములవిషయమైన వాదమునకు, తొడఁగిరి=ప్రారంభించిరి. సవనముల మధ్యకాలమున నని భావము. 'కిగ్గస్విదాసీత్పూర్వచిత్తి' యని హోతకును బ్రహ్మకును జరగుప్రశ్న ప్రతివచనములవంటి బ్రహ్మోద్యమను కార్యము నెరవేఱినట్లు దీనిచేఁ జెప్పఁబడెను.

వ్యా క ర ణ ము.

ఈ ప్రకారము భుజించి నిర్విచారముగఁ గూర్చుండి రత్నములుచెక్కిన కుండలములచే నలంకరింపఁబడిన దేహములు గలవారై బ్రాహ్మణు లొకరినొకరు గెలుచు కోరికకలవారై హేతువాదములకుఁ బ్రారంభించిరి. ఈ ప్రకారము యజ్ఞము జరిగెను.

కం॥ దినము దిన మచట సంస్తర,
మున నేర్పరులైన ద్విజులు•మునుకొని క్రియలన్
గొనసాగింపుదు రన్నియు, బనివడి విధివిహితమైన•పద్ధతు లమరన్. ౪౨౦

ఉమా, ఔర్వ్య, కావ్యులు దేవతలుగాఁ గలవియు, 'ద్విర్నారాశంసనం ప్రాతస్సవనం, ద్విర్నారాశంసనం మాధ్యం దినసవనం సకృన్నారాశంసనంతృతీయసవన'మ్మని శాస్త్రమున విధింపఁబడ్డవియు నయి యా దినములమూఁడు పూఁటలను జేయవలసిన కార్యములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. దివదినము= అశ్వమేధము

చేయు ప్రతిదినమును, సంస్తరమునన్ = దిగువఁ బఱిచిన దర్భలయందు, క్రియలనన్నియు=ఉమాదిదేవతాకములగు కార్యములను, ఉమాఔర్వ్యకావ్య లను వారు ప్రాతస్సవనాదులగు మూఁడుసవనములందు నుపయుక్తులగు పితృదేవతలు, నారాశంసనము=చమసవిశేషము.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రతిదినము పఱిచిన దర్భలమీఁద నేర్పరులైన బ్రాహ్మణులు కార్యము లందు నీవు నీవనక నేను జేసెద నేను జేసెద నని ముందుపడి శాస్త్రములందుఁ జెప్పినచొప్పున కార్యములన్నియుఁ దీర్చుచుండిరి.

ఆ॥ వ్రతులు గానివారు•వాదశాలీనుల, శ్రుతిషడంగవిదులు•సూరి జనుల
వలన వినికిలేని•వారు నాదశరథు, నోలగమున దొరకఁ•డొక్కఁడేని. ౪-౨౧

వ్రతులు=ప్రాజాపత్యములోనగు వ్రతములు గలవారు, శాలీనులు = ధైర్య హీనులు, మెతకలు, అశ్రుతిషడంగ విదులు=నాలుగువేదములను ఆఱువేదాం గములను నెఱుఁగనివారు, సూరి = పండితులగు, వినికిలేనివారు - గొప్పవిష యములను బలుమాఱు విననివారు, ఓలగమునన్=సభయందు.

తా త్ప ర్య ము.

వ్రతములేనివారు, వాదమున నసమర్థులు. ఆఱంగములతోడ వేదముల నధ్యయనము చేయనివారు పెద్దలసేవచేసి వారివలన విషయములు గ్రహింపని వారు దశరథుని సభయందు నొక్కఁడైనను లేఁడు.

—• యూప స్తంభ ప్రతిష్ఠ •—

సీ॥ యూపప్రతిష్ఠకు•నుచితంపువేళ రా, మారేడుచంద్రల•మహితము లగు
యూపంబు లాఱాఱు•నొకటి దాపుగ నాటి, నన్నియు మోదుగు•లవల నిల్పి
విరిగియూపం బొండు•వేదివజ్జ ఘటించి, దానిప్రక్కలదేవ•దారుయూప
యుగ్మంబుఁ బొనరించి•యొయ్యశోభార్థమై, శాస్త్రకోవిదులు కాం•చనవిభూష
తే॥ ణంబులను వానిని నలంకృ•తంబుఁజేసి యేకవింశతియూపంబు•లిరువదొకటి
గలుగఁజిటికెనవ్రేల్మూర•కొలఁతనిలిపి,
యొక్కొకటివస్త్రముంచిరొ•క్కొక్కటికిని. ౪-౨౨

పౌవవసత్యదినమునఁ బశ్వాలంభ మను కార్యమును జరుపుటకై మొదట యూప స్తంభస్థాపనమును జెప్పుచున్నాఁడు.

యూప=యజ్ఞపశువును గట్టివేయు స్తంభముయొక్క, ప్రతిష్ఠకు=స్థాపించు టకు, ఉచితము + వేళ=నిర్దోషమగు తగినకాలము, రాఁగా, "యూపాయో చ్ఛ్రీయమాణాయాను బ్రూహి" యనుప్రేషము రాఁగా నని భావము. ఆఱు +

ఆఱు=మారేడుకొయ్యలతోఁ జేసినవి ఆఱు, చంద్రలతోఁజేసిన యూపములాఱు, ఒకటిదాపుగ=మారేడు సమీపమునఁ జంద్రయూపములను స్థాపించి, అన్ని మోదుగులు=మోదుగుకట్టెలతోఁజేసిన యూపముల నాఱిటిని, విరిగి యూపము= విరిగికొయ్యతోఁ జేసిన యూపము, ఒండు=ఒకటి, వేదిపజ్జన్ = అగ్నియుంచు తిన్నెకు సమీపమున - నెదుటిభాగమున, ఘటించి=నాటి, దాని ప్రక్కలన్ = విరిగియూపము రెండుప్రక్కలయందును, దేవదారు యూపయుగ్మంబు=దేవ దారు కట్టెలతోఁ జేసిన రెండుయూపస్తంభములను;'రాజుద్దాలమగ్నిష్ఠమ్మినోతిపౌ తదువాభితో భవత' యను శ్రుతివాక్యమున విరిగి యూప మొక్కటియనియు దాని కిరుప్రక్కల దేవదారు యూపములు రెండనియు నేర్పడియున్నది. యూప స్తంభముల నాటవలసినక్రమ మీక్రిందవ్రాసినవిధముగ నెఱుంగునది. మీఁదఁ జెప్పిన శ్రుతిప్రకారము విరిగి యూపము నగ్నివేదియెదుట నానుకొని నాటవలయును. దాని యుత్తరదక్షిణముల పార్శ్వములందు దేవదారు యూప ముల నాటవలయును. అమూఁటి కుత్తరమున మూఁడు మోదుగు యూపము లను దక్షిణమున మూఁడు మోదుగు యూపములను నాటవలయును. ఈ తొమ్మిదింటి కుత్తరమున మూఁడు బిల్వ యూపములను దక్షిణమున మూఁడు బిల్వయూపములను నాటవలయును.ఈమారేడు మోదుగు యూపములతో దేవ దారుయూపములప్రక్కన నేజాతివియున్నను దప్పులేదు. కాని బిల్వము లాఱింటికి వెంబడి చంద్రయూపము లమరునట్లు నాటవలయును. అదియే యిట ముఖ్యము. దేవదారు యూపముల ప్రక్కల బిల్వయూపముల నాటినచో వాని కిరుప్రక్కలఁ బూర్వోత్తరక్రమమునఁ జంద్రజాతివి ఆ వెంబడి మోదుగుజాతివి యూపములు నాటునది. కావుననే కవి మారేడు చంద్రల నని యీ రెండు పదములనే క్రమముగ ద్వంద్వసమాసముగఁ గూర్చెను. ఇయ్యర్థమే యూప స్తంబసూత్రమునఁగలదు. "రాజుద్దాల మేక వింశత్యరత్నిం, సమ్మినోతి పౌతు దువావభిత । త్రయోబైల్వాదక్షిణత । త్రయ ఉత్తరతః త్రయః ఖాదిరా దక్షి ణత త్రయ ఉత్తరః । త్రయః పలాశాదక్షిణత । త్రయఉత్తరత" యని యూప స్తంబ సూత్రము.

ఇఁక వాని సంఖ్యను నలంకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శాస్త్రకోవిదులు=యజ్ఞశాస్త్రమున బండితులు, శోభార్థమై=యజ్ఞాలంకారము కొఱకై, కాంచనవిభూషణంబులను = బంగారు సొమ్ములచే- బంగారు రేకులు మొదలయినవానిచే, అలంకృతంబుజేసి=అలంకరించి- ఈయలంకారము శాస్త్ర సిద్ధము కాదుగాని యజ్ఞమున కలంకారముగ నుండు నని తలంపుతో నను భావము శోభార్థమై యనుపదమువలన నేర్పడుచున్నది. ఇరువది యొక్కటి

చిటికెనవ్రేల్మూర కొలఁత కలుగ, 'వెలయునట్టి' యనుపద మధ్యాహారము. ఒక్కొక్క యూపము నెత్తుకొలిచినఁ బిడి తక్కువ మూరతో నిరువదియొక్కటి యుండవలయునని భావము. "ఏకవింశత్యరత్ని రశ్వమేధస్య" యను శ్రుతి దీనికిఁ బ్రమాణము ఏకవింశతి యూపములు = ఇరువదియొక్క యూపములు, నిలిపి=నాటి ఒక్కొక్క యూపమును బారెఁడేసి దూరమున నాటవలయును. ఈ విషయమును ధర్మనిర్ణయకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. "షణ్ణవత్యంగుళం బాహు దండ మష్టోత్తరంతు వా యూపాంతరాళ తన్మాత్ర మశ్వమేధే మహాక్రతౌ" యని వారి వాక్యము.

తా త్ప ర్య ము.

యూపస్తంభములు నాటుటకుఁ దగిన సమయము రాఁగానే మారేడు స్తంభములాఱు, చంద్రవాఱు,ఆవల మోదుగు స్తంభము లన్నియే నాటి వేదియొద్ద విరిగి స్తంభమొకటి నాటి దాని కిరుప్రక్కల దేవదారుయూపము లొక టొకటి నిలిపి ఆ స్తంభముల కలంకారార్థమై బంగారు సొమ్ములు పెట్టిరి. ఇట్టు లిరువది యొకటి యూపస్తంభము లొక్కటొక్కటి పిడి తక్కువమూర కొలఁతయుండు నట్లుచేసి యొక్కొక్క దానిని వస్త్రముచే నలంకరించిరి.

చంద్ర	చంద్ర	చంద్ర
బిల్వము	బిల్వము	బిల్వము
మోదుగు	మోదుగు	మోదుగు
దేవదారు	△ వేది	దేవదారు
	విరిగి	
మోదుగు	మోదుగు	మోదుగు
బిల్వము	బిల్వము	బిల్వము
చంద్ర	చంద్ర	చంద్ర

అన్నికలిసి ౨౧ స్తంభములు.

కం॥ కల్పోక్తమార్గమును న,నల్పము సుకృతంబు సుదృఢ•మష్టాస్రముగన్
గొల్పంగ మెఱుఁగు లీన, న్శిల్పు లొనర్పఁటను యూప•నివహము వెలిఁగెన్.

౪౨౩

ఇందు నాటిన యూపముల నిర్మించిన విధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శిల్పులు=యూపనిర్మాణవిధము నెఱిఁగిన శిల్పులు, అనల్పము = గొప్పది యును, సుకృతము = ఎచ్చుతగ్గులు లేక చేయఁబడినది, సుదృఢము = తొఱ్ఱ వంకర మొదలగు లోపములులేనిది, అష్టాస్రము = ఎనిమిది మూలలు గలది. రెండవ పాదమున నళ్ సమాసము.

తా త్ప ర్య ము.

కల్పమునఁ జెప్పినప్రకారము చిన్నవిశాక చక్కఁగాఁ దీర్పఁబడి గట్టివై యెనిమిదిపక్షములుగాఁ దీర్పఁబడి మెఱుఁగులు దేఱునట్లు నునుపుగా శిల్పులు సిద్ధముచేయుటచే యూపములు శోభావంతములై యుండెను.

కం॥ లిప్తవరచందనంబై, ప్రాప్తాంబరపుష్పకాంచ•నాలంకృతమై
 దీప్తిం గనె యూపవితతి,సప్తర్షులు మింట వెలుఁగు•చందం బమరన్. ౨౮

యూపములవర్ణన :— లిప్త=పూయఁబడిన, వరచందనంబై = శ్రేష్ఠమైన గంధముకలదై, ప్రాప్త=పొందఁబడిన, అంబర, పుష్ప, కాంచన=వస్త్రములు, పూలు, బంగారురేకులుకలది కనుకనే, అలంకృతమై = అలంకరింపఁబడినవై. విశేషణోభయపదకర్మధారయ సమాసము. మింటన్ = ఆకాశమున, సప్తర్షుల దృష్టాంతము సంఖ్యకుఁ గాదు, ప్రకాశమునకు మాత్రమే. ఏడింటి కేడింటికైనను గాంతి సంఖ్యలకు దృష్టాంతము కావచ్చును.

తా త్ప ర్య ము.

చందనము పూసి వస్త్రాభరణములచే నలంకరించి యుండుటచే యూపస్తంభము లాకాశమున సప్తర్షులవలెఁ బ్రకాశించెను.

సీ॥ శాస్త్రోక్తపరిమితి•సవురై సయిటికల్, గొని శుల్బ మనుపనిఁ•గుశలులైన
 బ్రాహ్మణుల్ వేదిని•బాగుగఁ దీర్పఁగ, నది గరుడాకృతి•హైమపక్ష
 యుక్తమై త్రిగుణమై•యొప్పి యష్టాదశా.త్మకమయి రాజిల్లె•మఱినియుక్త
 పశువులఁ బాములఁ • బక్షుల విధిరీతి, నయ్యయి వేల్పుల•నాత్మ నిలిపి
తే॥ వాజి జలచరములఁ గట్టి•వైచి రపుడు,
 యూపములకును నచ్చటి•యూపములకుఁ
 బశువులను మూఁడునూర్లను బార్థివేంద్రు,
 నశ్వరత్నంబుఁగట్టిరా•యవనిసురులు. ౨౯

యూపముల నాటుటకుముందు చేయవలసిన చయన మనుక్రియను జెప్పుచున్నాఁడు.

శుల్బము=యజ్ఞములోని కార్యము – ప్రకృతము చయన మని యర్థము. శుల్బము=ఒంటిపేఁటత్రాడు – గోడపెట్టువారు దాని సరికొలఁత చూచుకొనుటకుంచుకొన్నత్రాడు – దాని సహాయ్యమునఁ జేయఁబడుకార్యముకూడ నిట శుల్బ మని చెప్పఁబడుచున్నది. శుల్బము=వేదినిగట్టుట, దానియందుఁ గుశలులు=నేర్పరులు, బ్రాహ్మణులు=ఋత్విక్కులు, శాస్త్రోక్తపరిమితిన్=శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన కొలఁతలో, 'పాదమాత్రోర్ధమాత్రో౽ణుకమాత్ర ఋజురేఖా దక్షిణా. వృతా స్సవ్యావృతా స్త్ర్యాలిఖితాశ్చ' యని యిటికలకొలఁతకు శాస్త్రము,

వేదిని=అగ్నికి నాధారమగు తిన్నెను, అది=ఆవేది, గరుడ+ఆకృతిన్= ఱెక్కలు తోఁకను చాఁచి తూర్పుముఖమై భూమిని జూచుచు నాకాశముననున్న గరుత్మంతుని యాకారమువంటి యాకారముకలది. "శ్యేనచితంచిన్వీత" యను శ్రుతియందు శ్యేనశబ్దమునకు గరుడుఁ డని యర్థము. హైమపక్షయుక్తమై= (గరుడుఁడు బంగారుచాయగలవాఁడు గనుక హేమాంగుఁ డనియుఁ బేరుగలది. 'హేమాంగో తార్క్ష్యవేధసౌ.' .... నానా॥ర. కావున.) బంగారుఱెక్కలతోఁ గూడినదై, అనఁగా ఱెక్కలస్థానమందు బంగారునాణెములు చల్లియున్నారని భావము. 'సహస్రంతు హిరణ్యశకలైః ప్రతిదిశమగ్నింప్రోక్షతి"యని ప్రమాణము. త్రిగుణమై=దర్శపౌర్ణమాసులలోని వేదికన్నను మూఁడింతలు వైశాల్యముకలవై. "షట్చితయో భవంతి" యను శ్రుతియందు ఆఱుప్రస్తారములకొలఁత ప్రకృతియంగమున కని చెప్పఁబడినది. అశ్వమేధమునందలి వేదికి ఆకొలఁతను మూఁడింత లెక్కువచేసి పదునెనిమిది ప్రస్తారముల కొలఁతగా నెఱుఁగునది. అష్టాదశాత్మకమయి=పదునెనిమిది ప్రస్తారములుకలదై, త్రిగుణమై యను పదముచేతనే వేదికొలఁత పదునెనిమిది ప్రస్తారము లని యేర్పడఁగా మఱల అష్టాదశాత్మకమై యనుట యేలయనఁగా:— 'పంచచితయో భవంతి' యని తైత్తిరీయకశ్రుతివాక్య మొకటియున్నది. దానివలనఁ బ్రకృతవేదికి కొలఁత యయిదుప్రస్తారము లని యేర్పడును తదనుసారముగాఁ ద్రిగుణమైనచో నశ్వమేధవేదికిఁ బదునేను ప్రస్తారములే కొలఁత యని యేర్పడును. కావున నట్టి భ్రమ నివారించి వాజసనేయకశ్రుతియందున్నట్లు ప్రకృతవేదికొలఁత తీసుకొని దానిని మూఁడింత లెక్కువచేసికొని పదునెనిమిది ప్రస్తారములు అశ్వమేధవేదికి కొలఁతగా నెఱుంగునది యని తెలుపుటకై యష్టాదశాత్మక మని చెప్పఁబడెను. ఇఁకఁ బశువుల నాయూపములకుఁ గట్టుట చెప్పఁబడును. నియుక్తపశువులన్= శాస్త్రమునందు విధించిన పశువులను, కట్టుటకు సాధ్యముగానివానిని పంజరములతో నుంపవలయును, అయ్యయివేల్పులన్=ఆ యా పశువులకు దేవతలుగాఁ జెప్పఁబడిన యింద్రాదులను, 'ఇంద్రాయరాజ్ఞే సూరకః, వరుణాయరాజ్ఞేకృష్ణ' యిత్యాది శాస్త్రము లిందనుసంధింపవలయును. నిలిపి=ధ్యానించి, యూపములకుఁగట్టివైచిరని యాకర్షించుకొనునది. గ్రామ్యపశువులను యూపములకును అరణ్యపశువులను ఆరోకములకును గట్టి రని యర్థము. 'యూపేషుగ్రామ్యాన్ పశూన్ నియుంజతి, ఆరోకేషు అరణ్యాన్ ధారయంతి' యను శ్రుతిప్రమాణము. 'పర్యగ్నికృతానారణ్యా నుత్సృజంత్య హింసాయా' యని శ్రుతి చెప్పినట్లు ఆరణ్యపశువుల నగ్నికిఁ బ్రదక్షిణము చేయించి వదలి గ్రామ్య పశువులను హింసాస్థానమున గట్టి రనుచున్నాఁడు. వాజిన్=అశ్వమేధమునకు సంబంధించిన

గుఱ్ఱమును, జలచరములన్=తాఁబేలు మొదలగు నీటిజంతువులను,శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడిన యితరగ్రామ్యపశువులుకూడ నిటఁ దాత్పర్యమే. అపుడు పశుహింసాకాలమందు. యూపములకుఁ గట్టిన పశువుల సంఖ్యను జెప్పుచున్నాఁడు. పశువుల మూఁడునూర్లను-ఈసంఖ్య ప్రధాన పశువులకు మాత్రమే- అప్రధాన పశువు లనేకములు. 'అశ్వమేధపశుసంఖ్యాతు పంచశత మేకోనవింశతి శ్చేతి' యని పశువుల గుఱించిన భాస్కరవాక్యము. అశ్వరత్నమను పదస్వారస్యము చేత ఆ గుఱ్ఱమునకు ననేకరత్నాభరణములను గూడ నుంచిరని యేర్పడు చున్నది. ఇటఁ బశుహింసచేసి రనియు నెఱుఁగవలయును.

"The Aswamedha and Purushamedha (man-sacrifice) celebrated in the manner directed by this Veda (Sukla Yajurveda) are not really sacrifices of horses and men. In the first; 609 animals of various prescribed kinds, domestic and wild, including birds, fish and reptiles are made fast,the tame ones to 21 posts and the Wild ones in the intervals between the pillars and after certain prayers have been recited, the victims are let loose without injury. This made of performing the Aswamedha and Purushamedha as emblematic ceremonies and not as real sacrifices, is taught in this veda and the Samhita and Brahmana. The horse, which is the subject of the religious ceremony called Aswamedha is also evowedly an emblem of Viraj or the primeval and universal manifested being.

— *Colebrooke's Miscellaneous Essays. Vol. I*

దీనివలన నీజీవజంతువులేవియుఁ జంపఁబడలేదని తెలియనయ్యెడిని.

తాత్పర్యము.

శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడిన కొలఁతగల యిటికరాయి తీసికొని శుల్బమను కార్యమందు నేర్పరులైన బ్రాహ్మణులు వేదిని గట్టఁగా నది గరుడుని యాకారము బంగారుఱెక్కలు గలదై మూఁడంతలై పదునెనిమిది ప్రస్తారములు గలిగి ప్రకాశించెను. అవల శాస్త్రమందుఁ జెప్పినప్రకారముగ పశువులను బక్షులను నాయాదేవతల ధ్యానించుచు గుఱ్ఱమును జలజంతువులను మూఁడువందలు గట్టిరి.

సీ॥ అంతటఁ గౌసల్య•హయమును సేవించి,
మొనసి కృపాణముల్•మూఁటఁ జీల్చి
యొక్కరే యెల్లను•మక్కువ శయనించె, నావాజియొద్ద ధ•ర్మాభిలాష
బ్రహ్మకు హోతకుఁ•బదపడి నధ్వర్యు, నకును నుద్గాతకు•నరవిభుండు
మహిషి వావాతను•మఱియుఁ బాలాకలిఁ, బరివృత్తి నొసంగె•సపర్ణనముగ
ఆ॥ నంత వాజివపను•నగ్నిలో వేల్వ సం,పన్న ఋత్విజుండు•పాప మణఁగఁ
బార్థివుండు తద్వ•పాధూమగంధంబు,మూరుకొనియెఁగాల•మునను సవిధి.

ఇఁక వచ్చిన గుఱ్ఱమునకుఁ జేయు నుపచారములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

కౌసల్య = పట్టపురాణి, సేవించి = ప్రదక్షిణాదులచేఁ గొలిచి, కృపాణముల్ మూఁటను=మూఁడు బంగారు సూదులచేత, ఛిత్త్వా=కొట్లుపడఁజేసి, కౌసల్య యను పదము తక్కిన భార్యలను సూచించును, సౌవర్ణీభి స్సూచీభిః పత్న్యో ఽశ్వస్యాపి పథాన్కల్పయంతి,ప్రాక్క్రోడా త్ప్రత్యంచీభి' యని సూత్రము. పట్టపురాణి చేయవలసిన కార్యాంతరమును జెప్పుచున్నాఁడు. ధర్మాభిలాషన్= పుణ్యముకలుగునను కోరికతో, మక్కువన్ = ప్రేమతో - వచ్చిన గుఱ్ఱముకదా యని యసహ్యపడక, ఆవాజియొద్దన్=అవచ్చిన గుఱ్ఱము సమీపమున, వాజి= వేగము గలది. అప్పుడు ఋత్విక్కుల కిచ్చు దక్షిణను జెప్పుచున్నాఁడు.

నరవిభుండు=దశరథుఁడు, బ్రహ్మ, హోత, అధ్వర్యుఁడు, ఉద్గాత యానలు వురు ప్రధాన ఋత్విక్కులకు, మహిషిని, వావాత పాలాకలి, పరివృత్తి యను తన భార్యలను, స్పర్శనంబుగ=దానంబుగ, 'అంబే అంబా ల్యంబికే ఇతిపత్నీ ముదానయతి' శ్రుతి. ఉదానయతి=చేతితోఁ బట్టుకొనుచున్నాఁడు, అని భాస్కరుఁడు 'మహిషీం బ్రహ్మణే దదాతి, వావాతాంహోత్రే, పరివృత్తిముద్గాత్రే,పాలాకలీమధ్వర్యవే' యని సూత్రము. పిదప ఋత్విక్కులకు ధనమిచ్చి భార్యలను రాజు తీసికోవలయును. మహిషి=పట్టపురాణి, పరివృత్తి=ఉపేక్షింపఁబడిన రాజు భార్య, వావాత=సౌఖ్యార్థమై యుంచుకొన్నది. వేశ్య యని కొందఱు. రాజునకుఁ బాత్ర యొసంగునది పాలాకలి, క్షత్రియజాతిభార్య మహిషియని, వైశ్యజాతి భార్య వావాతయని, శూద్రజాతిభార్య పరివృత్తి యని కొందఱమతము.

"కృతాభిషేకా మహిషీ పరివృత్తి రుపేక్షితా, వావాతా భోగినీ పాత్ర ప్రదా పాలాకలీ మతా" యని వైజయంతి.

ఇఁక వపాహోమమును జెప్పుచున్నాఁడు.

సంపన్న=చాతుర్యముగల,వాజివపను=గుఱ్ఱము హృదయమాంసమే యిచ్చట వపగాఁ జెప్పఁబడెను.వప=సన్నని చర్మపుఁబొర.ఇది గుఱ్ఱముల కుండదు.కావున తేజని యను గుఱ్ఱపు హృదయమాంసము నిచ్చట గ్రహింపవలెను.దీనిని కొందఱు చంద్రమందురు.'నాశ్వస్య వపా విద్యతే' యని సూత్రము.'నాన్యేషాం పశూనాం తేజన్యా అవద్యంతి అవద్యంత్యశ్వస్య' యనిశ్రుతి.వేల్వన్=హోమముచేయఁగా, వపాపాక మిచ్చుటఁజెప్పకున్నను నదిలేక హోమము జరుగదుగనుక హోమమునకు ముందే వపాపాకమయినట్లుతెలియుచున్నది.పార్థివుండు=దశరథుఁడు,సకాలమునన్ =సరియైన కాలమందు. వపాహోమకాలమందు, సవిధిగన్ = శాస్త్రప్రకారముగ,

తత్....గంధంబు అవపాహోమమునఁ గలిగిన పొగలోని వాసనను, మూరుకొనెన్ = వాసనచూచెను, పాపము=దశరథుని సంతానవిఘ్నకారియైన పాపము. వాస ప్రస్థ బాలకవధ.

తాత్పర్యము.

ఆవలఁ గౌసల్య హయమునకుఁ ప్రదక్షిణనమస్కారాదులఁ జేసి మూఁడు బంగారు సూదులతో కాట్లువేసెను. ఒక రాత్రియంతయును ధర్మమందలి కోరికచే నాగుఱ్ఱము సమీపమునఁ బండుకొనెను. ఆవల దశరథుఁడు బ్రహ్మకు-హోతకు-నధ్వర్యునకు-నుద్గాతకు మహిషిని వావాతను పాలాకలిని బరివృత్తిని దానముగా నిచ్చెను. అంతట ఋత్విజుఁడు వపను మంత్రయుక్తముగ నగ్నిలో హోమము చేయఁగా దశరథుఁడు శాస్త్రమునఁ జెప్పినరీతి తగిన సమయమున దానిని వాసనచూచెను. వపాధూమవాసన పాపహరమని భారతంబునను జెప్పఁబడినది. "తం వపాధూమగంధంతు, ధర్మరాజస్సహానుజైః। ఉపజిఘ్ర ద్యథాశాస్త్రం సర్వపాపాపహం తదా."

ఆ॥ హయవరంబుసంగ•మంగంబుఁ గైకొని, పదియు నార్గురైన•బ్రాహ్మణోత్త
ములు సమంత్రకముగఁ•బూనివేల్చిరి వహ్ని,
యందు శాస్త్రయుక్త•మైన సరణి. ౪౭

ఇట్లు వపాహోమమునుజెప్పి యిఁక నంగహోమముఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అంగ మంగంబు=ఒక్కయంగమైనపిమ్మట మఱియొక యంగము. వీప్సయందు ద్విరుక్తి. సర్వము హోమమైనది మిగతలేదు. కావున నిందు శేషభక్షణ మనునది లేదు. సమంత్రకము=మంత్రములతోఁ గూడునట్టి, శాస్త్రయుక్తము=శాస్త్రమున విధించిన, అంగహోమమునకుఁ బ్రత్యేకఫలము గలదు. అంగే అంగేవై పురుషస్య పాప్మోపశ్లిష్టః, అంగాదంగాదేవైనం పాప్మన స్తేనముంచతి' యని శ్రుతి.

తాత్పర్యము.

పదునాఱుమంది బ్రాహ్మణులు గుఱ్ఱము నొక్కొక్కయంగమునే తీసికొని మంత్రవంతముగ నగ్నిలో హోమముచేసిరి.

తే॥ అన్య మగునధ్వరంబుల•హవిసుఁ బ్లక్ష,
శాఖచే సంస్కరింత్రశ్వ•సవమునందు
వైతసంబున నుంపఁగ•వలయుఁ గాన నట్ల
యొనరించె నాఋత్వి•గాళియపుడు. ౪౮

వపాపాకముచేసినవిధము చెప్పుచున్నాఁడు. అన్యమగు నధ్వరంబులన్=ఇతర యజ్ఞములందు, యజ్ఞపశువులయొక్క, హవిస్సు=వపను, ప్లక్షశాఖచే = రావి కొమ్మయందుంచి, సంస్కరింత్రు=పాకముచేయుదురు, అశ్వసవమునందు =

అశ్వమేధయాగమునందు, అందలి పశువులయొక్క,హవిస్సు- అనువద మధ్యాహారము. వైతసంబున్=ప్రబ్బలిశాఖయందు, ఉంపంగన్ =పాకమునిమిత్తమై యుంచుట, 'ప్లక్షస్య శాఖాయా మన్యేషాం పశూనా మవద్యంతి, వేతస శాఖాయామశ్వస్య' యనిశ్రుతి.

తాత్పర్యము.

ఇతరయజ్ఞములందు హవిస్సును రావిసమిధలతోఁ బాకము చేయుదురు. ఈ యశ్వమేధమందు ప్రబ్బలిసమిధలతోఁ బాకము చేయవలెను. కావున నట్లే చేసిరి

సీ॥ యజ్ఞవిధానంబు•నందు బ్రాహ్మణముల,
దినములు మూఁడు వా•కొనఁగఁబడియె
హయమేధవిధియందు•నందుఁ జతుష్టోమ,మనఁబడు దొలుతటి•దినము,రెండ
వదిన ముక్థ్యం బయ్యె•వలనొప్పు మూఁడవ, దిన మతిరాత్రంబు•నసెడిపేర
శాస్త్రదృష్టం బగు•సకలేతరక్రియా,పాళిఁ దీర్చెను బుత్వి•గాళి యంత
తే॥నమలరీతి జ్యోతిష్టోమ•యజ్ఞమాయు,రధ్వరంబును నతిరాత్ర•యజ్ఞయుగము
నవల నభిజిత్తు విశ్వజి•దధ్వరంబు,గ్రాలఁ జేసెనప్తోర్యామ•క్రతువరంబు.

అశ్వమేధయజ్ఞదినములసంఖ్యను జెప్పుచున్నాఁడు. హయమేధవిధియందు =అశ్వమేధయాగకార్యమున, దినములు మూఁడు అని. యజ్ఞవిధానంబునందు =యజ్ఞమును విధించు కల్పసూత్రమునందును, బ్రాహ్మణములను=ఆ సూత్రములకు మూలకారణములగు బ్రాహ్మణములను శ్రుతులయందును, వాకొనఁబడియెన్=చెప్పఁబడెను. అశ్వమేధదినము లనేకములయ్యును ప్రధానదినములు మూఁడు, ఆదినములఁబేర్కొనుచున్నాఁడు - అందున్ = ఆమూఁటిలో, తొలుతటి=మొదటి, చతుష్టోమము=అగ్నిష్టోమ మను యజ్ఞము, అది యీ దినమున ననుష్ఠింపఁబడును గావున దీనికి జతుష్టోమ మని పేరు. ఉక్థ్యము=ఉక్థ్యమను కార్యము లిరువదియొక్కటిగల జ్యోతిష్టోమము, రెండవదినమున నుక్థ్యము చేయఁబడుటచే నాదినమునకు నుక్థ్యమనిపేరు. అతిరాత్రము=సర్వస్తోమ మను యాగము, అది మూఁడవదినమునఁ జేయఁబడును గావున నాదిన మతిరాత్ర మనఁబడును.

ఇట్లశ్వమేధము మూఁడుదినములలో ముందు చెప్పిన మూఁడుక్రతువులే కాక 'అధిక స్యాధికం ఫల'మ్మను న్యాయమునుబట్టి శాస్త్రాంతరమునఁ జెప్పిన వేర్వేఱు క్రతువులను గూడ రాజు తరువాత దినములలో జరిపినట్లు చెప్పుచున్నాఁడు; శాస్త్రదృష్టంబు=ఇతరశాస్త్రములఁ జూడఁబడిన, పాళిన్ = సమూహమును, వేఱుక్రతువు లేవనఁగా, అతిరాత్రయజ్ఞయుగము=ఒక యతిరాత్రమునే

రెండుసార్లు చేసిరని భావము, ఈ యాఱుక్రతువులను బూర్వము చెప్పిన మూఁడు దినములయిన తరువాత దినములలో దశరథుఁడు చేయించె నని భావము. వేదినిగట్టుట, యూపముల నాటుట, పశుబంధనము, వపాహోమము, చతుష్టోమాదిక్రతువులు అని క్రమమెఱుఁగవలయును.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రాహ్మణములందు నశ్వమేధము మూఁడు దినములు చేయవలెనని చెప్పఁబడెను. అందు మొదటి దినమునఁ జతుష్టోమము రెండవదిన ముక్థ్యము మూఁడవదినమతిరాత్ర మనఁబడును. ఇవిగాక జరుగవలసిన శాస్త్రోక్తకార్యములు జ్యోతిష్టోమము ఆయురధ్వరము అతిరాత్రము అభిజిత్తు విశ్వజిత్తు నప్తోర్యామము వీనినిగూడ ఋత్విజులు సలిపిరి.

సీ॥ ప్రాచి హోతకు నిచ్చి • పశ్చిమం బధ్వర్యు,నకు బ్రహ్మకును దక్షి • ణంపుదిశయు
నుత్తరదిశయెల్ల • నుద్గాతకు నొసంగి, స్పర్శనంబుగ వంశ • వర్ధనుండు
హయమేధ మంతయు • సాంతంబుఁగావించి, శాస్త్రచోదితమైన • సరణివెలయ
సర్వసర్వంసహా • చక్ర మీరీతిని, ఋత్విజులకు దాన • మిచ్చియున్న
తే॥ యనఘు నిర్మలచిత్తుని • నవనినాథుఁ, గాంచి ఋత్విజులెల్ల ని • ష్కాములైన
సంయములమేడఁబుడమిజం • జాటమేడ,
యోగమేయూరుభోగమే • యూరుచెపుమ. ౪౩

ఇఁక ఋత్విక్కులకు దక్షిణాదానమును జెప్పుచున్నాఁడు.

వంశవర్ధనుండు=ఇక్ష్వాకువంశమును వృద్ధిచేయు దశరథుఁడు, ఇంతటి దక్షిణ నిచ్చుటకు నిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన యితనికే తగుననియు నిప్పటి కీయనకు వంశవర్ధనత్వము లభించిన దనియు భావము. ప్రాచి=తూర్పుదిక్కు భూమిని, తక్కినచోట్ల నిట్లెఱుఁగునది, స్పర్శనముగ=దానముగ, సాంతంబు=సంపూర్తిగ, శాస్త్రచోదితమైనసరణి=శాస్త్రమునవిధింపఁబడినమార్గముగ, 'ప్రతిదిశం దక్షిణాం దదాతి, ప్రాచీదిగ్ఘోతు ర్దక్షిణా బ్రహ్మణః ప్రతీ చ్యధ్వర్యో రుదీ చ్యుద్గాతు వను సూత్ర మంత దక్షిణనిచ్చుటకుఁ బ్రమాణము. 'మహాపృథివీ నదేయా' యను శాస్త్రము సర్వపృథివీదానమును నిషేధించినను దానవిషయమున విధియు నున్నది. కావున నీశాస్త్రము వైకల్పిక మని యేర్పడెను. సర్వంసహా+చక్రము =భూమండలము, నిర్మలచిత్తున్=ఇంత యియ్యవలసివచ్చెనే యన్న దుఃఖము లేని మనస్సుగల వానిని, నిష్కాములము = సంసారసౌఖ్యమున నపేక్షలేనివారము, సంయములము=యోగులము, జంజాటము=తగులము, ఉపద్రవము, భోగము=సౌఖ్యము, అలంకారము విషమము, సమానముకాని వస్తువులవర్ణనము విషమము. సీసమున మూఁడవ పాదము మొదటిదళమున నుభయయతి.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు యజ్ఞము సాంతము గాఁగా హోతకుఁ దూర్పుదిశనుగల రాజ్యము, పశ్చిమ మధ్వర్యునకు, బ్రహ్మకు దక్షిణము, ఉత్తరదిశ నుద్గాతకు దానముగ నిక్ష్వాకుకులవర్ధనుం డగు దశరథుఁడు దానమిచ్చెను. ఇట్లు యజ్ఞము పూర్తిచేసి తనకుఁ గల రాజ్యమంతయు ఋత్విజులకునిర్మల మనస్సుతో దానమీయఁగా ఋత్విజు లాయననుఁజూచి నిష్కాములమైన ఋషులము మాకురాజ్యమేల? యోగమునకు భోగమునకు నెక్కడి సంబంధము ?

ఉ॥ ఒల్లము ధారణీశ్వర! ప్ర•యోజన మేదినమేదినీస్థలం
  బెల్లను నీవ కైకొనుచు•నేలుచు నుండుము, దానిమాఱుగాఁ
  బెల్లుగ గోవు లేని మణి•బృందముఁ బైఁడి నొకించు కేని రం
  జిల్లుదు మిమ్ము చాలుఁ, దమి•సేయము ధారిణిఁ జేరెఁడంతయున్. ౪౩౧

ధారణీశ్వర=రాజా! కాఁబట్టి నీవే యీ భూమి నేలఁదగినవాఁడవు. నీది నీవే తీసికో, ప్రయోజనము+ఏదిన=ఉపయోగములేని, మా కని - అధ్యాహారము. మేదినీస్థలము=భూప్రదేశము - ఇచ్చినది మరలఁ బుచ్చుకొనిన దత్తాపహారము కాదా యనిన సమాధానము చెప్పుచున్నారు. దానికి మాఱుగా=ఆభూమికివెలగా, ఇంతభూమి కెంతవెల యనిన నది యిమ్మువారి యక్కఱ యిష్టము కొలఁది గాన నీ శక్తికొలఁది, ఒకించుకేని=కొంచెమైనను, పెల్లు=అధికము, బృందము=సమూహము, రంజిల్లుదుము=సంతోషింతుము, తమిసేయము=కోరికపడము.

తా త్ప ర్య ము.

కావున రాజా ! యింతదేశము మాకేల ? వలదు. ఈ ప్రయోజనము మాలిన భూమిని బెట్టుకొని మే మేమి సేయఁగలవారము ? ఇదంతయు నీవే గైకొని యేలుచుండుము. దీనిమాఱు గోవులో రత్నములో బంగారో కొంచెమైన నిమ్ము. చాలును భూమి చేరెఁడయినను మాకు వలదు.

మ॥ అనుచున్ విప్రులు పల్క భూమిపతి యు•ల్లోఁగాక యం చీయ నా
  లను వేవేల్ పదికోట్లస్వర్ణములు నా•ల్గంతల్గ రూప్యంబులుం
  గొని యా ఋత్విజు లెల్ల రెల్లధనముం•గొంపోయి యర్పింపఁ జ
  య్యన భాగించిరి యవ్వసిష్ఠుఁడును శాం•తాత్మ ఋశ్యశృంగుఁడున్ భాగముల్. ౪౩౨

వేవేలు=వేయివేలు-పదిలక్షలు, ఆలను = ఆవులను, స్వర్ణము = బంగారు, నాల్గంతల్=నలుబదికోట్లు, పదునాల్గుకోట్లని కొందఱు- సంయముల కింత ధన మేల యన వారు యజ్ఞములు చేయుటకు, రూప్యము=వెండి, 'తస్మాద్రజతగ్ం

హిరణ్య మదక్షిణ్య' మ్మని శ్రుతి- వెండి, బంగారు దానము నిషేధించియున్నది కావున నిది దానముగాదనియు నిచ్చినభూమికి బదులనియు గ్రహింపనగు. ఎల్లధనమున్=దక్షిణముగా నిచ్చినదానిని, అర్పింపన్=భాగించి యిచ్చుటకు.

తా త్ప ర్య ము.

అని బ్రాహ్మణులు చెప్పఁగా సరి యని యంగీకరించి దశరథుఁడు వారికి వెయ్యివేల యావులను, పదికోట్ల స్వర్ణములను; దాని నాలుగంతలు వెండి నాణెములనునీయఁగా ఋత్విజులు గ్రహించి ధనమంతయుఁ గైకొనిపోయి వశిష్ఠ ఋశ్యశృంగులయొద్ద నీయఁగా వారివారికి రావలసిన భాగములప్రకార మాధనమును వారికిఁబంచియిచ్చిరి.

ఆ॥ వారు వారివారి•భాగంబు లన్నియుఁ బాడి దప్పకుండఁ•బంచి పెట్ట
వారు గొని నృపాల•వరుఁగాంచి సంప్రీతిఁ,బొందివార మనుచుఁ•జెప్పిరంత. ౪౩౩

పాడి=క్రమము- 'యావదధ్వర్యవే దదాతి, తదర్థం ప్రతి ప్రస్థాత్రే, తృతీయం నేష్ట్రే, చతుర్థ మున్నేత్రే' యను శ్రుతిప్రకారము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈప్రకార మెవ్వ రెవ్వరి కెంతెంత రావలయునో యంతధనము వారికి వారికి వా రిరువురు పంచిపెట్టఁగాఁ గైకొని రాజుతో, రాజా ! తృప్తిపడితిమి, సంతోషించితిమి, పోయి వచ్చెద మని చెప్పి పోయిరి.

ఉ॥ జన్నముఁ జూడ వచ్చినప్ర•జల్ గడుసంతస మంద జాళువా
సన్ననిచేలము ల్మణులు•సాలువ లు స్వర్ణము లగ్గలంబుగా
వెన్నఁగ రానికోటులను•నిచ్చెను, జేతికడెంబు లర్థి ని
చ్చె న్నిఱుపేదపాఱునకుఁ•జేరి తనుం గొనియాడ నాతఁడున్. ౪౩౪

జాళువా....చేలముల్ = బంగరు సరిగగల సన్ననివస్త్రములను, సాలువలు= సాలువలు, అగ్గలము=అధికము, నిఱుపేద=మిక్కిలిబీద, కడెంబులు=కడియములు - ఉన్నదంతయు నీయఁగా మిగిలిన తనమీఁది సొమ్ములందు.

తా త్ప ర్య ము.

యజ్ఞము చూడవచ్చిన లోకులు సంతసించునట్లు బంగారు దువ్వలువలు, రత్నములు, సాలువలు, బంగారునాణెములు లెక్కలేకుండ దానము చేసెను. తుదకు నిఱుపేదబ్రాహ్మణుఁ డడుగఁగా దనచేతికడియముల నిచ్చెను.

ఉ॥ ఊవుల నెల్లవారలను • నీవిధి మిక్కిలి దన్పి భక్తి సం
భావనఁ జేరి కేల్మొగిచి • పజ్జను నిల్చినఁ జూచి యమ్మహా
పావను భూమిదేవత ల • పారదయామతిఁ బెక్కురీతులన్
దీవన లిచ్చిరం ధరణి • తేజుఁడు హృష్టమనోంబుజాతుఁడై. ౪౩౫

తన్పి=తృప్తిపఱిచి, భక్తిసంభావనన్=భక్తితోఁగూడిన గౌరవబుద్ధితో, మహాపావనున్=మిక్కిలి పవిత్రుఁడైన దశరథుని, భూమిదేవతలు=బ్రాహ్మణులు, తరణితేజుఁడు=సూర్యునివంటి కాంతిగలవాఁడు-దశరథుఁడు, మహాపావనుఁడనఁగా = యజ్ఞముచే నిష్టప్రాప్తికి విరోధులైన ప్రతిబంధములనుండి విముక్తుఁడైనవాఁడని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈప్రకారము దానముచే నందఱను సంతోషపఱిచి భక్తిగౌరవములచేఁ జేతులు జోడించి తమయంచున వచ్చి నిలిచిన మిక్కిలిపవిత్రుఁడైన రాజును నిండారుదయతో బ్రాహ్మణులు దీవించిరి. దశరథుఁడును మిగుల సంతసించెను.

కం॥ అనితరధరణిపసులభం, బనుత్తమము సర్వపాప•హరమున్ స్వర్గ్యం
బను సవముఁ దీర్చి యలరుచు,
నినకులుఁ డాదటను ఋశ్య•శృంగుం బలికెన్. ౪౩౬

అని....లభ్యంబు=ఇతరరాజులకు సులభముగానిది, అనుత్తమము = దీనికంటె నుత్తమమైనది వేఱొకటిలేనిది, సర్వ....హరమున్ = పుత్రులు పుట్టుటకు విఘ్నకారణములుగ నుండు పాపముల నన్నిటిని బోఁగొట్టునది, స్వర్గ్యంబు = పుత్రులఁ గలిగించి తన్మూలమున స్వర్గంబును గలిగించునది, సవము=అశ్వమేధము, ఆదటన్ = ప్రేమతో.

తా త్ప ర్య ము

ఇతరరాజులకు సులభముకానిదియు, మిగుల శ్రేష్ఠమైనదియు సర్వపాపములు హరించునదియు, స్వర్గప్రాప్తికలిగించునదియు నగుయజ్ఞము నెఱవేర్చి సంతోషించుచుఁ బ్రీతితో దశరథుఁడు ఋశ్యశృంగునితో నిట్లనియె.

కం॥ కులవర్ధను లగుతనయులు, గలుగఁ బ్రసాదింప నీ వ•శా కెవ్వరు యో
గ్యులు నన్ను ధరణి ధన్యునిఁ,
జలుపంగదే యనినఁ బ్రాజ్ఞ•సత్తముఁ డనియెన్. ౪౩౭

ఇట్లు దశరథుఁడు పుత్రోత్పత్తికి ప్రతిబంధకముగు సకలపాపముల నశింపఁజేయ భగవదంగభూతసకలదేవతారాధనరూప మగు నశ్వమేధమును జేసి సాక్షాద్భగవదారాధనమై పుత్రోత్పత్తికి హేతువగు యజ్ఞమును జేయింప సుమంత్రుని

వాక్యానుసారము ఋశ్యశృంగుని ప్రార్థించుచున్నాఁడు. అంధులైన వాన ప్రస్థులకుమారు నొకనిఁజంపి తన్మూలమున వానితలిదండ్రులను జంపెను. ఇది బ్రహ్మహత్యాసమమైన పాపము. అది నశింప నశ్వమేధము. ఈ విషయము పూర్వమే వ్రాయఁబడినది.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! నీ కరుణచే ననిష్టపరిహార మగు నశ్వమేధయాగము సఫలు టయ్యెను. ఇఁక నిష్టప్రాప్తియగు సంతానలాభము ననుగ్రహింప నీవుగాక యెవ్వరు సమర్థులు? కావున నన్ను ధన్యునిఁగాఁ జేయు మనిన నా వంది తోత్తముఁ డిట్లనియె.

— • ౧౫ సర్గము. దశరథుఁడు పుత్రకామేష్టిఁజేయుట • —

ఉ॥ అట్టుల యౌను గాక వసు•ధాధిపచంద్రమ ? కీర్తిపట్టు లౌ
పట్టులు నీకు నల్వు రొద•వం గలవారు విషాద మేల? యం
చట్టె యొకింతధ్యానపరుఁ•డై స్మృతిఁ దోఁపఁగ నీకు బుత్రకుల్
పుట్ట నథర్వమంత్రములఁ•బొల్పగు నిష్టి యొనర్పఁ జేసెదన్. ౪౩౭

భగవంతుఁడు పుత్రకామేష్టివ్యాజమున సాధుసంరక్షణార్థమై భూలోకమున నవతరింప నెంచియుండ దేవతలు దుష్టశిక్షణ మను నప్రధానఫలమునకై భూలోకము నవతరింప భగవంతుని ప్రార్థించుచున్నారు. వసుధాధిపచంద్రమ =రాజశ్రేష్ఠుఁడా, కీర్తిపట్టులు=యశస్సునకు నివాసస్థానములు అగు, పట్టులు= కుమారులు, ధ్యానపరుఁడై =ఏయజ్ఞము చేయ నగు నని కొంచెమాలోచించి యని భావము, స్మృతి=జ్ఞప్తి, తోఁపఁగన్=కలుగఁగా, అథర్వమంత్రములన్= అథర్వణవేదమునఁ జెప్పిన మంత్రములచేత, ఇష్టిన్ = యాగమును.

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా! యట్టులేకానిమ్ము - కీర్తికి స్థానములైన నలువురుకొడుకులు నీకుఁ గలుగుదురు. ఏల విచారపడియెదవు? అని తదేకధ్యానముతోఁ గొంత యోజించి నీకుఁ గొడుకులు గలుగునటు లథర్వమంత్రములతో నిష్టి చేయించె దను.

ఆ॥ ఉక్తమంత్రవిధిని•హుతవహు వేల్చిన, సుతులు పుట్టఁగలరు • క్షితిప! యనిన
నామనోహరోక్తు • లాలించి తుష్టుఁడై,
సవము సల్పుచున్న•యవసరమున. ౪౩౮

ఉక్తమంత్రవిధిని=ముందుఁజెప్పిన యథర్వమంత్రమునందలి క్రమముతో, హుతవహున్ = అగ్నిని, మనోహర + ఉక్తులు=ఇంపైన మాటలు, తుష్టుఁడై= సంతోషించినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

రాజా! మీఁదఁ జెప్పిన యథర్వణమంత్రముల ప్రకారము నగ్నిహోత్రుని నుద్దేశించి హోమముచేసిన నీకుఁ గొడుకులు కలుగుదురు. అనిన మనోరంజకములైన యామాటలు విని సంతోషించి యజ్ఞము చేయు సమయంబున;

తే॥ అటకు గంధర్వదేవసిద్ధాదిసురులుఁ,
బరమఋషులును దమ హవిర్భాగములకు
వారిజాసనుతోడుతవచ్చుకతన, ధాతఁ గన్గొని దేవతాతతి వచించె. ౪౪౦

౪౬౩ వ పద్యము మొదలు మిగత యాగమును గురించి చెప్పఁబడును. ఈనడుమ భగవదవతారమునకు హేతువగు దేవతల శరణాగతి చెప్పఁబడుచున్నది అటకున్ = ఆయజ్ఞము చేయుస్థలమునకు, వారిజాసనుతోడన్ = బ్రహ్మతో, వచ్చుకతనన్=వచ్చుటచేత, దేవతల కంతర్ధానశక్తిగలదు. గావున మనుష్యులకు గోచరింపక యుండిరని భావము. ధాతన్ = బ్రహ్మను.

తా త్ప ర్య ము.

అచ్చోటికి గంధర్వులు-దేవతలు-సిద్ధులు మొదలగు దేవతలు పరమఋషులు తమహవిర్భాగమునకై బ్రహ్మతోడ వచ్చిన కారణముచే దేవతలందఱు బ్రహ్మను జూచి యిట్లనిరి.

—॰ దేవతలు రావణుఁడు పెట్టుసంకటములు బ్రహ్మతో విన్నవించుట. ॰—

చం॥ స్థిరనతిమద్విధేయ! భవదీయదయావరలబ్ధి రావణా
సురుఁడు నితాంతగర్వమునసూడు దలంచి యలంచె మమ్ము నె
ల్లరను, భుజాబలంబునవలంతులు గా మెదిరించి గెల్వ, నీ
వరమును గారవించి పలుపాటులు సైఁచెదమయ్య దీనతన్. ౪౪౧

స్థిర............విధేయ=దృఢమనస్సుతో నమస్కరించువారికి స్వాధీనుఁడవగునో బ్రహ్మ! భవ............లబ్ధి=నీదయను బొందుటచేత, కలిగిన యనియధ్యాహారము, నితాంతగర్వమునన్ = ఎక్కువక్రొవ్వుచేత, సూడు = పగను, భుజాబలము=భుజములబలము. వలంతులము=సమర్థులము, మీ రేలవానిని గెలువజాలరనుటకు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నారు, నీవరమును=దేవతలమైన మాచే రావణుఁడు చావఁగూడదనునీవిచ్చినవరమును,పలుపాటులు=రావణుఁడుకలిగించు ననేకకష్టములు. నీవు నతిమద్విధేయుఁడ వగుటచేతనే నమస్కారమునకు సంతోషించి యెవ రేవరములు కోరిన ముందువెనుక జూడక వారి కావరముల నిచ్చెదవు. వెనుక వారిచే బాధలు పడలేక మేముచచ్చెదమని భావము.

తాత్పర్యము.

నమస్కారవిధేయుఁడవైనదేవా! నీదయ పూర్ణముగా సంపాదించుకొన్నవాఁడై రావణాసురుఁడు బ్రహ్మవరము కలదు, నా కెవ్వరెదురని మిగుల గర్వించి మాపైపగపూని మమ్మునెల్లరను బాధించుచున్నవాఁడు. భుజబలంబున వాని నెదిరించి యుద్ధముసేయ సమర్థులము గాకున్నారము. ఏ విధముగనైన వానిని జంపుటకు దేవతలచేఁ గావకుండ నీవు వానికి వరమిచ్చుటచే దానిని మేముగౌరవించి వానిఁజంపక కన్నబాధలు పడుచున్నాము.

ఉ॥ ఆకులతన్ జగత్త్రియము హాయన రాయిడి పెట్టి దుష్టుఁడై,
వ్యాకులతన్ మహేంద్రునిఁ బ్రవాసిగఁ జేయఁగ నిచ్చగించె, న
స్తోకవరస్మయంబున వసుబ్రతియక్షధరామరాదులన్
గాకు పడంగఁ జేసెఁ, గొఱగాముల కెయ్యది మేర చెప్పుమా. ౪౪౨

రావణుఁడు దేవతలను బాధించువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఆకులతన్=కలఁతపడుటచేత,రాయిడి=ఉపద్రవమును,వ్యాకులతన్=మిగుల దుఃఖపాటుచేత, ప్రవాసిఁగన్=దేశభ్రష్టునిగ - స్వర్గమునుండి వెడలఁ గొట్టఁ బడినవానిఁగన్, ఇది యింద్రజిత్తు ఇంద్రుని బంధించి లంకకు దెచ్చుట సూచించెడిని, అస్తోక....స్మయంబునన్ వరమువలనఁ గలిగిన యధికమైన గర్వంబున, వసు=అష్టవసువులు, వ్రతి=వ్రతములు గలవారు- ఋషులు లోనగు వారు, కాకు=ఏకాకు, కొఱగాములకున్=దుశ్చేష్టలకు, మేర=హద్దు.

తాత్పర్యము

మిమ్ము వాఁ డేమి చేయుచున్నాఁ డనెదవా వినుము. మమ్మమాత్రమే కాదు. మూఁడులోకములు మనోవ్యాకులతచే హాహాకారములు చేయునట్లు దుష్టుఁడై రాపాడుచున్నాఁడు. ఇంద్రుని స్వర్గమున లేకుండ వెడలఁగొట్ట నిచ్చగించినాఁడు. నీవిచ్చిన గొప్పవరబలములచే వసువులను వ్రతులను యక్షులను బ్రాహ్మణులను జీకాకుపడఁజేసెను. చెడుపనులే చేయఁబూనినవానికి నివి చేయ వచ్చును, ఇవి చేయరాదను మితిమేరకలదా. కావున నెన్నని చెప్పుదుము?

చం॥ తపనుఁడు చంద్రుఁ డయ్యెను, సదాగతి వీవఁడు పజ్జ, నిచ్చ భం
గపడుసముద్రుఁడున్ సకనకం బడి నిశ్చలుఁ డయ్యె నివ్విఁటన్,
గృపయొకయింత లేక మముఁగీడ్పడఁజేయుట నేమి చెప్పఁగా ?
నుపమ యొకండు లేదె పరుఁడోటఁబోవ జగంబుఁ బ్రోవఁగన్. ౪౪౩

తపనుఁడు=తపింపఁజేయువాఁడని పేరుగల సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడయ్యె=చంద్రునివలెఁ జల్లనివాఁడయ్యె. రావణుఁడు బయలఁ గ్రీడించునపుడు వేఁడిమినోఁకినఁ గోపించు నని సూర్యుఁడు వేఁడిమిచూపుట మానెను. యుద్ధ. ౨౫౪౬ పద్యము. సదాగతి=ఎప్పుడు గమనము గలవాఁడని పేరుగల వాయుదేవుఁడు. పజ్జన్=రావణుప్రక్కన, వీవఁడు=విసరఁడు. రావణుని యుద్యానమందలిపూలు రాలిన రావణుఁడు కోపించు నని భీతిచేతనని భావము. ఇచ్చన్=ఇష్టమువచ్చినట్లు, భంగపడు=భంగము+పడు=అలలు గలవాఁడగు, నిచ్చ=సదా, భంగపడు=అవమానపడు. అగత్త రూపమున సేవకునివలె సర్వదా కాచియుండుటచే, నకనకంబడి=కృశించి, నెవ్వఱన్-నిండు+వెఱన్ = అధిక భయముచేత, లవము=కొంచెము, పరుఁడు=రావణుఁడు, ఓటమి=బలహీనుఁడయి, ఉపమ=ఉపాయము

తాత్పర్యము.

రావణాసురునకు భయపడి సూర్యుఁడు వేఁడిమి జూపుట మాని చంద్రునివలెఁ జల్లనయ్యెను అతనిసమీపమందు వాయుదేవుఁడును గదలఁడు. ఎప్పుడు నలలుగల సముద్రుఁడును శుష్కించి భయముచేఁ గదలకయున్నవాఁడు. అట్టివారిగతి యట్లుండనిఁక మావంటి బాధల మే మేమని చెప్పుదుము? దేవా! యీ శత్రువు బలహీనుఁడై పోవుటకు, నామాలయున జగంబుల రక్షించుటకు నుపాయము లేదా?

సీ॥ వేలుపు లిటు వేఁడ • విధి మేలు మేల్ వాని
చంద్రుంగు నుపాయంబు • దోఁచె వినుఁడు
దేవగంధర్వులైన • తేయ విద్యాధర, వసుయక్షఖేచర • వరులచేత
వధ్యుండఁ గానట్టి • వరము నిమ్మని కోర, నట్ల యౌఁగావుత • మంటిఁ దొల్లి
మానవులన నవ • మానబుద్ధినిఁ జేసి; పరిగణింపఁబడు వాఁడు • వరము వేఁ
తే॥ గాన మనుజునిచే వాఁడు • కాలమందుఁ,
గాని పరులకు వధ్యుఁడు • గాఁడటన్న
సురలు మౌనులుఁ గెరలిరి • యరుసమునను,
నిట్లు వారలు రక్షకా • పేక్షు లగుచు. ౪౪౪

విధి=బ్రహ్మ, మేలు మేల్=తన కుపాయము తోఁచె నన్న సంతోషముచేత చెప్పినమాట, చంద్రుంగు=చచ్చు, ఖేచరవరులచేతన్ = దేవశ్రేష్ఠులచేత, ఖే+చరులు=ఆకాశమందు+సంచరించువారు, అలుక్సమాసము. కావుతన్+అంచు=కావుతమంచు, అవమానబుద్ధి=తిరస్కరించు తలంపు, పరిగణింపఁడు=లక్ష్యము చేయఁడు, కాలము=మరణమును, పరులచేన్=ఇతరులచేత, కలనన్=యుద్ధమున, అరుసముగన్=హర్షముతో-సంతోషముతో, కెరలి=ఉబ్బి, రక్షక+అపేక్షులు=తమ్ము రక్షించువానిని గోరువారు రావణునికంటె బలవంతులగు దేవత

లుండినను పరబలముచే వారలచేఁ జావఁడు. మనుష్యులచేఁ జచ్చునని యొకటి యేర్పడెను సంతోషమే మనుష్యులచేఁ జావఁ గూడినను వానిని జంపఁ గల బలముగలవాఁడు మనుష్యులలో లేఁడే? ఎవని నాశ్రయింతము? మనల రక్షింపఁగలవాఁ డెవ్వఁడు? అని యాలోచించు చుండఁగా.

దేవతలు త న్నిటులు ప్రార్థింపఁగా, బ్రహ్మదేవుఁడు విని "సంతోషము సంతోషము. వాఁడు చచ్చు నుపాయము తోఁచెను. చెప్పెదవినుఁడు. వాఁడు నన్ను వరము కోరునపుడు దేవతలచేతను, దైత్యులచేతను, విద్యాధరుల చేతను, వసువులచేతను, యక్షులచేతను, నాకాశసంచారులచేతను, జావక యుండునట్టి వరము కోరెనే కాని యంతకంటెఁ దక్కువ తరగతులైన మనుష్యులచేఁ జావులేకుండ నడుగలేదు. 'మనుష్యులు దుర్బలులు. వారు నన్నేమి చేయఁగలరు? వారికంటెఁదక్కువగు వానరాదులు నేమిచేయఁగల'రని మనుష్యులను నంతకుఁ దక్కువ భూతములను నలక్ష్య పఱిచెను. కావున వాఁడు మనుష్యునిచేఁ దప్ప మాయెవ్వరిచేత జచ్చువాఁడుకాఁడు" అని చెప్పఁగారావణ వధోపాయ మొకటి లభించెఁగదా యని దేవతలు సంతోషించియే వానిఁ జంపఁ జాలిన మనుష్యుఁ డెవ్వఁడు? అట్టివాఁ డెవ్వఁడు లేఁడే, ఎవ్వరినాశ్రయింత మని యాలోచించు చుండిరి.

—• శ్రీ విష్ణుమూర్తి దేవతలకుఁ బ్రత్యక్ష మగుట •—

కం॥ ఈలోనన జాంబూనద, చేలుండు జగత్ప్రభుండు•శ్రీకరతను రు
గ్జాలుండు శంఖచక్రగ,దాలలితుఁడు విష్ణుమూర్తి•త్వర విచ్చేసెన్ ౫౪౫

'ద్వి॥ సాధుజనంబుల సంరక్షసలుప, బాధింపదుష్కృతి పరులైనవారి, జగతి ధర్మంబు సంస్థాపనసేయ, యుగయుగంబునఁ బుట్టుచుండుదునేను॥' భగవద్గీత. అను తన నియమము ప్రకారము శిష్టుల రక్షించుట, దుష్టులశిక్షించుట, ధర్మము స్థాపించుట, దశరథుని యభీష్టము పూర్తిచేయుట యనుకార్యములు చేయుటకై పరమకరుణాళువగు భగవంతుఁడు భూలోకమున నవతరింపఁదలఁచి దేవతలున్న చోటికి వచ్చెననుచున్నాఁడు. ఈలోనన=ఈలోపలనే దేవతలు తమ్ము రక్షించువానిని గోరుచుండు సమయమందే. అనఁగా వారు రక్షకుని విషయమై తీర్మానించుకొనక ముందే. దీనిచే భగవంతుఁడు చాలఁ గాలముగా దేవత లెప్పు డెప్పుడు శరణ మపేక్షింతురా, యెప్పుడువారిని రక్షింతునా యని యెదురు చూచుచున్న ట్లేర్పడుచున్నది. "సర్వజ్ఞోఽపిహి దేవేశ, స్సదా కారుణికోపిసన్, సంసార తంత్రవాహిత్వా ద్రక్షాపేక్షామపేక్షతే." (2) భగవంతుఁడు తాను క్షణమాత్ర మాలసించినను, దేవతలే వెదకుచువత్తురు. యాచించిన పిమ్మట యాచకుల కోరిక నెఱవేర్చుట యుత్తమపక్షము గాదు.

తన్ను శరణుచొచ్చినవారి కట్టిశ్రమముఁ గలిగింపఁగూడ దని తానే యప్పుడే వచ్చెనని యెఱుంగవలయును. అటయినచో సర్వజ్ఞునకుఁ రావణుఁడు చేయు కార్యములు దేవతలు పడుబాధలు తెలియకున్నవా? అప్పుడే యేల రక్షింప ా దను సందేహము కలుగవచ్చును. ఎట్టివానికైనను దన్నుఁ దాను రక్షించుకొనఁ గలనను ధైర్యము, అహంకారము. స్వప్రయత్నముండువఱకు దైవసాహాయ్యము రాదు. 'దైవమేవ పరం మన్యే పౌరుషంతు నిరర్థకమ్' దైవమే పరమగతి-దైవసాహాయ్యము లేని పురుష ప్రయత్నము వ్యర్థ మని యెప్పుడు తోఁచి భారము భగవంతునిమీఁద వేయుట కలుగునో యప్పుడు తప్పక దైవ సాహాయ్యము కలుగును. అటుగాక యెవరికనిన వారికి తానై సాహాయ్యము చేయఁబూనిన లోకమునంతయు నొక్కసారి ముక్తులఁ జేయవలసివచ్చును. ఇది స్వసంకల్ప విరోధము. ముం దొకటి సంకల్పించి దానికి విరోధముగ వెంటనే ప్రవర్తించుట యవ్యవస్థచిత్తుని లక్షణముగాని సర్వజ్ఞుని లక్షణము కాదు. కావున నెవరైనఁ దన్నుఁ రక్షింపు మని కోరుదురా అని యెదురుచూచు చుండును, కావున సమత్వహాని లేదు. కూడ రావల దనిన నెత్తికొమ్మని యేడ్చినట్టు తనతోఁ బనిలే దనువాని వెంటఁ దాను బరువులెత్తుట తగదు. అన్నదాన మాఁకలిగొన్న వానికిఁ గాని కడుపునిండినవానికిఁ గాదు. అస్థానప్రేమ హాని కరము. భగవంతునకు మనకుఁ బరిమాణమునఁ బోలికయేలేదు అట్లుండ మన కంటెఁ బదికోట్లంతలు భగవంతుఁడు గొప్పవాఁ డను కొనుఁడు అటు లగుచుం జేసి మనము భగవంతుని కెదురుగ నొక యడుగు నడచిన నాయన మన కెదురుగ పదికోట్ల యడుగులు వచ్చును. ఇది యనివార్యవిధి. (3) దేవతలు రక్షకునిఁ గోరునపుడే భగవంతుఁడు తెలిసికొనెను. కావున నాయనకు నాశ్రితరక్ష యందు నానుకూల్యము, ఋజుబుద్ధి, ఔత్కంఠ్యము నపరిమితమని తెలియ నగు (4) ఆ సమయమున మఱొక్కఁడు. రక్షించెద నని యంగీకరించిన దనకుఁ రక్షకత్వము లభింపదుకదా యని మిక్కిలి త్వరవిచ్చేసెననియు భావము. 'అతంద్రితచమూపతి ప్రహితహస్త' మనికదా వారి త్వరప్రసిద్ధము. గజేంద్రుని రక్షింపవచ్చినపుడు గరుడుని వేగము చాలమిని తానే యాయనను గూడ లాగుకొనివచ్చెనుగదా.

విష్ణుమూర్తి=సర్వాంతర్యామిగా సర్వత్రవ్యాపించిన యాకారము గల వాఁడు. భగవంతుని సర్వవ్యాపి యని చెప్పునప్పు డంతయు నొకవిషయము మనస్సునం దుంచుకొనవలయును. కుండనిండ నీళ్లుగాని గాలిగాని వ్యాపించి యున్నట్టులు భగవంతుఁ డున్నాఁడనియు, నాకారణమున భగవంతుని యునికికి స్థలమొకటి యాధారము గావలసియున్న దనియుఁ దలఁపరాదు. భగవంతుని కట్టి యాధారముతోఁ బనిలేదు, సర్వము నకు భగవంతుఁడే యాధారము. మనము దేశమనునది

కూడ భగవంతునియందే యున్నది. దేశమనునది వ్యవహారమునిమిత్తము కల్పింపఁబడినది. తాను సుఖపడుటకన్నను జీవుని జక్కఁబఱచి సుఖపెట్టుటయే ప్రధానమని తలఁచి తదంతర్యామియై భగవంతుఁ డున్నాఁడని భావము. 'త్వంమేఽహంమే' యనికదా భగవంతుని తలంపు.

శ్రీకరభృశరుగ్జాలుండు-శ్రీకర= సంపత్కరమగు, భృశ=అధికమైన, రుక్ + జాలుండు=కాంతుల సమూహము గలవాఁడు, ఆశ్రితరక్షణము కలిగెఁ గదా. యని పట్టరానిసంతోషముచే లోకవిలక్షణమైన కాంతియుక్తుఁ డాయె నని భావము. ఇప్పుడు సంతోషయుక్తుఁ డాయె నని చెప్పుటచే నింతకుఁ బూర్వ మింత జీవికోటిలో నారక్షణమునఁ గోరువారే లేరుకదా. సంసారదుఃఖములో మునుఁగుచుఁ గష్టించుచున్నను దమ్ము రక్షింపసిద్ధపడియుండు నన్ను స్మరింపరు గదాయని చింతపడుచుండె నని తెలియనగు.'స ఏ కాకి న రమేత' ఆయన యొంటరిగాఁ గ్రీడింపఁ డనికదా శ్రుతి. లీలావిభూతి లేనియెడల లోభి వాని ధనమువలెఁ దన వాత్సల్య సౌశీల్య పరమకారుణికత్వాది గుణములు వ్యర్థము లేకదా.

శంఖచక్రగదా లలితుఁడు-లలితుఁడు=మనోహరుఁడు-ఆశ్రితుల రక్షించు నపుడు అయుధగ్రహణార్థము విలంబము కారాదని సదా పంచాయుధముల ధరించియుండువాఁడు. "శ్లో॥ పాతు ప్రణతరక్షాయాం విలంబ మసహన్నివ। సదా పంచాయుధీం బిభ్రత్స న శ్శ్రీరంగనాయక"యని పెద్దలవాక్యముకలదు లేక ముమ్మర సహాయముతో నవతారకార్యముఁ దీర్ప నూహించె నని యైనఁ జెప్ప నగును. నాలుగవ చేతియందు నభయముద్ర ధరించె నన యూహింప వలెను. ౪౨౩ పద్యమందభయహస్తము చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ స్థిత్యై చక్రం సరసిజం దధానం సృష్టయే పునః।
  ముక్తయే పాంచజన్యంచ,
                  గదాం సంహృతయే తథా।-బృహద్బ్రహ్మసంహిత.

చక్రధారణము స్థితినిమిత్తము, కమలము సృష్టికొఱకు, పాంచజన్యము ముక్తి నిచ్చుకొఱకు, గద సంహారముకొఱకు.

కమలము సృష్టి నిమిత్తము ధరించునది గావున నీ యవతారంబునఁ దొలి మూఁటితోనే కార్యముకావున వానినే ధరించివచ్చెను.

పూర్వవ్యాఖ్యాతలు, ఆయుధత్రయము ఆయుధపంచకమున కుపలక్షణ మని వ్రాసిరి అదియు గ్రాహ్యమే. ఆయుధములందెల్లఁ జక్రము శ్రేష్ఠమై యుండదానిని మొదటఁ జెప్పక శంఖమును జెప్పుటకు హేతు వేమన? అది మోక్షప్రద మను పాంచరాత్రాగమమును బట్టియని గ్రహింపవలయు. సంహ ...రించునది చక్రము. రక్షించునది శంఖము. ఈకారణముచేతనేకదా శ్రీ శంకరా

వారు విష్ణుపాదాది కేశాంతవర్ణనమందుఁ దొలుతఁ బాంచజన్యమునే స్తుతించిరి. ఆయుధములు ధరించినవాఁడు సాధారణముగా భయంకరుఁడుగానే యుండును, అట్లుండియు నీయన మనోహరుఁడుగానే యున్నాఁడని శత్రువుల కాయుధధారి భయంకరుఁడుగాని మిత్రులకుఁ గాఁడు. లలితుఁడనుటచే నాయుధములు భయంకరములుగానున్నను ముఖము ప్రసన్నమయియే యుండెనని కరుణారస మొలుకు చుండెననియు దానివలన నెత్తఁబోవు నవతారమందుఁ 'గరుణా కాకుత్స్థ' యన్నట్లు కరుణారసమే ప్రధానముగా గ్రహింపఁదలఁచినాఁడనియు భావము

జాంబూనదచేలుండు=బంగారుసరిగవస్త్రము కలవాఁడు, 'తస్య మహారజతంవాస' యని శ్రుతి. జగత్ప్రభుండు=లోకస్వామి, అన్నివిధముల నీయన ప్రపంచమేల రక్షింపవలయు ననిన నాయన ప్రభువు ప్రపంచము దాస్యము చేయునది. తన సేవకులను దానుగాక మఱియెవరు రక్షింతురు? అంతియగాక యాయన స్వామి. స్వామి యనఁగా స్వమ్ము (సొమ్ము) కలవాఁడు. ప్రపంచము సొమ్ము. తనసొమ్ము తాను రక్షింపకుండిన మఱియెవరు రక్షింతురు? 'పితామహస్య జగతః మాతాధాతాపితామహ'యని భగవద్గీత. ఇక్కడ రక్షించుట యన బాధ తొలఁగించుటయే. దేవతలు కోరిన దదియే. ఇఁక నీపద్యము లోని వాక్యతాత్పర్యము చెప్పఁబడును. విచ్చేసెను=విజయము చేసెను. దయ చేసెను, రోగి వైద్యుని వెదకుచుఁ బోయినట్లు రోగికటీస్పృకోసక్కఱగలవారు వారే తన్ను వెదకుచు రానిమ్మని యుపేక్షింపక తానే వారుండుచోటికి వచ్చెను. విచ్చేసెను=రేపువచ్చెదను మాపువచ్చెద నని గడువులు వేయక కాలహరణము చేయక రానే వచ్చెను.

జగత్ప్రభుండు విచ్చేసెను=మనవిగలవారు ప్రభువునొద్దకుఁ బోవలెఁగాని ప్రభువు మనవిచేసికొనువారియొద్దకు రాకుండుట లోకసామాన్య ప్రభుమర్యాద అట్లుండియు జగత్తునకంతయుఁ బ్రభువయ్యుఁ దానే మనవిగల తనదాసుల యొద్దకు వారి దుఃఖముల విచారింపవచ్చెను. దీనివలన భగవంతుని యౌదార్యము తెలియుచున్నది. జాంబూనదచేలుఁడు విచ్చేసెను. "హిరణ్మయేనపాత్రేణ సత్యస్యాపిహితం ముఖ" మ్మన్నట్లు ప్రపంచమునకు భగవంతుఁడు గాన రాకుండఁ జేయునది బంగారువస్త్రమే. అదియే మాయ, ప్రకృతి. 'సంభవామ్యాత్మమాయయా' మాయగైకొని కాని మలయరావన్నట్లు దానిసహాయము లేక లోకమునకు గోచరింపఁడు. కావున నవతరించుటకుఁ దగినసన్నాహముతోనే వచ్చెను. పైనున్న బంగారువస్త్రమును నడుమునకు దట్టిపలెఁగట్టి సన్నద్ధుఁడై వచ్చెను. (2) విష్ణుమూర్తి విచ్చేసెను=అంతర్యామియై యెవరికిఁ గానరాక యుండువాఁడు మార్గమధ్యముననే వారికి గోచరించెనేని యావార్త ప్రస్తావనకే రాకపోవును. అని తలఁచి వారికిఁ గనఁబడక వారితోడనే యుండి

యజ్ఞస్థలమున వారి ప్రార్థనాసమయమున వారికి మూర్తి వహించి గోచరించెను. దీనిచేత సౌలభ్యము చెప్పఁబడెను. ఈలోన విష్ణుమూర్తి విచ్చేసెను= బ్రహ్మాదులలో నొకరిని దేవతలు శరణు వేఁడఁగా వారు గజేంద్రమోక్షమునందు వలె "నాహం నాహం నచాహం నచభవతి పునస్తాదృశో మాదృశేషు" "నేనుగాను నేనుగాను మాలో నీవు చెప్పిన గుణములు కలవాఁడులేఁడు అని గజేంద్రుని విషయములో బ్రహ్మరుద్రాదులు చెప్పినట్లు" అనిమరలఁ దమ యశక్తత్వమును జాటించుకొనుట వారి కవమానకరమును దేవతలకు దుఃఖకరముగా నుండును. కావునఁ నవి గలుగుట విష్ణువున కిష్టముగాదు. కావునఁ ద్వరలో వారికి దూరమందే కానవచ్చునట్లు వచ్చెను. ఈ+లోన్+అనన్. ఈ=లక్ష్మీదేవి, లోనన్= లోపల, హృదయమందు, అనన్=చెప్పుచుండగా_అనఁగాఁ బ్రేరించుచుండఁగా ననుట. అకారమునకు స్త్రీలింగరూపము ఈ "ఈకారోబ్జదళే లక్ష్మ్యా" మ్మనినానా ఈ యనఁగా లక్ష్మీదేవి. రామావతారమునకుఁ బ్రేరకురాలు లక్ష్మీదేవియే. రావణుఁడు పతివ్రతలను బాధపెట్టుటచేతను వారందఱు మొఱలుపెట్టుచు స్త్రీమూలముననే వీఁడు హతుఁ డగునుగాక యని శపించుటచేతను వానిరాయిడికిఁ దాళఁజాలిని స్త్రీ వేఱొకతె లేకయుండుటచేతను 'దేవ్యాకారుణ్యరూపయా' యన్నట్లు కరుణాస్వరూపిణియగు లక్ష్మీదేవియే పనిపూని 'రావణనాశనమునకు నేను హేతువయ్యెదను. నీవు కార్యము నెఱవేర్పు' మని భర్తను ప్రేరించి తాను ముందుగా సీతగా నవతరింపఁ బోవుటచే విష్ణు విట్లు వచ్చె నని భావము. కావుననే యిచ్చట లక్ష్మీదేవితో వచ్చినట్లు చెప్పలేదు.

శ్రీకరరుగ్జాలుండు విచ్చేసెను= "దివిసూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగపదుత్థితా। యది భాస్సదృశీసాస్యా ద్భాస స్తస్య మహాత్మన" యన్నట్లు దుస్సహమగు నపరిమితికాంతి కలిగియున్నను నట్టికాంతియు నాశ్రితుల కాహ్లాదకరముగ నున్న దనిభావము. వారు దూరమునందే తన్నుఁజూచి సంతోషింపవలయు ననియే యంతకాంతితో వచ్చెను. అటు చేయకున్నఁ దాను సమీపమునకువచ్చువఱకు దుఃఖించుచుందురుగదా.

విష్ణుమూర్తి శ్రీ....జాలుండు. ఈయన ప్రపంచమంతయు నెట్లువ్యాపించియున్నాఁడో యాయన తేజస్సు నట్లే యపరిమితమై వ్యాపించి యున్న దని భావము. విష్ణుమూర్తి వచ్చెనని చెప్పక విజయము చేసె నని చెప్పుటచే ఈ మహానుభావుని రాక బ్రహ్మాదుల యవమానమును_దేవతలభయమును హరించుటచే వారికి సమ్మాననీయ మయ్యెనని భావము. శంఖచక్రగదాలలితుఁడు విచ్చేసెను, దేవతలందఱుఁ గూడి తన్నుఁజంపుట కాలోచించుచున్నారని రావణుఁడు వేగులచే నెఱింగి వారిని వధించుటకై యచ్చటికి వచ్చి వారిని వధించె

నేని రక్ష్య లాభహానిచే తన రక్షకత్వము నిష్ప్రయోజన మగునని యెంచి వాని నచ్చటనే చంపుటకై యాయుధములు ధరించి వచ్చెను గాని హవిస్సునకై పాత్రము తీసుకొని భోజనమునకు రాలే దని భావము భాగప్రతిగ్రహ మాను షంగికము, దాని కింత సిద్ధపడి యిట్లు రావలసినది లేదు. ఇట్టి భగవంతుఁడే యుపాస్యుఁడనియు శరణాగత మంత్రమునఁ జెప్పినట్లు ప్రపత్తి చేయఁదగిన శరీరము కలవాఁడనియు దీనిచేఁ దెలియనయ్యెను. ఇట్టిపద్యమున విశేష్య విశే షణములు నభిప్రాయములు గావున పరికరాంకురపరికరాలంకారములకు సంసృష్టి; జంబూనదములోఁ బుట్టినది కావున బంగారమునకు జంబూనద మని పేరు.

వి ష్ణు శ బ్ద ని ర్వ చ న ము

"వ్యాపిత్వా త్సర్వభూతానాం విష్ణురి త్యభిధీయతే, యోసౌ సర్వగతో దేవస్సఏవ పరమేశ్వరః" సర్వభూతములందు వ్యాపించుటచే విష్ణువనఁబడును. సర్వగతుఁడైన యీ దేవుఁడే పరమేశ్వరుఁడు.

"తత్తత్త్వత్రితయవ్యాప్తి ర్విష్ణుశబ్దేన భణ్యతే"-విష్ణుశబ్దముచే మూఁడు తత్త్వములందు వ్యాప్తి చెప్పఁబడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

దేవత లిట్లులాలోచించుచుండఁగనే కాంచనచేలుఁడును- జగన్నాయకుం డును- శుభకరమైన దేహకాంతిగలవాఁడును- శంఖచక్రగదాఽభయముద్రలచే మనోహరమైనవాఁడును నగు-విష్ణుదేవుఁడు శీఘ్రముగ నచ్చటికి విజయము చేసెను.

కం॥ అరుదెంచి యావిరించను, దరిని సమాహితమనంబునన్వెలసిల్లన్
సురలున్ వినతుల నుతులన్,హరిమన మలరించి యిట్లునాడిరి భక్తిన్.

విరించనుని దరిని=బ్రహ్మసమీపమున, సమాహితమనంబున్=తానుజేయ బోవు నాశ్రితరక్షణమునకు వలయు నేకాగ్రతగల మనస్సుతో, సురలున్= బ్రహ్మాది దేవతలు, హరి=ఆశ్రితుల కష్టముల హరించువాఁడు శతానంద శ్శత ధృతిర్ద్రుహిణో౽జోవిరించనః॥ నిఘంటువు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వచ్చి శ్రీవిష్ణు బ్రహ్మసమీపమున నేకాగ్రమనస్సుతో నుండఁగా దేవ తలు నమస్కారములు స్తోత్రములు గావించి హరిమనస్సును సంతోషపఱిచి భక్తితో నిట్లు పలికిరి.

సుగంధి॥ నిన్ను వేఁడు వార మయ్య•నీరజాక్ష! మమ్ము నా
  పన్నులం బ్రపన్నులం•బ్రపంచము న్దయామతిం
  జెన్ను మీఱఁ గావవే, ప్ర•సిద్ధుఁ డిద్ధకీర్తినం
  పన్నుఁడున్ వదాన్యుఁడుం ద•పస్వితుల్య తేజుఁడున్. ౪౪౭

నీరజ+అక్ష=తామరలవంటి నేత్రములుగలవాఁడా! ఆపన్నులన్=ఆపద చెందినవారము కనుకనే, ప్రపన్నులన్=శరణుచొచ్చిన వారిని, ఇద్ధ=పరిశుద్ధుఁడై ఖ్యాతిచేఁ బ్రకాశించు, వదాన్యుఁడు=దాత, తపస్వితుల్య తేజుఁడున్=ఋషులతో సమానమైన ప్రభావముకలవాఁడును, ఈ విశేషణములు క్రింది పద్యములోని కాకుత్స్థవరుఁడు అనుపదముతో నన్వయించును, అతఁ డవతారదశయందు భగవంతునకుఁ దండ్రి యని పేరు పొందుటకు యోగ్యతగల దని తెలుపుటకు నీవిశేషణము లుపయోగింపఁబడినవి. పద్యము సుగంధి ర-జ-ర-జ-ర గణములు ౯వ యక్షరము యతి.

కం॥ కాకుత్స్థవరుఁడు దనయుల, కై కడఁగెను భక్తిఁ గ్రతువుఁ•గావింప నిలే
  శాకూతము నెఱవేఱఁగ, శ్రీకర సదయాంతరంగ!•చింతింపఁగదే ౪౪౮

కాకుత్స్థవరుఁడు=దశరథుఁడు- ఎవరివంశమున నీవు రంగనాథమూర్తి ధరించి నిత్య మర్చింపఁబడుచున్నావో యట్టి వంశమువారిలో శ్రేష్ఠుఁడు. పూర్వరాజులవలె నర్చించుటయేగాక యాభగవంతునినే పుత్రునిగాఁ బడయుచున్నాఁడు. కావున శ్రేష్ఠుఁడు. కడఁగెను=ప్రయత్నించెను, ఇలా+ఈశ్వర=రాజుయొక్క, ఆకూతము = అభిప్రాయము-కోరిక, సదయ+అంతరంగ=దయతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడా!

కాకుత్స్థుఁడు= కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు- గోత్రార్థకతద్ధితము కకుత్+స్థుఁడు=ఎద్దుమూఁపురమం దుండిన వాఁడు. ఈ రాజునకు మొదటిపేరు పురంజయుఁడు. 'యతశ్చ వృషభకకుదిస్థి తేన రాజ్ఞా దైతేయబలం నిషూదిత మత శ్చాసౌ కకుత్స్థసంజ్ఞా మవాప. వి. పు ౪-౨-౨౦.

ఒకసారి దేవతలకు రాక్షసులకు యుద్ధము సంభవింపఁగా దేవత లీ పురంజయుని సహాయపడఁ గోరిరి. అప్పు డాయనకోరిన ప్రకార మింద్రుఁడు వృషభమై యాయనకు వాహనమాయెను. ఆ వృషభముమూఁపురమందుఁగూర్చుండి యుద్ధముచేసి యీరాజు రాక్షసులనెల్ల జయించెను. అదిమొద లీయనకుఁ గకుత్స్థుఁడని పేరు.

తాత్పర్యము.

కమలములవంటి కనులుగల మహానుభావా! ఆపదలచే బాధపడుచున్నారము. నిన్నుఁ బ్రపత్తి చేసినవారము.కావుననే నిన్నుఁ బ్రార్థించుచున్నారము

ఇట్టి మమ్ముఁ బ్రపంచమును దయతో రక్షింపుము; నన్నేమి చేయు మనెద రందువా? జగమునందు సత్ప్రవర్తనగలవాఁ డని ప్రసిద్ధికి వచ్చినవాఁడు. మంచి కీర్తి సంపాదించినవాఁడు దాత, ఋషులతో సమానమైన తేజముగల వాఁడు, కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడు నగు దశరథుఁడు పుత్రులు కలుగవలయునని సంకల్పించి యజ్ఞము చేయుచున్నాఁడు.

కం॥ కల రీతనికి మువురు, వెలఁదులు హ్రీ శ్రీని గీర్తిఁ • బెంపునఁ బోలం
గలవారలు వారలకున్, బలువిధముల సుతుఁడ వగుచు • నటియింపఁగదే.

హ్రీ శ్రీ కీర్తి యనువారు దక్షప్రజాపతికూఁతులు. హ్రీ=భూదేవి, శ్రీ= లక్ష్మీదేవి. 'హ్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ' యని పురుషసూక్తము కీర్తి=నీళాదేవి- దశతీతి దశ యని దశశబ్దమునకుఁ బక్షి యని యర్థము. రథము=వాహనము- దశరథుఁడు పక్షివాహనుఁడు విష్ణువు. కావున నీ వవతరింపఁ దగినవా రని యర్థము. పెంపునన్=గొప్పతనముచేత, వెలఁదులు=భార్యలు, పలు విధముల సుతుఁడవగుచున్=నాలుగురూపములు ధరించి యవతరింపవలయును. రావణ రావణి గంధర్వ్యలవణు లను రాక్షసుల సంహరింపనని భావము. నటింపుము= క్రీడింపుము, 'సురలకొఱకుఁ గ్రీడచూపెఁగాక' యన్నట్లిదియంతయు జగ న్నాటక సూత్రధారికి నటనమేకదా.

తాత్పర్యము

ఈ దశరథునకు భూదేవిని శ్రీదేవిని గీర్తిని బోలు ముగ్గురు భార్యలు గలరు. వారియందు నీవు నాల్గువిధముల కొడుకవై జన్మింపుము.

ఉ॥ ఆవరవర్ణినీ త్రికము • నందు నరాకృతిఁ బూని తోఁచి, దు
ర్భావుని లోకకంటకుని • బాహుబలద్రవిణ ప్రవృద్ధునిన్
దేవసమాజదుర్జయునిఁ • దీర్పుము రావణు, సిద్ధసాధ్యలే
ఖావళి మౌనిసంఘముల • నాతఁడు కాఱియ పెట్టెడిన్ హరీ! ౪౫౦

నీ వట్టు లవతరించిన మీకేమి లాభ మందువా: వరవర్ణినీ త్రికము నందున్=ఉత్తమస్త్రీలగు ముగ్గురయందు, నర + ఆకృతి=మనుష్యుల యాకా రమువంటి యాకారముతో, తోఁచి=కనవచ్చి అకర్మవశ్యుఁడుగానఁ గర్మబద్ధుల వలెఁ బుట్టుటలేదు, దుర్భావునిన్=చెడుతలంపులు గలవానిని, లోకకంటకుని= ప్రజల కుపద్రవము చేయువానిని, బాహుబలద్రవిణప్రవృద్ధునిన్= భుజబల పరాక్రమములచేత వృద్ధిపొందినవానిని, దేవసమాజ దుర్జయుని=దేవత లందఱు గుంపుగూడియుఁ జంపఁజాలనివానిని, రావణుఁడు దేవతల కవధ్యుఁడయి మనుష్యులలో నతనిఁ జంపఁగల శక్తిసామర్థ్యములు గలవాఁడున్న

లేనప్పుడు భగవంతుడే తప్పక మానుషరూపము ధరింప వలయునని భావము. త్రిప్పుము=నశింపఁజేయుము, లేఖావళిన్=దేవతాసమూహమును, కాఱియ=బాధ, కావున నీవువానిని సంహరింపవలయునని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆముమ్మూరు స్త్రీలయందు నీవు మనుష్యునివలెదోఁచి చెడుతలంపులు గల వాఁడై లోకమునకు బాధగావించువానిని, భుజబలముచే నతిశయించి యుండు వానిని, దేవతలమైన మేమందఱము కలసియైనను ప్రత్యేకముగ నైననుజంపఁ జాలనివానిని, రావణు వధింపుము. వాని నేల చంపు మనెద రందువేమో లోక మునకు మేలుచేయు సిద్ధులు, సాధ్యులు, దేవతలు, మౌనులు—వీరి నందఱను మిగుల బాధించుచున్నాఁడు.

—♦ విష్ణువుతో దేవతలు తమ సంకటములు విన్నవించుట ♦—

సీ॥ మునికోటు లడవుల♦ముక్కుపట్టఁగ రాదు, దేవతల్ వాహ్యాళి♦దిరుగరాదు
గంధర్వకోటులు♦గానమెంచఁగరాదు, యాయజూకులు యాగ♦మనఁగరాదు
తెలిగంటికన్నెలు♦తెరువులఁ జనరాదు, నందనం బనుపేర♦నంగరాదు
సురకోటులు హవిస్సు♦జోలి పల్కఁగరాదు, చెలువలు కై సేఁత♦సేయరాదు
తే॥ ఏమ టంచు వచింతు మో♦యిందిరేశ!,మాయవస్థలు దాఁగంగ♦మఱుఁగులేదు
ఖలుని వధియించి సురపాళిఁ♦గావ నిన్ను,శరణుజొచ్చినవార మో♦జగదధీశ!

రావణుఁడు లోకులఁ బెట్టెడి బాధలు వివరించుచున్నాఁడు. ముక్కుఁబట్టఁ గన్=ప్రాణాయామమున కని భావము. వాహ్యాళి=వయ్యాళి, విలాససంచారము ఎంచఁగరాదు=మనస్సులోనే యనుకొనరాదు. యాయజూకులు=సదాయజ్ఞము చేయు స్వభావముగలవారు, తెలిగంటి కన్నెలు=దేవతాస్త్రీలు. తెలిపి+కన్ను-తెలి+గంటి=ఎప్పుడు తెలిచుకొని తెప్పపాటులేక యుండునది. తెరువులన్=వీథులయందు, నందనము=ఇంద్రుని యుద్యానము ఇందిరా+ఈశ=లక్ష్మీపతి మఱుఁగు=చాటు, ఇందిరేశ యనుటచే స్త్రీయగు లక్ష్మీదేవియే కరుణచే నీ కార్య మున ముందడుగు పెట్టుచుండఁ బురుషుఁడవైన నీవు వెనుకఁబడుట తగదని స్ఫురింపఁ జెప్పుటకే.

తా త్ప ర్య ము.

జగన్నాయకా! మునీశ్వరులు సంధ్యవార్చుటకై పూని ప్రాణాయామము చేయఁబూనిరేని రాక్షసులు పైపడివచ్చి ముక్కులు కోయుచున్నారు. ఆకాశ మందు దేవతలు విమానములమీఁదఁ గూర్చుండి వయ్యాళి తిరుగఁబూనిరేని విమానములు విఱిచి కుప్పలు పెట్టుచున్నారు. గంధర్వులు హాయిగాఁ బాడుద

మని స్వర మాలాపించిన గొంతులు పిసుకుచున్నారు. యజ్ఞశీలురు యజ్ఞమని తలఁపనేరాదు. దేవతాస్త్రీలు వీథులవెంటఁబోయిరేని మానము గోలుపోయిన వారే. దేవతలెవ్వరైనను నందనవనమునకు విహారార్థముగఁ బోవలయునని యనుకొననేరాదు. దేవతలు యజ్ఞములందు హవిస్సునకై పోరాదు, మనుష్యస్త్రీ లెవ్వరు సింగారించుకొనరాదు. లక్ష్మీవల్లభా! మా దుఃఖములు మే మేమని విన్నవింతుము. వారిబారిపడకుండ దాఁగుటకైనను మఱుఁగుస్థలము లేకున్నది. అట్టి దుశ్చరిత్రుఁడైన రావణు వధించి దేవతలమైన మమ్ముఁ గావుమీయని శరణుచొచ్చినారము.

కం॥ అరిమర్దన! నీవే కద, పరమగతివి మాకునెల్ల•వారికిఁ గానన్
సురశత్రుల దండింపఁగ,ధరణికి నీచనఁగ మదిని•దలఁపుము దేవా! ౪౫౨

ప్రముఖులగు నితరదేవతలుండ నన్నే యేల వేఁడెద రని ప్రశ్నింపరా దనుచున్నారు.

అరిమర్దన= శత్రుసంహారకుఁడా, సామాన్యవాచకమైన యరిశబ్దము ప్రయోగించుటచే నేయరినైన సంహరింపఁగలవాఁడవని భావము. కావుననే నీవే పరమగతివికద=నీవే=నీవేకాక నిశ్చయముగ మఱియెవ్వఁడును లేఁడనిభావము, పరమగతివి=అల్పదుఃఖములఁ దీర్చువారుగలరుగాని యిట్టి మహోపద్రవము వచ్చినపుడు రక్షింపఁగలవాఁడవు రక్షకులకు వారల కందఱకంటె శ్రేష్ఠుఁడవు నీవొక్కఁడవే, కద=ఇది ప్రసిద్ధిని దెలుపును. 'మమప్రాణాహిపాండవా'యన్నట్లు మాకెవరు శత్రువులో వారు నీకును శత్రువు లని తెలుపు 'అసురారి' మొదలగు పదములు నీయందేకదా రూఢములై యున్నవి. కావున సురశత్రులు నీకును శత్రువులని భావము. ఇందలి బహువచనము రావణ-రావణి-లవణ-గంధర్వాదులను దెలుపును.

తాత్పర్యము.

శత్రుసంహారశీలా! మాకందఱకుఁ బరమగతివి నీవే కదా! నీకంటె మాకు రక్షకులెవ్వరు? కావున సురలకు విరోధు లగు రావణాదుల వధియించుటకు భూలోకమునకు నీవు పోవ మదిలో సంకల్పింపుము.

—• విష్ణుమూర్తి దేవతల కభయమిచ్చుట •—

చం॥ అడజడి వేల్పు లిట్లు చతు•రాస్యుఁడు మున్నుగ విన్నవింపఁగా,
నడలకుఁడీ సురల్, వెఱపు•నందకుఁడీ మునివర్యు; లింక నేఁ
బుడమిఁ జెనంటిరక్కసులఁ•బొల్పుఱఁ జేయుదు, మీకు నైన యీ
గొడవ దొలంగఁ జేసెదను•గూర్చెద మేల భయం బొసంగితిన్. ౪౫౩

చతురాస్యుఁడు=నాలుగుమోములు గలవాఁడు-బ్రహ్మ, అడఁజడి=కష్టము రూ. అలజడి, అడలకుఁడీ=పరితాపపడకుఁడీ, చెనఁటి=దుర్మార్గులగు, రక్కసులన్=రాక్షసులను, పొల్పుఁగన్=నశించునట్లు. ఇది దేశ్యనిత్య సమాసము. గొడవ=ఆపద, అభయము=భయములేమిని.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదేవుఁడు లోనగువారు దేవతలు పడుకష్టము నీరీతి విన్నవింపఁగా మహావిష్ణుండు వారిని జూచి 'దేవతలారా! దుఃఖపడకుఁడు, మునీంద్రులారా? భయపడవలదు. నే నా దుష్టరాక్షసుల నాశము చేసెదను. మీకుఁ గలిగిన యా కష్టము నివారించెదను. శుభము కలుగ జేసెదను. అభయమిచ్చితని.'

కం॥ పుత్రులతో మంత్రులతోఁ, బౌత్రులతో వానిజ్ఞాతి•బాంధవతతితో
మిత్రులతో శకలీకృత, గాత్రునిఁ గావింతుఁ బంక్తి•కంధరు ననిలోన్.

పౌత్రులు=మనుమలు, పంక్తికంధరుని=పదిమెడలుగల రావణుని, అనిలోన్=యుద్ధమందు, శకలీకృతగాత్రుని=ముక్కలుముక్కలుగాఁజేయఁ బడిన దేహము గలవానిని.

తాత్పర్యము.

ఏమిచేసెదవందురా? రావణాసురుని కొడుకులతోను మంత్రులతోను మనుమలతోను, వాని దాయాదులు చుట్టములు లోనగు వారితోను మిత్రులతోను వాని కకార్యములందు దోడ్పడువారిని, బ్రేరించువారిని, కూడిపనిచేయువారిని, నిందఱను వధించెను. మేము ద్రుంపఁగోరినది ముఖ్యులనేకదా. యందఱను సమూలముగఁ ద్రుంచెదనంటివే యేలయన, శరణుచొచ్చినవాఁనే కాక వారియాప్తులను వారి కనుకూలురను నెట్లు రక్షింతునో యట్టులే దుష్టులను వారి కాప్తులను వారి కనుకూలురను దండింతును.

కం॥ అదయుని మునిసురదరకరుఁ,
బోదవి వధించెద రణా గ్ర•మునఁ బృథివిపయిం
బదివేలవత్సరంబులుఁ, బదిమార్లేఁడులు వసింతుఁ•బాలింతు ధరన్. ౪౫॥

దరకరున్=భయము కలిగించువానిని, రణ+అగ్రమునన్=యుద్ధప్రారంభమున, పదివేల వత్సరంబులు పదుమాఱేఁడులును=౧౦౦౦౦+౧౦౦౦= పదునొకండువేల సంవత్సరములు.

తాత్పర్యము.

దయాహీనుఁడై భూతహింససేయువానిని విరులను బోధింపక లోకక్షేమమే గావించువారగు మునులను దేవతలను భయపఱుచువానిని, మనమెవ్వరిట్లు సేయరాదు. చేసిన మన కిట్టిగతియే ప్రాప్తించునని లోకమెఱిఁగి సత్ప్రవర్తన

చార్యులమందే యుండుటకై పలువురకుఁ దెలియునట్లు యుద్ధభూమియందే వధించెదను, ధర్మముపదేశమూలమునఁగాక యనుష్ఠానపూర్వకముగఁ దెలుపుటకై పదునొకండువేల సంవత్సరములు భూమిమీఁదనుండి ధర్మము స్థాపించెదను. అట్లు చేసితినేని లోకులు 'మనము భగవంతుని శరణువేఁడితిమేని మనముకోరినదానికంటె నెక్కువఫలమొసఁగి మనయోగక్షేమము లాయనయే విచారించు'నని తెలిసికొని బాగుపడుదురు.

చం॥ శరణముఁ జొచ్చినట్టి వనజప్రభవాదుల కెల్ల నీగతిన్
  దరము దొలంగఁగా నభయదాన మొసంగి యొసంగుర క్తి నీ
  ధరవయి నేరియందు నవతారము నొందఁగ మానవాకృతిం
  దర మగు నంచుఁ గొంతవడిదాఁ దలపోసి యనంతరంబునన్. ౪౫౬

వనజప్రభవ=కమలభవుఁడు-బ్రహ్మ, దరము=భయము, ఒసంగి=ఇచ్చి, ఎసంగురక్తిన్=అధికప్రేమతో, తరము=సాధ్యము.

తాత్పర్యము

శరణాగతులైన బ్రహ్మాది దేవతలకెల్ల భయముడిఁగ నభయహస్తమిచ్చి ప్రీతితో 'మానవాకృతితో భూమిపై నెవరియం దవతరింతును? అట్టియోగ్యత గలవా రెవ్వ'రని యాలోచించి.

కం॥ పద్మపలాశాక్షుఁడు దుర, తాప్మరుఁ డానతజనావనాసక్తుం డ
  చ్ఛద్ముఁడు దనకు నయోధ్యా,
    సద్ముఁడు దశరథుఁడె తగునుజనకుఁడునాఁగన్. ౪౫౭

పద్మపలాశాక్షుఁడు=తామరరేకులవంటి కన్నులుకలవాఁడు తనజనకునిఁగా దశరథునిఁ దలంచినపుడే యతనిగుణములను జూచి విష్ణువునకు సంతోషముచేఁ గన్నులు విశాలములైన వని భావము. (౨) తామరరేకుల నంద ద్గాశించునట్లు ఈయన నేత్రములందఱకు స్పృహణీయములనిభావము.ఇట్లంద ద్గాశింపఁదగినవాఁడు నేఁ డితరునిఁ దా నాశించెనని భావము. (౩)'తస్యయథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ'యని శ్రుతి చెప్పినట్లు పరమాత్మత్వసూచకమగు పుండరీకాక్షత్వము గలవాఁడు. పుండరీక మన నెఱ్ఱతామర యనియు, అమర మునఁ దెల్లదామరయనుట ప్రమాదముచే ననియుఁ బండితాభిప్రాయము. ఇంతటి పరాత్పరుఁడు కూడ జన్మము నపేక్షించెను. జన్మముగలవారికి మోక్షము దుర్లభమయినట్లు జన్మరహితునకు జన్మము దుర్లభమయి లోకహితార్థమై యత్యంతాభిలషితమై యుండును, దుర్లభవస్తువునుగదా యందఱు గోరుదురు. లోకోపకారార్థకమైన జన్మము సంతోషదాయకమని యేర్పడు చున్నది. దేవతలు పాదములచేనైన నంటనిభూమియందు జన్మము నొంద నింత సంతోషపడుట భగవంతుని యాశ్రితవాత్సల్యమును దెలుపుచున్నది.

దురిత+అద్మరుఁడు=పాపముల నశింపఁజేయువాఁడు, అద్మరుఁడు = మిక్కిలి భక్షించువాఁడు-భగవంతునిదయ యపూర్ణకుక్షియని పెద్దలు చెప్పిరి. భక్తుల పాపరాసుల నెంత తినినను దానికడుపునిండదఁట.ఆనత....సక్తుండు=నమస్కరించు జనుల రక్షించుసభిలాషగలవాఁడు, అచ్ఛద్ముఁడు=కపటము లేనివాఁడగు భగవంతుఁడు, అయోధ్యాసద్మఁడు = అయోధ్యవాసస్థానముగాఁగలవాఁడు నగు దశరథుఁడై. 'గుణై ర్దశరథోపమ' మ్మన్నట్లు తానుజన్మించి సంపాదించినవియు స్వాభావికములు నైనగుణములచేఁ దనతో సమానుఁడు, ౪౪౯ పద్యవ్యాఖ్య చూడుఁడు. జనకుఁడు='పితాపుత్రేణ పితృమాన్ యోనియోనౌ' యన్నట్లు, సకల జగత్తునకు జనకుఁడు (పితాహమస్య జగతః) భగవంతుఁడు తనకుమారులలో నొక్కఁడగు దశరథుని తండ్రిగాఁగోరెను. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన నాలుగు విశేషములు భగవంతుఁడు నాలుగు రూపములుగ నవతరింపఁబోవుటను దెలుపుచున్నవి.

తాత్పర్యము.

తామరలవంటి విశాలనేత్రములు కలవాఁడును, పాపసంహారుఁడును, నమస్కరించు జనుల రక్షించుటయం దాసక్తి గలవాఁడును, వంచనలేనివాఁడును నగు భగవంతుఁ డయోధ్యాపురాధిపతియగు దశరథుఁడే తనకుఁ దండ్రియను పేరుపొంద నర్హుఁడని తలఁచెను. పద్మపలాశాక్షుఁ డనుటచే 'పుంసాం మోహనరూపాయ' యన్నట్లు దివ్యమంగళ విగ్రహోపేతత్వము సౌందర్యము. దురితాద్మరుఁ డనుటచేనపహతపాప్మత్వము (అహల్యాశాపమోచనాదికము), ఆనత....సక్తుం డనుటచే శరణాగతవ్రతధారణము, అచ్ఛద్మఁ డనుటచే నింద్రజిద్రావణాది యుద్ధమునందువలె సత్యపరాక్రమత్వము తెలుపుచున్నవి.

కౌసల్యా దశరథుల పూర్వజన్మ వృత్తాంతము.

శ్రీరుద్రః॥ స్వాయంభువోమనుః పూర్వం, ద్వాదశార్ణవం మహామనుమ్।
జజాప గోమతీ తీరే నైమిశే విమలే శుభే॥
తేనవర్ష సహస్రంతు, పూజితః కమలాపతిః।
ప్రసన్నః ప్రాహదేవేశో, వరదః మలాపతిః॥
మత్తోవరం వృణీష్వేతి, తం మునిం భగవాన్ హరిః।
తతః ప్రోవాచ హర్షేణ, మను స్స్వాయంభువో హరిమ్॥
పుత్రత్వం భజదేవేశ, త్రీణిజన్మాని మేఽచ్యుత।
త్వాం పుత్రలాలసత్వేన, భజామి పురుషోత్తమ॥
ఇత్యుక్తస్తేన లక్ష్మీశః, ప్రోవాచ శుభయాగిరా।
ఏవమస్తు మునిశ్రేష్ఠ, యత్తే మనసి కాంక్షితమ్॥

మమైవచ మహాప్రీతి, స్తవ పుత్రత్వ మాసితుమ్।
స్థితి ప్రయోజనేకాలే, తత్ర తత్ర ద్విజోత్తమ॥
త్వయిజాతే త్వహమపి, జనిష్యే తవ సువ్రత।
ఏవం దత్వా వరం తస్మై, తత్రైవాంత ర్దధే హరిః॥
అస్యాభూత్ప్రథమం జన్మ, మనోస్స్వాయంభువస్యచ।
రఘూణామన్వయే పూర్వం, రాజా దశరథో హ్యభూత్॥
ద్వితీయే వసుదేవోభూ, ద్యదూనా మన్వయేమనుః।
కలేర్దివ్యసహస్రాబ్ద, ప్రమాణస్యాంఽత్యపాదకే॥
శంబళగ్రామకే ముఖ్యే, బ్రాహ్మణస్య జనిష్యతి।
తతోముక్తిర్భవేత్తస్య, మనోర్జన్మ త్రయాంతరే॥
రాఘవః ప్రథమంజజ్ఞే, కృష్ణస్తు తదనంతరమ్।
కల్కిరూపీ హరిః పశ్చా, ద్బ్రాహ్మణస్య జనిష్యతి॥
తస్యపత్నీ మహాభాగా; సుశీలా నామభామినీ।
కౌసల్యా సమభూత్పూర్వం, పత్నీదశరథస్యహి॥
యదువంశ్యస్య సైవాథ, దేవకీనామ సువ్రతా॥
హరివ్రతస్య విప్రస్య, భార్యాదేవ ప్రభాపునః॥
ఏవం మాతృత్వ మాపన్నా, త్రీణిజన్మాని శార్జ్గిణః॥

స్వాయంభువమనువు పూర్వము వాసుదేవ ద్వాదశాక్షరీమంత్రమును గోమతీ తీరంబున నైమిశారణ్యంబున జపించెను. శ్రీమన్నారాయణుండు ప్రసన్నుండై నీకేమి వరము కావలయునని యడిగెను. మూఁడు జన్మంబులందు నీవు నాకుఁ బుత్రుఁడవు కమ్మని మనువుకోరెను. అట్లుతే యని యంగీకరించి యాయన దశరథుఁడుగాఁ బుట్టినపు డాయనకు రాముఁ డను పేరఁ బుత్రుఁ డయ్యెను. అవల యదువంశంబున వసుదేవుఁడుగా మనువు పుట్టినపుడు కృష్ణుఁడుగాఁ బుత్రుఁడయ్యెను మూఁడవ జన్మంబున శంబళగ్రామంబున కలియుగమున నాలవపాదమందు హరివ్రతుఁడను బ్రాహ్మణునకు కల్కియై పుట్టఁ గలఁడు. మనువుభార్య సుశీలయను నామె కౌసల్యయను పేర దశరథునకు, దేవకియనుపేర వసుదేవునకు, దేవప్రభ యను పేర హరివ్రతునకు, భార్యయై మూఁడుజన్మంబుల విష్ణువునకుఁ దల్లియగును. శంబళ-సంబళ-శంభళ-సంభల మని రూపాంతరములు గలవు. హరివ్రతునకు విష్ణుశర్మ యనుపేరు భారతంబునఁగలదు.

చం॥ అనుచు జతుర్విధాకృతుల•నాదటఁ బూని జనింప నెంచినన్
ఘనతరహృష్టచిత్తు లయి•కాలగళాదిసురుల్ మధుద్విషున్
వినుతి యొనర్చి ౖతుంపఁ గద•వే సదయాత్మక! రావణాసురున్
మునిజననిగ్రహున్ సురస•మూహవిరావణు దుర్నివారణున్. ౪౫౨

అనుచున్=దేవతలు చెప్పినట్లు నిశ్చయము చేయుచు,చతుర్విధ+ఆకృతులన్=నాలుగు విధములగు సాకార్యములచేత, తాను జన్మింపవలసియున్నను నాలుగు శరీరములఁ బరిగ్రహించుట దశరథుని గుణాతిశయముఁ బట్టియు, నొంటిపుత్త్రుఁడు పుత్త్రుఁడుగాఁ డను శాస్త్రముండుటచేతను-అనిభావము.పూని=పాయసభాగము మూలముగా నాలుగయి, ఘన........చిత్తులు=మిక్కిలి యధికముగా సంతోషించిన మనస్సుగలవారు, కాలగళాదిసురుల్=శివుఁడు మొదలయిన దేవతలు, మధుద్విషున్=మధు వను రాక్షసుని (ద్వేషించి) చంపిన భగవంతుని, మధువువలె రావణాదులఁ జంపవలయుననియు, మధువు సంతతివానిఁ జంపిన వానికి రావణ కుంభకర్ణు లెంతయనియు భావము. నిగ్రహున్=బాధనుజేయువానిని, విరావణున్=ఏడ్పించువానిని, దుర్నివారణున్=మా కెవ్వరికి నడ్డగింపనలవికాని వానిని, మాచేనగు కార్యమైన నీకేల శ్రమమియ్యఁ నంగికరింతు మని భావము. తృతీయ పాదమున ప్లుతయతి.

తాత్పర్యము.

అని సోదరుఁడై నాలుగాకారములతోఁ బుట్టుటకై యోజించుటయు నాయన యభిప్రాయ మెఱింగి శివుఁడు మొదలైన దేవతలు మధువైరి యగు విష్ణువును స్తుతించి, పరమకరుణాకర! మునీశ్వరులను నిగ్రహించువాఁడును, దేవతాసమూహములను మొఱ్ఱో యనిపించువాఁడును, మా కెవ్వరికిని వారింప సాధ్యముకాని వాఁడును నగు రావణుని వధింపుమా.

శ్రీమద్రామాయణమందు విష్ణువే నలురువురుగఁ బుట్టినట్లు చెప్పఁబడినది. పద్మపురాణమందు.

శ్లో॥ కైకేయ్యాం భరతో జజ్ఞే, పాంచజన్యాంశ చోదితః,
అనంతాంశేన సంభూతో లక్ష్మణః పరవీరహా.
సుదర్శనాంశా చ్ఛత్రుఘ్న స్సంజజ్ఞేఽమితవిక్రమః॥

అని యున్నది. ఈభేదమును సూచించుచు మహేశ్వరతీర్థులు, "శంఖచక్రానంతానామపి భగవద్రూపతాసూచితా। హుంకారేణ భగవానివ పాంచజన్యః శబ్దమాత్రేణ సకలభువనక్షోభకత్వా ద్విష్ణుతుల్యాపి వేతిబోధ్యం" అని వ్రాసిరి. అనఁగా విష్ణువు నేను బుట్టెద నన్నప్పుడు పరికరములతోడ పరివారములతోడ నని యర్థమేకాని యేదియులేక యనికాదు శంఖచక్రానంతులు భగవదంశములే, భగవత్స్వరూపములే. 'చక్ర శ్చేతసి' యన్నట్లు చక్రము భగవంతుని చేతస్సు. మనస్సును-సంకల్పమును విడిచివచ్చుటయెట్లు? భగవంతుని నాదమే శంఖము. శివకేశవ యుద్ధమందు ౧౩-౨౫ వ.

క॥ పంకజలోచను భీకర, హుంకారము బలిమిఁ బెటిలె నుగ్రగునిధనువున్
బింక మఱి మహాదేవుఁడు, శంకరుఁడు త్రిలోచనుండు స్తబ్ధుం డయ్యెన్
అన్నట్టు హుంకారముచేతనే శివుఁడు వింటితోడ బెండువడి పోయెను.
శంఖమునుండి వచ్చినది యీ నాదము గాదా.

'శంఖచక్రగదాఖడ్గ శార్ఙ్గాద్యైర్దైత్యభిస్సహ, పరీతః పురుషాకారై స్త్రైలోక్యం. పరి రక్షతే, పద్మ-అన్నట్లు భగవంతుని శక్తులన్నియుఁ బురుషాకారములు వహించి యాయనను సేవించుచుండును. కావున విష్ణు వవతరించె నన్నప్పుడు సపరివారుఁడై సపరికరముఁగ నవతరించె ననియే చెప్పవలసి యున్నది.

ఇది సరియైన సమాధానముఁగానే యున్నది. భగవంతుని శక్తు లాయుధములు స్త్రీ పురుష స్వరూపముల భగవంతు సేవించుననుటకు ఉత్తరకాండమున ౧౬౪౬వ పద్యము చూడుఁడు.

"సీ. అపసవ్యదిశఁ బద్మహస్తయై శ్రీదేవి, హ్రీదేవి భజియింప నెడమవంక
సంహారశక్తియుఁ జనఁగ మున్నుగ శర, చాపముల్ పూరుషరూపములను
సకలాయుధావళుల్ సరవినిగొలువంగ, బ్రాహ్మణాకృతులను బరఁగ శ్రుతులు....
సర్వరక్షణిగాయత్రి చనఁగ వెంట, నోంకృతియును వషట్కార మెఁప్పుచుండ."

ఈ విషయమునఁ దారసారోపనిషద్వాక్యములు రామోపాసకు లెఱుంగఁ దగినవి కావున ననువదింపఁబడును.

'ఓమిత్యేతదక్షరం పరంబ్రహ్మ తదేవోపాసితవ్యం. ఏతదేవ సూక్ష్మాష్టాక్షరం భవతి. తదేత దష్టాత్మకోఽష్టధా భవతి. అకారః ప్రథమాక్షరో భవతి. ఉకారో ద్వితీయాక్షరో భవతి. మకార స్తృతీయాక్షరో భవతి. బిందు స్తురీయాక్షరో భవతి నాదః పంచమాక్షరో భవతి. కలా షష్ఠాక్షరో భవతి. కలాతీతా సప్తమాక్షరో భవతి. తత్పర శ్చాష్టమాక్షరో భవతి. తారకత్వా త్తారకో భవతి. తదేవ తారకత్వం బ్రహ్మత్వం విద్ధి. తదేవోపాసితవ్యం. అత్రైతే శ్లోకా భవంతి."

అకారా త్ప్రాభవ ద్బ్రహ్మ జాంబవా నితిసంజ్ఞకః,
ఉకారాక్షరసంభూత ఉపేంద్రో హరినాయకః,
మకారాక్షరసంభూత శ్శివస్తు హనుమాన్ స్మృతః,
బిందు రీశ్వరసంజ్ఞస్తు శత్రుఘ్నః చక్రరా ట్స్వయం,
నాదో మహాప్రభు ర్జ్ఞేయో భరతః శంఖనామకః
కలాయాః పురుష స్సాక్షా ల్లక్ష్మణో ధరణీధరః,

కలాతీతా భగవతీ స్వయం సీ తేతి సంజ్ఞితా,
తత్పరః పరమాత్మాచ శ్రీరామః పురుషోత్తమః.

అకారమువలనఁబ్రహ్మ జాంబవంతుఁడను పేరుతో సంభవించెను. ఉకారము వలన నుపేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁడుగ జనించెను. మకారమువలన శివుఁడు హనుమంతుఁడయ్యెను. ఈశ్వరసంజ్ఞ బిందువు, చక్రము శత్రుఘ్నుఁడు, నాదము మహాప్రభువు, శంఖము భరతుఁడు. కలయొక్కపురుషుఁడు శేషుఁడైన లక్ష్మణుఁడు. కలాతీత భగవతియే సీత ఆమెకుఁబరుఁడైన పరమాత్మ పురుషోత్తముఁడగు శ్రీరాముఁడు. ఏకపాదరుద్రుఁడు రామసేవకై హనుమంతుఁడుగా నవతరించెనని గొందఱందురు. శివుని తేజస్సును వాయువుగొనివచ్చి యంజనా గర్భమునం దుంచె నని కొంద ఱందురు. శివుఁడు హనుమంతుఁడై యవతరించె నని యిందుండుటయేకాక 'హనుమాన్ రుద్రబీజజ'యని దౌర్వాసరామాయణముననుగలదు. 'అష్టమూర్తే శ్శివ స్యాసీ ద్వాయురూపా త్సుతో బలీ! హనుమాన్ కేసరి క్షేత్రే మకారార్థ స్స ఉచ్యతే' యనియుఁ గలదు.

కం॥ బలబంధుయుక్తి వానిన, పొలియించి సురేంద్రగుప్త◆మునుగతదోషా
వలియుం జిరము స్వలోకము, వెలయఁగఁజనుదెమ్ముమరల◆విగతజ్వరతన్.

౪౫౫

వానిన్+అ=వానినే - రావణుని మాత్రమే- వానిపలెఁ గ్రూరుఁడు కాని విభీషణునిఁ గూడ దనిభావము - విభీషణునియందు రాక్షసచేష్టలు లే వని శూర్పణఖయే చెప్పెను. పొలియించి=చంపి, సురేంద్రగుప్తము = (1) విష్వక్సేనునిచే రక్షింపఁబడినది. (2) ఇంద్రునిచే రక్షింపఁబడినది. గతదోషావళి=రాగద్వేషాది సాంసారిక దోషములులేనిది- అప్రాకృతమైనది. 'శ్రీవైకుంఠ ముపేత్య నిత్య మజడ' మ్మనికదా. చిరము=శాశ్వతమైనది. బ్రహ్మలోకము నశించినను నశింపనిది- శాశ్వతమైనది. 'ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తినో ర్జున' భగీ. స్వలోకము=నీలోకమగు వైకుంఠమును గుఱించి మీఁదఁ జెప్పిన విశేషములు ఇంద్రలోకమున కన్వయింపవు. కావున వైకుంఠ మనియే సిద్ధాంతము.విగతజ్వరతన్ =వదలిన చింతాతాపము గలవాఁడవై- ఆశ్రితరక్షణము చేయలేదు గదా అని చింత- అదిలేనివాఁడవై, దీనివలన నాశ్రితరక్షణము చేసి మరలి వైకుంఠముఁ జేరువఱకు సంసారు లెప్పు డెట్లు చిక్కబడుదు రను చింత కలదని తెలిసెడిని. మరలంజనుదెమ్ము=(1) మనుష్యలోకమునకుఁ బోయి కార్యముఁ దీర్చి మరల దేవలోకమునకు రమ్ము. (2) ఇప్పుడు వచ్చినది వైకుంఠమునుండి కావున మరల నచ్చటికే రమ్మని భావము. సురేంద్ర=ఓయుపేంద్రుఁడా! గుప్తము = మాబోఁటి ప్రకృతిబద్ధులకుఁ బోవనశక్యమైనది. 'అత్యర్కా నలదీప్తం తత్,

స్థానం విష్ణో ర్మహాత్మనః స్వయైవ ప్రభయా రాజన్, దుష్ప్రేక్షం దేవదానవైః' యని మహాభారత వాక్యము. అనియు వ్యాఖ్యానము చేయనగు. స్వలోకాది విశేషణములంబట్టి యాలోకము స్వర్గము కాదనియుఁ బ్రకృతిమండలము దాఁటి యుండు వైకుంఠమనియు నేర్పడును.

తా త్ప ర్య ము.

సేనలతోడను బంధువులతోడను రావణునే చంపి స్వామీ! మాబోంట్లకు లభ్యము కానిదియు బ్రాకృతదోషరహితమైనదియు ననిత్యములైన స్వర్గసత్య లోకాదులవలెఁగాక నిత్యమైనదియు నగు నీ లోకమునకు నిన్ని యవతారము లెత్తియు సంసారులు తరించుమార్గము తెలుపకపోయితినే, వారికి మార్గము చూపకపోయితినే యను ననస్తాపము వదలి మనము చేయవలసిన కార్యము చేసితిమి, బుద్ధిమంతుల రక్షించితిమి, కాలాంతరమున బాగుపడఁ గోరిక గల వారికి మార్గము చూపితిమి- అను సంతోషముతో రమ్ము.

—• ౧౬ సర్గము. దేవతలు విష్ణువును మానవావతారమెత్తఁ బ్రార్థించుట •—

ఉ॥ చేయఁగఁ బ్రార్థనంబు సుర•సిద్ధముఖామరు లెల్ల రిట్లు నా
రాయణుఁ డాదరంబు మెయి•నాత్మ నెఱింగియుఁ బల్కె నేమహో
పాయముచే సురాదులను•బంచతఁ గూర్చెదఁ జెప్పుఁ డన్న వా
రాయమితౌజు మ్రొక్కుచు న•రాకృతిఁ బూనివధింపు మాశరున్. ౪౬౦

దేవతల ప్రార్థనప్రకారము దశరథపుత్రుఁడై యుండునపుడు ఉపేంద్రాదుల వలె నుండవలయునా? మనుష్యరూపముగా నుండవలయునా? యను ప్రశ్నము విష్ణుమూర్తి మరల దేవతలను గౌరవార్థము అడుగుచున్నాఁడు. వారి కార్య విధము ముందు తాను నిశ్చయించుకొన్నను నెదుటివారి గౌరవార్థముమనస్సును బరీక్షింప వారిని బ్రశ్నించుట రామావతారమున నొక విశేషగుణము. ఇది లక్ష్మణ-భరత-విభీషణ రక్షావిషయములఁ గననగు. ఇదియు లోకులు నేర్చుకొన వలసిన విషయము. నారాయణుఁడు - నరిష్యంతి ఇతి = నశింపవు కావున - నరాః అని వ్యుత్పత్తి. నిత్యవస్తువు లని యర్థము. నరముల సమూహము నారము. (1) నారములు + అయనముగాఁ గలవాఁడు నారాయణుఁడు ? (2) నారములకు+అయనము = నారాయణుఁడు. మొదటిది బహువ్రీహి - రెండవది తత్పురుషము. సంజ్ఞయందు ణత్వము; సర్వాంతర్యామి యని కాని, సర్వాధారుఁ డనికాని భావము. రెండవసమాసమునఁ బుంలింగము విశేషము. ఇథ్మప్రవశ్చనాథుల వలె నెఱుంగునది. ఇంతటి గొప్పవాఁడు దేవతల యిష్టాను సారము చేయుటచే నాశ్రితపారతంత్ర్యగుణ మేర్పడును. ఆత్మ నెఱింగియు = నిశ్చయింపఁబోవు విషయమును దాను నిర్ధారణ చేసికొనియుండియు,ఆదరంబు మెయిన్ = గౌరవార్థ మాదరము, పంచతన్ = చావును, బాల్యకౌమార

యౌవనవార్ధకము లను నాలుగుదశలు పోఁగా నైదవది మరణము; అమిత+ఓజునిన్=అధికపరాక్రమముగల విష్ణువును; నరాకృతిన్ = దైవాకృతి కూడదని భావము. అశరున్=రాక్షసుని; నర+అయన = నారాయణశబ్దము నిత్యసమాసము. కావున నుభయయతులలోనిది.'రా'కు యతిస్థానమున హల్లుగాని యచ్చుగాని చెప్పవచ్చును. అట్టులే న+అర+అయన=నారాయణ యని సంధిచేసి నఞ్ సమాసయతిగాఁ జెప్పవచ్చును. అప్పుడు నుభయయతియే.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు సిద్ధులు దేవతలు లోనగు నమరులందఱు ప్రార్థింపఁగా శ్రీమన్నారాయణుఁడు తనకుఁ దెలిసియున్నను దేవతలయందలి యాదరబుద్ధిచే వారిని గౌరవింప నెంచి యోదేవతలారా! యే యుపాయముచే రాక్షసులను జంపుదునో చెప్పుఁడు అనిన వా రామహాతేజోవంతుఁడైన భగవంతునకు నే విధముగఁ గార్యము దీర్చినను దీర్చుటకు సమర్థుఁడైన మహానుభావుఁడు మనల నొక పెద్దచేసి యేమి తెలియనివానివలె నడుగుచున్నాఁడే యేమి యీయన యౌదార్యమని యీయన గొప్ప గుణముఁ దలంచి మ్రొక్కుచు, దేవా! నరాకారము వహించియే రాక్షసుఁ ద్రుంపుము. ఏల యందువా ?

ఉ॥ తేఁకువఁ బెక్కలేఁడు లతి•తీవ్రముగాఁ జతురాస్యుఁ గూర్చి పె
న్వీఁక దపంబు సేయ విధి•నెమ్మి దయం బొడచూప లోక మ
ఙ్కాఁకలు పెట్టఁ గోరి వివి•ధాకృతిభూతములందు దేనికిన్
లోఁకువ గామిఁ గోరె; మది•లో గణియింపఁడు మానవాళులన్. ౪౬౧

తమ్మొకపెద్దచేసి యడిగినపుడు తగినరీతిఁ దమకుఁ దోఁచినది తప్పో యొప్పో చెప్పకున్న నాదరించినవారిని నిరాకరించి నట్లగుఁ గావున "నీవు సర్వజ్ఞుఁడవే మమ్ము నడుగనేల, మేము నీకుఁ జెప్పనేల,నీయిష్టము వచ్చినట్లు చేసికొను"మనక తమకుఁ దోఁచినది దేవతలు చెప్పుచున్నారు.

దానికి హేతు వేమన :— తేఁకువ = ధైర్యము, పెను+వీఁకన్ = గొప్ప యుత్సాహముతో; నెమ్మి = సంతోషముతో; అఁకలు + అంకలు-అఙ్కాఁకలు = మిక్కిలి నిర్బంధములు;వివిధ....భూతములందున్=పలువిధములగు నాకారము గల ప్రాణులలో; లోఁకువ=తక్కువ; గణియింపఁడు=లక్ష్యపెట్టఁడు. కాన వాని వలన లోఁకువలేమి నడుగలే దని భావము. ఉపేక్షించినభూతములలో మనుష్యుఁడు శ్రేష్ఠముగావున వానిపేరు చెప్పఁబడెను. వానరభల్లూకాదులను వాఁడు పేర్కొనలేదు. మనుష్యులను లెక్క పెట్టనివాఁడు మృగముల లక్ష్యపెట్టునా?

తాత్పర్యము.

అనేక సంవత్సరములు రావణాసురుఁడు బ్రహ్మను గూర్చి ఘోరమైన తపస్సుచేయఁగా నాయనప్రత్యక్షమై లోకమును బాధింపఁగోరి నానాకారములు గల భూతములందు దేనికి లోపడకుండునట్లు వరమును గోరెఁగాని మనుష్యులను లక్ష్యపెట్టినవాఁడు కాఁడు.

కం॥ ఔ నని వర మజుఁ డిచ్చుట, దానవుఁడు మదించి లోక•తరుణీతతికిన్
మానముఁ బ్రాణము దీసెను, మానవుచేఁగాని వాఁడు•మడియఁడు గలనన్. ౪౬-౨

అజుఁడు=బ్రహ్మ, లోకతరుణీతతికిన్=దేవగంధర్వాది పురుషులయొక్కయు స్త్రీలయొక్కయు సమూహమునకు, కలనన్=యుద్ధమందు, మడియఁడు = చావఁడు, కావున నీవు మానుషరూపమే ధరింపు మని భావము. ఈపద్యము వలన రావణాసురునియందు బలాత్కారముగ స్త్రీలను జెఱుచుటే ముఖ్యదోష మని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

అట్టులే కానిమ్మని బ్రహ్మదేవుఁడే వరమిచ్చుటచే నారాక్షసుఁడు గర్వించి యన్నిలోకములవారిని ముఖ్యముగా వయస్సుస్త్రీలను బ్రాణము మానముఁ దీసెను. పురుషులప్రాణముఁ దీసెను. స్త్రీలమానముఁ దీసెను. పైకారణముచే మనుష్యునిచేఁగాని వాఁడు మడియఁడు. సామాన్యమనుష్యుఁ డెవ్వఁడు వానిని జంపలేఁడు కావున నీవే మనుష్యునివలె నై వానిని జంపవలయును.

చం॥ అనుచు వచింప నట్లయగు•నంచుఁ దిరోహితుఁ డయ్యె వెన్నుఁడున్,
జనపతి పుత్రులం బడయఁ•జల్పుచు నుండఁగ నిష్టి, హవ్యవా
హను నడుమంతరంబున న•యంబున నుద్భవ మందె నిండుఁ దే
జున దిశ లెల్ల వెల్లఁగను•జూపలు నివ్వెరపాటు పొందఁగన్. ౬౪౩

వెన్నుఁడు=విష్ణువు, తిరోహితుఁడయ్యెన్=అంతర్ధానము చెందెను. ఆ దేవ సభనుండియే యని యధ్యాహారము. దశరథుఁడు చేయు పుత్రకామేష్టికి ఫలముగా భగవదవతారమును సూచించు ప్రాజాపత్యపురుషుని పాయసప్రదానమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఇష్టిన్=పుత్రకామేష్టిని, హవ్యవాహను=అగ్నియొక్క, నడుమంతరంబునన్ = మధ్య ప్రదేశమందు, నడుమ + అంతరము - మొదటి పదము తెనుఁగు. రెండవపదము సంస్కృతము. ఈ రెండు సమానార్థకములయ్యు నొంటిగాఁజేరి యాయొకయర్థముననే యుపయోగింపఁ బడుచున్నది. చూపఱు = చూచు

వారు, నిండు తేజు = పూర్ణమైనకాంతి - మబ్బులేక నిలిచికాయు నెండవంటిది. నివ్వెరపాటు=ఆశ్చర్యము. ఇంతకుముందిట్టిది చూడలేదు గావున నాశ్చర్యము.

—• దశరథునకుఁ బ్రాజాపత్యపురుషుఁడు పాయసం బిచ్చుట •—

సీ॥ నీలరక్తంబైన•చేలంబు నెఱిని, మోము దుందుభిరవం•బును రహింప
నునుపారు కేసరి•తనుజాతములఁ బోలు, వెండ్రుకల్ మీసలు•వెలయుచుండ
శుభలక్షణంబులు•శుభభూషణంబులు, శైలశృంగోన్నతి•జానుమీఱ
సమదశార్దూలవి•క్రమముసూర్యోపమా,కారంబు దీప్తాగ్ని•కరణిఁ దేజ
తే॥ గలిగి భూరివీర్యంబును•త్కటబలంబు,
దొరసియద్భుతభూతంబు•దోఁచియపుడు
దివ్యపాయసయుతముప•త్నివలెఁ బ్రియము,
నైనపైఁడిపాత్రికబాహు•లందునమర. ౪౬౪

నునుపారు = మిక్కిలి నున్నన యగు, కేసరితనూజాతముల్ = సింహము యొక్క వెండ్రుకలు, వెండ్రుకలు=తలవెండ్రుకలు, శైలశృంగ + ఉన్నతి= పర్వతకొనయంతయెత్తు, సమద....విక్రమము = క్రొవ్విన పెద్దపులివంటి పరాక్రమము, దానివలె భయంకరుఁడు, సూర్య+ఉపమ+ఆకారము=కాంతియందు సూర్యునితో సమానమైన రూపము, భూరి = అధికమైన, ఉత్కట=అధికమైన, దొరసి=పొంది, భూతము=బ్రహ్మ పంపిన పురుషుఁడు, పాత్రిక=పాత్రము, ఇది స్త్రీలింగము కావున పత్నివలెఁ బ్రియ మను దృష్టాంతము యుక్తము- బాహులందుస్=భుజములయందు, పాత్రము పెద్దదికావునఁ జేతులతోఁ బట్టుకొన సాధ్యపడక భుజములయం దుంచుకొనెను. భగవంతుఁ డంతర్ధానమై తనతేజమునే పాయసముగా సంఘటించి తానే తీసికొని యగ్నినుండి యావిర్భవించెననియు, అటుకానియెడల నితరునికి భగవత్తేజమును మోయ శక్తి లేదనియు గొందఱుచెప్పుదురు. పాద్మపురాణమందు.

"శ్లో॥ తస్మా దావిరభూ దగ్నౌ యజ్ఞరూపో హరి స్తథా
శుద్ధజాంబూనదప్రఖ్యశ్శంఖచక్రగదాధరః" అనియున్నది.

౪౬౩, ౪౬౪ తాత్పర్యము.

అని వారు చెప్పఁగా సరియని యంగీకరించి మహావిష్ణువు కానరాకపోయెను. ఇచ్చట దశరథుఁడు పుత్రకామేష్టి చేయుచుండఁగా నగ్నిహోత్రము నడుమనుండి తనతేజున దిక్కులు వెల్గఁజేయుచు చూచువారు దిగ్భ్రమ పొందునట్లుగా నలుపు-ఎఱుపుకలిసినవస్త్రము ధరించి రక్తవర్ణపుముఖము దుందుభివంటి కంఠరవము కలవాఁడై నునుపై సింహము మెడమీఁది వెండ్రుకలవంటి వెండ్రుకలు మీసములు ప్రకాశించుచుండ శుభచిహ్నములు శుభములైన సొమ్ములు ధరించి

కొండవలె నున్నతమైన దేహముతో నందగించి మదించిన వ్యాఘ్రమువంటి పరాక్రమము సూర్యునితో సమానమైన తేజస్సుగలిగి మండుచున్న యగ్నివంటి తేజస్సు గలవాఁడై గొప్పవీర్యము అధికమైన బలముగలిగి భుజములందు దివ్యపరమాన్నము గలదియు, భార్యవలెఁ బ్రియమైనదియు నగు బంగారు పాత్రమును భుజములందు ధరించి.

శా॥ క్ష్మానాథుం దిలకించి భూపవర! ప్రా•జాపత్యమూర్తిం జుమీ
కాన న్వచ్చితి నిన్న టన్నఁ బ్రణతుల్•గావించి కేల్మోడ్చి దే
వా! నాకుం గరణీయ మెయ్యది? యనం•బల్కెన్ మహాశక్తి సం
తానం బీ వభిలాష చేసి క్రతుతం•త్రంబిట్లు గావింపఁగన్. ౪౬౨

తిలకించి=చూచి, ప్రాజాపత్యమూర్తిని=బ్రహ్మకు సంబంధించిన మనుష్య స్వరూపమును, కరణీయము=చేయఁదగిన కార్యము, మహాశక్తి = గొప్పశక్తి గల పురుషుఁడు, అభిలాషచేసి = కోరి, క్రతుతంత్రము = అశ్వమేధ పుత్రకామేష్టులను.

చం॥ ఎనఁగినసంతసంబున మ•హీవర! దేవతలెల్లఁ బంపఁ బా
యస మిది దేవనిర్మితము•నన్యదురాసదముం బ్రజాకరం
బసమ మనామయంబు శుభ•మై కడుధన్యము నైనదాని నీ
కొసఁగఁగఁ దెచ్చితిం గొనుము•యూర్జితపుణ్యచరిత్ర! దీనినిన్. ౪౬౬

అన్యదురాసదము=ఇతరులకుఁ బొందరానిది, ప్రజాకరము = సంతానము గలిగించునది, అసమము=సాటిలేనిది, అనామయప్రదము=ఆరోగ్యమునిచ్చునది, 'అనామయంస్యా దారోగ్య'మ్మని యమరకోశము. ధన్యము=ప్రశస్తము, ఊర్జిత=వృద్ధిచేయఁబడిన, పుణ్యచరిత్ర=పుణ్యమైన నడవడి కలవాడా! రెండవ పాదమున నళ్ సమాసయతి.

౪౬౨ ౪౬౬ తాత్పర్యము.

దశరథునిఁ జూచి, రాజేంద్రా! నేను బ్రాజాపత్యమూర్తిని. నిన్నుఁజూడవచ్చితిని అని చెప్పఁగా దశరథుఁడు చేతులుజోడించి నమస్కరించి దేవా! నేనేమి చేయఁదగును? సెలవిమ్మన్న నామహాశక్తి యిట్లనియె- సంతానముకోరి యీ ప్రకారము యజ్ఞముచేయఁగా దేవతలెల్ల సంతోషించి పంపగా వచ్చితిని. ఈ దేవతలచే నిర్మితమైనది, ఇతరులకు లభింపనిది, సంతానకారణమైనది, ఆరోగ్యకరమైనది, మేలిచ్చునది, నిన్ను ధన్యునిఁ జేయునది యగు పాయసముఁ దెచ్చితిని. కావున నోపుణ్యాత్మకా! దీనిని గ్రహింపుము.

కం॥ అనురూపలైన భార్యల,కును గరుణ నొసంగు మీవు•గోరినమాడ్కిన్
దనయులు జనియించెద రో,మనుజవరా! యనిన మోద•మానుండగుచున్. ౪౬౭

అనురూపులు=కులగుణచేష్టాకీర్తులందు నీకు సమానలు, మోదమానుఁడు=సంతోషించుచున్నవాఁడు-దీనివలన యథావిధి శ్రద్ధాభక్తులతోఁజేసిన వైదికకర్మము ఫలవంతమగునుగాని వ్యర్థముగా దని యేర్పడెను.

తా త్ప ర్య ము.

దీనిని నీవు గైకొని నీకుఁగులగుణచేష్టాకీర్తులందుఁ దగినవారని తోఁచిన భార్యలకు దయతో నిమ్ము. నీవు గోరినట్టులు నీకుఁ గొడుకులు గలిగెదరు అనిన రాజు సంతోషించెను.

కం॥ సురదత్తముఁ గాంచనభా,స్వర మగు దేవాన్నపూర్ణ•పాత్రము నృపుఁడున్
శిరమునఁగొనిభూతమునకు,
మురుభక్తిఁ బ్రదక్షిణించెఁ•బొగడుచు మ్రొక్కెన్. ౪౬౮

సురదత్తము=దేవత లిచ్చిపంపినది, కాంచనభాస్వరము=బంగారుమయము కావునఁ బ్రకాశించునది. దేవ...........పాత్రము = దేవతలు నిర్మించి పాయసముతో నించిన పాత్రమును; పురుభక్తిన్ = అధికభక్తితో - ప్రాజాపత్యపురుషుఁ డనుగ్రహించినది. క్షీరసాగరమందుఁ బుట్టి యింద్రుని స్వాధీనమందుండు నమృతము గాదు. భగవంతుని తేజస్సు మనుష్యస్త్రీగర్భమునఁ బ్రవేశించుటకు మంత్రవంతమైన హవిస్సువలె నిమిత్తమాత్రమైన పదార్థమొకటి యుండవలెను గదా. ఆకారణముచే భగవత్తేజఃపూరితమైన పాయసాన్న మని గ్రహించునది. క్షీరసాగర మందుఁ బుట్టిన యమృత మగునేని దానిని ద్రావిన స్త్రీలు మరణింపక యుండవలసి వచ్చును. ఈ కారణముచే శ్రీరామాది జననములకు రేతస్సర్గము కారణమే గాదనియు వారిదేహము లప్రాకృతము లనియు నెఱుంగునది.దశరథుఁడు ద్రావియుండిన గర్భములకు రేతస్సంబంధము చెప్పనగును. గాని యిప్పుడా ప్రశంసకుఁ గారణమే లేదు. శుక్లరక్త సంయోగముల వలన నేర్పడు దేహములకు స్త్రీగర్భవసతి యావశ్యక మగునుగాని దివ్యతేజస్సుచే నగువానికి స్త్రీగర్భవసతి యావశ్యకము గాదు. దీనికి మాంధాతృజననము, కుంభజులైయగస్త్య వసిష్ఠ ద్రోణాచార్యాదుల జననము,ధృష్టద్యుమ్న ద్రౌపదీ జన్మములు దృష్టాంతములు. ఈ జాతులందు క్షేత్రము ప్రధానము గాదు. గర్భస్థజీవుఁడే తన తపోబలముచే స్వేచ్ఛాత్తశరీరుఁడగును గాని వీరల దేహములు తల్లితిను నాహారము, తల్లిసంకల్పములుపట్టి నగునవికావు. కావునఁ దల్లిదండ్రుల జాతికి బిడ్డలజాతికి సంబంధము లేదు.కట్టెలందుఁ బుట్టిన యగ్ని

హోత్రునిజాతి యేది? కావునఁ దాను మున్నిచ్చినవరము చెల్లించుటకుఁ దన యందుఁ గౌసల్యాదశరథులకుఁ బుత్రమోహము గలిగించుటకు భగవంతుఁడు పన్నిన పన్నాగమే యిదికాని యితరము కాదు. కావుననే రహస్య మెఱింగిన విశ్వామిత్రుఁడు దశరథపుత్రా కౌసల్యాపుత్రా యనక 'కౌసల్యాసుప్రజారామ' యని రాముని సంబోధించెను. స్వేచ్ఛానుసారము స్వతంత్రులైన కారణాంతర మున తపోబలముచే జన్మించు మహాత్ములజన్మంబులకుఁ బామరులజన్మము లకుఁ బోలికయే లేదు. ఈవిషయమున భారతము- అనుశాసనికపర్వము 53 అధ్యాయమందలి శ్లోకములు స్మరింపఁదగినవి.

శ్లో॥ 'ఈశంత్యాత్మన ఇత్యేతే గతి శ్చైషాం నసజ్జతే, బ్రహ్మభూయాంస ఇత్యేవ ఋషయః శ్రుతిచోదితాః। నిన్ద్యానచైతే రాజేంద్ర ప్రమాణం హి ప్రమాణినామ్, లోకోనుమన్యతే చైతాన్ ప్రమాణం హ్యత్రనై తవః॥ ఏవం మహాత్మభిస్తాత తపోజ్ఞానసమన్వితైః, ప్రవర్తితాని కార్యాణి ప్రమాణా న్యేవ సత్తమ॥ తన్మాత్రచింతాకర్తవ్యా మహర్షీణాం సముద్భవే, యథా సర్వగతో హ్యగ్నిః తథా తేజో మహాత్మను॥'

తపస్వులకే తమ జన్మ కర్మములం దిట్లు స్వాతంత్ర్య ముండఁగా నిఁక భగవద్విషయ మేమని చెప్పవలెను. శ్రీరామపరత్వము చూడుఁడు. శ్రీరాముఁడు వాల్మీకి చెప్పినట్లు సాక్షాద్విష్ణు వని మునులందఱు నమస్కరించిరి కాని క్షత్రియుఁడని జాతివివక్షత యుండినచో నమస్కరించియుండరు కదా.

తాత్పర్యము.

దేవత లనుగ్రహించినదియు దివ్యపాయసాన్నముతో నిండినదియు నగు బంగారు పాత్రమును దశరథుఁడు గైకొని శిరస్సున ధరించి యాప్రాజాపత్య పురుషునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి భక్తితో నమస్కరించెను.

కం॥ నిఱుపేదకుఁ బెన్నిధి చే, కుఱినగతిన్ సంతసిల్లి • గొబ్బున భూతం
ఋఱుపుగ నదృశ్యముగ; న, త్తఱిఁ దఱచగుకోర్కు లూర • దశరథపత్నుల్. ౪౬౯

పెన్నిధి-పెను + నిధి=పెద్దనిక్షేపము - భూమిలోనుంచిన ధనము నిక్షేపము, ఉఱుపుగన్ = ఉచితముగ, అదృశ్యముగన్ = అగ్నియందే యదృశ్యకాఁగా; తఱచు = అధికము.

చం॥ ఎలమి వికాసభాసురము • ళేందులుగా నవరోధనంబు భా
సిలె శరదిందుమండలరు • చిప్రకరస్ఫుటపుష్కరాభ మై,
తలఁగక భూపచంద్రుఁడును • దారలయొద్దకు నేగి సమ్మదా
కులహృదయంబునం బలికె • గోసలరాజతనూజతోఁ దమిన్. ౪౭౦

ఎలమిన్=పాయసము లభించిన సంతోషముతో, వికాస........ఇందులు = కాంతిచేఁ బ్రకాశించు చంద్రునివంటి ముఖములు గలవారు, అవరోధనంబు= అంతఃపురము, శరత్....... అభమై- శరత్ + ఇందుమండల=శరత్కాలమందలి చంద్రమండలముయొక్క, రుచిప్రకర=కాంతిసమూహముచేత, స్ఫుటపుష్కర= స్పష్టముగాఁ బ్రకాశించు నాకాశముతో, అభమై=సమానమై, భాసిలెన్ = ప్రకాశించెను, తలఁగక = వదలక, సమ్మద....హృదయంబునన్ = సంతోషముచే నిండిన మనస్సుతో.

౪౬౯-౪౭౦ తాత్పర్యము.

కేవలము నిఱుపేదకు గొప్పనిక్షేపము దొరికినట్లు దశరథుఁడు సంతోషించెను. ఆ దివ్యపురుషుఁ డదృశ్యుఁ డయ్యెను. ఈ వార్తవిని దశరథుభార్యలు తమకోరికలు పండెఁగదా యను సంతోషముతో వికాసమునొందిన ముఖకమలములు గలవారుకాఁగా వర్షాకాలము పోయి శరత్కాలము రాఁగానే పూర్వపుఁ దేజోహీనతపోయి మరలఁ దేజోవంతమై ప్రకాశించు చంద్రమండలకాంతులతోఁ బ్రకాశించు నాకాశమువలె నంతఃపురమంతయుఁ (అంతఃపురస్త్రీలు) బ్రకాశించెను. అంతట దశరథుఁడు తనభార్య లుండుస్థలమునకుఁ బోయి (యజ్ఞకాలమందు స్త్రీలుండుటకై ప్రత్యేకప్రదేశ మేర్పాటు కాఁబడియుండును. అప్పుడందఱు నొకచోటనేయుందురు.) పట్టపు దేవియగు కౌసల్యను జూచి యామెతో సంతోషాతిశయంబున నుప్పొంగుచు నిట్లనియెను.

—♦ దశరథుఁడు తన భార్యలకుఁ బాయసముఁ బంచి యిచ్చుట ♦—

కం॥ దేవీ! పుత్త్రీయంబై, పావనమౌ నమృతతుల్య•పాయస మిది సం
భావింపుము సుతవతివై, శ్రీవిలసిల్లెద వటంచుఁ•జెలఁగినర క్తిన్. ౪౭౧

పుత్త్రీయంబు=పుత్త్రోత్పత్తికిఁ గారణమైనది,సంభావింపుము=గౌరవింపుము, సుతవతివి=పుత్త్రుఁడు గలదానవు.

తాత్పర్యము.

దేవీ! యిదిగోఁ బుత్త్రోత్పత్తికిఁగారణమై జన్మముపావనము చేయునదియై యమృతముతో సమానమైన పాయసము. దీనిని బూజింపుము. దీనిని నీవు గ్రహించితివేని, నీవు కొడుకుగలదాన వగుదువు- అని ప్రేమతో.

ఉ॥ అంబురుహాప్తవంశ్యుఁడు మ•యజ్ఞుఁడు కోసలరాజపుత్త్రిక
ర్ధంబు నొసంగెఁ బాయసము • దక్కినయర్ధమునన్ సుమిత్ర క
ర్ధంబు నొసంగెఁ గైకకును • దక్కినయర్ధమునన్ సగంబు, శే
షంబు సుమిత్ర కిచ్చెఁ బతి • స్వాంతమునం దలపోసి వెండియున్. ౪౭౨

ఇఁక రాజపత్నులకు భాగక్రమముగఁ బాయసదానమును జెప్పుచున్నాఁడు. నయజ్ఞుఁడు=పెద్ద పిన్న యను నీతియెఱింగినవాఁడు. అంబు.......వంశ్యుఁడు =సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన దశరథుఁడు,అర్ధంబు=మొత్తమున సగము భాగము కౌసల్య కిచ్చెను. తక్కినయర్ధమునన్=మొత్తములోఁ గౌసల్యకిచ్చిన సగము పోను మిగిలిన సగములో - అర్ధంబున్ = సగములోసగము అనఁగా నాలుగవ భాగము సుమిత్ర కిచ్చెను. తక్కినయర్ధమునన్=సుమిత్రకిచ్చిన యర్ధభాగము గాక మిగిలిన సగభాగమున; ననఁగా మొత్తమున మిగిలిన పాతికలో సగంబున్ =మొత్తములో నెనిమిదవ భాగమును,కైకకు నొసంగెను. శేషము మొత్తములో మిగిలిన యెనిమిదవ భాగమును, స్వాంతమునన్=మనస్సునందు, తలపోసి= ఆలోచించి- భార్యలలోఁ బెద్దపిన్న తర మాలోచించి, వెండియున్ = మరల, సుమిత్ర కిచ్చెను. అందఱకన్నను బెద్దభార్య పట్టపుదేవి కౌసల్య. రెండవది సుమిత్ర. మూఁడవది కైకేయి. కావున బాయసములో సగము కౌసల్యకిచ్చెను; రెండవభార్య సుమిత్రకు మిగిలినసగములో సగమును దొలుత నిచ్చెను. మిగిలిన పాతిక కైకేయి కిచ్చిన సుమిత్రను గైకేయిని సమానముగన్ జూచినట్లగును. అది ధర్మముగాదు. కావున నయజ్ఞుఁడైన దశరథుఁ డీవిషయ మాలోచించి కైకేయికై మిగిలిన పాతికలో సగము కైకేయికి సగము సుమిత్ర కిచ్చెను. కైకేయి యందఱకన్నఁ జిన్నది కావునఁ బరకపాలిచ్చెను. సగము కౌసల్యకు, రెండుమార్లుగ పాతిక పరక సుమిత్రకు, పరక కైకేయికినిచ్చెను. కైకేయి సంభోగవిషయమునఁ బ్రియురాలు. కాని న్యాయముగ భాగమునందుఁగాదు. ఇట్లు భాగ తారతమ్యము లేనిచోఁ బెద్ద పిన్నగౌరవము పాటింపన ట్లగును. అది ధర్మయుక్తము గాదు. ధర్మస్ఫూర్తిఁజేసిన భాగపరిష్కార మగుటచే 'క్షితిధవు పత్నులు కడుసమ్మతిగొనిరి."అటుకాకున్న రాజస్త్రీ లవమానమును సహింతురా? దశరథునకు ధర్మాత్ముఁడను పేరువచ్చునా; రామచంద్రమూర్తి విష్ణువు నర్ధాంశము. లక్ష్మణుఁడు పాదాంశము. భరతశత్రుఘ్ను లిరువురు కలసి చెఱిపరకవంతునఁ బాదాంశము.— సాక్షాద్విష్ణువునందు రామునందు నాలుగవయంశం బౌని కైకేయికిన్ భరతుఁడు; విష్ణునర్ధాంశులై సుమిత్రాదేవి గర్భంబు లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులు జనించిరి. ౨౦౩ ప. ఈ పద్యతాత్పర్య మిట్లూహించుకొనవలయును. సాక్షాద్విష్ణువు = కన్నులకుఁ గానవచ్చు విష్ణువు రాముఁడు. ఆయన యందుఁ జతుర్థాంశము భరతుఁడు; అనఁగా విష్ణువునందష్టమాంశము. అర్ధాంశులు=అర్ధమనఁగా భాగము - అట్టి యంశము గలవారు. భాగములు యథాసందర్భ మూహించుకొనునది. వీరలలోఁ బాయసభాగములనుబట్టి కుమారుల పెద్దపిన్నతనములు చెప్పరాదు,పాయసము త్రాగుటయందలియుఁ గుమారుల జన్మకాలమునందలియు ముందు వెనుకలఁబట్టి కుమారుల పెద్ద పిన్నతనము

నిర్ధారింపవలయును. తనకు న్యాయముగ రావలసిన సగభాగము తనకు దశరథుఁడీయగానే కౌసల్య పాయసమును ద్రావెను. ఆకారణముచే నామెకొడుకు తొలుతనే జన్మించి జ్యేష్ఠుం డయ్యెను. తక్కినసగము పాయసమును రెండు భాగములు చేసి యొకభాగము సుమిత్ర కీయఁగానే తనతో సమానముగఁ గైక కిచ్చునేమో, యది తన కవమానకర మని భావించి సుమిత్ర త్రాగక యూరకుండెను. ఆమెయభిప్రాయమును గ్రహించి సుమిత్ర కీయఁగా మిగిలినదానిని రెండుభాగములు చేసి యొకభాగము కైకకిచ్చెను. తనకు న్యాయముగ రావలసినభాగము తనకు వచ్చుటచేఁ గైకేయి వెంటనే త్రావెను. ఆకారణముచే నామెకొడుకు రెండవవాఁడై పుట్టెను. పాతికయుఁ బరకయు నావల వేఱుగఁ ద్రావుటచే లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లమడలై పుట్టిరి. ఈ విధముగ భాగవిషయము పూర్వాపరపాయసపాన కాలములఁబట్టి కుమారులజననము గ్రహింపనగు. దానినిబట్టి పెద్దపిన్న విచారము.

తాత్పర్యము

సూర్యవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడును, నీతివిదుండును నగుదశరథుఁడు ప్రాజాపత్యపురుషుఁ డిచ్చిన పాయసమందు సగము కౌసల్యకుఁ దొలుతనే యిచ్చెను. ఆమె దానిని ద్రావెను. తక్కినసగములో సగటు (పాతిక) రెండవ భార్య యగు సుమిత్ర కిచ్చెను. తక్కిన పాతిక యెవరి కిచ్చునో చూత మని సుమిత్ర ద్రావక యూరకుండెను ఆమె యభిప్రాయము గ్రహించి సుమిత్రతో సమానముగఁ గైకకిచ్చుట ధర్మము గాదని యెంచి మిగిలినపాతికపాయసమును రెండుభాగములు చేసి యొకభాగము కైక కిచ్చెను. ఆమెయుఁ ద్రావెను. తక్కినభాగము సుమిత్రకిచ్చెను. అప్పు డామె తన కిచ్చిన భాగములు వేఱు వేఱు రెండుమార్లుగఁ ద్రావెను.

ఈపాయసభాగమును బద్మపురాణమున నిట్లు చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ సరాజా తత్ర దృష్ట్వాథ, పత్న్యౌర్జ్యేష్ఠకనీయసోః
విభజ్య పాయసం దివ్యం, ప్రదదౌ సుసమాహితః
ఏతస్మిన్నంతరే పత్నీ సుమిత్రా తస్య మధ్యమా
తత్సమీపం ప్రయాతా సా, పుత్రకామా సులోచనా
తాం దృష్ట్వా తత్ర కౌసల్యా, కైకేయీచ సుమధ్యమా
అర్ధ మర్ధం ప్రదదతు స్తే తస్యై పాయసం స్వకమ్.

ప్రాజాపత్యపురుషుఁ డిచ్చిన పాయసమును బెద్దభార్యకుఁ జిన్నభార్యకుఁ జేరి సగమిచ్చెనఁట. ఎక్కడనోయుండిన సుమిత్ర యప్పుడు రాఁగా తమకు రా జిచ్చినదానిలో సగము సగము కౌసల్యా కైకేయులు సుమిత్రకు నిచ్చిరఁట.దీని

వలనఁ బాయసము నాలుగు సమభాగములుగ విభజింపఁబడినట్లు లగుచున్నది. ఇది వాల్మీకి మతవిరుద్ధము. సుమిత్ర పాయసవిభాగ సమయమునకు నెచ్చటనో పోయియుండి వచ్చిన దనుటయు భాగయోగ్య యగు నామెకు నాసమయమందు మాత్రము దశరథుఁడు మఱచెననుటయు నసంభావ్యములు. పెద్దభార్యకియ్యఁగానే రెండవభార్యకుఁ దరువాత మూఁడవభార్యకు నక్రమముగా నిచ్చినట్లు వాల్మీకి చెప్పెను. ఈ పాయసభాగ మంగీకరించితిమేని నలువురు జన్మకాలమునుబట్టి యొకటి రెండు దినములు వ్యత్యాస మున్నను వీర్యమునందుఁ దారతమ్యముండరాదు. రామచంద్రమూర్తికంటె లక్ష్మణుండు వీర్యమునఁ దక్కువవాఁడని స్పష్టముగ ననుభవమునఁ దెలియుచున్నది. కబంధుఁడు రామలక్ష్మణులఁ బట్టుకొన్నప్పుడు.

"తత్ర ధైర్యేణ శూర స్తు రాఘవో నైవ వివ్యథే
బాల్యా దనాశ్రయ త్వాచ్చ, లక్ష్మణ స్త్వతివివ్యథే."

రాముఁడు శూరుఁడు కావున ధైర్యము కలవాఁడై దుఃఖింపనే లేదు. లక్ష్మణుఁడు బాల్యముచేతను(బాలబుద్ధిచేతను),ధైర్యము లేకపోవుటచేతను మిగుల వ్యథపడెను.సమానవీర్యులందు నింతటి తారతమ్యముండఁ గారణము కలదా?

రామలక్ష్మణులను నింద్రజిత్తు నాగపాశబద్ధులఁ జేసినప్పుడు 'ఏతస్మి న్నంతరేరామం ప్రత్యబుద్ధ్యత వీర్యవాన్, స్థిరత్వా త్సత్త్వయోగాచ్చ శరైస్సందానితోపి సన్॥' బాణములచేఁ గట్టఁబడియున్నను మూర్ఛిల్లియుండిన రామచంద్రమూర్తి ధీరుఁడును బలవంతుఁడును గావున స్మృతిగలవాఁడయ్యెను. లక్ష్మణుఁడు విషణ్ణుఁడై యుండెను.

కుంభకర్ణుఁడు లక్ష్మణు బాణములను లక్ష్యపెట్టినవాఁడే కాఁడు. ఇట్లే బలస్థైర్యధైర్యాదులందు నిరువురకుఁ దారతమ్యము కానవచ్చుచున్నది. దీనికిఁ గారణము భగవత్తేజోమయమైన పాయసము తారతమ్యము కారణము గాని జననకాల వ్యత్యాసము కానేరదు. కావున నలువురకు సమభాగము లనుట గ్రాహ్యము కాదు.

సవతులకు బిడ్డల విషయమున మాత్సర్యము మెండు. సవతులకు విషము పెట్టుట సవతిబిడ్డలఁ జంపుట యటుండ నిండు. కుంతీదేవి ముగ్గురు బిడ్డలఁ గనెను. తనకు బిడ్డలు లేరైరని మాద్రి దుఃఖింపఁగాఁ బాండురాజు కుంతితో మాద్రికిని నామంత్రబలమునఁ బుత్రులు కలుగఁజేయు మని కోరెను. అట్లలే చేసెను. మాద్రి నకులసహదేవుల నవళలఁ గనెను. ఆవల మఱియొక బిడ్డను కలుగఁ జేయుము అని పాండురాజు చెప్పఁగా ఒకసారికే యిద్దఱుబిడ్డలఁ గనినది. ఇఁక నేను జెప్పిన నాతో సమానురా లగును. లేదా మించియే పోవునో

కావునఁ గుంతి, నేను జెప్పనవెను. ఇట్టిది స్త్రీలసహజగుణము. ప్రతి స్త్రీయును దాను మంచిబిడ్డలఁ గనవలయుననియే యోజించును. అట్లుండఁ గైకేయి వంటిది తనకొడుకుతో సమానుఁడయిన కొడుకు సవతికిఁ బుట్టనిమ్మని పాయసము పంచియిచ్చెననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

దశరథుఁ డిచ్చె నందమా— పట్టమహిషితోపాటు తక్కినవారి నాదరించె ననుట ధర్మము కాదు. కావుననే కౌసల్యా కైకేయులిచ్చినట్టు చెప్పట పద్మపురాణము ననుసరించియే యధ్యాత్మరామాయణ భోజచంపూ రఘువంశాదులందుఁ జెప్పఁబడినది. ఇవన్నియు నాదికావ్యమునకు నర్వాచీనములే. కావునఁ బంచాంగములఁబట్టి నక్షత్రముల సవరింపఁ బ్రయత్నింపరాదు.నక్షత్రగతి యొక్కటియే యయినను బంచాంగములు భిన్నములైనట్లు వీనిని భావింపవలెను. అదియును గాక లక్ష్మణుఁ డాదిశేషుఁ డని, భరతుఁడు పాంచజన్య మని, శత్రుఘ్నుఁడు చక్ర మని చెప్పుచు నీనలువురు సమాను లనుట యసంభావితము.

కం॥ సుతసంప్రాప్తికి ధరణీ, పతి యీగతిఁ బాయసంబుఁ•బంచి యొసఁగినన్
క్షితిధవుపత్నులు కడున, మ్మతిఁ గొనిరి నితాంతహృష్ట•మానసలగుచున్. ౪౭౩

సంప్రాప్తికిన్=పొందుటకు, నితాంత.......ఆత్మికలై = మితిమీఱిన సంతోషమున మునిఁగిన మనస్సుగలవారై, సమ్మతిన్ = రాజు పాయసమును గ్రమముగఁ బంచిపెట్టుట యను బహుమతిని – రాజు తన భార్యలలో పెద్ద పిన్నలను జూచి తదనుగుణముగఁ బాయసమును బంచియిచ్చుటను జూచి భార్యలందఱు మిగుల సంతోషించి రని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

కొడుకులు గలుగుటకై దశరథుఁ డీవిధముగ ధర్మమార్గ మనుసరించి పెద్ద పిన్న గౌరవము లాలోచించి పాయసముఁ బంచి యీయఁగా రాజపత్నులు మిగుల సంతోషించినవారై సమ్మతిపడిరి.

ఉ॥ వారలు పాయసంబుఁ జెలు•వంబుగ నాని వహించి రంత దు
ర్వార హుతాశనాంబురుహ•బాంధవతుల్యరుచిప్రదీప్తముల్,
వారక దేవతానికర•భావుకకారణముల్, సురాంగనా
వారకశృంఖలాహరణ•పాటవగర్భము లైనగర్భముల్. ౪౭౪

యజ్ఞ వృత్తాంతములోని కొదవసంగతి చెప్పవలసియున్నను వదలి ముందు ప్రారంభించినసంగతి కనుస్యూతముగ నుండు చరిత్రను సౌకర్యార్థమై యిఁక జెప్పుచున్నాఁడు.

చెలువంగన్ = చక్కఁగా, ఆని = త్రాగి, దుర్వార.......ప్రదీప్తముల్ - దుర్వార=అణఁపరాని, హుతాశన=అగ్నితోను, అంబురుహ+బాంధవ = తామరపూలకు మిత్త్రుఁడైన సూర్యునితోను, తుల్య=సమానమగు, రుచిన్=కాంతిచేత, ప్రదీప్తముల్=ప్రకాశించునవియు - ఈవిశేషములు లింగపరిణామము చేసికొని గర్భిణులకు నన్వయింపవచ్చును.

దేవతానికర=దేవతాసమూహములయొక్క, భావుక=మేలునకు, కారణముల్ = హేతువులు, సుర + అంగనా + వారక = దేవతాస్త్రీల సమూహముయొక్క, స్వార్థకమైనను, అనుకంపార్థకమైనను నిట క ప్రత్యయ మగును. శృంఖలా= సంకెలలను, హరణ=తీసివేయుటయందలి, పాటవ=సామర్థ్యము, గర్భములు= లోనఁగలిగినవియును నగుగర్భముల వహించిరి.

తాత్పర్యము.

కౌసల్యా సుమిత్త్రా కైకేయులు సంతోషముతోఁ బాయసమును పానము చేసిన యావల దుస్సహములైన సూర్యాగ్ని తేజముల వంటి తేజస్సు గలవియు, దేవతల క్షేమమునకుఁ గారణభూతములైనవియు, రావణాసురునిచేఁ జెఱసాలయం దుంచఁబడిన దేవతాస్త్రీల కాలిసంకెలల నూడఁదన్ను సామర్థ్యము గలవగు గర్భములను ధరించిరి.

ఉ॥ ఆలలనాశిరోమణుల♦నర్మిలిఁ గాంచి సరోరుహాప్తతే
జోలలితుండు శాత్త్రవని♦షూదనదక్షుఁడు దీర్ఘకాలవాం
ఛాలలితుండు నిస్తులిత♦సమ్మదసారవికస్వరాత్ముఁడై
చాలఁగ బొల్చె సిద్ధసుర♦సంచయపూజితజిష్ణువైఖరిన్. ౪౭౨

సరః.... లలితుండు = సూర్యుని కాంతివంటి కాంతిచేత మనోహరుఁడు; శాత్త్రవనిషూదన దక్షుఁడు = శత్త్రు సమూహమును నశింపఁ జేయుటయందు సమర్థుఁ డగు దశరథుఁడు; లలనాశిరోమణులన్=గర్భిణులయిన స్త్రీరత్నములగు తన భార్యలను, అర్మిలిన్ = ప్రేమతో, = నిస్తులిత....ఆత్ముఁడై=సాటిలేని సంతోషాధిక్యముచే వృద్ధిచెందిన మనస్సు గలవాఁడై, సిద్ధ... వైఖరిన్=దేవతల సమూహముచేతఁ బూజింపఁబడిన యింద్రునివలె- ఈ యుపమానమును బట్టి గర్భిణు లగు భార్యలను జూచి పుత్త్రోత్పత్తి కాఁగల దని రాజు సంతోషించునట్లు దేవతలును ఆ పుత్త్రోత్పత్తిచేఁ దమ దీర్ఘకాలకష్టములు తీరును గదా యని సంతోషించుచుండి రని యేర్పడును. సరోరుహాప్తతేజుఁ డనుటచే సూర్యుని తేజస్సు కమలముల కెట్టు లుల్లాసకరమో యట్టులు దశరథుని సంతోషము లోకహితమైన దని భావము. తమ భార్యలు గర్భవతులైనచో భర్తలు సంతోషింతురు. ఇది యట్లు గాదు. భూలోకము దేవలోకము గూడ సంతో

షించెను.కావుననేకదా లోకభర్తయైన పుత్రునిఁ గౌసల్య గనెనని సీత చెప్పెను. అందఱుబిడ్డలు తలిదండ్రుల, దారసుతుల భరించువారే. ఈగర్భము లట్టివి కావు. లోకమును భరించునవి సూర్యకిరణములవలన లోకమునకే కదా విశేష లాభము. రాజగువాఁడు మిత్రభరణము,శత్రుహరణము చేయువాఁడుగా నుండ వలయును. కావున నీవిశేషణము మిత్రభరణమును జెప్పుచున్నది. శాత్రవ నిషూదనదక్షుఁ డనునది శత్రుహరణసామర్థ్యము చెప్పుచున్నది. ఈ గర్భము లను జూచువఱకు దశరథుఁడు తనలో "దైవమా నాకా యఱువదివేలయేండ్ల ప్రాయమాయెను. వృద్ధుఁడనైతిని ఇప్పుడు శత్రువులెవ్వరైన దండెత్తివచ్చిరా యెట్లు వారిని జంపఁగలను ? ఈరాజ్యము నాది యనువాఁడొకఁడు లేమిని నందఱురాజులు నాది నాది యనువారే యగుదురే; జీవితదశయందే రాజ్య భ్రష్టత్వము ప్రాప్తించునేమో"యని విచారపడుచుండినవాఁ డిప్పుడు 'జయించి తిని శత్రువులను ఇఁక భయములే'దని నిర్భయుఁ డయ్యెను. సంతానహీనుఁ డనై మిత్రరక్షణము శత్రుశిక్షణమెట్లు చేయుదునా యని దీర్ఘకాలముగ విషాద పడుచుండినవాఁడు దీర్ఘకాలవాంఛాలులితుం డిప్పుడు ప్రసన్నుఁడయ్యెనని భావము.

తాత్పర్యము.

ఆయుత్తమస్త్రీరత్నములను జూచి కమలబాంధవుఁడైన సూర్యునితేజస్సు వంటి తేజస్సుగలవాఁడును, శత్రువుల సంహరించుటయందు సమర్థుఁడును, దీర్ఘకాలముగ సుతులు లేరైరిగదా కొడుకులు గలుగుదురా యను కోరికతో వ్యాకులపడుచున్న మనస్సుగలవాఁడు నగు దశరథుఁడు నిక్కపుసంతోషముచే వికారమునొందిన మనస్సుగలవాఁడై సిద్ధులు దేవతలు వీరిచేఁ బూజింపఁబడు చున్న యింద్రునివలె వెలిఁగెను.

—• ౧౭ సర్గము. బ్రహ్మ దేవతలను వానరుల సృజింప నియమించుట •—

ఉ॥ అక్కడ నిర్జరాళి హవి•రంశములు గొని యేగుచోటఁ బె
నక్కువ మీనిమిత్త మయి•మాధవుఁ డుర్వి జనింప నెంచె, మీ
రుక్కునఁ గామరూపులఁ బ•లోద్ధతులన్ నఖరాయుధోగ్రులా
నెక్కటివీరులన్ హరికి•నెంతయు దాసటగా సృజింపుఁడీ. ౪౭౬

విష్ణుమూర్తి యజ్ఞసభలోఁ జేరిన దేవతలనడుమనుండి యంతర్ధానమైన పిదప జరిగిన కార్యములు రెండు. అందు మొదటిది ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు పాయ సము తీసికొని యావిర్భవించుట.రెండవది బ్రహ్మ దేవతల నాదేశించుట. ఇంత వఱకు మొదటివిషయము. దానికిఁ బ్రసక్తివిషయములు చెప్పఁబడినవి. ఇఁక నీసర్గమున రెండవదియగు బ్రహ్మనియోగమును దానిఫలమును జెప్పఁబడును.

అక్కడన్=ఊర్ధ్వలోకమందు, నిర్జర+ఆళి=దేవసమూహము, మక్కువ=ప్రేమ, మాధవుఁడు=విష్ణువు - వ్యు. మా + ధవుఁడు=లక్ష్మీపతి, ఉర్విన్=భూమియందు, ఉక్కునన్=శౌర్యముతో, కామరూపులు=కోరినరూపము ధరింపఁగలవారు, రాక్షసులు మాయచేత నానారూపములు ధరింపఁగలరు కావున వారికిఁ దగినట్టు వీరును గోరినరూపము ధరింపఁగలరు. ఉద్ధతులన్ = మీఱినవారిని, నఖర + ఆయుధ+ఉగ్రులు=గోళ్ళు అను నాయుధములచే భయంకరులను, ఎక్కటి = సహాయ మక్కఱలేని, బాసట=సహాయము.

తాత్పర్యము.

యజ్ఞమునందు దమతమ హవిర్భాగములు తీసికొని బ్రహ్మేంద్రాదులు మరలి తమ స్థానములకుఁ బోవుసమయమున బ్రహ్మ యింద్రాదులతో నిట్లనియె. దేవతలారా! మీకు క్షేమము గలిగింపఁగోరి శ్రీమహావిష్ణువు భూలోకమున జన్మింప సంకల్పించెనుగదా. ఆయనకు సహాయులుగా బలవంతులను, గామరూపులను, గోళ్ళు కోఱలు నాయుధములుగాఁ గలవారును, నసహాయశూరులును నగువారిని సృజింపుఁడు.

ఉ॥ సూరులు నీతిమంతు లతి•శూరులు వాయుసమానవేగదు
ర్వారులు విష్ణుసన్నిభప•రాక్రము లాజి నజయ్యు లిద్ధమా
యారతు లస్త్రశస్త్రనిపు•ణాత్ములు ధీరులు ఋక్షవానరా
కారులు ద్వత్సమానబల•గర్వితచిత్తులు నైనవారలన్. ౪౭

వానరులవిశేషములనే జెప్పుచున్నాఁడు.

సూరులు=పండితులు, దుర్వారులు=అడ్డగింపరానివారు, సన్నిభ=సమానమగు, అజయ్యులు=జయింపశక్యపడనివారు, అజేయులు=జయింప యోగ్యులు కానివారు- అని భేదము, క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే శక్యార్థమున క్షయ్యజయ్య రూపములు యత్ప్రత్యయాంతము లగు. జేయశబ్దము యోగ్యార్థక యత్ప్రత్యయాంతము. ఇద్ధ=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, మాయా=కపటమున, రతులు= అభిలాషకలవారు, 'పిశాచానాం పిశాచభాషయై వో త్తరం, దాతవ్య' మ్మను న్యాయమ్మున మాయావులగు రాక్షసులతో యుద్ధముచేయ వీరును మాయావులై యుండవలయునుగదా. "కుటిలబుద్ధుల గెలువంగఁ గుటిలమతియ, యర్హమగుఁగాని నీతిగాదార్జవంబు" అని కలదుగదా. మాయ = ఆశ్చర్యమైన శక్తియనియు నర్థముగలదు. నిపుణ=సామర్థ్యముగల, త్వత్....చిత్తులు=మీతో సమానమగుబలముచే గర్వించిన మనస్సుకలవారు, మాయారతులనుచోట-

మాయా+అరతులు = వంచనయందు నిచ్చలేనివారు, సత్యపరాక్రములనుట. సత్యపరాక్రముడైన వానియొద్ద నట్టివారేకప భటులై యుండవలయును.

తా త్ప ర్య ము.

పండితులు (హనుమంతునివంటివారు), నీతిమంతులు(సుగ్రీవునివంటివారు) అతిశూరులుఁ వాయువేగమువంటి గమనవేగము గలవారు; ఎందును నడ్డులేని వారు: విష్ణుపరాక్రమముతో సమానమైన పరాక్రమము గలవారు; యుద్ధమున జయింపరానివారు, మాయాలక్షణము నెఱిఁగినవారయ్యు మాయలు చేయ నొల్లనివారు, అస్త్రశస్త్రముల నెఱింగినవారు, ధైర్యవంతులు, భల్లూకములు, వానరములు, గోలాంగూలములు వీని యాకారమువంటి యాకారములఁ గల వారు, బలాధిక్యమునందు మీతో సమానులు నైనవారును.

ఉ॥ కిన్నరకాంతలందుఁ గపి • కింపురుషాంగనలందు, యక్షవి
దృన్నిభగాత్రలందు సుర • యోషలయం, దహిఋక్షభామలం,
దెన్నికగన్న రామలమెఱ • యిం గపివర్యులఁ బుట్టఁ జేయుఁడీ
క్రన్నన వారు దైత్యవిస • రంబులఁ ద్రుంపఁగ నేర్తు రాజిలోన్. ౪౭౮

విద్యున్నిభ=మెఱుపుతో సమానమగు, గాత్రలందున్ = దేహముగల వార లందు-యక్షస్త్రీలయందు, సురయోషలందు = దేవతాస్త్రీలయందు, అహి = సర్పములయొక్కయు, ఋక్ష=ఎలుఁగు గొడ్డులయొక్కయు, భామలందున్= స్త్రీజాతులందు, ఎన్నికగన్న ప్రసిద్ధి వహించిన, రామల=స్త్రీలయొక్క,మెయిన్ =దేహములందు - గొప్పస్త్రీ లని చెప్పుట గుణవంతులగు పుత్రులు గలుగుటకే- కొడుకులు తల్లులగుణములు గలవారగుట శ్రేయస్కరము, పుత్త్రికలు తండ్రిని బోలియుండవలయును, తమ భార్యలందు దేవతలకు గర్భోత్పత్తి కాఁగూడ దను శాపమువలనను, దేవతా స్త్రీలయందు దేవతలకు జనించువారు దేవతలేయగుదురు. కావున వారిచే రావణునకు భయము లేమియు నాలోచించి యని యెఱుంగునది. కపివర్యులన్ = వానరశ్రేష్ఠులను-కపిశబ్ద ముపలక్షణ యగుటచే నిచ్చటఁ బ్రాయికముగా నని యెఱుంగవలయును. కపివర్యుల ననుట రావణునకు నందికేశ్వరుఁ డిచ్చిన శాపము నస్మరించి యని తలంప వలయును. ఉత్తరకాండము ౩-౬వ పద్యము చూడుఁడు.

ఉ॥ మర్కటవక్త్రుఁ డంచు నవ • మానము దోఁపఁగ నవ్వెదే ననుం
దర్కమిదేల ? విన్ము రణ • దర్పసముగ్రులు మచ్ఛలాకృతుల్
కర్కశవిగ్రహుల్ గిరిని • కాశులు పుత్రక మిత్రభృత్య సం
పర్క భవద్బలంబు రణ • మండలి ద్రుంపఁగఁ బుట్టువారిలన్.

అని నందికేశ్వరుఁడు శపించెఁగదా, విసరంబులన్=సమూహములను, ఆజి లోన్ = యుద్ధములో, అశ్వదేహము మనుష్య ముఖముగలవారె కిన్నరులు, మనుష్య దేహము అశ్వముఖము గలవారు గంధర్వులు. "బింబోష్ఠం బహు మనుతే తురంగవక్త్రశ్చుంబంతం ముఖమిహ కిన్నరం ప్రియాయాః, శ్లిష్యంతం ముహురితరోపి తన్నిజస్త్రీ ముత్తుంగ స్తనభరభంగభీరుమధ్యామ్"— (మాఘకావ్యము).

తాత్పర్యము.

కిన్నరస్త్రీలయందు కింపురుష స్త్రీలయందు వానరస్త్రీలయందు యక్షస్త్రీల యందు దేవతాస్త్రీల యందు పన్నగ భల్లూకస్త్రీల యందు వీరిలోఁ బేరువహించిన యుత్తమస్త్రీల యందు వానరులను గలిగింపుఁడు. వారు రాక్షసులను జంపువారగుదురు.

తే॥ ఇంతకునుమున్న నా కావ • లింతగలిగి,
నంత జనియించెనొకజాంబ • వంతుఁడనఁగ
నంతకోపమువీరుఁ డ • నంతయశుఁడు,
వింతబలియుఁడు భల్లూక • కాంతుఁడగుచు. ౪౭

బ్రహ్మ తానును దేవజాతిలోని వాఁడును వారిలో జ్యేష్ఠుఁడును 'బ్రహ్మాత్మభూస్సురజ్యేష్ఠ'యని యమరము. గావునఁ దక్కినవారితో పాటు తానును వానరాదుల సృజింపవలసినవాఁ డగుటచేఁ దనవంతుకార్యము నిదివఱకే తాను జేసినట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

భల్లూకకాంతుఁడు=ఎలుఁగుల ఱేఁడు - జాంబవంతుఁడు. ఇంతకుమున్న= కృతయుగముననే.

తాత్పర్యము.

ఇది యిట్లు కాఁగల దని నాకుఁ దెలియును నా కావలింత కలుగఁగా జాంబవంతుఁడను నొకఁడు మహాబలపరాక్రమ సంపన్నుఁడు నా సంకల్పముచేతనే కలిగెను. అతఁడు భల్లూకముల కెల్ల నధిపతియయ్యెను.

సర్వశక్తుఁడగు భగవంతునికి మనసాహాయ్య మేల యని తలంపకుఁడు. మనము భగవత్కార్యముచేయుట మనము తరించుటకే కాని యాయన నుద్ధరింపఁ గాదు. మనము సాహాయ్యము చేసినను జేయకున్నను ఆయన పూనిన కార్య మాయన నిర్వహింపఁగలఁడు. మనకు సాక్షాద్భగవత్సేవ కావలయునన్న వైకుంఠమునకైనఁ బోవలయును. భూలోకమునకైన రావలయును. వైకుంఠమున సేవ మనకు దుర్లభము. కావున భగవంతుఁడు భూమియం దవతరించి నపుడే మనము సేవచేయవలసియున్నది. అట్లు చేయుటవలన మనకృత్యము మనము చేసినవారమగుదుము. సుగ్రీవునకు హనుమంతుఁడు చెప్పినమాటలు

చూడుఁడు (కిష్కింధ-౭౭౫ పద్యము యుద్ధ. ౩౭౯వ ప.) ప్రభువును ముందు పంపి సేవకులు వెనుక చిక్కుట గాని తోడఁ బోకుండుటగాని భావ్యముగాదు.

చం॥ అనుచు వచించి ధాత చన•నా నని యందఱు సిద్ధసాధ్య య
    క్షనగమునీశకింపురుష•చారణకిన్నరఖేచరావళుల్
    వనచరభల్లవీరులను•వావిరిగా సృజియింపఁ, గోనలన్
    వనములఁ బర్వతాగ్రముల•వాఁకల వారు చరించి రుగ్రులై. ౪౮౦

నగ=సర్పములు- 'అగో నగశ్చ భుజగే'యని రత్నమాల. వావిరిగాన్=అధికముగా, వాఁకలన్ - వంకలన్=ఏళ్ళయందు. పూర్ణబిందుపరకమై హ్రస్వము దీర్ఘమగుచో నిండుసున్న యరసున్నయగు. (చూడు.సు.వ్యా.సంధి.సూ.)

తా త్ప ర్య ము

అని యీప్రకారము బ్రహ్మ చెప్పిపోఁగా నందఱు సరి యట్లే చేయుద మని సిద్ధులు-సాధ్యులు-యక్షులు-కిన్నరులు - కింపురుషులు - ఋషులు - చారణులు - ఖేచరులు మొదలైన దేవజాతివారందఱు వానరవీరులను భల్లూకశూరులను విస్తారముగా జనింపఁజేసిరి, వారును కానలఁ గోనల పర్వతముల వాఁకల సంచరించుచుండిరి.

—• వానరోత్పత్తి వివరణము •—

సీ॥ హరిహయునకు వాలి•హరికి సుగ్రీవుండు, గురుమతి తారుండు•గురున కపుడు
    నరవాహనునకును•వరగంధమాదనుం, డలవిశ్వకర్మకు•నలుఁడు రోహి
    తాశ్వునకును నీలుఁ•డాశ్వినేయులకును, మైందద్వివిదులు న•మందబలులు
    నప్పతికి సుషేణుఁ•డొప్పుగాఁ బర్జన్య, నకు శరభుఁడు వాయు•నకును నప్ర
ఆ॥ మేయబలుఁడు వైన•తేయజవుండు వ,
                                        ్రాయితాంగుఁ డాంజ•నేయుఁ డనఁగ
    సరగ జనన మంది•నెరసిరి దశకంఠ, కంఠదళనరతు ల•కుంఠగతులు. ౪౮౧

హరిహయునకును - హరిహయుఁడు=ఆకుపచ్చవన్నె గుఱ్ఱములఁ గలవాఁడు-ఇంద్రునకు, వాలి జననమంది యను నుత్తరక్రియతో నన్వయము. ఇట్లే సర్వత్ర చూచునది. రామచంద్రమూర్తిచేఁ జంపఁబడిన వాలి యాయన కెట్లు సహాయుఁడని చెప్పవచ్చుననఁగా; వాలి సుగ్రీవులిరువురు రామకార్యార్థమయియే సృజింపఁబడిరి. ఇది యేర్పాటు. దీనికే సమయ మని పేరు. ఇట్లు పుట్టిన వాలి రావణవధయందు రామచంద్రులకు సహాయ్యముచేయుటకు మాఱుగా రావణాసురునితోఁ బరమమైత్రి గావించుటయేగాక కామాతురుఁడై రామకార్యమునకు సహాయపడఁగల సుగ్రీవునితో విరోధించి యాతనిని గూడఁ జంపి రామకార్యముఁ జెఱుపఁ జూచెను. ఇది యుద్దిష్టమైనను గాకున్నను

వాలి ప్రయత్నమునకు ఫల మిది. కావున వధ్యుఁ డయ్యెను. కావుననే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుగ్రీవునకుఁ జెప్పి పంపుటలో "సమయే తిష్ఠ సుగ్రీవ! మా వాలిపథ మన్వగాః" "దుశ్చ్యవనాత్మజు త్రోవ నీవునుం బోవకు వానరా! సమయముం దలపోయు మిఁకేని నీమదిన్" (కిష్కింధ. ౩౪౯ - ౫) అనికదా చెప్పి పంపెను. వాలివలె నీవును సమయమును దాటింపవేని వాని గతియే నీకు అని యర్థము. ఈ సమయ మనునది రామసుగ్రీవులకు ఋశ్యమూకంబున జరిగినదే కాదు తొలుత వాలి సుగ్రీవుల జన్మమం దైనదే కొందఱు మఱియొక విధముగఁ జెప్పుదురు. అంగదుని మూలమున నని యెఱుంగవలయు మఱియు వాలి జన్మింపకయు, జన్మించియు సుగ్రీవునితో విరోధింపకయు, విరోధించియు రామచంద్రునిచే వధ్యుఁడు కాకయుఁ బోయెనేని సమూల రావణవధయే నెఱవేఱదు. వాలి జన్మించి సుగ్రీవునితో విరోధించుటచేతనే కదా సుగ్రీవరామసఖ్యము కలిగెను. వాలికిని రామచంద్రమూర్తికి సఖ్యము కలిగి యున్నను నిష్ప్రయోజనమే. వాలిభీతిచే రావణుఁడు సీతను రామచంద్రమూర్తి కిచ్చివేయును. లోకోపద్రవము తగ్గదు. అపరాధి శిక్షితుఁడే కాకపోవును, కావున వాలి జన్మించుటయు సుగ్రీవునితో విరోధించుటయు రామచంద్రునిచేఁ జచ్చుటయు రామసాహాయ్యార్థ్యమే యని యెఱుంగునది. ఈ సమాధానము నిరాక్షేప మనిచెప్ప వలనుపడదు. వాలి సుగ్రీవులు కలిసియే రామచంద్రునకు సహాయపడి యుండవచ్చును. ఆ మాత్రముచేతనే రావణుఁడు భయపడువాఁడు కాఁడు. "అతిరూపవతీ సీతా, హ్యతిమూర్ఖశ్చ రావణ" యని కలగు గదా. కావున వాలికి భయపడి సీత నిచ్చి యుండుననుట యంగీకార్యము గాదు. మల్లయుద్ధమున రావణుఁడు వాలికంటె బలహీనుఁడే, కాని సేనాసమేతుఁడైన రావణుని వాలి యేమి చేయఁగలఁడు? ఇంద్రదత్తమైన హారముబలముచే నెదుటఁబడిన వాని బలములో సగము వచ్చును గదా యందురేని కన్నులకుఁ గానరాక యుద్ధముచేయు నింద్రజిత్తు నేమి చేయఁగలఁడు? వాని బ్రహ్మాస్త్రపాతమును సైరింపఁగలఁడా? కుంభకర్ణు నేమి చేయఁగలఁడు? ఇట్టివా రందఱు దనకు సహాయు లను ధైర్యము రావణునకు లేదా? తన్నుఁ జెఱఁబెట్టిన కార్తవీర్యార్జునునిఁ జంపిన పరశురామునిఁ దృటిలో జయించినవాఁడు, తన్నుఁ జంకలో నిఱికించుకొని యేడు సముద్రముల ముంచిన వాలిని నొకబాణమునఁ జంపినవాఁడు. పదునాలుగువేల రాక్షసుల నత్యల్పకాలములో నొంటిగ నేలపాలు చేసినవాఁడు తనకంటె బలవంతుఁడని రావణుఁ డెఱుఁగఁడా? రామభయము లేనివాఁడైనచో దొంగతనముగ సీత నేల తెచ్చును? తన సేనలతోడ నుత్తరగోగ్రహణంబున నొక యర్జునునకు నోడిపాఱియు మఱల యుద్ధమునకు వెనుదీయని దుర్యోధనుని కన్న రావణుఁడు తక్కువ మూర్ఖుఁడా? 'శ్లో॥ ద్వా విమౌ

పురుషా మూర్ఖా' దుర్యోధనదశాననౌ, గోగ్రహం వనభంగంచ దృష్ట్వా యుద్ధం పునః పునః' అనికలదుకదా. ఇంద్రునకు సంకల్పము తనకొడుకు రామచంద్రునకు సహాయపడవలయు ననియే యుండవచ్చును. వాఁడు పెంకెయైన నతఁడేమిచేయును? కాకాసురుఁడు నింద్రునికొడుకేగదా-ఆయన యిద్దరు కొడుకులు రెండురత్నములు.

వాలి మదోన్మత్తుఁడు కావున సుగ్రీవునివలె రాముసెడ వినయవిధేయతలు గలవాఁడై యుండఁడు, కావున సమానదశయందుండు రామసుగ్రీవుల సఖ్యమువంటి సఖ్యము రామవాలులకుఁగుదిరియుండదు. సుగ్రీవాదులు ఋశ్యమూకమం దుండరేని సీతాభూషణప్రాప్తిలేదు. కావున **వాలి**చేసినది వ్యతిరేకసాహాయ్యమనవచ్చును. మందోదరీసోదరు లగు మాయావిని దుందుభిని వధించి వారిసాహాయ్యము రావణునకు లేకుండఁజేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డిట్టులేకదా చేసెను. ఇదియుఁ గొంతసాహాయ్యమే. హరికిన్=సూర్యునికి, గురునకున్=బృహస్పతికి, నరవాహనునకున్=కుబేరునికి, అల=ఆప్రసిద్ధికెక్కిన, రోహితాశ్వునకున్=అగ్నికి, ఆశ్వినేయులకు=అశ్వినీ దేవతలకు, అప్పతి, అప్+పతి = నీటికిఁ బ్రభువు-వరుణుఁడు, పర్జన్యునకున్=వర్షాభిమానదేవతకు, అప్రమేయ=కొలఁతకు మించిన, వైనతేయజవుండు = గరుత్మంతుని వేగమువంటి వేగముగలవాఁడు, వైనతేయుఁడు = వినతయొక్క పుత్త్రుఁడు, అపత్యార్థక తద్ధితాంతము, వజ్రాయితాంగుఁడు = వజ్రమువలె దృఢమయి యభేద్యమగు నవయవములు గలవాఁడు, వజ్రాయితము=వజ్రమువలె నాచరించునది. ఆచారార్థక క్యచ్ ప్రత్యయాంతము. ఆంజనేయుఁడు=అంజనాదేవి పుత్త్రుఁడు=అంజనీపుత్త్రుఁడు ఇది యుపశబ్దము. (అంజనీ యని రూపము లేదు) అపత్యార్థకతద్ధితాంతము. సరగన్=త్వరగా, నెరసిరి=లోకమునిండ వ్యాపించిరి. రుద్రుఁడు వానరసృష్టిచేయుటకుఁ గారణము రావణపక్షపాతమున ననుట సరిగాదు. 'శ్రీరామరామరామేతి' యని భార్యకుపదేశించినదానికి రామపక్షపాత మెక్కువ యని చెప్పవలయును. కాని రావణపక్షపాత మెక్కువ యనరాదు. హనుమంతుఁ డేకపాదరుద్రుఁ డని రుద్రతేజస్సునే వాయు వంజనయం దుంచెననియుఁ జెప్పుదురు. రాజు యుద్ధమునకు బయలుదేఱునపుడు భటులు లోనగు పరివారము బయలుదేఱునట్లు భగవంతుఁడు దుష్టశిక్షకై యవతరించినపు డాయన యాశ్రితులందఱును భూమిపై నవతరింతురు. పుత్త్రకామేష్టిసమయమున శరణాగతిచేసినదేవతలలో శివుఁడును జేరియుంటను రావణవధానంతరము శ్రీరాముని గాంచి స్తుతించినవారలలో నొకఁడును నగుటచే శివుఁడు రావణ పక్షపాతియని యాతని వధ యాయనకు ననమ్మత మని యాకారణమున వానరుని సృష్టింపలే దని చెప్పుట నిరాకరము.

బ్రహ్మ యిచ్చినవరములకంటె శివుఁడేమి విశేషవరములు రావణున కిచ్చెను. ఈయభిప్రాయ మంగీకరింపక హనుమంతుఁడు రుద్రాంశసంభూతుఁడు గాఁడనుటకు సద్భూతరామాయణమున నొకయద్భుత కథ చెప్పఁబడినది. సువర్చల యను నప్సరస బ్రహ్మసభయందు దాడుచుండి యలక్ష్యముగాఁ బ్రవర్తించిన కారణముచే దానిని గ్రద్దగాఁ బుట్టుమని బ్రహ్మ శపించెనఁట. అది వేఁడుకొనఁగా నీవు గ్రద్దవై యుండి దశరథుఁడు పాయసవిభాగము చేయుకాలమున నీవు కైకేయి కిచ్చినదానిని దన్నికొనిపోయి యంజనాద్రియందుఁ బడవేయుము. అప్పుడు నీశాపము తీఱు ననెనఁట. అదియును గైకేయిచేతనున్న పాయస పాత్రమును దన్నికొనిపోయి యంజనాద్రియందుఁ బడవైవ నందుఁ దపస్సు చేయు నంజనదోసిట నది పడెనఁట, దాని నామె స్వీకరింపఁగా నామెకు హనుమంతుఁడు పుట్టెనఁట. ఇట్టి కథలను బట్టి వాల్మీకిరామాయణమునకుఁ దక్కిన యాయన పేరుపెట్టి వ్రాయఁబడిన రామాయణములకుఁ దారతమ్యమును బుద్ధిమంతు లెఱుంగఁగలరు.

"రుద్రో బ్రహ్మణా నియుక్తోపి రక్షఃపక్షపాతిత్వా న్నకంచన సృష్టవాన్" బ్రహ్మచే నియుక్తుఁడయ్యు రుద్రుఁడు రాక్షసపక్షపాతముచే నెవరిని సృష్టింపలేదు అని గోవిందరాజీయవ్యాఖ్యయందుఁ గలదు. దీనిపై నొకఁడు రుద్రుని బ్రహ్మ నిర్దేశించినట్లు రామాయణమున లేదనియు రాక్షసపక్షపాతము వరము లిచ్చిన బ్రహ్మకేకాని రుద్రునకు లేదనియు నిది శివుని దూషించుటకై వ్రాయఁబడె ననియు వ్రాసెను. గోవిందరాజవ్యాఖ్య కేవలవిష్ణుపక్షపాతము కలదనుట యందు సందియములేదు. కాని యిచ్చట నాయన వ్రాసినది నిరాకరమనుట సరిగాఁ దోఁపలేదు. ఏలన "తతో దేవాస్స గంధర్వాస్స రుద్రాస్సాప్సరో గణాః। స్తుతిభిర్దివ్యరూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదనమ్" అని దశరథుయజ్ఞకాలమున విష్ణువును స్తుతించినదేవతలలో రుద్రుఁడున్నట్టు మీఁదిశ్లోకమువలన (౧౫స) దెలియుచున్నది. బ్రహ్మ 'యోదేవతలారా! వానరుల మీమీయంశముల సృజింపుఁడని యందఱకుఁ గలయఁ జెప్పెనుగాని, యోయింద్రుఁడా! యో యగ్నీ! యని పేరుపెట్టి పిలిచి యెవరికిఁ జెప్పలేదు. కావున సమిష్టిమీఁద నందఱకుఁ జెప్పినపుడు వారిలో నొక్కొక్కనికిఁ జెప్పినట్లే గ్రహింపవలయును. శివునకు రావణునందుఁ బక్షపాతము లేదనుటయు సరిగాదు. (౧) వరము లిచ్చుటచే బ్రహ్మ రావణపక్షపాతి యగునేని శివుఁడును వరములు, చంద్రహాసము నిచ్చినవాఁడేకదా. (౨) ఉత్తరకాండమున ౬ సర్గమందు.

"ఇత్యుక్తస్తు సురై స్సర్వైః, కపర్దీ నీలలోహితః
సుకేశం ప్రతి సాపేక్షః, ప్రాహ దేవగణాన్ ప్రభుః
అహం తా న్నహనిష్యామి, మయా వధ్యేహితే సురాః."

అని చెప్పఁబడెను. మాల్యవదాదులను జంపుమని దేవతలు శివునిఁ బ్రార్థింపఁగా సుకేశునందలి ప్రేమచే నేను వారిని జంపను వారు నా కవధ్యులని యాయన చెప్పెనఁట. ఇట్లు చెప్పుట పక్షపాతముచేతనేకదా ? ఇది దోషమని చెప్పరాదు. ఏలన విష్ణువు వృత్రపక్షపాతి.కావున నతని నేను జంపరాదు. అని యుపాయము చెప్పి పంపెను. ఇక్కడ శివుఁడు చేసినకార్య మదియేకదా.

౨. రావణాసురుఁడు శివభక్తికోటిలోఁ జేరినవాఁడు వారిలో నతనిపేరు పఠింపఁబడును. కార్తవీర్యార్జున యుద్ధసందర్భమందు ౩౧ వ సర్గము.

"వాలుకావేదిమధ్యేతు । తల్లింగం స్థాప్యరావణః
అర్చయామాసగంధైశ్చ । పుష్పైశ్చామృతగంధిభిః"

అని రావణుఁడు నర్మదాతీరమందు శివలింగ పూజచేసినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇది శివభక్తునిలక్షణముకదా- తన భక్తునియందుఁ దనకుఁ బక్షపాత ముండుట దోషమా !

౩. శివోత్సవములందును శివునకు రావణాసురవాహన ముపయోగించు చున్నారు. ఈ కారణములచే రావణునందు శివునకుఁ బక్షపాతము కలదనియే చెప్పవలయును. అయినను వాఁడు చేయు దుశ్చేష్ట లాయనకు సమ్మతమని చెప్పవలను పడదు. వాని మరణము సమ్మతము గనుకనే దేవతలతోఁ గలిసి వచ్చెను. రావణవధానంతరము శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దర్శింప వచ్చెను.

హనుమంతుఁడు వాయుపుత్త్రుఁడని యున్నదికాని శివాంశసంభూతుఁ డని వాల్మీకి రామాయణమున లేదు. మీఁద నుదాహరించిన నుపనిషత్తునందు శివుని తేజస్సును వాయువు దెచ్చి యంజనయం దుంచెనని యున్నది.

ఇది కుమారస్వామి జననము వంటిది.

రుద్రులు పదునొకండుగురు. రావణాసురునకు శిరస్సులు పది. రావణుఁడు శివపూజ చేయునపుడు పదుగురురుద్రులను స్తుతించి తన్నొకనిని బూజింపమిచే నేకాదశరుద్రుఁడగు ఏకపాదరుద్రుఁడు వారిపైఁ గోపించి హనుమంతుఁడుగా జన్మించి రావణవధయందు ముఖ్యసహాయుఁ డయ్యెనని యొకచో వ్రాయఁబడి యున్నది, ఏది యెట్లున్నను శ్రీరామునందు భక్తిగల శివుడు శ్రీరామునకు సాహాయ్యము చేయలే దనుట యంగీకార్యము కాదను తలంపుతో నుపనిష ద్వాక్యము నాధారముచేసికొని యాయన సాహాయ్యము చేసినట్లు ముందు వ్రాయఁబడెను. వారివారిరుచికొలఁది వారువారు గ్రహింపవచ్చును.

ఇంతవఱకుఁ బ్రధానవానరసృష్టిని జెప్పి యిఁక సాధారణ వానరసృష్టిని జెప్పుచున్నాఁడు. దశ....రతులు=రావణుని కంఠమును ఛేదించుటయందు నభిలాష గలవారు, అకుంఠగతులు=అడ్డగింపఁబడని గమనము గలవారు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్రునకు వాలి - సూర్యునకు సుగ్రీవుఁడు - బృహస్పతికిఁ దారుఁడు - కుబేరునకు గంధమాదనుఁడు- విశ్వకర్మకు నలుఁడు-అగ్నిహోత్రునకు నీలుఁడు- అశ్వనీకుమారులకు మైందద్వివిదులు - వరుణునకు సుషేణుఁడు - పర్జన్యునకు శరభుఁడు- వాయువునకు మహాబలశాలియు గరుడవేగుండును వజ్రమువంటి దేహముగల యాంజనేయుఁడును మఱియును రావణాసురుని వధయందుఁ గాంక్షగల మహాబలులు మహావేగులు నగు వానరులు జనించిరి.

తే॥ మేరుమందరతుల్యులు•వీరవరులు, కామరూపులు, ప్రబలవి•క్రాంతిరతులు
దృఢశరీరులు గోపుచ్ఛ•ఋక్షకాన,నౌకసులుపుట్టిరిటు లసం•ఖ్యాకులగుచు. ౪౮౨

విక్రాంతిరతులు = పరాక్రమమున నభిలాషగలవారు, గోపుచ్ఛ = కొండ ముచ్చులు, కానన + ఓకసులు=అడవి వాసములుగాఁ గలవి.

తా త్ప ర్య ము

మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానమైన దేహములు గలవారు. వీరులందు శ్రేష్ఠులు కోరినరూపము ధరింపశక్తిగలవారు, విశేషవిక్రమము గలవారు, దృఢములై రోగములు నొప్పులులేని దేహములుగలవారు నగు గోలాంగూలములు భల్లూకములు వానరులు నగువారు లెక్కకు మిక్కిలి యైన వారు జనించిరి.

కం॥ ఏదేవత కేరూపము, యాదేవతరూప మూని•యవనీస్థలిపైఁ
బ్రాదుర్భావము నొందిరి,యాదృఢసత్త్వములతో వ•నౌకఃప్రవరుల్. ౪౮౩

ఆదృఢసత్త్వము=ఏయేదేవతాంశమున జన్మించిరో యాయాదేవత యొక్క బలమువంటి దృఢబలముతో, వనౌకః ప్రవరుల్ = వానర శ్రేష్ఠులు, ఆ దేవత రూపమూని యనుటచే ముఖముమాత్రము వానరాద్యాకారముగనున్నను దక్కిన దేహము మొక్కట్లు తండ్రిని స్ఫురింపఁజేయుచుండెనని భావమగును. నిప్పు నీళ్ళుగాని యివి యాయాదేవతల నిజమైన స్వరూపములు గావు. ఈ రూపములతో దేవతలు గానవచ్చియో కానరాకయో మనల రక్షించుచున్నారు కావున నిచ్చట రూపమనునది వారివారి నిజమైనవూపము లని గ్రహింప

వలయునుగాని మనకుఁ గానవచ్చు రూపములని గ్రహింపరాదు. వన+ఓకము-వనౌకము=అడవి నివాసముగాఁ గలది.

తా త్ప ర్య ము.

ఏదేవత కేది రూపమో- యేదేవత కెంతబలమో- యేదేవత కెంతదార్ఢ్యమో యట్టిరూపము- అట్టి బలము- అట్టి దార్ఢ్యము గలవారై యాయా దేవతలకు వానరాదులు పుట్టిరి.

సీ॥ ఋక్షీతతికిఁ గిన్న•రీచయంబులకుఁ గో, లాంగూలసతుల క•భంగగతుల
దేవతాస్త్రీలకు•దివ్యర్షి తరుణుల, కహియోషలకుఁ దార్క్ష్య•మహిళలకును
నప్సరః కింపురు•షాంగనలకు నాకు, సిద్ధకాంతలకుఁ బ్ర•సిద్ధబలుల
విద్యాధరాబలా•వితతికి మౌనివ, రారోహలకు యక్ష•నారులకును
తే॥ సుతులఁ గలిగింప నప్డు దే•వతలు ధరణి,
వారువారును శిలలును•భూరుహములు
గోళ్లుఁ గోఱలు నాయుధ•కోటులుగను,
వివిధశాస్త్రాస్త్రవిదు లయి•వీఁకమీఱి. ౪౮౪

ఇంతవఱకు నాయాజాతి స్త్రీలయందు ననఁగా క్రోఁతులయందుఁ గ్రోతు లుత్పత్తియైనట్లు చెప్పఁబడెను. ఇఁక భిన్నజాతిస్త్రీలయందును వానరాదులు పుట్టుట చెప్పఁబడును. ఋక్షీ-కిన్నరీ-ఇవి స్త్రీప్రత్యయాంతములయిన యాయా జాతి స్త్రీవాచకములు. తక్కిన స్థలముల నిట్లె యెఱుంగవలయును. దివ్యర్షి-దివ్య+ఋషి=దేవఋషులయొక్క, తరుణులన్=స్త్రీలయందు, అహియోషలన్=వాసుకి మొదలగువారి భార్యలయందు, తార్క్ష్యమహిళలన్ = గరుడజాతి స్త్రీలయందు, నాగ కాంతలన్=దిగ్గజముల భార్యలయందు, అబలావితతి = స్త్రీసమూహము, వరారోహ=ఉత్తమస్త్రీ, అప్పుడు=విష్ణువు జననకాలముననే. ఇఁక వారి ప్రభావమును జెప్పుచున్నాఁడు. శస్త్రాస్త్రవిదులయి = దేవతల పుత్త్రిలు గావున స్వయముగానే శస్త్రాస్త్రజ్ఞానము కలవారు కాని వానితో యుద్ధము చేయరు. వీరి యాయుధములు నఖవృక్షశిలాదులు. శస్త్రాస్త్రజ్ఞానము పరులు తమపైఁ బ్రయోగించిన వానిచే బాధలేక రక్షించుకొనుటకేకాని ప్రయోగించుటకుఁ గాదు.రామరావణ యుద్ధమందు రామలక్ష్మణులు దప్ప రాముని పక్షమున నస్త్రయుద్ధము చేసినవారు లేరు. శస్త్రాస్త్రములు వానరులు ప్రయోగించుట స్వభావవిరుద్ధము. అట్లు వారు ప్రయోగించిరేని వీరు స్వభావవానరులుగా రని దేవత లని రావణుఁడెంచును. అప్పుడు వారిచే రావణునకు బాధలేదు. వీరందఱు సహజముగ వానరులే యని వానికిఁ దోఁపఁజేయవలయును. శ్రీరామచంద్ర మూర్తి యిట్టులేకదా వర్తించెను.

దేవతలు పశుపక్ష్యాదులతో కొక్కోకశాస్త్రప్రకార మాంతరసంభోగముచే సంతానము గలిగించి రని యెంచరాదు. తమసంకల్పబలముచేఁ దామే యాయాజాతి స్త్రీలయందు నాయాయాకారములు ధరించి జన్మించి రని యెఱుంగవలయును.

కొంతకాలము పూర్వము స్త్రీ పురుష సంభోగములేకయే సంతానము దృష్టి-స్పర్శ- సంకల్పములచేఁ గలుగుచుండె నని విష్ణుపురాణంబునఁ గలదు. రామాయణమందలి బ్రహ్మదత్తుఁ డట్టివాఁడేకదా. ఒకానొకజంతువు పోతు పెంటి పరస్పరము చూచుకొనుటచేతనే స్త్రీ గర్భము ధరించుచున్నది. 'తతః ప్రభృతి మైత్రేయ ప్రజామైథునసంభవాః । సంకల్పా ద్దర్శనాత్ స్పర్శాత్పూర్వే షామభవన్ ప్రజాః' వి-పు. ౧-౧౫-౭౮.

తా త్ప ర్య ము.

ఋక్షస్త్రీలకు- కిన్నరస్త్రీలకు- వన్నగస్త్రీలకు- గరుడస్త్రీలకు- దేవతాస్త్రీలకు- దివ్యర్షి స్త్రీలకు- అప్సరస్త్రీలకు- కింపురుషస్త్రీలకు- నాగస్త్రీలకు- సిద్ధస్త్రీలకు- విద్యాధరస్త్రీలకు- మునికాంతలకు- యక్షస్త్రీలకు- దేవతలు కుమారులఁ గలుగఁ జేయఁగా వారు భూమియందుఁ బ్రబలి బాలు- చెట్లు- గోళ్ళు- గోటిలు నాయుధములుగఁ గొని నానాశస్త్రాస్త్రప్రయోగములు విఱుపులు తెలిసిన వారై ప్రబలిరి.

ఉ॥ కొండలు పిండిగొట్ట, ద్రుమ॰కోటులఁ జెండఁగ నొక్కపెట్ట, మా
ర్తండుని మ్రింగఁ, బట్టుకొని॰తాలము దట్ట నభో౽వనుల్, సము
ద్దండత నబ్ధిఁ గల్పఁ, బద॰తాడనమాత్రన యుర్విఁ గూల్ప, నా
చండపరాక్రముల్ బలిసి॰ క్ష్మాతల మెల్లను నిండి రయ్యెడన్. ౪౭౫

ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, చెండఁగన్ = వ్రేళ్ళతోడ మీటివేయఁగ, మార్తండునిన్=సూర్యుని, మృతండుఁ డనువానికొడుకు మార్తండుఁడు అపత్యార్థక తద్ధితాంతము. రూ - మార్తాండుఁడు=నశించిన బ్రహ్మాండమును బ్రతికించువాఁడు, నభః+అవనులు = ఆకాశమును భూమిని, సముద్దండ = మిక్కిలి గర్వముతో, కల్పన్ = కల్పివేయఁగా, పదతాడనమాత్రన = కాలిదెబ్బచేతనే, చండ=తీక్ష్ణమైన.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు జనించిన వానరాదులు కొండలనైనను బిండిగొట్టుటకును, చెట్లగుంపులను నొక్కసారిగఁ జెండిపైచుటకును సూర్యునినైన మ్రింగుటకును భూమి నొక చేత, నాకాశము నొకచేతఁ బట్టుకొని తాలముకొట్టుటకును సముద్రమును బల

ముచేఁ గలుపుటకును గాలిదెబ్బచేదనే నేలకూలిపోవునట్లు చేయుటకును బలపరాక్రమములు గలవారు జన్మించి భూమియంతయు నాక్రమించియుండిరి.

కం॥ పట్టుదురు మేఘముల నేఁ, గొట్టుదు రటవీప్రమత్త•కుంజరతతులన్
దట్టుదురు నేలఁ బడ దివి ముట్టినవిహగముల నాద•మున నాకీశుల్. ౪౦౬

మేఘములనేన్=అవిరిరూపముగ నుండు మేఘములనైన,అటవీ........తతులన్=అడవిలోని మదించిన యేనుఁగుల సమూహములను, దివి ముట్టిన విహగముల నేలఁబడఁ దట్టుదురు. అని యన్వయము - విహగములు = పక్షులు, నాదమున = కంఠధ్వనిచేత, ఆకీశుల్=ఆ క్రోఁతులు, నాకి+ఈశుల్ = దేవతాశ్రేష్ఠులు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ వానరులు గాలివలెనుండి చేచిక్కని మేఘములనైన పట్టుకొందురు.అడవియందు మిగుల మదించి తిరుగు నేనుఁగులనైనఁ గొట్టుదురు. ఆకాశమునఁ బరువు పాఱుచున్న పక్షులనైన నేలఁబడఁ గొట్టుదురు. ఆ కీశులు నాకీశులగుటచే నిట్లు చేయఁ గలిగిరి.

ఉత్సాహము॥ కామరూపధారులుం బ్ర•కాశమాన తేజులున్
ధీమతుల్ ప్రథాయుతుల్ సు•ధీరతావిరాజితుల్
భీమవేగభూరిశౌర్య•విక్రమేద్ధయూథపుల్
భూమిశతసహస్రశతము•పుట్టి క్రాలు చుండఁగన్. ౪౦౭

సకలవానరసంఖ్యయుఁ జెప్పుట యసాధ్యము కావున వారిలోని మేటుల సంఖ్యను జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రథాయుతుల్ = ప్రఖ్యాతితోఁ గూడినవారు, ధీమతుల్ = బుద్ధిచేఁ బూజింపఁబడువారు - 'మతా సంమిత పూజితౌ' నానా-ర. సుధీరతా = మంచి ధైర్యముచే, విరాజితుల్ = ప్రకాశించువారు, భీమ........యూథపుల్=భయంకరమైన వేగముతోను, అధికమైన బలపరాక్రమములతోను సంపూర్ణులగు వానర సేనానాయకులు, శతసహస్రశతము = నూఱు లక్షలు. ఉత్సాహమునకు నేడు సూర్యగణములు నొక గురువు. ఐదవగణము మొదటి యక్షరము యతి.

తా త్ప ర్య ము.

కోరినరూపముల ధరింపగలవారును, దేజముచేఁ బ్రకాశించువారును,బుద్ధిచేఁ బూజింపఁబడువారును, కీర్తిమంతులును, మంచిధైర్యవంతులును, భయంకర వేగము గొప్పశౌర్యము పరాక్రమము వీనిచేఁ బొగడ్తగల యూథనాయకులును లక్షలకొలఁది భూమిపైఁ బుట్టి ప్రకాశించుచుండిరి.

మత్తకోకిలము॥ అట్టిమర్కటయూథపాళుల•యందు మిక్కిలిమేటులై
దిట్టలై రవిపుత్రుఁ డాదిగ • దేజరిల్లిరి యూథనా
థేట్టు లీప్లవగేంద్రులున్ జని • యింపఁ జేసిరి ధీరతా
పట్టభద్రుల శౌర్యరుద్రుల • స్వామికార్యవినిద్రులన్. ౪౬౬

ప్రధానులయందును ప్రధానులఁ బేరుకొనుచున్నాఁడు - మర్కట యూథప + ఆళులన్=వానర సమూహమును రక్షించువారి గుంపులో, యూథము=సేనా సమూహము- దానిని రక్షించువాఁడు యూథపుఁడు, దిట్టలై=ధైర్యవంతులై, రవిపుత్రుఁడాదిగ=సుగ్రీవుఁడు మున్నగువారు- ఇక్కడఁ బెద్దవాఁడైన వాలినిఁ జెప్పక సుగ్రీవునిఁ జెప్పుట యతఁడు రామకార్యసహాయుఁడగుటచేతనే యూథనాథ+ఈట్టులు=యూథపులకుఁ ప్రభువులన్, ధీరతా........భద్రులన్ = ధైర్యముచే గొప్పవారలను, శౌర్యరుద్రులన్=పరాక్రమమున రుద్రులవలె భయంకరులును, వినిద్రులు=జాగ్రతకలవారు. మత్తకోకిలము-ర-స-జ-జ-భ-ర-ల-గణములు ౧౧వ యింట యతి.

తా త్ప ర్య ము.

అట్టివానరయూథపతుల గుంపులయందు మిక్కిలి గొప్పవారై శూరులైన సుగ్రీవుఁడు మొదలగువారు యూథనాథులై విలసిల్లిరి. ఈ వానరులును ధైర్యవంతులు శౌర్యవంతులు స్వామికార్యధురీణు లగువారిని బుట్టించిరి.

కం॥ కొందఱు ఋషవచ్ఛైలములఁ, గొందఱు నానావిధాద్రి•కూటచయములున్
గొందఱు కాంతారంబులు, మందిరములుగా గ్రహించి•మలయుచునుండన్.
౪౬౯

వారుండు స్థలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఋషవత్ + శైలములన్=ఋషవంతమను పర్వతములను నానా........చయములున్=అనేకములైన పర్వతశిఖరసమూహములును, కాంతారములున్=అడవులును, మందిరములు = గృహములు - ఉండుస్థలములు, మలయుచున్ = తిరుగుచున్.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు పుట్టిన వానరులలోఁ గొందఱు ఋషవంతమును కొందఱు నానావిధములైన కొండశిఖరములను కొందఱు అడవులను నునికిపట్టులుగాఁ గొని సంచరించుచుండిరి.

ఉ॥ వానరకోటినెల్లఁ బరి•పాలన సేయుచు గోత్రపక్షభి
త్సూనుఁడు సార్వభౌముఁ డయి•సూర్యజుఁడున్ యువరాజుగా, హనూ

మానుఁడు నీలుఁడున్ నలుఁడు•మంత్రులుగా, సమదారిభీకరుం
డై నుతిఁ గాంచె; గీశులు న•యంబునఁ గొల్చిరి వారి నన్యులన్. ౪౯౦

ఇఁక వానరులలో రాజ యువరాజ మంత్రులఁ బేర్కొను చున్నాఁడు.

గోత్ర....సూనుఁడు - గోత్ర=పర్వతములయొక్క - వ్యు. భూమిని రక్షించునది కావున గోత్రము పక్ష = ఱెక్కలను, భిత్ = ఛేదించినవాఁ డగు నింద్రుని యొక్క, సూనుఁడు=కుమారుఁడు - వాలి, సార్వభౌముఁడు=వానరచక్రవర్తి, యువరాజు = పట్టాభిషిక్తుఁడైన పెద్దరాజుక్రింద వ్యవహారముల నిర్వహించు చిన్నరాజు-సుగ్రీవుఁడు, నల నీల హనుమంతులు మాత్రమిటఁ బేర్కొనఁ బడిరి. వీరుగాక మఱియుఁ గొందఱు గలరు. సమద+అరి+భీకరుండై = మదముతోఁ గూడిన శత్రువు లగు దుందుభి రావణాదులకు భయంకరుఁడైన; వారిని=రాజ యువరాజ మంత్రులను, అన్యులన్=ఇతర యూథనాథులను,కీశులు=వానరులు, పాలన శబ్దము చరిత్రాదులలోఁ జేరుటచే మువర్ణక లోపము వ్యాకర హనూమానుఁడు - సు - వ్యా - తత్సమ. ౮౫ సూ.

ఒకానొకచో మహత్త్వంబునందు మతుప్ప్రకారమున కానాదేశంబు విభాష నగు- హనుమంతుఁడు - హనుమానుఁడు. భగవంతుఁడు - భగవానుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ వానర సమూహము నెల్ల రక్షించుచు నింద్రపుత్రుఁడైన వాలి రాజుగా నుండి సుగ్రీవుఁడు యువరాజుగా, హనుమంతుఁడు-నీలుఁడు-నలుఁడు మంత్రులుగా శత్రుభయంకరుఁడై ప్రసిద్ధిగాంచెను. వానరులందఱు వారినిగొందఱు, కొందఱు మఱికొందఱను సేవించుచుండిరి.

ఆ॥ వైనతేయబలులు•ప్రథనవిశారదుల్, వివిధదేహచిహ్న•వేషధరులు
వ్యాఘ్రసింహభుజగ•భయదులై నిండిరి,గానలందు విరివి•కోనలందు. ౪౯౧

వైనతేయబలులు గరుడుని బలముగలవారు, ప్రథన=యుద్ధమునందు, విశారదుల్ = పండితులు-సమర్థులు, వివిధ.......ధరులు = అనేకవిధములగు దేహములు- చిహ్నములు- వేషములు ధరించినవారు, బిరుదులు = చిహ్నములు- వేషములు శరీరాసాధారణధర్మములు, విరివి=విశాలమైన.

తాత్పర్యము

గరుత్మంతునివంటి వేగముగలవారును, యుద్ధమందు నిపుణులును, నానావిధ దేవతల నానావిధ చిహ్నములు వేషములు ధరించినవారును నగు వానరాదులు పులులకు సింహములకు సర్పములకుఁగూడ భయము కలిగించువారై యడవులందును విశాలమైన కోనలందును నిండియుండిరి.

మనోహారిణి॥ జలధరబృందా•చలకూటనిభుల్,బలమదవంతుల్•ప్లవగప్రముఖుల్
వెలసిరి పేశా•విభుసాహ్యముకై, బలకొని చక్షు•ర్భయదాకృతులన్.
౪౮-౪

జలధర=మేఘములయొక్క, బృంద=సమూహములతోను, అచల=పర్వతములయొక్క, కూట = సమూహములతోను లేక శిఖరములతోను, నిభులు = సమానులు, ప్లవగ=వానరులలో, ప్రముఖుల్ = ముఖ్యులగువారు, చక్షుః + భయద + ఆకృతులన్=చూపులకు భయముకలిగించు నాకారములతో,బలకొని= అతిశయించి, బలము+కొను=బలకొను, సాహ్యముకై=సాయపడుటకై.

ఆక్షేపము.

పూర్వము వానరసృష్టి చెప్పునపుడు నరవాహనునకు గంధమాదనుఁడు - అప్పతికి సుషేణుఁడు- పర్జన్యునకు శరభుఁ డని ౪౮వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడినది. రావణునితో శార్దూలుఁడు చెప్పు నవసరమున, 'ధర్మునిపుత్రుండు ధర్మచిత్తుఁడు వీర్యధని సుషేణుం డనియు' (౬౩౯ వ.) ౬౪-౪ వ. లో 'నైవస్వతాత్మభవులు గజ గవాక్ష గవయులును గంధమాదనుండు శరభుండు'ననియు యుద్ధకాండమునఁ జెప్పఁబడెను. ఇవి పరస్పరవిరుద్ధములు.

సమాధానము

నీ మహనీయకార్యమున నేరదు దబ్బఱొకండును జొరన్" అని బ్రహ్మచేత వరముపొందిన వాల్మీకి చెప్పినదానియందుఁ గల్ల యుండఁజాలదు. కావున వాల్మీకి యిచ్చటఁ జెప్పినదే సరి శార్దూలుఁడు చెప్పినది వాల్మీకి చెప్పినదికాదా యందురేని-కాదు. శార్దూలుఁడు చెప్పినదానిని వాల్మీకి చెప్పెనుగాని యది వాల్మీకి స్వవాక్యము గాదు. శార్దూలుఁ డొకటి చెప్పియుండ నవరించి వాల్మీకి చెప్పియుండెనేని వాల్మీకి యసత్యము వ్రాసినవాఁడే యైయుండును. శార్దూలుఁడు చెప్పనిదానిని చెప్పినట్టు జెప్పుట యసత్యము వ్రాయుటేకదా శార్దూలుఁడు కల్ల చెప్పెనా యనఁ దెలిసి చెప్పినవాఁడుకాఁడు. వాఁడు వేగులవాఁడు వాఁడు బుద్ధిచే నూహించి చెప్పెనో యెవరైన ననుకొనుచుండిన విని చెప్పెనో, వాని యూహయో విన్నదియో యబద్ధమై యుండవచ్చును. వాఁడు సత్యమే విని యుండినను వాఁడు రావణునితోఁ జెప్పునప్పుడు వానరులచేఁ జావు దెబ్బలు తిని కొఱయూపిరితో నున్నట్లుండెను. ఇట్టి మతిభ్రమణ దశయం దేమిచెప్పెనో, వానిస్థితి యుద్ధ- ౬-౫౭ మొదలు ౬౩౪ వఱకుఁదెలుపఁబడినది. ఇట్టి తబ్బిబ్బుల దశయందుండు వేగులవానిమాట సత్యముగా నెట్లు గ్రహింపవచ్చును? హనుమంతుఁడు ధాన్యమాలిని మండోదరి యని భ్రమించి వానరులతో సీత కడ్డ

పడినది మండొదరి యని చెప్పలేదా? అట్లే యిది. జరిగినది జరిగినట్లు చెప్పుటే వాల్మీకి తనకుఁ గృత్యముగా నుంచుకొనెను గాని పాత్రములలోపముల సవరింపవలయునని యాయన తలంపుగాదు. అట్టి తలంపేయుండిన రామచంద్ర మూర్తి యందు లోపము లని మనకుఁ గానవచ్చునవికూడ నాక్షేపములకు నెడము లేకుండ సవరించియుండును.వాలిని నెదుట నిలఁబడి చంపెనని వ్రాసి యుండినను ఖరాసుర యుద్ధంబున వెనుకంజపెట్టిన విషయమును, సుమంత్రు నసత్యమాడఁ బ్రేరించిన విషయమును వ్రాయకుండినను నాక్షేపించువా రెవరు? అసత్యభీతియే యాయనను బాధించినది.

ఆక్షేపము.

ఋశ్యశృంగుఁడు పుత్రకామేష్టి నారంభించునపుడు దేవతలు యజ్ఞసభ యందుఁ జేరి యాలోచించిరనియు,భగవంతుఁడు దశరథపుత్త్రుఁడు గాఁదలఁచె ననియు, పిదప బ్రహ్మ యవతరింపఁగల విష్ణువునకు సాహాయ్యార్థమై వానరులుగా సృష్టిచేయుడని దేవతల కుత్తరువు చేసినట్లు నిట నున్నదికదా. ఇది కొన్ని సందర్భములలో విరోధించుచున్నది. ఎట్లన:— రావణదిగ్విజయకాలమున వాలి సుగ్రీవు లున్నట్లు లేర్పడుచున్నది. రావణ దిగ్విజయకాలమో కృత యుగమో త్రేతాదియో యని యేర్పడుచున్నది. కార్తవీర్యార్జునునిచే చెఱసాల నుండి విడివడఁగానే వాలిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయిన ట్లున్నది, కావున వాలి కార్తవీర్యార్జునులు సమకాలికులని యేర్పడుచున్నది. మయుఁడు మండోదరిని రావణున కిచ్చి వివాహముచేయు సమయమున "ఇరువురు కొడుకులు నాకు న। మరసుందరియందుఁ గలరు మాయావి యనన్। ఒరఁగెను జ్యేష్ఠుఁడు దుందుభి। వరబలుఁడు ద్వితీయుఁడగుచు వర్తిలు నగతిన్." ఉత్త-౧౨-౧. అని చెప్పెను. వీ రిరువురు వాలితో యుద్ధముచేసి చచ్చిరి. ఇటు చూచినను రావణ దిగ్విజయకాలమున వాలి సుగ్రీవు లున్నట్లు లేర్పడును. దుందుభిని వాలి చంపఁబోయినపుడు సుగ్రీవుఁడు కూడఁ బోయినవాఁడే యగుట వాలి సుగ్రీవు లేక కాలమువా రగుదురు. ఇట్టి వాలిసుగ్రీవులు రామచంద్రమూర్తితోడ సమ వయస్కు లెట్లగుదురు ? మైంద ద్వివిదులును జిరకాలమువారు.శుకుఁడు రావణుతోఁ జెప్పిన మాటలవలన వీ రమృతప్రాశులనియు క్షీరసాగర మథనము నాఁటివారనియుఁ దెలియనయ్యెడి, క్రథనుఁడు దేవాసురుల యుద్ధమునాఁటి వాఁడని సారణుఁడు రావణుతోఁ జెప్పినవాక్యమువలన నేర్పడుచున్నది.

చూడు- యుద్ధ - ౨౭౧ పద్యము ఇట్టివారు పెక్కురుగలరు. ఇట్టివారు రామ సమవయస్కులనుట సరిగాదు.

బ్రహ్మ సామాన్యముగా దేవతల నందఱఁ జూచి వానరసృష్టి చేయుఁడని నియమించెను, ఆపై దేవతలు వానరసృష్టిచేసి రని యున్నది. "సగర జనన మంది నెరసిరి" యని వానరోత్పత్తి సందర్భమున వాక్యము - బ్రహ్మయాజ్ఞ యిచ్చిన తరువాతనే లోకములోని వానరులందఱు పుట్టిరని యంతకుముందు లోకమున వానరులే లే రని యర్థముకాదు. రామకార్యమునకు వానరసాహ్యము విస్తారముగఁ గావలసి యుండుననియు విస్తారముగ వానరసృష్టియే చేయుఁడనియు బ్రహ్మ యాజ్ఞగాని యంతకుముం దున్నవారు పనికిరా రని యాయన యభిప్రాయము కాదు. కావున జాంబవంతునివలె మఱికొందఱు కారణాంతరమున ముందే జనించియుండిరి. అట్టివారు రామకార్యమున కుపయోగించు వారును పేర్కొనఁబడిరి. వీ రీకార్యమున కుపయోగించువారు గనుకనే వీరి తండ్రులు మరల వానరుల సృజింపరైరి. ఇంతవఱకు వానరుల సృజింపనివా రిప్పుడు బ్రహ్మ వాక్యానుసారము సృజించిరి. కావుననే సామాన్య వానరసృష్టియందు "సుతులఁ గలిగింపనపుడు దేవత" లను యున్నది కాని ౪౦౧ పద్యములోని వానరుల విషయమై లేదు. వానరులు పుట్టిరని మాత్రము చెప్పఁబడెను. కావున సామాన్యవానరులే రామసమవయస్కులు గాని వాల్యాది పూర్వవానరులుగారు. వానరులందఱు రామసమవయస్కు లని రామాయణమున లేదు.

రెండవ సమాధానము.

వాల్యాదులు రామసమవయస్కులే- వాలి కార్తవీర్యార్జునుని కాలము నాఁటి వాఁడు గాఁడు. రావణుఁడు కార్తవీర్యునిచేఁ బరిభవింపఁబడిన తరువాత నెంతో కాలమునకు వాలిచేఁ జితుఁడయ్యెను. రావణార్జున యుద్ధమైనతోడనే వాలిరావణయుద్ధ మని యా సందర్భమున లేదు. వాల్యర్జును లిరువురు రావణు నోడించి రనిన యగస్త్యవాక్య మా యిద్దఱు సమకాలికు లని స్థాపింప జాలదు. ఏలన రావణాసురుఁడు జయించినవారినందఱ నగస్త్యుఁడు చెప్పఁగా విని శ్రీరాముఁడు "....లోకంబు శూరత్వశూన్యమై స్రుక్కెనయ్య! రాజొండెఁ గాకున్న రాజమాత్రుఁడైనఁ గలుగఁడా యొక్కఁడా బలియు గెలువ, నక్కటా క్షత్రియుల్ హతవీర్యులైరికా నిర్జితులైరికా నిఖిలనృపులు" అని ఉత్త-౬౯౪వ, అని యడుగఁగా నప్పుడు రావణాసురుని గెలిచిన వారి కథలు చెప్పదొడఁగెను గాని యివియన్నియు నొకటివెంట నొంటి యవ్యవధానముగ జరిగిన వని చెప్పలేదు. రావణుఁడు గెలిచిన సురథుండు, గాధి, పురూరువుండు, గయుఁడు దుష్యంతుఁడు, మరుత్తు, అనరణ్యుఁడు వీరంద ఱేకకాలమువారా? కృష్ణుఁడు కంస శిశుపాలదంతవక్త్రులను (కొందఱు దంతవక్రుఁడందురు) జయించెనన నివి యేకకాలమున జరిగెననవచ్చునా? అదియును గాక ఉత్తర ౭౫౬-౭౫౭ పద్యములఁ జదివినఁ గార్తవీర్య-వాలి చరిత్రలకు నడుమ నెంతో కాలము

కడచిన ట్లర్థమగును. కావున నగస్త్యవాక్యము కాలము నిశ్చయింపదు. దుందుభి రావణుభార్యకు సోదరుఁడే కావున నించుమించు రావణ సమవయస్కుఁడై యుండి రావణువలెనే వాఁడును వాలితో యుద్ధముఁచేసి యుండవచ్చును కాని యేదిముందో యేదివెనుకో రెంటికి నడుమ నెంతకాలము జరిగెనో తెలియరాదు. ఆలోచింపఁగా దుందుభివధయే వెనుక జరిగెనని తోఁచుచున్నది. రావణదిగ్విజయ మొకయేఁట జరిగినపని గాదు. ఒకసారి దేశమంతయుఁ జుట్టివచ్చి యింటనున్న వాఁడును గాఁడు శూరుఁడను పేరు వినవచ్చిన చోటికంతయుఁ బరువెత్తుచుండెను. కావున సర్వహేతువులు అన్యథా సిద్ధము లగు సందేహహేతువులే కాని యన్యథాసిద్ధము అయిన నిశ్చాయక హేతువులుగావు. మైందద్వివిదులమృతము ద్రావినవారనిన దేవతలంతటి బలవంతు లని క్షుద్బాధలేనివా రని యర్థము-ఆఁకలిబాధ విశేషము లేనివారిని అమృతము ద్రావినారని యనుట వాడుకయందును గలదు గదా. అట్లుగానున్న నమృతము ద్రావినవారికి మరణము లేదుగదా ద్వివిదుఁడు బలరాముచే నెట్లు చచ్చెను? ఇట్లే. దేవాసురకాలము నాఁటివారనుటయు నంతటి గొప్పవారని యర్థముఁ కలది. మఱి సారణశార్దూలవాక్యము లంతగాఁ బ్రమాణములు కావు.

మూఁడవ సమాధానము.

రావణోపద్రవముఁగూర్చి బ్రహ్మ పూర్వమే యాలోచించి దేవతలతో క్షీరాంభోధికిఁ బోయి భగవంతునిఁ బ్రార్థింపఁగ నాయన తాను జేయఁదలచిన కార్యమును బ్రహ్మతోఁ జెప్పెను. అప్పుడు బ్రహ్మదేవతలను వానరసృష్టి సేయుఁడని యాజ్ఞాపింపఁగా నావిషయ మిట సందర్భానుసారముగఁ గవి వ్రాసెను గాని యంతమాత్రముచేతనే వానరసృష్టి యప్పటిదే యనియంతకుఁ బూర్వము లేదని చెప్పరాదు. దీనికే రామాయణ చంపువునందు భోజరాజును వ్రాసియున్నాఁడు. కాఁబట్టియే సనత్కుమారున కీవిషయము పూర్వమే తెలిసినది. దానినే సుమంత్రుఁడు వినుచుండఁ దెలిపెను. దానిచేతనే విష్ణువు సంకేతము చేసికొన్నట్టు దేవతలందఱుఁ గూడియున్న చోటునకు వచ్చుట. బ్రహ్మ యజ్ఞస్థలమున విష్ణువును బ్రార్థించినది దేవావధ్యుఁ డగు రావణు వధింప భగవంతుఁడు మనుష్యుఁడుగా నవతరింపవలయునని దాని కిది సమయమని ఈ సందర్భమునఁ బదముల కర్థమే తదనుగుణముగఁ జేసికొనవలయును.

రామావతార విషయము యజ్ఞసమయమందే మొదట వెలువడలేదుఁ వసిష్ఠ విశ్వామిత్ర నారద భరద్వాజ శరభంగ సుతీక్ష్ణాగస్త్య। నిశాకర గౌతమసనత్కుమారా ద్యనేకులకు మున్నే తెలియును. భగవంతుఁడు ముందుగాఁ దన యభిప్రాయము దెలుపకున్న వీరె ట్లెఱుఁగుదురు? ఇది విష్ణువే యింద్రునితో గాథ

ముగ ఉ త్త. ౭౬౬వ పద్యంబున సూచించెను. అదియునుగాక హనుమంతునకు బ్రహ్మ వరమిచ్చుపట్టున ఉత్తర. ౮౧౮వ పద్యంబున దేవతలకి విషయము దెలిపినట్టు చెప్పఁబడినది. కావున యజ్ఞ కాలమునకుముందే బ్రహ్మ యీవిషయముముఖ్యదేవతలకుఁ దెలిపె ననియుఁ జిల్లరదేవతలకు యజ్ఞకాలమునఁ దెలిపెననియుఁ దెలియనగు.

నాల్గవ సమాధానము

దేవతలందఱు గూమిగూడినది యజ్ఞస్థలమునగాదు. బ్రహ్మలోకము నందె అచ్చట నందఱు నాలోచించుకొని వానరులను సృష్టిచేసిరి. ఈ చిరకాలపు సంగతిని విష్ణుమూర్తి యవతారమున కుపోద్ఘాతముగాఁ గవి గూర్చెను. రామచంద్రమూర్తి యెవఁడైనది లోకమునకుఁ దెలుపుటే యీ యుపోద్ఘాతము నుద్దేశము. దేవత లిచ్చటనుండి భూలోకమునకు యజ్ఞార్థమై వచ్చునప్పటికి దేవమానప్రకారము కాలము కొంచెమైనను మనుష్యమానానుసారముగ కాల మెక్కువయైనది. కావున వాల్యాదులు పూర్వకాలీనులు, ఇందు మూఁడు సమాధానములు వాల్యాదులు రామపూర్వకాలీను లని నిర్ధారణ చేయును. ఒక్కటి సవయస్కులని నిర్ధారణ చేయును. వారివారి రుచ్యనుసారము గ్రహింపవచ్చును.

తాత్పర్యము

మేఘసమూహములవలె బలసినవారై కొండశిఖరములవలె నున్నత దేహములు గలవారై బలగర్వములు గలవారై వానరశ్రేష్ఠులు శ్రీరామునకు సాహాయ్యము చేయుటకుఁగాను చూచుటకు భయంకరమైన యాకారములతో వెలసిరి.

—• ౧౮ సర్గము. శ్రీకౌసల్యాదేవి గర్భము ధరించుట •—

చం॥ క్రతుపరిపూర్తి దేవతలు•గైకొని పోవ హవిష్యభాగముల్
క్షితిపతి దీక్ష వీడి పురి•జేరి ప్రియాత్మ సతీసమేతుఁ డై
హితత సమాగతాఖిలన•రేశ్వరులు బరివారయుక్తులన్
వితతదుకూల హేమమణి•బృందములం బరితుష్టచిత్తులన్. ౪౬౩

'రాసులు ధనధాన్యంబులు అను ౫౪౧వ పద్యము మొదలింత దాఁక భగవదవతారమునకు హేతువులు చెప్పఁబడెను. ఇఁక భగవదవతారమే చెప్పఁబడుచున్నది. క్రతుపరిపూర్తి యను పద్యము మొదలు అందఱినిట్లు పుచ్చి యను పద్యము కడదాఁక ముందు చెప్పిన యర్థమునే యనువదించుచున్నాఁడు.

క్రతుపరిపూర్తిన్=యజ్ఞము సమాప్తియయినపుడు; ప్రియా....సమేతుఁడై=దశరథుఁడు తన భార్యలతోఁ గూడినవాఁడై; హితతన్=మేలుచేయు తలంపుతో; సమాగత=వచ్చిన; వితత = అధికములగు, దుకూల = పట్టువస్త్ర

ముల యొక్కయు. హేమమణి= బంగారురత్నములయొక్కయు, బృందము లన్=సమూహములచేత.

తాత్పర్యము

యజ్ఞము సాంతమై దేవతలు వారివారి హవిర్భాగములు తీసికొనిపోయిన తరువాత రాజుదీక్షవిడిచి ప్రియభార్యలతో నయోధ్యచేరి యజ్ఞమునకై వచ్చిన రాజులందఱకు వారివారిపరివారములను వస్త్రాభరణములు కానుకలిచ్చి సంతుష్టి పఱిచెను.

అ॥ చలువ మౌనినాథు•సెల వంది వారెల్ల, నేగ ఋశ్యశృంగ•ఋషివరుండు
వీడుకోలుగాంచి•విచ్చేసెఁ దనదార,మామఁ దోడుకొని స•మంజసముగ.

మౌనినాథు=ఋశ్యశృంగునియొక్క; వీడుకోలు=సెలవు, సమంజసము గన్=బాగుగ.

తాత్పర్యము

వారందఱు వసిష్ఠు ననుమతి తీసికొనివెడలిపోయిరి. ఋశ్యశృంగుఁడును తనభార్యతోడను మామగారితోడను దశరథునిచే వీడుకొలుపఁబడి వెడలి పోయెను.

ఉ॥ అందఱ నిట్లు పుచ్చి హృద•యంబున వేడ్క దొలంక నెన్నఁ డేఁ
గందునొ కన్నులారఁ గసి•గందుల నంచును వేచి లోన మి
న్నొందినకోరికన్ మదిని•నువ్విళులూరుచు నుండె భూపసం
క్రందనుఁ; డంతఁ గోసలధ•రాపతిపుత్రికి నంతకంతకున్. ౪౬౫

ఏను గసిగందుల నెన్నఁడు కన్నులారఁ గందునోయని యన్వయము, కసిగందులన్=చిన్నకుమారులను, మిన్ను+ఒందిన=ఆకాశమును, ముట్టిన= అతిశయించిన; భూపసంక్రందనుండు=రాజేంద్రుఁడు, దశరథుఁడు; ఉవ్విళు లూరుచున్=మిక్కిలి యాశపడుచు; కోసలధరాధిపుత్రికన్=కౌసల్యకు.

తాత్పర్యము

ఈ ప్రకారమందఱును బంపిసంతోషముతో నెప్పుడు చిన్నకుమారులను గన్నులారఁ గందునో యని యువ్విళ్ళూరుచుఁ గోరిక లాకాశము ముట్టుచుండ దశరథుఁడు తనలో నుబ్బిపోవుచుండెను కౌసల్యాదేవికి గర్భము పెరుగఁ చుండెను.

కం॥ •వటపత్రసన్నిభం బగు, కుటిలాలకయుదరసీమ•గురు వయి యిపుడున్
వటపత్రనిభమ యయ్యెను, వటపత్రశయానుఁ డుంట•వారని ప్రీతిన్.

ఇఁకగర్భవర్ణనము-వటపత్రసన్నిభము =మఱ్ఱియాకుతో సమానమైన; కుటిల+అలక=వంకరలైన ముంగురులుగల కౌసల్యయొక్క; ఉదరసీమ=

కడుపు అను ప్రదేశము, గురువు=పెద్దది; ఇపుడున్=పరిపూర్ణ గర్భకాలమందును; వారని ప్రీతిన్=అధికమగు ప్రేమతో; వటపత్రశయానుఁడు = మఱ్ఱియాకునందుఁ బవ్వళించువాఁడు- నారాయణుఁడు-విష్ణుమూర్తి; ప్రలయకాలమున క్షీరాబ్ధియందుఁ దానొంటిగ మఱ్ఱియాకుపై శయనించియుండునని పురాణగాథ ఉంటన్=ఉండుటచేత; వటపత్రనిభము + అ=మఱ్ఱియాకుతో సమానముగానే-గర్భములేనప్పు డుత్తమ స్త్రీల యుదరము పలచగా మఱ్ఱియాకువలె నుండును. గర్భము పూర్ణమయినపుడును గడుపు ముందఱకు వచ్చినను గౌసల్య కడుపు మఱ్ఱియాకువలె నుండుననుట విరోధము. పరిహార మేమన మఱ్ఱియాకునఁ బవ్వళించు భగవంతుఁడు కౌసల్యగర్భమున నుండుట చేత నామె గర్భము మఱ్ఱియాకువంటిదే యయ్యెను కావున విరోధాభాసాలంకారము ఒక్కరీతిగా నర్థములకుఁ బరస్పరవిరోధ మున్నట్లు కనంబడి మఱియొక్కరీతిగా విరోధపరిహారమును నయ్యెనేని విరోధాభాసాలంకారము.

తాత్పర్యము.

గర్భము రాకముందు కౌసల్యయుదరము పలుచనగా మఱ్ఱియాకువలె నుండెను. ఇప్పుడు గర్భమున వటపత్రశాయి యగు విష్ణువుండుటచే బలిసియు మఱ్ఱియాకువలె నున్నది.

ఆ॥ పాలవెల్లిలోనఁ బండి లోకంబులఁ, బాలనంబుసేయు బాలకునకుఁ
　　బాలొసంగునట్టి భాగ్యమబ్బెనటంచు నోలినుబ్బె సతిప యోధరములు.

పాలవెల్లిలోన్=పాలసముద్రమునందు, పండి=పండుకొని; అబ్బెన్=కలిగెను పయోధరములు=పాలిండ్లు; ఓలిన్=దినక్రమమున, హేతూత్ప్రేక్షాలంకారము. గర్భసమయమున స్వాభావికముగనుబ్బిన స్తనములకు భగవంతునకు పాలొసంగునట్టి భాగ్య మబ్బె నని కారణము చెప్పఁబడెను. ఇందుత్ప్రేక్షా వ్యంజకశబ్దము లేమిచేత గమ్యము. బాలకుని విశేషణముచేతఁ బరికరాలంకార మేర్పడును. విశేషణము సాభిప్రాయమైనచోఁ బరికరాలంకారము. ఇందుఁ బరికర ముత్ప్రేక్షకు సహాయము కావున సంకరము.

తాత్పర్యము.

పాలసముద్రమునందుఁ బండుకొని లోకములవెల్ల రక్షించు పరమాత్మునకుఁ బాలిచ్చుభాగ్యము మాకుఁ గలిగెను. ఏమి మాయదృష్టము! అని సంతోషముచే నుబ్బినవా యేమి యన్నట్లు కౌసల్యాదేవి స్తనము లుబ్బెను.

కం॥ బంధం బెక్కడ నెఱుఁగని, బంధురగుణయశుఁడు బుధుల బాధలమాన్పన్
　　సింధురగమనోదరనిర్బంధంబున నుండె భక్తబాంధవుఁ డగుటన్. ౪౮౯

బంధము=కర్మబంధము-సంసారపుఁజిక్కు; బంధురగుణయశుఁడు=అధికములై మనోహరములైన గుణములను గీర్తియును గలవాఁడు. భక్తబాంధవుఁడగుటన్; బుధుల=దేవతల; సింధురగమనా=ఏనుఁగు నడకవంటి నడకగల కౌసల్య యొక్క; ఉదరనిర్బంధమునన్=గర్భ మను నిఱుకైన ప్రదేశమందు.

కర్మబంధమువలన గర్భప్రవేశము సంసారబాధలేకున్నను దనకు భక్తులైన దేవతల నిమిత్తమైన భక్తులకూ బంధువుగావునఁ దనయిచ్ఛకొలఁది తానే గర్భమను నల్ప ప్రదేశమునఁ జిక్కువడియుండెను. అంతటి స్వతంత్రుఁడు భక్తుల నిమిత్తమై పరతంత్రునివలె నగుట యాయన స్వాతంత్ర్యమును వాత్సల్యాతిశయమును బోధించును.

తాత్పర్యము

అపరిమేయుఁ డగుటచే నే బంధములేనివాఁడు భక్తబాంధవుఁడగుటచే భక్తులై శరణుచొచ్చిన దేవతలబాధలఁ బాపి రక్షించుకొఱకు నొక స్త్రీమాత్రమైన కౌసల్యాదేవి యుదరమను చెరసాలయందుండెను.

—• శ్రీ భగవదవతారఘట్టము •—

కం॥ క్రతువు పరిపూర్తి యగుడున్,
ఋతుషట్కం బరుగఁ బదియు•రెండవనెలలో
క్షితిఁ జైత్రశుద్ధనవమి న, దితితారను రవియు నడిమి•దివిని వెలుంగన్.

కం॥ వరకర్కటలగ్నంబున సురగురుఁ డుదయించుచుండ•సోమునితోడన్
దరణిముఖగ్రహపంచక,మరుదుగ నోచ్చస్థలంబు•లందు వెలుంగన్.

కం॥ కౌసల్య జగత్పతి శ్రీ; వాసునియర్ధాంశమూర్తి•వరశుభచిహ్నన్
భాసురరఘుకులవర్ధను. వాసి, గనెన్ సర్వలోక•వందితు రామున్. ౫౦౧

ఈ మూఁడుపద్యములందును రామావతారమును దత్కాల గ్రహసంపత్తియును దత్ఫలంబును జెప్పఁబడును.

క్రతువుపరిపూర్తి వైశాఖాదియందయి యుండును. అపైన ఋతుషట్కంబు=ఆఱుఋతువులు-వసంతము మొదలు శిశిరము కడవఱకు; వైశాఖమునకుఁ బండ్రెండవమాసము చైత్రము. చైత్రశుద్ధనవమిన్= చిత్రానక్షత్రముఁతోఁ గూడిన పున్నమచైత్రము. అట్టిచైత్రపుఁగు పున్నమనుగల మాసము చైత్రమాసము, చైత్రమాసమునఁ బునర్వసువు శుక్లపక్షమునఁ గావున నిట శుక్లపక్షములోని, నవమిన్=నవమి యను తిథియందు. అదితితారను= పునర్వసువు నక్షత్రమున- ఈనక్షత్రమునకు దేవత యదితి కావున నామెపేరితోఁ జెప్పఁబడెను, "పునర్వసూనక్షత్ర మదితి ర్దేవతా" యని శ్రుతియందుఁ బ్రమాణము.

రవియున్=సూర్యుఁడును; నడిమిదివిని=ఆకాశమునడుమ, వెలుంగన్=ప్రకాశిం పఁగా-అభిజిత్తని భావము.

వర=శ్రేష్ఠమగు, కర్కట=కర్కట మను పేరుగల, లగ్నంబునన్=రాశి యుదయించు కాలమున; 'రాశీనా'ముదయోలగ్నమ్మని యమరము రామాయ ణమున లగ్నశబ్దమీయొక శ్లోకమందే గలదనియు నిదిప్రక్షిప్తమనియు నొకఁడు వ్రాసెను. లగ్నశబ్ద మీయొకశ్లోకమందేకాదు. అయోధ్యాకాండము ౩౫ సర్గమందు ౩వ శ్లోకమున 'లగ్నే కర్కటకే ప్రాప్తే జన్మ రామస్యచ స్థితే' యని కలదు. అది ప్రక్షిప్తమన సాధ్యపడదు. సోమునితోడన్= చంద్రునితోడ, సురగురుఁడు=బృహస్పతి,తరణిముఖ=సూర్యుఁడు లోనఁగు గ్రహపంచకము= అయిదు గ్రహములు, అంగారక, సూర్య, గురు, శని, శుక్రులు, స్వోచ్చ స్థలంబులందున్=తమతమ యుచ్చస్థానంబులందు, సూర్యునికి మేషరాశి, గురువునకు కర్కాటకము, శనికి తుల, శుక్రునికి మీనరాశి, అంగారకునికి మకర రాశి ఉచ్చస్థానములు, శ్లో. "అజవృషభ మృగాంగనా కుళీరా ఝుషవణిజౌచ దివాకరాది తుంగా" యని వరాహమిహిరాచార్యుడు. సూర్య, చంద్ర; అంగా రక, బుధ,గురు శుక్రశనులకు వరుసగా మేషము. వృషభము. మకరము, కన్య, కర్కటము, మీనము, తుల ఉచ్చస్థానము లని భావము- గురుఁ డుదయించు చుండన్-అనుపదమును బట్టియు, పునర్వసువు కర్కటరాశి యందుండుటఁ బట్టియు, కర్కటరాశియందుఁ జంద్రుఁ డున్న ట్లేర్పడుచున్నది. కాఁగా గురుఁడు కర్కటరాశిలోఁ జంద్రునితోడఁ జేరియుండుటను ఉచ్చము, చైత్ర మున సూర్యుఁడు మేషరాశిలోఁ బ్రవేశించెను గాన నుచ్చము. బుధుఁ డెప్పటికి సూర్యునిసమీపమందే యుండునుగావున నుచ్చమునందున్నవాఁడు కాఁడు- 'బుధప్రకాశో జగదప్రకాశ' యని ప్రమాణము. చంద్రుఁడు కర్కటములో నుండుటచే నది యతని కుచ్చముగాదు. కాఁగా ముందుచెప్పిన యయిదుగురే యుచ్చమం దున్నా రని యెఱుంగునది; ఆయాగ్రహముల పేరు ప్రత్యేకించి చెప్పక మొత్తముగ గ్రహపంచకమనుట ఫలాధిక్య సూచనార్థము- 'ఏకగ్రహో చ్చజాతస్య సర్వారిష్ట వినాశనం, ద్విగ్రహోచ్చేతుసామంత త్రిగ్రహోచ్చే మహీపతిః। చతుర్గ్రహోచ్చే సమ్రాట్స్యాత్, పంచోచ్చేలోకనాయకః॥ అని లోకనాయకునకు నైదుగ్రహములుచ్చ మందుండును. సూర్యాదులు ప్రత్యేక ముచ్చమందున్నప్పుడు ఫలమేమన:— 'సూర్యేస్వోచ్చగతేజాత స్సేనాపత్యమవాప్నుయాత్. భౌమేస్వోచ్చగతేజాతో వనే రాజాభవిష్యతి। గురౌ స్వోచ్చగ తేజాతోధనీరాజ్యాధిపోభవేత్। శుక్రేస్వోచ్చగతేజాతో రాజ్య శ్రియమవాప్నుయాత్। శనౌస్వోచ్చగ తేజాతో రాజ్యాధిప సమో భవేత్॥ అని ప్రమాణము-ఇందు గురుచంద్రయోగమునకు ఫలమును వరాహమిహిరుఁ డిటు

చెప్పెను. 'దృఢసౌహృదో వినీతస్స్వబంధుసమ్మానకృద్ధనేశశ్చ శశిగుర్వోః గుణ శీల స్సురద్విజేభ్యో రతో భవేత్పురుషః॥" దృఢస్నేహము గలవాఁడును, వినయవంతుఁడును, తన బంధువుల సమ్మానించువాఁడును, గుణశీలుఁడును, దేవబ్రాహ్మణ ప్రీతిగలవాఁడును నగును. రవి బుధయోగఫలము "వేదాంతవిత్ స్థిరమనో రవిబుధయోః ప్రాయశో యశోర్థీ స్యాత్। ఆర్యః క్షితిపతి దయిత స్సుతాం చ బలరూప విద్యావాన్" అని వరాహమిహిరుఁడు. చైత్రే మధురభాషి స్యా దహంకార సుఖాన్విత" అని చైత్రమాసఫలము. "దీర్ఘవైరీ భువి ఖ్యాతో వశ్య శ్శూరశ్చ పండితః। నిర్భయ స్సర్వభూతేభ్యో నవమ్యాం జాయతే నర" యని నవమీఫలము. "సహిష్ణు ర్గూఢవృత్తిశ్చ శ్లేష్మలో నాట్యకోవిదః।అగృధ్ను రల్పసంతుష్టః శీఘ్రగో౽ దితిధిష్ణ్యజః అని నక్షత్రఫలము. పునర్వసూచతుర్థ పాదఫలము- కాంతః ప్రియవపు శ్శ్లక్ష్ణః సజ్జనః ప్రియదర్శనః। లక్ష్మీవాన్ ప్రియవాదీ చ ఆదిత్యాంతే ప్రజాయతే"అని ఉచ్చ బృహస్పతితోడఁ జంద్రుఁడు కర్కటరాశియం దుండుటచే పునర్వసూ చతర్థపాద మని తెలియనగును. 'కర్కటే లగ్నకే చంద్రయుక్తే దృష్టే చ భోగవాన్, గురుణా వీక్షితే యుక్తే ధనాఢ్యో బహుభోగవాన్" అని కర్కటకలగ్నఫలము ఇట్టిఫలములఁ జూపుటకై యిట మాసాదులు పేర్కొనఁబడినవి.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జాతకమును గుఱించి దైవజ్ఞ శిఖామణి బ్ర॥ శ్రీ గండ్లూరు లక్ష్మీనారాయణప్పగారు వ్రాసిపంపినదానిని నిటఁ బ్రకటించెదను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జననకాలమందు శుక్రబుధులు మీనమందును రవి మేషమందును నున్నట్లు జ్యోతిషసిద్ధాంతరీత్యా యేర్పడుచున్నదిగాని మీరు వ్రాసిన ప్రకారము రవిబుధు లిరువురు మేషమందుఁగాని, బుధుఁడు వృషభ మందుఁ గాని యుండినట్టు లేర్పడదు.

అశ్వినీ ౩ చరణే మేషరాశౌ ఉచ్చక్షేత్రే రవిః

పునర్వసు ౪ చరణే కర్కటరాశౌ ఉచ్చగురుసంయుతే స్వక్షేత్రే చంద్రః

శ్రవణ ౩ చరణే మకరరాశౌ ఉచ్చక్షేత్రే కుజః

ఉత్తరాభాద్ర ౩ చరణే మీనరాశౌ ఉచ్చభృగుసంయుతే నీచక్షేత్రే బుధః

పుష్య ౧ చరణే కర్కాటకరాశౌ స్వక్షేత్ర చంద్రయుతే ఉచ్చక్షేత్రే గురుః

రేవతీ ౪ చరణే మీనరాశౌ నీచస్థబుధసంయుతే ఉచ్చక్షేత్రే శుక్రః

స్వాతి ౪ చరణే తులారాశౌ ఉచ్చక్షేత్రే శనిః

పూర్వఫల్గునీ ౪ చరణే సింహరాశౌ రాహుః

పూర్వభాద్ర ౨ చరణే కుంభరాశౌ కేతుః

రాశిచక్రము

శబు	ర		
కె			లచగు
కు			రా
		శ	

అంశచక్రము

కుశ		కే	రబు
			చ
			గు
	రా	కు	ల

శ్రీరామచంద్రజననకాలము పునర్వసు ౪ చరణము.

గురుమహాదశాకాలః జన్మగర్భభుక్తివర్షాః ౧౨,

శేష్యవర్షాః ౪. అనంతరం శనిమహాదశాకాలం

కం॥ కౌసల్య జగత్పతి శ్రీ వాసునియర్ధాంశమూర్తి•వరశుభ చిహ్నున్
భాసురరఘుకులవర్ధను, వాసిఁగనెన్ సర్వలోక•వందితు రామున్. ౨౦౧

మీఁదఁజెప్పిన ప్రమాణములలోని ఫలములను గవి సంక్షేపముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'పంచోచ్చేలోకనాయక' యను విషయమును లోకాసమపతి యను పదము చెప్పును. లోకాసమపతి=లోకమున సాటిలేని ప్రభువు. లగ్నములోని గురుయోగఫలమును సర్వలోకవందితున్ అనుపదము తెలుపును, వందితున్=నమస్కరింపఁబడినవానిని; "శ్లో॥ కవి స్సుగీతః ప్రియదర్శన స్సుఖీ దాతాచ భోక్తానృపపూజిత శ్శుచిః 'దేవద్విజారాధనతత్పరోఽథ భవేన్నరో దేవగురౌతు సుస్థితే"యని హోరాప్రదీపమందుఁ గలదు. రామున్=(1) ఇఁకమీఁద రాముఁడని పిలువఁబడువానిని (2) నీలమేఘశ్యామలవర్ణుని; 'అథో రామా సావిత్రా' అనువేదవాక్యములోని రామశబ్దమును శ్యామార్థముగ వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. కర్కటమునఁ గన్యాంశమున జాతుఁడనుట దీనిచే సూచితము. కన్యబుధాంశముగా నైనను శుక్రాంశముగా నైనను బరిగణింపవచ్చును, వీరిద్దఱు శ్యామవర్ణులుకావున రాముఁడును శ్యాముఁడు."రక్తశ్యామోభాస్కరోగౌర ఇందుర్నాత్యుచ్చాంగోర క్తగౌరశ్చవక్రః, దూర్వాశ్యామో జ్ఞోగురు ర్గౌర గాత్ర శ్శ్యామ శ్శుక్రో భాస్కరిః కృష్ణదేహి" రాముఁడు దూర్వాంకుర శ్యాముఁడనియుఁ జెప్పఁబడినది. వాస్తవమున-భగవంతునకు వర్ణములేదు. ఆకాశమునకు సముద్రమునకు వర్ణములేకున్నను నత్యంతగంభీరముగుటచే శ్యామముగా గనిపించును. అట్లే యత్యంతగంభీరుఁడగుట విష్ణువు శ్యామవర్ణుఁడుగాఁజెప్పఁబడును. శ్రీలక్షణున్=సంపత్కరమైన సాముద్రికలక్షణములుగలవానిని: ఇది లగ్నచంద్రయోగఫలము "పూర్ణే శీతకరేలగ్నే తేజస్వీ నిత్యగర్వితః" యని హోరాశాస్త్రము, అర్ధవిష్ణున్=విష్ణువుయొక్క యర్థభాగమైన వానిని విష్ణవ=

విష్ణుమయముగు పాయసము-పాయసమునందలి సగమునఁ బరిణమించిన దేహముగలవాని నని భావము. రఘుకులవర్ధనున్- రఘుకులుఁడు = దశరథుఁడు దశరథువంశమును వృద్ధిచేయు వానిని లగ్నమునకు సౌమ్యగ్రహయోగము గల దని దీనివలన సూచితము.'నర శ్చిరాయు ర్నృపపూజితస్సుఖీ లగ్నం భవేత్సౌమ్యయుతం యథాతథా। లగ్నే తథా స్వామినిరీక్షి తే ధనీ కుశాగ్రబుద్ధిః కులకీ ర్తివర్ధనః'అని ప్రమాణము. మహాభాగునిన్=గొప్పభాగ్యము గలవానిని-దీనిచే లగ్నచంద్రునివలన దోషము గురుయోగముచేఁ బరిహరింపఁబడినదని తెలిసెడిని "జన్మకాలికలగ్నాంశే, చంద్రః కేంద్రగతో యది। జాతస్య వినయో విత్తం జ్ఞానం బుద్ధిశ్చనైపుణం। హీనం పణపరస్థేస్మి న్మధ్యాన్యేతాని తస్య చ। ఆపోక్లిమస్థ శ్చంద్రశ్చే దుత్కృష్టాని భవంతిహి॥ స్వాంశేధిమిత్రస్య నావాంశకే వా చంద్రేతు వాచస్పతినాచ దృష్టే। ఏవంవిధే శీతకరేచ రాత్రౌ శుక్రేన దృష్టె ధనవాన్ సుఖీ స్యాత్॥" అని హోరా ప్రదీపమున నీ విషయము చెప్పఁబడినది, అట్లే కేమద్రుమయోగము వలని దోషము లేనట్లు తెలిసెడిని, చంద్రుని కుభయపార్శ్వములను గ్రహములు లేకుండెనేని కేమద్రుమయోగము. ఈ జాతకమందును కటకము చంద్రస్థానము కావున దానిముందు వెనుకనుండు రాసులగు మిథునసింహములందు గ్రహంబు లెవ్వియు లేమింజేసి కేమద్రుమయోగము కలదు. "వ్యయార్థో భయగ శ్చంద్రాద్వినా భానుం నచే ద్గ్రహః। యోగః కేమద్రుమోనామ జాతస్యాద్రుమగర్హితః। సంతానబంధు జనవస్త్రసుహృద్విహీనో, దారిద్ర్యదైన్యగదదుఃఖములై రుపేతః॥ ప్రేష్యః ఖల స్సకలలోకవిరుద్ధవృత్తిః కేమద్రుమే భవతి పార్థివవంశజోపి" యని గార్గ్యవచనము. ఇట్టిదోషములన్నియుఁ దన ప్రభావమున శాంతిపఱుచుచున్నాఁడని మహాభాగశబ్దము తెలిపెడిని. "లగ్నా త్కేంద్రగతే చంద్రే గ్రహై రేకాదిభిర్యుతే। కేమద్రుమఫలం నస్యా త్కేచిత్కేంద్రనవాంశకే" యని మణిబంధవాక్యమును బట్టి కేమద్రుమయోగ పరిహారమూహించునది. "అష్టమేశే కళత్రస్థే సురేశే వా కళత్రగే, మంగళే వా కళత్రస్థే భార్యా నాశం ప్రకుర్వతే" యను నిట్టిదోషంబుల పరిహారము మహాభాగశబ్దమువలన నూహించునది.

౪౯౯-౨౦౦-౨౦౧ తాత్పర్యము.

యజ్ఞము సాంతముకాఁగా నాఱుఋతువులు గడువఁగా పండ్రెండవ నెలలో చైత్రమాసమున శుద్ధపక్షమున నవమీతిథియందు పునర్వసూనక్షత్రమున నభిజిల్లగ్నంబున కర్కాటక లగ్నమందు చంద్రునిఁగూడి బృహస్పతి యుదయవేళను సూర్యుఁడు మొదలగు నైదుగ్రహములు వానివాని యుచ్చస్థలంబులం దుండఁగా కౌసల్యాదేవి జగత్పాలకుఁ డగు శ్రీమహావిష్ణువు

నర్ధాంశమూర్తియు శుభలక్షణములు గలవాఁడును నగురఘువంశవర్ధనుని సర్వ లోకములు నమస్కరించువానిని రాముని గనియెను.

ఆ॥ అమిత తేజుఁడై న॰యాపుత్రకునిచేత, గోసలేంద్రతనయ॰కొమరు మీఱె
నమరనాథుఁడైన॰యావజ్రపాణిచే, హవణు మీఱి వెలుఁగు॰నదితివోలె. ౨౦౧

శ్రీ రామావతారమునకు ముఖ్యకారణము దశరథుని యజ్ఞము కాదు. కౌసల్యతపః ప్రభావమని యీపద్యమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఆమె నవమీవ్రత మాచరించుటచే భగవంతుఁడు నవమియందు జన్మించెను.

1. కోసలేంద్రతనయ=కౌసల్య, అమితతేజుఁడు=అధికకాంతిగలవాఁడు, 'స ఉ శ్రేయాన్ భవతి జాయమాన' యను శ్రుతిరీతిగ నవతారవిశేషములచే నీయన తేజస్సు హెచ్చు నని భావము. అమరనాథుఁడు=దేవప్రభువు; ఆవజ్ర పాణిచే=తాను పరాత్పరుఁడగుటకు సూచకముఁగ వజ్రరేఖలు హస్తమందుఁగల యుపేంద్రునిచేత; హవణి=ఒప్పిదము. అదితి=దేవమాత, దేవమాత యగు నదితి తపోవ్రతబలంబున నుపేంద్రునిఁ గన్నట్లు కౌసల్యయు నవమీవ్రతాదు లాచరించి శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ గనె నని భావము. ఉపేంద్రుడు - వామ నుఁడు; అదితి పయోవ్రత మాచరించి వామనుఁ గనెను. కౌసల్య నవమీవ్రత మాచరించి రాముఁగనెను. అయోధ్యా-ప ౨౮౮ 'కొడుకులు కొడుకు లటం చును. గొడుకా సలిపితిని నేను ఘోరతపంబున్' ౨౮౭ పద్యమును జూచునది.

2. అమితతేజుఁడు='సూర్యస్యాపి భవే త్సూర్య' యన్నట్లు జగత్ప్రకాశ కుండగు సూర్యునివంశమునకు నీయన ప్రకాశకుఁడుగాన నమితతేజుఁడు.

3. చైత్రమాసమున మట్టమధ్యాహ్నము మబ్బుమోదము లేక వెలుపలఁ గాయుచున్న సూర్యుని కాంతికంటె నీయన కాంతి యధికముఁగ నుండుటచే నమితతేజుఁడు.

4. ఈయన తేజస్సులో నొకయంశమును గలవారు సూర్యచంద్రాగ్నులు కావున వారితేజము మితమైనది. ఈయన తేజ మమితమైనది.

శ్లో॥ "యదాదిత్యగతం తేజో, జగ ద్భాసయతేఽఖిలమ్
యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ, తత్తేజో విద్ధిమామకమ్." భ.గీ.౧౫-౧౨

సర్వప్రపంచమును బ్రకాశింపఁజేయు సూర్యుని తేజము చంద్రాగ్నుల యందుండు తేజము నాతేజ మని యెఱుగుము.

5. "శ్లో. దివి సూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగప దుత్థితా,
యది భా స్సదృశీ సా స్యాత్ భాసస్తస్య మహాత్మనః" భ.గీ. ౧౧-౧౨

ఆకాశమందు వేయిసూర్య లొక్కసారిం నుదయించిన నెట్టికాంతియుండునో ఆకాంతికి నాయనకాంతి సమమై యుండెను.

అన్నట్టు లనేకసూర్యులకాంతిగలవాఁ డగుట నమితతేజుఁడు

6 అ + మితతేజుఁడు=విష్ణువుయొక్క ప్రసిద్ధముగాఁ దెలియబడినతేజస్సు గలవాఁడు-తేజము చూడఁగానే యిది విష్ణుతేజమేకాని యితరదేవతల తేజము గాదు, మనుష్య తేజము గా దని తెలియవచ్చును- "మితౌ జ్ఞాత పరిచ్ఛినౌ" అని నానా. ర.

7. 'తతోఖిలజగత్పద్మ, బోధా యాచ్యుతభానునా,
దేవకీ పూర్వసంధ్యాయా; మావిర్భూతం మహాత్మనా. వి-పు.

అన్నట్టు లచ్యుతభానునికన్న నమితకాంతి గలవాఁడు.ఆ వజ్రహస్తునిచే దీనిని ఆపుత్రకునిచే అనుదానికి విశేషణముగను, స్వయంవిశేష్యముగను నన్వయించుకొనునది, విశేషణపర్యాయంబున పరత్వసూచకవజ్రలేఖ చేతియందుఁ గల యింద్రునిచేత నని యర్థము. విశేష్యమైనపుడు వజ్రాయుధము చేతి యందుఁగల యింద్రునిచేత నని యర్థము. ఇంద్రునిచేత నదితి ప్రకాశించి నట్లు రామునిచేఁ గౌసల్య ప్రకాశించెనని భావము. ఆ-ప్రసిద్ధిని తెలుపును. అట్టి ప్రసిద్ధవస్తువునేకదా యుపమానముగఁ జెప్పవలయును. కాఁబట్టియే "ఇషువద్గచ్ఛతిసవితా" సూర్యుఁడు బాణమువలె సూటిగఁ బోవును అని చెప్పుదురు. ఇట్లే యిచ్చటను ఇంద్రుఁడు రామునంత గొప్పవాఁడు కాకున్నను లోకబుద్ధి ననుసరించి గొప్పవాఁడు కావున రామచంద్రున కుపమాన మయ్యెననికాని రామచంద్రయీ ర్తి గొప్పతనమింత కెక్కువ చెప్పిన లోకులదృష్టి తాఁకు నని కాని యెంచి కవి నీచోపమానము చెప్పెనని యెంచవలయు. శ్రీరామజన్మమున మాత్రరిష్టదోషము లేదనుట యీపద్యమున సూచితము. మాతృకారకుఁ డగు చంద్రుఁడు వృద్ధిగాను గురుసంబంధముగలవాఁడుగాను నుండుట దీనికి హేతువు.

లోకమున సామాన్యముగ బిడ్డలదేహకాంతి మొదలగు దేహసంబంధ చిహ్నములు తల్లివలనఁ గలుగును. ఇచ్చట నట్లుగాదు. పుట్టినకుమారుని వలనఁ గౌసల్యకుఁ గాంతి, కీర్తిగలిగెను. శ్రీరామచంద్రునకుఁ దల్లియగుటచేఁ గౌసల్య కీర్తిగలదయ్యెను. కాని కౌసల్యకుఁ గొడుకైన కారణమున రామచంద్రమూర్తి ప్రసిద్ధుఁడు కాలేదు. దీనివలన మాతృప్రయుక్తప్రకృతిసంబంధము కుమారు నందు లేదనియు నాయన ప్రకృతివిలక్షణుండనియుఁ దెలియనగు. "కౌసల్యా సుప్రజారామ" ఎవనివలనఁ గౌసల్య మంచిబిడ్డను గన్నదన్న పేరు గల దయ్యెనో యనికదా విశ్వామిత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తిని సంబోధించెను.

తా త్ప ర్య ము.

దేవతలకు ప్రభువైన నింద్రునిచే నదితి ప్రకాశించినట్లు అపరిమిత తేజస్సు గల యా కుమారునిచేఁ గౌసల్య యెంతయు, దేజోవతి యయ్యెను.

శా॥ సాక్షాద్విష్ణువునందు నాలుగవయం•శం బూని కైకేయికిన్
జక్షుఃప్రీతికరుండు సర్వగుణరా•జన్మూర్తి జన్మించె న
త్యాక్షీణాతిబలాఢ్యుఁ డౌభరతుఁ, డౌ•య్యం విష్ణునర్ధాంశులై
దక్షుల్ వీరులు పుట్టి రిర్వురు సుమి•త్రాదేవిగర్భంబునన్.　　౨౧౩

కం॥ తనయు లశేషవిశేషర,సనిలయు లయి లక్ష్మణుండు•శత్రుఘ్నుఁడు నా
దనరిరవార లకల్మష,వినయమతుల్ సుగుణరతులు•విదితాస్త్రతతుల్.౨౧౪

పాయసోపయోగక్రమముగఁ గౌసల్య ప్రసవానంతరము కైకేయీ ప్రసవమును జెప్పుచున్నాఁడు, చక్షుః ప్రీతికరుండు=జనులకు నేత్రానందము గలిగించువాఁడు; సత్య=స్థిరమైనదియు: అక్షీణ=తఱుగనిదియు; అతిబల + ఆఢ్యుఁడు=అధిక బలసంపన్నుఁడు; సర్వగుణరాజితమూర్తి = శ్రీరాముని యందున్న సమస్తగుణముల చేతఁ బ్రకాశించునాకారము గలవాఁడు-భరతుఁడు; సాక్షాద్విష్ణువునందు= ప్రత్యక్షవిష్ణువగు శ్రీరామునందు; నాలవ యంశము=నాలవభాగము; శ్రీరామావతారము పాయసమునందలి సగము చేత, భరతావతారము దానిలోని నాలవభాగమనఁగా సమష్టిలో నెనిమిదవ భాగమును; ఊని=పొంది, కైకేయికిన్, జన్మించెన్; ఇఁక లక్ష్మణశత్రుఘ్నుల యంశములను జెప్పుచున్నాఁడు, ఒయ్యన్=క్రమముగా; భరతానంతరమున; దక్షులు=నేర్పరులు; అశేష=సంపూర్ణమైన; విశేష=లోకోత్కృష్టమైన; రస=(1) ప్రేమాదులకు(2) వీరాదులకు; నిలయులు=ఉనికిపట్టులు అకల్మష....మతుల్= నిష్కపటమైన వినయముగల మనస్సుగలవారు; విదిత....మతుల్=తెలిసికొనఁబడిన యస్త్రసమూహముగలవారు విష్ణునర్ధాంశులై= శ్రీరామునకుఁ గొంచెము తక్కువ యంశము గలవారై, లక్ష్మణుఁడు పాయసములోని నాలవపాలు; శత్రుఘ్నుఁ డెనిమిదవపాలు-అని భావము. ఇట్లర్థము చెప్పుటంబట్టి పాయస భాగమునకు విరోధము రానేరదు.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రత్యక్షవిష్ణువగు శ్రీరామునందు నాలవయంశమునఁ గైకేయికి నేత్రానందకరుండును సమస్త శుభగుణాకరుండును సత్యవంతుఁడు మిగుల బలవంతుఁ డగు భరతుఁడును విష్ణువునం దొకభాగమై సుమిత్రాదేవిగర్భంబున నిరువురు వీరులు లోకోత్కృష్టప్రేమాది గుణములకు స్థానభూతులై లక్ష్మణుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు ననువా రిరువురు కవలబిడ్డ లుదయించిరి.

తే॥ పుష్యమున మీనరాశిని•బుట్టె సుప్ర, సన్నమతి భరతుండును;సార్పభమునఁ
గర్కటకమున మధ్యాహ్న•కాలమందుఁ
బుట్టిరి సుమిత్రతనయులుపుణ్యనిధులు. ౫౦౫

ఇఁక నీమువ్వురకు జన్మనక్షత్రములు చెప్పఁబడును-పుష్యమునన్=పుష్య నక్షత్రములోఁ గూడిన దినమున; అనఁగా శ్రీరాముఁడు జన్మించిన మఱునాఁడు సుప్రసన్నమతి=ఇది మీనలగ్నజన్మఫలము. మీనలగ్నము గురుక్షేత్రము గదా. భరతుఁడు పుట్టెను సార్పభమునన్ = సర్పదేవతానక్షత్రమందు-ఆశ్లేషా నక్షత్రమందు. ఆశ్లేషానక్షత్రగ్ం సర్పాదేవతా యని శ్రుతి. చైత్రమాసమున కర్కటకలగ్నము మట్టమధ్యాహ్నమున వచ్చును దీనిచే భగవదవతారము పగటిపూఁట యయ్యెను. నక్షత్రము పునర్వసువు. భరతుఁడు దశమి పుష్య నక్షత్రము సూర్యోదయ పూర్వము, మీనలగ్నమందుఁ, గావున లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు దశమి ఆశ్లేషానక్షత్రమున జనించుట మాత్రము విశేషము. పంచ గ్రహము లుచ్చమందుండుట గురుచంద్రయోగము, అందఱకు సమానము. లక్ష్మణశత్రుఘ్నుల నొక్కటిగఁ జెప్పుటచే వా రమడ లని గ్రహింపవలయును. వీరిరువు కర్కటకలగ్నమందుఁ బగట జనించినవారే. ఒకరు పుష్యమనఁగా బుష్యమాస మనియు శ్రీరామునకు భరతునకుఁ బదినెలల కాలవిలంబనము కల దనియు వ్రాసిరి. కాని యావాదసాధుత్వము చింత్యము.

భరతుఁడు పుష్యనక్షత్రమున మీనరాశియందును ఆశ్లేషానక్షత్రమునఁ గర్కటక లగ్నమందు మధ్యాహ్నకాలమున లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు ను జనించిరి.

కం॥ కాంతిని ప్రోష్ఠపదోషము, లెంతయు ననురూపసుగుణు•లీడ్యులు భరణీ
కాంతున కిటు వేర్వే ఱ, త్యంతమహోమహులు కలిగి•రాత్మజులంతన్.

వేర్వేఱు=ఒక్క భగవంతుఁడే నాలుగుమూర్తులుగ నైనవారు దీని కుప మానము. కాంతిచే=ప్రకాశముచేత, ప్రోష్ఠపదోపములు-ప్రోష్ఠ = గోవుయొక్క పద=పాదములకు, ఉపములు=సమానులు; గోవు ఒక్కటియై యున్నను దాని కాళ్ళు నాలుగై యున్నట్లు; భగవత్స్వరూప మొక్కటియైనను నాల్గవతారము లుగ జనించెనని భావము. ప్రోష్ఠపదము పూర్వాభాద్ర ఉత్తరాభాద్ర యీరెంటి కిని పేరు;పూర్వాభాద్రయందు రెండునక్షత్రములు ఉత్తరాభాద్రయందురెండు నక్షత్రములు వెరసి నాలుగు నక్షత్రములు ఈ నాలుగించుమించు చవుకముగా నుండును.నక్షత్రములందు రెండొకజత రెండొకజతయెట్లయ్యెనో యట్లే వీరును రామలక్ష్మణులొక జత భరతశత్రుఘ్ను లొకజతయైరని గ్రహింపవలయును.

ఆకాశమునని మర్మములు: ఈ విధముగఁ గానవచ్చును. తైత్తిరీయశ్రుతి-"చత్వార ఏక మభికర్మదేవాః ప్రోష్ఠపదా స ఇతి యాంవదంతి"అని.ఉపములు=సమానులు; అనురూపులును + సుగుణులును=ఒక్కటే విధమగు నాకారము గలవారును సద్గుణములు కలవారును- అనురూపములగు సద్గుణములు కలవా రని యర్థము. ఈడ్యులు=జనులచేఁ బొగడఁదగినవారు. వేర్వే ఱత్యంతమహాత్ము లనియుఁ జెప్పనగు శ్రీరామునకు స్వధర్మానుష్ఠానము చేతను-లక్ష్మణునకు శేషత్వజ్ఞానము చేతను-భరతునకు భగవత్పారతంత్ర్య బుద్ధిచేతను-శత్రుఘ్నునకు భాగవతపారతంత్ర్యము చేతను మహాత్మత్వ మని యెఱుంగవలయును. కావున వేఱువేఱు మహాత్ములనుట. ఆత్మజులు=కొడుకులు: ధరణీకాంతునకున్ = దశరథునకు; జనించిరి, ఇవుడుగదా యజ్ఞఫలపూర్తియని భావము.

సందేహము.

అఖండము-అపరిచ్ఛేద్యము నగు భగవన్మూర్తి నాలుగుఖండములుగ నెట్లయ్యెను?

సమాధానము.

భగవంతుఁ డపరిచ్ఛేద్యుఁడు (ఛేదింపరానివాఁడు) అగుట సత్యమే. సర్వత్ర వ్యాపించియుండు నగ్ని వెయ్యిచోట్ల వెయ్యిదీపములుగాఁ బ్రకాశించి నప్పుడు అగ్నిహోత్రుఁడు పరిచ్ఛిన్నుఁడయ్యె నని చెప్పవచ్చునా? ఒకచోట నెక్కువగాఁ బ్రకాశించెనని యర్థముకాని కొన్నిచోట్ల శూన్యము లని చెప్పవలను పడదు గదా ఒకచోట గాడుపులు తుఫానులు ఘోరముగ వీచిన దక్కినచోటుల గాలిలేదా?

తాత్పర్యము.

పూర్వాభాద్ర ఉత్తరాభాద్రవలెఁ బ్రకాశించువారును. పరస్పర మనురూపమైన సద్గుణములు గలవారును- స్తోత్రార్హులును నగు కుమారు లీరీతిని వేఱు వేఱు తల్లులందు వేఱు వేఱుగ జన్మించిరి.

కం. పాడిరి గంధర్వులు తమి, నాడిరి యచ్చరలు మింట•నమరు లుగ్గములై
 కూడిరి పరమోత్సవమున వీడిరి, భయ మెదల విబుధ•వీరుల్ నారుల్

జననకాలమందలి శుభశకునములను జెప్పుచున్నాఁడు. తమిన్=సంతోషముతో; అచ్చరలు=అప్సరస్త్రీలు; అమరుల్=దేవతలు; గుముులై=గుంపులై పరమ + ఉత్సవమునన్ =జన్మదినమునందలి గొప్ప యుత్సవమునందు, ఎదలన్=మనస్సులందు.

తాత్పర్యము.

లోకరక్షణార్థమై భగవంతుఁ డవతరించుటచే నాకాశంబున గంధర్వులు

పాడిరి-అప్సరసలాడిరి-దేవతలు గుంపులై గూడిరి-మిక్కిలి సంతోషముతో దేవతలు స్త్రీలు రావణునివలన భయము వీడిరి.

కం॥ కురిసెను బూవులవానలు,
మొరసెను సురదుందుభులును•ముమ్మరముగుచున్
బెరసెను బురి నుత్సవములు, నెరసెను, సమ్మదము ధారి•ణీజనమందున్

సురదుందుభులు=దేవతల నగారాలు; ముమ్మరము=అధికము; మొరసెను=మ్రోసెను, ఇఁక జాతకర్మోత్సవము చెప్పఁబడుచున్నది.

పురిన్=అయోధ్యయందు-ఈ యిల్లాయిల్లు అనక అన్ని యిండ్లయందును, బెరసెను=వ్యాపించెను; నెరసెను=నిండెను.

తా త్ప ర్య ము

పూలవానగురిసెను. దేవదుందుభులు ధ్వనించెను విశేషముగ నయోధ్యానగరమం దుత్సవములు జరగెను. భూప్రజలందు సంతోషమతిశయించెను.

ఉ॥ ఆపురమందు నయ్యెడ మ•హామహ ముద్భుతభంగిఁ బర్వఁ ద్రో
ద్రోపులు నయ్యెఁ బట్టనము•త్రోవల నన్నిట రాచబాటలన్
భూపతిద త్తగోనిచయ•భూరిధనగ్రహణేచ్ఛ విప్రులు
ద్దీపితతేజులెల్ల జగ•తీతల మీనినయట్లు వచ్చుటన్. ౩౦౯

ఇఁక నాకాలమున రాజు చేసిన దానసమృద్ధిని జెప్పుచున్నాఁడు.

భూపతిద త్త=రాజుచే నీయఁబడిన; గోనిచయ = ఆవుల సమూహము యొక్కయు, గ్రహణ+ఇచ్ఛన్=తీసికొనవలయునను కోరికతో, ఉద్దీపితతేజులై=మిక్కిలి ప్రకాశించునట్లు చేయఁబడిన కాంతిగలవారై; జగతీతలము=భూప్రదేశము, ఈనినయట్లు=బ్రాహ్మణులు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుటచే భూమియే మనుష్యుల నీనుచున్నట్లు కనఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము

అయోధ్యానగరంబున దశరథుఁడు పుత్రోత్సవము చాటింపఁగానే నాశ్చర్యకరమైన రీతిగా బట్టనమం దంతటను వారివారి యింటఁ దొలిచూలు కుమారుఁడు పుట్టినట్లుత్సవము చేయసాగిరి. రాజు చేయుదానము గ్రహించుటకై దేశదేశములనుండి వచ్చు విప్రులచే రాచబాటలు నిండిపోయెను.

కం॥ నటనర్తకసంకుల మై, పటుగాయకగానవాద•మందిరవప్ర
స్ఫుటమై హర్షోత్కటమై,పుటభేదన మమరెహృదయ•పుటముల్లసిల్లన్.

నటన ర్తక సంకులమై-నట=వేశ్యల కాటనేర్పువారిచేతను, న ర్తక=ఆడువారిచేతను, సంకులమై=నిండినదై, పటు - ప్రస్ఫుటమై - బాగుగఁ-బాడు

వారును, వాద్యములు వాయించువారును మున్నగువారియొక్కయు, స్తుతిపాఠకులయొక్కయు శబ్దములచేత స్పష్టమైనదై, హర్ష+ఉత్కటమై=సంతోషముచే నెక్కువయైనదై, పుటభేదనము=అయోధ్యాపట్టనము.

తాత్పర్యము

రస మభినయించు నటులచేతను, భావ మభినయించు నర్తకులచేతను, సంకులమై గాయకుల గానములచేతను, వందుల స్తోత్రవాక్యములచేతను ప్రస్ఫుటమై యతిశయించిన సంతోషముగలదై యందఱహృదయము లుల్లసిల్ల నయోధ్య రాజిల్లెను.

తే॥ పదియు రెండవదినమునఁ • బార్థివుండు,
పురుడు పాయంగఁ దనప్రియ • పుత్రకులకు
నామకరణమహంబు నొ • నర్చెఁ బ్రేమ,
నిర్భరానందమగ్నుఁడై • నివ్వటిలుచు. ౨౧౧

పదియు రెండవదినమునఁ బురుడు తీఱన్ = 'క్షత్రియస్య ద్వాదశాహం సూతక'మ్మని శ్రుత్యనుసారముగఁ బండ్రెండుదినములు క్షత్రియునికిఁ బురుడు. అవి పదుమూఁడవ దినమునఁ బోవును. తక్కినవారి పురుడును ముందుపురిటితోనే పోవును గాన రామోత్పత్తికిఁ బదుమూఁడవనాఁడే నామకరణోత్సవము జరగెను. నిర్భర....మగ్నుఁడై = అధికమైన సంతోషమున మునిఁగినవాఁడై, నివ్వటిలుచున్=అతిశయించుచు, నామకరణమహంబు నొనర్చెన్='త్రయోదశే రాజ్ఞాం నామకరణ'మను శ్రుత్యనుసారముగఁ బదుమూఁడవదినమున నామకరణోత్సవమును జేసెను.

మూలమున "అతీత్యైకాదశాహంతు" పదునొకండు దినములు గడువఁగా నని యర్థము. ఇది లక్ష్మణు జనన దినమునుండి యని గ్రహించునది. లక్ష్మణుని పదునొకండవదినము శ్రీరాముని పదుమూఁడవ దినమగును.

తాత్పర్యము.

పండ్రెండవదినముతోఁ బురుడు తీఱిపోఁగాఁ బదుమూఁడవ దినమున సంతోషాతిశయముచేఁ గుమారులకు నామకరణోత్సవము జరిగించెను.

తే॥ అనఘుజ్యేష్ఠునిరాముఁ డ • టంచుఁగైక,
తనయుభరతుఁడనుచుసుమి • త్రాసుతులకు
సరవి లక్ష్మణశత్రుఘ్న • సంజ్ఞలమరఁ,
బేరు లిడియె వసిష్ఠుండు • పెంపెసంగి. ౨౧౨

ఎవరి కెవరి కేమేమి పేర్లు పెట్టి రనఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అనఘున్=నిర్దోషుని_ ఇది హేయప్రత్యనీకగుణవత్త్వమున కుపలక్షణము. దీనిచే రామశబ్ద వ్యుత్పత్తి తెలుపఁబడెను. రాముఁడు = ఇతని గుణంబులచే నీయనను జూచినవారెల్లరు

సంతోషింతు రని వ్యుత్పత్త్యర్థము, కైకతనయున్=కైకేయీపుత్రుని, భరతుఁ డనుచున్="భరత ఇతి రాజ్యభరణా" త్తను సహస్రనామశ్లోకోక్తిచే దశరథుఁడు మరణించి శ్రీరాముఁడు వనమునకుఁ బోవఁ దాను రాజ్యభారమును వహించుటచే నీ పేరితనికొప్పును. తనదికాని రాజ్యము తాను భరింపవలసివచ్చుట విశేషము గదా. సుమిత్రాసుతులకు=ఇద్దఱకున్, సరవిన్=క్రమముగ, లక్ష్మణ శత్రుఘ్న సంజ్ఞలు=లక్ష్మణుఁడు; శత్రుఘ్నుఁడు అను పేర్లు. శ్రీరామ కైంకర్య మను లక్ష్మి కలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు. 'లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్న' యని ముందు చెప్పఁబడును. శత్రుఘ్నుఁడు = 'పుంసాం దృష్టి చిత్తాపహారిణి' మ్మన్నట్టి శ్రీరాముని యందు భక్తికై తనయింద్రియముల నుపయోగింపక భాగవతుఁడగు భరతునియందుఁ దన భక్తికై యుపయోగింప నింద్రియముల జయించి స్వాధీనమున నుంచుకొన్నవాఁడు. "శత్రుఘ్నో నిత్య శత్రుఘ్న' యని ముందుఁ జెప్పఁబడును. క్షత్రియులు తమ పుత్రులకుఁ దామే నామకరణము చేయరాదు-వారి పురోహితుఁడే చేయవలయును- అను సంప్రదాయము ననుసరించి చెప్పుచున్నాఁడు. వసిష్ఠుండు, పెంపు=బిడ్డల రాఁబోవు గుణాభివృద్ధి, నాలోచించి పేరు లిడెను. ఈ గుణములు మీఁద వివరించినవే. 'త శబ్దః పుంసి సంభోగే నిశ్చయే' యని నానా.

నామైకదేశే నామగ్రహణ మ్మని సత్యభామ భామ యని పిలువఁబడునట్లు శ్రీరాముఁడే యిచ్చటరాముఁడని చెప్పఁబడెను. అట్లుకాదేని రాముఁడనుపేరిది వఱకే పరశురామున కున్నదిగదా. ఆ పేరీయనకుఁ బెట్టిన నేమి విశేషము ? వైకుంఠమందు, శ్రీ=లక్ష్మీదేవియందు,రామ=రమించువాఁడే యీయన కావున నీయనకు శ్రీరాముఁ డనియే పేరు. పరశు వనఁగా గండ్రగొడ్డలి, పరులను హింసించుటచే భయంకరమైనది. అట్టిదానియందు రమించువాఁడు కావున జమదగ్ని కుమారుఁడు పరశురాముఁ డయ్యెను. బలముచేఁ గ్రీడించువాఁడు బలరాముఁ డయ్యెను. అట్టులే శ్రీయందు రమించువాఁడు శ్రీరాముఁ డయ్యెను. "రేవతీరమణో రామః"బలరామునకు రాముఁడనియు బరశురామునకు రాముఁ డనియు నెట్లు నామములు గ్రహింపఁబడినవో యట్లు శ్రీరాముఁడు రాముఁ డయ్యెను. ఈ విషయము విశదముగఁ బద్మపురాణమం దిట్లు చెప్పఁబడినది.

శ్లో॥ శ్రియః కమలవాసిన్యా, రమణోయం మహాప్రభుః
తస్మా చ్ఛ్రీరామ ఇత్యస్య, నామసిద్ధం పురాతనమ్॥

రామశబ్దమును గుఱించి శ్రీరామనామమహాత్మ్యము చూడుఁడు.

తాత్పర్యము.

హేయగుణ మొక్కటియైన లేనివాఁడగుటచేతను, లోకులమనస్సు లీయన యందు రమించుచుండుటను, యోగులహృదయములయం దీయన రమించుట చేతను, తన గుణరూపములచే వశీకృతులైనవారు తనయం దనురాగముగల వారగుటచేతను, తనకు వశులైనవారివిషయమున రంజిల్లువాఁడుగనుకను, సంసారబాధతొలఁగినవా రాయనయందు రమింతురు గనుకను పెద్దకుమారునకు రాముఁడనియు, శ్రీరామకైంకర్యమే తనకు గుర్తుగాను, శ్రీరామకైంకర్యమే తనకు సంపదగాను దలఁచినవాఁడు కావున సుమిత్రాదేవి పెద్దకొడుకునకు లక్ష్మణుఁడనియు, రాజ్యమును భరింపవలసిన భారము తనయందు లేకున్నను భరించువాఁ డగుటచేతను (భర+త) తన్ను రక్షించు భారము శ్రీరామునిదే యను నిశ్చయబుద్ధిగలవాఁడై కేవలరామపరతంత్రుఁడై యుండువాఁడగుటచేఁ గైకేయీకుమారునకు భరతుఁ డనియు, నీయన కారణముగఁ గదా శ్రీరాముఁ డడవుల పాలాయెను- తండ్రి మరణించుటకు మూలకారణ మితఁడే కదా యని నిత్యశత్రువులయిన కామక్రోధములకు వశపడక వానినిజయించిన సవతితల్లి కొడుకైనను భాగవతుఁడుగదా- భగవత్సేవకన్న భాగవతసేవయే సుకరము. నిశ్చితఫలదమని యెంచినవాఁడు కావున సుమిత్ర రెండవపుత్రునకు శత్రుఘ్నుఁ డనియు వారివారి గొప్పతన మెఱిఁగినవాఁడై వసిష్ఠుఁడు పేర్లు పెట్టెను.

కం॥ భూరమణుఁడు బ్రాహ్మణులకుఁ, బౌరులకు సమస్తజాన•పదులకు నపుడ
వ్యారిగ భోజన మిడి మణి, వారంబుల నిచ్చె విప్ర•వర్యుల కెల్లన్. ౨౧౩

నామకరణకాలమునఁ జేయవలసిన నాంది యను కార్యమునుగూర్చి చెప్పు చున్నాఁడు. జానపదులకున్=పల్లెలలోనివారికి, పౌరులకున్ = పురమునసుండు వారికి, ఇవి బ్రాహ్మణులకు విశేషణములు. అవ్యారిగన్ = అపరిమితముగ.

తాత్పర్యము.

నామకరణమహోత్సవకాలమున దశరథుఁడు బ్రాహ్మణులకు నగరవాసులకుఁ బల్లెలవారికి దండిగ భోజనముపెట్టి బ్రాహ్మణులకు మణులు మొదలైనవి దక్షిణల నిచ్చెను.

—• శ్రీరాముని శైశవవర్ణనము •—

కం॥ •కావు మని గజము మొఱలిడఁ, గావఁగ దక్షుండు దా నొ•కండే జగతిం
గావుఁట బరు విడువేలుపు, క్ష్మావరసుతుఁ డగుచుఁ గావు•కావనియేడ్చెన్. ౨౧౪

గజము=ఏనుఁగు, కావుము = రక్షింపుము, మొఱలిడన్ = మొఱలు పెట్టఁగా, దక్షుండు = సమర్థుఁడు, జగతిన్ = సమస్తప్రపంచమందు, కావుటన్ =

అగుటచే, వేలుపు=నారాయణుఁడు, క్ష్మాపరసుతుఁడు=రాజగుదశరథుని కుమారుఁడు, కావుకావు - ఇది రోదనానుకరణము కావున మువర్ణకమురాదు. కావున కావుకా వను వసుచరిత్ర - పాండురంగ మాహాత్మ్యములందలి ప్రయోగములఁ గల దోష మిందు లేదు. కావు మని రాముఁ డేడువవలసినపని లేదుగదా.

తా త్ప ర్య ము.

మకరికిఁ జిక్కి రక్షింపుము రక్షింపుము అని గజరాజు మొఱలుపెట్టఁగా నతని రక్షింపఁగలసమర్థుఁడు తానుదప్ప మఱియొకఁడు లేకుండుటచే నతనిఁగావఁ బరువెత్తిన వేలుపు నేఁడు రాజకుమారుఁడై పుట్టి కావ్-కావ్ అని యేడ్చెను.

ఉ॥ •లాలసమానసంబులఁగ•లావతులున్ రమణీయడోలికా
పాలుల నుంచి యాజినర•పాలకుమారులఁ, గంకణధ్వనుల్
దాలము గాఁగ, రాగములు•తానము దప్పక పంచమధ్వనిన్
లాలి యటంచుఁ బాడిరి వి•లాసవికాసవిభాసమానలై. ౫౧౫

కలావతులున్=కాంతిమతులగు దశరథభార్యలు, ఆజి.......కుమారులన్=దశరథమహారాజపుత్రులను, లాలసమానసంబులన్ = అభిలాషగల మనస్సులతో, రమణీయ=అందమైన, డోలికా=ఉయ్యాలలయొక్క, పాళులన్=పంక్తులయందు, కంకణ=కడియములయొక్క, తానము = స్థానము, తానపంబుగాన్ = సన్నని గొంతుతో, పంచమధ్వనిన్ = కోకిలధ్వనివంటి ధ్వనితో, విలాస = అందమైన యవయవ చేష్టలయొక్క, వికాస=అతిశయప్రకాశముచే, విభాసమానలై = ప్రకాశించువారై.

తా త్ప ర్య ము.

అటువంటి బాలురను నంతఃపుర స్త్రీలు నువ్విళ్ళూరు కోరికలచే నుయ్యాలల యందుంచి పంచమధ్వనితో కంకణముల ధ్వనియే తాలధ్వనిగ రాగములు తప్పకుండఁగ విలాసమువలనఁ గలిగిన వికాసముచేఁ బ్రకాశించువారై లాలి యని పాటలు పాడిరి.

ఉ॥ •నాయన నిద్రవోర, రఘు•నందన నిద్దుర వోర, యేలరా
పాయనియాటలం దవిలి•బంగరుకొండ మొగుడ్చ వక్షులన్ ?
మాయురె యిట్టులైనను శ్ర•మం బగురా, యని యెన్నఁడేఁ గనుల్
మూయనియాదిదేవుఁ గని•ముగ్ధలు జోలలు పాడి రయ్యెడన్. ౫౧౬

పాయని=వదలని, బంగరుకొండ, అక్షులన్ = కన్నులన్, మొగుడ్చవు = మూయవు - నిద్దురపోవు, మాయురె = మిక్కిలి యాశ్చర్యము, ముగ్ధలు =

(1) ఎన్నఁడు కన్నులు మూయని భగవంతుఁడని యెఱుఁగని యాదశరథు భార్యలు (2) అందకత్తెలగు దశరథు భార్యలు, జోలలు=జోలపాటలు.

తాత్పర్యము.

నాయనా నిద్రపో- రఘునందనా నిద్రపో- తండ్రీ నిద్దురపో- బంగారు కొండా యాటలు మరగి కన్నులు మూయవే- యేలరా- తండ్రీ! ఇట్లు నిద్ర పోక యుండితివేని దేహ మలయునురా కుమారా యని యేనాఁడును గన్నులు మూయని దేవాదిదేవునిఁ గూర్చి యా ముద్దరాండ్రు పాటలు పాడిరి.

కం॥ జలములు దానము గాఁగను,గలకాలము వెలయువేల్పు కంజాతాక్షుల్
జలముల బోర్కాడింపఁగ,
వెలఁదులఁ గనుచుండు ముగ్ధ విధమున నగుచున్. ౫౮౨

తానము = స్థానము, వేల్పు = శ్రీరాముఁడు- క్షీరాబ్ధిశాయి యని భావము. కంజాత + అక్షుల్=తామరలవంటి కన్నులుగల దశరథుని స్త్రీలు, బోరుకాడింప= స్నానము చేయింపఁగా, ముగ్ధవిధమునన్=ఏమియుఁ దెలియని వానివలె, నగుచున్=నవ్వుచు, వెలఁదులన్ = స్త్రీలను, జలములు.... వేల్పు - నారాయణశబ్దార్థ మిందుఁగలదు. బోరుకాడించు. "తే॥ పాపనికి మానె తలయంటి పసుపుపూసి, బోరుకాడించి హరిరక్ష పొమ్మటంచు, జలములోక కొన్ని చుట్టి రాజిలెడుతొట్ల, నునిచి దీవించి పాడి రయ్యువిదలెల్ల."— భాగ. ౧౦. స్కం. పూ.

తాత్పర్యము.

ఎల్లకాలము జలములే స్థానముగానుండు దేవునికి నాస్త్రీలు నీళ్ళచే స్నానము చేయింపఁగా నేమియుఁ దెలియనివానివలె వారి యుత్సాహమును తనకై వారు పడు శ్రమము వారి యజ్ఞానము చూచి నవ్వుచుండెను.

తే॥ జలములం గొని తనపాణి జలజమునను,
రక్షఁ ద్రిప్పును శ్రీరామ రక్ష యనుచు
రామునకుఁ ద్రిలోకాభి రామునకును, శ్రీమతీమణి గౌసల్య ప్రేమమునను.
౫౮౩

శ్రీమతీమణి=శ్రీమంతురాండ్రలో గొప్పది,అందఱు స్త్రీలు - శ్రీ=సంపత్తుగోరు వారే,అయినను కౌసల్యవలె భగవంతుని కని పెంచి లాలించు భాగ్య మెవ్వతెకుఁ గలుగును. పాణిజలజమునను=తామరపుష్పము వంటి చేతిచే, భగవంతునకుఁ జేతితో నీళ్ళు పోయవచ్చునా? జలజము=శంఖము, ఆమె హస్తము శంఖము వలెఁ బవిత్రమై భగవదర్చనాయోగ్యమైన దని భావము. త్రి+లోక+అభి రామునకును = ముల్లోకములకు మనోహరుఁ డగు వానికి, శ్రీరామ + రక్ష = కౌసల్య లక్ష్మీనారాయణోపాసనముఁ జేయునది కావున నారాయణా! నీవే యీ

శిశువును రక్షింపవలెను. శ్రీరామ = లక్ష్మియందు రమించువాఁడు - నారాయణుఁడు, రక్ష = రక్షణముగా నీళ్ళను జుట్టితిప్పుట.

తాత్పర్యము.

స్నానమైన తరువాతఁ గౌసల్య తనచేతఁ నీళ్లు తీసికొని శ్రీరామనారాయణా యీ బాలుని రక్షింపుమా యని రక్షగాఁ జుట్టుత్రిప్పెను.

కం॥ చెడుగులు దమప్రాణములం, బిడికిట నీరీతిఁ బట్టి మిడికెద రనఁగా
బిడికిలి విడువక యుండెన్,
బుడుతఁడుగొన్నాళ్ళు జననిమోహముదీర్పన్. ౨౮౯

బుడుతఁడు = చిన్నకుమారుఁడు- శ్రీరాముఁడు, జనని మోహము = తల్లి కోరిక, చెడుగులు=దుష్టులు, మిడికెదరు = మిణకరించెదరు - పిల్లలు స్వాభావికముగాఁ బట్టుకొను పిడికిలిని దుష్టుల యభిప్రాయసూచనార్థ మని చెప్పుటం బట్టి ఫలోత్ప్రేక్షాలంకారము.

తాత్పర్యము

దుష్టులగువారు శ్రీరాముఁ డెప్పుడు వచ్చి మనలఁ జంపునో యని తమ ప్రాణములను భయముచేఁ బిడికిటఁ బట్టుకొని యున్నారని యభినయించునట్లు శ్రీరాముఁడు కొన్నిదినములు తన బాలక్రీడలచేఁ దల్లిమోహముఁ దీర్చుటకై పిడికిలి విడువక వ్రేళ్ళు ముడుచుకొనియే యుండెను.

ఆ॥ చూడ వచ్చినట్టి చేడియల్ రామునిఁ బొత్తిచేలములను హత్తియెత్తి,
తొమ్ము లంటనొత్తి యెమ్మెగా నవ్వించి, తల్లిచేతికిత్తు రుల్లములర. ౨౯౦

చేడియల్=స్త్రీలు, చేలములను = వస్త్రములందు, హత్తి = చేర్చి, ఎమ్మె = మనోహరముగా, ఉల్లము = మనస్సు, స్వభావోక్త్యలంకారము.

తాత్పర్యము

బాలురను జూడవచ్చిన పురస్త్రీలు శ్రీరామునిఁ దమచేతులతో నెత్తినచో బాలుఁడు కసుగందునో యాయనదేహము ముటికి యగునో యని పొత్తిగుడ్డలతోనే యెత్తికొని తమ స్తనములకు నొత్తుకొని చిటికెలు వేసి యూలలు వేసి నవ్వించి మరలఁ దల్లిచేతి కిత్తురు.

కం॥ ఆటలకై జగములజంజాటం బిడుకొనెడివేల్పు జలజాక్షుల కే
ర్పాటుగ నాటలఁ బాటలఁ, బాటవమును జూపె శత్రుపాటనపరుఁడై. ౨౯౧

జంజాటము=తగులాటము, శత్రుపాటనపరుఁడై=శత్రుసంహారము ప్రధానముగాఁగలవాఁడై, పాటవమును=సామర్థ్యమును.

తాత్పర్యము

'లోకవత్తులీలాకైవల్య'మ్మని సమస్త భూమండలాధిపతియగు చక్రవర్తి వినోదమునకై చెండాడునట్లు ప్రపంచసృష్టిస్థిత్యాది వ్యాపారము పెట్టుకొన్న దేవుఁడు శత్రువుల వధించు కార్యమందు దాసక్తుఁడయ్యు తన్ను నాడించు స్త్రీలము దా నాటలఁ బాటలనాడించెను. ఇవన్నియు నొక్కొక్కవయస్సున నొక్కొక్క కార్యమని యెఱుంగవలయును.

శా॥ దాయల్ దానును గూడి యాడునెడలన్ దస్ డాసి కౌసల్య యెం
తోయాసక్తిని రార డస్సితివిరా యెో రామచంద్రా యటం
చీయోజం దనుఁ బిల్వఁ జన్గుడువఁగా నేతెంచి తాఁ ద్రావకే
"ఊఁయమ్మ యని ప్రేలఁ చూపు ననుజున్ హోయెట్టిసౌభ్రాత్రమో! ౫౨

ఇదిమొదలు మూఁడుపద్యములందు రామలక్ష్మణుల సౌభ్రాత్రము బాల్యము నుండి కలదని చెప్పుచున్నాఁడు, దాయల్ = తమ్ములు, డాసి = సమీపించి, ఆసక్తిని=ఆశతో, డస్సితివి=అలసితివి, ఈయోజన్=ఈవిధముగా, ఊఁ- యిది యనునాసికము, సౌభ్రాత్రమో=చక్కనిభ్రాతృభావమో, హో-ఇదియాశ్చర్యార్థకము- ఇట్టి చిన్నవయస్సునందే యిట్టి భ్రాతృస్నేహము కలదు గదా యని యాశ్చర్యము. దాయాదశబ్దభవము దాయ వర్ణలోపము. చంద్రుఁడనఁగా నాహ్లాదపెట్టువాఁ డని యర్థము. అభిరామ చంద్రుఁడే రామచంద్రుఁడు. ఈ రామచంద్రునిఁ జూచినపిమ్మట నాకాశచంద్రునిఁ జూచిన నింతకంటె సౌమ్యత గాని చక్కఁదనముగాని లేకుండుటచే నతఁడు ఆహ్లాదము కలిగింపలేఁడని భావము. ఆ చంద్రుని జూచుటకంటె నీ రామచంద్రునిఁజూచిన నెక్కువ యాహ్లాదము కలుగుచున్నది.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి తన తమ్ములతో నాడుకొనుసమయంబునఁ గౌసల్య వచ్చి నాయనా రామచంద్రా యాడి యాడి యలసినావురా తండ్రీ పాలు త్రాపుదువుగాని రారా యని యెత్తుకో పోఁగా దల్లి చంకకుఁబోయి ఊఁ ఊఁ యని తమ్ములకుఁ బాలిమ్మని వ్రేలితోఁ దమ్ములవంక చూపి సైఁగలుచేయును. ఆహా యేమి భ్రాతృవాత్సల్యము.

కం॥ తనయయ్యెలప్రక్కన లక్ష్మణుసయ్యల లేకయున్నఁ గనుమూయం డే
మిని నుల్లాసముఁ గానఁడు,జననీ స్తన్యంబుఁ గ్రోలఁ జనఁ డేమైనన్. ౫౩

ఏమిని-ఏమియును అను దానిలో యుకారము లోపింపఁగా నీరూప మేర్పడును. ఉల్లాసము=సంతోషము, స్తన్యము=చనుఁబాలు.

తాత్పర్యము.

ఇఁక బండుకొను నప్పుడో తన యుయ్యాలప్రక్కన లక్ష్మణునుయ్యేల లేక పోయెనా సంతోషముగా నాడుకొనఁడు- నిద్దురపోఁడు- ఏమైననుసరే- తల్లి పాలుకూడఁ ద్రాగఁడు.

తే॥ పాలువిడువని యాలేఁత ప్రాయమంద,
ప్రతిదినమునొక్కపరియైన రాఘవుండు
సవతితల్లులయిండ్లకుఁ జనక విడువఁ,
డెత్తికొని పోవ సైఁగల నెలమిఁజేయు. ౫-౨౪

ఒకపరి = ఒకతూరి, ఎలమిన్ = సంతోషముతో.

తాత్పర్యము

అన్నప్రాశముకూడలేక కేవలము చనుఁబాలు త్రావుచిఱుతవయస్సునందే దినమున కొక్కసారియైనఁ దనసవతితల్లులయిండ్లకుఁ దీసికొని పొమ్మని గోడాఁడించును. సైఁగలుచేయును. ఎత్తుకొనిపోవువఱకు విడువఁడు.

ఉ॥ కమ్మనితైల మంటి, యెస కమ్మున గంధిజలంబు వోసి, ధూ
పమ్మున నార్చి, వెండ్రుకలఁ, బల్చనగా జడయల్లి, తల్లి పొ
న్నొమ్ములు వెట్టి మోమునను జుక్కయుఁ, గన్నులఁగాటు, కుంచి మో
దమ్మున ముద్దు వెట్టి పిన దమ్ములతోడుతఁ బంపు నాడఁగన్. ౫-౨౫

కమ్మని = సువాసనగల, ఎసకమ్మునన్ = అతిశయమున, గంధిజలంబు = పన్నీరు-సువాసనగల నీరని యర్థము. ధూపమున = మాహిసాక్షి - సాంబ్రాణి పొగలచే.

తాత్పర్యము

మంచిపరిమళముగల సంపెంగనూనెతోఁ దలయంటి- పన్నీట జలకమార్చి- దశాంగమున ధూపమువైచి- వెండ్రుకలతడి యాఱకముందే గట్టి జడవేసినఁ బిసకపట్టును గావునఁ బింపిడీజడ వేసి- మేనినిండ బంగారుసొమ్ములు పెట్టి- ముఖమునందుఁ గస్తూరిచుక్కయుఁ గన్నులందుఁ గాటుకయు నుంచి- సంతోషముతో ముద్దుపెట్టి తమ్ములతోడ నాడుకొనుటకై కౌసల్య శ్రీరామచంద్ర మూర్తినిఁ బంపుచుండెను.

మ॥ ఘలుఘల్లంచును మ్రోయు గజ్జియలు బం గారందియల్, లీల ను
య్యల లూఁగన్ విపులోరమం దురుమణీ హారావళుల్, గుండలం
బులు ధాళద్ధళ లాడఁ; గంకణరవం బుల్ మీఱఁగా, గంతులన్
జెలఁగ న్వైచుచు నాడఁబోవు దినమున్ శ్రీరామభద్రుం డొగిన్. ౫-౨౬

ఉయ్యేలలూఁగన్=ఇటునటు నాడఁగా, విపుల + ఉరమందున్=వెడల్పుగల ఱొమ్మునందు, ధాళద్ధళలాడన్=తళ తళ మెఱయుచుండఁగ, శ్రీరామభద్రుఁడు=మంగళకరుఁ డగు శ్రీరాముఁడు - పాండవమధ్యమాదిశబ్దములవలె నిట విశేషణమునకుఁ బరనిపాతము, ఒగిన్=క్రమముగ.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రుఁడు తనకాలిగజ్జియలు- బంగారందియలు ఘల్లుఘల్లంచున ధ్వనింపఁగా వక్షస్స్థలమందలి హారములు ముందు వెనుకకుఁ బ్రక్కలకు నుయ్యాలయూఁచిన ట్లూఁగుచుండఁగా, చెవులపోఁగులు తళుక్కు తళుక్కుమని మెఱయుచుండఁగాఁ జేతుల ధరించిన కంకణములు జిలిబిలిధ్వనులు చేయఁగా పిల్లతనము నటించుటకై తై తై యని యెగురుచు గంతులుపెట్టుచు నాయనా మెల్లఁగాఁ బోరా మెల్లఁగాఁ బోరా యని తల్లి హెచ్చరించుచుండ పట్టుకొన వచ్చినవారికిఁ జిక్కక తమ్ములతోడ నాడుకొనఁ బ్రతిదినము పోవుచుండెను.

౫౧౪ మొదలు ౫౨౬ వఱకుఁగల పద్యము లాంధ్రగ్రంథకర్త సొంతపద్యములు. వీనికి సరియైనవి మూలమునందు లేవు. ఈగ్రంథము మూలమునను సరించి యుండవలెనను మిత్రాభిప్రాయముప్రకారము చొప్పున నూర్లకొలఁది పద్యములు తొలఁగించినను పాఁపగ్రుడ్డులవలె నందం దిట్టివి మిగిలిపోయినవి. తీసివేయ మనస్సురాకయుంచఁబడినవి. వీనివలన మూలమునకు బాధలేదు.

—• రాజకుమార గుణవర్ణనము •—

కం॥ ఈలీల రాచకొమరులు, వాలాయము గారవమున•వర్ధిల్లుచు వి
ద్యాలంపటులై నేర్చిరి, యోలిన్ సకలంబు మేలి•యొజ్జలతోడన్. ౫౨౭

వాలాయము=ఎల్లప్పుడు, లంపటులై = అభిలాషగలవారై, మేలియొజ్జలతోడన్=గొప్పయుపాధ్యాయుల యొద్ద, ఒజ్జలతోడ- సు. వ్యా. కారక. సూ౧౧. ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుఁ-దృతీయవలన లగు లంపట - ఇది తెనుఁగు పదము- శ్రమ మని యర్థము. లంపటము - సంస్కృతపదము.-ఆసక్తియని యర్థము.దేహలంపట ఇత్యాదు లసాధువులు. ఉపాధ్యాయ శబ్దభవము ఒజ్జ.

తాత్పర్యము.

ఈవిధముగ రాజకుమారు లల్లారు ముద్దుగ గోమునఁ బెరుఁగుచు విద్యయం దాసక్తులై సమస్తవిద్యలు శ్రేష్ఠులైన గురువులవలన నేర్చిరి.

కం॥ వారలలో జనకునకున్, శ్రీరాముఁడు ధ్వజమురీతిఁ•బ్రియుఁడయ్యెఁ గడున్
ధారణి భూతావళులకు, సారససంభవుఁడువోలె•జనవినుతుండై. ౫౨౮

రాముని మహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ధ్వజమురీతిన్=ధ్వజమువలె (1) తనస్థలమును బ్రకాశింపఁజేయునట్లు రామచంద్రమూర్తియును దనవంశమును బ్రకాశింపఁజేయును (2) ధ్వజము తన చుట్టునున్నవానికంటె నౌన్నత్యము గలదై యుండును. ఈయనయుఁ దక్కిన వారికంటె గొప్పవాఁ డని భావము (3) ధ్వజము సేనకుఁ బ్రాణమువంటిది. ధ్వజముపోయిన సేనకుఁ బ్రాణము మానముపోయినట్టే. అట్టులే రామచంద్రమూర్తి యయోధ్యకుఁ బ్రాణమై యుండెను. ఆయనలేకున్న నది పాడుపడినట్టే, వినుతుండై=స్తోత్రముచేయఁబడినవాఁడై, భూత=ప్రాణులయొక్క, సారససంభవుండువోలెన్=బ్రహ్మవలె, జనకునకుఁ గడుఁబ్రియుఁడయ్యె నని భావము. రక్షణముతో పాటు శిక్షణము కార్యముగా నుంచుకొనుటచేఁ గొందఱు విష్ణువును ద్వేషింతురు. కొందఱు శివుని ద్వేషింతురు. బ్రహ్మయో దేవతలకు రాక్షసులకుఁ గార్యార్థుల కందఱకు సముఁడే. ఎవరువరములడిగినను నిచ్చుచుండుటయే యాయనపని.

తాత్పర్యము.

అనలువురుకుమారులలో శ్రీరాముఁడు జనులపొగడ్తకు యోగ్యుఁడై తండ్రికి సేనకు ధ్వజమువలె భూతకోటులకు బ్రహ్మదేవునివలె మిగులఁ బ్రియుఁడయ్యెను.

ఉ॥ అందఱు సర్వవేదవిదు । లందఱు శూరకులాగ్రగణ్యు, ల
య్యందఱు లోకభద్రరతు । లందఱు జ్ఞానయుతుల్, దయాళు రా
యందఱు, సత్యసత్త్వగుణు । లందఱు, సాధుమణుల్, మహాత్ము ల
య్యందఱు సుందరుల్. విబుధు । లందఱు సర్వకళాప్రవీణతన్. ౨౫

వీరల విద్యాభ్యాసమును జెప్పుచున్నాఁడు. సర్వవేదవిదులు=సమస్తవేదముల నెఱిఁగినవారు, శూరకుల+అగ్రగణ్యులు=వీరశ్రేష్ఠులు - ఈపదము ధనుర్వేదాధ్యయనము దెలుపుచున్నవి. భద్రరతులు=మేలుచేయుటయం దభిలాష గలవారు- ఈపదము ధనుర్విద్యాభ్యాసమువలనిఫలము దెలుపుచున్నది. శస్త్రధారణఫలమాత్మరక్షణము- దీనార్త రక్షణము - "విద్యావివాదాయ, ధనం మదాయ,శక్తిః పరేషాం పరిపీడనాయ। ఖలస్య, సాధోర్విపరీతమేతత్ జ్ఞానాయ దానాయ చ రక్షణాయ" దుష్టుని విద్య వివాదమునకు, ధనము గర్వమునకు, బలము పరులఁ బీడించుటకు నుపకరించును. శిష్టునివిద్య జ్ఞానమునకు, ధనము దానమునకు, బలము పరమాత్మరక్షణకు నుపయోగించును. ఈయర్థమునే సీతాదేవియు రామచంద్రమూర్తికి బోధించెను- అరణ్య ౧౧౮ చూడుడు. జ్ఞానయుతుల్=వేదార్థ జ్ఞానముగలవారు, దీనివలన విద్యాఫలము తెలుపఁబడియె.

దయాపరు=దయగలవారు, ఇది శక్తిగల ఫలమును దెలుపును- సత్యసత్త్వ గుణులు = దీనివలన సత్యంవద - ధర్మంచర యను వేదానుశాసనములు వల్లించుటయేగాక యనుష్ఠానమందును గలవా రని భావము. ఆకారణముచేతనే సాధుమణుల్=సాధువులందు శ్రేష్ఠులు, సాధువులు కావుననే మహాత్ములు, సర్వకళాప్రవీణతన్=చతుష్షష్టి కళలయందును, విబుధులు=పండితులు, సర్వతంత్రస్వతంత్రులు.

తాత్పర్యము.

దశరథుని కుమారులు నలువురు నాలుగు వేదములు నధ్యయనము చేసినవారే. అందఱు శూరులందుఁ బేరుపొందినవారే, అందఱు జనక్షేమముఁ గోరువారే. అందఱు జ్ఞానవంతులే, అందఱు దయావంతులే, అందఱు సత్యవాక్యధురంధరులే. అందఱు సత్త్వగుణము ప్రధానముగాఁ గలవారే, అందఱు సాధువులందు రత్నములవంటివారే, అందఱు గొప్ప మనస్సుగలవారే,అందఱు నలువదినాలుగు విద్యలందును ప్రవీణులయిన పండితులే.

ఉ॥ రాముఁడు, శీలసంపదభిరాముఁడు, సత్యపరాక్రమక్రమో
ద్దాముఁడు, నిర్వికల్పగుణధాముఁడు, సర్వజగత్సమిష్టచౌ
ధాముఁడు, సాధుచిహ్నసుమదాముఁడు, భాసిలె నీలనీరద
శ్యాముఁడు వారిలోనఁ దనుచారిమ ధిక్కృతకామధాముఁడై. ౨౩౦

నలుగురు కుమారుల గుణములఁ జెప్పఁబూని తొలుత రామచంద్రమూర్తి గుణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శీలసంపత్+అభిరాముఁడు = మంచి నడవడి యనెడి సంపదచే మనోహరుఁడు, ఉద్దాముఁడు = అతిశయించినవాఁడు, నిర్వికల్పగుణధాముఁడు = నిస్సందేహ మగు గుణములకు స్థానమైనవాఁడు, సర్వజగత్సమిష్టచౌధాముఁడు = సమస్తజగములకు నిష్టుఁడైన చంద్రుఁడు, సాధుచిహ్నసుమదాముఁడు=సజ్జనుల లక్షణము లనెడు పుష్పులహారము కలవాఁడు, నీలతోయదశ్యాముఁడు=నల్లమేఘమువలె నల్లనివాఁడు- నీళ్ళుండిన మేఘమే నల్లగానుండును. అట్టి మేఘమే వర్షముకురిసి ప్రజలకు మేలుచేయునది అట్టులే యీయనయు నని భావము. తనుచారిత=దేహకాంతివలన (కలిగిన), ధిక్కృతకామధాముఁడై = సౌందర్యముచే మన్మథునికాంతిని మించినవాఁడై, మన్మథమన్మథుఁడై యని భావము. భాసిలెన్ = ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యము.

వారిలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి మంచినడవడి యనెడు సంపదచేత మనోహరుడైనవాఁడు, సత్యమై వంచనలేని విక్రమముయొక్క రీతిచేత గొప్పవాఁడు, సత్యముచేతనే పరుల నాక్రమించువిధియందు గొప్పవాఁడు, ఎప్పటికి నేకవిధ

మైన సద్గుణమును గలవాఁడే కాని సమయమునకుఁ దగినట్టు లొకసారి యొక విధముగ మఱియొకసారి మఱియొక విధముగ వర్తింపనివాఁడు, వీరు శత్రువులని వీరు మిత్రులని వీరు గొప్పవా రని వీరు కొలఁదివా రని తారతమ్యబుద్ధిలేక సర్వసముఁడై సమస్తజీవకోటులకు నిర్మలపూర్ణచంద్రునివలె మిక్కిలి యిష్టుఁడై నవాఁడు, సాధుచిహ్నములే పూలహారములుగాఁ గలవాఁడు, వర్షించుటకు సిద్ధముగనుండు కారుమబ్బువంటివాఁడు, దేహసౌందర్యముచే మన్మథుని ధిక్కరించువాఁడునై ప్రకాశించెను.

లక్ష్మణుఁడు తండ్రిని నీవు నాకుఁ దండ్రివికా వని దూషించెను. దశరథునిఁ జంపనైనఁ జంపెదను. చెఱసాలయందు వైచెద ననెను. ఆఁడుదానిమాట కేమి లెప్పనక వదినెను దూషించెను. ఇంద్రజిత్తునిమిత్తమై నిరపరాధులయిన రాక్షసులను గూడ బ్రహ్మాస్త్రముచే సంహరించెద ననెను. సమయోచితముగ నధర్మమందును బ్రవర్తింపవచ్చు నని శ్రీరామునకు బోధించెను. అన్నయగు భరతునిఁ జంప సమకట్టెను.

భరతుఁడో కన్నతల్లిని దూషించెను. గురువును గర్హించెను.

శత్రుఘ్నుఁడో తల్లిని గైకను దూషించెను. మందరను బడఁదన్ని చంపఁబోయెను. వీరలయందైన నిట్టిలోపములు గలవుగాని యెట్టికష్టదశయందును శ్రీరామునందు నీ వికారములు లేవు. కావున నుత్తములైన నామువ్వురకంటె శ్రీరాముఁడుత్తముఁ డయ్యెను.

ఈ పద్యమునందలి విశేషణము లీయర్థమును స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి. స్థూలదృష్టికివి దోషములుగఁ దోఁచినను నివి దోషములుగావు.

ఉ॥ ఏనుఁగుమీఁద నెక్కి, హయ•పృష్ఠమునందు, రథోపరిస్థితిన్,
బూనిక నిల్చి, కేల విలు•పూని, కృపాణముఁ దాల్చి, శస్త్ర మే
దైన ధరించి, సంగరము•నందుఁ జరింప, హరింప శత్రులన్
మానధనుండు నేర్చె, నస•మానసపర్యలఁ దేల్చుఁ దండ్రినిన్. ౨౩౧

మానధనుండు=గౌరవమే ధనముగాఁ గల రాముఁడు, స్కంధమందున్=మూఁపునందు, పృష్ఠమునందున్=వీఁపుపై, శతాంగసీమలన్=రథప్రదేశములందు, కృపాణము=ఖడ్గము, అసమానసపర్యలన్=సాటిలేని శుశ్రూషలచేత.

తా త్ప ర్య ము.

ఏనుఁగుమీఁద నుండిగాని గుఱ్ఱముపై నెక్కిగాని రథస్థుఁడై కాని యేవాహనము లేక కాళ్ళపై నిలఁబడిగాని - వింటితోఁగాని - కత్తితోఁగాని మఱి యేశస్త్రమైన

ధరించిరాని యుద్ధము చేయుటకు, శత్రువుల సంహరించుటకు మానమే ధనముగాఁగల రామచంద్రమూర్తి నేర్చెను. కొందఱకుఁ గొన్ని మాత్రమే యభ్యాసపడి యుండెను. అన్నిట శ్రీరామచంద్రునకు నభ్యాసముగలదు. ఇంత విద్య నేర్చుటయందు గాలముగడుపుచున్నను తండ్రి సేవలను గొఱతలేకుండఁ దృప్తికరముగఁ జేయుచునే యుండెను.

ఉ॥ చిన్నతనాననుండియును•జ్యేష్ఠుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు లోకరాముఁ డౌ
 నన్నకు, లక్ష్మివర్ధనుఁ•డనంతముఁ గూరుచుస్నేహభక్తి సం
 పన్నుఁడు లక్ష్మణుండు వెలి•ప్రాణము స్వీకము నాశరీరమున్
 కన్నను మిన్నయున్, సకల•కార్యహితాచరణుం డజస్రమున్. ౨౩౭

ఇఁక మూఁడుపద్యముల లక్ష్మణు గుణవిశేషణములు చెప్పఁబడును.

లక్ష్మివర్ధనుఁడు=శ్రీరామసేవ యను సంపదను వృద్ధిచేసికొనువాఁడు- లక్ష్మణుఁడు, చిన్నతనాననుండియును గూరుచు స్నేహభక్తి సంపన్నుఁడు=(మొలకెత్తిన మొదలుకొని మిక్కిలి పరిమళించుతులసివలె) జన్మము మొదలుకొనియే లక్ష్మణుఁడు భ్రాతృభక్తిగలవాఁడు-శ్రీరాముని పడుకయొద్దఁ దనపడుక వేయని రాత్రియంతయు నిద్రయయిన నొందనంతటిస్నేహముగలవాఁడు (౭) స్నేహభక్తి (మూఢభక్తి నిర్బంధభక్తికాక) ప్రీతిగాఁ బరిణమించినభక్తి- ఈగుణమితనికి స్వభావసిద్ధమని దీనిచే నేర్పడియె. శ్రీరామునితోడ నుండకున్న నిద్రవోఁడని చెప్పుటచే లక్ష్మణభక్తి పరమభక్తి యని యేర్పడియె. "పునర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యతే' ఎడఁబాటు కలుగునను భయమే పరమభక్తిలక్షణము. ఇది నారదమతము. లోకరాముఁడు=లోకమునంతయు సంతోషపఱుచువాఁడు, వెలిప్రాణము=బయటనుండు ప్రాణము. స్వీకము=సొంతము, మిన్న=శ్రేష్ఠుఁడు, అజస్రము=ఎల్లప్పుడు, లోకరాముఁడను పదముచేత రామునకు లక్ష్మణుఁడు దాసుఁడై యుండుట రాముని గుణములకు మోహించి యని తెలియవలెను. "ఈప్రాజ్ఞానుజాతుండఁ ద। ద్వరధీసద్గుణరాజికిన్ వశుఁడనై దాస్యంబు గావించెదన్' అని లక్ష్మణుఁడే చెప్పెను. కిష్కింధ ౧౩౫ ప. 'జ్యేష్ఠుఁడౌ నన్నకు' నను పదము లక్ష్మణునకు దాస్యము జన్మముచేఁ గలిగినదని తెలుపును. స్వీకమునా శరీరమున్ కన్నను మిన్నయు =శ్రీరాముని కుడిభుజమును వెలిప్రాణమునగుట లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామున కాయన శరీరమునకన్న శ్రేష్ఠుఁడు, ప్రీతిపాత్రుఁడు నయ్యెనని భావము.

శ్లో॥ హృదిప్రాణో గుదేపాల, స్సమానో నాభిసంస్థితః, ఉదానః కంఠదేశస్థో వ్యాన స్సర్వశరీరగః॥ అన్నట్టు హృదయస్థానమం దుండువాయువు ప్రాణమనఁబడును. గుదమునం దపానము, నాభియందు సమానము, కంఠమందు నుదానము

దేహమంతయు వ్యానమను వాయువు లుండును.ఈవాయువులు దేహములోపల నుండి దేహమును రక్షించును, కాని వెలుపలనుండి వచ్చు నాపదలనుండి రక్షింపఁజాలవు. లక్ష్మణుఁడో శ్రీరామునకు వెలుపలనుండు ప్రాణమై దేహము నంతయుఁ దానొక్కఁడే రక్షించుచుండును. శీర్యత ఇతి శరీరం, శౄ హింసాయాం నశించునది కావున శరీరమనఁబడును. 'అనేకదోషదుష్టస్యదేహస్య' అన్నట్టు లనేకదోషములతోఁ గూడినది కావున తన శరీరముమీఁదఁ దనకే యెప్పుడో యొకప్పుడు విసుగురాకమానదు.కావునఁ దనశరీరమువలె ననిచెప్పక తనశరీరముకంటె నెక్కువ ప్రియమని చెప్పెను. శ్రీరామునకు లక్ష్మణుఁడు వెలుపలి ప్రాణము కావున రాముఁడు తన ప్రాణమునం దెంత ప్రియముకలిగి యెంతజాగ్రత్తతో దాని రక్షించుకొనునో యంత ప్రియము లక్ష్మణునందుఁ గలిగి యాయనను సట్లు రక్షించుచుండెను. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామునివిషయమం దట్లే యుండెను.లక్ష్మీవర్ధనుఁడనుటచే లక్ష్మణశబ్దము వ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడియె. 'ఙ్యాపోస్సంజ్ఞా ఛందసో ర్బహుళమ్' అను సూత్రప్రకారము లక్ష్మీవర్ధనుఁడు లక్ష్మివర్ధనుఁ డయ్యెను.

తాత్పర్యము.

శైశవము మొదలు తనకంటెఁ బెద్దవాఁడును గుణములచే శ్రేష్ఠుఁడును ప్రజలను రంజింపఁజేయువాఁడును నగు శ్రీరామునియందలి స్నేహము భక్తియే తనకు నైశ్వర్యమని యెంచి లక్ష్మణుఁ డాయన వెలుపలిప్రాణమై స్వశరీరమునకంటె నెక్కుడై యుండెను. కావున సకలకార్యములందు సర్వదా తన సౌఖ్య ముపేక్షించియైన హితమే చేయుచుండెను. తన ప్రాణముకంటె నాయన సుఖమే శ్రేష్ఠమని స్వప్రాణ రక్షణమందును లక్ష్యముంచక యాయనకు హితమైనపనులే చేయుచుండెను. (అన్న కపకీర్తి వచ్చుననియేకదా తన ప్రాణమిచ్చియైన విభీషణుని రక్షించుట– 'ఇతః పరం త్వదానుకూల్యమేవ కరిష్యే–ప్రాతికూల్యం న కరిష్యే' యను శరణాగతివాక్యము లిచ్చుట స్మరింపఁదగును.)

కం॥ జనయిత్రియె మృష్టాన్నముఁ,గొనివచ్చి యదెంత వేఁడుకొన ముట్టండున్
గనుమూయఁడుపురుషోత్తముఁ,
డనుఁగుందమ్ముండులక్ష్మణాఖ్యుఁడులేమిన్. ౨౩౩

శ్రీరామునికి లక్ష్మణునందుఁగల యనురాగమును జెప్పుచున్నాఁడు. అనుఁగుందమ్ముఁడు=ప్రియుఁడగు తమ్ముఁడు,లేమిన్=లేనియెడ, పురుషోత్తముఁడు=శ్రీరాముఁడు– పురుషులకంటె శ్రేష్ఠుఁడు; "ద్వి. క్షరమునకంటె నక్షరమునకంటెఁ, బరికింప నేదేనివలన నుత్తముఁడ, నైతి దాసను భువనామ్నాయములను, ఖ్యాతిగఁ బురుషోత్తమాఖ్య నందితిని." ద్వి–భగ. ప్రీతిపాత్రుఁ డగువానినొకప్పుడేని నెడఁ బాయలేనంతటి గొప్పవాఁడు. "క్షణేపి తే య ద్విరహోతి

దుస్సహ" యనికదా పెద్దలవాక్యము. నిన్ను విడిచి సీతగాని నేనుగాని నీళ్ళలో నుండి బయటవేసిన చేఁపలవలె క్షణమైన బ్రతుకలేమని లక్ష్మణుఁడు చెప్పెఁగదా. అయోధ్య ౧౪-౩౬ ప. జనయిత్రియె=కన్నతల్లియె, మృష్టం=మనోహరమగు, ముష్టండున్=తాఁకనుగూడఁ దాఁకఁడు, శ్రీరామునకు లక్ష్మణుఁడు కుడిచేయి. కుడిచేయి లేకున్న నెట్లు భుజింపసాధ్యమగును? కనుమూయఁడు = ప్రాణము లేకున్న నిద్దుర యన నెట్టిది? అనిభావము. లక్ష్మణుఁడు ముందు తినకున్న శ్రీరామచంద్రమూర్తి తాను భుజింపఁడు, ముందు లక్ష్మణుఁడు నిద్రింపకున్నఁ దాను నిద్రింపఁడు.

తాత్పర్యము

కన్నతల్లి కౌసల్యయే తాను స్వయముగ వండిన మంచిపరిశుద్ధము రుచ్యము నైన యన్నముసుదెచ్చి నాయనా! తినరాతండ్రీ! తినరా నీకు వెన్నపెట్టెదను దినరా యని లాలించి బేలించి బుజ్జగించి యుసుగుకొన్నను లక్ష్మణుఁడు తన ప్రక్కన లేకుండెనా యాయన ముందుభుజింపకుండెనా యా యన్నమును ప్రేలువేసియైన శ్రీరాముఁడు దాఁకఁడు. ముందు లక్ష్మణుఁడు నిద్రింపఁడేని తాను నిద్దురయుఁ బోఁడు. ప్రాణాధారములైన నిద్రాహారములయందుఁ బ్రీతి కంటె శ్రీరామునకు లక్ష్మణునందు నతిశయస్నేహ ముండెను.

ఉ॥ రామఁుఁ డుదారవిక్రముఁ డ•రణ్యముకై మృగయావినోదకే
లీమతి నశ్వ మెక్కి చన•లీలమెయిం జను నీడవోలె ను
ద్దామజవాన లక్ష్మణుఁడు•దారుణచాపశరాసిపాణియై,
యేమని చెప్పఁడుం దిరుగు•నెంతయు భక్తిరసప్రపూర్ణుఁడై. ౫౩౪

ఉదారవిక్రముఁడు=గొప్ప పరాక్రమము కలవాఁడు, మృగయా = వేఁట యను, వినోదకేలీ=వేడుక యగు నాటయందలి, మతిన్=మనస్సుతో, దారుణ= భయంకరమైన, చాపశర అసిపాణియై = ధనస్సు, బాణము, ఖడ్గము ధరించిన చేతులు గలవాఁడై. బాణమును సంధించిన వింటి నొకచేతను - కత్తి యొక చేతనునని గ్రహింపవలయును. దూరపుప్రేటునకు బాణము,దగ్గఱప్రేటునకు కత్తి. ప్రీతి యెక్కువగా నున్నచోట భీతియు నెక్కువగానే యుండును. కావున లక్ష్మ ణునకు శ్రీరామునియందుఁ గల ప్రీత్యతిశయమే శ్రీరామున కెప్పుడేమి యపా యమువచ్చునో యని భీతిని గలుగఁజేయునట్టి దగుటచే లక్ష్మణుఁ డీవేషముతో రాము ననుసరించుట యుక్తమే. అతిస్నేహము పాపశంకిగదా. నీడవోలెన్ = విడిచి దూరముపోక యత్యంత సమీపమున నని భావము. ఉద్దామజవానన్ = మిక్కిలి వేగముతో- గుఱ్ఱముతో సమానమైన వేగముతో.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిని లక్ష్మణుఁడు సేవించుట యింతియం దున్నప్పుడు మాత్రమే కాదు. శ్రీరాముఁ డితరసాహాయ్యము కోరని గొప్పపరాక్రమము గల వాఁడు అసహాయశూరుఁడైనను నాయన గుఱ్ఱము నెక్కి వేఁటకై యరణ్యము నకుఁబోవునప్పు డాయన నీడవలె లక్ష్మణుఁడు శరశరాసనపాణియై తోడనే యుం డును.భక్తిరసావేశముచే నన్నను విడిచి యొకక్షణమైన నేమఱక వెంటనే తిరుగు చుండును. అంతటి గొప్పవానికిఁ బరాపేక్షలేనివానికి నా సాహాయ్యమేల ? నే నేమి సాహాయ్యము చేయఁగల నని యెంచినవాఁడు కాఁడు. సేవచేయించునది స్నేహభావముగాని సామర్థ్యజ్ఞానముగాదు.శక్తివంచన లేక చేయుట ప్రధానము.

తే॥ భరతునకునట్లలక్ష్మణా • వరజుఁడెపుడు,
ప్రాణములకంటెఁ బ్రియుఁడయి • రాణఁదనరె
భరతునందును లక్ష్మణా • వరజుఁ డెపుడుఁ,
దరము లేనట్టిప్రేముడిఁ • దాల్చియుండె. ౫౩౫

ఇఁక భరతశత్రుఘ్నులగుణములు చెప్పుచున్నాఁడు. లక్ష్మణావరజుఁడు= లక్ష్మణుతమ్ముఁడు-శత్రుఘ్నుఁ డని పేరుచెప్పక లక్ష్మణుతమ్ముఁ డని చెప్పుటచే నాయనయం దెట్టిగుణములు కలవో యన్నయం దెట్టిప్రీతివర్తనము గలవాఁడై యున్నాఁడో యట్టిగుణము లట్టివర్తనము కలవాఁడై యీయనయు భరతుని విషయమున నున్నాఁడని యేర్పడెను. తమ్మునియందుఁ బ్రేమయుంచుటచే నన్నకును, నన్నయందుభక్తి యుంచుటచేఁ దమ్మునకును సద్గుణములు చెప్పఁ బడినవి. తరములేనట్టి=సమానములేని, ప్రేముడి=ప్రేమ.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామునం దెట్టి ప్రీతివిశ్వాసములుంచెనో యెట్టులాయనసేవ చేసెనో యట్టులే యాయన తమ్ముఁడగు శత్రుఘ్నుఁడు భరతునిపట్ల ప్రవ ర్తించెను. ఆయన కాయనప్రాణములకంటెఁ బ్రియుఁడై యుండెను. భరతుఁ డును శత్రుఘ్నుపట్ల నట్టివాఁడయియే యుండెను.

కం॥ భ్రాతలఁ బిచితనృపహిత నీతుల హితకాలసముప • నీతుల నగుణా
పేతుల సమస్తవిద్యో,పేతుల హ్రీయుతులఁ గీర్తి • విదితుల సుతులన్. ౫౩౬

కం॥ శూరుల నిజతేజోజిత, సూరుల శాస్త్రాదికళల • సూరుల మారా
కారులఁ బితృశుశ్రూషో,దారులఁ గని వారిఁ గలిత • దారులఁ జేయన్. ౫౩౭

కం॥ గురులన్ సమస్త బాంధవ, వరులన్ హితపరుల మంత్రి • వరులం గని భూ
వరుఁ డాలోచనఁ దెల్పెఁడు, ధరణిం గల రెచటనెచటఁ • దగురాకన్నెల్.
౫౩౮

ఇఁక నీపుత్రులకు విద్యాగుణపూర్తులఁ దెలుపుచు సమావర్తనమునకుఁదగిన కాలము తటస్థించినటుల చెప్పుచున్నాఁడు. మూఁడు పద్యము లేకాన్వయము. హితకాల సముపనీతులన్ = సరియైన కాలమున నుపనయనము చేయఁబడిన వారిని 'గర్భైకాదశేషు రాజన్యం, గ్రీష్మే రాజన్యం' అను శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినకాలమున నుపనయనము చేయింపఁబడినవారిని, పరిచిత నృపనీతులన్= అభ్యసింపఁబడిన రాజనీతిగలవారిని, అగుణ+అపేతులన్ = దుర్గుణములు లేని వారిని, హ్రీయుతులన్=అజాగ్రత్తవలన నకృత్యమాచరించిరేని దానికై సిగ్గుపడువారిని, హ్రీయుతులన్=పూర్వపు మహాపురుషులచరిత్రము విన్నప్పుడు వారివంటివారము మనము కామైతిమికదా యని తమ:నికృష్టత్వముఁ దలఁచి సిగ్గుపడువారిని, కీర్తివిదితులన్=శాస్త్రజ్ఞానము సదాచారము గురువృద్ధభక్తి మొదలగుసద్గుణములచేఁ గలిగినకీర్తిచేలోకులచేత నెఱుఁగఁబడినవారిని, రూపమును జూడనివారును గీర్తిచేవీరినెఱుఁగుదు రని భావము. నిజ....సూరులన్ = తమ కాంతిచే జయింపఁ బడిన సూర్యుఁడుకలవారిని, సూరులన్ = విద్వాంసులన్, కలితదారులన్=కూడిన భార్యలు గలవారిని, తగు=కులవయశ్శీలాదులఁ దగిన, రాకన్నెలు = రాచకన్నియలు.

తా త్ప ర్య ము.

రాజనీతి చక్కఁగ నెఱిఁగినవారును, సరియైన కాలమున నుపనయనము చేయబడినవారును, హేయగుణములు లేనివారును, సమస్తవిద్యలు నేర్చినవారును, నకార్యములు చేయుటయందు సిగ్గుపడువారును, గీర్తిచే లోకులచే నెఱుఁగఁబడినవారును,శూరులును తమ తేజస్సుచే సూర్యుని జయించినవారును, శాస్త్రాదివిద్యలందుఁ బండితులును, మన్మథునివంటి సౌందర్యముగలవారును, పితృశుశ్రూషాపరులను గని వారికి వివాహములు చేయవలయు నని దశరథుఁడాలోచించి తన గురులను బాంధవవరులను తన హితమునం దాసక్తి గలవారలను మంత్రివరులను చూచినాకువారులకుఁ దగిన రాచకన్నె లే యే రాజ్యమందుఁ గలరో చెప్పుఁడని కోరెను.

— విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునిఁ జూడ వచ్చుట —

కం॥ అని యోచించుచు నుండఁగ, వినుతమహాతేజుఁ డైన విశ్వామిత్రుఁ
డును నృపదర్శనకాంక్షం, జనుదెంచి వచించె ద్వారసంరక్షకుతోన్. ౨౩౯

ఇంతవఱకు భగవదవతారము చెప్పఁబడియె.ఇఁక గ్రంథాంతమువఱకు భగవదవతారప్రయోజనములు – శిష్టరక్షణ, దుష్టశిక్షణ ధర్మసంస్థాపనములు చెప్పఁబడును. అందుసేవ్యముచేయువానికి ధాన్యప్రాప్తివలె ప్రధానఫలము శిష్టపరి

పాలనమే. పైరు బాగుండుటకై గడ్డిగాదములపీఁకివేయునట్లు శిష్టరక్షణార్థమై దుష్టశిక్షణార్థముకాన నది నదుమంతరపు ఫలము. ఇప్పుడు శిష్టరక్షణార్థమై దుష్టశిక్షణముఁ జెప్ప విశ్వామిత్ర వృత్తాంతమును బ్రారంభించుచున్నాఁడు. ఈ రెండు చెప్పుటచేత ధర్మసంస్థాపనము చెప్పినట్లే. యోజించుచున్ = ఆలోచించుచు, వినుత మహాతేజుఁడు=కొనియాడఁబడిన గొప్ప ప్రభావము గలవాఁడు. "విశ్వామిత్రుఁడు తాను వచ్చినకార్యము సాధింప శక్తిగలవాఁడయ్యు, రామవైభవమును బ్రకటించుటకును,అయనపూనిన కార్యమునకు నిమిత్తమాత్రముగ సహాయపడుటకునే దశరథునొద్దకు వచ్చె" నని యాపదము సూచించుచున్నది. కాంక్ష=అభిలాష.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము దశరథుఁడు మంత్రులతో నాలోచించుచుండు సమయంబు నందే యాయనసంకల్పబల మెట్టిదో కాని నాయనను దర్శింపఁ గోరిక కలిగి జగమునందంతయుఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన మహాతేజస్సుగల విశ్వామిత్రమహర్షి వచ్చి ద్వారమునొద్ద నిలుచుండి ద్వారపాలకునితో నిట్లనియె.

ఉ॥ చెచ్చెరఁ బోయి మీపతికిఁ • జెప్పుఁడు వచ్చినవాఁడు గాధిజుం
డిచ్చటి కంచు, నన్న విని • హెచ్చినభీతిని వార లెల్లరున్
గ్రచ్చఱఁ బర్వువాఱి, క్షితి • కాంతుగృహంబు ససంభ్రమంబుగాఁ
జొచ్చి, మునీంద్రురాక యజ•సూనునకున్ వడి విన్నవించినన్. ౯౪౦

గాధిజుండు=గాధిపుత్రుం డగు విశ్వామిత్రుఁడు, క్రచ్చఱన్ = (క్రచ్చు + అఱన్) శీఘ్రముగా, ససంభ్రమంబుగా=త్వరతోఁ గూడినట్లుగ, అజసూనునకున్ =అజమహారాజుకొడుకైన దశరథుఁడు, వడిన్=వచ్చిన యతిథివిషయమై జాగుసేయుట కోర్వక వేగముగా అతిథిని వాకిట చాలఁ గాలము నిలఁబెట్టినవాఁడు ఆయతిథి పాపమును దాను గొని తనపుణ్యమును ఆయతిథి కిచ్చువాఁ డగును. అంతియకాక విశ్వామిత్రుఁడు మహాకోపి యని ప్రసిద్ధి ఆలస్యముచేసిన శపించునో యని భయము.

తా త్ప ర్య ము.

ఓ ద్వారపాలకులారా! విశ్వామిత్రుఁడు వచ్చి వాకిట నిలువఁబడి యున్నాఁడని మీరాజునకుఁ జెప్పుఁడనిన వారాపేరువినఁగానేభయముతోను భక్తితోను నొకరికంటె ముందు మఱియొకరు కాలికొలఁది పరువెత్తిపోయి రాజగృహంబుఁ జొచ్చి మాట దడఁబడ కాళ్ళు వడవడ వడఁక గుండెలు తటతట కొట్టుకొన రాజా రాజా విశ్వామిత్రుఁడు వచ్చి వాకిట నిలుచున్నాఁ డని విన్నవించిరి.

కం॥ ఆపల్కులు విని దశరథ,భూపతి సంహృష్టచిత్త•మున నపురోధుం
డై పరమేష్ఠి నెదుర్కొను,నాపవిధరు జాడ్కి దాయ•నరిగి వ్రతీంద్రున్. ౫౪౧

సంహృష్ట=సంతోషించిన, సపురోధుండై = పురోహితునితోఁ గూడినవాఁడై- ఆగమశాస్త్ర మనిత్యముగాపున కప్రత్యయము రాలేదు, పరమేష్ఠిన్=బ్రహ్మను- అలుక్సమాసము. పవిధరుజాడ్కిన్=ఇంద్రునివలె, పవి=వజ్రాయుధము; వ్రతి + ఇంద్రున్ = యమనియమవ్రతములుగల విశ్వామిత్రుని, పైపద్యముతో నన్వయము.

మ॥ పరితుష్టాత్మునిఁ జేసి యర్ఘ్యమిడి సం•భావించి యత్యంత మా
దర మొప్పార భజించి మోడ్చి నిజహ•స్తద్వంద్వము న్నిల్వ భూ
వరు నర్ఘ్యంబు గ్రహించి మౌని కుశల•ప్రశ్నంబు గావించె నో
ధరణీశోత్తమ! నీకు క్షేమము కదా•దారాత్మజశ్రేణితోన్. ౫౪౨

అర్ఘ్యము=పూజార్థకమైన జలము-ఇది వసిష్ఠునిచే నిప్పించి, సంభావించి= గౌరవించి, అత్యంతము=మిక్కిలి, భజించి=కొలిచి, నిజహస్తద్వంద్వమున్ = తనరెండుచేతులను, మోడ్చి = జోడించి- యంజలిచేసి, దార+ఆత్మజ+శ్రేణి తోన్ = భార్యాపుత్రులసమూహముతో

తాత్పర్యము

ద్వారపాలకులు చెప్పిన పలుకులు విని దశరథుఁడు మిగుల సంతోషించి పురోహితులతోడ బ్రహ్మ నెదుర్కొనఁ బోవు నింద్రునివలె నాయనను జేరఁబోయి యర్ఘ్యపాద్యాదులఁ బూజించి గౌరవించి సంతోషింపఁజేసి రెండుచేతులు జోడించి నిల్వఁగా విశ్వామిత్రుఁ డా యర్ఘ్యాదుల గ్రహించి రాజా! నీకు నీ భార్యలకు నీ కుమారులకు క్షేమమేకదా యని కుశలప్రశ్నంబుఁ గావించె.

మ॥ ధరణీశా! పురమందు నెల్లరకు మో•దం బౌనె? కోశంబులున్
బరిపూర్తి న్విలసిల్లునే? జనపదా•వాసుల్ సుఖం బుందురే?
పరమిత్రావళికిన్ శుభంబె? యతిథి•వ్రాతంబుఁ బూజింతువే?
జరగుంగా సురమానుషార్చనలు? శ•త్రుఘ్నయుక్తి లే శాత్రవుల్? ౫౪౩

మోదము=సంతోషము, కోశంబులు=బొక్కసములు, జనపద+ఆవాసుల్= పల్లెలలో వసించువారు, వ్రాతము=సమూహము,సురమానుషార్చనల్=దేవతల యొక్కయు మనుష్యులయొక్కయుఁ బూజలు, శాత్రవుల్ = శత్రువులు - స్వార్థకతద్ధితాంతము.

తాత్పర్యము

రాజేంద్రా! పట్టనమందుఁ బ్రజలెల్ల సంతోషముతో నున్నారుగదా? ధనాగారము కొఱతలేక నిండియున్నదికదా? పల్లెలయందు జనులెల్ల హాయిగ

నున్నారా? నీస్నేహితులందఱు సుఖులా ? అతిథుల గారవింతువా? దేవతలను మనుష్యులను బూజించుచున్నావా? శత్రువులను దండించుచున్నావుకదా.

కం॥ అని ప్రశ్నించినవవపడి, యనఘాత్ము వసిష్ఠు బుషుల•నరయఁగఁ జేరం
బని కుశలం బడుగఁగ నా,మునులు పరస్పరము కుశల•మును భాషింపన్, ౨౪౪

బుషులన్ = వామదేవాదులను.

కం॥ అంద ఱమందానందపుఁ, గందళములు దీఁగసాఱ•క్ష్మావిభునిసభా
మందిరముఁ జొచ్చి యాసన,
బృందంబుల నుండ మునికిఁ•బృథ్వీశుఁడనెన్. ౨౪౫

అమంద+ఆనందము+కందళములు=అధికమగు సంతోషముయొక్క మొలకలు- గగుర్పాటులు, తీఁగసాఱన్=వృద్ధిచెంది వ్యాపింపఁగా, క్ష్మావిభుని సభామందిరము=దశరథుని కొలువుకూటము, మునికిన్ = విశ్వామిత్రునికి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు దశరథుని క్షేమము విచారించి వసిష్ఠ వామదేవాది బుషులయొద్దకుఁ బోయి వారిని గుశలము ప్రశ్నింప వారును విశ్వామిత్రునిగుశల మడిగిరి. ఇట్లొకరినొకరు కుశలప్రశ్న లడిగినతరువాత నందఱు సంతోషాతిశయముచే నుబ్బుచు సభాభవనము ప్రవేశించి వారివారి యాసనంబుల వారువా రుండునెడ దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

—• దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునిరాకకుఁ గారణ మడుగుట •—

చం॥ తనయవిహీనుఁ డాత్మసమ•దారలయందుఁ దనూజుఁ గంటఁ, బో
యిననిధు లబ్బుటన్, బహుళ•వృష్టుల నిర్జలసీమలన్, సుధా
శనమున; నిర్భరాభ్యుదయ•సంగతి, నెట్టిప్రమోద మబ్బు నో
మునివర? యట్టినింపుముద•ముం గనితిన్ భవదాగమంబునన్. ౨౪౬

ఆత్మ సమదారలు=తనతో సమానలైన భార్యలు, నిర్జలసీమలన్ = జలములేని యెడారులందు, బహుళవృష్టులన్=అధికవర్షములచేతను, సుధా+అశనమునన్=అమృతమును ద్రావుటచేతను, నిర్భర+అభ్యుదయ+సంగతిన్ = పుత్రవివాహాదిరూపమగు గొప్పయుత్సవము సంభవించినపుడును, భవత్ + ఆగమంబునన్ = నీరాకచేత.

తాత్పర్యము.

కుమారులు లేనివాఁడు కులమునందు గుణమునందుఁ దనతో సమానురాండ్రైన భార్యలయందు దీర్ఘకాలమునకుఁ బుత్రులఁ గనుటయు, నష్టములైన నిక్షేపములు మరల లభించుటయు,మరుభూములందు వానకురియుటయు,అమృ

తము ద్రావుటయు, అధికమైన మేలుకలుగుటయు నెట్టిసంతోషముగలిగించునో యట్టి పరిపూర్ణానందము మీరు వచ్చుటచే నాకు లభించెను.

ఆత్మసమదారలనుటచేఁ దనజాతిస్త్రీని యథావిధిధర్మపత్నిగా గ్రహించి యామెయందుఁబడసిన సంతానమే యుభయలోక తారకమగుటచే సంతోష కరముగాని విజాతిస్త్రీలయందుఁ బడయు సంతానము పతనకారణమగుటచే దుఃఖకరమగునుగాని సంతోషకరముగాదు.

దీర్ఘకాలము పుత్రులు లేకయుండి శ్రీరామాదులు జన్మించినారని విన్నప్పు డెంత సంతోషమో యిప్పు డంత సంతోషము కలిగెనని భావము.

ఉ॥ నన్నుఁ గృతార్థుఁ జేయుతమి • నాకడ కిట్టులు వచ్చు టయ్యెఁగా
సన్నుతశీల! నాయెడఁ బ్ర • సన్నుఁడవై యెఱిఁగించి తేని ప్రే
మోన్నతి నీదుకామితము • నొప్పఁగ నే సమకూర్తు నెద్దియేన్
మన్ననఁజేసి తెల్పు బతి • మాలెద వ్రాలెద నీపదద్వయిన్. ౫౪

కృతార్థున్=ధన్యునిఁగా, తమిన్=అభిలాషచేత, సన్నుతశీల = సజ్జనులచేఁ గొనియాడఁబడిన స్వభావముగలవాఁడా, ప్రసన్నుఁడవు = దయగలవాఁడవు, ఉన్నతిన్=అతిశయముచే, కామితము=కోరిక, మన్నన=గౌరవము.

తాత్పర్యము

"ఊరకరారు మహాత్ములు వారధముల యిండ్లకడకు వచ్చుటెల్లన్ గారణము మంగళముల" కన్నట్టు మహానుభావా! నీవునాయొద్దకు వచ్చుటకుఁ గారణము నన్నుఁగృతార్థుఁ జేయుటకేకాని మఱి యేయితరకారణ ముండఁజాలదు. ఏదియో యొక కారణము కల్పించుకొని నాచే నేదియో యొక కార్యము చేయించి యానెపమున నాకు శ్రేయస్సుగలిగింపవచ్చితివి కావున నీవు వచ్చిన కార్యము నాశ్రేయస్సుకోరియే నేను జేయవలసియున్నది నేను జేయుటవలన నీ కొకమేలుగాని, చేయకపోవుటచే నీకొక నష్టిగాని లేదు. కావున నాయందను గ్రహించి నీవువచ్చినకార్య మెఱిఁగించితివేని సది యెద్దియైనను నేను సంతోష ముతోఁ జేసెదను. కావున మహాత్మా నన్ను మన్నించి నీ కార్యవిధము తెలుపుము, నీ పాదములపైఁబడి ప్రార్థించెదను.

కం॥ మహిఁ దొలుత రాజఋషి వై, మహితాత్ముఁడ వైతి నిస్స•మానగురుతపో
మహిమను బ్రహ్మర్షివి మఱి,
బహుధాపూజ్యుఁడవు నీవు•పరమమునీంద్రా. ౫౫

రాజఋషి – ఇటఁ బ్రకృతి భావము. మహిత + ఆత్ముఁడవు = గొప్పది యగు మనస్సుగలవాఁడవు, నిస్సమానగురుతపోమహిమను = సాటిలేని గొప్ప

తపస్సుయొక్క ప్రభావముచే, బహుథాపూజ్యుఁడవు=రాజర్షివై బ్రహ్మర్షివగుట చేత ననేకవిధములఁ బూజింపఁ దగినవాఁడవు.

తాత్పర్యము

మహానుభావా! నీవు తక్కిన సామాన్య ఋషులవంటివాఁడవు కావు. జన్మము చేతనే బ్రాహ్మణుఁడై జన్మప్రభృతి వనములందే యుండి బాల్యమునుండి తపోవ్రతానుష్ఠానపరుఁడై శిక్షితుఁడైనవాఁడు బ్రహ్మర్షి యగుట విశేషవిషయము కాదు. నీవో రజోగుణ మధికముగాఁ గల క్షత్రియుఁడవుగాఁ బుట్టిక్షాత్రమున వర్తించుచుండి యందు రాజర్షివై సుకుమారుఁడవై యుండియుఁ దటుకున రాజ్యము భోగము సర్వము వదలి గొప్పతపస్సుచేసి సత్త్వాతిశయముగల బ్రాహ్మణ్యమును సంపాదించి బ్రహ్మర్షివైతివి. ఇట్లు చేసినవాఁడు లోకమున మఱియొకఁడు లేకుండుటచే నది యెంతటి దుస్సాధమో తెలియ నయ్యెడిని. ఆకారణముచే నీవు విశేషించి పూజింపఁదగినవాఁడవు.

ఉ॥ నీవు మహాత్మ నాకడకు నేఁ డిటు వచ్చుటఁజేసి జన్మమే
పావన మయ్యె, నా బ్రదుకు పండెను నిప్పుడె సార్థకంబునై,
కేవలమౌనిమాత్రుఁడ వె కీర్తితశీల! మహానుభావ! నా
దైవమురీతి వచ్చితి వుదారమహాభ్యుదయంబు నాకగున్. ౩౪

ఉదార మహాభ్యుదయంబు=గంభీరమగు గొప్ప యభివృద్ధి.

తాత్పర్యము.

అట్టి మహిమగల మహానుభావుఁడవు నీవు చేసికొనలేనిది పరులు నీకుఁ జేయ వలసినది యగు కార్యము లేదు. అవాప్తసమస్తకాముఁడవు. అఘటనఘటనా ధురీణుఁడవునగు నీవు నాయొద్దకుఁ గార్యార్థివై వచ్చుటచే నా జన్మమే సఫల మయ్యెను. నేను జన్మమెత్తినఫలము నేఁడు లభించెను. నాపుట్టువే సార్థక మయ్యెను. నీ వేమి సామాన్యఋషివా? నా కేదియో గొప్ప శుభముఁ గలిగింపఁ గోరి వచ్చితివి. నీరాకవలన నాకుఁ దప్పక శ్రేయస్సుగలదు.

ఉ॥ పాత్రుఁడ వీవు నాయసమ భాగ్యమునం జనుదెంచితయ్య వై
ధాత్రిసమాన! పావనము తద్దయు నద్భుత మయ్యె రాక, సు
క్షేత్రనివాసభాగ్య మిటు చేకుఱెఁ ద్వద్ఘనదర్శనంబునన్;
బాత్రుఁడ నేని మీదయకుఁ బల్కఁగదే భవదీప్సితార్థమున్. ౩౫

పాత్రుఁడవు=ఎట్టిదానికైన యోగ్యుఁడవు, అసమభాగ్యంబునన్ = సాటిలేని యదృష్టముచేత, వైధాత్రిసమాన = బ్రహ్మపుత్రుఁ డగు సనత్కుమారునితో సమానుఁడా, విధాతృ నపత్యము వైధాత్రి, సుక్షేత్రనివాస భాగ్యము = మంచి

పుణ్యభూమియందు వసించునట్టి యదృష్టము తాముపచ్చుటచే మాయిల్లు దివ్యక్షేత్రమయ్యెనని భావము. నీమెట్టినయది ప్రయాగమది కలదుగదా త్వత్+ఘన+దర్శనంబునన్=మీగొప్పదర్శనముచేత, చేకుఱెన్=లభించెను, భవత్+ఈప్సిత+అర్థమున్=మీకిష్టమైన ప్రయోజనము.

తాత్పర్యము.

ఎట్టిదానమునకైన నెంతటిదానమునకైన నీవు యోగ్యుఁడవే. నీ కీయరాని పదార్థము లోకమున లేదు. నేను బూర్వజన్మమునఁజేసిన గొప్పపుణ్యమువశంబున నీవు నాయొద్దకు వచ్చితివి. సనత్కుమారతేజా! నీవుమాయింట పాదముంచుటచేతనే యది పవిత్రమాయెను. అదిపవిత్రమగుటయేకాదు, ఇతరులకు బావనులఁజేయ సుక్షేత్ర మాయెను. కావున దివ్యక్షేత్రములందు వసించువారికిఁ గలుగు ఫలంబు నాకును లభించెను. నీదర్శనము దివ్యక్షేత్రమందలి దేవతా దర్శనమువంటిది కావున మీరు నన్ననుగ్రహింపఁదలఁచితిరేని మీకోరిక యేమో తెలుపఁగోరెదను. దేవతాదర్శనము వ్యర్థము పోరాదు కదా.

ఉ॥ చేయునొ వీఁడు చేయఁడొకొ • చెప్పదునా వలదా యటంచు గా=౩౦౦౧
ధేయ! విచారమున్ విడుము • దేవుఁడ వీ విల నాదుపాలికిన్,
జేయుదు నెద్దియేనియు న • శేష విశేషశుభంబుఁ గూర్పన
త్యాయతరక్తి వచ్చితివి • ధర్మ మనుత్తమభంగి వర్ధిలెన్. ౫౮౧

అత్యాయతరక్తిన్ = అధికమైనయనురాగముతో, అనుత్తమము = శ్రేష్ఠము చతుర్థపాదమునఁ బ్రాదియతి 'ఇదంశరీరం కౌంతేయ క్షేత్రమి త్యభిధీయతే' భ.గీ. యన్నట్లు క్షేత్ర మనఁగా శరీరము. ఈదేహము హేయమైనను నీదర్శనముచే నది పవిత్ర మయ్యెను. ఇందు నేను (జీవుఁడు) వసించుఫలము నేఁడు లభించెను. చేయునో వీఁడు-ఇందలి వకారము ౮౩వ పద్యమందలి మూఁడవ యక్షరము. దశరథవర్తనముచే ముందు వెనుక లాలోచింపక మాటచెప్పరాదని యేర్పడుచున్నది. కైకవిషయమందును ముందు మాటజాఱుటచేఁగాక వెనుకఁ దపింపవలసి వచ్చెను.

తాత్పర్యము.

మనకార్య మితఁడు చేయునో చేయఁడో చేయి చూపించి యపలక్షణ మనిపించుకోవలెనా? ఊరకుండుట శ్రేయస్కరముకదా- కావునఁ జెప్పుదునా యూరకుందునా యని యిటుల సందేహింపవలసిన పనిలేదు,గాధినందనా?నీవు నాపాలి దేవుఁడవు.దేవుఁడు తానై చెప్పినకార్యము చేయని మనుష్యుఁడు మనుష్యుఁడా? నీ వేదిచెప్పినను దప్పకచేయుదును, నాకు విశేషశ్రేయస్సు గలిగింపఁగోరియే నీవు వచ్చితివి. అట్టి నీవు చెప్పినది నేను చేయనేని నాశ్రేయస్సునకు నేనే

గలిగించుకొన్నవాఁడ నగుదునుగదా, నీవు ధర్మమైన దానినే చెప్పుదువు కాని యధర్మమును జెప్పవు, నీవు ధర్మమని చెప్పినదానిని జేయుటచే నాకెంతో ధర్మాభివృద్ధియగును.

—• ౧౯ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునకుఁ దనరాకకుఁ గారణముఁ జెప్పుట•—

చం॥ అనిన వికాసభాసురముఖాంబుజుఁడై గగుర్పొవ మౌని యో
జనవర! రాఘవాన్వయము శస్తము గాదె జగంబులందుఁ దా
నొనరు ఋతోక్తికిన్ వితరణోన్నతికిన్; భవదీయపూర్వులన్
విను మఱపించినాఁడవు పవిత్రచరిత్ర దయాసమృద్ధిమై. ౫౫౨

వికాస....అంబుజుఁడై=సంతోషముచేఁ బ్రకాశించునట్టి, తామరపూవువంటి ముఖముగలవాఁడై; గగ్గురు=పులకలు- రాఘవ + అన్వయము=రఘువంశము; శస్తము=శ్రేష్ఠమైనది, ఋత + ఉక్తికిన్=సత్యపుమాటకును, వితరణ + ఉన్నతికిన్=దానాతిశయమునకు, భవదీయపూర్వులన్=నీపెద్దవారిని-తండ్రి తాతలను, వారికంటె నెక్కువ దానము, సత్యముగలవాఁడ వని భావము. అదిగాక నీయందు విశేషదయాగుణమును గలదు.

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు ప్రార్థించు దశరథుం జూచి సంతోషముచే వికాసము నొందిన ముఖముగలవాఁడై విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియె. ఓ రాజేంద్రా! రఘువంశము సత్యసంధతకు-దానమహిమకు జగంబునఁ బ్రసిద్ధిగాంచినదిగదా- అట్టి గొప్ప వంశంబునఁ బుట్టిన నీ పెరెంటియందును దయాతిశయముచేతను మఱచిపోవునట్లు చేసితివి.

కం॥ కులము సవిత్రన్వయ మఁట,
కులగురుఁడు వసిష్ఠుఁ డంట గుణము లమేయం
బులు నఁట తదుచితభంగిని, బలికితి విది నీకు నుచితపద్ధతి గాదే. ౫౫౩

సవితృ+అన్వయము = సూర్యవంశము. కులగురుఁడు-వంశక్రమముగ వచ్చిన యాచార్యుఁడు-వసిష్ఠుఁడు. కాఁబట్టి నీవు పలువూఱు సదుపదేశముల వినియుందువని భావము, అమేయంబులు=ఇంతింత యని కొలువ సాధ్యము గానివి. తత్....భంగిని=వాని కన్నిటికిఁ దగినవిధమున, పద్ధతి=త్రోవ.

తాత్పర్యము.

నీ వంశమా సూర్యవంశము. కులగురుఁడా వసిష్ఠుఁడు. నీ గుణములా యింతయని పరిమాణము చెప్పరానివి. ఇట్టి నీ వేరీతి మాటలాడవలయునో యట్టి యోగ్యమైనరీతిని బలికితివి. ఇది నీకుఁ దగినదేకదా.

ఉ॥ వేఁడిన నిత్తు నంటి పృథి•వీవరచంద్రమ! యెద్దియేనియున్
వేఁడెద నామనోగతము•వేగమ దానిని సంఘటించి యే
నాఁడును బొంకఁ డంచును•ఘ•నప్రథఁ గాంచుము లోకపాళులం
బోఁడిమి నాచరిత్రమును•బొల్పుగఁ దెల్పెద విన్ము సమ్మతిన్. ౨౨౪

పృథివీవరచంద్రమ=రాజోత్తములలో గొప్పవాఁడా, మనోగతము=కోరిక, సంఘటించి=చేసి, ఘనప్రథ=గొప్పకీర్తి, బోఁడిమిన్=చక్కఁగ.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నే నేది కోరినను దప్పక యిచ్చెదనంటివి. నామనస్సునఁగల దానిని వేఁడెదను. దాని నెఱవేర్చి దశరథుఁ డెట్టి సంకటసమయమందును బొంకువాఁడు కాఁడు అను గొప్పకీర్తి సంపాదింపుము. ఇఁక నా చరిత్ర చెప్పెద వినుము.

ఉ॥ తీరుప జన్న మొం డిపుడు•దీక్షవహించితి, నంతరాయమున్
గూరుప రాక్షసద్వయము•నూల్కొని యుండెడు నేఁడ! వార లె
వ్వార లనన్ సుబాహుఁడును•వానికి నన్నయుఁ గామరూపులున్
గ్రూరులు నస్త్రవంతులు న•కుంఠబలుల్ గృతహస్తు లిర్వురున్. ౨౨౫

విశ్వామిత్రుఁడు తనకోరికను దెలుపుచున్నాఁడు. జన్నము=యజ్ఞము, తీరుపన్ = నెరవేర్పన్, అంతరాయమున్ = విఘ్నమును, ద్వయము = ఇద్దఱు, నూల్కొని=సిద్ధపడి, అకుంఠబలుల్=మొక్కవోని పరాక్రమముగలవారు, కృతహస్తుల్=గుఱితప్పకవేయువారు,కామరూపులు=కోరినరూపము ధరింపఁగలవారు.

తాత్పర్యము.

నేనిప్పు డొకయజ్ఞము చేయ సంకల్పించి దీక్షపూనితిని: దాని నెట్లయిన విఘ్నపఱుపవలయునని యిద్దఱురాక్షసులు పూనియున్నారు. వారు మారీచుఁడు సుబాహువు ననువారు. వారిరువురు కామరూపులు, దయాదాక్షిణ్యము లెఱుఁగనివారు, అస్త్రలక్షణము దెలిసినవారు, మహాబలులు, గుఱితప్పక కొట్టఁగలవారు.

కం॥ నెత్తురుఁ బ్రేవులు నెఱచియు,
మొత్తంబులుగాఁగఁ గురిసి•మొగి వేదిపయిన్
మొత్తి సదస్యులమునులన్,
మిత్తినిగూర్చెదరు మేము•మిడుకుచునుండన్. ౨౨౬

ఎఱచి=మాంసము, వేదిపయిన్=అగ్నిస్థానముమీఁద, సదస్యులన్ = సభ్యులను, మిత్తిని=మృత్యువును, మిడుకుచున్ = పరితపించుచు, 'ఎఱచియు భక్షియింతు రర్థి నెల్లజనంబుల్'- భార- అర, మృత్యుశబ్దభవము మిత్తి.

తా త్ప ర్య ము.

వా రేమిచేయుదు రనెదవేమో; నెత్తురు ప్రేవులు మాంసము కుప్పలు కుప్పలుగా వేదిమీఁదఁ గురియించి సదస్యులను దన్ని చూడవచ్చినమునులను మేము చూచుచుండఁగాఁ జంపుదురు.

కం॥ ఆయసురులు విఘ్నం బటు, చేయఁగ నుత్సాహ మెడలి•చేడ్పడి గాసిన్
నాయాశ్రమదేశంబును, బాయుచు నిను గనఁగ నిట్లు•వచ్చినవాఁడన్. ॥౬॥

ఎడలి = పోయి, గాసిన్=శ్రమమున, చేడ్పడి=బాధపడి.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వారు యజ్ఞమునకు విఘ్నము చేయుదురు కావున నుత్సాహము చెడి ప్రయాసపడి నాయాశ్రమభూమిని వీడి నీవు సాహాయ్యము చేయుదు వను నాసతో వచ్చినాఁడను.

కం॥ పాపాత్ముల దైత్యులపస, శాపంబున మాపి యముని•సదనంబునకున్
వే పుచ్చ వారి నాకుం, గోపింపఁగరాదు దీక్షఁ•గొనుసమయమునన్. ॥౭॥

పస=గర్వము-బలము, వే=శీఘ్రముగ, పుచ్చన్=పంపను.

తా త్ప ర్య ము.

నీవు చాపము పట్టఁగలవు. శాపము పెట్టఁగలవే, నీవు వారిని విలువిద్యచే జయింపరాదా, శాపముచేఁ జంపరాదా యందువేమో? ఆ పాపాత్ములబలగర్వముల నేను ద్రుంచి వారిని యమలోకమునకుఁ బంపఁగలనుగాని యజ్ఞదీక్షసమయమున నేను గోపించి విల్లుపట్టను రాదు, శపింపను రాదు తక్కినసమయములందు వారు రారు. నే నేమి చేయుదును? యజ్ఞసమయమందే వారిని దండింపవలసియున్నది.

—• విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామునిఁ దనతోడఁ బంపుమని దశరథు నడుగుట. •—

తే॥ ముంగురులు వ్రేలుముద్దు నె•మ్మొగమువానిఁ,
గ్రమతర మైనపిల్లకూఁకటులవాని
రాము బలధాము నీదు గా•రాముసుతుని,
సత్యవిక్రము నీఁగదే•క్ష్మాతలేంద్ర! ॥౮॥

ఆ విషయమున నేను జేయవలసిన దే మనఁ జెప్పుచున్నాఁడు. క్ష్మాతలేంద్ర=రాజా, ముంగురులు- మొగమున వ్రేలాడు నుంగరములవంటి వెండ్రుకలు, నెఱి+మొగము-నెమ్మొగము=అందమైన ముఖము, క్రమతరమైన = మిక్కిలి మనోహరములగు, పిల్లకూఁకటులు = పిల్లజుట్టులు, గారాముసుతుని = ముద్దుకుమారుని, సత్యవిక్రమున్=వంచనలేని పరాక్రమము గలవానిని పరాక్రమమున

లోపము లేదని భావము. ఆయన సత్యస్వరూపుఁడై సత్యమును రక్షించువాఁడు కావున నాయన ధర్మమే యాయనను గాపాడును. 'ధర్మో రక్షతి రక్షితః'

తా త్ప ర్య ము

అటులయిన నావలనఁ గావలసిన సాహాయ్యమేమి యందువా? పెద్దవాఁడవైన నీకేమియు శ్రమమియ్య నేను దలఁపలేదు. నేను గోరునది యేమనఁగా రాజా! కమలముమీఁదఁ దుమ్మెదలవలె ముద్దునెమ్మొగముమీఁద వ్రేలాడు ముంగురులు యందమైన జునపాలుగలవాఁడై బలమునకు స్థానమైన నీగారాబు కుమారుని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని సత్యపరాక్రముని నాకు నిమ్ము.

శా॥ నాచే రక్షితుఁ డై భవత్సుతుఁడు వి॰న్నాణంబు మై ద్రుంచు మా
రీచాద్యాశరకోటి దివ్యనిజని॰ర్నిద్రప్రతాపోన్నతిన్
నీమల్ వారలు, వారి రాము డొకఁడే॰నేర్చున్ వధింపంగ, నా
లోచింపం బని లేదు, రక్షకును జా॰లుం, బంపుమా రామునిన్.   ౨౬౦

బాలుఁడగు శ్రీరాముఁడు మిగుల గొప్పరాక్షసుల నెట్లు చంపఁగలఁ డనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. ఆశరకోటిన్=రాక్షససమూహమును, దివ్యనిజనిర్నిద్రప్రతాపోన్నతిన్ - దివ్య = అమానుషమైన - శ్రేష్ఠమైన, నిజ = తన యొక్క, నిర్నిద్ర = హెచ్చరికతోఁగూడిన, ప్రతాప = పరాక్రమముయొక్క, ఉన్నతిన్=అతిశయముచేత, విన్నాణంబుమై=సామర్థ్యముచేత - వారిని వధింపగలవాఁడు శ్రీరాముఁ డొక్కఁడేకాని నీవు సేనలతోడ వచ్చియుఁ బ్రయోజనము లేదని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసులతోడ యుద్ధ మంటివి- ఆ రాక్షసులు మాయావులు - మహాబల పరాక్రమసంపన్నులు- నస్త్రవేదులు సంటివి. అట్టివారితోడఁ బోరుటకు జేనెఁడు పిల్లవానిని దీసికొనిపోయి యేమిప్రయోజనమందు వేమో.

నేను గాపాడుచుండఁగా నీకుమారుఁడు మారీచాదిరాక్షసుల సమూహమును దనప్రతాపాతిశయముచేత చులకనఁగాఁ ద్రుంపఁగలఁడు. వారిబలాతిశయ మెట్లున్నను దయాధర్మాదిగుణశూన్యులైన నీచులుగావున వా రసాధ్యులుగారు. అయినను వారిని జంపఁగలబలశాలి శ్రీరాముఁడొక్కఁడేకాని మఱి యెవ్వఁడు గాఁడు. కావున నీవాలోచింపవలసినపని లేదు. నాయజ్ఞమును రక్షింప నతఁడు సమర్థుఁడుకావున శ్రీరాముని నావెంటఁ బంపుము.

కం॥ నా కీకార్యము సేయ న, నేకశుభంబులును గూర్తు॰నీసుతునకు న
స్తోకయశోభాసురుఁడై, లోకంబుల నెగడు మనుజ॰లోకాధ్యక్షా!   ౨౬౧

మనుజలోకాధ్యక్షా=మనుష్యలోకమునకుఁ బ్రభువా,అస్తోకయశోభాసురుఁడై= అధికమగు కీర్తిచేఁ బ్రకాశించువాఁడై - బలపరాక్రమాదుల వచ్చెడిపేరుకీర్తి - దానాదుల వచ్చెడిది యశస్సు సామాన్యముగ రెండును పర్యాయపదములుగ వాఁడబడును. విశ్వామిత్ర యజ్ఞరక్షకుఁడనియు; అహల్యాశాపమోచకుఁ డనియు, శివధనుస్సును విఱిచినవాఁడనియు, పరశురాము భంగపఱిచినవాఁడనియు నిత్యాదులగు గొప్పకీర్తులు సంపాదించినవాఁ డగు నని భావము.

తాత్పర్యము

ఈ కార్యము నాకు నెఱవేర్చితివా నీ కుమారునకు నెన్నియో శుభములు గలుగ నేను జేసెదను. నీపుత్రుఁడు లోకంబున విశేషము కీర్తిమంతుఁడై ప్రకాశించును.

కం॥ బలగర్వితు లయ్యును బాపులు గావునఁ గాలపాశ•ములకు వ్వశులై
కలన మని రాముసెదుటన్,నిలువంగాలేరు నిజము నిజము•నృపాలా. ౧౩

ఇంత చిన్నవాఁడెట్లు రాక్షసులఁ జంపునన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. కాలపాశములకున్=యమునిచేత త్రాళ్ళవలెనుండు నాయుధములకు, వశులై= లోపడినవారై, కలనన్ = యుద్ధమందు, మని = బ్రదికి, నిజము, నిజము - ద్విరుక్తి దార్ఢ్యార్థము.

తాత్పర్యము

వారెంతబలముచే గర్వించినవారయ్యును పాపాత్ములును ధర్మహీనులు గావున మృత్యువశులగుటచేత యుద్ధమునందు శ్రీరాము నెదిరించి నిలువఁ జాలరు. తత్కాలమునఁ బాప మెంత బలిష్ఠముగా నున్నను దుదకు ధర్మమే జయించును.

[హనుమంతుఁడు లంకనుండి మరలి వచ్చి రాక్షసుల వృత్తాంతము రామచంద్రమూర్తితోఁ జెప్పుచు.

'శ్లో॥ అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ, రాక్షసానాం గృహే గృహే' రాక్షసుల యింటింట అగ్నిహోత్రములు వేదములు కలవు అని చెప్పఁగానే యిఁక వీరి నెట్లు సాధింప సాధ్యమని శ్రీరాముని ముఖము తెల్లఁబోయెనఁట. అది కని యింగితజ్ఞుఁడైన హనుమంతుఁడు వెంటనే.

'దయా సత్యంచ శౌచంచ రాక్షసానాం నవిద్యతే' దయ- సత్యము-శౌచము రాక్షసులకుఁ దెలియ వనెనఁట. ఇఁకజయించితిని భయములేదని రామచంద్ర మూర్తి ప్రసన్నుఁ డయ్యెనఁట. మంత్రములు - తంత్రములు- వేదములు - లోనైనవి యశుచులను నిర్దయులను నసత్యవాదులను రక్షింపవు. మొదట మేలుచూపినను దుదకుఁ గీడుచేయును.]

కం॥ చాలం డని కలనికిఁ బసి, బాలుం డని, విడువు పుత్రు*పై మోహంబున్
జాలరు బ్రతుకఁగ నీసుతు, మ్రోల సురాహితులు శపథ*ము వ్రచియింతున్. ౨౬౩

మోహమును=భ్రాంతిని, మ్రోలన్ = ఎదుట, సుర+అహితులు=రాక్షసులు, శపథము = ప్రతిజ్ఞ.

తాత్పర్యము.

యుద్ధముచేయ శక్తుఁడు కాఁడని పసిబాలుఁడనిపుత్రుపై మోహమువదలి పెట్టుము.రాక్షసులు నీసుతు నెదుట నిలువఁజాల రని ప్రమాణముచేసి చెప్పెదను.

తే॥ ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర*యీమహాత్ము,
రామునత్యపరాక్రమో*ద్దాముఁ బ్రతిప్ర
సిద్ధ తేజోధికుండు వ*సిష్ఠమునియు, నీతపస్వితు లెల్లరు*నెఱుఁగువార. ౨౬౪

సంసారిగానుండు నేను నాపుత్రునియందుఁ బుత్రమోహ మెట్లువదలుదు ? నాకొడుకు బలాబలములు నాకుఁదెలియకున్న నీ కెట్లు దెలియు ననిన, రాజా! శ్రీరాముఁడు పేరునకు నీకుమారుఁడేకాని లోకమునకుఁ దండ్రి. లోకము నుద్ధరించుటకై పుట్టినవాఁడు కాని నీయింట సుఖించుచుండఁ బుట్టినవాఁడుగాఁడు. నీకొడుకని యాయనయందెంత ప్రీతి నీకున్నదో యంతప్రీతి జగజ్జనకుఁడైన యాయనకు లోకముమీఁద నున్నది. నీవు సత్య మెఱుఁగక నీకుమారుఁడనియే నీవు తలంచెదవు. సత్య మెఱిఁగిన నాబోఁటులు భగవంతుఁడని చూచెదరు. కావున నీయన యందఱిసొత్తుగాని నీయొకనిసొత్తుమాత్ర మేకా దని విశ్వామిత్రుఁడు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.

రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడా! రాజులు రజోగుణప్రధానులు-వారిలో నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు.కావున నత్యంతరజోగుణయుక్తుఁడవు కావున- నీవు సత్యమెఱుఁగవు.ఏను= సత్త్వగుణయుక్తుఁడనై యోగీంద్రుఁడనైన నేను, కావుననే పరబ్రహ్మస్వరూపమును తెలిసికొనఁదగిననేను, కావున నే నెఱుంగుదునుగాని- "జ్ఞానముం గప్పి యజ్ఞానంబు వెలయు,దానఁగదా జంతుతతులు మోహించు" ద్వి-భగ-౫ అధ్యాయము అన్నటులజ్ఞానముచేఁగప్పఁబడిన జ్ఞానముగలవాఁడవై పామరుఁడవై మోహపడెడినీవెఱుఁగఁజాల వని భావము. 'అహంకారవిమూఢాత్మా' యన్నట్టు లహంకారముచే నే నని చెప్పలేదు, ఏను = అనేక గురువుల సేవసేసి జ్ఞానము సంపాదించుకొన్నవాఁడను, పరాపరతత్త్వయాథాత్మ్యమును నాయోగబలముచేఁ బ్రత్యక్షముగఁ జూచువాఁడను నేను- నీవన్ననో యజ్ఞాదికామ్యకర్మము లాచరించువాఁడవు, ఐహికసుఖముల వదలి జటావల్కలములు ధరించువాఁడను నేను-నీవో రజోగుణసముద్భవము లైన కామక్రోధాదుల ధరించువాఁడవు;'గర్భ

భూతాస్తపోధనాః' 'నీగర్భముపోలెనీకెపుడుగావఁగ మమ్ముఁ దగున్' అరణ్య. అన్నట్టులు ఆయనగర్భమం దుండువారము మేము- నీవో యాయన నీ గర్భమున జనించెనని గర్వించువాఁడవు; యోగక్రమ మెఱిఁగినవాఁడ నేను, భోగక్రమమెఱిఁగినవాఁడవు నీవు; మోక్షకామినై యాగము చేయువాఁడను నేను- పుత్రకామివై యజ్ఞము చేసినవాఁడవు నీవు; ధర్మమోక్షములఁ బాటించువాఁడను నేను- అర్థకామములఁ బాటించువాఁడవు నీవు;ఇట్టి గుణంబులుగల నేను శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెట్టివాఁడో యెఱుఁగుదునుగాని మంటిలోనుండు రత్నమువెల మంటికిఁ దెలియనట్లు నీయింట నున్నంతమాత్రమున నాయనమహిమ నీ వెఱుగఁజాల వని భావము.ఈ యర్థములన్నియు "ఏనః" అను సర్వనామమున కర్థములు. సర్వార్థములఁ జెప్పునది కదా సర్వనామము.

"సాంగవేద యదివా నకిలేతి వేద స్పందేగ్ధ్యనశ్చవిద మాత్మని రంగనాథ" మ్మనియుఁ 'విధిశివ సనకాద్యై ర్ధ్యాతు మత్యంతదూర' మ్మనియుఁ బరమాత్మ యిట్టివాఁ డని యెవ్వరికి నెఱుఁగరాకుండఁగా నీవుమాత్ర మె ట్లెఱిఁగితి వనిన సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు.

ఈ మహాత్ము నెఱుంగుదు = ఈయనను మహాత్మునిఁగానే యెఱుంగుదు. "వేదాహ మేతం పురుషమ్మహాంత" మ్మని శ్రుతి యిట్లేయున్నది.

ఈ పురుషసూక్త వాక్యమే రామాయణమున 'అహం వేద్మి మహాత్మాన'మ్మని చెప్పఁబడెను. కావున రెండువాక్యములఁ జెప్పఁబడిన మహాత్ముఁ డొక్కఁడేఁ యని యాయన శ్రీరామచంద్రమూర్తిగా నవతరించిన పురుషసూక్తవాచ్యుఁ డగు భగవంతుఁడే యని యెఱుఁగ నగు.

ఏతం=ఈ, అనఁగా జనులతోఁగలసి మెలసి యుండున ట్టింత సౌలభ్యము గల, పురుషం=పరమాత్మను, అహం=ఈయన నెఱుంగ ననుకూలగుణములు గల నేను, మహాంతం వేద=మహాత్ముఁడుగానే యెఱిఁగితిని. కొలఁది చెప్పరాని గుణములుగలవానినిగా నెఱిఁగితిని. ఈశ్రుతియందు ఏత మ్మని సౌలభ్యమును, పురుష మ్మని పరత్వమును జెప్పఁబడినవి. అవి యీపద్యమునను గలవు.

మహాత్ము నెఱుంగుదు ననక- ఎఱుంగుదు మహాత్ము ననుట నిర్వికల్పమైన దృఢజ్ఞానమును బ్రకటించుటకే.

మూలమునందుఁ గల "అహమ్" శబ్దమునకు-శబ్దబ్రహ్మమైన విష్ణువుగాఁ గొంద ఱర్థము చెప్పుచున్నారు, అ ఇ ఉ ణ్ ఇత్యాదివర్ణసమామ్నాయమందు అకారము మొదటియక్షరము; హల్ అని హ కారము కడపటియక్షరము. ముప్రత్యాహారమున అహ మ్మని ద్వితీయయం దగు-విష్ణువు వని యర్థము, ఈ పక్షంబున నాంధ్రంబున,

ఏ నెఱుంగుదు నన్నచోట "ఏన్" ఏనుగా ననఁగా విష్ణువునుగా నెఱుంగుదు ననియు నర్థము చెప్పనగు. ఏకారమునకు విష్ణు వర్థము. "ఏకార స్తే జసి జలే రాత్రౌ హర్మ్యోదరే హరౌ" ఏ-పు ఇది తేజస్సునకు- ఉదకమునకు - రాత్రికి- మేడమధ్యభాగమునకు- విష్ణువునకుఁ బేరు. అని నానా. ర.

ఏకారమునకు నుత్తవిష్ణువని యర్థముగాదు. లక్ష్మీవిశిష్టుఁడైన విష్ణువని యర్థము. అ+ఈ=ఏ- సంస్కృత వ్యాకరణసూత్రముల ప్రకారము-అ ఈ=ఏ యగును. 'అకారః నారాయణస్య ప్రథమాభిధాన' మ్మని - అకారమునకు నారాయణుఁ డనియర్థము. ఆయనభార్యయగుటచే లక్ష్మీదేవి ఈకారమున కర్థము- "ఈకారోఽబ్జదళే లక్ష్మ్యాం" అని నానా.ఈకారము తామరరేకునకు లక్ష్మికి పేరు. రామున్- ఇది సౌలభ్యమును సూచించును. సత్యపరాక్రమ+ఉద్దామున్- అనుటచేఁ బరత్వము చెప్పఁబడెను. సత్యుఁడు పర అక్రముఁడు భగవంతుఁడుగాక మఱియెవ్వరు? (౨) 'తేజసాంహి నవయ స్సమీక్ష్యతే' 'తేజోనిధికి వయసు కారణమగునే' యను న్యాయముగ నింతబాల్యముననే యపరిమితపరాక్రమము గలవాఁడు. మహాత్మన్=ఆత్మలకు నాత్మగావున గొప్ప యాత్మను; 'సత్యస్య సత్య' మను న్యాయ మిచ్చట నెఱుంగునగు 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' అను శ్రుతి యిచ్చటఁ బ్రమాణము, ఆత్మ = దేహము- 'ఆత్మా జీవే ధృతౌ దేహే' యని యమరవాక్యము. మహాత్మన్=గొప్పదేహముగల వానిని, ఆదేహము=అప్రాకృత దివ్యమంగళరూపము - 'నతస్య ప్రాకృతమూర్తి' యని స్మృతివాక్యము ప్రమాణము.

మహాత్మన్ = "సకలభూతావళి నభయంబును నే వారికిఘటియింతు నిదియ వ్రతమగు నాకున్" ౩౮౪ అని చెప్పఁగల గొప్పస్వభావము గలవానిని, రాము మహాత్మన్=శ్రీరాముఁడుగానవతరించి మహాస్వభావము గలవానిని- 'సఉశ్రేయాన్ భవతి జాయమాన'యను శ్రుతి యిందుఁ బ్రమాణము. సత్యపరాక్రమోద్దామున్=ఎల్లప్పుడు నొక్కరీతిగనుండు పరాక్రమముచే గొప్పవానిని- 'నావిజిత్య నివర్తతే' గెలిచిగాని మఱలిరాఁ డని ముందు చెప్పఁబడును.

(౨) నిజమైన పరాక్రమముచే గొప్పవానిని (౩) సత్యముచేఁ బరుల నాక్రమించువాఁడు సత్యపరాక్రముఁడు. ఉద్దాముఁడు=గొప్పవాఁడు, ఇట్టివానిని జూడఁగానే శత్రువులు జడియునట్టివానిని;

నేను నా తాత్పర్యార్థమై యిట్లు చెప్పలేదు, ఈ విషయ మెఱిఁగినవాఁడు నే నొకఁడనే కాను. మీ వసిష్ఠునికిని దెలియు ననుచున్నాఁడు.

ప్రసిద్ధతేజోధికుండు=సరస్వతీదేవిభర్త యగు బ్రహ్మదేవుని పుత్రుఁడనియు, యోగమహిమచే జ్ఞానము సంపాదించినాఁ డనియుఁ బ్రసిద్ధిచెందిన ప్రభావము గలవాఁడు (౨) సత్యం వద, ధర్మం చర యని నీ కుపదేశించుట మాత్రమేకాక తా ననుష్ఠించి చూపు తేజోవంతుఁడు. వసిష్ఠమునియు=నీకత్యంతాప్తుఁడై కులాచార్యుఁడగు వసిష్ఠుఁడుకూడ ఇచ్చట 'యు' అను సముచ్చయము విరోధార్థకము. నాకు వసిష్ఠుండు విరోధియైనను అని యర్థము. ఎవ్వని వాక్యముచే నేను బ్రహ్మర్షినయితినో యంతటి గొప్పవాఁడనియైనను సముచ్చయార్థము. 'యద్బ్రాహ్మణశ్చాబ్రాహ్మణశ్చ ప్రశ్నమేయాతాం బ్రాహ్మణాయాధిబ్రూయా' త్తను న్యాయ మనుసరించి నీకు నాకు వివాదము గలిగినపుడు బ్రాహ్మణుఁడవైన నీ పక్షముననే వసిష్ఠుఁడు చెప్పునుగాని నా పక్షమునఁ జెప్పునా యందువేని యింద్రియముల జయించి వానిని తన వశమున స్థిరపఱుచుకొన్న యాయన పక్షపాతముచే నసత్యము చెప్పఁడు. అట్లు నాపక్షమునఁ బక్షపాతముచేఁ జెప్పునని నీవు సందేహించెదవేని యాయనఁగాకున్న నితరఋషుల నడిగిచూడు మనుచున్నాఁడు. ఈ తపస్థితులు + ఎల్లరున్ = రాజ గృహసంబంధములేనివారు గనుక పక్షపాతములేనివారును, 'తస్య ధీరాః పరిజానంతి యోని' మ్మన్నట్లు లవతార రహస్యము నెఱింగినవారును, ప్రసిద్ధులై యాచార్యపదవీనిర్వాహకులును 'గర్భస్థఋషి ర్వామదేవః ప్రపేదే' యనియు 'సప్తకల్పస్థితో ముని' యనియు శాస్త్రమునఁ జెప్పినట్లు బ్రహ్మజ్ఞానమున నొకరినిమించిన మఱియొకరగు వామదేవ మార్కండేయులు నని యీపదముయొక్క భావము. తపః + స్థితులు = (1) దేహపోషణాది కార్యముల వదలి దేహమును శుష్కింపఁజేయు తపస్సునందే యుండువారు (౨) తపస్సు=ఉపవాసాదివ్రతాదులచే దేహమును శోషింపఁజేయుట, అట్టివారు తపస్థితులు. (౩) తపస్సు-జ్ఞానము, తప=ఆలోచనే యని ధాతుపాఠము. జ్ఞానయోగనిష్ఠులు తపస్థితులు (4) న్యాసవిద్య=తపస్సు-'తస్మాన్న్యాసం తపసా మతిరిక్తమాహు' యని శ్రుతివాక్యమిటఁ బ్రమాణము. తపస్థితులు-న్యాసవిద్యాపరులు- వీరి నొక్కరొక్కరి నేకాంతమున నడుగుము. వీరు సమ్మతించిరేని రామచంద్రమూర్తిని నాతోడఁ బంపుమని భావము.

ఈ మహాత్మ ననుటచే రామచంద్రమూర్తి సభయం దున్నాఁడని నిశ్చయింపఁ బనిలేదు, 'సమాసఘటితం బీశబ్దం బొక్కచో సూచనార్థం బగు' - ప్రౌ. వ్యా. సమాస. ౧౧ సూ. 'ఈ యున్న పౌష్యపాలికి' భార. సమీపార్థమున 'ఈ' ప్రయోగింపబడెను.

తాత్పర్యము.

రాజేంద్రా నే నెఱుఁగుదునయ్యా, యీ శ్రీరాముని మహాత్మ సత్యపరాక్రముఁ

యగు నీవసిష్ఠు నడుగుము. అంతటితో నీకుఁ దృప్తి లేకుండిన నిచ్చటనుండు తపస్వుల నందఱ నడుగుము, వీరందఱు శ్రీరాముని మహిమ నెఱిఁగినవారే.

తే॥ వసుధ స్థిరముగ ధర్మలా•భంబు మఱియు,
లలితకీర్తియు నొందఁగ•వలతు వేని
రాముఁ బంపుము నాతోడ•రాజచంద్ర, లేనిపోనికుశంకలు•మానవయ్య

వసుధన్=భూమియందు, ధర్మలాభము=ధర్మాభివృద్ధి, వలతువు=కోరుదువు కుశంకలు=చెడ్డసందేహములు, ధర్మము=నాయాగము రక్షించుట,దుష్టుల శిక్షించుట లోనగు ధర్మకార్యమువలనఁ గలుగు నూర్ధ్వలోకసుఖము, కీర్తి=తాటకావధ, అహల్యాశాపమోక్షణము. శివధనుర్భంగము, సీతాపరిణయము, పరశురామపరాభవము, లోనగు వానివలన వచ్చుకీర్తి, తల్లిదండ్రులకుఁ బుత్రోత్సవము పుత్రజన్మ దినమునఁ గాదు, వాఁడు లోకమున కీర్తిపరుఁడైన నాఁడు, కావున శ్రీరామున కట్టికీర్తి కలిగించి నీకుఁ బుత్రోత్సవము కలిగించుటకై వచ్చి శ్రీరామునడుగుచున్నాను.

తాత్పర్యము

రాజా! నీకు ధర్మ మభివృద్ధిచేసికొని యూర్ధ్వలోకసుఖము పొందవలెనని మంచి కీర్తిలోనైన యైహికఫలములు కావలయునని యభిప్రాయముండెనా శ్రీరామచంద్రుని నాతోడఁ బంపుము. పనికిమాలిన సందేహములన్నియు వదలిపెట్టుము. పంపకపోయితివా నీ కిహము లేదు, పరములేదు.

తే. నిను వసిష్ఠుఁడు మొదలైన•నీదుమంత్రి,
వరులు సమ్మతి నీసుతుఁ•బంపుమనిర
యేని పంపుము నాతోడ•నిష్టముగను,
రమ్యగుణభద్రు వేగమ•రామభద్రు. ౨౬౬

రమ్యగుణభద్రున్=మనోహరములైన గుణములచే మంగళకరుని.

తాత్పర్యము

వసిష్ఠుఁడు మొదలయిన పురోహితులును - సుమంత్రుఁడు లోనగు మంత్రులును నీకుమారుని నావెంటఁ బంపు మని నీకు బోధించితిరా సంతోషముతోఁ బంపుము-వారు-వలదనిరా మానుము.

కం॥ దశరాత్రం బగు యజ్ఞము, దశరథ! రక్షింపవలయు•దైత్యావళికిన్
వశపడ కుండఁగ దీక్షా, దశ నతికాలంబుగాక•తనయుని నిమ్మా. ౨౬౭

దశరాత్రము=పదిదినములు చేయఁదగినది, అతికాలము=మంచికాలము మించిపోకుండునట్లు- 'ఏకదేశసంఖ్యావ్యయంబులకును సర్వసంఖ్యాతపుణ్య

శబ్దములకును బదమైన రాత్రిశబ్దము అకారాంతమగు' ను. వ్యా. సమాస-౨౫౪ సూ.

తా త్ప ర్య ము.

నేను జేయఁబోనిన యజ్ఞము సాంతమగుటకు నేఁడు మొదలు పది దినములగును. ఈయజ్ఞము రాక్షసులచే విఘ్నపడకుండ రక్షింపవలయును. కావున దీక్షాకాలము మించిపోకమునుపే నీకుమారుని నిమ్ము. తోడుకొని పోయెదను.

కం॥ శామిత్రావనమిష వి,శ్వామిత్రుల దైత్యపతుల•హరియింపఁగ వి
శ్వామిత్రుఁడు మిత్రాన్వయు, రాముని నిటు పంప వేఁడి•రాజితఫణితిన్

శామిత్ర....మిషన్-శామిత్ర=యజ్ఞముయొక్క, అవనమిషన్ = రక్షించు నెపమున, విశ్వ+అమిత్రులన్=లోకవిరోధులను, మిత్ర+అన్వయున్= సూర్య వంశమునఁబుట్టినవానిని, రాజితఫణితిన్=ధర్మార్థములతోఁ బ్రకాశించువాక్య ముతో, యజ్ఞరక్షణము నెప మని చెప్పఁబడెనే యని నిజము కాదా యందు రేమో- కాదు. చూడు ౬౦౯ పద్యము. ఋషీశ్వరులతపస్సులలోనైన నవి రక్షించుటకుఁ గాను వారివారి తపస్సులలో నాఱవవంతు రాజున కిచ్చెనం దురు, కావున వారి తపస్సులకు యజ్ఞములకు విఘ్నములు రాకుండఁ జక్కఁగా జరుపవలసినది రాజులకు విధి నేను జేయ నని చెప్పించుకొనరాదు. కావున నీకారణము చెప్పిన దశరథుఁడు రామచంద్రమూర్తిని బంపు నని విశ్వా మిత్రుఁడు యోజించెను. నీకు యజ్ఞరక్షణము ప్రధానమైనచో నేను వచ్చి రక్షిం చెదను. రక్షించువా రెవరైన నీ కేమియని దశరథుఁడు చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు

తా త్ప ర్య ము

యజ్ఞరక్షణము నెపముగాఁ గొని శ్రీరాముని బిలుచుకొనిపోయె యూయ నచే మారీచసుబాహులఁ జంపింపవలయు నని విశ్వామిత్రుఁడు దశరథు వేఁడి చెప్పవలసిన మాటలన్ని చెప్పి దశరథుని ప్రత్యుత్తరము వినఁగోరి యూరకుండెను.

ఉ॥ ఊరక కూరుచుండిన నృ•పోత్తముఁ డామునివర్యుఁ డన్న వ్యా
హారము లాలకించి హృద•యప్రవిదారణదక్షదుర్వ్యథా౨
పారమహాంబుధి న్మునిఁగి•వారనిశోదమునం దపించుచున్
ధారణిఁ్రవాలె శస్త్రవిహ•తంబయి కూలు ద్రుమంబుచాడ్పునన్. ౨౬౯

వ్యాహారములు=మాటలు, హృదయ=గుండెను, ప్రవిదారణ=చీల్చుట యందు, దక్ష=సామర్థ్యముగల, దుర్వ్యథా=సహింపరాని దుఃఖమను, అపార= అంతములేని, మహాంబుధిన్=గొప్పసముద్రమునందు, వారని=తగ్గని, శస్త్ర నిహతము=ఆయుధముచే నఱకఁబడిన, ద్రుమంబుచాడ్పునన్=పెద్దమ్రాఁకువలె,

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తిని నావెంటఁబంపుమన్న మాట (౨౫౮ ప) వినఁగానే ముఖము వెలవెలఁబోయి ముందు గొప్పవానితో మాట చెప్పితినే; యెట్లు తప్పుదును? తప్పకుండిన శ్రీరాము నెట్టుపంపుదును? శ్రీరాముని విడచి యెట్లు బ్రతుకఁగలను? అవుననుటకు లేదు. కాదనుటకులేదు- అని సహింపరాని విషాదమున మునిఁగి ముని చెప్పినమాటలు విని. వినక రామ చంద్రమూర్తినిఁ బంపకుండిన నీవైన రమ్మనిచెప్పునేమో యని తెలివి బిగపట్టు కొనియుండి యామాట యాయననోటరాక పోవుటచే నాశవదలి గుండెలు బ్రీలి దుఃఖసముద్రములో మునిఁగి స్మృతితప్పి గొడ్డంట నఱికిన చెట్టువలె నేలపైఁ బడెను.

—• ౨౦ సర్గము శ్రీరామునిఁ బంపఁజాలక దశరథుఁడు పరితపించుట •—

కం॥ ఒక్కముహూర్తం బీగతిఁ, ద్రెక్కొనుమూర్ఛకును జిక్కి • ధృతిగొనిసుతుపై
మక్కువచే నివ్విధమున, నక్కౌశికతనూజుతోడ • నవనిపుఁ డనియెన్. ౨౬౦

ఇది మొదలు ౨౮౭ వఱకు రామచంద్రమూర్తినిఁ బంపఁజాలక దశ రథుఁడు పరితపించుట చెప్పంబడును.

ముహూర్తము=కొంచెముసేపు, ద్రెక్కొను=అతిశయించు, ధృతి=ధై ర్యము.

తాత్పర్యము

అల్పకాల మీ విధముగ స్మృతితప్పి పడియుండి ధైర్యము తెచ్చుకొని లేచి కొడుకుమీఁదనుండు మోహముచే విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

కం॥ మారాముఁడు బాలక్రీ, డారాముం డూనషోడ • శాబ్దుం డీయం
భోరుహనేత్రుఁడు నిశిసం, చారులతో రణము సేయ • శక్తుం డగునే? ౨౬౧

శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాహాత్మ్యమును గుఱించి విశ్వామిత్రుని వాక్య ముఁలేవియు నాలోచింపక దశరథుఁడు పామరత్వంబునఁ బుత్రమోహముచే శ్రీరామునిబాల్యమునే యెంచుచు రామచంద్రునిఁ బంప వలనుపడ దను చున్నాఁడు.

మారాముఁడు=రాముఁడు లోకరాముఁ డని చెప్పిన విశ్వామిత్రుని వాక్యము పెడచెవినిపెట్టియో మనస్సు వ్యాకులపడియుండుటచే వినఁబడని హేతువుననో మరల మారాముఁ డనుచున్నాఁడు. మా + ఆరాముఁడు=సౌందర్య లక్ష్మికి వినోదవిహారస్థలమైనవాఁడు. ఇంతటి సుందరమూర్తిని నెట్లు పాయు దును. ఎట్లు రాక్షసులపాతఁ ద్రోయుదు నని భావము. మారాముఁడు=ఎప్పుడు నాతోడయుందేయుండి లాలింపఁబడుచుండు రాముఁడు. (౨) నే నఱువది వే లేండ్లు సంతానములేక దుఃఖించి మిక్కిలి శ్రమపడి కన్నకుమారుఁడు

రాముఁడు-తండ్రికి సదా ప్రీతికరుఁడు 'జనకునకున్ శ్రీరాముఁడు ప్రియుఁ డయ్యెఁగడున్' అని ముందే చెప్పఁబడెను. పౌరుషత్వముచే= స్వీయాభిమానముచే మా రాముఁ డనినను దశరథునినోర సత్యమే వచ్చెను, మా+రాముఁడు=లక్ష్మియందు రమించువాఁడు. ఊనషోడశాబ్దుఁడు-ఊన = కొఱఁత పడిన, షోడశ=పదునాఱు, అబ్దుండు = ఏండ్లుగలవాఁడు, పదునాఱేండ్లకుఁ దక్కువ వయస్సు గలవాఁడు-పండ్రెండేళ్ళవాఁడు, 'ద్వాదశవత్సరుఁడు' అని ఆరణ్య ౨౬౩ పద్యము. ఆషోడశము బాల్యమని శాస్త్రము. కావున, ఆలోపలి వయస్సువాఁడు యుద్ధార్హుఁడు కాఁడు-పండ్రెండేండ్ల రాముఁ డెట్లు యుద్ధము చేయఁగలఁడని భావము: 'మైనారిటీ' తీరలేదని భావము. యుద్ధార్హుఁడు కాకుండుట వయస్సు తక్కువగుటచేతనే కాదు. రాక్షసుల స్వభావములు విచారించినను నితఁడు వారలతో యుద్ధముచేయ నర్హుఁడు కాఁ డనుచున్నాఁడు.

ఈయంభోరుహనేత్రుఁడు = తామరపూవువంటి కన్నులుగల వీఁడు, తామరపూవు సూర్యాస్తమానము కాఁగానే ముకుళించినట్లు ఈయనయు నస్తమయము కాఁగానే నిదురించు నని భావము. రాక్షసు లన్ననో రాత్రించరులు కావున వారితో నీతఁ డెట్లు యుద్ధము చేయఁగలఁ డని భావము.

బాలక్రీడారాముఁడు=విద్యాభ్యాసము కంటెను బాలక్రీడయం దెక్కువ ప్రీతి గలవాఁడు.

నిశిసంచారులతోన్=రాత్రియందు సంచరించు రాక్షసులతో-పగలు మనుష్యులతోనే యుద్ధముచేయలేనివాఁడు రాత్రులందు రేద్రిమ్మరులయి మనుష్యుల భక్షించు రాక్షసులతో నెట్లుయుద్ధము చేయఁగలఁడు? ఒక్కరాక్షసుతోనే యుద్ధము చేయలేనివాఁ డనేక రాక్షసులతో నెట్లు యుద్ధము చేయఁగలఁడని భావము.

రణముసేయ శక్తుండగునే శ్రీరాముఁడు ఆటలాడయోగ్యుఁడే కాని యుద్ధము చేయశక్తుఁడుకాఁ డని భావము. రాక్షసుఁడని-రణమని విన్న మాత్రాన భయపడు బాలుఁడు రాక్షసులతో రణ మెట్లు సేయఁగలఁడు?

ఊనషోడశాబ్దుఁడు-పదునాఱేండ్లకుఁ దక్కువవాఁడు అని చెప్పినప్పుడు పదునాఱేండ్లకు నొకటి రెండుమాసములలో దినములలో తక్కువయని చెప్పనొప్పునుగాని రెండుమూఁడేండ్లు తక్కువయని చెప్పవచ్చునా? అట్లుండినఁ బదునాలుగేండ్లవాఁ డనియో, పండ్రెండేంళ్ళవాఁ డనియో చెప్పవచ్చును గదా కాఁగా దశరథుని వాక్యముప్రకారము శ్రీరామున కిపుడు పదునాఱవయేఁడు నడచుచున్నదని యేర్పడుచున్నది. అయేఁటనే సీతావివాహము. అటుపిమ్మటఁ బండ్రెండేండ్లు అయోధ్యాపురవాసము అని;

శ్లో॥ సమాద్వాదశ తత్రాహం, రాఘవస్య నివేశనే
    భుంజానా మానుషాన్ భోగాం, త్సర్వకామసమృద్ధినీ॥

అయో. స. శ్లో.

అను సీతాదేవివాక్యమునుబట్టి యేర్పడుచున్నది. ఈవిధముగఁ జూచిన శ్రీరాము లరణ్యమునకు బయలుదేఱునప్పటికి ౨౮ ఇరువదియెనిమిది వత్సరము లగును. ఇది సీతాదేవివాక్యముతో విఘటించుచున్నది. ఎట్లనిన సీతాదేవి రావణునితో.

శ్లో॥ మమభర్తా మహాతేజా, వయసా పంచవింశకః
    అష్టాదశహి వర్షాణి, మమ జన్మనిగణ్యతే, అరణ్య స.

మహాతేజుఁడైన నాభర్త కప్పటికి నిరువదియైదేండ్లు నాకు నాజన్మము నుండి పదునెనిమిది వర్షములు అని చెప్పెను. ఈకార్యమునుబట్టి వనప్రవేశ కాలమున శ్రీరాముని కిరువదియైదేండ్లని యేర్పడుచున్నది. మఱియు

శ్లో॥ దశసప్తచ వర్షాణి, జాతస్య తవ పుత్రక
    ఆసితాని ప్రకాంక్షంత్యా, మయాదుఃఖ పరిక్షయమ్.

అయో. స. శ్లో.

అరణ్యమునకుఁబోవ సమకట్టి తన్నుఁజూడవచ్చిన రామచంద్రమూర్తితోఁ గౌసల్య చెప్పిన యీ వాక్యమునుబట్టి శ్రీరాముఁ డరణ్యప్రయాణకాలమున కాయనకు పదునేడేండ్లని తెలియవచ్చెడిని. ఈ పరస్పరభిన్న వాక్యములకు సమన్వయ మెట్లు? ఇందేదైన నొకటి సత్యముగా నుండునుగాని మూఁడును సత్యములు గాఁజాలవు. కావున నిం దేది సత్యము?

(1) కౌసల్యావాక్యమునకు జన్మప్రభృతి పదునేడేండ్లని యర్థము గ్రహించితిమేని తత్పూర్వము పండ్రెండుసంవత్సరములు సీతారాము లయోధ్యయందుండుటచే వారి వివాహము శ్రీరామున కైదవయేఁటనే జరిగి యుండవలెను. విశ్వామిత్రుని వెంటఁబోవునప్పటికి నుపనయన మయినట్టు స్పష్టముగ నున్నది. ఐదవయేట నుపనయనము శాస్త్రవిరుద్ధము కావునఁ బదునేడనునది జన్మప్రభృతిగాదని ద్విజన్మత్వప్రాప్తిప్రభృతి యనియు శ్రీరాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోవునప్పటికి ౮ + ౧౭ = ౨౫ వేండ్లగుననియు గ్రహింప వలెను. ఇఁక శ్రీరాముఁ డరణ్యమునకు బోవునప్పటికి నిరువదియెనిమిదియేండ్లను వాదము ఊనషోడశవర్షము అను మాటపై సాధారపడియున్నది. ఈ వాక్యమునకుఁ బదునాఱవవర్షము జరుగుచున్న దనియే యర్థమందుమేని బాలుఁ డని యకృతాస్త్రుఁడని చెప్పినవాక్యము లసత్యము లగును. ౧౬వ సంవత్సరమురాఁగానే బాల్యము పోవుచున్నది. అప్పటికి కులవిద్య రాదేని యావల వచ్చుటెపుడు? బాణప్రయోగమును పిట్టలఁ గొట్టుటకా? కావునఁ

బదునాఱింటికిఁ దక్కువ యని చెప్పినపుడు పదునాఱవవర్షము పుట్టనే లేదని చెప్పవలయునుగాని పదునాఱవయేఁడునడచుచున్నదనుట సరిగాదు పదునాఱవయేఁడు పుట్టినదికాని పూర్తికాలే దని ఊనషోడశశబ్దమున కర్థ మందమా, బాలుఁడు- కాకపక్షధరుఁడు అకృతాస్త్రుఁడు-అయుద్ధ యోగ్యుఁ డను దశరథుని వాక్యములు మిథ్య లగు చున్నవి, విశ్వామిత్రుఁడును బాలుఁ డని కాకపక్షధరుఁడని అకృతాస్త్రుఁ డని యంగీకరించి యట్లన్నను భయము లేదని సమాధానము చెప్పెనేకాని నీ వసత్యమాడుచున్నా వనలేదుకదా. అదియును కాక మారీచుఁడు రావణునితో.

"చం॥ అనవుడుఁ గౌశికోత్తములకు నానరపాలకుఁ డిట్లనుం దపోధన పసివాఁడు రాఘవుఁడు ద్వాదశవత్సరుఁ డస్త్రకౌశలంబును గలుగండు" అని చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు బాలుం డయ్యు నాతండు.

"చాలున్ రాక్షసు నొంప"నని విశ్వామిత్రుఁడు బదు లిడియె నని చెప్పెను. వాల్మీకిశైలియే యొకవిలక్షణమైనది. ఒకవిషయమై యొకచోట సంపూర్ణముగఁ జెప్పఁబడదు. ఒకవిషయమే రెండుమూఁడు సందర్భములఁ జెప్పవలసియుండునేని యక్కడఁ గొంచ మక్కడఁ గొంచెము చెప్పునేకాని పూర్ణముగఁ దొలుతనే పునరుక్తిదోషముఁ గలుగఁ జెప్పఁడు. ఈ పై వాక్యములనువాదములేకాని మారీచుని స్వవాకగములు కావు దీని ననుసరించి పూర్వవాక్యము లర్థము చేసికొనవలయును. మారీచుఁడు స్వవాక్యములుగా.

"ఆయెడ రాముఁ డేకవసనాంచితుఁడై శిఖియై సరోజపత్రాయతనేత్రుఁడై మెఱయు హాటకమాలిక లీల వ్రేలఁగా శ్రీయుతమూర్తియై ముఖము చెల్వమునందము చాటుచుండ లేఁబ్రాయము"

"పొడతెంచు బాలచంద్రునివడువున శోభిల" నని చెప్పెను. పదునాఱేండ్లవాఁడై యుండిన బాలచంద్రుఁ డని చెప్పియుండునా? ఈమారీచు వాక్యములఁబట్టి శ్రీరామున కిప్పటికిఁ బండ్రెండేండ్లనియే యేర్పడుచున్నది. ముఖమున చెల్వము నందము చాటుచుండ లేఁ బ్రాయము అనఁగా సజాతవ్యంజనుఁడు మీసకట్టు రానివాఁ డని యర్థము. దీనికిఁ బదునాఱేండ్లవాడు లిట్లు సమాధానము చెప్పెదరు రావణుని బెదరించుటకై పండ్రెండేడ్లవాఁ డని చెప్పెనే కాని వాస్తవముగా నేండ్లు పండ్రెండగుటచేఁ గాదు. తా నస్త్రముచే దెబ్బతినినను బాలుఁడకృతాస్త్రుఁడని చెప్పలేదా యందురు.

మూఁడేండ్లు తక్కువగాఁ జెప్పినంతమాత్రముననే రావణుఁడు భయపడి తన పట్టు వదలువాఁ డని తలంచుటకంటె నసంభావితము మఱొండుండదు.

కవచము తొడుగనివాఁడు మీసకట్టురానివాఁడు బాలుఁ డని చెప్పిన భయ

పడనివాడు పండ్రెండేండ్లని చెప్పినంతమాత్రమున భయపడునని కాఁబోలు అన్నియుసత్యము చెప్పి యిది యొకటిమాత్రమే యసత్యము చెప్పెను. అకృతాస్త్రుఁ డనఁగా నస్త్రజ్ఞానమే లేనివాఁ డని యర్థముకాదు. ఆపదమున కాయర్థము లేదు,'అస్త్రప్రయోగాదులందు నభ్యాసముచే నాఱితేఱిన పండితుఁడు కాఁడని యభిప్రాయము. ముందుదిన మస్త్రముల నుపదేశము నొందెను.మఱున నాఁడు ప్రయోగింపఁబూనెను, అనుభవమువలనఁగలుగు సామర్థ్య మెక్కడిది? అట్లుండియు నంతపని చేసె నని భావము. కావున మారీచునిమాటలందుఁ బొరపాటు లేదు.

ఈ మారీచునివాక్యమును సీతాదేవి రావణునితోఁ జెప్పిన

కం॥ ప్రతిభటరహితుం డగు నా,పతి కిరువదియేనుసమలప్రాయం బవు డీ
క్షితిఁ బుట్టువాదిగాఁ గనఁ హితగుణ నాకపుడు పదియునెనిమిదియేఁడుల్
ఆ. ౪౬౪

యీవాక్యము బలపఱచుచున్నది. ఎట్లన-విఘ్నమైన పట్టాభిషేక మప్పటికి రామచంద్రమూర్తికి నిరువదియైదేండ్లఁట. 'సర్వకామసమృద్ధ జనసుఖములఁ బదియు రెండేండ్లు లిక్ష్వాకులయింటను గడిపితి' ననియు రావణుతోఁ జెప్పెను. పండ్రెండవయేఁట వివాహమై యావలఁ బండ్రెండేండ్లు అయోధ్యయందు భర్తతోనుండెను. గావున ౨౫వ యేట వనవాసమునకుఁ బోవుట సిద్ధమే. కావున విశ్వామిత్రునివెంట రాముఁడు పోయినది పండ్రెండవయేఁ డనియే యేర్పడుచున్నది.

ఊనషోడశాబ్దుఁ డనిన నింకను బాల్యావస్థ తీఱలే దని చెప్పుటకే. బాల్యావస్థ పోయినఁగాని యుద్ధయోగ్యుఁడు గాఁడు. ఇప్పటి వ్యవహారభాషలో వయసు చెప్పక మైనారిటీ తీఱలే దని చెప్పినట్లు పదునైదు సంవత్సరములు వెళ్ళి పదునాఱవ సంవత్సరము వచ్చినఁగాని యుద్ధయోగ్యుఁడు గాఁడు కావున నట్టి వయస్సు రాలేదని చెప్పుటకే పదాఱేండ్లకు దక్కువవాఁడని చెప్పఁబడెను.

'కౌమారం పంచదశభిః యౌవనంతు తతఃపరం.'

'బాలోథపంచదశభి స్త్రింశద్భిస్తు కుమారకః.'

'బాల ఆషోడశా ద్వర్షా త్పౌగండ శ్చేతి కీర్త్యతే' యనియు నుండుటచేఁ బదునాఱవయేఁడు వచ్చువఱకు బాలుఁడే యగును.

రామునకు వనవాసకాల మప్పటికి నిరువదియైదేండ్లయినచో నది యుపనయనమాదిగాఁ గౌసల్య చెప్పినట్లు పదునేడవ సంవత్సరమైనచో తొమ్మిదవ యేఁటనేకదా యుపనయనమయి యుండవలయును.

అది "గర్భాష్టమేబ్దే కుర్వీత బ్రాహ్మణస్యోపనాయనం, గర్భాదేకాదశేరాజ్ఞో గర్భాత్తుద్వాదశే విశ" ఇతి మనుస్మృతివాక్యము రాజులకు జననమాది పది యవయేట నుపనయన మని యుండఁ దొమ్మిదవయేఁట నుపనయన మనుట సరిగాదని యాక్షేపము.

ముఖ్యకాలమైన పదియవయేఁడును మించరా దని దీనిభావమేకాని తొమ్మిదవయేఁటఁ జేయరా దని యిది నిషేధింపదు. ఏలయనఁ దొమ్మిదవ యేఁట నుపనయనము చేయవచ్చునని వాక్యములు గలవు.

శ్లో॥ బ్రహ్మవర్చసకామస్య, కార్యం విప్రస్య పంచమే।
రాజ్ఞో బలార్థిన, షష్ఠే, వైశ్య స్యేహార్థినోష్టమే॥
సప్తమే చాష్టమే వర్షే నవమే దశమే తథా।
ఏకాదేశే ద్వాదశేచ, హ్యుపనీయుర్ద్విజాతయః॥
బ్రహ్మవర్చస మాయుష్యం, తేజోన్నాద్యం తథేంద్రియం।
పశూంశ్చ కామయానాస్తై, ప్రాప్నువంతియథాక్రమమ్॥ స్మృతిరత్నము.
అని యుండుటచేఁ దొమ్మిదవయేఁట నుపనయనము శాస్త్రసమ్మతమే.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ బండ్రెండవయేఁటనే వివాహమైనచో సీత కాఱు సంవత్సరములేకదా, వారుభోగించునటులు బాలకాండములఁ జెప్పఁబడెనుగదా యిది యెట్లు సాధ్యమని మఱియొక యాక్షేపము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నిరువదియైదేండ్లయినప్పుడు సీతాదేవికిఁ బదు నెనిమిది సంవత్సరములు. ఇరువురకు నేడేండ్లు వ్యత్యాసముకలదు. రాము నకు బదునైదేండ్లకు వివాహ మని యంగీకరించినచో సీతకు నెనిమిదేండ్లగు చున్నది. అప్పుడుమాత్రమెట్లు సాధ్యము? అదియునుగాక బాలకాండాంత మునఁ గ్రీడించిరని యున్నదికాని సంభోగశృంగారము వర్ణించి యుండలేదు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యుపమానము "విభుండు విష్ణువా రాజసహోదరిం గలసి రాగమునన్ విలసించుచాడ్పునన్" అనునది సంభోగము సూచింపదు. ప్రాకృత దంపతులవలె సంభోగించినట్లు, తేజస్స్ఖలనమైనట్లు, కుమారుఁ డుద్భవించినట్లు లప్రాకృతవిగ్రహులైన లక్ష్మీనారాయణుల విషయమై యేగ్రంథము చెప్పదు. బ్రహ్మయుమన్మథుఁడు సంకల్పభూతులేకాని రేతస్సంభూతులుగారు. సీతా రాములు పండ్రెండువత్సరములుసంభోగించి యుండిన గర్భ మేల రాదయ్యె? పట్టాభిషేకమైన పిమ్మట రెండేండ్లలోనే గర్భము వచ్చెనుగదా కావున బాల కాండాంతమునఁ జెప్పఁబడిన శృంగారవర్ణన మాంతరసంభోగమును సూచిం పదు. అట్లైనచో వివాహకాలమునకు సీతాదేవి "పతిసంయోగసులభ"యని సీతా దేవియే చెప్పెనుగదా (చూ.-అయోధ్య. ౧౧౮౯) యందురేమో - సత్యమే

పతిసంభోగసులభ యని చెప్పలేదు. పతిసంయోగసులభ యనఁగా వివాహము నకు యోగ్యురా లని యభిప్రాయము. పెండ్లియీఁడు వచ్చినది కావున జన కుఁడు పెండ్లిప్రయత్నము చేసెనని భావము.

సాధారణవివాహములందే యేఁడాది రెండేండ్లు వివాహవిషయమై యాలోచనలు జరుగుచుండఁగా మహారాజులు తగినసంబంధముల నెంత కాలము వెదకవలయునో పూర్వవ్యాఖ్యాతలు సౌకుమార్యాతిశయముచేతను ప్రౌఢశరీరత్వముచేతను బన్నెండేండ్ల రామునకు నాఱేండ్ల సీతకు సంభోగము 'సంభవత్యేవ' యని యంగీకరించిరి. 'వయసా పంచవింశకః' అనుచో కప్రత్య యము 'ఇవ' వలె నను నర్థమందు ప్రయోగింపఁబడుట కలదు-గావున నిరు వదియైదేండ్ల వానివలె నని సీతాభిప్రాయమనియు నిది శ్రీరాముని నిత్యయౌవ నత్వమును సూచించుచున్న దనియుఁ గొందఱందురు. అజాతవ్యం జన-మీసకట్టులేనివాఁ డనుటకు మీసములు పుట్టనేలేదని యర్థముకాదు. కొంచె ముగా నున్నదని యర్థ మందురు. ఇదంతయు క్లిష్టకల్పన మని వేఱుగఁజెప్పఁ బనిలేదు. శ్రీరాముఁడు నిత్యయౌవనుఁడయ్యెనేని తల్లికడుపులో నుండి వచ్చు నపుడే యిరువదియేనేండ్లవాఁడుగా వచ్చెనా? అట్లాదంపతులు నిత్యయౌ వనులేని.

గీ॥ లేదు వగపు కాంత దౌదవ్వు చనెనని, లేదు వగపు ప్రముచ్ఛిలింపఁబడుట
　　కంబుజాతనేత్ర కరుగుచున్నది కదా, వయసటంచు నాత్మ వగచువాఁడ.
(యుద్ధ. ౧౦౯ ప)

అని రాముఁ డేల వగచెను?

శ్రీరాముఁడు మాత్రమే నిత్యయౌవనుఁడు సీత నిత్యయువతి కాదందు రేమో వాస్తవమున వారు నిత్యయౌవనులైనను మాయామానుషవేషములు ధరించి యన్ని విధముల మనుష్యులవలె నటించినవారీవిషయమునమాత్రము దేవతలవలెనటింతురా? కావున మానుషభావముననే ప్రశంసింపదగినది శ్రీరామ చంద్రమూర్తి కాకపక్షధరుఁడు = జనుపాలుగలవాఁ డని చెప్పఁబడెను గదా కొంచెముగానైన మీసములు గలవాఁడు జనుపా లుంచుకొనునా?

మోసగాఁడని యెఱుఁగక బ్రాహ్మణుఁడని సన్న్యాసి యని తలఁచి సత్యము చెప్పకుండిన శపించునో యని భయపడి రావణునితో సీతాదేవిసత్యమె చెప్పెను. వనవాసగమనము నప్పటికి శ్రీరామున కిరువదియైదేండ్లనియు-విశ్వా మిత్రునివెంటఁబోవునప్పటికిఁ బన్నెండేండ్లనియు వాస్తవార్థము గ్రహింప వలయును.

　　పన్నెండవనెలయందు శ్రీరామజననము.
　　పన్నెండవయేట విశ్వామిత్రానుగమనము.
　　పన్నెండేండ్లు అయోధ్యావాసము.

పండ్రెండేండ్ల వనసంచారము (ఇంచుమించు రెండేండ్లు పంచవటీవాసము)
పండ్రెండేండ్లు సీత వాల్మీకాశ్రమమం దుండుట.

ఈచిత్రమేమో తత్త్వవేత్తలకే యెఱుక-పామరప్రత్యుత్తరము యాదృచ్ఛికము. శ్రీసీతారాములయోధ్యయందున్న బాల్యావస్థను భవభూతి యుత్తరరామచరిత్రమం దేమిగ వర్ణించెనో చూడుఁడు.

శ్లో॥ పతన విరళప్రాంతో న్మీలన్మనోహరకుట్మలై
 ర్దశనకుసుమై ర్ముగ్ధాలోకం శిశు ర్దధతీముఖమ్.
 లలితలలితై ర్జ్యోత్స్నాప్రాయై రకృత్రిమవిభ్రమై
 రకృతమధురై రంగానాం మే కుతూహల మంగకైః. ౨౦

ఇందు పాలపండ్లు రాలిపోయి మరల మొలచు లేఁతదంతములుగల శిశువుగా సీత వర్ణింపఁబడెను. బాలిక యట్టిదికాక మ ఱెట్టి దగును?

ఊనషోడశాబ్దుఁ డనుమాటకుఁ గొంద ఱిట్లర్థము చెప్పెదరు. పదునాఱు అను సంఖ్యగుఱించి వాల్మీకిప్రశ్న పద్యమందే వ్రాయఁబడెను. అందు "చారుషోడశ కలాసహితుఁడు" అను భాగవతవాక్య ముదాహరింపఁబడెను, పదునాఱుకళలు పూర్తియైనఁ గాని దుష్టశిక్షణరూపకమైన యవతారప్రయోజనము సాధింపసాధ్యపడదు. లోకవిడంబనార్థమై యని పూర్తిచేసికొనవలసి యున్నది, అత్ర సంపత్తిలేదు ఈఅవతారమునకు మూలకారణభూత సీతయు నింకను జేరలేదు. సీత యెవనిదో వానితేజ మప్రమేయ మనికదా మారీచుఁడు చెప్పెను. శ్రీరాముఁడు పరమదయాళువు-శుద్ధసాత్త్వికమూర్తి. రక్షించుట యాయన కార్యమే కాని శిక్షించుట యాయన కార్యము గాదు. తమశ్శక్తి యున్నగాని సంహారకార్యము జరుగదు. అది శివశక్తి. దానిని గొంత గ్రహింపవలసి యున్నది. రాక్షసులనందఱ జంపుటకుఁ గ్రోధము తెచ్చుకొనెను అనికదా వాల్మీకి చెప్పెను. కేవలము దానినే స్వీకరించిన మిగుల గ్రూరుఁ డగును కావున దయాగుణము కావలయును. దయాస్వరూపిణి సీత. ఆమెను స్వీకరింపవలసి యున్నది. ఇన్నిలోపము లుండఁగా నిప్పుడే శ్రీరాముని రాక్షససంహారమునకై పంపు మనెదవే. ఇది సరిగా దని యూనషోడశ మనుట కర్థమందురు.

ఓయీ! సీతాసాంగత్యము లేకుండిన రాక్షసవధ యసాధ్యమేనని తాటకను మారీచ సుబాహువుల నెట్లు వధించెను? సీత యొద్ద లేకున్న రామచంద్రమూర్తి కదలమెదలనేరఁ డని యర్థము కాదు, విశ్వామిత్రుఁ డుపదేశించిన బలాతిబలా విద్యలబలమున స్వశక్తిచేఁ దాటకను సంహరించెను. ఆవల వస్త్రము లుపదేశింపఁ బడుటచే వానిచే మారీచ సుబాహుల వధించెను.

పరశురాముని చేతివిల్లు లాగుకొనుటలో నాయన వైష్ణవతేజస్సును లాగుకొని నట్లు శివునివిల్లు విఱిచి యందలి శివశక్తిని గ్రహించెను. ఆవల సీతాదేవిని వివాహమయ్యెను. రావణవధ కామె సాహాయ్యము కావలయును.

సీతవేఱు రాముఁడు వే ఱని పాఠకులు భ్రమింపరాదు. భగవంతుని సంకల్పరూపక=క్రియాశక్తి కధిష్ఠానదేవతయే లక్ష్మి. కేవల కరుణామయి. భగవంతుఁడు పురుషవ్యక్తి కావునఁ గోపముతో "నక్షమామి" నే నీ పాపాత్ముల శమింపను. "క్షిపామ్యజస్రం" శాశ్వతముగా నధోగతులపాలు చేయుదు నని చెప్పినను ఆమె సమీపమందుండెనా వెంటనేయడ్డపడి రక్షించుట మనపనికాని శిక్షించుట మనపని కాదు అని బోధించి దయపుట్టఁ జేసి రక్షింపఁజేయును. ఆ వాల్లభ్యశక్తి యీామెయందుఁ గలదు.

తా త్ప ర్య ము

అయ్యా! విశ్వామిత్రమహామునీ! నీవు విశ్వమునకంతయు మిత్రుఁడవు-కావునఁ గదా విశ్వామిత్రుఁ డనుపేరు పొందితివి. అట్టి నీవు నాపట్లమాత్ర మమిత్రుఁడవు కానేల? మారాముఁ డింకను బాలక్రీడయందే వినోదించువాఁడు పదునాఱు సంవత్సరములకు లోపడినవయస్సుగలవాఁడు-కావున యుద్ధయోగ్యుఁడుకాఁడు-ఇట్టి కమలనేత్రుఁ సూర్యాస్తమయము కాఁగానే కమలములు ముకుళించునట్లు నిద్రచేఁ గన్నులు మోడ్చువాఁడు. రాత్రి సంచరించును రాత్రులం దెక్కువబలము గలవా రగు రాక్షసులతో నెట్లు యుద్ధము చేయఁ గలఁడు?

సీ॥ కలదు నాకొక్కయ•క్షౌహిణీసేన పూర్ణంబుగ దానిఁ దూ•ర్ణంబ తోడు
కొనుచు నే వచ్చెదఁ•గ్రూరశస్త్రాస్త్రకో, విదులు నాభృత్యులు • వీరవరులు
దైత్యులతోడ యు•ద్ధం బొనరింపఁగ, శక్తిమంతులు నతి•సాహసికులు
నే ధనుష్పాణి నై •నిఖిలయోధులతోడఁ, గాచెద యజ్ఞంబుఁ•గడిమి మెఱసి
తే॥ ప్రాణములు మేనిఁ బాయని•యంతదనుక,
రాక్షసులతోడఁ బోరుచుఁ•దాసమేది
సవనరక్షణమును నేను•జలుపువాఁడ,
నమ్ము నామాట యోమునిI•నాథచంద్ర! ॥౭౦

నేను గోరిన దిచ్చెద నంటివి నాకార్యము నెఱవేర్చెద నంటివి. ఇప్పు డిట్లు చెప్పుచున్నాఁడవు యజ్ఞము మానుకొను మనెదవా యని యడుగునని దశరథుఁడు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. అక్షౌహిణీసేన=అక్షౌహిణి యను సంఖ్యగలసేన-దీనిపరిమాణమిట్లు భారతమునఁ జెప్పఁబడినది.

సీ॥ వరరథ మొక్కండు వారణ మొక్కండు, తురగముల్ మూఁడుఁ గాల్వురును నేవు
రను సంఖ్యగలయదియగుఁ బంక్తియది త్రిగు,ణంబైనసేనాముఖంబుదీని

త్రిగుణంబు గుల్మంబు మున్నదు గగు, గణము తద్గణము త్రిగుణిత
మైన వాహినియగు దానివడిమూఁటగుణియింపఁ, బృతనవాఁబరఁగుఁదత్పృ
తనమూఁట

గీ॥ గుణితమైనఁ జమువగున్ మఱిదానిము, మ్మడుఁ గినీకినీ సమాఖ్య నొనరు
పదియుఁ బదిమడుంగులైన నక్షౌహిణీ, యౌ నిరంతర ప్రమాణసంఖ్య.
భార. ఆది. ౨౦. ప.

దీనిప్రకారము చూడ ౨౧,౮౭౦ ఏనుగులు-ఇన్ని రథములు-౬౫౬౧౦ గుఱ్ఱములు-౧,౦౯,౩౫౦ కాల్బలముగల సేన యక్షౌహిణీ యనఁబడును. అక్షౌహిణీ=అక్షౌహిణీ, పూర్ణంబుగన్=కొఱఁతలేక, తూర్ణంబు=శీఘ్రముగానే, క్రూరశస్త్రాస్త్రకోవిదులు=కఠినమైన శస్త్రముల ప్రయోగమందు-నస్త్రప్రయోగమందుఁ బండితులు, శక్తిమంతులు=శక్తిగలవారు, ధనుష్పాణినై=వింటినిఁ జేతియందు ధరించిన వాఁడనై, త్రాసమేది=భయములేక, సవనము=యజ్ఞము.

తాత్పర్యము

ఓ విశ్వామిత్రమునీంద్రా! యజ్ఞరక్షణముగదా నీకుఁ బ్రయోజనము-దానిని నేను నెఱవేర్పఁగలను- నాకుఁ బూర్ణముగ నొక యక్షౌహిణీసేన గలదు. ఇంతసేనను దీసికొని యిదిగో నీవెంటనే వచ్చెదను-నాభటులు శస్త్రవిద్యయందు నస్త్రవిద్యయందుమిగుల సమర్థులు. వీరలు కావున రాక్షసులతో యుద్ధము చేయుటయందు శక్తిగలవారు-మిగుల సాహసముగలవారు. సేనను బంపుటయే కాదు. నేను కోదండధరుండనై యుద్ధభటులతోడ వచ్చి నీయాగమును నాదేహమందు ప్రాణము లుండువఱకు రాక్షసులతో యుద్ధముచేసి రక్షించెదను, మునీశ్వరా! నామాట నమ్ముము.

కం॥ బాలుని నవిదితవరశర, జాలు బలాబలవిమూఢు•సమరము నేర్పుల్
చాలనిక్షీరకపోలు సు, శీలునిఁ గొనిపోవ నీకుఁ జెల్లునె చెపుమా. ౨౪౩

బాలునిన్=యుద్ధయోగ్యమైన వయస్సురాని పసివానిని, అవిదితవరశరజాలుని=శ్రేష్ఠమైన బాణసమూహములు ప్రయోగింపఁ దెలియనివానిని, బలాబలవిమూఢున్=శత్రువుల బలాబలములు దెలియనివానిని, సమరము నేర్పుల్=యుద్ధముజేయుటయందలి చమత్కారములు, క్షీరకపోలున్ = పాలబుగ్గలుగలవానిని, సుశీలునిన్=మంచినడవడిగలవానిని,దుష్టులతో నెట్లు మెలఁగవలయునో తెలియనివాని నని భావము. ఇది పుత్ర స్నేహము.చేఁ జెప్పినమాటయే గాని వాస్తవము గాదు. ఇంతటియనదల నేల విశ్వామిత్రుఁ డడుగవచ్చును? ౨౩౭ వ పద్యమందు శూరులవలె చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! నీవు కోరినకార్యము ముక్కాఁకలఁ దీరిన యింతసేనతో రణమున గడిదేఱిన నేను వచ్చిసాధించుటయే కష్టమని తోఁచుచుండగా యుద్ధయోగ్యుఁడు కాని పసికూనను విలువిద్య చక్కఁగాఁ దెలియనివానిని, నెవఁడు బలవంతుఁడో, యెవఁడు బలహీనుఁడో - బలహీనులతో నెట్లుపోరవలయునో! బలవంతునితో నెట్లు రణము సేయవలయునో తాఁకుదప్పులు దెలియనివానిని యుద్ధనైపుణిలేని పాలబుగ్గలు గలవానిని మంచివారితో మెలఁగఁగలవాఁడేకాని దుష్టుల నడువడులుగాని వారితో మెలఁగువిధముగాని తెలియనివానిని నీవు రాక్షసులతోడ యుద్ధముసేయఁ దీసికొని పోవుట న్యాయమా?

కం॥ క్రించులనున్ దృఢపరిచిత, వంచనులన్ మనుజభుజుల•వధియింపఁగ లే
　　ఞ్జించుం గలబాలుఁడు వాఁ, డంచితగతి నెట్లు శక్తుఁ•డగును మహాత్మా!

క్రించులనున్=నీచులను, ఒకానొకచో ద్రుతంబుపై ద్రుతంబుగాననగు, 'ఉ॥ అధియునుంగాక, దివంబునుంబోలె' దృఢపరిచితవంచనులన్ = చక్కఁగ నభ్యసించిన మోసముగలవారిని, మనుజభుజుల=రాక్షసుల, వధియింపఁగన్= చంపుటకు, లేఁజించున్=లేఁత పిల్లకూఁకటులు.

"కం॥ చించోదవుఁ బాలుద్రావు ము,దంచితముగనుండు, బాలుద్రావిజనసతోఁ
　　ఞ్జించోదవడనుచు లీలా,మంచుండై యతఁడు చంచుఁజూపె నరేంద్రా!"
　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　భాగ. ౧౦ స్కం.

లీలామంచుండు=క్రీడయందు నేర్పరి.

మహాత్మా=గొప్పమనస్సుగలవాఁడా!

తాత్పర్యము

కుశికనందనా! కులముచేతను గుణముచేతను నీచులు-ఉగ్గుపాలతోడ వంచనము నేర్చినవారు-మనుష్యులను దినువారు నగు రాక్షసులను వధియించుటకు గొప్పకులమునఁబుట్టి గొప్పగుణములుగలవాడై వంచన మన నెట్టిదో యెఱుఁగక యుండు మనుష్యుఁడు నందుఁబిల్లజుట్టుకూడఁ దీయని పసిబాలుఁడు సమర్థుఁడగు-నని గొప్పమనస్సుగలవాఁడవు ఆలోచనపరుఁడవు ఎట్లు తలంచితి వయ్యా!

తే॥ •వండుకొనలేఁడు తోడునొ•క్కండు లేక,
　　చీఁకటిని నొంటిననుమన్నఁ•జికిలుఁజికిలు
నట్టినాపట్టి యడవుల•గుట్టలందు, నెట్టులు చరించు, నొకడు•పుట్టులోన్చ

చికిలుఁ జికిలున్=చనువుచే రానియేడ్పుతోఁ గన్నులు నులుముకొనుచు-సన్నగొంతుతో మిక్కిలి నేడ్చును, భృశార్థకమున ద్విరుక్తి, పట్టి=కొడుకు, గుట్టలందున్=పర్వతములందు, విషమాలంకారము.

తాత్పర్యము.

అయ్యా! మునీశ్వరా! మారాముఁడు రాత్రివేళఁ బ్రక్కన మఱియొకరు (తల్లితోడులేక పండుకొనుటకు భయపడును.) చీఁకటిలో నొంటిగాఁ బొమ్మం టిమా నాలియేడ్పు లేడ్చును, ఇటువంటి నాకొడుకు కాఱడవులందు గుట్టలందు మిట్టలందు నెట్లు నీ వెంట నడువఁగలఁడు? ఒకవేళ వాఁడు మనమాట మీఱ లేక నడచినను నాకడుపెట్టులయ్యా సహించును? భగ్గు మనదా? ప్రాణములు నిలుచునా? నాకువాఁడు ప్రాణము, వాఁడు కష్టపడుట యన నా ప్రాణము కష్టపడుటయేకదా.

తే॥ పండుకొనఁ దల్లి కేలిడి దిండుగాఁగ,
మీఁద నొండొక చెయివైచి మేలికథలు
చెప్ప నూఁకొట్టుచును గను • జెప్పమూయు కూన
ముండ్లఱాసులను • గూర్కు నెట్లు? ౹౪౬

కేలిడి=చేయియుంచి, కూన=లేతశిశువు.

తాత్పర్యము.

రాత్రులందుఁ దల్లి ముందుఁ బండుకొని తనచేయి దిండుగాఁ బెట్టఁగా నందు శిరస్సుంచి తనమీఁదఁదల్లి రెండవచేయివైచి కథలు చెప్పుచుండఁగా నూఁకొట్టుచుఁ గొట్టుచు నట్టులే నిద్రపోవు బాలుఁడు ముండ్లలో ఱాలలోఁ గటికి నేలపై నెట్లయ్యా పండుకొనును?

తే॥ గిల్లినను బాలు బుగ్గలు • జిల్లుమనును, దీర నుచ్చియు నాఱని • తీఁగచాటు
పిందెయతఁడేడ నడవులఁ • గందమూల,
ములను దిని వారితోఁబోరు • సలుపుటేడ. ౹౪౪

తీరన్=పూర్ణముగా, ఉచ్చి = బ్రహ్మరంధ్రము-మాడపట్టు. ఆఱని=తడి దీయని, తీఁగచాటుపిందె=స్వతంత్రముగా బయటరాలేక పరులరక్షణములో నుండువాఁడు, చిల్లుమనును=ధ్వన్యనుకరణమందు మగాగమము.

తాత్పర్యము.

అయ్యా. చెక్కగిల్లినఁ బాలు చిల్లు మని గారుచున్నదే-అంతలేఁత ప్రాయ యే-ఇంకను బూర్ణముగ నుచ్చియు నాఱలేదే-ఒకరిచాటున నుండవలసినవాఁడే- వీఁడేమి? యడవులలోఁ గందమూలములు దిని రాక్షసులతో యుద్ధము సేయు టేమి? ఇది యెట్టి యసంభావిత కార్యమో యాలోచింపవైతివిగదా.

కం॥ రాముని నెడఁబాసియు నే, నీముహి జీవింపఁగలనె • తృటియొకఁడైనన్
రామునిఁగొనిపోవకుమీ, యోమునివర! నీదుచరణ • యుగము భజింతున్.

తృటిన్=అల్పకాలమైనను, నీదు=నీయొక్క; షష్ఠ్యర్థమున నేకవచనము నందు వచ్చును, నాదు-నీదు.

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యా, శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనఁగా నాప్రాణమే వానికి నాకు నెడఁబాపితివేని నాప్రాణ మీదేహమున నిలుచునా? వానివెంట బొంది విడిచి పోవునే కాని. కావున మునీశ్వరా! నన్నుఁ జంప నీకు నిష్టములేదేని మారాముని దీసికొనిపోకుము. నీచరణసేవ చేసెదను.

కం॥ రామునిఁ దప్పకదోడ్కొని పో మదిలోఁ దలఁతు వేని•పురుతరసేనా
స్తోమముతో నాతనిబడి నోమునివర నేను వత్తు•నొసఁగుమ యాజ్ఞన్. ౨౯౯

పురుతరసేనాస్తోమము=మిక్కిలి గొప్పవగు సేనలసమూహము.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! నేను గోరినది రామచంద్రమూర్తినిఁ బంపు మని - ఏమిటి కనిన యజ్ఞ రక్షణమున కని కారణము చెప్పితిని. నాయజ్ఞమును నీవు రక్షింపు మని నేను గోరలేదు అనెదవా-యట్లైనా బలవంతముగా శ్రీరామునే తీసికొని పొమ్ము. వాని వెంబడి నపారసేనతో నేను వచ్చెదను వలదనక నాకనుజ్ఞనిమ్ము

కం॥ పొడమిన దాదిగ నేఁడులు, నడచెను నార్పదులవేలు•నా కతిదుఃఖం
పడి కొడుకును శ్రీరామునిఁ,బడసితి మమ్మెడలఁబాప•బాడియె నీకున్.౨౮౦

అర్పదులవేలు=అఱువదివేలు, దుఃఖంపడి = వ్రతములు తపస్సులు మొదలగు వానిచే మిగుల శ్రమించి.

తా త్ప ర్య ము

గాధేయా? నా కిప్పటి కఱువది వేలేండ్లు బిడ్డలు లేక లేక వ్రతములు తపములు దానములు జేసి చేసి తుద కెట్లెటో శ్రీరామునిఁ గంటిని. అట్టిమమ్ము నా యీ వయస్సున వేఱుసేయ నీకు ధర్మమా?

కం॥ నలువురు పుత్రులు నాకుం, గల రైనం బెద్దవాఁడు•కడుధర్మపరుం
డలరామచంద్రుమీఁదనె, నిలుపుదుఁ బ్రాణంబుఁ బంప•నేర్తునె వానిన్?

అర్థము-సుగమము.

తా త్ప ర్య ము

నీకు నలువురు కొడుకులుగదా-నే నడిగిన యొక శ్రీరామునినే లెక్కచెప్పెద వేమి యందు వేమో-నలువురు కొడుకులున్నను జ్యేష్ఠపుత్రుఁడే కదా నిజమైన

పుత్రుఁడు-అందు వాఁడు మిగులధర్మాత్ముఁడు-కావున నాప్రాణములు వాని యందే యున్నవి-అట్టివాని నెట్లు పంపుదును? పంపితినా యెట్లు జీవింపగలను?

—• { దశరథుఁడు విశ్వామిత్రుని యజ్ఞవిఘ్నకరు లగు రాక్షసుల వృత్తాంత మడుగుట }

ఉ॥ ఎవ్వనిపుత్రు లాయసురు?•లెవ్వనిపంపున వచ్చువారు? వా
రెవ్విధిఁ బోరువారు? బలఁ•మెంత? ప్రమాణము లెంత? వారిపే
ళ్ళెవ్వియొ? నాయకుం డెవఁడొ?•యేగతి మా కొనరింపఁగాఁ దగున్
జివ్వను రాముఁడైన మఱి•సేనలతోడుత నేన యేనియున్? ౨౮౭

అసురులు=రాక్షసులు-అసూన్=ప్రాణాన్, రాంతి = గృహ్ణంతి-ప్రాణములఁగొనువారు, పంపునన్=ఆజ్ఞాప్రకారము, ఎవ్విధిన్=ఏవిధముగా; చివ్వన్=యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము

నీయజ్ఞముఁ జెఱుపనున్న రాక్షసు లెవ్వరు? వా రెవ్వరి కొడుకులు? ఎవరి యాజ్ఞచొప్పున వచ్చెదరు? వారు యుద్ధముచేయు విధమెట్టిది? అస్త్రములతోనా-శస్త్రములతోనా-ముఖాముఖి యెదురుగానుండియా - చాటుననుండియా-వారి కేపాత్రము బలము-వారి ప్రమాణములెంత? వారి నామములెవ్వి? వారికి ప్రభు వెవ్వఁడు? శ్రీరాముఁడైనను సేనలతోవచ్చి నేనైనను వారు చేయుక్రియకుఁ బ్రతిక్రియ యెట్లుచేయవలెను? తెలుపఁగోరెదను.

కం॥ అనవిని దశరథుఁ గనుఁగొని, మునివరుఁ డి ట్లనియె రాజ•ముఖ్యా!వినవే
ధనదుని తమ్ముఁ బులస్త్యుని,మనుమని విశ్రవసు సుతుని•మహిరావణునిన్.

ధనదునితమ్మున్=కుబేరునితోడఁబుట్టినవానిని; వినవే=వినలేదా.

తాత్పర్యము

అనిన విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునితో నిట్లనియె. రాజేంద్రా! నీవు కుబేరుని తమ్ముఁడు పులస్త్యుని మనుమఁడు విశ్రవసునికొడుకు నగు రావణునిపేరు విన్నాఁడవు కదా. (రావణునియూరు-అదియుండు దిక్కు చెప్పలేదు.)

కం॥ లోకేశదత్తవరుఁ డ,స్తోకబలపరాక్రముండు•దోషాచరసే
నాకాండపరివృతుండై, లోకంబుల నెల్ల నతఁడు•లొగ్గడిపెట్టున్. ౨౮౮

లోకేశదత్తవరుఁడు=బ్రహ్మచే నీయఁబడిన వరములు గలవాఁడు,అస్తోకబలపరాక్రముండు=అధికబలము పరాక్రమము గలవాఁడు. దోషాచరసేనా

కాండపరివృతుండై=రాక్షససేనాసమూహముచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడై, లొగ్గడి= కలవరపాటు-క్షోభము.

తాత్పర్యము

ఆ రావణుఁడు బ్రహ్మచే వరములనొందినవాఁడు-మిక్కిలిబలము పరాక్రమము గలవాఁడు- రాక్షససేనాసమూహములచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడై వాఁడు లోకములను గలగుండు పెట్టుచు మొత్తో యనిపించుచున్నాఁడు.

ఉ॥ ఆతఁడు దానుగా నరిగి•యజ్ఞ విఘాతము సేయఁ డైన దు
ర్నీతిపరుండు గానఁ దన•నెయ్యుర భృత్యులఁ బంపు దానికై;
యాతనియాజ్ఞ మేరగ మ•హాబలు లిద్దఱు తాటకాత్మసం
జాతులు వచ్చి యధ్వరము•సాగ సహింప రొకింతయేనియున్. ౩౮౩

తానుగా=స్వయముగా, యజ్ఞవిఘాతము= యజ్ఞమునకు విఘ్నము, నెయ్యురన్=స్నేహితులను-స్నేహశబ్దభవము నెయ్యము. తాటకా+ఆత్మసంజాతులు=తాటకాపుత్రులు, అధ్వరము=యాగము, ఒకయింతయు=కొంచెమైనను, సాగన్=జరుగుటకు, సహింపరు=ఓరువరు.

తాత్పర్యము

వాఁడు ప్రభువుగావునను నల్పకార్యములను నలక్ష్యముచేతను స్వయముగా యజ్ఞములఁ జెఱుపరాఁడు. అట్టికార్యములకు వానిమిత్రులును సేవకులను బంపుచుండును. వానియాజ్ఞ చొప్పున బలవంతు లిరువురు రాక్షసులు తాటకకొడుకులు వచ్చి యజ్ఞము సాగనీయక విఘ్నము చేయుదురు.

—• దశరథుఁడు శ్రీరాములను బంప నిరాకరించుట •—

చం॥ అని వచియింపఁగా విని ధ•రాధిపుఁ డెంతయు భీతచిత్తుఁ డై
యనఘ! వశంబె నా కయిన•నాదురితాత్మునిమ్రోల సంగరా
వని నిలువంగ, నాపయిఁ గృ•పాగరిమంబును జూపవయ్య, నా
తనయుని మన్పవయ్య, మఱి•దైవము నీవ కదయ్య నా కిటన్. ౩౮౪

దరాధిపుఁడు=దశరథరాజు, భీతచిత్తుఁడై= భయపడిన మనస్సుగలవాఁడై, అనఘ=పాపరహితుఁడా, దురితాత్మునిమ్రోలన్ = పాపాత్మునియెదుట, సంగర+అవనిన్= యుద్ధభూమియందు, కృపాగరిమంబును = దయయొక్క గొప్పతనమును, మన్పవయ్య=బ్రతికింపవయ్య - మనుపుము+అయ్య-మనుపవయ్య-ప్రార్థనార్థకము.

తా త్ప ర్య ము

అని యిట్లు విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా రావణుఁడని తాటకాపుత్రులని విన్నమాత్రముననే దశరథమహారాజు భయపడినవాఁడై విశ్వామిత్రా! నీవెంతో పాపరహితుఁడవై కన్నులు తెఱువనికసుగందును నోరెఱుఁగని బాలునిరాక్షసుల వాతఁ ద్రోయునట్టి యాలోచన యేల చేసితివయ్యా? రామునిమాట యటుండ నిమ్ము. ఆపాపాత్ములయెదుట నిలువఁబడుటకైన నాయట్టివానికైన శక్యమా? కావున నాపై మిక్కిలి దయ తలంపుము. నాకుమారుని యూపిరితో నుండ నిమ్ము. అయ్యా, నాకిప్పుడు నీవేదైవము. ఆనాఁడు బిడ్డలనిచ్చినవాఁడు దైవముకాఁడు. ఇప్పుడు నీవు వారిని బ్రతుకనిచ్చితివేని నీవే బిడ్డలనిచ్చిన దైవముగ భావింతును.

కం॥ నాపాలిగురువ వంచును, నీపాలం బడినవాఁడ•నిర్భాగ్యుఁడ నా
కీపుత్రభిక్ష నిమ్మీ, యాపాపనిఁ బంపఁ జాల•నయ్య మునీంద్రా! ౨౧॥

గురువు=ఇచ్చటఁ దల్లియుదండ్రియునని యర్థము. పురుషులకుఁ దల్లిదండ్రులు, జ్యేష్ఠభ్రాత, ఆచార్యుఁడు గురువులు, స్త్రీలకు భర్త, తల్లిదండ్రులు మామ, ఆచార్యుఁడు గురువులు, నిర్భాగ్యుఁడన్=అదృష్టహీనుఁడను,పాపనిన్=పసిపిల్లవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

మునీంద్రా! నీవే తండ్రివని రక్షింపుమని నీపాలఁబడితిని. పుత్రునకుఁ బుత్రశోకము కలిగించుట తండ్రికి మర్యాదగాదు. నేనెంతటి నిర్భాగ్యుఁడనో కాకున్న ఏండ్లకొలది కొడుకో కొడుకోయని కలవరించి తపసులు ధారవోసి తుద కెంతో ప్రయాసమున లభించినకొడుకు కన్నులు తెఱచి తెఱవకముందే రాక్షసుల వాతఁబెట్టు దురదృష్టము కలుగునా? యాచించుట నా కులవృత్తి గాదు, క్షత్రియధర్మము గాదు-కాకున్నను వ్రతముచెడిన సుఖముదక్క వలయునన్న సామెత ప్రకారము పుత్రుని భిక్షగా నిమ్మని ప్రార్థించెదను, ఈ బాలుని నేను బంపఁజాలను క్షమింపుము.

కం॥ సురకిన్నరయక్షులు కింపురుషులు గంధర్వులైనఁ•బోరఁగ లేరే
దురమున రావణుతోడను, దరమే మనుజులకు వాని•ధాటి సహింపన్.

దురమునన్=యుద్ధమందు, తరమే=సాధ్యమా, కిన్నరులు=గుఱ్ఱము మొగము గలవారు.

తా త్ప ర్య ము.

దేవజాతులైన దేవతలు-కిన్నరులు- యక్షులు - కింపురుషులు- గంధర్వు

లైనను రావణునితో యుద్ధముసేయలేరే, ఇఁక వానిదాడిని యోర్వమనుష్యులకు శక్యమా?

సీ॥ ఆతండు వీరద•ర్పాపహుం డౌటను; సబలుండ సబలుండ•నయ్యుఁగాని
కొమరులతోడుతఁ•గూడి యైనను గాని, యెదిరిపఁజాల నా• యింద్రవైరి;
సుందోపసుందుల•సుతులు సామాన్యులే,యంతక పతిముల•త్యంతబలులు
కలనిలో వారు ము•క్కాఁకలఁ దీరిన,వారు నాకొమరుండు•బాలుఁడౌట

తే॥ నకృతహస్తుండు నౌట నే•నంపఁజాల, వారిలో నొక్కరునితోడఁ•బౌరుషమున
సఖులతోఁగూడి సమరంబు•సలుపువాఁడఁ,
గాకయనుచునుస్నేహప•ర్యాకులోక్తి. ౨౪౯

వీరదర్పాపహుండు=వీరుల గర్వమును బోఁగొట్టువాఁడు సబలుండు=సేనతోఁ గూడినవాఁడు, అబలుండు=సేనలేనివాఁడు, ఇంద్రవైరి=ఇంద్రునకు విరోధి-రావణుఁడు సుందోపసుందులసుతులు=మారీచ సుబాహువులు-సుందోప సుందులన్నదమ్ములు-సుందునికిఁ దాటకయందు జన్మించినవాఁడు మారీచుఁడు, ఉపసుందుని కుమారుఁడు సుబాహువు,అంతకప్రతిములు=యమునితో సమానులు, కలనిలోన్=యుద్ధమందు, ముక్కాఁకలు=మూఁడు కాఁకలు-ఇక్కడ కాఁక యనఁగా పుటము, అకృతహస్తుఁడు=సరిగా గుఱిగొట్టలేనివాఁడు, సమరము=యుద్ధము, స్నేహపర్యాకులోక్తిన్=స్నేహముచే డగ్గుత్తికపడినమాటచే.

తాత్పర్యము

గాధేయా! రావణుఁడు వీరుఁడని పేరుగలవాని దర్పము నణఁచువాఁడు. కావున సేనలతో వచ్చి కాని సేనలు లేక యొంటరిగాఁ గాని వానిని నే నెదిరించి యుద్ధము చేయఁజాలను. ఇఁక మారీచసుబాహు లందమా, దేవతలకుఁగూడ నసాధ్యులై యెవ్వరికి నజయ్యులై మరణించినవారు సుందోపసుందులు. అట్టి వారికొడుకులు సామాన్యులా? యమునకు సద్దియగువారు.మిక్కిలి బలశాలులు వారిబారినిబడిన యమునిబారిన బడినట్టే. ఏలన వారు యుద్ధమందు ముమ్మారు పుటము వేసి దీసిన బంగారమువలె నాఱితేఱినవారు. ఇఁక నాకొడుకో బాలుఁడు. గుఱి చక్కఁగాఁ గొట్టలేఁడు. కావున నేను వానినిఁ బంపఁజాలను. ఆయిరువురిలో నొకనితోనైన మిత్రులతోఁ గలిసి నేను బోరఁగలను.

ఈ సుందోపసుందులు తిలోత్తమనిమిత్తముగాఁ దమలోఁదాము పోరి చచ్చినవారు గారని తోఁచుచున్నది. ఏలన సుందుఁ డగస్త్యుచేఁ జచ్చినట్లు విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామమూర్తికిఁ జెప్పెను."కాలవశుఁడయ్యె సుందుఁడగస్త్యు చేత". బాల. ౬౪౯ ప.

కం॥ జనపతి యిటు వదరిన నా, మునిపతి యాహుతులయజ్ఞ•మున నగ్నియనన్
గనుఁగవ నిప్పుక లురలఁగ, మనమున రోషంబు గదుర•మటమటలాడెన్.

వదరిన=ప్రయోజనములేని మాట లూరక వాఁగఁగా, ఆహుతులన్=నేతిధారలచే, కనుఁగవ=రెండుకన్నులయందు, నిప్పుకలు=నిప్పులు, ఉరలఁగన్=రాలఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

కుమారుని యందలి వాత్సల్యముచే దగ్గుత్తికపడి యాప్రకారము నిష్ప్రయోజనమైన మాటలు వాఁగఁగా విశ్వామిత్రుఁడు యజ్ఞమున నగ్నులందు నేయిపోసినట్టు మండిపడి కందోయినుండి నిప్పులురాలఁగ మనస్సునఁ గోప ముద్భవింప మటమటలాడుచు నిట్లనియె.

—• ౨౧ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుపైఁ గోపించుట •—

మ॥•వికటభ్రూకుటిదుర్నిరీక్ష్యుఁ డయి పృ•థ్వీమండలం బెల్లనే
చి కటాక్షోగ్రహుతాశనార్చులను భ•స్మీభూతముం జేయుపో
లిక దీపింప యుగాంతరుష్టతర కా•లీనాథుభంగిన్ సభన్
బ్రకటాటోపతఁ బూని మౌనివిభుఁ డు•గ్రక్రోధసంరంభియై. ౨౯౧

వికటభ్రూకుటిదుర్నిరీక్ష్యుఁడయి=ముడిపెట్టుటచే మిగులవంకరయైన కనుబొమలచే, జూడ సాధ్యముకానివాఁడయి, పృథ్వీమండలంబు=భూమండలము, ఏచి=విజృంభించిఁ కటాక్షోగ్రహుతాశనార్చులను=కడగంటిచూపులనెడి భయంకరమైన యగ్నిహోత్ర జ్వాలలచే, భస్మీభూతమున్ = బూదియైపోవునట్లుఁ యుగాంతరుష్టతరకాలీనాథుభంగిన్=యుగాంతమునఁ బ్రలయమందు మిగుల, గ్రుద్ధుఁడైన రుద్రునివలె, ప్రకటాటోపత=స్పష్టమైన సంరంభముచే.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథుఁ డీయన యేదికోరిన నిచ్చెదనంటినే మరల లేదనుట యెట్టులాయను నసత్యభీతిలేక, యెదుటివాని పరువుగాని, మనకుఁ దెలసినంత మాత్రము తెలియక; యాలోచింపక యిటువంటి మహాత్ముఁడడుగ వచ్చెనే యనిగాని యాలోచింపక చెప్పినను దెలిసికొను తెలివిలేక, కేవలపామరత్వమున వదరిన మాటలు విని యిట్టి మూఢుఁడీఁక మంచిమాటలతోఁ జిక్కఁబడఁడని యోజించి కోపము తెచ్చుకొని కనుబొమలు చూచువారికి భయంకరముగ వడఁకుచుండఁ గడకంటిచూపు లనెడు నగ్నులచేతనే భూచక్రము బూదిచేయునట్లు ప్రలయకాల రుద్రునివలె భయంకరుఁడై క్రోధముచే సంరంభించినవాఁడై.

ఉ॥ ఎండినకాష్ఠదండముల • నేర్చి మహోగ్రత మండుమంటలో
దండిగ నేయి పోసినను • ధగ్గని రేఁగు హుతాశునట్లు దా
మండి ప్రచండకోపమున • మానవనాథునిఁ జూచి దేవతా
మండలిగుండె ఝల్లన క్ష • మాతల మెల్ల వడంక నిట్లనున్. ౫౯౨

ఎండినకాష్ఠదండములు=ఎండిన కట్టెల సమూహములు, తండోపతండములు_ఇది సాధుప్రయోగము కాదు. తండ మనుశబ్దము సంస్కృతమునలేదు సమూహార్థమున దండమని యొకటి కలదు. "దండో మానేవిశేషేవ్యూహే రవిపారిపార్శ్వేపుంసి" నానా. దండశబ్దభవము దండు. తండా దేశ్యము హుతాశనునట్లు=అగ్నివలె, క్ష్మాతలము=భూప్రదేశము, ఏర్చి = కాల్చి-ఎండుకట్టెలే ధగ ధగ మండును, అందు నేయిపోసిన మఱింత విజృంభించును.

తాత్పర్యము

ఎండిన కట్టెలను దహించుచు మండెడుమంటలో నేయిపోసిన ధగ్గని విజృంభించు నగ్నివలెనే మొదటనే కోపనుఁడైన విశ్వామిత్రుల హృదయమున దశరథుని యవ్యక్త ప్రలాపములు నాటఁగా కోపముతో మండిపడి మరల నేమిచేయునో యని దేవతా సమూహము భయపడుచుండ భూమి గడగడలాడ రాజుతో నిట్లనియె.

శా॥ ఓరీ రాఘవసత్కులాపశద! లే • రో పుత్రు లెవ్వారికిన్?
గారామారఁగ నీ వొకండవె ధరం • గన్గొంటివే నేఁటి! కీ
వారం గూర్చెద నాదుకోర్కి యని ము • న్నాడి యిప్డిట్లహం
కారం బొత్తఁగ నీవు బొమ్మ నెదవా • కానీ క్రియల్ నిల్చనే. ౫౯౩

రాఘవసత్కులాపశద=రఘువుయొక్క మంచివంశమునఁ బుట్టిననీచుఁడా! గారాము=ప్రీతి, ఆరన్=పూర్ణముగా-రఘుమహారాజు సర్వస్వము దానముచేసి మంటిముంతమాత్రము మిగిలించికొనియుండఁగా కౌత్సఋషి వచ్చి యపుడు ధనము యాచింప మిక్కిలి శ్రమించి యతనికోర్కి తీర్చెను. అట్టిదశయందుఁ గూడ లేదు అని చెప్పనొల్లనివాఁడు రఘువు. అట్టివాని వంశమునఁ బుట్టి ముందుగా నిచ్చెద నని వాగ్దానముచేసి లే దని చెప్పువాఁ డా వంశమున కపకీర్తి తెచ్చువాఁడే కదా.

అపశదుఁడా యనుట తిట్టు. కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవాఁడు దేహి యన్నవానికి నాస్తియనినవాఁడు లేఁ డని ప్రసిద్ధి. అట్టివంశములో నీవెవఁడవురా యిట్టినీచజాతివి పుట్టితి వని దూషణము. విష్ణుపురాణమున సౌభరి మాంధాతతోఁ జెప్పిన వాక్యము చూడుఁడు "నిర్విష్టకామోస్మి నరేంద్ర కన్యాం,

ప్రయచ్ఛమే మా ప్రణయం విభాంక్షీః, న హ్యర్థినః కార్యవశా దుపేతాః, కకుత్థ్సవంశే విముఖాః ప్రయాంతి.''

విప్రస్య త్రిషు వర్ణేషు నృపతే ర్వర్ణయోః ర్ద్వయో' ర్వైశ్య స్స్వవర్ణే చైకస్మిన్ షడేతేఽపశదాస్స్మృతాః'' మను. ౧౦-౧౦. బ్రాహ్మణునకు క్షత్రియ వైశ్యశూద్రజాతి స్త్రీలయందును-క్షత్రియునకు వైశ్య శూద్ర జాతి స్త్రీలయందును, వైశ్యునకు శూద్రస్త్రీయందును బుట్టిన యాఱుగురకు నపశదు లని పేరు. "కులాపాంసన విపర్యయ"యీ యర్థమును సూచించును.

తాత్పర్యము

ఓరీ, రఘువంశమున కపకీర్తి తేఁబుట్టిన నీచుఁడా! లోకమునం దెవ్వరికిఁ గొడుకులు లేరా? ఈనాఁటికి నీ వొకఁడవా కొడుకులఁ గంటివి? నాకోరి సంపూర్ణముగా నెఱవేర్చెద నని ముం దట్లు బాసచేసి నేను నోరుజాఱి చెప్పినపిమ్మట నహంకరించి నే నీనుపో యనెదవా? నీకింత గర్వమా? కానిలే-నీవు నీకొడుకును బంపనంతమాత్రమున నాకార్యము నిలిచిపోవునేమో చూతము.

కం॥ నిను మూర్ఖు విషయలోలుని; ననృతపరుఁ శఠుని మూఢు నవనీపతి గాఁ
గను రాముజనకుఁ జేసిన, వనజాసను వలయుఁ బట్టి పాలార్పంగన్. ౫౯౪

మూర్ఖున్=చెప్పినను దెలిసికొనలేని హఠవాదిని, విషయలోలునిన్=విషయములందాసక్తిగల వానిని, అనృతపరున్=అసత్యవాదిని, శఠునిన్=వంచకుని, మూఢున్=జ్ఞానము లేని వానిని, రామజనకున్=రామునికిఁ దండ్రిగా, వనజాసనున్=బ్రహ్మ దేవుని, పట్టిపాలార్పంగన్=పట్టిఖండింపఁగా. వలయున్.

తాత్పర్యము.

దశరథా! నీవంటి స్వతః జ్ఞానము లేనివానిని, చెప్పినను తెలిసికొనలేక పట్టినపట్టు సాధింపఁ జూచువానిని, విషయాసక్తుని, కల్లరీని, మోసగానిని, నిన్ను దేశమునకుఁ బ్రభువుగా-నందు శ్రీరామునివంటివానికిఁ దండ్రిగాజేసిన బ్రహ్మదేవునిబట్టి తనకలు తునకలుగా ఖండింపవలయును గాని నిన్నని ప్రయోజనము లేదు.

కం॥ చంద్రమతీశ్వరు ఘనని, స్తంద్ర బుతత్వ మ్మెఱింగి తద్వంశ్యుండ వన్
సాంద్రాభిలాష భూవర, చంద్రా! నిను వేఁడినాఁడ క్షమియింపఁదగున్.

చంద్రమతీశ్వరు=చంద్రమతికి భర్తయైన హరిశ్చంద్రునియొక్క-చంద్రవతి సాధుశబ్దము-అయినను వాడుకయందుఁ జంద్రమతి యనియే యున్నది. కావునచంద్రునివలె సదాప్రసన్నమైన మనస్సుగలది యనియర్థము గ్రహింపనగు. ఘననిస్తంద్ర బుతత్వమ్ము=గొప్పదై హెచ్చరిక తప్పని సత్య

వాదిత్వము, తద్వంశ్యుఁడవు=అయిన వంశమందుఁ బుట్టినవాఁడవు, సాంద్రాభిలాషన్=దట్టమైన కోరికచే, భూవరచంద్రా=రాజా_ఇది పరిహాసోక్తి. భారతంబున హరిశ్చంద్రుని భార్యపేరు సత్యవతి యని యున్నది

స్వయంవరే మహాభాగం, వరయామాస భామినీ
హరిశ్చంద్రం సమేతానాం, రాజ్ఞాం మధ్యే పతిం విభుమ్॥
తయా సహ మహీపాలః, సత్యవత్యా మనోజ్ఞయా,
రేమేచ సుచిరం కాలం, రాజా రాజ్య మివాప్యచ॥

భార_వన_౭౭ అధ్యా, ౩౦ శ్లో.

ఈయనకొడుకు లోహితుఁ డని యున్నది. వీడే లోహితాస్యుఁడు. హరిశ్చంద్రుని తండ్రి త్రిశంకుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

హరిశ్చంద్రుఁ డాడితప్పనివాఁ డని నాయనుభవముచేఁ దెలియుటవలన నాయన వంశమందుఁ బుట్టిన నీవు నట్టి సత్యసంధుఁడవుగానుందు వని భ్రమించి నిండుకోరికతో నిన్ను యాచించితిని. రాజా! నాతప్పు క్షమింపుము.

ఆ॥ పలికి బొంక నీకుఁ•బాడియ యగు నేని,వచ్చినట్లు పోవు•వాఁడ రాజ!
సౌఖ్యపడఁగదయ్య•సకల బాంధవులతో,నన్నృతవాది వగుచు•ననుచుఁగినుక

పాడి=ధర్మము, అనృతవాదివి=బొంకులమారివి, సౌఖ్యపడఁగదవయ్యా=ప్రార్థనార్థంబులం ద న్నృత్యయాంత క్రియలమీఁదఁగద కదవు పూర్వకంబు లన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు. ఇది వ్యంగ్యోక్తి.

తా త్ప ర్య ము.

రాజా! ముందు మాట చెప్పి తప్పుట నీకు ధర్మమేయైనయెడల వచ్చినట్లు మరలిపోదును. అసత్యవాదివై సకలబంధువులతో సుఖింపుము.

ఇప్పుడు విశ్వామిత్రుఁడు సత్యవిషయమై కొట్టినదెబ్బను దశరథుఁడు కైకేయితో సంభాషించినపుడుస్మరించి గాయపడినాఁడు కాని భేదము గ్రహింపలేకపోయెను. ఇప్పుడు శ్రీరాముని నడవులకు బంపుట ధర్మనిర్వహణమునకు_అప్పుడు పంపుట కామనిర్వహణమునకు, నిష్కారణముగఁ బరులకు బాధకలిగించు సత్యము సత్యముగాదు.

తే॥ కటము లదరఁగఁ జూపఱు•కంప మందఁ,
గన్నుఁగవ నిప్పుకలు రాలఁ•గ్రాలుగాధి
సంభవునిఁ జూచి దేవతల్•సంభ్రమింపఁ,
దత్తఱించెడిధారిణీ•ధవునిఁ గాంచి. ౨౫౨

కటములు=చెక్కిళ్ళు, చూపఱు = చూచువారు, గాధిసంభవుఁడు=గాధి కొడుకు-విశ్వామిత్రుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

అని యీ ప్రకారము చెక్కిళ్ళదరుచుండఁ జూచువారు గడగడ లాడు చుండ రెండుకన్నుల నిప్పులురాల విజృంభించి పలుకు విశ్వామిత్రుని జూచి దేవతలు నివ్వెరపడఁ దత్తరలాడుదశరథునిఁ జూచి వసిష్ఠుఁ డిట్లనియె.

—• వసిష్ఠుఁడు దశరథునకు శ్రీరాముని౯ బంప బోధించుట •—

చం॥ పలికె వసిష్ఠుఁ డి ట్లనుచుఁ•బార్థివసత్తమ! యేదికోరినన్
జలిపెద నంచుఁ బల్కితివి•న్యాయ్యమె యాడినమాటఁ దప్పఁగా
నలఘు కకుత్థ్సనన్వయము:•నందు జనించి వహించి; సువ్రతా
కలనము, ధర్మమూర్తి వనఁ•గ్రాలినసీవును బొంకఁ జెల్లునే. ౫౯౧

పార్థివసత్తమ=రాజశ్రేష్ఠుఁడా, అన్వయము=వంశము, దీనివలన సక్రమ మార్గమునఁ బోవు రాజునకు నప్రియమేమో యని భయపడక యతని మంత్రులు పురోహితులు మోమోటములేక హిత మువదేశింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది. 'సజ్జమాన మకార్యేషు, నిరుంధ్యుర్మంత్రిణో నృపమ్। గురూణామివ చై తేషాం, శృణుయా ద్వచనం నృపః॥ ఈవిషయము రావణు నకు మారీచుఁడు చెప్పిన వాక్యములను అరణ్యకాండము ౬౪౪వ పద్యముఁ జూడుఁడు.

తా త్ప ర్య ము

రాజేంద్రా! నీవు ముందు మించి తొందరపడి నీ వేది కోరినను నిచ్చెద నంటివి. అయిన కోరిక చెప్పినపిమ్మట నీ వాడినమాటఁ దప్పట న్యాయ్యమా? మహాత్ములకు నొకరిని యాచించుటయే నీచము.అట్లుండఁ జేయచూపించి యవ లక్షణ మనిపించుకొన్నట్లు నోరుతెఱి యాచించి లేదు పొమ్మనిపించుకొనుట కంటె నవమాన ప్రసంగమింకేది కలదు? నీ వీయనను సామాన్యపు బిచ్చగాని వలెఁ జూచితివి. నీవు పుట్టినదా కకుత్థ్సవంశమునందు. పూనినదా సత్యవ్రతము పేరా ధర్మాత్ముఁ డని ప్రసిద్ధి. ఇట్టి నీవుకూడ నబద్ధమాడఁ దగునా?

కం॥ మతియుతుఁడవు బుద్ధిమంతుఁడవు,
వ్రతహితుఁడవు విమలకీర్తి•పరుఁడవుత్రిజగ
న్నుత ధర్మిష్ఠుఁడ వయి యీ,గతి ధర్మము దప్పనాడఁ•గార్యంబగునే

మతియుతుఁడవు=బుద్ధిమంతుఁడవు ధృతిరతుఁడవు=ధీరత్వమం దాసక్తి గలవాఁడవు, వ్రతహితుఁడవు=వ్రతములందు హితబుద్ధి గలవాఁడవు, ఉభయ యతి.

తా త్ప ర్య ము

రాజా! నీవు తాకు తప్పు లాలోచించు బుద్ధిబలము గలవాఁడవు. ఎట్టి కష్టము లందును జలింపని ధైర్యముగలవాఁడవు. వ్రతము భంగములేక సాంతముగ సాధించుటయందు హితబుద్ధిగలవాఁడవు. సత్యవ్రతుఁడని నిర్మలమైన కీర్తిని సంపాదించినవాఁడవు. మూఁడు లోకములందు ధర్మాత్ముఁడ వని స్తోత్రము జేయఁబడువాఁడవు. ఇట్టివాఁడవై యీ విధముగ ధర్మము చెడునట్లు మాటలాడవచ్చునా?

కం॥ జగముల నన్నిట దశరథ, జగతీపతి పరమధర్మ•చరితుం డనుచున్
బొగడితఁ గనియు స్వధర్మముఁ, దగునే విడువంగ నీకు•ధర్మైకరతా.

పొగడిత=కీర్తి-రూ. పొగడ్త, స్వధర్మము = క్షత్రియధర్మము-గృహస్థ ధర్మము. ధర్మైకరతా=ధర్మ మొక్కదానియందే ప్రీతిగలవాఁడా?

తా త్ప ర్య ము

ధర్మాత్ముఁడా! అన్నిలోకములయందు దశరథమహారాజు మిగుల ధర్మాత్ముఁడని యశముగాంచియును నిపుడు స్వధర్మమును నీవు విడువఁ దగునా?

సీ॥ చెప్పు మెయ్యది యైనఁ•జేసెద నంటివి, చేయ కుండఁగ నిపుఁ•డెల్లునయ్య?
చేసెద నని మున్ను•చెప్పి చేయకయున్న, వచ్చు నిష్టాపూర్త•వధఫలంబు
గావున శ్రీరాముఁ•గౌశికువెంబడిఁ, బంపుటయే నీకుఁ•బరమశుభము
కలితాస్త్రుఁడైన న•కలితాస్త్రుఁడైనను, నగ్ని రక్షించు ది•వ్యామృతంబు
తే॥ నట్లు గాధిజరక్షితుం•డై నరామ,భద్రుఁ జెనకంగ లే రెట్టి•ప్రబలదైత్య
వీరు లైనను వెఱవకు•వేగపంపు, మౌనిమాత్రుండె కౌశిక•మౌనివరుఁడు.

ఇష్టాపూర్తవధము-ఇష్టము=యాగము, దేవతార్చనము. పూర్తము= గుంటలు, బావులు త్రవ్వించుట, తోఁపులు వేయుట లోనైనవి, వధము=వీనిని బాడుచేయుట;

శ్లో॥ వాపీకూపతటాకాది, ప్రతిష్ఠా సేతుబంధనమ్,
అన్నప్రదాన మారామః, పూర్తమిత్యభిధీయతే.

నూయి-నడబావి-చెఱువు-వీని ప్రతిష్ఠయు, సేతువుకట్టుటయు-అన్న ప్రదానము-తోఁటవేయుట యివి పూర్తము,

కలితాస్త్రుఁడు=అస్త్రములు గలవాఁడు, అకలితాస్త్రుఁడు= అస్త్రములు లేనివాఁడు.

అగ్నిరక్షించు దివ్యామృతంబు-స్వర్గమునుండు నమృతమును నగ్ని

హోత్రుఁడు కాఁచియున్నాఁడని భారతమున గరుడుఁ డమృతముఁ దెచ్చు ఘట్టమునఁ జెప్పఁబడెను.

రామున కస్త్రజ్ఞానము లే దని వసిష్ఠునియభిప్రాయ మైనచోఁ గలితాస్త్రుఁ డై న నని చెప్పఁ గారణముండదు, కావున తత్త్వవేత్తలమగు మా యభిప్రాయమున శ్రీరామచంద్రమూర్తి కలితాస్త్రుఁడే, లేక నీయభిప్రాయప్రకారము అకలితాస్త్రుఁడందమా యనిన విశ్వామిత్రుఁడు రక్షించుచున్నాఁడని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా! ఏమికోరినను జేసెద నని నీవు చెప్పితివి. చెప్పిన తరువాత నిప్పుడు చేయ ననవచ్చునా? చేసెద నన ముందుచెప్పి చేయకయుండిన యాగములను బావులను గుంటలను తోఁపులను ధర్మకార్యములను జెఱిచిన పాపఫలము వచ్చును. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తిని విశ్వామిత్రునివెంటఁ బంపుటయే నీకు మేలైన కార్యము.

అస్త్రవంతుఁడై నను గాకుండినను దివ్యామృతమును రక్షించు నగ్నివలె విశ్వామిత్రుఁడు రక్షింప శ్రీరామచంద్రు నెంతటి బలవంతులైనను రాక్షసులైనను జెనకలేరు. కావున శ్రీరామున కే యుపాయము కలుగునో యని భయపడవలదు. భయకారణము లేదు. విశ్వామిత్రుఁ డనిన నందఱుమునీశ్వరులవంటి సామాన్యుఁ డనుకొంటివా యేమి? కాఁడయ్యా-కాఁడు.

ఉ॥ ఆకృతి గొన్న ధర్మము, ప॰రాక్రమవంతులలోన మేటి, మే
ధాకలితుండుఁ సువ్రతని॰ధానము, లోకమునం జరాచరా
నీక మెఱుంగఁజాలని య॰నేక మహాస్త్రము లీతపస్వికిం
బ్రాకటలీల వశ్య మయి॰రాజిలు చుండు, నతుల్యుఁ డన్నిటన్. ౬౧౨

ఆకృతి=రూపము, మేధాకలితుఁడు= బుద్ధిబలముగలవాఁడు, చరాచరానీకము=కదలువానియొక్కయు కదలనివానియొక్కయు సమూహము, అతుల్యుఁడు=అసమానుఁడు. తపస్వికిన్=విశ్వామిత్రునకు నని యొక యర్థము. తపస్వికిన్=పరమాత్మయగు శ్రీరామునకు నని రెండవ యర్థము. తపస్వి శబ్దము భగవత్పర్యాయముగ నన్వయించుటకు బాలకాండము ౬౯౬ వ పద్యము, దాని వ్యాఖ్యానము చూడుఁడు. ఈ యర్థమున నీ పద్యమునందలి విశేషణములన్నియు శ్రీరామునకే యన్వయించును.

చరాచర....రాజిలుచుండున్=భగవంతుఁడు భూమిపై మనుష్య స్వరూపమున నవతరించినపుడే యాయనయస్త్రములన్నియు నవతరించి యాయనను వెంటనంటియే యున్నవని భావము. (ఉత్తరకాండము ౧౬౪౨ వ పద్యము చూచునది)-'శరచాపముల్ పూరుషరూపములను, సకలాయుధావళుల్ సరవిని

గొలువంగ' నని యందుఁ జెప్పఁబడెను. ఈ యర్థము రామాయణతత్త్వదీపిక ననుసరించి వ్రాయఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము

విశ్వామిత్రుడు నీ వేమనితలఁచితివో మనుష్యస్వరూపము ధరించినధర్మము పరాక్రమవంతులలో శ్రేష్ఠుఁడు-బుద్ధిబలముచేఁ గ్రొత్తక్రొత్త గొప్పకార్యములు చేయఁగలవాఁడు-మంచివ్రతములకు స్థానము-లోకమున జంగమస్థావరముల సమూహము లెఱుఁగనియస్త్రము లీయనకు వశములు. అసమానుఁడు.

కం॥ సుర, కిన్నర కింపురుషా, సురగంధర్వాహిగరుడ•శూరుల కైనన్
బరికించి తెలియరానివి, వరమాస్త్రచయంబు లితని•వశమునఁగ్రాలున్.

వరమాస్త్రచయంబులు=గొప్పవగు నస్త్రసమూహములు- ఈపద్యముకూడ శ్రీరామపర్యాయముననే యన్వయింపవచ్చును.

తా త్ప ర్య ము

దేవతలకు-కిన్నరులకు-కింపురుషులకు-అసురులకు-గంధర్వులకు-పన్నగులకు-గరుడులకు వీరిలో శూరులనిపించుకొన్నవారికైనను నివి యిట్టి వని పరీక్షించియైన దెలిసికొనసాధ్యపడని మహాస్త్రము లీయనవశమునం దున్నవి.

సీ॥ మున్ను భృశాశ్వనా•ముఁడు ప్రజాపతియొక్కఁ,
డుండు చెలంగుధీ•రుండు దక్ష
సుతల జయాఖ్యను•సుప్రభాఖ్యనుబెండ్లి,
యయ్యె నిర్వుర జయ•యందుఁగాంచెఁ
గామరూపులను వి•క్రమవంతులను నేను, పదులపుత్రకుల,
సు•ప్రభయుఁ గాంచె
నందజసుతుల సం•హారాభిధానుల, దుర్ధర్ష బలుల ని•స్తులితశక్తి
తే॥ పరుల నస్త్రంబు లైరయ్యు•వారలెల్ల,వాని నన్నిటి నిజతపో•బలముకలిమిఁ
బొందెనితఁడుభృశాశ్వుచేఁ•బుడమినేలు,
సమయముననయంద నీకేల•సందియంబు. ౬౦౪

ఇట్లు శ్రీరామమహాత్మ్యంబు చెప్పినను దెలిసికొనలేని దశరథుని జూఁచి యాతనకి నమ్మకము గలుగుటకై విశ్వామిత్ర నస్త్రసంపత్తిఁ దెలుపుచున్నాఁడు

భృశాశ్వనాముఁడు=భృశాశ్వుఁ డను పేరుగలవాఁడు.

సమయమునయంద-ఉదంతములగు సమహత్తులకు సంచు పర్ణకము పరం బగునపుడును నగాగమంబు కొన్నియెడలఁ గానంబడియెడి. త్రి.శ.౨౧. సూ.

తా త్ప ర్య ము.

పూర్వమందు భృశాశ్వుఁ డను ప్రజాపతియొక్కఁ డుండెను. ఆయన దక్షుని పుత్రికల జయ-సుప్రభ యను నిరువురను బెండ్లియాడి, యందు జయ యను

దానియందు నేఁబదిపుత్రులను కోరినరూపము ధరింపఁగలవారిని పరాక్రమము కలవారిని సుప్రభయందు సంహారు లను పేరుగలవారిని అజయ్యబలులను నసమానశక్తి మంతులను నేఁబదిమందిని గనెను. వారందఱు నస్త్రంబులైరి. ఆయస్త్రముల నన్నిటిని భృశాశ్వచేతనే యాయనరాజ్యముచేయుకాలమందే తన తపోబలములచే సంపాదించెను. ఈ విషయమై నీకు సందేహమువనిలేదు.

కం॥ అవి యేటికి? నెన్నెన్నియొ,నవనవముగ సృష్టిసేయు•నైపుణి గలఁ డీ
భవనిభుఁ డీతనివెంబడి, నవనీశ్వర! పంపవయ్య•యాత్మజు రామున్.

నవనవముగన్=క్రొత్తక్రొత్తగ, నైపుణి=నేర్పు, భవనిభుఁడు=శివునితో సమానుఁడు, ఆత్మజున్=కుమారుని.

తాత్పర్యము

ఆయస్త్రము లనియే యేమి? శివునితో సమానుఁ డగు నీయన ఎన్నెన్ని యస్త్రములో క్రొత్తక్రొత్తగ సృష్టిచేయు శక్తిగలవాఁడు-కావున నీకొడుకునకు నస్త్రములు తెలియ వని భయపడక నీకుమారుని నీయనవెంటఁ బంపుము.

కం॥ తలఁపకు తన కార్యంబులు, జలుపుకొనఁగ లేక రామ•చంద్రుని వేఁడన్
దలకొనె నని, నీసుతునకుఁ, గలిగింపఁగఁ గోరి వచ్చెఁ•గల్యాణంబుల్.

అర్థము - సుగమము.

తాత్పర్యము.

ఆయన తన కార్యమును దాను సాధించుకొనలేక రామచంద్రు నిమ్మని వేఁడుటకు వచ్చినవాఁడని తలంపకుము. నీకొడుకునకు మేలు కలిగింపఁ గోరి వచ్చినవాఁడు.

-• ౨౨ సర్గము. దశరథుఁడు రామలక్ష్మణులను విశ్వామిత్రునివెంటనంపుట•-

కం॥ అనుచు వసిష్ఠుఁడు పల్కిన,విని ప్రముదితచిత్తు, డగుచు•విపులాపతియున్
మునివెంటఁ బంపఁగా రా,ముని లక్ష్మణసహితుఁ బిలువఁ•బూర్ణమనమునన్.

ప్రముదితచిత్తుఁడు=సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడు, విపులాపతియు=భూపతి-రాజు.

దీనివలనఁ దన కిష్టము లేకున్నను దనహితులు చెప్పినట్లుచేయుట శ్రేయస్కరమని యేర్పడుచున్నది. అట్లు విననివాఁడు చెడు నని రావణచర్య తెలుపుచున్నది.

తాత్పర్యము.

అని యీ ప్రకారము వసిష్ఠుఁడు చెప్పఁగా విని దశరథుఁడు సంతోషించి మునివెంటఁ బంపుటకై లక్ష్మణుతోడనుండు రామచంద్రమూర్తిని నిండు

మనస్సుతోఁ బిలిచెను. లక్ష్మణుతోడి రాము ననుటచే వారిరువురిని విడిచి యొక రుండ రని భావము. అవినాభావసంబంధము.

ఉ॥ వారలు సమ్మదం బెదల • వర్ధిల వచ్చినఁ దల్లిదండ్రు ల
వ్వారికిఁ బ్రీతి మున్నుగను • స్వస్త్యయనం బొనరింప బాలుర
న్నేరి పురోహితుండును హిత • నిష్ఠితబుద్ధిని మంగళోక్తులన్
గారవమార మంత్రితులు • గా నొనరించినయంతఁ దండ్రియున్. ౬౦౮

ఎదలన్=హృదయములందు, వర్ధిలన్=వృద్ధినొందుచుండఁగా, తల్లి తండ్రులు=కౌసల్యాదశరథులు, స్వస్త్యయనము-స్వస్తి+అయనము =మంగళాశాసనము, మంత్రితులు=మంత్రింపఁబడినవారలు.

తల్లిదండ్రులు స్వస్త్యయనం బొనరించి రనుటచే సభనుండి రామ లక్ష్మణుల నంతఃపురంబునకుఁ బిలిచికొని యచ్చటఁ గౌసల్యాసుమిత్రుల కీ వృత్తాంతముఁ దెలిపివారును దానును గలిసి దశరథుఁడు బాలుర దీవించె నని యెఱుఁగవలయును. 'సమ్మదం బెదల వర్ధిలన్' అనుటచే నింతవఱకు దండ్రి విశ్వామిత్రునకుఁ జెప్పిన సమాధానము వారికి సంతోషము గలిగింపలే దని వ్యంగ్యము.

ఇందు దల్లిదండ్రు లని చెప్పుట సమాస నిమిత్తమై కాదు. శ్రేష్ఠత్వ మును బట్టి తల్లి ముందు చెప్పఁబడెను, దీనివలన బిడ్డలను మహాకార్యార్థమై పంపునపుడు తల్లిదండ్రులు దీవించి పంపవలయును. ఈవిషయ మైతరేయ బ్రాహ్మణమం దిట్లు చెప్పఁబడెను. "తే దేవా అబ్రువన్ గాయత్రిత్వం న ఇమం సోమం రాజాన మాహర ఇతి.........స్వస్త్యయనే గచ్ఛేతి-స్వస్తి పునరాగచ్ఛేతి" తల్లిదండ్రు లిరువులు పుత్రుని దీవింపవలసినవారే యయ్యును తల్లి దీవనయే ప్రధానము. సీతయు హనుమంతుని "శుభముగుఁగాక శ్రోవ నరిసూదన"యని దీవించెగదా. ఈదీవనబలముచేఁ గదా హనుమంతుఁడు దరిసూదనుఁడై లంక దహించి క్షేమముగా రామచంద్రమూర్తిని జేరెను.

ఇదియునుగాక భారతయుద్ధంబున దుర్యోధనుఁడు జయముగోరి తల్లి యొద్దకుఁబోయి "శివ మాశంస మే మాతః యుద్ధమానస్య శత్రుభిః" శత్రువులతో యుద్ధము చేయు నన్ను శుభము గలుగ దీవించుమని వేఁడగా "యతో ధర్మ స్తతోజయ" యని దీవించెను. ఇది వ్యతిరేక ఫలమే చూపెను. సీతదీవన యనుకూల దీవన.

ఈవిషయము భారతము-స్త్రీపర్వము-ప్రథమాశ్వాసము-౧౫౧ పద్యముఁ జూడుఁడు. దుర్యోధనునందు ధర్మములేదు గావున-వానికి మేలుగలుగదయ్యె

తాత్పర్యము

తండ్రి తమ్ముఁ బిలువఁగానే కులోచితమైన ధర్మకార్యనిర్వహణమందుఁ దండ్రి నియోగించుచున్నాఁడు గదా. సాధువర్తనులగు ఋషుల రక్షింపను

వారికిఁ గీడుగలిగించు నధర్మవర్తనుల శిక్షింపను సమయము తటస్థించెఁగదా, యవతార ప్రయోజనము సమకూరఁ బ్రారంభమాయెఁగదా యని మనస్సులో సంతోషముప్పొంగుచుండ వచ్చిన కుమారులకుఁ దల్లిదండ్రులు ముందుగా మంగళాశాసనము గావింపఁగాఁ దరువాతఁ బురోహితుఁడు శుభమైనవాక్కుల వారి హితముఁ గోరి వారికి రాక్షసులచే బాధ కలుగకుండునట్లు మంత్రింపఁగా.

తే॥ చిన్నికొమరునిఁ దనపజ్జఁ జేరఁదీసి, శిరము మూర్కొని మీఁదనుఁ జేయివైచి
యంతరాత్మమహాప్రీతిఁ నలరుచుండ, నబ్జజసమానుఁడగు మునిఁ కప్పగించె

చిన్ని=అందముగల, పజ్జ=సమీపము, ప్రక్క, మూర్కొని=వాసనచూచి, అబ్జజసమానుఁడు=బ్రహ్మతోసమానుఁడు-సృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి చేసినవాఁడు.

కావున నముఁడు-బ్రహ్మదలఁచిన నాయుస్సునకుఁ దక్కువాయన్నట్లు విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మసమానుఁడు-కావున శ్రీరామునకుఁ బ్రాణభయములే దని దశరథుఁడు ధైర్యము వహించె నని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

దశరథుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ దనప్రక్కకుఁ జేరఁదిగిచి శిరము వాసనచూచి మీఁదఁ జేయివైచి మహాప్రీతితో నంతరాత్మ సంతోషించుచుండ బ్రహ్మసమానుఁడైన విశ్వామిత్రునకు నప్పగించెను.

ఉ॥ మందము మంద మై సురభిఁ మారుత మల్లన నీరజంబుగాఁ
బొందుగ వీచె స్పర్శసుఖఁ మున్ ఘటియించుచు, దేవదుందుభుల్
క్రందుగ మ్రోసె, రాలె సుమఁ రాసులవర్షము, కోసలాత్మజా
నందనుఁ డిట్లు లాకుశికఁ నందను వెంబడిఁ బోవఁ బూనిన్. ౬౧౦

సురభిమారుతము=పరిమళముతోఁగూడిన వాయువు, నీరజంబుగాన్-నిర్+రజంబు=దుమ్ములేకుండునట్లు, స్పర్శసుఖమున్=తాఁకుటచే సుఖమును-సుఖము కలుగునట్లు తాఁకుచు (ఝంఝు[=సుడిగాలి]వలెఁగాక)

దశరథనందనుఁ డనక కోసలాత్మజానందనుఁ డనుటకుఁ గారణము దశరథునివలె నామె యడ్డమాటలు చెప్పక, రాచకూఁతుపుత్రుఁగాంచు నెద్దాని కట్టి సమయము తటస్థించెఁగదా నాకొడుకు చిన్నవాఁడైనను నిట్టిఘనకార్యము చేయఁబూనెఁగదాయను సంతోషముతో వెంటనే యనుమతించెనుగనుక.

తా త్ప ర్య ము.

కౌసల్యానందనుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి అవతారప్రయోజనమున కంకురార్పణము గావింపఁబోవుచున్నాఁడు, కావున దేవతలు శుభశకునములఁ బ్రదర్శించిరి. ఈయన నాశ్రయించి తనకుమారుఁడు ధన్యుఁడై తనకును గీర్తి

తేనున్నాఁ డను సంతోషముతో వాయుదేవుఁ డాయనకు మార్గాయాసము కలుగ కుండుటకై తనచేతనైన సేవ సువాసనతోడ మెల్ల మెల్లగా సుఖము కలుగు నట్లు వీచెను. ఇఁక మనకు రాక్షసుల భయములేదు జయయే యనుధైర్య ముతో దేవతలు బహిరంగముగా దుందుభులు మ్రోయించిరి. భూజాతములు (వృక్షములు) (భూజాత-సీత) యిట్టి లీయనపైఁ దలంబ్రాలుపోయు నని సూచించునట్లు పూలవాన గురియించెను. సూర్యకిరణముల వేఁడిమి సోఁకకుండు నట్లు సన్న తుంపరవానయుఁ గురిసెను.

కం॥ రయమునను శంఖదుందుభి, చయముల నిస్వనము లెసఁగె • సంకులముగ న
　ప్డ యగతి మునిపతివెంటను, బయనం బై వేడ్క రామ • భద్రుఁడు వోవన్.

రయమునను అలస్యములేక, నిస్వనములన్=ధ్వనులన్, అయగతి= శుభకరమైనరీతిగ, వేడ్కన్= విలాసముగా-'తల్లిదండ్రులను విడిచి పోవలసి వచ్చెనే, ఈ ముని యెక్కడికో యడవులకుఁ బిలుచుకొని పోవుచున్నాఁడే' యను జంకు గొంకు లేక యాటకుఁ బోయినట్లుగా.

తాత్పర్యము

దేవతలు గనఁబఱిచిన శుభశకునములనుఁజూచి పురమున వారును బ్రహ్మ కుమారుఁడైన కుశికునినందనుఁడైన విశ్వామిత్రునివెంట శుభరీతి శ్రీరామ చంద్రుఁడు పోవుచుండ శంఖములు నగారాలు సంకులముగా మ్రోయించిరి.

సీ॥ ముందువిశ్వామిత్ర •ముని యేఁగఁగ బిఱుంద,
　　　　　　　　డాకేలఁ జాపంబు • దాల్చి మెఱయ
　ముద్దుజుల్పంబులు • మోదంబు నింపఁగ,
　　　　　　　　నసుఁగుఁదమ్ముఁడు వెంట • నంటిరాఁగ
　రామభద్రుం డేగెఁ • గ్రాలభూషణములు, దశదిశల్ వెలుఁగఁగఁ • దనదుద్యుతినిఁ
　బురమునఁ గల్గిన • పురుషులు మగువలు, మూఁగలై యుందంద • మూఁగిచూడఁ
తే॥ బూలుగొని పూవుఁబోఁడులు • లీలఁ జల్ల, మంగళరవంబు దెసలను • మ్రింగివైవఁ
　దల్లులందఱుఁ గిటికినఁ • దఱిసి నిల్చి, చొక్కి కనుమేరదూరంబు • నిక్కిచూడ.

పిఱుందన్=వెనుక, డాకేలన్=ఎడమచేతియందు, ద్యుతి=కాంతి, మూఁగ లై=దృష్టులు మనస్సులు వారిమీఁదనే యేకాగ్రముగ నుండుటచే నొకరితో నొకరు మాటలాడక మూఁగవాండ్రవలె, మూఁగి=గుంపుగూడి, పూవుఁబోఁడులు= స్త్రీలు, తఱిసి=సమీపించి, కనుమేరదూరంబు=చూపులు ప్రసరించునంతవఱకు.

పూవుఁబోఁడులు-పూవుఁబోఁడి వ్యాకరణ విషయము. విరిఁబోఁడి లోనగు శబ్దంబుల యందలి పోఁడి శబ్దము పరుషాదియా సరళాదియా (బోఁడి) యని విచారింపఁగా చిన్నయసూరి గారు దమ బాలవ్యాకరణ సమాస

పరిచ్ఛేదమున 23 వ సూత్రంబునందు "బహువ్రీహిని స్త్రీ వాచ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకు బోఁడి యగు" నని వ్రాసియున్నారు. ఈ సూత్రమువలన బోఁడి సరళాది యనియు నా శబ్దమునకు దేహ మర్థ మనియు నుపమానంబు మీఁద వచ్చినప్పుడు బహువ్రీహి యగు ననియు వారి యభిప్రాయము. బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారు తమ ప్రౌఢవ్యాకరణంబున సమాసపరిచ్ఛేదంబున 13వ సూత్రంబున "అలరుఁబోఁడీత్యాదు లుపమాన పూర్వపద కర్మధారయంబులు" "ఇటఁబోఁడి పరంబగుచో నెల్లెడ ను మ్మగు- ఆదిపదంబుచేఁ దియ్యఁబోఁడి, ననఁబోఁడిఁ ఇగురుఁబోఁడి, నిరిఁబోఁడి; పూఁబోఁడి యిత్యాదులు గ్రాహ్యంబులు అలరు+పోఁడి, దీనికిఁ బువ్వువలె మనోజ్ఞురాలైన దని యర్థము. ఇట్లంతట నెఱుంగవలయు." అని శాసించిరి. చిగురుంబోఁడి, పువుంబోండ్లు-పూవుంబోండ్లు అనువానికి తీయంబోఁడి యనుదానికిని లక్ష్యము లుదాహరించిరి. చిగురుంబోఁడి యిత్యాదులఁ బూర్ణానుస్వారంబు కలిమి నర్థానుస్వారంబు సమర్థింప వీలులేదు. ఎట్లనిన "సమాసంబుల నుదంతంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం, బు,ంపు లకుం బరుష సరళంబులు పరంబు లగునపుడు నుగాగమం బగు" నని చిన్నయసూరిగారు సంధిపరిచ్ఛేదంబున సూత్రించి "సరళంబులు పరంబులగునపుడు లోపసంశ్లేష పూర్ణబిందువులచే మూఁడు రూపంబు"లని 'ఉన్నతంపుగొడుగు, ఉన్నతంపుగ్గొడుగు, ఉన్నతంపుం గొడుగు' అనియుదాహరణము లిచ్చిరి. కావున నీసూత్రము చొప్పున "చిగురు + బోఁడి= చిగురుంబోఁడి" యనియు నేర్పడఁ గలదు. కాని రామరాజభూషణవిరచిత హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమున ౧-అ, ౭౮-వ పద్యమున "సీ॥ పూని యిట్లనురాగము గెరల్పఁగలనైన, మఱచియైనను నలమానవపతి। యన్నపలుకు దప్ప కలరుఁబోడి మితోదరాత్తయై" యనుచో "పోడిమితోన్+అలరున్" అని హరిశ్చంద్రకథ పరమైన యర్థమునందును, 'అలరుఁబోడి+మితోదరాత్తయై' యని నలకథపరమైన యర్థము నందును పరిచ్ఛేదము. కావున "అలరుఁబోడి" యనుచోఁ "అలరు" ఉదంతస్త్రీసమమైనను సరళము "బో" పరమై యుండిన నర్థానుస్వారమునకుఁ గారణములేదు. అదియుఁగాక బాలవ్యాకరణమున ఉదంత మను తపరకరణము బలిమిచే హ్రస్వ ఉకారము మాత్రము ద్యోతక మగుచుండఁ బింగళి సూరన్నగారి కళాపూర్ణోదయంబున ౧-అ- "పూఁబోఁడి యొరసికొనిచనఁ। గాఁ బయ్యెద యొడిసిపట్టఁగనుఁగొంటె చెలీ। లేఁబొన్నను బళి రాయిడి। గోఁ బురుషాహ్వయమునిలుపుకొను సమయసంబున్" అనియు, శ్రీనాథుని భీమఖండంబున "పూఁబోడులకును విటులకు। వేఁబోకలఁదలరుపొంపు వీడ్కొలుపుఁ బురిన్। వేఁబోకఁబోకతోఁటల। పూఁబాళల కమ్మతావిఁ బొదలిన గావుపుల్"అనిదీర్ఘ ఉకారము పైనను, "ద్రోవదన్, తీయంబోఁడి వరింపఁగా

వసుధ కేతేఁ జూచు నాదిత్యులో" యని 'అ' కారము పైనను, నుగాగమము కానంబడుటచే సీతారామాచార్యుల వారి యభిప్రాయమే సరి యని తోఁచెడి. కానిచో నుభయరూపములు గ్రహింపవలసివచ్చును.

విశ్వామిత్రుఁడు=విశ్వ + మిత్రుఁడు=విశ్వామిత్రుఁడు.

"మిత్రేచర్షౌ ఇతి విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘః - తస్యాం విశ్వ మిత్ర మాసీద్యదిదం కించ తస్మాద్విశ్వామిత్ర ఇత్యాచక్షత" శ్రుతి.

విశ్వామిత్రశబ్దమున కర్థము విశ్వామిత్రుఁడే యిట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ విశ్వేదేవాశ్చ మే మిత్రం, మిత్ర మస్మి గవాం తథా
విశ్వామిత్ర ఇతి ఖ్యాతం, యాతుధాని నిబోధమామ్. అను ౧౪-౨ అధ్యా.

సమస్తదేవతలు నామిత్రులు- నే నింద్రియములకు (ప్రపంచమునకు) మిత్రుఁడను. కావున నో రాక్షసి! నన్ను విశ్వామిత్రుఁడందురు.

తా త్ప ర్య ము.

ముందు త్రోవఁజూపుచు విశ్వామిత్రుఁడు పోవఁగాఁ దనవెనుక లక్ష్మణుఁడు రాఁగా నెడమచేత విల్లు పట్టుకొని సొమ్మునకు సొమ్ము పెట్టినట్లు ముద్దుఁజుల్పం బులు చూచువారికి సంతోషము కలిగింప భూషణములు మెఱయుచుండఁ దన ప్రకాశముచే దిక్కులు వెలుఁగఁగాఁ బురమున నున్న స్త్రీలు పురుషులు నొకరితో నొకరు పలుకక దుష్టులు మనస్సులు నేకాగ్రముగ వారియందే నిలిపి మూఁగల వలె నిలఁబడి చూచుచుండఁ గొందఱుస్త్రీలు పుష్పాంజలులు చల్లఁగా దిక్కులు మ్రింగునట్లు వాద్యములు మ్రోయ మూఁడువందలయేఁబదిమందితల్లులు వారి వారి మేడలమీఁద నిలుచుండి కిటికీలలోనుండి కనఁబడువఱకు పరవశలై తొంగి నిక్కి నిక్కి చూచుచుండ శ్రీరామచంద్రమూర్తి పోవుచుండెను.

సీ॥ తరకసంబులజతఁ ♦ దనరుమూఁపులవారిఁ, గెంగేల ధనువులు ♦ గెరలువారి
ముత్తలపాముల ♦ మురువుఁ జూపెడివారి, సంగుళీత్రాణంబు ♦ లమరువారి
దశదిశల్ వెలిఁగించు♦తనురుచు ల్గలవారి,
మెయినిండసొమ్ములు♦మెఱయువారి
సౌందర్యమున జిత ♦ జలజేషు లగువారి, ఖడ్గముల్ గలనడి ♦ కట్టువారి
తే॥ విధిని వెన్నంటు నశ్వుల విధమువారి, శివుని వెనుకొనుకొమరుల♦చెలువువారి
మహితగుణులను రామలక్ష్మణులదోడు,
కొనుచుఁ జనియెనుగౌశిక ♦ మునివరుండు. ౬౧౩

తరకసంబులజత = రెండంబులపొదులు- కుడిమూఁపున నొక యంబుల పొదియు నెడమమూఁపున నొకయంబులపొదియు, కెంగేల - కెంపు + కేలు=

కెంగేలు, లేఁతప్రాయము, ముత్తల=మూఁడుతలలుగల, రెండంబుల పొదులు వానినడుమ శిరస్సుచూడ మూఁడుతలల పాముపలె నున్నారు. అంగుళీత్రాణంబులు = బాణంబులు ప్రయోగించినపుడు వ్రేళ్ళురాపుచే గాయపడకుండుటకై రక్షణార్థముగా నుడుము చర్మముచేఁ జేసినవ్రేళ్ళకవచములు గలవారిని, తనురుచుల్=దేహకాంతులు, మెయినిండన్=దేహమునిండన్, జితజలశేషులు=తామరపూలబాణముగల మన్మథుని జయించినవారు, విధిని=బ్రహ్మదేవుని, అశ్వులు=అశ్వినీదేవతలు, కొమరుల=కుమారస్వామి-విశాఖుఁడు- వీరలయొక్క, చెలువము =అందము, అశ్వినీదేవతలు = దేవతలయందు వైద్యులు, అన్నదమ్ములు = ఎడఁబాయ కెప్పుడు జంటగా నుండువారు, బ్రహ్మ దేవతాజ్యేష్ఠుఁడు కావునఁ బెద్దవారివెంట నేమట్టు మర్యాదలతోఁ బిన్నవారు పోవలయునో యట్టిమర్యాదలతో రామలక్ష్మణులు వినయవిధేయతలతోఁ బోయిరని భావము. పెద్దవారు క్రొత్తవారైనపుడు వారివెంటఁబోవు పిన్నవాండ్రు భయముచే జంకుదురు.అట్టి భయమున కిందుకారణములేదని రెండవ యుపమానము. శివునివెంట నాయన కుమారులవలె ననుటచేఁ గుమారులు తండ్రివెంట నెంతచనువుతోఁ బోదురో యంతచనువునఁబోయి రని భావము.

కుమారవిశాఖులు రుద్రపుత్రు లనుటకు—

తతో భవ చ్చతుర్మూర్తిః క్షణేన భగవాన్ ప్రభుః
స్కందో విశాఖ శ్శాకశ్చ నైగమేషశ్చ పృష్ఠత॥ అని భారతము.

తా త్ప ర్య ము.

(ఇందుఁ బ్రయాణమైపోవు రామలక్ష్మణులు వర్ణింపఁబడుచున్నారు.) చేత విండ్లు ధరించి తల కిరువంకల రెండుమూఁపులమీఁద రెండంబులపొదులు బిగించి మూఁడుతలల పామువలెఁ గాన్పించుచు వ్రేళ్ళకు దెబ్బతగులకుండునట్లు తిత్తులు దొడిగికొని తమ దేహకాంతులు పదిదిక్కుల వ్యాపింపఁగా దేహమునిండ నాభరణములు ధరించి సౌందర్యమున మన్మథు నతిశయించి నడికట్టులందు ఖడ్గములు చొనిపి బ్రహ్మదేవునివెంటఁబోవు నశ్వినిదేవతలవలె శివుని వెనుకఁబోవు కుమారస్వామి విశాఖులవలె నుండు శ్రీరామలక్ష్మణులను విశ్వామిత్రుఁడు తోడుకొనిపోయెను.

—♦ విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు బలాతిబల లను విద్యల నిచ్చుట ♦—

మ॥ అరుగంగా నిటు సార్ధయోజనము ధ్యా ♦ తాత్మస్వరూపాఢ్యుఁడున్
సరయూదక్షిణతీరధారిణిని జం ♦ చన్మాధురీవాణిఁ బ్రే
మ రఘూత్తంసుని రామచంద్ర! రఘురా ♦ మా! యంచు నోవత్స! నీ
కరసీరేజములన్ జలంబు, గొనుమా ♦ కానిమ్ము జాగేటికిన్? ౬౧౪

సార్ధయోజనము=ఒకటిన్నరయామడ - (ఆఱు కోసులు) ఆమడను కొందఱెనిమిది, కొందఱు పదిమైళ్ళని చెప్పినట్టె.

"Yojana is a measure of uncertain length variously reckoned as equal to nine miles, five and a little less—" Gorresio page 5.

యోజనక్రోశ పరిమాణములు భిన్నభిన్నములుగా నున్నవి. సార్ధయోజనమనుటచే నిది గోప్రతారతీర్థము రేవని యేర్పడుచున్నది. (చూ. ఉత్త.౧౬-౩౦) ధ్యాతాత్మ స్వరూపాధ్యుఁడున్=పర ఆత్మ స్వరూపమును ధ్యానించువారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, సరయూదక్షిణతీరధారిణిని=సరయూనదియొక్క దక్షిణపు దొడ్డు ప్రదేశమున, చంచత్....మాధురీవాణిన్ = ప్రేమచేఁ దొట్రుపడుచున్న తియ్యని పలుకుతో- రామ యనునది వినను పలుకను దియ్యనైనది. వత్స = నాయనా, కరనీరేజములన్=కమలములవంటి చేతులందు, జాగు=ఆలస్యము, సరయూనదీ తీరముననే యయోధ్య యున్నది. విశ్వామిత్రుఁడు పోవురేవు దూరమం దున్నదని గ్రహింపవలెనుగాని యూరికినే యొకటిన్నరయామడ యున్నదా? యనరాదు. ఏటికి నెన్నియో రేవులు. ఒక్కొక్క యూరికి నొక్కొక్క రేవు. వాగేటికిన్=ఉన్నట్టుండి నాయనా చేతనీళ్ళు తీసికొమ్మనఁగా దేనికై నది యర్థముగాక శ్రీరామచంద్రమూర్తి యూరకుండఁగా విశ్వామిత్రుఁడు తీవరించుచున్నాఁడు ప్రొద్దుగ్రుంకవచ్చినది.రాత్రులందు మంత్రము ఉపదేశింపరాదు. కావున విశ్వామిత్రుఁడు తీవరించెను. అభిజిత్సర్వదోషఘ్న మ్మని యభిజిల్లగ్నమందు బయలుదేఱి యుండిన ౧౨ మైళ్ళు నడచుటకు బాలురుకావున ౫ ఘంటలు పట్టియుండును. కావున సస్తమానసమయము.

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులఁ దోడుకొని యొకటిన్నర యామడపోయి సరయువుదాఁటి దక్షిణపుదొడ్డుచేరి తియ్యనిమాటలతో 'రామచంద్రా! రఘురామా' యని పిలిచి, 'నాయనా నీచేత నీళ్ళుతీసికొమ్ము', ఏల యాలస్యము చేసెదవు?

కం॥ తెప్పున బల యతిబల యను, నొప్పగుమంత్రముల నీకు•నుపదేశింతున్
దప్పియు నాఁకలి శ్రమమే,స్తప్పదు పఠియింపఁ ద్రోవ•నడచెడివేళన్.౬౧౩

అర్థము - సుగమము.

బలాతిబలమంత్రము

బలాతిబలయోః విరాట్పురుష ఋషిః । గాయత్రీ దేవతా । గాయత్రీ ఛందః । అకారో కారమకారా బీజాద్యాః । క్షుధాది నిరసనే వినియోగః । క్లామిత్యాది షడంగన్యాసః। ధ్యానమ్॥ అమృతకరతలార్ద్రౌ సర్వసంజీవనాఢ్యౌ

వఘహరణసుదక్షౌ వేదసారేమయూఖే। ప్రణవమయవికారౌ భాస్కరాకారదేహౌ సతత మనుభవేఽహం తౌ బలాతిబలేశౌ। ఓం హ్రీం బలే మహాదేవి హ్రీం మహాబలే క్లీం చతుర్విధపురుషార్థసిద్ధిప్రదే తత్సవితుర్వరదాత్మికే హ్రీం వరేణ్యం భర్గో దేవస్య వరదాత్మికే-అతిబలే సర్వదయామూర్తే బలేసర్వక్షుద్భ్రమోపనాశిని ధీమహి ధియోయోనర్జాతే ప్రచుర్యాప్రచోదయాత్మికే ప్రణవశిరస్కాత్మికే హుం ఫట్స్వాహా। ఏవం విద్వాన్ కృతకృత్యో భవతి। సావిత్ర్యా ఏవ సలోకతాం జయతి॥ ఇత్యుపనిషత్। అప్యాయన్త్వితి శాంతిః॥

తా త్ప ర్య ము

అస్తమానము కావచ్చినది. కావున శీఘ్రముగ నీకు బల- అతిబల యను రెండుమంత్రముల నుపదేశించెదను. వానిని నీవు పఠించితివేని త్రోవ నడచు సమయమందు బడలిక తోఁపదు, ఆకలి గాదు, దప్పియుఁగలుగదు.

చం॥ నిదురను బూని యున్నయెడ • నేని, ప్రమాదమునందు నేని, నా
పద లొదవింప లేరసుర • పంక్తులు నీకు, భుజాబలంబులన్
సదృశులు గల్గ రెయ్యెడల, • జ్ఞానమునన్ సుభగత్వవీర్యసం
పదలను ధీరతాప్తి నసమానుఁడ వయ్యెదు, కీర్తిహెచ్చెడిన్. ౬౧౬

ప్రమాదము=హెచ్చరికతప్పిన సమయము, సదృశులు=సమానులు, సుభగత్వవీర్యసంపదలను = సౌందర్య పరాక్రమ సంపదలందు, ధీరతాప్తి = ధైర్యమందు. 'ద్వాపరౌ ద్వయోః। భుజబాహూ ప్రవేష్టోదోః స్యాత్' అని యమరుఁడు. భుజ భుజా యని రెండురూపంబులుగలవు. అట్టులే బాహూబాహు లని రెండురూపంబులు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆమంత్రమువలనఁ గలుగు ఫల మింతయకాదు. నీవు నిద్రపోవుచున్నను హెచ్చరిక తప్పి పరధ్యానముగ నున్నను రాక్షసులు నీకుఁ గీడు గలిగింపలేరు. భుజబలమందు నీకు సమాను లుండరు. సౌందర్యవీర్యములందును నసమానుఁడ వయ్యెదవు. నీకీర్తి లోకమున నతిశయించును.

కం॥ ధీమహిమ యుక్తిపటుత యు, సామాన్యం బగును వీని • జ్ఞానజనములన్
నీమదిఁ బఠించి తేని, పి,
తామహసుత లివి యటంచుఁ• దలఁపుము మదిలోన్. ౬౧౭

ధీమహిమ=బుద్ధిబలముయొక్క గొప్పతనము, యుక్తిపటుత=యుక్తిసామర్థ్యము-జ్ఞానజనులన్ = జ్ఞానము కలిగించునవి - ఇవి పితామహసుతలు=బ్రహ్మ

దేవుని పుత్రికలు - సామాన్యములైనవి కావు. "భృశాశ్వస్యతు దేవర్షే ర్దేవ ప్రహరణాస్సుతాః॥ వి. పు. ౧. ౧౫. ౩౪.

తాత్పర్యము.

ఈ మంత్రములు బ్రహ్మ సృజించినవి కావున సామాన్యములని యెంచకుము. వీనివలన బుద్ధిబలము యుక్తిచాతుర్యము లోకోత్తరములగును. ఇవి జ్ఞానమును గలిగించును.

ఉ॥ పావనధర్మనిష్ఠఁ దగు • పాత్రము నీవ గ్రహింప నీమనుల్,
గావున నిచ్చెదం గొనుము • కాలవిలంబున మేల, నీమదిన్
భావనసేయుకార్యము ల • వశ్యము చేకుఱు సందియంబు లే
దోవరశీల! పెక్కుగతు • లుర్విఁ జెలంగుత నీకు నిచ్చుటన్. ౬౧౮

పాత్రము=యోగ్యుఁడవు, మనుల్ = మంత్రములు, విలంబనము = అలస్యము, మంత్రార్థమున మను శబ్ద మప్రయుక్త మని యలంకారశాస్త్రమం దున్నను బూర్వకవి ప్రయోగములు కలవు. అదియునుగాక 'అప్రయుక్తస్త్వ దోషస్తు సవిరుద్ధోహరేర్మతే' యని కారికయుఁగలదు. అప్రయుక్తదోషములేదని భాష్యకారుల వచనమును గలదు.

తాత్పర్యము.

మహామంత్రములు జపించువారి కుండవలసిన బ్రహ్మచర్యము ధర్మబుద్ధి లోనగు సద్గుణములు నీయం దున్నవి. కావున వీని నిచ్చెదను అలస్యము చేయకుము. నీవు తలఁచిన కార్యము లన్నియు ఫలవంతమగును. సందేహము లేదు. వీని నీకిచ్చుటచేఁ బాత్రునకు దానము చేయువాని కెట్టి గతులు గలుగునో యట్టి యుత్తమగతులు నీవలన నాకుఁ గలుగును. (2) ఈ మంత్రములు లోకమున బహువిధముల వ్యాపించును.

దీనివలన మంత్రోపదేశముఁ గొనువాఁడు శుచియై యాచమించి యేకాగ్ర చిత్తమున గ్రహింపవలయునని సూచన. మంత్రములు పాత్రునకే యుపదేశింప వలెను. ఉపదేశముఁగొన్న శిష్యుఁడు కొంతకాలమైన గురుశుశ్రూష చేయవలయు నని దీనివలన నేర్పడుచున్నది. లేనిచో నవి వ్యర్థములు.

మ॥ అని బోధింప జలంబు వార్చి శుచియై • యారామచంద్రుండు గై
కొని యామంత్రయుగంబు నొప్పె శరద • ర్కుంబోలి తేజానఁ, బి
య్యనఁ గావించె గురుప్రయుక్త మగుకా • ర్యం బంతయున్, రాత్రి యె
ల్లను నామువ్వురుఁ బుచ్చి రంద సుఖులై • లాలోలచిత్తంబులన్. ౬౧౯

వార్చి=అచమించి, శరదర్కుంబోలి = శరత్కాలమందలి సూర్యునివలె- శరత్కాలమందు మబ్బులుండవు కావునఁ దేజస్సెక్కువ. గురుప్రయుక్తమగు కార్యము=మంత్రోపదేశముచేసిన గురువు పాదములు కడిగి తీర్థము తీసికొనుట పాదము లొత్తుట లోనగుకార్యములు.

తా త్ప ర్య ము

అని బోధింపఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాచమించి శుచియై యా రెండు మంత్రములను గ్రహించి తేజమునందు శరత్కాలసూర్యునివలెఁ బ్రకాశించెను. ఆవల గురువు చెప్పిన కార్యమంతయుఁ గావించెను. రాత్రియంతయు నా ముగ్గు రా నదీతీరమందే సుఖముగాఁ గడిపిరి.

ఈమంత్రముల బలమువలన వారి కాహారచింత లేదయ్యెను. శ్రీరామునకుఁ జెప్పినప్పు డుపలక్షణముగా లక్ష్మణునకును జెప్పినాఁడనియే గ్రహింపవలెను. లేదా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణున కుపదేశించె ననియైన గ్రహింపవలెను.

తే॥ అపుడు దశరథవసుమతీ•శాత్మజులకు,
నసుచితపుఁదృణశయనీయ • మందుఁగూడ
బండువారికిఁ గౌశిక•వాక్యలాలి,
తులకు నా రేయి సౌఖ్యంబు•గలుగఁజేసె. ౬౨౦

దశరథవసుమతీశాత్మజులకున్=దశరథరాజకుమారులకు, అనుచితపుఁ దృణశయనీయమందున్ = రాజకుమారులు పండుకొనుటకుయోగ్యముగాని పచ్చిక పడకయందు,కూడన్=విశ్వామిత్రునితో,పండుకొనినవారికిన్=పండుకొనినవారికి, తద్ధర్మార్థక క్రియ మూఁడుకాలములందు నన్వయించును. కౌశికవాక్యలాలితులకు=విశ్వామిత్రునిచే బుజ్జగింపఁబడినవారికి- విషమాలంకారము. దీనివలన రామలక్ష్మణుల జితేంద్రియత్వము తెలియవచ్చెడిని- ఈపద్యమందుఁ దృణశయనీయ మని చెప్పినను ౬౨౧ పద్యమందుఁ దృణ పర్ణశయ్యను జెప్పుటచే నిచ్చటకు గడ్డి ఆకులు కలిసిన శయ్యయందే పరుండిరని తెలియవలెను. ఇట్టి వీ గ్రంథమందుఁ బెక్కులు గలవు. అనభిజ్ఞులు పూర్వోత్తరవిరుద్ధమని భ్రమింతురు. ఇది మొదటిరాత్రి.

దీనివలన శిష్యులు గురుసన్నిధి నుండునపుడు తా మెంత గొప్పవారైనను, గురువునకంటె నెక్కువగ సుఖభోగములను గోరరాదని సూచన.

తా త్ప ర్య ము

దశరథమహారాజకుమారు లగుటచే నాగర్భ శ్రీమంతులు, సుకుమారులు, కష్ట మెన్నఁడు నెఱుఁగని వారయ్యు, నట్టివారికి యోగ్యముగాని పచ్చిగడ్డిమీఁదఁ బరుండి విశ్వామిత్రుఁడు బుజ్జగింపుమాటలు చెప్పుచుండఁగా హాయిగా నిద్రించిరి.

—• ౨౩-వ సర్గము •—

కం॥ తెలతెలవాఱఁగ మేల్కని, నలినాసనసన్నిభుండు • నవతృణపర్ణా
కలితశయనంబులన్ రవి,కులజులఁ గని వారి డాసి•కూర్మిం బలికెన్. ౬౨౧

నలినాసన సన్నిభుండు=బ్రహ్మతో సమానుఁడు. నవతృణ పర్ణాకలిత శయనంబులన్=క్రొత్తపచ్చిక యాకులు- వీనితోనైన పడకలయందు, రవికులజులు=సూర్యవంశమునందుఁ బుట్టినవారు. రవికులజులుగావున రవి యుదయింపఁగా వీరు నిద్రించుట సరిగాదని- తెలతెలవాఱ ననఁగా నరుణోదయ మైనదని యర్థమేగాని సూర్యుఁ డుదయించినాఁడని యర్థముకాదు. సూర్యుఁ డుదయింపఁగా నిద్రించు ద్విజుఁడే "శ్లో॥ సుప్తే యస్మిన్నస్తమేతి సుప్తే యస్మిన్నుదేతిచ । అంశుమానభి నిర్ముక్తా, భ్యుదితౌతౌ యథాక్రమమ్॥" అమరము. ఎవఁడు నిద్రించుచుండఁగా సూర్యుఁడస్తమించునో వాఁడు అభినిర్ముక్తుఁడు. ఎవఁడు నిద్రించుచుండఁగా సూర్యుఁ డుదయించునో వాఁడు అభ్యుదితుఁడు. వీరిరువురు పాపులే. "తంచే దభ్యుదయాత్సూర్యః, శయానం కామచారతః, నిమ్లోచేద్వాప్య విజ్ఞానా, జ్జపన్నుపవసేద్దినమ్"ఒకఁడు మైమఱచి నిద్రించినపుడు సూర్యుఁ డుదయించెనేని గాయత్రీజపం బాచరించుచుఁ బగలంతయు నుపవసించి రాత్రి భుజింపవలయును. "శ్లో॥ సూర్యేణ హ్యభినిర్ముక్తః, శయానోఽభ్యుదితశ్చయః, ప్రాయశ్చిత్త మకుర్వాణో, యుక్తఃస్యాన్మహతైనసా ॥ సూర్యుఁ డుదయించుచుండఁగను నస్తమించు చుండఁగఁగాని నిద్రించువాఁడు పాతకముగలవాఁ డగును. ఆ పాపము పోవుటకై ప్రాయశ్చిత్తమొనరింపఁడేని మహాపాపముతోఁ గూడిన వాఁడగును. మనుస్మృతి అ. ౨.౨౨౦-౨౨౧.

తాత్పర్యము

దిక్కు లరుణోదయవేళఁ దెల్ల నగుచుండఁగా విశ్వామిత్రుఁడు లేఁతపచ్చిక యాకులు పఱుపుకొని పండుకొనియుండు నా సూర్యవంశరాజకుమారుల రామలక్ష్మణులను సమీపించి ప్రేమతో నిట్లనియె.

కం॥ కౌసల్యాసుప్రజః రా,మా! సరసిజనయన లెమ్ము • మా నగుఁ బ్రాక్సం
ధ్యాసమయము నరపుంగవ, వాసిగ దైవాహ్నికంబు • పలయుం జలుపన్.
౬౨౨

సుప్రజ=మంచిబిడ్డను గన్నది. కౌసల్యా సుప్రజ ఎవనిని గనుటచేఁ గౌసల్య సుప్రజ యయ్యెనో యట్టి రామా=రామచంద్రా - ఈయర్థము చెప్పవలయునే

కాని కౌసల్యయొక్క మంచికుమారుఁడాయని షష్ఠ్యర్థమునఁ జెప్పరాదు. రామచంద్రమూర్తినిఁ గనుటవలనఁ గౌసల్య ప్రసిద్ధికెక్కి ధన్యురాలయ్యెఁగాని కౌసల్యకుఁ బుట్టుటచే రామచంద్రమూర్తి ధన్యుఁడు కాలేదు. కవి యీ యర్థమందే ప్రయోగించె ననుట కితరప్రయోగములు కలవు. అయోధ్యాకాండము ౭౦ స. ౧౭ శ్లోకము గచ్ఛ తాతానుజానే త్వాం, కైకేయీ సుప్రజాస్త్వయా॥ యని కలదు.

తండ్రిపేరు స్మరింపక తల్లిపేరు చెప్పఁ గారణమేమన :—

౧. "స మయా బోధిత శ్శ్రీమాన్ సుఖసుప్తః పరంతపః"సుందర ౬౩౦వ స. శ్రీమంతుఁడును సుఖముగా నిద్రించువాఁడును శత్రువులఁ దపింపఁజేయువాడుననగు శ్రీరాముని నేను నిద్ర లేపితి నని సీతాదేవి చెప్పినట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నిద్రించునపుడును భక్తులకు శ్రీమంతుఁడుగాను శత్రువులకుఁ దపింపఁజేయువాఁడుగను గానవచ్చును.కావున సుఖముగ నిద్రించు శ్రీరాముని లేపఁబోయిన విశ్వామిత్రుఁ డాయన నిద్రాకాలికసౌభాగ్యసంపత్తిని జూచి తాను వచ్చిన కార్యము మఱచి నివ్వెఱగొని యాహా! యిటువంటి శ్రీమంతునికిఁ దల్లియగుటకుఁ గౌసల్యాదేవి యేతపములు చేసెనోకదా యని విస్మయపడుచు కౌసల్యాసుప్రజ యని సంబోధించెను.

౨. కౌసల్యయొద్దఁ బండుకొను బాలుఁడు కావున నామెపేరు వినినంతన తల్లియే వచ్చినదని సంతోషముతో లేచునని భావము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని హెచ్చరించుటకు నిట్టులేకదా'రాజా దశరథోరామ' యని ప్రారంభించెను.

౩. ఇది ముని తనలోఁ దా ననుకొన్నదిగానైనఁ జెప్పవచ్చును. "అమిత తేజుఁడైన యీపుత్రకునిచేతఁ గోసలేంద్రతనయ గౌమరు మీఱె" నని చెప్పఁబడెనుగదా. బాల-౫౦-౨ స.

౪. ఊరక రామా యని పిలచిన నది పరశురామున కన్వయించును గావున న ట్లన్వయింపకుండుటకై 'కౌసల్యా సుప్రజా రామా' యని పిలిచెను.

౫. 'మాతా పుత్రస్య భూయాంసి కర్మణ్యారభత' యన్నట్లు పుత్రునకు సమస్తకార్యములు జేయునది తల్లియే- కావునను,

౬. 'మాతృదేవో భవ పితృదేవోభవ' యని తండ్రికంటె ముందు తల్లియే శ్రేష్ఠురాలుగాఁ జెప్పఁబడుటను,

౭. 'పితు శ్శతగుణం మాత' యని తండ్రికంటెఁ దల్లి నూఱింతలు హెచ్చని స్మృతివాక్య ముండుటచేతను,

లా. విశ్వామిత్రుఁడు "ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర యీ మహాత్ము" నని శ్రీరామమహిమ చెప్పినను దశరథుఁడు తెలిసికొనలేకపోయి వసిష్ఠుఁడు బలవంతపెట్టుటచే రామచంద్రమూర్తిని బంప నియ్యకొనెను. కౌసల్యయో విశేష పుత్రవాత్సల్యము గలదయ్యును సాదరముగ జాగులేక యంగీకరించెను. తల్లి యెక్కువ చిక్కులు పెట్టునేమో యని సందేహించుచున్న విశ్వామిత్రుఁ డామె గుణమహిమ కబ్బురపోయెను, అదిస్మరించి యిప్పు డామెపేరు స్మరించెను.

తల్లిదండ్రులిద్ద ఱనుమతించినను 'నడవులకు నేనుబోను. కాయగసురులు తిని నేలపైఁ బరుండలేను' అని రామచంద్రమూర్తి మొండికివేసికొని యేడువ నారంభించిన విశ్వామిత్రుఁ డేమి జేయఁగలఁడు? అటుగాక తల్లిమాట తండ్రిమాట జవదాఁటరాదు కష్టమో సుఖమో వారు చెప్పినట్టు చేయుటే పుత్రులకు ధర్మమనునది స్వానుష్ఠానముచే రామచంద్రమూర్తి బాల్యమునందే లోకమునకుఁ దెలుపఁజూనెను. గావున సుప్రజ=మంచిబిడ్డఁ డని విశ్వామిత్రుఁ డనెను.

దాశరథీ యని కాని కౌసలేయ యనికాని రాఘవా యనికాని పిలువక, రామా యనుటకుఁ గారణము నిద్రించునపుడు కూడ రాముని సౌందర్యమునకు నచ్చెరువు పడియే రామా యనుపదమునఁ బిలిచెను. ప్రాక్సంధ్యాసమయము; పూనగున్=సర్వలోకవంద్యుని, తమస్సంహారుని, అజ్ఞాననిరసనకరుని నిన్నుఁ గౌసల్య యెట్లు కనెనో యట్లు సర్వలోకవంద్యుని నంధకార నిరసనకరుని తమస్సంహారుసు సూర్యుని బూర్వదిశయుఁ గన నున్నది. నీవు జగత్పద్మప్రబోధకరుఁడవు. సూర్యుఁడు పద్మప్రబోధకరుఁడు. నిన్నుఁ గని కౌసల్య యెట్లు గౌరవింపఁదగినదయ్యెనో యట్లే పూర్వసంధ్యయు గౌరవింపఁదగియున్నది. కావున లెమ్ము. సూర్యుఁ డెట్లు విరోధుల మందేహాదిరాక్షసుల నిరసింప నున్నాఁడో నీవు నట్లే విరోధుల రాక్షసుల నిరసింప వలసినవాఁడవై యున్నావు. కావున లెమ్ము రాత్రి యనునజ్ఞానాంధకారము పోయెను. భగవత్సాక్షాత్కారము పూర్తిగాఁ గావలసిన సమయము తటస్థించినది. కావున లెమ్ము. పెద్దవెల్లువ వచ్చినపుడు గుంతలు మిట్టలుగా జలమయ మైనట్లు కేవలశుద్ధసత్త్వమూర్తివి నీ వవతరించుటఁజేసి ప్రపంచమున సత్త్వగుణ ముద్రేకించుకాలమైనది. అట్టులే సూర్యుఁ డుదయించి లోకమును దనప్రకాశముచే నిండింపనున్నాఁడు. కావున లెమ్ము. 'అద్య మే సఫలం జన్మసుప్రభాతా చ మే నిశా,యదున్నిద్రాబ్జపత్రాక్షం విష్ణోర్ద్రక్ష్యామ్యహం ముఖమ్' (వికసించిన కమలమువంటి కన్నులుగల విష్ణుని ముఖము చూడఁ గంటిని గావున) ఇప్పుడు నా జన్మము సఫలము, నారాత్రి తెల్లవాఱెను. అనునది యనుసంధింపవలెను.

నీవు నిద్రించునపుడు నీదివ్యముఖారవింద సౌందర్యలక్ష్మిని సేవించితిని. నీవు మేల్కొనునప్పటి సౌందర్యలక్ష్మిని సేవింపఁ గోరిక కలదు. అన్నివిధముల సేవ లేశాంతమునఁ జేయవలనుపడు ననికదా నిన్నిట్లు పిలుచుకొని వచ్చితిని. కావున లెమ్ము.

సరసిజనయన=కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడా! లోకమున సూర్యోదయ సమయమునకుఁ గమలములు వికసించుచుండ నీనయనకమలము:లు వికసింపకుండుట ధర్మముకాదు. కావునఁ గన్నులు తెఱచి లెమ్ము. "కప్యాసం పుండరీకమక్షిణీ" యన్నట్లు ముఖసూర్యబింబము ప్రక్కన నుండుకనుదమ్ములు ముకుళించి యుండుట స్వభావవిరుద్ధము. కావునఁ గన్నులు తెఱచి లెమ్ము. నీవు కన్నులుమూసి నిద్రించితివేని లోకమంతయు నిద్రించును. నీవు కన్నులు విచ్చిన లోకమంతయు వికాసము పొందును- కావున లెమ్ము.

రామా! నీముఖమే యమృతసరస్సు. అందలి కమలములే నీనయనములు. అర్థములు పొందించునవికదా నయనములు? అట్టులే నీ నయనములవలన (నీ దృష్టిసోఁకుటచే) నేను-లోకము-ఇష్టార్థములుపొందఁ గాచియుండుటచేఁ గన్నులు తెఱచి లెమ్ము. "నీయతే అనేన- నయనం" అని నయనశబ్దవ్యుత్పత్త్యర్థము.

నయనరశ్మి లోకపదార్థముపైఁబడి దానియాకారము గ్రహించుటచే నాపదార్థము గానవచ్చుచున్నది. కావుననేకదా పసిరికలుగలవానికి శంఖము పచ్చగాఁ గానవచ్చుచున్నది.

నరపుంగవ=మానవశ్రేష్ఠుఁడా! నీవు నారాయణుఁడవైనను నరవేషమువేసి నరలోకమునకు ధర్మమార్గ మనుష్ఠానముచేఁ జూపుటకై యవతరించినవాఁడవు గావున సంధ్యాకృత్యములు దీర్ప లెమ్ము. నరపుంగవా! లెమ్ము = మానవ శ్రేష్ఠుఁడా! లెమ్ము. మనుష్యులందు నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు గావున తక్కినవారికి నీవు మార్గదర్శివి కావలసినవాఁడవై యున్నావు. 'యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః' శ్రేష్ఠుఁడేదేదిచేయునో తక్కినవారది యట్లే చేయుదురు.కావున లోకము చెడకుండుటకై నీవు సమయమునకు సంధ్యాకృత్యములు నిర్వహింప లెమ్ము. నరపుంగవ లెమ్ము = ఆశ్రితవిరోధుల నిరసించునీకు నిద్రకవకాశమెక్కడిది? ఆశ్రితు లెవ్వరు లేరు కాసేపు నిద్రపోవుద మని తలఁచితివా? ప్రక్కన నేను గాచియే యున్నానే-కావున లెమ్ము- నాకార్యము చేయవలసియున్నదికదా?

ప్రాక్సంధ్యాసమయము = **I.** సంధ్యాసమయమునకు ముందుచేయవలసిన కార్యములు గలవు. **II.** తొలిసంధ్యాసమయమునఁ జేయవలసినవి గలవు. లెమ్ము-ఏమికార్యము లందువా? దైవాహ్నికంబు=సర్వేశ్వరవిహితనిత్యకర్మము-నీకు సంబంధించినవై నీయాజ్ఞారూపక కర్మములు నేను జేయవలయును. నీవు

లేచినఁగదా నేను జేయఁగలుగుదును. వానిని స్వీకరింప లెమ్ము. **III.** దేవారాధనభూతకర్మము పగలు చేయవలసినది. మానగున్ = చక్కఁగా లోపము లేకుండునట్లు ఆసమయమునకు లేచి తొందరతొందరగాఁ గార్యము లడావిడి చేయక ముందుగనే లేచి చక్కఁగాఁ జేయవలయును. చలుపన్ వలయున్ = చలుపవచ్చును అని యనుమతి కాదు. చలుపవలయున్ విధి - చేయకుండినఁ బ్రత్యవాయము కలదు. కావున లెమ్ము.

తాత్పర్యము

కౌసల్యానందనా! రామా! కమలలోచనా! తొలిసంజ వర్తించుచున్నది. నరోత్తమా! దేవతాకార్యము సంధ్యావందనము నిర్వహింపవలయును గదా, లెమ్ము.

సీ॥ అని యిట్లు కౌశికుఁ • డాదరంబునఁ బల్క, విని లేచి రఘుకుల • వీరు లంత
సరయువునం గృత • స్నానులై యుదకంబు, వారిచి పరమజ • పంబు నిష్ఠ
జపియించి యర్ఘ్యాది • సకలక్రియల్ దక్క,
నాహ్నికంబులు దీర్చి • యమలమతిని
వరతపోధనుని వి • శ్వామిత్రునిన్ డాసి, యభివాదన మొనర్చి • హర్షమునను
తే॥ బయన మొనరింపనూల్కొను • బాలురఁగని,
తోడుకొంచేగుచుండనా • త్రోవలోన
రాచకొమరులుగాంచి ర • త్రంబు గదుర,
సరయుసంగమభూమిని • జహ్నుతనయ ౬౨౩

విని=నిద్రపోవుచుండిరేని విశ్వామిత్రుని వాక్యములు వినఁబడవు, కావున రామలక్ష్మణులు మేలుకొని లేచుటకు సిద్ధపడి. 'ఉత్తిష్ఠ బ్రహ్మణస్పతే' యను మంత్రమును జెప్పుకొనుచుండిరని భావము. స్నానమునకు ముందును నాచమనము ప్రాణాయామము కర్తవ్యములే- కావున నుదకంబు వారిచి కృతస్నానులై యనియు, వారిచి=అర్ఘ్యమిచ్చి, పరమజపంబు నిష్ఠనలిపిరనియు నన్వయింపవలయును. జపమునకు ముందుగదా యర్ఘ్యమనువారు 'గుటకపెట్టి నిద్రపోయి' యన్నట్లులన్వయించుకొనవలయును. వారిచి = ఆచమించి, పరమజపము = గాయత్రీ మంత్రము 'న గాయత్ర్యాః పరంజప్యం' గాయత్రికంటె జపింపవలసిన శ్రేష్ఠమంత్రము లేదు. అర్ఘ్యము=జపాంతమున నర్ఘ్యము, ఆహ్నికంబులు = పగలు చేయవలసినకర్మములు- తర్పణాదులు, అభివాదనమొనర్చి = పేరు చెప్పుచు నమస్కరించి, నూల్కొను=ప్రయత్నపడు- ఉత్సహించు, అత్రంబు= అబ్బురము- ఆశ్చర్యము.

నిద్రపోవువారు మెలకువరాఁగానే తటాలున లేవక "ఉత్తిష్ఠ బ్రహ్మణస్పతే, దేవయంతస్త్వేమహే ఉపప్రయంతు మరుత స్సుదానవః ఇంద్రప్రాశూ ర్భవా

శచా, పైశ్రితు ర్బృహ్మణ స్పతిః ప్రదేవ్యేతు సూనృతా అచ్ఛా వీరంనర్యం పంక్తిరాధసం దేవా యజ్ఞం నయంతు నః ॥

వసురణ్యో విభూరసి, ప్రాణే త్వమసి సంధాతా బ్రహ్మ న్త్వమసి విశ్వసృ, త్తేజోదా స్త్వమస్యగ్నే, ర్వర్చోదా స్త్వమసి సూర్యస్య, ద్యుమ్నోదా స్త్వమసి చంద్రమస ఉపయామగృహీతోసి బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓ మిత్యాత్మానం యుంజీత॥—ఔమ్మన కుడిచేయియుంచి యివి జపించి యాపల లేవవలయును.

అభివాదనమొనర్చి యనుటచే శిష్యులు గురువున కుదయమున శుచులై నమస్కరింపవలయు నని సూచన. ఇట్లు దినదినము పెద్దలకు గురువులకు నమస్కరించువారికి ఆయువు యశస్సు ప్రజ్ఞ బలము హెచ్చును.

శ్లో॥ అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః,
చత్వారి తస్య వర్ధంతే హ్యాయుః ప్రజ్ఞా యశో బలమ్ – మనువు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము విశ్వామిత్రుఁడు ప్రీతితోఁ బలుకఁగా శ్రీరామలక్ష్మణులు విని, లేచి, యాచమించి, సరయువునందు స్నానముచేసి, యాచమించి గాయత్రి జపించి, యర్ఘ్యము మొదలైనకార్యములుదీర్చి, నిర్మలములైన మనస్సులతో విశ్వామిత్రు నొద్దకుఁ బోయి నమస్కరించి సంతోషమునఁ బ్రయాణముసేయ నుత్సాహపడుచున్న పిల్లవాండ్రను దోడుకొని పోవుచుండఁగా, నా రాజకుమారులు గంగాసరయూసంగమమును జూచి యచ్చెరువుపడిరి.

ఉ॥ అచ్చట నుగ్రతేజులు మ◆హర్షు లనేకసహస్రవర్షముల్
పొచ్చెము లేనినిష్ఠలను ◆ బూని తపం బొనరించి రాస్థలిన్
సచ్చరితుల్ రఘూద్వహులు ◆ సంతసమారఁగఁ గాంచి యాత్మలో
హెచ్చెడికౌతుకంబుమెయి ◆ నిట్లని రా మునిసార్వభౌముతోన్. ౬౫౪

ఉగ్రతేజులు=తీవ్రమైన తేజస్సుగలవారు, పొచ్చెము=కొఱఁత.

తా త్ప ర్య ము

ఆ స్థలమందు తీవ్రతేజు లయిన మహర్షులు పెక్కువేలయేం డ్లకొఱఁతయు లేని నిష్ఠఁబూని తపస్సుచేసిరి. మంచినడవడిగల రామలక్ష్మణులు సంతోషముతో దానినిజూచి తెలిసికొనుకోరికతో మునీంద్రునితో నిట్లనిరి.

కం॥ ఈపుణ్యాశ్రమ మేరిది? యేపురుషుం డిట వసించు ◆ నెప్పుడుఁ? గుతుకం
బేపారె దీని వినఁగ మ,హాపురుషా! యెఱుఁగఁ జెప్పు◆వయ్యా మాకున్. ౬౫౫

తాత్పర్యము.

ఈపుణ్యప్రద మయిన యాశ్రమ మెవరిది? ఎవ్వఁ డిచ్చటనుండును? ఇది తెలిసికొన నాశ యగుచున్నది. మహాత్మా! మాకుఁ జెప్పుము.

—• విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు నంగదేశ వృత్తాంతముఁ దెల్పుటఁ •—

చం॥ అన విని పిన్న నవ్వుదొలఁ • కాడ మునీంద్రుఁడు వల్కు 'రామ! యా
యనఘమహాఽఽశ్రమంబుకథ•యంతయు నీకు నెఱుంగఁ జెప్పెదన్
మునుపు మరుండు భాసిలఁగ • మూర్తియుతుం డయి స్థాణుఁ డిచ్చటన్
ఘనతప మాచరించె గిరి • కన్య దమిం బరిచర్య సల్పఁగన్. ౬౨౯

పిన్న నవ్వు=చిఱునవ్వు, మరుండు=మన్మథుఁడు, మూర్తియుతుండు=ఆకారముతోఁ గూడిన వాఁడు, స్థాణుఁడు=శివుఁడు, గిరికన్య=పార్వతి.

తాత్పర్యము

సర్వజ్ఞులయ్యు నేమియుఁ దెలియని వాఁవలె నన్నడుగుచున్నారే యనియు, 'నేది' యెటుపోయిన మనకేమి మన్త్రోపన మనము పోద'మనుకొనక బాలురు విషయములు తెలిసికొనవలయు నని యుత్సాహవంతులై యున్నారు గదా యనియు సంతోషించి చిఱునవ్వుతో విశ్వామిత్రుఁడిట్లనెను. రామా! గొప్పదియుఁ బాపరహితమైనదియు నగు నీయాశ్రమవృత్తాంతము నీకుఁ దెలిపెదను వినుము. పూర్వకాలమున మన్మథుఁడు స్వరూపముతోఁ గానవచ్చుకాలమందు శివుఁ డిచ్చటఁ దపస్సుచేయుఁగా నాయనకుఁ బార్వతి పరిచర్య చేయుచుండెను.

కం॥ ఆతపమునకును విఘ్నము, ఛేతోభవుఁ డాచరింప • శ్రీకంఠుఁడు ప్ర
స్ఫితం బగుఫాలానల, జాతంబునఁ గుమతి భస్మ•సాత్కృతుఁ జేసెన్.
౬౩౦

ఆతపమునకున్=ఆతపస్సునకు, చేతోభవుఁడు=మన్మథుఁడు, శ్రీకంఠుఁడు=విషము కంఠమందుఁ గల శివుఁడు, 'శ్రీర్వేషరచనాశోభాసంవత్సరళశాఖిషు-వాణీ లక్ష్మీలవంగేచ-విషే-బిల్వే'-నానా. శ్రీ=విషము, ఫాలానలజాతంబునన్=నొసటినుండి వెలువడిన యగ్ని జ్వాలలసమూహముచే, కుమతి=కుత్సితమనస్సు గల మన్మథుఁడు- తపస్సులు చెఱుచువారు కుమతులేకదా. భస్మసాత్కృతిన్=బూదియగునట్లు.

తాత్పర్యము.

ఆశివుని తపస్సును దుర్బుద్ధియై మన్మథుఁడు విఘ్నముచేయుఁగా నాపమును జ్ఞానాగ్నిచే దగ్ధముచేయవలయును గావున నొసటి కంటిమంటలచే నతని శివుఁడు బూదియగునట్లు చేసెను.

చం॥ అదిసుత మేను లేమిని న • నంగుఁ డనంగుఁ డనంగ భూమిపై
విదితసమాఖ్యుఁ డయ్యెఁ జుమి, • వీడుటచే మరుఁ డంగ మిచ్చటన్
సదమలశీల! యియ్యదియు • సన్నుతిఁ గాంచెను నంగదేశమం,
చిదియు తదాశ్రమం బిట న • హీనతపస్వులు రుద్రశిష్యులై. ౬౫౮

అదిసుత=అది మొదలు, అనంగుఁడు=మన్మథుఁడు, అనంగుఁడు=దేహము లేనివాఁడు అని, విదితసమాఖ్యుఁడు=తెలియఁబడిన పేరుగలవాఁడు.

తాత్పర్యము

అది మొదలుకొని దేహములేనివాఁడగుటచే మన్మథుఁ డనంగుఁడని ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. మన్మథుఁ డిచ్చట నంగమును వదలినకారణముచే నీదేశ మంగదేశ మని ప్రఖ్యాతిపడసెను. ఆ యాశ్రమ మిదియే. ఇచ్చటఁ గొందఱు గొప్ప తపస్వులు రుద్రశిష్యులు.

ఆ యాశ్రమము = కామాశ్రమము. లేక రుద్రాశ్రమము. కొన్ని గ్రంథము లందు హిమవంతమునఁ దపస్సుచేయుచుండిన ట్లున్నది. దానికి సమాధానము కల్పాంతరవ్యవస్థయే.

కం॥ తరతరములుగా నుందురు, పొరయవు పాపములు వారిఁ • బుణ్యకృతుల, నేఁ
డిరవుగ మన మిచ్చట రే, జరుపుచు జేపమరతటినిఁ • జనుఁ దరియింపన్.

తాత్పర్యము.

పెక్కుతరములుగా వంశపారంపర్యముగా నున్నారు. వారు పుణ్యకార్యములు చేయువారు కావున వారిని పాపము లంటవు నేఁ డిచ్చటనుండి.

ఉ॥ 'పోవుదమయ్య యీసరయు • పుణ్యజలంబులఁ గ్రుంకి శుద్ధులై
పావనమంత్రవారము జ • పం బొనరించి హుతంబు వేల్చి భూ
దేవులదర్శనార్థ' మని • తెల్పుచు నుండఁగ నింతలోన నా
దేవఋషుల్ తపోవిభవ • దీర్ఘసుచక్షులెఱింగి ప్రీతులై. ౬౬౦

క్రుంకి=స్నానముచేసి, వేల్చి=హోమముచేసి, భూదేవులు=బ్రాహ్మణులు, తపోవిభవదీర్ఘ సుచక్షులు = తపస్సంపదచేతఁ గలిగిన దూరదృష్టిగలవారు. క్రుంకి శుద్ధులై మంత్రజపం బొనరించి యనుటచే ముందు స్నానము చేయక దేహశుద్ధి మనశ్శుద్ధి లేక మంత్రముల జపింపరాదని యేర్పడుచున్నది. 'నిత్యోదకసంధ్యా ముపాసీత' యని యాశ్వలాయనాదులు.

తాత్పర్యము.

జేపు సరయూనదీజలంబుల స్నానంబుజేసి, శుద్ధులమై పవిత్రవంతము లయిన మంత్రముల జపించి, యగ్నిహోత్రకార్యములు దీర్చుకొని, బ్రాహ్మ

ణుల దర్శింపఁబోవుద మని చెప్పుచుండునంతలో తపస్సంపదచే దూరదృష్టి గలిగిన యా దేవర్షులు వీరిరాక యెఱింగినవారై బయలుదేఱి వచ్చి-

ఉ॥ వారలఁ జేరి యర్ఘ్యమును • బాద్యముఁ గౌశికమౌని కిచ్చి సో
దారత నాతిథేయము ధ•రాధిపసూనుల కిచ్చినంత స
త్కారము లంది ముచ్చరుఁ గ•థాశ్రవణంబులఁ బ్రొద్దు పుచ్చుచున్
వారిచి సంధ్య నిష్ఠను జ•పంబులు సల్పిరి యర్హపద్ధతిన్. ౬౩౧

అర్ఘ్యము=పూజాద్రవ్యము. "ఆపః క్షీరం కుశాగ్రం చ, దధి సర్పిస్సతండు లం యవః సిద్ధార్థకశ్చైవ, అష్టాంగోఽర్ఘః ప్రకీర్తితః." జలము-పాలు-దర్భ కొనలు-పెరుఁగు-నెయ్యి-బియ్యము-యవలు-ఆవాలు ఇవి యీయకున్నను గేవలజల మిచ్చినను అర్ఘమిచ్చుట యగుట. అర్ఘ్యమర్ఘార్థే పాద్యంపాదాయ వారిణి' అర్ఘార్థం వారి అర్ఘ్యం=పూజకొఱకైన జలము. ఇవి కంచుచెంబులతో నీయరాదు. పాదము=కాళ్ళుకడుగుకొన నీళ్ళు, ఆతిథేయము = అతిథుల కెదు రుగాఁబోవుట. రండు_ కూర్చుండుఁడు అని గౌరవించుట ఆతిథేయము, ఆతిథ్యము=హవిరాతిథ్యమని యుండుటచే నతిథికి భోజనము పెట్టుట. 'ప్రత్యు జ్జగా మాతిథి మాతిథేయః' స్వధర్మయుక్తం కుటుంబిన మభ్యాగచ్ఛతి ధర్మపుర స్కారోనాన్నప్రయోజనః సోతిథిర్భవతి = అన్నమునకై కాక స్వధర్మమునం దున్న కుటుంబి యింటికి ధర్మమును బురస్కరించుకొని వచ్చినవాఁ డతిథి; అన్నము మాత్రము కోరువాఁ డభ్యాగతుఁడు- "అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వః అజ్ఞాతోఽతిథి రుచ్యతే" యని పూర్వము తెలిసినవాఁ డభ్యాగతుఁడు, క్రొత్తవాఁ డతిథి.

తా త్ప ర్య ము.

వారలను గలిసికొని, విశ్వామిత్రునకు నర్ఘ్యము- పాద్యమిచ్చి రాజకుమారు లకు నాతిథేయ మిచ్చి యాదరించిరి. వారుముప్వు రీవిధముగ బహూకరింపఁ బడినవారై కథలను వినుటచేఁ గాలయాపనముచేసి సంధ్యావార్చి నిష్ఠతో గాయ త్ర్యాదులు జపించిరి.

అనాదిగ మనదేశమందు శివభక్తులు గలరు, విష్ణుభక్తులు గలరు. వారివారి యుపాస్యదేవతను వారువారు గొప్పగనెంచుచుండి, పరస్పరమైత్రిగలవారై యసూయలేక యుండిరి. ఇప్పుడు భక్తిజ్ఞానములు తక్కువయై దురభినివేశము మాత్ర మెక్కువగుటచే నసూయాద్వేషములు ప్రబలినవి.

కం॥ కామాశ్రమమునఁ గడు నభి,రామం బగుకథలచేత • రమణీయగుణా
రాముల నిద్దురపుచ్చెను, రాముని లక్ష్మణుని మౌని•రాజాగ్రణియున్. ౬౩౨

అభిరామము=మనోహరము, రమణీయగుణారాములన్ = మనోహరములైన కల్యాణగుణములచే వినోదించువారిని. ఇది రెండవరాత్రి.

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుఁడు కామాశ్రమమందు మిగుల మనోహరములైన కథలు చెప్పుచు హేయగుణములు లేనివారై మనోహరములైన కల్యాణగుణములు గల రామచంద్రమూర్తిని లక్ష్మణుని నిద్దురవుచ్చెను.

—•{ ౨౪ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు సరయూవృత్తాంతముఁ దెలుపుట. }•—

సీ॥ వేగుఁబోకను రఘు•వీరు లాహ్నికములఁ, దీరిచి మున్ను గా•ధేయుఁ డరుగ
నాతని వెన్నంటి • యరుగుచు జాహ్నవీ,తటరమ్యదేశంబుఁ•దరియ నచటి
సంయమధనులు వి•శ్వామిత్రునిం జేరి, మహితాత్మ! నావ యు•మర్చినార
మీరలు భూతలా•ధీశనందనులతోఁ, దరియింపుఁ డీపుణ్య•తటిని నేల

తే॥ తడవటంచన సరియని•యుడుప మెక్కి,
యానదిఁదరించుచుండ మ•ధ్యంబునందు
భంగసంరంభవర్ధిత•ప్రబలరవము,
నాలకించి రఘూత్తముఁ•డనియె మునికి. ౬౩౩

వేగుఁబోక=ఉదయమున,ఆహ్నికములు=పగలుచేయవలసిన దేవతాకార్యము లును, సంధ్యావందనాదులును, సంయమధనులు = ఇంద్రియనిగ్రహమే ధనముగాఁ గలవారు-తపస్వులు, తడవు=ఆలస్యము, ఉడుపము = నావ-పడవ, తరించుచు=దాఁటుచు, భంగసంరంభవర్ధిత = అలల విజృంభణముచే వృద్ధియయిన, ప్రబలరవము=గొప్ప ధ్వని, ఆలకించి=విని,శ్రీమద్రామాయణమందు సూర్యోదయ మయిన దని సూర్యాస్తమయ మయిన దని యెచ్చటఁ జెప్పఁబడునో యచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంధ్యవార్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండును. దీనివలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్మయోగి యని స్పష్టపడుచున్నది. అంతియగాక రామాయణము గాయత్రీగర్భితముగదా. అట్టిదానిని గుఱించి కొంత యయినఁ జెప్పుట యావశ్యకము. "నగాయత్ర్యాః పరంమంత్ర"మ్మని గాయత్రికంటె శ్రేష్ఠమగు మంత్రములేదు. తన్ను జపించువానిని రక్షించునది. కావున దానికి గాయత్రి యని పేరు. సూర్యోదయమునకు మూఁడు గడియల కాలము ప్రాతస్సంధ్య, సూర్యాస్తమానమున కావల మూఁడు గడియలవఱకు సాయంసంధ్య. ముందే యర్ఘ్యప్రదానము. సూర్యోదయమువఱకు జపము ఉదయమున నిలుచుండి సాయంకాలమునఁ గూర్చుండి జపింపవలయును. ఉదయమున నీశానదిశగా, సాయంకాలము వాయువ్యదిశగా మరలి జపింపవలయును. ౧-౪-౭-౮-౧౩-౧౪-౧౨ తిథులందు సాయంకాలమున జపము

సంకోచ పఱుపవలయును. ప్రాతస్సంధ్యవలన రాత్రిచేసిన పాపము-సాయం సంధ్యవలనఁ బగలుచేసిన పాపము నశించును. సంధ్యవార్చనివాఁడు శూద్రుఁడు కావున వాఁడు దేవతాకార్యములకుఁగాని పైతృకకార్యములకుఁగాని పనికిరాఁడు సంధ్య యొూరివెలుఁగుల వార్చుట యుత్తమపక్షము. ఫల మధికము. దీనికనధ్య యనదోషములేదు. శాస్త్రబద్ధుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు గాయత్రిమాత్రము జపించు వాఁడైనను శ్రేష్ఠుఁడే. శాస్త్రబద్ధుఁడు కాక నిషిద్ధభోజనము మున్నగు ననాచారములు గలవాఁడును శాస్త్రనిషిద్ధవస్తువుల విక్రయించువాఁడును, మూఁడు వేదములు సాంగముగ నధ్యయనము చేసినవాఁడైనను హీనుఁడే.— మనుస్మృతి ౨-౧౦౧ మొదలు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రచరణారవిందపరాగముచేఁ గామాశ్రమమును బవిత్రము చేయించి తాటకాశ్రమము పవిత్రముచేయింపఁ బిలుచుకొని పోవుచున్నాఁడు.

ఉదయమున రామలక్ష్మణులు ప్రాతస్సంధ్యావందనాదులఁదీర్చి పయనమై ముందు విశ్వామిత్రుఁడు పోవుచుండ నాయనవెంబడి పోవుచు గంగాతీరముఁజేర, నచటనుండు తపస్వులు వీరిరాక ముందే యెఱింగినవారై నావను సిద్ధముగా నమర్చియుంచుకొని విశ్వామిత్రున కెదురుగా వచ్చి. "మహాత్మా! నావ సిద్ధముగా నున్నది. మీరు రాజకుమారులతోడ గంగానదిని బాగులేక దాఁటుఁ" డని ప్రార్థింప, వల్లెయని యంగీకరించి యా నావ నెక్కి నదిని దాఁటుచుండు సమయమున నల లొకదానితో నొకటి కొట్టుకొనుచుండుటచేఁ బ్రబలుచుండు ధ్వనివిని, రామచంద్రమూర్తి మునీశ్వరున కిట్లనియె.

మున్ను గాధేయుఁ డరుగ నాతని వెన్నంటి శ్రీరామలక్ష్మణులు పోయిరనుటచేఁ బెద్దవారి నతిక్రమించి పిన్నవారు పోరాదు. వారినీడఁ ద్రొక్కరాదు, అని సూచన.

కం॥ మునిశార్దూలమ! స్రోత, స్విని జలముల వినఁగ నయ్యె•విపులపు టులివి
　ధ్వని పిచీకర్షణసం, జనితమొ మఱి యెుండొ దీర్పు•సందియ మునినన్.

మునిశార్దూలమ=మునిశ్రేష్ఠుఁడా!- 'సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థ గోచరాః॥ యన్నట్లు సింహ-శార్దూల-నాగ - వృషభ - పుంగవ-చంద్ర ఇంద్ర శబ్దము లుపమానముగ నుత్తరపదములై శ్రేష్ఠార్థమును దెలుపును. స్రోతస్విని=నది, విపులపు టులివు-విపులము=గొప్పది, ఉలివు=ధ్వని, పిచీకర్షణ సంజనితమొ=అలలరాఁపిడిచేఁ బుట్టినదో? సందియము=సందేహము.

తా త్ప ర్య ము.

మునీంద్రా! యేటి నీటియందు గొప్పధ్వని వినవచ్చుచున్నది. యిది యలల రాఁపిడిచే నైనచప్పుడా మఱొండా-సందేహములు దీర్పుమా యని వేఁడిరి.

కం॥ ఆరాముని వచనంబుల, నారాముని విన యుదీర్ణ•హర్షాకులుఁ డై
గారాముున నిట్లనియెను, సారామలమతిని దాని•చరితం బెల్లన్. ౬౩౭

ఆరాముని=ఆరామచంద్రుని, ఆ + రా + ముని=ఆరాచముని, విని,= ఉదీర్ణ హర్షాకులుఁడై =అతిశయించిన సంతోషముచేఁ జెదరిన మనస్సుగల వాఁడై, గారాముున=ప్రియమున-అవతారమూర్తియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి మన యం దనుగ్రహించి ప్రసన్నుఁడై-మనతో సంభాషించుచున్నాఁడు గదా యని సంతోషాతిశయము.

తా త్ప ర్య ము

శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాటలు విని విశ్వామిత్రుఁడు సంతోషాతిశయముచేఁ బ్రేమతో దాని చరిత్ర మిట్లు చెప్పఁదొడఁగెను. 'నీటిరాఁపిడిచే' అని చెప్పిన నేనీళ్ళని యడుగును సరయువు నీళ్ళని చెప్పిన నది యెక్కడినుండి వచ్చిన దనును, గావున సరయువు పుట్టుక మొదలు చెప్పుచున్నాఁడు.

శా॥ కైలాసంబున ముున్విధాతృఁడు దటా•కం బొండు సంకల్పకే
ళీలోలుం డయి మానసంబుననె కాళిన్•సృష్టిగావించె, నా
నాళీకాకర మొప్పు మానససరో•నామంబునం, దత్సరః
పాళీనిర్గత మౌట నిద్ది సరయూ•ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెం జుమీ. ౬౩౮

విధాతృఁడు=బ్రహ్మ - విధాతృశబ్దమునకుఁ దత్సమంబున విధాత యనియు విధాతృఁ డనియు రెండురూపములు గలవు. నాళీకాకరము=సరస్సు మానససరోనామంబునన్=మానససరస్సను పేరితో, తత్సరఃపాళీనిర్గతము= ఆసరస్సు ప్రదేశము. నుండి వెలువడినది.

తా త్ప ర్య ము

బ్రహ్మదేవుఁడు సంకల్పముచేతనే యొక తటాకమును గైలాసమందు సృష్టించెను. మానసముచే సృష్టింపఁబడినది కావున దానికి మానస సరస్సని పేరు. దానినుండి వెడలివచ్చుటచే దీనికి సరయు వని పేరు.

సీ॥ అది యయోధ్యాపురి•నంటుచుఁ బ్రవహించి,గంగాతరంగిణిఁ•గలియునిచట
నీనీటియొరయిక•నెసఁగు శబ్దం బిది, సలుపు నమస్కృతి శ్రద్ధతోడ
ననీన నాధర్మాత్ముఁ•లభివాద మొనరించి, యద్దరికిని దాఁటి•రంత ముువ్వు
రావలఁబయనమై•యరుగుచుఁ గనియుందుఁ,
గడుభయంకరమైన•గహనమొండు

తే॥ మౌనివరునిఁ గనుఁగొని•మానవేంద్ర,తనయు లిట్లని రీవనాం•తరము చూడ
విజనమై దృష్టిభయదమై•వెలయుచున్న,
దెవ్వరిందువసింతురో•యెఱుకపఱుపు. ౬౩౭

తరంగిణీ=నది, విజనమై =జనము లేనిదై, దృష్టిభయదమై=చూచుటకు భయంకరమై-ధర్మాత్ములు=ధర్మస్వభావము గలవారు, (2) ధర్మమే జీవముగా గలవారు (3) ధర్మమే శరీరముగాఁగలవారు (4) ధర్మబుద్ధిగలవారు, (5) ధర్మమునకు జీవమైయుండువారు (6) ధర్మమునకు శరీరమై యుండువారు. "ఆత్మాయత్నధృతిస్వాంతస్వభావపరమాత్మసు జీవబుద్ధిశరీరేషు"-నానా.అంటు మన్=అయోధ్యకుఁ బడమటిభాగమున నారంభించి దానికుత్తరముగాఁ బాటి తూర్పుగా వచ్చి యంగదేశములోనుండి ప్రవహించి గంగలోఁ గలియుచున్నది. 'సలుపు నమస్కృతి శ్రద్ధతోడ' ననుటచేఁ బుణ్యతీర్థములు దర్శించిన వెంటనే తద్దేవతలకు నమస్కరింపవలయు నని సూచన.

తాత్పర్యము

ఆనది యయోధ్యానగరమున దాఁకుచుఁ బ్రవహించి యిచట గంగానదిలోఁ గలియును. సరయూనదినీ శైత్త్యనుండి గంగలో దూఁకుటచే రెండు నదుల నీళ్ళొరసికొనుటవలన నీశబ్దము కలిగెను. గంగాసరయూసంగమము పుణ్యతీర్థము కావున శ్రద్ధతో నమస్కరింపుము. అనిన నాధర్మాత్ములు నమస్కరించి దక్షిణపు టొడ్డుచేరిరి. అచ్చట నావ దిగి వారు ముగ్గురు కాలినడఁ బ్రయాణమై పోవుచునందు భయంకరమైన చొరరాని యడవినిఁ జూచి మునీంద్రా యీ కాఱడవి మనుష్య సంచారములేనిదై చూచుటకు భయంకరమయి యున్నది. ఇం దుండువా రెవ్వరు? గంగానదికి దక్షిణపుటొడ్డునఁ దాటకారణ్యము.

కం॥ తిందుకపాటలధవశా, కేందునదీసర్జకకుభ•కీచకబదరీ
కుందవిభీతకసిందుక, బృందాన్వితమగుచు లోక•భీకరలీలన్, ౬౩౮

కం॥ గండకగండోలీ వే, తండక్రోడాచ్ఛభల్ల•దారుణమహిషో
ద్దండారవములు దశది, క్మండలి నిండారె దుర్గ•మం బిది యనఁగన్.

తిందుక=తుమ్మికచెట్లు-పాటల=పాదిచెట్లు-ధవ = చంద్రచెట్లు-శాకేందు=శాకితుమ్మికచెట్లు-నదీసర్జ=ఏఱు మద్దిచెట్లు-కీచక=బోలువెదుళ్ళు - బదరీ=రేఁగుచెట్లు-కుంద=మొల్ల, విభీతక=తాండ్ర - సిందుక - వావిలిచెట్లు-వీనియొక్క, బృంద=సమూహముచే-అన్వితము =కూడినది-గండక = ఖడ్గములు-గండోలీ=కణుఁదురీఁగలు-వేతండ = ఏనుఁగులు - క్రోడ = అడవిపందులు, అచ్ఛభల్ల=ఎలుగుగొడ్డు-దారుణ = క్రూరము లగు-మహిష = దున్నపోతులు-వీనియొక్క ఉద్దండ+ఆరవము+అధికమైన శబ్దములు, దశ దిక్+మండలి=పది

దిక్కుల ప్రదేశమందును కావున, దుర్గమంబు=చొరరానిది, రెండవపాదమున నుభయయతి.

తాత్పర్యము.

తుమ్మికచెట్లు-పాదిచెట్లు-చంద్రలు - కాకితుమ్మికలు - ఏఱుమద్దులు-బోలు వెదురు పొదలు-రేఁగుచెట్లు మొదలయిన వృక్షములు గలిగి, ఖడ్గమృగములు కణుఁదురీఁగలు-ఎలుఁగుగొడ్లున్న యడవిదున్నలు- వీనియొక్క భయంకరములైన ధ్వనులు పదిదిక్కులు వ్యాపించుచుండఁ జూచుటకు దిగులు పుట్టించుచుఁ జొరరాక యున్నది.

♦ విశ్వామిత్రుఁడు రామునకు మలద-కరూశకముల వృత్తాంతముఁ దెలుపుట ♦

కం॥ ఈవనచారిత్రం బో, పావనశుభలీల! తెలియఁ♦బఱిచెద వినుమా
దేవవినిర్మితజనసం, భావితజనపదము లివియుఁ♦బ్రాక్కాలమునన్. ౬౪౦

పావనశుభలీల = పవిత్రమై మంగళకరమైన విలాసము కలవాఁడా! ప్రాక్కాలమునన్=పూర్వకాలమందు, దేవవినిర్మిత = దేవతలవంటివారిచేఁ గల్పింపఁబడి, జనసంభావిత=జనులచే గౌరవింపఁబడిన, జనపదములు=ఊళ్ళు

తాత్పర్యము.

ఓ పవిత్రమై మంగళకరమైన వినోదక్రీడకలవాఁడా! ఇవి పూర్వకాలమున దేవతలవంటివారిచేఁ గట్టింపఁబడినవి. ధనధాన్య సమృద్ధి కలిగి లోకులచే గౌరవింపఁబడినయూళ్ళు,

సీ॥ మలద కరూశ నా♦మంబుల నొప్పారు,
నివి తొల్లి యింద్రుండు♦వృత్రుఁ జంప
నాతని బ్రహ్మహ♦త్యాదోష మంటిన,నాఁకలి మలము పా♦కారిఁ బొందె
సురులు మహర్షులు♦సురనాథు సుస్నాతుఁ,
గావింప నిందుఁ ద♦త్కాయజములు
మలముఁ గారూశంబు♦మడుఁగ సంతుష్టుఁడై,
నిర్మలుండును మఱి♦నిష్కరూశుఁ

తే॥ డగుచునీదేశములకు నా♦హరిహయుండు,
వరములిచ్చెను నిజదేహ♦భవమలంబు
నీధరిత్రి ధరించుట♦నింకమీఁద,మలదమనఁగఁ గరూశాఖ్య♦వెలయుననుచు

మలద కరూశము లనిపేళ్ళు బ్రహ్మహత్యాదోషము+బ్రాహ్మణునిఁజంపిన పాపము-వృత్రుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు - సుస్నాతున్ = మంగళతీర్థములచే స్నానము చేసిన వానినిఁగా, కాయజములు = దేహమువలనఁ గలిగినవి, మలము=మురికిపదార్థము-కారూశము=ఆఁకలి, ఆఁకలి యడఁగ సన్నముఁ దినిన మలము రాకమానదు, మడుఁగన్=అణఁగిపోఁగా, సంతుష్టుఁడై=

సంతోషించినవాఁడై, నిర్మలుఁడై = మలములేనివాఁడయి. నిష్కరూశుఁడు = ఆఁకలి లేనివాఁడు-మలదము=మలమును హరించునది.

"ఇంద్రుఁడు వృత్రుఁ జంప నాతని బ్రహ్మహత్యాదోషమంటిన" వృత్రుఁడు బ్రాహ్మణుఁడయినను యుద్ధమునఁ జంపఁబడెను గావున నింద్రునకు బ్రహ్మహత్య యెట్లు వచ్చును? శ్లో॥ ఆత్మనశ్చ పరిత్రాణే దక్షిణానాంచ సంగరే, స్త్రీవిప్రాభ్యుపపత్తౌచ ఘ్నంధర్మేణ నదుష్యతి" ఆత్మరక్షార్థము. శత్రురాజులు దండెత్తి వచ్చినపుడును, స్త్రీలను బ్రాహ్మణులను సంరక్షించుటకును, దమ్ముఁ జంపవచ్చిన వారిని న్యాయమార్గమునఁ జంపుట దోషముగాదు. శ్లో॥ గురుంవా బాలవృద్ధౌవా బ్రాహ్మణంవా బహుశ్రుతం; ఆతతాయిన మాయాంతం హన్యాదేవా విచారయన్" గురువునైనను, బాలునైనను, వృద్ధునైనను, వేదాధ్యయనము చేసిన బ్రాహ్మణునైనను ఆయుధములు ధరించి చంపవచ్చినవారిని నిర్విచారముగఁ జంపవచ్చును.—మను-౮-౩౫౦.

శ్లో॥ నాతతాయివధే దోషో హంతు ర్భవతి కశ్చన, ప్రకాశంవాఽప్రకాశంవా మన్యుస్తం మన్యు మృచ్ఛతి॥- మను. ౮-౩౫౧. చంపువాని కోపాభిమానదేవత చంపఁబడువానికోపమును బెంపొందించుచున్నది. కావునఁ బలువురకుఁ దెలియునట్లు కాని రహస్యముగఁ గాని చంపవచ్చిన వానిని జంపుటయందేదోషము లేదు. అని యిట్లు స్మృతివాక్యము లుండ నింద్రునకు వృత్రవధ వలన బ్రహ్మహత్య యెట్లు ప్రాప్తించెను? ప్రత్యుత్తరము-ఈ ప్రమాణము లంగీకార్యములే. ఈ కారణముచేతనే భీష్ముఁడు పరశురామునిఁ జంపఁబూనెను. కాని యిది వృత్రవిషయంబున నన్వయింపదు. ఇంద్రుఁడు వృతుని యుద్ధమున జంపలేదు మిత్రద్రోహియై చంపెను. వృత్రుండు తనకు నింద్రునకు మైత్రి గుదుర్పవచ్చినమునులతో "కం॥ ఏనొక్క తెఱఁగు సెప్పెద, దానిం గాదనక చేసి తగమీరలు సంధానము దృఢముగఁ జేయుం, డానాకేశునకు నాకు సఫలప్రీతిన్. వ॥ అది యెయ్యది యనిన, నార్ద్రింబైనదానను శుష్కంబైనదానను దరువునం బాషాణంబున శస్త్రాస్త్రంబుల దివంబున రాత్రియందును నేను వధ్యుండఁ గాకుండవలయు ననిన వారును దానికి నొడఁబడి యవ్వరంబు లొసంగి వృత్రవజ్రధరులకు మిత్రభావం బొనరించి మగుడంజని యత్తెఱంగు వాసవున కెఱింగించి నిజనివాసంబుల కరిగిరి. సురనాథుండు సుఖం బుండి పెద్ద కాలంబునకుం దనమనంబునఁ బాయనివైరంబు సైరింపఁజాలక దామోదరుని పూనికయు మునిజనంబులు చేసిన సంధివిధంబును నిరూపించి, రిపుం బరిభవింప రంధ్రాన్వేషణంబు సేయుచుండి యొక్కనాఁడు, చం॥ జలనిధితీరభూమిఁ దనశత్రుఁ గనుంగొని వీని నిష్ఠుదోర్బల మెసఁగంగ నాదుభిదురంబునఁ ద్రుంచెద రాత్రిగాదు తాఁ దలఁప దివంబుగా దిది యుదగ్రపరాక్రమయోగ్య సంధ్య నా యులవుఁ జలంబుఁ జూప నెపమై తగు సాధన మెద్ది గల్గునొ॥

క॥ అని తలంచుచు నచ్చట నొక, వననిధి ఫేనంబుఁజూచి వాసవుఁ డార్ద్రం బును శుష్కంబును గాదిది యనుచుం గులిశమునఁగూర్చి యధికరయమునన్॥
తే॥ దాన వృత్రుని వ్రేయ నత్తఱి మురారి, యందుఁ దగ సంక్రమించి యయ్యసురఁ జంపె, జిష్ణుఁ డతిభక్తి విష్ణుఁ బూజించె నాత్మ; నఖిల లోకంబులకు మోద మావహిల్లె॥ వ॥ ఇవ్విధంబునం బగతుం బరిమార్చి పేర్చి యింద్రుఁడు నిజపురంబునకుం జనియె. మఱియును భూతసంఘం బిట్లు బ్రహ్మహత్య సేయందగునే యని నిందించిన........" ఇట్లు మిత్రద్రోహము చేసి వంచనచేఁ జంపుటచే నింద్రునకు బ్రహ్మహత్య ప్రాప్తించెఁగాని రామచంద్రమూర్తి రావణుఁ జంపినట్లు ధర్మయుద్ధంబునఁ జంపుటచేఁ గాదు. వృత్రునిఁ జంపిన యింద్రునకువలె రావణాసురునిఁ జంపిన రామచంద్రునకు బ్రహ్మహత్య వచ్చెననుట దురుక్తి, కుయుక్తియగు. ఈ విషయము వేఱొకచోఁ జర్చింపఁ బడును.

తాత్పర్యము.

మలద మని కరూశ మని యీ యూళ్ళ పేర్లు, పూర్వము నీ స్థలమందు నింద్రుఁడు కశ్యపపుత్రుఁడైన వృత్రాసురునిఁ జంప నతనికి బ్రహ్మహత్య ప్రాప్తించె, దాని దోషమువలన నింద్రునకు నాఁకలియు - మలము విడుచుటయు సంభవించె ఆ రెండు పోవుటకై దేవతలు దివ్యతీర్థములచే నతని స్నానము చేయించిరి. అప్పు డాబ్రహ్మహత్య తొలఁగిపోయెను. ఆఁకలియు మలము రెండును నిచ్చటఁ బోవుటచే నొకప్రదేశమునకు మలద మనియు నొక దానికిఁ గరూశ మనియు నింద్రుఁడు వీనికిఁ బేర్లు గలుగఁజేసెను. మలం ద్యతి ఖండయతీతి మలదః॥ మలమును ఖండించునది మలదము. కరూశమె కారూశము.

తే॥ పాకశాసనుఁ డిబ్భంగిఁ ♦బలికి నంత, మేలు మే లని బుధు లెల్ల ♦ మెచ్చిరతని
నీవిషయములు సౌఖ్యస ♦ మృద్ధిఁ దనరె,
జనులు వెలసిరి ధనధాన్య ♦ సంపదలను. ౨౪-౨

పాకశాసనుఁడు=ఇంద్రుఁడు, ఈ భంగి=ఇబ్భంగి, ఈవిధముగా, విషయములు=దేశములు.

తాత్పర్యము

ఇంద్రుఁ డీప్రకారము చెప్పఁగా బాగుబాగని దేవతలెల్ల మెచ్చి సంతోషించిరి. ఈ దేశములు సౌఖ్యాతిశయముచే నొప్పుచుండెను జనులు ధనధాన్య సమృద్ధిగలవారైరి.

-• విశ్వామిత్రుఁడు రామునకుఁ దాటకావృత్తాంతముఁ దెలుపుట •-

ఆ॥ ఇట్లు కొంతకాల•మేగిన జనియించెఁ, దాటకాఖ్య యక్ష•తరుణి నూఱు
పదులగజములంత•బలమును స్వేచ్ఛాను, రూపరూప మెత్తు•నేపు గలిగి

తాటకాఖ్య=తాటక యను పేరుగలది - స్వేచ్ఛానురూపరూపము = తన యిష్టమునకు ననురూపమైన రూపము.

తా త్ప ర్య ము.

కొంతకాల మిట్లు సుఖముగాఁ గడచెను. అవల వది నూఱేనుఁగుల బలము గల యొక యక్ష స్త్రీ కోరిన రూపము ధరింప శక్తిగలదై యాప్రాంతముల నుండెను.

ఉ॥ ఆచపలాక్షి సుందునికి•నా లయి యాత్మజుఁ గాంచె నొక్క మా
రీచుని శక్రవిక్రము న•రీణపరాక్రము వృత్తబాహువున్
ద్యోచరభీకరున్ వికట•దుష్ట చరిత్రుని రాక్షసాధమున్
నీచుఁ గుశీలు భక్షితము•నిప్రవరాధ్వగసాధుసంఘునిన్. ౬౪౪

శక్రవిక్రము=ఇంద్రునివంటి బలముగలవానిని, అరీణ=వంకరగాని, పరాక్రము=శౌర్యముగలవానిని, వృత్తబాహువున్=వట్రువులైన భుజములుగల వానిని, ద్యోచరభీకరున్=దేవతలకు భయము గలిగించువానిని, వికటదుష్టచరిత్రుని-లోకవిరుద్ధమైన చెడునడవడిగలవానిని, రాక్షసాధమున్ = రాక్షసుల యందుఁ దక్కువవానిని, కుశీలు=కుత్సితవ్యాపారముగలవానిని, భక్షిత........ సంఘునిన్=భక్షింపఁబడిన మునీశ్వరులు, బాటసారులు,సాధువులు,వీరిసంఘము గలవానిని, కాంచెన్=కనెను.

తా త్ప ర్య ము

ఆ తాటక సుందుఁడను వానికి భార్యయై యింద్రునంతటి బలపరాక్రములు గలిగి, గుండుబాహువులుగలిగి లోకవిరుద్ధచర్యకలవాఁడై, కుత్సితుఁడై, దేవతలకు భయంకరుఁడై, మునీశ్వరులను, బాటసారులను, సాధువులను దిను నొక నీచరాక్షసుని మారీచుఁ డను వానిని గుమారుఁగాఁ గనెను.

తే॥ దినముదినమును జనములఁ•దినుచుఁ,
దినుచుఁ, బాడుగావించె నిదివల్లె•కాడుగాఁగ
మలదమును గరూశము మటు•మాయ మగుచు,
నిట్టిభీకరగతిని గ•న్పట్టుటయ్యె.

వల్లకాడు=శ్మశానము, మటుమాయము=ఉరువులేనిది, భీకరగతి=భయంకరమైన విధము.

తాత్పర్యము.

ప్రతిదినము నీయాళ్ళయందలి జనములఁ దినితిని యిది శ్మశానముగఁ జేసెను. మలద కరూశములు-రెండును రూపుమాసిపోయి యీ విధముగఁ జూచుటకు భయంకరముగానయ్యెను.

శా॥ ఈదేశం బెటు పాడు సేయఁబడె వింటే యక్షియావాస మో
నా దేశం బిఁక సార్ధ యోజనము దవ్వైయుండెడిన్, ధాత్రి నిః
ఖేదంబున్ ఘటియింపు మీవె భుజశక్తిం దాటకం దున్మి, నా
యాదేశంబునఁ బాపుమీ భయము రామా! యీ ప్రదేశంబునన్. ౬౪౬

ఆవాసము=వసించుప్రదేశము-సార్ధయోజనము = ఒకటిన్నరయామడ, నిఃఖేదమున్=దుఃఖములేనిది, ఆదేశము=ఆజ్ఞ-నా కష్టములురావే యనకుండ భుజబలముచేతనే చంపుమనెను. వెయ్యియేనుఁగుల బలముఁగల తాటకకంటెఁ బంద్రెండేండ్ల బలరాముఁడు బాలవంతుఁడని యేర్పడుచున్నది. క్రియాసిద్ధిస్సత్త్వే భవతి మహతాం నోపకరణే-మహాత్ములకుఁ గార్యసిద్ధి వారి మనోబలముచే నగునుగాని సాధనసంపత్తిచేఁ గా దనువిషయము నిది సూచించుచున్నది.

తాత్పర్యము

రామా! యీదేశ మేవిధముగఁ బాడుచేయఁబడెనో వింటివిగదా. ఆ తాటక వసించుస్థల మిచ్చటికి నొకటిన్నరయామడ యున్నది. నీభుజబలముచే నా తాటకను జంపి యీదేశమున ఖేదములేనిదానిఁ గా నాయాజ్ఞ చొప్పున నీవు చేయవలసినది. (మంత్ర ముపదేశించినవాఁడు గురువు గావున నాజ్ఞపెట్టు నధికారము గలదు.)

కం॥ మనఁగాఁ గోరెడివారలు, మనవలె నెవ్వార లైన మనమున నైనన్
జన నోడుదు, రది తఱిమిన జనినజనం బిప్పటికిని జనుదేర దనన్. ౬౪౭

మనఁగాన్=బ్రదుకుటకు, ఓడుదురు=భయపడుదురు,

తాత్పర్యము

బ్రదుకుమీఁద నాశగలవారెవ్వరు మనము వచ్చినటు లీ ప్రదేశమునకు రాఁదలఁపరు-భయపడుదురు. అది తఱిమినఁ బాఱిపోయినవా రిప్పటికి మరలి వచ్చినవారు లేదు.

— ౨౫ సర్గము. తాటక నగస్త్యుఁడు శపించుట —

కం॥ బలహీనులు యక్షు లన, న్వెలయును లోకోక్తి, యెట్లు నెలఁతకుఁ గలిగెన్
దెలుపుము సహస్రవారణ, బలముత పోధన యటన్నఁ బలికె న్మునియున్.

లోకోక్తి=సామెత లోకమున వాడుకమాట, నెలఁతకున్=ఆఁడుదానికి, సహస్రవారణబలము=వెయ్యియేనుఁగులబలము.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! లోకములో యక్షులు దుర్బలు లని వాడుక. అట్లుండ యక్షస్త్రీకెట్లు వేయి యేనుఁగుల బలము కలిగెను? అనిన ముని యిట్లనియె.

సీ॥ దొల్లి సుకేతుఁ డన్‌•నొడ్డయక్షుఁ డొకండు సదమలాచారుండు•సంతు లేక
తీవ్రతపంబున•దీపింప నాతని, యం దతి ప్రీతుఁడై •యబ్జభవుఁడు
తాటకానామిక•దనుజాతఁగా నిచ్చి, పదినూర్ల గజముల•బలము దాని
కొసంగెనుగాని తా•నొసఁగఁడు పుత్రు,నా, వనితకు రూపయౌ•వనములొప్ప
తే॥ సుందుఁ డనియెడిఝర్ఝుని•సుతునకిచ్చి,
పెండ్లి గావింప నతఁ, డది•ప్రియతనూజుఁ
గాంచె మారీచుఁడనియెడి•క్రౌర్యనిరతుఁ,
గాలవశుఁడయ్యె•సుందుఁ డ•గస్త్యుచేత.

సంతు=సంతానము, సదమలాచారుండు=మంచి నిర్మలమైన యాచారముగలవాఁడు. అబ్జభవుఁడు=బ్రహ్మ, తాటకానామిక=తాటకయనుపేరు గల దానిని తనుజాత=కూఁతురు. కాలవశుఁడయ్యె=చచ్చెను, ఇచ్చట సుందుఁడగస్త్యుచేఁ జచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను. భారతమునఁ దిలోత్తమనిమిత్తమై సుందోపసుందులు పరస్పరనిహతులైన ట్లున్నది. వారు వీరు భిన్నులు కాఁబోలు.

తాత్పర్యము.

పూర్వకాలమున సదాచారసంపన్నుఁడైన సుకేతుఁ డను గొప్ప యక్షుఁ డుండెను. వాఁడు సంతానములేక బ్రహ్మకుఁ దపంబు చేయఁగా సంతోషించి యాయనఁగొడుకు నను గ్రహింపక వెయ్యియేనుఁగుల బలముగలదానిని కూఁతు నిచ్చెను. అదియును రూప యౌవనములు గలదికాఁగా దానితండ్రి ఝర్ఝుని కొమరుఁడైన సుందునకు నిచ్చిదాని వివాహము చేసెను. దానికి మారీచుఁ డని యెడి క్రూరుఁడైన కుమారుఁడు పుట్టెను. సుందుఁ డగస్త్యుచే మరణించెను.

ఉ॥ తాటక పుత్రుఁగూడి యతి•దారుణభంగి మునీంద్రుఁ జంప ది
క్కూటము లాడ నార్భటుల•గ్రూరతఁ బై గవియంగఁ, దా నిరా
ఘాటత శాత మిచ్చి ముని•కమ్ము నిశాటుఁడ వంచుఁ బుత్రు, నో
బోటి రూణపము న్విడిచి•పొంది వికారపు భీమరూపమున్. ౬౫౦

దారుణభంగిన్=భయంకరమైనరీతిని, దిక్కూటములు=దిక్ప్రదేశములు, నిశాటుఁడు=రాక్షసుఁడు, బోటి=స్త్రీ.

తాత్పర్యము

తన మగనిని జంపెనని తాటక పగబట్టి కొడుకుతోఁగూడి యగస్త్యునిఁ జంప దిక్కులల్లలనాడునట్లఱచుచు పైపడరాఁగా నగస్త్యుఁడు 'మారీచుఁడా నీవు రాక్షసుఁడవు కమ్ము. ఓసీ! నీవు సుందరరూపమును విడిచి భయంకర రూపము పొందుము.

కం॥ మనుజాదిని పై వికృతా, ననమునను విరూప వగుచు • నడమాడు మటం
చును శపియించినఁ గినుకన్, మునివరుఁడున్ చరించు దేశ • ముల నీకరణిన్

మనుజాదిని=మనుష్యులఁ దినునది, వికృతాననమును=వికారపు ముఖమును విరూపవు=ఆకారము మాఱినదానవు నడమాడుము=చరించుచుండుము. కినుకన్=కోపముచే.

తాత్పర్యము

ఓసీ! మనుష్యులఁ దినుదానవై వికారపుముఖముతో నీ రూపముమాఱి సంచరించుచుండుము. అని కోపముచే శపింపఁగా నదియు నగస్త్యుఁడు సంచరించు దేశముల నీవిధముగా.

కం॥ క్షణదాచరి మానవభ, క్షణపర యై పాడుచేసె • జనపదములు, బ్రా
హ్మణగోచయహితముగ ని,ర్ఘృణతన్ వధియించి దీనిఁ • గీర్తింగనుమా.

క్షణదా+చరి=రాత్రియందుఁ దిరుగునది - రేద్రిమ్మరి, మానవభక్షణపరయై=మనుష్యులఁ దినుటయం దాసక్తిగలదై, బ్రాహ్మణగోచయహితముగన్=బ్రాహ్మణులకు గోవులకు మేలుకలుగునట్లు నిర్ఘృణతన్=దయలేక, శ్రీరామచంద్రమూర్తి యత్యంతదయాళువు, నిష్కారణముగ నొకరిని బాధింపఁడు, కావున నొకరిని జంపుటెట్లు. అందు నాఁడుదానినిఁ జంపుటెట్లని దయతలఁచునేమో యని ముందుగానే హెచ్చరించుచున్నాఁడు.

తొలుత నగస్త్యాశ్రమ మిందుండెను. తాటకవలన బాధపడలేక కాఁబోలు దీని విడిచి దక్షిణమునఁ జేరెను. రామచంద్రుఁ డా ప్రాంతములఁ బోయినపు డీయన యాశ్రమము పంచవటికిఁ గొంతదూరమం దున్నట్లు చెప్పఁబడెను. సుగ్రీవుఁ డంతకు దక్షిణమున నగస్త్యాశ్రమ మున్నట్లు వానరులకుఁ జెప్పెను.

తాత్పర్యము

ఆ రాక్షసి మనుష్యులఁ దినుటయందు నాసక్తిగలదై యూళ్ళను బాడు చేసెను. గావున గో బ్రాహ్మణులకు మేలగునట్లు దయలేక దీనిఁజంపి కీర్తిమంతుఁడవగుము.

—♦ తాటకను జంప విశ్వామిత్రుఁడు రామునికి బోధించుట ♦—

కం॥ శాపపరీత వధింపఁగ నేపురుషుండైన మత్సహింపఁగ లేఁ డో
భూపసుత? నీవు దక్కఁగ, నేపాటియుతఁడు నైన నేలోకమునన్. ౬౫౩

శాపపరీతన్=శాపముచేఁజుట్టఁబడినది, భూపసుత=రాజకుమారా! నీవు భూమిని పాలించువారిపుత్రుఁడవు భూమినిఁబాలించుటయన దుష్టులశిక్షించుట శిష్టులరక్షించుట గదా-కావున నిది నీకు కులధర్మము-చేయకతప్పదు.

తాత్పర్యము

తొలుతనే యది మిగులబలశాలిని, అందుసుశాపముచే మిగులఁగ్రూరురాలు. అట్టిదానిని రాజకుమారా!నీవుతప్ప మఱియేమగవాఁడును నెంతటివాఁడైనను నేలోకమువాఁడైనను జంపుటకుఁ బూనుకొనఁడు ఇఁక నిలిచి యుద్ధము చేయుట యెక్కడ?

కం॥ కాంతావధపాపసమా, క్రాంతుఁడ నగుదునొ యటంచుఁ గరుణాపరతన్
జింతింపకు నృపసూనుఁడు, సంతతముం గావవలయు జాతులు నాల్గిన్.

భూపకుమారశబ్దము వివరించి యీపద్యమునఁ జెప్పఁబడు చున్నది.

కాంతావధ=స్త్రీవధముచేఁగలుగు, పాప=పాపముచే, సమాక్రాంతుఁడన్=ఆక్రమింపఁబడినవాఁడను, కరుణాపరతన్=కేవలదయచే, నృపసూనుఁడు=రాజకుమారుఁడు.

తాత్పర్యము.

కేవలదయచే నితరసందర్భము లాలోచింపక స్త్రీవధముఁ జేసిన పాపము వచ్చునని యాలోచింపకుము. ఇది రాజకుమారుల చేయువలసిన యాలోచనము కాదు. సర్వకాలసర్వావస్థలయందు నరపాలకుమారుఁడు నాలుగువర్ణముల వారిని రక్షింపవలసిన విధి.

కం॥ క్రూరపుఁబనియేనియు న, క్రూరపుఁబనియేని నఘముఁ గూర్చునయేన్ జే
కూరునయే నపవాదము, క్ష్మారమణులు సేయఁ దగుఁ బ్రజారక్షకునై.

అఘము=పాపము, అపవాదము=నింద, క్ష్మారమణులు=రాజులు, ప్రజారక్షకునై=ప్రజలను రక్షించుటకుఁగాను.

తాత్పర్యము

ఏమయ్యా! రాజకుమారుఁడు కాఁగానే ధర్మముచేఁ బ్రజల రక్షింప వలయునుగాని యధర్మమునఁ బ్రవర్తింపవచ్చునా? యందువేని, భూమినిఁ బరిపాలించువారు ప్రజలరక్షించుటకై క్రూరపుఁబనియైనను క్రూరపుఁబనికాకున్నను

పాపము వచ్చినను బుణ్యము వచ్చినను తనకు నింద వచ్చినను నేపనియైన జేయవలసినదే. ఏలనఁ దానొకఁడు చెడియైన లోకమున ననేకులఁ గాపాడవలయును. తన క్షేమము మాత్రముఁ జూచుకొని యూరకుండెనేని లోకము చెడినచో నా పాపము బొందవలసివచ్చును. అందఱుచేసిన యన్నిపాపములచేఁ దాను జెడుట మేలా? తానొక్కఁడే యొక్క కార్యముచేసి చెడుట మేలా? అసత్యముచే సత్యము అధర్మముచే ధర్మము చెడిపోవు సమయము వచ్చినపుడు దానిని జక్కదిద్ద సామర్థ్యము గలవాఁ డుపేక్షించి యూరకుండిన నాపాపము వానిని గొట్టును. అనేకులు మనుష్యులు ఆవులు దీనిచేఁ బ్రాణములు గోలుపోవుచుండ నీవు వానిని రక్షించు శక్తిగల వాఁడవై యూరకుందువేని గో బ్రాహ్మణహత్యాదోషము నీకును బ్రాప్తించును. స్త్రీవధ మధర్మ మందువేని నిష్కారణముగ నధర్మముగ నింద జీక్రూరాత్మురాలిచే జచ్చుచుండ రక్షింప శక్తి గలిగియుఁ జూచి సహించి యూరకుండుట ధర్మమా? అట్లైనఁ గ్రమముగ దుష్టులు ప్రబలిపోదురు. శిష్టులు హతులైపోదురు. ఇదియా ప్రజారక్షణమన? ఇదియా ధర్మసంస్థాపనమన? అధర్మమును ధర్మముచే జయింపవలెను గాని యధర్మముచే జయింపఁ బూనితిమేని యిరువురు సమానులేకదా. ఒకఁడెక్కువయేమి? మఱియొకఁడు తక్కువయేమి? ఇరువురు నధర్మవర్తనులే అధర్మమును ధర్మముచే జయింపఁబూనిన నదియే యుత్తమమార్గము అది సాధ్యము కాదేని యధర్మవర్తనుల నధర్మమార్గమున జయించితిమేని వారి యధర్మమే వారినిఁ జంపినట్లగును? దానివలన నధర్మవర్తనుఁడు ధర్మముచేనైన జెడును, అధర్మముచేనైనఁ జెడు నని యేర్పడును. కావునఁ గ్రూరులను గ్రూరతచేతను గుటిలులఁ గుటిలతచేతను నధర్మవర్తనుల నధర్మముచేతను లోకహితార్థమై చెఱుచుట యధర్మముకాదు. ధర్మమేయగు ఎవరికి? క్షత్రియులకు. నీవు రాజకుమారుఁడవు ప్రజలను రంజింపఁజేయువాఁడు గావున రా జనఁబడును. ప్రజలు నిష్కారణముగఁ జచ్చుచుండఁ జూచుచుండువాఁడు రాజుకాఁడు.

తే॥ రాజ్యభారధురీణు లౌ॰రాజసుతుల, కిది సనాతనధర్మమం - చెఱుఁగవయ్య
  ధర్మ మెఱుఁగదు చంపు మ॰ధర్మరతను,
    వినుము వల తేని యిఁకఁ బురా॰వృత్తములను. ౭౨

రాజ్యభారధురీణులు=ప్రజలపరిపాలించు భారము వహించినవారు, సనాతన ధర్మము=శాశ్వత ధర్మము-సమయోచిత ధర్మముకాదు-ఏకాలమునందైన నిది యనుష్ఠింపఁబడ వలసినదే.

తాత్పర్యము

రాజకుమారా! నేను నిన్నధర్మకార్యమును జేయుమని చెప్పుచున్నా నని తలఁపవలదు. నేను గొన్నినాళ్లు రాజ్యమేలినవాఁడనే, ప్రజలఁ బాలించినవాఁడనే. కావున నాకు రాజధర్మము శాస్త్రము చదువుటచేతను అనుభవముచేతను దెలియును. ఇప్పుడు నేను జెప్పినది రాజ్యభారము వహించిన రాజపుత్రుల కందఱకు సనాతనమైన ధర్మము. కావున దానికి విరోధముగ వర్తింపరాదు. సమయోచితమైననీతి గాదు దానికి ధర్మమున నెట్టిదో తెలియదు. దానికి నధర్మమందే ప్రీతి. కావునఁ జంపుము.

ఉ॥ క్రూరతఁ జంపఁడే మును వి•రోచననందన యైనమంథరన్
ధారిణిఁ జంపఁ బూనినను•దారుణవజ్రహతిన్ శచీశుఁడున్
వారక నింద్రలోకమును•వాంఛ యొనర్చెడి కావ్యమాత ల
క్ష్మీరమణుండు చక్రమునఁ•జెక్కఁడొకో భృగుపత్ని? రాఘవా!　　౬౫౪

కావ్యమాతను=శుక్రునితల్లిని, లక్ష్మీరమణుండు=విష్ణువు, దారుణము= భయంకరము.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! నేను నీకుఁ జెప్పినవిషయమునఁ బూర్వదృష్టాంతములు గలవు. విరోచనుకూఁతురగు మంథర భూమినిఁ జంపఁ బ్రయత్నింపఁగా నింద్రుఁడు వజ్రధారచే దానిని జంపలేదా? లోకమున నింద్రుఁడు లేకపోవును గాక యని సంకల్పించిన భృగుమహర్షి భార్యను శుక్రునితల్లిని విష్ణువు చక్రధారచే జంపలేదా? దేవతల శిక్షించుటకుఁ గాను శుక్రుఁడు రుద్రసమీపమునఁ దపస్సు చేయుచుండఁగా దేవతలచే బీడింపఁబడిన రాక్షసు లాయన తల్లిశరణు చొచ్చిరి. ఆ రాక్షసుల పక్షముఁ బూని యామె దేవతలను జంపి లోకమున కింద్రుఁడు లేకుండఁజేయ యత్నింపఁగా నింద్ర ప్రార్థితుఁడై విష్ణు వామెను జక్రధారచేఁ జంపెనని మత్స్యపురాణంబునఁ గలదు. (ఉత్త. రా. ౧౦౪౦-౧౦౪౫ పద్యములు చూచునది.) ఈ యితిహాసము చెప్పుటకుఁ గారణము నీవే మున్నిట్లు చేసి యున్నాఁడవు-స్మరింపు మని హెచ్చరించుటకే.

కం॥ ఇంతియగా కన్యులు భూ, కాంతు లధర్మాత్మిక లగు•కాంతల ధరణిన్
హంతవ్య లగుటఁ జంపిరి, చింతిలకు మదాజ్ఞ నీవు•చేయుము నృపతీ!

అన్యులు=ఇతరులు-హంతవ్యలు=చంపఁదగినవారు-చింతిలకు = ఆలోచింపకు-మదాజ్ఞ=నాయానతి.

తాత్పర్యము.

రామా! వీరిరువురే కారు. అధర్మప్రవర్తనముగల స్త్రీలను జంపినవారితర రాజులును గలరు. కావుననే నీ వాలోచింపవలసిన పనిలేదు. నేను జెప్పినట్లు చేయుము.

—♦ ౨౬ సర్గము-శ్రీరాముఁడు తాటకను వధించుట ♦—

చం॥ అనిన మహార్థబోధకము◆లైనమునీంద్రుని సంగతోక్తులన్
వినిమనియాజ్ఞలెల్ల నెఱ◆వేర్పు మటంచును బల్కెఁ దండ్రి నిం
డినసభలోన నాయన సు◆డిన్ జవదాఁటఁగ రాదు గౌరవం
బునఁ గనవౌను గాన ముని◆పుంగవు చిత్తముఁబట్టి వోయెదన్. ౬౩౯

మహార్థబోధకములు=గొప్పవిషయమును బోధించునవి, సంగతోక్తులు=యోగ్యములై యుక్తియుక్తములైన మాటలు.

తాత్పర్యము.

అని యిట్లు విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పిన గొప్పవిషయమును బోధించునవియు యుక్తియుక్తములైనవియు నగు పలుకుల విని తనలోఁ దానిట్లు రామచంద్రమూర్తి యోజించెను. స్త్రీవధమా పాపమని తోఁచుచున్నది. గురువగు విశ్వామిత్రుఁడాయధర్మప్రవర్తయగు దానిని జంపుటపాపముకాదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఈయన యేల యసత్యముఁచెప్పినాచే నధర్మకార్యము చేయించును? అయినను నీధర్మాధర్మ విచారముఁతో నాకుఁ బనిలేదు. నిండు సభలో మా తండ్రి రామా! యీయన చెప్పిన పనులన్నియు చేయు మని చెప్పెను. జనకాజ్ఞ మీఱరాదు. గౌరవింపవలెను. కావున ధర్మమో యధర్మమో యీయన యిష్టప్రకారము వర్తించెదను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యవతారకార్యధురంధరత్వము స్త్రీవధతోఁ బ్రారంభమగుచున్నది, స్త్రీవధ పాపమని రామాయణమే చెప్పుచున్నది. "ఎల్ల ప్రాణులను గాంత లవధ్యలుగారె తమ్ముఁడా"-అయోధ్య ౧౯౩౪ భరతవాక్యము. ఓలోకవధ్య! జడుఁడా! స్త్రీలను వధియించు పాపశీలురలోకం బోలఁగనె దీవు"-యుద్ధ ౧౯౧౯. ఇది యింద్రజిత్తును జూచి హనుమంతుఁడు చెప్పినవాక్యము. భారతంబున మహాప్రస్థాన పర్వంబున ధర్మరాజువాక్యము-"చం॥ అనఘచరిత్ర విన్మ, శరణాగతుఁ జేకొన కున్కి శుద్ధమిత్రునియెడఁ జేయుద్రోహము, వధూటి వధించుట, విప్రునర్థముం గొనుట యనంగఁ గల్గు నివికూడ సమంబగు నాకుఁ జూడ భక్తు ననపరాధునిన్విడుపు దోషము దానది యోర్వవచ్చునే॥ ౫౮ ప. ఇట్లుండ నెట్లు శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్త్రీవధ గావించెను? భగవద్గీత పుట్టినది యీసంశయ విచ్ఛిత్తికే. కావున నీప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరము భగవద్గీతయే.

అర్జునుఁడు క్షత్రియుఁడు-శ్రీరాముఁడు క్షత్రియుఁడు, స్వధర్మమని బంధువులఁ జంపినఁ బాపమువచ్చునని భయపడినవాఁ డర్జునుఁడు-స్వధర్మమరి స్త్రీని జంప వచ్చునా యని శంకించినవాఁడు రామచంద్రమూర్తి, అక్కడఁ, గృష్ణుఁడేమి యుపదేశించెనో యిచ్చట విశ్వామిత్రుఁ డదియే యుపదేశించెను. శ్రీకృష్ణ వాక్యములు.

శ్లో॥ స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితు మర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోన్యత్ క్షత్రియస్య నవిద్యతే.
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్.
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మోభయావహః.
స్వేస్వేకర్మ ణ్యభిరతః సంసిద్ధిం లభ తే నరః,
శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్.
స్వభావనియతం కర్మ, కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్,
సహజం కర్మ కౌంతేయ దోషమపి నత్యజేత్.

అర్జునా: నీ స్వధర్మ మాలోచించి యైనను నీవు క్షత్రియధర్మమునుండి చలింపరాదు, ధర్మయుద్ధమునకంటె క్షత్రియునకు శ్రేయస్కరమైనది వేఱొండు లభింపదు. చక్కఁగా ననుష్ఠింపఁబడు పరధర్మమునకంటె విరుద్ధగుణము కల దైనను స్వధర్మమే మేలు, స్వధర్మ మనుష్ఠించుటయందుఁ జచ్చినను మేలే. పరధర్మము భయకారణము. వాని వాని స్వధర్మము లనుష్ఠించుటచేతనే మను ష్యుఁడు మోక్షమును పొందును. చక్కఁగా ననుష్ఠింపఁబడిన పరధర్మమునకంటె గుణహీనమైనను స్వధర్మమే శ్రేయస్కరము. స్వభావనియతమైన కర్మము చేయువాఁడు పాపమునొందఁడు. పుట్టుపుచే వచ్చినకర్మము దోషయుక్తమైనను విడువరాదు. స్వధర్మనిర్వహణము తనకు విధియని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాసక్తిలేక చేసెను. అర్జునుఁడట్లు చేయలేకపోయెను.రామాచరణము కృష్ణోప దేశము రెండు నొకటే. ఈ సందర్భమున విష్ణుపురాణములోని యీ శ్లోకము లనుసంధింపఁదగినవి. పృథుచక్రవర్తి భూదేవిని జంపఁబూని నపుడామె 'స్త్రీ వధే త్వం మహాత్పాపంకింనరేంద్రనపశ్యసి, యేన మాం హంతు మత్వర్థం ప్రకరోషి నృపోద్యమమ్॥ రాజా: స్త్రీవధ మహాపాపమని నీకేల కానరాలేదు. నన్నుఁ జంపుటకై నీవేల యింత ప్రబల ప్రయత్నము చేయుచున్నావు. అని యడుగఁగాఁ బృథుచక్రవర్తి యిట్లు చెప్పెను. 'శ్లో॥ ఏకస్మి న్యత్ర నిధనం ప్రాపితే దుష్టకారిణి, బహూనాం భవతి క్షేమ స్తస్య పుణ్యప్రదో వధః॥ వి పు ౧-౧౩-౭౩-౭౪ చెడు నడవడిగలదానా! యొక్కరినిఁ జంపుటచేఁ బెక్కురకు క్షేమముగలదేని యట్టివధవలనఁ బుణ్యము వచ్చును. ప్రమాణము లిట్లుండుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి తాటకను జంపుట దోషావహముగాదు.

చం॥ పనిచినతండ్రిమాటఁ గొన•బ్రహ్మనిభుం డగు బ్రహ్మవాదిశా
సన మొనరింతు, నేమిటికి•సందియ మంచు మొగిడ్చి హస్తముల్
మునివర విప్రగోవిషయ•ముల్ సుఖమొందఁ ద్వదుక్తిఁ దాటకిన్
దునిమెద నంచు దిక్తటులు•తుంపెసలాడ గుణంబు మీటినన్. ౬౬౦

పనిచిన=ఆజ్ఞాపించిన, త్వదుక్తిన్=నీమాటమీఁద, తునిమెదన్=ఖండించెదను, దిక్తటులు=దిక్ప్రదేశములు, తుంపెసలాడన్=ఊఁగులాడన్, గుణంబు=అల్లెత్రాడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆజ్ఞాపించిన తండ్రిమాటప్రకారము బ్రహ్మసమానుఁడైన యీబ్రహ్మవాది యాజ్ఞ నెఱవేర్చెదను. అటులైన జనకాజ్ఞ గుర్వాజ్ఞ రెండు నెరవేర్చినవాఁడ నగుదును. కేవల దయయే యెంచి చేయకపోతినా యిరువురయాజ్ఞ మీఱినవాఁడ నగుదును. కావున సందేహింపఁబనిలేదని నిశ్చయించుకొని విశ్వామిత్రునిఁ జూచి కేలుమోడ్చి మునీంద్రా! బ్రాహ్మణులు గోవులు దేశములు సుఖపడుటకై నీ యాజ్ఞప్రకారము తాటకను జంపెద నని ధ్వనిచే దిక్కు లూఁగులాడునటు లల్లెత్రాడు మీటెను.

శా॥ ఆరావంబు శ్రవోవిదారణచణం•బై వీచుడున్ యక్షి హుం
కారాస్ఫోటితభూదిశావరణ యై•గర్జించుచున్ లేచి వే
యారావం బరుదెంచుజాడఁ గొని తీ•వ్రాటోపపాదోద్ధతిన్
ఘోరాకారతఁ బాఱుదేరఁగ ననుం•గుందమ్మతో రాముఁడున్. ౬౬౧

రావము=ధ్వని, శ్రవోవిదారణచణంబు=చెవులు పగలఁజీల్చు సామర్థ్యము గలదై, వీచుడున్=వీవఁగా, హుంకార=హుమ్మను ధ్వనిచే, ఆస్ఫోటిత=చీల్చఁబడిన, భూదిశావరణయై=భూమియొక్కయు దిక్కుల యొక్కయు ఆవరణము గలదై, ఆరావంబు=ధ్వని, తీవ్రాటోపపాదోద్ధతిన్=భయంకరమై (తీక్ష్ణమైన) వేగముతోఁ బెట్టెడు వడుగులదెబ్బలచే, ఘోరాకారతన్=దిగులు పుట్టించు రూపముతో.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ ధ్వని చెవులు పగిలిపోవునట్లుగా వీవఁగాఁ దాటక హుంకారములచే భూమి దిక్కులు పగిలిపోవునట్లు చేయుచు గర్జలు పెట్టుచు లేచి ధ్వనివచ్చుజాడను బట్టి దబ్బ దబ్బని ధ్వనింపఁ బాదములు నేలఁబెట్టుచుభయంకరాకారముతో వచ్చుచుండుటచూచి రాముఁడు లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

ఉ॥ తమ్ముఁడ, లక్ష్మణా! కనితె•దారుణదేహముతో వికారవే
షమ్మున భైరవారవము•సల్పెడు రాక్షసి, ధీరులైన ను
గ్రమ్మగుదీనిరూపుఁ గన•బ్రద్దలువాఱఁగ గుండె లంత నా
శమ్మును బొందరే, యతుల•శాంబరిపేర్మి నజయ్య యేరికిన్. ౬౬౨

భైరవారవము=భయంకరమగు ధ్వని, అతులశాంబరి = అసమానమైన మాయ శంబరునివిద్య శాంబరి! మాయ = కానరాకుండుశక్తి! అజయ్య= జయింపరానిది.

తాత్పర్యము.

తమ్ముఁడా, లక్ష్మణా! ఈరాక్షసి యెట్లు వికారవేషముతో, భయంకరదేహముతో, దిగులుపుట్టించు ధ్వనిచేయుచున్నది! భయంకరమైన దీనిరూపముచూచినంతనే యెంతటిధీరులైనను గుండెలు బ్రద్దలైపోవ వెంటనే చావరా! దేహబలము చేతనేకాదు అసమానమైన మాయావిద్యయు దీనియందుఁ గలదు. కావున నెట్టి వారికైన నిది జయింపరానిదే.

ఉ॥ దీని మరల్తుఁ జూడు సుద•తీ హననం బొనరింప నొల్ల, ని
ద్దాని నికృత్తనాసికఁగ•దారితకర్ణిఁగఁ జేసి వీరమున్
మానిచి యానవేగమును•మాయఁగఁ జేసెద నంచు నుండి న
ద్దానవి రాముపైగవిసె•దారుణహుంకృతిఁ జేతు లెత్తుచున్. ౬౬౩

సుదతీహననంబు=స్త్రీవధము, కృత్తనాసికఁగన్=కోయఁబడినముక్కుగలదానిఁగ, దారితకర్ణఁగన్=చీల్పఁబడిన చెవులుకలదానిగ, వీరము=వీర్యము, యానవేగము=గమనమునందలి త్వర.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! విశ్వామిత్రుఁడు సత్యమే చెప్పెను, దీని నెవరు జయింపరాని మాట నిజమే. కావున నేనే దీనిని జంపవలసియున్నది. అయినను 'అయ్యో! స్త్రీయే యెట్లు చంపుదునా' యని కరుణ పీడించుచున్నది. కావున దీనిని జంపను. చెవులు ముక్కుగోసి గమనవేగము నణఁచి మరలిపోవునట్లు చేసెదను. అంతలో భయము గలిగి దుష్కార్యములు చేయకయుండును. అని చెప్పుచుండ నింతలో నారాక్షసి చేతులు మీఁదికెత్తి హుంకరించుచు రాముని పైపడ వచ్చెను.

ఇదియే తాటకను జంపుటయందు శ్రీరామచంద్రమూర్తికిఁ గామముఁగాని క్రోధముగాని లేదని, కర్తవ్యముగానఁ జేయఁబూనె నని, తెలుపుచున్నది.

చం॥ భయదతరాకృతిం గవియ•బ్రహ్మఋషీంద్రుఁ డదల్చి హుంకృతిన్
జయజయ రామభద్ర యని•స్వస్తి వచించెను, యక్షకాంతయున్

రయమునఁ బాంసువర్షమున • రాఘవులం గడుముంప మోహత
న్మయత మహార్తముం బ్రతి యొ • నర్పఁగ యోజన సేయుచుండఁగన్॥

భయదతరాకృతిన్=మిక్కిలి భయంకరమైన యాకారముతో, పాంసు వర్షము=దుమ్మువాన, మోహతన్మయతన్=నివ్వెరపాటున, ప్రతి=బదులునకు బదులు రామున కిప్పటి క స్త్రములు తెలియవు. ధూళివర్షము బాణములచేఁ బోవునది కాదు కావున నేమి యుపాయ మని యాలోచించుచుండఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

భయంకరాకారముతో నది రామునిపై పడ రాఁగా విశ్వామిత్రుఁడుహుం కారముచే నదలించి రామభద్రా! జయజయ యని దీవించెను. తాటకయు దూర మందేయుండి శీఘ్రముగా దుమ్మువాన రామునిపైఁ గురియించెను. దాని కాయన నివ్వెరపడి దీనికి మా జేమిచేయవచ్చునని యాలోచించుచుండఁగా.

సీ॥ అదియు మాయాయు క్తి • యై రాఘవుల నొంచెఁ, జటులనిష్ఠురశిలా • సారధార
దానిపోకలఁ జూచి • దారుణక్రోధాంత, రంగుఁడై బాణవ • ర్షంబుచేత
రాముండు దానిక్రూ • రత మాన్పి ఖండించెఁ,
గరయుగ్మమును బృష • త్కములచేత
నీలోన సౌమిత్రి • హృతకర్ణనాసికఁ, గావించె దాని ని • ష్కరుణుఁ డగుచు

తే॥ నీడఁబోవక యదియును • నేపుమీఱి, కామరూపంబులను దాల్చి • కనఁగరాక
మాయచే మోహపఱుచు చు • మాఱుకొనియె,
నశ్మవృష్టిని గురియించు • నధికముగను. ౬౭౦

మాయయు క్తయై=మాయతోఁ గూడినదై, మాయయనఁగా నద్భుత శక్తి. ఇచటఁ గానరాకపోవుశక్తి. చటుల నిష్ఠుర శిలాసారధార = జివ్వుజివ్వున వచ్చు గట్టిరాలవానయొక్క ధారచే, దారుణక్రోధాంతరంగుఁడై=తీవ్రముతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడై, కరయుగ్మమును=రెండుచేతులను, పృషత్కముల చేత=బాణములచేత, హృతకర్ణనాసికన్= హరింపఁబడిన చెవులు ముక్కుగల దానినిగ, నిష్కరుణుఁడు=దయలేనివాఁడు, ఈడఁబోవక=వెనుదీయక, అశ్మ వృష్టి=రాలవాన.

తా త్ప ర్య ము

ఇంతలో దాటకయు మాయతోఁ గూడినదై రామలక్ష్మణులమీఁద జివ్వు జివ్వున రాలవాన ధారలుధారలుగాఁ దెంపులేక కురియించెను. అదిచేయుచేష్టలు చూచి రాముఁడు కోపించి యీ చేతు లుండినఁగదా యిట్లు చేయుచున్నదని రాలు తమకుఁ దగలకుండ దానిపై బాణవర్షము గురియించి బాణములచే దాని రెండుచేతుల నఱికెను. ఇంతలో దానిని జంపను ముక్కు చెవులు

కోసెద నని యన్న చెప్పిన కారణముచే నావని తానే చేయఁగోరి లక్ష్మణుఁడు దానిపై దుమికి దయమాలి చెవులు ముక్కు ఖండించెను ఆ మాత్రమున నది వెనుదీయక విజృంభించి కోరినట్లు నానారూపముల ధరించి కన్నుల కగపడక మాయచే మతిభ్రమణము కలిగించు విపరీతపు రాలవాన గురియించుచు నెదిరించెను.

ఉ॥ దానియసహ్య విక్రమని•తాంతజవంబులఁ జూచి రామ! నీ
వూనకుమయ్య•దీనియెడ నొక్కలవంబు దయన్, వధింపుమీ
దీనిని దుష్టచారిణి న•దీనపరాక్రమ యజ్ఞహంత్రి ని
వ్వైనెటి, సంజయైన వధి•యింపఁగ దుష్కరమయ్య దైత్యులన్. ౬౬౬

అసహ్య=సహింపరాని, నితాంతజవంబు = అధికవేగము, లవంబు= కొంచెమయినను, దుష్టచారిణి=చెడునడవడి గలదానిని, అదీనపరాక్రమ= విస్తారపరాక్రమము గలదానిని, యజ్ఞహంత్రి = యజ్ఞమును నాశము చేయు దానిని, ఏనెటి=ఏవిధముగ నైనను, సంజ=సంధ్యాసమయము సంధ్యతద్భవము సంజ దుష్కరము=చేయఁగష్టమైనది. దీనివలన నిపుడు సంధ్యాకాలము తావచ్చిన దని భావము.

తాత్పర్యము

ఆ తాటకయొక్క సహింపరాని విక్రమము, అధికమైన వేగముఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁడు రామా! నీవేమో దీనియందు దయదలఁచి చంపక యూరక తటుమఁగొట్టఁ జూచుచున్నావు. ఇది యట్లు పోవునదికాదు. ఇది చెడునడవడి గలది. విస్తారపరాక్రమము గలది, యజ్ఞముల నాశనముచేయునది. ఈ విధముగా నీవు దీనిఁ జంపుటయందు జాగుచేసితివా సంధ్యావేళయాయెనా తరువాత దీనిఁ జంపుట యసాధ్యము. సంధ్యలందు రాక్షసులకు బలమెక్కువ.

సీ॥ అని మౌని బోధింప•నంతలో యక్షియు,
వర్షించుచును రాల•వాన గదియ
మాయాబలంబున•మహిపకుమారుఁడు, శబ్దవేధులునైన•సాయకములఁ
దద్వేగ మణఁగింపఁ•దాటక వేగ పై,పడఁగ రా తీవ్రున•బలియుఁ దుగ్ర
సాయకం బొక్కటి•సంధించి యురమున, నట్టినాటింప ని•శాటి చచ్చి

తే॥ భూమి యల్లలనాడ దఁ•బ్బునను బడిన, హరిహయాదిసురావళి•హర్షమంది
మేలు మేలనిపొగడుచు•మెచ్చికొనుచుఁ,
బూజగావించె నా రఘు•పుంగవునకు. ౬౬౭

శబ్దవేధులు=వస్తువు కానరాకున్నను ధ్వనిఁబట్టి లక్ష్యమును భేదించునవి, సాయకములన్=బాణములచే, నిశాటి=రాక్షసి, రాత్రియందుఁ దిరుగునది. హరిహయాది సురావళి=ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతాసమూహము.

తాత్పర్యము.

అని విశ్వామిత్రుఁడు బోధించుచుండ నింతలో దాటకయు జాలవాన గురియించుచు మాయాబలముచే సమీపించిరాఁగా నదికానరామిని రామచంద్ర మూర్తి దాని ధ్వనిఁబట్టి బాణములు ప్రయోగించి దానిమద మణఁచెను. తాట కయు మాయ నిష్ప్రయోజనమగుటచే దానిని వదలి ప్రత్యక్షంబుగ శీవ్వన నొడిసెలజాయిపలెఁ బైపడరాఁగా బలవంతుఁడై రామచంద్రమూర్తి భయంకరమై తీక్ష్ణమైన బాణమును దీసి సంధించి, దానిఱొమ్మునఁనాటునట్లు వేయఁగా నారాక్షసి చచ్చి, భూమియదరునట్లు దబాలునఁ బడెను. అదిచూచి యింద్రుఁడు మొదలగు దేవతలు దుష్టరాక్షసి చచ్చెనని సంతోషించి, యంతటి బలముగల దానిని కేవల బాణముల చేతనే రామచంద్రమూర్తి చంపఁగలిగెను. ఇఁక వస్త్ర బల ముండిన నీయన యెంత కార్యమైనఁ జేయఁగలఁడని పొగడి శ్రీరామ చంద్రమూర్తినిఁ బూజించిరి.

ఉ॥ అంత బలాంతకాదులు న•నంతము సంతసమార నస్త్రవి
  ద్యాకాంతునిఁ జూచి యిట్లనిరి•కౌశిక! యీమహనీయదైత్యకాం
  తాంతకు స్నేహయుక్తిని భృ•శాశ్వసుతాపునిఁ జేయవయ్య, భూ
  కాంతసుతుండు చేయఁ దగు•కార్యము లున్నవి లోకరక్షకై. ౬౬౮

బలాంతకాదులు=ఇంద్రుఁడు మొదలగువారు-అనంతము=మితిమీఱిన-అస్త్రవిద్యాకాంతుని=అస్త్రములు దెలిసినవారిలో శ్రేష్ఠుని-దైత్యకాంతాంతకున్=రాక్షసస్త్రీనిఁ జంపినవానిని-భృశాశ్వసుతాపుని=భృశాశ్వపుత్త్రులై యస్త్రములై యుండువారిని బొందినవానిఁగా, భూకాంతసుతుండు=రాజకుమారుఁడు.

తాత్పర్యము

అంతట నింద్రుఁడు మొదలగువారు మిక్కిలి సంతోషించి యస్త్రజ్ఞానము గలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రునిఁజూచి మునీంద్రా! భృశాశ్వనందను లస్త్ర ములై నీయొద్దనున్నారుగదా వారి నీయన కప్పగింపుము లోకరక్షణార్థమై యీ రాజకుమారుఁడు చేయవలసిన కార్యములున్నవి, అస్త్రజ్ఞానములేక యెట్లుచేయఁ గలఁడు?

ఉ॥ ఈతనికన్నఁ బాత్రుఁడు మ•ఱేఁడును నీకు లభింపఁ డెల్లవి
  ద్యాతతినిమ్మటంచుఁ జనఁ•దాపసుఁ డారఘువీరుఁ గ్రుచ్చి సం
  ప్రీతి శిరంబు మూర్కొనుచు•రే యిటఁ బుత్త్రమటయ్యె శేషు వి
  ఖ్యాతచరిత్ర! పోదము మ•దాశ్రమభూమిని డాయ నంచనన్. ౬౬౯

పాత్రుఁడు=యోగ్యుఁడు. మఱొకఁడును=ఇతరుఁ డెవ్వఁడైనను, తేపు= ఉదయము, లోకమునఁ బరికరసంపత్తిగలిగించి కార్యముచేయు మనుట వాడుక, నాఁగలియెద్దు లీయక పొలము దున్నుమనిన నెవఁడెట్లు చేయును? అయినను నిది యట్టిదికాదు. శిష్యునిఁ బరీక్షించికాని మంత్రోపదేశము చేయరాదు. కావున రామచంద్రమూర్తి గురువాక్యము దక్కించునా? దక్కింపఁడా? ఇచ్చినది సమర్థించుకొనఁగలఁడా లేఁడా యని పరీక్షార్థము ముందు తాటకను జంప రాముని నియమించెను.

దీనివలన శాస్త్రవిహితమైన స్వకులాశ్రమ ధర్మములను బుణ్యపాప విచారము లేక నిష్కాముఁడై చేయవలయును. శాస్త్రవిహితమైన దానిని గురువులు చెప్పినపుడది తనకిష్టముండినను లేకుండినను జేయవలయు నని సూచన. గురువులు దుష్కార్యములుచెప్పినఁ జేయరాదు.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! అస్త్రదానము చేయుటకు నీయనకంటె యోగ్యుఁడైనవాఁడు మఱియొకఁడు నీకు లభింపఁడు. కావున నీయొద్దనుండు విద్యాసమూహము నెల్ల నీయనకిమ్ము-అనిచెప్పిపోఁగా విశ్వామిత్రుఁడును రామునిఁ గౌఁగిలించుకొని ప్రేమతో శిరస్సు నాఘ్రాణించి, నాయనా! యిప్పటికి సంధ్యాసమయమైనది కావున నీరాత్రి యిందే కడపి యుదయముకాఁగానే నాయాశ్రమభూమినిఁ జేరఁబోదము.

ఉ॥ అట్టులగాక యం చచట • నానిశ యుండఁగఁ జూడ నొప్పెము
దొట్టినశాప మూడుట వి • నూతనపల్లవపుష్ప రాజికిం
బట్టయి శ్రీదుచైత్రరథ • మా యని సందియ మెల్లవారికిం
బుట్టఁగఁజేయ నా గహన • భూమి మనోజ్ఞ రమానివాసమై. ౬౭౦

నిశ=రాత్రి, ఇది మూఁడవనాఁటి రాత్రి, తొట్టిన=కలిగిన, వినూతన= క్రొత్తదైన, పల్లవ=చిగుళ్ళయొక్కయు, పుష్ప=పూలయొక్కయు, రాశికిన్= సమూహమునకు, పట్టయి=స్థానమై, శ్రీదుచైత్రరథమా=కుబేరుని చైత్రరథమను నుద్యానమా, గహనభూమి=అరణ్యప్రదేశము, మనోజ్ఞరమానివాసమై = మనోహరమైన లక్ష్మికి (వనలక్ష్మికి) నివసించుప్రదేశమై.

తాత్పర్యము.

అనినట్టులే కానిమ్మని యా మూఁడవనాఁటిరాత్రి యచ్చటనే యుండఁగ నప్పు డా వనము పూర్వశాపము తాటకచావుతోఁ దీఱిపోవుటచేఁ గ్రొత్తచిగుళ్ళు పూవులు గుత్తుగుత్తులుగఁ గానవచ్చి యిదియేమి చైత్రరథమను పేరుగల

కుబేరుని కుబేరుని యుద్యానవనమా యనితోఁచునట్టు లాయరణ్యప్రదేశము సుందర వనలక్ష్మికి నివాసభూమియై కనఁబడెను.

—• ౨౭వ సర్గము •—

సీ॥ ఆరీతి నచ్చోటి • నారాత్రి వసియించి, వఱువాత నాచిన్న • బాలకులను
మునిరాజు బోధించి • కనుఁగొని శ్రీరామ, సంతోషమయ్యె నీ • చరితములకుఁ
బరమముదంబున • నరసురాసురయక్ష, గంధర్వకిన్న ర • గరుడసిద్ధ
సమితి నైనను నీవు • సమితి జయింపఁగఁ, జాలెడిపరమాస్త్ర • సముదయముల
తే॥ నిచ్చెదను నీకు గ్రహింపు • మింపుతోడ, నెట్టిశత్రుల నేనియు • మట్టుపెట్టి
వశముఁ గావించుకొనఁ జాలు • వాలుమగఁడ,
వైధరాస్థలి వెలసెదు • సాధువినుత. ౬౫౧

వఱువాతన్=ఉదయమున, పరమముదంబునన్=మిక్కిలి సంతోషముతో, సమితన్=యుద్ధమందు; పరమాస్త్రసముదయములన్= శ్రేష్ఠములైన యస్త్రముల సమూహములను, మట్టుపెట్టి=అణఁచి-వాలుమగఁడవు=శూరుఁడవు.

తాత్పర్యము.

ఆ విధముగా నారాత్రి యచ్చటనే యుండి నాలవనాఁ డుదయము కాఁగానే యాముద్దుబాలకులను విశ్వామిత్రుఁడు లేపి, శ్రీరామచంద్రమూర్తినిఁ జూచి, రామా! నాయనా! రామచంద్రా! నీనడవడికి నేను జాల సంతోషించితిని. నీకు మనుష్యులయు దేవతలయు రాక్షసులయు యక్షులయు గంధర్వ కిన్నర గరుడ సిద్ధులయు సమూహములను యుద్ధభూమియందు జయింపజాలిన శ్రేష్ఠములైన యనేకాస్త్రములను నిచ్చెదను. నీవు గ్రహింపుము. దీనిచే నీవెట్టి శత్రులనైన నణఁచి వశపఱచుకొనఁగల శూరుండవై భూమియందుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కెదవు.

—• విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామునకు దివ్యాస్త్రంబు లొసంగుట •—

సీసమాలిక

సీ॥ దండచక్రంబును • ధర్మచక్రముఁ గాల, చక్రంబు మఱి విష్ణు • చక్ర మతుల
మైంద్రాస్త్రభయదవ • జ్రాస్త్రముల్ వరమగు,
శివశూలమును బ్రహ్మ • శీర్షశరము
నైషీకశరము బ్ర • హ్మాస్త్రంబు మోదకీ, శిఖరులన్ పేరైన • శ్రేష్ఠగదలు
వరుణ పాశంబును • వారుణాస్త్రము ధర్మపాశంబు మఱి కాల • పాశ మొండు
నార్ద్రశుష్కాఖ్యలౌ • నశనుల రెండును, నారాయణాస్త్రపై • నాకశరము
లాగ్నేయబాణంబు • నగ్నిదయితమైన, శిఖరాస్త్రమును వాయ • వ్యజిహ్మగంబు
హయశిరోస్త్రంబుఁ గ్రౌం • చాస్త్రంబుసక్తులు, దైత్యసంఘాతంబు • దాల్చితిరుగు

తాత్పర్యము

కంకాల ముసల కం•కణములుఁ గాపాల,మును నివియెల్లఁబెం•పుగనొసంగు
వాఁడను మఱియును•వైద్యాధరాస్త్రంబు నందనం బనుపేర•నందగించు
నసిరత్నమును మాన•వాస్త్రంబు గాంధర్వ,
శరముఁ బ్రశమనప్ర•స్వాపనములు
భాస్కరాస్త్రంబు ద•ర్పణశోషణంబులు, సంతాపనవిలాప•శరయుగంబు
దర్పకాస్త్రంబుఁ గం•దర్పకదయితంబు,•పైశాచకశరంబుఁ•బ్రబలమోహ
నంబును సంవర్త•కంబును దామనం,బును సౌమనంబు న•మోఘమైన
మౌసలసత్యముల్•మాయాధరంబు తే,జఃప్రభాస్త్రంబును•సౌమ్యశరము
ద్వష్ట్రమైనసు•దామనంబు భగేషు, శీతేషువులు సౌర•శితశరంబు
తే॥ కామరూపమహాబల•కలితము లగు, నీశరంబుల నన్నింటి•నిచ్చువాఁడఁ
దూర్ణముగఁ గొమ్మటం చిచ్చె•దూర్పుదిరిగి శుచితరాముని కాయస్త్ర•నిచయ
ములను. ౬౪౩

తాత్పర్యము.

దండచక్రము-ధర్మచక్రము-కాలచక్రము- విష్ణుచక్రము-ఐంద్రాస్త్రము-భయంకరమైన వజ్రాస్త్రము-శివశూలము-బ్రహ్మశిరము-ఐషీకము-బ్రహ్మాస్త్రము మోదకిశిఖరులను రెండుగదలు-వరుణపాశము-వారుణాస్త్రము - ధర్మపాశము-కాలపాశము-ఆర్ద్రము శుష్కము అను పేర్లుగల యశనులు (పిడుగులు)నారాయణాస్త్రము-పైనాకము-అగ్నిదేవతాకమైనయాగ్నేయాస్త్రము - శిఖరాస్త్రము-వాయువ్యాస్త్రము-హయశిరోస్త్రము-క్రౌంచాస్త్రము - రాక్షసులు ధరించి తిరుగు కంకాలము, ముసలము, కంకణము, కాపాలము, వీని నన్నిటిని నిచ్చెదను. ఇదిగాక వైద్యాధరాస్త్రము, నందనమను ఖడ్గము - మానవాస్త్రము-గాంధర్వాస్త్రము-ప్రశమనము-ప్రస్వాపనము- భాస్కరాస్త్రము - దర్పణము-శోషణము-సంతాపనము-విలాపనము కందర్పునకుఁ బ్రియమైనదర్పకాస్త్రము - పైశాచాస్త్రము-మోహనము సంవర్తకము-దామనంబు-సౌమనము-మౌసలము-సత్యము మాయాధరము-తేజః ప్రభాస్త్రము-సౌమ్యము-త్వష్ట్రమయిన సుదామనము-భగాస్త్రము-శీతాస్త్రము-సౌరాస్త్రము-ఈ యస్త్రములన్నియుఁ గామరూపములు-మహాబలవంతములు, వీనినన్నిటి నిచ్చెదను శీఘ్రముగ గ్రహింపుము అని తూర్పుమొగమై శుచియై యాచమించి యా యస్త్రముల మంత్రముల నెల్ల నాయన కుపదేశించెను.

అస్త్రమంత్రములు

ఇందుఁ జెప్పఁబడిన యస్త్రములకు, మంత్రములు గలవు. మచ్చునకై ముఖ్యమైనవి కొన్నిమాత్రము వచించెద.

బ్రహ్మాస్త్రము

ఫాంతం (వాంతం) వహ్నిసమాయుక్తం, వ్యోమ హాలాసమన్వితమ్,
మేషద్వయం దంతయుతం, హాలాహల మతఃపరమ్.
ఘనాద్యం వాయుపూర్వంచ, దంతయుక్త మథాన్వితమ్,
సరసం ఋక్షపర్యాయం ఖాంతం భృగుమతఃపరమ్॥
అంబరం వాయుసంయుక్త, మరిమర్దన మప్యత.
ప్రదీప్త మథవక్తవ్యం, పరమంచ పదం తతః.
తత్తే పదే ప్రయోక్తవ్యే, గాయత్ర్యా మధ్యమం తతః,
పదత్రయం ప్రయోక్తవ్య, మేత ద్బ్రహ్మాస్త్ర మీరితమ్.

దండచక్రము

జీవః పంచమవర్గాది, చతుర్థా ద్యోంతిమాన్వితః,
భృగు స్సదీర్ఘో దండాద్యో, మేషో యష్ట్యపరాహ్వయః.
ఆత్మనేచ పదం తత్ర, చక్రాయేతి పదం తతః,
కర్మాంత విష మంత్రస్తు, దండచక్ర మితీష్యతే.

కాలచక్రము

కరుణం మాయయా యుక్తం, వాంతం వారుణసంయుతమ్,
యూపాంతం వహ్నినా యుక్తం, మోథసాగ్ని రథాత్రియుక్.
ధాంతం కాలాత్మనే త్యేత, చ్చక్రాయేతి పరంతతః,
ఫడంత విష మంత్రస్తు, కాలచక్రం ప్రకీర్తితం.

విష్ణుచక్రము

తారపూర్వంచ హృదయం, భగాద్యంతౌ వనాదిమః,
చండీశయుక్త ఆషాఢ, తీవ్రతేజస ఇత్యపి,
పర్యాయం లక్షసంఖ్యాయాః, అరేతిచ పదం తతః,
పర మత్ర ప్రయోక్తవ్యం, ఛిందీతిచ, పదం తతః,
భీషయేత్యపి వక్తవ్యం, విష్ణుచక్ర మిదం విదుః

బ్రహ్మశిరము

క్రోడి దండీచ చండీశ, వీరాంతం వృశ్చికాదిమమ్,
ఆషాఢయు క్చచండీశో, హుంఫట్ బ్రహ్మశిరః స్మృతమ్.

నారాయణాస్త్రము

విష్ణుదండి పునశ్చార్ఘ్యో భజంగో దీర్ఘసంయుతః,
అషాఢో మాయయా యుక్తః, సుదర్శనపరాహ్వయతః
దారణేతి పదం తత్ర, విశ్వమూర్తే ఇతిక్రమాత్,
వర్మాస్త్రేచ తథాజ్ఞేయే, నారాయణమిదం స్మృతమ్.

పాశుపతాస్త్రము

సపినాకీ బకో బిందు ర్మహామాయాసమన్వితః,
లోహితోఽథ బక శ్చాయం, పంచమస్వరసంయుతః,
కవచాస్త్రే ప్రయోక్తవ్యే, ఏత త్పాశుపతం స్మృతమ్.

అని మంత్రము లీ విధముగ నున్నవి. ఇవి శ్రీశంకరుండు నారదున కుపదేశించెను.

ఉ॥ ఇన్నియు దేవతాతతుల • కేని యసాధ్యము సంగ్రహింపఁ, దా
నన్ని యొసంగె రాముని కు • దారత బ్రాహ్మణుఁ డంత రాముఁ డ
త్యున్నత నిష్ఠ మై జపము • నోలి నొనర్ప మునీంద్రునాజ్ఞఁ దా
మన్నియు నస్త్రశస్త్రనిచ • యంబులు రామునిఁ గొల్చె భృత్యులై. ౬౭౩

ఇన్ని యస్త్రములొక్కఁడు సంపాదింప దేవతలకైన సాధ్యపడదు. అట్టి వాని నన్నిటిని రాముని కుదారబుద్ధితో విశ్వామిత్రుఁ డిచ్చెను. అంత శ్రీరామ చంద్రుఁడును మిక్కిలినిష్ఠతో జపము చేయఁగా మునీంద్రుని యాజ్ఞ చొప్పున నాయస్త్రశస్త్రసమూహములన్నియు భృత్యులై రామచంద్రమూర్తిని సేవించెను

ఉ॥ గారవమార వానిఁ గర • కంజములన్ స్పృశియించి యింక స్వే
చ్ఛారతి మీరు మీవలయు • చక్కటికిం జని యెప్పుడేని నేఁ
గోరినపట్లఁ గార్యమును • గొబ్బునఁ దీర్పఁగ రండు పొం డటం
చారఘువీరుఁ డాడ నవి • యన్నియుఁ బోయె యథేప్సితంబుగన్. ౬౭౪

స్వేచ్ఛారతి=మీయిష్టముచొప్పున, చక్కటికిన్=ప్రదేశమునకు, యథేప్సితము=యిష్టప్రకారము

తాత్పర్యము

ఇట్లు ప్రత్యక్షములైన యస్త్రదేవతలనెల్ల హస్తపద్మములచేఁదాఁకి స్వీకరించి యిఁక మీరు మీయిష్టముచొప్పునఁ బొండు-పనిపడినపుడు నేను దలఁచెదను. అప్పుడు మీరు వచ్చి కార్యము చక్కఁబఱుపుఁడు, పొం డని సెలవీయ వారందఱు తమతమయిష్టానుసారము వెడలిపోయిరి.

కం॥ అతతమతి రఘువీరుఁడు, చేతము రంజిల్ల మౌని•శేఖరునకు సం
 ప్రీతిని మ్రొక్కి ప్రయాణం, బై తరలుచు నిట్టు లనియె•హర్షము పెర్మిన్.

ఆతతమతి=ఉదారమైన మనస్సుతో-చేతము=మనస్సు.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రుఁ డంత సంతోషాతిశయముచే వికాసమునొందిన మనస్సు గలవాఁడై విశ్వామిత్రునకు నమస్కరించి ప్రయాణమై పోవుచు నిట్లనియె.

-• ౨౮ వ సర్గము •-

ఉ॥ ఆరయ దేవతాతతుల•కైన నజయ్యము లైన యస్త్రముల్
 కారుణికాగ్రణీ! యొసఁగఁ•గైకొనితిన్ మఱి వీని కిన్ను సం
 హారములన్ యథావిధిగ•నంచు వచించిన సువ్రతాత్ముఁ డా
 శ్రీరఘురామచంద్రునకుఁ•జెప్పఁ దొడంగెను వాని నన్నిటిన్. ౬౭౬

అజయ్యములు=జయింప సాధ్యముగానివి, సంహారములన్=సంహారాస్త్రములను, యథావిధి=శాస్త్రప్రకారము.

తాత్పర్యము.

దయావంతుఁడా! దేవతాసమూహములకైనను జయింపరాని యస్త్రములను నీ విచ్చుటవి గ్రహించితిని. శత్రువులు మనపై నేయస్త్రము ప్రయోగించిన దానిని నేయస్త్రముతో సంహరింపవలయునో, మనము ప్రయోగించిన దానినే మన ముపసంహరింపవలసియుండిన నెట్లు చేయవలయునో యదియును జెప్పుమని యడిగిన వానినెల్లఁ జెప్ప నారంభించెను.

-• విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామున కుపసంహారాస్త్రము లొసంగుట •-

సీ॥ సత్యవంతంబును•సత్యకీర్తిశరంబుఁ, బ్రతిహారతరధృష్ట•రభసములును
 మొగిఁ బరాఙ్ముఖ మవాఙ్•ముఖములలక్ష్యవిషములునుమఱిదశా•క్షంబునుగ్ర
 దృఢనాభము సునాభ•మెసఁగు సుదీప్తంబు,
 దశ శీర్షమును శతో•దరము నిశిత
 శతవక్త్రశరముఁ గృ•శనము జ్యోతిషపద్మ,నాభ మహానాభ•నామకములు
తే॥ దుందునాభసునాభముల్•తోయజాక్ష,
 విమల నైరాశ్యశుచిబాహు•విదుచిరుచిర
 ధనమహాబాహునిష్కలి•దైత్యశమన,
 కాండములను హరిద్రయో•గంధరములు

తే॥ మకరధాన్యములు బిత్పసౌ•మనసములును,
శాతకరవీరశరము విభూతశరముఁ
గామరుచి యావరణమోహ•కామరూప,
సర్వనాభజృంభకములుఁ•జారుశీల ౬౬౮

కం॥ సంతానవరణశరముల, నంతవిభావంతములు భృ•శాశ్వతసూజుల్
చింతితరూపులు జాపక, చింతామణు లనుచు నిచ్చె•శ్రీరామునకున్. ౬౬౯

తా త్ప ర్య ము

సత్యవంతము-సత్యకీర్తి-ప్రతిహారము-రభసము - పరాఙ్ముఖము-అవాఙ్ముఖము-లక్షాక్షవిషములు-దశాక్షము-దృఢనాభము- సునాభము-సుదీప్తము-దశశీర్షము-శతోదరము-శతవక్త్రశరము-కృశనము-జ్యోతిషము-పద్మనాభము మహానాభము-దుందునాభము-సునాభము-నైరాశ్యము-శుచి-బాహువు-విరుచి-రుచిరము-ధనము-మహాబాహువు - నిష్కలి - దైత్యశమనము-హరిద్రము-యోగంధరము-మకరము-ధాన్యము-పిత్పవు-సౌమనసము - కరవీరశరము-విభూతశరము-కామరుచి-ఆవరణము-మోహము-కామరూపము - సర్వనాభము-జృంభకము-సంతానము-వరణము-అనంతము-విభావంతము-వీరందఱుభృశాశ్వుని కొడుకులు.కోరిన రూపములు గలవారు. జపించువారి పాలిటి చింతామణు లనుచు విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామునకిచ్చెను. వీనికన్నిటికి మంత్రములు గలవు. ఏమిలాభము? గ్రంథ విస్తరభీతి ననుపదింపలేదు.

—• శ్రీరామున కుపసంహారాస్త్ర దేవతలు ప్రత్యక్ష మగుట •—

ఉ॥ కొన్ని సుమూర్తిమంతములు•గొన్ని యఖర్వసుపర్వ తేజముల్
గొన్ని సుఖప్రదంబులు•గొన్ని జ్వలద్దహనోపమానముల్
గొన్నియు ధూమతుల్యములు•గొన్ని యహస్కరచంద్రదీప్తు లి
ట్లన్నియు రాముఁ జేరి కలి•తాంజలులై మధురోక్తి ని ట్లనున్. ౬౭౦

సుమూర్తిమంతములు=మంచికఠినదేహములుకలవి- అఖర్వసుపర్వతేజముల్=కొఱతలేని దివ్యతేజములుగలవి-జ్వలత్ దహనోపమానముల్=మండుచున్న నగ్నికి సమానులు-ధూమతుల్యములు=పొగతోసమానమైనవి-అహస్కర చంద్రదీప్తులు=సూర్యునియొక్కయు చంద్రునియొక్కయుఁ గాంతివంటి కాంతి గలవి. కలితాంజలులు=ముకుళించిన చేతులుగలవై, మధురోక్తిన్=తియ్యని మాటలతో, ఈయస్త్రములన్నియు నవతారమూర్తియగు శ్రీరామచంద్ర మూర్తికిఁ దెలియనివి కావు. అయినను మంత్రములకు సద్గురూపదేశ మావశ్యకమని లోకమునకు బోధించుటకై విశ్వామిత్రువలన గ్రహించెను.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యస్త్రములు కొన్ని మంచి కఠినశరీరములు గలవి. కొన్ని విస్తారమైన దివ్యతేజములుగలవి. కొన్ని సుఖమిచ్చునవి. కొన్ని మండుచున్న యగ్నికి సమానులైనవి. కొన్ని పొగవలెనుండునవి. కొన్ని సూర్యచంద్రులతేజము గలవి. అవన్నియు, రామచంద్రమూర్తిని సమీపించి కేలుమోడ్చి తియ్యనిమాటలతో నిట్లనియె.

తే॥ కంజదళనేత్ర నీకుఁ గిం•కరుల మేము,
పని విధింపుము మాకన•బ్బార్థివుండు
మవిని నేను దలంచిన•మాత్రవచ్చి,
సాహ్య మొనరింపుఁ డిచ్చమైఁ•జనుఁడటన్న. ౬౮౧

కంజదళనేత్ర=తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడా-ఓ భగవంతుఁడవైన పుండరీకాక్షా! ఏము=మేము-విధింపుము=ఆజ్ఞాపింపుము - సాహ్యము=సాహాయ్యము, తోడుపాటు ఇచ్చమైన్=ఇష్టప్రకారము. నేను అనుటకు మొదటి రూపకము ఏను. మేము అనుటకు మొదటిరూపకము ఏము. భారతమందు నేను అనుపదము లేదు. కావునఁ దిక్కనకాలమున కీవలననే నేను శబ్దము ప్రచారములోనికి వచ్చియుండవలయును.

తా త్ప ర్య ము

పుండరీకాక్షుఁడవైన రామచంద్రా! మేము నీకుఁ గింకరులము; క్రొత్తవారము కాము; నీ వెట్టి లాజ్ఞ చేసిన నట్లు వర్తింపఁగలవారము అనిన రాజకుమారుఁడు నేను స్మరించినవెంటనే వచ్చి కార్యముఁ జక్కఁబఱిచి పొండు

కం॥ నిటలతటఘటితకరసం, పుటములతో రామచంద్ర•భూమీశున కు
త్కటముదమునవలగొని యవి,
మటుమాయం బయ్యెనంత•మనుజేంద్రుఁడున్.

నిటల....పుటములతో=నొసటిప్రదేశమందుఁ జేర్పఁబడిన ముకుళించిన హస్తములతో, ఉత్కటముదమునన్= తమ్ముస్వీకరించెఁగదా యను నధిక సంతోషముతో- వలగొని=ప్రదక్షిణించి.

తా త్ప ర్య ము.

అనిన నయ్యస్త్రమంత్రమూర్తులు నొసటహస్తములు జోడించి శ్రీరామచంద్రమూర్తి తమ్మనుగ్రహించి స్వీకరించెఁగదా యను మహాసంతోషముతో నాయనకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి కానరాకపోయెను.

కం॥ ఆమునివరునాజ్ఞం గొని, సౌమిత్రికి నిచ్చె నఖిల•సంహారాస్త్ర
స్తోమము సంతోషంబున, నీమెయి నావిద్య లెల్ల•నెఱిఁగినవాఁడై. ౬౮౩

ఈ పద్యమునకు మూలశ్లోకము ప్రక్షిప్తము.

తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రుని యాజ్ఞప్రకారము సంహారాస్త్రములన్నియు రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణున కిచ్చెను. ఈవిధముగ వా రావిద్యలెల్ల నేర్చినవారై;

వనమయూరము॥ మాణవకరత్నములు•మౌనివరున్ వెంటన్
రాణమెయిఁ బోవునెడ•రాముఁడు మృదుశ్రీ
వాణి నిటు పల్కె ఋషి•వర్య! గిరిచెంతన్
బోణిమి నెసంగెఁ దరు•పుంజ మది గంటే? ౬౮౪

మాణవకరత్నములు=శ్రేష్ఠులైన బాలురు తరుపుంజము = వృక్షసమూహము. వనమయూరము-భ-జ-స-న-గగలు గణములు, తొమ్మిదింట యతి.

తాత్పర్యము

రత్నములవలె శ్రేష్ఠములైన సద్గుణములుగల యాబాలురు విశ్వామిత్రుని వెంటఁ బోవుసమయమున మెత్తని శుభవాక్కుతో రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను ఋషి శ్రేష్ఠుఁడా! అదిగోఁ గొండప్రక్క నందమైన చెట్లగుంపున్నది చూచితివా?

చం॥ జలదనికాశమై సరస•సాలరసాలతమాలమాలతీ
మలయజబీజపూరడహ•మాఘ్యశిరీషకమాధవీలతా
వళులను జిత్రచిత్రశుక•బర్హిణబంభరడింభఝుంకృతుల్
గలయఁగఁ బర్వె లోచనవి•కాసకరంబు మనోహరంబునై. ౬౮౫

జలద కాశమై=మేఘముతో సమానమై, సరస=రసవంతమైన, సాల=వృక్షములు, రసాల=తియ్యనామిడిచెట్లు, తమాల=చీఁకటిమ్రాఁకులు, మాలతీ=జాజితీఁగలు, మలయజ=శ్రీగంధవృక్షములు, బీజపూర = మాదీఫలములు డహ=గజనిమ్మ, మాఘ్య=మొల్ల, శిరీష=దిరిసన, మాధవీలత=పూలగురువింద తీఁగ, ఆవళి=సమూహములను, చిత్ర చిత్ర శుక బర్హిణ బంభరడింభఝుంకృతుల్=ఆశ్చర్యకరమైన పెక్కురంగులుగల చిలుకలయొక్కయు, నెమిళ్ళయొక్కయు, తుమ్మెదలయొక్కయు పిల్లలఝుంకారములు, పర్వెన్=వ్యాపించెను. లోచనవికాసకరంబు=కన్నులు వికసింపఁజేయునది, మనోహరంబు=మనస్సు నాకర్షించునది.

మబ్బుక్రమ్మినట్లు దట్టమై-నల్లనై-చీఁకటులుగలిగించునవియై రసవంతములైన వృక్షములు తియ్యమామిడులు-చీఁకటిమ్రాఁకులు - జాజులు - చందన వృక్షములు - మాదిఫలములు - గజనిమ్మలు - మొల్లలు-దిరిసెనలు-పూల గురివిందతీఁగలు వీనిసమూహములు, ఆశ్చర్యము కలిగించు నానావర్ణములు

గల చిలుకలు-నెమిళ్ళు-తుమ్మెదలు - వీనిపిల్లల ఝుంకారములు సంతటను కన్నులకానందము కలిగించుచు మనస్సు నాకర్షించుచు సంతట వ్యాపించెను.

కం॥ శారికీరీమత్తమ, యూరీగానములు గగన•మొరసెను దళమై
యేఋషి యిం దుండెడి నో,
సారమతి సటంచు రామ•చంద్రుఁడు మఱియున్. ౬౮౬

శారీ=ఆఁడుగోరువంకలు, కీరీ=ఆఁడు చిలుకలు, మయూరీ = ఆఁడు నెమిళ్ళు, గానములు=పాటలు, పురుషులపరుషధ్వనికన్న మధురవాణుల కంఠ ధ్వని మనోహరము. కావున నాఁడుపక్షులు చెప్పఁబడును. ఈ మగపక్షుల కంఠ రవమే శ్రావ్యము. ఇఁక నాఁడుపక్షుల కంఠరవము శ్రావ్యతరము. ఒరసెను= రాచుకొనెను, దళమై=దట్టమై, ఋప్రాసము, ౩౫౭ పద్యము చూడుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆఁడుగోరువంకలయు నాఁడుచిలుకలయు నాఁడునెమిళ్ళయు పాటలు దట్టమై యాకాశమును రాచుకొనుచున్నవి. ఈ వనమం దుండు ఋషియెవఁడు తెలుపుము.

మత్తకోకిలము॥ దారుణం బగు కాననంబును•దాఁటినార మటంచు నీ
హారిసౌఖ్యతరప్రదేశము•నారయ న్మదిఁ దోఁచెడిన్
జారుభూరినినాదముల్ మృగ•సంచయంబుల స్వైరసం
చారముల్ గన నయ్యెఁ బెల్లుగ•సంయమీశ్వర! చెప్పవే

దారుణము=భయంకరము-కాననము=అడవి-హారి=మనోహరమై-సౌఖ్య= సుఖము గలిగించు-ప్రదేశము=స్థలము-స్వైరసంచారములు = భయములేక యిచ్చవచ్చిన తిరుగులాడుటలు.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! భయంకరమైన యడవిని దాఁటితి మని యీ మనోహరమై సుఖమైన ప్రదేశము చూడఁగాఁ దోఁచుచున్నది. నిన్నటి భయంకరధ్వనులు-క్రూరమృగములు లేక మనోహరమైన ధ్వనులు వినవచ్చుచున్నవి. ఎక్కడఁజూచి నను మనుష్యులభయము లేక తమ యిచ్చవచ్చినట్లు జింకలు తిరుగుచున్నవి. మునీంద్రా? దీని కేమి కారణము?

మ॥ భవదీయాధ్వరవిఘ్నకర్తలగునా•బ్రహ్మఘ్ను లెవ్వారు? మీ
సవనారామ మదెద్ది? యాఖిలులవా•సస్థాన మెం దుండు? నే
సవనం బేక్రియ నెప్పు డెప్పుగిదిఁ జే•యం గార్య మోఁ? బల్కవే
యివి సర్వం బన నప్రమేయునకు మౌ•నీంద్రుండు దా నిట్లనున్. ౬౮౭

భవదీయ........అధ్వరవిఘ్నకర్తలు=నీయజ్ఞమునకు విఘ్నము చేయువారు-బ్రాహ్మఘ్నులు=బ్రాహ్మణులఁజంపువారు-సవన+ఆరామము=యజ్ఞము చేయువనము, ఖలుల=దుష్టుల-అవనము = రక్షణము-అప్రమేయునకున్=మహిమ ప్రమాణ మింతయని చెప్పనలవికానివానికి-ఇందలి యప్రమేయ శబ్దము ముందురాఁబోవు త్రివిక్రమావతారకథను సూచించుచున్నది.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! నీయజ్ఞమునకు విఘ్నముచేయు బ్రాహ్మణహంత లెవ్వరు? మీరు యజ్ఞముచేయు వన మెందున్నది? నేను యజ్ఞరక్షణ మెట్లు చేయుట యుక్తము? అనిన నింతని పరిమాణము చెప్పసాధ్యపడని మహిమగల యా రామచంద్రునకు విశ్వామిత్రుఁడిట్లనెను.

• ౨౯సర్గము. శ్రీరామునకు విశ్వామిత్రుఁడు సిద్ధాశ్రమవృత్తాంతముఁదెల్పుట •

ఉ॥ ఇచ్చట మున్ను రాఘవ య•నేకయుగంబు లనేకవర్షముల్
పొచ్చెము లేనినిష్ఠఁ దప•ముం బచరించెను విష్ణుమూర్తిరా
నిచ్చఁ దపోవ్రతంబును న•హీనపుయోగము సిద్ధిఁ బొందఁగా
నిచ్చట వామనుండు వసి•యించెఁ దదాశ్రమ మిద్ది యయ్యెడన్. ౬౭౯

అహీనపుయోగము=గొప్పయోగము. ఈవనమందు = ఈప్రదేశమందు ననుటకుఁగాను ఇచ్చట నిచ్చట నని రెండుమార్లు చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా! యీప్రదేశమందుఁ బూర్వ మనేకయుగము లనేకసంవత్సరములు నిష్ఠ కేలోపము లేకుండునట్లు తపస్సు మహాయోగము సిద్ధి పొందు నట్లిచ్చట విష్ణువు తపము చేసెను ఆ విష్ణుమూర్తి యగు వామనుఁడు వసించిన ప్రదేశమిదియే. ఇచ్చట విష్ణువు తపస్సుచేయుట లోకప్రవర్తనార్థము విష్ణుమూర్తియే తపస్సుచేసెనే తపస్సుచేసిన నెంతఫలమున్నదో మనము చేయుద మని లోకులను బ్రవర్తింపఁజేయుటకు బదరీనారాయణమందువలె నిచ్చట దపస్సుచేసెను. ఎచ్చటనో హిమవత్పర్వతమధ్యమందుఁ దపస్సుచేసిన లోకమున వారికెట్లు తెలియవలయును. విష్ణువని వామనుఁడని చెప్పఁటను విష్ణుస్వరూపముననను వామనస్వరూపముననను గూడ నిచ్చటఁ దపస్సు చేసెనని యర్థము. ఇట్టి దివ్యక్షేత్రమే వాసయోగ్య మని తెలుపుటకుఁగా నాయన చరిత్రము చెప్పుచున్నది.

కం॥ సిద్ధించు మహాతపములు, సిద్ధము కశ్యపుఁడు యోగ•సిద్ధిం గనెఁ దా
సిద్ధముగ నిచట దానన్, సిద్ధాశ్రమ మనఁగ నిది ప్ర•సిద్ధం బయ్యెన్. ౬౯౦

తాత్పర్యము

ఈ పద్యమున నీప్రదేశమునకు సిద్ధాశ్రమ మను పేరు వచ్చుటకుఁ గారణము తెలుపఁబడుచున్నది.

ఎంతటి గొప్పతపస్సైనను నిర్విఘ్నముగ సాగి యిచ్చట ఫలవంతమగును. ఇచ్చటఁ జేసినతపస్సు వ్యర్థముపోదు. కశ్యపుఁ డాప్రకారము చేసి యిచట సిద్ధిని బొందెను. కావున దీనికి సిద్ధాశ్రమ మనిపేరు జగత్ప్రసిద్ధమయ్యెను. కశ్యపశబ్దార్థమును గశ్యపుఁడే యిట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ కులం కులంచ కువమః కువమః కశ్యపో ద్విజః,
కాశ్యః కాశనికాశత్వా దేవ న్మే నామ ధారయ ॥

కశ=కొఱడా, దానికి యోగ్యమైనవి-కశ్యాః=గుఱ్ఱములు-ఇంద్రియములే గుఱ్ఱములు, వాని కాశ్రయమగుటచే కశ్యములు=దేహములు, కులంకులం= వీప్సయందు ద్విర్వచనము, ప్రతిశరీరమందు, నేనొకఁడనే కశ్యపుఁడను. కశ్యతి=శరీరముల రక్షించువాఁడు పాలించువాఁడు-త్రాగువాఁడు - భుజించువాఁడు-త్రావించువాఁడు-ఎండించువాఁడు- ఇదియోగార్థము. కువమః-కు= భూమిని వమః=వర్షించువాఁడు కావున కువముఁడు=సూర్యుఁడు, మునుపటివలె వీప్సయందు ద్విర్వచనము అనఁగా సూర్యులందఱు నేనే, దేవతలందఱు నాకొడుకు లగుటచే వారే నేను. కాశ్యః=దీప్తిమంతుఁడు దానికిఁ గారణము కాశనికాశత్వాత్=అనేకకాలముగ నుండువాఁడ నగుటచే-కాశమనఁగా జెల్లి-దాని పువ్వు-దానితో సమాన మనఁగాఁ దెలుపు, దీర్ఘకాలముగఁ దపస్సు చేయుటచేఁ దెల్లనైన వెంట్రుకలు గలవాఁడను—నీలకంఠ.

ఉ॥ యాచనకామరద్రుమము•నై బలియుండు బలీంద్రుఁ డల్ల వై
రోచని నిర్జితాఖిలమ•రుద్గణసిద్ధబలారి యై త్రియా
మాచరఖేచరప్రకర•మండలి గొల్వ జగత్ప్రశస్తుఁడై
ధీచతురుండు విశ్రుతగ•తిం బరిపాలనచేసె లోకముల్. ౬౯౧

యాచనక+అమరద్రుమము=యాచకులపాలి కల్పవృక్షము-వైరోచని= విరోచనునికొడుకు, నిర్జిత=జయింపఁబడిన, అఖిల=సమస్తమైన, మరుద్గణ= వాయుగణములు-ఆవహము ప్రవహములోనైనవి - సిద్ధ=సిద్ధులు-బలారియై= ఇంద్రుఁడై, త్రియామాచర=రాత్రియందుఁ సంచరించురాక్షసులయు-ఖేచర= ఆకాశమందుసంచరించుదేవతలయు-ప్రకర=సమూహముల-మండలి = గుంపు-

కొల్వు=సేవింపఁగా, జగత్ప్రశస్తుఁడై=ప్రపంచముచేఁ బొగడఁబడినవాఁడై ధీచతురుండు=బుద్ధినేర్పుగలవాఁడు, విశ్రుతగతిన్=కీర్తికరమైనరీతిగా - ధర్మమార్గమున-పాలనశబ్దము చరిత్రాదులలోఁ జేరినది. కావున పాలన-పాలనము యని రెండురూపములు - ప్రహ్లాదునికొడుకు విరోచనుఁడు-విరోచనునికొడుకు బలిచక్రవర్తి=త్రియామ = మూఁడుజాములుగలది - సూర్యాస్తసమయమున తరువాత నరజాము, సూర్యోదయమునకు ముం దరజాము సంధిసమయము-పగటిలోనే చేయుచున్నది-కావున రాత్రికి మూఁడుజాములే.

తా త్ప ర్య ము.

యాచకులకోరికలు లేదనక దీర్చువాఁడును, బలవంతుఁడునైన విరోచనుని కుమారుఁడైన బలిచక్రవర్తి వాయువులను, సిద్ధులను, నింద్రుని జయించినవాఁడై రాక్షసులు దేవతలుకూడఁ దనసేవజేయుచుండ ధర్మమార్గమున వర్తించుచు లోకమునఁ గీర్తిమంతుఁడై మూఁడులోకములను బరిపాలించెను. ఈ బలిచక్రవర్తియున్న స్థలమే మహాబలిపురము. ఇది చెన్నపురిసమీపమున నున్నది.

ఉ॥ అప్పుడు వచ్చి యిచ్చటికి•నగ్నిపురోగములైన దేవతల్
దెప్పున విష్ణుఁ గాంచి కడు•దీనతఁ బల్కిరి సప్తతంతువున్
గొప్పఁగ జేసెడిన్ దనుజ•కుంజరుఁ డయ్యది తీరకున్న మీ
రిప్పుడ యాబలిం గనఁగ•నేఁగి స్వకార్యము జక్కబెట్టుఁడీ. ౬౯-౭

అగ్నిపురోగములు=అగ్నిముందుగాఁగలవారు, సప్తతంతువు=యజ్ఞము 'సప్తభిః ఛందోభి స్తన్యత ఇతి సప్తతంతుః'-తను విస్తారే-ఏడుఛందస్సులచేత విస్తరింపఁబడినది, గు.ప్ర. తీరకున్న= ముగియకమునుపే - స్వకార్యము-మీ పని. ఆశ్రితులగు దేవతలకార్యము మీకు స్వకార్యమేకదా- కావున దాని నెఱవేర్పుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ సమయంబున నగ్నిని ముందుంచుకొని దేవత లీ ప్రదేశంబునకు వచ్చి విష్ణుం గాంచి మిక్కిలి దీనత్వముతో నిట్లనిరి.- దేవా! బలిచక్రవర్తి యిప్పుడు గొప్ప యాగము చేయుచున్నాఁడు. అది ముగియుటకు ముందే మీ రతనిఁ జూడబోయి మీకు స్వకార్యమైన దేవతాకార్యమును జక్కఁబెట్టవలయు నని ప్రార్థించెదము.

యజ్ఞము ముగిసిన తరువాత నేల చేయరాదందురా-ఆవల జయింప సాధ్యుఁడు గాఁడు.

యాగ మనఁగానేమి? ఫలప్రదములగు జ్యోతిష్టోమాది కార్యములు,అనిచెప్ప రాదు. కార్యము లచేతనము లగుటచేనవి ఫలము లీయఁజాలవు.అచేతనములు

ఫలమియ్యవలసియుండినఁ జేతనసాహాయ్య మవశ్యకమై యుండును. ఇంద్రాయ స్వాహా యను శబ్దము లచేతనములు కావున నవియు ఫలమీయఁ జాలవు. కాఁబట్టి యాయా దేవతల ప్రీత్యర్థమై యాయాదేవతల నుద్దేశించి యాయామంత్రములతోఁ జేయుహోమము యాగ మనఁబడును. ఇట్టిదే జ్యోతిష్టోమాదులు- 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయే ద్వషట్కరిష్యన్ సాక్షాద్దేవతాం ప్రీణాతి' యను శ్రుతివాక్య మిందుఁ బ్రమాణము. ఏ దేవతకై హవిస్సు గ్రహింపఁబడుచున్నదో యాదేవత వషట్కారపూర్వకముగ ధ్యానింపఁబడుటచే నాదేవత ప్రత్యక్షముగా వచ్చి యగ్నిముఖంబున హవిస్సును గొని (అగ్నిముఖావై దేవా యని యున్నదికదా.) తృప్తిపడి ఫలమిచ్చును. అట్లు దేవత ప్రత్యక్షముగా వచ్చి హవిర్భాగమును గొని తృప్తిపడు నెడల వేఱువేఱు దేశములందు నేకకాలమున వేఱువేఱు జనులు యాగము చేసిరేని యెచ్చటికై వారుపోదురు? అని సందేహింపఁబనిలేదు. దేవతలు నానా రూపములేక కాలమునఁ నెత్తఁగలవారు కావునమీఁదఁజెప్పఁబడినది; యాగమైనచో బలి దేవవిరోధి కావునఁ బ్రత్యక్షదేవతలఁ జావఁగొట్టి వారిచే సేవచేయించుకొనుచుఁ బరోక్షమున వారినిఁ బూజించినాఁ డనుట యయుక్తము. కావునఁగదా రావణుఁడు ఇంద్రజిత్తు చేసినయాగము నధిక్షేపించెను. ఉత్తరకాండము ౨౩౯వ పద్యము-రావణ వాక్యము.

> "దీనను మేలు లేదు, మనద్వేషుల నింద్రముఖామరాదులన్
> మానితరీతి భక్తిని సమంచితవస్తువులన్ యజింతురే"

అట్లైన బలిచేసిన కార్యమేది?

బలిచక్రవర్తి యింద్రాదుల ప్రీతికై యజ్ఞము చేసినవాఁడు కాఁడు. ఆయన విష్ణుభక్తుఁడు. విష్ణుభక్తుఁడు విష్ణువును దప్పఁ దక్కిన దేవతలను ఫలముగోరి వారినిఁ బూజింపఁడు. కావున బలిచేసినది విష్ణ్వారాధన రూపమైన యజ్ఞము. యజ్ఞ మనఁగా దేవపూజ, ఇందుఁ బూజింపఁబడిన దేవత విష్ణువు. కావున బలియజ్ఞము చేయుట యుక్తమే. అట్లైన నింద్రాయస్వాహా వరుణాయ స్వాహా యని వీఁపేర్లుచెప్పి యేల హోమము చేయుదురు? అనిన ఇంద్రవరుణాది శబ్దములకు ముఖ్యాన్వయము భగవంతుఁ డగు శ్రీమన్నారాయణునందే, కావున నింద్రుఁ డనినను వరుణుఁ డనినను నారాయణుఁ డనియే మొదటి ముఖ్యార్థము. ఇంద్రాదులం దది గౌణము. భగవచ్ఛబ్దము లోనైనవానివలె. కావున విష్ణుభక్తుఁడగువాఁ డాదేవతలపేర్లు చెప్పునపుడు తనయిష్టదేవత యగు నారాయణుని నాపదముచేఁ బూజించును. అతని భావన యట్లుండును. కావున నతనికి ఫలమిచ్చువాఁడు భగవంతుఁడే. తక్కినవారో యాయాదేవతల నుద్దే

శింతురు. కావున నాయాదేవత లెంత ఫలము నీయ నధికారులో యామాత్ర మితఫలమునే వారిమూలమున భగవంతుఁడే యిచ్చును.

ఇట్లు తనయం దనన్యభక్తిగల బలి నెట్లు విష్ణువు చెఱుపఁదలపెట్టె నను ప్రశ్నవచ్చును. తనయందు భక్తిచేయువానికంటెఁ దనభక్తులయందు భక్తిగల వానిని జూచి భగవంతుఁడు సంతోషించును. భక్తవిరోధియగు భక్తునిజూచి సంతోషింపడు. వానిని శిక్షించియైనఁ గ్రమమార్గమున వర్తింపఁజేయును. ఒక తండ్రి తనకొడుకులలో నొకఁడు బలిష్ఠుఁడై యన్నదమ్ముల బాధించునేని వానినడపడికి నతఁడు సంతోషించునా? ఈ సందర్భమున నీవాక్యము లను సంధింపవలయును.

శ్లో॥ మమ మద్భక్తభక్తేషు, ప్రీతి రభ్యధికా భవేత్
తస్మా న్మద్భక్తభక్తాశ్చ, పూజనీయా విశేషతః॥

నాభక్తులభక్తులైన వారియందు నాకెక్కువప్రీతి. కావున నాభక్తుల భక్తులను విశేషముగాఁ బూజింపవలయును "తస్మా ద్విష్ణుప్రసాదాయ వైష్ణవాన్ పరితోషయేత్.

కావున విష్ణువు ననుగ్రహముకొఱకు విష్ణుభక్తుల సంతోషపఱుపవలయును "అనాదృతం సుతం గేహీ పురుషం నాభినందతి, తథాఽనర్చితసద్భక్తం, భగవాన్నాభినందతి" తనకొడుకు నవమానించువానివిషయమున గృహస్థుఁడు సంతోషింపఁడు. అట్టులే తనసద్భక్తు నారాధింపనివానిని భగవంతుఁడు సంతోషింపఁడు. 'స్వారాధనం విహాయాపి స్వభక్తానర్చయంతి యే, తేభ్యః ప్రసన్నో భగవాన్ సిద్ధి మిష్టాం ప్రయచ్ఛతి." త న్నారాధింపకపోయినను తనభక్తుల నారాధించువారి విషయమున భగవంతుఁ డనుగ్రహించి వారి యిష్టసిద్ధిని గలిగించును. కాని బలి విష్ణుభక్తుఁడైనను విష్ణుభక్తుల దేవతల బాధించుటచే విష్ణు వాయనను దండింపవలసివచ్చెను.

దీనివలన భక్తుఁడగువాఁడు తా నెంత గొప్పవాఁడైనను నితరభక్తుల బాధింపరాదని సూచన.

తే॥ యాచకు ల్దిక్కు దిక్కుల•యందునుండి,
వచ్చి యాతని యాచింప•నిచ్చకొలఁది
నెవ్వరెదిగోరి రేనియు•నిచ్చునతఁడు,
మట్టు మీఱిన మఱి యది•యెట్టిదైన. ౬౯౩

తాత్పర్యము

యజ్ఞదీక్ష వహించియుండు కాలమందు యాచకులు దేహి యన నాస్తియన రాదు. కావున యాచకులు నలుదిక్కులనుండి గుంపులుగుంపులై వచ్చి వారి

వారి యిష్టప్రకార మడుగుచున్నారు. ఆయనను వారెట్టిదుర్ఘటమైనది మితి మీఱినదియైనను అడిగిన లే దనక దేనినైన నిచ్చుచున్నాఁడు.

ఉ॥ మాయ సమాశ్రయించి సుర•మండలి కభ్యుదయప్రదాత వై
చేయుము వామనాకృతిని•జేకొని యుత్తమ మౌశుభంబు నా
రాయణ! వారిజాక్ష! యని•ప్రార్థన సేయుచునుండ నట్టిచో
వాయుసఖోపముండు ముని•వర్యుఁడు నందనలాభకాంక్షమై. ౬౯౪

మాయ=లోకమునకు విష్ణుత్వము గానరాకుండఁ గప్పుదివ్యశక్తి-అభ్యుదయ ప్రదాతవై=క్షేమము నొసంగువాఁడవై-వామనాకృ ని = మఱుగుజ్జువాని వలె. వాయుసఖోపముండు=అగ్నిహోత్రునితో సమానుఁడు-నందనలాభ కాంక్ష మైన్=కొడుకుగలుగవలయునను కోరికచేత.

తాత్పర్యము

'నారాయణ! పుండరీకాక్ష! అచింత్యమై-యద్భుతమై యఘటనఘటనా సమర్థ మగు నీ శక్తిని నాశ్రయించినవాఁడవై లోకమునకు నీ స్వరూపము గావనీయక దేవతలకు మేలుకూర్చువాఁడవై పొట్టివానివలెనై మేలుచేయుము', అని ప్రార్థించుచుండు సమయంబున నగ్నితేజుఁడైన మునిశ్రేష్ఠుఁడు కశ్యపుఁడు కొడుకునుగను కోరికగలవాఁడై.

ఉ॥ శ్రీపతిఁగూర్చి కశ్యపుఁడు•చేసెఁ దపం బదితిద్వితీయుఁడై
యొపిక దివ్యవర్షము లొ•కొండుసహస్రక మత్యుదారని
ష్ఠాపరిణాహ మొప్ప నతి•సాత్త్వికవృత్తి యొసంగ, దాన ల
క్ష్మీపతి తుష్టుఁ డౌచు దయ•చేసిన నిట్లు నుతించె మౌనియున్. ౬౯౫

శ్రీపతిఁగూర్చి=లక్ష్మీవల్లభుఁడైన నారాయణు నుద్దేశించి, అదితిద్వితీయుఁడై= భార్యయగునదితితోఁగూడినవాఁడై, అత్యుదారనిష్ఠాపరిణాహము= మిక్కిలిగొప్పదగు నిష్ఠాతిశయముచే-శ్రీపతిగూర్చి యనుటచే లక్ష్మీవిశిష్టుఁడైన నారాయణుఁడే యుపాసింపఁదగినవాఁడనియు, అదితిద్వితీయుఁడై భార్యతోఁ గూడి తపస్సుచేసె ననుటచే నేకమనస్సుతో నేకనిష్ఠతో భార్యాభర్తలిరువురు నుపాసించిన విశేషఫలదమనియు, శీఘ్రముగా నది కలుగు ననియు నేర్పడు చున్నది. దీనివలన భార్యలు భర్తృశుశ్రూషచేయుచుఁ దాముసు దపస్సు చేయవచ్చు నని సూచన.

భార్యాభర్త లిరువురు నేకాభిప్రాయముతోఁ జేయుతపస్సు వలన విశేష ఫలముగలదు-అది శీఘ్రముగను ఫలించును.

తాత్పర్యము

శ్రీమన్నారాయణుఁగూర్చి కశ్యపమహర్షి భార్యయగు నదితితోడ నోపికతో ననేక దివ్యసంవత్సరములు మిక్కిలినిష్ఠతో, సత్త్వగుణముగలవాఁడై తపస్సుచేయుగాఁ దానిచే నారాయణుఁడు సంతోషించి ప్రత్యక్షము కాఁగా నాయన యిట్లు స్తుతించెను.

'సోఽకామయత-బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స తపోతప్యత' యనుశ్రుతి వాక్యము చొప్పున విష్ణుమూర్తి లోకరక్షార్థమై యిచ్చట నాలోచించుచుండెను. (తప మనఁగా నాలోచన తప ఆలోచనే-యని ధాతువు) గాని యొకానొకఁడు చెప్పినట్లు యోగసిద్ధికై యష్టాంగయోగము తత్పూర్వయోగము రాన ట్లిప్పుడు సాధింపఁ దపస్సు చేయుఁబూనినట్లు అర్థము చెప్పరాదు. ఇట్లు చేయునపు డదృశ్యుఁడై పామరలోకగోచరుఁడుగాక భక్తజనమాత్ర గోచరుఁడై యుండెను ఇచ్చట విష్ణువు సన్నిహితుఁడై యుండుట యెఱింగిన తపస్వు లిచ్చటఁ దపస్సు చేసి యాయన యనుగ్రహమువలన సిద్ధిపొందిరి. వారిలోఁ గశ్యపుఁ డొకఁడు. పుత్రకాంక్షచేఁ దపస్సుచేసెను. ఈ సమయమందే దేవతలు విష్ణువును 'బలి యును నీ భక్తుఁడే కావునఁ గశ్యపునకుఁ బుత్రుఁడవై బలిని హింసింపక యాచించి సురరాజ్యము నింద్రున కి' మ్మని వేఁడిరి. దీనివలన భక్తులగు వారు వేఱొకభక్తునికిఁ గీడుగలిగింపకయే సౌమ్యమార్గమునఁ దమకార్యముదాని వలన సాధింపఁగోరుదు రని సూచన.

సీ॥ పుణ్యతపోమయు•భూరితపోరాశి, వరతపోమూర్తిని•భక్తవరదు
వరతపఆత్మకుఁ•బరమపూరుషు నిన్నుఁ గంటి నిప్పుడు తపో•గరిమచేత
ననఘ నీదుశరీర•మున యందు సకలప్ర,
పంచంబుఁ గన నయ్యె•భద్రమూర్తి
వీ వనాద్యుండ వ•నిర్దేశ్యుఁడవు గాన,శరణంబు నాకు నీ•చరణయుగమె
తే॥ యనినఁ గశ్యపుఁగనుఁగొని•మనములోనఁ,
గరుణవశుకొత్తనిట్ల నె•గరుడగమనుఁ
డయ్య వరమున కర్హుండ • వై తివింక,
వరముగోరుము నీకెది•వాంఛయనుఁడు. ౬౯౬

పుణ్యతపోమయున్ = పవిత్రమైన తపస్సుచే, ప్రచురమైనవానిని-ఆరాధ్యుఁడగుటచేఁ బ్రచురుఁడు. తపస్సుచే నారాధ్యుఁ డని యర్థము. తపోరాశిన్=తపోరాశిస్వరూపుని అనఁగాఁ దపఃఫలమిచ్చువాని నని యర్థము తపోమూర్తి=జ్ఞానస్వరూపుని, తపఆలోచన ఇతిధాతోరసున్ ప్రత్యయః. తప ఆత్మకు=తపస్స్వభావుని, జ్ఞానగుణకుఁ డని యర్థము. ఉత్తాద్ధోర్ధ్వ ఇర్థేక విధాన మితికః భక్తవరదున్=భక్తులకోరికల నిచ్చువానిని-వరతపఆత్మకున్=గొప్పతపస్సు స్వభావముగాఁ గలవానిని-హ్రస్వమైన అకారము పూర్వముగా గలవిసర్గమునకు హ్రస్వమైన ఆకారమునకంటె నితరములైన అచ్చులు పరమై

నపుడు లోపము వైకల్పికము. పరమపూరుషున్=పురుషులకంటెఁ బరముఁడైన వానిని-పురుషులు జీవులు. వీరు బద్ధులు ముక్తులు నని రెండువిధములు. వీరి కంటె విలక్షణుఁడు. తపోగరిమచేత=తపస్సుయొక్క గొప్పతనముచేత - ఆరాధనమే తపస్సు. అది యితర ప్రయోజనము దొరక నిన్ను సాక్షాత్కరించు కొనుటయే ప్రయోజనముగాఁ గలది గావున నది గొప్పది. నీదుశరీరమున యందు సకలప్రపంచము గాననయ్యె.

"పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే సర్వాం స్తథా భూతవిశేషసంఘాన్.

బ్రహ్మాణమీశం కమలాసనస్థ మృషీంశ్చ సర్వానురగాంశ్చ దివ్యాన్."- భ.గీ. ౧౧ అధ్యాయము. అని యర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణునందు సకలప్రపంచమును జూచెను. శ్రీకృష్ణుఁడు నోరు తెఱచినపుడు యశోద చూచెను. ప్రలయకాలమందు మార్కండేయుఁడు చూచెను. నీ శరీరమందుఁ బ్రపంచమును జూచుచున్నా ననఁగా, బ్రపంచమంతయు నీకు శరీరము గావున నిన్నుఁ బ్రపంచశరీరునిగాను ప్రపంచమంతయు నీశరీరముగాను జూచుచున్నా ననియైఁనా జెప్పవచ్చును యుద్ధకాండము. ౧౨౦౭, వ. ప, "సర్వంబు లోకంబు నీకున్ శరీరంబు" అని బ్రహ్మ స్తుతించెను.

అనాద్యుఁడవు=ఆదిలేనివాఁడవు, అనిర్దేశ్యుఁడవు=ఇంతటివాఁ డని చెప్ప సాధ్యము కానివాఁడవు. తఱుకొత్తన్=అతిశయింపఁగా గరుడగమనుఁడు= గరుడునిపై నెక్కి ప్రయాణము చేయువాఁడు. వాంఛ=కోరిక.

తా త్ప ర్య ము.

దేవా! నీవు తపస్సుచే నారాధ్యుఁడవు, తపఃఫలము నిచ్చువాఁడవు. జ్ఞానస్వరూపుఁడవు, జ్ఞానగుణకుఁడవు. భక్తకామితదాతవు. గొప్పతపస్సే స్వభావ ముగాఁగలవానిని ఇట్టి నిన్ను నారాధనబలముచేఁ బ్రత్యక్షముగఁ గనఁగలిగి తిని సమస్తప్రపంచము నీశరీరమందుఁ గానవచ్చుటయేగాక నీశరీరముగఁ గూడఁ గానవచ్చుచున్నది. కల్యాణగుణాకరమైన యాకారము గలవాఁడా! నీవు పుట్టువు లేనివాఁడవు, ఇంతటివాఁడ వని చెప్ప నెవరికి సాధ్యపడనివాఁడవు కావున నీచరణములే నాకు శరణము అనిన విష్ణువు కశ్యపునింజూచి దయఁ దలఁచి మునీంద్రా! నీవు భక్త్యతిశయముచే వరము నొంద యోగ్యుఁడవై తివి. నీకోరిక యేదో తెలుపుము.

ఆ॥ వరము నిమ్ము దేవ•వరదుండ వేనియు, నదితియందు నాకు•నసురవైరి!
సుతుఁడ వగుచుఁబుట్టి•సుత్రాముభ్రాతవై, నాసి వగచు సురలఁ•గావవయ్య

తాత్పర్యము

అనినఁ గశ్యపుఁడిట్లనియె. నాకు నీవు వరమీయ ననుగ్రహించెదవేని యో యసురవిరోధీ! నాకు నీవు కుమారుఁడవై యింద్రునిభ్రాతవై జనించి దుఃఖముల పాలయియుండు దేవతలను రక్షింపుము. నీవు స్వభావముగ నసురవిరోధివి. కావున నేను నిన్ను నీకు స్వభావవిరుద్ధమైన కార్యములు చేయఁగోరలేదు.

కం॥ ఆతతముగ సిద్ధించెను, నాతప మిఁట గాన దీని॰నామము వరఁగుం
గాతన్ సిద్ధాశ్రమ మని, ఖ్యాతిన్ జనియింపవయ్య॰కారుణ్యనిధీ! ౬౯౮

తాత్పర్యము.

ఇచ్చట నాతపము సిద్ధిపొందెను-గావున నీ ప్రదేశము సిద్ధాశ్రమ మను పేర లోకమునఁ బ్రసిద్ధిచెందునుగాక.

చం॥ అనినఁ దథాస్తటంచుఁ జని॰యంబుజనాభుఁడు వామనాకృతిం
గనికర మారఁగా నదితి॰గర్భమునం దుదయించి తా విరో
చనసుతుఁ గానఁ దత్సవన॰శాలకు నేగి జగత్త్రియావనుం
డనఘు సురారినేతఁ గని॰హాళి వచించెను మానదుం డిటుల్. ౬౯౯

తథాస్తు=అట్లేయగునుగాక, అంబుజనాభుఁడు=విష్ణువు-వామనాకృతిన్=పొట్టివానిరూపముతో-కనికరము=దయ-సవనశాల= యజ్ఞవాటము-జగత్త్రియావనుండు-మానదుండు=ఆశ్రితుల మానమును రక్షించువాఁడు - దురభిమానమును ఖండించువాఁడు.

తాత్పర్యము

అని యీప్రకారము కశ్యపుఁడు వరము కోరఁగా నీవు కోరినట్లే చేసెదనని విష్ణువు దయతో వామనుఁడై యదితిగర్భంబునఁ బుట్టి బలినిజూడ నతడుండు యజ్ఞశాలకుఁ బోయి త్రిలోకరక్షకుం డగుటచే నొకరు బాధపడుట చూడలేనివాఁడు గావున దేవతలకుఁ గీడు చేయుబలిని జూచి గర్విష్ఠుల దురహంకారమును నాశముచేయు విష్ణుం డిట్లనియె. ఇతరవిషయముల నెంత గొప్పవారైనను లోకమును బాధించువారిని భగవంతుఁడు సైఁపఁ డనిసూచన.

ఆ॥ అడుగు లొకటి రెండు॰యాచింతు ననురేంద్ర,
యంతమాత్ర మిుర్వి॰యైనఁజాలు
నని గ్రహించి భువన॰మంతయుఁ దా నిండి, యతని గట్టిపై చె॰నతులశక్తి

ఒకటి-రెండు=మూఁడు-అల్పముగఁ దోఁచుటకుఁగాను ఒక్కసారిగ మూఁ డనక ఒకటి రెండనెను. ఉర్వి=భూమి, భువనమంతయు=లోకమంతయు-అతులశక్తిన్=అసమానమైనశక్తిచేత.

తాత్పర్యము.

దానవరాజా! నాకాలికొలఁతను నొకటి రెండడుగుల భూమిని యాచించుచున్నాను. అంతమాత్ర మిచ్చితివేని చాలును. అని యాయన యాయఁగైకొని లోకమంతయు నిండి తనశక్తిచే బలిని బంధించెను.

కం॥ వంచితవైరోచనియుఁ బ్ర,పంచము సర్వంబు సురల♦బలవైరికి న
  ర్పించెను మేల్ మేలని మో,దించిరి మునులెల్ల సురల♦తేజం బెసఁగెన్.

వంచితవైరోచని=వంచింపఁబడిన బలిగలవాఁడు-బలిని వంచించినవాఁడు బలవైరికిన్=ఇంద్రునకు-మోదించిరి=సంతోషించిరి.

తాత్పర్యము

ఇట్లు వామనుఁడు బలిని వంచించి త్రివిక్రముఁడై ప్రపంచమంతయు నాక్రమించి దానిని మఱల యింద్రున కిచ్చెను. మేలుమేలని మునీశ్వరులు సంతోషించిరి. సురలు మునుపటివలెఁ దేజోవంతులైరి.

కం॥ శ్రమనాశక మగు నీయా,శ్రమమున వామనుఁడు నిలిచె♦రామా! నేనున్
  గమలాహృదయేశ్వరపద, కమలామితభక్తి కలిమిఁ♦గలిగితి నిలువన్. ౭౦-౨

శ్రమనాశకము=శ్రమము హరింపఁజేయునది-కమలా-కలిమి = లక్ష్మీవల్లభుఁడైన నారాయణుని పాదకమలములయందలి విస్తారమగు భక్తిచేత-సమీపమున గంగాతీరమునందుండు స్థాణ్వాశ్రమమందుండక యిందున్నవాఁడ వేలయని ప్రశ్నమడుగు నని తానే తాను విష్ణుభక్తుఁడ ననియు అన్యదేవతలందుఁ బరత్వబుద్ధి లేనివాఁడ ననియు స్థాణ్వాశ్రమమందుండువారు శైవులనియు మతాంతరుల విడిచి యేకభక్తిగలవారితోడ నుండుట భక్తిపరుల లక్షణ మనియుఁ గావున నిందున్నాననియుఁ జెప్పెను-(గోవింద రాజీయము)

తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ దపస్సు చేయువారికి శ్రమ మేమియుఁ గలుగదు. సంసార శ్రమమును దొలగించును. కావున నీ యాశ్రమమందు వామనుఁడు మఱల వచ్చి నిలిచెను. రామా! నేను నా విష్ణుపాదభక్తుఁడ నగుటచే నిందు నిలిచితిని-ప్రపంచసృష్టి విషయమునఁ బరిణామవాద మని వివర్తవాద మని రెండు వాదములు గలవు. మంటివుద్దయే కుండయైనట్లు సూక్ష్మములైన చిదచిత్తులతో నుండు భగవంతుఁడే స్థూలచిదచిద్విశిష్టుఁడై ప్రపంచాకారముగాఁ బరిణ

మించెననియు సూక్ష్మమునకు స్థూలమునకు నణుత్వబృహత్త్వభేదముతప్ప మఱి యేభేదము లేదనియు రెండును సత్యమని చెప్పుట పరిణామవాదము. ప్రపంచము మిథ్య, బ్రహ్మమే సత్యమనుట వివర్తవాదము. బాలుఁడు యౌవనవంతుఁడైనట్లు సూక్ష్మముగ నున్నవామనుఁడే ముల్లోకముల నాక్రమించిన త్రివిక్రముఁడగుటచే నిరువురకును భేదము లేదనియు రెండును సత్యమనియు నేర్పడుటచే నీవామనావతారము పరిణామవాదమును స్థిరపఱుచుచున్నది.దీనికే వామనత్రివిక్రమన్యాయ మనిపేరు. పంచాంగముచే జీవించు శాస్త్రియాపశదుఁడొకఁడు వామనావతారమునకు యాచనయే యుద్దేశమనియు నాకారణముచేతనే యాచనవృత్తిగాఁగలఁ కశ్యపునకుఁ బుట్టెననియు నిది వామనావతారతత్త్వమని వ్రాసెను. ఇది తుచ్ఛాతితుచ్ఛమనియుఁ దనవృత్తి నతఁడు కశ్యపునందు నారోపించెననియు వేఱుగఁ జెప్పవలసిన పనిలేదు. కశ్యపుఁ డప్రతిగ్రహవ్రతశాలి యని మహాభారతమునఁ గలదు.

వామనుఁడు యాచించినది తన భార్యకు సొమ్ములనిమిత్తమై కాదు. తాను బ్రదుకలేక కాదు కావున నది యాచన యనరాదు. యాచనాదోషము దానియందు లేదు. గుర్వర్థమై-దేవతార్థమై- లోకోపకారార్థమై-చేయు యాచన యాచన గాదు.

కం॥ ఇచ్చటికి నేగుదెంతు ర,సచ్చరితులు దైత్యవరులు•జన్నంబులకున్
లొచ్చు ఘటియింప నిటఁ బొరి, పుచ్చంగా వలయు వారిఁ•బురుషవరేణ్యా

అసత్+చరితులు=చెడునడవడిగలవారు, జన్నంబులకున్=యజ్ఞములకు యజ్ఞశబ్దభవము జన్నము-లొచ్చు=లోపము-పొరిపుచ్చంగా=చంపఁగా.

తాత్పర్యము.

చెడునడవడిగల రాక్షసులు యజ్ఞమువిఘ్నము చేయుటకై యిచ్చటికి వత్తురు.వారిని నీవు చంపవలయును.

ఉ॥ నాయన! రామచంద్ర! యిఁక•నవ్యము భవ్య మనుత్తమంబు నౌ
నాయనఘాశ్రమంబును గ•నం జన నౌను, దదాశ్రమంబు నా
కోయఘదూర? యెట్టిదియొ•యొప్పగు నీకును నట్టి దౌచు నం
చాయతి యాయతీడ్యసుకృ•తాత్ములఁ దోడ్కొని యేగి ప్రీతితోన్.

నవ్యము=మనోహరమైనది, భవ్యము=శుభప్రదమైనది, అనుత్తమము= శ్రేష్ఠతమమైనది, దేనికంటె నుత్తమమైనది లేదో యది యనుత్తమమైనది. అని+ఈడ్య సుకృతాత్ములన్ =మిగుల బొగడఁదగిన పుణ్యస్వభావము గలవారని. ఆ యాశ్రమమున బూర్వము నీవు తపస్సు చేసితివి - ఇప్పుడు

నేను జేయుచున్నాను. కావున నాకెట్టిదో నీకట్టిదే యని గూఢార్థము. నాకెట్టిదో నీకట్టిదే యనుటచే నిది నాకెట్లు సొంతమో యట్టులే నీకు సొంతమని యెంచుకొనుము. కాని తక్కిన చోట్లవలె నన్యులదియను భావ ముంచకుము. ప్రాణసమానములైన నాయస్త్రములన్నియు నీసొత్తు లెట్టులయ్యెనో యిదియు నీ సొత్తట్టులే యయ్యెను. కావున నాయందు నన్యథాభావ ముంచకు మని భావము. దీనివలన భక్తుఁడు మమకారము (నాది యను భావము) వదలి సర్వము భగవంతునిదే భగవంతునికొఱకే యను భావముగలవాఁడై తనకుఁ గల సర్వము భగవంతున కర్పింపవలయును-అని సూచన.

తాత్పర్యము

నాయనా! రామచంద్రా! యిఁక మనము మిగుల మనోహరమైన శుభప్రదమై మిగుల శ్రేష్ఠమైన నాపాపరహితమైన యాశ్రమంబును జూడఁ బోదగును. ఆ యాశ్రమము నా కెట్టిదో నీకు నట్టిదే-అని మిక్కిలి స్తోత్రపాత్రులైన యా యిరువురను విశ్వామిత్రుఁడు దోడ్కొనిపోయెను.

కం॥ శ్రమ మెడలఁజొచ్చి సిద్ధా,శ్రమమును మునివరుఁడు రామ♦సౌమిత్రులతో
హిమరహితుఁడై పునర్వసు,
సమేతుఁ డయి వెలయుచున్న♦చందురుమాడ్కిన్. ౨౦౫

శ్రమము=దారినడచినగాసి, హిమరహితుఁడై=మంచుచేఁ గప్పఁబడనివాఁడై-పునర్వసునక్షత్రముతోఁగూడినవాఁడు=పునర్వసువునందు రెండునక్షత్రములు. బాలురు కావున రామలక్ష్మణులకుఁ బోలిక-విశ్వామిత్రుఁడు పెద్దవాఁడు కావున చంద్రునకుఁబోలిక.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తోడుకొనిపోయి యాశ్రమంబునఁగల చెట్లనీడలచేతను మంచి పరిమళముతోఁగూడిన గాలివీచుటచేతను, దారినడచినబడలికపోవుచుండ సిద్ధాశ్రమమును బునర్వసువుతోఁగూడిన చంద్రునివలె విశ్వామిత్రుఁడు రామలక్ష్మణులతోఁ బ్రవేశించెను.

సీ॥ అరుదెంచు నక్కౌశి♦కాత్మజుఁ బొడఁగని, సిద్ధాశ్రమస్థు ల♦శేషమౌను
లభిముఖులై వచ్చి♦యర్చించి విధియుక్తి, నట్టుల యమ్మహీ♦శాత్మజులకు
నాతిథేయం బిచ్చి♦యలరించి ప్రశ్నింప, నావల బడలిక♦యపనయింప
నొకముహూర్తంబు దా♦మూరక కూర్చుండి, రాఘవుల్ పలికి రా♦రాచతపసి

తే॥ కధ్వరపుదీక్షఁదాల్పుమీ♦యనఘనేఁడ,
భద్రమగుఁగాతయజ్ఞంబు ♦ ఫలముగాంచ
నగుత సిద్ధంబు సిద్ధాశ్ర♦మాహ్వయంబు,
సత్యమగుత భవత్సూక్తి♦సత్యవచన! ౨౦౬

అభిముఖులై వచ్చి=ఎదురుగావచ్చి, అధ్వరపుదీక్ష=యజ్ఞదీక్ష, సత్యవచన ఋషీశ్వరా! అధ్వరపుదీక్షఁబూనుమా యని రామలక్ష్మణులు చెప్పుటచే శిష్యులు గురువునకు ధైర్యము ఉత్సాహము గలిగించి తాముతోడై దేవతాకార్యము లాయనచేఁ జేయింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు వచ్చుచున్న విశ్వామిత్రునిఁ జూచి సిద్ధాశ్రమమం దుండు మును లందఱు నెదురుగా వచ్చి శాస్త్రప్రకారము పూజించి యాప్రకారమే రాజకుమారు లకు నాతిథేయమిచ్చి సంతోషింపఁజేసి కుశలప్రశ్న మడిగి రామలక్ష్మణులకుఁ బడలిక దీర నల్పకాలమూఱక యుండి యావల విశ్వామిత్రునితో నిట్లనిరి. మునీంద్రా! నీవు నేఁడే యజ్ఞదీక్ష వహింపుము, నీకు మేలగుఁగాక! నీయజ్ఞము సఫలమగును. సిద్ధాశ్రమ మనుపేరు దీనికి సార్థకమగును. నీమాటయు సత్య మగును.

చం॥ అనఘులు రాఘవేంద్రు లిటు•లాడిన నాదట నాలకించి యా
మునివృషభుండు గాధిజుండు•మోదమున న్నియతేంద్రియుండునై
కొనియెను దీక్ష, వేకువనుఁ•గోసలరాజకుమారు లత్తటో
ధనుఁ గృతసాంధ్యకారు లయి•తత్పరులై ప్రణమిల్లి రంతటన్. ౭౦౪

ఆదటన్=ప్రీతితో, ఆలకించి=విని, నియతేంద్రియుండు=ఇంద్రియ ముల నియమించినవాఁడై-మౌనవ్రతముఁబూని, కృతసాంధ్యకార్యులు=ప్రాతః సంధ్యయందుఁజేయవలసిన కార్యములు చేసినవారు - సంధ్యవార్చినవారు. తత్పరులు=విశ్వామిత్రుకార్యము నెరవేర్చుటయందాసక్తి గలవారు. ఇట్లను టచే గురువు పూనిన సత్కార్యమును నిర్వహించుటయందు శిష్యులకు నాసక్తి పట్టుదల యుండవలయు నని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము

త్రికరణశుద్ధులై పాప మన నెట్టిదో యెఱుఁగని శ్రీరామలక్ష్మణు లీ ప్రకా రము పలికినపలుకులను విశ్వామిత్రుఁడు ప్రీతితో విని మౌనవ్రతముఁ బూని యింద్రియముల నిగ్రహించి దీక్ష గ్రహించెను. ఉదయమున దశరథనందనులు సంధ్యావందనాదికాలకృత్యములు దీర్చి యాయన కార్యము దీర్చుటయందా సక్తి గలవారై యాయనకు నమస్కరించి యిట్లనిరి. ఉదయమున శుచులై యాచార్యనమస్కారము చేయవలయునని దీనివలన నేర్పడుచున్నది. అశు చులై పాచిముఖములతో గురువునకు నమస్కరింపరాదు. ఊరువిడిచి నేఁటికి నయిదు దినములు.

-• ౩౦ సర్గము. శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణం బొనర్చుట •-

ఉ॥ కాలము దేశముం దెలిసి•కార్యసమర్థులు వాక్చణుల్ తప
శ్శీలుని గాధినందనునిఁ•జేరి మహాత్మ! నిశాచరాళు లే
కాలమునందు నిచ్చటికిఁ•గచ్చకు వచ్చెదుఁ జెప్పు మేము త
త్కాలము మీఱకుండఁ గ్రతు•తంత్రముఁ గాచుచు నుందు మం చనన్.

కాలముదేశముందెలిసి=ఎప్పుడు మాట్లాడింపవచ్చును-ఏ ప్రదేశమందు మాట్లాడింపవచ్చును - అనుజ్ఞానముకలవారై అనఁగా గురువు నిష్ఠయందో ధ్యానతత్పరు డయియో కార్యాంతరాసక్తుఁడయియో యుండు సమయమందు మాట్లాడింపరాదు, అట్టులే శౌచాదులకుఁ బోయినచోట మొదలగు ప్రదేశము లందుఁ బలుకరింపరాదు. ఆయన కార్యములన్నియుఁ దీర్చుకొని యూరక కూర్చుండినపుడు సమీపించి నమస్కరించి యేదైన నడుగవలసియుండిన నడుగవచ్చును. వాక్చణుల్=మాటలయందు నేర్పరులు - వినయవిధేయతలు గలిగి దార్ఢ్యములేక ప్రశ్నింపవలయును. అట్టివిధము నేర్చినవారు. కచ్చకు= యుద్ధమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

గురువును మాటలాడింపఁదగిన కాలము-ప్రదేశము-ప్రశ్నించురీతియందు నేర్పరులై తియ్యని మాటలతోఁ జెల్లుపెట్టక కార్యము సాధించు శక్తిగలవారైన శ్రీరామలక్ష్మణులు విశ్వామిత్రుని సమీపించి, 'మహాత్మా! రాక్షసు లే సమయమున నిచ్చటికి కలహమునకు వచ్చెదరు చెప్పుము. ఆ కాల మతిక్రమింపకుండ మేము యజ్ఞము కాచుచుండెదము' అని యడుగఁగా.

దీనివలన కార్యము మించిన తరువాత, మీరు మాకుఁ జెప్పలేదు, మేము చేయలేదు. చెప్పియుండినఁ జేసియుండమా, యని శిష్యులనక ముందే యాయనను, అయ్యా యీ కార్యమందు మే మేమి చేయవలయును?ఎప్పుడు చేయవలయును? ఎట్లు చేయవలయును, నని శిష్యులు ప్రశ్నింపవలయునని యేర్పడుచున్నది.

ఉ॥ సంగరరంగకౌతుకుల•సాహసశీలురఁ బ్రీతిఁ గాంచిఁ దా
రంగము వొంగ మోదమున•నందఱు మౌనులు మేలు మే లటం
చుం గరము న్నుతించి నృప•సూనులు! నేఁడు మొదల్ సవావనం
బుం గడఁకన్ ఘటింపుఁడు త•పోధనుకై తమి నాఱుయామినుల్. ౮౦౯

సంగరరంగకౌతుకులన్=రంగ మనఁగా యుద్ధభూమి. నాట్యస్థానము, కావున శ్రీరామలక్ష్మణులకు యుద్ధభూమి నాట్యస్థానమువంటిది. వారు పాలి

టికి యుద్ధ మొక యాటమాత్ర మని భావము. దానియందుఁ గౌతుకులు=కోరిక యుత్సాహము గలవారు. సాహసశీరులు =సాహసమే స్వభావముగాఁ గలవారు. ఉత్తరకుమారునివలెఁ గా దని భావము. నృపసూనులు=రాజకుమారులారా, మధ్యమపురుషమందు నారగాగమము లోపించెను. అఱుయామినుల్=అఱురాత్రులు_నేఁడు మొద లాఱురాత్రులని చెప్పుటచేతను ముందునాఁటి రాత్రియే విశ్వామిత్రుఁడు దీక్ష వహించుటచేతను నిది యేడుదినముల యజ్ఞమని యేర్పడుచున్నది. అటయిన విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుతోఁ జెప్పినప్పుడు దశరాత్రంబగు యజ్ఞమని చెప్పెను. ఇది పూర్వోత్తరవిరుద్ధముగాదు. యజ్ఞమున కెంతకాలము పట్టు నని దశరథుఁ డడుగ నేఁడు మొదలు పదిదినములు పట్టు నని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను. ప్రయాణమైన నాలుగవనాఁటి రాత్రి సిద్ధాశ్రమప్రవేశము. ఆ రాత్రియే విశ్వామిత్రుఁడు దీక్షగైకొనెను. ఇది యైదవ దినము. పదవనాఁటికి యజ్ఞము సొంతముకాఁగా నాఱుదినములు సరిపోవుచున్నవి. ౨౬౭ పద్యమున కర్థము. దీని ననుసరించియే వ్రాయఁబడెను.

తాత్పర్యము

యుద్ధమునకుఁ బోవుటయన నాటకుఁ బోవుటవలె దానియందు దుత్సాహము గలవారై సాహసవంతులైన యారామలక్ష్మణులఁ జూచి మునులందఱుఁ జాల సంతోషించి మేలుమే లనిపొగడి రాజకుమారా! నేఁడు మొద లాఱు రాత్రులు మీరు యజ్ఞమును రక్షింపవలయును. రాక్షసులు రాత్రులందువత్తురు కావున నాఱుపగళ్ళని చెప్పక యాఱురాత్రు లని చెప్పిరి.

కం॥ దీక్ష వహియించి మునిహ, ర్యక్షుఁడు మౌనంబుఁబూనుఁ•నటు గావున మీ
రక్షుద్రజాగరూకత, దక్షులరై కావుఁ డనుచుఁ•దగ బోధింపన్. ౭౧౦

మునిహర్యక్షుఁడు=మునిసింహము_మునిశ్రేష్ఠుఁడు, అక్షుద్రజాగరూకతన్=మిక్కిలి హెచ్చరికతో, దక్షులరు=సమర్థులరు.

తాత్పర్యము.

నిన్నరాత్రియే విశ్వామిత్రుఁడు దీక్షవహించెను. మౌనముఁ బూనయున్నాఁడు. కావున నాయన మాటలాడఁడు. మీరీయాఱురాత్రులు హెచ్చరికతో యజ్ఞము రక్షింపవలయును. అని బోధింపఁగా.

ఉ॥ వారలభాషణంబు విని•వారిజలోచను లుగ్రధన్వులై
కూరు కొకింత లేక ముని•కుంజరు నమ్మునియాగభూమి దు
ర్వారపరాక్రంబునను•వాసరషట్క మహర్నిశంబు పెం
పారఁగఁ గాచి దాశరథి•యాఱవనాఁడు సుమిత్రపుత్రుతోన్. ౭౧౧

భాషణంబు=పలుకు-ఉగ్రధ్వనులై=భయంకరమైన ధనుస్సులు ధరించిన వారై-కూరుకు=ప్రమాదము, తూఁగు-వాసరషట్కము=ఆఱుదినములు-అహర్నిశము=రేవగలు-ద్వంద్వము-ఏకవచనము.

తాత్పర్యము.

వారిపలుకులు విని శ్రీరామలక్ష్మణులు భయంకరములైన విండ్లను చేఁబూని హెచ్చరికతప్పక విశ్వామిత్రునియాగభూమిని నాఱుదినములు రాత్రులు పగళ్లు రక్షించి యాఱవనాఁడు రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

శా॥ అన్నా లక్ష్మణ! యింక హెచ్చరిక సు•మ్మా, నీవు నేనుం గడున్
సన్నాహంబునఁ గావఁగా వలయు య•జ్ఞం బంచు సన్నద్ధుఁడై
యున్న న్వేదిక ప్రజ్వలించెఁ గుసుమ•వ్యూహంబుతో స్రుక్కుతోఁ
జెన్నౌదర్భలతోడ ఋత్విజులతో•శ్రీపానపాత్రంబుతోన్. ౭౧౨

అన్నా=ఇది ప్రీతితోఁ బిలిచెడిమాట-నాయనవలె. సన్నాహంబునన్=యుద్ధప్రయత్నముతో-సన్నద్ధుఁడై= యుద్ధమునకు సిద్ధపడినవాఁడై-వేదిక=యజ్ఞవేది, తిన్నె-కుసుమవ్యూహంబుతోన్=పూలసమూహముతో - స్రుక్కుతోన్=యజ్ఞమున నెయ్యి హోమము చేయుటకై చేసిన కొయ్యగరిటతో-పానపాత్రంబుతోన్=సోమరసము త్రాగుపాత్రముతో.

తాత్పర్యము.

అన్నా! లక్ష్మణా! రాక్షసులు వచ్చుదిన మిదియే. కావున నిఁక నీవు నేను హెచ్చరికగా నుండి యజ్ఞమును మిగులఁ బ్రయత్నముతోఁ గావవలయును అని యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా యజ్ఞవేది పూలతోను స్రుక్కుతోను దర్భలతోను ఋత్విజులతోను సోమపానముచేయు పాత్రముతోను బ్రజ్వలించెను.

చం॥ సవిధిగ మంత్రవంతముగ•జన్నము సాగుచు నుండ నాకసం
బవియఁగ భూరిరావము భ•యానక మై జనియించె, వెంటనే
యవిరళ మేఘసంఘము ని•రంతర మై వెస వర్ష నభ్రమున్
వ్యవధ యొనర్చు కైవడిని•వచ్చిరి శాంబరి నాశ్రయించుచున్. ౭౧౩

సవిధిగ=శాస్త్రప్రకారము, జన్నము=యజ్ఞము, ఆకసంబు=ఆకాశము, అవియఁగన్=పగులునట్లు, భూరిరావము=గొప్పధ్వని, భయానకమై=భయము కలిగించునదియై, అవిరళ=దట్టమైన, నిరంతరమై=సందులేక, వర్షన్=వర్షాకాలమందు, అభ్రమున్=ఆకాశమును, వ్యవధ=మఱుఁగు, శాంబరి=మాయ.

తాత్పర్యము.

శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడినప్రకారము సమంత్రకముగ యజ్ఞము జరుగుచుండఁగా నాకాశము పగిలిపోవునట్లు భయంకరముగ గొప్పధ్వని జనించెను. వెంటనే వానకాలమందు కారుమబ్బులు గ్రమ్మినట్లు లాకాశము మఱుఁగుపడునట్లు రాక్షసులు మాయతోఁగూడినవారై యాకాశమంతయుఁ గప్పిరి.

కం॥ మారీచసుబాహులు పరి, వారము గొల్వంగ రక్త•వర్షము వేదిన్
ఘోరంబుగఁ గురియింప న,పారంబుగ నదియు వెలిఁగె•బలురక్తమునన్

తాత్పర్యము.

మారీచుఁడు, సుబాహువు ననువారు సేనలతోవచ్చి నెత్తురువానను వేదిపై ఘోరంబుగఁ గురియించిరి. ఆవేదియు రక్తముచేఁ బ్రకాశించెను.

— •శ్రీరాముఁడు మారీచునిఁ బాఱఁదోలి సుబాహువును వధించుట •—

సీ॥ రామచంద్రుం డంత•సౌమిత్రిసహితుఁడై, యావేది వీక్షించి•యాగ్రహించి
వెసవెస వచ్చి యా•కసమునఁ బఱతెంచు,
దైత్యులఁ గనుఁగొని•తమ్ముఁజూచి
యన్న లక్ష్మణ చూడు•మిన్నరాదుల దుష్ట,
చరితుల మానవా•స్త్రంబుబలిమి
బెనుగాలి వీవంగ•వనదముల్ నల్లడఁ, జెల్లాచెదరు లయి•చీలునట్లు
తే॥ చెదరఁ గొట్టెద నని దానిఁ•జేతఁబూని, చూచి మారీచుఱొమ్మున•నూటివైవ
దండి శతయోజనంబు లు•ద్దండ రీతి,వాని గొనిపోయి పడవైచె•వనధిలోన

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణుతోడ రామచంద్రమూర్తి యావేది చూచి కోపించి మిక్కిలి త్వరగా వచ్చి యాకాశమున వచ్చుచుండు రాక్షసులఁజూచి తమ్మునితో, లక్ష్మణా! చూడుము. ఈ మనుష్యభక్షకులై దుష్టులైన రాక్షసులను మానవాస్త్రబలముచేత పెద్దయోరుగాలికి మేఘములు నలుగడఁ జెదరిపోవునట్లు చెదరఁగొట్టెదనని యాయస్త్రమును గేలఁగొని మారీచుఱొమ్ముపైఁ బడునట్లువేసెను. అదియును వానిని నూఱామడగొనిపోయి సముద్రములోఁ బాఱవైచెను.

కం॥ మునుఁగుచు మూర్ఛను దెలివిం, గనక చటులమానవాస్త్ర•కారణమునఁదాఁ
బెనుగాలికి నొగుడా కనఁ జనుదైత్యునిఁ జూపి రామ•చంద్రుం డనియెన్.

తాత్పర్యము

ఆ యస్త్రము తాఁకున మారీచుఁడు మూర్ఛపోఁగా స్మృతిదప్పి యుండు వానిని మానవాస్త్రము కారణముగా పెనుగాలికి నొగుడాకు వలెఁ గొట్టుకొని పోవుచుండు రాక్షసునిఁ జూపి రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో నిట్లనియెను.

కం॥ చూచితె లక్ష్మణ నరనా, రాచము సద్ధర్మయుతము•రాక్షసవరు మా
రీచునిఁ జంపక తోకొని, వే చనియెడి మూర్ఛముంచి•వియదధ్వమునన్.

నరనారాచము=మానవాస్త్రము-సద్ధర్మయుతము=మంచి ధర్మబుద్ధిగలది తోకొని=తోడుకొని-వే=శీఘ్రముగ-వియదధ్వమునన్=ఆకాశమార్గమున, మారీచునితో ముందు పనియున్నది కావున వాని నిప్పుడు చంప రామచంద్రమూర్తి తలంపలేదు.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! మానవాస్త్రము ధర్మబుద్ధిగలది గనుక మారీచునిఁ జంపక మూర్ఛ ముంచి నిశ్చేష్టితునిఁజేసి యాకాశమార్గమున దూరముగఁ గొనిపోవుచున్నది.

కం॥ అర్దితమునివర్యులఁ గడు, నిర్దయులన్ దుష్టగుణుల•నిఖిలబుధా సౌ
హార్దులఁ బాపాత్ముల నే, మర్దించెదఁ జూడు నిశిత•మార్గణశక్తిన్. ౨౧౭

అర్దితమునివర్యులన్=బాధింపఁబడిన మునిశ్రేష్ఠులుకలవారలను,నిర్దయులన్=దయలేని వారిని-నిఖిలబుధ+అసౌహార్దులన్=సమస్తదేవతలకు విరోధులను-నిశిత=పదునైన-మార్గణశక్తిన్=బాణబలముచే.

తాత్పర్యము.

మునివర్యుల బాధించుచున్నట్టియు దయలేనట్టియుఁ జెడుగుణములుగల యట్టియు దేవతాశత్రువులను పాపస్వభావులను నేను పదునైనబాణముల బలముచేఁ జంపెదను జూడుము.

మ॥ అని యాగ్నేయశరంబుఁ గేలఁ గొని క్రో•ధావిష్టచిత్తంబునన్
గనుచున్ వేగ సుబాహుఱొమ్మునయి డా•కన్ వైచినన్ దాన నా
దనుజుం డుర్విఁ బరాసు పైపడియె, నం•తం దక్కురక్షస్తతిన్
ఘనవాయవ్యశరంబునన్ ధరఁ దొరం•గం జేసె దర్పోద్ధతిన్. ౨౧౮

క్రోధావిష్టచిత్తంబునన్=క్రోధముచే నావేశింపఁబడిన మనస్సుతో-పరాసువు=పీనుఁగు.

తాత్పర్యము

అని యాగ్నేయాస్త్రమును దీసి వింటసంధించి కోపించి సుబాహువు ఱొమ్ము గుఱిచూచి యాడ్చివైవఁగా దానిచేఁ వాఁడు చచ్చిపడెను. అంతటఁ దక్కిన రాక్షసులపై వాయవ్యాస్త్రమును బ్రయోగింపఁగా వారు నేలఁబడిరి.

తే॥ సవనమును బన్న మొనరింపఁ • దవులు సర్వ,
రాక్షసానీక మీగతి • ద్రుంచఁ జేసి
మున్ను కదనంబునను గెల్పు • గొన్న యింద్రు,
నోజ రాముఁడు ఋషులచేఁ • బూజఁ గొనియె. ౭౨౦

బన్నము=భగ్నము-విఘ్నము, రాక్షసానీకము=రాక్షససేన, కదనము=యుద్ధము, ఓజ=విధమున.

తా త్ప ర్య ము

ఈ విధముగ యజ్ఞమునకు విఘ్నమొనరింపఁ బూనిన రాక్షససేనలను వధించి పూర్వము యుద్ధమున గెలిచిన యింద్రునివలె రామచంద్రమూర్తి ఋషులచేఁ బూజ గ్రహించెను.

ఉ॥ ఖ్యాతిదిశల్ వెలింగెఁ, బరి • పాటి సమాప్తము గాంచె నధ్వరం
బీతి దొలంగె నెల్ల యెడ • నింతయుఁ గన్గొని గాధిపట్టి సం
ప్రీతిని రాముఁ జూచి కృత • కృత్యుఁడ నైతి గురూక్తి, నీవు వి
ఖ్యాతిగఁ దీర్చి తీకతన • సార్థక మయ్యె మదాశ్రమం బనన్. ౭౨౧

ఖ్యాతిన్=కాంతిచే-పరిపాటిన్=క్రమముగా-ఈతి=బాధ, గురూక్తిన్=తండ్రి మాటప్రకారము-ఈకతనన్=ఈకారణముచే.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసులమాయచేఁ గ్రమ్మిన మబ్బులు పోఁగా దిక్కులు ప్రకాశించెను. యజ్ఞము సక్రమముగా నెఱవేఱెను. అన్నిచోటుల రాక్షసబాధ తొలఁగెను. ఇవన్నియుఁ జూచి విశ్వామిత్రుఁడు రామా! నేను గృతకృత్యుఁడనైతిని మీతండ్రి చెప్పిన ప్రకారము నీవు ప్రసిద్ధిగ యజ్ఞము రక్షించుటచే నాయాశ్రమమునకు సిద్ధాశ్రమ మను పేరు సార్థకమయ్యెను.

—• { ౩౧వ సర్గము. విశ్వామిత్రుఁడు రామలక్ష్మణులను మిథిలా నగరమునకు దోడ్కొని పోవుట } •—

ఆ॥ రాచతపసి వేల్మిఁ • గాచి యాకరణిని, బ్రొద్దుకొలము రాచ • బొట్టియలును
నిదురగొనిరి రేయి • నిండురు నెలమిని, వేగుఁబోక యైన • వేగ లేచి. ౭౨౨

వేల్మి=యజ్ఞము-ప్రొద్దుకులము = సూర్యవంశము - రాచబొట్టియలు= రాజకుమారులు-ఎలమి = సంతోషము-వేగుఁబోక = ఉదయము-ఇది యచ్చ తెనుఁగుపద్యము.

తాత్పర్యము.

రాజవంశమున బుట్టిన ఋషియగు విశ్వామిత్రునియజ్ఞ మీవిధముగ రక్షించి సూర్యవంశపు రాజకుమారులగు రామలక్ష్మణులు తండ్రి యాజ్ఞాపించిన కార్యము చేసినవారమైతిమికదా యను నిండు సంతోషముతో కన్నార నిద్రించి తెల్లవాఱఁగానే త్వరగ లేచి,

ఉ॥ వేకువకర్జముల్ సలిపి•వీరవరుల్ కుశికాత్మజుం దప
శ్శ్రీకలితాన్యమౌనులను•జేరి నమస్కృతు లాచరించి మా
ధ్వీకరసాభవాక్యముల•వీనులవిందుగ మందలించి ర
య్యా కుశికాత్మసంభవ ద•యామయభావన యోగపావనా. ౭-౩

కర్జముల్=కార్యములు-తపశ్శ్రీకలిత=తపస్సంపదతోఁగూడిన. అన్యమౌనులను=ఇతరఋషులను-నమస్కృతులు = నమస్కారములు - మాధ్వీకరసాభవాక్యముల=దేనెతోసమానములైన తియ్యనిమాటలచే-వీనుల విందుగన్=చెవులపండువుగ-మందలించిరి=చెప్పిరి. దీనివలనఁ బదుగురతో గురువున్నప్పుడు ముందు గురువునకు నమస్కరించి యావలఁ దక్కినవారికి నమస్కరింపవలయు నని తెలియుచున్నది. దయామయభావన=దయతో విశేషముగఁ గూడిన యాలోచనగలవాఁడా- శిష్యులయందలి విశేషవాత్సల్యముతో వారికేమేలు చేయుదుమా యని యాలోచించువాఁడా! యోగపావనా=అట్లుచేయుటకుఁదగిన యోగశక్తిచేఁ బావనుఁడైనవాఁడా.

తాత్పర్యము

ప్రాతఃకాలకృత్యములు దీర్చి వీరాగ్రణులైన శ్రీరామలక్ష్మణులుముందు గురువైన విశ్వామిత్రునకు నావలఁ దపస్సంపన్నులయిన ఋషీశ్వరులకు నమస్కరించి తేనెలు గురియు ముద్దుమాటలచే నిట్లు వచించిరి.

కం॥ వీరలు మీ కింకరులు న, పారతపోవిభవ! యేమి•పనిగల్గిన వే
తీరుప సమర్థులానతి, మేరగ సెల విమ్మ దేని•మేకొన వలయున్? ౭-౪

వీరలు మీ కింకరులు-మేము అనక వీరు అని ప్రథమపురుషమందుఁ జెప్పుట గురువునందు శిష్యులకుండవలసిన వినయగుణముఁ దెలుపుచున్నది. ఇది యహంకారరాహిత్యముఁ దెలుపుచున్నది. కింకరులు=దాసులు. శిష్యులమనియైనఁ జెప్పక కింకరుల మనుటచే నిది శిష్యునకు భక్తునకుండవలసిన దీనత్వము తెలుపుచున్నది. గురువునను గ్రహము దైవానుగ్రహము సంపాదించుకొనుటకు కైంకర్యమే యుపాయమని తెలుపుచున్నది. కింకరులు ఎంతటిచిన్నకార్యమైనను ఇది మా పరువునకుఁ దగినదిదేకాదే యనక చేయువారు అపార

తపోవిభవ=అంతములేని తపశ్శక్తి సంపదగలవాఁడవు నీవు. ఆనతిమేరగ= ఆజ్ఞాప్రకారము- మేకొనవలయున్=పూనవలయును.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! వీరు మీదాసులు. నీవు మితిమీఱిన తపశ్శక్తి చేతనే నీ కార్యములన్నియుఁ జక్కఁబెట్టుకొనఁగలవాఁడవు. మేము మీకు సాధించియిచ్చునది యేదియు లేదు. అయినను మాకుఁ దరణోపాయముగ సేవ యనునది కల్పించి మాచేతఁ జేయించుకొని మీరు సంతోషపడి మాకును గురుసేవ లభించె ధన్యులమైతి మను సంతోషము కలిగింపఁ గోరెదము. మేము స్వయముగ మీకార్యములు చేయలేనివారమైనను మీ వాక్యబలమే మాచే నా కార్యములు చేయింపఁగలదు. గావున మీరు చేయవలసిన కార్యమేదో తెలుపుము.

సీ॥ అని యిట్లు పలికిన•యాకుమారకుల, గాధిపుత్రుఁడు దొట్టి•మేధ గలుగు
తపసు లి ట్లనిరి యో•దశరథనందన మైథిలుం డగుజన•నాథవరుఁడు
పరమధర్మిష్ఠుఁ డై•పరఁగెడి జనకాఖ్యఁ, సవమున కాతండు•దివిరెఁ గాన
నది చూడ మే మంద•ఱుగువారము నీవు, మాతోడ వచ్చెదే•పూతచరిత

తే॥ దివ్యకోదండ మొప్పుసం•స్తవ్యమగుచు
నద్భుతముగొల్పుదానిమ•హత్త్వమరయ
మున్ను దేవత లొసఁగిరి•జన్నమునను,
దేవరాతసమాఖ్యపృ•థ్వీధవునకు. ౭-౮

తొట్టి=మొదలుగాఁగల మేధ=ప్రజ్ఞ, మైథిలుఁడు = మిథిలదేశపురాజు సంస్తవ్యము=పొగడఁదగినది.

తాత్పర్యము

(శిష్యున కాచార్యసేవ యెంతముఖ్యమో యాచార్యునకు శిష్యులకు యోగ క్షేమములుకూర్చుట యంతముఖ్యము. కావున వారికి శుభము సమకూరునుపాయమాలోచించి తెలుపుమన్నాఁడు.) అని వాల్మీకిప్రకారము చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు మొదలైన ఋషీశ్వరులు 'రామచంద్రా! మిథిలాదేశపు జనకుఁడు మిగుల ధర్మాత్ముఁడు. ఆయన యిప్పుడు యజ్ఞముచేయఁబ్రయత్నించెను. మే మచ్చటికిఁ బోవుచున్నారము, నీవును వచ్చెదవా? ఆయన రాజు- మేము రాజకుమారులము-ఆయన పిలువక మేము పోవుట మర్యాదగా దనకుఁడు. 'అనాహూతోధ్వరం గచ్ఛేత్. పిలువఁబడకున్నను యజ్ఞమునకుఁ బోవలయు ననువిధి కలదుకదా! అదియునుగాక రాజులుపోఁదగినకార్య మందుఁ గలదు. ఆయనయొద్ద దేవతాసంబంధమైన మిగులఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన ధనుస్సు గలదు. దాని మహిమ యాశ్చర్యకరము పూర్వము దానిని దేవతలు దేవరాతుఁ డనురాజున కిచ్చిరి.

కం॥ సురగంధర్వోరగకి, న్నరరక్షోయక్షవరగ•ణంబుల కైనం
గర మరు దదిమోపెట్టఁగ, నరకోటుల నేమి చెప్ప•నాళీకాక్షా! ౭-౨౬

కరము=మిక్కిలి, అరుదు=అసాధ్యము, మోపెట్టఁగ = ఎక్కుపెట్టఁగ, మోపు + పెట్టు=మోపెట్టు-నాళీకాక్షా = కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడా. నీవు పుండరీకాక్షుఁడవు కావున దానిని నీవు చూచినఁ బ్రయోజనము కలదు. కాని యెందఱుచూచిన నేమి ప్రయోజన మని భావము.

తా త్ప ర్య ము

ఆ విల్లెక్కుపెట్టుటకు దేవతలు, గంధర్వులు, పన్నగులు, కిన్నరులు, రాక్షసులు, యక్షులు, వీరిలో ముఖ్యులగువారి సమూహమునకైనను (ఇందఱు కలిసియు నని భావము) దాని నెక్కుపెట్టఁగ నసాధ్యము. ఇఁకఁగమలాక్షా! మనుష్యులమాట యేల? అలంకారము. కావ్యార్థాపత్తి.

కం॥ ఆ విల్లెక్కిడుతుమి టహం, భూవరు లరుదెంచి దానిఁ•బూరింపక ల
జ్జావనతాననములతోఁ, బోవుదు రేపునఁగ నాత్మ•పురములత్రోవన్. ౭-౨౭

తా త్ప ర్య ము.

ఆ విల్లెక్కుపెట్టుకోరికతో నానారాజులు వచ్చి దాని నెక్కుపెట్టలేక సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొని తమపురములత్రోవపట్టుకొని వచ్చినట్లు పోవుచున్నారు. ఆ వింటి మహిమ నే మని చెప్పుదుము?

కం॥ రాఘవ కులదీపక! నీ, వాఘను నధ్వరవరంబు•నచ్చటిదివ్యా
మోఘధనూరత్నంబును, శ్లాఘాపాత్రము•గఁజూడఁ•జనుదువు రమ్మా.

రాఘవకులదీపక=రఘువంశమును గీర్తిచేఁ బ్రకాశింపఁజేయువాఁడా- ఆవిల్లును నీవుచూచుట నీకు నీవంశమునకుఁ గీర్తికర మని భావము. నీవు క్షత్రియుఁడవు కావున నీకులోచితకార్యముచేసి కీర్తిసంపాదింపు మని పౌరుషము నుద్రేకింపఁ జేయుచుఁ జెప్పెను గాని సీతాస్వయంవరవిషయముఁ జెప్పిన మాతండ్రి యట్టి కార్యము చేయఁజెప్పలే దనునేమో యని యది చెప్పినవాఁడు కాఁడు. శ్లాఘాపాత్రముగ ననుటచే నీవు దానిని మోపెట్టఁగల వని భావము.

తా త్ప ర్య ము

రఘువంశదీపమా! నీ వామహాత్మునియజ్ఞము నచ్చటి దివ్యము అమోఘమునగు శ్రేష్ఠమైనచాపమును గీర్తికరముగఁ జూడఁదగుదువు రమ్ము, బోధము.

చం॥ ప్రథితచరిత్రుఁ డొక్క క్రతు•రాజము శ స్త్రవిధిన్ ఘటించి ము
న్మిథిలవిభుండు వేల్పులకు•మేకొనఁ జేసి నితాంతతృప్తి ని

ర్మథితవిరోధి తత్ఫలము•మాఱుగఁ గోరె సునాభమున్ మనో
రథముగ దివ్యచాపము సు•రప్రకరంబులఁ, దచ్ఛరాసనమున్. ౭౨౯

వింటివృత్తాంతము విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు-ప్రథితచరిత్రుఁడు= కీర్తి కెక్కిన నడవడిగలవాఁడు-క్రతురాజము=శ్రేష్ఠమైనయజ్ఞము-శస్తవిధిన్= శ్లాఘ్యమైనవిధముగా-మేకొనఁజేసి= కలిగించి-నిర్మథితవిరోధి = శత్రువులను మథించినవాఁడు-మనోరథముగన్= కోరికఁగా-మిథిలవిభుండు=ఇది సిద్ధసమాసముకాదు-సాధ్యసమాసము. ఇందు రెండుపదంబులు తత్సమంబులే. రాకసుధాంశుమండలమనుచో-రాకన్+సుధాంశుమండల మని శ్రీనాథుఁడు వ్యస్తముగాఁ బ్రయోగించియుండ నది సిద్ధసమాసమని భ్రమించి కొందఱు రాకసుధాంశుమండల ఇత్యాదు లనాకరంబు లని వ్రాయుచున్నారు. ఇందట్టి భ్రాంతి నిరాకరము.

తా త్ప ర్య ము

కీర్తనీయచరిత్రుఁడైన యామిథిలాధిపతియొక్క గొప్పయజ్ఞమునుశాస్త్రప్రకారము నిర్వర్తించి దానిచే దేవతలఁ దృప్తులఁజేసి దానికిఁ బ్రతిఫలముగ సునాభమును దివ్యచాపమును నిం డని దేవతలం గోరెను.

ఉ॥ వార లొసంగి యేగి, రది•వర్తిలు నప్పటినుండి తన్నృపా
గారమునందుఁ; బ్రత్యహము•గంధముఁనన్ సుమధూపదీపసం
భారములన్ శుభాక్షతల•మండితమై కడుఁబూజ లొందు, నం
చాఋషివర్యు లాడఁ దన•యంచున రాముఁడు లక్ష్మణుండు రాన్. ౭౩౦

నృపాగారమునందు=రాజునింటియందు-ప్రత్యహము = ప్రతిదినము-మండితమై=అలంకరింపఁబడినదై-ఇచ్చట దేవత లని సమూహవాచకము చెప్పినను నందు ముఖ్యదేవత శివుఁ డనియే గ్రహింపవలయును.

శ్లో॥ ప్రీతశ్చ భగవా నీశ, స్త్రిశూలీ నీలలోహితః। ప్రదదౌ శత్రునాశార్థం, జనకా యాద్భుతం ధనుః॥ అని కూర్మపురాణమున కలదు. ౧౭౦౪ వ పద్యము జూచునది. దీనివలన శివసహితులైన దేవతలిచ్చి రని గ్రహింపవలయును.

తా త్ప ర్య ము

ఆయన కోరినట్లు వారిచ్చిపోయిరి. అదిమొదలు ఆచాప మీరాజగృహమందే యున్నది. ప్రతిదినము గంధముచేతను, పూలు, ధూపము, దీపము, మొదలైన సామగ్రులచేతను మిక్కిలి పూజింపఁబడుచున్నది. అని యాఋషులు చెప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు తన వెనుక శ్రీరామలక్ష్మణులు వచ్చుచుండఁగా,

కం॥ చనఁదొడఁగి గాధితనయుఁడు, వనదేవతలార మీకు•వర్తిలు శుభముల్
చనియెద మీసిద్ధాశ్రమ,మును వీడి హిమాచలంబు•పొంతకు ననుచున్.

చనన్=పోవుటకు, తొడఁగి=ప్రారంభించి.

తా త్ప ర్య ము

పోవుటకుఁ బ్రారంభించి విశ్వామిత్రుఁడు, వనదేవతలారా! మీకు శుభము కలుగునుగాగ. మీసిద్ధాశ్రమమును వదలి హిమవత్పర్వతము నొద్దకు బోయెదను (దీనివలనఁ బ్రయాణమైపోవునపుడు పరిచితులతోఁజెప్పి పోవలయు ననితెలియ వచ్చెదిని.)

తే॥ ఆశ్రమమునకుఁ వలగొని•యరుగఁబూనె,
ను త్తరపుదిక్కునకు నంత•నొయ్యమౌని
వరుని వెంటను జనుముని•వరు లనేక,
శకటముల నగ్నులనుగొని•చనిరి వేడ్క. ౭౩౧

వలగొని=ప్రదక్షిణించి.

తా త్ప ర్య ము.

అనిచెప్పి యాశ్రమమునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి యు త్తరపుదిక్కునకుఁ బోవఁబూనెను. అంత నాయనతోడిమునీంద్రులును బండ్లపై నగ్నులకుంపటులను గొనిపోయిరి. (దీనివలనఁ బ్రయాణమైపోవువారు దేవాలయములకు నాశ్రమములకు బ్రదక్షిణముగాఁ బోవలయునని తెలియుచున్నది.)

కం॥ చనియెను మునివెంటను ద, ద్వనమందలిమృగశకుంత• తతులున్ వానిన్
జనుఁడి మీ నెలవుల కని, చనవున మరలించి కుశిక•సంభవుఁ డరిగెన్. ౭౩౩

మృగశకుంతతతులు=జింకలు మొదలగు మృగములు - పక్షులు-వీని సమూహములు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ వనమందలి జింకలు మొదలగు మృగములు, చిలుకలు లోనగు పక్షులు విశ్వామిత్రునివెంటఁ బోఁగా వానినిఁజూచి నాతోడ నెంతదూర మని వచ్చెదరు. మీ మీ స్థానములకుఁ బొండని మచ్చిక మంచిమాటలచే వానిని మరలి పోవునట్లుచేసి విశ్వామిత్రుఁడు పోయెను.

(దీనివలనఁ బ్రయాణమై పోవువారివెంట వారియందుఁ బ్రీతిగలవారు కొంతదూరముపోయి వారిచే వీడుకోలుపడసి రావలయునని యేర్పడుచున్నది నీరడ్డము వచ్చినఁ బోరాదు. చాలదూరము పోరాదు.)

ఉ॥ దూరము పోయి పోయి యటఁ•దోయజబాంధవుఁ డస్తశైలశృం
గోరుతటంబున న్నిలువ•నొయ్యన మౌనులు శోణనిమ్నగా

తీరమునందు నిల్చి నద•తీర్థములం దొగిఁ దాన మాడి పం
కేరుహబాంధవుండు సనఁ•గృత్యము లన్నియుఁ దీర్చి యోలి పై. ౭౩౪

తోయజబాంధవుండు=సూర్యుఁడు. అస్తశైల= సూర్యుఁడస్తమించు పర్వతముయొక్క, శృంగోరుతటంబునన్=శిఖరముయొక్క గొప్పప్రదేశమందు శోణనిమ్నగా=శోణనదము, 'శోణోహిరణ్యవాహస్స్యాత్' అని యమరుఁడు. ఇది పురుషనది కావున నదము. ఇది (బండల్ ఖండ్) గాండ్వానా (ఖాండవ వనము)నఁ బుట్టి పాటలీపుత్రము (పాట్నా) యొద్ద గంగలోఁ గలియుచున్నది. ఇప్పుడు దీనిని సోన్ (**Sone**) అనుచున్నారు. పంకేరుహబాంధవుండు= సూర్యుఁడు, చనన్=అస్తమింపఁగా, కృత్యములు = సంధ్యాదికార్యములు, తానము=స్నానము, శోణనదమునకు హిరణ్యబాహు వనియుఁ బేరు గలదు.

తా త్ప ర్య ము.

దూరముగఁ బ్రయాణముచేసి సూర్యుఁ డస్తాద్రి చేరఁగా మునీశ్వరులు శోణనదమున స్నానముచేసి సంధ్యాదికార్యములు తీర్చుకొన్నవారై.

దీనివలన సూర్యునియస్తమాన సమయమున సాయంసంధ్య వార్చ వలయుననియు సూర్యుఁ డుండఁగానే సాయంకాలస్నానము చేయవలయు ననియు నేర్పడుచున్నది.

కం॥ ముందుగ నిడికొని గాధిజు, నందఱు పిలిచిల్ల నచట•ననుజునితో నా
నందమున రామచంద్రుఁడు, వందన మొనరించి మౌని•వరులకు భక్తిన్.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు సాయంకృత్యములు దీర్చుకొని మునులందఱు విశ్వామిత్రుని బెద్దగాఁ జేసి యాయనముం జుంచుకొని కూర్చుండఁగా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణునితో వారికి భక్తితో నమస్కరించి యిట్లని ప్రశ్నించెను.

ఉ॥ ఎవ్వనిదేశ మియ్యది స•మృద్ధలతాతరుషండమండితం
బివ్విధ మాలకింపఁగ మ•హిష్ఠ కుతూహల మయ్యె నంచు వా
క్రువ్వఁగ రామచంద్రు రఘు•కుంజరుఁ గాంచి తపోధనుఁడు దా
నివ్విధిఁ జెప్పఁగాఁ దొడఁగె•నెల్లమునుల్ విన నున్నదున్నటుల్. ౭౩౫

సమృద్ధ=మిక్కిలివృద్ధిపొందిన, లతాతరుషండ=తీఁగలయొక్కయు,చెట్ల యొక్కయు గుంపుచే, మండితము = అలంకరింపఁబడినది. మహిష్ఠకుతూహలము=మిక్కిలికోరిక, వాక్రువ్వఁగన్=పలుకఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

మిక్కిలి వృద్ధిపొందిన తీఁగలచేతను చెట్లచేతను నలకరింపఁబడిన యీ దేశ మెవ్వనిది? వినుటకు మిక్కిలియుత్సాహము కలుగుచున్నది. అని రామచంద్రమూర్తి పలుకఁగా విశ్వామిత్రుఁ డందఱు వినుచుండ నాదేశముకథ యథార్థముగాఁ జెప్పఁ దొడఁగెను.

—• ౩౨ సర్గము విశ్వామిత్రుఁడు తమవంశకథ శ్రీరామునకుఁ జెప్పుట •—

కం॥ కుశుఁడు తపోనిష్ఠ నిరం, కుశుఁడు పితామహునిసుతుఁడు•కుటిలజనాళీ
కశుఁడు హితవిదుఁడు సజ్జన, వశుడు మహామహుఁడుమున్న•వర్తిలెవత్సా!

శిష్యుఁడు గురువంశపరంపరయు గురువుమాహాత్మ్యము తెలిసికొనుట యావశ్యకము కావున విశ్వామిత్రుఁడు తనవంశమును దానే తెలుపుచున్నాఁడు గురువు తనమాహాత్మ్యము తాను జెప్పకోరాదు. ఆయన విషయము తెలిసిన యితరులవలన వినవలయును కావున నది శతానందుఁడు చెప్పఁగా శ్రీరామలక్ష్మణులు తెలిసికొనిరి. (చూ-పద్యము బాల. ౧౦౧౪).

తా త్ప ర్య ము.

నిరంకుశుఁడు=అడ్డములేనివాఁడు- కుటిల=కుచ్చితులలైన, జనాళి=జనసమూహమునకు, కశుఁడు = కొఱడా (చబుకు) వంటివాఁడు, కుశుఁడు=కౌ= భూమౌ, శేత ఇతి కుశః=భూమికివచ్చినవాఁడు, నారదాదులవలె బ్రహ్మలోకమందుండియు భూప్రజారక్షణార్థము రాజవంశమున నిలుప భూలోకమునకు బ్రహ్మచేఁ బంపఁబడెను. ఈయన స్వయముగఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై రాజ్యమేలెననుట కాధారము లేదు కావున క్షత్రియసుతులఁ గాంచి వారిచేఁ బ్రజాపాలనకార్యము జరిపించుటకై క్షత్రియస్త్రీని వివాహమాడెను.

తా త్ప ర్య ము

నాయనా! పూర్వకాలమందు విఘ్నము లేక దపస్సుచేసినవాఁడును, బ్రహ్మపుత్రుఁడును, కుచ్చితపు జనుల దండించువాడును, లోకులకుఁ దనకు మేలిచ్చుదానిని దెలిసినవాఁడును, సాధువశుఁడును గొప్పమహిమగలవాఁడును నైకుశుఁ డనునతఁ డుండెను.

కం॥ నిర్భరసద్గుణమణి వై, దర్భి మహావంశ తనకుఁ•దగునాలుగఁ ద
ద్గర్భమున నాత్మతుల్యుల, నర్భకులం బడసె సుతుల•నమలినగుణులన్.

నిర్భరసద్గుణమణి=అతిశయమయిన మంచిగుణములుగల రత్నము వంటిది, వైదర్భి=విదర్భరాజు కూఁతురు, మహావంశ =గొప్పవంశమున బుట్టినది, ఆత్మతుల్యులన్= తనతోసమానులను, అర్భకులను=కొడుకులను, అమలినగుణులన్=నిర్మలగుణములుగలవారిని, పడసెన్=కలవాఁడయ్యెను.

తాత్పర్యము

మిక్కిలి సద్గుణములుగల రత్నమువంటిదియు గొప్పవంశమునఁబుట్టినదియు నగు విదర్భరాజుకూఁతురు తనకుఁ భార్యగాఁ గొని తనతోసమానులయిన నలువురు కుమారులను నిర్మలగుణములుగలవారిని నామెగర్భమునఁ గన్న వాఁడాయెను.

దీనివలనఁ దనకులమున గొప్పవంశమున బుట్టి మంచిగుణములు గల దానిని భార్యగా గ్రహింపవలయు నని యేర్పడుచున్నది. కుశుఁడు బ్రహ్మ పుత్రుఁడైనను నీయనకుమారులు క్షత్రియస్త్రీకి జనించి క్షత్రియవృత్తి జరించినవారు కావున క్షత్రియులైరి. రావణాసురుఁ డిట్టివాఁడే కదా.

తే॥ నలువురఁ గుశాంబుఁ డనఁ గుశ•నాభుఁ డనఁగఁ,
బరఁగ నాధూర్త రజసుఁడు•వసువు నాఁగ
దీప్తిమంతులు నుత్సాహ•ధీరతాది
సుగుణలసితులు వారతి•శూరు లగుడు.

ఆ నలువురు కుమారులపేర్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

కుశాంబుఁడు-కుశనాభుఁడు-ఆధూర్తరజసుఁడు-వసువు-అను నలువురు తేజోవంతులు; ఉత్సాహము, ధైర్యము లోనగు గుణములు గలవారు, అతశూరులు. ఆధూర్తరజసునకు అమూర్తరజసుఁ డనియుఁ బేరు గలదు. తిలకవ్యాఖ్యయం దీరూపము గ్రహింపఁబడినది.

కం॥ క్షత్రియధర్మచికీర్షను, బుత్రులతో ననియెఁ గుశుఁడు•పుణ్యము పెరుగున్
ధాత్రిని బరిపాలించిన, మాత్రన యటు సేయుఁడీ కు•మారకులారా! ౪౮౦

క్షత్రియధర్మచికీర్షన్=క్షత్రియధర్మము నడుపవలయునను కోరిక.

తాత్పర్యము.

కుశుఁడు బ్రహ్మపుత్రుఁడైనను క్షత్రియస్త్రీని వివాహమాడి యామెయందుఁ గుమారులఁ గన్నవాఁ డగుటచే నా ధర్మమునే కాపాడఁ గోరికగలవాఁడై కొడుకులను జూచి నాయనలారా! భూమి పరిపాలనముచేయుటచేతనే పుణ్యమతిశయించును గావున మీ రట్లు చేయుఁ డని నియమించెను.

ఉ॥ ఆకుశనందనుల్ నలువు•రా ఋషిపల్కుల నాలకించి సు
శ్లోకులు యోగ్యదేశముల•చొప్పులు గన్గొని యందు నిల్పి న్యా
యైకవిశుద్ధులై జనము•లాఁజడి పోవక యుండ నాడట
స్వీకృత నేలు చుండి రవ•నీధవులై జనలోక పూజ్యులై. ౪౮౧

సుశ్లోకులు=మంచికీర్తిగలవారు, వీకునన్=పరాక్రమముచే, అవనీధవులు=రాజులు, బ్రాహ్మణునివలన క్షత్రియస్త్రీయందు బుట్టినవాఁడు జాతిచే క్షత్రియుఁడే యని శంఖస్మృతి. వీఁడు జాతిచే క్షత్రియుఁడైనను బ్రాహ్మణసవర్ణుఁడగును అని మనుస్మృతి. కావున వీనికి దండాజినోపవీతాదులు గలవని విజ్ఞానేశ్వరుఁడు. దీనిచే రావణుఁడు జాతిచే క్షత్రియుఁడని యెఱుఁగవలయును. ఇది సుందర కాండమందు ౧౧౦౦ వ పద్యవ్యాఖ్యానమందుఁ జర్చింపఁబడును.

తాత్పర్యము

ఆ కీర్తిమంతులైన కుశునికుమారులు నలువురు నాఋషి పలికిన పలుకులు విని తమకు యోగ్యములైన ప్రదేశముల నేర్పఱచుకొని న్యాయ్యము చేతనే పరిశుద్ధులై జనములు చెడిపోవకయుండునట్లు ప్రీతితోను బరాక్రమముతోను జనులు తమ్ము గౌరవించుచుండ రాజులై రాజ్యమేలిరి.

సీ॥ కడిమిఁగుశాంబుండు♦కౌశాంబినగరంబు,
నతనితమ్ముఁడుమహో♦దయముమఱియు
నాధూర్తరజసుండు♦నతులధర్మారణ్య,మనుపత్తనవరంబు♦ననఘ వసువు
ఘనగిరివ్రజమును♦గావించుకొనిరయ్య,
తమకు యోగ్యంబులౌ ♦ స్థానములుగ
వారిలో వసుధరా♦వల్లభుఁడియ్యెడఁ,బ్రజలఁ బాలించెను♦బ్రథితరీతి
తే॥ నీమహాధారిధ్రంబు♦లేను దీనిఁ జుట్టుకొని తేజరిల్లు ని♦చ్చోటఁ బాఱు
మంజుతరశోణనద మది♦మగధఁబుట్టి,
హారరుచిఁదాల్చు నీయహా♦ర్యములనడుమ. ౭౪౨

వీరు పరిపాలించిన దేశములు చెప్పఁబడుచున్నవి. కడిమిన్=పరాక్రమముచే, ధారిధ్రము=పర్వతము అహార్యముల=పర్వతములయొక్క.

తాత్పర్యము

కుశాంబుఁడనువాఁడు తనపేరఁ గౌశాంబియను నగరమును గట్టించి దానిని బరిపాలించెను. ఆతనితమ్ముఁడు కుశనాభుఁడు మహోదయ మను పట్టన మేలెను. ఆధూర్తరజసుఁడు ధర్మారణ్యనగరమునకు రా జయ్యెను. వసువు గిరివ్రజమను పురము రాజధానిగఁ జేసికొనెను. ఆ నలువురిలో వసురాజీ ప్రదేశమందుఁ బ్రజలఁ బరిపాలించెను. ఈయైదుమహాపర్వతములు దీనినిజుట్టి కోటగోడలవలె దీనిని రక్షించును. మగధదేశమందుఁ బుట్టిన సోణనద మీపర్వతముల నడుమ రాజ్యలక్ష్మి ధరించిన ముత్యాలసరమువలెఁ బ్రవహించుచుండును.

కం॥ పాఱును బడమటిమొగ మీ, యేఱీ పెన్నిటఁ బండు♦నెపు డారబములే
కాఱుకొని కారుకారున, మీఱెను వసుకృతిని నిది స♦మృద్ధిని వృద్ధిన్. ౭౪౩

ఆరబములు=పైరులు.

తాత్పర్యము.

ఈ శోణనది పడమటిముఖమై పాఱును. ఈనీట కారుకారునందుఁ బైరులు చక్కఁగా ఫలించును. ఇది వసువుచేసిన ప్రయత్నమువలనఁ మిగులవృద్ధిని జెందెను,

ఉ॥ రూపసి మందహాసశశి•రోచి ఘృతాచిని బెండ్లియాడి యిం
ద్రోపమవైభవుండు నృకు•లోత్తముఁ డాకుశనాథుఁ డంతట
న్రూపవిలాసధన్యలను•నూర్వురఁ గన్యల లోకమాన్యల
న్దీపితకాంతియుక్తల న•నిందితరక్తలఁ గాంచె, వారలున్, ౭౪౪

రూపసి=అందకత్తె- మందహాసశశిరోచి=చిఱునవ్వనెడి చంద్రకాంతి కలది, ఘృతాచి=ఈపేరుగలయప్సరస. ఘృతవత్పురుషం దృష్ట్వా ద్రవతీ సతీ అంచతీతి ఘృతాచీ, ఘృతవత్పురుషం కృత్వా ద్రవతీ సతీ అంచతీతి ఘృతాచీ. అనఁగాఁ బురుషునిఁ జూచి నేతివలెఁ గఱఁగునది. లేక పురుషుని నేతివలెఁ గఱఁగించునది యని యర్థము. దేవతాస్త్రీలయందు జాతినియమము లేదు కావున వారియందుఁ బుట్టు బిడ్డలు తండ్రిజాతివారే యగుదురు. శకుంతలవలె. ఇట్టి సందర్భములయందు బీజము ప్రధానము గాని క్షేత్రముగాదు.

తాత్పర్యము

సుందరియు వెన్నెలవంటి చిఱునవ్వుగలదియు నగు ఘృతాచిని బెండ్లియాడి యింద్రవైభవముతో సమానమైన వైభవముగల కుశనాథుఁడు రూపవిలాసాతిశయముగలిగి లోకముచే గౌరవింపఁబడు కన్యలను మంచితేజస్సు, నిర్మలప్రీతి, గలవారిని నూర్వురను గాంచెను.

—• కుశనాభుపుత్రికల వృత్తాంతము •—

సీ॥ పూచినతంగేడు•పొలుపున మేనులు, పసిమిహారంగుల•పసల నీన
విరిసినమల్లెల•విధ మయి హ వ్వనఁ, బోవుదువ్వలువల•ఠీవి దనర
విచ్చునశోకంబు•మచ్చున భూషల, కెంపులతళతళ•లింపుగార్ప
గాలికిఁ గంపించు•కందర్పకేతనం, బనఁగఁ బయ్యెంట లసి•యాడు చుండ
తే॥ నిండుఁబ్రాయంపుఁబగటున•గండు మీఱి,
దండు వెడలినమరు తేజి•కాండమనఁ గ
దండియొయ్యారములను వే•తండయాన,
లొండు దినమునసుద్యాన•మండలమున. ౭౪౫

విచ్చు=వికసించిన, అసియాడు = చలించు, పగటు = ప్రకాశము-లావణ్యము, మరుతేజికాండము=చిలుకలగుంపు, వేతండయానలు=ఏనుఁగు

నడకవంటి నడకలుగలవారు. వేదండమనియు నేనుఁగునకుఁ బేరు గలదు సామవేదమువలనఁ బుట్టినది. "సూర్యస్యాండ కపాలే ద్వే, సమానీయ ప్రజాపతిః, పరిగృహ్య స్వహస్తాభ్యాం సప్తసామా న్యగాయత। గాయతో బ్రహ్మణ స్తస్మాత్సముపేతు ర్మతంగజాః॥ గజశాస్త్రము." ఈకారణముచే వీనికి వేదండములని సామజములని పేరు.

తాత్పర్యము

పూచినతంగేడుచెట్లవలె దేహములు బంగారుకాంతుల వ్యాపింపఁజేయుచుండ, వికసించిన మల్లెలవంటివై హువ్వని యూఁదిన నెగిరిపోవు సన్నని దువ్వలువల సొగసొప్పుచుండ, విచ్చిన యశోకమువలె సొమ్ములందలి కెంపుల తళతళ మను కాంతులు మనోహ్యముకాఁగా గాలికి వడఁకు మన్మథధ్వజములో యన్నట్లు జాఱుపైఁటలు కదలుచుండఁగా నిండువయసువికాసముచే నతిశయించి చిలుకలదండు వెడలెనా యన్నట్టు లొయ్యారముగ నా గజగమనలొకానొక దినంబున నుద్యానవన ప్రదేశమందు.

ఉ॥ చేతుల వీణె లూని తమిఁ◆చేఁతలఁ జేతము లుల్లసిల్ల వ
ర్షాతటిదుత్కరంబు లనఁ◆జారుశరీరము లొప్పఁ జూపఁ గే
ళీతదధీనచిత్తలయి◆లీలలు బాళిని బాడుచు వ్వనీ
జ్యాతల మందు వెల్గిరి ఘ◆నాంతరతారలచంద మొందఁగన్. ౭౪౬

తమిచేఁతలు=విలాసచేష్టలు-చేతములు= మనస్సులు. చేతశ్శబ్దమునకు దత్సమంబునఁ జేతమనియుఁ జేతస్సనియు రెండురూపములు గలవు."చేతము చల్లఁజేయవలె"నని యల్లసానిపెద్దన ప్రయోగము.వర్షాతటిత్ ఉత్కరంబులు= వానకాలమందలి మెఱుఁగులసమూహములు -కేళీతదధీనచిత్తలు=ఆటల కధీనమైన మనస్సులు గలవారు. వనీజ్యాతలము=వనభూమిప్రదేశము-జ్యా=భూమి-ఘనాంతరతారలచందము=మబ్బునకు నడుమనుండు నక్షత్రమువలె-చెట్ల నడుమ వారు తిరుగునపుడు మబ్బులనడిమిచుక్కలవలె నుండి రని భావము. మబ్బులనడిమి చుక్కలకుఁ గాంతియెక్కువ.

తాత్పర్యము

చేతులందు వీణెను ధరించి విలాసచేష్టలచే మనస్సులు సంతోషించుచుండ వానకాలమందలి మెఱపులవలె మనోహరములైన శరీరము లందగింపఁగా నాటల మరగి విలాసముగాఁ బాడుచు నల్లనిమబ్బులనడిమి చుక్కలవలె వా రుద్యానమందుఁ బ్రకాశించిరి.

కం॥ అసమానరూపయౌవన, లసమానలఁ గలితమణికఁ◆లాపలఁ గని పె
న్విసుమానమ్ముగ మదనవి, కసమానస్వాంతుఁ డయి జ◆గత్ప్రాణుఁడసన్

అసమాన=సాటిలేని, రూపయౌవనలసమానలన్ = సౌందర్యముచేతను ప్రాయముచేతను బ్రకాశించుచున్న వారిని, లసమానశబ్దమున రామరాజభూష ణాదిపూర్వకవిప్రయోగములు గలవు. కలిత=ధరించిన, మణికలాపలన్=రత్న ములుచెక్కిన యొడ్డాణములు గలవారిని-విసుమానము=ఆశ్చర్యముగ,విస్మయ శబ్దభవము విసుమానము. వికసమాన=వికాసించు, స్వాంతుఁడు=మనస్సు కల వాఁడు-జగత్ప్రాణుఁడు = వాయుదేవుఁడు. జగత్ప్రాణ స్సమీరణః అని యమరుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సమానములేని యందము ప్రాయముచేఁ బ్రకాశించువారును, రత్న ములు చెక్కిన యొడ్డాణముల ధరించినవారును నగు వారినిఁ జూచి యాశ్చర్య పడి మన్మథునిచే వికసింపఁజేయఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై వాయుదేవుఁడు వారితో నిట్లనియె.

కం॥ కోరెద మి మ్మెల్లర నా, దారలుగా నట్టులైనఁ◆దడయక నరతా
దూరతఁ గని దీర్ఘాయుః,శ్రీ రహి మీఱెదరు సుందు◆చేడియలారా! ౭౪౭

దారలు=భార్యలు, నరతా+దూరత=మనుష్యత్వమునకు దూరత్వము. అనఁగా మనుష్యత్వము వదలి దేవతాస్త్రీలై, దీర్ఘాయుశ్రీ=దీర్ఘమైనయాయుస్సు సంపద, రహిన్=ఆనందముచే, మీఱెదరు=అతిశయించెదరు.

తా త్ప ర్య ము

కన్యకలారా! మీరందఱు నాకు భార్యలు గండని మిమ్ముఁ గోరు చున్నాను, దానికి మీరు సమ్మతించితిరేని మీరు మనుష్యత్వమును వదలి దీర్ఘా యువు సంపద గలిగి యానందముచే నందఱ నతిశయించెదరు.

ఉ॥ అంగనలార! మిమ్ముఁ గని◆నంతటినుండి యనంగవేదనన్
భంగము నొందఁ జొచ్చితి న◆భంగుర మోహమున. న్భవత్పరి
ష్వంగసుఖం బొసంగరె ర◆సంబున, మీకు సురత్వ మబ్బు మ
ర్త్యాంగనలందుఁ జంచలము◆యౌవన మౌటను మీ రెఱుంగరే? ౭౪౮

అనంగవేదనన్=మదనతాపముచే, అభంగుర=చక్కని, భగవత్పరిష్వంగ సుఖంబు=మిమ్ముఁ గౌఁగిలించుకొనుటచేఁ గలుగు సుఖము,రసంబున=ప్రేమతో సురత్వము=దేవత్వము, మర్త్యాంగనలందున్=మనుష్యస్త్రీలయందు, చంచ లము=స్థిరముకానిది.

తా త్ప ర్య ము

చక్కని యవయవములుగల వనితలారా! మిమ్ముఁ జూచినప్పటినుండియు మదనతాపముచే విస్తారమోహముచే బాధపడుచున్నాను. కావున మిమ్ముఁగౌఁగి లించుకొనుటవలనఁ గలుగు సుఖంబు నా కనుగ్రహింపుఁడు. మీకుదేవత్వము కలిగించెదను. దానివలన మీరు దీర్ఘకాలము యౌవనముగలవారై సుఖింపఁ గలరు. మనుష్యులందు యౌవనము శాశ్వతము కాదని మీకుఁ దెలియదా?

కం॥ అంగుగ నాసంగతిని నె,సంగ నమర్త్యత్వ మబ్బుఁ•జయ్యున ననఁ జ
క్రాంగగమన లని రాసా,రంగతురంగునకు సాప•హాసవచనముల్. ౭౨౦

అంగుగన్=అందముగ, అమర్త్యత్వము = చావులేనిదానితనము-దేవత్వము-చక్రాంగగమనలు=హంసయానలు-సారంగతురంగునకున్= జింక వాహనముగాఁగల వాయుదేవునకు, సావహాసవచనముల్=హేలనముతోడి మాటలు.

తా త్ప ర్య ము

మీరు నా భార్యలై నాతో సాంగత్యము చేసితిరేని మీకు మరణము లేని దేవత్వము లభించును-అనిన నా హంసయానలు నవ్వుచుఁ బరిహాసపు మాటల నిట్లనిరి.

ఉ॥ రాణను భూతరక్షణ పే•రాయణతన్ సడిసన్న నిన్ జగ
త్ప్రాణ! యెఱుంగకుందుమె, చ•రాచరకోటుల యంతరాత్మవై
పోడిమినుండు, విట్టి నిను•బోఁటులకుం బరిపాటి దప్పి భీ
తైణవిలోచనామణుల•నర్హమె యి ట్లవమానపెట్టఁగన్? ౭౨౧

రాణను=ప్రీతిచే, భూత-రక్షణ-పరాయణతన్=జీవుల రక్షించుటయందు మిగుల నాసక్తిచే, సడిసన్న=కీర్తివహించిన, నినుబోఁటులకున్=నీవంటివారికి, పరిపాటి=క్రమము, భీతైణవిలోచనామణులన్=బెదరిన జింక కన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీరత్నములన్.

తా త్ప ర్య ము

జగత్ప్రాణా! ప్రీతిచే సమస్త భూతకోటులను రక్షించువాఁడవని కీర్తి గన్న నిన్నుఁ దెలియకుందుమా!చరాచరముల కన్నిటికి నంతరాత్మవై యుండు నీవంటి మహాత్ములకు న్యాయమార్గము దప్పించి మగవారిని జూచినంతమాత్రముననే దిగ్భ్రమఁ గొని చూచు నాఁడుపిల్లలను నిట్లవమానపు మాట లాడఁ

దగునా? నీ వింత గొప్పవాఁడవయ్యుఁ గులకన్యకాధర్మ మెఱుఁగక వార స్త్రీలతోఁ గులటలతో మాట్లాడినట్లు మాట్లాడెదవే. ఇది నీకు నీతిగాదు.

ఉ॥ ఓపవమాన! ని న్నిచట•నుండఁగనీక తొలంగఁ జేయఁగా
నోపుదు, మైన ని న్గడప•నొల్లము నమ్మగ మాతపమ్ము వి
నోదము గాన నీ వెఱుఁగ•వో యెపు డీకుశనాథుకూఁతులం
బాపము! నీకెఱుంగఁ దర•మామరుఁ డక్షుల దమ్ముఁ గొట్టఁగన్. ౭౨౨

పవమాన=వాయుదేవా! పవిత్రులఁజేయువాఁ డని వ్యుత్పత్త్యర్థము, కడపన్-చంపఁగా, వమ్ముగన్=వ్యర్థముగ.

తా త్ప ర్య ము

ఓయి వాయుదేవా! నీవు పరులను బవిత్రులఁ జేయువాఁడవు గనుకఁ బవనుఁడని పవమానుఁ డని కీర్తి చెందితివి. ఇట్టి యధర్మకార్యములకు నీవు పూనితివేని నీ వపవిత్రుఁడవై యితరుల నెట్లు పవిత్రులఁజేయఁగలవు?అప్పుడు పవమానుఁడను పేరు నీకు నేతిబీరకాయవంటి దగునుగదా! నీ వింతకు సాహసించితివి కావున నిన్ను నిప్పుడే మాతపోబలముచే శపించి వధింపఁగలము కాని కోపించుటచే మాతపములు వ్యర్థములగు నని యూరకుండవలసివచ్చెను. ఈ కుశనాథుని పుత్రికల నీ వెప్పుఁ డెఱుఁగవుకాఁబోలు! కనుకనే జారిణులతో మాట్లాడినట్లు మాట్లాడుచున్నావు. అయ్యో! పాపము మన్మథుఁడు నీవు రేఁచుచుండ నీకన్నులందే కొట్టుచుండగా మే మెవరైనది యెఱుఁగ నీకు శక్యమా?

(ఆహారనియమము-అప్రతిగ్రహము. కామజయము- యోగాభ్యాసము గలవారు నిగ్రహానుగ్రహసమర్థులగుదురు. పూర్వపుస్త్రీలయం దిట్టినియమములు గలవు కావున వారి కట్టి శక్తియుండెను. ఇప్పు డివి లేవుగావున బ్రాహ్మణులును శాపానుగ్రహసమర్థులు కాకయున్నారు.)

శ్లో॥ ముఖం దగ్ధం పరాన్నేన హస్తౌ దగ్ధౌ ప్రతిగ్రహాత్,
మనోదగ్ధం పరస్త్రీభిః, బ్రహ్మశాపః కుతః కలౌ॥

పరాన్నభుక్తిచే ముఖము దగ్ధము.దానము పట్టుటచే హస్తము దగ్ధము. ఇతరస్త్రీలయందలి కాంక్షచే మనస్సు దగ్ధము, ఇఁక గలియుగమందున బ్రాహ్మణునకు శాపశక్తి యెక్కడిది? అని యర్థము.

అని పూర్వులు చెప్పిరిగదా!

ఉ॥ దుష్టవిచార! ని న్నిపుడ•ద్రుంపక యుండెడిఁగాక తండ్రి, యా
శిష్టునిఁ జుల్కఁ జూడకుము,•చెప్పెద మాతఁడ జేఁడు వేల్పుఁ, దా
నిష్టము పూని యేఘనున•కిచ్చునొ యాతఁడె మాకు భర్త, యీ
కష్టపువాక్యముల్ పలుక•గాఁ గన కూరక పొమ్ము మారుతా! ౭౨౩

దుష్టవిచార=దురాలోచనగలవాఁడా! చుల్కన్=లాఘవముగా-తేలికఁగా.

తాత్పర్యము.

ఓరి దురాలోచనగలవాఁడా! యీ వార్త మా తండ్రికిఁ దెలిసెనా నిన్నుఁ జంపకమానఁడు. కావున నాయనచెవిని బడకముందే తొలఁగిపొమ్ము. ఆయన నలక్ష్యదృష్టిఁ జూడకుము. ఆయనకుఁ గన్యాదానఫలము రాకుండఁ జేయకుము రాచకన్నియల మగుటచేతను వయస్సువచ్చినవార మగుటచేతను స్వయంవరాధికారము మా కున్నను మే మాయనకుఁ గన్యాదానఫలము లేకుండఁ జేయు కార్యము మే మంగీకరింపము. మామాట వినుము. మాకు దండ్రియే దైవము-రాజు. ఆయన సమ్మతించి యెవని కిచ్చునో వాఁడే మాకు భర్త. కావున నిటువంటి నీచపుమాటలు పలుకక పొమ్ము.

దీనివలన గాంధర్వవివాహములకు, స్వయంవరములకు నధికారముగల కన్యకలు కూడఁ దామైవరుల వరింపక తండ్రి యెవనికిచ్చునో వాఁడే పతియని యుండుట యుత్తమమార్గ మని యేర్పడుచున్నది,

కం॥ కంజాయతాక్షు లీగతిఁ, గొంజక భాషింప మిగులఁ•కోపంబున నా
కుంజరయానలమేనులు, భంజించెను లోనఁ జొచ్చి•పవనుఁ డదయుఁడై.

తాత్పర్యము

ఆకమలనేత్రలిట్లు జంకులేక పలుకఁగా వాయువు కోపించి వారల దేహములలోఁ జొచ్చి దయలేనివాఁడై యవయవములు వంకరటింకరపోవునట్లు చేసెను.

దీనివలన వయస్సుపడుచు లొంటరిగా స్వతంత్రించి తిరుఁగ బోవరాదని యేర్పడుచున్నది. 'ఆఁడువారిఁగన్న నర్థంబుఁ గన్నను బమ్మకైన బుట్టు రిమ్మ తెగులు' అని కలదుకదా!

కం॥ కఱుకుటొడల్ వంకనడల్, కుఱుచతొడల్ గలిగి మిగుల•గోడుం గొనుచున్
మఱుగుజ్జు లగుచుఁ గడువడిఁ, బఱతెంచిరి తెఱవ లాత్మ•భవనంబులకున్

కఱుకు+ఒడల్=కఠినమైనదేహము, వంకరనడల్=వంకరనడకలు, కుఱుచతొడల్=పొట్టితొడలు, గోడు=వికారము.

తాత్పర్యము

బిఱుసుపాఱిన దేహములు - వంకరనడకలు - పొట్టియైన తొడలు గలిగి చూచుటకు వికారమైన దేహములతో మిగుల బొట్టివారై రాఁగూడినంత వేగముతో నాస్త్రీలు తమయిండ్లకు వచ్చిరి.

ఉ॥ ఇట్టుల యింటి కేగి, మది ♦ హెచ్చినసిబ్బితి సోలి వ్రాల, లేఁ
బట్టులఁ జూచి తండ్రి మదిఁ ♦ బ్రబ్బిన నిబ్బర మేది చింతలోఁ
దొట్టఁగ సంభ్రమంబునను ♦ దోయరుహాయత నేత్రలార! యే
కట్టిఁడి మీకు నిట్టి యుప ♦ కార మొనర్చెను ధర్మదూరుఁడై? ౭౫౬

సిబ్బితిన్=సిగ్గుచే, లేఁబట్టులన్=చిన్నబిడ్డలను - నిబ్బరమేది =నిబ్బరము లేక, కట్టిఁడి=కట్టు+ఇఁడి = నియమహీనుఁడు, పాపి, ధర్మదూరుఁడు = అధర్మ వర్తనుఁడు.

తాత్పర్యము

ఈరీతిగా వారింటికిఁబోయి మిక్కిలి సిగ్గుపడి నేల సోలియున్న చిన్నబిడ్డలఁ జూచి తండ్రి నిబ్బరముచెడి మనస్సులో విచారముపుట్టఁగాఁ దొట్రుపాటున, నోతామరసాక్షులారా! యేపాపాత్ముఁడు నియమముచెడి ధర్మముదప్పి మీకిట్టి యపకార మొనర్చెను?

ఉ॥ కన్నుల నీరుగాఱ నెస ♦ కంబుగ రిత్తధరిత్ర బొర్లుచా
పన్నదశావశాత్ము లయి ♦ పల్కక యుండెద రేల? యెవ్వఁ డా
సన్నవినాశుఁ డాడుఁడు వ ♦ శాగమనామణులార! యంచుఁ ద
త్ఖిన్నతకుం గతంబు విన ♦ దివ్యమహామహిముండు వేచినన్. ౭౫౭

ఎసకంబుగన్=మిక్కిలి, అతిశయముగ, రిత్తధరిత్రిన్ = వట్టినేల, ఆపన్న దశావశాత్ములై =కీడుస్థితిచే స్వాధీనముతప్పిన మనస్సులుగలవారై,వశాగమనా మణులార = ఆఁడుయేనుఁగులనడకవంటి నడకగలవారిలో శ్రేష్ఠలారా, ఖిన్నత కున్=దుఃఖమునకు, కతంబు = కారణము, దివ్యమహామహిముండు = దేవతల మహిమవంటి మహిమగలవాఁడు, వేచినన్ = కాచియుండఁగా.

తాత్పర్యము.

అతిశయముగఁ గన్నీరు కాఱుచుండ రిత్తనేలఁబడి పొర్లుచుఁ గీడునకుఁ బాలయి యేల పలుకక యేడ్చెదరు. ఎవనికిఁ జేటుకాలము సమీపించి గజ గమనలారా! మిమ్మిట్లుచేసెను. మీదుఃఖమున కేమికారణము చెప్పుఁడని వారి ప్రత్యుత్తరము విన నిరీక్షించుచుండెను.

—♦ { ౩౩ సర్గము. కుశనాభసుతులు తమ్ముఁ బవమానుఁ డవమానించుటఁ దండ్రికిఁ దెల్పుట } ♦—

కం॥ వారెల్ల వారిపూరము, ధారాళముగాఁగఁ గన్ను ♦ దమ్ముల రాలన్
సారసభవనిభపదములఁ, జేరిచి మస్తకము లిట్లు ♦ చెప్పిరి వగచేన్. ౭౫౮

వారిపూరము = నీటిప్రవాహము, ధారాళముగా = అడ్డములేక, విస్తారముగా మస్తకములు = తలలు.

తాత్పర్యము

వారందఱు కన్నులనుండి నీరు ప్రవాహమువలెఁ గాఱుచుండ బ్రహ్మతోడ సమానుండగు తండ్రిపాదంబుల శిరస్సు లుంచి దుఃఖముచే నిట్లు చెప్పిరి.

శా॥ తండ్రీ! యేమని చెప్పువార మకటా ♦ దర్పించి మోహాంధుఁడై
మండ్రాటం బొదవించెగా ద్పశుభ మౌ ♦ మార్గంబునం జొచ్చి, నన్
గొండ్రా వల్లభుగాఁగ నంచు బలుకం ♦ గోరంగదే నీవు మా
తండ్రిం; దండ్రి యొసంగ నట్లగుత, స్వా♦తంత్ర్యంబు మా కున్నదే? ౭౨౯

దర్పించి=గర్వించి, మండ్రాటంబు=సంతాపము, గాడ్పు = గాలి, అశుభమౌ మార్గమునన్ = చొరరాని మార్గమున - మర్మాంగములోఁ దూఱి, బలాత్కార ముగా నని గోవిందరాజవ్యాఖ్య - కొండ్రా = కొనుఁడా.

తాత్పర్యము.

తండ్రీ! మే మేమని చెప్పుదుము. అయ్యో! మోహాంధుఁడై గర్వించి వాయువు మాలోనికిఁ బోరానిమార్గంబునం బ్రవేశించి యిట్టిసంతాపము కలిగించెను. ఆయనకు మీరేమియపరాధము చేసితి రందువా మేమేమియుఁ జేయలేదు. మీరందఱు నన్ను భర్తగా గొనుఁడని యాయన యడిగెను. నీవు మా తండ్రిని గోరవలసినది. తండ్రి మమ్మునీకిచ్చిన నట్లే యగును, భర్తలను గోరుటయందు మాకు స్వాతంత్ర్యమున్నదా?

కం॥ జనకుఁడు మాపరమార్థము, కనుఁగొనవా తండ్రిచాటు♦కన్నెలుగామా?
యనకు మధర్మపునుడి మముఁ,గనలింపకు నీకు శుభము♦గావుతమనుచున్. ౭౩౦

పరమార్థము=ఉత్తమవస్తువు, అధర్మపునుడి=అన్యాయపుమాట, కనలింపకు= కోపము వచ్చునట్లు చేయకుము.

తాత్పర్యము

మాకు మా తండ్రిని మించిన వస్తువు లేదు. అన్నిటికి నాయనమాటనుబట్టి పోవువారము. మాకు స్వాతంత్ర్య మెక్కడిది? ఇంతమాత్రము తెలియదా ఆకు చాటు పిందెలవలెఁ దండ్రిచాటున నుండువారము గామా? కావున ధర్మము దప్పిన మాటలాడకుము. మేము కోపించిన నీకు మేలులేదు. కావున నీమేలు కోరినవాఁడవై మాకుఁ గోపము వచ్చునట్లు చేయకుము.

కం॥ అబ్జజనిభ యిటు పల్కిన, నబ్జాక్షుల మనక పాపి ♦ యవమానించెన్
గుబ్జలుగా నొనరించి యను, స్యుబ్జలుగా నున్నవారి♦నుత్తమసుతలన్. ౭౩౧

అబ్జజనిభ=బ్రహ్మతో సమానుఁడా, అబ్జాక్షులమనక = వీరు స్త్రీలుగదా యని యాలోచింపక, న్యుబ్జలు = మఱుగుజ్జులు.

తాత్పర్యము.

పరమేష్ఠిసమానా! వీరాఁడుపిల్లలు- వీరితోనేమి యని తలఁపక- యా పాపాత్ముఁడు మమ్మిట్టు లవమానకరమైన కుబ్జల యాకారములు గలవారిగాఁ జేసెను. అని చెప్పుచున్న యామఱుగుజ్జులై యుత్తమగుణములుగల కన్యలను.

ఉ॥ నమితవిరోధి యైన కుశ • నాథుఁడు గన్గొని బిడ్డలార? మీ
క్షమ స్తవనీయ మౌ, ఘనుల • చందము నిట్టిద కాదె నాదువం
శమునకు యుక్తమైనకృతి • సల్పితి రిందఱు నొక్కమాటగా;
క్షమయ కదా సుభూషణము • కాంతలకే న్మగవారి కేనియున్. ౩౬౨

నమితవిరోధి = అణఁపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు. ఈ విశేషణమువలన వాయువునైనను దండింపఁగలవాఁడని యర్థము గ్రాహ్యము. స్తవనీయము= పొగడఁదగినది.

తాత్పర్యము.

ఎట్టిశత్రువునైనను నమస్కరింపఁజేయశక్తిగల యాకుశనాభుఁడు వారినిఁ జూచి కుమారులారా! మీ యోర్పు మిక్కిలి శ్లాఘింపఁదగినది. గొప్పవారివిధము చెల్లియుండియు సైరణచేయుటయే కదా. నాకడుపునఁబుట్టి నాకుఁ గీర్తికరమైన పని మీరందఱేకవిధముగ నొక్కమాటగాఁ జేసితిరి. మీలో నొకరైన నోర్పుతప్పి మరల శపించినవారుకారైతిరి దేహసౌందర్యము భూషణసౌందర్యము సౌందర్యము గాదు.ఆఁడువారికైనను మగవారికైనను నెట్టికష్టదశలందైనను క్షమయే భూషణము.

ఉ॥ సైరణవాని యందది య • సాధ్యపుఁగార్యము దానిలో నభ
శ్చారుల రూపదర్పితుల • సైచుట యంతకు నుత్తమంబు, ని
ష్కారణకారణాకరునిఁ • గాంచుట యందసమానరూప మౌ
నోరుపు నిందఱుం గొనితి • రుత్తమ మింతకు నొండుకల్గునే? ౩౬౩

సైరణ = ఓర్పు - క్షమ, నభశ్చరులను = దేవతలను, నిష్కారణకారణాకరునిన్ = కారణములేక బాధగలిగించినవానిని.

తాత్పర్యము

స్త్రీలకు, నందుబాలికలకుఁ దమ్మవమానపఱపవచ్చినవానిని సహించుట సాధ్యముగాని కార్యము. అందు రూపయౌవనములచే దర్పించినదేవతలనుసహిం

చుట దానికంటె గొప్ప. వారిసౌందర్యమును యౌవనమును జూచి కామమునకు వశపడక తండ్రినిమిత్తమై సహించియుండుట గొప్పకదా. అందు కారణ మేదియులేక బాధించువానిపైఁ గోపింపక శాంతివహించి వానిని రక్షించుట యంతకంటె శ్లాఘ్యము. అందు నిందఱు నేకరీతిగ నొక్కరైనను గామక్రోధములకు వశపడకుండుట యుత్తమోత్తమము. ఇంతకంటె నుత్తమమైనది మఱి యొకటి గలదా.

తే॥ క్షమయె దానంబు జన్నంబు ♦ క్షమయ చుండు
క్షమయె సత్యంబు సత్కీర్తి ♦ క్షమయ కాదె
క్షమయె సద్ధర్మ మటుగానఁ ♦ గన్యలార!
క్షమను నెలకొని యుండెడి ♦ జగములెల్ల. ౭౯౪

క్షమయే దానము=దానమువలన నేఫలము గలదో క్షమవలన నాఫలమే గలదు. ఇట్టిలే తక్కినచోట్ల నన్వయించునది.

తాత్పర్యము.

కన్యలారా! క్షమయే దానము. యజ్ఞము క్షమయే. క్షమయే సత్యము. సత్కీర్తి క్షమయే. క్షమయే మేలైన ధర్మము కావున క్షమయందే జగమంతయు నాధారపడియున్నది. కావున నొకక్షమను సాధించినవాఁ డిన్నిటిని సాధించినవాఁడే. వానిని సాధించుటకై వేఱువేఱుగఁ బ్రయాసపడఁబనిలేదు.

సీ॥ అని యిట్లు తనముద్దుఁ ♦ దనయల నూరార్చి, కుశనాభుఁ డంతటఁ ♦ గొలువు దీర్చి
కాలదేశంబుల ♦ బోల నాలోచించి తగువరులకు నీయఁ ♦ దనదుసుతల
విశ్వాసపాత్రులై ♦ వెలయుమహామాత్ర, జనులతో యోజన ♦ సలుపుచుండె
నివ్విధిఁ గుశనాభుఁ ♦ డిల యేల నూర్ధ్వ రే,
తసుఁడు చూళి యనంగఁ ♦ దాపసుండు
తే॥ తపము సేయంగ నచట గం ♦ ధర్వతరుణి,
యూర్మిళామహిళాసుత ♦ యోర్మిమీఱ
సోమద యనంగ నొక్కర్తు ♦ సుమతియతని,
యొద్ద శుశ్రూషగావించు ♦ చుండె భక్తి. ౭౯౫

మహామాత్రజనులు = మంత్రిజనులు, ఇవ్విధిన్ = ఈవిధముగా, ఊర్ధ్వరేతసుఁడు=రేతస్స్ఖలనములేనివాఁడు, బహువ్రీహి కావున సమాసాంతకార్యము చూపటమి దోషముకాదు.

తాత్పర్యము.

అని యీప్రకారము తనముద్దుకూఁతుల సమాధానపఱిచి కుశనాభుఁడు కొలువుదీరి మంత్రులనెల్ల రావించి వారితోఁ గాలము, దేశము, నాలోచించి యీనాపుత్రికలకుఁ దగినవరుఁ డెవ్వఁడా? యని యోజించుచుండెను. ఈనమ

యంబున చూళి యను నూర్ధ్వరేతస్కుఁడైన మునీశ్వరుఁడు తపముచేయు చుండ సూర్మిళయను నొకగంధర్వస్త్రీ పుత్రిక సోమద యను కన్య యాయనకు శుశ్రూష చేయుచుండెను.

—• బ్రహ్మదత్తు చరిత్రము •—

ఆ॥ కొన్నివత్సరములు•చన్న నీ రీతిగ, దానిభక్తి కిచ్చఁ • దపసి మెచ్చి
సుందరాంగి! నీదు • శుశ్రూషకును మెచ్చు,
వచ్చె నేమిప్రియము:•వలయు ననిన. ౭౬౬

ఇచ్చన్ = మనస్సునందు.

తాత్పర్యము

కొన్ని సంవత్సరములు జరుగ నామె శ్రద్ధాభక్తులకు సంతోషించి యో సుందరీ? నీ శుశ్రూషకు మెచ్చితిని.నీకేమిప్రియము కావలయునో యడుగుము.

కం॥ వరివస్యానియతికి ముని, వరితుష్టుం డగు టెఱింగి • భాగ్యం బనుచున్
బరమప్రీతిని మధురా, ధర మధురాలాపకుశల • తపసిం బలికెన్. ౭౬౭

వరివస్యానియతి=శుశ్రూష, మధురాధర = తియ్యనిపెదవిగలది, అధర శబ్ద మంగాదులలోఁ జేరనిది. కావున మధురాధరియని రూపములేదు. అట్టులే యబ్జ నేత్రి _ కమలనేత్రియు నసాధువులు. మధురాలా పకుశల = తియ్యనిమాట లాడుటయందు నేర్పుగలది.

తాత్పర్యము.

తానుచేసిన శుశ్రూషచే ముని సంతోషించినాఁడని తెలిసికొని యదృష్టము వండె నని తలంచి మిక్కిలి ప్రీతితోఁ దియ్యనిమాటలయందు నేర్పుగల యాసోమద మునీంద్రు నుద్దేశించి యిట్లనియెను.

కం॥ చూళీదివ్యతపోధన, మౌళీ యసమప్రతాప • మర్దిత హేళీ
కేళీధృతతనువిధి నా, కాళి స్నీ వడుగ నాదు • భాగ్యము కాదే. ౭౬౮

హేళి=సూర్యుఁడు, కేళీధృతతనువిధి=విలాసార్థముగ దేహమును ధరించిన బ్రహ్మదేవా! కాళిన్=అపేక్ష, భాగ్యము=పుణ్యము గదా. హేళిదాలింగనేఽర్కేచ-నానా.

తాత్పర్యము

దివ్యమహర్షులయందు శ్రేష్ఠుఁడవు, అసమానతపః ప్రకాశముచే సూర్యుని జయించినవాఁడవు, అపరబ్రహ్మవు నగు చూళిమునీంద్రా! నాకోరిక నీవు తెలిసి కొనఁగోరుట నాపుణ్యబలముననేకదా.

కం॥ బ్రాహ్మణపుంగవుఁడవు సద్బ్రహ్మజ్ఞానైకనిధివి • బ్రహ్మాత్ముఁడ వో
బ్రహ్మనిభ! నాకు నిమ్మా, బ్రహ్మతపోయుక్తుఁ బుత్రుఁ • బరమపవిత్రున్. ౨౬౯

తాత్పర్యము

బ్రహ్మ సమానుఁడా! నీవు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడవు, శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మజ్ఞానమునకు ముఖ్యస్థానమవు-తపస్స్వరూపుఁడవు. నాకు మిగులఁ బవిత్రుఁడును బ్రహ్మజ్ఞానముతోఁ గూడినవాఁడును నగు కొడుకు నను గ్రహింపుము.

కం॥ నా కెవ్వఁ డింటియాతఁడు, లేకుండుట నీక తెలియు • లేదు వివాహం
బో కరుణాకర! యీశర, ణాకలితన్ ససుతఁ జేయు•నగు నీమహిమన్. ౨౭౦

ఇంటియాతఁడు=మగఁడు, మగడు లేఁడనిన నిది విధవయో, వేశ్యయో యని యెంచునేమో యని నాకు వివాహమే కాలేదని చెప్పుచున్నది. కరుణా + ఆకర = దయకుఁ గనియైనవాఁడా, శరణాకలితన్ = శరణుచొచ్చినదానిని, ససుతన్ = కొడుకు గలదానినిగా, నీమహిమన్ = నీతపఃప్రభావముచే ననుగ్రహింపుమనుచున్నదానను గాని దేహసంపర్కముచేఁ గావని భావము.

తాత్పర్యము

మహాత్మా! నాకు మగఁడెవ్వఁడు లేఁడు. నాకు వివాహమేలేదు. నిన్ను శరణు జొచ్చినదానను, నీతపోమహిమచే నాకుఁ బుత్రు ననుగ్రహింపుము.

కం॥ అన్నెలఁతపలుకులకుఁ బ్రసన్నుండై చూళి తనదు • సంకల్పభవున్
సన్నుతశీలునిఁ బుత్రుఁగ, నన్నారీమణికి నిచ్చి•యనిపెం బ్రీతిన్. ౨౭౧

తాత్పర్యము.

ఆనెలఁతపలుకులకు సంతోషించినవాఁడై చూళి తన సంకల్పముచేత నామెకుఁ గొడుకును మంచినడవడిగలవానిని గలుగ ననుగ్రహించి పంపెను.

పురుషులకు ముఖ్యరేతస్స్థానము బీజములయినను రేతస్సును వెలుపలకుఁ బోనీయక లోపలనే యిముడునట్లు చేసితిమేని యది దేహమంతయు వ్యాపించి దేహమునకు బలము; ఆరోగ్యము కలిగించుటయేకాక ఓజస్సై శిరస్సున మెదడులోఁ జేరి బుద్ధిబలము జ్ఞానము తేజస్సు లోనైనవి వృద్ధిచేయును. ప్రాణాయామ బలముచే యోగులు దినదినము బీజములోనుండు నీశక్తిని పైకిలాగుచుందురు. ఆ కారణముచే వీరికి స్ఖలనములేదు. ఇట్టివీరు తమ మనోబలముచేతనే తమలోని తేజస్సును స్త్రీలగర్భమందుఁ జేర్పఁగలరు. లేక దర్శన గర్భస్పర్శములచేఁ బ్రవేశపెట్టఁగలరు. ఈమూఁడు విధములయిన శక్తులు లేనివారు దేహసంపర్కముచేతనే యాకార్యము చేయవలసియున్నది. "తతః ప్రభృతి మైత్రేయ ప్రజామైథునసంభవాః, సంకల్పాద్దర్శనా త్స్పర్శాత్పూర్వేషామభవన్ ప్రజాః। తపోవిశేషై స్సిద్ధానాం తదాఽత్యంతతపస్వినామ్" వి-పు ౧-౧౫-౭౯.

తే॥ బ్రహ్మదత్తుండు సోమదా•రమణిపుత్రుఁ,
డతఁడు రాజయి కాంపిల్య•యనుపురంబు
నింద్రుఁ డమరావతినిబోలె•నేలుచుండె,
లలితసత్కీర్తిదిక్కుల • నలముచుండ॥ ౭౭౨

బ్రహ్మదత్తుఁడు = బ్రాహ్మణునిచే నీయఁబడెను. గావున సోమద కుమారున కీ పేరు పెట్టెను, అలము=ఆక్రమించు.

తాత్పర్యము

సోమదకుమారుఁడైన బ్రహ్మదత్తుఁడు కాంపిల్య యను పురమునకు రాజయి కీర్తిమంతుఁడై యింద్రుఁ డమరావతిఁబోలెఁ బాలించుచుండెను.

చం॥ నయముగ బ్రహ్మదత్తుఁ గుశ•నాథుఁడు వే పిలిపించి తూర్మి స్వా
శయము నెఱుంగఁ జెప్పి తను • జాతల నూర్వురఁ బెండ్లిచేయ వి
స్మయముగ నందఱుం గనఁగఁ • జానలకే లతఁ డంటఁ దత్సతీ
చయవికృతాకృతుల్ దొలఁగి • సారమనోహరకాంతిసంపదన్. ౭౭౩

స్వాశయము=తనయభిప్రాయము, తనూజాతలన్ = పుత్రికలను, చానలకేలు = స్త్రీలకేలు, తత్సతీచయ = ఆస్త్రీసమూహముయొక్క వికృతాకృతుల్ = వికారస్వరూపములు.

తాత్పర్యము.

ఆ బ్రహ్మదత్తుని కుశనాభుఁడు యోగ్యతకుఁదగినమార్గమునఁ బిలిపించి తనయభిప్రాయ మెఱిఁగించి యాయనకుఁ దననూర్వురుకుమార్తెలనిచ్చి వివాహము గావించెను. ఆయనయు వివాహకాలంబున నాస్త్రీలను గేలఁదాఁకఁగానే వారికందఱకు మునుపున్న వికారదేహములు పోయి మిగుల మనోహరములైన సుందరాకారములు గలవారైరి.

చం॥ వెలయ దనూజలం గనుచు • విస్మయహర్ష పరీతచిత్తుఁడై
నలువుగఁ బ్రీతివారిఁ గుశ • నాభుఁడు నాథునితోడఁ బంచె, నా
చెలువలఁ బుత్రకానుగుణ • శీలల సోమద చూచి మేనఁ గ్రొం
బులకలు మొల్కలెత్త మెయి•ముట్టుచు మెచ్చెను వారిఁ దండ్రినిన్. ౭౭౪

విస్మయ హర్షపరీతచిత్తుఁడై =ఆశ్చర్యముచేతను, సంతోషముచేతను గప్పఁబడినమనస్సుగలవాఁడై, పుత్రకానుగుణశీలల = కొడుకుగుణములకు సరిపోవు నడవడులుకలవారిని, మేనన్=శరీరమందు, క్రొంబులకలు=క్రొత్తగగురుపాటు, క్రొత్త+పులకలు = క్రొంబులకలు, క్రొత్త - తెంపు-క్రిందు శబ్దముల కాద్యక్షర శేషంబులకుం గొన్నియెడల నుగాగమంబును, కొన్నియెడల మీఁదిహల్లునకు ద్విత్వంబును బహుళంబుగా నగు. సు.వ్యా.సంధి ౨౪ సూ. మెయి=దేహము.

తాత్పర్యము.

ప్రకాశించుచున్న కొమార్తలఁజూచి కుశనాభుఁ డాశ్చర్యము, సంతోషముచే మైమఱచినవాఁడై ప్రీతితో వారిని భర్తవెంటఁ బంపెను. ఆ సుందరులను భర్త నడవడి ననుసరించి యాయన కనుకూలముగ వర్తించువారిని జూచి సోమద యును దేహము గగురింపఁగా వారిని స్పృశించి యా పడుచులను సద్గుణ వతులను గన్న తండ్రిని మెచ్చుకొనెను. ఆకును జూచి చెట్టుగుణము చెప్ప వచ్చునుగదా! బిడ్డలు మంచి నడవడి గలవారైరేని తల్లిదండ్రులకుఁ గీర్తి గలదు. దీనివలన బిడ్డలు తామెంత కష్టపడినను తల్లిదండ్రుల కపకీర్తి వచ్చు కార్యము చేయరాదు అని యేర్పడుచున్నది.

ఈ కన్యక లుండిన ప్రదేశమునకే కన్యాకుబ్జమనిపేరు. ఇప్పుడు దీనిని కనోజ్ యందురు.

—• ౩౪వ సర్గము •—

ఉ॥ ఆవిధి బ్రహ్మదత్తుఁడు ని•జాత్మభవాశతమున్ వివాహమై
పోవఁగ వారిఁతోడఁ దన•పూర్మణికిం, గుశనాభుఁ డంతటన్. ౪౦౦౧
దా విగతాత్మజుం డగుటఁ • దత్పరుఁడై సుతలబ్ధి కిష్టినిం
బావనరీతిఁ జేయఁగను • బ్రహ్మసుతుండు కుశుండు పుత్రునిన్. ౭౭౫

నిజాత్మభవాశతమున్ = తన నూర్వురు పుత్రికలను, పూర్మణికిన్ = పట్టణ శ్రేష్ఠమునకు, విగతాత్మజుండగుట = కొడుకులులేనివాఁ డగుటచే కొడుకును గాంచుటయం దాసక్తిగలవాఁడై, సుతలబ్ధికిన్ = కొడుకు గలుగుటకు, ఇష్టి = యాగము.

తాత్పర్యము.

తన నూర్వురు కొమార్తెలను పిలుచుకొని బ్రహ్మదత్తుఁడు తన నగరమునకుఁ బోఁగాఁ గుశనాభుఁడు సంతానము లేనివాఁడై కొడుకునిమిత్తమై యజ్ఞము చేసెను. అప్పుడు బ్రహ్మమానసపుత్రుఁడగు కుశుండు

చం॥ కనుఁగొని పుత్ర! నీ వ్వెనయఁ•గాఁ గలపుత్రుఁడు పుట్టు ధార్మికుం
డనఘుఁడు గాధి, శాశ్వతయ•శోంచితుఁ జేయ నతండు ధాత్రిని
న్ననుచును బ్రహ్మలోకమున • కాతఁడు పోవఁగఁ గొంతకాలము
న్జన జనియించె గాధి సుజన • స్తవనీయుఁడు ధర్మనిష్ఠుఁ డై. ౭౭౬

ఎనయఁగాఁగల=సరిపోలునట్టి, సుజనస్తవనీయుఁడు=సజ్జనులచేఁ బొగడఁ బడ యోగ్యుఁ డగువాఁడు.

తనకుమారుఁడైన కుశనాభునిఁజూచి,కుమారా! నీకు సమానుఁడగు పుత్రుఁడు పుణ్యాత్ముఁడు గాధి యనువాఁడు జనించి నీకు భూమిపై శాశ్వతకీర్తి గలిగించును. అని చెప్పి యాయన పోఁగాఁ గొంతకాలమునకు ధర్మనిష్ఠుఁడు సజ్జనస్తుతిపాత్రుఁడునగు గాధి జనించెను.

క౦॥ ఆగాధియ నాజనకుం;దోగుణభూషణ! కుశాన్వ•యోద్భవుఁడను నీ
　లా గగుటను గౌశికుఁ డని, నే గణనీయుండ నైతి•నిఖిలజగములన్. ౭౭౭

తాత్పర్యము

ఆగాధియే నాతండ్రి కల్యాణగుణములే భూషణములుగాఁగల రామచంద్రా! నేను కుశునివంశమునఁ బుట్టినవాఁడనుకారణమునఁ గస్తూరిపాత్రయన్నట్లుఁ గౌశికుఁడని లోకమున నెన్నఁబడుచున్నాఁడను. వంశమున నొకకీర్తి పరుఁడైన మహాత్ముఁడుండినను ఆవంశమునకంతయుఁ గీర్తికలదు. అపకీర్తియునట్లే వ్యాపించును. కావునఁ దనవలనఁ దనవంశమునకు సత్కీర్తి వచ్చునట్లు వ్యవహరింపవలయును గాని యపకీర్తి వచ్చునట్లు మెలఁగరా దనిసూచన.

క౦॥ నాయప్ప సత్యవతినిన్, జాయఁగను ఋచీకునకు నొ•సంగిన సతి దా
　నీయొడలితోడ దివముం, దాయం జనె నిజసుశీల•తామహిమమునన్. ౭౭౮

అప్ప=అక్క, జాయ=భార్య, ఒడలితోడన్=దేహముతో, నిజసుశీలతామహిమమునన్=తన పాతివ్రత్య మహిమచే (ఈసత్యవతియే శునశ్శేపుని తల్లి- ఈకథ ముందు రాఁగలదు.)

ఉ॥ అంతియ కాక యయ్యమ మ • హాపగ కౌశికి నాఁగ దివ్యమై
　కాంతము నై చెలంగును జ•గద్ధితవాంఛను సర్వదేవతా
　క్రాంతము శీతశైలశిఖ•రంబును దిగ్గె దివంబునుండి, య
　త్యంతము నప్ప నెయ్యమున • నచ్చట నే సుఖి నై వసించెదన్. ౭౭౯

అయ్యమ=అయమ్మ, మహాపగ=గొప్పనది, కాంతము = మనోహరమై, జగద్ధితవాంఛను = లోకమునకు మేలుచేయు కోరికతో, సర్వదేవతాక్రాంతము = సమస్త దేవతలచే నాక్రమింపఁబడినది, శీతశైలశిఖరము = హిమవత్పర్వతశిఖరము.

౭౭౮-౭౭౯ తాత్పర్యము

రామచంద్రా! మాతండ్రివలనఁ గలిగినకీర్తియే కాదు, మాయక్కగారి వలనను నాకు గీర్తి గలిగినది. ఎట్లన నామె తనపాతివ్రత్యమహిమచే దేహముతో

స్వర్గమునకుఁ బోయియును నచ్చట సుఖములు తానుమాత్ర మనుభవింప నిష్టము లేక యట్టిసుఖ మందఱకుఁ గలిగింపవలె నని కోరి గొప్పదేవతానదియై మరల దేవతలనివాసభూమి యగు హిమవత్పర్వతశిఖరముపైకి నాకాశమున నాకాశమున నుండి దిగెను. ఆమెయందలి స్నేహముచే నేనును నానదీప్రాంత మందే సుఖినై యుందును. 'ఆకాశగంగయే పామరులను పావనులను జేయు టకై బ్రహ్మచేఁ బంపఁబడి క్రిందికి దిగివచ్చెను. ఈమెయో తనంతటఁ దానే లోకులను బావనులను జేయుటకై స్వర్గసుఖములను విడిచి వచ్చెను.' అను కీర్తి యామె సంపాదించెను. ఆమె సోదరుఁడను కీర్తి నాకును వచ్చెను. ఈ నదిని నిప్పుడు కూసి యందురు.

కం॥ ఆసత్యవతీసతియును, భాసురసత్యైకధర్మ • పథచారిణియై
తా సత్యవతీఖ్యాతిని, భాసిలు నానదికి సాటి • పలుకం గలదే ? ౭౧౦

భాసుర....చారిణియై=ప్రకాశించు సత్యమొక్కటియే ముఖ్యముగాఁగల ధర్మ మందుఁ జరించునదియై - సత్యవతి యను పేరుచేతనే సార్థక నామధేయయై యొప్పుచున్నది. ఆనదికి సమానమైనది లేదు. అనఁగా గౌశికీనదికి సత్యవతి యనియు నామాంతరముగలదు.

కం॥ రామా ! యాగార్థం బై, శ్రీమంతముఁ జేరి నిలిచి • సిద్ధాశ్రమన
ద్భూమిని సిద్ధుఁడ నైతిని, నీమహనీయప్రసాద • నిస్తులశక్తిన్. ౭౧౧

శ్రీమంతము = లక్ష్మీవాసస్థానము- నీమహనీయ ప్రసాదనిస్తులశక్తిన్ = గొప్పదగు నీయనుగ్రహమనెడి యసమానశక్తిచే.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా ! యెక్కడనుండువాఁడ విక్కడ కేల వచ్చితి వందువేమో- యాగముచేయఁ దలంపుగలిగి శ్రీమంతమైన యీసిద్ధాశ్రమమందుఁ జేసితినేని సిద్ధిపొందుదు నని తలఁచి యిచ్చటికి వచ్చితిని. వచ్చినపని నీగొప్పయనుగ్రహ శక్తిచే సఫలమైనది. కావున మునుపటివలె నచ్చటనే యుండఁబోవుచున్నాను.

దీనివలనను దశరథునితో విశ్వామిత్రుఁడు 'ఏ నెఱుంగుదు రాజేంద్ర' యని చెప్పినమాటలవలనను విశ్వామిత్రుఁడు తక్కిన యనేకఋషీశ్వరులవలె నవ తారవిశేష మెఱింగియే 'భగవంతుఁడు భూమిపై దుష్టసంహార శిష్టరక్షణార్థమై యవతరించెను- ఆయనయుద్దేశ్యమున కనుకూలమైన సేవ మనచేతనయినది చేయుఁడ' మనుతలంపుతోనే తానుద్దేశించిన కార్యములన్నియుఁ జేయుటకు సిద్ధా శ్రమము మధ్యభాగముగ నుండు నని తలంచి యందుఁ జేరెనని తెలియ నయ్యెడి. దీనివలన నెంతటిమహాత్ములకైనను భగవత్సేవ యథాశక్తిచేయుట కర్తవ్యమని యేర్పడుచున్నది.

కం॥ నీ వడిగినకారణమున, నావంశముచరితరీతి ♦ నాజననవిధం
బీవిషయాఖ్యానంబును, బావనగుణశీల ! యెఱుఁగ ♦ బలికితి నీకున్. ౭౮౩

తా త్ప ర్య ము.

నావిషయమై నేనై చెప్పుకొనరాదు. అయినను నీ వడిగినపుడు చెప్పక యుండరాదు. చెప్పకయుండినఁ బెద్దలయశస్సును దాఁచినట్లగును. కావున నావంశమువిధము నేను జనించినరీతి యీదేశచరిత్రము పవిత్రగుణములుగల రామచంద్రా! నీకుఁ దెలియఁజెప్పితిని.

ఉ॥ అద్దమరేయి డాసెడిని ♦ నబ్జహితాన్వయ నేఁ గథావళుల్
పద్దుగఁ జెప్పుచుండుటను ♦ భద్రము నీ కగుఁగాక రాఘవా!
నిద్దుర పొమ్ము లెస్సయిఁక ♦ నిద్దురలే కడు గెట్లు సాగెడిన్
బ్రొద్దున లేచి త్రోవ చనఁ ♦ బూనినచో వ్యథ దోఁప కుండునే ?
అద్దమరేయి=అర్ధరాత్రము, డాసెడిని=సమీపించుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రా! నేను మీకుఁ గథలు చెప్పుచుండుటలో నర్ధరాత్రము కావచ్చినది. నాయనా! నీకు క్షేమమగుగాక- ఇఁకఁ జక్కగా నిద్దురపొమ్ము - నిద్దుర పోనియెడల నుదయమునఁ బ్రయాణముచేయవలయునుగదా ! అడు గెట్లు సాగును? బడలిక తోఁచునుగదా! (ఇది యూరువిడిచిన ౧౧ వ రాత్రి).

—♦ రాత్రి వర్ణనము ♦—

శా॥ ఆ కల్లాడుట మానె వృక్షములయుం ♦ దత్యంతనిద్రాళులై
జోకం గూర్కుగొనెన్ మృగాండజము, ల♦స్తోకాంధకారాంబు న
వ్యాకీర్ణం బయి ముంచె దిక్కులను, సం♦ధ్యం బాసె నల్లల్లరే,
యాకాశం బుడుపంక్తితో విమలనే♦త్రాప్తింబలెన్ భాసిలెన్. ౭౮౪

నిద్రాళులై=నిద్రపోవునది, మృగాండజములు=మృగములు పక్షులు, అస్తోకాంధకారము = గాఢమైన చీఁకటి, అవ్యాకీర్ణము = చెదరక నిలుకడగా, ఉడుపంక్తి=నక్షత్రములవరుస, నేత్రాప్తిన్ బలెన్=కన్నులు గలిగినట్లు, భాసిలెన్ = ప్రకాశించెను. 'సంధ్యం బాసెనల్లల్లరే' యనుటచేత సూర్యాస్తమానమై యరజామైన దని తెలియనగును. అనఁగా నిప్పటికి నించుమించు నెనిమిదిగంటలు (అయిదుగడియలు) ప్రొద్దయియుండవలయును. సంజచీఁకటిని వర్ణించుటచే నిది బహుళపక్ష మనియు, తదియయో చవితియో యనియుఁ దెలియనగును. పదిన్నరగంట మొదలు ఒకటిన్నరగంటవఱకు నర్ధరాత్రమని యెన్నఁబడును. కావున నర్ధరాత్రము సమీపించిన దనుట సరియే.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! చెట్లయందు నొక్కయాకైనఁ గదలకున్నది. మిక్కిలి నిద్దుర గొన్నవై మృగములు - పక్షులు నిదురించుచున్నవి. గాఢమైన చీఁకట్లు నందు లేక ముంచెను. రాత్రి సంధ్యాకాలము నతిక్రమించెను. ఆకాశము నక్షత్రములతోఁ గన్నులుగలదానివలెఁ బ్రకాశించుచున్నది.

కం॥ చల్లనితనకిరణంబుల, బల్లిదపుంజీఁకువాలు ♦ పలుపతియలుగా
సల్లదె యుదయించెను జా, బిల్లి జగంబెల్ల ముదము ♦ పెంపునఁగ్రాలన్. ౭౮౨

బల్లిదపుంజీఁకువాలు=బలమైన చీఁకటి, పలుపతియలుగాన్ = అనేకములైన తునుకలుగా, జాబిల్లి = చంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

చల్లని తన కిరణములచే దట్టమైన చీఁకటి తునుకలుతునుక లగుచుండఁగా లోకము సంతోషించునట్లు చంద్రుఁ డుదయించెను.

కం॥ చీఁకటి వెఱవని గూబల, మూఁకలు మొదలైనక్రూర♦ము లగు మెగంబుల్
దేఁకువ యక్షులసంఘము, సోఁకుగమి చరించె నెల్ల♦చోటులఁ గలయన్.

సోఁకుగమి = రాక్షసుల గుంపు.

తాత్పర్యము.

చీఁకటికి భయపడని గుడ్లగూబల గుంపులు మాంసముదిను క్రూరమృగములు, యక్షుల సమూహములు,రాక్షసులగుంపు ధైర్యముతో నన్ని ప్రదేశములందుఁ జరించుచున్నవి.

చం॥ అని ముని యూరకున్న మును ♦ లందఱు నాతనిఁ గొంచి మేలు మే
లని వినుతించి మీ యమలి ♦ నాన్వయ మెంతయు సుప్రసిద్ధ మ
త్యనఘము ధర్మశీలము త్వ ♦ దన్వయజాతులు బ్రహ్మతుల్యులున్
మనుజవరేణ్యులున్ నిరుప ♦ మానులు దివ్యమహానుభావులున్. ౭౮౩

అమలినాన్వయము=పవిత్రవంశము, త్వదన్వయజాతులు=మీ వంశమునఁ బుట్టినవారు, నిరుపమానులు = సమానులులేనివారు, దివ్యమహానుభావులు = దేవతలకుఁగల మహిమవంటి మహిమగలవారు.

తాత్పర్యము

అని విశ్వామిత్రుఁ డూరకుండఁగా నదివినుచున్న మునీశ్వరులు మేలు-మేలు మీపవిత్రవంశము లోకమువమిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కినది. దోషరహితమైనది. ధర్మమే స్వభావముగాఁగలది. మీవంశమునఁ బుట్టినవారో బ్రహ్మతో సమానులు

మనుష్యులందు శ్రేష్ఠులు=ప్రభువులు- అసమానులు- మహిమయందు దేవతలతో సమానులు.

ఉ॥ వారలలో సుపర్వతతి • వారిజగర్భుఁడువోలె నీవు దు
ర్వారమహానుభావుఁడవు • రాజితకీర్తివి గాధిపుత్ర ! మీ
సారత రాన్వయంబును బ్ర • శస్తముఁ జేసె నదీమతల్లి నీ
గారవుఁదోడఁబుట్టనుచుఁ • గౌతుకమారఁగఁ బల్కె సంతటన్. ౭౮౮

సుపర్వతతిన్ = దేవతాసమూహమందు- వారిజగర్భుఁడు, వోలెన్ = బ్రహ్మదేవునివలె, దుర్వారమహానుభావుఁడవు = వారింపరాని మహిమగలవాఁడవు, గారవుఁదోడఁబుట్టు=గొప్పదనముగలయక్కగారు. గౌరవశబ్దభవములు గారము- గారవము - గారాము.

తాత్పర్యము.

మీవంశమువారిలో నీవు దేవతలలో బ్రహ్మవలె శ్రేష్ఠుఁడవు. నీమహిమ కడ్డము లేదు. కావుననే కీర్తిచేఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడవు. గాధేయా ! సహజముగా సారవంతమైన మీవంశమును నదులయందు శ్రేష్ఠయగు మీయప్ప మిగులఁ గీర్తిమంతముఁ జేసెను. అని యిట్లు చెప్పుచుండఁగా.

కం॥ అస్తగతుం డగుసూర్యుని, సిస్తున ముని నిదుర వోవ • శ్రీరాముఁడు సం
శస్తగుణున్ మునిఁ దెలచి తృ,ణా స్తరమునవిదురవోయె•ననుజాతునితోన్. ౭౮౯

అస్తంగతుఁడగు =అస్తమించినవాఁడు, సిస్తున = వలె, తెలచి = స్తుతించి, తృణాస్తరమున=పచ్చికపడుకయందు, అనుజాతునితోన్ = తమ్మునితో.

తాత్పర్యము

తాను నిదురింపకుండిన వీరును నిదురింపరు- ముచ్చటలాడుచుందు రని విశ్వామిత్రుఁ డస్తమించిన సూర్యునివలె నిద్దురవోయెను. శ్రీరామచంద్రుఁడును స్తోత్రపాత్ర మగు గుణములుగల విశ్వామిత్రుని పొగడుచుఁ దమ్మునితోఁ బచ్చికపైఁ బరుండెను.

— ౩౫ వ సర్గము —

ఉ॥ తక్కటిరేయి యంతయు య • థాసుఖవృత్తి మునీంద్రకోటితో
మక్కువ శోణకూలమున • మౌనిమృగేంద్రుఁడు నిద్రవోయి తె
ల్లవక్కఁగఁ దూర్పు లేచి కృత • కృత్యవిధుం డయి కౌసలేయునిన్
మిక్కిలి గార మారఁ గని • మేల్కొలిపెన్ మృదుభవ్యసూక్తులన్. ౭౯౦

తక్కటిరేయి = మిగిలినరాత్రి, తెల్వెక్కఁగన్=తెల్లవాఱఁగా, కృతకృత్యవిధుండయి=నిత్యనైమిత్తికకర్మములు చేసినవాఁడై, మృదుభవ్యసూక్తులన్ = శుభములైన మంచిమాటలచే.

తాత్పర్యము

తక్కినరాత్రియంతయు మునీంద్రుల సమూహముతో శోణనదతీరమునందు హాయిగా మునిసింహము విశ్వామిత్రుఁడు నిద్రవోయి తూర్పు తెల్లన గాఁగా లేచి యాసమయమునఁ జేయవలసిన స్నానసంధ్యాదికార్యములు చేసినవాఁడై మిక్కిలిప్రీతితోను గౌరవముతోను మెత్తని శుభదములైన మంచిమాటలచే బాలుర మేలుకొలిపెను. రామలక్ష్మణులు బ్రహ్మచారులు గావున వారికి స్నానము, సంధ్య తప్ప వేఱుకృత్యములు లేవు. కావునఁ దాను దనకృత్యము దీర్చుకొని వెనుక వారల నిద్ర లేపెను.

కం॥ తెలతెలవాఱఁగఁ జొచ్చెను, దొలిసంజయు డాసె లెమ్ము • తోయజనేత్రా!
కలదుగదా పయనము మీ,కెలమిన్ శుభ మగుత మని ఋషీశ్వరుఁడాడన్. ౭౯౧

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! నాయనా! తండ్రీ! తూర్పు తెల్లవాఱుటకు ప్రారంభించినది. ప్రాతస్సంధ్యయు సమీపించెను. కమలాక్షా! సూర్యుఁడుదయింపఁ గమలములు ముకుళించియుండునా ? కావున లెమ్ము. మీరు సంతోషముతోఁ బ్రయాణము చేయవలయునుగదా! మీకు మే లగుత మని విశ్వామిత్రుఁ డాడఁగా.

ఉ॥ ఆనుడి నిద్ర మేలుకొని • యంబురుహాక్షుఁడు కల్యవిధ్యను
ష్ఠానము లెల్లఁ దీర్చుకొని • చయ్యనఁ దాఁ బయనంబు సేయఁగాఁ
బూని మునీశ్వరుం గని త • పోధన శోణము శుభ్రనీరమై
మానిత సైకతావళుల • మంజుల మై యలరారె గాధ మై. ౭౯౨

ఆనుడిన్=ఆమాటలచే, కల్యవిధ్యనుష్ఠానము = ప్రాతఃకాలమున శాస్త్రప్రకారము చేయవలసిన యనుష్ఠానములు, మానితసైకతావళులన్=మన్నింపఁదగు నిసుకదిబ్బలసమూహములచే, మంజులమై = సుందరమై, 'అథ కల్యమహా ర్ముఖే'– వావా.

తాత్పర్యము.

ఆమాటలకు రామచంద్రమూర్తి మేలుకొని యుదయమున నెఱవేర్పవలసిన స్నానసంధ్యాదిక్రియలు సలిపినవాఁడై ప్రయాణమునకు సిద్ధపడి మునీంద్రా!

యీశోణనది నిర్మలమై శుభ్రమైనజలముగలదై యిసుకదిబ్బలచే సుందరమై లోఁతై యొప్పుచున్నది.

కం॥ ఏ రేవునఁ దరియింపం, దీ రగు నీనదిని నా ము•నిప్రవరేణ్యుల్
కోరి చనెద రేతెరువున, దారి యదియ మన కటంచుఁ • దలఁతు గుమారా! ౭౯౩

తా త్ప ర్య ము.

ఎంతో లోఁతుగల యీనదిని దాఁటు టెట్లు, అని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నింప విశ్వామిత్రుఁడు కుమారా! మునిశ్రేష్ఠులే తెరువునఁ బోదురో యదియే మనకు దారి యని తలంచెదను – అని చెప్పెను.

"మహాజనా యేన గతా స్సంపథా" యనువాక్య మిచట స్మరించునది. సంసారమను నదిని దాఁటుటకు మహాజను లేత్రోవనఁ బోదురో యదియే మార్గ మని దీని కర్థము.

చం॥ అనిన మహర్షు లంత భృశ • హర్షమునన్ వనజాలవీథులం
జనుచును వేడ్క మీఱఁ దమ•చాయలు దా రటు త్రొక్కు వేళకున్
మునిజనసేవ్యమాన మయి • పుణ్యతరోదక మైమరాళకో
కనికర మైన జాహ్నవిని • మాధవనందనయుక్తి డాయుచున్. ౭౯౪

భృశహర్షమునన్=అధికసంతోషముతో, వనజాలవీథులన్ = వనసమూహము లందలి బాటలయందు, తమచాయలు = తమ నీడలు, త్రొక్కువేళకున్ = మిట్టమధ్యాహ్నమునకు, మరాళ కోక నికరమైన = హంసలయు చక్రవాకము లయు సమూహములుగల, మాధవనందనయుక్తిన్ = రాజకుమారులతోడ, డాయఁగన్ = సమీపింపఁగ.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా ఋషీశ్వరులు మిగులసంతోషించి యేఱు దాఁటి వనములలోఁ గల దారివెంబడి పోయి పోయి మధ్యాహ్నమునకు సరిగా హంసలు చక్రవాకములు గల గంగానదీతీరమును రాజకుమారులతోఁ జేరిరి.

కం॥ ఆవిబుధనిమ్నగాతీ,రావని వసియించి యుచిత • ముగు నెలవులఁ దా
రావెనుకఁ దర్పణాదులఁ, గావించి భుజించి యమృత•కల్పహవిస్సున్.

విబుధనిమ్నగా = దేవనదియొక్క, తీరావనిన్ = ఒడ్డు ప్రదేశమందు, నెలవులు = స్థానములు, అమృతకల్పహవిస్సున్ = అమృతముతో సమానమైన హవిస్సును, హవిస్సు – అనఁగా యజ్ఞమున హోమముచేయఁగా మిగిలినది, తర్పణములు = పంచమహాయజ్ఞములు. కాండఋషితర్పణాదులు. అగ్ని

హోత్రములు లేనివారికి దేవతానివేదితాన్నమే హవిస్సు. యజ్ఞము = దేవపూజ- 'యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యాంతి బ్రహ్మసనాతనమ్' అని భ.గీ. అమృతమను పేరుగల యజ్ఞ శేషమును నెవరు భుజింతురో వారు సనాతనబ్రహ్మపదము నొందుదురు.

—♦ శ్రీరాములు గంగానదీవృత్తాంతము విశ్వామిత్రు నడుగుట ♦—

చం॥ వరవిబుధాపగావిమల ♦ వారితటిన్ సికతోరువేదికో
పరి యుపవిష్టులై నడుమ ♦ భాసిలు చామునినేత యొప్పఁగాఁ
బరమముదంబునన్ సుగుణ ♦ భద్రుఁడు రాముఁడు మౌనిఁ గాంచి ని
ర్జరనది మూఁడుత్రోవలుగ ♦ సాగరుఁ జేరుట కేమి హేతువో? ౭౯౬

వరవిబుధాపగా = ఇష్టమైన దేవతానదియొక్క "క్లీబేతు కుంకుమే శ్రేష్ఠే త్రిష్వేష్టే హ్యవ్యయం వరం"- నానా. విమలవారితటిన్ = నిర్మలమైన నీటి యొడ్డున, సికతోరువేదికోపరి=ఇసుక గొప్పదిన్నెమీఁద, ఉపవిష్టులై = కూర్చుండినవారై, నిర్జరనది=గంగ, సాగరున్=సముద్రుని.

తా త్ప ర్య ము.

మనస్సున కింపైన గంగానదీతీరభూమియందుఁగల యొకపెద్ద యిసుకదిన్నెపై వారందఱు నడుమ విశ్వామిత్రు నుంచుకొని కూర్చుండి యుండఁగా గంగానదినిఁ జూచి రామభద్రుఁడు విశ్వామిత్రునితో నీ గంగానది మూఁడు మార్గముల సముద్రముఁ జేర నేమి కారణము ?

ఆ॥ అనుచు వేఁడు గాధి♦తనయుండు దశరథు,ముద్దుఁబట్టిఁ జూచి♦మోదమునను
బలుకఁ దొడఁగె గంగ♦ప్రభవంబు నద్దాని,
యభ్యుదయము నచటి♦సభ్యులలర. ౭౯౭

వేఁడన్ = ప్రార్థింపఁగా, అభ్యుదయము = వృద్ధి.

తా త్ప ర్య ము.

అని యిట్లు ప్రార్థింపఁగా విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుముద్దుకుమారుఁడైన రామచంద్రమూర్తినిఁ జూచి సంతోషించునట్లు చెప్పఁదొడఁగెను.

కం॥ కలదు గదా ప్రాలేయా, చలము వివిధరత్నకూట ♦ చయచుంబితనభోం
చలము బహుధాతువర్గో, జ్జ్వల మతిశయశీతవాత ♦ చలనాతులమై. ౭౯౮

ప్రాలేయాచలము = మంచుకొండ - హిమవత్పర్వతము, వివిధరత్న = నానావిధములైన మణులుగల, కూట = శిఖరముల, చయ = సమూహముచే, చుంబి = ముద్దుపెట్టుకొను, నభోంచలము = ఆకాశప్రదేశముగలది, బహు

విధ=పలుతెగలైన, ధాతు=రాగి యినుము లోనగు లోహాదుల-వర్గ = సమూహ ముచే, ఉజ్జ్వలము=ప్రకాశించునది, అతిశయశీతవాతచలనాతులమై= మిక్కిలి చల్లనిగాలి కదలికచే ననమానమైనది.

తా త్ప ర్య ము.

అనేకములైన రత్నములుగల శిఖరములచే నాకాశ మంటుచున్నదియు నానాధాతువర్గముచేఁ బ్రకాశించునదియు మిక్కిలి చల్లనిగాలి వీచుటచే నన మానమైనదియు నగు మంచుఁగొండ కల దనుట ప్రసిద్ధమేకదా!

కం॥ ఆతండును హేమచల,జాత మనోరమను మేన•జాయగఁ గొని వి
ఖ్యాతయశస్స్ఫుతలఁ దను,జాతల నిరువురనుగాంచె•సంపన్నుతలన్. ౭౯

హేమాచలజాత=బంగారుకొండ యగు మేరుపర్వతముకూఁతురు.మంచుఁ కొండ బంగారుకొండ యన్నప్పుడు జాలు గుండ్లని యర్థముకాదు. వానికధి ష్ఠాన దేవత లనియు వాని కవి దేహములవంటివనియు నెఱుఁగునది. మనోర మను=మనస్సును రంజింపఁజేయుఁ గలదగుటచే మనోరమ యనుపేరుగలఁ, మేన=మేనకయనుదానిని, జాయగన్=భార్యగ, విఖ్యాతయశస్స్ఫుతలన్= ప్రసిద్ధమైన కీర్తిచేఁ బ్రకాశించువారిని, తనుజాతలన్=పుత్రికలను.

తా త్ప ర్య ము.

ఆహిమవంతుఁడు మేరుపర్వతముకూఁతు రగు మనోరమయను మేనకను పెండ్లాడి యామెయందు నిరువురఁ బుత్రికలఁ గనెను.

ఉ॥ వారలలోనఁ బెద్ద యయి•పుత్త్రిలు గంగ, ద్వితీయ యాయుమా
వారిజనేత్ర, వారెలమి•వర్ధిలు చుండఁగ దేవతార్థమై
కోరిసురావళుల్ శిశిర•గోత్రముఁ జేరి మహాత్మ! గంగ ము
ద్దారిని బాఱఁ జేయు మని•తద్దయు వేఁడఁగ శైలనాథుఁడున్. ౮౦

ద్వితీయ=రెండవది- ఉమావారిజనేత్ర = ఉమ యను కమలాక్షి-శిశిర గోత్రమున్=హిమవత్పర్వతమును (చల్లనికొండను)-దేవతార్థమై-దేవకార్యము నిమిత్తమై, సేనాపతిజననమో-పరమదేవతార్చనార్థయో.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యిరువురిలో గంగ యనునామె పెద్దది-రెండవది యుమ. వారిరువురు పెరుఁగుచుండనమయంబున దేవతలు తమనిమిత్తమై హిమవంతునిఁ జేరి మహాత్మ! గంగను మూఁడుదారులఁ బ్రవహింపఁజేయుము. అందొకటి మాకి మ్మని మిక్కిలి వేఁడిరి.

చం॥ అడిగిన వారియాసలను•నాఁబడిపుచ్చఁగ రాఁ డటన్న యా
నుడి మది నిల్పి యగ్రసుత•నూల్కొని పుణ్య(ద్రిలోకపావనిన్
గడిమి యథేష్టగామిని జ•గద్ధితముం ఘటియించు పొంటె న
ప్పుడ యొసఁగన్ గ్రహించి తమ•భూముల కేగిరి వారు ధన్యులై. ౮౦౧

ఆఁబడిపుచ్చ= వ్యర్థపఱుచు-త్రిలోకపావనిన్=మూఁడులోకములఁ బావ నము చేయుదానిని-యథేష్టగామినిని= ఇష్టముకొలఁది పోవుదానిని-జగత్ + హితము=లోకమునకు మేలు-ఘటియించు. పొంటెన్=కూర్చుకొఱకు.

తాత్పర్యము

దేహి యని అడిగినవారి యాసను నాస్తి యని వ్యర్థపఱుపరాదను ధర్మ మెఱిఁగిన వాఁడౌటచే నది మది నుంచుకొని హిమవంతుఁడు పుణ్యమై మూఁడు లోకములఁ బావనము చేయునదియై స్వేచ్ఛగాఁ జరించునది యగుటచే నాకాశ మునఁ బోవఁగలది యగు గంగను వారి కప్పుడే యీయఁగా వా రామెను గ్రహించి తమ లోకమునకుఁ బోయిరి.

ఉ॥ రెండవకూఁతురైన యుమ•వ్రీలని యుగ్రతపంబుమై జగ
త్కాండము లెల్ల మ్రొక్కఁగను•గ్రాలిన సప్రతిరూప శైలకో
దండున కిచ్చె భార్యగను,•దాశరథీ! యిటు లోకపూజ్యలై
కొండల ఱేనియయ్యు-నుగు•గూఁతులు భాసిలి రిద్ధకీర్తులై. ౮౦౨

వ్రీలని=చెడని-జగత్కాండములు=జగత్సమూహములు, అప్రతిరూప= అనుకూలుఁడైన-శైలకోదండునకు = శివునకు, త్రిపురాసుర సంహారమందు శివుఁడు మేరుపర్వతమును విల్లుగా ధరించెను. కావున నాయనకు శైలకోదం డుఁ డను పేరు గలిగెను. ఇద్ధకీర్తులై=ప్రసిద్ధమైన కీర్తిగలవారై. పార్వతి ఘోరమైన తపము చేయుటఁ దల్లి ఉమా-వలదని చెప్పుటచే ఉమయను పేరు గలిగెను.

తాత్పర్యము

రెండవకూఁతురైన ఉమాదేవి ఘోరమైనతపమును ఆకులనైనను ఆహార ముగఁ గొనక యపర్ణయై తపము చేయఁగా నామెను సమస్తలోకములచే మ్రొక్కఁబడుచుండు ననుకూలుఁడైన శివునకు భార్యగా నిచ్చెను. రామ చంద్రా! యీవిధముగా నా పర్వతరాజు ప్రియపుత్రిక లిరువురు కీర్తిమంతులై ప్రకాశించిరి.

కం॥ గతిమద్వర! తొలుదొల్తను, క్షితిధరవరతనయ గంగ•కెరలుచును నభో
గత యైనవిధంబంతయు, నుతచరితా! నీకుఁ దెలియ•నొడివితిఁ జుమ్మీ.

గతిమద్వర=సుందరగమనము గలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా-క్షితిధరవరతనయ=పర్వతరాజు ప్రియపుత్రి, నభోగత=ఆకాశమునకుఁ బోయిన.

తాత్పర్యము.

సుందరగమనము గలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా! మొట్టమొదట పర్వతరాజు కూఁతురగు గంగ యేవిధముగ జనించి యాకాశమునకుఁ బోయెనో యది యంతయు నీకుఁ దెలియఁ జెప్పితిని.

కం॥ ఈపర్వతవిభుసుత యే, పాపాపహ యగుచు నుదక•వాహిని యై దే
వాపగ యై నాకంబును, బ్రాపించెనునాయనా! సు•రప్రార్థితయై. ౨౦౪

పాపాపహ=పాపములఁ బోఁగొట్టునది, ఉదకవాహినియై=జలప్రవాహయై దేవాపగ=దేవతానదియై దేవతలప్రార్థనము నంగీకరించి స్వర్గమును బొందెను.
గంగ విష్ణుపాద తీర్థముగాపున దేవతలనుగూడఁ బవిత్రులను జేయునది.

— • { ౩౬ సర్గము. గంగ త్రిపథగయైనవృత్తాంతము శ్రీరామునకు విశ్వామిత్రుఁడు దెల్పుట } • —

చం॥ అన విని రామలక్ష్మణులు•హర్షసముత్సుకులై మహాత్మ! యా
యనఘచరిత్ర దేవమను•జావనిజాతము నెంతయు న్వినన్
గొనియెద మాస, మంచుమల•కూఁతు రదేటికి మూఁడుత్రోవలన్
గొనె! నది యెట్లు కీర్తిగనె•గొప్పగునేటుల మేలుబంతియై! ౨౦౫

హర్షసముత్సుకులై=సంతోషముతోఁ దమకిష్టమైనవిషయముఁ దెలిసికొనఁ గోరినవారై- దేవమనుజావనిజాతము = దేవలోకమందు మనుష్యలోకమందు సంభవించినవిధము-ఎంతయున్=మిక్కిలివిస్తరముగా, ఆస=ఆశ, మూఁడు త్రోవలన్=స్వర్గ-మర్త్య-పాతాళముల మార్గముల, మేలుబంతి=శ్రేష్ఠము, మేలుబంతి మానా అనఁగా పైపంక్తి యనియర్థము. బాలు రక్షరములు వ్రాయ నేర్చుకొనునపుడు మొదటిపంక్తి చక్కఁగా వ్రాయనేర్చినవారు వ్రాసి యా యక్షరములవలె మీరు వ్రాయుఁడని చెప్పుదురు. ఆకారణముచేఁ దక్కిన పంక్తులకంటె నది యుత్తమమై యుండును. ఇతరు లనుకరింపఁదగిన దని యర్థము.

గంగకు త్రిపథగ యనుపే రేలవచ్చె నని రామచంద్రుని ప్రశ్న.దానికిఁ బ్రత్యుత్తరముగ గంగ యాకాశమునకు స్వర్గమునకుఁ బోయిన విధము చెప్పఁబడెను. మూఁడవమార్గ మెట్లను విషయ మీసర్గయందుఁ జెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము

గంగవృత్తాంతము పూర్ణముగ విన(గోరికగలవారై శ్రీరామలక్ష్మణులు మహాత్మా! పాపరహితురాలైన గంగ దేవలోకమందు మనుష్యలోకమం దెట్లు సంభవించెను? ఆమె కంతకీర్తి వచ్చుటకు నేమికారణము? ఏకార్యము చేయుటచే నదులయం దుత్తమురాలయ్యెను?

కం॥ అని రాకొమరులు వే(డిన(, గని వారల మౌనిమధ్య(గతగాధేయుం
డనియెను విను(డీ వినిచెద,ననఘాత్మకులార! గంగ•యావచ్చరితన్.౮౦౬

రాకొమరులు=రాజకుమారులు-వే(డినన్= కోర(గా-మౌనిమధ్యగత గాధేయుండు=మునులమధ్యనుండు విశ్వామిత్రుం(డు-హారమున నాయకమణివలె-రెండుప్రక్కల నెదుట-వినిచెదన్=వినిపించెదను- యావచ్చరితన్ = సంపూర్ణ చరిత్రమును. అనఘాత్మలారా! గంగచరిత్రమును వినుకోరిక గలుగుటచేతనే మీరు పుణ్యాత్ములని తెలియుచున్నది-పాపాత్ములకాబుద్ధిపుట్టదు.

తాత్పర్యము

రాజకుమారు లీవిధముగ(గోర(గా ఋషులనడుమనుండు విశ్వామిత్రుం(డు గంగాచరిత్రము నంతయు(జెప్పెదను విను(డు.

ఉ॥ పూర్వము రామచంద్ర! నెల•పూతలదాలుపువేల్పు పెండ్లియై
పార్వతి నిండుహర్షమున•భావజకేళి కుపక్రమింప సొ
పర్వశతాబ్దముల్ గడచె,•బట్టి యొకండును బుట్ట(డయ్యె, లో
పర్వినభీతి గుంపు లయి•బ్రహ్మయులోనగు బాసవాల్గముల్. ౮౦౭

నెలపూ=చంద్రు(డను పుష్పమును-తలదాల్పు=తలయందు ధరించిన వేల్పు=దేవత-శివు(డు. భావజకేళికి= రతిక్రీడకు-సొపర్వశతాబ్దముల్ = నూఱు దివ్యసంవత్సరములు-పట్టి=కుమారు(డు-ఈ శబ్దమునకు సరియైనది బిడ్డ-అపత్యము-ఇచ్చట మగబిడ్డ, బాసవాల్గముల్=బాసవాల్=మాటయే బాణముగా(గల దేవతల గుంపులు-గీర్వాణశబ్దార్థము గ్రహించునది.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! పూర్వకాలమున శివు(డు పార్వతిని బెండ్లియాడియామెతో మిగుల సంతోషముతో నూఱు దివ్యసంవత్సరములు సంభోగించెను. కాని కుమారు(డు కలు(గడయ్యెను. రేతస్స్ఖలనము కాదయ్యెను. కావున నింతకాల మైనను రేతస్స్ఖలనము గాకయుండినచో నదియైనప్పు డెంత బలిష్ఠు(డుపుత్రు(డు

పుట్టునో-వాఁ డెటువంటివాఁడగునో-వానిని సహించు టెట్లో యని దేవతలు భయపడి దేవతలు గుంపు లయి బ్రహ్మదేవునితోడ నిటు లాలోచించిరి.

కం॥ వలిగుబ్బలిసుతకడుపునఁ, గలిగినచే భూతమొకఁడు•గలఁడే యెవఁ డేన్
బలిమిని నోర్వ నటంచును,గలఁకను శితికంఠు డాసి•కలితాంజలులై. ౮౦౮

వలిగుబ్బలిసుత= మంచుపర్వతముకూఁతురు, ఓర్వన్=యుద్ధమందు సహింపను, కలఁకను=మతివ్యాకులత్వముతో, శితికంఠున్=శివుని.

తాత్పర్యము

ఇన్ని సంవత్సరములు సంభోగించినను పార్వతియుఁ జనించినది కాదు శివుఁడు విరమించినవాఁడు కాఁడు. ఇట్టి వానికి నట్టియామెకడుపునందుఁ గుమారుఁడు పుట్టినేని వానినోర్వ నెవనికి శక్యము? అని వ్యాకులపడి శివుని సమీపించి చేతులు మోడ్చినవారై.

తే॥ దేవదేవ మహాదేవ•త్రిభువనైక హితరతాత్మక దండంబు•కృత్తివాస!
కనికరింపుము మామ్రొక్కు•లనుగ్రహించి,
జగములోపవునీదు తే•జంబుమోవ, ౮౦౯

త్రిభువనైకహితరతాత్మక=మూఁడులోకములకు మేలే చేయుటయందుఁ బ్రీతిగల మనస్సుగలవాఁడా-ఇట్లనుటచే లోకహానికరకార్యము నీవు చేయరాదు. నీ విప్పుడు చేయునది యట్టిదై యున్న దని భావము. కృత్తివాస=చర్మమును వస్త్రముగా ధరించినవాఁడా-తేజస్సు=కాంతి-తేజ శ్శబ్దమునకు శుక్లమనియు నర్థముగలదు-"తేజః పరాక్రమే ప్రాణే వర్చ స్యర్చిషి రేతసి"-రత్నమాల.

తాత్పర్యము.

దేవతలకు దేవతవైనవాఁడ వగుటచే మహాదేవా! ముల్లోకములకు మేలు చేయు కోరికగలవాఁడా! చర్మధరా! నమస్కారంబు. మామ్రొక్కులనుగ్రహించి మాయం దనుగ్రహింపుము. నీ తేజస్సువలనఁ గలుగుకుమారుని లోకములన్నియైన భరింపజాలవు.

ఉ॥ దేవియు నీవు వేదహిత•తీవ్రతపశ్చరణైకశీలతన్
భావజవైరి క్రాలుఁడు, ప్ర•భాభరితం బగు నీదు తేజమున్
నీవ ధరింపుమీ, జగము•నిశ్చలహర్ష మునం జెలంగఁగాఁ
గావుము దేవ! లోకము ల•కాండలయంబునఁ గూల్పఁబోకుమీ. ౮౧౦

దేవియు=పార్వతిదేవియు, వేదహిత = వేదోక్తమై-లోకహితమై, తీవ్రతపశ్చరణైకశీలతన్=ఘోరమైన తపస్సుచేయుటయే ముఖ్యస్వభావముగాఁ గలవాఁడవై, దేవియు నీవు = నీభార్యయైనపార్వతియు నీవు, క్రాలుఁడు=

ఉండు(డు-తేజమున్=రేతస్సును-నీవ=నీవే- పార్వతియందువిడువక నీ తేజోమయ శరీరమందు-ధరింపుమీ-ఉంచుకొనుము - నిశ్చలహర్షమునస్=చలనము లేని సంతోషముతో-అకాండలయంబు = అకాలప్రళయమున-భావజవైరి=నీవు మదనుని జయించినవాఁడవయ్యు మరల మదనపరవశుఁడవై యిట్టి కార్యము చేయుట నీకుఁ దగదుసుమా యని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

మన్మథవిరోధీ! పార్వతియు నీవు వేదోక్తమైనఘోరతపమును సలుపుఁడు కాంతిపూరితమైన నీ రేతస్సును పార్వతియందు విడువక నీవ యుంచుకొమ్ము. అట్లైన లోకములు చలనములేని సంతోషముగలవగును. దేవా! లోకమునకు నకాలప్రళయము కల్పింపక రక్షింపుము. [ఇది మహామైథునమని వాడుక యందుఁ జెప్పఁబడినది. పంచమకారులైన శాక్తేయుల కిది (మద్యము మాంసము మత్స్యము ముద్ర, మైథునము-ఇవి పంచమకారకములు. ఇవియే వారికి పంచతత్త్వములు.) పరమపవిత్రవ్రతముగా నుండును.]

చం॥ అని కొనియాడు వేలుపుల•నాదటఁ దాఁ దిలకించి శంకరుం
డనియె సుపర్వులార! యటు•లౌత, ధరింతుము మేము వీర్యమున్
జనములు నిర్జరుల్ ససుఖ•సంపద వర్తిలుచుంద్రుగాక, యే
యనఘుఁడు మోచుఁ జెప్పుఁడు మ•హత్తరతేజము వాజి సంతతన్. ౮౧౧

కొనియాడు(డు వేలుపులన్=పొగడుచున్న దేవతలను-ఆదటన్ = ప్రీతితో తిలకించి=చూచి-అటులౌతన్=మీరుచెప్పినట్లే కానిండు, మేము= మేమే-అనఁగా నేను నా భార్యయు. వీర్యమున్= నేను రేతస్సును-నాభార్య శోణితమును. ధరింతుము=వెలుపల విడువము. నాభార్యగర్భంబున నీ రెండుఁ గలియనీయమని భావము. స్త్రీగర్భంబున నివి రెండు కలిసినఁగదా పిండోత్పత్తి,నిర్జరుల్= దేవతలు.

తా త్ప ర్య ము.

అని యిట్లు స్తోత్రముచేయు దేవతలను శివుఁడు ప్రేమతోఁ జూచి దేవతలారా! మీరు చెప్పినట్లేచేసెదను. నేను వీర్యమును-పార్వతి శోణితమును మాయందే ధరించెదము. అనఁగా నీరెండు కలియనీయము. వేఱువేఱుగా నుంచెదము. మనుష్యులు దేవతలు సుఖముగా నుండనిండు.

నా రేతస్సును పార్వతియందు విడువనుగాని వెలుపలకు రాక తప్పదు కదా! ఎవ్వఁడు దాని ధరింపఁగలవాఁ డెవ్వఁడు!

ఉ॥ గారవ మార నిట్లు కఱ•కంఠుఁడు పల్కిన దేవతాళి యీ
ధారిణి నీదు తేజ చలి•తం బయినన్ ధరియించు నా భవా
నీరమణుఁడు పోవిడువ•నిండె సకాననపర్వతంబుగా
ధారిణి యీశుతేజమున•దానికి బెగ్గిలి దేవసంఘముల్. ౮౧౨

గారవమారన్=గౌరవ మతిశయిల్లఁగా. కఱకంఠుఁడు= గరళకంఠుఁడు-గరకంఠశబ్దభవము కఱకంఠుఁడు-గ్రామ్యపదమని చిన్నయ్యసూరిగారు వ్రాసిరి గాని యటుగాదని తద్భవపద మని సీతారామాచార్యులవారు వ్రాసిరి. భవానిరమణుఁడు=శివుఁడు, సకాననపర్వతంబుగన్= అడవులతోఁ బర్వతములతోడ, బెగ్గిలి=భయపడి.

తాత్పర్యము.

గౌరవ మతిశయించునట్లు శివుఁడిట్లు పలుకఁగాఁ నీ తేజము జాఱినేని యీభూదేవి దానిని ధరించు నని దేవతలు చెప్పిరి. అంతట శివుఁడు దానిని వెలుపల వదిలెను. అదియును నడవులు కొండలతోడ భూమియంతయు వ్యాపించెను. అది వ్యాపించు విధము చూచి దేవతలు భయపడిరి.

చం॥ హుతవహుఁ జూచి యిట్లనిరి యో•నోపుదు వీవ మహాత్మ పూనఁగాఁ
గ్రతుహరుతేజ నెయ్యుఁ డగు•గాడ్పును గూడి య టన్న వల్లె యం
చతఁ డది చొచ్చె దాన నది•యౌచు సితాచలరీతి లోకన
మ్మతదిననాథ పావక స•మగ్రవిభావిభవాభిరామ మై. ౮౧౩

హుతవహున్=అగ్నిహోత్రుని, ఓపుదువు=శక్తిగలవాఁడ వగుదువు. క్రతుహరుతేజున్ = దక్షునియజ్ఞము ధ్వంసము చేసిన శివునితేజమును, నెయ్యుఁడు=మిత్రుఁడు,వల్లె=సరి, సితాచలరీతి=తెల్లనికొండవలె-హిమవంతము వలె-లోకసమ్మత=జనులకు సమ్మతమైన, దిననాథ = సూర్యునియొక్కయు, పావక=అగ్నియొక్కయు, సమగ్రవిభా=సంపూర్ణకాంతియొక్క, విభవ=సంపదచే, అభిరామమై-మనోహరమై.

తాత్పర్యము

అవలవారు అగ్నిహోత్రునిఁ జూచి అగ్నిదేవా! యీశివతేజస్సును భూమి భరింపఁజాలకున్నది. నీవు వాయుదేవునితోగూడి భరింపఁగలవు. కావున నీ వా కార్యమునకుఁ బూనుకొమ్మనఁగా నాయన దానియందుఁ బ్రవేశించెను. ఆకారణమునకుఁ నది పెద్దమంచుఁగొండవలె నయ్యెను. అది సూర్యాగ్నుల సంపూర్ణకాంతిచే మనోహరమై లోకసమ్మతమయ్యెను.

తే॥ శరవణంబయ్యె నద్దాన•జననమంది,
యనలసుతుఁ డయ్యెఁగా_ర్తికే•యప్రభుండు
దానిఁగని వేల్పులెల్ల ని•తాంతముదిత,
హృదయులై పూజసలిపిరి•యాశుగౌరి ౮౮

శరవణము=శర+వనము. జెల్లువనము "ప్రనిరంతర శ్శరేడీతి ణత్వం". అనలసుతుఁడు=అగ్నిహోత్రుని కుమారుఁడు-కార్తికేయప్రభుండు = కృత్తికల పుత్రుఁడైన ప్రభువు-వానిన్= ఆకుమారస్వామిని - నితాంతముదిత హృదయులై =మిక్కిలి సంతోషించిన మనస్సుగలవారై.

తాత్పర్యము.

కాలక్రమమున నది శరవణ మయ్యెను. దానియందుఁ బుట్టినవాఁ డగుటచేఁ గుమారస్వామి అగ్నిపుత్రుఁడయ్యెను. ఆయనయే కృత్తికలఁపుత్రుఁడై కార్తికేయుఁడయ్యెను. కొందఱిది జుగుప్సాకరమని వ్రాసియున్నారు. వారి కెటు లైన నుండును గాక! ఇందా లోచింపవలసిన విషయములు కొన్ని గలవు. పండ్రెండు సంవత్సరముల బాలబ్రహ్మచారులకు విశ్వామిత్రునంతటి వాఁ డింత వచ్చిగా దీని నిట్లు వివరించి చెప్పవలయునా? తేలికగాఁ బోనిచ్చియుండ రాదా? ఇట్లు చెప్పుటలో నాయన యుద్దేశమేమి? రేతస్స్ఖలనము చెప్పుటచే శివుఁడు ప్రాకృతవర్గములోఁ జేరుచున్నాఁడు. శివుఁడు దేవుఁడు కాఁడనుటకు వైష్ణవులు చేయు గొప్ప యాక్షేపమిదియే. ఆ యాక్షేపమునకుఁ దగిన సమాధానమింతవఱకు నెవరు చెప్పినట్టులేదు. ఈ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమున నిందు గొప్ప యోగరహస్యమున్నది. దానిని బూర్ణముగా వివరించి చెప్ప నంత సామర్థ్యము లేదు. ఇందు భార్యాభర్తల కిరువుర కెన్నిదినములకు రేతస్ఖలనము కాలేదని చెప్పఁబడినది. ఒక సంవత్సరము మాత్రమైనను జక్కఁగఁ బ్రాణాయామ మభ్యసించి యొకముద్రయందున్నవారై భార్యాభర్తలు సంభోగించిరేని యా ముద్రయం దున్నంతకాలము రేతస్సు రజస్సు స్ఖలనముగాదు. ఇది యోగమున సుప్రసిద్ధవిషయమే. ఒకరుమాత్రము సాధించి రెండవవా రాముద్ర తెలియనివారై రేని తెలియనివారికిఁ బ్రాణగొడ్డ మగును. తెలిసినవారును దృప్తిలేక సంకటపడుదురు. అప్పుడు దేవతలు శివుని పార్వతిని పొగడిరి.

—• పార్వతీదేవి దేవతల శపించుట •—

తే॥ వడఁకుగుబ్బలిగారాబుఁ•బట్టి యంతఁ,
గంటుగొని కింక నా తెఱ•గంటిగముల
గెంటనములాడె నోవేల్పుఁ • దుంటలార,
యనుభవింపుఁడు మీచేయు•నఘఫలంబు. ౨౦

వడఁగు గుబ్బలిగారాబుపట్టి=చలిపర్వతముయొక్క ప్రియమైనబిడ్డ-కింకన్= కోపముచే - కంటుకొని = విరోధించి - తెఱగంటిగములన్ = దేవతా

సమూహములను-గెంటసములు=పరుషవాక్యములు-అఘఫలంబు = పాపము యొక్క ఫలము.

తాత్పర్యము.

చలిమలకూఁతురైన పార్వతిదేవతలపైపగఁబూని కోపించి యో దేవతలారా? మీరుచేసిన పాపఫల మనుభవింపుఁ డని నిష్ఠురము లాడెను.

చం॥ అని కనుఁగోనలందుఁ గన•లంతకు నంతకు మీఱ వారలం
గని తనదోయిటన్ జలముఁ•గైకొని మత్తనయభిలాషవి
ఘ్ననిహతి నొందఁ జేసితిరి•గావున నోసురలార! మీకు మీ
వనితలు బిడ్డలం గనరు,•వారలిఁకన్ మనువారు గొడ్డులై. ౨౧౬

వారుచేసినపాపము దానిఫలము చెప్పఁబడుచున్నది. కనుఁగోనలందు= కన్నుల కొనలయందు-కనలు=కోపము-అనఁగా కన్నులెఱ్ఱగా. దోయిటన్= అంజలియందు-మత్తనయాభిలాషన్=కుమారుని గనవలయు నని నాకుఁగల కోరికను-విఘ్ననిహతిన్=విఘ్నముచేఁ జెడినదానిఁగా.

తాత్పర్యము.

అని కనుఁగొనలందుఁ గెంపువాఱుచుండఁగా వారినిఁ జూచి తనదోసిట నీళ్లు తీసికొని 'నాకుఁ గొడుకుఁ గనవలయునని యుండిన కోరికను విఘ్నపఱిచి తిరి గావున మీకు మీస్త్రీలు బిడ్డలఁ గనరు. వారు గొడ్డులై యుందురు.' అనఁగా దేవతాస్త్రీలకు దేవతలవలన బిడ్డలు గలుగరు కావుననే మేనక ఊర్వసి మొద లగువారు మనుష్యులకు భార్యలై బిడ్డలఁ గనిరి. ఈశాపము సామాన్యులైన యప్సరసల కన్వయించునో యన్వయింపదో-వారొకరి భార్యలు గారుగదా!

చం॥ అని శపియించి, భూమిఁ గని•యాఁకర మూఁపక యోసి పాంసులా!
మనుము యనేకభార్య వయి•నానక నైకవిధస్వరూప వై
తనయుఁడు నాకుఁ గల్గుటకుఁ•దాలిమి నోరువ వైతి గాన నీ
కును లభియింప కుండెడిని•గూఁమిపుత్రులఁ గాంచు మోదముల్. ౨౧౭

ఆఁకరము=కోపము-ఆగ్రహము, పాంసులా=పాపాత్మురాలా! దుష్టు గలదానా, మనుము=జీవింపుము, అనేకభార్యవై=అనేకులకు భార్యవై. రాజు లందఱు భూభర్తలేకదా! నైకవిధస్వరూపవై=అనేకవిధములయిన రూపములు గలదానివై, మోదముల్=సంతోషములు, న+ఏక=నైకము.

తాత్పర్యము

ఆవల భూమినిఁగని కోపించి యోసి పాంసులా! నేనుబిడ్డలఁ గనుటచూపోప వైతివి. కావుననీవు అనేకులకు భార్యవై అనేకరూపములు గలదానవై

యుండువుగాక! నీవును ప్రీతితో బిడ్డలఁ గను సంతోషము లేకపోవునుగాక అని శపించెను. భూపుత్రి-సీత-నరకాసురుఁడు-వీరు భూపుత్రులైనను రేతస్సువలన గర్భము ధరించి కనుసుఖము భూమికిఁ గలిగించినవారు కారు.

చ॥ అని గిరిరాజనందన యహంకృతిరోషపరీత యై శపిం
చినఁ బెనుసిబ్బితిం దలలు • జేజెలు వాంచిన వారిదుఃఖమున్
గనుఁగొన లేక శంకరుఁడు • గౌరిని గూడి ప్రతీచి కేగి ని
ష్ఠను దప ముండె భూరిహిమ • శైలవరోత్తరశృంగసీమపై.

గిరిరాజనందన=పార్వతి, అహంకృతిరోషపరీతయై=అహంకారముచేతను రోషముచేతను గప్పఁబడినదై, పెనుసిబ్బితిన్=మిక్కిలి సిగ్గుచే-తమ భార్యలితరులకు బిడ్డలు గనువారుగా నైరిగదా యనిసిగ్గు, జేజెలు=దేవతలు-రూ-జేజేలు ప్రతీచి=పడమర, భూరి=గొప్పదగు, హిమశైలవర = పర్వతశ్రేష్ఠము లందు శ్రేష్ఠమగు హిమవత్పర్వతముయొక్క, ఉత్తర శృంగసీమపై=ఉత్తరపు వైపునసుండు శిఖరప్రదేశమునందు.

తాత్పర్యము

అని పార్వతీదేవి యహంకార రోషములతో శపింపఁగా దేవతలు సిగ్గుచేఁ దలలు వంచుకొని దుఃఖించిరి. వారి దుఃఖము చూడలేక శివుఁడు పార్వతితోడ హిమవత్పర్వతము నుత్తరశిఖరమునకుఁ దపస్సు చేయఁబోయెను.

గంగావిషయమైన రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నకుఁ బార్వతీచరిత్ర మేల చెప్పవలసివచ్చె నని సందేహింపరాదు. ముందు చెప్పఁబోవు కథకుఁ బార్వతికి సంబంధము కలదు. కావునఁ జెప్పవలసివచ్చెను.

కం॥ ఎఱిఁగించితిఁ గళికంఠుని, తెఱవచరిత్రంబు నెల్ల • దెలియంగ మీకున్
దెఱఁ గొప్పఁగ గంగ తెఱం, గెఱిఁగించెద వినుఁడు తమ్ముఁ • డీవును వేడ్కన్

కళికంఠుఁడు=శివుఁడు.

తాత్పర్యము.

పార్వతిచరిత్రము మీకుఁ దెలిపితిని. ఇఁక గంగ చరిత్రము చెప్పెద వినుఁడు.

— ౩౭ సర్గము. కుమారస్వామి జనన చరిత్రము —

ఉ॥ తొల్లి పినాకపాణి యతి • దుర్భర ఘోరతపం బొనర్పఁగా
నెల్లఋషీశ్వరుల్ దివిజు • లేగి పితామహుఁ గాంచి భారతీ
వల్లభ! మాకు నొక్కదళ • వాయు నొసంగితి వాశివుండు దాఁ
జల్లనిగుంటిపైఁ దపముఁ • జల్పఁగఁ బొచ్చె నుమాసమేతుఁడై. ౧౦౦౦

పినాకపాణి=పినాకమను పేరుగల వింటిని చేతియందుఁగలవాఁడు. శివుఁడు. అతిదుర్భరఘోరతపంబు=మిక్కిలి యతిశయమైన తీవ్రతపమును, భారతీవల్లభ=సరస్వతీదేవికి భర్తయైనవాఁడా! దళవాయి = సేనానాయకుఁడు, చల్లనిగుంటి=చల్లనికొండ-హిమవత్పర్వతము. ఉమాసమేతుఁడై=పార్వతీదేవితో గూడినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము

మీఁద వివరించినట్లు శివుఁడు పార్వతితోడఁ దపస్సుచేయ హిమవంతమునకుఁ బోఁగా దేవతలందఱు ఋషీశ్వరులు బ్రహ్మయొద్దకుఁబోయి వాణీశా! పూర్వము మాకు సేనానాయకునిఁగా శివు నిచ్చితివి. ఆయన యిప్పు డాకృత్యము మాని తపస్సుచేయ హిమవంతమునకుఁ బోయెను.

ఉ॥ ఆవల నేమి చేయఁదగు•నయ్య జగంబుల మేలుకోరి వా
　ణీవర! మాకు నేడుగడ•నీవ కదయ్య, యథోచితంబు సం
　భావన సేయవయ్య, యని•ప్రార్థన చేయఁగ వారిఁ జూచి బ్రా
　హ్మీవిభుఁ డూఱడించుచును•మేలగు తేనియ లొల్కు పల్కులన్. ౮-౨౧

ఏడుగడ=రక్షకుఁడు-కం. గురుఁడును దల్లియుఁ దండ్రియుఁ। బురుషుఁడు విద్యయును దైవమును దాతయు నాఁ। బొరినేడుగడయుఁ దానై।హరి నను రక్షించుఁగాక యనవరతంబున్-వాసి. ౧ అ. పురుషుడనఁగా భర్త. ఏడువిధముల దిక్కయినవాఁడు ఏడుగడ. బ్రాహ్మీవిభుఁడు=సరస్వతిమగఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇప్పుడు జగత్తును రక్షించుటకై ప్రజలమేలుకోరి మేము చేయఁదగినదేమి? రాక్షసులా జగమును మమ్మును బీడించువారు, వారితోడ దినదినము పోరే. యుద్ధము చేయుటకుఁ దగిన బలవంతుఁడు సేనానాయకుఁడు లేకుండినమే మేమి చేయగలవారము? పార్వతిశాపమున కేడుతుమా? రాక్షసులతన్నులకేడుతుమా! కావున నుచితకార్య మేదో యాలోచింపుము- అని ప్రార్థింపఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు తియ్యనిమాటల వారి సమాధానపఱిచి యిట్లనెను.

చ॥ వలిమలపట్టిశాపవిధి•వాస్తవ, మయ్యది తప్ప దెప్పుడున్
　గలుగదు మీకు సంతు నిజ•కాంతలయం దిది యుండ నిండు, వే
　ల్పులమొగ మొక్కనిం దనయుఁ•బుట్టఁగఁ జేయును గంగయందు న
　య్యలఘుపరాక్రముండు పృత•నాధిపుఁడై మిముఁ గాచుచుండెడిన్.

వలిమలపట్టి=మంచుఁగొండబిడ్డ- పార్వతి. సంతు=సంతానము, నిజకాంతలయందు = మీ మీ భార్యలయందు, వేల్పులమొగము = అగ్ని

తాత్పర్యము.

హోత్రుఁడు, అగ్ని ముఖావై దేవాయని ప్రమాణము. మనుష్యుల నోరనన్నము పెట్టుకొని దేహమును వ్యాపించునట్లు దేవతలకు ముఖ మగ్ని కావున నాయన యందు హోమము చేసిన దేవతలు గ్రహింతురు. పృతనాధిపుఁడై=సేనా నాయకుఁడై,

తాత్పర్యము.

దేవతలారా! పార్వతి శాపము దప్పునదికాదు.అది యథార్థమేయగును. దానికి మీరిప్పుడు వగచి ప్రయోజనములేదు. మీ భార్యలందు మీకు సంతానము లేదు. కాఁబట్టి యది యట్లుండనిండు. సేనానాయకుఁడు లేఁడంటిరి. గంగయందు నగ్నిహోత్రున కొకకుమారుఁడు గలుగఁగలఁడు. వాఁడు సేనానాయకుఁడై మిమ్ము రక్షించును,

ఉ॥ గంగయు గారవించుఁ దన•గాదిలిపుత్రుఁడు గాఁగ నాతనిన్
రంగుగ సమ్మతించు గిరి•రాజకుమారియు, సందియంబు నా
త్మం గనకుండుఁ డంచన వి•ధాతను సంస్తుతిఁ దన్పి దేవతల్
చంగున వెండికొండకును•జాగి కృశానునిఁ జూచి ప్రీతులై. ౮౨౩

గాదిలిపుత్రుఁడు=ప్రియకుమారుఁడు. తనకిష్టములేని కార్యము చేసెనని భూమిపైఁ గోపించిన పార్వతి గంగపైఁ గోపింపదా యనిన నామె తన యక్క యౌటచే నాకుమారుఁడైన నేమి నా యక్క కుమారుఁడైన నేమి యని యూరకుండును.

తాత్పర్యము

గంగాదేవి యతనిని దనపుత్రుఁడని గారవించును. పార్వతీదేవియు నట్లులే తన కుమారుఁడని యంగీకరించును-సందేహములేదు. అనిన వారలు బ్రహ్మనుస్తుతించి కైలాసమునకుఁ బోయి యగ్నిదేవునిఁజూచి సంతోషించిన వారై.

కం॥ విశ్వావనలోలాత్మక, వైశ్వానర వడయుఁ దిపురు•వరబలు సుతునిన్
విశ్వజనీనం బిది నీ,యీశ్వరతేజంబు విడువు•మీ సురతటినిన్. ౮౪౨

విశ్వావనలోలాత్మక=ప్రపంచమును రక్షించు నాసక్తిగలవాఁడా, వైశ్వానర=విశ్వానరుఁడను ఋషికుమారుఁడు వైశ్వానరుఁడు- అగ్నిహోత్రుఁడు-విశ్వజనీనంబు=ప్రపంచంబునకు హితమైనది.

తాత్పర్యము.

ప్రపంచరక్షణమం దాసక్తిగల యగ్నిదేవా! నీవు ధరించిన యీశ్వర తేజంబును గంగయందు విడిచి కుమారునిఁ గనుము. లోకజనులకెల్ల నిది హితమైన కార్యము,

మ॥ అని ప్రార్థించినఁ బావకుండు సితశై•లాధ్యక్షజన్ డాయఁగాఁ
జన నాగంగయు సమ్మతించి సతి యై•సౌందర్యసంపత్తిమై
జనుదేరన్ సకలాంగకంబులను దే•జఃపాతముం జేయ స్వ
ర్ధునిపూరంబు సమస్తముం బరఁగె నెం•తో తేజునన్; గంగయున్. ౨౧౫

పావకుండు=అగ్ని-సితశైలాధ్యక్షజన్ = గంగను-డాయఁగన్ = సమీపింపఁగా-సకలాంగకంబులను=అన్నియవయవములనుండి-తేజః పాతమున్= తేజస్సుపడునట్లు, దీనివలన నిది మనుష్యభార్యాభర్తలు కలిసినట్లుగాదని యేర్పడుచున్నది. వాస్తవమునఁ బురుషదేహమునఁదు రేతస్సొక స్థలమందే కా దుండునది. దేహమందంతయు వ్యాపించియుండును. అవయవములనుండి యనుటచే నీయర్థమే గ్రహింపవలయును. స్వర్ధునిపూరంబు=గంగానదియొక్క ప్రవాహము-తేజునన్=ప్రకాశముచే.

తా త్ప ర్య ము

అని వేఁడగా నగ్నిదేవుఁడు సమ్మతించి గంగను సమీపించెను. ఆమెయు నంగీకరించి సౌందర్యవంతమైన రూపము ధరించి రాఁగా నగ్నిహోత్రుఁడు తన సర్వావయవములనుండి తనయం దున్న తేజస్సును విడిచెను. దానిచే గంగా ప్రవాహమంతయు మిగుల తేజస్సుచేఁ బ్రకాశించెను.

ఉ॥ దుస్సహమయ్యె నోప నిఁక•దుర్భరమౌ భవదీయతేజముఁన్
ద్రెస్పెడి నంగకంబు లివె•దీనతఁ జెందితి దగ్ధనైతి నం
చుస్సురు మంచు నున్నఁ గని•నొయ్యనఁ గొమ్ములవేల్పు భగ్నరం
హస్సురవాహినిం గని నఁ•యంబునఁ బల్కెను గార్యవేది యై. ౨౧౬

దుస్సహము=సహింపరానిది, దుర్భరము = భరింపరానిది, ౹తెస్పెడిన్= చీలిపోవుచున్నది- కొమ్ములవేల్పు అగ్నిహోత్రుఁడు -"చత్వారిశృంగ" అని ప్రమాణము, భగ్నరంహస్=చెడినవేగముగల, సురవాహినిన్=గంగను (దేవ నదిని), కార్యవేది=జరుగఁగల కార్యము తెలిసినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

గంగాదేవి యగ్నిహోత్రునితో దేవా! నేనీగర్భవేదన సహింపలేను నితేజస్సు భరింపరాక యున్నది. అవయవములు దుర్బలములై తెగిపోవు చున్నవి. దేహమా! మండిపోవుచున్నది. అని యుస్సు రని నిట్టూర్చుచు దీలుపడిన గంగను జూచి యగ్నిహోత్రుఁడు కాఁగల కార్య మాలోచించి

కం॥ హైమగిరిపాదతలమున, హైమవతీ! విడువు గర్భ•మన నాసతియున్
బ్రేమంబున నటు చేయఁగ, హేమము రజతంబు నయ్యె•నిల యచ్చోటన్

హైమగిరి=మంచుఁగొండయొక్క, పాదతలమునన్ = క్రిందిప్రదేశము నందు-తేజము-అగ్నిచే దగ్ధమై శ్వేతపర్వతమువలె నుండు దానిని.

తా త్ప ర్య ము

గంగా! నీవు నీగర్భమును హిమవంతము క్రిందిభాగమున నేలయందు విడువుమని చెప్పఁగా ఆమెయును నాప్రకారమే శుక్లశోణితముల విడిచెను ఆప్రదేశము బంగారు వెండి యయ్యెను. శివరేతస్సు పాదరసమందురు. రసవాదులు పాదరసమునుండి వెండి బంగారు చేయుదురు. ఈఘట్టమునం దాప్రక్రియ గుప్తముగాఁ జెప్పఁబడినది. తొలుత భూస్థాపనము, ఆవల నగ్నిపుటము, ఆవల నీళ్ళలో వేయుట లోనైనవి యాక్రియాంగములు. 'నాగరసగంధకం-హేమరసమర్దనమ్ బాలరవిచుంబనం-హేమకరో హేమకరో.' అని బంగారుచేసెడి విధము. ఈశ్లోకమునకు సరియైన యర్థము తెలియక రసవాదు లనేకులు చెడిరి.

ఉ॥ తక్కటిక్షారభాగములు•తామ్రము నల్లనియిన్ము నయ్యె, మ
స్టెక్కడ సీసముం దగర•మేర్పడె నక్కడ, నద్ది పాఱునా
యిక్కలఁ బెక్కుధాతువులు•వృద్ధిగనెన్, మఱి గర్భ మేయెడ
న్జక్కఁగ నిల్చె నాశరవ•ణంబు నశైలము మించె హైమమై. ౧౮-౨౧

తక్కటి=మిగిన-ప్రత్యక్షముగా తేజస్సుగల యవి- భూమిభాగములు-క్షారము=దానితీక్ష్ణముచేఁ గాలిబూదియైన భాగములు, తామ్రము=రాగి మస్టు=మలినము-శరవణంబు-తెల్లువనము, హైమమై=బంగారై.

తా త్ప ర్య ము

దాని వేడిమికిఁగాలి బూదియైన ప్రదేశము రాగి యినుమయ్యెను. మస్టు నిలిచినచోట సీసము తగరమయ్యెను. ఇంతియగాక యది ప్రవహించినచోట ననేక ధాతువులేర్పడెను. ప్రత్యక్షముగా గర్భమెక్కడ నిలిచెనో యాతెల్లువనము బంగారుమయ మయ్యెను. దీనివలన నన్నిలోహములు పాదరసము నుండియే యుత్పత్తి కాఁగలవని తెలిసెడివి. పూర్వులు రహస్యవిషయములు తెలిపెడి మార్గమిదియే. ప్రత్యక్షముగాఁ జెప్పరు.

తే॥ అచటివృక్షలతాగుల్మ•యవసములును,
హాటకం బయ్యె నది మొద•లగ్నితుల్య
కాంతిసంపద వహియించి•కనక మనఘ,
జాతరూప సమాఖ్యఁ బ్ర•శస్తిఁగాంచె. ౨౨-౨౪

వృక్ష-లతా-గుల్మ-యవసములును=చెట్లు తీఁగలు పొదలు పచ్చగడ్డి యును, హాటకము=బంగారు, అగ్నితుల్యకాంతి= అగ్నితోసమానమైన కాంతి, కనకము=బంగారు, జాతరూపసమాఖ్య = జాతరూపమనుపేరు, జాతరూపము= శ్రేష్ఠమైన రూపముగలది.

తా త్ప ర్య ము

అది వ్యాపించినచోట నుండిన చెట్లు- తీఁగలు పొదలు పచ్చిక కూడ బంగా రయ్యెను. అది మొదలు బంగారు అగ్నివర్ణమును ధరించుటచే జాత రూపమను పేరు కలదయ్యెను.

—♦ శ్రీకుమారస్వామి జననము ♦—

సీ॥ అందుజనించిన♦నందనుఁ గనుఁగొని, బృందారకులును బు♦రందరుండు
నందించి స్తన్యమీ♦యం దగఁ బెరరేప, నందఱఁ గృత్తికా♦సుందరులను
డెందంబులను బొంగి♦నందనుఁగా మాకు,నొందింతురే నీయ♦కొందుమనిన
సందేహమేల యీ♦కందు జగంబుల, యం దెల్ల గృత్తికా♦నందనుఁ డనఁ

తే॥ గార్తికేయుఁ డనంగను♦గాంచుఁ గీర్తి,
నినిన వారలు హర్షించి♦యక్కుమారు
బోరుకాడించి చన్నిచ్చి♦పాలఁతులెల్లఁ,
బుత్రుఁడంచును భావించి♦పొలుపుగనిరి. ౮౩౦

పెరరేపన్=ప్రేరేపింపఁగా- స్తన్యము = చనుఁబాలు- ఈయకొందుము= అంగీకరింతుము-కందు=శిశువు-బోరుకాడించి=స్నానము చేయించి.

తా త్ప ర్య ము.

ఆశరవణమందుఁబుట్టిన కుమారునిఁజూచి యింద్రుఁడు మొదలైన దేవత లాయన తమకు సేనాపతి యగునని బ్రహ్మచెప్పిన కారణమున బాలునికిఁ జనుఁబాలిచ్చుటకుఁగాను కృత్తికలను స్త్రీలను బ్రేరింపఁగా వారు మనస్సులందు సంతోషమున నుప్పొంగి 'దేవతలారా! మీ రీయనను మాకుఁ గొడుకుఁగా నంగీకరించితిరేని మీరు కోరినట్లు చేయుదు.' మనిన వారు దానికి సమ్మతించి యీబాలుఁడు మీ పేర కృత్తికానందనుండని కార్తికేయుఁడని పేరొందుననిరి. వారును సంతోషించి యీబాలునికి నీళ్లుపోసి చన్నిచ్చి యీ యార్గురు స్త్రీలు తమ బిడ్డయనియే భావించిరి.

కం॥ గర్భపరిస్రవమున ప్రా,దుర్భావము నొందెఁ గానఁ♦దోరంబుగ నీ
యర్భకునకు స్కందుఁడనన్,స్వర్భూభువనములఁ బేరు♦చనునని రమరుల్

గర్భపరిస్రవమునన్=గర్భము జాఱుటచే- ప్రాదుర్భావము = పుట్టుక- అర్భకునకున్=బాలునకు -స్వర్భూభువనములన్ = స్వర్గలోకమందు భూలోక మందు.

తాత్పర్యము

గర్భము జాఱుటచేఁ బుట్టినవాఁడు కావున నీ బాలునకు స్కందుఁడను పేరు తగునని దేవత లాపేరేపెట్టిరి. మనుష్యులు దేవత లాపేరనే యాయనను బిలిచిరి.

కం॥ జాఱఁగఁ జన్నుల దుగ్ధము, లాఱుగురుం గృత్తికలును•నటు గదిసినఁ దా
నాఱు మొగంబులఁ గైకొని, పోఱఁడు పాల్ద్రావియొక్క•పూఁటనవెలిఁగెన్.

దుగ్ధము=పాలు, పోఱఁడు=బాలుఁడు. ౮౩౨

తాత్పర్యము

నేను ముందు పాలిచ్చెద ననిన నేను ముందు పాలిచ్చెద నని కృత్తిక లాఱుగురు నొక్కసారి రాఁగా నా బాలుఁడు ఆఱుముఖంబులు ధరించి యార్వుర చనుబాలును నొక్కసారిత్రావి యొక్కపూఁటకే వృద్ధిగాంచెను.

చం॥ తనదుబలంబుకల్మి నతి•దారుణమౌ ప్రవిదారణంబునన్
దనుజచమూసమూహముల•దర్ప మణంప, నిలింపు లాత్మవా
హినిదళవాయిఁగా నతని•నిచ్చగఁ దా రభిషిక్తుఁ జేసి; రో
యనఘ! సురాపగాచరిత•మంతయు నంటి సవిస్తరంబుగన్. ౮౩౩

దారుణము=భయంకరము, ప్రవిదారణము=యుద్ధము, చమూ=సేనలు, నిలింపులు=దేవతలు, ఆత్మవాహిని = తనసేనయొక్క, సురాపగా చరితము= దేవనది యగు గంగయొక్క చరిత్రము.

తాత్పర్యము

తన బలసంపదచే ఘోరమైన యుద్ధమందు రాక్షససేనాసమూహముల గర్వ మణంపఁగా దేవతలు తమసేనలకు నాయకునిగా నాయన కభిషేకముఁ జేసిరి. నాయనా! రామచంద్రా! యీవిధముగ నీకు గంగాదేవి చరిత్ర మంతయుఁ జెప్పితిని.

కం॥ ఈకొమరసామిచరితం, బాకర్ణించినగుణాఢ్యుఁ•డవనీశ్వరపు
త్రా! కడుధన్యుఁడు పుణ్యుం డై కల్యాణములఁ గూడు•ననవరతంబున్.

కొమరసామి=కుమారస్వామి, ఆకర్ణించిన=వినిన, అవనీశ్వరపుత్రా=రాజకుమారా, అనవరతము=ఎల్లప్పుడు, కల్యాణము=శుభము.

తాత్పర్యము.

ఈ కుమారస్వామిచరిత్రము వినిన పుణ్యాత్ముఁడు రాజకుమారా, రామచంద్రా మిగులఁ బుణ్యుఁడై యెల్లప్పుడు శుభముల నందుచుండును.

భారతమునందువలె నడుమనడుమ గ్రామ్యకథలు లేక యఖండ రామచరిత్ర మైన రామాయణమందు కుమారస్వామిచరిత్రము చెప్పి వాల్మీకి రసభంగము గావించినాఁడని యొక వైష్ణవుఁడు వ్రాసెనుగాని యీగంగాకథనము భగవత్పాద తీర్థమహిమ వర్ణన మని యాయన యేల గ్రహింపఁడయ్యెనో.

విష్ణుకథయందు దీపమాత్రము శివసంబంధము సహింపలేనివాఁడు తనపితామహులకుఁదర్పణము విడుచునపుడు అస్మత్పితామహం....గోత్రం........రుద్రరూప మ్మని చెప్పఁడేమో.

కం॥ శ్రీకార్తికేయభక్తుఁడు, కాకుత్స్థమణీ! సుఖించి • క్షమ సుతపౌత్ర
శ్రీకలితుం డయి మించిన సాకమునం గాంచు స్కంద•సాలోక్యంబున్. ౩౨

కార్తికేయ = కుమారస్వామియొక్క, క్షమన్ = భూమియందు, సాకమునన్ = ఉత్సవమున, సంతోషమున, స్కందసాలోక్యము = కుమారస్వామియుండు లోకము.

తాత్పర్యము

ఈకుమారస్వామిభక్తుఁడు భూమియందు కొడుకులతో మనుమలతో సంపదతో సుఖించి చచ్చి కుమారస్వామిలోకమునకుఁ బోవును.

—• ౩౮ సర్గము. సగరచక్రవర్తి వృత్తాంత ప్రారంభము •—

చం॥ అని యిటు పల్కి వెండియును • నాధరణీశకుమార యుగ్మముం
గనివచియింపఁగాఁ దొడఁగెఁ • గౌశికుఁడున్ మును మీ యయోధ్యకుం
జనపతి శూరవర్యుఁ డతి • సత్కృతిలోలుఁడు లోకపాలనా
వనుఁడు యశోవిభాస్వరుఁడు • వర్తిలెఁ దా సగరాభిధానుఁడై. ౩౬

వెండియును=మఱియును, సత్కృతిలోలుఁడు=మంచికార్యములను జేయుటయందాసక్తిగలవాఁడు, లోకపాలనావనుఁడు = ప్రజల రక్షించుటయందు సంతోషముగలవాఁడు, యశోవిభాస్వరుఁడు=కీర్తిచేఁ బ్రకాశించువాఁడు, సగరాభిధానుఁడై = సగరుఁడను పేరుగలవాఁడై. గంగ భూలోకమునకు వచ్చిన విధము చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి గంగ భూలోకమునఁ బ్రవహించుకారణము చెప్పఁదలఁచినవాఁడై రామలక్ష్మణులతో నిట్లనియెను. పూర్వము మీయయోధ్యకు మిగులశూరుఁడును, సత్కార్యములం దాసక్తిగలవాఁడును, ప్రజలను పాలించుటయందు సంతోషము గలవాఁడును,గీర్తిమంతుఁడు నగు సగరుఁడనువాఁడు చక్రవర్తియై యుండెను.

కం॥ ఆతండు దనకు నొక తను, జాతుండును లేమి మిగుల ♦ సంతాపించెన్
బూతుండును సద్గుణవి,ఖ్యాతుండును నైనకొడుకు♦గలుగునె యనుచున్ ౩౭
తనుజాతుఁడు = కుమారుఁడు, పూతుఁడు = పవిత్రుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఆయన తన కొకఁడైనఁ గుమారుఁడు లేని కారణముచేత నొకఁడైన పవిత్రము గల నడవడిగలవాఁడు మంచిగుణములు గలవాఁడు పుట్టఁడాయెఁగదా యని మిగుల సంతాపించెను.

ఉ॥ నిర్భరతేజుఁడైన ధర ♦ ణీపతికిన్ సతు లిర్వు, రందు వై
దర్భతనూజ కేశిని సు ♦ ధర్మవిలోలయు నిత్యసత్య సం
దర్భయు జ్యేష్ఠ యయ్యెను, ని ♦ తాంతసురూప యరిష్టనేమికిన్
గర్భజయైనయాసుమతి ♦ ఖ్యాతి వహించెఁ గనిష్ఠభార్యయై. ౩౮
నిర్భరతేజుఁడు=అధికమైన తేజస్సుగలవాఁడు. ఇర్వురు = ఇద్దఱు, వైదర్భతనూజ=విదర్భదేశపు రాజకూఁతురు. ఈమెపేరు కేశిని. అందమైన వెండ్రుకలు గలది, సుధర్మవిలోల = మంచి పుణ్యకార్యములు చేయుటయందు మిగుల నాసక్తి గలది, నిత్యసత్యసందర్భ=ఎప్పుడు సత్యముతోనే కూడియుండునది, జ్యేష్ఠ=పెద్ద భార్య, నితాంతసురూప = మిక్కిలి యందగత్తె, అరిష్టనేమికిన్ = అరిష్టనేమి యనువానికి, కశ్యపునకు, గర్భజ=కూఁతురు ఈమె పేరు సుమతి. ఈమె చిన్న భార్య, ఈమె గరుత్మంతుని చెల్లెలు.

తాత్పర్యము

మిగులఁ దేజోవంతుఁడైన యా సగరునకు నిరువురు భార్యలు. అందొకతె కేశిని. ఈమె విదర్భరాజు కూఁతురు. పుణ్యకార్యములం దాసక్తిగలది. నిత్యసత్యవ్రత, ఈమె పెద్దభార్య. చిన్నభార్య సుమతి. ఈమె మిగుల చక్కనిది. అరిష్టనేమి కూఁతురు.

ఉ॥ దస్రసమానమూర్తి తన ♦ దారలతోఁ జని భక్తిమై భృగు
ప్రస్రవణాఖ్యశైలమున ♦ వర్షశతంబుఁ దపం బొనర్ప నా
యస్రపవైరితేజునకు ♦ నాపటఁ నోఁచి భృగుండు నిండుమో
దాస్రులఁ జూపనాతనికి ♦ నర్మిలి నిచ్చె వరద్వయిం గృపన్. ౩౯
దస్రసమానమూర్తి = అశ్వినీదేవతల సౌందర్యముతో సమానమైన సౌందర్యముగల యాకారముగలవాఁడు, దారలతోన్ = భార్యలతో, అస్రపవైరి = రాక్షసవిరోధి, అస్రపులు = నెత్తురు పానముచేయువారు, మోదాస్రులు = ఆనంద బాష్పములు.

తా త్ప ర్య ము.

సౌందర్యమం దశ్వినీసుతులతో సమానుఁడైన యా సగరుఁడు - భృగు ప్రస్రవణ మను పేరుగలపర్వతమునందు నూఱు సంవత్సరములు తపస్సు చేయఁగా విఖ్యాతేజముగల యాతనికి భృగుఁడు ప్రత్యక్షమై యానందబాష్పములు గురియఁ దన్నుఁజూచు నా రాజునకు రెండు వరము లిచ్చెను.

ఉ॥ పుత్రులు నీకుఁ బెక్కురిలఁ ♦ బుట్టెదరయ్య భవద్యశోలతల్
ధాత్రిని నిండు మెండుగను ♦ ధాత్రిప! వంశకరుండు నొక్కఁ డే
పుత్రుఁడు పుట్టు నొక్కతెకుఁ ♦ బుత్రుకషష్టిసహస్ర మంబురు
హ్నేత్ర కొకర్తె కంచను ము ♦ నిం గని మ్రొక్కి వచించి రంగనల్. ౮౪౦

పెక్కురు=అనేకులు, భవద్యశోలతల్=నీకీర్తి యను తీఁగలు, వంశకరుండు= వంశమును నిలుపువాడు, షష్టిసహస్రము = అఱువదివేలమంది.

తా త్ప ర్య ము.

రాజా! నీకుఁ గుమారులు పెక్కురు గలిగెదరు. నీకీర్తియు లోకమున వ్యాపించును. నీభార్య లిరువురిలో నొకతెకు వంశము నిలుపువాఁడొకఁడే కొడుకు పుట్టును. మఱియొకతెకు నఱువదివేలమంది జనింతురు- అని చెప్పెను.

తే॥ సత్య మగుఁగాక నీసూక్తి ♦ సత్యవచన
యేకపుత్రుండు జనియించు ♦ నెవ్వతెకునొ
యెవతె కుదయింత్రు బహుసుతు ♦ లెఱుఁగఁ బలుకు
మనిన మీకోర్కి చొప్పున ♦ నగుతమనియె. ౮౪౧

తా త్ప ర్య ము

ఆమాటలు విని యాస్త్రీలు 'మునీంద్రా! నీమాట సత్య మగునుగాక. మాలో నొకఁ డెవతెకుఁ బుట్టును, అఱువదివేలమంది యెవతెకుఁ బుట్టుదురు, తెలుపు' మనిన భృగుండు మీ రెవ రెట్లుగోరిన నట్లగు ననియె.

ఉ॥ అంతట మౌనికాంతుఁడు త ♦ దంగనలం గని కాంతలార! మీ
స్వాంతము చొప్పు చెప్పు, డిఁక ♦ సంతతి కారణ మేకపుత్రుఁ డే
కాంతకు నిష్టుఁ డౌ, బలులు ♦ గాఢయశుల్ బహుపుత్రవర్య లే
కాంతకు నిష్టులౌదు రనఁ ♦ గంజదళాక్షులు మౌనివర్యుతోన్. ౮౪౨

స్వాంతముచొప్పు = మీమనస్సున నుండువిధము.

తా త్ప ర్య ము

అట్లుచెప్పి, 'సతీమణులారా! మీయిష్టము చెప్పుఁడు, మీలో నెవతె కొక

పుత్రుఁడు కావలయునో యెవతెకు ననేకపుత్రులు కావలయునో చెప్పుఁడన వా రా మునీంద్రునితో రాజుసమక్షంబున ని ట్లనిరి.

తే॥ చెప్పి రిట్లని యందుఁ గే•శిని వచించె
వంశకలుఁడై నతనయుఁడు•వలయు ననుచు
నలసుపర్ణసహోదరి•యఖిలషించె, సుతుల నఱువదివేవుర•క్షితిపువ్రోల. ౮౪౩

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! వంశప్రతిష్ఠాపకుఁ డైనకొడుకొక్కండు నాకు గావలయు నని కేశిని కోరెను. తనకు బహుపుత్రులు కావలయునని గరుత్మంతుని చెలియ లగు సుమతి కోరెను.

కం॥ అంతట ముని వీడ్కొని భూ,కాంతుఁడు నిజపురికి నరిగెఁ•గాంతాయుతుఁ డై
కొంతవడి యిట్లు చన నా,కాంతులు గర్భములు దాల్చి•క్రాలిరి వేడ్కన్.
వీడ్కొని = సెలవుతీసికొని. ౮౪౪

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు వరములు పొందినవాఁడై సగరుఁడు మునిసెలవుతీసికొని తన పట్ట ణమునకు భార్యలతోడఁ బోయెను. ఇట్లు కొంతకాల మరుగఁగా వారికి గర్భ ములు నిలిచెను.

తే॥ తామరసనేత్ర కేశిని•తనయుఁగాంచె,
నతఁడ యసమంజుఁడనఁగ వి•ఖ్యాతిఁదనరె
గర్భతుంబంబు జనియించెఁ • గలికి సుమతి,
కందు నఱువదివేవురు•కందులొదవ. ౮౪౫

తా త్ప ర్య ము.

కమలములవంటి కన్నులుగల కేశిని యొకకుమారునిఁ గనియెను. వీనిపే రసమంజుఁడు. రెండవభార్య సుమతికి గుండ్రని గర్భపిండము పుట్టెను. దానిని బగులఁదీసికొని యఱువదివేలమంది శిశువులు జనించిరి. ఇది గాంధారి గర్భ తుంబమువలె వెనుక విభజనీయమైనది కాదు.

ఉ॥ దాదులు నేతికుండలను • దచ్ఛిశుకాండము నుంచి నేర్పు మైఁ
బ్రోది యొనర్చుచుండఁగను • బోయెఁ జామీ బహుకాల; మంత దా
యాదులు ప్రాప్తయౌవనులు • హారివిహారులు నైరి; యందు వ్యా
పాదితబాలకుం డగుచు ? వర్తిలె నాయసమంజుఁడుగ్రుఁడై. ౮౪౬

శిశుకాండము = పిల్లవాండ్ర సమూహము, ప్రోది = రక్షణము, దాయా దులు = కుమారులు, వ్యాపాదితబాలకుండు = పిల్లవాండ్రను జంపువాఁడు, ఉగ్రుఁడై = క్రూరుఁడై.

తాత్పర్యము

ఆ పిల్లవాండ్రగుంపులో నొక్కొక్కని నొక్కొక్క నేతికుండలోనుంచి దాదులు నేర్పుతో సాఁకుచుండఁగాఁ బాలకాలము జరిగెను. ఆవల వారందఱు యౌవన వంతులును నందముగ విహరించువారు నైరి. అందుఁ బెద్దభార్యకుమారుఁ డసమంజుఁ డూరిబాలకులను జంపువాఁడయ్యెను.

కం॥ పౌరులబిడ్డల సరయూ పూరంబుల వైచి వారు • బుటుకున మునుఁగన్
నీరంబులపైఁ దేలఁగఁ, దీరంబుననుండి కనుచుఁ•దెంపరి నగుచున్. ౬౪౪

పౌరుల = పురజనముల, తెంపరి = సాహసి.

తాత్పర్యము

ఊరివారిబిడ్డలను గొనిపోయి సాహసికుఁ డగు నా యసమంజుఁడు సరయూ నది ప్రవాహమందు వైచి వారు నీళ్ళలో మునుఁగుచుఁ దేలుచుఁ దన్నుకొను చుండఁగా నొడ్డుననుండి నవ్వుచు వేడుక చూచుచుండెను.

కం॥ అనుదిన మిటు పాపావహ, మనక శిశులఁ జంపు సజ్జ•నాహితుఁ బాపున్
జనహితుఁడు పురమువలనను, దనయుఁ డనక వెడల నడిచె•ధర్మిష్ఠుండై.

అనుదినము=ప్రతిదినము, పాపావహము = పాపము కలిగించునది, సజ్జనా హితున్ = సజ్జనులకుఁ గీడుచేయువానిని.

తాత్పర్యము

పాపకార్యమనక దినదిన మీప్రకారము వాఁడు చేయుచుండఁగా సుజనులకుఁ గీడుచేయు నా పాపాత్ముని జనముల మేలుగోరి సగరుఁడు ధర్మమందు నిలిచి కొడుకని దాక్షిణ్యముంచక పురమునుండి యడవులకు వెడలఁగొట్టెను. అయోధ్యా కాండమందలి ౧౦౧౧-౧౦౧౬ పద్యములు చూచునది.

ధర్మసందేహము :- సగరుఁడు తన జ్యేష్ఠభార్యయందు జ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు నసమంజుని నెట్లువదలెను? ఇది శాస్త్రసమ్మతమైన కార్యమా? కాదు- అని పూర్వ పక్షము. ఏలన పుత్తను నరకమునుండి రక్షించువాఁడు పుత్రుఁడుగదా! ఒకనికి నలుగురు కొడుకు లుండిరేని యీ కార్యముచేయువాఁ డెవఁడు? జ్యేష్ఠ పుత్రుఁడే. "జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణపుత్రీ భవతిమానవః పితౄణామనృణశ్చైవ సతస్మాత్సర్వమర్హతి యస్మిన్నృణం సన్నయతి యేన చానంత్య మశ్నుతే, స ఏవధర్మజః పుత్రః కామజానిరాన్విదుః"—మను ౯.౧౦౬-౧౦౭. పెద్దకొడుకు పుట్టినవెంటనే మనుష్యుఁడు పుత్రవంతుఁ డగుచున్నాఁడు. దానివలన పితరుల ఋణము తీఱిపోవును. తనకుఁ బున్నామనరకబాధ తప్పును. ఏ జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు

పుట్టఁగనే మనుష్యుఁడు పితరులఋణమునుండి ముక్తుఁ డగునో, ఏ జ్యేష్ఠపుత్రునిచే మోక్షము నొందునో వాఁడొక్కఁడే ధర్మశాస్త్రప్రకారము పుట్టిన పుత్రుఁడు. తక్కినవారందఱు కామజు లని మునులందురు. ఈ వచనముల నాలోచించినచోఁ దన్ను ఋణవిముక్తునిఁ జేసి యుత్తమలోకప్రాప్తి కాధారమై వంశాభివృద్ధికి హేతుభూతమగు పెద్దకొడుకు విడువఁదగినవాఁడు కాఁడు.

సిద్ధాంతము :— జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు గుణవంతుఁ డైననే పుత్రగౌరవమునకు యోగ్యుఁ డగునుగాని గుణవంతుఁడు గాకున్న నాగౌరవమునకు యోగ్యుఁడు గాఁడు రామాయణమందే—

కం॥ కడుపునఁబుట్టినబిడ్డలు, దుడుకున నహితంబు సేయఁ దొడఁగిరయేనిన్
విడుతురు భూపతు లన్యుల, గడియింతురు కార్యసాధకతఁ గ్రాలినచోన్.

— అయోధ్యా ౭౭౬

అని శ్రీరామచంద్రుఁడే చెప్పెనుగదా కావున పతితుఁడైనను జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు త్యాజ్యుఁడు కాకపోఁడు. పతితుఁడనఁగా "ద్విజాతికర్మభ్యో హానిః పతనమ్" అనఁగా బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణ కర్మమును, క్షత్రియుఁడు క్షత్రియ కర్మమును, వైశ్యుఁడు వైశ్యకర్మమును జేయఁడేని పతితుఁ డగును— అని గౌతముఁడు, "అకుర్వన్విహితంకర్మ నిందితంచ సమాచరన్, ప్రసజంశ్చేంద్రియార్థేషు నరః పతన మృచ్ఛతి" అని మనువు. శాస్త్రవిహిత కర్మములు చేయకున్నను, జేయరానివి చేసినను నింద్రియార్థములందు విశేషాసక్తిగలవాఁడైనను పతితుఁ డగును. "గురోరప్య వలిప్తస్య,కార్యాకార్య మజానతః, ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే, కార్యం భవతి శాసన" మ్మని పాఠాంతరము. గురువైనను దండ్రియైనను గర్వముచేఁగాని యిది కార్య మిది యకార్య మని తెలియకకాని సరియైనమార్గ మతిక్రమించి నడచునేని నతని వదలిపెట్టవలయును. ఇట్టి తండ్రియే త్యాజ్యుఁ డగుచుండగాఁ గొడుకుమాట చెప్పనేల? తల్లి యిట్టిదైనను వదలరాదు. "పతితాయామపి-తస్యాం శుశ్రూషే" ఇతి "పతితాగురవస్త్యాజ్యా నతు మాతా కథంచన, గర్భధారణపోషాభ్యాం తేన మాతా గరీయసీ" పతితురాలైనను దల్లికి శుశ్రూష చేయవలయును. పతితులగు గురువులు త్యాజ్యులే కాని తల్లిమాత్రము గాదు. గర్భధారణపోషణములచేఁ దల్లిగొప్పది. ఈ వాక్యముల వలనఁ బతితులు (తల్లి తప్ప) గురువు- పుత్రుఁడు- భ్రాత - సఖుఁడు - సంబంధులు - చుట్టములు - శిష్యులు - సేవకులు నందఱు త్యాజ్యులే. పతితుఁడైన భర్తను భార్య వదలవలయును. పతితభార్యను భర్త వదలవచ్చును. పరిత్యజింపవలసినవారిని వదలకున్నను వదలరానివారిని వదలినను మహాదోషము. "నిందితకర్మాభ్యాసిపతితా త్యాగ్యపతితత్యాగినః పతితా పాతసంయోజకాశ్చ,

తైశ్చాబ్దం సమాచరేత్" — గౌతముఁడు. ఛాందోగ్యమున- "ఏతే పతంతి చత్వారః, పంచమ శ్చాచరం స్తైః" పతితులతోడ సహవాసము జేయువాఁడును బతితుఁడే యగును.

రాజునకు ముఖ్యధర్మ మేది? ప్రజాపాలనము. అనఁగాఁ బ్రజ లధర్మవర్తనులుగాక ధర్మమార్గమందే వర్తించునట్లు పాలించుట.

"హితం చాసాంకుర్వీత"—గౌతముఁడు. ప్రజలకు హితమైన కార్యమునే రాజు చేయవలయును. "ప్రధానం క్షత్రియే కర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్"— యాజ్ఞవల్క్యుఁడు. క్షత్రియులకుఁ బ్రధానకర్మము ప్రజాపరిపాలనము. "ప్రజానాం రక్షణం దాన, మిజ్యాధ్యయన మేవచ, విషయేష్వప్రసక్తిశ్చ, క్షత్రియస్య సమాదిశేత్"—మనువు. "అభిషిక్తస్యచరాజ్ఞః ప్రజాపాలనం పరమోధర్మః"— ఆపస్తంబులు. "నృపాణాం ప్రథమోధర్మః ప్రజానామేవపాలనమ్, పాలనేనైవ భూతానాం కృతకృత్యో మహీపతిః సమ్యక్పాలయితాభాగం ధర్మ స్యాప్నోతి పుష్కలమ్"— శాంతిపర్వము. "పాలనేనైవభూతానాం కృతకృత్యోమహీపతిః" —మార్కండేయపురాణము. "యదహ్నా కురుతే ధర్మం ప్రజాధర్మేణపాలయన్, దశవర్షసహస్రాణి తస్య భుంక్తే మహాఫలమ్"— బ్రహ్మాండపురాణము. "రక్షన్ ధర్మేణ భూతాని, రాజావధ్యాంశ్చ ఘాతయన్, యజతేఽహరహర్యజ్ఞైఃసహస్రశతదక్షిణైః"— మనువు. ఇట్టిప్రమాణము లనేకములు గలవు. ఈవిషయము నగరునందేగాక సీతావిషయమునను శ్రీరామచంద్రునియందు నన్వయింపవలసియుండును. ఈయసమంజుఁడు మనదేశము వెడలిపోయి యీజిప్టునకుఁ బ్రభువైనట్లు దీనికి జతపరిచిన యాంగ్లలేఖవలనఁ దెలియనయ్యెడి.

A page from INDO - EGYPTIAN HISTORY

(By B. DAS, M L A.)

Every Hindu believed in the superiority of the Aryan civilization till the impact of West on the East. The Western civilization as was understood by the English and other European traders and travellers two hundred years ago could not conceive of human civilization dating back eons ago and naturally they questioned the authenticity of the great epics like the Ramayan and Mahabharat and also the later Puranas. To Brahman, absorved in infinite and absolute time and space was of little consideration and naturally the great sages and savants of the East laft no dates of events chronicled in these epics and shastras as are understood by the modern historians. With the spread of Western education and

culture Indians themselves began to doubt the authenticity of their epics and shastras and a school of thought developed that followed the Westerner's mentality whereby Greek and Roman civilisation were given precedence over the Hindu [Aryan] Civilisation. That was though for a short period and was confined to the circle untutored in the hoary antiquities and culture of their own ancestors.

ARYAN CONLQUEST OF EGYPT.

In the meantime, certain European philologists and scholars great savants these were—un-prejudiced with the spirit of conquest of the Britisher and not facing the situation of admission of belonging to alater civilisation—the very offspring of the hoary Aryan civilisation through its successive phases the phoenician, the Hellenic, t heGothic and the Roman civilisations-scholars like Weber and Max Muller recognised the antiquities of the Rig Veda and ancient civilisation of the Hindus. Then came the Egyptologists – mostly Europeans and Americans, that tried to interpret the pictographic and hieroglyphic writings found on seals and poteries in the tombs and pyramids of Pharaohs of Egypt and discovered an ancient civilisation to the Hellenic and Roman civilisation and supposed it to be the father or the world civilisation. In the meanwhile, other scholars and sarvants worked independently to trace the origin of all civilised languages and traced their origin to the Aryan tongue— the Sanskrit of the Vedas. We are indebted to Waddell for his researches in this particular direction and Waddell has proved conclusively that the ancient Egyptian language is radically Aryan in origin. The old school of Egyptologists have still to be combatted. The Sumerian hieroglyphs found in Babylon (Mesopotamia) required a different key that what the Egyptologists discovered for the Egyptian hieroglyphs The key to this Sumerian civilisation and to Sumerian hieroglyphs was found at Mahanjo Daro; when the Indian archeologists found in its excavation same tablets, Potteries, seals as were found at Babylon. The key to Sumerian civilisation and to the Sumerian language has now been discovered by schloars and the Sumerian is now proved to be the fore-runner of the Aryan civilisation. Up to date research shows that the Aryans founded their empire in Babylonia after their migration from theircool homeland and there developed world-wide empire which embraced England on the West and Sind (India) on

the East. These Sumerians or Aryans conquered Egypt (Misor Gopta of Sanskrit) and founded the Egyptian Empire under Pharaoh Menes now proved to be Manasyu or Aswa-manja, son of the great Aryan King Sagar.

INDO - EGYPTIAN RELATIONS.

Every Hindu with elementary knowledge of his puranas knows it that Sagar's son crossed the Sea with 60,000 soldiers and that was done to found the Egyptian Empire and Manasyu or Aswamanja became the first Pharaoh of Egypt. It may interest readers to learn that Pharaoh is derived from Sanskrit Prabhu — Over lord. The most wonderful result of all these researches by Egyptologists and Sumerulogists has been established in the oneness of the dynasties of Kings in Aryan Puranas, the Sumerian Hieroglyphs and Egyptian Hieroglyphs. For these far reaching conclusions we are once again indebted to Waddell It must be noted that Waddell could reach these conclusions after his long association in archneologic excavations in Pataliputra (Patna) and Mohenjo Daro. At last oriental scholars of the West have had to admit the antiquity and seniority of the Aryan civilisation !

Indian readers, specially Hindu readers. will find indentities of countries mentioned in Mahabharat. If they can read Waddell's latest book "Egyptian Civilisation its Sumerian Origin " Names such as Kur(Suria or Syria — the land of Kurus), Misor Gopta (Egypt). Maruts of Asia Minor (the land of Maruts or Amorities) and lastly Kuru- Panch (Kuru- Panchala — Syria being known as the land of Kuru Panchala) will no doubt rouse vivid curiosity in the minds of readers to locate the Ancestral Empire of the Aryances has been depicted in the Mahabharat and the Puranas, Every modern student of History reads of the Phoenicians, but he does not know that these were the panch (Panchala) of the Vedas— the blue eyed sea faring Aryans who spread the Aryan civilisation in Mediterranean coasts and even carried it to the British shores on the West and helped their Indo-Aryan brothers to spread Aryan civilisation not only ie. Malay peninsula, China. Corea and Japan. but crossed the Pacific ocean and brought under the influence of the Indo-Aryan civilisation the Whole of America where there are still remains of mighty civilisation in the colossal architecture of the Mayas in Mexico and Central America and of the Lucas of Peru.

ARYAN CIVILISATION OLDER THAN EGYPTIAN.

History of the world - history of the Aryan civilisation, has still to be rewritten. Scholars now agree that Aryan civilisation led to the world civilisation Empires and civilisations now dead and buried whether Egyptian Phoenician, Assyrian, Helienic or Roman, all owed their origin to the Aryan civilisation—which was then the inspirer of language, thought and culture as it is even now. If thera arose the semitic civilisation and semetic influence later, its influence was localised and confined to modification of language and culture in the Assyrian or Egyptian civilisation The alphabets and writings of all old civilisations and all old countries—Egypt, Babylonia, Asia Minor, China, Japan, Corea and even ancient America were derived from Aryan alphabets and all writings were left to right, numerals were Aryan in origin as also the solar year prevalent in all civilised countries of the world what European scholars still hesitate to admit owing to their stunted notions of life and eternity as conceived though the Christian civilisation and mentality. That the Aryan civilisation is much older than they wish to concede. The older Egyptologists wanted to prove Egyptian civilisation orginated 4000 B. C. and that would lead us to conclude that the Aryan civilisation is much older. Waddell and European Antiquarians are anxious to prove that the Sumerian-Aryan civilisation dates only back to 3000 B.C. They base it on the arguments that as the dynasties of kings of all ancient civilisations are the same the dynasties of kings and emperors as mentioned in Mahabharat they calculate from circumastantial evidence in Egyptian records of hieroglyphs that Aswamanja reigned in Egypt about 2704 B.C–2641 B. C. No Hindu scholar no Aryan savant will agree to this limitation of the period of ancient Aryan civilisation, Astronomy will play a great part in the interpretation of age of the Aryan civilisation. If European scholars now concede the authenticity of the genealogy of the Kings of India as chronicled in Mahabharat and as verifie from hieroglyphs in tablets, and seales of three different civilisations— the Sumerian, the Assyrian and Egyptian— these Scholars must have to forget their pre-convinced notions about date of origin and restudy Hindu Shastras in the light of Science and Astronomy to fix the dates of these Kings and to trace back the period of the dawn of human civilisation—the Aryan civilisation.

కం॥ అతనిసుతుఁ డంశుమంతుఁడు ఋతవాదియు సర్వలోక•హితుఁడై వెలసెన్
మతియొదవె సగరునకుఁ దాఁ, గ్రతువొక్కటిచేయదాని•కై పనివూనెన్ ౮౪౯

ఋతవాది = న్యాయవాది, క్రతువు = యజ్ఞము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యసమంజుని కొడుకు అంశుమంతుఁడు. వీఁడు న్యాయవాదియు సమస్త ప్రజల మేలుకోరువాఁడు నయ్యెను. ఇట్లుండుసమయంబున యజ్ఞ మొకటి చేయవలయు నను సంకల్పము సగరునకుఁ గలిగెను.

— { ౩౯సర్గము. సగరుఁ డశ్వమేధము సేయ నింద్రుఁడు యజ్ఞాశ్వ మవహరించుట } —

కం॥ సంధ్యాతాండవునకు సాం,బంధ్యము గలధారిణీధ్ర•పరివృఢుఁడును నా
వింధ్యావనీధరంబు న, వంధ్యాన్యోన్యేక్షణములు•వరలు సతంబున్.౮౫౦

సంధ్యాతాండవునకున్ = సంధ్యాకాలమందుఁ దాండవమాడు శివునకు, సాంబంధ్యము=సంబంధిభావము, సంబంధి=మామ, ధారణీధ్రపరివృఢునకున్ =పర్వతశ్రేష్ఠునకు, అవంధ్య = గొడ్డువోని, అన్యోన్యేక్షణములు = ఒకరినొకరు చూచుకొనుటలు.

తా త్ప ర్య ము

హిమవత్పర్వతము, వింధ్యపర్వతము రెండును నెత్తైయిన కొండలేకావున నడుమ నేపదార్థము లడ్డములేక యొకరినొకరు సదాచూచు చుండుట తటస్థించెను.

కం॥ ఆరెంటికి నడుమను నవ, నారంభము సేయు యోగ్య•మగుఁ గావున ధా
త్రీరమణుం డచ్చో నం, భారంబుల నెల్లఁ గూర్చె•మఖ మొనరింపన్.౮౫౧

తా త్ప ర్య ము

ఆరెండుకొండలనడిమి ప్రదేశమందు యజ్ఞముచేయుట ప్రశస్తము కావున నారాజచ్చటఁ జేయు యజ్ఞమునకుఁ గావలసినపదార్థములనెల్ల సమకూర్చెను.

హిమవంతమునకు వింధ్యపర్వతమునకు నడిమిప్రదేశ మార్యావర్త మనఁ బడును. ఇది పుణ్యప్రదేశము.

'ఆర్యావర్తఃపుణ్యభూమి ర్మధ్యంవింధ్యహిమాగయోః' అని యమర కోశము. హిమవద్వింధ్యపర్వతములకుఁ దూర్పుపడమరసముద్రములకు నడిమి భూమి యార్యావర్తము. హిమవద్వింధ్యపర్వతములకుఁ దూర్పుపడమరల వినశన ప్రయాగలకు నడిమిదేశము మధ్యదేశము.

శ్లో॥ ఆసముద్రాచ్చవై పూర్వాః దాసముద్రాచ్చ పశ్చిమాత్
హిమవద్వింధ్య యోర్మధ్యే, మార్యావర్తం విదుర్బుధాః.
హిమవద్వింధ్యయో ర్మధ్యే యత్ప్రాగ్వినశనాదపి.
ప్రత్యగేవప్రయాగాచ్చ, మధ్యదేశ స్స ఉచ్యతే — మనువు.

కం॥ అశ్వాధ్వర మొనరించుచు, నశ్వముబడి నంశుమంతు • నంపిన నపు డా
విశ్వవినుతధానుష్కుఁడు,
విశ్వాసము మెఱయఁ జనియెఁ•విపులబలముతోన్. ౭౨౩

అశ్వాధ్వరము = అశ్వమేధయాగము, విశ్వవినుతధానుష్కుఁడు = ప్రపంచ ముచేఁ గొనియాడఁబడిన చాపాయుధుఁడు.

తాత్పర్యము

అశ్వమేధయాగము చేయుచు నశ్వమువెంట నంశుమంతు నంపెను. అతఁడును విలువిద్యయందు జగత్ప్రసిద్ధుఁడౌటచేఁ దన సేనతోడ నమ్మకముగాఁ బోయెను. అఱువదివేలమంది పెద్దవారు కొడుకు లుండఁగా మనుమని బాలుని నొంటరిగాఁ బంపనేల యనిన దానికిఁ గారణముఁజెప్పుచున్నాఁడు.

కం॥ పర్వదినంబున మాయ సు, పర్వప్రాగ్రసరుఁ డసుర • వపువున యజ్ఞీ
యార్వంబు నపహరించిన, సర్వోపాధ్యాయు లనిరిఁ•సగరునితోడన్. ౭౨౩

సుపర్వప్రాగ్రసరుఁడు=దేవతలయందు శ్రేష్ఠుఁడు- ఇంద్రుఁడు,అసురవపువునన్ = రాక్షసశరీరముతో, యజ్ఞీయార్వంబు = యజ్ఞమునకై యుద్దేశించిన గుఱ్ఱము.

తాత్పర్యము.

ఉత్సవమందు నింద్రుఁడు తన మాయాబలముచే రాక్షసునివలె వచ్చి యజ్ఞాశ్వమును దొంగిలించుకొనిపోయెను. అప్పుడు ఋత్విజులంద ఱిట్లనిరి.

ఉ॥ కర్తను నిన్నుఁ గైకొనక • కార్యము భంగము సేయఁ గోరి యే
ధూర్తొహరించె వారువము, • దోసము, దీన ఘటిల్లుఁ గీడు భూ
భర్తకు నీకు మాకు, నటు • ప్రాప్తిలకుండఁగ నశ్వహర్తృసం
హర్తవు నౌచు యజ్ఞమును • సాంతముఁ జేయు నృపాలకాగ్రణీ! ౭౨౪

ధూర్తొ=ధూర్తుఁడో, నీచ మూర్ఖ ధూర్త చార్వాక వృద్ధ భ్రష్ట గృహస్థ శబ్దములు ప్రథమయందు నుదంతములుగాఁ బ్రయోగింపనగును. — సు. వ్యా. తత్సమ. ౨౦ సూ. వారువము = గుఱ్ఱము, అశ్వహర్తృసంహర్త = అశ్వముసు హరించిన వాని సంహరించినవాఁడవు, సాంతము = ముగింపు.

తాత్పర్యము

రాజా! యజ్ఞకర్తవైన నిన్ను లక్ష్యముసేయక నీకార్యమునకు విఘ్నము కలిగింపఁగోరి యేదుష్టుఁడో గుఱ్ఱము నపహరించెను. ఇది పాపకార్యము. దీని వలన నీకు మాకుఁ గూడ కీడు కలుగును. కావున నాగుఱ్ఱపుదొంగను సంహరించి యాగుఱ్ఱమును మరలఁ దెప్పించి యజ్ఞము నిర్విఘ్నముగాఁ బరిపూర్తి సేయుము.

కం॥ ఋత్విజు లిటుపల్కిన విని, సత్వరుఁడై సగరుఁ డాత్మ•జాతులఁ ద్రిజగ
జ్జిత్వరులను నఱువదివేల్; సత్వాఢ్యులఁ గాంచి
పలికె•సంభ్రమ మమరన్. ౮౫౫

సత్వరుఁడై = త్వరతోఁ గూడినవాఁడై, ఆత్మజాతులన్ = తనకుమారులను, త్రిజగత్....జిద్వరులను = మూఁడులోకములు జయింపఁగలవారిని, సత్త్వాఢ్యులన్ = బలవంతులను.

తాత్పర్యము

ఋత్విజు లీప్రకారము చెప్పఁగావిని జాగులేక మూఁడులోకములనైనఁ జయింపఁగల బలవంతులైన తనకుమారుల నఱువదివేలమందిని చూచి తత్తఱపాటున నిట్లనెను.

—• సగరకుమారు లశ్వమునిమిత్తమై భూమిని ద్రవ్వుట •—

సీ॥ సుతులారా! దివ్యతేజులు ఋత్విజులు నను,
మంత్రవంతపుఁగ్రతు•తంత్ర మునుపఁ
జోరత రాక్షసుల్•వారుపంబును గొని, యేగుటఁ గననైతి • నీరలెల్ల
జలనిధివలయిత•సర్వసర్వంసహా, చక్రంబు వెదుకుఁడు • సత్వరముగ
నొక్కొక్కయోజనం • బొలియైదొంగయు,మావుఁ జేపడుదాఁక•మరలవలదు
తే॥ ఋత్విజులు మనుమందును • నేను నిచట,
నుండువారము సైంధవ•మొదవుదాఁక
నిది యనుజ్ఞగఁ గొని చనుఁ•డీ రటన్న, హృష్టమానసులై వార•లేగియంత.

చోరత=దొంగతనముగ, ఈరలు=మీరు, జలనిధివలయిత=సముద్రముచేఁ జుట్టఁబడిన, సర్వసర్వంసహాచక్రము=సమస్తమైన భూచక్రమంతయు, సర్వంసహ=సర్వమును, సహించునది = భూమి, మావు = గుఱ్ఱము, సైంధవము = గుఱ్ఱము, హృష్టమానసులై = సంతోషించిన మనస్సుగలవారై.

తాత్పర్యము

పుత్రులారా! దివ్యతేజులగు ఋత్విజులు మంత్రపూతముగ నొక్కయజ్ఞము నాచేఁ జేయించుచుండఁగా దొంగతనముగా రాక్షసులు వచ్చి గుఱ్ఱమును హరించుకొనిపోవుట నేను జూచినవాఁడను గాను. కావున మీరందఱు బయలు

దేఱిపోయి సముద్రమువఱకుఁ గల భూమినంతయు వెదకుఁడు. ఆలస్యము చేయవలదు మీలో నొక్కొక్కఁ డొక్కొక్క యామడవంతున వెదకవలయును. దొంగయు గుఱ్ఱము చిక్కువఱకు మీరు మరలి రారాదు, మీరు మరలి వచ్చు వఱకు నేను ఋత్విజులు మనుమఁడైన యంశుమంతుఁడు నిందే యుండఁగల వారము. ఇది రాజాజ్ఞగ నా యనుజ్ఞగా గ్రహించి పొండనిన వారు సంతోషించినవారై బయలుదేఱిపోయిరి.

తే॥ యోజనాయామవిస్తార ♦ మొక్కఁడొకఁడ,నాకపాయుధశిఖరాభ ♦ నఖరములను
సుగ్రశూలహలంబుల ♦ నుర్విఁజీల్ప,
దాన జనియించె దుస్సహం ♦ బైన రవము. ౧౯॥

యోజనాయామవిస్తారము = ఆమడ పొడుగుగల ప్రదేశమును, నాకపాయుధ = వజ్రాయుధము, శిఖరము, ఆభ = సమానమైన, నఖరములను = గోళ్ళను.

తాత్పర్యము.

వారందఱు పోయి యొక్కఁడొకఁ డొక్కొక యామడ నిడివిగల ప్రదేశమును వజ్రాయుధములవంటి శిఖరములవంటి గోళ్ళతోను భయంకరమైన శూలముల తోను, నాఁగేళ్ళతోను భూమిని బగులఁదీసిరి. ఆ కారణమున సహింపరాని ధ్వని జనించెను.

కం॥ నీల్గెడిచిలువలతుటుముల, యీల్గెడిపొలదిండిగముల ♦ యేడుపుటులివుల్
మాల్గెడిరక్కసిమూఁకల, మూల్గులు నల్గోనలందు ♦ ముమ్మర మయ్యెన్.
౨౦॥

నీల్గెడి = చచ్చుచున్న, చిలువల తుటుములు = పాముల గుంపులు, చిలుము + వా = చిలువ = విషముగల నోరుగలది, పొలదిండిగముల = మాంసమును భుజించువాని సమూహముల, ఏడుపుటులివుల్ = రోదనధ్వనులు, మాల్గెడి = సోమరితనముచేఁ గదలని; నల్గోనలందున్ = నాలుగు దిక్కుల యందు, ముమ్మరము = దట్టము.

తాత్పర్యము.

చచ్చెడి పాములయు, మరణించు క్రూరజంతువులయు నేడుపుధ్వనులును, పరువెత్తిపోక నిలిచిన రాక్షసులమూల్గులును నాలుగు దిక్కుల వ్యాపించెను.

కం॥ అఱువదివేలామడ యూ, యఱువదివేవురును ద్రవ్వి ♦ రాబలితలమున్
గఱకుఁదనంబును గొని చిం, దఱవందఱ చేసి రెల్ల, ధరణీతలమున్. ౨౧॥

ఆబలితలము=పాతాళమువఱకు. అవ్యయీభావసమాసము. దీనివలనఁ దమ కనిష్టమైనను గష్టమైనను బితృవాక్యపరిపాలనము కర్తవ్యమని సూచన (చూ. అయోధ్య. ౬౦౬ ప)

తా త్ప ర్య ము.

అఱువదివేలమంది యఱువదివేలామడ నేల పాతాళమువఱకుఁ ద్రవ్వి కఠినులై భూమినంతయుఁ జిందఱవందఱగాఁ జేసిరి.

—♦ దేవతలు బ్రహ్మతో సగరుకుమారులవలనిరాయిడి విన్నవించుట ♦—

కం॥ డంబున సధారణీధర జంబూద్వీపంబుఁ ద్రవ్వి ♦ సగరాత్మజు ల
　శ్వంబును వెదకఁగఁ జొచ్చిన, నింబఱీ గంధర్వనాగ ♦ బృందారకులున్. ౭౬౦

డంబునన్ = ప్రకాశముగా, సధారణీధర = పర్వతములతోఁ గూడిన,జంబూ ద్వీపంబున్ = జంబూద్వీపమును.

తా త్ప ర్య ము

ఎల్లెడఁ బ్రకాశముగాఁ గొండలతోఁగూడ జంబూద్వీపమునంతయు సగర కుమారులు గుఱ్ఱమును వెదకుచుండఁగా దిగులుపడి స్థైర్యముచెడి గంధర్వులు పన్నగులు, దేవతలు నొకటిగఁజేరి.

సీ॥ కాంచనగర్భునిఁ ♦ గానంగనేఁగి నం, భ్రాంతమనస్కులై ♦ పల్లటిలుచు
　నాతనిఁ గని దేవ ♦ భూతలంబెల్లను, సగరాత్మజులచేతఁ ♦ జక్కఁబడియె
　గుఱ్ఱంబుకొఱకు నై ♦ కఱ్ఱులు చేకొని మిఱ్ఱులతో నేలఁ ♦ దొఱ్ఱవెట్టి
　పెక్కురు పెద్దల ♦ బీరంబుఁ బెడఁబాపి, పాతాళతలమెల్లఁ ♦ బాఁతు గలఁచి
తే॥ రితఁడె మామావుదొంగని ♦ యిదిగొపీఁడె,
　　　　తురికిజన్నంబుఁ జెఱిచిన ♦ దుండగీఁడ
　టంచుఁ జెలరేఁగి సర్వభూ♦తావళులను,
　　　　పొరిసమరుచునున్నారు ♦ భారతీశ. ౭౬౧

కాంచనగర్భునిన్ = బ్రహ్మను, పల్లటిలుచున్ = తత్తఱపడుచు, చక్కఁబడియె = ధ్వంసముచేయఁబడియె. "చాలనివారింగొని యే చక్కంబెట్టువాఁడనే పాండవులన్,"— భార - ఉద్యో - ౨ ఆ. తురికిజన్నము = అశ్వమేధము, బొరిసమరు = హింసించు.

తే॥ కాలవక్త్రంబులైన లోకముల జముఁడు
　బొరిసమరెడు చాడ్పున." —భార - విరా - ౫ ఆ.

తా త్ప ర్య ము

బ్రహ్మదేవునిఁ జూడఁబోయి మనస్సు తొట్రుపడుచుండఁ దత్తఱపడుచు నాయనతో నిట్లనిరి. దేవా! సగరకుమారులచే భూమియంతయు నాశమయ్యెను

గుఱ్ఱముకొఱకై కత్తులు ధరించి మిట్టలన్నియుఁ బల్లములుగను - బల్లము లన్నియు మిట్టలుగను దాఱుమాఱుచేసి పెద్దల పౌరుషము చెఱిచి; పాతాళమంతయుఁ బాఁదుతోడఁ గలయఁబెట్టి, వీఁడె మా గుఱ్ఱపుదొంగ వీఁడె మాయశ్వమేధయాగము చెఱిచిన దుష్టుఁడని సమస్తభూతములను హింసించుచున్నారు.

— ౪౦-వ సర్గము —

చం॥ అనుఁడుఁ బితామహుం డసుమహాభయకంపితనిర్జరాళులం
గని సురవర్యులార! నవఖండయుతావని యెల్ల వాసుదే
వునియది, యమ్మహామహుఁడు పూనుచుఁ గాపిలరూపుఁ దాల్చి మే
దిని, నటు గాన సాగరులఁ దీర్చుఁ గ్రుధోగ్రహుతాశనార్చులన్. ౨౬౨౩

అనుడున్ = అని చెప్పఁగా; నవఖండయుతావని = తొమ్మిదితునుకలతోఁ (ద్వీపములు) గూడినభూమి, క్రుధోగ్రహుతాశనార్చులన్ = కోపమనెడు తీవ్రమైన యగ్నిజ్వాలలచే, తీర్చున్ = నాశనముచేయును. దీనివలన బహుజనపీడ గావించువానినాశనమున కుపాయము దేవతలు వెదకుచుందురని యేర్పడుచున్నది.

శ్లో॥ జంబూప్లక్షాహ్వయద్వీపౌ శాల్మలి శ్చాపరోద్విజ,
కుశః క్రౌంచ స్తథా శాకః పుష్కర శ్చైవ సప్తమః.

జంబువు, ప్లక్షము, శాల్మలి, కుశము, క్రౌంచము, శాకము, పుష్కరము, ఇవి యేడుద్వీపములని యొకమతము. "తునకలు తొమ్మిదియుఁట పదునెనమంద్రఁట మోచువారు॥" అని నవద్వీపములని యొకమతము. వితతనవద్వీపద్వీపవావాజియ శ్రీపథూటీ పమాశ్లిష్టభుజుండు"—నై॥ పదునెనిమిదిద్వీపములని కొందఱు.

తాత్పర్యము

మిక్కిలి భయముచే వణఁకుచున్న దేవతాసమూహములను జూచి బ్రహ్మదేవుఁడో దేవతలారా! నవద్వీపములతోఁ గూడిన భూచక్రమంతయు వాసుదేవునిది. ఆ మహాత్ముఁడు కపిలుఁడై భూమిని నెల్లప్పుడు ధరించియుండును. కావున సగరకుమారుల నాయనయే కోపాగ్నులచే భస్మముచేయును. మీరు చింతింపవలదు.

తే॥ కల్పకల్పంబునందు నీ కరణీధాత్రి,
యెల్లఁ ద్రవ్వగఁబడుచుండు నేల వగవ?
వగను నాశంబునిజముస్వల్పాయుషులైన,
సగరసుతులకు సంభవించు దలఁచఁగా

కల్పె కల్పంబునందున్=ప్రతికల్పమునందు-అంబరచారులార = ఆకాశమున సంచారముచేయు దేవతలారా. బ్రహ్మదినమునకుఁ గల్పమనిపేరు. ఆదినాంతరమున నవాంతరప్రలయము. మనుష్యు లాహారవిహారాదులందుఁ బ్రతిదిన మించు మించుగ నొకవిధముగా నెట్లు వర్తింతురో యట్లే బ్రహ్మదేవుఁడును బ్రతికల్పమందుఁ జేయుచు మరల మరల సూర్యచంద్రాదులను సృష్టించుచుండును. ఒక కల్పమునందు జరిగినవే కొంచెము భేదముతోఁ బ్రతికల్పమందును జరుగుచుండును. ప్రకృతిస్థితిగతులన్నియు నేకవిధముగానే యుండును గాని జీవులు మాత్రము భేదింతురు. పోయిన కల్పమునందలి సూర్యచంద్రులవలెనే యాకారములు గలిగి కార్యములవియే చేయుదురు. కాని పోయినకల్పమున సూర్యునియందలి జీవాత్మ యీకల్పసూర్యునియందలి జీవాత్మ గాదు. ఆ జీవాత్మ యింతకుఁ బైస్థితికిఁబోఁగా నాస్థానమున కర్హుఁడైన జీవుఁడు మఱియొకఁ డాస్థాన మలంకరించును. ఒక యుద్యోగి యంతకంటెఁ బై యుద్యోగమునకుఁ బోయిన మఱియొకఁ డాస్థానమునకు వచ్చినట్లు.

తా త్ప ర్య ము

ప్రతికల్పమునందు భూమి యీవిధముగఁ ద్రవ్వఁబడుచుండును.కావున దీనికై మీరేల వగచెదరు? అల్పాయువులైన రాజకుమారులు శీఘ్రకాలమునందే నాశమగుదురు.

తే॥ అనిన ముప్పదిమువ్వు రా•యమరవరులు,
వచ్చు త్రోవన పోయిరి•వరుసపట్టి
వారి వారినెలవుల క•పారమైన,సంతసం బెదఁ గ్రాల, నా•సగరసుతులు.

ముప్పది మువ్వురు=పన్నిద్దఱు భాస్కరులు, అష్టవసువులు ఏకాదశరుద్రులు, ఇద్ద ఱశ్వినులు, కలిసి ముప్పదిమువ్వురు. ముప్పదిమూఁడుకోట్ల దేవతలని చెప్పఁబడువారు వీరే. ఈ ముప్పదిముగ్గురు , వీరి సేనలు, పరిచారకులు లోనగువారు గలిసి ముప్పదిమూఁడు కోట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

అని చెప్పఁగా నాముప్పది మువ్వురు దేవతలు సంతోషముతో వారివారి స్థానములకు వచ్చినత్రోవఁబట్టుకొని పోయిరి.

చం॥ అట మహితార్భటిం బుడమి•నంతయుఁ ద్రవ్వి ప్రదక్షిణంబుగాఁ
జటులతఁ జుట్టి వారువము•జూడఁ గనుంగొనఁ జాల కంద వా
క్కటిగను జేరి తండ్రిఁ గని•మ్మతల మంతయుఁ ద్రవ్వి విక్రమో
ద్భటసురదైత్యకిన్నరులు•భంగపడన్ వధియించి యెంతయున్. ౭౬౩

వారువము=గుఱ్ఱము.

తాత్పర్యము

ఆసగరకుమారులు గొప్పధ్వని కలుగునటులు ప్రదక్షిణముగాఁ బోయి భూమినంతయుఁ ద్రవ్వియును గుఱ్ఱ ముండుజాడఁ దెలిసికొనలేక యందఱొక్క ప్రదేశమందుఁ జేరి తండ్రిని జూడఁబోయి తండ్రీ! భూమినంతయుఁ ద్రవ్వితిమి. రాక్షసులు కిన్నరులు భంగపడఁ జేసితిమి.

ఉ॥ మిఱ్ఱును బల్లమం చనక • మేదిని యంతయు రోసిరోసి యా
గుఱ్ఱముపోఁబడిం గనక • గొబ్బున వచ్చితి మంచుఁ బల్కఁ గ
న్నెఱ్ఱ యొనర్చి చిఱ్ఱున మ • హీరమణీరమణుండు పల్కె నా
కుఱ్ఱలఁ ద్రవ్వఁ డింక ధర • గుఱ్ఱపుదొంగను దేక వ్యర్థులై. ౨౬౬

ఇది మిట్ట యిది పల్లము ఇది సందు యిది గొంది యనక భూమి యంతయు వెదకి వెదకి యెక్కడ గుఱ్ఱపుజాడ తెలిసికొనలేక మరలి శీఘ్రముగ వచ్చితి మని చెప్పఁగా సగరుఁడు చిఱ్ఱుమని కోపించి పిల్లవాండ్రనుజూచి గుఱ్ఱపు దొంగను బట్టుకొని రాక వ్యర్థులై వచ్చితిరా? భూమి నింకను ద్రవ్వుఁడు.

సీ॥ వత్తురే మరలుఁడీ • ద్రవ్వుఁడీ సర్వంబు, రాకుఁడీ కార్యంబు • గాకయున్న
యని తండ్రి పల్కిన • విని యెల్లరును వేగ, మేగి రసాతల • మెల్లఁ ద్రవ్వి
యచ్చో విరూపాక్ష • మనుదిశానాగంబు, నెద్ది పెన్నగమున • కుద్ది యగుచు
నుర్విని మోయుచోఁ • బర్వదినంబుల, భారభేదంబును • బాపుకొనఁగ

తే॥ శిరము వణకింప దానన • ధరచలించు, నట్టియేనుంగు వలగొని • దిట్ట లగుచు
దూర్పు భేదించి పలకడఁ • దొఱట వెట్టి,
యట మహాపద్మమను పేరిఁహస్తిఁగాంచి. ౨౬౭

పెన్నగము=పెద్దకొండ, వలగొని=ప్రదక్షిణముచేసి, పలకడ తూర్పు దిక్కున, తొఱట=తొట్టి.

తాత్పర్యము

కార్యార్థమై పోయినవారు కార్యము సాధింపక రావచ్చునా? మరలఁ బొండు. ఇంకను ద్రవ్వండు. ఇంకఁ గార్యము సాధించితిరా నాయెదుటికి రండు. లేకున్న రావలదు-పొండు. ఉత్తచేతులతో వచ్చి ముచ్చటలు చెప్పిన యజ్ఞ మెట్లు సాంతమగు నని తలఁచితిరి. అని చెప్పఁగా మరల నందఱు రసాతలమెల్లఁ ద్రవ్వి యచట కొండవలెనుండు విరూపాక్షమను నేనుఁగును జూచిరి. ఆదిగ్గజము భూమిని మోయు సమయమందు నొక్కొక్కసారి పర్వదినంబులందు బరువువలనఁ గలిగిన బాధను తొలగించుకొనుటకు శిర మాడించును. అప్పుడు భూమియు వడఁకును.

అట్టి యేనుఁగునకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారములుచేసి తూర్పుదిశ భేదించి యావల దక్షిణము ద్రవ్వి చని యచట మహాపద్మ మను పేరుగల యేనుఁగును జూచిరి.

ఉ॥ దానిని జుట్టివచ్చి వినఁ•తప్రథమాంగకులై ప్రతీచినిన్
మానక ద్రవ్వి యచ్చటను•క్ష్మాధరమో యన నొప్పుదాని నా
శానుతనాగముం గనుచు•సౌమనసాఖ్యము మ్రొక్కి దానికి
శానసఖాశ కేగి సిత•సామజవర్యము గాంచి భద్రమున్. ౭౬౮

వినత ప్రథమాంగకులు = నమస్కరించుచున్న శిరస్సులుగలవారు-ప్రతీచి=పడమర-క్ష్మాధరము=పర్వతము- ఆశానుతనాగమున్ = ప్రసిద్ధికెక్కిన దిగ్గజము, ఈ శానసఖాశ=కుబేరుని దిక్కు-ఉత్తరము సితసామజవర్యము= శ్రేష్ఠమైన తెల్లయేనుఁగు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ దిగ్గజమునకుఁ బ్రదక్షిణించి శిరస్సుచే మ్రొక్కి పడమరగపోయి కొండవలె నుండు నచటి దిగ్గజమును సౌమనస మను పేరుగలదానిని జూచి దానికి మ్రొక్కి దాని కుత్తరమున భద్రమను పేరుగల తెల్ల యేనుఁగును జూచిరి.

కం॥ మంచును బోలు సితరుచి,నంచితమగుదానిఁ గుశల•మడుగుచుఁ జనియా
పంచాస్యదిశను ధర భే,దించిరి సమకట్టిరోష•దీపితమతులై. ౭౬౯

సితరుచి=తెల్లనికాంతి, పంచాస్యదిశ=ఈశాన్యదిశను, పంచాస్యుఁడు= శివుఁడు. అఘోర-తత్పురుష-వామదేవ-సద్యోజాత-ఈశాన యనుపేరులు గల యైదుముఖములు గలవాఁడు. రోషదీపితమతులై= క్రోధముచే మండుచున్న మనస్సులు గలవారై.

తా త్ప ర్య ము.

మంచువంటి తెల్లని కాంతిచే మనోహరమైన యీ యేనుఁగును కుశల ప్రశ్నముఁ గావించి పోయి యీశాన్యదిక్కును కోపముచే మండిపడుచుఁ ద్రవ్విరి.

—• సగరకుమారులు కపిలుకోపాగ్నిని భస్మీభూతులగుట •—

ఉ॥ రాకొమరుల్ మహాబలప•రాక్రమశీలురు ద్రవ్వుచోట ను
ద్రేకిత వాసుదేవుని న•రీణతపోమయు దేవదేవుని
బ్రాపకటయోగశీలుని స•నాతను నాతనిదాపునందు హే
షాకలితాశ్వముం గనుచు•సంతసమందుచుఁ గ్రోధమూర్తులై. ౭౭౦

రాకొమరుల్=రాజకుమారులు, అరీణ=వక్రముకాని, సనాతను=నిత్యుని, హేషాకలితాశ్వమున్ = సకిలించుచున్న గుఱ్ఱమును, వాసుదేవునిన్=భగ

వంతుని-జగము లెవ్వనియందు వసించునో, యెవ్వడు జగములందు వసించునో యట్టివాఁడు వాసుఁడు. వాసుదేవుఁడే వాసుఁడు. భీముఁడు-భీమసేనుఁడు వలె. వసంత్యస్మిన్ జగంతీతి వాసుః, వాసుశ్చ అసౌ దేవశ్చ వాసుదేవః. వసత్యాత్మా జగత్యత్ర తస్మిన్ వసతివా జగత్ స వాసుదేవః-అని వాసుదేవశబ్ద నిర్వచనము.

తా త్ప ర్య ము

మహాబలపరాక్రమవంతులై రాజకుమారులు భూమినిఁ ద్రవ్వుచో నొక చోట పూర్ణ తపస్స్వరూపుని దేవతలకెల్ల దేవుఁడగువానిని యోగము స్వభావముగాఁ గల వానిని నిత్యుఁడగువానిని వాసుదేవునిని, ఆయన సమీపమందు సకిలించుచున్న గుఱ్ఱమునుజూచి కష్టము గట్టెక్కెనని సంతోషించి కోపంబు రూపంబుగొనిన వారివలెనై.

చం॥ నిలు నిలు మోరిచోర! తగునే యిటు జన్నపునారువంబు ద్రు
చ్చిల? మునిద్రుచ్చువై యిచటఁ జేసిన బూమెలు మోసపోదుమే,
తెలియవె సాగరావళులఁ దీరునె డొంగినయంతమాత్రనే
పలువ! మదీయఘోటకముఁ బట్టిన నీ కిఁక నేరు దిక్కురా? ౨౯

చోర=దొంగా-జన్నపువారువంబు = యజ్ఞమునకై యుద్దేశించిన గుఱ్ఱమును, ద్రుచ్చిలన్=దొంగిలింపఁగా-తగునే=తగునా-మునిద్రుచ్చు = దొంగముని-బూమెలు=మాయలు-డొంగిన= దొంగవేషము వేసి, దాఁచుకొనిన-ఘోటకము=గుఱ్ఱము-దిక్కు=రక్షకుఁడు. "దొంగవలె వచ్చి యిచ్చట డొంగినావ దేవయా బావగారు" అని ప్రయోగము.

తా త్ప ర్య ము

ఓరోరి దొంగవాఁడా! నిలు-నిలు, యజ్ఞపు గుఱ్ఱమును దొంగిలించి యజ్ఞమునకు విఘ్నముచేయుట నీకు ధర్మమా? మునివేషము వేసినంతనే నీ మాయలకు మేము మోసపోదుమా? ఓరి పలువా! మా గుఱ్ఱమును బట్టుకొనిన నీకు నెవఁడురా యిపుడు రక్షకుఁడు?

కం॥ జంకక యిటుపల్కినయా, మంకులఁగని కపిలమౌని మండుచుఁ గినుకన్
హుంకారముఁ గావించిన, బింకము చెడి వారలైరి వెలిమిడిప్రోవుల్. ౩౦

జంకక=భయపడక-మంకులన్ = మూర్ఖులను-సాధు వెవఁడో యసాధు వెవఁడో తెలియలేనిమూఢులను-కని = చూచి-బింకము = పౌరుషము-వెలిమిడిప్రోవుల్=బూడిదరాసులు.

సాంఖ్యదర్శనాచార్యుఁడైన కపిలుఁడే యీకపిలుఁ డని భాగ. ౯ సం. ౨౦౯ పద్యమువలనఁ దెలియనయ్యెడి.

సీ॥ కొందఱు కపిలుని కోపానలంబున ।మందిరి సగరకుమారులనుచు।
నందు రాముని శాంతుఁడానందమయమూర్తి తొడరి కోపించునే దువ్వనేలఁ
గాక జన్మించునే గగనస్థలంబున నే సాంఖ్యమతమున నిద్ధమతులు।
భవసముద్రము మృత్యుభయమునులఘింతురాబుద్ధిఁజేయు పరాత్మభూతుఁ
డఖిలబోధకుఁ డతనికి నరసి చూడ। సఖులమిత్రులు నెవ్వరు సగరసుతులు।
దాము దయచేయు నేరమిఁ దనువు లందు। ననలకీలలు పుట్టి నీఱైరిగాక।

తాత్పర్యము.

భయములేక యిట్లు మాటలాడిన యావివేకశూన్యులగు మూఢులనుజూచి కోపించి మండుచు హుమ్మనఁగానే క్రోధాగ్నిచేఁ గాలినవారై వారందఱొక్క సారిగ బూడిదరాసులై పడిరి.

—• ౪౧ సర్గము •—

సీ॥ అక్కడ సగరుఁడు•స్రుక్కుచు నాత్మలోఁ, బెద్దకాలంబైన•బిడ్డలెల్ల
రామికి వగచి గా•రాముమున్మనిఁ జూచి, నాయనా! నీవు లేఁ•బ్రాయమైనఁ
గృతవిద్యుఁడవు మఱి•కృతహస్తుఁడవు మహా,శూరవరుండవు•ధీరతాది
సద్గుణంబులఁ బూర్వ•జనపాలురను బోలు,వాఁడవు గుఱ్ఱంబు•వలతియెఱిఁగి
తే॥ పిన్నతండ్రులు లదేగతిఁ•జన్నవారొ, వారిపోబడి యారసి•వత్స! రమ్ము
నీకతనంబున జన్నంబు•నేను నిర్వహింపఁగలవాఁడ వేగ నీ•వేగి రమ్ము.

లేఁబ్రాయము=లేఁతప్రాయము, చిన్నవయస్సు-వలతి = జాడ-నీకతంబున=నీకారణమున-కృతహస్తుఁడు=గుఱి చక్కఁగాఁ గొట్టఁగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

అక్కడ యజ్ఞవాటమందు సగరుఁడు తనలోఁ గొడుకులు పోయి చాలఁ గాలమైనను రాకపోయిరే. వారిజాడ తెలియదాయనే - యజ్ఞము పూర్తికాక పోయెనే యని సంతాపించి ముద్దు మనుమని నంశుమంతుని జూచి నాయనా! నీవు చిన్నవాఁడవైనను విద్యావంతుఁడవు. విలువిద్యయందుఁ జక్కఁగాఁజేయి తిరిగినవాఁడవు, శూరులందు గొప్పవాఁడవు, ధైర్యము లోనగు నుత్తమపురుష సుగుణంబులందుఁ బూర్వరాజులను బోలువాఁడవు, నీవు పోయి గుఱ్ఱపుజాడ తెలిసికొని నీపినతండ్రులు లేమైపోయిరో వారిపోబడి గుర్తెఱిఁగిరమ్ము. నీకారణమున నేను యజ్ఞము నిర్వహించినవాఁడ నగుదును. పొమ్ము-వేగరమ్ము.

తే॥ భూమిలోపలఁ గల్గిన♦భూతతతులు, భూరిసత్త్వవిశిష్టముల్♦పురుశరీర
వంతములు గాన వానిని♦ర్వాపణార్థ,
మసియుఁగోదండమునుగొని♦యరుగవయ్య. ౧౭౪

భూరిసత్త్వవిశిష్టముల్=మిగులబలముగలవి- పురుశరీరవంతములు-పెద్ద దేహములుగలవి-నిర్వాపణార్థంబు=చంపుటకు-అసి=కత్తి.

తాత్పర్యము

భూమిలో గొప్పబలము పెద్దదేహముగల భూతములుండును. అవి సులభసాధ్యములు గావు. కావున వానిని వధించుటకుఁగాను విల్లుబాణములు ఖడ్గము తీసికొనిపొమ్ము.

కం॥ మ్రొక్కఁదగువారికెల్లను,
మ్రొక్కుము విఘ్నంబు సేయు♦మూఢుల బలిమిన్
దక్కఁగొనుము కదనంబునఁ జక్కఁగ జనుదెమ్ము కార్య♦సాధకుఁడగుచున్.

మూఢులన్=మూర్ఖులను-దక్కఁగొనుము = వశపఱచుకొనుము - కదనంబునన్=యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము

మ్రొక్కఁదగినవారికి మ్రొక్కుము. నీకార్యమునకు విఘ్నముచేయు మూర్ఖులను యుద్ధముచేసి జయింపుము. కార్యము సాధించుకొని యాలస్యము లేక చక్కఁగా రమ్ము.

—♦ అంశుమంతుఁడు యజ్ఞాశ్వము వెదకఁ బోవుట ♦—

చం॥ అన విని యంశుమంతుఁ డటు♦లౌ నని ఖడ్గియు ధన్వి యౌచు గ్ర
క్కనఁ జని పిన్నతండ్రు లిల♦ఖాతముచేసినచొప్పు పట్టి భూ
మిని వడిఁజొచ్చి యచ్చట సు♦మేరుసమోరుదిశాగజంబుఁ గ
న్గొని వలగొంచు వేఁడెఁ దమ♦గుఱ్ఱముచొప్పుఁ బితృవ్యసంస్థితిన్. ౧౭౬

అటులౌన్=అటులేయగునుగాక-ఖడ్గియు = ఖడ్గము ధరించినవాఁడును, ధన్వి=విల్లు ధరించినవాఁడును-గ్రక్కన= త్వరఁగా-రా - గ్రక్కున-సుమేరు= మేరుపర్వతముతో, సమ=సమానమైన-ఉరు=గొప్పదైన- దిశాగజంబున్=దిగ్గజమును-వలగొంచు=ప్రదక్షిణముచేయుచు-పితృవ్య=పిన్నతండ్రుల-సంస్థితిన్= మరణమును-బాగుండువిధమును.

తాత్పర్యము.

ఆమాటలు విని యంశుమంతుఁ డట్టులే చేసెద నని యంగీకరించి విల్లు- ఖడ్గము ధరించినవాఁడై జాగుచేయక తనపినతండ్రులు భూమిని త్రవ్విన జాడ

పట్టుకొని భూమిలోఁ బ్రవేశించి యచ్చట మేరుపర్వతముతో సమానమైన పెద్ద దేహముగల దిగ్గజమును జూచి దానికిఁ బ్రదక్షిణము సలిపి గుఱ్ఱపుజాడ పిన్న తండ్రులస్థితి యడిగెను.

ఆ॥ అంశుమత్కులీను•నంశుమంతునిఁ జూచి, దిగ్గజంబు పలికె•దివ్యతేజ!
యబ్బు నీకుఁ దేజి•గొబ్బున నీవు కృ,
తార్థుఁ డగుచుఁ బురికిఁ•నరుగఁగలవు. ౮౭౭

అంశుమత్కులీను=సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవానిని, తేజి=గుఱ్ఱము-కృతార్థుఁడవు=కార్యము సాధించినవాఁడవు. తేజి="దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్స్యాత్-నచ దేశ్యపదే-నైకవర్ణేన దేశ్యేపిహ్రస్వో దేశ్యేతువా క్వచిత్" అని యుండుటచేఁ దేజీ-తేజి, పల్లకీ-పల్లకియని రెండు రూపంబులు ప్రయోగంబులఁ గాన నయ్యెడి.

తాత్పర్యము

సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవాఁ డగు నంశుమంతునిఁ జూచి యాయేనుఁగు దివ్యతేజా! నీకు శీఘ్రకాలమందే గుఱ్ఱము లభించును-కార్యము సాధించికొని యూరికి సుఖముగఁ జేరఁగలవు.

తే॥ అనిన నాపల్కు లాలించి•యచటు విడిచి,
చనుచు దిగ్గజపంక్తిని•సరవిఁగాంచి
యుపచితి నొనర్చి యర్థించె•నశ్వవిధము,
చిన్నతండ్రులచొప్పును•క్షేమనవియు. ౮౭౮

ఆలించి=విని, అచటు=అచోటు.రూ-అచటు-అచ్చోటు-అచ్చొట్టు-అచ్చొటు. అపచితి=పూజ అర్థించెను=వేఁడెను.

తాత్పర్యము

అని యాయేనుఁగు చెప్పఁగా విని యాస్థలము విడిచిపోయి వరుసగా దిగ్గజములనెల్ల గనుచు వానినెల్ల గుఱ్ఱముండుపట్టును పిన్నతండ్రులగతియును దెలుపుఁడని ప్రార్థించెను.

కం॥ మఖఘోటకముం గొనుచును, సుఖముగ మరలంగ గలవు•సుమ్మీ నీ వీ
ముఖముగఁ జను మన నాశత,
మఖవిక్రముఁడట్ల యరిగి•మార్గమునందున్. ౮౭౯

మఖఘోటకము=యజ్ఞమున కగు గుఱ్ఱము - శతమఖవిక్రముఁడు = ఇంద్రుని పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

యజ్ఞాశ్వమును గ్రహించి సుఖముగ మరల నయోధ్యకుఁ బోయెదవు. ఈ ముఖముగఁ బొమ్మని యని త్రోవచూపిన రాజకుమారుఁడును ఆప్రక్కఁ బోవుచు మార్గమందు.

తే॥ పిన్నదంౘ్రులబూదిప్రో•వున్నఁగాంచి, సైఁపఁగారానిదుఃఖాన•సంతపించి
వావిడిచి యేడ్చెవారల•వధమునకును,
జనకదుఃఖంబు సుతునకు•సహ్యమెట్లు? ౧౧౦

ప్రోవు=రాశి, వా=నోరు.

పిన్నతంౘ్రుల బూడిదరాసులనుజూచి దుఃఖము సహింపలేక నోరువిచ్చి వారి మరణమునకై హా యని యేడ్చెను. తంౘ్రులమరణము బిడ్డలకు దుఃఖకర మేకదా!

-• పితృవ్యులకై వగచు నంశుమంతుని గరుడుం దూరార్చుట •-

ఉ॥ కన్నుల నీరు జాలుకొన•గద్గదికం గొని, మేఁతమేయు చం
దున్నహయంబుఁ గాంచి, తగ•నూహ యొనర్చి జలక్రియాదులం
గ్రన్నరదీర్ప రోయఁ గన•రా దొకఁడేని జలాశయంబు; త
క్షిన్నత నన్నిచోట్లఁ బరి•కించుచు దూరమునందు నొక్కెడన్. ౧౧౧

జాలు=వెల్లువ, జలక్రియాదులన్=నివాసములను-చచ్చిన వారికి నీళ్ళు విడుచుటలోనైనవి.

తా త్ప ర్య ము.

కన్నులనుండి నీరు ప్రవాహమువలెఁ గాఱుచుండఁగా గొంతు డగ్గుత్తిక పడుచుండ నచ్చట మేఁతమేయుచున్న గుఱ్ఱమునుజూచి, చచ్చినవారికి నీళ్లు విడువ వలయునే-యెట్లు సేయుదునా? సమీపమందు నీళ్లున్నవా యని వెదుకఁగా నొక తటాకమైనను గానరాదయ్యెను. దానికిఁజాల విచారపడి యింకను నన్నిప్రదేశములందు వెదకఁగా దూరమునం దొకచోట.

చం॥ కనియెఁ బితృవ్యమాతులు ఖ•గప్రకరప్రవరేణ్యుఁ బుణ్య పా
వనజనతావగీర్ణుని సు•వర్ణ సవర్ణు సుపర్ణు నంత స
ద్వినతతనూభవుండు పృథి•వీవరపుత్రునిఁ జూచి పల్కె న
జ్జనసుతధీరతా! భువన•సమ్మత మీవధ కుందు మానుమీ. ౧౧౨

పితృవ్యమాతులు=పిన్నతంౘ్రులమేనమామను-ఖగప్రకరప్రవరేణ్యున్=పక్షి సమూహముల కధిపతియైన వాని,పుణ్య—గీర్ణుని=పుణ్యము చేఁబవిత్రులైన

జనసమూహముచేఁ బొగడఁబడినవానిని, సువర్ణ=బంగారుతో, సవర్ణ=సమాన వర్ణముగలవాని, బంగారుచాయగల దేహముగలవానిని, సువర్ణన్=గరుత్మంతుని, వినతతనూభవుండు=వినతయొక్క కొడుకు.

తా త్ప ర్య ము.

పిన్నతండ్రులకు మేనమామయు పక్షికులమున కధిపతియు పుణ్యములు చేసి పవిత్రులయిన జనసమూహముచే స్తోత్రము చేయఁబడువానిని బంగారువలె నెఱ్ఱని పచ్చనిదేహముగలవానిని గరుత్మంతునిఁ జూచెను. అంత నా గరుడుఁడును రాజకుమారునిఁ జూచి, సజ్జనులచే బుద్ధిమంతుఁ డనిపించుకొనిన నాయనా! వీరి మరణము లోకసమ్మతమైనదే కావున నీవు వగవకుము.

ఆ॥ అప్రమేయుఁడై న•హరి కపిలాకృతిఁ, గసి మసంగి వీరిఁ•గసిమసంగి
మసిగఁ జేసెఁజుమ్ము•మహితవిక్రములకు, వగవఁ జన్నె రాజ•వర్యతనయ

అప్రమేయుఁడు=అల్పత్వమందుఁగాని మహత్త్వమందుగాని పరిమాణము చెప్పరానివానిని. "అణోరణీయాన్ మహతోమహీయాన్" అని శ్రుతి. హరి-కపిలాకృతి=కపిలుని యాకారము, కసి=పగ, మసఁగి=విజృంభించి,కసిమసంగి విజృంభించి.

తా త్ప ర్య ము

పరిమాణము చెప్పరాని విష్ణువు కపిలు నాకారము గొని వీరుచేసిన దుండగమునకు వీరిపై బగవహించి వీరినిజంపి బూదిచేసెను. రాజకుమారా! నీవు క్షత్రియుఁడవై పరాక్రమవంతుల చావునకు విలపింపవచ్చునా?

ఉ॥ శూరుల కీధరామరని•షూదితమాన్యులకున్ నివాపముల్
వారిజమిత్రవంశ్య! తగ•వా తగువారిని నీయ కిట్లు ని
స్సారపుసారసాకరము•సారములం గొని యాయుఁ బూన? నీ
హారధరాధరాగ్రతన•యాంబువులం ఘటియింపు మేలగున్.　　౨౨౨

ధరామర=బ్రాహ్మణునిచే-నిషూదిత=చంపఁబడిన-మాన్యులకున్ = గౌరవింపఁదగినవారికి-నివాపములు=ఉదకములు-తగు వారని=యోగ్యమైన నీటిచే-నిస్సారపు-సారములేని-సారసాకరము=తటాకముయొక్క- సారములన్=నీటిచే-నీహారధరాధర=మంచుగొండయొక్క-అగ్రతనయా = పెద్దకొమరితయొక్క-అంబువులన్=నీటిచే-ఘటియింపు=చేయుము.

'చండాలా దుదకాత్సర్పాద్వైద్యుతాత్ బ్రాహ్మణాదపి, దంష్ట్రిభ్యశ్చ పశుభ్యశ్చమరణం పాపకర్మణాం,ఉదకం పిండదానంచ ఏతేభ్యో యద్విధీయతే

నోపతిష్ఠతి తత్సర్వ మంతరిక్షేతు నశ్యతి"-స్మృతి. చండాలురచేతను, నీళ్ళ చేతను, పాములచేతను, పిడుగులచేతను, బ్రాహ్మణులచేతను, కోఱలుగల మృగములచేతను, పశువులచేతను పాపకర్ములకు మరణము సంభవించును. వీరికై చేయు తర్పణములు పిండప్రధానములు వీరికిఁ జెందవు. ఆకాశముననే నశించును. కావున వీరికి గంగోదకముచేఁ దర్పణములు-కర్మములు జేసినఁగాని వీరికి పిశాచత్వము పోదు.

తాత్పర్యము

బ్రాహ్మణకోపముఁచేఁ జచ్చినవారికిఁ దగినట్టు లుదకదానము చేయకున్న నూర్ధ్వగతులు లేవు. కావున వారికి యోగ్యమైన పుణ్యతీర్థములచే నుదకదానము చేయక నిస్సారమైన చెఱువునీటిచేఁ జేయనగునా? కావున హిమవంతుని పెద్ద కూఁతు రగు గంగాదేవిని తెచ్చి యా నీటిచే నుదకదానము చేసితివేని వారికి నూర్ధ్వలోకములు గలుగును.

—॰ అంశుమంతుని గరుత్మంతుఁడు గంగఁ దేర బోధించుట ॰—

ఉ॥ పావనశీల! వీరివగు॰భస్మసమూహముమీద నా జగ
త్పావని పాఱెనేని పరి॰భావితనారకమార్గు లౌచు సం
భావన పొంది నాకమున ॰ భావన కందని సౌఖ్యసంతతుల్
వావిరిచేపడన్ సతము॰వాలఁ గలా రటు చేయుపుత్రకా! ౮౮౫

పరిభావిత=తిరస్కరింపఁబడిన-నారకమార్గులు=నరకమార్గముగలవారు, నాకమునన్=స్వర్గమందు-భావనకు=ఆలోచనకు-చేపడన్=లభింపఁగా.

తాత్పర్యము.

పవిత్రమైన యాచారముగలవాఁడా! వీరి భస్మరాసులమీఁద లోకపావని గంగ పాఱెనేని వీ రందఱు నరకమునకుఁ బోక గౌరవము గలవారై యిట్టిదని చెప్ప సాధ్యపడని సౌఖ్యపరంపర ననుభవించుచు స్వర్గమున నుండఁగలరు. కావున కుమారా! నీ వట్లు చేయుము.

కం॥ చేవాటునఁ జరియించెడి, యావారువముం గ్రహించి॰యరుగుము పశ్చా
త్కావింపు తాతజన్నము, వేవే పారంబుపుట్టి॰విశ్వం బెఱుఁగన్. ౮౮౬

చేవాటునన్=సమీపమునందు.

తాత్పర్యము.

సమీపమందే పచ్చికమేయుచున్న గుఱ్ఱమును దీసికొనిపొమ్ము. తాత చేయుయాగమును పొంతము చేయుము.

సీ॥ ఆఖగేంద్రునివాక్య◆మాలించి యంశుమం,
తుఁడు వోయిపురికిని◆దురికిఁ గొనుచు
దీక్షితుఁడై యున్న◆యాక్షితిపాలుని, వీక్షించి సర్వంబు◆విన్నవించె
వైనతేయునిబోధ◆లోనుగాఁగలవట్టు, లంతయువిని వ్యథా◆క్రాంతమతిని
సగరుండు మిక్కిలి◆పొగిలి జన్నముఁ దీర్చి,
విహితకల్పము యథా◆విధిగవంతఁ

తే॥ దనదుపురిఁ జేరి యాకాశ◆ధునిని ధరణిఁ,
జేరఁ దేరంగ మార్గంబు◆నేర కతఁడు
చాలఁ దలపోఁత ముప్పది◆వేలయేండ్లు,
ధరణిఁ బాలించి దివమున◆కరిగెఁబిదప. ౮౮౪

ఖగేంద్రుని వాక్యము=పక్షిరాజగు గరుఁడునిమాట, తురికి=తురగము, వైనతేయుఁడు=వినతకుమారుఁడు, గరుత్మంతుఁడు, వ్యథాక్రాంతమతిని=వ్యసనముచే నాక్రమింపఁబడిన మనస్సుచే, పొగిలి=దుఃఖించి.

తా త్ప ర్య ము

ఆ గరుత్మంతుని మాట విని యంశుమంతుఁడు గుఱ్ఱముతోఁదనయూరు చేరి తాతయగు సగరుని జూచి పిన్నతండ్రులగతియు గరుడుఁడు చెప్పిన విధము మొదలుగా నంతయుఁ జెప్పఁగాఁ సగరుఁడు పుత్రశోకంబునఁ బీడితుఁడై యుద్దేశించిన ప్రకారము యజ్ఞమును సాంతముగఁ దీర్చి తనయూరికి నయోధ్యకుఁ బోయి యాకాశగంగను భూమికిఁ దెచ్చు టెట్లో తెలియక యాలోచనతోనే ముప్పదివేల యేండ్లు భూమిని బాలించి స్వర్గమున కరిగెను.

—◆ ౪౨-వ సర్గము ◆—

చం॥ ప్రకృతిజనంబు లెల్లరును◆రాజుగఁ గోరిరి యంశుమంతు ధా
ర్మికవరు; నాతఁ డాత్మజు న◆మేయబలుం గనుమున్ దిలీపునిన్
సకలధరిత్రి యాతనిభు◆జంబుల నిల్పి తపంబు చేసె పై
హికగిరిరాజకూటమున◆కేగి భయంకరనిష్ఠ గంగకై. ౮౮౫

ప్రకృతిజనంబులు=మంత్రాలు లోనగువారు.

తా త్ప ర్య ము.

మంత్రులు సామంతులు లోనగువా రందఱు ధర్మనిష్ఠుఁడైన యంశుమంతునే రాజుగఁగోరిరి, ఆయనయు మహాబలసంపన్నుఁడైన తన కుమారుఁడగు దిలీపునిపై రాజ్యభారము నిలిపి హిమవత్పర్వతమున కేగి యచట గంగకై ఘోరమైన తపస్సుచేసెను. కాళిదాసుఁడు చెప్పిన దిలీపుఁ డితఁడు కాఁడు.

తే॥ ముప్పదియు రెండువేలేండ్లు◆మెఁనసితపము,
సలిపి గంగను దేలేక◆స్వర్గమరిగె
నాపుడమిఱేఁడు పిదప ది◆లీపవిభుఁడు, తాతలమృతికి దుఃఖప◆రీతమతిని

తా త్ప ర్య ము

ముప్పదిరెండువేలేండ్లు తపముఁచేసి గంగను తేలేక మరణించెను. ఆయన వెనుక దిలీపుఁడు దన తాతల మృతికిఁ జాల దుఃఖించి.

కం॥ నీఁ గంగఁ బితలఋణముం, దేఁగం గను టెట్లో గంగఁ•దిప్పలపై నే
నీఁగంగాఁ జేయు టెటోఁ యీఁగం గాండములు వారి•కెట్లయ్యెడినో. ౮౯౦

నీఁగంగన్=తీర్చుటకు-పాపుకొనుటకు, నీఁగంగాన్=విస్తరింపఁజేయుటకు, ఈఁగన్=ఈయఁగ; కాండములు=ఉదకములు.

తా త్ప ర్య ము.

నే నెట్లు గంగను దెత్తును-పితరుల ఋణమెట్లు దీర్తును-గంగను దెచ్చినను బూదిరాసులపై నెట్లు వ్యాపింపఁజేయుదును-ఆనీళ్ళతోనే నుదకములనెట్లు విడుతును-ఇది యెట్లు సాధ్యమగును?

సీ॥ అనుచుఁ జింతావశుఁ•డయి సల్పి పెక్కుల,
ధ్వరముఁల నొకముూఁడు•పదులవేలు
వర్షముల్ పాలించి•వసుధను బితరుల, నుద్ధరింపఁగఁజాలు•నోజలేక
శోకావిలుం డయి•నాకలోకముఁ జేరె, సుతు భగీరథు భూమి•పతిఁగఁ జేసి
యతఁడు రాజర్షియై•హితము నాలోచించి,
యనపత్యుఁ డగుటచే•నఖిల ధరణి

తే॥ యాత్మసచివాగ్రగణులకును•నప్పగించి,
గంగఁ దేరంగఁ బూని గో•కర్ణమునకు
నరిగి పంచాగ్నిమధ్యంబు•నందు నిలిచి,
నిర్జితేంద్రియుఁడయి కడు•నిశ్చలముగ. ౮౯౧

తా త్ప ర్య ము

అని చాలవిచారపడుచు ననేకయాగములు చేసి ముప్పదివేల యేండ్లు భూమిని బాలించి పితరుల నుద్ధరింపఁ దెలియక శోకముచే వికలమైన మనస్సు గలవాఁడై తన కొడుకును భగీరథుని రాజుగఁజేసి మరణించెను. భగీరథుఁడు రాజర్షియై బిడ్డలు లేని వాఁడగుటచే నేదిచేసిన మేలుగలదో యని యాలోచించి రాజ్యమును మంత్రులకు వశపరచి గంగను దెచ్చుటకై గోకర్ణమునకుఁ బోయి యచ్చట పంచాగ్నులనడుమనుండి యింద్రియముల జయించి మిక్కిలి చలింపని మనస్సుతో. పంచాగ్నులు=నాలుగుప్రక్కల మంటలు పైన సూర్యుఁడు.

—• భగీరథుఁడు గంగకై తపంబు చేయుట •—

ఉ॥ వర్షము లొక్కవేయి యని•వారితవిక్రముఁ డూర్ధ్వబాహుఁడై
వర్షము గాలి నాక, గొని•వన్యములన్ నెల కొక్కతేప, నో
త్కర్షతపంబు సేయఁగను•దద్దయుఁ దా నెద మెచ్చుచుం జతు
శ్శీర్షుఁడు నిర్జరర్షితతి•చెంతలఁ గొల్వఁగ వచ్చి యిట్లనున్. ౮౯౨

అనివారిత=వారింపఁబడని-ఊర్ధ్వబాహుఁడు=చేతులు మీఁదికెత్తినవాఁడు. నాక=అనక-వన్యములన్=అడవియందుఁ బుట్టిన కందమూలఫలాదులను-సోత్కర్షతపంబు=ఉత్కృష్టమైన తపస్సును-చతుశ్శీర్షుఁడు= బ్రహ్మ-నిర్జరర్షితతి=దేవమునుల సమూహము-చెంతలన్=పార్శ్వములందు.

తాత్పర్యము.

ఒక వేయి సంవత్సరములు విక్రమవంతుఁడైన భగీరథుఁడు చేతులెత్తి నిరాలంబనుఁడై నిలిచి వానను గాలిని లక్ష్యపెట్టక నెల కొక్కసారి యడవియందుఁ బుట్టిన కందమూలఫలములఁ దినుచు గొప్ప తపము చేయఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు మెచ్చి దేవర్షులు సేవింపఁగా వచ్చి యాయనతో నిట్లనియె.

శా॥ వత్సా! లెమ్ము భగీరథా! వరముల•న్వాంఛింపుమా! నీదు ని
ష్కత్సాతుల్యతపస్సమాధి కెద మె•చ్చున్ వచ్చె నం చన్న నా
సత్సౌజన్యధనుండు లేచి విచికి•త్సాదూరుఁడై చూచి భా
స్వత్సౌవర్ణశరీరు హస్తపుటముల్•సంధించి తా నౌదలన్. ౭౬౩

వాంఛింపుమా=కోరుమా-నిష్కత్స=వంచనలేని-అతుల్య=అసమానమైన, తపస్సమాధికిన్=తపమునందలి చిత్తస్థైర్యమునకు, ఎదన్=మనస్సునందు, విచికిత్సాదూరుఁడై=సందేహమును విడిచినవాఁడై-భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న-సౌవర్ణ+శరీరున్=బంగారువంటి వచ్చని శరీరముగల బ్రహ్మను-హస్తపుటముల్=దొప్పవలె చేతులు జోడించి, ఔదలన్=ముందలయందు.

తాత్పర్యము.

కుమారా! భగీరథా! లెమ్ము. నీకోరిక లేవియో తెలుపుము. నిర్వంచనముగా నీవు చేసిన యసమానతపస్సులకు మిగుల మెచ్చితిని-అని చెప్పఁగా, సౌజన్యమే ధనముగాఁగల యా భగీరథుఁడు సందేహరహితుఁడై బ్రహ్మదేవునిఁ జూచి బంగారువన్నెగల యా పరమేష్ఠికి ముందల చేతులు జోడించి నమస్కరించి యిట్లనియె.

తోటకము॥ జగదీశ్వర నాకు ప్ర•సన్నుఁడవే,నొగినాతపముఁన్ ఫల•యుక్తమయే
న్సగరాత్మజులందఱు•నావల సన్, వగదీఱఁగఁగాంత్రు ని•వాపములన్.

నివాపములు=పితరులకు విడుచు నుదకములు-తర్పణములు.

తోటకవృత్తమునకు నాలుగు సగణంబులు, తొమ్మిదవ యక్షరము యతిస్థానము.

తాత్పర్యము

లోకనాయకా! నాయందు నీ వనుగ్రహించితివేని నాతపము ఫలించిన దేని సగరకుమారులందఱు నావలన నివాపములను గ్రహించి సుఖింతురుగాక.

కం॥ హైమవతీజలములఁ దడిసి,తాముహాభసితములఁదడుపఁ◆దా రరుగఁగ స్వ
ర్భూమికి, వంశము నిలువం,
గా మహి సుతు లొదవ వరముఁ◆గరుణింపుమనన్.౨౪

హైమవతీజలములన్=గంగాజలముచే-భసితము-బూడిద.

తాత్పర్యము

దానికై నీకేమికావలయు నందువా? గంగానదీతీర్థములచే నాతాతల బూదిరాసులఁ దడుపఁగాఁ వారందఱు స్వర్గమునకుఁ బోవలయును. భూమి మీఁద మాయిక్ష్వాకువంశము నిలిచిపోకయుండునట్లు నాకు పుత్రుల నిమ్ము.

కం॥ దుర్ధర్ష! యట్ల యగు నా! స్వర్ధుని దివినుండిపడఁగ◆క్ష్మాతలమునకున్
దుర్ధరము గాన వేఁడుము యర్ధేందుకిరీటు, నోపఁ◆డన్యుఁడు సైఁపన్.

దుర్ధర్ష=శత్రువులకు జయింపరానివాఁడా-స్వర్ధుని=ఆకాశగంగ, - దుర్ధరము=ధరింపరానిది-అర్ధేంధుకిరీటున్=శివుని.

తాత్పర్యము.

జయింపరాని పరాక్రమముగలవాఁడా? నీవుకోరినట్లే యగునుగాక, ఆకాశ గంగ భూమిపైఁ బడెనేని యావేగమును భారమును భూమి సహింపఁజాలదు. కావున దానిని ధరించుటకు శివునిఁ బ్రార్థింపుము. ఆయనతప్ప మఱియెవ్వరు దానిని సహింపఁజాలరు.

కం॥ అని యిట్లుపల్కి యారా,జునకున్ మఱి నాకనదిని◆జూచి సతీ! యీ
యనఘునికోరిక దీర్పుమ, యని యంతర్ధానమయ్యె◆నమరులతోడన్.

తాత్పర్యము

అని యిట్లు రాజునకుఁజెప్పి గంగను జూచి సతీ! యీ పుణ్యచరిత్రుని కోర్కి దీర్చుటకై భూలోకమునకుఁ బొమ్మని చెప్పి బ్రహ్మయంతర్ధానమాయెను

—◆ ౪౩-వ సర్గము ◆—

కం॥ ఈవిధి విధి పల్కితిరోఁ భావంబును బొందఁ దనదు◆భావమున హరున్
భావించి బొటనవ్రేల్వను,ధావరుఁడిలమోపి యేఁడు◆తప మొనరించెన్.

ఈవిధిన్=ఈరీతిగ-విధి=బ్రహ్మ-తిరోభావము=కానరాకపోవుట - బొటన వ్రేలు=కాలిబొటనవ్రేలు-ఇలన్=భూమియందు-వసుధావరుఁడు= రాజు-ఏఁడు= సంవత్సరము.

తాత్పర్యము.

ఈవిధముగ బ్రహ్మదేవుడు చెప్పి మాయమై పోఁగా భగీరథుఁడు కాలి బొటనవ్రేలు నేలపై మోపి నిలఁబడి శివునిఁగూర్చి యొకయేఁడు తపమొనరించెను.

ఉ॥ బాహులు మీఁది కెత్తుకొని•పట్టొక యింతయు లేక యుం బృష
ద్వాహము భోజనంబుగను•స్థాణువుపోలిక నిట్టనిల్చి యా
యాహతలక్షణుండు మద•నారిని గొల్వ నహర్నిశంబు గో
వాహనుఁ డేగి యాధరణి•వల్లభునిం గని పల్కెఁ గూర్మితోన్. ౮౯౯

పృషద్వాహము=వాయువు (జింకవాహనముగాఁ గలవాఁడు) ఆహతలక్షణుండు=గుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైనవాఁడు-మదనారి=శివుఁడు (మదన+అరి), అహర్నిశంబు=పగలు, రేయి-విరామములేక, గోవాహనుఁడు=శివుఁడు "గౌః క్రతౌ వృషభే చంద్రే"-నానా. గోశబ్దము పుంలింగమందు వృషభమునకు స్త్రీలింగమందు ఆవునకుఁ బేరు.

తాత్పర్యము

చేతులు రెండు పైకెత్తి యాధారముగ దేనిని బట్టుకొనక నిరాధారముగ నిలువఁబడి నిట్టనిల్చి (నిడివిగా నిలఁబడి) యాసుగుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన భగీరథుఁడు శివునిగూర్చి రేయుఁబగలు తపస్సు చేయఁగా శివుఁడు ప్రత్యక్షమై యారాజును జూచి ప్రేమతో నిట్లనెను.

సీ॥ ప్రీతుండ నైతి నో•నృపతికులాగ్రణి, శిరమున వహియింతు • సురసరిత్తు
నని పల్కె నంతనే•యాకాశవాహిని, గర్వసముద్రేక•గరిమఁ దలఁచె
నోపునే నాదునా•టోపంబు నీతఁడు, వీనిని గొని యేగు•దాన నిపుడ
పాతాళమున కని•భయదస్వరూపంబున, దుస్సహవేగంబు•తోరముగను

తే॥ వచ్చు నప్పుణ్యవాహినీ•పతిమఁజూచి, దానిగర్వం బెఱింగి భ•వానివిభుఁడు
రోషసంరంభమూర్తియై•రూపుమాపఁ దలఁచెఁబుణ్యంబుఁబ్రాలేయ•ధర
నిభంబు. ౯౦౦

సురసరిత్తు=దేవనదిని-గంగను, భయద=భయంకరమైన, దుస్సహ=సహింపరాని.

తాత్పర్యము

రాజా! నీయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడనైతిని. నీ కోరికప్రకారము గంగానదిని నేను శిరస్సున ధరించెదను-అని చెప్పఁగానే యాకాశగంగ గర్వాతిశయముచే వీఁడా నాయాటోపమును సహింపఁగలవాఁడు! చూచెదఁగాక! వీని నెత్తుకొని పోయి పాతాళమునఁ బడఁద్రోచెద నని చూచువారి గుండెలు పగులునట్టి

యాకారముతో సహింపరాని యధికవేగముతో వచ్చుచుండు నాకాశగంగ బిగువుఁ జూచి దానిలోనిపొగరు తెలిసికొని శివుఁడు రోషముతో విజృంభించిన యాకారము గలవాఁడై దానిని నురువులేకుండఁ జేయవలెనని సంకల్పించెను.

—• గంగ రుద్రజటాజూటంబునఁ దిరుగుడు వడుట •—

కం॥ రుద్రజటాగహ్వరమును, రౌద్రంబుగఁ జొచ్చి వెలికి•రాజాలఁక యు
క్షుద్రంబుగ భ్రమియించు చు,
పద్రవమును బొందె గంగ•బహువత్సరముల్. ౯౦౧

గహ్వరము=గుహ-అక్షుద్రంబుగ=విస్తారముగ.

తా త్ప ర్య ము

హిమవత్పర్వతముతో సమమై గుహవంటి దగు రుద్రుని జడయందు భయంకరముగఁ బ్రవేశించి వెలువడి రాలేక యచ్చటనే తిరుగుచుఁ జాల సంవత్సరములు సుళ్లుపెట్టుచు బాధపడుచుండెను.

కం॥ చొచ్చుటయె కాని వెలికిని, వచ్చుట లేకున్నఁ జూచి•వసుధాపతి పెం
పచ్చుపడం దప మొనరిచె, సచ్చరితా! శివునిగూర్చి•సదమలనిష్ఠన్. ౯౦౨

తా త్ప ర్య ము.

శివునిజడలలోఁ బ్రవేశించెనే కాని మరల వెలువడి గంగ రాకుండుట చూచి భగీరథుఁడు మరల శివుని గుఱించి మిగుల నిష్ఠతో గొప్పతపమును చేసెను.

సీ॥ వానికి మెచ్చి భ•వానీధవుఁడు గంగ, జడలగుంపు లోకింత•సడలఁ బుచ్చి
బిందుసరోవరం•బందుఁ దా విడువఁగ, నేడుపాయలుగాఁగ•నేఱు పాఱె
హ్లాదిని పావని•యనఁగను నళిని నాఁ, బాయలు దూర్పుగఁ•బాఱఁజొచ్చెఁ
బడమటిదెసగాఁగ•బాఱెమూఁడు సుచక్షు,వనసీత యన సింధు•వనఁగ వెగడి

తే॥ యందు నేడవపాయ వె•న్నంటె నృపతి
నామహాతేజుఁ డొక్కది•వ్యరథ మెక్కి
ముందు చన మింట గంగ యా• స్యందనంబు
వెనుకఁ జనె భూమి, నుతియింప•విబుధగణము. ౯౦౩

తా త్ప ర్య ము

భగీరథుని తపస్సునకుమెచ్చి గిజగాని గూఁడువలెనుండు నాజడలగుంపులోఁ గొంచెము సందు కల్పించి కొంచెముగా బిందుసరోవరమందు విడిచెను. అందుండి యేడుపాయలుగా నదిపాఱెను. అందు హ్లాదిని-పావని-నళిని యను మూఁడుపాయలు తూర్పుముఖమై పాఱెను; సుచక్షువు సీత సింధు వను మూఁ

డుపాయలు పడమటి ముఖముగఁ బాఱెను, మిగిలిన యేడవపాయ భగీరథుని వెనువెంట వచ్చెను. ఆయనయు నొక్క యాకాశగమనముగల తేరెక్కి యాకాశ మార్గమున రాఁగా దేవతలు పొగడుచుండ భూమిమీఁద గంగ యారథము వెంబడి పోయెను. ఇందలి నళినిని నిప్పుడు బ్రహ్మపుత్ర యందురు.

కం॥ అచ్ఛద్యుతి దివివలనన్, విచ్ఛిత్తిని బొంది పొంది•విశ్వేశుజటన్
గచ్ఛపజలచరయుక్తిన, విచ్ఛిన్నముఁగాఁగ గంగ•పృథివిం బాజెన్. ౯౦४

అచ్ఛద్యుతి=నిర్మలమగు కాంతి, విచ్ఛిత్తి=చీలిపోవుట; అవిచ్ఛిన్నము= తెంపులేక.

తా త్ప ర్య ము

నిర్మలకాంతిచే నాకాశమునుండి చీలి వేఱుపడి శివునిజటాజూటమందుఁ బడి యచ్చటనుండి చీలి తాఁబేళ్ళు చేఁపలు మొదలగు నీటియందు వసించు జంతువులతో గంగ భూమిపైఁ బ్రవహించెను.

ఉ॥ అంతట దేవమౌనిసుర•యక్షవరుల్ గడు సంభ్రమంబునన్
దంతితురంగసంఘములఁ•దారు మహానగరోపమానయా
నాంతరవీథుల న్నిలిచి•యబ్బుర ముబ్బతిలంగ నంబరా
భ్యంతరసీమ శైలతన•యాపతనంబును గాంచి రెంతయున్. ౯౦౫

దంతి=ఏనుఁగులయు-తురంగ = గుఱ్ఱములయు-మహా = గొప్పవగు-నగర=పట్టనములతో-ఉపమాన=పోలుచున్న-యానాంతరవీథులన్=విమానము లోపలి ప్రదేశములందు-అబ్బురము= ఆశ్చర్యము-అంబరాభ్యం తరసీమ= ఆకాశముయొక్క యంతరాళప్రదేశమందు-శైలతనయాపతనంబును = గంగ పడుటను.

తా త్ప ర్య ము.

అంతట దేవమునులు సురలు యక్షులు మిక్కిలి తొట్రుపాటుతో నేనుఁ గుల మీఁద గుఱ్ఱములమీఁద పెద్దపట్టనములవలె నుండువిమానముల మీఁద నాకాశమందు నిలిచి యాశ్చర్యముగ గంగాపతనంబును జూచిరి.

కం॥ క్షితికిని డిగుసురతతితో, ద్యుతి మెఱసెడి తద్విభూష•ణోత్కరములతో
గతతోయద మగుగగనము, శతభాస్కరయుత మనంగ•సంశోభించెన్.

ద్యుతి=కాంతి-భూషణోత్కరములతోన్= ఆభరణముల సమూహముతో-గతతోయదము= మేఘములు లేనిది.

తా త్ప ర్య ము

భూమిమీఁదికి దిగుచున్న దేవతల దేహకాంతులతోడను వారు ధరించిన యాభరణముల కాంతులతోను మబ్బులులేని యాకాశము సూర్యుడు సూర్యులతో నుండినట్లు ప్రకాశించెను.

కం॥ చంచలశఫరీపన్నగ, సంచయగురుశింశుమార•సంహతితో రా
　　జించె వియత్తల మప్పుడు, చంచలలను నిండియున్న•చందము దోఁపన్.

చంచల=చలించు-శఫరీ=మిడిసిపడు చేఁపలయు, పన్నగ=పాములయు-సంచయ=గుంపుతోను- శింశుమార=మొసళ్ళ- సంహతితో = సమూహముతో-వియత్తలము=ఆకాశము-చంచలలు=మెఱుపులు.

తా త్ప ర్య ము

చలించుచున్న మిడిసిపడు చేఁపలు పాములు వీని గుంపులతోను, గగనము మెఱుపులతో నిండియున్నట్లు కానవచ్చెను.

కం॥ నదియురవడి నలుగడలం, జెదరిన వెలినురుఁగుతోడఁ•జెలు వలరె సిత
　　చ్ఛదతతితోఁ గూడినశా,రదనీరదముల నభంబు•రాడించు గతిన్. ౬౦౮

ఉరవడి=వేగము, సితచ్ఛద=తెల్లఱెక్కలుగల హంసల, తతితోన్=సమూహముతో, శారదనీరదములన్= శరత్కాలమందలి మేఘములచే, నభంబు= ఆకాశము-శరత్కాలమందలి మేఘములు తునుకలుగాను తెల్లగా నుండును.

తా త్ప ర్య ము

నీటివేగమునకు నాలుగుప్రక్కల చెదరిన తెల్లని నురుగుతో నాకాశము హంసలతోడను శరత్కాలమేఘముల తునకలతోడను బ్రకాశించినట్లు కానవచ్చెను.

ఉ॥ ఒక్కొకచోట జాఁగ యన•నుద్దవిడిం బరువెత్తు నొక్కచోఁ
　　జక్కఁ గభీరత న్నడుచు•సాధ్వియటుల్, మఱి భోగినీగతిన్
　　మిక్కిలి వక్రమార్గ యగు,•మిబ్బున నర్తకియట్లు గంతులన్
　　ద్రొక్కటలాడు, నొక్కయెడఁ•దోఁచు నితంబిని యట్లు మందతన్. ౬౦౯

జాఁగ=ధూర్తురాలు-ఉద్దవిడిన్=మిక్కిలి, రూ. ఉద్దవడి-సాధ్వి= పతివ్రత భోగిని=వేశ్య-నర్తకి=నాట్యమాడుస్త్రీ-ఆటకత్తె, నితంబిని = పెద్దపిఱుఁదులు గలది.

తాత్పర్యము

గంగానది ప్రవహించునపుడు పల్లముగా నున్నప్పుడు ధూర్తస్త్రీవలె మిక్కిలి పరువెత్తును. సమప్రదేశములందు మెల్లఁగా గంభీరముగాఁ బతివ్రత వలె నడచును. ఒకచోట వేశ్యవలె వంకరత్రోవఁబోవును. మిట్టలపై బాలునప్పు డాటకత్తెవలె గంతులు పెట్టుచుఁ ద్రొక్కులాడును. ఒకచోట బలిసిన పిఱుఁదులు గల దానివలె మందముగా నడుచును.

కం॥ పాఱెడినీరును నెదురై, పాఱెడునీరంబుఁ దాఁకి•పై కెగిరిపడున్
మీఱినసిరి నడుమను రా, వీఱఁడి దా మిడిసిపడెడి•విధ మెదఁదోఁపన్.

తాత్పర్యము

ముందుఁగాఁబాఱు నీరు దానికెదురుగా నేదెన సడ్డమువచ్చుటచే వెనుకకు మరలుచున్న నీరు ఒకదాని నొకటి దాఁకుటచే నీళ్ళుచ్చుటచ్చుట నెగిరిపడుచుం డుట చూడ దరిద్రుఁడుగా నున్నవానికి సంపద గలుగఁగానే మిడిసిపడు నట్లుండెను.

కం॥ భ్రష్టంబై హరుశిరమున, భ్రష్టంబై మరల భూమి•భాగమునందున్
విష్టపముల వెలసెను నది, కష్టాత్మకపాపహార•కం బయి కీర్తిన్. ౯౧౧

భ్రష్టంబై=జాఱిపడినదై-విష్టపముల=లోకములందు-కష్టాత్ముల= పాపా త్ముల-పాపహారకంబయి=పాపముల హరించునదియై.

ఆకాశమున గంగ స్థానభ్రష్టురాలై నడుమ నెచట నిలువక పాతాళ లోకముఁ జేఱెను. అట్టులే యున్నతిదశ యందుండువాఁడు చెడెనేని యధమా ధమ దశకు వచ్చును. కొట్టకొనకొమ్మనుండు పండు తొడిమ యూడెనేని నేలపై బడునేకాని నడుమ నిలువదు. అట్టులే ఉత్తమబ్రాహ్మణుఁడు పతితుఁడై చెడెనేని పంచమునికంటె నీచుఁడగును అయినను ఉత్తముఁడు స్వబుద్ధిచేఁ జెడక దైవవశమునఁజెడుట కలిగెనేని యధమదశయందున్నను లోకమునకు మేలుచేసి కీర్తివడయును. గంగ యిట్టిదని యీపద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. గంగ పడుటకు దానిదుశ్చేష్ట కారణము కాదు దైవాజ్ఞ. కావున నుత్తమగుణములు గలవారు తాము హీనదశకు వచ్చియైన లోకులను బాగుచేయుదురు.

ఉ॥ దేవఋషుల్ సురల్ వసుమ•తీతలవాసులు వార్చి రందఱుం
బావన మీజలంబు హర•మస్తకసంపతితం బటంచు, నం
దావల ఘోరశాపహతు•లై దివినుండి ధరిత్రిఁ గూలు నా
దేవతలెల్లఁ గ్రుంకు లిడి•దివ్యతఁ గాంచి రపాస్తదోషులై. ౯౧౨

వార్చిరి=ఆచమించిరి, పావనము=పవిత్రమైనది, పవిత్రులఁజేయునది. హరమ స్తకసంపతితంబు=శివునిశిరస్సునందుఁ బడినది. "శంకరస్య శిరసి భ్రష్టం పతితం కల్మషాపహం" అనఁగా శంకరుని శిరస్సునందుఁ బడినది, పాపములఁ బోఁగొట్టునది, అని మహేశ్వరతీర్థీయము. పావనమని రుద్రుఁడును శిరస్సునందు ధరించెను. కావున మనము పావనులమగుదుమని తక్కినదేవతలు పానముచేసిరి. హరుని శిరస్సునుండి పడుటచేఁ బవిత్రమనినచో నంతకు ముందపవిత్రమని యేర్పడుచున్నది. అది సరిగాదు. కావునఁ బంచమి పొసఁగదు. సప్తమ్యర్థమే చెప్పవలయును. 'హరస్యగాత్రసంస్పర్శాత్ పవిత్రత్వము పాగతా.' గాత్రసంస్పర్శముచే హరునకును బవిత్రత్వము గలిగెనని యర్థము.

భాగవతమునందు-యచ్ఛౌచ నిస్సృత సరిత్ప్రవరోదకేన తీర్థేన మౌళి విధృతేన శివశ్శివోభూత్' అని కలదు. అనఁగాఁ బవిత్రమైన యీనదీజలమును దీర్థమును శిరస్సున ధరించి శివుఁడు శివుఁ డయ్యెను అని యర్థము. భారతమందు "తదంబు పతితం దృష్ట్వా దధార శిరసాహరః, పావనార్థం జటామధ్యే యోగ్యోస్మీత్యవధారణాత్."

ఆ జలముపడుటచూచి యోగ్యుఁడనైతినని తలఁచి పావనుఁడగుటకై జడల నడుమ శివుఁడు దానిధరించెను- అని యర్థము. అయోధ్యాకాండమందు 'విష్ణుపాదోద్భవాం దివ్యా' మ్మని విష్ణుపాదమందుఁ బుట్టుటచేఁ బవిత్రమైనది, కావున గంగాపవిత్రత్వమునకు విష్ణుపాదమునందుఁ బుట్టుటకారణము. భవాంగమునుండి పడినను విష్ణుపాదములఁబుట్టుటచేఁ బవిత్రమనియైనఁ జెప్పవచ్చును. ఎట్లన-'నదీవేగేన శుద్ధ్యతి' నదివేగము చేదనే శుద్ధమగును-అను ప్రమాణమును బట్టి శివసంపర్కముతొలఁగి వడిగఁబ్రవహించుటచేఁ బవిత్రము ఈయర్థములు గోవిందరాజీయ వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పఁబడినవి. 'తతఃప్రభవతి బ్రహ్మన్ సర్వపాపహరా సరిత్ గంగా దేవాంగనాగావా మనులేపనపింజరా। వామపాదాంబుజాంగుష్ఠ నఖస్రోతో వినిర్గతా, విష్ణోర్బిభర్తియాం భక్త్యా శిరసాహర్నిశం శివః—వి. పు. ౨-౮.

బ్రాహ్మణా! సర్వపాపముల హరించునదియు, దేవతాస్త్రీల దేహమునందలి కుంకుమాదులచేఁ బిశంగవర్ణము గలదియు విష్ణువుయొక్క యెడమకాలి బొటనవ్రేలి గోటినుండి వెడలినదియు, భక్తిచే శిరస్సునందు శివుఁడు రాత్రి పగలు ధరించు నదియు నగు గంగ పుట్టెను.

మహాభారతమున ననుశాసనిక పర్వము ౨-౭:....

సీ॥ • • • • । రాజభయంబు చోరభయంబుఁ బానభయంబును భూతభయంబులోను। గాఁ గలుగు భయనికాయంబు గంగా ప్రశంసనమునఁ

బాయు శంభుఁడర్థి। నతుల పుణ్యయైన యద్దేవి దివినుండి రా। ధరింపఁడే శిర స్తలమున ।.................?
శ్రీభాగవతము నవమస్కంధము ౨౨౯ ప.

ఆ॥ భక్తవత్సలుండు ఫాలాక్షుఁ డా భగీ। రథుని మెచ్చి నిజశిరంబు నందు శౌరిపాదపూతసలిలయై దివినుండి। ధరకువచ్చుగంగఁ దాల్చెనపుడు॥

గంగోత్పత్తివిషయమున త్రివిక్రమావతారమున భగవంతుని చరణాహతి బ్రహ్మాండకటాహమున ఛిద్రమేర్పడఁగా దానికి బాహ్యముననున్న జలము లోనికి వచ్చెనని యొకచోటను త్రివిక్రము పాదములను బ్రహ్మదేవుఁడు తన కమండలు జలముచేఁ గడుగఁగా నా జలము గంగయయ్యెనని మఱియొక చోటను బ్రహ్మజ్ఞప్రకారము ధర్మమే ద్రవమై గంగయయ్యెనని వేఱొకచోటను జెప్పఁబడెను. దీనివలనఁ దొలుత బ్రహ్మ తన కమండలుజలముచేఁ త్రివిక్రము పాదములు కడుగఁగా నవి పర్యాప్తములుగామి ధర్మమును ద్రవముగా జేసెననియు నదియుఁ బూర్ణముగామిని బ్రహ్మాండకటాహ భేదముచే బాహ్యమందుండు జలము వచ్చి గంగయయ్యెననియు సామరస్యము కుదర్పఁబడెను. ఈ విషయము విష్ణుపురాణవ్యాఖ్యానమందుఁ గలదు. "పావన మీ జలంబు హరమస్తకసంపతితం బటంచు" ననుచో హరుని శిరస్సునందుండి పడుటచే గంగ పుణ్యనది యయ్యెనని శైవులవాదము. గంగ పుణ్యనది గను కనే శివుఁడు తలయందు ధరించెనని వైష్ణవవాదము. ఈ వివాదమును రామాయణమే పరిష్కరించుచున్న దని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము. "సాతస్మిన్ పతితాపుణ్యా, పుణ్యేరుద్రస్య మూర్ధని" యని మూలశ్లోకము. ఇందుఁ బుణ్యగంగ పుణ్యశివ శిరస్సునఁబడెనని యున్నది. దీనివలన గంగాశివులకుఁ బరస్పర సంబంధము లేనప్పుడుకూడ నిరువురు పుణ్యులనియే యేర్పడుచున్నది. ఆధ్యాత్మ రామాయణమందు-అయోధ్యాకాండమున వసిష్ఠవాక్యము.

త్వత్పాదసలిలం ధృత్వా. ధన్యోభూద్గిరిజాపతిః, బ్రహ్మాసి, మత్పితా, తేహి, పాదతీర్థహతాఽశుభాః — నీ పాదతీర్థము ధరించి పార్వతీపతి ధన్యుఁడయ్యెను. అట్లులే నాతండ్రి బ్రహ్మయు, వారు పాదతీర్థముచే హతములైన యశుభములు గలవారైరి.

ఘోరశాపహతులై =వారివారి పుణ్యములు నశించుటచే మరల భూమిపై జన్మించుటకు నాకాశమునుండి వచ్చుచున్నవా రచ్చటనే గంగాస్నానము చేసి దోషరహితులై మరల దేవతలై స్వర్గమునకుఁ బోయిరి.

తాత్పర్యము

ఈ గంగాజలము పవిత్రమైనది. శివుని శిరస్సునందుఁ బడినది యని దేవర్షులు దేవతలు భూమియందుండువారు దానియం దాచమించిరి. అవల ఘోర

శాపవశమున స్వర్గమునుండి భూమిపైఁబడు దేవతలును దానియందుస్నానము చేసి పాపరహితులై మరల దేవత్వమును బొందిరి.

భాగీరథి యాకాశగంగయే ఆకాశమునుండియే భూమికి వచ్చెను. అట్లుండ సుర లాకాశమునందే మునుఁగక భూస్పర్శమైన పిమ్మట నేల యట్లు చేసిరని సందేహము.

వాననీళ్ళయినను భూస్పర్శలేక యంతరాళమున నుండువఱకు స్నానపానములకు యోగ్యములు కావు. ఈ విషయము "భూమిగతా స్వప్స్వాచమ్య ప్రయతోభవతి" యని యాపస్తంబులు చెప్పిరి. భూమిగతమైన జలమందాచమించి పరిశుద్ధుఁడగు నని యర్థము. కావున నాకాశ వాహినికంటె భూతలవాహినియే శ్రేష్ఠము. మనుస్మృతియందును "ఆప శ్శుద్ధా భూమిగతా" ౫-౧౨౮ యని యున్నది.

చం॥ ధరణిజనంబు గ్రుంకి విగతశ్రమ మై చెలువారె, నంతనా
యరుణకులావతంసము శతాంగము ముందుగఁ బోవ గంగ యా
యరదము వెంట నంటెనసురామరకిన్నరయక్షపాళు లా
సురధుని వెంబడించె, జనుచో నది జహ్నునియజ్ఞవాటమున్. ౯౧౩

విగతశ్రమమై=గాసితొలఁగినదియై-అరుణకులావతంసము= సూర్యవంశమందుఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠునియొక్క-శతాంగము=తేరు-అరదము=తేరు-సురధుని=గంగను.

తాత్పర్యము

భూమియందలి జనులు గంగయందు స్నానముచేసి యాయాసము పోఁగొట్టుకొన్నవారైరి. అంత నా సూర్యవంశరాజులలో శ్రేష్ఠుఁడగు భగీరథునిరథము ముందు పోవుచుండఁగా దాని వెంబడించి గంగ పోవుచుండెను. ఆ గంగ వెంబడి దేవతలు, రాక్షసులు, కిన్నరులు, యక్షులగుంపులు పోవుచుండిరి. ఇట్లు పోవుచు మార్గమధ్యమందు జహ్నుని యజ్ఞముచేయుప్రదేశమును గంగ నీటితో ముంచెను.

జహ్నుఁడు గంగాజలంబుల నెల్ల ద్రావుట

ఉ॥ ముంచె నిజాంబుపూరముల ముంచిన నాతఁడు దాని గర్వమూ
హించి సరోషుఁడై, జలము నెల్లను ద్రావ నిమేషమాత్రఁ బూ
జించుచు సమ్మహామహు నశేషమునీశసురేశులెల్ల న
త్యంచితరీతి నీదుసుత యన్ ప్రథ నొంచుము వీడు మం చనన్. ౯౧౪

తాత్పర్యము

ఇట్లు తన నీటితో గంగ తన యజ్ఞవాటము నింపఁగా నా జహ్నుఁడు దాని గర్వము తెలిసికొని యా జలమునంతయు నిమిషమాత్రమునఁ ద్రావెను. అప్పుడు వెంబడివచ్చుచున్న మునీంద్రులు లోనగు నా రమ్మహాత్ముఁబూజించి అయ్యా! యీమె నీ కూఁతురను ప్రఖ్యాతి వహించును. వదలిపెట్టుమని ప్రార్థించిరి.

ఈ జహ్నుముని రాజర్షి-భరతవంశపురాజు ఈ వంశమున నజామీఢుఁ డనురాజు గలఁడు. అతనికొడుకు జహ్నువు ఈయనయే గంగాపానముచేసిన వాఁడు. ఈయన కొడుకు సింధుధ్వజుఁడు. ఈయనకొడుకు బలాకాశ్వుఁడు. ఈయనకొడుకు వల్లభుఁడు. ఈయనకొడుకు కుశికుఁడు. ఈయనకొడుకు గాధి. ఈయన కుమారుని నిమిత్తమై యడవిలోఁ దపస్సు చేయుచుండు కాలమందు సత్యవతి జన్మించెను. అవల విశ్వామిత్రుఁడు జన్మించెను. ఈ సత్యవతిని భృగువంశమునఁ బుట్టిన చ్యవనునికొడుకు ఋచీకుఁడు వివాహమాడెను. సత్యవతీ ఋచీకులకొడుకు జమదగ్ని. జమదగ్ని భార్య రేణుక. వీరికుమారుఁడు పరుశురాముఁడు. విష్ణుపురాణంబునఁ 'బురూరవునికొడుకు ఆయువు. అతని కొడుకు అమావసుఁడు. అతనికొడుకు భీముఁడు.భీమునికొడుకు కాంచనుఁడు. కాంచనుని కొడుకు సుహోత్రుఁడు. అతనికొడుకు జహ్నువు'. అని యున్నది. అజామీఢుఁడే సుహోత్రుఁ డేమో?

తే॥ దాన సంతుష్టిచెంది య◆త్తపసియపుడు,
వీనులను దానిఁబోవిడె◆విస్మయముగ
దాన జహ్నునిసుతయని◆తరణికులుఁడ!,
జాహ్నవియనంగఁబరఁగెనీ◆సౌరతటిని. ౭౧౫

తాత్పర్యము

వారిమాటలకు సంతోషించి జహ్నుఁడు గంగను చెవులలోనుండి యచ్చెరువుపడ వెలుపలి విడిచెను. ఆ కారణమున రామచంద్రా! గంగజాహ్నవియను పేరఁ బ్రసిద్ధమయ్యెను.

ఉ॥ అంత మఱిన్ భగీరథర◆థానుగ యై మినువాఁక యాఁక లే
కెంతయు నబ్ధిఁ జొచ్చి తద◆భీప్సితసిద్ధికి లేలిహానలో
కాంతముఁ దూఱి యారవికు◆లాగ్రణితాతలబూదిమీఁద నే
కాంతము పాఱ వారు హత◆కల్మషులై దివి కేగి రందఱున్. ౭౧౬

భగీరథరథానుగయై=భగీరథునిరథము వెంటఁ బోయినదై - మినువాఁక= ఆకాశగంగ - ఆఁకలేక = అడ్డములేక - లేలిహానలోకాంతము = పాతాళ

లోకమునందు-(లేలిహానము=పాము). ఏకాంతము=మిక్కిలి-హతకల్మషులై=అపమృత్యుదోషమును బోఁగొట్టుకొన్నవారై-మఱిన్=మఱియును-మఱి కళయే-దానికి 'ను' సముచ్చయము చేరినది. దానిమీఁదిహల్లు లోపింపఁగా మఱిన్ అనురూప మేర్పడెను. అంతియేకాని 'మఱి' ద్రుతాంతము గాదు.

నామసర్వనామంబులకును, గళలగు నవ్యయంబులకును గడపల సముచ్చయార్థ విశేషపాదపూరణంబులయందు 'ను' శబ్దంబు తఱచుగనగు. కళలకు సనుదంత శబ్దంబులమీఁద నయ్యది 'యు' వర్ణపూర్వకంబుగ విభాషనగు. మఱియు నది శేషషష్ఠియందు'యొక్క'లోపించినపుడు లాగమాంతబహువచనంబుమీఁదను సముచ్చయమునం జూపట్టెడు-ప్రౌ. వ్యా శబ్ద, ౧౧౬.

తాత్పర్యము.

ఆవల గంగ భగీరథునిరథమువెంటఁ బోయి యేయడ్డములేక సముద్రముఁ బ్రవేశించి యారాజుకోరిక నెరవేర్చుటకు పాతాళలోకమును బ్రవేశించి భగీరథుని తాతలబూడిదమీఁద దండిగా బాఱఁగా వారందఱు దోషముచే విడువఁబడినవారై-స్వర్గమునకుఁ బోయిరి.

—♦ ౪౪ సర్గము. భగీరథునకు బ్రహ్మప్రత్యక్షమగుట ♦—

ఉ॥ అంచితరీతి నానృపతి♦యట్టులుగాంగఝరంబు వెన్కొనన్
సంచితసాధుకీర్తులగు♦సాగరు లెల్లరు భస్మసాత్కృతిన్
గాంచినచోటి కేగి గఱ♦గాననివారలబూదిరాసులన్
ముంచినఁ జక్క వచ్చి నృప♦ముఖ్యునిఁ గాంచి విరించి యిట్లనున్. ౯౧౪

భస్మసాత్కృతిన్=భస్మమగుటను-విరించి=బ్రహ్మ.

తాత్పర్యము

మనస్సునకు సరియైనరీతిని నాభగీరథుఁడు తనవెనుక గంగానది రాఁగా సగరకుమారులందఱు భస్మమై పడియుండిన చోటికిఁ బోఁగా గతులులేక పడియుండినవారి బూదికుప్పలపైఁ బాఱఁజేయఁగా నప్పుడు బ్రహ్మప్రత్యక్షమై భగీరథునితో నిట్లనియెను.

సీ॥ రాజేంద్ర! సగరత♦నూజాతు లఱువది, వేవు రిప్పుడు దేవ♦భావ మంది
త్రిదివంబు ప్రాపించి♦రుదధిని నీరంబు, లెంతదాఁక రహించు♦నంతదాఁక
వారును దివ్యులై♦సౌరాలయంబున, నుండగఁ గలరు; భూ♦మండలమున
గంగ నీకూఁతు ర♦నంగ విఖ్యాత యౌ, నీపేరఁ బరఁగును♦నేఁడు మొదలు

తే॥ దేవతటినియు గంగ నా(ద్రిపథగ యన
　　వెండి భాగీరథి యనంగ వినుతిఁ గాంచి
　　మూఁడుపేరులఁ, బాఱుట మూఁడుమార్గ
　　ములను త్రిపథగ యనుపేరు మెఁనసి యుండు. ౯౧౮

　　సౌరాలయము=స్వర్గము.

తా త్ప ర్య ము.

రాజేంద్రా! సగరునికుమారు లఱువదివేలమంది యిప్పుడు పిశాచత్వము వదలి భువర్లోకము విడిచి స్వర్గలోకమునకుఁ బోయి దేవత్వము గాంచినవారైరి. ఎంతవఱకు సముద్రమందు జలములుండునో యంతవఱకు స్వర్గమందే యుందురు. భూలోకమందు గంగాదేవి నీ కూఁతు రను పేరుగలదై నీపేర భాగీరథి యని ప్రసిద్ధికెక్కును. దేవనదియును నీకమీఁద గంగ యని, త్రిపథగ యని, భాగీరథి యని మూఁడు పేర్లు గల దగును, మూఁడు మార్గములఁ బాఱుటచేఁ ద్రిపథగ యను పేరు సార్థక మగును.

విశేషవిషయములు.

కుమారసంభవ సందర్భమున రసవాదమువలె నిచ్చట యోగవిషయము చెప్పఁబడెను.

శ్లో॥ తత్పాదపద్మజాం గంగాం, నిపతంతీం స్వమూర్ధని
　　చింతయేత్ బ్రహ్మరంధ్రేణ, ప్రవిశంతీం స్వకాం తనూం
　　తయా సంక్షాళయే ద్దేహం, బాహ్య మభ్యంతరం మలం
　　తత్క్షణా ద్విరజోమంత్ర, జాయతే స్ఫటికోపమః.

అను శ్లోకముల యర్థము ననుసంధించునది. ప్రాణశక్తి వాయువాహనయై బ్రహ్మరంధ్రము మూలమున సహస్రారకమలస్థానముఁ బ్రవేశించి యచ్చట నుండి శివస్థానమగు నాజ్ఞాచక్రమునకు దిగి యచ్చట మూఁడుపాయలుగా ఇడాపింగళసుషుమ్నలగును. అందు సుషుమ్న నడిమిది. దీనినే తపోబలమున భగీరథుఁడు తెచ్చినది.ఇది మేరుదండము వెంటఁ గ్రిందికి దిగిదిగి మూలాధార మందలి కుండలినిం (నాగలోకము) దాఁకును. దీనివలన నిశ్చేష్టములై పడి యుండునణువు లూర్ధ్వగాములగును. ఇది సూచనమాత్రము. యోగులు సవిశేషముగ నెఱుంగుదురు. తక్కినవారికి నభేద్యము.

ఉ॥ తాతల కెల్ల నీ వుదక దానము లిచ్చుటఁ జేసి నీ ప్రతి
　　జ్ఞాతము దీర్చు కొమ్మతియ శస్వియు నుత్తమధర్మి నీదు ము
　　త్తాతయు గంగఁ దేర మును దాను సమర్థుఁడు గాఁడుగాదె నీ
　　తా తగునంశుమంతుఁడు వృథాశ్రమ మొందెఁ బ్రతిజ్ఞఁ దీర్పఁగన్. ౯౧౯

ఉదకదానము=తర్పణము-ప్రతిజ్ఞాతము=ప్రతిన-బాస.

తాత్పర్యము

తాతలకందఱకు నీవు గంగాజలముతోఁ దర్పణముచేసి నీవు పట్టినపట్టు సాధించినవాఁడ వగుదు. మిక్కిలి కీర్తిశాలియు, ఉత్తమధర్మిష్ఠుఁడును నీముత్తాతయునగు సగరుఁడు గంగను దెచ్చుటకు సమర్థుఁడు గాఁడాయెను. నీతాత యంశుమంతుఁడును ప్రతిజ్ఞ దీర్ప వృథా శ్రమించెను.

సీ॥ భూపతీంద్రుండు ది•లీపుఁడు మేటిరా, జర్షియు దేవమ•హర్షిసముఁడు
నీతండ్రి తపమున•నాతోడఁ బురిడించు, క్షత్రధర్మండు ప•విత్రకీర్తి
యట్టివాఁడును గట్టు•పట్టిని నేలపైఁ, బొఱింపలేక తాఁ•దీఱి పోయె
గొఱ లేక ప్రతినను•నెఱవేర్చి నిర్మల, కీర్తి వైతివి పుణ్య•మూర్తి వవుర
ఆ॥ యనవరతము దాన•మాడంగఁ దగుగంగ, నీటిలోన నాడి•నీవు మిగుల
శుచివి గమ్ము పుణ్య•నిచయఫలంబును, బొందవయ్య రాజ! యిందుతేజ!

నీతండ్రియగు దిలీపుఁడు రాజశ్రేష్ఠుఁడును గొప్పరాజర్షియు దేవమహర్షి సముఁడు నయ్యుఁ, దపమున నాతో సమానుఁడయ్యును, క్షత్రధర్మమందు నిలిచిన వాఁడును నిర్మలకీర్తియు నైనను, గంగను భూమిమీఁదఁ బొఱింపలేక మరణించెను. నీవు కొఱఁతలేక ప్రతిజ్ఞను పూర్ణముగఁ దీర్చి నిర్మలకీర్తిపరుఁడ వైతివి. అవురా నీవెంత పుణ్యమూర్తివో.

అనవరతము=ఎల్లప్పుడు, తానము=స్నానము, తానమునకుఁ బ్రకృతి శబ్దము స్త్నానమని సర్వలక్షణసారసంగ్రహమందు కూచిమంచి తిమ్మకవి వ్రాసెనుగాని స్నానశబ్దమందు తకారము లేదు. ఆడి=స్నానముచేసి, "సకల తీర్థంబుల నాడి"-కాశి ౭ ఆ.

అనవరతము దానమాడంగఁ దగు గంగ.

శ్లో॥ ద్విమాసం సరిత స్సర్వాభవంతిహి రజస్వలాః, అప్రశస్తం తత స్స్నానం వర్షాదౌ నవవారిణి॥-మార్కండేయుఁడు.

వ్యాఘ్రపాదుఁడు:- సింహకర్కటయోర్మధ్యే సర్వా నద్యో రజస్వలాః। తాసు స్నానం నకుర్వీత వర్జయిత్వా మహానదీః॥ ఈ వాక్యములవలన సూర్యుఁడు సింహకర్కటములం దుండఁగా (ఆషాఢ శ్రావణములందు) మహా నదులకుఁదప్ప దక్కినయన్నిటికి రజస్వలాత్వదోషము కలదు. కావుననా రెండు నెలలు నదులయందును క్రొత్తగావచ్చిన నీటియందును స్నానము చేయరాదు. అట్టి నిషేధము గంగకు లేదనియు నేవేళయందైన స్నానము చేయవచ్చు

ననియు భావము. మహానదియనఁగా సముద్రమునఁ గలియపాఱునది. ఉపనది గాదు. శ్రద్ధతో గంగయందు స్నానముచేసినంతమాత్రమున బ్రహ్మలోకము కలుగును.

తాత్పర్యము

రాజశ్రేష్ఠుఁడును-గొప్పరాజర్షియు దేవమహర్షులతో సమానుఁడును. క్షత్ర ధర్మము తెలిసి యనుష్ఠించువాఁడును. నిర్మలకీర్తియును, తపస్సునందు నాతో సమానుఁడును నగు నీతండ్రి దిలీపుఁడు. అట్టివాఁడుకూడ గంగను భూమిపై బాఱింపలేకపోయెను. నీవు చేసిన ప్రమాణము కొఱఁతలేక దీరునట్లు యెప్పుడు స్నానయోగ్యమైన గంగాజలముల స్నానముచేసి శుచివై పుణ్యసమూహఫల మును బొందుము.

ఉ॥ తాతల కెల్ల నీ వుదక•దానము లిమ్ము, పురంబుఁ బొమ్ము, సం
ప్రీతిని నేను బోయెద న•భీష్టగతిం ద్రిదివంబుఁ జేరఁగా
నాతతమంగళం బగుత•మంచువచించి, నిజేచ్ఛ సత్యమున్
ధాతయుఁ బోవఁగా, నృపతి•తర్పణముల్ పొనరించి గంగలోన్. ౯౨౧

తాత్పర్యము

నీ తాతల కందఱకు నీటితోఁ దర్పణము చేయుము. నీయూరికి బొమ్ము. నేనును బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయెదను. నీకు మంచి శుభమగును. అని దీవించి స్వేచ్ఛగా సత్యలోకమునకుఁ బోవఁగా, భగీరథుఁడును గంగలోఁ దాతలకంద ఱకుఁ దర్పణమొనర్చెను.

కం॥ తనదుపురంబునకుం జని, తన రాజ్యశ్రీని బూన•ధరణీజనంబుల్
వనట దొఱఁగుచు ముదముం, గన నతిసంపదలఁ దేలె•గతసంజ్వరతన్.

తాత్పర్యము

తన నగరమునకుఁబోయి తన రాజ్యసంపద యథాప్రకారము పూనఁగా భూజనులు దుఃఖమును విడిచి సంతోషమును బొందునట్లు మనోవేదన విడిచి రాజ్యసంపద లనుభవించెను.

ఆ॥ గంగచరిత మెల్లఁ•గాకుత్స్థకులచంద్ర! యానుపూర్విఁ బలుకు•టయ్యె నీకు
మేలు గలుగుఁగాక•మిగిలె సంధ్యావేళ, గంగ యిలకు దిగిన•కథనువినిన.

అనుపూర్వి=మొదటినుండి.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! గంగాచరిత్రమునంతయు మొదటినుండి నీకుఁ దెలిపితిని. నీకు మేలు గలుగునుగాక. సంధ్యావేళ యతిక్రమించెను. గంగ భూమిపైకి దిగినకథను విన్నవారికి.

—• గంగామాహాత్మ్యకథనము •—

సీ॥ విత్తకామునకును•విత్తంబు ఘటియించు, గీర్తికాములకును•గీర్తి నిచ్చు
నాయువుఁ గోర దీ•ర్ఘాయువుఁ బొందించు సుతులను గోరిన•సుతులనొసఁగు
స్వర్గంబు గోరిన•స్వర్గంబును నయించుఁ, బితరులకెల్లఁ దాఁ•బ్రీతినిడును
దైవతకోటులు•దనిసెడు నిద్దాన, బ్రాహ్మణక్షత్రియ•వైశ్య లితర
తే॥ జాతులం దెవ్వరైనను•శ్రద్ధ పూని, వినెడువారును గథ విని•పించువారు
సర్వపాపంబులను బసి•సర్వకామ,
ములను నాయువుఁ గీర్తియుఁ•బొందగలరు. ౯-౨౪

తాత్పర్యము

ధనముకోరినవారికి ధనము లభించును. కీర్తిగోరినవానికిఁ గీర్తికలుగును. ఆయువుగోరినవారికి నాయువు పెరుగును. పుత్రులు కావలయునని కోరినవారికిఁ బుత్రులు పుట్టుదురు. స్వర్గము. గోరినవారికి స్వర్గము లభించును. పితరుల కందఱకు మిగులఁ బ్రీతి కలిగించును. దీనిచే దేవకోటులు తృప్తి పడుదురు. నాలుగు వర్ణములవారిలో నెవ్వరైనను శ్రద్ధచే వినెడువారును దీనిని వినిపించువారును సర్వపాపములచే విడువఁబడి దీర్ఘాయుస్సు పొంది సమస్తమైన కోరికలఁ బొందగలరు.

—• ౪౫-వ సర్గము •—

కం॥ కౌశికువాక్యములను విని, దాశరథి నితాంతహర్షి•తస్వాంతుం డై
పేశలవచనంబులఁ ద్రిది, వేశనిభా! వినిన భవదు•దీరితకథలన్. ౯-౨౫

నితాంత....స్వాంతుఁడు=మిక్కిలి సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడు, పేశల=మృదువులైన, వచనంబులన్=మాటలతో, త్రిదివేశనిభా=ఇంద్రునితో సమానుఁడా, భవత్+ఉదీరిత కథలన్=నీచేఁ జెప్పఁబడినకథలను.

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినమాటలు విని రాముఁడు మిగుల సంతోషించి మృదువులైన పలుకులతో నిట్లనియె. ఇంద్రసమానా! నీవు చెప్పిన కథలను వినఁగ వినఁగ,

ఉ॥ అచ్చెరువయ్యె మా కనుచు•నానిశ యెల్లను దమ్ముతోడ నా
సచ్చరితుండు పల్కిన ప్రశస్తకథ న్మదిలోఁ దలంచుచు
న్మెచ్చుచుఁ బూర్వదిక్తటము•నీరజమిత్రుఁ డలంకరింపఁగాఁ
బొచ్చెము లేనిభక్తి నతి•పూర్వకముగాఁ గృతకర్ము నిట్లనున్. ౯-౨౬

తాత్పర్యము.

మాకు మిక్కిలి యాశ్చర్యము గలిగించెను-అని రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతోడ నారాత్రియంతయు శుభచరిత్రుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు పల్కినకథనే

స్మరించుచు సగరచక్రవర్తి సంపద్వైభవము-ఆయనపుత్రుఁ డను నభిమానము లేక భార్యతోడ నసమంజుని నడవులకు నెట్టిన ధర్మాభిమానము-అంశుమంతుని సౌజన్యసంపత్తి-సాగరులు పితృవాక్యమును పరిపాలింపఁ జేసిన మహాకార్యము పితృభక్తి-భగీరథప్రయత్నము-ఆయన కార్యసాధకత్వము - గంగాపతనము లోనుగాఁగల యొక్కొక్కరిగుణములను మెచ్చుచు సూర్యుఁడు తూర్పుకొండ మీఁదికి రాఁగాఁ బ్రాతఃకాలకృత్యముల నన్నిటిని దీర్చుకొనిన విశ్వామిత్రునకు నిర్మలభక్తితో నమస్కరించి యిట్లనియె.

ఉ॥ రేయి భవత్కథామనన•రీతి నిమేషమునట్లవోయె; నీ
వీయెడ నుంట దా రెఱిఁగి•యిద్ధసుఖాసన మైనయోడ నీ
కై యతిపుణ్యులైనముని•హాటకగర్భులు పంచి రోమహా
మేయగుణా! వెసం జనుద•మే తరియించి సుపుణ్యజాహ్నవిన్. ౬-౨౭

మననరీతి=ఆలోచించుటయందు-మునిహాటకగర్భులు=మునిబ్రహ్మలు.

తా త్ప ర్య ము.

రాత్రియంతయు నీవు చెప్పినకథవిషయమై యాలోచించుటయందే పోయెను. విచ్చట నుండుట యెఱిఁగినవారై మహాపుణ్యాత్ములును బ్రహ్మసమానులైన మునులు మిగులవిశాలమై మెత్తనై సుఖాసనములుగల యోడను బంపిరి. మహాత్మా! యీపుణ్యనదిని గంగను దాఁటిపోవుదమా.

కం॥ ఆరాకొమరునివచనము, గారామున విని తరించి•గాధేయుఁడు ద
ద్ధారమణకుమారులతో, నాఋషితతితోనుదక్త•టావని దిగియెన్. ౬-౨౮

రాకొమరుని=రాజకుమారుని-ఉదక్తటావనిన్=ఉత్తర తీరభూమియందు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ రాజకుమారునివచనము గారాబముతో విని విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామ లక్ష్మణులతోడను ఋషీశ్వరులతోడను గంగదాఁటి యుత్తరపుటొడ్డున దిగెను.

కం॥ సాలంబుల ధిక్కృతకుల, శైలంబుల సౌధకోటి•జాలంబుల రు
గ్జాలంబుల ఫలసహితర, సాలంబుల దివిని నగు వి•శాలానగరిన్. ౬-౨౯

సాలంబులన్=ప్రాకారములచేతను. ధిక్కృతి=ధిక్కరింపఁబడిన, కులశైలంబులన్=కులపర్వతములను, శ్లో॥ మహేంద్రో మలయ స్సహ్య శ్శుక్తిమాన్ గంధమాదనః, వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చసప్తైతే కులపర్వతాః-త్రికాండశేషము. సౌధకోటిజాలంబులన్=అనేకములైన మేడలసమూహముయొక్క,

రుగ్జాలంబులన్=కాంతి సమూహములచే, ఫలసహిత రసాలంబులన్=పండ్లతోఁ గూడిన తియ్యమామిడిచెట్లచే, దివిని=స్వర్గమును.

తాత్పర్యము

ప్రాకారములచేతను, కులపర్వతములను మించియున్న మేడలగుంపుల కాంతుల చేతను, తియ్యమామిడిలోనగు ఫలవృక్షములచేతను స్వర్గమును బరిహసించుచున్న విశాల యను నగరమందు.

—• శ్రీరాములు విశ్వామిత్రుని విశాలనగరవృత్తాంత మడుగుట •—

ఉ॥ రాముని లక్ష్మణుం గలిసి•రాముని వేచొర రాచపట్టి తా
నా మహనీయుఁ గాంచి మహి•తాత్మక! యిప్పురి యేలురా జెవం
డో మఱి వాని వంశ మెది•యో? యని ప్రశ్న మొనర్ప నాయనం
ప్రేమ దలిర్పఁ గాంచి ముని•వేలుపుఱేఁడు వచించుఁ దత్కథన్. ౯౩౦

రాముని=రాచముని, విశ్వామిత్రుఁడు, చొరన్=ప్రవేశింపఁగా, రాచపట్టి=రాజకుమారుఁడు.

తాత్పర్యము

విశ్వామిత్రుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణులతోఁ బ్రవేశింపఁగానే రాజకుమారుఁడైన రామచంద్రమూర్తి మహాత్ముఁడైన విశ్వామిత్రునిఁ జూచి యయ్యా! యీ నగర మేలు రాజెవ్వఁడు? వాఁ డేవంశమువాఁడు? అని ప్రశ్నింపఁగా నాయనను ప్రేమతోఁ జూచి మునీంద్రుఁ డాకథ నిట్లు చెప్పెను.

మ॥ వినుమా రాఘవ! మున్ కృతంబున మహా•వీరోత్తముల్ దైత్యులున్
ఘనశౌర్యుల్ బహుధర్మకర్మనిరతిం•గ్రాలంగ నాదిత్యులున్
మన మిం కెట్టు లొకో నిరామయుల మై•మర్త్యత్వముం బాయుచు
న్మన నా నిర్జరభావ మూని యనుచు•న్భావించి వారాత్మలన్. ౯౩౧

కృతంబునన్=కృతయుగమందు-ఆదిత్యులు=దేవతలు, అదితికుమారులు-అపత్యార్థకతద్ధితము. దితికుమారులు=దైత్యులు-అపత్యార్థకతద్ధితము, నిరామయులము=వ్యాధిలేనివారము- మర్త్యత్వము = మరణించు వానితనము-నిర్జరభావము=ముసలితనము లేకుండుట.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా! వినుము.పూర్వము కృతయుగంబున వీరులగుదైత్యులు గొప్పశౌర్యము గలిగియు విస్తారము ధర్మకార్యములందుఁ బ్రేమగలదేవతలు కలిసి మనము ముసలితనము మరణము వ్యాధులు లేక హాయిగానుండ మార్గ మెద్దియో యని యాలోచించిరి.

కం॥ కలశపయోధిని జిలికినఁ గలుగును రస మంచు వారు•కవ్వముగాఁ బె
న్నల మందర మహి వాసుకిఁ,
జిలుకుంద్రాడుగ ఘటించి•చిలుకుచునుండన్.

కలశపయోధిని=పాలసముద్రమును-రసము = అమృతము - చిలుకుంద్రాడు=చిలుకుత్రాడు.

తాత్పర్యము

పాలసముద్రమును జిలికితి మేని దానియం దమృతముపుట్టును; అది భుజించితిమా మనకుఁ జావురాదు. ముసలితనము రా దని యోజించి మందర పర్వతము కవ్వముగా వాసుకి చిలికెడిత్రాడుగాఁజేసి పాలసముద్రమునుజిలుకుచుండిరి.

మ॥ ఒకవేవత్సరముల్ చనంగ ఫణిరా•జుగ్రంబుగా క్ష్వేళ మో
ర్వక తాఁ గ్రక్కె తటస్థ మౌశిలల దం•ష్ట్రాదష్టము ల్వ్రయఁగా
వికటీభూత శిలాప్రభూత మయి యా•భీలోరుహాలహల
ప్రకటక్ష్వేళము సామరాసురభువిన్•భస్మంబుఁ గావింపగఁన్. ౯౩౩

క్ష్వేళము=విషము-ఓర్వక=రాఁపిడిసహింపలేక-తటస్థమౌ శిలల=ఆపర్వతమందుండు రాలను-దంష్ట్రా=కోఱలచే- దష్టముల్=కొఱకఁబడినవి-వికటీభూత శిలాప్రభూతమయి=విఱిగినరాలనుండి పుట్టినదై-అభీల=భయంకరమైన-ఉరు=గొప్పదైన-హాలాహల=హాలాహలమను పేరుగల - ప్రకటక్ష్వేళము - ప్రసిద్ధ విషము-సామరాసురభువిన్=అమరులతోను, అసురులతోను గూడినప్రపంచమును. "హాలహలం, హాలహలం హలిహాలం; హలాహలమ్—ద్వి-కో.

తాత్పర్యము

ఇట్లు వేయేండ్లు వారు చిలుకఁగా నా రాఁపిడిని సహింపలేక వాసుకి విషమును గ్రక్కెను. దాని వేఁడిమికిఁ గొండరాలు పగులుటయేగాక ప్రసిద్ధమైన హాలాహలము రాక్షసులను దేవతలనుగూడ భస్మము చేయఁజొచ్చెను.

ఉ॥ అంత నితాంతతాపకర•మైనహలాహలము న్హరింప నే
కాంతపుభక్తి దేవతలు•గ్రక్కున దేవవిభు న్నగాత్మజా
కాంతునిఁ బాహి పాహి త్రిజ•గత్పరిరక్షణశీల యంచు న
త్యంతము వేఁడ వారలకు•నక్షిపథస్థితుఁ డయ్యె నీశుఁడున్. ౯౩౪

నితాంతతాపకరము=మిక్కిలి తాపమును గలిగించునది-ఏకాంతపు భక్తి=మిక్కిలి భక్తి-నగాత్మజాకాంతునిన్=పార్వతీపతిని, శివుని - అక్షిపథస్థితుఁడు=ప్రత్యక్షమైనవాఁడు.

తాత్పర్యము

అంతట మిక్కిలి తాపము గలిగించుచున్న యా హాలాహలమును హరించునట్లు దేవతలెల్ల శివుని పాహి పాహి యని మిగుల భక్తితో మిక్కిలి ప్రార్థింపఁగా వారికి శివుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యెను.

ఉ॥ అంతట శంఖచక్రధరుఁ డైన హరి దోఁచి త్రిశూలిఁ గాంచి యొ
క్కింత స్మితంబు దోఁప విబు ధేశ్వర! వేల్పులు ద్రచ్చఁ బుట్టిదు
ర్దాంత విషంబు తొల్దొలుత దైవతకోటులఁ బెద్దవౌట స
త్స్వాంతమునన్ గ్రహింపుమిది యాదర మారఁగ నగ్రపూజగన్. ౯౩

తాత్పర్యము

ఆ సమయమందు విష్ణువు శంకచక్రధరుఁడై వచ్చి చిఱునవ్వుతో వేలుపుల పెద్దా! దేవతలు చిలుకఁగా మొట్ట మొదట సహింపరాని విషము పుట్టెను-నీవు వేల్పులలోఁ బెద్దవుకావున ప్రథమమున నిన్ను గౌరవింపవలయునుగావున ముందు వచ్చినది నివు ముందు మంచి మనస్సుతోఁ దీసికొమ్మని చెప్పెను.

—శివుఁడు హాలాహలమును మ్రింగుట—

తే॥ ఇటులవచియించి హరియుఁ దా నేగెనంత,
సురల వెఱపును గనిసిరి వరునిపలుకు
వినికరంబునఁగొనియు గ్ర విషముహాల,
హలముఁగంఠస్థ మొనరించె హరుఁడులీల.

తాత్పర్యము

ఈప్రకారము చెప్పి విష్ణువు వెడలిపోయెను. అంత దేవతల భయము చూచి విష్ణువు చెప్పినమాట విని చేతిలోనికి నా విషమును దీసికొని కంఠమున నిలిపెను.

మత్తకోకిలము॥ ఆహరించి విషంబు నిట్లు పు రారి యేగిన, దేవతల్
మోహరించి మఱిన్ మథింపఁగ ముగ్గెఁ గొండ పయోనిధిన్.
బాహి యందు నుతించి రంతటఁ బంకజాక్షుని నీజగ
ద్వ్యూహరక్షకు నందు మాకును బూఁట వీవ కదా హరీ! ౯౪

ఆహరించి=మ్రింగి-పురారి=శివుఁడు- త్రిపురముల జయించినవాఁడు-జగద్వ్యూహరక్షకున్=ప్రపంచసమూహములను గాపాడుటకు, అందు-వానిలో విశేషించి-పూఁట=భారము వహించినవాఁడవు.

తాత్పర్యము

శివుఁ డిట్లు విషమును మ్రింగిపోఁగా దేవతలు మరల పూనుకొని చిలుకఁగా కొండయె సముద్రమందుఁ బుటుక్కున మునిఁగెను.అప్పుడు దేవతలందఱువిష్ణు

వును జూచి దేవా! ప్రపంచమందు ముఖ్యముగ మమ్ము రక్షించుటకుఁ బూఁట పడినవాఁడవు నీవే కదా!

మత్తకోకిలము :— ర స జ జ భ ర - గణములు, ౧౧ వ స్థానము యతి.

కం॥ మునిఁగినకొండను మీఁదికిఁ, గొని రమ్ము మహాత్మ! నిన్నుఁ • గొలిచెడివారల్
గనుచుండ గాఱియలు నీ,
వును జూచుచు నుందే యనిన • భువనాత్మకుఁడున్. ౯౩౮

కాఱియలు = విపత్తులు.

తాత్పర్యము

హరీ! కొండ నీటిలో మునుఁగుచున్నది. దానిని బైకి యెత్తిపట్టుటకు నీవు తప్ప మఱి యెవ్వరు లేరు. నిన్ను సేవించుచుండువారు ఆపదలపాలగుచుండ నీవును ఊరక చూచుచుండవచ్చునా? ఆశ్రితరక్షణవ్రతమునకు హాని కదా!

కం॥ కరమును గిరికొన మోపుచుఁ,
దరికొండను మోసి యుదధిఁ • దనవీఁపువయిన్
సురలందుఁ దాను నొకఁడై,
పురుషోత్తముఁ డమృతమథన • ముం గావించెన్. ౯౩౯

తాత్పర్యము

ఇట్లు దేవతలు ప్రార్థింపఁగా ప్రపంచశరీరమునకు ఆత్మయై యుండు విష్ణువు తాను దేవతలలో నొకఁడై యొకచేయి కొండకొనన నిలిపి కొండ క్రిందఁ దాను దాఁబేలయి నిలిచి మోయుచు విష్ణువే యమృతమునకై చిలికెను.

—• క్షీరసముద్రమున ధన్వంతరి లోనగువా రుదయించుట •—

కం॥ తిరముగ నిటు వేయేఁడులు, జరిగినఁ దొలువొ త్తినందు • జనిఁగనె ధన్వం
తరి దండకమండలువులు,
ధరియించి త్రిజన్ముఁ డగుచు • దైవతతతికిన్. ౯౪౦

త్రిజన్ముఁడు = వైద్యుఁడు - (వైద్యనిఘంటువు)

తాత్పర్యము.

స్థిరముగ నడుమ విఘ్నములులేక వేయిసంవత్సరము లిటుజరుగఁగా నా పాలసముద్రమందు యాగదండము, కమండలువు ధరించి దేవతలకు వైద్యుఁడై తొలుత ధన్వంతరి పుట్టెను.

కం॥ అప్పులు మథింప వానను, సుప్పతిలెన్ రసము దాన • నుద్భవ మైరిం
పొప్పమితారులు సొగసుం, దిప్పలు నప్సరస లనఁగ • దిక్కులు వెలుఁగన్.
౯౪౧

అప్పులు = జలములు = పాలు జలవికారమే కావున పాలు జలము లని చెప్పఁబడెను. మథింపన్=చిలుకఁగా, వానను=అజలములందు, ఉప్పతిలెన్ = పుట్టెను, రసము = క్షీరసాగరము, దానన్ = దానియందు.

తాత్పర్యము

జలమును జిలుకఁగా వానియందు సారము జనించెను. దానియందు కొంద అందగత్తెలు స్త్రీలు పుట్టిరి. అప్పులనుండివచ్చిన రసమున జనించినవారు కావున వారు అప్సరసలు అనఁబడిరి.

కం॥ అచ్చర లఱువదికోటులు, సచ్చరితా! వారికిఁ బరి ♦ చారిక లెన్నన్
వచ్చునె యెందఱొ; యసురవి,
యచ్చరలు గ్రహింప రైరి♦యాయంగనలన్. ౯౪౨

అచ్చరలు = అప్సరసలు.

తాత్పర్యము

అఱువదికోటు లచ్చరలు పుట్టిరి. వారిపరిచారిక లెందఱో గలరు. వారిని లెక్కింప నెవరివశము ? ఆ స్త్రీలను దేవతలుగాని రాక్షసులుగాని గ్రహించిన వారు కారు.

కం॥ కావున నర్మిలి నాక్రొం, బూవుంబోడుల నెవండుఁ ♦ బూనమిఁ గొన రా
మా! వారలు సామాన్యా,
భావంబున వెలయు చంద్రు ♦ పడుపుంజెలులై. ౯౪౩

క్రొంబూవుంబోండ్లు = క్రొత్తపూలవలెఁ గోమలములైన దేహములుగల స్త్రీలు, అర్మిలిన్ = ప్రేమచే, కామముచే, సామాన్యా = వేశ్య, పడుపుం జెలులై = వారకాంతలై, వెలయాండ్రై.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! యా యచ్చరలను రాక్షసులుగాని దేవతలుగాని కామముచే గ్రహింపరైరి. కావున వారు మగవారియందఱియందు సమానపతిభావము గల వారై లంజలై వర్తించిరి.

కం॥ వరుణునికూఁతురు వారుణి, సుర పేర గ్రహీత నరసి ♦ చూచుచుఁ బుట్టన్
బరికింపరైరి యసురులు, తరుణిని గైకొనిరి సురలు ♦ తాత్పర్యమునన్.
౯౪౪

వారుణి = వరుణుని అపత్యము స్త్రీ వారుణి ఈమెకు సుర యనియుఁ బేరు. ఈమె సురాధిష్ఠానదేవత. గ్రహీతన్ = గ్రహించువానిని, అరసి = వెదకి.

తాత్పర్యము

సుర యనుపేరుగల వరుణునికూఁతురు తన్నెవఁడు గ్రహించునో యని చూచుచు రాఁగా నామెను నసురులు గ్రహింపరైరి. దేవతలిష్టముతోఁ బరిగ్రహించిరి.

కం॥ సుర నొల్లమి దితిపుత్రు ల, సురలైరి; పరిగ్రహించి • సుర నదితిసుతుల్
సుర లగుచును హృష్టాంతః, కరణంబుల నొప్పి రపుడు•గగ్గురుపాడువన్. ౬౪౫

తాత్పర్యము

దైత్యులు సురను గ్రహింపనికారణముచే నసురులైరి. దానిని గ్రహించిన కారణమున దేవతలు సురలై దేహంబున గగ్గురుపాటుగలుగ సంతోషించిరి.

తే॥ అవల నుచ్చైశ్శ్రవం బను•హయము పుట్టెఁగౌస్తుభం
బనురత్నంబు•గలిగెఁబిదప
వెండి నుత్తమ మమృతంబు•వెడలివచ్చె,
జలధి నది వారివంశంబు•సమయఁజేసె. ౬౪౬

అవల నుచ్చైశ్శ్రవ మను గుఱ్ఱము పుట్టెను. అవల గౌస్తుభం బను రత్నము కలిగెను. అవల నమృతము పుట్టెను. అది వారి వంశము నాశము చేసెను ?

చం॥ అది యెటు లన్న నాసుధకు • నై యొకటై యల రాక్షసాసురుల్
ప్రిదులక వేల్పురం దొడరి • పెందురమున్ ఘటియింప వారిలో
గుదికొని రెండువాఁగులను • గూలిరి లెక్కకు మిక్కుటంబుగాఁ,
త్రిదశులపక్ష మూని హరి • తెప్పునఁ దా హరియించెఁ దత్సుధన్. ౬౪౭

సుధకునై = అమృతమునిమిత్తము, త్రిదశులు = మూఁడుదశలుగలవారు, ఉత్పత్తిస్థితి మరణములుగలవారు ఇవి మనుష్యులకును గలవు. అయినను దేవతలు పుట్టినపుడు జీవించియున్నప్పుడు మరణించునపుడు ఇరువదియైదేండ్ల వారివలె నుందురుగాని బాల్యము, వార్ధక్యము లోనగు తక్కిన యవస్థలు లేవు. పెందురము = పెద్ద యుద్ధము, ప్రిదులక = వెనుఁదీయక.

తాత్పర్యము

అమృత మిది యెట్లు వారి నాశమునకుఁ గారణ మాయె ననెదవా వినుము. అమృతము పుట్టఁగానే దానిని దేవతల కీక తామే హరింపవలెనని రాక్షసులు అసురులు నొకటై దేవతలతో యుద్ధము చేసిరి. దానిలో రెండుపక్షముల వారిలో ననేకులు చచ్చిరి. అప్పుడు విష్ణువు దేవతలపక్షము వహించి యా యమృతమును దా నవహరించెను. ఏదో యొక నిమిత్తముగఁజేయు స్నేహఫల మిట్టిదై యుండును.

కం॥ మోహనమాయనునసురుల, మోహింపఁగఁజేసి యెదురు•మూఁకలఁగూల్చెన్
స్నేహంబు నెఱపి విబుధ,వ్యూహంబునకిచ్చె నమృత•ముల్లం బలరన్. ౯౪౬

మోహనమాయను = మోహింపఁజేయు నద్భుతశక్తిచే- మోహినియై, ఎదురు మూఁకలన్ = ఎదిరించిన గుంపులను, విరోధులను.

తా త్ప ర్య ము.

విష్ణువు మోహినీవేషము ధరించి రాక్షసుల మోహింపజేసి విరోధించిన రాక్షసుల గుంపుల వధించెను. దేవతలపట్ల స్నేహభావముఁ జూపి యమృతమును వారు సంతోషించునట్లు వారి కిచ్చెను

కం॥ ఘోరాహవరంగంబునఁ గ్రూరాసురకోటిఁ దునిమి•రూక్షంబుగఁ బా
కారి స్వరాజ్యము నేలె స,చారణఋషిదైవతంబు సంతోషపడన్. ౯౪౭

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లమృతము ద్రావుటచే మరణములేనివారైన దేవతలఁ జేర్చుకొని యింద్రుఁడు భయంకరమైన యుద్ధభూమియందు దయలేక రాక్షసులవధించి చారణులు, ఋషులు, దేవతలు సంతోషించునట్లు తన రాజ్యము మరల నేలెను.

ఇంద్రుఁ డొకనాఁ డైరావతమునెక్కి విహారము వచ్చుచుండఁగా దుర్వాసుఁ డెదురుగ వచ్చి యొకపుష్పహార మాయన కిచ్చెను. ఇంద్రుఁడు దాను దానిని ధరింపక యైరావతము కుంభములకుఁ జుట్టెను. అది తొండముతో దానిని తీసి నేలవేసి కాలరాచెను. సగౌరవముగఁ దా నిచ్చిన పూలదండకు వచ్చినగతి చూచి దుర్వాసుఁడు కోపించి యైశ్వర్యమదముచేఁ గదా నీవు నన్నిట్లవమాన పఱిచితివి. నీ యైశ్వర్యమంతయు సముద్రముపాలై పోవునుగాక యనిశపించెను. వెంటనే యింద్రునకుఁగల యేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, మణులు లోనైన భోగపదార్థములన్నియు మాయమై సముద్రమునఁ జొచ్చెను.ఇంద్రుఁడు దరిద్రుఁడై బుద్ధిమంతుఁడై మరల విష్ణువు ప్రార్థింపఁగా నిఁకమీఁద నిట్లు పెద్దల నవమానింపకు మని బుద్ధిచెప్పి మందరమును బాలసముద్రమున వైచి చిలికినయెడల మరల మునుపటి యైశ్వర్యమంతయు లభించునని చెప్పెను. ఆ మహావిష్ణువు సహాయముచే నింద్రుఁడు మరల లబ్ధైశ్వర్యుఁ డయ్యెను.

ఇదియును యోగశాస్త్రము ననుసరించియే యున్నది. మూలాధారమందుండు త్రికోణము మందరము. దానిఁజుట్టియుండు వాసుకి కుండలి. దానిని మథించిన సురాసురులు ఇడాపింగళనాడులయందలి ప్రాణశక్తివాయువులు. ఇంతకు నాధారభూతుఁడు విష్ణువు. కుండలి తొలుత మేల్కొనునపుడు దేహమున శక్తిప్రసారము కారణముగ వికారములు పుట్టును. అప్పుడాయోగవిద్య తెలిసిన

గురువు దానివలన నపాయములేకుండఁ జేయవలెను. ఈగురువే వాసుకిభూష ణుఁడైన శివుఁడు. శివుఁడు వాసుకికంకణుఁడు గావున నావిష మాయనను బాధింపఁజాలదు. భగవంతుఁడు విష్ణువే గురువును (శివుని) దీనికై ప్రేరించును. అవలఁ దానే యాధారముగ నిలిచి యోగియభీష్టము నెరవేర్చును. అమృతము పుట్టినను అట్టిదశయందు హరిభక్తిలేనిసాధకులు సుందరులఁజూచి చెడిపోవుదురు. భగవంతు నాశ్రయించియుండువారు చెడరు. ఆయనయే విఘ్నముల నణఁచి వారి కమృతము లభింపఁజేయును.

—• ४६ సర్గము. దితి యింద్రునిఁ జంపుకొడుకునకై వ్రత మనుష్ఠించుట •—

చం॥ కొడుకులపాటుఁ గాంచి దితి • కూరినదుఃఖముచే విషణ్ణయై
మిడుకుచు భర్తకశ్యపున • మీపముఁ జేరి సబాష్పనేత్ర నా
కడుపును నీకుమారకులె • కాల్చిరిచుమ్మిటు నాథ! యింక నే
వడుపున నోర్చుదానఁ బగఁ • బాపుసుతుండు జనింపఁ డేనియున్. ౬౩౦

తాత్పర్యము

తన కొడుకులకు వచ్చినదురవస్థఁ జూచి దితి దుఃఖాతిశయముచే వెల్లబోయి సంకటపడుచుఁ దనభర్త యగు కశ్యపునిఁ జేరఁబోయి కన్నీరుకారుచుండ నాథా! నీకొడుకులె నాకడుపును గాల్చిరి. ఇఁక నాపగ దీర్చుకొడుకొకఁడైన బుట్టఁడేని నేనెట్లు పుత్రశోకము భరింపఁగలను?

కం॥ పాకారిఁ జంపుపుత్రుఁడు, నాకడుపునఁ బుట్టఁగల్గి•నం బగదీఱున్
నా కట్టిసుతు నొసంగుము, చేకొనుమా మనవి తపము•చేసెద ననుచున్.

తాత్పర్యము

ఇంద్రునిఁజంపఁగలకొడుకు నాకడుపునఁ బుట్టెనా వాఁడు పగదీర్చును. కావున నాకట్టికొడుకు గలుగ ననుగ్రహింపుము. నీవు చెప్పినట్లు తపము చేసెదను. నా మనవిని వినుము. నన్ననుగ్రహింపుము.

సీ॥ అతిదుఃఖితాత్మయౌ • దితిఁ గని యిట్లనుఁ, గశ్యపుఁ డట్లగుఁ గాక నీవు
నిండువేయేఁడు ల • ఖండతపంబును, నాపల్కినరీతి నొ • నర్చెదేని
శక్రుని జంపు ప • రాక్రమవంతునిఁ దైత్రిలోక్యభర్తఁబు•త్రకునిఁ గనెద
వని యామె యుదరంబుఁ•దన కేల స్పృశియించి,
శుభమగు నీకునో • సుందరాంగి

తే॥ యనుచు వచియించి యతఁ డేగ • వనమునకును
దితియు ముద మంది యొనరించె • దీర్ఘ తపముఁ
దాఁ గుశప్లవనంబున • దారుణముగ
శక్రుఁ డామెకు, బరిచర్య • సలుప వచ్చె. ౬౩౧

తా త్ప ర్య ము

అని మిగుల దుఃఖపడుచున్న దితిని జూచి కశ్యపుఁడు ఇట్లనియె. దేవీ! నీవు వేయేఁడులు నేను జెప్పినట్లు పూర్ణముగ నడుమ విఘ్నములేక చేయుము. అట్లు చేయఁగలిగితివేని నీ విం‌ద్రునిఁ జంపఁగలవాఁడును మూఁడులోకములకు నేలిక యగువాఁడును నగు కొడుకును గనెదవు అని యామెకడుపును దనచేతితోఁ దాఁకి తడివి, యో సుందరీ! నీకుఁ బ్రియమగుఁగాక యనుచుఁ జెప్పి తపస్సు చేయుటకై యాయన వనమునకుఁ బోయెను. దితియు మిగుల సంతోషించి కుశప్లవ మను క్షేత్రమునందు దీర్ఘకాలము తీవ్రమైన తపమునుజేసెను. ఆ కాలమందు నామె కుపచారము చేయుటకై యింద్రుఁడు వచ్చెను.

ఉ॥ నీతియొకింత దప్పక వి♦నీతుఁడు, నై గురుభక్తియుక్తిఁ ద
న్మాతకు సేవసేయుఁ, దరు♦ణంబును దప్పఁగనీక సత్ఫల
వ్రాతము దర్భలున్ సమిధ♦వర్గము లోనుగ నెల్లవస్తువుల్
ప్రీతిగఁ దెచ్చి యిచ్చు, మఱి♦వీవన వీచు శ్రమంబు దీఱఁగన్. ౯౨౩

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్రుఁడు కొంచెమైనను నీతిమార్గమును విడువక వినయముగలవాఁడై తల్లియను గొప్పభక్తితోఁ గూడినవాఁడై యాతల్లికి సేవచేయుచుండెను. సమయమునకు సరిగా మంచిపండ్లు, దర్భలు, సమిధలు మొదలైన వస్తువు లన్నియుఁ దెచ్చి యిచ్చును. ఆమె తపస్సుచేసి యలసి పరుండినపుడు విసన కఱ్ఱతో శ్రమముపాయ వీచుచుండెను.

చం॥ బడలినవేళఁ గాల్పిసుకు ♦ భామిని యెయ్యది చెప్ప జాగు లే
కెడ విసుమాల కద్ది ఘటి ♦ యించు, నిటుల్ పరిచర్య సేయఁగాఁ
గడచె దశాబ్దకంబుకొఱ ♦ గా నొకవేసమ, లంతఁ దృప్తయై
కొడుకును జూచి పల్కె సుమ ♦ కోమల ప్రీతమనోంబుజాతయై. ౯౨౪

బడలికచెందినవేళఁ గాళ్ళుపిసుకును. ఆమె యేపనిచెప్పినను ఆలస్యములేక విసుఁగుకొనక యది వెంటనేచేయును. ఈ ప్రకారము శుశ్రూషచేయుచుండఁగాఁ బదిసంవత్సరములు తక్కువగా వేయేండ్లు పూర్తిగావచ్చెను. అప్పుడతనిసేవకుఁ దృప్తిపడినదై పుష్పమువలెఁ గోమలమైన దేహముగలయామె ప్రీతితోఁగొడుకగు నింద్రునిఁ జూచి యిట్లనెను.

ఉ॥ వేఁడఁగ నీదుతండ్రిఁ బృథి♦వీధరశాసన! యొక్కపుత్రు వే
యేఁడులు నిష్ఠ నీవ్రతము ♦ నేనొనరింపఁగఁ గల్గు నం చనెన్

మూఁడుజగంబుల న్నినున • మోఘబలంబున గెల్వ శక్తమౌ
కూఁడియు నాకుఁ గల్గె, నను • జుం గనుఁగొందువు నిష్ఠ నిండినన్. ౯౨౧

వ్రతము సాంతము గావచ్చినది. ఇఁక విఘ్నభయము లేదు. తనకోఁక నెఱవేఱును. మర్మమువిడిచి చెప్పినను దోషములేదని తలఁచి రహస్యముఁ బట్టఁజాలక యింద్రునితో నిట్లనియెను, ఇంద్రా! నీతండ్రిని నేనొక్క వరమును వేఁడితిని. ఆయనయు నాయం దనుగ్రహించి వేయిసంవత్సరములు నీవఖండ తపస్సును జేసితివేని నీకుఁ గొడుకు గలుగునని యనుగ్రహించెను. ఆ వరబలమున మూఁడు లోకంబులను నిన్నును ఎదురులేని బలముచే గెలువఁగలశక్తిగల గర్భము నాకుఁ గలిగెను. ఈపదిసంవత్సరములు పూర్తికాఁగానే యట్టి తమ్ముని నీవు చూడఁగలవు.

చ॥ వెఱవకుమయ్య నీకొఱకు • వేయివిధంబుల నైనఁ జెప్పి యే
కొఱఁతయు నీకు లేనిగతిఁ • గూర్మిసుతున్ సవరించుదాన, ని
ద్దఱు నొకటై జగంబులను • దద్దయుఁ బ్రోవుఁడు, నిన్ను భద్రము
ల్దొఱయు నటంచు నాడుచును • దొయ్యలి యానడిపూఁట నెండకున్. ౯౨౨

తొయ్యలి = స్త్రీ

తాత్పర్యము.

కుమారా! నన్ను గెలుచుకుమారుఁడు గలుగునఁట, ఇంక నాగతి యేమి? యని భయపడకుము. నీవక్షమున వేయివిధములుగనైన మాటలాడి నీ కేకొఱఁతయు లేకుండునటుల నాముద్దుకుమారుని నేను చక్కదిద్దెదను. మీరిరువురు నొద్దికగలవారై లోకములను రక్షింపుఁడు. నాయనా! నీకు మేలగుఁగాక- యని చెప్పి యామె మధ్యాహ్నము నెండకు బడలినదై.

ఉ॥ ముమ్మర మైననిద్ర దను • ముంచిన మైమఱ పొంది పాదదే
శమ్మున వ్రేల వెంట్రుకలు • సాధ్వి శిరఃకలితాంఘ్రిభాగ యై
యిమ్ముగ నుంటఁ గాంచి హసి • యించి ముదంబున లోనఁ జొచ్చి గ
ర్భమ్మును నేడుతున్కలుగ • వజ్రహతిన్ హరిఁ ద్రుంచెఁ ద్రుంచినన్. ౯౨౩

ముమ్మరము=అధికమైన, మైమఱపు = దేహమున హెచ్చరికదప్పుట, శిరఃకలితాంఘ్రిభాగయై = శిరముతోఁగూడిన పాదప్రదేశముగలదై, హసియించి = నవ్వి.

తాత్పర్యము

మిక్కుటమైననిద్ర తన్ను ముంపఁగా దేహమును మఱచి విరిసినవెంట్రుకలు కాళ్ళమీఁదవ్రేలుచుండఁగా మోఁకాళ్ళమీఁదఁ దలయుంచి సుఖముగ నిద్రించు

చుండుట చూచి యీమాత్రమునకా నన్ను జయించుకొడుకును గన్నట్టు వాని వలన నాకు విపత్తు గలుగునట్లు నీకు మధ్యవర్తితనము చేసెద నని చెప్పితివని యామె యభిమానమునకు కాంచినందుకు సందు దొరకెఁగదా యని నవ్వుచు, గెలిచితిని. ఇఁక నేమిభయము సందు దొరకెనని సంతోషించి యామె లోపలఁ బ్రవేశించి యాగర్భపిండమును నేడుతునకలుగా నింద్రుఁడు వజ్రాయుధముచే నఱికెను.

మధ్యాహ్నవేళ దితి నిద్రించినవిధము కొందఱు వేఱువేఱు విధములుగ వ్రాసి యున్నారు. వ్రతనిష్ఠయందుండి పగలు నిద్రించుట పాపము. కొందఱు శయ్యపైఁ గాళ్ళదిక్కుతల తలదిక్కు కాళ్ళుంచి పండుకొనె ననిరి. శయ్య యనఁగా పానుపు గాకపోయినను గృష్ణాజినమని కొందఱనిరి. కొందఱు కూర్చుండియే పాదములను శిరస్సుఁదగుల నిద్రించినదనియు, నిది బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రుని దాఁకుటవంటిదనియు, గావున నశుచిత్వ మనియు తపస్సునందుండు దానికి శయ్యయుండదుగావున శయ్యయందుఁ బరుండినదనుట సరిగాదనియుఁ గొందఱనిరి. కొందఱు భూమిమీఁదఁ బరుండినను తూర్పు దక్షిణము తప్పఁ దక్కిన దిక్కులందు శిరస్సుంచుట దోషము గావున నట్లుచేసిన దనిరి. దితికిఁ బగటిపూట నిద్రింపరాదని- అందు వ్రతస్థయై యేవిధముగనైన నిద్రింపరాదని తెలియకయున్నదా? ఆమె బుద్ధిపూర్వకముగనిద్రించినదికాదు. ఇంద్రునితో మాటలాడుచుండి పెద్దమ్మ యావేశించుటచే నవశయై కూర్చుండినది. కూర్చుండినట్లే కూర్కెను. శిరస్స్నానముచేసిన దగుటచే వెంట్రుక లెండించుటకుఁగా విరియఁ బోసికొని యుండెను. పద్మాసనస్థయై కూర్చుండినను రెండుపాదముల మీఁదికి శిరస్సు రాఁజాలదు. ఒకవేళ వచ్చినదనుదమన్న నంత క్రిందికి శిరస్సువచ్చు నప్పటికి మెలకువ రానేవచ్చును. కావున ముడిచిన మోఁకాళ్ళమీఁదఁ దల యుంచెననుటయే సాధువని తోఁచుచున్నది. మోఁకాళ్ళుకూడ కాళ్ళలోఁ జేరినవే కదా.

—♦ ఇంద్రుఁడు దితిగర్భమున నున్న పిండంబును ఖండించుట ♦—

ఉ॥ మానక యేడ్వఁ బిండములు ♦ మా రుద మా రుద యంచుఁ ద్రుంప నా
చానయు నిద్ర మేలుకని ♦ చంపకు చంపకు మంచుఁ బల్కినన్
మానుచు మాతృవాక్యగరి ♦ మంబున వజ్రముఁ గేలఁ బూని యా
మానినిపాదసీమ శత ♦ మన్యుఁడు వ్రాలి వచించె నీగతిన్. ౬౨౦

మా రుద = ఏడువకుము, చాన = స్త్రీ, మాతృవాక్యగరిమంబునన్ = తల్లి మాటయందుఁగల గురుత్వముచే, శతమన్యుఁడు = ఇంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము

ఇట్టు లింద్రుఁడు పిండమును ఖండింపఁగా నది యేడ్చెను- ఏడువకు మేడువకు మని మఱిమఱి ఖండించెను. ఇంతలో దితి మేలుకని చంపకు చంపకు మని పలికెను. ఇంద్రుఁడును దల్లిమాటయందలి గౌరవముచేఁ జంపక వజ్రాయుధము చేతఁబూని వెలుపల వచ్చి యామెపాదములపైఁబడి యింద్రుఁడిట్లు వచించెను.

శా॥ తల్లీ: నే నపరాధి నిక్కమిది క్షం ♦ తవ్యుండ మన్నింపుమీ
యుల్లీలన్ నిదురింప నీ వశుచి వై ♦ యంఘ్రిద్వయి న్మూర్ధజ
మ్ముల్లీల న్నటియింప నిమ్ముగని నీ ♦ పుత్రున్ బిడౌజోంతకున్
బెల్లౌల్యంబున నేఁడుతున్కలుగ నే ♦ భేదించితిం జుమ్మనన్. ౬౫౯

అపరాధిని = అపరాధము చేసినవాఁడను అయినను, క్షంతవ్యుఁడన్ = క్షమింపఁదగినవాఁడను, అంఘ్రిద్వయిన్=రెండుకాళ్ళయందు, మూర్ధజమ్ములు =తలవెంట్రుకలు, బిడౌజోంతకున్=ఇంద్రునిం జంపువానిని, బిడౌజస్+అంతకుఁడు=బిడౌజోంతకుఁడు సకారమునకు బదులుగ వచ్చిన విసర్గమునకుఁ బూర్వమప్లుతమై హ్రస్వమైన అకార ముండి పరంబుగ హ్రస్వమైన అకారముగాని యావర్గముయొక్క ౩-౪-౫ అక్షరములుగాని యరలవసహలుగాని యుండినచోట విసర్గము ఉకారముగా మాఱును.బిడౌజస్+అంతకుఁడు=బిడౌజోంతకుఁడు, బిడం=వ్యాపనశీలం ఓజో యస్య సః బిడౌజాః = వ్యాపన శీలమైనతేజస్సుగలవాఁడు, పెల్లులౌల్యమున్ = అధికమైన దేహాభిమానముచే.

తాత్పర్యము

తల్లీ: నేను నిజముగ నపరాధముచేసినవాఁడనే - అయినను నేను క్షమింపఁబడుటకు యోగ్యుఁడను కావున శపింపక మన్నింపుము- నీ వావిధముగ నశుచివై (వ్రతము సలుపువారు పగలు నిద్రింపరాదు- అది యొకదోషము. రెండవది నీవు తలవిరియఁబోసికొని కాళ్ళకు వెంట్రుకలుఁ దగులఁజేయుట- మూఁడవది మోఁకాటిపై శిరముంచుట - యీ మూఁటివలన నీ వశుచి వని భావము) తల వెంట్రుకలు కాళ్ళపైఁ బడుచుండఁగా నిదే సమయమని యెంచి నాదేహమును నేను రక్షింపవలయు నను కోరికతో నన్నుఁ జంపువానిని నేను నేఁడుతునకలుగ ఖండించితిని. తన్నుఁ జంపవచ్చినబ్రాహ్మణునైనను-స్త్రీనైనను- గోవునైనను జంపవచ్చు నని శాస్త్రముకలదు- కావున నన్నుఁ జంపనున్నవాని నేను జంపుట దోషము గాదు- కావున క్షమింపుము.

—• ౪౭ సర్గము. సప్తమరుత్తులయుత్పత్తి •—

తే॥ తనదుగర్భమీగతి నేడు • తునకలైనఁ,
జాల శోకించు మిగుల నఁ•జయ్యుఁడైన
బలవిరోధిని వీక్షించి•పలికె దితియు,సానునయవాక్యముల నిట్టు•లంబుజాక్ష! ౯౬౦

అజయ్యుఁడు = జయింపసాధ్యముగానివాఁడు, బలవిరోధిని = ఇంద్రుని, సానునయవాక్యములన్ = ఊరార్పుమాటలను.

తా త్ప ర్య ము.

తన గర్భ మీవిధముగా నేడుతునకలు గాఁగా జయింపరాని యింద్రునిఁ జూచి దితి యతని నూరార్చుచు రామా! యిట్టులనెను.

ఉ॥ దోసము లేదు నీవలన • దోసము నాయది యౌట భూమిభృ
చ్ఛాసన! సప్తధాభిదగఁ • జల్పఁగఁ గల్గితి వీవు గర్భమున్
రోస మదేల నాకిఁక, మ • రుత్తులు నేడ్వురు నేలు భూములన్
వాసిగ వీరిపాలనము • వర్తిలఁ జేయుము నాకుఁ బ్రీతిగన్. ౯౬౧

భూమిభృచ్ఛాసన = పర్వతముల శిక్షించువాఁడా, సప్త ధాభిదగ = ఏడుగఁ జీలునట్లు.

ఇంద్రా! నీవలన దోసము లేదు - దోసము నాది యగుటచేతనే నాగర్భమును ఏడుతునుకలుగా నీవు చేయఁగలిగితివి. ఇఁక నాకు నీపై కోపమేల ? మరుత్తులు నేడ్వురు పాలించు భూములయందు వీరిపాలనము నాకుఁ బ్రీతి కలుగునట్లు ప్రవర్తిలఁ జేయుము.

కం॥ నాకొడుకు లేడ్వురును ది, వ్యాకృతులై నీవు పిలిచి • నటు మారుతు లన్
ప్రాకటనామంబున వా,తాకృతిఁ జరియించు వార•లాకసమందున్. ౯౬౨

దివ్యాకృతులై = దేవతలయాకారముగలవారై, వాతాకృతిన్ = వాయుస్వరూపములతో.

తా త్ప ర్య ము.

నాకొడుకు లేడ్వురు దేవతల యాకారములు ధరించి నీవు పిలిచినట్లు మారుతులను ప్రఖ్యాతనామముతో వాయుస్వరూపులై యాకాశమందుఁ జరించుచుండ నిమ్ము.

ఆ॥ ఒకఁడు బ్రహ్మలోక•మొకఁ డింద్రలోకంబు•నొకఁడు
వాయువనఁగ నుడుపథంబు
బొంది మలయువార • లున్న నల్వురు నొల్గి,
దెసల యుష్మదాజ్ఞ•దిరుగువారు. ౯౬౩

తాత్పర్యము

బ్రహ్మలోకమందొకఁడు, ఇంద్రలోకమందొకఁడు, ఆకాశముననొకఁడు తక్కిన నలువురు నీయాజ్ఞ ప్రకారము నాలుగుదిక్కుల నుండుదురు.

కం॥ కొంజక యిటు నలుపు మనం బ్రాంజలియై తల్లిఁజూచి•యనె నింద్రుం డో
రంజితసుజనా! సత్య ము,గుం జూవె యిదెల్లశంక•గూర్పకు మదిలోన్.౬౬॥

తాత్పర్యము

సందేహింపక నీవిట్లు చేయుమని తల్లి చెప్పఁగా నింద్రుఁడు చేతులు జోడించి తల్లీ! నీవు చెప్పినట్లే జరుగును. సంశయింపకుము.

కం॥ అని తల్లియుఁ గొడుకుఁ దపో,వనమున నీరీతి సమయ•పడి సంతుష్టిం
జనిరి దివంబున కని యిది,
వినినారము మున్ను దివ్య•విభవా రామా! ౬౭॥

తాత్పర్యము

అని యీరీతిగఁ దల్లియగుదితియుఁ గొడుకగునింద్రుఁడు తపోవనము నందు కట్టుపాటుచేసికొని సంతోషముతో స్వర్గమునకుఁ బోయిరి. అని యిది పెద్దలు చెప్పఁగా విన్నాఁడను.

శ్లో॥ ఆవహః ప్రవహశ్చైవ సంవహ శ్చోద్వహ స్తథా
వివహాఖ్యః పరివహః పరావహ ఇతి క్రమాత్
సప్తైతే మారుతస్కంధా మహర్షిభి రుదాహృతాః
ఆవహో వర్తయే ద్వాయు ర్మేఘోల్కా వృష్టివిద్యుతః
వర్తయే త్ప్రవహశ్చైవ తథా మార్తాండమండలమ్
సంవహో మారుతస్కంధ స్తథా శీతాంశుమండలమ్
వర్తయే దుద్వహశ్చాపి తథా నక్షత్రమండలమ్
పంచమో వివహాఖ్యశ్చ తథైవ గ్రహమండలమ్
సప్తర్షి చక్రం స్వర్గం గాం షష్ఠః పరివహ స్తథా
పరావహ స్తథావాయు ర్వర్తయే ద్ధ్రువమండలమ్.

ఆవహుఁడు, ప్రవహుఁడు, సంవహుఁడు, ఉద్వహుఁడు, వివహుఁడు, పరివహుఁడు, పరావహుఁడని యీసప్తమరుత్తులపేర్లు. ఏ డుండు స్కంధములకు మారుతస్కంధము లని పేర్లు. ఇందు ఆవహుఁ డనువాఁడు (ఆవహ మను గాలి) మేఘములు - పిడుగులు - వర్షము - ఆకాశమున నూడిపడుకొఱవులు - వీని యందు వర్తించును.ప్రవాహ మనువాయువు సూర్యమండలమున వర్తించును- సంవహ వాయువు చంద్రమండలమున వర్తించును - ఉద్వహవాయువు నక్షత్ర మండలమందు వర్తించును- ఐదవ దగు వివహవాయువు గ్రహమండలమున

వర్తించును. ఆఱవ పరివహవాయువు సప్తర్షిమండలమందు స్వర్గమందు భూమి యందు వర్తించును. పరావహవాయువు ధ్రువమండలమున వర్తించును.

శ్లో॥ గగనస్పర్శనో వాయు రనిలశ్చ తథా పరః
ప్రాణః ప్రాణేశ్వరో జీవ ఇత్యేతె సప్తమారుతాః.

గగనము, స్పర్శనము, వాయువు, అనిలుఁడు, ప్రాణము, ప్రాణేశ్వరుఁడు, జీవుఁడు అనియు సప్తమారుతులపేర్లు గలవు.

—• శ్రీరాములకు విశ్వామిత్రుఁడు విశాలాదేశవృత్తాంతంబుఁ దెలుపుట •—

కం॥ ఈ దేశము శక్రుఁడు ము, న్నాదితికిని సేవచేసి • నట్టిది వినుమా
భూదయితుం డిక్ష్వాకుం, డాదృతిని నలంబుసాఖ్య యందుం గనియెన్.
శక్రుఁడు = ఇంద్రుఁడు, భూదయితుఁడు = రాజు ౯౬౬

తాత్పర్యము

పూర్వ మింద్రుఁడు దితికి సేవచేసినదేశ మిదియే- ఇందు నిక్ష్వాకుఁడను రాజు అలంబుస యను భార్యయందు

సీ. పరమధార్మికకీర్తి • బరగువిశాలుని, నతఁ డిటఁ గట్టించె • నయ్య దీని
వసుధ విశాల నా•వరలునియ్యదియు వి,శాలుసుతుఁడు హేమ•చంద్రుఁడయ్యె
నమ్మహాబలశాలి•యాత్మజుఁడు సుచంద్రుఁ,డతనికిఁ బుట్టెధూ•మ్రాశ్వుఁడనఁగ
నాతనితనయుఁడై •యలరెసృంజయుఁడు త,
త్తనయుఁడు సహదేవ•మనుజనాథుఁ
తే॥ డతనికులవర్ధనుండు కు•శాశ్వుఁడయ్యె,
నతనిసుతుఁడయ్యెసోమద•త్తాఖ్యనృపతి
సోమదత్తున కుదయించె•శూరవరుఁడు,వినుతగుణుఁడు కకుత్థ్సనృ•ధ్వివిభుండు

తాత్పర్యము ౯౬౭

మిక్కిలి ధర్మాత్ముఁడని కీర్తిని సంపాదించిన విశాలుఁ డనువానిని గాంచెను- ఆవిశాలుఁడే యిచ్చటఁ దనపేర విశాల యను నగరముఁ గట్టించెను. ఆ విశాలుని కుమారుఁడు హేమచంద్రుఁడు- ఆ బలవంతుఁడైన యా హేమచంద్రుని కుమారుఁడు సుచంద్రుఁడు- అతనికుమారుడు ధూమ్రాశ్వుఁడు- అతనికుమారుఁడు సృంజయుఁడు - అతనికుమారుఁడు సహదేవుఁడు - అతని కుమారుఁడు కుశాశ్వుఁడు - అతనికుమారుఁడు సోమదత్తుఁడు - సోమదత్తుని కుమారుఁడు శూరుఁ డగు కాకుత్థ్సుఁడు.

కం॥ ఆతనిసుతుఁ డగుసుమతియె యీతరుణమునందు దీని • నేలెడి; నిక్ష్వా
క్వాతతదయ నీనృపతులు,పూతమతులు ధర్మరతులుఁ•బొరి దీర్ఘాయుల్. ౯౬౮

ఇక్ష్వాకు ఆతతదయ = ఇక్ష్వాకుని విస్తారమైనకరుణచే.

తా త్ప ర్య ము

ఆ కాకుత్థ్సుని కుమారుఁ డగు సుమతి యనురాజు ప్రకృత మానగర మేలు చున్నాఁడు- ఇక్ష్వాకుని దయచే నాయన వంశమునఁ బుట్టిన రాజులందఱు పరి శుద్ధమైన మనస్సుగలవారు- ధర్మమునందుఁ బ్రీతిగలవారు- దీర్ఘాయువుగల వారు (ఈ కకుత్థ్సుఁడు శ్రీరాముల తాత యగు సూర్యవంశపురాజైన కకుత్థ్సుఁడు కాఁడు.)

ఈ సుమతి వంశము శ్రీభాగవతంబున నవమస్కంధంబున నిట్లు చెప్పఁ బడెను. మనువు- మనువునకు ఇక్ష్వాకుఁడు, నృగుఁడు, శర్యాతి, దిష్టుఁడు, ధృష్టుఁడు, కరూశకుఁడు, అరిష్యంతుఁడు, పృషద్ధ్రుఁడు, నభగుఁడు, కవి యని పదుగురు పుత్రులు జనించిరి. అందు దిష్టునకు నాభాగుఁడు- అతనికి హలంధ నుండు- అతనికి వత్సప్రీతి- అతనికిఁ బ్రాంశువు- అతనికిఁ బ్రమితి- అతనికి ఖమిత్రుఁడు- అతనికిఁ జాక్షుషుఁడు- అతనికి వివింశతి- అతనికి రంభుఁడు- అతనికి ఖనేత్రుఁడు- అతనికిఁ గరంధనుఁడు- అతనికి నవిక్షిత్తు- అతనికి మరు త్తుఁడు - మరుత్తునకు దముఁడు- అతనికి రాజవర్ధనుఁడు- అతనికి సుధృతి- అతనికి సౌధృతేయుఁడు- అతనికిఁ గేవలుఁడు- అతనికి బంధుమంతుఁడు- అతనికి వేదవంతుఁడు- అతనికి బంధుఁడు- అతనికిఁ దృణబిందుఁడు- ఆ తృణబిందున కచ్చర యగు నలంబునయందు నిలబిల యను కూఁతురు జన్మించె- ఈ యిలబిలయందు విశ్రవసునకుఁ బుట్టినవాఁడు కుబేరుఁడు. (చూ. ఉత్తరరామా.) ఆ తృణబిందునకు విశాలుఁడు- ఈ విశాలుఁడే వైశాలి యను నగరంబు గట్టించెను. ఈ వైశాలియే విశాలి యని రామాయణంబునఁ జెప్పఁ బడెను. ఆ విశాలునకు హేమచంద్రుఁడు- అతనికి ధూమ్రాక్షుఁడును- అతనికి సహదేవుఁడు- అతనికిఁ గృశాశ్వుఁడు- అతనికి సోమదత్తుఁడు- అతని కొడుకు సుమతి- రామలక్ష్మణ విశ్వామిత్రులు చూచిన దీయనసే- ఇతని కొడుకు జనమే జయుఁడు- జనమేజయునకు సుమతి- యని విష్ణుపురాణమునఁ గలదు.

> “తృణబిందోః ప్రసాదేన, సర్వే వైశాలికా నృపాః
> దీర్ఘాయుషో మహాత్మానో, వీర్యవంతోఽతిధార్మికాః.”

అని కలదు. తృణబిందు నను్గ్రహముచే వైశాలికు లగు రాజులందఱు దీర్ఘా యుష్మంతులు, మహాత్ములు, వీర్యవంతులు, అతిధార్మికులు.

మ॥ మన మీ రే యిట నిల్చి సౌఖ్యముగ రాఁమా ! ఱేపు వేవంగనే
　జనకుం జూత మటంచు నుండునెడ విఁశ్వామిత్రమౌనీశ్వరా

కను వైశాలికుఁ డైనయాసుమతి యా ♦ కర్ణించి వే వచ్చి య
మ్మునివర్యున్ విహితోపచారవిధులం ♦ బూజించి తా మ్రొక్కుచున్. ౯౬౯

రే = రేయి, వేవంగన్ = తెల్లవాఱఁగా, వైశాలికుఁడు = విశాలపురప్రభువు, ఆకర్ణించి = విని, విహితోపచారవిధులన్ = యోగ్యమైన శాస్త్రసమ్మతమైన యుపచారకార్యములచే.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! మన మీరాత్రి యీపురమం దుండి రేపు తెల్లవాఱఁగానే లేచి పోయి జనకరాజును జూత మని యాలోచించుచుండు నింతలో విశాలప్రభువగు సుమతి వీరిరాక విశ్వామిత్రునిరాక విని త్వరగా వచ్చి యర్ఘ్యపాద్యాదులచే శాస్త్రపద్ధతిఁ బూజించి నమస్కరించి యిట్లనియె.

కం॥ ధన్యుఁడ నైతిని మునిరా, జన్యా! మద్దేశ మీవు ♦ చనుదేర ననా
మాన్యభవద్దర్శనమున, ధన్యులు నాకంటె లేరు ♦ తడవిన ననుచున్. ౯౭౦

మునీంద్రా! నీవు నాదేశమునకు వచ్చుటచేతను సామాన్యముగ లభింపని నీదర్శనము నాకు లభించుటచేతను నేను ధన్యుఁడనైతిని- దేశమున వెదకినను నాకంటె ధన్యులు లేరు- (దీనివలన మహాత్ములు తమగ్రామమునకు వచ్చిన వార్త తెలిసినయెడల గ్రామములోని గొప్పవారు వారిదర్శనమునకుఁ బోవల యును.)

—♦ ౪౮ సర్గము. సుమతి విశ్వామిత్రుల సంభాషణము ♦—

కం॥ కుశికసుతుండును సుమతియు, గుశలప్రశ్నంబు చేసి ♦ కొమరగుతమి నా
దశరథసుతులను గనుచుఁ ద్రి,
దశవల్లభనిభుఁడు గాధి♦తనయున కనియెన్. ౯౭౧

కుశికసుతుఁడు = విశ్వామిత్రుఁడు, త్రిదశవల్లభనిభుఁడు = ఇంద్రునితో సమానుఁడు.

తాత్పర్యము

ఈరీతిగ విశ్వామిత్రుఁడు సుమతి పరస్పరము కుశలప్రశ్నము గావించిరి. మిక్కిలి కోరికతో నాదేవేంద్రునితో సమానుఁ డగు సుమతి విశ్వామిత్రునితో నిట్లనియె.

సీ॥ ఏవార లయ్యా యీ ♦ దేవపరాక్రముల్, వారణపంచాస్య ♦ పరమగతులు
వీరులు శార్దూల ♦ వృషభసంకాశులు, జలజాతలోచనల్ ♦ సరసమతులు
కరవాలతూణీర ♦ శరచాపధారులు, నాశ్వినేయసమాన ♦ హారితనులు
తాలకరించుచు నున్న ♦ మొలకప్రాయమువార,
లిచ్చమై దివినుండి♦యిలకుదిగిన

తే॥ యమృతభోజనులట్టుల • యమరువారు
మఱియు నింగితచేష్టాప్ర•మాణములను
నొక్కరీతిని నున్నవా•రక్కజముగ, వేఁడెదను జెప్పవే వీరి•విధమునెల్ల. ౯౩౨

ఈ దేవపరాక్రముల్=సంస్థానవిశేషదర్శనముచే శ్రియఃపతివంటిపరాక్రమము గలవారని తోఁచుచున్నది. వారణపంచాస్యవరమగతులు=ఏనుఁగుయొక్కయు, సింహముయొక్కయు శ్రేష్ఠమైన నడకగలవారు, శార్దూలవృషభ సంకాశులు= పులితోడను కోడెతోడను బోల్పఁదగినవారు, కరవాలతూణీర శరచాపధరులు = కత్తులు, అంబులపొదులు, బాణములు, నిండ్లు ధరించినవారు, జలజాతలోచనుల్ =కమలములవంటి కన్నులుగలవారు, ఆశ్వినేయ సమానహారితనులు = అశ్వినీదేవతాకుమారులతో సమానమైన మనోహరమైనదేహముగలవారు, అమృతభోజనులు=దేవతలు - ఇంగితచేష్టా ప్రమాణములను— ఇంగితము = లోపలి యభిప్రాయమును దెలుపు చిఱునవ్వు కనుబొమలాడించుట లోనైనవి, చేష్ట = నడచుట- పలుకాడుట - చూచుట లోనైనవి, ప్రమాణము = ఒడ్డుపొడుగు లోనైనవి, అక్కజము = ఆశ్చర్యము.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా ! విష్ణుపరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగలవారు- వీ రెవ్వరు ? వీరు గాంభీర్యగమనమందు నేనుఁగుతోను పరులఁ దిరస్కరింప నర్హమైన గమనమందు సింహమును- భయకరగమనమందు పులిని-గర్వముతోడి గమనమందు వృషభమును బోలినవారు. శత్రువులచే మొఱపెట్టించు వీర్యముగలవారు- కమలములఁబోలు కన్నులుగలవారు- సరసమగు మనస్సుగలవారు- ఖడ్గములు- పొదులు- విల్లు- బాణములు ధరించినవారు - అశ్వినీదేవతలవలె సుందరమై మనోహరమైన దేహములుగలవారు- పుటమరించుచున్న లేఁతప్రాయమువారు- స్వేచ్ఛగా భూమిమీఁదికి దిగిన దేవతలవలెనున్నవారు- మఱియు నింగితమందును జేష్టలందును బ్రమాణమందును నొకరితో నొకరు సమానముగ నున్నారు. వీరినిజూడ నాశ్చర్యమగుచున్నది. వీ రెవ్వరో చెప్పఁబ్రార్థించెదను.

ఉ॥ ఏటికి నీబడిన్ మనుజు • లెన్నఁడుఁ గ్రుమ్మరరాని యట్టిపెం
రాటవిఁ బాదచారు లయి • యాయుధముల్ ధరియించి యెట్టులి
ప్పాట మునీంద్ర! వచ్చిరి క్ష • పాకరసూర్యులు మిన్నువోలె ని
వాటి వెలుంగఁ జేసెద ర • వారణవిక్రము లేరిపుత్రులో ? ౯౩౩

నీబడిన్ = నీవెంట, క్షపాకరసూర్యులు = చంద్రుఁడు సూర్యుఁడు, మిన్నువోలె = ఆకాశమునుబోలె, వాటి = ప్రదేశము, అవారణవిక్రములు = అడ్డులేని పరాక్రమము గలవారు.